

ΣΤΟΝ ΙΩΝΑ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Ο ΤΟΜΟΣ ΑΥΤΟΣ ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ

ΣΑΝ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ*

Κυρίες και κύριοι,

Συνήθεια είναι κάθε χρόνο, στην Ταχτική γενική συνέλευση των μελών του σωματείου μας, μαζί με τη λογοδοσία της Διοικητικής επιτροπής και την υποβολή του προϋπολογισμού, να γίνεται κάποια ανασκόπηση του έργου που έγινε.

Η ανασκόπηση αυτή, που συνήθως περιορίζεται στο έργο μίας χρονιάς, έτυχε και άλλοτε, προ πέντε ακριβώς χρόνων, ν' απλωθῆ σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, σε μιὰ πενταετία, είναι όμως ιδιαίτε- ρως φέτος επίκαιρο όσο κι αναγκαίο να ξεγυῆ έξω από τὰ στενά ὄρια τοῦ τελευταίου χρόνου, και ανατρέχοντας πίσω στην ιστορία των δέκα και περισσότερων χρόνων τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου νὰ συγκεν- τρώσῃ τὰ διδάγματα τῶν περασμένων και νὰ μᾶς φωτίσῃ γιὰ τὴν αὐριανή μας πορεία.

Καὶ δὲν τὸ λέω αὐτὸ γιὰ νὰ δικαιολογήσω μόνο τὸν ὀμιλητὴ, ποὺ παρουσιάζεται νὰ μιλήσῃ γιὰ τὶς ἀνύπαρχτες σχεδόν, ἢ τουλάχιστο τόσο εὐκολοσυνόψιστες ἐργασίες τοῦ τελευταίου χρόνου μέσα στὸν Ὀμιλο· οὔτε ἀκόμη ἐπειδὴ ἡ δεκαετία ποὺ ἔκλεισε φέτος—τουλάχιστο γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ, ἀφοῦ ὁ Ὀμιλος εἶναι κάπως μεγαλύτερος στὴν ἡλικία—κάνει ἐπικαιρότερη μιὰ συνολικὴ ανασκό- πηση τοῦ ἔργου τοῦ σωματείου μας ἀπὸ τὴ γέννησή του ὡς σήμερα.

* Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ δημοσιεύομε ἐδῶ τὸν ἀπόλογο γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, ποὺ ἔκαμε ὁ κ. Μ. Τριανταφυλλίδης λογοδοτώντας γιὰ τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ στὴν Ταχτικὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν τοῦ Ὀμίλου, στὶς 5 Φεβρουαρίου 1921. Τὸν δημοσιεύομε ἐδῶ γιὰτι δίνει μιὰ περιεχτικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ἀπὸ τότε ποὺ ἰδρύθηκε ὡς σήμερα, ἀν και ἀναγκαστικὰ δὲν ἀπλώνεται ὅσο ἔπρεπε σὲ ὅσα ζητήματα ἀγγίζει. Ὁ ἀπολο- γισμὸς τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὀμίλου γιὰ τὴν πρώτη του πενταετία βρισκεται στὸ Δελτίο 5 (1915) 1-10.

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ χρειάζεται γιατί ἀληθινὰ μὲ τὸ 1920 κλείνει γιὰ τὸν Ὀμιλό μας μιὰ ἐποχὴ καὶ ἀνοίγει μιὰ καινούρια.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὀμίλου, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ γενικὰ καὶ μὲ κάποια διαίσθηση διατυπώθηκε, γιὰ νὰ υποστηριχθῆ καὶ ν' ἀξιωθῆ ἔπειτα ἔλο καὶ πρὸ προγραμματικά, καὶ ποὺ τελευταία, μέσα στὴν πολιτικὴ ζύμωση τῶν τελευταίων χρόνων ἀρχισε νὰ ἐφαρμόζεται μὲ τὴν κρατικὴ ἀναγνώριση καὶ προστασία μέσα στὸ κράτος τὸ ἴδιο, τὸ πρόγραμμα αὐτὸ εἶναι τώρα ἀνάγκη, στὴ νέα μας περίοδο, ν' ἀγωνισθῆ ὁ Ὀμιλος συντονώτερα καὶ μὲ πολλαπλασιασμένη τὴ δύναμή του, ὥστε—καθὼς δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεταί γιὰ τὴ διάδοση κάθε ἀγαθοῦ τοῦ πολιτισμοῦ— νὰ καταχτηθῆ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνία καὶ νὰ γίνῃ κτῆμα τῆς, ἔτσι ποὺ καὶ τὸ κράτος νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ εὐκολώτερα ὅτι σημαντικὸ κατωρθώθηκε στὰ τελευταία αὐτὰ χρόνια.

14 μόλις χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ σάλπισμα τοῦ Ψυχάρη ὁ γιατρὸς Φωτιάδης ἀπὸ τὴν Πόλη ἀπλώνει καὶ βαθαίνει τὴν ἔννοια τῆς γλωσσικῆς ἰδέας, ἀποκορυφώνοντας τὴν ἐκπαιδευτικὴ τῆς σημασία. Τρία χρόνια ἀργότερα, στὰ 1905, ὁ πρῶτος δημοτικιστικὸς σύλλογος, ἡ «Ἐταιρεία ἢ ἔθνικὴ γλῶσσα», στὴν προκήρυξή τῆς «Πρὸς τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ», τονίζει κυριώτατα τὴ σημασία τῆς δημοτικῆς γιὰ τὴν ἔθνικὴ παιδεία καὶ τὴ λαϊκὴ μόρφωση, καὶ ἡ ἀνυπολόγιστη ἐκπαιδευτικὴ σημασία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης γίνεται ἔλο καὶ πρὸ συνειδητῆ στοὺς νέους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Στὰ 1909, τὸν καιρὸ ποὺ ξεσπᾷ τὸ κίνημα τοῦ Γουδέ, κι ὅπου σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα, τρικυμισμένη ἢ ἔθνικὴ ψυχὴ, συνενώνεται καὶ ἀναζητεῖ τὸ δρόμο τῆς ζωῆς καὶ περιμένει τοὺς νέους ἀνθρώπους καὶ τίς νέες ἰδέες, ἡ σκέψη πολλῶν στρέφεται μὲ περισσότερὴ ἐπιμονή, ἐλπίδα καὶ πίστη στὸ σχολεῖο, τὸ σχολεῖο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγεννηθῆ καὶ νὰ ὑψωθῆ στὸν προορισμὸ του, ὅσο θεμελιώνεται στὴν πλάνη ἐνὸς μάταιου καὶ ξεθυμασμένου πιά ἰδανικοῦ, μὲ μιὰ μισόνηκρη γλῶσσα καὶ μὲ περιφρονημένα τόσα δυναμογόνα στοιχεῖα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, καὶ τώρα πιά τὸ νεώτερο αὐτὸ αἶτημα τῆς δημοτικῆς ἰδέας, τὸ ἐκπαιδευτικὸ, ἀρχίζει κι ἀξιῶνεται προγραμματικώτερα, βρίσκει μάλιστα καὶ τὴν πρώτη του ἐφαρμογή.

Ἐνῶ στὸ Βόλο, στὸ Ἄνωτερο παρθεναγωγεῖο, ἀπὸ τὰ 1908 ὁ Δελμοῦζος μαζί μὲ τὴ μητρικὴ γλῶσσα δίνει καὶ στὴ νέα μας φιλολογία καὶ στὸ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ τὴν θέση ποὺ τοὺς ἀνήκει, σὲ δύο προγραμματικὰ δημοσιεύματα τῆς ομάδας τῶν κοινωνιολό-

γων, ποὺ σχετίζονται ἔμμεσα τουλάχιστο μὲ τὸ Γουδέ, τὸ «Τί πρέπει νὰ γίνῃ» (1909) καὶ τὸ «Πρόγραμμα τοῦ λαϊκοῦ κόμματος» (1910), ἀξιῶνεται ἡ «κἀλλιέργεια τῆς ὀμιλουμένης γλώσσας» μέσα στὸ σχολεῖο. Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἰδρύεται καὶ ὁ «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος».

Πρόδρομος τῆς ἰδέας τοῦ Ὀμίλου ἦταν ἓνα γράμμα ποὺ σχεδιάστηκε ἀπὸ δύο συνιδεάτες τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1909 στὴ Ζυρίχη, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ τῆς πολιτικῆς ἀνωμαλίας. Τὸ γράμμα αὐτὸ ταξίδεψε μὲ τὴ σειρά στὴ Φραγκφούρτη καὶ στὴ Ρώμη, τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ Βόλο, τὴν Πόλη, τὴ Λιψία καὶ τὸ Μόναχο, καὶ τονίζοντας τὰ χάλια τῆς λαϊκῆς παιδείας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ φωτισθῆ ἡ κοινωνία συστηματικὰ γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, ζητοῦσε τὴ γνώμη φωτισμένων φίλων γιὰ τὸ τί μποροῦσε καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ὥσπου νάρθῃ ἡ ὥρα γιὰ μιὰ προγραμματικώτερη ὀμιλικὴ συστηματικὴ κοινωνικὴ δράση τῶν σκοπισμένων ἀκόμη συνιδεατῶν, στὴν πρωτεύουσα.

Πρὶν ἀκόμη βγοῦν τὰ πορίσματα ἀπὸ τὸ ἐγκύκλιο ἐκεῖνο γράμμα καὶ συζητηθοῦν ἀποφάσεις, οἱ φίλοι τῶν Ἀθηνῶν, πρὸ ἀνυπόμονοι καὶ νιώθοντας τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀμεσώτερη καὶ πρὸ ἐντοπισμένη δράση, τὸ Μάρτιο τοῦ 1910, συσταίνουν τὴν ἐφορὰ ἐνὸς «Προτύπου δημοτικοῦ σχολεῖου» καὶ μὲ μιὰ ἐκκλήση στὸ κοινὸ ζητοῦν τὴν ὀλικὴ καὶ ἠθικὴ του βοήθεια γιὰ τὸ σχολεῖο «ποὺ τὰ παιδιὰ θὰ ἀνατρέφονται μὲ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα». Συγχρόνως ἀναγγέλλεται πὼς θὰ ὀργανωθῆ κι ἓνας «Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος», κι αὐτὸς ἰδρύεται λίγους μῆνες ἀργότερα.

Τίς ἀρχὲς καὶ τίς βλέψεις τοῦ Ὀμίλου τίς βρίσκομε ἤδη γενικώτατα διατυπωμένες στὰ πρῶτα του δημοσιεύματα, μᾶς παρουσιάζονται ὅμως ἔλο καὶ καθαρώτερα καὶ πρὸ προγραμματικά— μόλις πυκνώθηκαν κάπως οἱ τάξεις τῶν ἐργατῶν του στ' ἀμέσως ἀκόλουθα χρόνια— στοὺς προλόγους τῶν τόμων τοῦ περιοδικοῦ του, σὲ μερικὰ δημοσιεύματα τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ μὲ γενικώτερο χαρακτήρα καὶ στὸ ἰδιαίτερό του «πρόγραμμα», ποὺ κυκλοφόρησε στὰ 1915.

Παράλληλα μὲ τὸ γενικώτερο ἐκπαιδευτικὸ του πρόγραμμα κρυσταλλώνεται γρήγορα καὶ παρουσιάζεται ἤδη ἀπὸ τὰ 1913 στὰ διάφορα δημοσιεύματα τοῦ Ὀμίλου ὁ γραπτὸς τύπος τῆς κοινῆς γλώσσας ποὺ θὰ ζητηθῆ νὰ γίνῃ καὶ γλῶσσα σχολικὴ.

Καὶ τώρα ποιά ἦταν ἡ δράση τοῦ Ὀμίλου στὰ 10-10½ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε ποὺ ἰδρύθηκε ὡς σήμερα;

Ὁ Ὀμιλος εἶχε ἰδρυθῆ γιὰ νὰ συστήσῃ ἓνα πρότυπο δημοτικὸ

σχολείο και να βοηθήσει την αναγέννηση της παιδείας στην Ελλάδα. 'Αφού όμως ύστερ' από τις γλωσσικές ταραχές του 1911 το σχολείο εκείνο ήταν πιά αδύνατο να ιδρυθῆ, ἔμεινε ἔργο τοῦ 'Ομίλου να διαφωτίσει τὴν κοινότητα και τοὺς δασκάλους γιὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς ἀλλαγῆς και νὰ ἐτοιμάσει τὰ βιβλία ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἑλληνοπαιδα στὸ σχολεῖο και στὸ σπίτι. Τὸ περιοδικό του θὰ συγκέντρωνε τις προσπάθειες αὐτές, θὰ δημοσίευε παιδαγωγικές, γλωσσολογικές και κριτικές μελέτες, σχετικές με τὴν πνευματικὴ μας κίνηση, και ἀκόμη, με τὴν ἀποκλειστικὴ καλλιέργεια τῆς μητρικῆς μας γλώσσας στις στήλες του, θὰ βοηθοῦσε τὴ διαμόρφωσή της και θὰ συντελοῦσε νὰ ὀριμώσει γρηγορότερα και γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη κι ἔκφραση ἡ γλώσσα ποὺ ἀξιώνει νὰ γίνῃ ὄργανο τῆς παιδείας.

Γιὰ νὰ πετύχῃ τοὺς σκοποὺς του αὐτοὺς εἶχε ὁ 'Ομιλος νὰ μεταχειριστῆ τὴ γραπτὴ και τὴν προφορικὴ ἐπικοινωνία, τὸ χαρτί και τὸ λόγο. Ἄς δοῦμε πρῶτα τί δημοσίεψε ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλος στὰ δέκα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Τόνισα παραπάνω τὴ σημασία ποὺ ἀπὸ νωρὴς ἔδωσε ὁ 'Ομιλος στὸ διαφωτισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης γιὰ τοὺς σκοποὺς του.

Τὸ διαφωτισμὸ αὐτὸν θὰ τὸν ἐπιζητούσαμε, ὅσο πρόκειται γιὰ γραπτὴ προπαγάντα, με τὴ διαφωτιστικὴ βιβλιοθήκη, ποὺ θὰ εἶχε μιὰ σειρά σύντομες ἐκλαϊκευτικὲς μελέτες, με γλωσσικὸ και ἐκπαιδευτικὸ ἰδίως περιεχόμενο, και ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσαν, χάρισμα προπάντων, σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα.

Στὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ λογαριάζαμε ἀπὸ καιρὸ και σύμφωνα με ὄρισμένο σχέδιο νὰ ἐκδώσωμε ποικίλες μελέτες, πρωτότυπες ἢ και ἀναδημοσιεύσεις κατ'ἀλληλίων παλιότερων διατριβῶν. Δυστυχῶς ἔμως ἡ διαφωτιστικὴ βιβλιοθήκη ἐργάστηκε σὲ πολὺ λιγώτερο βαθμὸ ἀπὸ ὅτι λογαριάζαμε κι ἀπ' ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ γίνῃ. Ὁ κύριος λόγος εἶναι πὼς ἔλειψαν τὰ χρηματικὰ μέσα. Ἔτσι κυκλοφόρησαν μόνο, ἀναδημοσιευμένα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τοῦ 'Ομίλου, ἐννέα φυλλάδια, ὅλα ὅλα ἀπάνω κάτω 8000 ἀντίτυπα, και στάλθηκαν, ἰδίως στὰ χρόνια 1915-1916, χάρισμα στοὺς δημοδιδασκάλους πολλῶν ἐπαρχιῶν.

Μιὰ ἀπὸ τις μεγαλύτερες ἀνάγκες θεωρήσαμε ἐξαρχῆς τὴν ἔκδοση σειρᾶς παιδικῶν βιβλίων, ποὺ νὰ κάμουν τοὺς μικροὺς των ἀναγνώστες ν' ἀγαπήσουν νωρὴς τὸ βιβλίο και νὰ καταλάβουν τὴν ἀξία του. Ἔτσι ἄρχισε ἡ παιδικὴ βιβλιοθήκη, ποὺ θὰ εἶχε κατὰ τὸ πρόγραμμά της βιβλία με λογοτεχνικὴ ἀξία, με τὸ ὕψος τους ἀπὸ τὴ

σύγχρονη ἢ τὴν περασμένη ἐθνικὴ ζωὴ και τὸν τόσο παραμελημένο φυσικὸ κόσμο, ἔργα πρωτότυπα ἢ μεταφράσεις και διασκευές, γραμμένα ὅλα στὴ ζωντανὴ γλώσσα. Ἐδῶ εἶχαμε τὴν πολύτιμη βοήθεια τῶν κυριῶν, τῆς Κ^ας Δέλτα, τῆς Κ^ας Δραγούμη, τῆς Κ^ας Ζαρίφη, και βγάλαμε σὲ ἔξι χρόνια ὀχτὼ ἀριθμοὺς τῆς παιδικῆς βιβλιοθήκης.

Ἡ σχολικὴ βιβλιοθήκη ἦταν ν' ἀρχίσῃ με τὸ ἀλφαθητάρι. Ὁ διαγωνισμὸς ἔμως ποὺ εἶχαμε προκηρύξει δὲν ἔδωσε — ὡς τὰ 1916 — τίποτε ποὺ ν' ἀξίσει, και τὸ δεῦτερο σχέδιό μας, νὰ συνταχτῆ τὸ ἀλφαθητάρι ἀπὸ τις δυνάμεις τοῦ 'Ομίλου, πραγματοποιήθηκε λίγο ἀργότερα στὸ κράτος.

Μένει ν' ἀναφέρω* τὸ περιοδικὸ τοῦ 'Ομίλου, τὸ Δελτίο του, με τοὺς ὀχτὼ τόμους του. Ἄν τὸ ὕψος δὲν ἦταν ποικιλώτερο και πιδιαλεχτό, ἂν δὲν κατωρθώθηκε νὰ βγαίῃ τὸ περιοδικὸ συχνότερα, σὰ σωστὸ περιοδικό, παρὰ πῆρε μᾶλλον τὸν τύπο ἐπετηρίδας, ἂν ἀκόμη δὲν κατώρθωσε με τὴν ἐπιθεώρησή του νὰ γίνῃται φωτεινὸς ὁδηγὸς τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, αὐτὸ ἔγινε κυρίως ἀπὸ λόγους οὐσιαστικῶν. Ἄν πρόκειται νὰ συνεχιστῆ τὸ Δελτίο και νὰ γίνῃ πλουσιώτερο, ἐπικαιρότερο και χρησιμώτερο, πρέπει νὰ εὐχηθοῦμε νὰ γίνῃ πλουσιώτερη ἡ πνευματικὴ μας κίνηση και ζωὴ, ποὺ θὰ τὸ τροφοδοτήσῃ και θὰ αἰστανθῆ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἓνα μόνιμο ὄργανό της, πρέπει ἀκόμη νὰ γίνῃ πλατύτερη και οὐσιαστικώτερη στὰ ὕψος μέσα ἢ ὑποστήριξη τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, ποὺ μόλις τοῦ ἐξασφάλισε ὡς σήμερα 150-200 πεντόδραχμες συνδρομές—ἔτσι ποὺ νὰ γίνῃ δυνατὸ νὰ πληρώνωνται οἱ συνεργάτες, κι ἔτσι ποὺ νὰ μπορῆ νὰ σταθῆ τὸ περιοδικὸ χωρὶς τὰ τεράστια ἑλλείμματα τῶν τελευταίων χρόνων.

Αὐτὰ γιὰ τις γραπτὲς ἐργασίες τοῦ 'Ομίλου. Στις προφορικὲς ἔχομε νὰ καταλέξωμε τις διαλέξεις ποὺ ὀργανώθηκαν σὲ παλαιότερες ἰδίως ἐποχές, μιὰ σειρά μαθημάτων ποὺ ἔγιναν μιὰ χρονιά, γιὰ δασκάλους και χωριστὰ γιὰ ἰδιῶτες, και τέλος τις ἐβδομαδιατικὲς συγκεντρώσεις, ποὺ σὲ διάφορες ἐποχές και τώρα πάλι τελευταῖα ἔφεραν σὲ στενώτερη ἐπαφὴ τὰ μέλη τοῦ 'Ομίλου κι ἔδωσαν ἀφορμὴ συχνὰ νὰ συζητηθοῦν διάφορα θέματα.

* Ὅτι κατώρθωσε με αὐτὴ του τὴ δράση κι αὐτὰ τὰ μέσα ὁ

* Γιὰ μερικὲς ἄλλες ἐργασίες τοῦ 'Ομίλου, τὴν ἐπιστημονικὴ και τὴ λογοτεχνικὴ του βιβλιοθήκη, βλ. Δελτίο 5 (1915) 6.

“Ομιλος — και φυσικά, για μερικά τουλάχιστον απ’ όσα θ’ απαριθμήσω, δεν αποκλείονται κι άλλοι παράγοντες — είναι:

Πρώτα πρώτα, ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ξεκαθαρίστηκε και διατυπώθηκε ένα πρόγραμμα, που μπορεί να εδηγήσει στην αναμόρφωση της παιδείας μας.

Βέβαια, μόνο του ένα πρόγραμμα, για ό τι κι αν πρόκειται, δε θα πη και μεγάλα πράματα, αφού αυτό είναι χαρτί, αφού το κύριο και πολύ σημαντικότερο υστερ’ από τη διατύπωσή του είναι τ’ άτομα που θα τὸ βάλουν σὲ πράξη, οἱ προσωπικότητες που θα βροῦν μέσα τους κι έξω τους τὴ δύναμη νὰ τὸ κάμουν ζωή. “Ομως, ἰδίως γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἀτομικὴ ἐργασία σπάνια κατορθώνει ν’ ἀπλωθῆ και νὰ κρυσταλλωθῆ σὲ ἀπρόσωπη ὁμαδικὴ κατασταλαγμένη δράση, κι ὅπου βλέπομε και τὴν παιδεία μας νὰ τρικλίζη γιὰ δεκαετηρίδες ἀνεργάτιστη, χωρὶς νὰ κατορθώνη νὰ συγχρονιστῆ μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι και μόνο του ἀπόχτημα ἕνα πρόγραμμα καθὼς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, που περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ ὡς τώρα ἀχτινοβόλησε στὰ νομοσχέδια και τὴ νομοθεσία τοῦ κράτους και που φώτισε τὸ δρόμο πρὸς τὴν εκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, θεμελιώνοντάς τη στὴν καινωσιολογία και στὴν παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη, στὸ γνήσιο νεοελληνικὸ κόσμο και τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ.

Τὸ δεύτερο που κατώρθωσε ὁ Ὀμιλος εἶναι, ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα, νὰ βοηθήσει τὴν καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς κι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ λυρισμοῦ και τῆς λογοτεχνίας, στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, και σ’ ἕναν τύπο, που χωρὶς νὰ νοθεύεται και νὰ διχάζεται ὁ δρόμος που χάραξε ἡ λογοτεχνία, τῆς ἐξασφαλίζει σιγὰ σιγὰ, καθὼς πιστεύομε, τὴν ἐπάρκεια και τὴν προκοπὴ γιὰ τὴν καθολικὴ τῆς καθιέρωση σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς.

Ἐπειτα, μὲ τὴ σύστασή του και μὲ τὴ δράση του κατώρθωσε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πρόγραμμά του μέσα στὴν κοινωνία, και τὰ αἰτήματά του νὰ γίνονται, ὄλο και πλατύτερα, ἀξίωση και συνείδηση κοινωνικῶν μερίδων.

Τέλος μὲ τὴν ἐργασία που ἔγινε, ἀν και σὲ πολὺ περιορισμένη κλίμακα, πραγματοποιήσε ὁ Ὀμιλος μέρος ἀπὸ τὸ πρόγραμμά του, και καρπὸ ὡς ἕνα σημεῖο τῆς δράσης του αὐτῆς μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε πὼς ὠρίμασε μὲς στὴν κοινωνία — ὅσο ὠρίμασε — ἡ συνείδηση γιὰ τὴν εκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε τὰ τελευταία 3 1/2 χρόνια.

Ἐξέτασα τί ἔκαμε ὁ Ὀμιλος μέσα στὰ δέκα του πρώτα χρόνια. Ἐκαμε βέβαια και κάτι ἄλλο: βοήθησε μὲ ἀντιπροσώπους του νὰ πραγματοποιηθῆ τὸν τελευταῖο καιρὸ ἡ εκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση μέσα στὸ κράτος, και στὴ σημαντικὴ αὐτὴ ἐργασία ἀφιερῶθηκαν στὰ τελευταία χρόνια ἀποκλειστικώτερα δικές του δυνάμεις: μὰ γι’ αὐτὸ θὰ κάμω λόγο ἀργότερα. Ἐδῶ θέλω τώρα νὰ ἐξετάσω σύντομα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐργασία τῶν περασμένων χρόνων που εἶδαμε, δε στάθηκε δυνατὸ νὰ γίνη πολυμερέστερη και συντονωτέρη, ἔτσι που ν’ ἀνταποκριθῆ καλύτερα στὶς κοινωνικὲς μας ἀνάγκες και στὸ σκοπὸ τοῦ Ὀμίλου.

Γιατί βέβαια, τὸ ἔργο που εἶδαμε τῆς πρώτης αὐτῆς δεκαετίας τοῦ Ὀμίλου μᾶς ἀφήνει ἕνα διπλὸ αἶσθημα, χαρᾶς και δυσφορίας, χαρᾶς γιὰ ὅ τι κατωρθώθηκε νὰ γίνη, μὰ και λύπης γιὰ τ’ ὅ τι τόσο λίγα μόνο πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ μεγάλο πρόγραμμα τοῦ Ὀμίλου.

Τὸ ζήτημα γιὰτί νὰ μὴ γίνονται περισσότερα, δὲν εἶναι νέο. Πρὸ πέντε ἀκριβῶς χρόνων, μιλώντας σὲ περίσταση ἀνάλογη μὲ τὴ σημερινὴ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὀμίλου στὴν πρώτη πενταετία, εἶχα λάβει εὐκαιρία νὰ τονίσω — γιὰ τότε — πὼς «ἄμα σκεπτοῦμε πόσο μεγάλο εἶναι τὸ ἔργο που καταπιάστηκε ὁ Ὀμιλος, τί ἐμπόδια ἔχει νὰ νικήσει και πόσες δυνάμεις θὰ ἔπρεπε, και θὰ μπορούσε νὰ κινήσει γιὰ τὸ σκοπὸ του, τότε ἀληθινὰ δὲν μποροῦμε νὰ μείνωμε εὐχαριστημένοι μὲ ὅ τι ἔγινε ὡς σήμερα οὔτε νὰ ἡσυχάζωμε μὲ ἀνάλογες προβλέψεις γιὰ ἄλλα 5 χρόνια, δηλαδή 5 ἀκόμη παιδικὰ βιβλία, ἴσως ἕνα ἀλφαθητάριο, και τὰ ἑμοια», και πρόσθετα ἔπειτα ἐκθέτοντας ἕνα πρόγραμμα γιὰ τὴ μελλοντικὴ δράση, πὼς γιὰ νὰ γίνη ἔργο τ’ ὄνειρο τοῦ Ὀμίλου χρειαζόμαστε στὴ θέση λίγων ἀραιῶν μονωμένων και σποραδικῶν ἐκδηλώσεων, μιὰ «συστηματικὴ, μελετημένη, πλατιά και πολυμερῆ ἐργασία, που σὲ μεγάλη κλίμακα και μὲ ὠρισμένο πρόγραμμα, δημιουργικὰ, διαφωτιστικὰ και πολεμικὰ, ὀδηγεῖ μὲ σταθερὰ βήματα στὴν ἐπιτυχία».

Εἶχα, στὴ λογοδοσία ἐκείνη, ἐρευνήσει ἀρκετὰ διεξοδικὰ τοὺς λόγους που ἐμπόδιζαν ν’ ἀπλωθῆ ἔτσι ἡ δράση τοῦ Ὀμίλου, κι εἶχα καταλήξει τὸ συμπέρασμα πὼς τριπλὲς αἰτίες συναπαρτίζουν ἕναν κύκλο, που χωρὶς, καθὼς φαίνεται, ἀρχὴ και τέλος, σήμερα, μὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀμεσώτερη δράση, παρουσιάζεται πιδ σφιχταγκαλιωμένος ἀπὸ τότε.

Οἱ τρεῖς παράγοντες που κανονίζουν τὴ δράση τοῦ Ὀμίλου εἶναι:

α) ἡ ἐπάρκεια, και στὸν ἀριθμὸ τῶν προσώπων και στὸ ποσὸ

της εργασίας, εκείνων που θα μπορούσαν να συνεργαστούν κάτω από τη σημαία του 'Ομίλου.

β) η οικονομική βάση που θα μπορέσει να διαθέσει ο 'Εκπαιδευτικός 'Ομιλος για τις εργασίες του — ζήτημα σοβαρώτατο, στ' όποιο μόνο σ'έν ειρωνεία μπορεί ν' αντιπαραθέσωμε το περιστατικό πώς πρό τριών μηνών είχαμε μόλις 280 δρ. στο ταμείο και μιά τριμηνία από το νοίκι προπληρωμένη, ενώ ο τελευταίος τόμος του περιοδικού άφησε 5000 δρ. έλειμμα — και τελευταία,

γ) η υποστήριξη της κοινωνίας, όχι μόνο η απαρτήγη — μόνιμη κι ενεργή — δλική, μά και η ήθικη, αφού μ' αυτή μόνο θεμελιώνεται η δράση του σωματείου σε κοινωνική ανάγκη, και αυτή ζωογονεί και στερεώνει, φτερώνει και πλαισιώνει την πνευματική εργασία των στενότερων συνεργατών.

Υστερ' απ' αυτά μένει ν' αφιερώσω μερικές σκέψεις στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε σύμφωνα με το πρόγραμμα του 'Ομίλου μέσα στο κράτος.

Έχετε βέβαια όλοι σας τί έγινε:

Σύμφωνα με το νόμο 1332 «περί διδακτικών» καθιερώθηκε γλώσσα των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου, και γενικά γλώσσα σχολική, ή κοινή δμιλουμένη (δημοτική) γλώσσα.

Ο τύπος της, στηριγμένος κατά την εισηγητική έκθεση του νόμου, στο πανελλήνιο γλωσσικό αίσημα του προφορικού λόγου και τα «πρότυπα» «των μεγάλων ποιητών της νεωτέρας 'Ελλάδος», κανονίστηκε από το 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο στα νέα αναγνωστικά της δημοτικής, σύμφωνα περίπου με το γλωσσικό ιδανικό του 'Ομίλου. Στα 1917 βγήκαν τ' αναγνωστικά της δημοτικής για την Α' και Β' τάξη, κι ύστερα, με κάθε χρόνο, η δημοτική ανέβαινε με τα νέα αναγνωστικά από μιά τάξη. Έτσι σήμερα είναι φτασμένη στην Ε'.

Μαζί με τα νέα αναγνωστικά καθιερώνονταν, θεωρητικά τουλάχιστο, ή δημοτική για σχολική γλώσσα, κι έτσι έπρεπε να μεταρρυθμιστή και το αναλυτικό πρόγραμμα της ορθογραφικής και γραμματικής διδασκαλίας. Προς το σκοπό αυτό βγήκαν σε διάφορες εποχές τα νέα αναλυτικά προγράμματα για τις πέντε πρώτες τάξεις, ενώ το σχετικό μέρος της γραμματικής για την ορθογραφική και γραμματική διδασκαλία στις τέσσερις πρώτες τάξεις δημοσιεύτηκε σε δυο ιδιαίτερα φυλλάδια.

Κατά το πρόγραμμα όμως που εφαρμόστηκε, διατηρούνταν και

η καθαρεύουσα, όχι ως δεύτερη σχολική γλώσσα, μά με το σκοπό να γίνονται οι απόφοιτοι του δημοτικού σχολείου ικανοί να την καταλαβαίνουν. Έτσι στις δυο ανώτερες τάξεις, για λίγες ώρες την εβδομάδα, θα γίνονταν ανάγνωση από ιδιαίτερο αναγνωστικό, καθώς δημοσιεύτηκε ήδη ένα για την Ε'; χωρίς όμως να γίνεται και διδασκαλία της αρχαίας γραμματικής. Γραμματική θα εξακολουθούσε να διδάσκεται ή γραμματική της δημοτικής.

Αυτά σχετικά με την ειδικότερα γλωσσική μεταρρύθμιση, που είχε προφτάσει να εφαρμοσθή στις πέντε πρώτες τάξεις.

Όσο για το περιεχόμενο των 13 νέων αναγνωστικών της δημοτικής πρέπει να γίνη κάποια διάκριση, μεταξύ εκείνων που βιαστικώτατα μέσα σε 3 μήνες γράφηκαν ή μεταφράστηκαν από την καθαρεύουσα, κρίθηκαν κι εγκρίθηκαν από το 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο, τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν, το φθινόπωρο του 1917, και που μόνο για τον κανονισμό της γλώσσας τους είχαν το δικαίωμα να ενδιαφερθούν οι διωρισμένοι μετά την έγκρισή τους μόνο ανώτεροι έπόπτες — των άλλων, που γράφηκαν αργότερα και κρίθηκαν με περισσότερη άνεση, προσοχή κι ευκολία επίλογής, ύστερα από το 1917 — και τέλος εκείνων που συντάχτηκαν από την ιδιαίτερη επιτροπή των αναγνωστικών του κράτους. Στα πρώτα, έξω από τη φυσικότητα και τη ζωή που τους χάρισε ο γλωσσικός τους τύπος, θα ήταν δύσκολο όσο κι άδικο να γυρέψη κανείς περιεχόμενο σημαντικά διαφορετικό από τα παλιά και ανάλογο με τις προσδοκίες του δημοτικισμού. Στ' άλλα όμως, και ιδίως στ' αναγνωστικά της συνταχτικής επιτροπής, δόθηκε ή φροντίδα, αδιάφορο αν πέτυχε πάντοτε: να είναι καλογραμμένα, με λογοτεχνική αξία, έτσι που να έλκύσουν το μαθητή, να ξυπνήσουν το ενδιαφέρον του και να πετύχουν έτσι καλύτερα τους άλλους των σκοπούς — έπειτα, ν' αποφεύγουν το δογματισμό και κάθε τάση διδαχτική, παρουσιάζοντας το καθετί βγαλμένο αυτόματα από τη δράση τους και την ποικιλία της ζωής που εικονίζεται, σύμφωνα με την ψυχολογική και πνευματική κατάσταση των παιδιών της τάξης που θα τα διαβάσουν — και τελευταία, να είναι όσο γίνεται έλληνικά, στηριγμένα στα μορφωτικά στοιχεία που μας παρέχονται από το νεοελληνικό μας κόσμο με την ιστορία του, από τη λαϊκή παράδοση και τη δημιουργική λογοτεχνία.

Χωρίς να παραγνωρίσωμε διάφορες άλλες χαλοπροαίρετες προσπάθειες που είχαμε σε περασμένα χρόνια, μπορούμε να πούμε πως πρώτη φορά τώρα δόθηκε τέτοια προσοχή, από τους συγγραφείς

και τις υπηρεσίες του υπουργείου, ν' αποκτήσωμε βιβλία καλογραμμένα και ελληνικά. Ξεφυλλίζοντας κανείς ένα από τα βιβλία που στολίζει τ' όνομα του Καρκαβίτσα μπορεί ν' ανακαλύψη θησαυρούς από τη ζωή και την έκφραση του λαού μας, που δέν ξαναβρίσκονται σε άλλωκληρη σειρά παλιότερων αναγνωστικών. Και είναι λυπηρό που η κοινή γνώμη είχε συχνότερα την ευκαιρία ν' ασχοληθῆ με τους ιδιωτισμούς και με τόν μπολσεβικισμό των νέων αναγνωστικών παρά με τα μορφωτικά στοιχεία που προσφέρνουν στη νέα γενεά.

Παράλληλα μ' αυτά έπρεπε νά γίνη ὁ διαφωτισμός του διδαχτικού προσωπικού, και με τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὀργανώθηκε τὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν, που κράτησε πέντε ἑβδομάδες τὴν ἀνοιξη τοῦ 1919, ἔγινε μιὰ σειρά μαθημάτων και φροντιστήρια για τοὺς δημοδιδασκάλους στὴν Ἀθήνα και ὕστερα στὸν Πειραιᾶ, και παρακολουθήθηκαν ὁλοῦς ἔργασίες και οἱ συζητήσεις μερικῶν ἄλλων ἐπαρχιακῶν συνεδρίων.

Τέλος ὅσο ἦταν δυνατό ἔγινε κάποια ἔργασία για νά στερεωθῆ ἡ μεταρρύθμιση στὴ συνείδηση τῆς κοινωνίας και ν' ἀντικρουστοῦν οἱ πολεμικὲς που τῆς ἔγιναν. Βρίσκεται στοὺς τελευταίους τόμους τοῦ Δελτίου μαζί με ἄλλες διατριβές, σχετικὲς με τὴ μεταρρύθμιση, τῶν ὁποίων συντάχτες ἄρχισαν νά παρουσιάζωνται και δάσκαλοι.

Αὐτὰ εἶναι σὲ γενικώτατες γραμμὲς ὅσα ἔγιναν μέσα στο κράτος σχετικά με τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Οὔτε ὁ καιρὸς μᾶς φτάνει, μὰ οὔτε και θά εἶχε τὴ θέση της στο σημερινὸ ἀπολογισμὸ διεξοδικώτερη ἀνάλυση.

Για νά γίνη ὅμως ἀρτιώτερη και καθαρώτερη ἡ εἰκόνα ἐκείνου που ἔγινε, θά ἐξετάσω μερικὲς ἀπὸ τις συχνότερες ἐπικρίσεις που ἀκούσαμε νά διατυπώνωνται για τὴν ἔργασία αὐτὴ.

Οἱ ἐπικρίσεις που ἀκούσαμε εἶναι συνήθως διπλὲς και ἀντίθετες: ἄλλοι δηλαδή ἔκριναν πὼς ἔπρεπε ἡ μεταρρύθμιση νά εἶναι ἐπαναστατικώτερη και νά δώση περισσότερο, ἐνῶ ἄλλοι ὑποστήριξαν πὼς κι ὅτι ἔγινε ἦταν με τὸ παραπάνω ριζοσπαστικὸ. Εἰδικώτερα ἀποβλέπουν οἱ ἐπικρίσεις αὐτές, τοῦλάχιστον οἱ κυριώτερές τους, στὸν τύπο τῆς γλώσσας που καθιερώθηκε, στὴν οὐσία ἢ τὴν ἔκταση τῆς μεταρρύθμισης (ἂν ἦταν δηλαδή, ἢ ἔπρεπε νά εἶναι ἡ μεταρρύθμιση μόνο γλωσσική ἢ και οὐσιαστικώτερη) στὴ διατήρηση τῆς καθαρεύουσας (στὴ μέση ἐκπαίδευση ἢ και στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, που κρίθηκε ἀπὸ ἄλλους κι αὐτὴ λίγη), στὴ σχέση τῆς μεταρρύθμισης με τὰ ἰδανικά τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, στὸν τρόπο που ἐφαρμόστηκε κ. ἄ.

Πρῶτα πρῶτα ὡς πρὸς τὸν τύπο τῆς σχολικῆς γλώσσας που καθιερώθηκε, μερικοὶ — ἄς τοὺς ποῦμε οἱ πιὸ ἀδιάλλακτοὶ δημοτικιστὲς — κατὰκριναν τὴ γλώσσα τῶν ἀναγνωστικῶν, πὼς ἦταν τάχα ἀνακατωμένη και ἀσυστηματοποίητη, «μιχτὴ» και «χωρὶς γραμματικὴ», και πὼς δέν ἔμεινε πιστὴ στοὺς φωνητικούς και μορφολογικούς κανόνες τῆς λαϊκῆς γλώσσας, ἐνῶ ἄλλοι πάλι μᾶς εἶπαν πὼς με συντηρητικώτερο και πιὸ ἐπιφυλαχτικὸ γλωσσικὸ τύπο θά σηκῶνταν λιγώτερη ἀντίδραση.

Για τοὺς πρῶτους θά εἶχα νά πῶ πὼς τὸ ἐπιχειρημα τῆς μιχτῆς γλώσσας και τῆς γλώσσας χωρὶς γραμματικὴ εἶναι ἀστήριχτο και ἀστεῖο ἅμα λέγεται για τὸ σύστημα που ἐφαρμόστηκε στὴ σχολικὴ γλώσσα. Βέβαια τ' ἀναγνωστικά που κυκλοφόρησαν ἔδειξαν στὴ φωνητικὴ ἄφθονα λόγια στοιχεία — ἄς ποῦμε ἀντισηπτικὸ, Νεοπιόλεμος, ὀπτασία, πιῶμα — αὐτὸ ὅμως εἶναι κάτι που και στὴν κοινὴ προφορικὴ και στὴ λογοτεχνικὴ χρῆση στηρίζεται, και που ἀκόμη κι οἱ πιὸ ὀρθόδοξοι ὀπαδοὶ τῆς δημοτικῆς ἄρχισαν νά τὸ ἐφαρμόζουν, χωρὶς ποτὲ νά ὀμολογήσουν πὼς τὸ κρίνουν δυνατό ν' ἀκολουθήσουν πιστὰ τὸ φωνητικὸ σύστημα τῆς λαϊκῆς γλώσσας.

Ὅσο για τὸ τυπικὸ, ἂν και τ' ἀναγνωστικά που κυκλοφόρησαν ἔδωσαν σπάνια λαβὴ σὲ κατηγορία, κι ἡ ἀδικαιολόγητη πολεμικὴ δικαιολογήθηκε με τὴν πρόβλεψη τῶν τύπων που θά καθιερόνταν ἀργότερα σὲ ἀνώτερες τάξεις, ἔχω νά παρατηρήσω πὼς ἐφαρμόστηκε τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα που χρόνια τώρα ἀκολουθεῖ ὁ Ὅμιλος, και που και θεωρητικὰ ὑποστηρίχτηκε στοὺς τόμους τοῦ περιοδικοῦ του. Ἄν αὐτὸ εἶχε δοκιμαστῆ κι εἶχε κριθῆ τὸ μόνο σωστὸ κι ἐφαρμόσιμο στὴν ἰδιωτικὴ και ὅπως και νά εἶναι ἐπαναστατικώτερη και ἀνεύθυνη ἔργασία πρὶν ἀπὸ τὰ 1917, δέν ἦταν δυνατό μέσα στο κράτος οἱ ἐντολοδόχοι τοῦ Ὀμίλου κι ἀντιπρόσωποι τοῦ δημοτικισμοῦ νά εἰσηγηθοῦν ὑπεύθυνα στο Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο για γλώσσα τῆς παιδείας τύπο που θά κρατοῦσε ἀποκλεισμένα ὅλα ἀπολύτως τὰ μορφολογικὰ στοιχεία τῆς λόγιας γλώσσας.

Ὁ γλωσσικὸς ὅμως τύπος που καθιερώθηκε, ἦταν σὲ θέση ν' ἀντικρίση μέσα στο δημοτικὸ σχολεῖο χωρὶς ὑπεκφυγὲς ὅλες τις οὐσιαστικὲς δυσκολίες που ἔκρυβε ἡ πρώτη καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ὡς γλώσσας σχολικῆς, και πρέπει μάλιστα με τὴν ευκαιρία αὐτὴ νά τονιστῆ — ἀπόδειξη για τὴν ἀλήθεια τοῦ γλωσσικοῦ ἰδανικοῦ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου — πὼς με ἀσήμαντες σχετικά τροποποιήσεις, κυρίως στὴν ὀρθογραφία, στάθηκε εὐκολο νά πραγματοποιηθῆ μέσα

στο κράτος πρόγραμμα ως τή στιγμή εκείνη επαναστατικό και που όσο κιάν χρειάστηκε και τότε τή βοήθεια μιᾶς επαναστατικῆς κυβέρνησης για νά μπῆ στήν πραγματικότητα, δέν είχαν κανένα λόγο οἱ εφαρμοστές του νά αισθάνονται πῶς ἐργάζονταν για νά ἐπιβάλουν στο ἔθνος τύπο ξένο στή γλωσσικοκοινωνική του συνείδηση.

Εἶχαμε ὅμως και τήν ἀντίθετη κατηγορία, ἀπό τοὺς συντηρητικώτερους. Ἔχω νά πῶ γι αὐτούς—ὅσοι ἐννοεῖται στέκονται μέσα στο στρατόπεδο τοῦ δημοτικισμοῦ—πῶς βέβαια ὅποιος ἔχει νά ἐφαρμόσῃ ἕνα ριζοσπαστικό πρόγραμμα δυσάρεστο για πολλοὺς ἢ τοὺς περισσότερους, ὅσο περισσότερες ἀδαρίες κάνει τήν ὥρα τῆς ἐφαρμογῆς, σὲ τόσο περισσότερους ὁπαδοὺς μπορεί νά ἐλπίσῃ, και τόσο περισσότερους ὅσο περισσότερες θὰ ἦταν οἱ ἀδαρίες. Αὐτὸ ὅμως δέν μπορούσε οὔτε ἔπρεπε νά γίνῃ στήν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, οὔτε μὲ πολλές ἀδαρίες οὔτε μὲ λιγώτερες, ὅσο κιάν μπορούσαμε ἔτσι νά κερδίσουμε μιὰ εὐκολὴ ἐπιτυχία.

Πρῶτα πρῶτα γιατί τή στιγμή που ἡ εὐλόγη καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τοὺς καλύτεροὺς μας λογοτέχνες και οἱ πολύχρονοι ἀγῶνες τοῦ δημοτικισμοῦ μᾶς ἀξίωσαν νά δρέψουμε τοὺς πρώτους καρποὺς ἀγωνιζόμενοι νά θρονιάσουμε μὲς στο σχολεῖο τή νέα μας φιλολογική γλῶσσα, οὔτε τὸ δικαίωμα εἶχαμε οὔτε τήν εὐθύνη μπορούσαμε ν' ἀναλάβουμε νά νοθέψουμε τή γλῶσσα αὐτή, ξεφεύγοντας ἀπὸ ἀκαιρὴ συμβιβαστικότητα τὸν τύπο που καθιέρωσε ἡ ἀπρόσωπη δημιουργική ἐργασία γενεᾶς λογίων, ἀκόμη κιάν κάποτε, ἴσως—γιατί σήμερα εἶναι νωρὶς νά διατυπωθῇ ἀντικειμενικὴ κρίση—μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ παρασυρθῆκαμε ἀπὸ τή λογοτεχνική χρήση κι ἀφήσαμε στὰ ἀναγνωστικά μερικὰ στοιχεῖα—λέξεις κυρίως—που ἡ διαμόρφωση σιγά σιγά τῆς νέας γλῶσσας θὰ περιορίσῃ τή χρήση τους μέσα στο λυρικό λόγο.

Ἄλλὰ και για ἕναν εἰδικώτερα ἐκπαιδευτικό και διδακτικό λόγο δέν ἔπρεπε νά δοθῇ στή σχολική γλῶσσα συντηρητικώτερος τύπος.

Ἄφοῦ για ἑκατὸ σχεδὸν χρόνια ἑλληνικῆς παιδείας ἔμεινε τὸ λαϊκὸ σχολεῖο χωρὶς γλῶσσα και γραμματική, θυσιάζοντας και τὸ φραστικό του ἀκόμη ὄργανο μαζί μὲ τήν αὐτοτέλειά του σὲ γυμνασιακὲς και πανεπιστημιακὲς ἀνάγκες, κι ἀφοῦ τὸ ἀττικιστικό ἢ ἀρχαϊστικό πάντα ἰδανικό, ὅσο κιάν τροποποιήθηκε και περιωρίστηκε, στή θεωρία τουλάχιστο, στο ἀλλαγμὰ τριῶν γενεῶν, στήν πράξη ὅμως ὠδήγησε παντοῦ και πάντοτε στήν ἀρνηση τῆς σύγχρονης γλῶσσας

και τῆς γραμματικῆς τῆς ἐκφρασης ἀφοῦ ἀκόμη τ' ἀναγνωστικά τοῦ 1914, μὲ τή μοιραία ὄσο και ἀτυχὴ τους γλωσσική ἀπλοποίηση διαπίστωσαν ποῖο γραμματικό χάος δημιουργεῖ ὁ ἀμέθοδος ὑποκειμενισμὸς μιᾶς ἀνακατωμένης ἀθεμέλιωτης γλῶσσας, και πόσο πολλαπλασιάζονται οἱ ἀναγνωστικὲς και ὀρθογραφικὲς προπάντων δυσκολίες, ὄσο δὲ σπᾶ κάπου ἢ τυφλὴ προσήλωση στήν ἀρχαία παράδοση για νά θεμελιωθῇ μὲ ἀνάλογη πλῆθη στή σύγχρονη ἐθνικὴ ζωὴ, ἦταν τέλος ἀνάγκη, κι ἔπρεπε νά συμπέσῃ αὐτὸ μὲ τήν προσπάθεια για μιὰ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, ν' ἀναγνωριστῇ μέσα στο λαϊκὸ σχολεῖο ἀνεπιφύλαχτα ἡ κοινὴ γλῶσσα σύμφωνα μὲ τις ἀνάγκες του, και χωρὶς ἀτολμὲς και ἀδιέξοδες συμβιβαστικότητες νά θεμελιωθῇ ἀποφασιστικά στίς γραμματικὲς βᾶσεις τῆς λαϊκῆς γλῶσσας και στὸν τύπο που καθώρισε ἡ λογοτεχνία, ἐνῶ στὸν ὀρθογραφικό κανονισμό, μ' ὄλο τὸ σεβασμὸ και τή διατήρηση τῆς ἱστορικῆς ἀρχῆς, θὰ γίνονταν τέλος και δῶ μιὰ φορὰ σοβαρὴ σκέψη ν' ἀποχτήσῃ τὸ λαϊκὸ μας σχολεῖο ὀρθογραφία πιδ εὐκολομάθητη και σύμμετρη μὲ τις ἀνάγκες του.

Αὐτὰ για τήν κριτικὴ που ἔγινε σχετικὰ μὲ τή γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν. Ἄλλες ἐπικρίσεις εἶχαμε σχετικὰ μὲ τήν οὐσία τῆς μεταρρύθμισης, τή θέση τῆς γλωσσικῆς ἀλλαγῆς μέσα στήν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Εἶπαν δηλαδή μερικοὶ πῶς ἔπρεπε νά περιοριστοῦμε μόνο στή μεταρρύθμιση τῆς σχολικῆς γλῶσσας, ἀφοῦ λείπουν τὰ οὐσιαστικά στοιχεῖα για μιὰ ἀναγέννηση ἐκπαιδευτικὴ (μεγάλια λογοτεχνικά ἔργα, κοινωνικὴ ζωὴ μὲ ἀξίες πολιτισμοῦ), και εἶπαν ἄλλοι πῶς ἄδικα και στραβὰ δόθηκε τόση ἀποκλειστικὴ φροντίδα στή γλῶσσα, ἐνῶ τόσα ἄλλα σημαντικώτερα πράγματα εἶχαν νά διορθωθοῦν, ἀπὸ τή μόρφωση τῶν νέων δασκάλων και τή μετεκπαίδευση τῶν παλιῶν ὡς τή σχολικὴ ὑγιεινὴ και τήν καθαριότητα τῶν μικρῶν μαθητῶν, που ἐξακολουθοῦσαν και ὕστερ' ἀπὸ τήν εἰσαγωγή τῆς δημοτικῆς ν' ἀρρωστοῦν και νά εἶναι βρόμικοι.

Και ἐδῶ νομίζω πῶς ἂν συλλογιστοῦμε τις ἱστορικὲς προϋποθέσεις που παρουσιάζει τὸ ὄριμασμα τοῦ δημοτικισμοῦ, τοὺς κείμενους νόμους στοὺς ὁποίους στηρίχτηκε, κι ἔπρεπε νά στηριχτῇ, ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, τήν ἐπάρκεια που εἶχαμε ἐμεῖς και τή δύναμη που μπορούσαμε νά διαθέσωμε μέσα στο ὑπουργεῖο για ν' ἀλλάξουμε, μαζί μὲ τοὺς συνεργάτες που βρήκαμε πρόθυμους ἐκεῖ, τήν κατεύθυνση τῆς κρατικῆς ἐκπαιδευτικῆς μηχανῆς, μὲ συγκροτημένη ἱεραρχία, δύσκολα μπορούσε νά γίνῃ κάτι σημαντικὰ διαφορετικὸ ἀπ' ὅ τι ἔγινε.

Διγώτερο δικαιολογημένη μοιάζει βέβαια ή πρώτη επίκριση, που γυρεύει να περιορίση τή μεταρρύθμιση στην πολύ ώριμότερη σχετικά αλλαγή των γλωσσικών τύπων. Η προσπάθεια για τήν αναγέννηση και τὸ συγχρονισμό τοῦ σχολείου είναι δικαίωμα και καθήκον κάθε κοινωνίας, ακόμη κι όταν δὲν ἔχη νὰ λύση γλωσσικό ζήτημα, ακόμη κιάν ή λογοτεχνική της παραγωγή ή τὰ δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ της είναι κατώτερα ἀπὸ τὰ δικά μας.

Ὅσο για τήν ἀντίθετη κριτική, πὼς περιοριστήκαμε μὲ τὸ παράπανω στην ἀντικατάσταση μιᾶς γραμματικῆς, νὰ ποῦμε, μὲ μιὰ ἄλλη, ἔχω νὰ πῶ ὅτι συνεπείς στὸ πρόγραμμα τοῦ Ὁμίλου, δὲν μπορούσαμε βέβαια νὰ φανταστοῦμε μιὰ μεταρρύθμιση ἐκπαιδευτική που θὰ κορυφώνονταν στην ἀλληλοδιαδοχή δύο τυπικῶν, μὰ και οὔτε νὰ ὑποτιμήσωμε ἦταν δυνατό τή σημασία μιᾶς γλωσσικῆς μόνο μεταρρύθμισης για τὸ λαϊκὸ σχολεῖο, οὔτε και τήν εὐθύνη που εἶχαμε πάρει ἀπέναντι τοῦ δημοτικισμοῦ, δεχόμενοι νὰ τή πραγματοποιήσωμε μέσα στὸ κράτος και νὰ καθιερώσωμε, πρώτη φορά στην ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὑστερ' ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια, μιὰ νέα ὀρθογραφική και γραμματική παράδοση.

Ἔτσι βλέπομε τὸ ἔργο μας στὸ ὑπουργεῖο, βασισμένο πάντοτε στις λίγες λέξεις τοῦ νόμου 1332 που καθιέρωσε τή δημοτική για τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ν' ἀφιερώνεται ἀν ὄχι μὲ ἀποκλειστικότητα, τουλάχιστο μὲ κάποια προτίμηση, ἰδίως τὰ πρῶτα χρόνια, στὴ σχολική διαμόρφωση τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας, μὰ κι ἐξαρχῆς τονίζεται, ὅπου δίνεται εὐκαιρία, πὼς ή μεταρρύθμιση δὲν είναι μόνο γλωσσική, και γίνεται προσπάθεια και μὲ τὰ μαθήματα πρὸς τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ και μὲ τ' ἀναγκαῖα νομοθετήματα, ὅσο βέβαια τὸ ἐπιτρέπει ή συνεργασία και ή κοινὴ θέληση ὄλων τῶν ἀπαραίτητων γι' αὐτὸ μέσα στὸ κράτος παραγόντων και δυνάμεων, νὰ γίνῃ ή μεταρρύθμιση ὅσο γίνεται πλατύτερη και οὐσιαστικώτερη. Για τὴ μὸρφωση τῶν καθηγητῶν τῶν διδασκαλειῶν ἔμελλε νὰ φροντίση ή νεοσύστατη παιδαγωγική ἀκαδημία, καθὼς ὠνομάστηκε, αὐτὴ ὅμως δὲν πρόφτασε ν' ἀρχίσῃ νὰ λειτουργή.

Εἶναι και μερικὲς ἐπικρίσεις, που μ' ὄση σοβαρότητα κιάν διατυπώθηκαν οὔτε καν ἀξίζουν ν' ἀνασκευαστοῦν, ἔτσι ή κατηγορία πὼς μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά κηρύσσεται ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ή ἀθεΐα και ὁ μπολσεβικισμὸς, και ἀνατρέπονται τὰ θεμέλια τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας και κοινωνίας. Τὸ πρόγραμμα τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναγνωστικῶν, δημοσιευμένο στὸ Δελτίο τοῦ

ὑπουργείου και στὸ Δελτίο τοῦ Ὁμίλου, δείχνει, ὅσο πρόκειται για τ' ἀναγνωστικά τοῦ κράτους, σὲ ποιὲς ἀρχὲς στηρίχτηκε ή σύνταξή τους, και πόσο ἀδικαιολόγητες ἦταν οἱ ἐπικρίσεις αὐτές, τόσο γι' αὐτὰ τὰ βιβλία ὅσο και για ὅλα τ' ἄλλα, που πέρασαν και κείνα ἀπὸ τήν κρίση κι ἐγκριση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου.

Ἄς σημειωθῇ ὅμως πὼς τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀφιλοπατρίας δὲν είναι καν καινούριο. Και ἀν κι ἄλλοτε κατηγορήθηκε τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' τοῦ Παπαμάρκου, που για λόγους παιδαγωγικοὺς και κείνο δὲ μιλοῦσε σὲ παιδιὰ ὀχτῶ χρόνων, ἀγεωγράφητα ακόμη, για τήν ἔννοια τῆς πατρίδας, δὲν πρέπει νὰ παραπνευθοῦμε που τριάντα χρόνια ἀργότερα ή ἴδια κατηγορία χτύπησε τὰ Ψηλὰ βουνά, βιβλία πλημμυρισμένο ὡστόσο ἀπὸ Ἑλλάδα, σ' ἐποχὴ που για νὰ χτυπηθῇ ὁ δημοτικισμὸς δείχτηκαν ἀνίσχυρα πιά τὰ γλωσσικά ἐπιχειρήματα μὸνα τους.

Για νὰ εἶμαι συντομώτερος παρατρέχω ἄλλες ἐπικρίσεις κι ἔρχομαι σὲ δύο τελευταίες, μὲ ἐξωτερικὴ σημασία, μὲ ἰδιαίτερη ὅμως ἐπικαιρότητα. Εἶπαν δηλαδὴ συχνὰ πὼς ή μεταρρύθμιση ζημιώθηκε, γιατί ἔγινε μὲ ἐπιβολή και γιατί χρωματίστηκε κομματικά.

Μὲ ἐπιβολή θὰ ποῦμε βέβαια πὼς ἔγινε ή ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἀν ἀποβλέψωμε στὸ διδασκαλικὸ κόσμο, στοὺς δημοδιδασκάλους, που οἱ περισσότεροὶ τους, ἀφώτιστοι ακόμη κι ἔξω ἀπὸ τήν πνευματικὴ κίνηση τοῦ τόπου τους — ακόμη και για ζητήματα που τόση σχέση εἶχαν μὲ τὸ ἔργο τους — οὔτε τὴ μεταρρύθμιση εἶχαν ζητήσει οἱ περισσότεροὶ τους, κι ακόμη ἀπ' ὄλους τοὺς ἄλλους ὅσοι νοσταλγοῦσαν μιὰ αλλαγή, λίγοι μπορούσαν νὰ πάρουν καταφατικὴ θέση στὸ νέο κόσμο που τοὺς ἔφερναν τὰ καινούρια ἀναγνωστικά μπροστά τους.

Μὲ ἐπιβολή θὰ ποῦμε ακόμη πὼς ἔγινε ή μεταρρύθμιση, ἀμα συλλογιστοῦμε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀφώτιστης ἀκόμη κι αὐτῆς κοινωνίας μας, που μὸνο ἀπὸ τήν ἀπόσταση τῶν ἀπλανῶν παρακολουθεῖ τήν πνευματικὴ μας ζωὴ και που και σήμερα ακόμη, ἀφοῦ περισσότερο ἀπὸ ἑκατομμύριο ἀναγνωστικά κυκλοφόρησαν μέσα σὲ τρία χρόνια μπρὸς στὰ μάτια της, ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ βλέπη μέσα σ' ἕνα σκοτοστέφανο νεώτατης γλωσσικῆς μυθολογίας, που τὰ παριστάνει γεμάτα μὲ τίς χειρότερες βρισιὲς και τοὺς πιὸ ἀφάνταστους νεολογισμοὺς, καθὼς τὸ πασαλειμμένος, που μεταφράζει τάχα τὸ... Χριστός.

Ἐπιβολή θὰ δεχτοῦμε ακόμη, κι όταν βλέπωμε τήν ἀμετάπειστη ἀντίδραση, που σφεντονίζει ἀκούραστη τοὺς φλογεροὺς της μύδρους

ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, κι ὅταν βλέπουμε τίς πανεπιστημιακὲς κορυφὲς τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς φιλολογίας νὰ πληροφοροῦν τὸ κοινὸ πὼς τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς εἶναι « ἔργα ψεύδους καὶ κακοβούλου προθέσεως » ποὺ « οὐδ' εἰς καπηλεῖα ἔχουσι θέσιν », καὶ πὼς ἡ γλῶσσα τους ἔχει γραμματικὴ « τερατώδη » καὶ « εἶναι ἀπαίσιον, τραγελαφικὸν καὶ ἀνύπαρκτον γλωσσικὸν κατασκευάσμα » « ὅπ' οὐδενὸς ὀμιλοῦμενον καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐπαφὴν πρὸς τὸν βίον τοῦ ἔθνους εὐρισκόμενον ».

Ὅποιος ξέρει ὅλα αὐτὰ καὶ βλέπει μὲ ποιὸ ὄγκο ἀπὸ προλήψεις ἔχει νὰ παλέψῃ μιὰ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, βέβαια θὰ τοῦ γεννηθῆ ὁ δισταγμὸς μήπως ἔλειψε ἀπὸ τῆς μεταρρύθμισης μιὰ ἀνώτερη ἠθικὴ, ἀφοῦ μιὰ ὅσο καὶ νὰ εἶναι φωτισμένη μειοψηφία, ἀνάγκασε καὶ τοὺς ἀντίθετους, τουλάχιστο τὰ παιδιὰ τους, ν' ἀκολουθήσουν τίς ἰδέες τῆς.

Γιὰ νὰ κρίνωμε ὅμως δικαιότερα τὴν ἐπιβολὴ αὐτῆς, θάπρεπε νὰ συλλογιστοῦμε τί ἄλλο καλὸ ἔγινε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ κράτος, ποὺ νὰ μὴν ἦταν ὠριμασμένο μόνο σὲ μιὰ φωτισμένη μειοψηφία, θάπρεπε νὰ θυμηθοῦμε πὼς ὁ δημοτικισμὸς κι ἡ ἰδέα τῆς γλωσσικοεκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ἡ πρώτη κι ἴσως ἡ μόνη, ποὺ κατώρθωσε ἀδιαφιλονίκητα νὰ ὠριμάσῃ, ὕστερ' ἀπὸ ζωὴ ἑκατὸ χρόνων στοὺς πνευματικοὺς κύκλους τῆς νέας Ἑλλάδας, καὶ ἀκόμη πὼς στὸ γλωσσικὸ χάος τοῦ μετακλασικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ στὸ φαῦλο κύκλο τῆς πολύγλωσσης ἀναρχίας ποὺ βλέπομε σφιχταγκαλιασμένες τὰ τελευταῖα ἐνενήντα χρόνια παιδεία καὶ κοινωνία, ἡ παιδεία κυρίως παρουσιάζει ἕνα μεταβλητὸ συντελεστὴ καὶ μόνο ἐκεῖ, καὶ μάλιστα στὴ λαϊκὴ παιδεία, εἶναι εὐκολώτερη ὅσο κι ἀπαραίτητη ἀλλαγὴ τέτοια, ποὺ ν' ἀλλάξῃ τίς γλωσσικὲς προϋποθέσεις τῆς κοινωνίας μας, καὶ τροποποιώντας σιγὰ σιγὰ τὴ γλωσσοκοινωνικὴ τῆς συνείδηση, νὰ τὴν ὀδηγήσῃ στὴν τελικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ διγλωσσία.

Ἄν ἔτσι σὲ μιὰ κοινωνιολογικὴ ἐρευνα δείχνεται πὼς ἡ μεταρρύθμιση ἔγινε ἀπὸ κάποια δικαιολογημένη ἐπιβολή, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀποφασίστηκε, καὶ ποὺ ὁ νόμος ἀπαιτοῦσε πιά τὴν ἐφαρμογὴ του, ὅχι μόνο δὲν ἔγινε κανεὶς, οὔτε ἔμμεσος κὰν καταναγκασμὸς στὴ συνείδηση τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου, μὰ καὶ ἐπιζητήθηκαν καὶ δημιουργήθηκαν οἱ εὐκαιρίες γιὰ νὰ συζητηθῆ ἡ μεταρρύθμιση καὶ νὰ φωτισθῆ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ σχετικὰ μ' αὐτήν. Ἔτσι καὶ τὰ μαθήματα τῶν ἀνώτερων ἐποπτῶν εἶχαν ἕναν ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τους, καθὼς τονίστηκε στὴν ἀρχὴ τους, νὰ κατευθύνουν τὴ σκέψη

τοῦ διδασκαλικοῦ κλάδου πρὸς τὸν ἰδεολογικὸ κόσμον ποὺ μέρος του εἶναι καὶ ἡ γλωσσικὴ καινοτομία, ὥστε ὅτι γίνονταν μὲ τῆς πολιτείας τὴ θέληση νὰ εἶναι αὐριο ἀνάγκη καὶ ἀξίωση δική τους. Ἀφοῦ ὅμως ἡ ἀξίωση αὐτὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη μόνο μὲ τὸ φωτισμὸ καὶ τὴν πίστη ἦταν δυνατὸ νὰ δημιουργηθοῦν θὰ ἦταν πολὺ παράξενο ἀν γνωρίζοντας ὅλα αὐτὰ, ζητούσαμε νὰ ἐπιβάλωμε τὸ νέο γλωσσικὸ ἰδανικόν.

Βέβαια, ὁ δάσκαλος ἦταν τώρα ἀναγκασμένος νὰ χρησιμοποιῆ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς, καὶ στὴ γραμματικὴ διδασκαλία νὰ σχηματίζῃ, ὅταν θὰ χρειάζονταν, ὁ καφὲς τοῦ καφέ οἱ καφέδες καὶ ὄχι τὰ μήτηρ - μητρὸς - μήτηρ - μητράσι, μὰ ὄχι μόνο δὲν τοῦ ἔγινε καμιὰ ἐπιβολὴ καὶ κανεὶς διωγμὸς γιὰ τίς γλωσσικὲς του ἰδέες, μὰ καὶ ἀφέθηκε ἐλεύθερος στὴ διδασκαλία νὰ μιλήσῃ ὅπως ἀκριδῶς μιλοῦσε καὶ πρῶτα. Εἶναι μάλιστα βέβαιον πὼς πάρα πολλοὶ δάσκαλοι ἐξακολούθησαν ὡς τὸ τέλος νὰ διδάσκουν τὴν πατροπαράδοτη γραμματικὴ, ἀκόμη καὶ στὰ πρότυπα τῶν διδασκαλειῶν. Ὅσο γενικὸ εἶναι τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὥστε θὰ ἔπρεπε, γιὰ νὰ μὴ γελιόμαστε, νὰ ποῦμε ὅτι μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση μεταστράφηκε τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας — τῆς ἐπίσημης τουλάχιστο — καὶ μπῆκε ἡ δημοτικὴ στὸ σχολεῖο μὲ τ' ἀναγνωστικὰ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἔχη φύγη ἡ καθαρεύουσα, καὶ μάλιστα ἡ γραμματικὴ τῆς.

Διγώτερο ἀκόμη δικαιολογημένη ἀπὸ τὴν ἐπίκριση τῆς ἐπιβολῆς εἶναι ἡ ἐπίκριση τοῦ κομματικοῦ χρωματισμοῦ. Πὼς τάχα νὰ ἔγινε αὐτός;

Ἄν δὲν πρόκειται ν' ἀρνηθοῦμε κατ' ἀρχὴν στὰ πρόσωπα ποὺ πρωτοστάτησαν στὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς καὶ ποὺ ὡς ἄτομα μπῆκαν στὴ δημόσια ὑπηρεσία, τὸ δικαίωμα τῶν πολιτικῶν φρονημάτων, ἡ ἐπίκριση τοῦ κομματικοῦ χρωματισμοῦ μπορεῖ νὰ στηριχθῆ ἢ σὲ διοικητικὲς ἐπεμβάσεις ἢ στ' ὅτι ἡ μεταρρύθμιση ἐφαρμόστηκε ἀπὸ πολιτικὸ κόμμα. Μὰ γιὰ τὸ πρῶτον εἶναι γνωστὸ πὼς ἤδη οἱ κείμενοι νόμοι συστηματικὰ κι ἐπίτηδες κρατοῦσαν μακριὰ ἀπὸ κάθε διοικητικὴ ἐνέργεια ἐκείνους ποὺ πρωτοστατοῦσαν στὴ μεταρρύθμιση, κι αὐτὸ μάλιστα μὲ βλάβη αὐτῆς τῆς ἰδίας. Μένει τὸ δεύτερον, ἡ βλάβη ποὺ γεννήθηκε ἢ μπορεῖ νὰ γεννήθηκε στὸ δημοτικισμὸ μὲ τὸ νὰ ἐφαρμοστῆ ἀπὸ ἕνα κόμμα.

Μὰ δὲν εἶναι πιά νέα ἡ ἰδέα — τὴν πρωτοεῖπε ὁ Βλαστός πρὸ πολλῶν χρόνων — πὼς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ λυθῆ μέσα στὴν πολιτικὴ, καὶ ἡ σχολικὴ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς εἶχε ἀναγραφῆ κιόλας σὲ

περασμένα χρόνια, πριν από τα 1917, στις εκπαιδευτικές αρχές πολιτικών προγραμμάτων. Όπως τώρα είναι η σχέση στην Ελλάδα νομοθεσίας και κομμάτων, ήταν μοιραίο, τη στιγμή που ένα κόμμα θ' άρχιζε να εφαρμόζει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση να γεννηθεί αντίδραση στους αντίθετους κύκλους, εκείνους κυρίως που πρωτογνώριζαν τη δημοτική τώρα. Αυτό δεν μπορούσε να εμποδιστεί, αν και τη φορά αυτή, με την εξύπνωση των πολιτικών αντιθέσεων, ίσως να έγινε το κακό μεγαλύτερο απ' ό τι άλλως θα περιμέναμε. Άλλά και πάλι πρέπει να χαιρετήσωμε το περιστατικό πως κανένα κόμμα δε μεταχειρίστηκε τελευταία το γλωσσικό ζήτημα για εκλογικό όπλο, και δε ζήτησε, ως τώρα τουλάχιστον, επίσημα να ξαναγυρίσει ή καθαρεύουσα.

Η δύναμη του δημοτικισμού είναι ακαταγώνιστη, διπλοθεμελιωμένη στην πίστη των οπαδών του και στην ανάγκη της ζωής του έθνους. Γι' αυτό όχι μόνο πιστεύω πως στα χρόνια αυτά δεν έχασε ο δημοτικισμός κανέναν από τους αληθινούς παλιούς του φίλους, μα και νέους κατώρθωσε ευκολότερα ν' αποκτήσει, μόλις ακόμη τις πολιτικές αντιθέσεις, όταν τους δόθηκε ευκαιρία ν' ακούσουν το κήρυγμά του και να δουν μέσα στη σχολική πράξη τους καρπούς του.

Κλείνοντας τώρα τον απολογισμό του έργου του Εκπαιδευτικού Όμιλου, πριν προσθέσω λίγα λόγια για την αύριανή του εργασία, μου απομένει το θλιβερό καθήκον να θυμίσω το κενό που δημιουργήθηκε στο στενό μας κύκλο με τον απροσδόκητο χαμό του Ίωνα Δραγούμη, άδικασκοτωμένου σε μια άγρια τραγική στιγμή.

Από τους θερμότερους και πιστότερους πρωτεργάτες του δημοτικισμού, στάθηκε πάντοτε στο πλευρό και στην καρδιά κάθε ενέργειας που θα βοηθούσε το άπλωμά του, στην Αθήνα ή στην Πόλη, και πρωτοστάτησε ύστερα στη ίδρυση του σωματείου που θα βοηθούσε την εκπαιδευτική αναγέννηση.

Όταν τον Ιούλιο του 1909 γύρισα από τη Θεσσαλία, όπου είχα παρακολουθήσει σαστισμένος τα χάγια των σχολείων μας, τρώγοντας ένα βράδυ μαζί με το Δραγούμη στο Αβέρωφ, ανταλλάξαμε τις πρώτες σκέψεις για μια μελλοντική ενέργεια. Από τη Ρώμη άργότερα ο Δραγούμης ανακοίνωσε τις σκέψεις του στο έγκυκλο γράμμα που είχε κινήσει από τη Γερμανία, και μόλις γύρισε έδω πίσω, βοηθήσε από τους πρώτους να ιδρυθεί ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Απολογήθηκε για το έργο του Όμιλου στις πρώτες επιθέσεις που του

έγιναν στον καθημερινό τύπο, συνεργάστηκε στη Διοικητική επιτροπή στα πρώτα χρόνια, αλλά κι άργότερα, όταν η διπλωματική του δράση στο έξωτερικό τον απομάκρυνε από τη Διοικητική μας Επιτροπή, παρακολουθούσε μ' ένδιαφέρον το έργο που του έγινε κήρυκας ιδίως στον Έλληνικό του πολιτισμό.

Με τη συγγραφική του εργασία, όπου εκφράζεται λογοτεχνικά, σε πρωτότυπη σκέψη και μορφή, το έθνικοπολιτικό του έργο, έδωσε ο Ίδας τη συμβολή του στη νέα μας λογοτεχνία και στην καλλιέργεια της δημοτικής.

Τους τελευταίους μήνες έχασε ο Όμιλος μας και δυο άλλους φίλους. Είναι ο ποιητής και κριτικός Κώστας Χατζόπουλος, παλιό μέλος του Όμιλου και κάποτε συνεργάτης στο περιοδικό του, που με το λογοτεχνικό έργο μιας καλλιεργημένης και συγχρονισμένης ψυχής πλούτισε τη φιλολογία μας και βοήθησε φωτεινά τη διαμόρφωση της νέας γλώσσας. Κι είναι ο καθηγητής Νικόλαος Πολίτης, ο πατέρας της ελληνικής λαογραφίας, ο ακούραστος θησαυριστής των λαϊκών μνημείων και μελετητής της έθνικής ψυχής που εκφράστηκε σ' αυτά. Στο γλωσσικό του ιδανικό δε συμφωνούσε βέβαια με τον Όμιλο, παρακολουθούσε όμως το έργο του μ' ένδιαφέρον και το σημαντικώτερο, με το δικό του έργο, έτοίμασε τεράστιο υλικό, όμοια πολύτιμο για τη λογοτεχνία και το σχολείο.

Έχω ακόμη ν' αναγγείλω με λύπη στη συνέλευση πως παραιτήθηκε πρό λίγων μηνών από τη Διοικητική επιτροπή του Όμιλου παλιός ιδρυτής και άφωσιωμένος φίλος του σωματείου μας, ο κ. Δ. Πετροκόκκινος, που με παραδειγματική εύσυνειδησία και αὐταπάρνηση εργάστηκε από την ίδρυση του Όμιλου ως σήμερα ως ταμίας και ως μέλος της Διοικητικής επιτροπής για την προκοπή του Όμιλου. Ο κ. Πετροκόκκινος θα είναι ως ταμίας αναντικατάστατος, μα και η επιθυμία του να δώσει τη θέση του σε νεώτερος ήταν τόσο παλιά πια και μεγάλη, ώστε ήμαστε υποχρεωμένοι να τη σεβαστούμε. Έτσι δεχτήκαμε την παραίτησή του εκφράζοντας σ' αυτόν τη θερμή εύγνωμοσύνη του Όμιλου για τις μακρόχρονες και πολύτιμες του υπηρεσίες.

Και τώρα ποιά είναι το αύριανό πρόγραμμα του Όμιλου; Το ίδιο το παλιό, συμπληρωμένο από την πείρα κυρίως που μας έδωσε η τελευταία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση για μερικές επείγουσες ανάγκες.

Φυσικά, όσο οι πάροι του Όμιλου μένουν εκείνοι που προβλέπει ο

σημερινός μας προϋπολογισμός, θα μένη μοναδική του έκδοσης το περιοδικό του, κουτσουρεμένο κι αυτό, κι αφήνοντας, καθώς στο σημερινό προϋπολογισμό, έλλειμμα από 4 1/2 χιλιάδες δραχμές σ' ένα γενικώτερο όμως πρόγραμμα έχουμε να καταλέξωμε, κοντά στις παλιές εργασίες, γραπτές και προφορικές, που θα συνεχιστούν, τις ακόλουθες ακόμη εκδόσεις:

α) άναγνωστικά για τις τάξεις του δημοτικού σχολείου που ή δε βγήκαν ακόμη στη δημοτική ή χρειάζονται καλύτερα,

β) γραμματική σχολική και μιὰ άλλη μεγαλύτερη, για κοινή χρήση,

γ) τα πρακτικά από το συνέδριο των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης,

δ) βοηθητικά βιβλία για τους δημοδιδασκάλους στη δημοτική (ιστορία, γεωγραφία, ιερή ιστορία, κατήχηση, αριθμητική, γεωμετρία, φυσική πειραματική, χημεία, πραγματογνωσία, ζωολογία, φυτολογία, δρυκτολογία),

ε) ένα εβδομαδιαίο ή δεκαπενθήμερο φύλλο για τους δημοδιδασκάλους,

ς) βιβλία με ωφέλιμες γνώσεις για το λαό στη γλώσσα του.

Με το τελευταίο αυτό προσθέτομε στο έργο του Όμιλου σημαντικώτατο μέσο για τη λαϊκή μόρφωση, που συγχρόνως και τη γλώσσα του θα κάμη τον έλληνικό λαό να την αγαπήση περισσότερο γραμμένη, και την πρακτική της καλλιέργεια θα κάμη να προκόψη.

Κοντά σ' αυτά όμως έχουμε να φροντίσωμε να φωτιστή ή κοινωνία, έτσι που όσο γρηγορώτερα γίνεται να καταλάβη και ν' αποδεχτή, καθώς έλεγα και στην αρχή, το πρόγραμμά μας, να ενισχύση τη φωνή του Όμιλου, και ν' αγωνιστή κι αυτή να διατηρηθή, αν είναι δυνατόν, ό τι σήμερα έχει δημιουργηθή μέσα στο λαϊκό σχολείο.

Για να μεγαλώση όμως ή ήθικη επιβολή του Όμιλου είναι ανάγκη να πολλαπλασιαστούν τα μέλη του, έτσι που να παρουσιαστούν ενωμένοι όλοι όσοι ένιωσαν τη σημασία του κηρύγματός του, μα και ή νέα Διοικητική επιτροπή, που το καταστατικό μας τώρα την όρίζει δεκαπενταμελή και που πρόκειται να εκλεχτή σήμερα, πρέπει να εμφανίση ενωμένους κάτω από τη στημένη σημαία του δημοτικισμού και της εκπαιδευτικής αναγέννησης αντιπρόσωπους από τις διάφορες κοινωνικές τάξεις, εξασφαλίζοντας και διαπιστώνοντας

πάνω από κάθε εφήμερη ή βαθύτερη αντίθεση τη συνεργασία για την επιτυχία του μεγάλου κοινού σκοπού.

Όταν πρωτοσυστήθηκε ό Όμιλος, μόλη την καλλιέργεια της δημοτικής στη λογοτεχνία, ήταν ακόμη επικίνδυνο να πη κανείς πως είναι μαλλιαρός, και το εκπαιδευτικό μας πρόγραμμα μόλις είχε αρχίση να ξεκαθαρίζεται σε μερικά κεφάλια.

Σήμερα, που μόλις έκλεισε τα δέκα του χρόνια, ή δημοτική διαβάζεται πολύ περισσότερο και γράφεται πλατύτερα και καλύτερα—ό δημοτικισμός έπαυσε να είναι αίρεση κι άρχισε να βρίσκη την κοινωνική του αποκατάσταση—το επιχείρημα με τα ρούβλια έχασε την πέρασή του—το εκπαιδευτικό πρόγραμμα το δέχονται όλο και πλατύτεροι κύκλοι, και ό τι πριν ήταν όνειρο άφταστο και μυστικό του καθενός μας, που δε φανταζόμαστε καν πως μπορούσε να πραγματοποιηθή στις μέρες μας, το είδαμε εξαφνα να παίρνη σάρκα και ζωή, και εκατοντάδες χιλιάδες έλληνικά χείλη σκυμμένα σήμερα στα μαθητικά βήθρα, άπηγούν διαβάζοντας από το σχολικό τους βιβλίο τη γλώσσα του σπιτιού τους και της μητέρας τους.

Τί θα μας φέρη ή αύριανή μέρα, κανείς μας δεν μπορεί να το ξέρη.

Τό φως που εξαφνα άναψε για να φωτίση τη λαϊκή ψυχή, ίσως, πιθανόν, μιὰ βλαίη πνοή—τρεις λέξεις που θ' αλλάξουν στο νόμο περί διδακτικών—να το σδήση.

Οι σχολικές αίθουσες, που μ' άνοιχτά τα παράθυρά τους είχαν χαρή για μερικά χρόνια τις πρώτες άχτίδες ήλιου ζωογόνου, μπορεί να ξανακλείσουν.

Έπαυσαν, καθώς μας πληροφορούν οι διάφοροι εκδότες, να πουλιούνται τα νέα άναγνωστικά, έτοιμα να δώσουν τη θέση τους στα παλιά, κι άκούστηκαν οι πρώτες μεσαιωνικές φωνές που άπαιτούν να τα κάψωμε.

Να τα κάψωμε! . . . Να ευχηθώμε, και να βοηθήσωμε μάλιστα να γίνει αυτό, γιατί μιὰ τέτοια φωτιά, άναμμένη σ' όποια γωνιά της ελληνικής γης βρίσκονται σκορπισμένα τ' άναγνωστικά της δημοτικής, θα καταυγάση βαθύτερα μέσα στα πνευματικά σκοτάδια—έκει που δεν έφτασε ως σήμερα το φως της αλήθειας.

Μπορεί για μερικά χρόνια να ξαναβρικολακιάσουν τα παλιά άναγνωστικά, ή να έτοιμασθή σε καινούρια βάση κανένα νέο είδος μικτής και άπλης σχολικής γλώσσας.

Μα πιστεύωμε πως κάθε τέτοια όπισθοδρόμηση δε θα είναι παρά

παροδικώτατος φραγμός, αδύναμος μπρός στο κύμα της ζωής που αρχίζει να περιδρέχει το ελληνικό σχολείο.

Θυμούμαστε πώς και σε περιστάσεις δυσκολώτερες για το δημοτικισμό, όλες οι πεισματωμένες προσπάθειες τυφλής αντίδρασης, δεν έκαναν παρά να το φτερώνουν και να το γιγαντώνουν τη δύναμη.

Ήθελεμε ότι η ανάγκη της ζωής που σιγασιγανώνει στο έθνος μας τις ναρκωμένες του δυνάμεις, το κάνει να ξεκολλάει όλο και αποτελεσματικώτερα από την τυφλή προσήλωση σε ξερούς τύπους.

Ήθελεμε πώς μια ιδέα που κατώρθωσε να πάρη μαζί της τα νιάτα, έχει κερδισμένο το αύριο.

Γνωρίζουμε ότι η άνοιξη μηνά το θέρος — κι όχι το χειμώνα.

Και γι' αυτό μπορούμε με βέβαιη έλπίδα να εύχηθοῦμε, ο δμιλητής που ύστερ' από άλλα δέκα χρόνια θ' ανασκοπήσει, καθώς έγω σήμερα, τη δεύτερη δεκαετία του σώματός μας, να έχει να πανηγυρίσει πλατύτερη και ουσιαστικώτερη εφαρμογή του εκπαιδευτικού μας προγράμματος μέσα στο κράτος και νέες νίκες της ζωντανής γλώσσας.

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

ΕΛΙΣΑΙΟΥ ΓΙΑΝΙΔΗ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ ΤΗΣ

Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει ἀξία καὶ πρέπει νὰ διατηρηθῇ. Καὶ ἐπειδὴ σήμερον ψάλλεται στὴ φυσικὴ κλίμακα, μπορεῖ νὰ ἐναρμονισθῇ σ' ὅλους τοὺς ἤχους τῆς.

Ἡ ἀξία τῆς.

Τί πρέπει νὰ γίνη γιὰ τὴν ἀνακαίνιση καὶ τὸ συγχρονισμό τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μας; Ἡ σημερινὴ μουσικὴ τῆς ἀρθόδοξης ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἡ λεγόμενη βυζαντινὴ, θὰ χρησιμεύσῃ σ' αὐτὴν τὴν ἐργασία ἢ θὰ καταφύγομε σὲ καινούριες πηγές;

Μερικοὶ βάζουνε στὴν πρώτη γραμμὴ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς: ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶναι ἀληθινὰ ἡ μουσικὴ τῶν βυζαντινῶν; Καὶ ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτοῦν τὸ ἂν πρέπει νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ ἢ ἂν εἶναι προτιμότερο νὰ τὴν καταδικάσομε καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσομε μὲ καινούρια μουσικὴ. Παράξενο μὲ φαίνεται νὰ ἐκτιμοῦμε τὴν ἀξία μιᾶς μουσικῆς ὅχι ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια, παρὰ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τίτλους τῆς. Καὶ ἀραγε τί θὰ ἔπρεπε νὰ κάμομε ἂν ἔξαφνα τὴ βρῖσκαμε τὴν «ἀληθινὴ» βυζαντινὴ μουσικὴ, καὶ δὲ μᾶς ἄρεξε; Ἡ καταγωγὴ τῆς μουσικῆς αὐτῆς εἶναι ζήτημα καθαρῶς ἐπιστημονικόν, που ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορίαν. Ἐκεῖνο που ἐνδιαφέρει ἐμᾶς σήμερον, που ἐπιδιώκομε ἕναν πραχτικὸν ἐκπολιτιστικὸν σκοπὸν — νὰ δώσομε ἕναν καλλιτεχνικώτερον τόνον στὴν ἐκκλησίαν μας, που εἶναι μιὰ μορφή τῆς ἐθνικῆς ζωῆς — εἶναι ἂν ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἔχη τὰ ἀναγκαῖα χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάση σ' αὐτὴν τὴ δουλειάν. Στὴν περίπτωσιν που δὲ θὰ τὰ ἔχη, πρέπει νὰ τὴν ἀπομακρύνομε, καὶ ἂν ἀκόμη ἀποδειχθῇ πως εἶναι ἡ ἀληθινὴ βυζαντινὴ ἢ καὶ ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ σύγκυση που ἀπαντᾷ κανεὶς συχνὰ στὴν κοινῶνίαν μας μεταξὺ ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ζητημάτων.

Τώρα ποιά εἶν' ἡ ἀξία τῆς μουσικῆς μας;

Ἄν ἀκούσουμε τοὺς κύκλους τῶν εἰδικῶν, ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι «ἡ μήτηρ καὶ τροφὸς πασῶν τῶν νεωτέρων μουσικῶν ἀποχρώσεων», «ἐπιστημονικῶς ἐξεταζομένη ἀποτελεῖ τι τὸ τέλειον ἀπὸ συνθετικῆς ἀπόψεως» («Πρόσδος» τῆς Πόλης 3 Ἰουνίου 1912). Ἐν γένει οἱ εἰδικοί μιλοῦν συχνὰ γιὰ τὸν «ἀμύθητον πλοῦτον» καὶ τὴν ἀναμφισβήτητην ὑπεροχὴν τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἀπέναντι τῆς εὐρωπαϊκῆς. Ἄν συνήθως δὲν ἱκανοποιῆ τὴν καλαισθησία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, σ' αὐτὸ διακηρύττουν πως δὲ φταίει ἡ μουσικὴ, ἀλλὰ ἀναγνωρίζουνε μὲ πολλὴ μετριοφροσύνη πως αἰτία εἶναι οἱ ἴδιοι (ὁ καθένας βέβαια ἐξαιρώντας τὸν ἑαυτό του), πως ἡ ἐκτέλεση τῆς μουσικῆς ἔχει πολλὰ ἐλαττώματα, καὶ μᾶς ὑπόσχονται, χρόνια τώρα, ὅτι «λίαν συντόμως» θὰ τὰ διορθώσουν, ὅτι πρῶτα «θὰ ἀποκαθάρωσι τὴν μουσικὴν ἀπὸ παντὸς ξένου καὶ ὀθνελοῦ στοιχείου παρεισδύσαντος ἐν αὐτῇ» καὶ θὰ τὴν ἐπαναφέρουν «εἰς τὸ πατροπαράδοτον ὕφος καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀγλῆν», ὕστερα θὰ καταρτίσουν χοροὺς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα «τῶν προκαλεσάντων τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου χορῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας», «θὰ ἀναμιξῶσι φωνὰς λεπτάς, βαρείας, ὀξείας, ἀνδρικός, παιδικός, ἔστω καὶ γυναικείας», καὶ «θὰ ἐκτελώσι δι' αὐτῶν ἐντελῶς καὶ ἀψόγως τὰ κλασικά καὶ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἐκκλησίας μέλη κατὰ τὸ σύμφωνον καὶ ὁμόφωνον, καὶ τότε, ἐὰν ἡ φυσικὴ καὶ ἀβίαστος, ἡ σοβαρὰ καὶ ἱεροπρεπῆς ἀρμονία ἢ μυστηριωδῶς ἐκ τῆς κράσεως τοσούτων φωνῶν πηγάζουσα... δὲν ἱκανοποιῆ τὸ οὖς ἡμῶν... τότε μόνον δικαιούμεθα νὰ σκεπτόμεθα περὶ ἐναρμονίσεως. Καὶ τοῦτο ἀκόμη ἐὰν ἐξέλιπε πλέον παρ' ἡμῶν πᾶν ἔχνος ἐθνικῆς φιλοτιμίας...» («Φόρμιγξ» Ἀθηνῶν 15—30 Ἰουν. 1911).

Ἄλλοι ἀπεναντίας φρονοῦν πως ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ, προῦν ἄλλης ἐποχῆς, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μετὰ τὴν καλαισθησία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἓνα «πτῶμα» που πρέπει νὰ πεταχθῆ μὴ καὶ καλὴ καὶ ν' ἀντικατασταθῆ μετὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοῦς, ριζοσπαστικώτεροι, συνδυάζουν αὐτὴ τὴ μεταρρύθμιση καὶ μετὰ μιὰν ἄλλη γενικώτερη: θὰ γράψουμε, λέει, νέους ὕμνους, ἢ θὰ μεταφράσουμε τοὺς παλιούς στὴ δημοτικὴ, θὰ ἀπλοποιήσουμε τὴν ἱεροτελεστία κτλ. κτλ. Θὰ βάλουμε δηλαδὴ τὰ δυνατὰ μας γιὰ νὰ δημιουργήσουμε θρησκευτικὸ ζήτημα!

Ὅπως κιὰν εἶναι, ὅσο ἀφορᾷ τὴ μουσικὴ, ἡ μερίδα αὐτῆ φρονεῖ πως ἡ β. μουσικὴ, βαλμένη σὲ ἀρμονία, μπορεῖ τὸ πολὺ πολὺ νὰ μᾶς χρησιμέψη γιὰ μιὰ μεταβατικὴ περίοδο, ὥσπου νὰ συνηθίσῃ τὸ ἀφτι

τοῦ κόσμου στὴν ἀρμονία, καὶ ὕστερα θὰ βάλουμε τὴν εὐρωπαϊκὴ. Τὸν ὄρο αὐτόν, εὐρωπαϊκὴ, μετὰ τὴν εἰδικώτερη ἔννοια που τὸν μεταχειρίζονται μερικοὶ, δηλαδὴ γιὰ ν' ἀντιθέσουν τὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ μετὰ τὴν ἐναρμονισμένην βυζαντινὴ μουσικὴ, ποτὲ δὲν μπόρεσα νὰ τὸν νιώσω. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ που μιὰ μουσικὴ μπῆκε σὲ ἀρμονία, τὴν ὀνομάζω εὐρωπαϊκὴ. Ἀλλιῶς, μιὰ ἀρμονία γραμμὴν ἀπάνω σὲ μελωδίαν ρούσικη ἢ οὐγκαρέζικη ἢ νορδηγικὴ θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ μὴ λέγεται εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, παρὰ νὰ ἔχη ἢ καθεμίαν τὸ ἰδιαιτερότης τοπικὸ ὄνομα. Ὁ ὄρος εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ δὲ σημαίνει τὸν τόπου γεννήθηκε μιὰ μουσικὴ, παρὰ θυμίζει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς νεώτερης μουσικῆς, δηλαδὴ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρμονίας.

Καὶ τότε τί ζητοῦν ἐκεῖνοι που λένε «θ' ἀφήσουμε τὴ βυζαντινὴν τετραφωνίαν γιὰ νὰ πάρουμε τὴν εὐρωπαϊκὴν»; Ἄν ἡ φράση αὐτὴ σημαίνει «θὰ ἐναρμονίσουμε τὰ μοτίβα τῆς β. μουσικῆς μετὰ περισσότερη τέχνη», λογικῶς δὲ χωρεῖ ἀντίρρηση. Ἄν ὅμως ἐννοοῦν ὅτι θ' ἀφήσουμε τὰ μοτίβα τῆς β. μουσικῆς καὶ θὰ πάρουμε ἄλλα μοτίβα, τότε ἀρχίζω νὰ μὴν καταλαβαίνω, καὶ φαντάζομαι πως οἱ κύριοι αὗτοι δὲν τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ. Ποῖος μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὰ «ἄλλα» μοτίβα θὰ εἶναι ὠραιότερα; Ἄν ἐννοοῦν πως θὰ πάρουμε μουσικὴ τῆς δύσης, αὐτὸ σημαίνει πως ἀγνοοῦν τὴ δυσκολία που παρουσιάζει ἡ προσαρμογὴ ἐνὸς κείμενου σὲ μουσικὴν γραμμὴν ἀπάνω σὲ ἄλλο κείμενο. Ἄν πάλι πρόκειται νὰ γράψουμε ἑμεῖς μουσικὴ, πολὺ καλὰ. Δὲ θ' ἀποκλείσουμε βέβαια τὴν ἐλεύθερον σύνθεσιν. Ἀλλὰ μιὰ συστηματικὴ δουλειά, που μᾶς χρειάζεται σήμερον, δὲν μπορεῖ νὰ βασισθῆ ἀπάνω στὴν ἐμπνευση, που δὲν ξέρουμε πότε θὰ μᾶς ἔρθῃ. Νὰ μὴ λησμονοῦμε που ἔχουμε νὰ γράψουμε μερικὰς ἑκατοντάδες ᾠδαί, μικρὰ καὶ μεγάλα. Τονίστε ἓνα τροπάριον μετὰ τὴν ἐμπνευσή σας. Ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὸ δὲ βλέπω γιὰ δὲν πρέπει νὰ ἐναρμονίσετε καὶ τὴ μελωδίαν μετὰ τὴν ὁποία σας παρουσιάζεται κιόλας αὐτὸ τὸ τροπάριον, ἂν εἶναι ὁμορφῆ, προπάντων ἂν τυχαίην νὰ εἶναι κιὸ ὁμορφῆ ἀπὸ κείνη που θὰ σας δώσῃ ἢ ἐμπνευσή σας.

Ἄλλωστε ἔχουμε ἐμπρός μας τὴν ἐμπρακτικὴν καθιέρωσιν τῆς ἀρχῆς πως ἡ β. μουσικὴ πρέπει νὰ διατηρηθῆ. Εἶναι τὸ γεγονός ὅτι σὲ ὅλη τὴν ἀρμονικὴν μουσικὴν που γράφτηκε ὡς τώρα γιὰ τὴν ἐκκλησίαν μας — Λειτουργία Χαβιαρᾶ - Ραντχάρτιγκερ, Ὕμνοι Νικολαΐδου - Πράγκερ, Κατακουζηνός, Ducoudray, Πολυκράτης, Σπάθης, Λαμπελέτ, Hatherly, Πρώιος... — διακρίνεται ἡ ἀδιάκοπη προσπάθεια, μετὰ λίγη ἢ πολλὴ ἐπιτυχία, νὰ χρησιμοποιηθοῦν μελωδίαι τῆς β. μουσικῆς. Τὸ

γεγονός αὐτό ἔχει βέβαια κάποια αἰτία, καὶ ἡ αἰτία εἶναι ἀπλούστατα ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ ἔχει πολὺ ὠραία ἄσματα, ἔχει μελωδίες μὲ πολὺ αἰσθημα καὶ μὲ δυνατὸ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, που θὰ ἦτανε σωστὸς βανδαλισμὸς νὰ τὶς καταδικάσουμε στὴ λήθη.

Ἐκεῖνοι που ἀντιφρονοῦν δὲν τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ. Τὴ γνωρίζουν ἀπ τὴν ἐκτέλεση μερικῶν ψαλτῶν, που οἱ περισσότεροὶ τους κάνουν ὅ τι μποροῦν γιὰ νὰ τὴν κακοσυστήσουν. Καὶ πῶς ξέρουμε ἐμεῖς που ἔχει ὁμορφα ἄσματα; Τὸ ξέρουμε ἀπ τὴν ἐκτέλεση κάποιων ἄλλων ψαλτῶν, καὶ τὸ ξέρουμε ἀκόμη ἀπ τὰ μουσικὰ βιβλία, ὅπου δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀνοστοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ ἡ ρινοφωνία, καὶ τὸ φόρτωμα τῶν περιττῶν ποικιλμάτων που σκεπάζουν τὴ μελωδικὴ γραμμὴ καὶ τὴν κάνουν ἀγνώριστη, καὶ πλῆθος ἄλλες κακὲς συνήθειες που ἀσκημίζουν τὴ μουσικὴ αὐτὴ, που δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμω ἐδῶ τὴ λεπτολογημένη ἀνάλυσή τους.

Παραθέτω ἐδῶ στὴν τύχη, γιὰ παράδειγμα, ἓνα ἀπὸ τὰ διαμάντια αὐτῆς τῆς μουσικῆς.

Moderato

Τὸν τὰ φων σου, Σω τήρ, στρα τι
 ὦ ται τη ροῦν τες, νε κροί τη ἄ στρα
 πη τοῦ δ φθέν τος ἀγ γέ λου ἔ γέ νον
 το κη ρύ ττον τος γυ ναι ἔι
 τὴν ἄ νά στα σιν, Σὲ δο ξά ζο

μιν, τὸν τῆς φθο ρᾶς κα θα ρέ την,
 σοὶ προσ πί πτο μιν, τῷ ἄ να σιάν τι ἔκ
 τὰ φου καὶ μό νφ θε φ ἡ μῶν.

Μία ἡρεμὴ κατάνυξη καὶ μυστικοπάθεια τὸ χαρακτηρίζει. Ἡ ρυθμικὴ του διαίρεση εἶναι ἀνώμαλη, μὰ ἡ ἀνωμαλία αὐτὴ, θαρρῶ, τοῦ δίνει περισσότερὴ χάρη*.

Τώρα, ἀν θέλουμε νὰ καθορίσουμε μὲ περισσότερὴ λεπτομέρεια τὴν τεχνικὴ ἀξία τῆς β. μουσικῆς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεχωρίσουμε τρία εἶδη ἁσμάτων:

1^ο. Τὸ εἰρμολογικὸ. Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ γοργὰ ἄσματα, ἐκεῖνα δηλαδὴ ὅπου κατὰ κανόνα κάθε συλλαβὴ βαστᾷ ἓνα μονάχα φθόγγο, σπανιώτερα δύο. Ὁ ρυθμὸς τους δὲν ἔχει κανονικὴ διαίρεση, γιὰτὶ προσαρμόζεται σφιχτὰ στὸ κείμενο καὶ θυσιάζεται στὶς ἀνωμαλίες του. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ χαρακτηρῆσῃ ὡς ρεσιταίβο. Σ' αὐτὴν τὴν τάξῃ ἀνήκει τὸ παραπάνω τροπάριο.

2^ο. Τὸ στιχηραρικὸ. Ἡ μελωδία ἐδῶ πλαταίνει. Ἡ συλλαβὴ σηκώνει δύο, τρεῖς καὶ περισσότερους φθόγγους. Ἔτσι δὲν εἶναι τόσο σφιχτὰ δεμένη μὲ τὸ κείμενο, καὶ αὐτὸ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἔχη κανονικὴ διαίρεση τοῦ ρυθμοῦ. Συνήθως τετραδική, ἀλλὰ καὶ κάποτε μὲ ἀνωμαλίες. Μολαταῦτα ἡ προσωδία καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο εἶδος, διατηρεῖται τέλεια, δηλαδὴ ὁ τονισμὸς τοῦ κειμένου εἶναι σὲ στενὴ ἀνταπόκριση μὲ τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς ἀδύνατους χρόνους τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ αἰσθημα τῆς συναρμογῆς τῶν δύο τονισμῶν,

* Νόμισα περιττὸ νὰ σημειώσω σὲ κάθε χωρίσμα τὴν ἀξία του, ἐπειδὴ καὶ ἀλλάζει ἀδιάκοπα. Δὲ θεωρήσα ὁμως καὶ καλὸ νὰ τὸ γράψω δίχως ρυθμικὴ διαίρεση, ὅπως γίνεται κάποτε σὲ τέτοια ἄσματα. Ἡ ρυθμικὴ διαίρεση χρειάζεται γιὰ νὰ φαίνωνται οἱ δυνατοὶ χρόνοι τῆς μελωδίας, πρᾶμα που ἔχει πολλὴ σημασία στὴν ἑναρμόνιση.

λεκτικό και μουσικό, είναι τόσο ζωηρό και στον ψάλτη και στον ακροατή, ώστε η παραμικρή παράβαση θα έκανε πολλή εντύπωση, και αληθινά ποτέ δεν άκούεται το ελάχιστο λάθος.

Μιά αξιοσημείωτη σχέση υπάρχει μειαξύ των δυο αυτών ειδών. Όταν το ίδιο τροπάριο είναι τονισμένο και στο εірμολογικό και στο στιχηρατικό είδος, παρατηρούμε μιά στενή συγγένεια και μιά κανονική ανταπόκριση μεταξύ των δυο μελωδιών. Ἡ μελωδία του στιχηρατικού άσματος είναι μιά πλατύτερη ανάπτυξη τής ίδιας μουσικής ιδέας, που περιέχεται, με τή σύντομη μορφή, στην αντίστοιχη φράση του εірμολογικού. Ἡ πρώτη είναι κάτι σαν *variation* τής τελευταίας.

Ἄξιζει νά εξηγήσουμε τήν παρατήρηση αὐτή μ' ένα παράδειγμα. Παραθέτω, μελοποιημένο στο στιχηρατικό είδος, τὸ ἴδιο τροπάριο που είδαμε παραπάνω τονισμένο στο εірμολογικό.*

Moderato

Τὸν τά φον σου, Σω τη ης,
 στρα τι ὦ ται τη
 ρουν τας, νε κροί τῆ ἀ στρα
 πῆ τοῦ θ φθάν
 τας ἀγ γέ λου ε γέ νον

* Γιά τή γραφή αὐτοῦ τοῦ άσματος ὁμοια παρατήρηση με τήν παραπάνω. Με μιά μικρή παραποίηση τής ρυθμικής διάρρησης θα μπορούσε νά παρουσιασθῆ με κανονική τετραδική διάρρηση ἀπ τήν ἀρχή ὡς τὸ τέλος. Ἄλλα μοῦ φαίνεται λάθος νά θυσιάζουμε σέ μιά φαινομενική κανονικότητα τόν ἀληθινὸ τονισμό τής μελωδίας.

το κη ρύτ τον τος
 γυ ναι ξι τῆν ἀ να στα
 σιν. Σε δο ξα ζο
 μεν τόν τῆς φθο ρās
 κα θαι ρέ την, Σαι προσ
 πί πιο μεν τῶ ἀ να
 σιάν τι ἐκ
 τά φου και μό νφ θε
 φ ἦ μῶν.

3ο. Ἐὶ πα πα δικό. Ἐώρα τὸ άσμα είναι σέ τέτοιο βαθμὸ χειραφετημένο ἀπ τὸ κείμενο, ὡστε ἡ κάθε συλλαβὴ σηκώνει δλάκερη μελωδία, που μπορεί νά διαρκέση ἕνα ἢ περισσότερα λεφτά. Ἐὶ εἶδος αὐτό, ὁπου ἀνήκουν τὰ χερουδικά, κοινωνικά καὶ ἄλλα, ἔχει τὸ νωθρὸ

χαρακτήρα τῶν ἀνατολικῶν ἀσμάτων, τοῦ λείπει τέλεια ἡ ρυθμικὴ διαίρεση καὶ ἡ συμμετρία, καὶ εἶναι συνήθως πολὺ φτωχὸ ἀπὸ μουσικῆς ἰδέας. Οἱ φράσεις του εἶναι τὶς περισσότερες φορές μιὰ ἀνούσια σειρά ἀπὸ φθόγγους. Αἰσθάνεται κανεὶς πως δὲν τὸ γέννησε μιὰ καλλιτεχνικὴ ὁρμή, παρὰ μιὰ πραχτικὴ ἀνάγκη: ἡ ἀνάγκη ὅπου βρῆσκαται ὁ ψάλτης νὰ συγκρατήσῃ τὴν προσοχὴ τοῦ πληρώματος γιὰ μερικὰ λεπτά, ὥσπου νὰ συμπληρώσῃ ὁ παπὰς μέσα στὸ ἱερὸ βῆμα κάποια ἱεροτελεστία. Καὶ τὰ λεπτά αὐτὰ δὲν ἦτανε πάντα εὐκόλο νὰ γεμιστοῦνε μὲ καλλιτεχνικὴ παραγωγή. Ἐν τούτοις βρῆσκονται βέβαια καὶ δῶ μέλη γεννημένα ἀπὸ ἔμπνευση.

Τὸ παπαδικὸ μέλος φαίνεται νὰ ἔχει δεχτῆ πολὺ δυνατὰ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς, καὶ ἀσχετὰ μὲ αὐτὸ πολὺ λίγο ἐνδιαφέρον ἀξίζει. Ἀπεναντίας ἡ τεχνικὴ ἐξέταση τῶν δύο πρώτων εἰδῶν ἀφήνει τὴν ἐντύπωση ὅτι σχηματίζουν ἓνα ἄρτιο καὶ συνεκτικὸ μουσικὸ σύστημα, που ἔχει μεγάλη πρωτοτυπία, γιὰτὶ δὲ θυμίζει ἀπολύτως καμιὰν ἄλλη γνωστὴ μουσικὴ. Καμιὰ ὁμοιότητα μὲ τὶς ἀνατολικὰς μουσικὰς, μολονότι ἔχει μαζί τους κοινὰς μερικὰς κλίμακες, καμιὰ ὁμοιότητα καὶ μὲ τὸ γρηγοριανὸ ἄσμα. Κάποια μακρινὴ συγγένεια μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ σὲ μερικὰ ἄσματα τῆς ἀρμένικης ἐκκλησίας.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ — ἐννοῶ κυρίως τὰ δύο σύντομα εἶδη — ἀξίζει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μουσικῶν — ὅπως καὶ τὸ ἔχει ἄλλωστε, δικῶν μας καὶ ξένων* — καὶ πρέπει νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ μὲ τὴν ἀρμονία, ἂν, καθὼς θὰ ἀπαδείξω παρακάτω, ἡ ἑναρμόνισή της εἶναι δυνατὴ. Ὅσο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς της, αὐτό, καθὼς εἶπαμε, θὰ τὸ ξεκαθαρίσουν οἱ ἱστορικοί. Σημειῶνω μονάχα ἓνα παράδοξο πρᾶμα, ὅτι τὸ ζήτημα αὐτὸ βγαίνει στὴ μέση μονάχα δταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἑναρμόνιση, καὶ,

* Ὁ Bourgault Ducoudray (Études sur la Musique Ecclésiastique Grecque) τὴ χαρακτηρίζει μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «... le chant de l'Église orientale a quelque chose dans son allure de moins lourd, de moins massif que le chant grégorien. Son caractère est plus musical et plus expressif dans le sens humain de ce mot. On y trouve moins de solennité que dans le plain chant, mais plus d'élan mélodique, plus d'abandon, plus de chaleur intime et un sentiment plus vif, plus passionné et plus tendre» (σ. 8). Καὶ σὲ ἄλλο μέρος, μιλώντας γιὰ ἓνα ἄσμα που ἀνάθετε («Κύριε ἐκέντραξα», σὲ ἦχο β'), παρατηρεῖ: «Le second exemple est une mélodie d'une véritable sublimité d'expression. Sa beauté doit frapper tout le monde.» (σ. 26).

μόλις κοπάσῃ τοῦτο, περνᾷ καὶ κεῖνο στὴν πίσω γραμμὴ. Καὶ ἐπειδὴ κάθε μουσικὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μέσα του καὶ ἓναν ἱστορικὸ, τὸ πρᾶμα καταντᾷ ἀπλὴ κωλυσιεργία. Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι μιὰ ἀνακαινιστικὴ ἐργασία πρέπει νὰ στηριχτῇ σὲ ἀληθινὴ βᾶση, δὲν εἶναι λιγώτερο ἀλήθεια ὅτι ἡ προέλευση μιᾶς μουσικῆς που εἶναι σήμερα ἡ μουσικὴ τῆς ὀρθόδοξης ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ που τὴ στεγάζει ἐπισήμως τὸ Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξεταστῇ, ἀσχετὰ μὲ τὴν ἑναρμόνιση, ἂν ὑπῆρχε ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία γι' αὐτὴν, τόσο μᾶλλον που ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅσο κιὰν διαδοθῇ ἡ τετραφωνία, θὰ ἐξακολουθήσῃ πάντα νὰ ψάλλεται σὲ πολλοὺς ναοὺς μὲ τὴ μόνωφωνα μορφή της, γιὰ λόγους οικονομικοῦς.

Τὰ διαστήματα.

Πρὶν ἐξετάσω τὸ ὕλικὸ τῆς β. μουσικῆς, δηλαδὴ τὰ διαστήματα καὶ τὶς κλίμακες της, θὰ θυμίσω στὸν ἀναγνώστη πῶς εἶναι τὸ ὁμοιοζήτημα στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ θεωρητικῶς ἔχει βᾶση τὴ λεγόμενὴ φυσικὴ κλίμακα, δηλαδὴ τὴν κλίμακα ἐκεῖνη ὅπου ἡ σχέση μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν τῶν φθόγγων εἶναι ἡ πιὸ ἀπλὴ που μπορεῖ νὰ γίνῃ. Π. χ. σ' αὐτὴν οἱ ἀριθμοὶ τῶν παλμῶν τῶν τριῶν φθόγγων ντο, ρε, μι ἔχουνε σχέση ὅπως 8:9:10. Σ' αὐτὴν τὴν κλίμακα ἔχουμε ποικιλία διαστημάτων πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ κείνη που βρῆσκουμε σ' ἓνα πιάνο. Τὸ διάστημα ντο-ρε, $\frac{9}{8}$ (μεγάλος τόνος), εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ρε-μι, $\frac{10}{9}$ (μικρὸς τόνος) καὶ τὸ διάστημα μι-φα (ἡμιτόνιο) δὲν εἶναι μισὸς τόνος, παρὰ εἶναι μεγαλύτερο καὶ ἀπ τοῦ μεγάλου τόνου τὸ μισό. Ἀμα βάλουμε διέσεις καὶ ὑφέσεις, τὸ ντο# δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ρεβ καὶ οὕτω καθ. Οἱ φθόγγοι τότε προχωροῦνε μὲ τὴν ἀκόλουθον σειρά:

ντο, ντο#, ρεβ, ρε, ρε#, μιβ, μι, φαβ, μι#, φα κτλ.

καὶ γίνονται τὸ ὄλο εἴκοσι καὶ ἓνας στὴν καθὲ κλίμακα.

Οἱ πραχτικὰς ὁμῶς ἀνάγκαι τῆς μουσικῆς ὠδήγησαν τοὺς μουσικοὺς τῆς δύσης νὰ ἐπινοήσουνε μιὰ τεχνητὴ κλίμακα, τὴ λεγόμενὴ συγκερασμένη, ὅπου ὁ μέγας καὶ ὁ μικρὸς τόνος γίνονται ἴσοι, τὸ διάστημα μι-φα γίνεται σωστὸς μισὸς τόνος, καθὼς καὶ τὰ διαστήματα ντο-ντο#, ρεβ-ρε, ἐπομένως τὸ ντο# συγχωνεύεται μὲ τὸ ρεβ, τὸ μι συμπύπτει μὲ τὴν ὑφέση τοῦ φα καὶ τὸ φα μὲ τὴν διέση τοῦ μι. Ἔτσι ἡ κλίμακα περιέχει δώδεκα μονάχα φθόγγους.

Στὴν ἐξωτερικὴ τῆς μορφῆς βέβαια παρουσιάζεται ἡ κλίμακα αὐτὴ σὰν πῶς ἀπλή ἀπὸ τὴν ἄλλη, που ἔχει 21 φθόγγους, καὶ ἴσως κάποιος θ' ἀπορήσῃ γιατί χαρακτηρίζουμε τὰ διαστήματα τῆς φυσικῆς κλίμακας γιὰ πῶς ἀπλά. Ἀπλὸ ἢ φυσικὸ διάστημα ὀνομάζουμε ἐκεῖνο ὅπου ἡ σχέση τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν εἶναι ἀπλή, δηλαδὴ ἐκφράζεται μὲ δύο ἀκέραιους ἀριθμοὺς ὅσο τὸ δυνατό μικροῦς. Ἔτσι στὴ φυσικὴ κλίμακα, καθὼς εἶδαμε, τὸ διάστημα ντο-ρε εἶναι $\frac{9}{8}$, τὸ ρε-μι $\frac{10}{9}$, δηλαδὴ δὲν εἶναι ἴσα, ἐπομένως ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς κλίμακας δὲν εἶναι ἀπλή, τὰ διαστήματα ὅμως εἶναι ἀπλά. Ἀντιθέτως, ὅταν διαιρέσετε τὴν κλίμακα σὲ 12 ἴσα ἡμιτόνια γιὰ νὰ σχηματίσετε τὴν συγκερασμένη κλίμακα, οἱ φθόγγοι ντο, ρε, μι παρασταίνονται μὲ τοὺς ἀριθμοὺς

8, 8,9792... 10,0792....

Τὰ διαστήματα ντο-ρε καὶ ρε-μι εἶναι τώρα ἴσα, ἐπομένως ἡ κλίμακα εἶναι ἐξωτερικῶς πῶς ἀπλή, ἀλλὰ τὰ διαστήματα εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἀπλά.

Ἡ φυσικὴ κλίμακα εἶναι τὸ καθαυτὸ ὄργανο τῆς ἁρμονίας. Γιατὶ αὐτὴ ἴσα ἴσα ἢ ἀπλή σχέση μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ὅταν ἤχουν μαζὶ δύο ἢ περισσότεροι φθόγγοι, τὰ ἡχητικὰ κύματα συνταιριάζονται μὲ κάποιον τρόπο, καὶ ἡ συνδυασμένη τους ἐνέργεια στὴν αἴσθησή μας γεννᾷ τὸ σύνθετο αἶσθημα τῆς συγχορδίας, που εἶναι τὸ ὕλικο τῆς ἁρμονίας. Καὶ μὲ τὴ δύναμη τῆς ἁρμονίας ἢ φυσικῆς κλίμακας ἔχει ἐπιβληθῆ καὶ κυριαρχεῖ σήμερὰ στὴν αἴσθησι τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου.

Εἶναι πολὺ δύσκολο σήμερὰ νὰ καταλάβουμε πῶς αἰσθανόντανε καὶ πῶς τραγουδοῦσαν οἱ ἄνθρωποι ἄλλων ἐποχῶν, ὅταν ἀκολουθοῦσαν κλίμακες λίγο διαφορετικῆς. Τὸ φυσικὸ διάστημα εἶναι σήμερὰ αἰσθητικὴ ἀνάγκη, καὶ ἡ ἐκτίμησή του γιὰ ἓνα καλὸ ἀφτί εἶναι τόσο ἐξασφαλισμένη ὅσο εἶναι γιὰ ἓνα καλὸ μάτι ἢ αἴσθησι τῆς εὐθυγραμμίας ἢ τῆς παραλληλίας δύο γραμμῶν κ.τ.τ. Καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ βεβαίωση αὐτοῦ που λέω ἔρχεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη συμφωνία διαφόρων ἀνθρώπων ἀπάνω στὴν ἐκτίμησι ἑνὸς διαστήματος. Ἄν κουρδίσετε δύο χορδὲς ἑνὸς ὄργανου μὲ διάστημα πέμπτης ἢ τρίτης ἢ ὅποιο ἄλλο, δὲ θὰ βρεθοῦνε δύο ἄνθρωποι νὰ μὴ συμφωνοῦν ὅσο ἀφορᾷ τὴν ὀρθότητά του. Καί ἔπειτα ἔρχεται ἡ φυσικὴ, τὸ μετρᾷ, καὶ μᾶς βεβαιώνει πῶς εἶναι τὸ διάστημα τῆς φυσικῆς κλίμακας.

Ἀπ' αὐτὸ βγαίνει βέβαια τὸ συμπέρασμα, πῶς ὅταν δύο ἢ περισσότεροι ἄνθρωποι τραγουδοῦν πολυφωνικῶς δίχως τὴ συνοδεία κανε-

νὸς ὄργανου, ἐνόσω οἱ φωνῆς μᾶς κάνουν τὴν ἐντύπωσι πῶς συναρμόζονται τέλεια, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὴ φυσικὴ κλίμακα.

Τώρα τί γίνεται μὲ τὴ συγκερασμένη κλίμακα; Αὐτὴ βέβαια, καθὼς καταλάβαμε, ἔχει ἐλαφριῆς παραφωνίες. Ἡ μεγάλη τρίτη π.χ., ντο-μι, εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ φυσικὴ. Ὁ φθόγγος ὁ μεταξὺ ντο καὶ ρε, ὅταν τὸν χρησιμοποιοῦμε ὡς ντο \sharp εἶναι πολὺ ὕψηλός, ὅταν ὡς ρε \flat πολὺ χαμηλός, κτλ. Ἀλλὰ ἡ ἀκοή μας ἔχει ἓνα περιθώριο ἀνοχῆς, καὶ τὰ λάθη αὐτὰ βρίσκονται συνήθως μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιθώριο καὶ ἐπομένως περνοῦν ἀπαρατήρητα, δηλαδὴ ὁ ἀκροατὴς παίρνει τοὺς φθόγγους γιὰ φυσικοῦς.

Ἄν τώρα κανεὶς τραγουδῆ μὲ συνοδεία πιάνου ἢ ἁρμόνιου, τότε βέβαια ἡ ἐπιβλητικὴ ἀνάγκη τοῦ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸ ὄργανο τὸν κάνει ν' ἀκολουθῆ τὴ συγκερασμένη κλίμακα, δίχως συνήθως ν' ἀντιλαμβάνεται τὴ διαφορὰ. Ἄν ὁ ἴδιος ὕστερα τραγουδήσῃ μονάχος, τί θὰ συμβῆ; Πιθανὸ τότε ν' ἀκολουθῆ τὴ μιὰ κλίμακα καὶ τότε νὰ πέφτῃ στὴν ἄλλη, ἢ ν' ἀκολουθῆ τὴν πυθαγορικὴ κλίμακα, καθὼς ἔδειξαν κάποια πειράματα. Αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὴ λίγη ἢ πολλὴ ἐπίδρασι που ἔχει δεχτῆ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ συγκερασμένη κλίμακα. Ἐπειτα ἐδῶ θὰ παίζῃ βέβαια ρόλο ἢ μουσικὴ μνήμη, γιατί κάθε καινούριο φθόγγο τῆς μελωδίας τὸν κανονίζει ἀπάνω στὸν προηγούμενο που τὸν θυμᾶται. Ἀλλὰ ἡ μνήμη αὐτῆ, καὶ γιὰ ἓνα καλὸ ἀφτί, θὰ ἔχη βέβαια διαφόρους βαθμοὺς τελειότητας, ὥστε γιὰ τὴν περίπτωσι αὐτῆ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε τίποτε θετικό. Ἄλλωστε, καθὼς θὰ ἴδοῦμε, αὐτὴ δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἐκεῖνο που μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ τί θὰ συμβῆ ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὕστερα τραγουδήσῃ πάλι χωρὶς ὄργανο, ἀλλὰ μαζὶ μὲ ἄλλες φωνῆς, σὲ πολυφωνία. Τώρα εἶναι ἀναγκασμένος νὰ προσαρμόσῃ κάθε φθόγγο του μὲ ἓναν ἢ περισσότερους ἄλλους φθόγγους, που τοὺς ἀκούει τὴν ἴδια στιγμῆ. Ἡ μουσικὴ μνήμη τώρα δὲν ἔχει δουλειά. Εἶναι φανερό πῶς ὁ τραγουδιστὴς μας θὰ μεταπέσῃ πάλι στὰ φυσικὰ διαστήματα. Μοιάζει μὲ ἓναν που χάρᾳ κάμψῃ ὥρα γραμμῆς μὲ στραβὸ χάρᾳ, καὶ ὁ ὅποιος βέβαια μὲ αὐτὸ δὲν ἔχασε τὸ αἶσθημα τῆς ἴσιας γραμμῆς. Τὸ ἰδανικὸ διάστημα γιὰ τὸ σημερινὸ ἄνθρωπο εἶναι πάντα τὸ φυσικό. Ἄν κάποτε παραδέχεται ἄλλο, τὸ παραδέχεται μονάχα ἐπειδὴ τὸ παίρνει γιὰ φυσικό, τὸ δέχεται, νὰ ποῦμε, ὡς ἀντιπρόσωπο τοῦ φυσικοῦ. Γίνεται ἀκουστικὴ ἀπάτη. Ἔτσι στὴ φωτογραφία τῶν χρωμάτων καὶ στὸ χρωματιστὸ κινηματογράφο,

μὲ τὸ συνδυασμὸ τριῶν μόνο χρωμάτων ἀποδίδονται ὅλα τὰ φυσικὰ χρώματα μὲ ἀρκετὴ προσέγγιση ὥστε ὁ θεατὴς νὰ τὰ παίρνῃ γιὰ φυσικά.

Τώρα ποιά εἶναι τὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς; Φαίνεται πως ἄλλοτε ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶχε μερικὰ διαστήματα διαφορετικὰ ἀπὸ κείνα που εἶναι σήμερα παγκόσμια. Φαίνεται πως εἶχε καὶ διαστήματα μικρότερα ἀπὸ ἡμιτόνια, τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια τόνου. Εἶχε καὶ ἰδιαίτερα σημεῖα διέσεων καὶ ὑφέσεων γιὰ τὴ σήμανσή τους. Τὰ σημεῖα σώζονται καὶ σήμερα, ἀλλὰ, μαζὶ μὲ κάμποσα ἄλλα, ἔχουν τὴν ἴδια σημασία που ἔχουνε στὴ γλῶσσα μας ἢ δασεῖα καὶ ἡ περισπωμένη.

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Θεωρητικῶν δίνουν ἀριθμοὺς μὲ τὴ βεβαίωση πως αὐτοὶ παρασταίνανε στὴν ἐποχὴ τους τὰ διαστήματα. Ἄλλὰ εἶχαν αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς τὰ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια γιὰ νὰ τὰ προσδιορίσουν; Μᾶλλον τὸ ἐναντίο φαίνεται νὰ ἀληθεύῃ, ὅταν ἐξετάσῃ κανεὶς τὴ μέθοδό τους. Π.χ. ὁ Χρύσανθος, που τὸ «Θεωρητικόν» του λογαριάζεται ὡς τὸ σπουδαιότερο ἔργο αὐτοῦ τοῦ εἴδους, νομίζει πως ἂν μιὰ χορδὴ πατημένη σ' ἓνα σημεῖο δίνῃ ντο, καὶ πατημένη σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο δίνῃ ρε, τότε καὶ ἂν πατηθῇ στὴ μέση ἀκριβῶς μεταξὺ τῶν δυὸ σημείων θὰ δώσῃ φθόγγο ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ ντο κατὰ μισὸ τόνο. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι λάθος. Καὶ σήμερα κάποτε γίνονται ἀπόπειρες ἀπὸ μερικοὺς νὰ προσδιοριστοῦν ἐξαρχῆς τὰ διαστήματα, καὶ τὰ ἐξαγόμενα δὲ συμφωνοῦν οὔτε μὲ τὰ ἀρχαιότερα οὔτε μεταξὺ τους.

Ἄλλωστε μιὰ γενικὴ παρατήρηση ἀρκεῖ γιὰ νὰ καταδικάσουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅλες αὐτὲς τίς ἐργασίες. Ἄν ὑπάρχουν ἢ ὑπήρξαν στὸν κόσμον ἄλλες κλίμακες ἀπὸ τὴ φυσικὴ, καὶ φαίνεται πως ὑπῆρξαν, ἐκεῖνο που κάνει τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν κλιμάκων, ἐκεῖνο που τοὺς δίνει, νὰ ποῦμε ἔτσι, τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρχουν, εἶναι κάποια ἀριθμητικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν τῶν παλμῶν, σχέση που ἔστω καὶ νὰ μὴν εἶναι τόσο ἀπλή ὅσο εἶναι στὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ νὰ ἐκφράζεται πάντα μὲ ἀκέραιους ἀριθμοὺς ὅχι πολὺ μεγάλους. Τέτοια ἦταν π.χ. ἡ πυθαγορικὴ κλίμακα. Μιὰ τέτοια σχέση εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὁρος γιὰ νὰ σταθῇ τὸ αἰσθητὸν μας, ἢ ψυχὴ μας, σ' ἐκεῖνον τὸ φθόγγο, νὰ τὸν προσέξῃ καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ ὡς ἓναν ἰδιαίτερο σταθμὸ στὴν ὀξύτητα τῶν ἤχων.

Ἄλλὰ τὰ διαστήματα τῶν Θεωρητικῶν δὲν ἐκπληρώνουν αὐτὸν τὸν ὄρο. Γιώντι ὅλοι οἱ συγγραφεῖς τὰ ὀρίζουν ὅχι μὲ ἀριθμητικὲς σχέ-

σεις, δηλαδή μὲ πηλίκα, ὅπως κάνει ἡ φυσικὴ, ἀλλὰ μὲ «τμήματα». Δὲ λένε δηλαδή, ὅπως κάμαμε παραπάνω, ὅτι τὸ διάστημα ντο-ρε εἶνε $\frac{9}{8}$, τὸ ρε-μι $\frac{10}{9}$, ἀλλὰ λένε: τὸ διάστημα ντο-ρε ἔχει 12 τμήματα, τὸ ρε-μι 9, τὸ μι-φα 7 καὶ οὐ. καθ. Τὰ τμήματα ὅλα στὴν κλίμακα γίνονται 68. Θὰ πῆ λοιπὸν πως κάποιο μικρὸ διάστημα που λέγεται *τμήμα*, βαλμένο 12 φορές ἀπάνω ἀπὸ τὸ ντο, θὰ μᾶς δώσῃ τὸ ρε, βαλμένο ἀκόμη 9 φορές θὰ δώσῃ τὸ μι, κτλ., καὶ ἂν τέλος ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ντο, τὸ βάλουμε 68 φορές, θὰ δώσῃ τὸ ἀπάνω ντο.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ διάστημα ντο-ντο εἶναι 2, ἂν τὸ διάστημα τοῦ ἐνὸς τμήματος τὸ ὀνομάσουμε x, θὰ βροῦμε*

$$x^{68} = 2, \text{ ἐπομένως } x = \sqrt[68]{2}.$$

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα τμήμα. Τώρα αὐτό, ὅταν τεθῇ 12 φορές ἀπάνω ἀπὸ τὸ ντο, θὰ δώσῃ τὸ ρε, ὅταν 21 φορές, θὰ δώσῃ τὸ μι, κτλ. Δηλαδή θὰ ἔχουμε

$$\text{ντο} = 1, \quad \text{ρε} = \left(\sqrt[68]{2}\right)^{12}, \quad \text{μι} = \left(\sqrt[68]{2}\right)^{21} \quad \text{κτλ.}$$

Ἄλλὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀσύμμετροι, δηλαδή δὲν μποροῦν νὰ παρασταθοῦνε μὲ κανένα κλάσμα, μὲ κανένα πηλίκον δυὸ ἀκέραιων ἀριθμῶν, ὅσο μεγάλοι κιὰν εἶναι, ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ παρασταίνουνε μουσικὸ φθόγγο.

Λοιπὸν μπορούμε μιὰ φορὰ νὰ βεβαιώσουμε πως τὰ ἀληθινὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς δὲν τὰ ἤδραν οἱ συγγραφεῖς τῶν Θεωρητικῶν. Οἱ ἀριθμοὶ που μᾶς δίνουν μποροῦν τὸ πολὺ νὰ προταθοῦν γιὰ διαστήματα κατὰ προσέγγιση, ὅπως εἶναι τὰ διαστήματα τῆς συγκεκριμένης κλίμακας τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὅχι ὅμως ὡς τὰ ἰδανικὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς ὅπως τὰ τῆς φυσικῆς κλίμακας εἶναι τὰ ἰδανικὰ διαστήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Ἄλλὰ καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐννοια δὲν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ, καθὼς εἶπα, ἡ ἐργασία μὲ τὴν ὁποία βρέθησαν δὲν εἶχε βάση

* Γιὰ νὰ βροῦμε ἀπὸ ἓνα φθόγγο ἓναν ἄλλον, πρέπει νὰ πολλαπλασιάσουμε μὲ τὸ ἀντίστοιχο διάστημα. Ἔτσι π.χ., ὅταν λέμε πως τὸ διάστημα ντο-ρε εἶναι $\frac{9}{8}$, θὰ πῆ πως, ἂν τὸ ντο ἔχῃ 400 παλμοὺς, τὸ ρε θὰ ἔχῃ $400 \times \frac{9}{8} = 450$. Ὅμοια καὶ ἐδῶ, γιὰ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὸ ντο (που τὸ ὑποθέτουμε 1) στὸ ἀπάνω ντο (που θὰ εἶναι 2), θὰ πολλαπλασιάσουμε τὸ 1 μὲ x 68 φορές.

ἐπιστημονική. Μόνο μιὰ φορά, ὅσο ξέρω, ἔγινε σοβαρὴ δουλειὰ πρὸς αὐτὴν τὴ διεύθυνση. Στὰ 1881 συστήθηκε στὴν Πόλη μιὰ πατριαρχικὴ Μουσικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ μελετήσῃ τὸ ζήτημα. Ὁ καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν Ἀνδρέας Σπαθάρης, μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ἔκαμε τὸ ἐπιστημονικὸ μέρος τῆς ἐργασίας. Σύμφωνα μὲ τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιτροπῆς κατασκευάστηκε ἓνα ἁρμόνιο, «ψαλτήριον», γιὰ νὰ χρησιμέψῃ στὴ διδασκαλίᾳ τῆς μουσικῆς, ὥστε νὰ μὴ χαθοῦν τὰ διαστήματα τῆς.

Ἐίπα «γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν». Φαίνεται, ἀλήθεια, πως ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ζοῦσαν ἀκόμη τὰ παλιὰ διαστήματα τῆς β. μουσικῆς στὸ λάρυγγα καί, τὸ κυριώτερο, στὸ αἶσθημα μερικῶν ἀνθρώπων, εἶχε ὅμως ἀναφανῆ ὁ κίνδυνος. Νὰ τί ἔγραφε ἡ ἴδια ἡ ἐπιτροπὴ στὰ πρακτικὰ τῆς:

«Προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ εἰσβολὴ καὶ ἐπικράτησις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέλους ἐπαπειλεῖ διὰ τῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς νὰ ἐξάφανίσῃ τέλεον τὴν οὐσίαν τοῦ μέλους, τὸν μελίζονα τόνον νὰ συγχύσῃ μετὰ τοῦ ἐλάσσονος, τὸν ἐλάχιστον μετὰ τοῦ ἡμιτονίου, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν διαστημάτων τούτων προερχόμενον θέλημα τῆς μονοφώνου μουσικῆς. Ἡ διαφορὰ αὕτη παρατηρεῖται προχωροῦσα ἐνὸς ἐκλείπουσιν οἱ γέροντες διδάσκαλοι. . . .

» Ὁμολογουμένως πολλῶν ἐπαίνων ἐστὶν ἀξία ἡ τάξις τῶν μουσικοδιδασκάλων καὶ ἱεροψαλτῶν, οἵτινες ἐμμένουσιν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων γραμμῶν, καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος τοῦ μέλους, ἀλλ' ἀδυνατοῦσι καὶ οὗτοι ν' ἀντιπαλαίωσι κατὰ φυσικοῦ αἰτίου, οἷόν ἐστιν ἡ ἐπίδρασις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέλους Κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς ἡ περὶ τούτου ἐπανόρθωσις τῆς μουσικῆς μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ἤθελεν εἶσθαι ὅλως ἀνέφικτος . . . ».

Καὶ τώρα κατάλαβε ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ εἰσαγωγικὰ τοῦ μοιραίως θὰ καταλήξω: Σήμερα ἡ β. μουσικὴ ψάλλεται στὴ φυσικὴ κλίμακα. Τὰ παλιὰ διαστήματα ὑποχωρήσανε στὴ δυνατὴ ἐπίδραση τῆς φυσικῆς κλίμακας, που κυριαρχεῖ σήμερα στὴν αἴσθηση τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου. Τὸ πατριαρχικὸ ψαλτήριον ἦτανε τὸ τελευταῖο σωσίδιον που ρίχτηκε στὴ βυζαντινὴ κλίμακα γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ πνιγῆ μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Κάπου, κάπου βέβαια ἀκούονται μερικὲς ἐλαφριὲς παραφωνίες. Ἴσως κάποια λείψανα τῆς παλιᾶς κλίμακας νὰ σώζονται στὸ λάρυγγα μερικῶν ψαλτῶν, ἀλλὰ δὲ σώζονται στὸ ἀφτί τῶν ἀκροατῶν καὶ ἡ μουσικὴ ἔχει βέβαια ἔδρα καὶ κριτήριον τὴν ἀκοὴν καὶ ὄχι τὸ λάρυγγα.

«Ὅταν ἓνα διάστημα χαρακτηρίζεται ἀπ τὴν ἀκοὴν ὡς παραφώνια, τὸ διάστημα ἐκεῖνο ἔπαψε νὰ ὑπάρχῃ στὴ μουσικὴ, ἀδιάφορο ἂν κάποια φωνὴ μπορῇ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ. Μπορεῖ ἀκόμη μερικοὶ ψάλτες, ἀπὸ θεωρητικοὺς λόγους ὠδηγημένοι, νὰ προσπαθοῦν κάποτε τεχνητῶς νὰ κάμουν ἓνα τριτημόριο ἢ ἓνα τεταρτημόριο τοῦ τόνου. Ὁ ἀκροατὴς ἔν' ἀπ τὰ δύο θὰ κάμῃ: ἢ ὁ φθόγγος θὰ εἶναι μέσα στὸ ὄριο τῆς ἀνοχῆς του καὶ τότε θὰ τὸν συγχύσῃ μὲ τὸ γειτονικὸ του φθόγγο, ἢ θὰ εἶναι ἔξω ἀπ τὸ ὄριο, καὶ τότε θὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς παραφώνια. Στὴν πρώτη περίπτωσι ἡ προσπάθεια τοῦ ψάλτη εἶναι ἀσκοπη, στὴ δεύτερη βλαβερή. Οἱ ψάλτες μας εἶναι πολὺ πίσω στὴ γενικὴ καλαισθησία. Ἀπορροφημένοι ἀπὸ νεκροὺς κανόνες που μάθαν ἀπ τὰ θεωρητικά, φαίνονται νὰ πιστεύουν πως σώνει νὰ ἐκτελοῦν πιστὰ καὶ τυπικὰ ἐκεῖνες τὶς παραγγελίες γιὰ νὰ προκύψῃ καλλιτεχνία. Καὶ ὅταν καμιά φορά ἐκφράζονται γραπτῶς ἀπάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, βλέπει κανεὶς ὅτι κολακεύεται ἡ ἐθνικὴ τους φιλοτιμία ἐπειδὴ ἡ μουσικὴ μας τάχα ἔχει μικρότερες ὑποδιαίρεσεις τοῦ τόνου ἀπ τὴν εὐρωπαϊκὴν. Ἡ αἴσθησή μας λοιπὸν εἶναι πιὸ λεπτὴ, ἐνῶ τῶν ἄλλων εἶναι ἐκφυλισμένη, μόνο χοντρά πράγματα μπορεῖ ν' ἀντιληφτῆ. Εἶναι ἀνίκανοι νὰ καταλάβουν ὅτι ἡ μουσικὴ, καὶ κάθε καλλιτεχνία, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα που νὰ ἐκπληρῶνουν ὠρισμένες θεωρητικὲς ἀπαιτήσεις, παρὰ ἀπὸ στοιχεῖα που ἀνταποκρίνονται σὲ ὠρισμένη αἰσθητικὴ ἀνάγκη. Ἄν ἦταν ἀλλιῶς, ἂν ἡ ἀξία τῆς μουσικῆς ἦταν ἐξαρτημένη ἀπ τὸ βαθμὸ που θὰ ὑποδιαίρεσουμε τὰ διαστήματα, τότε βέβαια θὰ συνερχόταν ἓνα παγκόσμιον συνέδριον ἀπὸ μουσικοὺς γιὰ ν' ἀποφασίσῃ τὴ διαίρεση τοῦ τόνου σὲ δέκα μέρη, που νὰ γίνῃ ἔτσι ἡ μουσικὴ τελειότερη.

Ἡ βεβαίωσή μου πως ἡ β. μουσικὴ ψάλλεται στὴ φυσικὴ κλίμακα χρειάζεται ἀπόδειξη, χρειάζεται κάποια ἀντικειμενικὴ ἐπικύρωση. Αὕτη πρέπει νὰ φέρω τώρα.

1ο. Τὴ φυσικὴ κλίμακα κυρίως τὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς ὅταν ἀκούῃ δυὸ ἢ περισσότερους φθόγγους μαζί. Ἐκεῖνο τὸ σύνθετο αἶσθημα τῆς συγχορδίας, καθὼς παρατήρησα πιὸ ἀπάνω, εἶναι τὸ βέβαιον μαρτύριον πως ἔχει κανεὶς νὰ κάμῃ μὲ φυσικὰ διαστήματα. Καὶ λοιπὸν στὴν ἐκκλησία δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀκούσουμε δυὸ φθόγγους μαζί, ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ μέλος καὶ τὸ ἴσον. Τυχαίνει π. χ. τὸ ἴσον νὰ εἶναι ντο καὶ τὸ μέλος νὰ κάμῃ μιὰ προσωρινὴ κατάληξη στὸ μι. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ὁ ἀκροατὴς, ὑποθέτω καὶ ὁ ἴδιος ὁ ψάλτης, ἔχουν καθαρὰ τὸ αἶσθημα τῆς μεγάλης τρίτης ντο-μι, τῆς φυσικῆς μεγάλης τρί-

της, που γεννιέται ἀπ τὸ διάστημα 4:5. Καὶ στὴν ἀναγνώριση αὐτοῦ τοῦ διαστήματος δὲ χωρεῖ καμιά ἀμφιβολία, γιατί τὸ αἶσθημά του εἶναι βαθιά ριζωμένο στὴν ψυχὴ κάθε ἀνθρώπου που ἔχει σωστὸ ἄφτι καὶ που βρῖσκεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ σημερινὴ ζωὴ. Γιατί ἡ κοινὴ δίφωνη καντάδα δὲν εἶναι ἄλλο παρά μιὰ σειρά ἀπὸ μεγάλες καὶ μικρὲς τρίτες (φυσικὲς), ἐνῶ τὸ διάστημα ντο-μι τῶν Θεωρητικῶν εἶναι μικρότερο ἀπὸ $5/4$.

Σ' αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς λογικῶς ν' ἀντιτάξῃ τὸ ἑξῆς: Ἀφοῦ παραδέχεσαι πως τὸ διάστημα ντο-μι τῆς συγκερασμένης κλίμακας, ἂν καὶ λαθεμένο, ὁ ἀκροατὴς τὸ παίρνει γιὰ φυσικό, ποῦ ξέρουμε ἂν καὶ τὸ ντο-μι που ἀκοῦμε στὴν ἐκκλήσια δὲν εἶναι τὸ διάστημα τῶν Θεωρητικῶν, που κι αὐτὸ βέβαια λίγο διαφέρει ἀπ τὸ φυσικό, καὶ τὸ παίρνουμε ἐμεῖς γιὰ φυσικό;

Σ' αὐτὸ θὰ παρατηροῦσα ὅτι τὸ ἀπώτερο συμπέρασμα ὅπου θέλω νὰ φτάσω δὲν εἶναι ἂν ἡ β. μουσικὴ ἀκολουθῆ ἢ ὄχι τὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῆ. Ἄν λοιπὸν παραδέχεστε πως αὐτὸ τὸ διάστημα, χωρὶς νὰ εἶναι τὸ φυσικό, μοιάζει τόσο πολὺ μὲ τὸ φυσικό ὥστε νὰ γίνεται τέλεια ἢ ἀκουστικὴ ἀπάτη, τότε θὰ πῆ πως ἡ μουσικὴ μας καὶ μὲ αὐτὸ τὸ διάστημα μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῆ.

Ἀλλά, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸ, θεωρῶ βέβαιον ὅτι σήμερα μιὰ φωνή, ἀκολουθώντας ἐλεύθερα (δηλαδὴ χωρὶς ὄργανο), μιὰν ἄλλη φωνή, ὅ ἐν μπορεῖ νὰ κάμῃ ἄλλο διάστημα ἀπ τὸ φυσικό*.

2ο. Πολὺ συχνὴ εἶναι στὴ β. μουσικὴ ἡ κατάληξη μι-ρε-ντο-σι-ντο, γραμμὲν μὲ δίεση στὸ σι, που σημαίνει πως αὐτὸ τὸ σι θ' ἀνεβῆ

* Ἐκεῖνος που κουρδίζει τὸ πιάνο ἀκολουθώντας τὶς πέμπτες λα, μι, σι, ... εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὶς κάμῃ λίγο λειψές, γιατί ἀλλιῶτικα ἡ συγκερασμένη κλίμακα δὲν μπορεῖ νὰ συμπληρωθῆ. Ἐ λοιπὸν, σ' αὐτὴν τὴ νόθεψη τῶν διαστημάτων ὁδηγεῖται ἀπ τὴ μεγάλη πείρα, ἡ φύση δὲν τὸν ὁδηγεῖ. Γι' αὐτὸ ἕνας που ἔμαθε νὰ κουρδίζῃ μόνον τὸ βιολί δὲ θὰ πετύχῃ στὸ κούρδισμα τοῦ πιάνου. Συνήθως στὴν ἀλήθεια καὶ δὲν πετυχαίνει στὸ φέμα. Ὅμοια, τὴ φυσικὴ μεγάλη τρίτη ντο-μι κάθε μουσικὸς τὴ βρῖσκει μὲ βεβαιότητα. Ἄν ὅμως ζητήσετε νὰ σᾶς δώσῃ τὴ συγκερασμένη μεγάλη τρίτη, ὄχι μόνον ὁ βιολιστὴς δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ τὴν ἔβρῃ παρά οὔτε καὶ ὁ κουρδιστὴς τοῦ πιάνου, γιατί δὲν ἀπόχτησε τὴν πείρα γι' αὐτὸ, δὲν ἔμαθε νὰ ἐκτιμᾷ τὸ λάθος τῆς τρίτης. Θὰ τὴν ἔβρῃ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ πέμπτης ντο — σολ — ρε — λα — μι.

Ἐὸ συμπέρασμά μου εἶναι πως τὸ ἄφτι τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου τὸν ὁδηγεῖ μόνον στὰ φυσικὰ διαστήματα. Γιὰ τ' ἄλλα χρειάζεται κάποια προσπάθεια καὶ ἰδιαίτερα τεχνάσματα. Ἐπομένως δύο φωνές ἀλεύθερες δὲν μποροῦν νὰ σχηματίσουν διάστημα ἄλλο ἀπὸ φυσικό.

κατὰ μισὸ ἡμιτόνιο, ὥστε τὸ διάστημα σι-ντο θὰ γίνῃ κάτι σὰν τέταρτο τόνου, διάστημα που δὲν τὸ παραδέχεται ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ. Αὐτὰ ὅλα εἶναι γραμμένα καὶ τὰ ἐπιβάλλει ἡ θεωρία τῆς β. μουσικῆς. Στὴν πραγματικότητά ὅμως ἴδου τί γίνεται σήμερα: Σήμερα ἡ φράση αὐτὴ ψάλλεται ἔτσι: μι-ρε-ντο-ντο-ντο. Μὲ τὸ νὰ ἔχῃ ὁ ψάλτης τὸ τέταρτο τοῦ τόνου μόνον στὸ νοῦ του, ὄχι καὶ στὸ αἶσθημά του, τοῦ ξεφεύγει τὸ σι# καὶ γίνεται τέλειον ντο.

Αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξαιρέτως σὲ ὅλες τὶς ὅμοιες περιπτώσεις. Στὸν πλάγιο β' ἤχο ἀπαντιέται συχνὰ ἡ κατάληξη

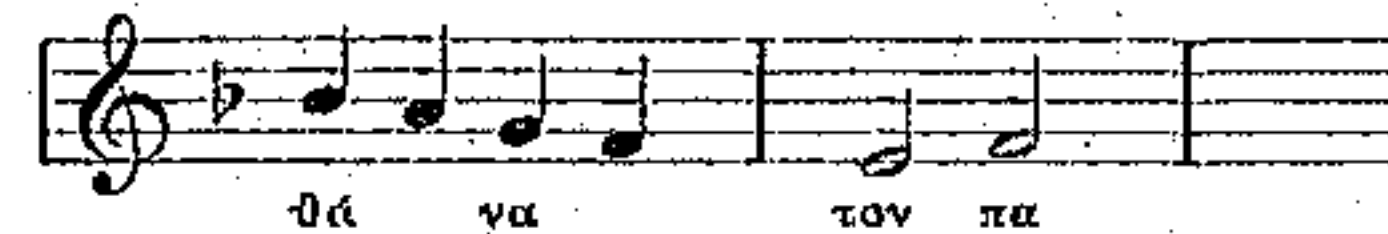
γραμμὲν μὲ τέτοιον τρόπο που νὰ σημαίνῃ πως τὸ διάστημα φα#-σολ πρέπει νὰ γίνῃ τέταρτο τόνου. Καὶ ἐκτελεῖται πάντοτε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

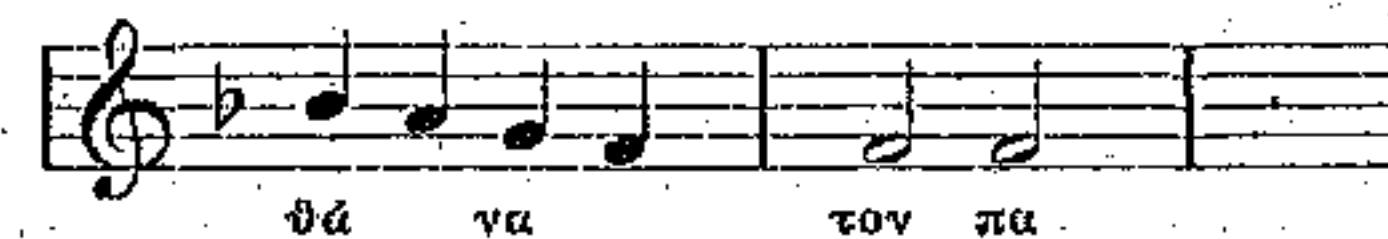
Ὅμοια, στὴ φράση

τὸ πρῶτο φα# ἀκούεται σὰν φα# τῆς φυσικῆς κλίμακας, δηλαδὴ σχηματίζει μὲ τὸ ρε φυσικὴ μεγάλη τρίτη, τὸ δεύτερο φα# γίνεται καθαρὸ σολ. Καὶ στὸ «Χριστὸς ἀνέστη» ἡ φράση

ἀκούεται πάντα:

Ἀρκετὰ αὐτά. Ἡ ὑποδιαίρεση τοῦ ἡμιτόνιου δὲν ὑπάρχει σήμερα στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ.

3ο. Μιὰ τελευταία ἀπόδειξη θὰ φέρω γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς θέσης μου πως ἡ β. μουσικὴ ψάλλεται σήμερα στὴ φυσικὴ κλίμακα.

Στις μουσικές ακροάσεις που έδωκα στο Φιλολογικό σύλλογο της Πόλης αντιπροσωπεύονταν όλοι οι ήχοι. Και λοιπόν, α) οι μελωδίες που εκτελούσαν οι παιδικές φωνές ήταν οι γνωστές απ' την εκκλησία σ' όλους τους άκροατές, κανείς δεν είχε να παρατηρήσει την παραμικρή αλλοίωση στα διαστήματα, β) οι φθόγγοι αυτών των ίδιων μελωδιών συναρμολογούνταν με τις άλλες φωνές σε καθαρές συγχορδίες. Ἀπ' τὰ δυὸ αὐτὰ δεδομένα βγαίνει πως οἱ μελωδίες ἀκολουθοῦσαν τὴ φυσικὴ κλίμακα. Ἐκτὸς ἀν θέλῃ κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ πως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα διαστήματα κατάλληλα γιὰ τὴν ἁρμονία. Ἄν καὶ δὲν μπορεῖ αὐτὸ νὰ στηριχθῆ, θὰ παρατηροῦσα τότε, ὅπως καὶ παραπάνω ἔκαμα, ὅτι ἐκεῖνο που μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅποια κιὰν εἶναι αὐτὰ τὰ διαστήματα, μπορεῖ νὰ ἑναρμολογηθῆ σ' ὅλους τοὺς ἤχους, τουλάχιστο δὲν ὑπάρχει ἐμπόδιο ἀπ' τὰ διαστήματα. Γιατί, καθὼς θὰ ἰδοῦμε πιὸ πέρα, ἡ ἀληθινὴ δυσκολία εἶναι ἄλλο.

Τὸ μόνο φαινόμενο που μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἓνα ἀπομεινάρι ἀπὸ κάποια προγενέστερη μορφή τῆς βυζαντινῆς κλίμακας εἶναι κάτι πρόσκαιρες μετακινήσεις μερικῶν φθόγγων πρὸς τ' ἄνω ἢ πρὸς τὰ κάτω, που τίς ὀνομάζουν ἔλξεις. Πρᾶμα πολὺ περίεργο, οἱ ἔλξεις δὲ σημειώνονται, καὶ ἐπομένως ὁ καθένας τίς κάνει ὅποτε θέλει καὶ ὅπως θέλει. Π. χ. στὴ φράση

Τὸ σολ καὶ τίς δυὸ φορές πρέπει νὰ ὑψωθῆ λίγο, δίχως νὰ εἶναι γραμμένη καμιά ὄδωση. Καὶ κάποτε τὸ ἀκοῦτε λίγο ὑψωμένο, καὶ κάποτε περισσότερο, καὶ κάποτε ὅπως διόλου στὴ θέση του, φυσικὸ σολ. Τὴν ἀοριστία αὐτὴ μερικῶν φθόγγων δὲ σκέφτηκε κανένας νὰ τὴ διορθώσῃ, μᾶλλον φαίνεται νὰ τὴ θεωροῦν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ στάδιο στὴ στιγμιαία διάθεση τοῦ ψάλτη. Ἐὰ θεωρητικὰ γενικῶς μονάχα μιλοῦν γιὰ μερικοὺς φθόγγους που κάποτε ὑψώνονται ἢ χαμηλώνονται κατὰ ἓνα ἢ δύο τμήματα.

Ὅπως κιὰν εἶναι, αὐτὲς οἱ ἄγραφες διέσεις καὶ ὑφέσεις, που στὸ πιάνο πραγματικῶς ἤχουν πολὺ ἄσκημα (γιὰ τὴν παραπάνω φράση τὸ σολ # τοῦ πιάνου εἶναι πολὺ ὑψηλό), στὴ φυσικὴ κλίμακα που ἀκολουθοῦν οἱ ἐλεύθερες φωνές στὴν ἁρμονία ἀποδίδονται τέλεια.

Δυὸ ρωτήματα προβάλλουν τώρα: α) πρέπει νὰ λυπηθοῦμε γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἀρχαίων διαστημάτων; μήπως ἔχασε ἡ μουσικὴ αὐτὴ τὸν

καθαυτὸ χαραχτήρα της; β) μποροῦμε νὰ τὰ ξαναφέρουμε στὴ ζωὴ τὰ παλιὰ διαστήματα;

Τὸ δεύτερο εἶναι περιττὸ καὶ νὰ συζητηθῆ. Θὰ ἦτανε σὰ νὰ θέλαμε νὰ ξαναφέρουμε στὴ γλῶσσα μας τὴν προφορὰ τῆς δασείας, τὴ διάκριση ὀξείας καὶ περισπωμένης, μακρόχρονων καὶ κοντόχρονων συλλαβῶν. Μὲ τὴν πῆχη καὶ μὲ ἀριθμοὺς δὲ γίνεται μουσικὴ.

Τὸ πρῶτο εἶναι βέβαια λεπτότερο ζήτημα. Πιθανὸ νὰ ἀλλάξῃ κάπως ὁ χαραχτήρας αὐτῆς τῆς μουσικῆς. Ἄλλὰ σήμερα ἀπ' τὸ ἓνα μέρος ἔχουμε ἓνα γεγονός ἀναμφισβήτητο — ἀναμφισβήτητο γιὰ μιὰ μερίδα ἀνθρώπων, ἐκείνους που τὴ γνωρίζουν τὴ β. μουσικὴ — ὅτι ἡ μουσικὴ αὐτὴ, ὅπως εἶναι σήμερα, ἔχει νὰ παρουσιάσῃ πολὺ ὠραία καὶ πολὺ πρωτότυπα ἄσματα. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος φανταζόμαστε ὅτι μὲ τὰ ἀρχαία τῆς διαστήματα ἡ μουσικὴ αὐτὴ θὰ ἀνταποκρινότανε βέβαια στὴν αἴσθησιν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ δὲν ξέρουμε ἀπολύτως τί ἐντύπωση θὰ ἔκανε σήμερα, μᾶλλον ἔχουμε τὴν πιθανότητα ὅτι θὰ τῆς βρῖσκαμε ἐλαφριές παραφωνίες. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὅσο λυπηρὸ θεωροῦσε ἡ ἐπιτροπὴ στὰ 1881 τὸ νὰ χαθοῦν τὰ παλιὰ διαστήματα, ἄλλο τόσο λυπηρὸ θὰ ἦτανε σήμερα γιὰ μᾶς τὸ νὰ ἐπιστρέψουμε σ' αὐτά. Ἡ μουσικὴ ὡς φυσικὸ φαινόμενο ἔχει βέβαια ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση, ἀλλὰ ἡ μουσικὴ ὡς τέχνη ἔχει μόνον ὑποκειμενικὴ ὑπόσταση, καὶ παῦει νὰ εἶναι μουσικὴ μόλις πάσῃ νὰ εἶναι σὲ στενὴ ἀνταπόκρισιν μὲ τὴν αἴσθησίν μας. Ἐπομένως τὸ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ φυσικὴ κλίμακα τότε μόνον θὰ ἦτανε δυστύχημα, ἀν εἶχε γίνει δίχως νὰ συνοδευθῆ κι ἀπ' τὴν ἀντίστοιχη μεταβολὴ στὴν αἴσθησίν μας. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲ συνέβη, οὔτε καὶ μποροῦσε νὰ συμβῆ, γιατί αὐτὰ τὰ δυὸ πράγματα, μουσικὴ καὶ διαμόρφωση τῆς αἴσθησης, βρῖσκονται σὲ ἀδιάκοπη ἀμοιβαία ἐπίδραση, τὸ καθένα εἶναι συγχρόνως αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ἄλλου, καὶ γι' αὐτὸ μεταβάλλονται μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ εἶναι πάντα σύμφωνα.

Οἱ ἤχοι.

Κατὰ τὰ θεωρητικὰ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ἔχει ὀχτὼ ἤχους, ἐνῶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἔχει μόνον δύο. Ἡ σύγκρισις αὐτὴ φαίνεται νὰ κολακεύῃ πολὺ τὴν ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔμαθαν νὰ προσέχουνε στίς λέξεις καὶ ὄχι στὴν ἔννοια. Ἄλλὰ ἡ λέξις ἤχος στὴ β. μουσικὴ ἔχει ἔννοια στενώτερη ἀπὸ κείνη που ἔχει ὁ ὄρος mode στὴν εὐρωπαϊκὴ. Οἱ δυὸ τρόποι τῆς εὐρωπαϊκῆς ξεχωρίζουνε μόνον ἀπ' τὴν κλίμακα, ἀπ' τὴν διάφορην σειράν διαστημάτων που ἀκολουθεῖ ὁ καθένας.

Κάθε μελωδία που κινείται στην κλίμακα του ματζόρε ανήκει στο ματζόρε. Στη βυζαντινή μουσική όμως υπάρχουν και ήχοι που κινούνται στην ίδια κλίμακα, έχουν την ίδια βάση, και όμως έχουν διάφορα ονόματα ή διάκρισή τους βασίζεται στη διαφορετική μορφή της μελωδίας και των καταλήξεων. Ἐννοείται πως με αυτήν την έννοια της λέξης ή ευρωπαϊκή μουσική θα είχε να παρουσιάσει κάμποσες χιλιάδες ήχους. Ἰστέρα υπάρχουν δυο ήχοι, ο γ' και ο βαρύς, που άλλοτε είχανε στην κλίμακά τους κάποιο διάστημα μικρότερο από ήμιτόνιο και αποτελούσαν το λεγόμενο έναρμόνιο γένος. Σήμερα που το διάστημα αυτό έγινε σωστό ήμιτόνιο οι ήχοι αυτοί συγχωνεύονται με άλλους. Το περίεργο είναι που συμβαίνει και το αντίστροφο: ότι δηλαδή υπάρχουν και ήχοι που έχουν ουσιαστική διαφορά μεταξύ τους και όμως βρίσκονται τοποθετημένοι κάτω απ τόν ίδιο τίτλο. Γενικά, ή κατάταξη των ήχων στη θεωρία της β. μουσικής παρουσιάζει μεγάλη σύγχυση και ακαταστασία, είναι κάθε άλλο παρά επιστημονική.

Θά προσπαθήσω να δώσω εδώ μια λογική ταξινόμηση των ήχων, σύμφωνα με την όψη που παρουσιάζουνε σήμερα. Θά τους χωρίσω σε δυο κατηγορίες, εκείνους που κινούνται άπάνω στην κοινή κλίμακα, τη διατονική, και κείνους που ακολουθούν τη λεγόμενη χρωματική.

Στην πρώτη κατηγορία, ακολουθώντας τη φυσική σειρά των φθόγγων που έχουνε βάση, βρίσκουμε τους ακόλουθους:

1ο. Βάση ντο. Ὁ ήχος λέγεται πλάγιος δ', και αντιστοιχεί με το ματζόρε της ευρωπαϊκής μουσικής.

2ο. Βάση ρε. Ἐδώ έχουμε δυο ήχους, τον α' και τον πλάγιο α'. Ὁ πρώτος, όταν κατεβαίνει κάτω απ το ρε έχει πάντοτε ντο φυσικό και σι φυσικό, επομένως δεν έχει τίποτε κοινό με μινόρε. Ἦχος ιδιόρρυθμος με χαρακτήρα φαιδρό. Ὁ πλάγιος πρώτος κάποτε μοιάζει με τον πρώτο, αλλά πολύ συχνά κάνει κατάληξη μινόρε, πότε στο ρε και πότε στο σολ (με φα # και σι β). Στο παπαδικό μέλος δεν ξεχωρίζει διόλου απ τόν πρώτο. Ἐχει και δεύτερη μορφή, που θα την ιδούμε παρακάτω.

3ο. Βάση μι. Ἦχος δ', ειδικότερα λέγεται, επειδή ο τέταρτος έχει κι άλλη μορφή:

4ο. Βάση φα, αλλά με ύφεση στο σι, επομένως κλίμακα ματζόρε. Ἦχος γ' και βαρύς. Αυτοί οι δυο είχανε μία φορά το διάστημα λα-σι β μικρότερο από ήμιτόνιο. Σήμερα ανήκουνε στο ματζόρε.

5ο. Βάση σολ (με φα φυσικό). Ἦχος δ' δεύτερη μορφή. Μόνο στο

παπαδικό μέλος άπαντιέται και δεν έχει άλλη ουσιαστική διαφορά απ τόν πλάγιο τέταρτο παρά μόνο που κινείται περισσότερο γύρω στο σολ και σ' αυτό καταλήγει.

6ο. Βάση λα. Ἦχος πλάγιος α' δεύτερη μορφή. Μόνο στο ειρμολογικό. Ὄταν κατεβαίνει κάτω απ το λα, παίρνει συνήθως το φα με δίεση, και επομένως ως προς τα διαστήματα δε διαφέρει καθόλου από τόν πρώτο.

7ο. Βάση σι. Ἦχος βαρύς δεύτερη μορφή. Αυτός με τόν λέγετο συγγενεύουν πολύ στην έντύπωση, επειδή έχουν κοινό χαρακτηριστικό που ή πρώτη βαθμίδα στην κλίμακά τους είναι ήμιτόνιο. Ὁ βαρύς έχει πέμπτη ελαττωμένη, σι-φα, ο λέγετος έχει την πέμπτη κάποτε καθαρή, μι-σι, αλλά και πολλές φορές ελαττωμένη, γιατί παίρνει συχνά το σι με ύφεση. Τα ιδιώματα αυτά δίνουνε σ' αυτούς τους δυο ήχους, θα έλεγα σ' αυτόν τόν ήχο, μιάν εξαιρετική πρωτοτυπία.

8ο. Ἡ χρωματική κλίμακα χαρακτηρίζεται απ το τριημιτόνιο διάστημα, που το έχει δυο φορές. Είναι αυτή:

ρε, μι β, φα #, σολ, λα, σι β, ντο #, ρε.*

Οι ήχοι που την ακολουθούν είναι ο β' και ο πλάγιος β'. Διακρίνονται καθαρά ο ένας απ τόν άλλον μόνο στο στιχηραρικό είδος, και ή διαφορά είναι στην περιοχή της κίνησης και στη θέση και μορφή των καταλήξεων. Ὁ δεύτερος περιστρέφεται γύρω στο λα και σ' αυτό καταλήγει. Σπανίως κατεβαίνει κάτω απ το φα #. Ὁ πλάγιος β' έχει μεγαλύτερη περιοχή και καταλήγει συνήθως στο ρε. Στο παπαδικό μέλος δε διαφέρουν καθόλου, και στο ειρμολογικό επίσης υπάρχει κάποια σύγχυση μεταξύ τους. Ὁ πλάγιος β' κατά τα θεωρητικά είχε άλλοτε τα διαστήματα φα # - σολ και ντο # - ρε μικρότερα από ήμιτόνιο, αλλά και αυτά σήμερα αψωμοιώθηκαν. Ὄταν το μέλος σταθῆ μιὰ στιγμή στο φα # ενώ συγχρόνως ακούεται ἴσο το ρε, σχηματίζεται καθαριώτατο το φυσικό διάστημα της μεγάλης τρίτης. Οι δυο αυτοί ήχοι έχουνε κάποια σχέση με το μινόρε (σολ μινόρε), αλλά έχουνε χαρακτήρα ακόμη πιο μελαγχολικό.

Αυτοί είναι σήμερα οι ήχοι της β. μουσικής. Με την πλατύτερη έννοια του όρου ήχος ή τρόπος, είναι πολύ λιγότεροι από όσους, με

* Δεν πρέπει να νομίσω ο αναγνώστης πως με την καινούρια αυτή κλίμακα έχουμε κάποια αντίφαση προς οτι έλεγα στα προηγούμενα, πως ή βυζαντινή μουσική φάλλεται στη φυσική κλίμακα. Κι αυτή ή κλίμακα αποτελείται από φθόγγους της φυσικής κλίμακας: αντί του μι της φυσικής έχει το μι β της φυσικής κλ.

τῆ στενῇ ὁμῶς ἔννοια γίνονται, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, κι ἀπὸ ὀχτῶ περισσότεροι. Τώρα, ἀν θέλουμε νὰ τοὺς ταξινομήσουμε κατὰ τὴ συγγένεια που ἔχουνε μεταξύ τους, θὰ σχηματίσουμε τὶς ἀκόλουθες οἰκογένειες:

1ο. Πλάγιος δ' (βάση ντο), τρίτος καὶ βαρὺς τῆς α' μορφῆς (βάση φα με σι β) καὶ τέταρτος τῆς β' μορφῆς (βάση σολ). Ἀντιστοιχοῦνε μὲ τὸ ματζόρε.

2ο. Πρῶτος (βάση ρε) καὶ πλάγιος α' τῆς β' μορφῆς (βάση λα με φα #). Ἰδιόρρυθμος.

3ο. Πλάγιος α' τῆς α' μορφῆς (βάση ρε). Μοιάζει πολὺ μὲ μινόρε.

4ο. Τέταρτος τῆς α' μορφῆς, δηλαδὴ λέγετος (βάση μι) καὶ βαρὺς τῆς β' μορφῆς (βάση σι). Ἰδιόρρυθμος.

5ο. Δεύτερος καὶ πλάγιος β' (βάση λα καὶ ρε τῆς χρωματικῆς κλίμακας). Κάποια συγγένεια μὲ τὸ μινόρε, ἀλλὰ ἰδιόρρυθμος.

Πέντε ἤχοι λοιπὸν ξεχωρίζουνε καθ'αυτὸ στὴ βυζαντινὴ μουσικῇ. Τώρα, ἐπειδὴ ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικῇ σημειώνει στὴ θεωρία της μόνο δυὸ τρόπους, θὰ εἶναι σωστὸ ἄραγε νὰ ποῦμε πως ἡ β. μουσικῇ ἔχει κάποιον πλοῦτο ἄγνωστο στὴν εὐρωπαϊκῇ; Ὁχι βέβαια. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε που ἡ εὐρωπαϊκῇ, ἀν καὶ καλλιεργεῖ ἰδιαίτερα τοὺς δυὸ τρόπους, ματζόρε καὶ μινόρε, ὡς γονιμώτερους σὲ μουσικῇ παραγωγή, ἐν τούτοις, μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία που ἀφήνει στὸ συνθέτη, δὲν ἀποκλείει καμιάν ἄλλη κλίμακα. Ὅσο γιὰ τὴν ὀνομασία, λίγο φροντίζει. Τοποθετεῖ κάθε ἄλλη σειρά διαστημάτων σ' ἕναν ἀπ' τοὺς δυὸ τρόπους της, κατὰ τὸ βαθμὸ τῆς συγγένειας. Ἀποφεύγει νὰ δημιουργήσῃ ἄλλους ὄρους. Ἐχει περιορίσει τὸ λεξιλόγιό της στὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Ἀπεναντίας στὴ βυζαντινὴ μουσικῇ ἐκεῖνο που παραπλανᾷ τοὺς εἰδικούς εἶναι ὁ πλοῦτος τοῦ λεξιλογίου: Ὁχτῶ ὀνόματα ἤχων, καὶ κάμποσοι ἄλλοι ὄροι που δὲν τοὺς ἀνάφερα: σύστημα τοῦ διαπασῶν, σύστημα τοῦ τροχοῦ, σύστημα τοῦ τετραχόρδου, ἤχος πρῶτοβαρος, ἤχος τρίφωνος, τετράφωνος, πεντάφωνος, ἐπιτάφωνος, κάμποσοι ἀραβικὰ ὄροι: ἀτζέμ, χισάρ, μουσιαάρ, νιαμπούρ, ... ὕστερα τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν ἤχων: φρούγιος, λύδιος, δώριος..., αὐτὰ ὅλα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴ λεξιλογικὴ δίψα καὶ νὰ φουσκώσουν τὴ φαντασία ἀνθρώπων που δὲ γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικῇ. Αὐτὰ ὅλα στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικῇ συμπεριλαμβάνονται λιτότατα σ' ἕνα μόνο τεχνικὸ ὄρο, στὴ μαγικὴ λέξη modulation.

Αὐτὴ εἶναι βέβαια ἡ ἀλήθεια ὅσο ἀφορᾷ τὴν ποικιλία τῶν ἤχων.

Ἀλλὰ πρὶν κλείσω αὐτὸ τὸ ζήτημα, εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσω καὶ πάλι πως ἡ ἀλήθεια αὐτὴ δὲν ἀναιρεῖ βέβαια τὴν ἄλλη ἀλήθεια, ὅτι ἡ βυζαντινὴ μουσικῇ ἔχει πολὺ γλυκὰ καὶ κατανυκτικὰ ἄσματα, ὅτι εἶναι ἕνας τέλειος τύπος θρησκευτικῆς μουσικῆς, καὶ ὅτι τὴ διακρίνει μιὰ ἰδιαίτερη πρωτοτυπία, που μεγάλο μέρος της χρωσιέται στὴ συστηματικὴ χρῆση τῶν ἰδιόρρυθμων ἐκείνων ἤχων που εἶδαμε παραπάνω.

Ἡ ἑναρμόνιση.

Ἡ ἀντίδραση στὴν ἑναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἔχει δυὸ μορφές. Ἡ μιὰ λέει πως δὲν πρέπει νὰ ἑναρμονιστῇ, ἡ ἄλλη πως δὲν μπορεῖ. Τὸ νὰ συζητηθῇ ἡ πρώτη γνώμη δὲν ἔχει βέβαια σήμερα τὸν τόπο του. Μόνο γιὰ τὴν ἱστορία ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε τὰ ἐπιχειρήματά της:

Ἡ ἑναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς εἶναι «ὀποδούλωσις αὐτῆς εἰς ἀλλοτρίους καὶ ὀθνεῖους νόμους» («Φόρμιγξ» Ἀθηνῶν, 15-30 Ἰουνίου 1911). Οἱ νόμοι τῆς ἁρμονίας δὲν εἶναι βέβαια ἀλλότριοι οὔτε ὀθνεῖοι, ἀφοῦ εἶναι φυσικοὶ νόμοι. Ὑπάρχει μουσικῇ ἰταλικῇ, μουσικῇ γερμανικῇ, μουσικῇ γαλλικῇ, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν νόμοι τῆς ἁρμονίας ἰταλικοὶ καὶ νόμοι τῆς ἁρμονίας γερμανικοὶ. Ἡ μονόφωνη μουσικῇ εἶναι ἡ μόνη που «προκαλεῖ θρησκευτικὴν κατάνυξιν», ἐνῶ ἡ ἁρμονικὴ μουσικῇ εἶναι καλὴ μονάχα γιὰ νὰ «τέρπη καὶ νὰ καθηδύνη τὸ οὖς» (ἴδ. μέρος).

Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο ἐπιχείρημα κι ἐδῶ, ὅπως σὲ κάθε προοδευτικῇ, καινοτομίᾳ, εἶναι ἡ βρισιὰ καὶ ἡ συκοφαντία: Ἐκεῖνοι που καταγίνονται στὴν ἑναρμόνιση εἶναι «Ζωῖλλοι», εἶναι «χελῶναι θρασυδαίλοι» («Φόρμιγξ», 15-31 Ἀθγ. 1910). Ἐχουν σκοποὺς «ὀπούλους καὶ πονηροὺς», ἐργάζονται «καθ' ὅν τρόπον οἱ μαλλιαροί, ὅτινες ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως ζώσης γλώσσης ὀπασκάπτουσι τὰ θεμέλια τῆς βασιλίδος τῶν γλωσσῶν». «Οἱ παίζοντες μὲ τὰς λέξεις εὐφυστατοὶ ἑναρμονισταί»... «ἐπιτηδελίως πλανώμενοι ἢ ἀπὸ σκοποῦ προσπαθοῦντες νὰ σοβαρεύωνται»... «ἐκμεταλλεόμενοι πρὸς ἴδιον ἑαυτῶν ὄφελος τὴν περὶ ἄλλα σοβαρώτερα ἔθνη ζητήματα μέριμναν τῆς ἐκκλησίας»... «ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς σοβαρότητος»... «πονήρως καὶ κακοβούλως» προσπαθοῦν νὰ «διακωμωδήσωσι καὶ διαπομπεύσωσι τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν» καὶ νὰ τὴν κάμουν «γελοῖαν καὶ ἐμπυσημοῦ ἀξίαν»... «ἄλλους σκοποὺς ὀποκρύπτοντες». «Οἱ μαλλιαρίζοντες ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀνορθῶτων αὐτῆς

νομίζουσιν ὅτι εἶναι τάχα δυνατόν νὰ πιστευθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐπαίοντων ὅσα ψευδόμενοι ἰσχυρίζονται». «Ἐναρμόνιαις... χαρακτηρισμὸς εὐφυΐας, ἀλλ' ὅμως κακόδουλος ἄλλους σκοποὺς ὑποκρύπτων...».

Τὸ ὑβρεολόγιο αὐτὸ ὑποβλήθηκε στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην μὲ τὸ σεμνὸ τίτλο «Ἑπόμνημα» ἀπὸ τὸν κ. Κ. Ψάχου, καθηγητὴ τῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς στὸ Ὄδειο Ἀθηνῶν καὶ «Ἀρχοντα Μουσικοδιδάσκαλον τῆς Μ. Ἐκκλησίας», καὶ δημοσιεύτηκε στὴν «Πατρίδα» τῆς Πόλης (14 καὶ 15 Ἰουνίου 1913). Καὶ ἡ σύνταξις τῆς «Πατρίδος» (19 Ἰουνίου) δηλώνει ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ «ὑπόμνηματος» στὸ ὅτι «ἡ ἔναρμόνιαις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀποτελεῖ πρόσχημα, ὑποκρύπτει ἄλλους σκοποὺς» κτλ., καὶ προσθέτει: «Ὁ κ. Σταματιάδης συνείθισεν ἀπὸ ἐτῶν, τόσον εἰς τὸ ζήτημα τοῦ μαλλιτισμοῦ ὅσον καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἔναρμονίσεως τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῆς ρεκλάμας τὴν παραπλάνησιν τοῦ κόσμου...».

Καὶ ὁ «Μουσικὸς σύλλογος Φαναρίου» ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἔχανε τὸν καιρὸ του: ὕστερα ἀπὸ κάθε μουσικὴ ἀκρόασις που ἔδιναν στὸ Φιλολογικὸ σύλλογο συνεδρίαζε καὶ λάβαινε ἀποφάσεις. Καὶ στὰ 1913, λίγο ὕστερα ἀπὸ τὸ «ὑπόμνημα» τοῦ κ. Ψάχου, ὑπόβαλε στὸ πατριαρχεῖο ἕνα διεξοδικὸ ὑπόμνημα, που ποτὲ δὲ δόθηκε στὴ δημοσιότητα, καὶ ὅπου, καθὼς πληροφορηθήκαμε ἐξωδίκως, ἀπόδειχνε μὲ ἐπιχειρήματα ἱστορικά, ἐθνικὰ καὶ τεχνικὰ πὼς ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἔναρμονιστῇ.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἀκόμη γιὰ τὴν ἱστορίαν, ὅτι στὴν Πόλιν ἡ ἀντίδρασις στὴν ἔναρμόνισιν ἔλαβε τόσο ταπεινὴ μορφή, ὥστε στὰ 1917 καταδέχτηκε νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν κομιτατικὴν τρομοκρατίαν γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ σκοπὸ τῆς: Ἐνας ὄμιλος κυρίων που ἐνεργοῦσαν γιὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ βυζαντινὴν τετραφωνίαν σὲ μιὰ ἐκκλησίαν ἔλαβε πλαγίως τὴν προειδοποίησιν, ὅτι θὰ καταγγεληθῇ στὴν τούρκικην κυβέρνησιν πὼς ἐτοιμάζει χορὸν γιὰ νὰ ὑποδεχτῇ τοὺς συμμάχους στὴν Ἁγία Σοφίαν. Καὶ ἡ ἐνέργεια φυσικὰ σταμάτησε.

Ἡ δευτέρη ἐνστάσις, πὼς ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἔναρμονιστῇ σ' ὄλους τοὺς ἤχους, ἔχει χαραχτήρα ἐπιστημονικὸν καὶ ἀξίζει νὰ συζητηθῇ. Δυὸ μερίδες ἀνθρώπων τὴν ἀντιπροσωπεύουν.

Ἡ πρώτη μερίδα εἶναι πάλιν οἱ εἰδικοί τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ τους σκέψις ἀπάνω στὰ μουσικὰ ζητήματα εἶναι σχη-

ματισμένη ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ τῆς μουσικῆς αὐτῆς, ἡ παρατήρησις δὲν εἶναι στὸ πρόγραμμά τους. Ἐπομένως ἔχουν ἀπὸ πρὶν σχηματισμένη τὴν πεποίθησιν, ἐπειδὴ τὸ λέγουσιν τὰ θεωρητικὰ, πὼς ἡ β. μουσικὴ ἔχει ἄλλα διαστήματα, καὶ προπάντων πὼς ἔχει τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια, καὶ ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνουν πὼς ἡ ἔναρμόνισις εἶναι ἀδύνατη. Καὶ τὴν πεποίθησίν τους αὐτὴ ἤρθε νὰ τὴν ἐνισχύσῃ κάποια ἄλλη πλάνη. Ἐπειδὴ συνήθως δὲν ἔχουν εἶδησιν τῆς διαφορᾶς που ὑπάρχει ἀπὸ τὴ φυσικὴν στῆν συγκερασμένην κλίμακα, νομίζουν πὼς ὁ τύπος τῆς κλίμακας μὲ τὴν ὁποία γίνεται ἡ ἄρμονία εἶναι ἡ συγκερασμένη, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ νὰ ἔναρμονιστῇ μιὰ μουσικὴ εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νὰ παιχθῇ στὸ πιάνο. Καὶ ἐπειδὴ ἔκαμαν τὴν παρατήρησιν, ὅπου κι ἐγὼ συμφωνῶ, ὅτι πολλὰς βυζαντινὰς μελωδίας πολὺ ἄσχημα ἀποδίδονται στὸ πιάνο, συμπεραίνουν λογικῶς πὼς ἡ ἔναρμόνισις εἶναι ἀδύνατη. Ἀλλὰ ἐμεῖς ξέρουμε ἴσα ἴσα πὼς ἡ συγκερασμένη κλίμακα εἶναι μονάχα μιὰ ἐξοικονόμησις τῆς ἀνάγκης καὶ πὼς ἡ ἰδανικὴ κλίμακα γιὰ τὴν ἄρμονίαν εἶναι ἡ φυσικὴ. Ὡστε τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἂν οἱ βυζαντινὰς μελωδίας μποροῦν νὰ παιχθοῦν στὸ πιάνο, ἀφοῦ στὴν ἐκκλησίαν μόνον φωνητικὴ μουσικὴ ἔχουμε, ἀλλὰ ἂν ἀκολουθοῦν τὴ φυσικὴν κλίμακα. Καὶ ἀφοῦ εἶδαμε πὼς αὐτὸ ἀληθεύει, ἔπεται πὼς ἐμπόδιον ἀπὸ τὰ διαστήματα δὲν ὑπάρχει στὴν ἔναρμόνισιν.

Ἐδῶ εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ γεννηθῇ μιὰ ἀπορία, καὶ πρέπει νὰ ἀπαντήσω ἀπὸ πρὶν. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ὑποστηρίζω πὼς ἕνα εὐρωπαϊκὸν κομμάτι, ὅταν ἐκτελεθῇ μόνον μὲ φωνάς, ἀκολουθεῖ τὴ φυσικὴν κλίμακα, καὶ ὕστερα τὸ ἴδιον κομμάτι, ὅταν συνοδεύεται ἀπὸ ὄργανον, συμμορφώνεται μὲ τὴν συγκερασμένην, καὶ πὼς τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν συνήθως οὔτε ὁ τραγουδιστὴς τὴν καταλαβαίνει οὔτε ὁ ἀκροατὴς. Καὶ ὅμως ὕστερα παραδέχομαι πὼς οἱ βυζαντινὰς μελωδίας, που ἀκολουθοῦν κι αὐτὲς τὴ φυσικὴν κλίμακα, δὲν μποροῦν κάποτε ν' ἀποδοθοῦν στὸ ὄργανον. Γιατί σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ μετάπτωσιν ἀπὸ τὴν μιὰ κλίμακα στὴν ἄλλη εἶναι αἰσθητὴ, ἐνῶ στὴν πρώτη δὲν εἶναι;

Ἐδῶ ἀγγίζουμε ἕνα λεπτὸν ζήτημα, ἕνα εὐαίσθητον σημεῖον στὴν τεχνικὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι ἡ ἐπίδρασις που εἶχε ἡ συγκερασμένη κλίμακα στὴν διαμόρφωσιν τῆς μουσικῆς αὐτῆς. Δὲν εἶναι λίγοι οἱ μουσικοὶ τῆς δύσης που παραδέχονται, πὼς ἡ συγκερασμένη κλίμακα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος βοήθησε βέβαια τὴ μεγάλη ἀνάπτυξιν τῆς μουσικῆς, ἔγινε ὅμως μαζὶ καὶ ἡ αἰτία νὰ χαθοῦν πολλὰς λεπτότητες τῆς. Καὶ εἶναι καιρὸς που βρισκται στὴ

μελέτη τὸ τεχνικὸ πρόβλημα νὰ κατασκευαστοῦν ὄργανα κατὰ τὴ φυσικὴ κλίμακα, ἀλλὰ κάποια μερική λύση ἔχει βρεθῆ μόνο γιὰ τὸ ἁρμόνιο.

Φαίνεται πως ἀληθινὰ τὸ ἀφτί μας ἐχάλασε λίγο μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα, ἔγινε πολὺ ἀνεκτικὸ. Ἀλλὰ, ὅσο γιὰ τὶς βυζαντινὲς μελωδίαις, ἐπειδὴ δὲν εἶς ἀκούσαμε ποτὲ σὲ ὄργανο, ἢ ἀκοή μας διατηρεῖ ὅλη τὴν ἀπαιτητικότητά της, καὶ ξαφνίζεται ὅταν εἶς ἀκούση λίγο χαλασμένες. Αὕτῃ εἶναι μιὰ γενικὴ παρατήρηση.

Ἀλλὰ, ἂν κοιτάξουμε καὶ στὶς λεπτομέρειες, θάβρουμε καὶ μιὰν ἄλλη ἐξήγηση, σχετικὴ μὲ τὴ μορφή τῶν μελωδιῶν που μεταχειρίζονται οἱ δύο μουσικῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ἀλήθεια, ὅτι ἐκεῖνα τὰ διαστήματα ὅπου τὰ σφάλματα τῆς συγκεκριμένης κλίμακας εἶναι ἀνεπαίσθητα, ἐκεῖνα εἶναι που μεταχειρίζεται συστηματικώτερα ἢ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, καὶ δὲν ξέρω ἂν θὰ εἶναι πολὺ τολμηρὸ νὰ πῆ κανεὶς πως ἴσα ἴσα ἢ συγκεκριμένη κλίμακα τῶν ὀργάνων εἶναι που τὴν ἀνάγκασε νὰ περιοριστῆ σ' αὐτὰ καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὰ ἄλλα. Ἔνα διάστημα πολὺ λαθεμένο στὴ συγκεκριμένη κλίμακα εἶναι τὸ τριημιτόνιο διάστημα (μῦ-φα♯, ντο-ρε♯ κτλ.), που εἶναι πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' τὸ φυσικὸ. Τὸ διάστημα αὐτὸ τὸ ἔχει ἢ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ μόνο στὸ μινὸρε, μόνο μιὰ φορά στὴν κλίμακα καὶ ὄχι μόνιμο. Καὶ κάτι ἀκόμη: Τὸ ἀπαντοῦμε προπάντων στὴν ὀργανικὴ μουσικὴ, εἶναι σχετικῶς σπάνιο στὸ ἄσμα. Ἀλλὰ καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἢ σύνθεση τοῦ κομματιοῦ γίνεται ἀπάνω σὲ ὄργανο, συνήθως στὸ πιάνο. Ὁ ἴδιος ὁ συνθέτης λοιπὸν τὴν πρώτη του γνωριμία μὲ αὐτὸ τὸ διάστημα τὴν κάνει ἀπάνω στὸ πιάνο, ἐπομένως δὲν ξαφνίζεται καθόλου ὅταν ὕστερα ἀκούσῃ τὴ φωνή, ἢ ὅποια, ἀκολουθώντας τὸ πιάνο, τὸ κάνει κι αὕτῃ συγκεκριμένο. Τὸ διάστημα αὐτὸ λοιπὸν στὴν εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ εἶναι, νὰ ποῦμε, ἐκ γενετῆς χαλασμένο. Μόνον μὲ αὕτην τὴ μορφή τὸ γνωρίσαμε.

Δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο στὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Σ' αὕτην τὸ τριημιτόνιο διάστημα τὸ γνωρίζουμε μόνο μὲ τὴ φυσικὴ του μορφή, ποτὲ δὲν τὸ ἀκούσαμε συγκεκριμένο. Καὶ τὸ ἔχει ἢ β. μουσικὴ στὸν δεῦτερο καὶ στὸν πλάγιο δεῦτερο, καθὼς εἶδαμε, δύο φορές στὴν κλίμακα καὶ μόνιμο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ἤχους τὸ ἔχει συχνά, σχηματισμένο ἀπὸ ἑξῆς, καθὼς συμβαίνει στὸ παράδειγμα παραπάνω τῆς σελ. 44. (Διὰ ξύλου ὁ Ἀδάμ). Ὅλα αὐτὰ στὴ φωνητικὴ ἁρμονία ἀποδίδονται τέλεια, που σημαίνει πως ἀνήκουν στὴ φυσικὴ κλίμακα, ἐνῶ στὸ ἁρμόνιο ἤχου πολὺ ἄσκημα καὶ ἢ ὅλη ἁρμονία γίνεται ἐκνευρι-

στικῆ*. Καὶ, ἂν καμιά φορά συνέβαινε νὰ μπῆ στὴν ἐκκλησία μας τὸ ἁρμόνιο ὅπως εἶναι σήμερα, δηλαδὴ μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα, αὐτὸ, θαρρῶ, θὰ γινόταν αἰτία νὰ ἀποκλειστοῦν σιγὰ σιγὰ αὐτοὶ οἱ ἤχοι ἀπὸ τὸ μουσικὸ μας σύστημα, που θὰ ἦταν ζημία. Γιατὶ, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἐφαρμογὴ που ἔκαμα ὡς τώρα δείχνει ὅτι στὴ φωνητικὴ ἐκτέλεση ἤχου πολὺ ὥρατα καὶ ἔχουν πολλὴ πρωτοτυπία**.

Νομίζω πως μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ τὸ παράδοξο που εἶπαμε, ὅτι δηλαδὴ ἢ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἀκούεται καλὰ καὶ στὶς δύο κλίμακες, ἐνῶ μερικὲς μελωδίαις τῆς βυζαντινῆς γίνονται ἀγνωρίστες ὅταν εἶς ἐκτελοῦμε στὸ ἁρμόνιο. Καὶ ἐκεῖνο που δίνει πολλὴ πιθανότητα σ' αὕτην τὴν ἐξήγηση εἶναι τὸ γεγονός που οἱ ἤχοι πρῶτος, πλάγιος πρῶτος, τρίτος καὶ βαρὺς μὲ βάζση φα, που δὲν ἔχουν ποτὲ τὸ τριημιτόνιο διάστημα, ἀποδίδονται στὸ ἁρμόνιο τέλεια.

Αὕτῃ λοιπὸν εἶναι ἢ παρανόηση που, καθὼς ἔλεγα, κάνει τοὺς βυζαντινοὺς μουσικοὺς νὰ φρονοῦν πως ἢ μουσικὴ μας δὲν μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῆ ἕξαιτίας τῶν διαστημάτων. Εἶναι που νομίζουν πως ἢ ἰδανικὴ κλίμακα τῆς ἁρμονίας εἶναι ἢ συγκεκριμένη.

Ὁ κ. Κ. Ψάχος, που κάνει πολὺ χρήσιμη δουλειὰ ὅταν καταγίνεται στὴν περισυλλογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, δοκίμασε ν' ἀποδείξῃ πως ἢ ἐναρμόνιση εἶναι ἀδύνατη, μ' ἕναν τρόπο πολὺ πρωτότυπο. Πῆρε ἕνα ἄσμα βυζαντινὸ καὶ παρακάλεσε ἕνα φίλο του νὰ τὸ ἐναρμονίσῃ, καὶ τὸ παρουσιάζει στὴ «Φόμιγγα» (15-30 Ὀκτ. 1910) μὲ τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις: Τὸ κύριο μέλος που εἶναι στὴν πρώτη φωνή, ἀνήκει στὸ β' ἤχο καὶ ἀρχίζει ἀπὸ σολ (μὲ λα β). Ὡς ἐδῶ πάει καλὰ, λέει. Μὰ ἐλάτε τώρα νὰ ἰδῆτε που τὸ μέρος τῆς δεύτερης φωνῆς, μὲ τὸ νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ μι, μοιάζει σὰν ἤχος τέταρτος, ἐπομένως ἔχουμε ὡς τώρα δύο ἤχους ἀνακατωμένους! Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κάτι τρομερώτερο ἀκόμη. Τὸ μέρος τῆς τρίτης φωνῆς, που ἀρχίζει ἀπὸ ντο, θυμίζει τὸν πλάγιο δ', κι ἔτσι γίνεται ἕνα φριχτὸ ἀνακάτωμα ἀπὸ τρεῖς ἤχους, που εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐντύπωση

* Τὴν παρατήρηση αὕτη παρακαλῶ νὰ τὴ λάβῃ ὑπόψιν ὁ ἀναγνώστης, ἂν τυχὸν θελήσῃ νὰ ἐκτελέσῃ στὸ πιάνο τὰ σχετικὰ παραδείγματα, προπάντων τὸ «Τὸν τάφον σου Σωτῆρ».

** Παρατήρησα ὅτι, ἀπ' τὸν καιρὸ που καταγίνουμαι συχνότερα μὲ βυζαντινὴ χορωδία, μοῦ εἶναι πιὸ αἰσθητὴ ἢ παραφωνία τοῦ τριημιτόνιου διαστήματος, ὅταν τὸ ἀκούω ἀπὸ ὄργανο. Αὐτὸ σημαίνει πως ἢ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ὀρισμένως κάτι χάνει μὲ τὴ συγκεκριμένη κλίμακα.

τοῦ κύριου μέλους. Ὅπως ἔδει δεῖξαι. Κιὰν θέλετε νὰ καταλάβετε καλύτερα πόσο παράλογο εἶναι ἓνα τέτοιο πρᾶμα, διαβάστε παρακάτω, ὅπου ὁ ἀρθρογράφος φέρνει γιὰ παράδειγμα ἓνα κομμάτι εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς γιὰ πιάνο, ὅπου ἔκαμε ὁ ἴδιος ἓνα τέτοιο ἀφύσικο κρᾶμα, δηλαδή σ' ἓνα ἄσμα ματζόρε ἔβαλε γιὰ συνοδεία στὸ ἀριστερὸ χέρι ἀρμονία μινόρε. Καὶ προσθέτει ὁ κ. καθηγητῆς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν: Ἄν τὸ ἀφτί σας μπορῆ νὰ δεχτῆ αὐτὸ τὸ κομμάτι, τότε θὰ μπορέση νὰ ἐναρμονιστῆ καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικῆ.

Εἶναι ἄραγε ἀνάγκη νὰ ἀνασκευάσω αὐτὴν τὴν ἀπόδειξη; Τὰ γένη ματζόρε καὶ μινόρε δὲν μποροῦν βέβαια νὰ ὑπάρξουνε μαζὶ στὴν ἴδια τονικὴ ἀπάνω, ἐπίσης καὶ δυὸ ἤχοι βυζαντινοὶ που ἔχουνε φθόγγους ἀσυμβίβαστους. Ἀλλὰ ποῖος τοῦ εἶπε τοῦ κ. Ψάχου ὅτι τὸ ἄσμα τῆς 2. φωνῆς στὴν παραπάνω ἐναρμόνιση θὰ ἔχη μορφή τέταρτου ἤχου, ἀφοῦ μόλις ἀνεβῆ ἀπάνω ἀπ τὸ σολ θὰ δώση λα β; Καὶ τὸ ἄσμα τῆς 3. φωνῆς τί λογῆς πλάγιος δ' θὰ εἶναι, ἀφοῦ ὅταν προχωρήση πρὸς τὰ κάτω θὰ δώση ἐπίσης λα β, καὶ κάποτε θὰ ἔχαυμε κι ἓνα ρε β, καὶ ἄλλοτε τὸ λα β θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ μεταχειριστοῦμε κι ἓνα μι β — ὅλα αὐτὰ πρᾶματα ἄγνωστα καὶ στὸν δ' ἤχο καὶ στὸν πλάγιο δ', χωρὶς ἄλλο καὶ στὸν κ. καθηγητῆ; Τότε μόνο θὰ ἔστεκε ἡ ἀπόδειξη, ἂν ὑπῆρχε συγχρόνως στὴν πρώτη φωνὴ ἓνα λα β καὶ σὲ μιὰν ἄλλη φωνὴ ἓνα λα φυσικό, ἀφοῦ στὸ παράδειγμά του βάζει στὸ δεξιὸ χέρι ἓνα φθόγγο φυσικό καὶ στὸ ἀριστερὸ τὴν ἴδια στιγμὴ τὸν ἴδιο φθόγγο μὲ ὑφηση.

Μὲ τὴ λογικὴ τοῦ κ. Ψάχου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀποδείξῃ πως τὸ μινόρε τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς δὲν ἐναρμονίζεται, ἐπειδὴ ἡ κύρια συγχορδία του ἔχει ἀπάνω ἀπ τὸ λα ἓνα ντο, που εἶναι ἡ τονικὴ τοῦ ματζόρε, ἐπομένως ἔχουμε τὰ δυὸ γένη ἀνακατωμένα. Ὁ κ. Ψάχος ἔγραψε αὐτὸ τὸ ἀρθρο, ὅπως λέει ὁ ἴδιος μὲ τὸ ἀγαπητὸ του λεξιλόγιο, γιὰ νὰ «καταδείξῃ ποῦ ὤθει τὸν ἄνθρωπον ἢ ἐκ τῆς ἀμαθείας θρασύτης». Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι τὸ κατώρθωσε.

Ἀλλὰ, ἐκτὸς ἀπ τοὺς εἰδικούς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ὑπάρχουν καὶ μουσικοὶ μὲ τὴν πλατύτερη ἔννοια τῆς λέξης, που κατέχουν τὴν τέχνη τῆς ἀρμονίας, που δὲν παραδέχονται κανένα ἐμπόδιο ἀπὸ τὰ ἀνύπαρκτα τεταρτημόρια τοῦ τόνου, καὶ οἱ ὁποῖοι μολαταῦτα φρονοῦν ὅτι οἱ περισσότεροὶ ἤχοι τῆς β. μουσικῆς δὲν μποροῦν νὰ ὑποταχτοῦνε στὴν ἀρμονία, καὶ ἡ αἰτία εἶναι οἱ ἰδιότροπες κλίμακες τους. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ δυσκολία τώρα δὲν εἶναι στὴ φύση τῶν διαστημάτων, ἀλλὰ

στὴ σειρά τῶν διαστημάτων. Φρονοῦν αὐτοὶ οἱ μουσικοὶ πως μόνο τὸ ματζόρε καὶ τὸ μινόρε, μὲ τὴ στενώτερη ἔννοια τῶν ὄρων αὐτῶν, δέχονται ἀρμονία, καὶ ἐπομένως ἓνας ἤχος σὰν τὸν λέγετο π. χ., μὲ βάση μι καὶ μὲ ἡμιτόνιο στὴν πρώτη βαθμίδα, που δὲν εἶναι βέβαια οὔτε ματζόρε οὔτε μινόρε, δὲν μπορεῖ νὰ ἐναρμονιστῆ.

Αὐτὴ εἶναι πραγματικῶς ἡ μόνη καὶ ἡ ἀληθινὴ δυσκολία, καὶ αὐτὴ εἶναι που ἔκαμε ὥστε ὅλη ἡ ἀρμονιστικὴ ἐργασία, που γίνεται μερικὲς δεκαετηρίδες τώρα, νὰ δώσῃ ἄρα γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τῶν βυζαντινῶν μελωδιῶν, πολὺ μέτρια ἐξαγόμενα.

Μὰ νὰ εἶναι ἄραγε ἀλήθεια πως οἱ ἤχοι αὐτοὶ εἶναι ἀνεπίδεχτοι ἀρμονίας; Ὁ κ. Θ. Πολυκράτης τὸ βεβαιώνει: «Ἡ βυζαντιακὴ ἡμῶν μουσικὴ πρέπει νὰ μένη ἄθικτος, πρῶτον μὲν ὡς ἱστορικὸν κειμήλιον [τὰ κειμήλια που πρέπει νὰ μένουν ἄθικτα τὰ βάζουνε στὸ μουσεῖο, δὲν τὰ χρησιμοποιοῦν], δεύτερον δὲ διότι δὲν ἐναρμονίζεται... Διάφοροι οἱ κανόνες τῆς ἀρμονικῆς συνθέσεως τῶν μερῶν τῆς νεωτέρας μουσικῆς, διάφοροι δὲ αἱ συνθήκαι τῆς μελωδικῆς ποιήσεως. Ὁ μὲν μελωδὸς ἔχει ἀπεριόριστον ἐλευθερίαν, ὁ δὲ ἀρμονιστῆς ὑπόκειται εἰς δεσμοὺς καὶ συνθήκας, ὧν οὐδαμῶς δύναται νὰ παρεκκλίνη... Ἡ βυζαντιακὴ λοιπὸν μουσικὴ δὲν δύναται νὰ ὑποταχθῆ εἰς τοὺς κανόνες τῆς πολυφωνίας, διότι διάφορος ἡ διαίρεσις τῆς κλίμακος τῆς μιᾶς, ἄλλοια δὲ ἡ τῆς ἄλλης. Τὸ πρᾶγμα εὐεξήγητον· ἡ μὲν βυζαντιακὴ ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων διασιῶζει τοὺς κανόνες τῆς τότε μελικῆς ποιήσεως, ἡ δὲ πολυφωνία, γέννημα τῶν νεωτέρων χρόνων οὔσα ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ τέχναι καὶ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ἀκολουθεῖ ταῖς συνθήκαις τῆς νεωτέρας κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ ταῖς ἀπαιτήσεσι τῶν νεωτέρων χρόνων. Οὐδεμία λοιπὸν σχέσις τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην...» («Φόρμιγξ» 15-31 Ὀκτ. 1910).

Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἀποψη τὸ πρᾶμα φαίνεται ἀπίστευτο. Ἡ ἀρμονία δὲν εἶναι ἐφεύρεση ἐνὸς συνδυασμοῦ φθόγγων μὲ περιορισμένη ἐφαρμογὴ σ' ἓνα στενὸ κύκλο τῆς μουσικῆς σκέψης. Ἡ ἀρμονία εἶναι ἀνακάλυψη ἐνὸς φυσικοῦ νόμου που βρισκότανε κρυμμένος μέσα στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, καὶ που σὲ τοῦτο μόνο διαφέρει ἀπ τὸ νόμο τῶν διαστημάτων, ὅτι αὐτὸς βρέθηκε μὲ τὴν ἀμεση παρατήρηση, ἐνῶ γιὰ κείνον χρειάστηκε κάποια ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου, ἀκριβῶς ὅπως τὴ βαρύτητα καὶ τὴ ζέστη. τίς ἔμαθε ὁ ἄνθρωπος ἀπ τὴν καθημερινὴ πείρα, ἐνῶ χρειάστηκαν ἀνώτεροι συνδυασμοὶ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἠλεκτρισμό. Αὐτὸ δὲ θὰ πῆ πως τὸ φαινόμενο τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἔχει λιγώτερο γενικὴ δικαιοδοσία στὴ φύση ἀπ τ' ἄλλα, καὶ πως ὑπάρχουν

σώματα που δὲν ἔχει ἀπάνω τους ἐνέργεια. Δὲ φαντάζομαι πως μπορεῖ νὰ ὑπάρχη μιὰ μουσικὴ φράση που νὰ μὴ δέχεται ἀρμονία. Εἶναι σὰ νὰ ποῦμε πως ὑπάρχουν εἰκόνες που μόνο μὲ τὸ μολύδι μποροῦν νὰ ζωγραφιστοῦν, ὄχι καὶ μὲ χρώματα.

Ἐκ τῶν προτέρων λοιπὸν παρουσιάζεται ὡς πιθανώτερο πως ἡ ἀρμονία ἔχει γενικὴ δικαιοδοσία μέσα στὸ βασίλειο τῶν ἤχων. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἔμως τὸ πρῶμα φαίνεται σὰ νὰ μὴν μπορῆ νὰ πετύχη. Γιατί ἄραγε; Μὰ ὑπῆρχαν καὶ κάποια σώματα μιὰ φορὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ φυσικοὶ δὲν μπορούσαν μὲ τὴν τριβὴ νὰ βγάλουν ἤλεκτρισμό. Ὑστερα ἔμως βρέθηκε τρόπος, καὶ κατάλαβαν πως τὸ λάθος ἦταν δικό τους.

Κοινοτοπία βέβαια εἶναι νὰ πῆ κανεὶς πως ἡ ἴδια μελωδία μὲ μιὰ ἢ μὲ ἄλλη ἐναρμόνιση ἀλλάζει ὅλως διόλου ἔννοια, τόσο που μποροῦν νὰ προκύψουν δυὸ μουσικὰ κομμάτια που νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ συγγένεια μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωση. Τώρα, ἐνὸς πρόκειται γιὰ μελωδία καινούρια, που εἶναι γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ ἴδιου ἐκείνου μουσικοῦ που θὰ τὴν ἐναρμόνισῃ, ὁ ἴδιος εἶναι ἐλεύθερος νὰ διαλέξῃ καὶ τὴν ἔννοια που θὰ τῆς δώσει, δηλαδὴ μὲ ποιὸν τρόπο θὰ τὴν ἐναρμόνισῃ. Ἀλλάζει ἔμως ὅταν ἡ μελωδία προϋπάρχει καὶ εἶναι ριζωμένη λίγο ἢ πολὺ στὴν ψυχὴ ἑνὸς ἔθνους. Τότε ἡ μελωδία ἔχει καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἔννοια ἐντελῶς ὠρισμένη, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρμονία ἐκείνη, που ὅταν προσαρμοσθῇ ἀπάνω της δὲ θ' ἀλλάξῃ τὴν ἐντύπωση, φαντάζομαι πως εἶναι ὠρισμένη στὶς γενικὲς γραμμές. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πῆ ὅτι στὴ μονόφωνη ἐκτέλεση τῆς μελωδίας ἐκείνης ἐξυπακούονται καὶ ἄλλοι φθόγγοι, ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀκροατῆ ἡ ἀόριστη ἐντύπωση ἀπὸ μιὰ σειρά ἀρμονιῶν, που τῆς δίνει ἐκείνη τὴν ἔννοια. Γι' αὐτὸ ὁ ξένος που θὰ τὴν ἀκούῃ γιὰ πρώτη φορὰ δὲν τὴν ἐννοεῖ συνήθως, δὲ γεννᾷ στὴν ψυχὴ του τὴν ἴδια ἐντύπωση που κάνει σὲ μᾶς, γιατί σ' αὐτὸν δὲ συνοδεύεται ἀπὸ σειρά ἀρμονιῶν καὶ ἐπομένως δὲν ἔχει ὠρισμένη ἔννοια*.

Ἐναρμόνιση λοιπὸν μιᾶς τέτοιας μελωδίας, που ἔχει ἀπὸ πρὶν

* Σ' ἓνα σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς Οὐγκαρίας ἀκουσα κάποτε δυὸ πλανόδιους μουσικοὺς που ἐκτελοῦσαν ἓνα τραγούδι μὲ φωνή καὶ μὲ βιολί, σὲ ὁμοφωνία. Αὐτὸ τὸ τραγούδι ἦταν γιὰ μένα μιὰ σειρά ἀπὸ φθόγγους δίχως καμιὰ ἀπολύτως ἔννοια. Τὸ ἴδιο σὰ νὰ μιλοῦσαν οὐγκαρέζικα. Τόσο, που θὰ μπορούσα νὰ ὑποθέσω πως ἦταν κάτι αὐθαίρετο καὶ ἀσυνάρτητο, ἂν δὲν ἦταν τὸ γεγονός τῆς ἀπόλυτης συμφωνίας μεταξὺ φωνῆς καὶ βιολιοῦ, που μὲ ἔπειθε πως εἶχα νὰ κάμω μὲ μιὰ ὠρισμένη καὶ σωστὰ ἐκτελεσμένη μελωδία.

ὠρισμένη μουσικὴ ἔννοια, σημαίνει ὄχι νὰ ἐφεύρωμε μιὰν ἀρμονία κατάλληλη γιὰ νὰ τὴν πλουτίσῃ, παρὰ νὰ ἔβρωμε ἐκείνη τὴν ἀρμονία που τὴ συνοδεύει ἀσύνειδα καὶ ἀόριστα μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους. Ἡ τέτοια ἐναρμόνιση μπορεῖ νὰ ὀνομαστῇ ἐρμηνεῖα τῆς μελωδίας ἐκείνης. Ὅταν αὐτὴ ἐφαρμοστῇ, τότε καὶ ὁ ξένος θὰ ἔχη τὴν ἴδια ἐντύπωση μὲ μᾶς, γιατί ἡ μελωδία τοῦ παρουσιάζεται ἐρμηνευμένη.

Ἄν ἐξετάσουμε τώρα τὴν τετραφώνη μουσικὴ τῶν ἐκκλησιῶν μας στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Εὐρώπη, θὰ ἴδουμε ὅτι λίγα μόνο βυζαντινὰ ἄσματα εἶναι που ἀποδίδονται σωστά, σὲ μερικὰ ἄλλα ἂν καὶ ὑπάρχει ἡ μελωδία, ἡ ἐντύπωσή της εἶναι ἀλλοιωμένη, δηλαδὴ ἔγινε παρερμηνεῖα τοῦ ἤχου, καὶ τέλος μερικοὶ ἤχοι ποτὲ δὲν ἀκούονται. Οἱ ἤχοι που ἀποδίδονται καλὰ εἶναι οἱ οἰκογένειες ἐκεῖνες που βρίσκονται, στὴν ταξινομήση που ἔκαμα παραπάνω, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 3 καὶ μὲ τὸ χαρακτηρισμὸ ματζόρε καὶ μινόρε. Οἱ ἀριθμοὶ 2 καὶ 4 ἀκούονται κάποτε στὴν ἀθηναϊκὴ τετραφωνία, ἀλλὰ εἶναι ἀγνώριστοι. Ὁ πρῶτος ἤχος χάνει τὸ φαιδρὸ του χαραχτήρα καὶ γίνεται ἓνα μελαγχολικὸ μινόρε, ἐνῶ, καθὼς σημείωσα κι ἄλλοῦ, δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ αὐτὸ τὸ γένος. Οἱ μουσικοὶ γελάστηκαν ἀπὸ τὰ δυὸ πρῶτα διαστήματα που ἔχει στὴν κλίμακά του καὶ τὸν χειριστήκανε σὰ μινόρε. Ὁ λέγτος ἀκούεται σὰν ματζόρε, γιατί χάνεται ἡ ἐντύπωση τοῦ μι ὡς τονικῆς, που εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ του καὶ που τοῦ δίνει τὴ μεγάλη του ἰδιορρυθμία, καὶ ἀκούεται ὡς τονικὴ τὸ ντο. Τέλος οἱ ἤχοι τῆς 5. οἰκογένειας δὲν ἀκούστηκαν ποτὲ στὴν τετραφωνία τῶν ἐκκλησιῶν μας οὔτε καλὰ οὔτε κακὰ ἐναρμονισμένοι. Ὅσο ξέρω, μόνο στὴ «Λειτουργία» τοῦ Ν. Λαμπελὲτ ὑπάρχει ἓνα «Ταῖς πρεσβείαις» καὶ τὸ «Ἅγιος ὁ Θεὸς» σὲ ἤχο δεῦτερο, μὲ ἀρκετὰ φτωχὸ ἐξαγόμενο. Εὐτυχῶς ὁ συνθέτης δίνει παρακάτω καὶ ἓνα «Ταῖς πρεσβείαις» τῆς ἀτομικῆς του ἐμπνεύσεως, που εἶναι ἀσυγκρίτως ὠραιότερο.

Στὶς τέσσερις μουσικὲς ἀκροάσεις που ἔδωκα στὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο τῆς Πόλης (1910, 1912, 1913, 1914) ἀντιπροσωπεύονταν ὅλοι οἱ ἤχοι. Ἀναφέρω μερικὰ ὠρισμένα ἄσματα γιὰ παράδειγμα: Ἀπὸ τὸν πρῶτο «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε», «Μυστήριον ξένον»..., ἀπὸ τὸ δεῦτερο «Ἅγιος ὁ Θεὸς» τὸ σύντομο καὶ τὸ τοῦ Βήματος, ἀπὸ τὸν τέταρτο «Εὐαγγελίζου γῆ», «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου»..., ἀπὸ τὸν πλάγιον β' «Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλου». Ἀπὸ τίς δοκιμὲς αὐτές, καθὼς κι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς βυζαντινῆς τετραφωνίας που ἔγινε (1919) συνεχῶς ἐπὶ πέντε μῆνες στὸν Ἅγιον Ἰωάννη τοῦ Γαλατᾶ σὲ

ολόκληρη τῇ λειτουργίᾳ, ἔχει σχηματιστῆ γενικῶς ἢ πεποιοθησὴ πως τὸ ζήτημα τοῦ νὰ ἐναρμονιστῆ ἢ βυζαντινῇ μουσικῇ εἶναι κατ' ἀρχὴν λυμένο, καὶ ὅτι πρέπει ἢ ἐργασία νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπάνω σ' αὐτὴν τῇ βάσει.

Δυὸ λόγια γιὰ τὸ πρακτικὸ μέρος τῆς ἐργασίας. Στὰ σύντομα ἄσματα, εἰρημολογικὸ καὶ στιχηραρικὸ, καθὼς εἶπαμε, ἢ βυζαντινῇ μουσικῇ μᾶς δίνει πολὺ ὁμορφο ὕλικό, καὶ πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε ὅλο, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐλεύθερη σύνθεσις. Στὰ Χερουδικὰ ὅμως καὶ στὰ Κοινωνικά, ὅπου τὸ ὕλικό τῆς β. μουσικῆς εἶναι πολὺ φτωχό, ἢ ἐλεύθερη σύνθεσις θὰ ἔχη μεγαλύτερο στάδιο. Ἐπίσης θὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ ρωσικῇ μουσικῇ, ὅσο ἐπιτρέπει ἢ δυσκολία τῆς προσαρμογῆς τοῦ κείμενου. Μολαταῦτα βρισκῶ ὅτι καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος μποροῦν νὰ γίνουν ὁμορφα πράγματα, ὅχι βέβαια μὲ τὸ παπαδικὸ μέλος καὶ μὲ τὴν κουραστικὴ παράτασι τῶν συλλαβῶν, ἀλλὰ ὅταν χρησιμοποιήσουμε μοτίβα τοῦ στιχηραρικοῦ μὲ πολλὴ ἐπανάληψι τῶν λέξεων, ἢ ὁποῖα καὶ στὴ μουσικῇ δίνει πολλὴ ζωὴ καὶ στὸν ἀκροατῆ δίνει νὰ καταλάβῃ τὸ κείμενο.

Ἡ πατριαρχικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ 1881, προκειμένου γιὰ τὰ παλιὰ διαστήματα γράφει: «Τῆς παραδόσεως ταύτης τὴν παγίωσιν καὶ συντήρησιν ἐθεώρησεν ἡ ἐπιτροπὴ ὡς τὸ μόνον μέσον πρὸς διάσωσιν τῆς καταρρεούσης ἡμῶν μουσικῆς».

Καταρρεεὶ πραγματικῶς ἢ βυζαντινῇ μουσικῇ. Προχωρεῖ μὲ βῆμα σταθερὸ πρὸς τὴν ἐξαφάνισι, ἀφοῦ ὀλοένα περισσότερο ἀποξενώνεται ἀπ' τὸ ἐνδιαφέρον τῆς μορφωμένης κοινωνίας. Καὶ ἡ αἰτία εἶναι βέβαια καὶ τὰ ἀνυπόφορα ἐλαττώματα που ἔχει στὴν ἐκτέλεσι, ἀλλὰ προπάντων που εἶναι μονόφωνη. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ τετράφωνη μουσικῇ που ψάλλεται στὴν Ἀθῆνα καὶ στίς ἑλληνικὰς ἐκκλησίας τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀλλὰ ἡ μουσικῇ αὐτῇ εἶναι μιὰ τέχνη ἀνάμιχτη που θυμίζει κάποτε τὴ θρησκεία, καὶ κάποτε τὸ θέατρο, καὶ κάποτε τὴν καντάδα. Ἐκεῖνο που τῆς λείπει πολὺ συχνὰ εἶναι τὸ θρησκευτικὸ ὕφος, καὶ κείνο που τῆς λείπει πάντα εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος ρυθμός, ὁ χαρακτήρας. Καὶ, μολονότι ἡ ἐκτέλεσι τῆς μονόφωνης μουσικῆς εἶναι σήμερα στὴν Ἀθῆνα καλύπτει ἀπ' ὅ τι εἶναι στίς περισσότερες ἐκκλησίας τῆς Πόλης, ἐν τούτοις τὸ μικρότερο ἀπ' τὰ δύο κακὰ γιὰ τὴ μορφωμένη κοινωνία τῆς Ἀθῆνας εἶναι πάλι ἡ τετραφωνία. Κι ἔτσι προοδεύει καὶ θὰ ἐξακολουθῇ νὰ προοδεύῃ ὀλοένα ἐκτοπίζοντας τὴ βυζαντινῇ μουσικῇ.

Σήμερα λοιπὸν τὸ ζήτημα παρουσιάζεται μὲ ἀλλιώτικη ὄψι παρὰ που τὸ ἔδλεπε ἡ πατριαρχικὴ ἐπιτροπὴ πενήντα χρόνια πρὶν. Ἡ σωτηρία τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σήμερα δὲ βρίσκεται στὴ διάσωσι τῶν παλιῶν διαστημάτων παρὰ στὴν ἐναρμόνισή τῆς, που θὰ δώσῃ στὴν ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἕναν κλάδο τέχνης μὲ πολλὴ ὁμορφιά, ἀλλὰ καὶ μὲ ξεχωριστὸ χαρακτήρα.

ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΡΑΚΙΑ

Ο STEFAN GEORGE

Ο ΛΥΡΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

Ἀφιερώνεται στὸ Γιάννη Χαλκούση τοῦ «Λόγου» τῆς Πόλης, στὸν ἐξαίρετο ἄνθρωπο.

Στίς 12 τοῦ Ἰουνίου γιόρτασε ἡ Γερμανία, τουλάχιστο ὁ στενὸς κύκλος τῶν πιστῶν, τὰ πενήνταχρονα τοῦ Stefan George. Τ' ὄνομά του εἶναι δεμένο μὲ τίς προσπάθειες μιᾶς ομάδας, λίγο ἀποκλειστικῆς καὶ ἀπόμακρης ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, ὅπως ἰσχυρίζονται μερικοί, ποὺ θέλησε νὰ κρατήσῃ τὴν ποίησι σὲ κάτι ὕψη ἀπάτητα ἀπὸ κείνους ποὺ δὲν εἶναι μυημένοι σὲ κάποια μυστήρια. Ἡ μορφὴ τοῦ George εἶναι σήμερα τριγυρισμένη ἀπὸ ἕνα μυστικισμό, ποὺ πίσω του θέλουνε νὰ ἴδουν μερικοὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ψυχικὰ κέντρα, ποὺ ἀντενεργοῦν πλοῦσια στὸ τρεμούλιασμα τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ὕψηλοῦ, τὸν ἱεροφάντη τοῦ λεπτοῦ κι ἀνέγγιχτου, κι ἀκόμα τὸν προφήτη ποὺ θέλησε νὰ ὑψώσῃ τὴ ζωὴ τῶν σύγχρονῶν του. Ἄλλοι τολμοῦν νὰ ἰσχυριστοῦν, πὼς τὴν αἴγλη αὐτῇ στὸ πρῶσιπὸ του τὴν ἔδωσαν περισσότερο τὰ σύννεφα ποὺ ἤξερε νὰ τριγυρίζῃ ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ ἔργο του¹.

¹ Σὲ μιὰ ἀπ' τίς τελευταῖες πραγματείες γιὰ τὸν George διαβάξω: «Ἔτσι θὰ σχεδιάσῃ ἢ ἱστορίᾳ τὴν εἰκόνα τοῦ George: «Ἀπ' τὸν τραγουδιστῆ τρυφερῶν καὶ εὐγενικῶν τραγουδιῶν κι ἐρμηνευτῆ μιᾶς μ' εὐλάβεια περιποιημένης ἐσωτερικῆς ζωῆς ἀναπτύχθηκε σιγὰ σιγὰ ἕνας διαλαλητῆς τοῦ πολέμου γιὰ τίς γενικὰς ἀξίες τῆς προσωπικότητας, ἕνας φλογισμένος ἱερέας ὅχι πιά τῆς ἀπόλυτης ὁμορφιάς παρὰ τῆς μεταφυσικῆς προϋπόθεσῆς τῆς, τοῦ μεγαλύτερου ἀξιώματος τοῦ ἀνθρώπου, μιᾶς γήινης ζωῆς μὲ οὐράνια μακαριότητα, στὴν ὁπηρεσία τῆς συναιδησης τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἐγώ, μιᾶς συνείδησης ποὺ πλάθει ἠθικὰ γόνιμη πραγματικότητα, κι ἕνας ἀμάλαχτος χειροῦργος βοηθητικὸς τῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἕνας ἄνθρωπος ὀλοένα βαλμένος στὴν ὑπηρεσία τῆς δόξης καὶ ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ καθῆκο του ὡς τὰ ἔσχατα, κινημένος ἀπὸ μιὰ ἐκπολιτιστικὴ προσταγῆ» κτλ. Will. Scheller, Stefan George, ein deutscher Lyriker. Λειψία 1918. Τὸ κομμάτι δείχνει πὼς σκέπτεται καὶ γράφει ἢ ὀλοκαίνοια γενεὰ τῶν κριτικῶν στὴ Γερμανία. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στέκει σ' ἕνα βιβλίο

Μὰ κείνοι ποὺ μὲ ψυχὴ ἀπλή μποροῦν νὰ σιμώσουν τὸ ναὸ τῆς τέχνης θὰ ἴδουν στὸ ἔργο τοῦ George, τουλάχιστο στὸ γερὸ καὶ ἀληθινὸ μέρος του, ἓνα καινούριο σκοπὸ τοῦ χιλιόστομου τραγουδιοῦ, ποὺ πλούσια πηγὴ στάθηκε ἡ ψυχὴ ἡ γερμανικὴ, ἢ καλύτερα νὰ ποῦμε, ἡ ψυχὴ τῶν λαῶν τῆς δύσης.

Ὁ νεώτερος κόσμος εἶναι λυρικός καὶ ρομαντικός¹. Ὅπως βγήκε μὲ τὴν ἀνήσυχη ψυχὴ ἀπὸ τὸ μεγάλο χωνευτήρι ποὺ τὸ λένε στερνούς αὐτοκρατορικούς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, μιᾶς ἐποχῆς ποὺ τὸ αἶσθημα τῆς ἀμαρτίας καὶ ἡ ἀπασχόληση γιὰ τὸ πέρα ἀπὸ τὴ ζωὴ εἶχαν φτάσει στὴ μεγαλύτερη ἔντασή τους, ἔζησε στὸ μισόφως τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ὕστερα ὡς τὰ χρόνια τὰ δικὰ μας. Ἡ καινούρια θρησκεία εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ τὴν ὑπερένταση ἐκείνη καὶ ἔβρισκε πλούσια γῆ στὴν ἀνήσυχη συνείδηση τῶν καινούριων λαῶν ποὺ μεταδόθηκε ἢ ξυπνοῦσε τὴ συνείδησή τους μὲ τὴ διάδοσή της.

Ἡ ἀκοίμητη συλλογὴ γιὰ τὴ ματαιότητα τῆς ἐπίγειας ζωῆς, ἡ ἀμαρτία ποὺ εἶναι κάθε ἀπόλαψη καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἀπόλαψη ἡ σαρκική, δηλ. τὸ βαθὺ ἀτομικὸ, εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ξεχωρίζουν τὸ χριστιανὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο, ἀπὸ τὴν εὐθυμῆ, τὴ ξένοιαστη, τὴν εἰδωλολατρικὴ ἀντίληψη κείνου.

Κάθε χουμανισμὸς ἢ παρνασσιζμὸς, κάθε προσπάθεια ν' ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸ λυρικὸ καὶ ρομαντικὸ, ποὺ εἶναι τόσο βαθιὰ στὸ εἶναι τῶν λαῶν τῆς δύσης, καὶ νὰ πλησιάσουν στὴν ἀρχαία ὁμορφιὰ τὴν ἀπολλώνια, εἶναι παροδικὴ ἢ ἀγγίζει τὸ ἐξωτερικὸ, τὴ μορφή. Στὸ βάθος θὰ μείνῃ πάντα ὁ νεώτερος ἄνθρωπος, ὁ ἀπόγονος ἐκείνων ποὺ εἶχαν φρίξει στὴν ἰδέα τῆς ἀμαρτίας, ποὺ τόσο δυνατὰ τὸν εἶχε ταραξίσει τὸ πρόβλημα τοῦ πέρα ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ἡ διανόηση μᾶς ἀπάλλαξε ἀπὸ πολλές πρόληψεις, τὰ φῶτα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἔδιωξαν πολλές

τοῦ Ad. Bartels, Die deutsche Dichtung der Gegenwart, ἐκδ. 7., 1907: « Τὸν ἴσα προικισμένο, μὰ τὸ περισσότερο σκοτεινὸ καὶ παιδιακίσιο Stefan George τὸν ἔχω ἔτσι πάνω κάτω γιὰ ἓναν ποιητικὸ τσαρλατάνο ».

¹ Στὸν τελευταῖο ἀριθμὸ τοῦ Λόγου (τόμ. 8 (1917-8), ἀρ. 2) γράφει ὁ Otto Braun: « Ὁ ρομαντικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἓνας λατρευτῆς τοῦ ἀσυνείδητου, τοῦ θαμποφώτιστου, τοῦ μυστικοῦ, κείνου ποὺ δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐγγιχτῆ, τοῦ ἀδιονόητου. Ὅσοσο τὸν παρορμᾷ ἡ ἀνήσυχη πνευματικότητά του σὲ ἀδιάκοπο ὕψωμα τοῦ σκοτεινοῦ στὸ φῶς τῆς συνείδησης, μ' ὅλ' αὐτὰ δὲ βρίσκει ἡσυχία ἡ ρομαντικὴ εἰρωνεία ».

σκιές, μὰ πάνω μας βαρύνει ὁ πόνος ποὺ πολεμοῦσε νὰ ξεβγάλῃ ὁ Hamlet καὶ ἦταν ἀπαρηγόρητος ποὺ θὰ τὸν παρακαλοῦθοσε καὶ πέρα ἀπὸ τὸ θάνατο. Καὶ κείνος, ποὺ μιὰ στιγμὴ νόμιζε πῶς εἶχε πνίξει στὴν παιδικὴ τρέλα τὸν πόνο, προδόθηκε ἀργότερα πῶς ἦταν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον παιδί τῆς γενιάς του:

Qu'est-ce donc que ce monde, et qu'y venons-nous faire.
Si pour vivre en paix, il faut voiler les cieux?
Passer comme un troupeau les yeux fixés à terre.
Et renier le reste, est-ce donc être heureux?

Πόσο λίγο impassibles εἶναι οἱ στίχοι τοῦ δασκάλου, ποὺ θέλησε νὰ τοὺς σκαλίση σὲ πέτρα τῆς Πεντέλης καὶ νὰ ποίση τὴ ψυχὴ του στὴ γαλήνη τὴν κλασικὴ. Μέσα στὴν ἀπέραντη ἡσυχία καλοκαιριοῦ μεσημεριοῦ, τὴν ὥρα ποὺ τὰ στάχια, τὰ εἰρηνικὰ παιδιὰ τῆς γῆς, κυματίζουν βαριὰ καὶ κλώθουν τὸ ἀτέλειωτο ἐσωτερικὸ ὄνειρό τους τὰ ἄσπρα βόδια, προβάλλει ἔξαφνα ἡ σκέψη πῶς ἡ ἔκταση εἶναι ἄδεια, πῶς ὁ ἥλιος ξεδεύεται καὶ πῶς ἡ ζωὴ θὰ σβῆσῃ μιὰ φορὰ, καὶ γιὰ παρηγοριὰ δὲ μᾶς μένει τίποτε παρὰ νὰ διπλοποιήσουμε τὴν ψυχὴ στὸ θεῖο τίποτε: Le cœur trempé sept fois dans le néant divin.

Ὁ ρομαντισμὸς εἶναι μιὰ ἀνάγκη ψυχικὴ. Γι' αὐτὸ ξαναγυρίζουμε γλήγορα σ' αὐτὸν κι ὕστερα ἀπὸ τὴν πιὸ δυνατὴ ἀντίδραση. Ὑστερα ἀπὸ τὸν παρνασσιζμὸ, ποὺ μόνιμη ἐκδούλευσή του στάθηκε πῶς ἀπάλλαξε τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ἀπεραντολογία ἐνὸς Lamartine, κι ὕστερα ἀπὸ τὸ νατουραλισμὸ, ποὺ δυνάμωσε τὴν ἀντικειμενικὴ παρατήρηση, ξαναγυρνοῦμε νοσταλγικὰ στὸ ὑποκειμενικὸ, στὸ λεπτὸ καὶ πολύτιμο ποὺ ὁ καθένας βρίσκει στὸ βάθος τοῦ ἐγώ του σὲ στιγμὲς ἐξαιρετικὲς, ποὺ γλυκαίνει τὸ εἶναι μὰ ποὺ μένει τὸ δυσκολόπιστο καὶ τὸ δυσκολοέκφραστο πάντα. Γιὰ τέτοιες ψυχικὲς διαθέσεις φάνηκε ἡ μαρμαρίνη τελειότητα τοῦ παρνασσικοῦ στίχου ἀκατάλληλη. Χρειάζονταν στίχος κάπως χαλαρὸς, μιὰ φρασεολογία λιγώτερο ζωηρὴ, λιγώτερο ὀρισμένη, μιὰ τέχνη ποὺ δανείζεται τὰ μέσα ποὺ μεταχειρίζονται ἄλλες τέχνες, ἡ μουσικὴ κι ἡ ζωγραφικὴ. Παρατηρήθηκε πῶς εἶναι φθόγγοι, λέξεις ἢ συνδυασμοὶ ἀπὸ λέξεις ποὺ ἔχουν κάποια δύναμη χαϊδευτικὴ τῆς ἀκοῆς ἢ μεθυστικὴ τῆς φαντασίας. Καὶ κείνο ποὺ φαίνονταν ἀχώνευτο μιὰ φορὰ τοῦ Lemaître εἶναι σήμερὰ ἀντικείμενο τῆς πειραματικῆς ἔρευνας, φθόγγοι δηλ. ποὺ ἔχουνε χρώματα, καὶ χρώματα ποὺ ἔχουνε φθόγγο. Ὁ στίχος εἶναι πολλὲς φορές γιὰ νὰ ξυπνήσῃ ἀκαθόριστα συναισθήματα, νὰ μᾶς μεταφέρῃ σιγανὰ σὲ ἡλιόλουστα τοπία ἢ σκεπασμένα ἀπὸ φθινοπωρινὴ ἀνατριχίλα, σὲ περι-

βόλια μυστικά ή σε μυθικά παλάτια, αυτό που είναι το κύριο έργο της μουσικής. Οί επίγονοι του παρνασσιισμού και οί επίσημοι κριτικοί του καιρού στολίζουν την καινούρια τάση με το παρόνομα της *décadence*, οί ίδιοι οί τεχνίτες ονομάζουν τον έαυτό τους συμβολιστές, μὰ σὰν κρυσταλλώθηκαν οί προσπάθειές τους κι επιβλήθηκε το έργο τους, προβάλλουν με τή συνείδηση πὼς συνεχίζουν τή μεγάλη παράδοση του λυρισμού και του ρομαντισμού. Ἡ σχολή σήμερα ονομάζεται ἀπλοῦστατα νεορομαντική.

* *

Στή Γερμανία στοιχειο ρομαντικό υπήρχε μέσα στο έργο του Nietzsche, μόλο που ο ίδιος ὠνόμαζε τον έαυτό του αντιρομαντικό. Μὰ ο ρομαντισμός ήταν μέσα στο δυνατό ατομισμό του, στην ἀριστοκρατική ἠθική του, στον κόσμο του το νοητικό που ξεπερνούσε τὰ ὄρια τῆς πραγματικότητας. Μὰ τις ἀρχές του σύγχρονου γερμανικού ρομαντισμού δὲν πρέπει νὰ τις ζητήσουμε μήτε στο Nietzsche μήτε στον κόσμο το συμβολικό που εἶχε πλάσει ο Novalis ἢ στον ἀριστοκρατισμό τῶν ρομαντικῶν τῆς Γένας. Ἡ πρώτη ὠθηση, ὅπως τις περισσότερες φορές ἔγινε στή Γερμανία, ἤρθε ἀπ' ἔξω. Στή Γαλλία, ὅπου ἀπ' τὸν καιρὸ τῶν troubadours φανερώθηκε μιὰ πλούσια ποιητική φλέβα, και ἡ παράδοση τῆς τέχνης στάθηκε πάντα ζωντανή, με το κυριώτατο γνώρισμα τῆς ζωῆς, το ξανακαινούριωμα, ὑστερ' ἀπ' τὴν πρόσκαιρη καταφρόνηση του ατομισμού, του *étalage de moi*, ξαναπήραν υπόληψη, τεχνίτες του παλαιότερου καιρού, στερνοί ρομαντικοί σὰν το Stendhal και σὰν το δάσκαλο τῆς τέχνης για τὴν τέχνη. Δὲν ἀργησε νὰ ξεσπάσει ο ἐνθουσιασμός για το στίχο του Baudelaire, και δὲν ἀργησε πολὺ νὰ επιβληθῆ ο Verlaine, που στάθηκε ο μεγαλύτερος ἀντιπρόσωπος τῆς γενεᾶς ἐκείνης, ἐνῶ φιλονικούμενος και ἀκατάληπτος ὡς τις μέρες μας ἔμεινε ο δύστυχος Stephan Mallarmé¹. Ἐξω ἀπ' τὴ Γαλλία ἀκολούθησαν τὴν τέχνη αὐτὴ τὴν ἀριστοκρατική, μὰ πάντα ὑποπτη για *décadence*, ἕνας Jens Peter Jacobsen, ἕνας Maurice Maeterlink, ο Oskar Wilde και ο D'Annunzio. Στή Γερμανία τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, που με τὸν πλοῦτο και τὴν εὐρωστία που ἀκολούθησαν τὴ νίκη του 1870, καινούριωσαν και γιγάντωσαν οί πολιτείες, και το κήρυγμα τῆς Realpolitik ἤθελε νὰ ξαναπλάσει το λαὸ τῶν ποιητῶν και φιλόσοφων,

¹ Το ψευδώνυμο Stefan George θυμίζει τ' ὄνομά του.

ὅπως εἶχε ονομάσει περιπαιχτικά ο Ναπολέοντας τοὺς Γερμανούς, περιωρίστηκε ἡ σχολή σε μιὰ θεληματική ἀποκλειστικότητα, μὴν ἔχοντας μήτε τὴ διάθεση, μήτε τὴν ὁρμὴ στὴν πολεμική, ὅπως ἡ δμώνυμή της σχολή ἑκατὸ χρόνια πρὶν, που τριγύριζε τοὺς ἀδερφοὺς Schlegel. Ἡ δμάδα κλειστικὴ στον έαυτό της με γιορτερὴ βαρύτερα, ἀδιάφορη για κάθε κρίση ἀπ' ἔξω, ἐπίσημη στὴν ἐπίθεση και στὴν ἀμυνα. Καθετὶ που εἶναι τιμημένο ἢ ξεγελαστικό για το λαὸ, κοινοὶ τόποι τῆς ἠθικῆς, πατρίδα, ἔθνος ἢ σπίτι, ἢ συνηθισμένα μοτίβα τῆς τέχνης, ἀνοιξη, ἔρωτας κτλ. περνοῦν ἀπὸ μπρὸς τους χωρὶς νὰ τοὺς ἀγγίζουν. Ὁρησκεία τους εἶναι ἡ τέχνη τους, μιὰ τέχνη ἀριστοκρατική, τῆς βαθύτερης ψυχικῆς ζωῆς ἑρμηνεύτρα, με χρώματα φωτεινὰ ἢ λέξεις ἠχηρές, με στίχο ἀπταιστο στὴ μορφή, που χαϊδεύει τ' ἀφτί και τὴ φαντασία. Ὁ θυμιασμένος ἀρχηγὸς τῆς δμάδας εἶναι ο Stefan George.

* *

Κλασικισμός, ρεαλισμός, παρνασσιισμός, συμβολισμός εἶναι ἀνάγκες τῆς ψυχῆς προτοῦ νὰ εἶναι μορφές τῆς τέχνης. Στους μεγάλους ποιητὲς προβάλλουν οί τάσεις αὐτὲς ἐνωμένες, και σε μιὰ τέτοια ἔνωση ἔδρισκε ο Ροῦθης τὴν τελειότητα του ὠραίου του ἀρχαίου. Εἶναι πάλι ἐποχές που εὐχαριστιοῦνται περισσότερο με τοῦτο ἢ με κείνο το στοιχειο. Μὰ σὰν εἶναι ἡ ἐποχὴ μεγάλη, σὰ σκάλισε μέσα στο ψυχικό βαθύτερα ἀπὸ κείνο που εἶχαν κάμει οί πρωτυτερινές γενεές, τότε θὰ εἶναι κι ο ἑρμηνευτὴς τῆς μεγάλης ἀπ' ὅποια τάση κιὰν ξεκίνησε, ἀδιάφορο ἀν' οί πρῶτοι του στίχοι εἶχαν τὴ σφραγίδα του κλασικοῦ ἢ του ρομαντικοῦ—ἀν' οί λέξεις αὐτὲς ἔχουν κάποια σημασία και δὲν εἶναι μονάχα ἐτικέτες για νὰ βοηθήσουν ἐκείνους που ἔχουν ἀδυνατώτερο το μνημονικό, τοὺς ιστοριογράφους τῆς λογοτεχνίας και ὅσους δὲ διαδάζουν ποίηση¹.

Με τὴν ἀπλότητα αὐτὴ τῆς καρδιάς σὰν πλησιάσουμε το βωμὸ τῆς τέχνης θὰ μπορέσουμε νὰ χαροῦμε ἕναν Ibsen κοντὰ σ' ἕναν Αισχύλο, ἕνα Racine κοντὰ σ' ἕνα Shakespeare, ἕνα ἐπινίκιο του

¹ Ὁ Zola ἔγραφε μιὰ φορὰ: «Τὸ μεγάλο μου κακούργημα λέν πὼς εἶναι που μεταχειρίστηκα κι ἔβαλα μιὰ καινούρια λέξη για νὰ φανερώσω μιὰ λογοτεχνική σχολή, που εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο κι ο κόσμος. Πρῶτα δὲν πιστεύω ἐγὼ νὰ βρῆκα τὴ λέξη που τὴ μεταχειρίζονται σε διαφορώτατες γλώσσες. Ἐγὼ τὴν ἐφάρμοσα μονάχα στὴ μεγάλη κίνηση που βρισκεται ἡ θθνική μας λογοτεχνία» (Le roman experimental).

Πινδάρου κοντά στη Νύχτα του Μάη του Musset, μὰ περισσότερο θὰ ἔχουμε τὴν ψυχὴ μας ἀνοιχτὴ στὴν ἐπίδραση τοῦ καινούριου, ἐκεῖνου ποὺ δημιουργιέται γύρω μας. Γιατὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πείσει πὼς ὅλες οἱ μορφές εἶναι ἐξαντλημένες, πὼς δὲ μένουν πτυχές τῆς ψυχῆς ποὺ δὲν ξεδιπλώθηκαν ἀκόμα. Πόσο ἐπικίνδuno εἶναι ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς μεγαλύτερους ἢ παραγνώριση αὐτὴ, μᾶς δείχνουν ὅσα ἔγραφε μιὰ φορὰ ὁ Lemaître γιὰ τὸ Verlaine¹.

* *

Οἱ ρίζες τῆς αἰσθητικῆς συγκλίσεως χάνονται μέσα στὸ ὄρμη-φυτο τοῦ ξαπλωμοῦ, τῆς διαιώνισης — στὸν Ἔρωτα, ὅπως θὰ ἔλεγε ἕνας Ἡσίοδος ἢ ἕνας Ἐμπεδοκλῆς. Τὸ ὑψηλότερο τραγούδι, ὁ ὕμνος, τὸ προσόδιο, ἀναβλύζει ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ ἀπ' ὅπου τὸ πονεμένο ἢ θριαμβευτικὸ τραγούδι τοῦ ἐρωτεμένου ἀηδονιοῦ. Μὰ ἐκεῖνα τὰ τρεμουλιάσματα εἶναι τὰ γλυκύτερα, ὅσα ἀδράχνουν τ' ἀνώτερα, τὰ πολυπλοκώτερα, ὅπως λέει ὁ φυσιολόγος, ἐγκεφαλικά κέντρα. Καὶ δὴ εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς ἐξέλιξης τῆς τέχνης, ποὺ πᾶει χέρι μὲ χέρι μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς διανοητικῆς. Πολὺ σωστὰ παρατηρήθηκε, πὼς εἶναι ἔννοιες ποὺ ἡ μεγάλη δμάδα δὲ θὰ τις φτάσει ποτέ. Τὸ ἴδιο μερικὲς τρεμουλιές τῆς ψυχῆς. Θὰ τις νιώσουν μονάχα κάποιοι ξεχωριστοί, καὶ τὴν ἀπήχησή τους, μιὰ χλομὴ σκιά τους θὰ μεταδώσουν — ἂν ἔχουν τὴ δύναμη τῆς ἐξωτερικεύσεως ποὺ χαρακτηρίζει τὸν καλλιτέχνη — στοὺς ἄλλους, ποὺ δὲν εἶναι καὶ αὐτοὶ πάρα πολλοί, στὸ πλῆθος τὸ μετρημένο πάντα ἐκείνων ποὺ τρέφονται ἀπὸ τὰ ψίχουλα, ποὺ πέφτουν ἀπὸ τὸ τραπέζι τῶν κυρίων.

Κάθε συγκλίση μιὰ φορὰ καθὼς κάθε σκέψη ἔπαιρνε τὴ μορφή τοῦ ρυθμικοῦ λόγου. Ὅλα ἦταν μιὰ φορὰ ποίηση, ὅπως κάθε γνώση ἦταν μιὰ φορὰ φιλοσοφία. Μὲ τὸν καιρὸ χωρίστηκε τὸ μεγάλο κράτος τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἐπιστῆμες γεννήθηκαν ἢ μιὰ κατόπι στὴν ἄλλη. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ρυθμικὸς λόγος ὅλο καὶ ἔκαμνε τόπο στ' ἄλλα εἶδη τοῦ λόγου, ποὺ πῆραν δική τους ζωὴ καὶ πρόκοψαν. Ἀπὸ τὸ ξεχώρισμα αὐτὸ βγήκε καθαρὴ ἢ ποίηση. Στὴ στενώτερη σημασία λέγοντας ποίηση ἐννοοῦμε σήμερα τὸ λυρικὸ τραγούδι ποὺ φανερῶνει τὸ βαθὺ ἀτομικὸ, τὸ λεπτὸ καὶ σπάνιο. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ γνῶρισμα τοῦ ποιητῆ. Ἡ ψυχικὴ διάθεση ποὺ θὰ μᾶς ξεμυστηρευτῆ καὶ θὰ μᾶς μεταδώσει δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τις συνηθισμέ-

¹ Contemporains, τόμ. 4.

νες, ἀπὸ κείνες ποὺ οἱ πολλοὶ μποροῦν νὰ ἔχουν, μὰ κάτι πρωτόγνωστο ἢ σπάνιο στὴ συγκλίση ἢ στὸ συνδυασμὸ τουλάχιστο. Τὸ ποίημά του μᾶς μεταδίνει κάτι ποὺ μόνοι μας δὲν μπορούσαμε νὰ νιώσουμε, κάποιες στιγμὲς ἐσωτερικῆς μέθης, ποὺ στάθηκαν ἀπὸ τις γλυκύτερες γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Κι εὐγνωμονοῦμε καὶ ἀγαποῦμε μαζί καὶ τὸν τεχνίτη ποὺ μᾶς ἔδωσε αὐτὴ τὴν ἀπόλαψη. Εἶναι φανερό πὼς τέτοιες στιγμὲς δὲν εἶναι πολὺ συχνές μήτε γιὰ τὴν πιὸ προικισμένη φύση. Γι' αὐτὸ βλέπω πάντα μὲ δυσπιστία τὰ μεγάλα ποιήματα καὶ μὲ τρομάζουν οἱ χοντροὶ τόμοι ἀπὸ στίχους, κι ἂν ἀκόμα φέρνουν στὴ ράχη τους τὸ ὄνομα ἑνὸς Goethe. Ἀκόμα καὶ τὸ τύπωμα σ' ἕνα βιβλίο στίχων ποὺ κλείνουνε διαφορώτατες συγκλίσεις μοῦ φαίνεται σὰ βεβήλωση καὶ τὸ καταπανωτὸ διάβασμα μοῦ φαίνεται σὰν κάτι προκρουστικὸ. Ἐγὼ θὰ ἤθελα τὸ λυρικὸ ποίημα νὰ γράφεται σὲ ξεχωριστὴ κόλλα, σὲ μεβράνες ποὺ νὰ κορνιζωθοῦν καὶ νὰ βαλθοῦν στὰ σαλόνια μας, καὶ νὰ τὸ ἀφήσουμε νὰ ἐπιδράσει στὴν ψυχὴ μας σὲ στιγμὲς βολικῆς. Γι' αὐτὸ μπορῶ νὰ παρακολουθήσω τὸν George, ποὺ θέλει νὰ δώσει μιὰ ξεχωριστὴ θέση στὸν ποιητὴ καὶ νὰ τὸν τριγυρίσει μὲ σύννεφα μυστικισμοῦ.

* *

Ὁ George εἶναι ὁ ὀχλοκαταφρονητὴς ποιητὴς — ὄχι πιά σὰν τὸν Ὀράτιο τοῦ ὄχλου τοῦ ἀστικοῦ, τοῦ ἀνθρωπομαζώματος αὐτοῦ, ποὺ φτωχὸς καὶ «ἀτιμος» γέμιζε τὴν αἰώνια πόλη, προσμένοντας πότε κανένας ἀγέρωχος νικητὴς στὸν ἐμφύλιο πόλεμο θὰ μοίραζε τὸ σιτάρι — μὰ τοῦ ὄχλου, ποὺ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση τὸν ἔφερε τόσο κοντὰ στὸ τυπωμένο χαρτί. Ἡ ἔννοια τοῦ ὄχλου ἔχει γιὰ τὸν George τὸ ἴδιο πλάτος μὲ τὸν περίφημο ὄρισμό τοῦ Λασκαράτου καὶ κλείνει μέσα της ὄχι μονάχα τὸ μυριοκέφαλο μικρόκοσμο ποὺ διαβάσει περισσότερο ἀπὸ κάθε λαὸ καὶ ἐποχὴ, ποὺ ταξιδεύει μὲ τὸ βιβλίο, ποὺ πηγαίνει μὲ τὸ βιβλίο στὸ κρεβάτι, μὰ καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκείνων ποὺ πέρασαν τὴ μέση ἢ καὶ τὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση, ποὺ παιδεύτηκαν μὲ τὸ Pensum τῆς Littérature, ποὺ ἔκαμαν μιὰν ἐκθεση γιὰ τὸ λυρικὸ ταλέντο τοῦ Schiller ἢ τὸ δραματικὸ τοῦ Goethe ἢ καὶ καμιὰ θέση γιὰ τὴ θεωρία τοῦ καλοῦ στὸ Λαοκόοντα, ἢ γιὰ τὸ πλῆθος ἐρωμένες ποὺ εἶχε ὁ Goethe. Στὶς κορφές ποὺ ἀγαπάει νὰ ζῆ αὐτὸς δὲν μποροῦνε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν παρὰ οἱ λιγιστοί. Μακριὰ ἀπὸ τὸ profanum vulgus θέλει νὰ κρατήσῃ τὴ μούσα του, ποὺ ἡ ἀνάσα καὶ οἱ φωνές του μποροῦν νὰ τῆς εἶναι ὀλέθριες:

Ὁ ἀφέντης τοῦ νησιοῦ.

Οἱ παράδες διηγοῦνται, πῶς στὸ νότο
πάνω σ' ἓνα νησί, πλούσιο σὲ κανέλα καὶ λάδι
καὶ σὲ πολύτιμα λιθάρια, ποὺ σπιθοβολοῦνε στὴν ἀμμουδιά,
ἦταν ἓνα πουλί, ποὺ πατώντας τὴ γῆς
μὲ τὴ μύτη του μποροῦσε τὴν κορόνα ὑψηλῶν
δέντρων νὰ ξεφυλλίσῃ. Σὲ βαριά, χαμηλά
πατάματα τὰ φτερά του σὰν ἀνοιγε,
βαμμένα σὰ σὲ χυμὸ Τυριώτικων χουχλιδιῶν,
ὡσὰν σκοτεινὸ ἔμοιαζε σύννεφο.
Τὴ μέρα ἦταν χαμένο. μέσα στὸ δάσος,
τὸ βράδυ δμῶς προβαίνοντας στὸ ἀκρογιάλι
μέσα στοῦ ἀνέμου τὴν ἀνάσα, δροσισμένη ἀπὸ ἄρμη καὶ φύκια,
τὴ γλυκιά του φωνὴ ὑψῶνε, ποὺ δελφίνια,
τοῦ τραγουδιοῦ ἐρωτιάρικα, κοντύτερα πλέαν,
μὲς στὸ γιὰλὸ ποὺ χρυσὲς φτεροῦγες, χρυσὲς σπίθες τὸν γερμίζαν.
Ἔτσι ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ εἶχε ζήσει,
ναυαγημένοι μονάχα τὸ εἶχαν ἀντικρίσει.
Γιατὶ τὴν πρώτη φορὰ ποὺ τ' ἄσπρα πανιά
τῶν ἀνθρώπων μὲ βολικὸ προδόδιμα
κατὰ τὸ νησί ἀρμένιζαν, ἀνέβηκε στὸ λόφο πάνω,
τὸ μονάκριβο τόπο δλάκερο γιὰ νὰ θεωρήσῃ,
ξάπλωσε τὰ μεγάλα φτερά, ξεψυχώντας
σὲ βουβοὺς φθόγγους τοῦ πόνου.

Τοῦτο εἶναι κοινὸς τόπος, ποὺ ἀγαπάει νὰ ξαναγυρίσῃ ὁ George
καὶ ποὺ δίνει τὸ χαρακτηριστικὸ στὴν τέχνη του καὶ στὴ φυσιογνω-
μία του, ζήτημα ὅμως ἂν πάντα γιὰ ὠφέλεια τῆς πρώτης ἢ γιὰ νὰ
κάμῃ συμπαθητικώτερη τὴ δεύτερη. Γὰ πρώτα ποιήματά του κυκλο-
φόρησαν σὲ στενὸ κύκλο φίλων καὶ μόλις ἀργότερα, σὰν παρατηρή-
θηκε πῶς ἡ καλαισθησία τοῦ κοινοῦ ὑψώθηκε κάπως, ἐννοεῖται μὲ
τὴν ἐμφάνισή αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του, ἔκαμε τὴ χάρη νὰ τὰ τυπώσῃ
σὲ βιβλίον καὶ νὰ τὰ κάμῃ προσιτὰ στὸ πολὺ κοινό¹.

Ἡ συλλογὴ ἐκείνη (« Ὕμνοι, προσκυνήματα, Ἀλγαβάλ »)², ποιή-
ματα ὡς τὸ 1893, μὲ τὴν ἀπλούστερη μορφή καὶ τὴ γνήσια νεανικὴ

συγκίνηση, ἔμεινε ἡ ἀγαπητότερη σὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς του,
ὅπως ἡ « Ἀσάλευτη ζωὴ » ὕστερα ἀπὸ τὸ θρίαμβο τοῦ « Δωδεκάλογου »¹.

Ἡ ἴδια τάση φανερώνεται στὶς πλούσιες ἐκδόσεις τοῦ George,
καθὼς στὴν ἰδιότροπη γραφὴ χωρὶς στίξη καὶ μικρὰ τ' ἀρχικὰ τῶν
οὐσιαστικῶν ἐνάντια στὴ γερμανικὴ συνήθεια, ἢ καὶ ὅλα μὲ κεφαλαία.

Ἀποκαλύπτονταν στὰ κομμάτια ἐκεῖνα μιὰ ξεχωριστὴ τεχνοτρο-
πία, ἐρμηνεύτρα μιᾶς ἀριστοκρατικῆς καὶ δειλῆς αισθηματικότητας
ποὺ διαθλοῦσε μὲ τὸ δικό της τρόπο τὸ φῶς τοῦ ἔξω κόσμου, ποὺ
ὁ ἦχος ἔβρισκε ἓναν ἰδιόρρυθμο ἀντίλαλο μέσα της. Τὸ σπάνιο καὶ
ἀκριδόχρωμο καὶ ἰδιότροπα ἀχτινωμένο σὰν τὸ ρουμπίνι καὶ σὰν τὰ
φτερά τροπικῶν πουλιῶν, τὸ μυστηριακὸ καὶ γλυκὸ στὴ συγκίνηση,
ἢ ἀποστροφή, νὰ γίνῃ τὸ κύμβαλο τοῦ συνηθισμένου καὶ χιλισαγρί-
κητου, ἔδιναν τὸν ἰδιαιτέρο τόνο στὸ νεαρὸ τραγουδιστὴ. Στὸ βάθος
μιὰ ψυχὴ δειλὴ μὲ ἀπλότητα παιδιοῦ, ποὺ ξέρουμε πῶς πολλές φορές
κλείνει τὸ πιὸ δυνατὸ αὐτοσυναίσθημα ἢ ποὺ μπορεῖ νὰ ξεσπάσῃ στὸν
πιὸ ἄμετρο ἐγωισμό.

Ἔτσι στὸ κομμάτι ποὺ ἀνοίγει τὴ συλλογὴ (τὸ « Χρῆσμα »), δπου
ἡ Ἀφέντισσα, ἡ Μοῦσα, ποὺ δὲ στολίζει τὴν κόμη μὲ « ὠχροὺς ἀρχαί-
κοὺς στεφάνους » μὰ εἶναι στὸ χριστιανικὸ οὐρανό, γέρνει πάνω στὸν
ποιητὴ γιὰ νὰ τὸν εὐλογήσῃ καὶ δὲν ξεφεύγει τὸ φιλί του ἔτσι ποὺ
τὸ βλέπει καθαρὸ καὶ ἀγιασμένο, ποὺ κι αὐτὸ θὰ τὸ ἔκανε μὲ ἀξια-
γάπητη λεπτότητα, στηρίζοντας τὸ ρόδινο δάχτυλό της κάτω ἀπὸ τὸ
χεῖλος του². Οἱ τελευταῖοι στίχοι μοῦ ἀρέσουν πολὺ. Ἡ εἰκόνα εἶναι

¹ Τὸ ἴδιο καὶ τ' ὄργανο ποὺ θέλησε νὰ ἐκθέσῃ τὴν αισθητικὴ ἀντίληψή της
ὁμάδας, τὰ « Φύλλα γιὰ τὴν τέχνη » (Blätter für die Kunst), μοιράζονταν πρῶτα
μόνο στοὺς διαλεχτοὺς καὶ μόλις ἀργότερα μιὰ συλλογὴ σὲ τρία τεύχη ἔγινε προ-
σιτὴ στὸ βέδηλο κοινό.

² Τὸ Χρῆσμα

Ἐξω στὸ ρέμα. Ὅπου περήφανα τὰ ψηλά καλάμια
στὸ μαλακὸ τ' ἀγέρι τίς σημαίες τους οἰοῦνε
κι ἐμποδίζουν τῶν νέων κυμάτων τὸ μαριόλινο χορὸ
στὰ βρῦα τῆς ὄχτης χαϊδεύοντας νὰ ξαπλώσουν.

Βλέπεις, τὰ χαμόκλαδα τώρα ρυθμικὰ τρεμουλιάζουν
πάνω στὴ θαμβοβολὴ τῶν στρωτῶν κυμάτων.

Οἱ νεφελόκορμοι τώρα σκορποῦνε.

Ἀκοῦς τὸ νεραϊδοτραγουδο στὸ νεραϊδοχορὸ;

Τώρα φαίνονται τῶν κλαδιῶν ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ δοντωτὸ φύλλωμα
μακάρια λιθάδια μὲ τῶν ἀστεριῶν τοὺς κατοίκους.

Τῶν καιρῶν τὸ πέταμα σβήνει τὰ παλιὰ τὰ ὄνοματα

¹ Πρὸς τὸν πρόλογο τῆς συλλογῆς.

² Hymnen, Pilgerfahrten, Algabal.

ἤρεμη, μὲ σεμνότητα ἱερουργική, ποὺ θυμίζει κάποιους δραματισμοὺς τῆς Σαπφῶς, μὲ τὴ βαθύτερη ὁμῶς συγκίνηση τοῦ χριστιανοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συγκίνηση τοῦ ἱεροῦ—das Erlebnis des Heiligen, ὅπως λένε οἱ γερμανοὶ—βαθαίνει τὴν ψυχὴ του, ἀδιάφορο ὅποια μορφή κίαν παίρνῃ. Τὸ βλέπουμε σὲ ἀπανωτὰ κομμάτια. Εἰκόνες ἀπὸ ναοῦς, βελουδοστόλιστα θυσιαστήρια καὶ λαμπάδες ποὺ καίνε βαριά, τελετουργικά, ἱεροτελεστίες σὲ βαθύσκιους γοτθικοὺς ναοὺς φτερουγίζουν μέσα στὴ φαντασία του:

Ἄφησε νὰ φλογίσουν πολλὰ κεριὰ πάνω στὸ καντιλέρι
μὲ βαριά ἀνακαπνιά σὰ σὲ ἱερὸ ναό,
νὰ δέσουμε τὰ χέρια χωρὶς λαλιά
γιὰ νὰ ὄνειραυτοῦμε ἓνα ποτάμι ἀπὸ μελωδία.

Ἡ συλλογὴ ἔχει ἀληθινὴ ποίηση, ἴσως ὅχι πολὺ μεγάλη μὰ διαλεχτή, συγκίνησης ποὺ ἀληθινὰ τίς ἔζησε ὁ ποιητὴς καὶ ποὺ ξέρεῖ νὰ τίς συγκεντρῶνῃ σὲ λίγες γραμμές. Μὰ σύγκαιρα παρατηροῦμε τὴν τάση στὸ ἐξεζητημένο, κάποιους τρόπους νὰ τριγυρίζῃ τὸ συνηθισμένο καὶ ἀβαθὸ μὲ μυστικοπάθεια ἐπίσημη. Τὰ φεγάδια αὐτὰ δυναμώνουνε στὴν ἄλλη συλλογὴ ποὺ κυκλοφόρησε στὰ 1895: «Τὰ βιβλία τῶν βοσκῶν καὶ ἐγκωμιαστικά, τῶν παραμυθιῶν καὶ τραγουδιῶν καὶ τῶν κρεμαστῶν κήπων»¹. Ἡ ἐπιτυχία τῶν πρώτων τραγουδιῶν εἶχε ξιπάσει τὸ παιδί ποὺ κάθε του πόζα τὴν παίρνει τώρα γι' ἀστροποδόλημα τῆς μεγαλοφυΐας. Ἡ συλλογὴ ἔχει κομμάτια ἀντιποιητικά, φτιασμένα, ποὺ σὲ πειράζουν καὶ σὲ θυμώνουν, γιατί γυρεύεις νὰ βρῆς βάθος σὲ πράγματα ποὺ δὲν ἔχουν βάθος. Αὐτὸ ἀληθεύει γιὰ τὴ «Μέρα τῶν βοσκῶν», μ' ὅλη τὴ χαριτωμένη ἀρχὴ τους, τοῦτο γιὰ τὰ ἱστορικὰ σκίτσα μ' ὅλη τὴ χιλιοκάνταρη κοινοτοπία, τοῦ προλόγου. Μὰ τὸν ποιητὴ δὲ θὰ τὸν κρίνουμε ἀπὸ τ' ἀδύνατά του. Μερικὰ κομμάτια

καὶ χώρος καὶ ὑπαρξὴ μένουνε μονάχα στὴν εἰκόνα.
Τώρα εἶσαι ὄριμος. Τώρα γέρνει ἡ Ἀφέντισσα πάνω σου,
φεγγαροχρωμάτιστοι, γαλάζιοι πέπλοι τήνε ντύνουν,
μισάνοιχτα τὰ βλέφαρά της τὰ ὄνειροβαρεμένα,
γέρνει ἀπάνω σου γιὰ νὰ σὲ εὐλογῆσῃ.
Καὶ κεῖ ποὺ τὸ στόμα της πάνω στὸ πρόσωπό σου τρεμουλιάζει
καὶ σ' εἶδε καθαρὸ καὶ τόσο ἀγιασμένο
ποὺ τὸ φίλι σου δὲν πάσκιε νὰ ξεφύγῃ
τὸ δάχτυλο στηρίζοντας κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος.

¹ Die Bücher der Hirten und Preisgedichte, der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten.

θυμίζουν πάλι τὸ χέρι τοῦ τεχνίτη, ὅπως οἱ «Φωνές στὸ ρέμα», ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ τελειότερα ποὺ βγήκαν ἀπὸ τὴν πένα τοῦ George. Δείχνουν ὅλο τὸ βάθος τῆς πονεμένης ρομαντικῆς ὑπαρξῆς του:

Φωνές στὸ ρέμα.

Ποθιάρικες, παραπονιάρες, ἀνάτολμες ψυχές
ζητήσατε καταφυγὴ στὸ κατατόπι τὸ δικό μας.
Θέλετε χαρὴ καὶ θέλετε ξαναγιάνει.
Ἄγκαλιές καὶ λόγια μαλακὰ σὰς περιπλέκουν.
Κορμιά σὰ χουχλιθία, κοράλλινα χεῖλη
πλέουνε κι ἀχοβολοῦν σὲ κυματιστὸ παλάτι.
Μαλλιά πλέκονται σὲ κλαδωτὰ σκοπέλια
σιμώνοντας καὶ πάλι ἀπὸ τὸ στρόβιλο ἀρπαγμένα.
Θαμπογάλανες λάμπες, ποὺ μονάχα μισοφωτίζουν
ἀνέρες κολόνες, σὲ γυριστὴ ἀπάνω βάση—
βιολοτρέμουλα κύματα ποὺ σέρνουν πέρα
κινιῶνται σὲ συλλογιστὴ μακάρια σιγαλιά.
Ὅμως σὰν κουράζει σας ἡ συλλογὴ, τὸ τραγοῦδι,
ἀπὸ χαρὲς ποὺ φεύγουν τὸ ρέμα τὸ στοχαστικὸ,
σὰς βρίσκει ἓνα φίλι, καὶ σεῖς σὲ κρίκους ἀναλύσατε,
γλιστράτε σὰν κύματα πάνω καὶ κάτω¹.

Εἶναι ἡ μουσικὴ, εἶναι ἡ ποίηση, ποὺ καλεῖ τοὺς πονεμένους στὴν ἀρμονία νὰ γιάνουν τὸν πόνο τους. Τέτοιοι τόνοι δὲν ξεφεύγουν εὐκολα. Ὁ ποιητὴς δοκίμασε μιὰ μετάβαση ψυχικὴ. Πόνοι διαφορετικοί, κάτι οὐσιαστικώτερο τάραξε τὴν ψυχὴ του. Μόνο στὸ ἐξωτερικὸ μένει τὸ ἀτάραχο, τὸ ἀριστοκρατικὸ καὶ ἤρεμο:

¹ Νὰ τὸ γερμανικὸ κείμενο: Stimmen im Strom.
Liebende klagende zagende wesen
Nehmt eure Zuflucht in unser bereich.
Werdet geniessen und werdet genesen
Arme und worte unwinden euch weich.
Leiber wie muscheln, korallene lippen
Schwimmen und tönen in schwankem palast.
Haare verschlungen in ästige klippen
Nahend und wieder vom strudel erfasst.
Bläuchliche lampen die halb nur erhellen
Schwebende säulen auf kreisendem schuh—
Geigend erzitternde ziehende wellen
Schaukeln in selig beschauliche ruh.
Müdet euch aber das sinnen das singen.
Fließender freuden bedächtiger lauf.
Trifft euch ein kuss: und ihr löst euch in ringen
Gleitet als wogen hinab und hinauf.

Wir bevölkerten.

Γεμίζαμε με τή ζωή μας τὰ βραδυσκότεινα
κισσικία, τοὺς ναοὺς τοὺς λευκοφύτιστους,
μονοπάτι καὶ πρασιά· χαρούμενοι
— καίνη με χαμόγελο ἐγὼ με ψιθυρητό.
Λοιπὸν εἶναι ἀλήθεια πὼς φεύγει γιὰ πάντα.
Τὰ ψηλά λουλούδια χλομιάζουνε ἢ σπάνουν,
σκυθρωπάζει καὶ σπάζει τῶν λιμνῶν ὁ καθρέφτης.

Τὰ μοτίβα αὐτὰ μᾶς εἰσάγουνε στὴν ψυχικὴ ζωὴ ποὺ πέρασε ὁ ποιητὴς κατὰ τὸ 1895. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ γεννήθηκαν τὰ ποιήματα ποὺ φέρνουνε τὸν εὐγλωττο τίτλο: «Ὁ χρόνος τῆς ψυχῆς»¹. Οἱ φίλοι του θὰ φωνάξουν γιὰ βεβήλωση, οἱ πολεμόχαροι κριτικοὶ τῆς Ἀθήνας γιὰ βοιωτισμό, μὰ ἐγὼ θὰ τὴ συγκρίνω με τὰ χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Hugo ποὺ γεννήθηκαν τὰ «Feuilles d'automne». Οἱ δυὸ ποιητὲς εἶχαν σχεδὸν τὴν ἴδια ἡλικία καὶ τὸ ἔργο τους εἶναι φωτισμένο ἀπὸ μιὰ φθινοπωρινὴ ἀντηλιά. Ἡ ψυχὴ ἔχει βαθύνει καὶ ἔχει τρεμοβλες λεπτῆς μέθης. Κάποιες ἀπὸ τίς ἀληθινώτερες συγκλίσεις τοῦ George τίς ζοῦμε στὸ διάβασμα τῶν στίχων αὐτῶν, ποὺ μᾶς γεμίζουν εὐγνώμοσύνη γιὰ τὸ μονάκριβο καὶ σπάνιο χάρισμα.

Ἔλα στὸ πάρκο ποὺ εἶπαν πὼς ἔχει πεθάνει καὶ κοιτά:
Τὸ λαμποδόλημα μακρινῶν γελαστῶν ἀκρογιαλιῶν,
τῶν καθάρων σύννεφων τ' ἀπάντεχο γαλάζιο,
φωτίζει τίς λιμνοὺλες καὶ τὰ πλουμιστὰ μονοπάτια.
Ἐκεῖ λάβε τὸ βαθὺ κίτρινο, τὸ μαλακὸ γκριζο
ἀπὸ σημύδες κι ἀπὸ πύξο. Ὁ ἀγέρας εἶναι χλιαρός.
Τὰ στερνὰ ρόδα δὲ μαράθηκαν δλότελα ἀκόμα.
Διάλεγε, φίλα τα καὶ πλέκε τὸ σταφάνι.
Μὴν ξεχνᾷς καὶ τ' ἀστρολούλουδα τοῦτα τὰ στερνὰ,
τὸ πορφυρὶ στὸ τυλιγάδι τῶν ἀγριοκληματιῶν,
καὶ καθεὶ ποὺ ἀπόμεινε ἀπὸ πράσινη ζωὴ,
διάλεγε, ταιριαζέ τα σὲ φθινοπωρινὴ θωριά².

¹ Das Jahr der Seele.

² Komm in den totgesagten park und schau:
Der schimmer ferner lächeinder gestade.
Der reinen wolken unverhofftes blau
Erhellte die weiher und die bunten pfade.
Dort nimm das tiefe gelb. das weiche grau
Von birken und von buchs. der wind ist lau
Die späten rosen welkten noch nicht ganz.
Erlese Klisse sie und flicht den kranz.

Ἐνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ποιητῆ εἶναι τὸ αἰσθημα τῆς φύσης, ὁ ξεχωριστὸς ἀντίλαλος ποὺ βρίσκουνε στὴν ψυχὴ του οἱ ἀγέρηδες, τὸ πανηγύρι ἀπὸ φῶς καὶ σκιές. Τὸ δυνατώτερο ποὺ ἀπομένει ἀπὸ μερικοὺς ποιητὲς, π. χ. σὰν τὸν Βαλαωρίτη, εἶναι τὸ αἰσθημα αὐτό. Ὁ George μᾶς δείχνει πὼς τὸ ἔχει σὲ ξεχωριστὸ βαθμὸ με τὴ συλλογὴ τούτη, μόλο ποὺ μᾶς εἶχε δώσει δείγματα καὶ σὲ προηγούμενα κομμάτια. (Πρβλ. τὸ κομμάτι «καφερὲς ἀχτίδες κατεβαίνουν κάτω, κάτω ἀπὸ τὸ ἀσυννέφιαστο στερέωμα» κτλ. τῆς πρώτης).

Ἐπέροχα φθινόπωρα ἔχουμε σὲ σειρά ποιήματα:

Τριγυρνοῦμε τὸ ἥσυχο λιμνάκι
δοῦ οἱ νερόδρομοι κατασταλάζουν.
Ἐσὺ ζητᾷς νὰ με ξανοίξης.
Ἐνα ἀγερᾶκι μᾶς περιλούζει με ἀνοιξιὰτικη γλύκα.

Ἡ στὸ ἄλλο ποὺ τελειώνει:

Καὶ σὰν ἠλιαζόμεστε στὸ γέμμα τῆς βραδιάς
μᾶς τρόμαξαν τὰ λόγια σου καὶ εἶπες:
«Ἡμασταν καλότυχοι μονάχα ὅσο μιὰ φορὰ
δὲ φτάναμε νὰ κοιτάξουμε πάνω ἀπ' αὐτὸν τὸ φράχτη»

Μὰ δὲν ἀντέχω στὸν πειρασμὸ νὰ μὴ δώσω δλόκληρα κομμάτια:

Nun säume nicht.

Τώρα μὴν ἀργεῖς τὰ δῶρα ν' ἀδράξης
τοῦ μεγαλείου ποὺ μισεῖει πρὶν ἀλλαξοκαιρίαση.
Τὰ γκριζὰ σύννεφα μαζεῦουνε γοργά,
οἱ κατάχνιες μποροῦν σὲ λίγο νὰ μᾶς ξαφνίσουν.
Ἐνα ἀχνὸ κελᾶθισμα ἀπὸ ξεφτισμένο κλαρί
σοῦ μὴνάει πὼς μιὰ στερνὴ καλοσύνη
τὴ χώρα (προτοῦ τὴν ἀφήση στὴν πρώτη ἀνεμοζάλη)
ἀκόμη τὴν περιτυλιζει με φωτερό θαμάσκο.
Οἱ σφήκες με τὰ χρυσοπράσινα λέπια
μακριὰ πέταξαν ἀπὸ τοὺς κλεισμένους κάλυκες.
Ἀρμειζοῦμε με τὴ βάρκα σὲ φαρδὸ τόξο
γύρω σὲ νησοπέγματα με τὴν μπρουντζομέλανη πρασινάδα.

Καὶ ἡ ἴδια μαγεία ἐξακολουθεῖ στὸ ἀκόλουθο καὶ στ' ἀκόλουθα:

Ἐρπεδοῦμε τοὺς ἀνίσκιωτους πάγκους
ἐκεῖ ποὺ ποτέσ δὲ μᾶς ξαφνίζουν οἱ φωνές.

Vergiss auch diese letzten astern nicht.
Den purpur um die rauken wilder reben
Und auch was übrig blieb von grünem leben
Verwinde leicht im herbstlichen gesicht.

Σὲ ὄνειρο πλέκονται τὰ χέρια.
 Δροσιζόμεστε σὲ ἀργινῆ, ἤσυχη φεγγοδολιά,
 νιώθουμε εδγνώμονα πῶς μὲ σιγανὸ φλοίσβισμα
 ἀχτιδοσταλιές πάνω ἀπὸ τίς κορφές μᾶς πετιοῦνται
 καὶ βλέπουμε κι ἀφουκρνούμαστε
 πῶς στίς πάφες τὰ γενωμένα φρούτα
 τὸ ἔδαφος κρουταλάνε.

Θέλετε κι ἄλλο; ὅπως ρωτᾶει ὁ Hofmannstahl σὲ μιὰ μελέτη
 του γιὰ τὸ Das Jahr der Seele τὸν καιρὸ ποὺ δημοσιεύτηκε¹. Οἱ
 ὁμορφιές δὲν τελειώνουν. Ὑστερα ἀπὸ εἰκόνες χειμωνιάτικες νὰ ἦ
 νίκη τοῦ καλοκαιριοῦ:

Θέλεις μαζί μου νὰ χτίσης ἡλιοθαλαίειο;
 μέσα ἐκεῖ μονάχα ἢ χαρὰ νὰ μᾶς στολιζῆ,
 ν' ἀγιαζῆ τὰ δάση καὶ τὰ βοσκατόπια
 πρὶν ἢ λάμψη μας, καὶ ἡ δική τους χαθῆ;
 Πού ἢ ζωὴ τούτη ἢ γλυκιὰ νὰ μᾶς ἀρκεῖ,
 ποὺ νὰ κατοικοῦμε ἐδῶ εδγνώμονοι προσκαλεσμένοι;

Der Hügel wo wir wandeln.

Τὸ βουναλάκι ὅπου περπατοῦμε βυθίζει στὴ σκιά
 ἐνῶ τὸ ἄλλο καὶ πάνω στὸ φῶς τρεμουλιάζει.
 Τὸ φεγγάρι πάνω στὰ τρυφερά, πράσινα λιβάδια του
 σὰ μικρὸ ἄσπρο σύννεφο πλανιέται.

Οἱ δρόμοι ποὺ ξανοίγουν πέρα χλομιάζουν ὀλοένα.
 Τὸ διαβάτη σταματᾷ μιὰ κρυφολαλιά.
 Μὴν εἶναι κάποιο ἄφαντο νερὸ ἀπὸ τὸ βουνό
 μῆνα πουλί ποὺ τὸ τραγοῦδι τοῦ ὕπνου τσεβδίζει;

Δύο νυχτοπεταλοῦδες, ποὺ πρόωρα ξεβγήκαν,
 κυνηγοῦνται ἀπὸ καλάμι σὲ καλάμι παιχιδίζοντας.
 Ἡ γῆ ἐτοιμάζει ἀπὸ χαμόδεντρα καὶ ἀνθια
 τὸ βραδινὸ της τ' ἄρωμα γιὰ τὸ μαλακωμένο πόννο.

Μὲ τὰ τραγοῦδια τῆς συλλογῆς αὐτῆς καθὼς μὲ τὸ γερὸ μέρος
 ποὺ ἔχει ἢ κατοπινῆ, «Ὁ τάπητες τῆς ζωῆς καὶ τὰ τραγοῦδια τοῦ ὄνει-
 ρου καὶ τοῦ θανάτου» 1900² — εἶπαμε πῶς λογαριάζονται μονάχα
 οἱ ἐπιτυχίες τοῦ ποιητῆ—πέρασε ὁ George ὅλη τὴ σκιά τῆς συγ-
 κίνησης ποὺ ἔκλεινε ἡ φύση του. Μᾶς ἔδωσε τραγοῦδια ποὺ ξεχω-
 ρίζουν γιὰ τὴν ἀληθινὴ τους συγκίνηση, γιὰ τὴ μουσικὴ καὶ τὴ μα-
 στοριά τῆς γλώσσας καὶ τῆς μορφῆς—ἀπὸ κείνα ποὺ πλουτίζουν τὸν

¹ Prosaïsche Werke, τόμ. 1.

² Der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum Tod, ἐκδ. 2.

παγκόσμιο ποιητικὸ θησαυρὸ, γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴ γλώσσα τῆς
 γερμανικῆς κριτικῆς, ποὺ ἐπιτρέπει κάποιες ἐπίσημες ἔκφρασεις ποὺ
 θὰ ἦταν σφάλμα γιὰ τοὺς ἀπλούστατους κανόνες τοῦ γούστου στὰ
 γαλλικά. Τοῦ δίνουμε μιὰ θέση τιμημένη μέσα στὸν πλατειασμὸ τῶν
 αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Κατῶρθωσε σ' ὅλη τὴ σταδιοδρομία του νὰ
 μείνῃ παράμερα ἀπὸ τὴ ρουτίνα τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἀπὸ
 τὸν πειρασμὸ τῆς ἐπιστημοσύνης.

Εἶναι ὅμως μεγάλος ποιητῆς ὁ George; Ὑστερα ἀπὸ τὸν Hör-
 derlin εἶναι ἴσως οἱ βαθύτεροι λυρικοὶ τόνοι ποὺ ἀκούονται στὴ Γερ-
 μανία, μᾶς λένε βαθυστόχαστοι νέοι. Ἴσως εἶναι αὐτὸ ὑπερβολή, μὰ
 φανερώνει τὴ θέση ποὺ πῆρε σήμερα ὁ ποιητῆς. Ὅλ' αὐτὰ ὅμως δὲν
 εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ κάνουν τὸν ἀληθινὰ μεγάλο ποιητῆ. Σὲ φύση
 σὰν τὸν George ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος μιᾶς πάρωρης ἐξάντλησης. Ἡ
 τρυφερή, ἢ πονεμένη λυρική συγκίνηση δὲν εἶναι ἀπὸ τ' ἀνεξάντλητα
 χαρίσματα ἀκόμη καὶ στοὺς πιδ προικισμένους, ἂν κάποια βαθύ-
 τερη ταραχὴ δὲν ἀνοίξῃ καινούριες πηγές συγκίνησης. Ποιητὲς ποὺ
 φτάνουν μάλιστα νωρὶς στὴ σύλληψη τοῦ ἐγὼ τους παρατηροῦν
 ξαφνικά πῶς δὲν ἔχουνε τίποτε πιά νὰ ποῦν καὶ εἶναι καλὸ νὰ σιωπά-
 σουν τότε. Τῆ χρυσὴ τούτη σιωπῆ, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν κρατήσῃ
 ὁ Lamartine καὶ ποὺ τὴν ἀγαποῦμε τόσο στὸν Πορφύρα καὶ στὸ
 Γρυπάρη, μποροῦν νὰ λύσουν γόνιμα μεγάλα γεγονότα στὴ ζωὴ τοῦ
 ποιητῆ ἢ γύρω του, καινούριες ἀξίες, ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ
 γενεὰ του καὶ βρίσκουν δυνατὸ ἀντίλαλο στὴν ψυχὴ του. Χωρὶς τὸ
 σκληρὸ μαρτύριο ποὺ δοκίμασε ὁ Musset δὲν μποροῦμε νὰ φαν-
 ταστοῦμε πῶς μποροῦσε νὰ βγῆ ἀπὸ τὸν ξένοιαστο ψάλτη τοῦ Na-
 mouna καὶ τῶν Contes d'Espagne et d'Italie ὁ πονεμένος τρα-
 γουδιστῆς τῶν Νυχτῶν χωρὶς τὴ μαλλιαρικὴ ἰδεολογία ποὺ ἔδειξε
 στὸ ρωμιὸ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ἱστορία του κάτω ἀπὸ ἓνα και-
 νούριο φῶς, δὲν ξέρουμε ἂν θ' ἀνοιγε τόσο μεγάλια φτερά ὁ ποιητῆς
 τῶν Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου καὶ τῆς Ἀσάλευτης ζωῆς γιὰ νὰ φτάσῃ
 στὸ ὕψος τοῦ Δωδεκάλογου. Κάτι παρόμοιο μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε
 γιὰ τὸν Dante. Γιὰ τὸν Goethe ἦταν ἡ ἀκόμητη ἀνησυχία γιὰ τὴν
 προσωπικὴ ἀξία, ὁ βαθὺς ἀνομολόγητος πόνος γιὰ τὴ νιότη ποὺ
 φεύγει, γιὰ τίς ὁμορφιές ποὺ χάνονται πρὶν ξεδιψάσῃ τέλεια ὁ φλο-
 γισμένος πόθος, στὸ Nietzsche τὸ ἀνήσυχο ἐνδιαφέρον γιὰ τίς ἀξίες
 καὶ ἡ ἀντίθεση ποὺ βρέθηκε τὸ παλιὸ γερμανικὸ ἢ γενικὰ ἀνθρώπινο
 ἰδανικὸ μὲ τὸ καινούριο ποὺ ἐπικράτησε στὴ Γερμανία τοῦ Bismark.
 Ἐξῆσε μιὰ τέτοια ταραχὴ ὁ George; Οἱ φίλοι του ἰσχυρίζονται πῶς

πέρασε μιὰ τέτοια δοκιμή, πῶς πλάτυνε ἡ ψυχὴ του καὶ ἡ τέχνη του, καὶ σὰ φανέρωμα τῆς ἀνώτερης αὐτῆς ἐξέλιξης χαιρετοῦνε τὲς δύο τελευταῖες συλλογές του Der siebende Ring 1908 καὶ Der Stern des Bundes 1913, τὴν ὠριμώτερη ὅπως παραδέχονται παραγωγή του¹.

Ἴδου μερικὰ κομμάτια ἀπ' αὐτὰ τὰ ποιήματα :

Τὸ ποίημα τοῦ καιροῦ.

Ἔσεῖς τοῦ καιροῦ μου ἄνθρωποι, μὲ ξέρατὲ,
κατακρίνατε καὶ βρίζατε — κἀνάτε λάθος ἑσεῖς.
Ὅταν ἑσεῖς ἀνταριασμένοι κι ἄγρια διψώντας τὴ ζωὴ
τρέχατε μὲ χοντρή πατημασιὰ καὶ ὠμὰ δάχτυλα :
τότεσ ἤμουνα γιὰ σᾶς ὁ πρίγκιπας ὁ μεθυσμένος ἀπ τὸ χρίσμα
ποῦ λαφροκούνιστος τοὺς ρυθμούς του μετροῦσε
σὲ λυγερὴ χάρη ἢ σὲ ψυχρὴ ἀξιοπρέπεια,
σὲ χλομή, ἀπόγεια ἐπισημότητα.
Ἄπ τὴ βαριὰ διακονιά μιᾶς δλάκερης νιότης
δὲ μαντεύατε τίποτεσ, ἀπ τὰ ματύρια
μέσα στὴν ταραγμένη μπόρα, ἀπ τὰ βαριὰ, αἱματωμένα ὄνειρα...
Ἔσεῖς βλέπατε ἀλλαγὴ. Ὅμως τὸ ἴδιο ἔκαμα κι ἐγώ.
Καὶ κείνος ποῦ σήμερα τὴν ἐνθουσιαστικὴν φουσαεὶ τρόμπα
καὶ ρευστὴ φλόγα σφεντανίζεῖ, ξέρει πῶς αὔρια
κάθε ὀμορφιά, δύναμη καὶ μεγαλεῖο θ' ἀναβῆ
ἀπ τὸ ἥσυχο φλογεροτραγουδοῦ ἐνός παιδιοῦ.

(Der siebende Ring)

Ὅλα τάχουν, ὅλα τὰ ξέρουν, ὅμως ἀναστενάξουν :

«Μίζερη ζωὴ! κόπος καὶ πείνα παντοῦ!

Ἄφθονία καμιά!»

Ἄποθῆκες ξέρω πάνω σὲ κάθε σπίτι

γεμάτες σιτάρι ποῦ φεύγει καὶ ξαναγεμίζει!

Κανεῖς δὲν παίρνει...

Ξέρω κελάρια κάτω ἀπὸ κάθε αὐλή, ὅπου γεμίζει

καὶ στὸν ἄμμο ξεχειλίζει τὸ εὐγενικὸ κρασί —

Κανεῖς δὲν πίνει...

Βαρῆλια καθάριο χρυσάφι στὴ σκόνη σκορπισμένο :

Κουρελιάρης λαὸς σέρνει πάνω τὸ παδόγυρό του —

Κανεῖς δὲ βλέπει.

(Der Stern des Bundes)

¹ Πρὸ. ὅσα ἔγραφε ὁ Gundolf στὴν Zukunft τὸν καιρὸ ποῦ φάνηκε τὸ πρῶτο ἔργο : «Στὸ διάστημα αὐτὸ δὲν εἶναι μονάχα ποῦ ἀναλύθηκε καὶ φάρδυνε ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος» ἡ θέση του μέσα καὶ ἀπέναντι στὴν ἐποχὴ του ἄλλαξε. Δὲν εἶναι πιά ὁ ποιητὴς μιᾶς ομάδας ἀπὸ ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν λεπτὴ τὴ γείωση καὶ ποῦ τοὺς δίνει καινούριες ἀπόλαψες, ἢ ἀπὸ λατρευτὲς ποῦ τοὺς δίνει καινούριον ἄγιασμό. Τώρα ἀποτίσνεται σὲ μιὰ ὁλότητα, ὅπου μέσα ἔγινε μιὰ ὑπόγεια, ἀκόμα ἀνομολόγητη, δύναμη, ποῦ φέρνει μουσικὴ καὶ ἀγέρα ».

Εἶναι καθαρὸ τὸ νόημα. Ὁ ποιητὴς ζῆ ἐνάντια στὴν ἐποχὴ του. Καταφρονεῖ τὲς ἀξίες ποῦ κυριαρχοῦνε στὴ Γερμανία τῆς στρατιωτικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, τὴν ἀστικὴν πεζότητα, τὸ χαλαρὸ καὶ μικρὸ καὶ ἄτονο στὴ ζωὴ, ἔτσι ποῦ δημιουργήθηκε αὐτὴ στὲς πλατιῆς μάζες τῶν μορφωμένων, ὅπως τοὺς λένε, αὐτῶν ποῦ φαμπρικάρουνε τὰ κρατικὰ μορφωτικὰ ἰδρύματα, τῶν Bildungsphilister ποῦ δαιμόνιζαν τὸ Nietzsche. Θέλει νὰ γίνῃ ὁ ψάλτης τοῦ ὕψωμοῦ καὶ ὁδηγὸς τῆς γενεᾶς του. Γι' αὐτὸ παίρνει σύμβολό του τὸν Dante, ποῦ μὲ ξεχωριστὴ ἀγάπη καὶ ἐπιτυχία μετάφρασε ποιήματά του¹, καὶ θέλει νὰ δώσῃ στὸ τραγούδι του τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἠθικὸ βᾶρος ποῦ εἶχαν τὰ ποιήματα ἐκείνου στοὺς ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ εἴτε στὲς κατοπινῆς γενεᾶς. Αὐτὸ μᾶς δείχνει τὸ δυνατὸ ποίημα ὁ Δάντης καὶ τὸ ποίημα τοῦ καιροῦ, ποῦ ἀνοίγει τὴ συλλογὴ Der siebende Ring. Ὁ ποιητὴς, ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος, ποῦ μ' ἓνα δραματισμὸ παίρνει τὸ μεγάλο χάρισμα, γίνεται περιγέλιο τῶν ἀνθρώπων. Μὰ τραβάει ὅλο ἴσια τὸ μοιραῖο δρόμο :

Ἀντρώθηκα καὶ μὲ πλήγωσε ἡ ντροπὴ
τῆς πολιτείας καὶ τοῦ βασιλείου, ποῦ τὰ εἶχαν ρημάξει κακοὶ ὀδηγοί.
Ὅπου μοῦ φάνηκε ἡ σωτηρία πῆγα νὰ δώσω βοήθεια
μὲ τὸ νοῦ καὶ μὲ τὸ ἔχει μου, καὶ πάλεψα μὲ τοὺς χαλαστῆς.

Ἄμοιρῆ του ἦταν ἡ ἐξορία καὶ ἡ περιπλάνηση σὲ ξένο τόπο μέσα στὴ φτώχεια :

Γιατὶ ἔτσι ἤθελε τῶν λυσσασομένων ἡ προσταγὴ — ἐκεῖνοι
σὲ λίγο πέσαν ἀνώνυμη σκόνη — ὅμως ἐγὼ ζῶ.

Ὁ βαρὺς πόνος τοῦ πλανητῆ καὶ ὁ θυμὸς γιὰ «τὸ χαλαρὸ, τὸ ταπεινὸ, τὸ ἀνόσιο» ξεσπᾶνουν σὲ δυνατὸ σάλπισμα, ποῦ τὸ ἀφουγκριοῦνται οἱ πολλοὶ καὶ ὁ ἄγριος ἤχος λύνει τὸν τρόμο — κι ἔτσι γεμίζει ἡ δόξα τοῦ ἀνειρήνευτου καὶ τοῦ ἀνέστιου ὄλη τὴν Ἰταλία. Ἀκόμα ὅταν μίλησε γιὰ τὰ λιθάδια τῶν τρισμακάριστων καὶ γιὰ τὸ τραγούδι τῶν ἀγγέλων, δὲν ἔλειψαν ἐκεῖνοι ποῦ ντρόπιασαν τὴν ἄρπα του. Τότε :

¹ Εἶναι σημαντικὴ ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία τῆς σχολῆς. Ὁ ἴδιος ὁ George ἔξὸν ἀπ τὸν Dante, μετάφρασε σονέτα τοῦ Shakespeare, τὰ Fleurs du mal τοῦ Baudelaire καὶ ἄλλους σύγχρονους ποιητῆς. Ὁ Friedrich Gundolf, τὸ δεύτερο ἀστέρι τῆς πλειάδας, ποῦ ἔγραψε δύο ἀξιόλογα βιβλία κριτικῆς, τὸ ἓνα γιὰ τὸ Shakespeare, τὸ ἄλλο γιὰ τὸν Goethe, ἔδωκε μετάφρασες τοῦ Σαίξπηρ, ποῦ ἔκαμαν ἐντύπωση καὶ μποροῦνε νὰ σταθοῦν κοντὰ στὲς κλασικὲς μετάφρασες ποῦ ἔχουνε οἱ γερμανοὶ τοῦ ἀγγλοῦ δραματικοῦ.

*Έλαβα απ' τή γωνιά μου ένα δαδί και φύσηξα.

*Έτσι γένηκε ή Κόλαση. *Όμως τή γεμάτη φωτιά τή χρειαζόμουν
για να διαφαντέψω τήν υπέρτατη αγάπη
και να διαλαλήσω τόν ήλιο και τ' άστρα.

Είναι όμως άρκετες οι άξιες που φέρνει ο George για να τρα-
θήξη ψηλά «του καιρού του τους ανθρώπους»; Σκορπίστε, δση μπο-
ρείτε όμορφιά στον τόπο σας. Είναι το μεγαλύτερο καλό που
μπορείτε να του κάμετε, είχε πη κάπου έναν αιώνα πριν ο Goethe.
Στο βάπτισμα του άνωτερου ώραιου θέλει να ξαναπλάση και ο George
τή γενεά του. Με το σεμνό τραγούδι και τή μουσική σκέψη θέλει
να τους σηκώσει ψηλά απ' τήν καθημερινή πεζότητα.

Το άνωτερο φανέρωμα τής σκέψης θα είναι πάντα ή μουσική
σκέψη. Το διθυραμβικό θα μας φέρη πάντα ψηλότερα, θα μας έξα-
γνίση και θα μας έξευγενίση περισσότερο, δυνατώτερα από τήν άπλή
λογική διάνοηση. Τή βαθύτερη ούσία του είναι θα μας φανερώση
ή ποίηση περισσότερο από τήν έπιστήμη και τή φιλοσοφία. Μά δε
μας είναι άρκετοι ποιητές του τύπου του George. Θέλοντας να στα-
θούν πάνω απ' τήν πεζότητα του καιρού τους μένουνε παράμερα από
τα μεγάλα προβλήματα που ταράζουν τον καιρό τους. Ο μεγάλος
ποιητής είναι εκείνος που πονεί το μεγάλο πόνου του καιρού του, που
το βουδο παράπανο των μυριάδων βρίσκει αντίλαλο στην ψυχή του.
«Αυτός τας άμαρτίας ήμων φέρει και υπέρ ήμων άδυναται», και το
τραγούδι του θα φέρη τήν κάθαρση του πόνου τής γενεάς. Ο George
δέν είναι απ' αυτούς τους ποιητές. Στην έννοια αυτή οι τελευταίες δε-
καετηρίδες δε βρήκαν τον ποιητή τους—τουλάχιστο σε στίχους.

Μόναχο, καλοκαίρι του 1918.

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

§ 1. 'Απάντηση σε μιá απάντηση.

Η νέα σχολική γλώσσα, που καθιερώθηκε με τ' αναγνωστικά του
δημοτικού μας σχολείου από το φθινόπωρο του 1917, και ή πανηγυ-
ρική αποδοκιμασία που τής έκαμε ο καθηγητής κ. Γεώργιος Χατζι-
δάκις, εισηγητής στο Σεβαστοπούλειο άγώνα, τήν άνοιξη του 1918,
σε έπίσημη πανεπιστημιακή τελετή είχαν δώσει άφορμή στη μελέτη
μου: Quo-usque tandem ή ή νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Χατζι-
δάκις. Τής μελέτης μου αυτής δε δημοσιεύτηκε παρά ένα μέρος,
(Δελτίο 'Εκπαιδ. 'Ομίλου, τ. 7) όπου ύστερ' από άρκετά αναλυτική
ιστορική εισαγωγή εξέταζα λίγα μόνο από τα στοιχεία τής νέας scho-
λικής γλώσσας. Πριν όμως κλείση ο χρόνος κυκλοφόρησε από τον
ίδιο εισηγητή του Σεβαστοπουλείου μιá απάντηση—Γ. Ν. Χατζιδάκι,
'Απάντησις προς τους κ. κ. άνωτερους έπόπτας τής δημοτικής έκπαι-
δεύσεως, απόσπασμα 'Αθηνάς, τόμ. 32, 1919, 48 σελ.¹—όπου κοντά
σε άλλα πολλά γίνεται λόγος και για ζητήματα που είχα ήδη απαν-
τήσει—ή που θ' απαντούσα στη συνέχεια τής μελέτης μου.

Τή μελέτη μου εκείνη για τή σχολική γλώσσα λογαριάζω και
σήμερα ακόμη να τή συνεχίσω, και τότε θα έλεγε κανείς πως δε
χρειάζεται και δεύτερη απάντηση στη διάμεση εκείνη απάντηση του
κ. Χατζιδάκι. Αδτή άλλωστε θα ήταν περιττή και άδικαιολόγητη και
γι' άλλους λόγους: Για το μικρό πρώτα πρώτα ένδιαφέρον που θα
παρουσιάση στους αναγνώστες της—καθώς όλες οι όμοιες μελέτες,

¹ Στο χρωματισμένο ξώφυλλο ο τίτλος διαφορετικός: «Γ. Ν. Χατζιδάκι,
'Απάντησις εις τους άνωτερους έπόπτας». 'Ολόκληρη ή απάντηση ξαναδημοσιεύ-
τηκε σε σειρά φύλλων του «'Εμπρός», με τήν προσπάθεια να ξαναγίνη θόρυβος
για το γλωσσικό ζήτημα στον τύπο, λίγους μήνες άργότερα, με τον τίτλο: Οι ύπο-
νομευται τής ελληνικής γλώσσας. Ο καθηγητής κ. Γ. Χατζιδάκις απαντά προς τους
άνωτερους έπόπτας (βλ. «'Εμπρός» 20 Φεβρουαρίου 1920 κ. άκόλ. φύλλα). 'Αργό-
τερα ξανάγραψε ο κ. Χατζιδ. πολεμώντας τή μεταρρύθμιση: Γεννηθήτω φως, 'Η
γραμματική των μαλλιαρών, Πώς διδάσκονται τα παιδιά, «Καιροί» 6, 7 Μαΐου
1920. Γεννηθήτω φως, Το αναγνωστικό Ψηλά Βουνά, «Καιροί» 8 Μαΐου 1920.
Σχολείον και έκκλησία, και σχολείον και πολιτεία, «'Εμπρός» 4 'Ιουνίου 1920.
Και πάλιν εκπαιδευτικά, «'Εμπρός» 28 'Ιουν. 1920.

πού κατατρίβονται και χάνονται σε άτελείωτα τί μου είπες και τί είχα γράψει— έπειτα για τον άνοικιο προσωπικό τόνο, με τον όποιο γράφηκε ή διατριβή του κ. Χατζ., έτσι πού να κρέπη να τό διπλο-συλλογιστή κανείς άν του έπιτρέπεται ν' άπαντήσει, και τέλος για τό λόγο πού έχασε πιά ύστερ' από ένα χρόνο την άρχική της έπικαιρότητα, τώρα πού και ό κανονισμός της σχολικής γλώσσας φαίνεται πώς θ' ακολουθήση διαφορετικές άρχές. Όσάόσο έκρινα σωστό να έπωφεληθώ την πρώτη εύκαιρία πού μου δόθηκε με την απομάκρυνσή μου από τή δημόσια ύπηρεσία, όχι για ν' αποκαταστήσω την αλήθεια σε όλα τά σημεία πού θα μπορούσε ν' ανασκευαστή ή τελευταία διατριβή του κ. Χατζ.—άν μάλιστα ζητούσα να τό κάμω με την ίδια έξο-νυχιστική ανάλυση πού έγινε στο Quo-usque, θα ήταν αυτό μια μάταιη εργασία πού δε θα έβρισκε αναγνώστη—μά για να διαφωτίσω μερικά σημεία της διατριβής του κ. Χατζιδάκι, πού μπορεί να έχουν μεγαλύτερο ένδιαφέρον για τή δημοσιότητα. Ούτε τό γλωσσικό ζήτημα λύθηκε ακόμη, ούτε τά πρόσωπα όσα παρουσιάζονται κάθε φορά στην κονίστρα των γλωσσικών αγώνων πρόκειται ν' αλλάξουν. Έτσι όσοι παρακολούθησαν με στοργή την τελευταία προσπάθεια της εισαγωγής της δημοτικής στα δημοτικά μας σχολεία, καλό είναι να γνωρί-σουν με τί είδος επιχειρήματα και με ποιά όπλα ζήτησε να πολεμήση τή μεταρρύθμιση εκείνος πού παρουσιάστηκε ως σήμερα ό φανατι-κώτερος και πιο επίμονος έχθρός του δημοτικισμού.

§ 2. Μια παρεξήγηση.

Πρώτα πρώτα, πριν προχωρήσω επιθυμώ να πω πόσο λυπήθηκα για μια παρεξήγηση πού έκαμε ό κ. επικριτής παίρνοντας τόσο τρα-γικά τή λατινóγλωσση έπικεφαλίδα της γλωσσικής μου μελέτης. Με τό Quo-usque tandem είχα θελήσει να εκφράσω—και περίμενα πώς θα τό είχε καταλάβει κάθε λόγιος τουλάχιστον αναγνώστης μου—τήν έκπληξη και τή δυσφορία όλων των φίλων της λαϊκής μας γλώσσας, πού ό κ. Χατζιδάκις δε βαρέθηκε ύστερ' από 35 δλόκληρα χρόνια γλωσσικών αγώνων—κι ένώ μάλιστα στα τελευταία χρόνια ό ίδιος μόνος του είχε άρχισει να ξαναδειχνη την παλιά του συμπά-θεια για τή γλώσσα της ζωής—δε βαρέθηκε να πολεμά την επικρά-τησή της όταν πρωτοστατούν γι' αυτήν άλλοι, και ξαναπαρουσιάζε-ται αντίμαχος της τή στιγμή πού νικήτρια πιά στη σύγχρονή μας λογοτεχνία και στηριγμένη στους ώμους της, έτοιμάζεται να κατα-χτήση και να ζωντανέψη και τό δημοτικό μας σχολείο.

Αυτό ήταν όλο τό νόημα του quo-usque. Ός πότε τέλος πάν-των; Αντί να είσαι πάντα κι αιώνια άγριεμένος και να δυναμώνης με όλη σου τή δύναμη την αντίδραση, πώς δε χαμογελάς και συ στο φώς της ζωής, πού άρχίζει να σκορπίζει τά σκοτάδια της λαϊκής παι-δειας, και πώς δεν τό αποφασίζεις να βοηθήσης και συ με κάποιο τρόπο, εκεί πού κι ή δική σου βοήθεια θα μπορούσε να είναι πολύ-τιμη; Ή τουλάχιστο, άν δεν μπορής πιά θετικώτερα να βοηθήσης, δε γίνεται να σιωπήσης και να μη νοσταλγής—laudator temporis acti—έπιδειχτικά και άκαιρα τους γλωσσικούς τύπους των παλιότε-ρων αναγνωστικών;

Τήν ξενόγλωσση κι απολύτως άθώα όμως αυτή αναφώνηση—πού δεν έχει καν την πρωτοτυπία της για έπικεφαλίδα, άφοσ κι απ' άλλον (ένα γερμανό συγγραφέα) έχει χρησιμοποιηθή για όμοιο σκοπό και με τό ίδιο αναίμακτη σημασία—ό κ. Χατζιδάκις της έδωσε πολύ σοβαρώτερη εξήγηση, νομίσαντας πώς πήρα, έγώ, μ' αυτήν «πρόσω-πον άρχοντος, ύπάτου, της πολιτείας», πού είχε εξαντληθή ή ύπομονή του άπέναντι των κακουργημάτων του κ. Χατζιδάκι. Τόσο πού να συλλογιστή μια στιγμή πώς μου χρωστά και χάρη, πού δε διάταξα να ριφθί είς τό δεσμοτήριον ένα φονευθί («Απάντησις» σ. 45).

Και πάλι τό λέω, πόσο λυπηρή είναι αυτή ή παρεξήγηση. Όσο κιάν δεν έχη σημασία για τά έθνη ή ζωή των ατόμων μπρός στη δική τους τή ζωή και τις άξίες του πολιτισμού πού έχουν να πραγμα-τοποιήσουν, για τό άτομο όμως δεν ύπάρχει, είναι ό κανόνας, τίποτε πολυτιμώτερο από τή ζωή του· και θα έπρεπε να είναι κανείς όλοτελα πνιγμένος από τυφλό πάθος, για να εύχηθί τον όλεθρο άλλου ανθρώ-που, πού ή περίσταση τον έφερε αντίπαλο σ' έναν πνευματικό αγώνα. Όστε όχι μόνο—ή άπροσδόκητη όσο και άδικαιολόγητη παρεξήγηση του κ. Χατζιδάκι με ύποχρεώνει να κάμω την κάπως άστεία αυτή δήλωση—όχι μόνο δε μου πέρασε ή ιδέα, γράφοντας την ιστορική πιά και παροιμιώδη έπικεφαλίδα της μελέτης μου, πώς θα έπρεπε ό ειση-γητής του Σεβαστοπούλειου να φυλακιστή και να σκοτωθί, όπως είχε γίνει με τον Κατιλίνα δυό χιλιάδες χρόνια νωρίτερα, μά και του εύχομαι να ζήση πολλά ακόμη χρόνια, καλλιεργώντας, θεωρητικά τουλάχιστο, τή γλώσσα πού τόσο πολέμησε την επικράτησή της.

§ 3. Δεύτερη παρεξήγηση.

Άλλά και μια δεύτερη παρεξήγηση—γιατί παρεξήγηση νομίζω

πώς έχομε κι ἐδῶ — ἔγινε ἀπὸ τὸν κ. Χατζ., σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο καὶ τὸ χαρακτήρα τῆς ἐργασίας μου τῆς κριτικῆς. Παραπονιέται δηλαδὴ ὁ κ. Χατζ. πὺς ὁ συγγραφέας τοῦ Quo-usque « ἀρπάζει ἀπ' ἐδῶ κ' ἀπ' ἐκεῖ λέξεις καὶ φράσεις » δικές του (σ. 25), καὶ « ἀποσπᾷ φράσεις τινὰς » (σ. 23), μὲ τρόπο ποῦ ν' ἀλλάζῃ τὸ νόημα τῶν ὅσα ἔτυχε νὰ εἰπῆ ὁ κ. Χατζ. σὲ διάφορες ἐποχές.

Μὲ λύπησε βαθύτατα καὶ ἡ παρεξήγηση αὐτή, γιατί θεωρῶ ὁ ἴδιος ἀτοπώτατο νὰ γίνεται αὐτό — καθὼς δὲ βλέπομε συχνότατα νὰ γίνεται στὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνο στὸν καθημερινὸ τύπο μὰ καὶ σὲ ἐπιστημονικὲς διατριβές. Πίστευα ὅμως κι ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω πὺς τὸ παράπονο αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ἀστήριχτο. Ἰδιαιτέρως ὅσο πρόκειται γιὰ τὸν κ. Χατζ., ἔτυχε συχνότατα ν' ἀναφέρω γνώμες δικές του, καὶ ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν ἀλλαχθῆ τὸ νόημά τους, ἢ καὶ νὰ διατυπωθῆ ἔτσι ποῦ ἓνας ἀναγνώστης νὰ παραπλανηθῆ ἀπὸ τὰ γύρω λόγια καὶ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ κάπως ἀλλιῶς, ἔχω παραθέσει μὲ ὑπερβολικὴ σχεδὸν κατάχρηση ὀλόκληρες περικοπές — κάποτε καὶ σελίδες ὀλόκληρες — ἀπὸ τὰ ἔργα του, καὶ πάντοτε τότε τὰ ἴδια του τὰ λόγια, μὲ τὴ διατύπωσή τους, μέσα σὲ εἰσαγωγικά, ἔτσι ποῦ νὰ πάρῃ ὁ ἀναγνώστης ὅσο γίνεται ἀντικειμενικώτερη τὴν εἰκόνα τῆς ξένης γνώμης¹. Τὸ ἴδιο ἔγινε, μὲ θρησκευτικὴ, θάλεγα, προσοχὴ κι εὐλάβεια, καὶ στὸ Quo-usque tandem².

Ὡστε ἡ πρόθεσή μου νὰ διαστρέψω κανένα νόημα δὲ φαίνεται ἀπὸ πουθενά· καὶ πιστεύω πὺς τὸ κατῴρθωσα, ἀν καὶ τόσες γνώμες καὶ τόσες ιδέες τοῦ κ. Χατζ. ἔχω ἀναφέρει, νὰ μὴ γίνῃ, οὔτε καὶ νὰ μπορῆ νὰ γίνῃ ἀπὸ τρίτους, καμιά ἀπολύτως διαστροφή. Ἄν ἀληθινὰ ἔγινε χωρὶς νὰ τὸ θέλω ἀφορμὴ ν' ἀδικηθῆ ὁ κ. Χατζ. ἀπ' αὐτὸν τὸ λόγο πουθενὰ στὰ γραφόμενά μου θὰ λυπούμουν πολὺ. Ὁ ἴδιος ὅμως δὲ φέρνει κανένα παράδειγμα τῆς διαστροφῆς αὐτῆς, κι ἔτσι μένει ἀναπόδειχτος ὁ τόσο ἐντονος καὶ βαρὺς ἰσχυρισμὸς του. Εἶπα κανένα παράδειγμα, γιατί τὸ μοναδικὸ ποῦ μνημονεύει δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως σημασία καὶ δὲν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτε, καθὼς θὰ φανῆ παρακάτω.

¹ Βλ. ἰδίως Τριανταφυλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μας 1913, σ. 110-112, 114-115, [Τοῦ ἴδ.], Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς 1914, σ. 104-110, Τοῦ ἴδ., Ἡ νεοελληνικὴ ὀρθογραφία καὶ οἱ ἀντιλογίαι τοῦ κ. Σκια (Δελτίο 1919) σ. 77-78

² Βλ. ἰδίως σ. 88-91, 102-108, 106, 121, 122, 148, 152, 156, 159, 161, 162, 166, 179.

§ 4. Εἶναι ἢ στάνῃ ἰδιωματισμὸς;

*Après Agésilas, hélas!
Mais après Attila, holà!*

Ἡ συχνότερη καὶ δραστικώτερη ἴσως κατηγορία ποῦ ἀκούστηκε στὸν πολὺ κόσμο γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν εἶναι ὁ ἰδιωματισμὸς τους, οἱ ἀπειρες ἀγνωστες καὶ παράξενες τάχα λέξεις, ποῦ μόνο σὲ κάποια ἐπαρχία τῆς πατρίδας μας ἢ σὲ κανένα χωριὸ τίς μεταχειρίζονται οἱ χωρικοί, στὸ Ζεμενὸ ἢ στὴν Ἄντρο, καὶ ὅμως, ἐνῶ ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος δὲν τίς ξέρει, δὲ δίστασαν οἱ συντάχτες τῶν νέων ἀναγνωστικῶν νὰ τίς παρουσιάσουν σὰν κοινὴ τάχα σχολικὴ γλῶσσα. Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶχε βρεῖ ζωνηρότατη ἀπήχηση στὴν πρώτη διαμαρτυρία τοῦ κ. Χατζ. καὶ ἡ ἀναίρεσή της μοῦ εἶχε δώσει ἀφορμὴ, ἀρχίζοντας στὸ Quo-usque νὰ ἐρευνῶ τὰ στοίχαια τῆς σχολικῆς γλώσσας, νὰ ἐξετάσω πρῶτα πρῶτα ἀν ἀληθινὰ παρουσίασε ἡ σχολικὴ γλῶσσα ἰδιωματισμοὺς ἢ ὄχι. Ξαναγυρίζω καὶ τώρα στὸ ζήτημα αὐτό, ἀφοῦ καὶ ὁ κ. Χατζ. τὸ ξαναεξετάζει στὴν ἀπάντησή του, γιὰ νὰ δείχτῃ πὺς καὶ τί ἀπαντᾷ στὸ σημαντικὸ αὐτὸ ζήτημα ὁ ἀνακινήτης του. Ἴδου μὲ λίγα λόγια πὺς ἄρχισε καὶ ποῦ ἔφτασε ἡ συζήτηση:

Ἡ πρώτη, καὶ μιὰ ἀπὸ τίς κυριώτερες κατηγορίες τοῦ κ. Χατζ. γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν ἦταν στὴν πρώτη του ἐπίκριση τὸ πλῆθος τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων, ποῦ τίς εἶχαμε νομίσει κοινές καὶ πανελλήνιες, ἐνῶ κατὰ τὸν κ. Χατζ. εἶναι « ἀγνωστοὶ οὐ μόνον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς ἐλληνογλώσσου γῆς ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστους τῶν ἐν μέσαις Ἀθήναις διδασκόντων καὶ διδασκαμένων » καὶ δὲν ἐρμηνεύονται στὰ λεξικά. Ἀπόδειξη τάχα κι αὐτό, πὺς δὲν ὑπάρχει ἡ κοινὴ γλῶσσα ποῦ γυρεύομε νὰ καθιερώσωμε. Ἐτέτοιες λέξεις ἀγνωστες κι ἰδιωματικές, ἀνάφερε ὁ κ. Χατζ. τὸ γνέθω καὶ τὸ στάνῃ, τὴ ρόβῃ, τὸ σαγὸ καὶ μερικὲς ἄλλες¹.

Συνηγορώντας ἕστερα ἐγὼ γιὰ τίς λέξεις αὐτές στὸ Quo-usque εἶχα εἶπει ὅτι:

α) ἡ ἔλλειψη κοινῆς γλώσσας δὲν μπορεῖ νὰ πιστοποιηθῆ μὲ τίς ἀς εἶναι κι ἰδιωματικὲς λέξεις ποῦ βρίσκονται στ' ἀναγνωστικά, παρὰ μὲ τὰ σημαντικώτερα καὶ γενικώτερα γνωρίσματα τῆς γλώσσας, τὸ τυπικὸ τῆς δηλαδὴ, τὴ σύνταξή καὶ τὴ φωνητικὴ. Κι αὐτὰ ὅλα καθρε-

¹ Χατζ., Ἐκθέσις Σεβαστοπούλειου 1918, σ. 7-8.

φτίζουν στ' αναγνωστικά την κοινή. Και όμως ο κ. Χατζ., αντίθετα με ό τι κατηγορούσε άλλοτε τη δημοτική, πώς δὲν ἔχει τάχα μία γραμματική, κρίνοντας τώρα τη σχολική δημοτική, περιωρίστηκε ν' αποδείξει τὸν ιδιοματισμό της ἀπὸ τις λέξεις της (Quo - usque σ. 165).

β) στὴ μεταδατική ἐποχὴ ποὺ περνᾷ ἡ διαμόρφωση τῆς γλώσσας μας φυσικὸ εἶναι νὰ μὴν ἔχουμε πάντοτε ἕνιο λογιολόγιο, καθὼς δὲ ἔγινε καὶ σὲ ἄλλες γλώσσες, καθὼς τὸ βλέπουμε ἀκόμη καὶ στὴν καθαρῶουσα μόλις ζωντανέψη μὲ μερικὲς λέξεις τῆς κοινῆς, καθὼς κυρούλα ἢ πεταλούδα (σ. 166).

γ) δὲν μπορούμε νὰ πάρουμε τοὺς ἀθηναίους γι' ἀποκλειστικὸ γνῶμονα καὶ ν' ἀποκλείνουμε ἀπὸ τ' αναγνωστικὰ κάθε λέξη ποὺ δὲν ξέρουν οἱ « ἐν μέσαις Ἀθήναις οἰκοῦντες », ἀφοῦ « οἱ μορφωμένες μας τάξεις, ἀποξενωμένες συχνὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ βουτηγμένες σὲ ξένες φιλολογίες, πολλές φορές ἀγνοοῦν ἑλλ. λέξεις γινώριμες... (π.φ. φτερωτὴ τοῦ μύλου, γκλίτσα, ξέφωτο - ξαίθρα, φτεροζυγιάστηκε κτλ.) » (σ. 168)¹.

δ) καμιά ἀπὸ τις λέξεις ὅσες ἀναφέρει ὁ κ. Χατζ. γιὰ ιδιοματικές τάχα καὶ ἀγνωστες δὲν εἶναι ἀγνωστὴ καὶ ιδιοματικὴ. Κι ἐξετάζοντας μία μία τις προγραμμένες ἀπὸ τὸν κ. Χατζ. λέξεις, τὴ σιάνη (σ. 168-171), τὸ δικράνι, τὸ σανὸ καὶ ὅλες τις ἄλλες (σ. 171-176), καὶ φέρνοντας ἀφθονώτατα παραδείγματα καὶ πιστοποιητικὰ γιὰ ὅλη τὴν προφορικὴ καὶ γραπτὴ χρῆση βεβαιώνω πρὸς ἀδικαιολόγητη ἦταν καὶ τυφλὴ ἢ καταδίκη τους, ἀφοῦ οἱ λέξεις αὐτές, καὶ πρῶτα πρῶτα γιὰ νὰ περιοριστῶ ἐδῶ σ' αὐτὴν (ἀφοῦ καὶ ὁ κ. Χατζ. μόνο γι' αὐτὴν ἀπαντᾷ στὴν Ἀπάντησή του), ἢ σιάνη:

1) εἶναι πολιτογραφημένη ἀπ' ὅλα μας τὰ λεξικά:

2) τὴ μεταχειρίστηκε ἐξαρχῆς ἡ λογοτεχνία μας:

3) τὴ βρίσκομε καὶ στὸν καθημερινὸ τύπο:

4) δὲ λείπει οὔτε κι ἀπὸ κείμενα γραμμένα σὲ καθαρῶουσα ἀφογή, ἀκόμη καὶ γραμμένα ἀπὸ κρητικούς, (ποὺ ἀγνοοῦν τάχα τὴ λέξη σιάνη), ἀκόμη γραμμένα καὶ ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι (« λαμβάνουν ὡς βάσιν τὴν ἐν ταῖς σιάναις ὀμιλουμένην γλῶσσαν »)

5) εἶναι γραμμένη καὶ στ' αναγνωστικὰ τοῦ 1914 μὲ τὴν ἀπλή τους καθαρῶουσα, ποὺ τόσο τὴν ἐπαινεῖ σήμερα ὁ κ. Χατζ.

Ἄς δοῦμε τώρα τί ἀπαντᾷ σ' αὐτὰ ὁ κ. Χατζ. Ἀφοῦ προσπαθεῖ

ν' ἀνασκευάσει περαστικὰ καὶ χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ ὅσα εἶπα στοὺς παραγράφους (β) καὶ (γ)—γιὰ τὸ (β) ἀναφέρεται στοὺς αἰώνιους ἱστορικοὺς λόγους, ποὺ ἔκαμαν ν' ἀποχτήσωμε γραπτὴ γλῶσσα διαφορετικὴ ἀπ' ὅ τι σχηματίστηκαν αἱ γλώσσες τῶν ἄλλων λαῶν (σ. 26), καὶ γιὰ τὸ (γ) ἀπαντᾷ πὼς τότε, ἀν ἀκολουθήσῃ κανεὶς τὴ γνώμη μου, « εἰσάγει εἰς τὰ αναγνωστικὰ βιβλία γλωσσικὰ στοιχεῖα, ἤτοι λέξεις, τύπους, σημασίας κλπ. ἀγνωστα εἰς τὰς πόλεις » (σ. 16), ἐνῶ ἐγὼ δὲ μιλῶ γιὰ τύπους, παρὰ γιὰ λέξεις, καὶ ἀναφέρω ὠρισμένα παραδείγματα—χωρὶς νὰ κάμῃ λόγο γιὰ τίποτε ἄλλο ἀπ' ὅσα ἀναφέρω στοὺς παραγράφους (α) καὶ (δ) καὶ γιὰ ὅλες τις ἄλλες λέξεις ποὺ ρητὰ ἀδικοκατηγόρησε, περιορίζεται νὰ σημειώσῃ τ' ἀκόλουθα γιὰ τὴ λέξη σιάνη.

* Ἄλλη ἀντίφασις ἐμοῦ εἶναι κατὰ τὸν κ. Τρ. ὅτι ἀπέκρουσα ἐκ τῶν αναγνωστικῶν βιβλίων ὡς ιδιοματικὴν (πιθανῶς ξένην) λέξιν, τὴν ὁποῖαν καὶ ἐγὼ ἄλλοτε μεταχειρίσθην. Διὰ τούτων ὁ κ. ἀνώτερος ἐπόπτης ἐλέγχεται ἀγνοῶν ὅτι οὐχὶ πάντα τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅσα ἐγράφησαν ποτε ὑπὸ τινος οἰουδήποτε εἰς ἀφημερίδα ἢ βιβλίον ἢ φέρονται εἰς τὰ λεξικά, εἶναι κατάλληλα νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ αναγνωστικὰ βιβλία. Ὅπως εἰς τοὺς ἀγροὺς τοὺς μέλλοντας νὰ παραγάγουν ἀριστον σίτον σπείρεται μόνον καθαρῶτατος σπόρος, οὕτω καὶ εἰς τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ εἰσάγεται μόνον ὅτι εἶναι πασίχρηστον καὶ πασίγνωστον, πρὸς δὲ γνησίως ἐθνικόν, εὐπρεπὲς κλπ., οὐδὲν τὸ χυδαῖον ὑβριστικόν, ιδιοματικόν, ξένον κλπ. Ὁ μακαρίτης Δηλιγιάννης μεταχειρίσθη ποτὲ ἐν τῇ Βουλῇ τὴν λέξιν στρούγγα, ὁ Μπακόπουλος τὴν λέξιν μπουρμπούληθρες, ὁ Νιρβάνας γράφει εἰς τὴν « Ἐστίαν » πληθος ξένων λέξεων καὶ ἄλλοι ἄλλας. Λοιπὸν πρέπει νὰ εἰσαχθῶσιν αὐταὶ εἰς τὰ αναγνωστικὰ βιβλία; Καὶ ὁ μεταχειρισθεὶς μὲν ποτὲ τινὰ τῶν τοιούτων λέξεων χάριν ἀστεϊσμοῦ ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτηρισμοῦ, ἀποκηρύττων δ' ἔπειτα αὐτὴν ὡς ἀνάρμοστον εἰς τὰ αναγνωστικὰ βιβλία περιπίπτει εἰς ἀντίφασιν; Ταῦτα δύνανται ἴσως νὰ δισχυρίζωνται ἄλλοι, ἀλλ' οὐχὶ ὅσοι ἐτυχον παιδαγωγικῆς μορφώσεως ἔστω καὶ στοιχειώδους » (σ. 27).

Τὸ ἀπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἐφ' ἑβέβαια δὲν ἐφαρμόζεται στὸν παραπάνω ἀτελεῖωτο παράγραφο. Τὴν πρώτη τουλάχιστο φορὰ εἶχε μὲ λίγα καθαρὰ λόγια ζητήσῃ ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Σεβαστοπουλείου νὰ ἐξοριστοῦν ἀπὸ τ' αναγνωστικὰ τῶν ἑλληνόπαιδων ἡ σιάνη, τὸ γνέθω, ὁ σανὸς καὶ μερικὲς ἄλλες λέξεις, γιὰ τὴν εἶναι ιδιοματικές. Ποιὸ συμπέρασμα ὁμοῦ θὰ βγάλῃ τώρα ὁποῖος διαβάσῃ τὴν ἀπάντησιν, ἀπὸ τὸ νέο αὐτὸ σφοδρότερο κι ἀναλυτικώτερο φιλιππικὸ τῆς σιάνης; Τὸ μόνο ποὺ καταλαβαίνει ἀμέσως εἶναι πὼς ἐνῶ ὁ ἐπικριτὴς τῆς ἰσχυρίζεται πὼς θὰ δείξῃ τί ὁ ὑποφαινόμενος ἐλέγχεται ἀγνοῶν, μετατοπίζει τὴ συζήτηση, καὶ κεῖ ποὺ ὁ λόγος ἦταν γιὰ τοὺς ιδιοματισμοὺς, σπάνιες δηλαδὴ καὶ ἀγνωστες λέξεις, ἀνακατώνει τώρα καὶ μπερδεύει μ' αὐτοὺς ξένες λέξεις καὶ ἀριστον σίτον καὶ καθαρῶ-

¹ Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. καὶ Τριανταφυλλίδη, Τὸ λεξιλόγιο τῶν νέων αναγνωστικῶν, Δελτίο 8 (1920) 120.

τατον σπόρον και χυδαίσεμους, τὸ μακαρίτη τὸν Ντεληγιάννη και τὸν Μπάκόπουλο, στρουγγες και μπουρμπουλήθρες—χωρίς ὅμως νὰ ξανα-γυρίση στὸ ζήτημα και νὰ δικαιολογήση τὴν ἀδικαιολόγητη κατα-δίκη τῆς σιάνης και τῶν ἄλλων ιδιωματισμῶν, ἢ τουλάχιστο νὰ ὁμο-λογήση θαρρετὰ πὼς ἔπαυσε νὰ θεωρῆ ιδιωματικὴ τῆ σιάνη, τώρα ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ Quo-usque οἱ περγαμηνές της, χωρίς καν νὰ μᾶς πῆ νέτα σκέτα, ἀν τώρα ὑποστηρίξη πὼς δὲν ἔχει τὴ θέση της στ' ἀναγνωστικά τῶν παιδιῶν μας γιατί εἶναι «πιθανῶς ξένη», ἢ γιατί μπορούμε νὰ τὴ μεταχειριστοῦμε και χωρατεύοντας.

Ποιὸ ἦταν τὸ ζήτημά μας; Ἄν ἡ σιάνη — γιὰ ν' ἀφήσωμε τις ἄλλες ιδιωματικὲς κατὰ τὸν κ. Χατζ. τοῦ 1918 λέξεις, γιὰ τις ὁποῖες στὰ 1919 δὲν κάνει πιά λόγο—ἀν ἡ σιάνη εἶναι ἀπ τις πολλές λέξεις και τύπους ποὺ κατὰ τὸν κ. Χατζ. τοῦ 1918 «ἀναγινώσκονται ἐν τούτοις» (τοῖς ἀναγνωστικοῖς) και ποὺ εἶναι, κατὰ τὸν κ. Χατζ. πάντα, ὄχι «κοινὸί, πανελλήνιοι», μὰ «κατ' ἀλήθειαν ἀγνωστοὶ οὐ μόνον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς ἑλληνογλώσσου γῆς ἀλλὰ και εἰς πλείστους» κτλ. Τὸ ζήτημα ἦταν — καθὼς τὸ εἶχε θέσει μόνος του ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Σεβαστοπουλείου— ἀν γι' αὐτὴν τὴν αἰτία ἔπρεπε νὰ καταδι-καστῆ, ὡς ιδιωματικὴ, ἡ σιάνη κι οἱ ἄλλες λέξεις τῆς κοινῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν και ν' ἀντικατασταθῆ με τὸ ποιμνιοστά-σιον ἴσως ἢ τὸ αἰγοστάσιον ἢ τὸ μάνδρα ἢ τὸ μανδρίον κτλ. κτλ. Καί τι ἀπαντᾷ ὁ κατήγορός της στὴν ὁμοθρονία τις ἀποδείξεις ποὺ ἔφερα σὲ τρεῖς πυκνοτυπωμένες σελίδες (τις δύο βέ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν), πὼς ἡ σιάνη και κοινὴ εἶναι και σὲ ὅλα τὰ λεξικά βρῖσκεται και στὴν καθαρεύουσα συνηθίζεται κτλ. κτλ.; Οὔτε τὸ λάθος του ὁμολογεῖ, ποὺ θιάστηκε νὰ μιλήσῃ γιὰ τοὺς τρομεροὺς ιδιωματισμοὺς τῶν ἀναγνω-στικῶν, και ποὺ τὸν ἔκαμε ν' ἀραδιάσῃ τὰ πιὸ ἀστήριχτα παραδειγ-ματα, μὰ και οὔτε νὰ ἐπιμελῆ στὸν ιδιωματισμὸ τῶν λέξεων αὐτῶν ὡ νομίζει πιά φρόνιμο. Ἀπὸ μηχανῆς θεὸς παρουσιάζεται τότε ἡ ἀμφίβολη ἐτυμολογία τῆς σιάνης, ποὺ μπορεί νὰ εἶναι ξένης κατα-γωγῆς· κι ἔτσι γράφει τώρα ξεγλιστρώντας σὲ νέα κατηγορία, πὼς τὴν ἀπέκρυσσε ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά «ὡς ιδιωματικὴν (πιθανῶς ξένην) λέξιν [ἢ παρένθεση παρουσιάζει κάτι ποὺ δὲν εἶχε εἰπωθῆ τότε]» και πὼς τέτοιες ξένες [ἢ μήπως πιθανῶς ξένες λέξεις;] «δὲν πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὰ ἀναγνωστικά βιβλία» ἀκόμη κιὰν «ἐγράφησάν ποτε ὑπὸ τινος οἰουδήποτε» ἢ ἀν ἀκούωνται και μέσα στὴ βουλή. ¶

Μὰ—ὡς ἀφήσωμε πιά ποὺ ἡ σιάνη ἀποδείχτηκε συχνότατη λέξη, ποὺ δὲ γράφηκε μόνο «ποτὲ ὑπὸ τινος οἰουδήποτε»—γιὰ τις ξένες λέξεις

ἔκαμε ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Σεβαστοπουλείου ξεχωριστὰ ἰδιαίτερο λόγο στὴ διαμαρτυρία του, ἐνῶ ἀκριβῶς με τὴ σιάνη και με τὸ σανὸ (κι αὐτὴν ὄχι πιά πιθανῶς μὰ ἀσφαλῶς ξένη) και με τὸ γνέθω και λίγες ἄλλες λέξεις—ξένες ἢ ντόπιες, ἀδιάφορο—ζητοῦσε ν' ἀποδείξῃ πὼς πολλές ιδιωματικὲς λέξεις κρύβονταν μέσα στὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν.

Και ἀκολουθεῖ ἕνα δεῦτερο ἐπιχείρημα, πὼς ἀν ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζ. εἶχε γράφει μίαν φορά τὴ σιάνη, τὴν ἔγραψε γιὰ νὰ χωρατέψῃ, «χάριν ἀστεϊσμοῦ ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτηρισμοῦ». Μὰ δὲν εἶχαν ἀμφι-σθητηθῆ ἢ συζητηθῆ ἀπὸ μένα οἱ σκοποὶ γιὰ τοὺς ὁποῖους εἶχε προ-τιμήσει νὰ μεταχειριστῆ γράφοντας ὁ κ. Χατζ. τὴ λέξη σιάνη. Βλέ-ποντας ὁ συγγραφέας τοῦ Quo-usque τὸν ἐπικριτὴ νὰ καταδικάζῃ τοὺς πολλοὺς και τρομεροὺς ιδιωματισμοὺς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, και νὰ ὀνομάζῃ στὰ λίγα δραστηκὰ παραδείγματα ποὺ ὁ ἴδιος μάζεψε γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξῃ, τὴ σιάνη, εἶπε τὴν ἀπορία του: Πὼς, κρητικὸς ὁ ἴδιος, ποὺ θὰ ξέρῃ ἀπὸ τὸ χωριὸ του γιὰ τὴ σιάνη τὸ ιδιωματικὸ και ὄχι τόσο γνωστὸ μιᾶτο, τὴ στιγμὴ ποὺ θέλει νὰ γράψῃ ζωντανό-τερα—και νὰ χωρατέψῃ βέβαια, γιατί ὄχι; Ποιὸς θὰ τὸν ἐμποδίσῃ;—δὲ γράφει μιᾶτο, παρὰ καταφεύγει στὴ σιάνη, ἀν δὲν εἶναι γιατί αὐτὴν ἔμαθε, αὐτὴν ἀκουσε κι αὐτὴ διάβασε ζώντας στὴν Ἀθήνα και τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὡς εἶναι κι ἐλάχιστα χρόνια (τὸ «ἐν ταῖς σιάναις» γράφηκε ἀπὸ τὸν κ. Χατζ. στὰ 1884· κρητικοὶ με πληροφόρησαν στὸ μεταξὺ πὼς ἡ σιάνη σήμερα εἶναι γνωστὴ και οἱ πόλεις τῆς Κρήτης) κι ἐνωθε ἔτσι πὼς με τὴ σιάνη θὰ τὸν καταλάβαιναν ὄλοι, και μάλιστα καλύτερα, τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἤθελε νὰ τοὺς χωρατέψῃ.

Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο, πὼς μιὰ λέξη ποὺ γράφηκε σὲ ἐπιστημονικὸ βιβλίον «χάριν ἀστεϊσμοῦ» μπορεί νὰ εἶναι «ἀνάρμοστος» στ' ἀναγνω-στικά, ὁ καθένας μας βέβαια θὰ συμφωνήσῃ πρόθυμα με τὸν κ. Χατζ. ἀν και με ὅσα λέει φαίνεται πὼς θέλει ν' ἀποκλεισθῇ κάθε «ἀστεϊσμὸς» ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά... Κάθε χωρατό! Τί κριμα!—Κι ἔτσι ὅμως ἀν εἶναι, δύσκολο τότε νὰ καταλάβωμε ὅλο τὸν πόλεμο ποὺ σήκωσε ὁ ἐπικριτὴς μιὰ φορά ἐπικρίνοντας τὸν Ψυχάρη και χαλνώντας τὸν κόσμο, ποὺ τάχα ἤθελε νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ ὁ Ψυχάρης νὰ λέμε και νὰ γράφωμε τὸ καταλαβίνκος, ποὺ ὡστόσο τὸ εἶχε μεταχειριστῆ ὁ συγγραφέας τοῦ Ταξιδιοῦ «χάριν ἀστεϊσμοῦ ἢ ἄλλου τινὸς χαρακτη-ρισμοῦ» σὲ μίαν του κωμωδία.

Αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ συμπληρώνοντας ὅσα λέει ὁ κ. Χατζ. γιὰ τὴ σιάνη. Νομίζω ὅμως καλὸ νὰ προσθέσω στὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρω στὸ Quo-usque γιὰ τὴ λέξη σιάνη τ' ἀκόλουθα ποὺ διάβασα ἀπὸ τότε. Ὅς κριτὴ ὁ ἀναγνώστης ἀν σὲ

κανένα τους χρησιμοποιήθηκε ή προγραμμαμένη αυτή λέξη «χάριν άστεισμοῦ» καὶ ἂν μὲ τις νέες αὐτὲς περιγραμμένες ἀποδειχνοῦνται πειστικώτερα παρὰ μὲ τις παλιές, πῶς ὅσοι μεταχειρίζονται τὴ λέξη στάνη σὲ ἀναγνωστικὸ ἑλληνοπαιδῶν δὲν «ἐτυ-
χὸν παιδαγωγικῆς μορφώσεως ἔστω καὶ στοιχειῶδους», καθὼς ἀπροσδόκητα πρόσ-
θεσε ὁ κ. Χατζ. τελειώνοντας τὴ συνηγορία του γιὰ τὴν προγραφή τῆς στάνης,
καὶ θέλοντας μὲ ἓνα τελευταῖο, παιδαγωγικὸ — καὶ κάπως προσωπικὸ — ἐπιχει-
ρημα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐπιχειρηματολογία ποῦ ὁ ἴδιος κατὰλαβε πῶς στέκεται πιά
σὲ πολὺ σαθρὰ θεμέλια.

Πορφύρα, Σκιές 1920, σ. 127. Βράδυ σ' ἓνα χωριό. «Τώρα ἀποκάτω ἀπτά-
βουνά τὰ θαϊκὰ ποῦ ἰσκιῶσαν μαζῶξαν τὰ κοπάδια τους ἀπτά λιβάδια οἱ στάν-
νες». — Κονδυλάκη, Πρώτη ἀγάπη, 1919, σ. 41-42, ἀναφέρει μέσα στὸ διή-
γημα δυὸ φορές τὸ ἰδιωματικὸ (καὶ ξένο, ὄχι ὁμῶς βέβαια χυδαῖο οὔτε ὀδρισιτικὸ)
μιτάτο. Κι ἐπαξηγαί σὲ μιὰ σημείωση: «μιτάτο, στάνη καὶ μάντρα» βλ. Δελτίο 8,
127 — Ἔστια (ἢ ἑφημερίδα) 26 Δεκ. 1919: «Φουστανελάδες μυρίζοντες χωριὸ καὶ
στάνη» — «Καθημερινή» 19 Μαΐου 1920: «ποῖμνιον ἀγαθὸν τὸ ὅποιον θὰ ἀδή-
γαί μὲ τὴν γκλίτσαν τῆς ἐξουσίας εἰς τὴν Βενιζελικὴν στάνη» — Ἔστια 4 Φεβρ.
1921: «Ἡ νέα μόδα. Ἡ Ἀγγλικὴ μόδα τῶν μικροσκοπικῶν σκυλιῶν μέσα εἰς τὰ
μανσόν τῶν κυριῶν ἀρχίζει νὰ εἰσάγεται, φαίνεται, καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας... Ὁ
εἰσπράκτωρ ἐπεκαλέσθη τὸν Κανονισμόν, ὁ ὅποιος δὲν κάμνει διάκρισιν μεταξὺ
σκύλων τῶν μανσόν καὶ σκύλων τῆς στάνης. Ἐνας ἐπιβάτης ἀπεφάνθη ὅτι...»
— «Ἐμπρός» 24 Δεκ., (ἄρθρο τοῦ Πεζοπόρου, ποῦ πολεμᾷ ἀδιάκοπα τὴν ἀνύπαρ-
χτη τάχα γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν): «Εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν ξεχειμωνιάζουν τὰ
περισσότερα ποῖμνια τῆς Ἀττικῆς. Βουνά, ρεματιές, χαράδρες, λιβάδια, πευκῶ-
νες... Παντοῦ στάνες καὶ ὕψηλοι, τραχεῖς βοσκοί. Ὁ βοσκὸς μὲ τὴν μεγάλην
γκλίτσαν του» — Ἐκθεαὶς εἰκόνων Κίμωνος Λόγγη, αἴθουσα Παρνασσοῦ, 1920,
«ἀρ. 20» στάνη εἰς τὸν κάμπον τῆς Ρουμανίας» (κ. ἄ). Ὁ κ. Λόγγης ἔζησε στὴ
Ρουμανία καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ὅλη του σχεδὸν τὴ ζωὴ, μὰ στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύ-
ουσα τὸν βλέπομε κι αὐτὸν νὰ μεταχειρίζεται τὸ λεξιλόγιό τῆς κοινῆς, μὲ τὴ
στάνη. Στὴν περίστασι μάλιστα αὐτὴ φανερὸ πῶς δὲν τόγραψε καθόλου «χάριν
ἀστεισμοῦ», ἀφοῦ γυρεῦει νὰ πούλησῃ τὴ ρουμανικὴ του αὐτὴ στάνη, καὶ μάλιστα
γιὰ μερικὲς χιλιαδοῦλες δραχμὲς.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι πῶς καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴν προγραφή τῆς ἀπὸ τὸν κ. Χατζ.
ἢ ἰδιωματικὴ καὶ «πιθανῶς ξένη» στάνη, ἔτυχε νὰ μᾶς παρουσιαστῇ σὲ ὄλα σχεδὸν
τ' ἀναγνωστικὰ ποῦ κυκλοφόρησαν ἀπὸ τὸ 1918 ὡς τὸ 1920. Πουθενά, φυσικά, δὲ
συλλογίστηκε τὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμε:

«Πέρα ἀπὸ τὸ ποταμάκι ἦταν ἓνας βοσκὸς μὲ τὰ πρόβατά του καὶ τὸ σκύλο
του. Στὴ στάνη του, εἶπε ἡ κυρὰ Μάρω, ἔχει κάτι κόττες καλοθραμμένες. Τὸ
καλοκαίρι πρόφτασα νὰ τοῦ ἀρπάξω ἓνα δυὸ κοτόπουλα...». «Μιὰ μέρα μᾶς
πῆρε ὁ παπποῦς καὶ πήγαμε στὴ στάνη. Εἶχαμε μαζὶ μας καὶ τὸ μικρὸ σκυ-
λάκι μας, τὸν Πιστό». Καρκαβίτσα Ἀναγνωστικὸ Γ' σ. 148, 116. Βλ. ἀκόμη
«Τὰ Ψηλά βουνά» σ. 14:

«...καὶ καρτεροῦν τὴν ἀνοιξή, τ' ὁμορφο καλοκαίρι,
...νὰ βγοῦν οἱ στάνες στὰ βουνά, νὰ βγοῦν οἱ βλαχοπούλες,
νὰ βγοῦν καὶ τὰ βλαχόπουλα, λαλώντας τίς φλογέρες».

— «Ἐκαμε ἀκόμη ἓνα βοσκὸ μὲ τὴ στάνη του...». Ὡσπου νὰ ποῦν «λύκος

τριγυρνᾷ στίς στάνες μας», οὔτε λύκος φαινόταν οὔτε τ' ἀχνάρια του». «Πὸ
εὐκολα θὰ κυνηγήσετε τοῦ Τάκη τὴ στάνη. Σκυλιὰ δὲν ἔχει...». «Ἡ ἀστρο-
φεγγιὰ φώτιζε τὴ στάνη σὰν ἡμέρα» Καρκαβίτσα — Παπαμιχαήλ, Ἡ
Πατρίδα μας, σ. 81, 109, 109, 110.

Ἄς προσθέσω ἀκόμη ἐδῶ πῶς τὰ βάσανα τῆς κατακαημένης στάνης δὲ φαί-
νεται νὰ τελειῶσαν. Ἐχω μπρὸς μου τὴν περίφημη: Ἐκθεαὶς τῆς ἐπιτροπείας
τῆς διορισθείσης πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχο-
λείων. Ὑπουργεῖον ἐκκλησιαστικῶν καὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, 1921, 160 σελ.
Ἄν καὶ γίνεται συχνότατα λόγος γιὰ ἰδιωματισμοὺς, ξενισμοὺς καὶ χυδαῖσμοὺς,
ὁμῶς, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ κ. Χατζιδάκι, οἱ συντάχτες τῆς ἐκθεαὶς
δὲν κατηγοροῦν τὴ στάνη γιὰ κανένα ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοῦς. Τῆς βρῆκαν ὁμῶς
ἓνα ἄλλο, σπουδαιότατο κι αὐτό, ψεγάδι. Εἶναι ἀπὸ τίς λέξεις γιὰ τίς ὁποῖες ἡ
ἐπιτροπεία σημειώνει (μιλώντας γιὰ τὰ Ψηλά βουνά): «Ὅπως εἰσάγεται εἰς τὴν
γλῶσσαν τοῦ μαθητοῦ παντοδαπὸς φάρτος λέξεων ἀχρήστων [τὸ ποιμνιστάσιον
καὶ τὸ αἰροστάσιον], βλέπετε τῶν παλιότερων ἀναγνωστικῶν δὲν ἦταν τόσο ἀχρη-
στο] λέξεων, ἄλλινες οὔσαι κεναὶ ἐννοιῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός, εἶναι καὶ
αὐταὶ καταδικασμέναι εἰς λήθην. Ὅπως ὁ μαθητὴς τῆς Γ' τάξεως ὡσεὶ μὴ εἶχε
τι καλύτερον νὰ διδαχθῇ ἀναγκάζεται νὰ μανθάνῃ καθ' ὅλον τὸ ἔτος τί εἶναι
γάβροι, καρδάρες, σκαθάκια, στάνες...» (σ. 61).

§ 5. Μιὰ ἀπορία.

Νὰ μὴ φοβηθῇ ὁ ἀναγνώστης πῶς ἀφοῦ τὸν ἀπασχόλησα τόση
ῶρα μὲ μιὰ μόνο λέξη, τὴ στάνη, πῶς μὲ τὴν ἴδια διεξοδικότητα καὶ
ἐπιμονή θὰ τὸν ἀναγκάσω νὰ μὲ παρακολουθήσῃ στὰ τόσα ἄλλα ἐπι-
χειρήματα κι ἀντιεπιχειρήματα ποῦ γέννησε ὁ κανονισμὸς τῆς σχο-
λικῆς γλώσσας κι ἡ πολεμικὴ ποῦ τῆς ἔγινε. Νομίζω κι ἐγὼ πῶς
φτάνουν ὅσα εἰπῶθησαν, κι εἶμαι μάλιστα πρόθυμος νὰ δεχτῶ πῶς τὸ
ἀτύχημα ποῦ ἔπαθε ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Σεβαστοπουλεῖου — πῶς ἄλλωθ
νὰ τὸ ποῦμε; — μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἰδιωματισμοῦ τάχα τῆς σχολι-
κῆς γλώσσας, καθὼς καὶ τὸ δεῦτερο ἔπειτα ἀτύχημα, ποῦ προσπά-
θησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀδικαιολόγητη προγραφή τῆς στάνης, δὲν
ἀποτελεῖ τὸ δυνατώτατο μέρος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ κ. Χατζ.
Θέλω τώρα νὰ ἔρθω σ' ἓνα ἄλλο ζήτημα. Καὶ ἀφοῦ προσπάθησα
στὴν ἀρχή, μὲ τίς ἐξηγήσεις ποῦ ἔδωσα, νὰ δείξω πόσο ἀδικαιολό-
γητα εἶχε παραπονεθῇ γιὰ μερικὰ πράγματα ὁ κ. Χατζ. στὴν ἀπάν-
τησή του, ἐπιθυμῶ τώρα νὰ εἰπῶ ἐδῶ μιὰ ἀπορία μου.

Ἡ ἀπορία μου αὐτὴ εἶναι πῶς ἡ ἀπάντησι τοῦ κ. Χατζ. δὲν
εἶναι γραμμένη μὲ τὸν τρόπο ποῦ θὰ περίμενε κανεὶς καὶ ποῦ ἔχει
καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀξιῶσῃ. Καὶ θὰ ἔχη τὴν ἀξίωσι αὐτὴ ὄχι μόνο
ὅταν πρόκειται νὰ βρεθῇ ἀπὸ ἐπιστήμονες ἢ ἀλήθεια σ' ἓνα τόσο
σοβαρὸ καὶ σημαντικὸ ζήτημα, καθὼς ἐκεῖνο ποῦ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ

γραφῆ τὸ Quo-usque καὶ ἡ Ἀπάντηση, μὰ καὶ ἄμα τύχη νὰ συναντηθοῦν σὲ μιὰ ὅποια καὶ νὰ εἶναι διαφωνία δυὸ ἀνθρώποι ποὺ δὲν ἔχουν τίποτ' ἄλλο νὰ μοιράσουν. Ἡ ἀπορία μου εἶναι πῶς ἡ ἀπάντηση τοῦ κ. Χατζ., εἶναι γραμμένη μὲ τόσο λίγη προσοχὴ καὶ τόσο ὑπερβολικὴ προχειρότητα. Γι' αὐτὸ τὸν βλέπομε καὶ διάβάζει συχνὰ στραβά ὅ τι γράφηκε στὸ Quo-usque, ἢ δίνει ἄλλο νόημα διαφορετικὸ σὲ ὅ τι ἀπὸ μένα ἢ ἀπ' ἄλλους καθαρῶτατα εἶχε διατυπωθῆ, στηρίζεται σὲ γεγονότα ἀνύπαρχτα καὶ συχνότατα ἀποδίνει σὲ μένα (ἢ τὸν κ. Δελμοῦζο) λόγους ποὺ μόνο σὲ τρίτους θὰ μπορούσαν νὰ καταλογιστοῦν, ἔτσι ποὺ κι οἱ παραπομπές ποὺ μνημονεύει νὰ μὴν ἀναφέρονται σὲ δικὰ μου λόγια. Ἔτσι βέβαια μεγαλώνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιχειρημάτων γιὰ μιὰν Ἀπάντηση καὶ ὁ ἀνίδεος ἀναγνώστης, πλανημένος ἀπὸ τόσα ἀνύπαρχτα καὶ ψεύτικα περιστατικά, θὰ πιστέψῃ εὐκολώτερα ὅσα διαβάζει καὶ θὰ δικαιώνη ἴσως τὸ συγγραφέα της, ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅμως μέρος—καὶ γι' αὐτὸν βέβαια τὸ σκοπὸ γίνεται ἡ δημόσια συζήτηση—καταντᾶ πολὺ δυσκολώτερο νὰ φωτιστῇ τὸ κοινὸ γιὰ τὴν ἀλήθεια. Καὶ αὐτὸ τὸ κάνει ἀκόμη πιὸ δύσκολο ὁ προσωπικὸς, ὁ κούραστικὸς ἀπροσωπικὸς καὶ καθόλου ψυχραίμος τόνος, ποὺ ἀναδίνεται ἀπ' ὀλόκληρη τὴν Ἀπάντηση.

§ 6. Τί... δὲν εἶπε ἡ κ. Δέλτα γιὰ τὰ «Ψηλὰ βουνά».

Μιὰ ἀπὸ τίς πολλές ἀδυναμίες τοῦ κ. Χατζ., ἴσως ὅμως ἡ πιὸ ἀκατανόητη καὶ ἀσυγχώρητη, εἶναι πῶς δίνει ἄλλο νόημα στὰ κείμενα ποὺ διαβάζει ἀπὸ κείνο ποὺ ἀληθινὰ ἔχουν, κι ἔτσι μὲ τὴν ἀδικαιολόγητῃ του ἀπροσεξία παρουσιάζει τὰ πράγματα διαφορετικὰ ἀπ' ὅ τι εἶναι. Ἔτσι ἔξαφνα, σ' ἓνα μέρος τῆς διατριβῆς του (σ. 32) φέρνει γι' ἀπόδειξη τῆς «γενικῆς ἀποδοκιμασίας» ποὺ ὑποδέχτηκε τὰ Ψηλὰ βουνὰ τῆ γνώμη «ὀκαδοῦ τῆς δημοτικῆς» δημοσιευμένη στὸ Δελτίο τοῦ Ὀμίλου, ποὺ ἰσχυρίστηκε πῶς... «οὐδὲ προσπάθεια κἀν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων παρατηρεῖται εἰς τὰ νέα ἀναγνωστικά».

Παραξενεύτηκα ὅταν διάβασα αὐτὰ στὴν Ἀπάντηση, ὄχι γιατί φαντάστηκα ποτὲ τὰ Ψηλὰ βουνὰ ἀνώτερα τῆς κριτικῆς καὶ τέλει (ὁ ἴδιος εἶχα μιλήσει στὸ συνέδριο τῆς Χαλκίδας γιὰ μερικὲς ἀτέλειες τοῦ βιβλίου, πρᾶμα ποὺ ἔδωσε τώρα ἀφορμὴ στὸν κ. Χατζ. (σ. 34) νὰ πῆ πῶς τὸ ἀπεκήρυξα), οὔτε γιατί ὁ κ. Χατζ. μόνο «γενικὴ ἀποδοκιμασία» ἐνὸς βιβλίου ἀντιλήφτηκε, ἐκεῖ ὅπου τόσες εὐνοϊκὲς κρίσεις τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ ἀκούστηκαν καὶ δημοσιεύτηκαν

μάλιστα! μὰ γιατί μὲ παραξένεψε τὸ περιστατικὸ πῶς «οὐδὲ προσπάθεια κἀν πρὸς βελτίωσιν» ἔδλεπε ἓνας φίλος τῆς δημοτικῆς. Ξαναδιαβάζοντας ὅμως τὰ λόγια αὐτὰ σκόνταψα καὶ σὲ κάτι ἄλλο: στὴν καθαρῆουσα δηλαδὴ ποὺ ἔκαναν τὸ φίλο νὰ μιλήσῃ στὸ Δελτίο τὰ εἰσαγωγικά τοῦ κ. Χατζ.—ἐνῶ τὸ Δελτίο δὲν καταχωρίζει ἄρθρα, σὲ καθαρῆουσα—καὶ μάλιστα μιὰ κακογραμμένη καθαρῆουσα, ποὺ οὔτε σὲ μαθητικὴ θεματογραφία δὲ θὰ εἶχε τὴ θέση της (προσπάθεια πρὸς βελτίωσιν τῶν ἀναγνωστικῶν παρατηρεῖται εἰς τὰ νέα ἀναγνωστικά). Τί φίλος τῆς δημοτικῆς, ἔλεγα στὸν ἑαυτὸ μου, νὰ εἶναι αὐτός;

Καὶ τώρα τί λέτε πῶς εἶχε γίνει; Ἀνοίγω στὸ μέρος ποὺ παραπέμπει ὁ κ. Χατζ. («Δελτ. Ζ', σ. 46»), καὶ βρίσκω μιὰ μελέτη τῆς Κας Δέλτα γιὰ «Τὰ καινούρια ἀναγνωστικά μας». Ἐκεῖ ἀναφέρονται ρητὰ σὲ ξεχωριστὸ μέρος κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα ὅλα τὰ νέα ἀναγνωστικά γιὰ τὰ ὁποῖα μιλεῖ ἡ κ. Δέλτα καὶ ποὺ κυκλοφόρησαν τὸ 1917, δηλώνεται ἀκόμη στὴ σημείωση τῆς ἐπικεφαλίδας πῶς ἡ μελέτη αὐτὴ ἦταν συνταγμένη ἀπὸ τὴν ἀνοίξη τοῦ 1918, καὶ λίγο παρακάτω, λέει ἡ κ. Δέλτα τ'ἀκόλουθα λόγια, συνοψίζοντας τὴν ἐντύπωσή της ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς: «Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἀποφασίστηκε τὸ περασμένο καλοκαίρι. Μέσα σὲ λίγες ἑβδομάδες ἔπρεπε νὰ γραφοῦν, νὰ κριθοῦν καὶ νὰ τυπωθοῦν τὰ νέα βιβλία, ποὺ θὰ ἔμπαιναν στὸ σχολεῖο μὲ τὸ φετινὸ σχολικὸ χρόνο. Τὸ περιεχόμενό τους δὲν εἶναι βέβαια τόσο εὐκόλο ν' ἀλλάχθῃ ὅσο ἡ γλῶσσα τους, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ δοῦμε μαζί μὲ τὴ νέα γλῶσσα τὴν προσπάθεια τουλάχιστον γιὰ ἓνα νέο καλύτερο περιεχόμενο, ὅσο βιαστικά καὶ ἂν γράφηκαν τὰ νέα αὐτὰ βιβλία». Καὶ προχωρώντας ζητεῖ νὰ στηρίξῃ τὴ γνώμη της αὐτὴ μὲ ἀφθονὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔξι καινούρια ἀναγνωστικά ποὺ πρωτοκυκλοφόρησαν στὰ 1917.

Ἀπρόσεχτα καὶ ἀδικαιολόγητα ὁ κ. Χατζ. στραβομεταφράζει τὰ λόγια αὐτὰ στὴν καθαρῆουσα, προσθέτει τὰ εἰσαγωγικά καὶ, τὸ σημαντικώτερο, δίνει στὰ λόγια τῆς κ. Δέλτα νόημα ποὺ δὲν εἶχαν, ποὺ οὔτε ἡ ἴδια βέβαια θὰ τὸ δέχονταν, ποὺ οὔτε κἀν ἦταν δυνατὸ νὰ τὸ εἶχε διατυπώσῃ τότε γράφοντας, ἀφοῦ τὰ Ψηλὰ βουνὰ δὲν εἶχαν συγγραφῆ κἀν τότε ἀκόμη (ἡ πρώτη τους ἐκδοσὴ κυκλοφόρησε μόλις τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1919*) καὶ φυσικὰ λείπουν ἀπὸ τὸν

* Π.β. τὴν ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, πρὸς τοὺς κ. κ. ἐπιθεωρητὰς καὶ τοὺς διευθυντὰς τῶν δημοτικῶν

πίνακα των αναγνωστικών του 1917 που προτάσσει ή κ. Δέλτα στη μελέτη της. Και έτσι πιστοποιεί ό κ. Χατζ. τη «γενική αποδοκιμασία» των Ψηλών βουνών, που έγινε τάχα ακόμη κι από τους φίλους της δημοτικής και τους συνεργάτες του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου.

Όσο για την πραγματική γνώμη της κ. Δέλτα, πώς θα έπρεπε «νά δούμε μαζί με τη νέα γλώσσα την προσπάθεια τουλάχιστο για ένα νέο καλύτερο περιεχόμενο», θα τη συμπεριζέται, νομίζω, κάθε φίλος της δημοτικής· αυτό όμως ήταν δύσκολο να το αξιώσωμε από τ' αναγνωστικά του 1917, που έτοιμάστηκαν όπως όπως, καθώς παρατήρησα κι εγώ στον ίδιο τόμο του Δελτίου*.

σχολεύων του κράτους (άρ. πρωτ. 51868, αρ. εγκυκλ. 48) «Καθιστώμεν ύμιν γνωστόν ότι εκ των υποβληθέντων προς κρίσιν αναγνωστικών... τα Ψηλά βουνά... θα είναι έτοιμα προς πώλησιν τὰς πρώτας ήμέρας του 'Ιανουαρίου 1919... 'Εν 'Αθήναις τῆ 18 Δεκεμβρίου 1918. 'Ο υπουργός Δ. Δίγκας. (Τό ξώφυλλο τῆς α' έκδοσης των Ψηλών βουνών έχει για χρόνο 1918).

* Τριανταφυλλίδη, Quo-usque σ. 148: «...Καλύτερο και ανώτερο περιεχόμενο, σύμφωνα με την αξίωση του δημοτικισμού, θα ήταν δύσκολο και άδικο να το ζητήση κανείς από τα βιβλία αυτά, έτοιμασμένα—ή και μεταφρασμένα—με τον τρόπο που είπα». Με την αντίληψη αυτή, ήδη τον 'Οκτώβριο του 1917 διατυπώνονταν σε υπόμνημα των ανωτέρων έποπτών προς το 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο την πρώτη φορά που έλαβαν μέρος σε συνεδρία του, ότι «...ως προς το περιεχόμενον των νέων αναγνωστικών [του 1917]... κρίνομεν αναγκαίον να τονίσωμεν ότι εις διάφορα σημεία δέν συμφωνοῦμεν με το περιεχόμενον των οὔτε ήμποροῦμεν ν' αναδεχθῶμεν την εὐθύνην τῆς ἐμφανισθεῖσων, ή οποία ἐξαιτίας τῆς γλωσσικῆς των ἐπεξεργασίας είναι ἀνδαχόμενον να μας ἐπιρριφθῆ...».

Είναι ανάγκη να εξηγηθῆ ακόμη εδώ ότι όταν το 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο εγκρίνη ένα αναγνωστικό υποδείχνει στο συγγραφέα του τις ουσιαστικές αλλαγές που κρίνει αναγκαίο να γίνουν, εκτός όμως απ' αυτές δέν μπορεί ν' άλλαχτῆ ἀργότερα τίποτε, εκτός αν ό ίδιος ό συγγραφέας ξαναυποβάλῃ ἀλλαγμένο τό βιβλίο του σε νέα κρίση. Σχετικά πάλι με τ' αναγνωστικά του 1917 πρέπει να σημειωθῆ και τοῦτο, ότι εγκρίθηκαν από τό 'Εκπαιδ. συμβούλιο ήδη τον Αύγουστο του 1917, μήνα σχεδόν δλόκληρο πριν πραγματοποιηθῆ ό θεσμός των ανωτέρων έποπτών, σ' εποχή που οὔτε ό σχετικός νόμος δέν είχε καλά καλά θεσπισθῆ. Αὐτά τά περιστατικά είχα στο νοῦ όταν έγραφα στο Quo-usque (σ. 168) για τά πρώτα αναγνωστικά τῆς δημοτικῆς (του 1917, γιατί μόνο αυτά είχε κατακρίνει ως τότε και ό κ. Χατζ., τήν άνοιξη του 1918), ότι μπορεί να δίνουν αυτά, «στις μικρές τάξεις του δημοτικού πρόωρα λέξεις για έννοιες που ἀργότερα μόνο θα έπρεπε να διδαχτοῦν στα παιδιά. Αυτό είναι όμως ζήτημα που δέν έχει σχέση οὔτε με τό γλωσσικό τύπο των αναγνωστικών, οὔτε με τῆ δικαιοδοσία εκείνων που είχαν αναλάβει να κανονίσουν μόνο τῆ γλωσσική τους μορφή και όχι ν' ἀλλάξουν και τό περιεχόμενό τους» (άφοῦ, πιά δέν επιτρέπονταν ουσιαστικές αλλαγές, που είχαν άλλωστε αποφασισθῆ από τό 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο σ' εποχή που οι

§ 7. *Semper aliquid haeret.*

Δέ θα κουράσω τον αναγνώστη ανασκευάζοντας ή επεξηγώντας όλα τ' άλλα περιστατικά όπου τυφλή πολεμική ώδήγησε τό συγγραφέα τῆς 'Απάντησης σε βεβαιώσεις άξιοπιστίας ανάλογης με τήν παραπάνω ή στην υλοθεσία πληροφοριών άστήριχτων, που θα έπρεπε βέβαια να εξελεχτοῦν πριν χρησιμοποιηθοῦν. ('Ετσι λ.χ. διαβάζομε στην 'Απάντηση πως «ἀπέναντι τῆς γενικῆς ταύτης αποδοκιμασίας [για τά Ψηλά βουνά, που διαμαρτυρήθηκε τάχα κι ό δπαδός τῆς δημοτικῆς, βλ. § 6] παρήγγειλαν [ό κ. Δελμούζος κι εγώ], ως ήκουσα [να μην πιστεύη], διά έπιστήμου έγκυκλίου [άνύπαρχτης] προς τό έν Χαλκίδι συνέδριον των διδασκάλων να κρίνουν τό βιβλίο τουτο έν σχέσει προς τά προηγούμενα αναγνωστικά, οὐχι ἀπολύτως», σ. 32). Θέλω μόνο να παρατηρήσω με τήν ευκαιρία αυτή πόσο θλιβερό είναι που ό γλωσσικός άγώνας, εκτός από τις ουσιαστικές—γλωσσικές και ψυχολογικές—δυσκολίες που έχει να νικήση, είναι υποχρεωμένος ν' αντικρίξη κάθε τόσο κι εμπόδια πλάνης σαν τά παραπάνω, ύψωμένα άπροσδόκητα ἀπέναντί του από κείνους ακριβώς, που άσχετα με τῆ θέση τους στον άγώνα θα έπρεπε με περισσότερη προσοχή κι έπιστημοσύνη να φωτίζουν τό κοινό για τό σημαντικό αυτό ζήτημα. Οὔτε πρέπει να κρίνονται βεβαιώσεις σαν τις παραπάνω τόσο άκίνδυνες, ακόμη κι όταν με τόση ευκολία διαψεύδωνται ή οὐλή μένει τῆς διαβολῆς. Είναι αυτό παλιά αλήθεια που βγήκε από τήν πατρίδα μας, και τό *semper aliquid haeret* μένει για κακή τύχη—ή «δύστυχα», όπως λένε κατά τον κ. Χατζ. οι «μαλλιαροί» τό *δυστυχώς* ('Απάντ. σ. 36)—αίώνια σωστό. Ίσως μάλιστα να γίνεται αυτό σε μεγαλύτερο βαθμό εδώ παρά σε άλλους, πιδ πολιτισμένους τόπους, όπου ή σκέψη και τό

άνώτεροι έπόπτες δέν ήταν καν υπάλληλοι). Ξαναδημοσιεύοντας τώρα στην άπάντησή του ό κ. Χατζ. τά λόγια μου αυτά, και τυκώνοντας τα μάλιστα με χοντρά χοντρά γράμματα, τό σχολιάζει έτσι: «... αποσύρονται και προσπαθοῦν ν' αποβάλουν πᾶσαν εὐθύνην διά τήν ποιότητα των βιβλίων διατεινόμενοι άτοπώτατα ότι ή δικαιοδοσία αὐτῶν δέν ἐκτείνεται εις τό περιεχόμενον ἀλλά μόνον εις τήν γλώσσαν» (σ. 30).

'Απ' όσα όμως εξήγησα παραπάνω έγινε φανερό πόσο άδικο είναι τά λόγια του κ. Χατζιδάκι. Του τά συγχωρῶ όμως, γιατί του έκαμα ό ίδιος ευκολώτερη τήν άπροσεξία του, αφού από αλληλεγγύη προς τό 'Εκπαιδευτικό συμβούλιο δέ θέλησα να μιλήσω στο Quo-usque καθαρώτερα. Και σήμερα δέ θα τό είχα κάμει αν δέν έγραφα, καθώς είπα, για τήν ιστορία. Για τις παρεξηγήσεις όμως του κ. Χατζ. θα γίνῃ παρακάτω περισσότερος λόγος.

βιβλίο κυκλοφορούν περισσότερο κι ευκολώτερα, και το κύρος των αυθεντιών δεν έχει πιά τόσο αποπνιχτική δύναμη.

*Έτσι, για να φέρω ένα παράδειγμα από την τελευταία ακριβώς συζήτηση για τη σχολική γλώσσα, ή άσπεια κατηγορία που εξασπολύθηκε από τον κ. Χατζ., πώς τάχα πρόκειται να καθιερωθούν τύποι καθώς φτώμα, κατά σύφτωσιν, οι σκέσεις, κατηγορία που διαφεύστηκε άμέσως τότε έπισήμως, που αναιρέθηκε έπειτα διεξοδικά από μένα στο Quo-usque (§ 12. Η διεύτυση και ή νέα μυθολογία) και που παρασιωπήθηκε φρόνιμα στην 'Απάντηση του κ. Χατζ.—χωρίς να παύσουν ώστόσο να φορτώνονται και σ' αυτήν ακόμη όμοιοι τύποι στη ράχη της σχολικής γλώσσας! — ή κατηγορία αυτή έκαμε το δρόμο της, μιά και διαβάστηκε παντού όπου κυκλοφόρησε τότε το φύλλο του 'Ελεύθερου τύπου. Και όταν ξανάναψε τελευταία ή συζήτηση για τη γλώσσα στην Πάλη ένα από τα δραστικώτερα όπλα της επιχειρηματολογίας των καθαρευουσιάνων ήταν — αντιγράφω από το κύριο άρθρο πολιτικής έφημερίδας — πώς δεν πρέπει να «κατεδαφίσωμεν το καλλιμάριον της νυν γραφομένης γλώσσας μέγαρον και επί των έρειπίων αυτού να ανεγείρωμεν την καλύτερη του μαλλιαρισμού» γράφοντας «έχπαιδευτικός αντί εκπαιδευτικός, φτώμα αντί πτώμα, διότι λέγομεν φτωχός, κατά σύφτωσιν αντί κατά σύμπτωσιν, αι σκέσεις αντί σχέσεις και άλλα τοιαύτα κακόζηλα και άπειρόκαλα τον έμετον προκαλούντα και την ψυχικήν άγανάκτησιν παντός φιλοπάτριδος [φτάνει μόνο ή άγανάκτησις παντός φιλοπάτριδος να μην τυφλώνεται και να στηρίζεται στην αλήθεια]» (Ταχυδρόμος, 18 Ιαν. 1920). 'Ανάλογα επιχειρήματα, από την ίδια πηγή, ακούστηκαν τον περασμένο Σεπτέμβριο στο δημοδιδασκαλικό συνέδριο Κορίνθου από κάποιον δημοδιδάσκαλο, που είχε μοναδικό κριτήριο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση την ίδια απάντηση του κ. Χατζ. Και με λύπη μου αναγκάστηκα τότε, προεδρεύοντας ως ανώτερος έπόπτης στο συνέδριο εκείνο, ν' αποκαταστήσω την αλήθεια, εξηγώντας πως από καθηγητικά χείλη δεν ακούεται πάντοτε δυστυχώς — ή «δύστυχα» κατά τους μαλλιαρούς του κ. Χατζ. — ή αλήθεια.

§ 8. Παραλογισμοί.

*'Αν περιστατικά καθώς εκείνα που ανασκευάστηκαν παραπάνω είναι δύσκολο να εκτιμηθούν όπως τους αξίζει από το πολύ κοινό, που δεν παρακολουθεί από κοντά την κίνηση του δημοτικισμού, είναι όμως και περιστάσεις που ή 'Απάντηση, προσπαθώντας με κάθε τρόπο

να συγματούση την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καταφεύγει σε συσχετισμούς άπροσδόκητους, άπίστευτους ακόμη και για τον πιο άνίδεο υποδιδάσκαλο.

Παραπονιέται ο έπικριτής του Quo-usque ότι επειδή με τη νέα όρθογραφία «διαστρέφεται» ή ως τώρα καθιερωμένη, και φυσικά σωστή, θα μπερδεύονται όσοι θα φοιτήσουν και ψηλότερα από το δημοτικό σχολείο, στα έλληνικά και στα γυμνάσια. Και «τίς δε άγνοεί, προσθέτει, ότι ήδη από τοσδε μεγάλα παράπονα εκφράζονται πανταχού υπό των λειτουργών της μέσης εκπαιδεύσεως διά την μεγάλην άμάθειαν των εκ των τοιούτων δημοτικών σχολείων προερχομένων μαθητών; Ούτε όρθογραφίαν, δυσχυρίζονται, ούτε άνάγνωσιν άλλου κειμένου ήξεύρου, ούτε μάς νοούν!» (σ. 21).

Πολύτιμη όμολογία, που αντί να χτυπήση τη μεταρρύθμιση καταδικάζει ίσια ίσια το καθεστώς που ζητεί να ξαναφέρει ο κ. Χατζ. πολεμώντας αυτήν. Γιατί παιδιά της Δ', διδαγμένα από τα 1917 ως τα 1920 με τα νέα άναγνωστικά της δημοτικής, μόλις φέτος, το Σεπτέμβριο του 1920 μπήκαν στα έλληνικά σχολεία, ενώ τα παιδιά που έχουν στο νοσ τους όσοι κατηγορήσαν τη γραμματική τους μόρφωση στον κ. Χατζ., είναι εκείνα που γράφηκαν στα έλληνικά σχολεία το Σεπτέμβριο του 1918, ως είναι και του 1919 (ή «'Απάντηση» του κ. Χατζ. είχε ήδη κυκλοφορήσει το Νοέμβριο του 1919) σύμφωνα όμως με το πρόγραμμα της βαθμιαίας εισαγωγής της δημοτικής και σύμφωνα ακόμη με τις οδηγίες που δόθηκαν από το όπουργείο στα δημοτικά σχολεία, ούτε τη νέα όρθογραφία πρόφτασαν όλα αυτά τα παιδιά να διδαχτούν ούτε τα νέα άναγνωστικά είχαν καιρό ν' αντικρίσουν.

"Όστε τα παιδιά που έννοεί ο κ. Χατζ. διδάχτηκαν την καθαρεύουσα, και άναγνωστικά είχαν τα έγκεκριμένα του 1914, με την έπλή τους και «παρα πάντων έπαινουμένην» κατά τον κ. Χατζ. — μά χωρίς γραμματική! — γλώσσα: αδύνατο λοιπόν να φταίη ή δημοτική κι ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αν παιδιά διδαγμένα από τα παλιά άναγνωστικά με το καθεστώς της καθαρεύουσας «ούτε όρθογραφίαν» ξέρουν, «ούτε άνάγνωσιν», ούτε μάς «νοούν».... Τι να φταίη;

(άκολουθεί)

ΑΡΘΡΑ

Δ. Φ.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Ἡ πολιτική μετάπτωση τῆς 1 Νοεμβρίου 1920 ἔφερε κοντὰ στὰ ἄλλα τῆς ἀποτελέσματα καὶ μεγάλες προσωπικὲς μεταβολὲς στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας. Παραιτήθηκαν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως κ. κ. Δελμούζος καὶ Τριανταφυλλίδης καὶ ὁ γενικὸς γραμματέας καὶ ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος κ. Γληνός, ἔφυγαν οἱ τμηματάρχες τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῆς μέσης καὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀρχαιολογίας, τῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν, τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς διεκπεραιώσεως, εἴτε γιὰ νὰ γυρῶσιν οἱ παλιοί, εἴτε γιὰ τὸ ὑπηρεσίαις ποὺ διεύθυναν ὅσοι ἔφυγαν θεωρήθηκαν περιττὴ πολυτέλεια καὶ ὑποβιβάστηκαν σὲ γραφεῖα, ὅπως τὰ τμήματα τῶν γραμμάτων καὶ καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς γυμναστικῆς. Ἐπίσης στὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο γύρισαν οἱ κ. κ. Καπετανάκης, Μπουντώνας, Γρατσιάτος καὶ Οἰκονόμου καὶ παύτηκαν οἱ κ. κ. Χαντέλης, Παπαδάκης καὶ Χαρδαλιάς.

Αὐτὰ ἔγιναν μόνο στὸ ἀνώτερο προσωπικὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Μὰ καὶ στὶς ἐξαρτημένους ὑπηρεσίαις ἔγιναν ἐπίσης μεγάλες προσωπικὲς μεταβολὲς. Στὴν ἐκκλησία παύτηκε ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν γιὰ ν' ἀποκατασταθῆ στὸ θρόνον ὁ πρῶτος, καὶ θεωρήθηκαν ἀκυρὲς ὅλες οἱ πράξεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστήριου τοῦ 1917. Στὸ πανεπιστήμιον ξαναγύρισαν ὅλοι οἱ καθηγητὲς ποὺ εἶχαν παυτῆ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1918 καὶ παύτηκαν ὅσοι διωρίσθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1917, ἀκόμη κιὰν εἶχαν ἐκλεχτῆ κανονικὰ ἀπὸ τὶς σχολὰς τοὺς πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ 1918. Στὴν Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη, στὴν Ἐθνικὴ πινακοθήκη, στὴν ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία, στὴ γυμναστικὴ, παντοῦ ὅπου βρέθηκε πρόσωπο ἢ νομοθέτημα δυσάρεστον, (ὅπως λ. χ. ὁ νόμος τοῦ Βυζαντινοῦ μουσείου) βρέθηκε καὶ ὁ τρόπος νὰ φύγῃ τὸ πρόσωπο ἢ ν' ἀκυρωθῆ ὁ θεσμός.

Μὰ ἐκεῖ ποὺ οἱ προσωπικὲς μεταβολὲς πῆραν τὸ χαρακτήρα δημόσιου κινδύνου καὶ κίνησαν γενικὴ ἀγανάκτηση ἦταν στὴ δημοτικὴ καὶ μέση ἐκπαίδευση. Γενικοὶ ἐπιθεωρητὲς, γυμνασιάρχες, διευθυντὲς διδασκαλείων, καθηγητὲς γυμνασίων καὶ διδασκαλείων, ἐπιθεωρητὲς δημοτικῶν σχολείων καὶ οἱ δὺσμοιροὶ δημοδιδάσκαλοι βρέθηκαν μέσα σ' ἓναν ἀναπάντεχο στροβιλιστικὸ σίφουνα. Λίγοι παύτηκαν ἐπικράτησε ἢ φιλανθρωπότερη ἀντιληψὴ ν' ἀντικαταστήσουν τὴν καρμανιόλα μὲ τὸ πριόνι, τὴν παύση μὲ τὴν μετάθεση, πάντα μακρινή, πολλὰς φορὲς ἀπάνωτῃ καὶ σὲ θέσεις ἀνύπαρχτες. Εἶναι ζήτημα ἂν 30% ἀπὸ τοὺς «λειτουργοὺς τῆς παιδείας» ἔμειναν στὴ θέσῃ τους· ἀκόμη καὶ νεκροὶ μετακινήθηκαν. Ἐνας ἀντικειμενικὸς παρατηρητὴς, ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐξετάσῃ, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ αὐτὴ τὴν κατάστασιν, θὰ βρῖσκονταν σὲ ἀρκετὰ δύσκολη θέσῃ. Ἐνα μέρος πολὺ μικρὸ ἀπὸ τὶς προσωπικὲς μεταβολὲς ἔχει τὴ δικαιολογία τοῦ στὴν ἀνάγκη ν' ἀποκατασταθοῦν ἄνθρωποι ποὺ καλὰ ἢ κακὰ ἔπαθαν στὰ 1917. Μὰ ἡ δημιουργία νέων ἀδικημένων, μ' ἐλατήρια ἀνάλογα ἢ καὶ λιγώτερο δικαιολογημένα ἀπὸ τότε, πῶς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ;

Ὅμως τὸ στενὰ προσωπικὸ ζήτημα δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἄν πρόκειται γὰρ τὸ πάρη ἀπόφασις ἢ κοινωνία, πῶς θὰ κυβερνιέται διαδοχικὰ ἀπὸ προσωπικὲς φατρίες ποὺ ἔχουν κύριον ρυθμιστὴ τῆς ἐνεργείας τους τὸ συμφέρον τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὶς ἀποτελοῦν, θὰ ἦταν περιττὴ κάθε συζήτησις ἀπάνω στὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἰδιαίτερα θὰ ἦταν περιττὴ μέσα στὸ Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρθηκε ποτέ, καὶ πολὺ λιγώτερο θέλει νὰ ἐνδιαφερθῆ τώρα, γιὰ ὅποια καὶ ἂν εἶναι πρόσωπα. Μὰ τὸ ζήτημα εἶναι διαφορετικόν.

Ἐκκλησία, ἐπιστήμη καὶ παιδεία πολὺ λίγο συνταράχτηκαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ αἰτία ἐσωτερικὰ. Τέτοιοι ἀγῶνες θὰ ἦταν σημάδια ζωῆς δικῆς τους, ὀργανισμοῦ προοδευτικοῦ, μὰ οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ ἔζησαν ὡς τώρα μέσα σὲ νεκρικὴ ἀκίνησις καὶ μέσα σ' ἐπίσημα καὶ καθιερωμένα δεσμά. Ἡ ἀναιμικὴ τους φυτοζωία θεωρήθηκε ἀρετὴ. Ἐξωτερικὰ ὅμως αἰτία ταραχῆς ὅπως ὁ πολιτικὸς φατριασμός, ὤργισαν μὲ ὄλα τους τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἡ ἐκπαίδευσις ἦταν πάντα στὴν Ἑλλάδα ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια φέουδα τοῦ κομματισμοῦ. Ὁ δάσκαλος δὲν εἶχεν ὑπαρξὴ ἔξω ἀπὸ κάποια φατρία. Στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας ὑπῆρχαν καθ'αὐτὸ πιστοχρεωτικὰ βιβλία, δοῦναι καὶ λαβεῖν. Ἔργο δασκαλικὸ δὲν ὑπῆρχε, σημειώσεις βουλευτικὲς, ὑπὲρ καὶ κατὰ, ἦταν τὰ προσόντα καὶ τὰ κριτήρια. Ἡ κοινὴ συνείδησις,

που ἀηδίασε τὴν κατάστασιν αὐτή, ἔφερε τοὺς ἀποκεντρωτικοὺς νόμους γιὰ τὴ μέση καὶ τὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση (1895, 1905, 1911, 1914), καὶ γιὰ μιὰ δεκαετία ἡ πρόοδος ἦταν σταθερὴ. Ὁ διοικητικὸς μηχανισμὸς γίνονταν ὀλοένα τελειότερος, ἀρχισε νὰ δημιουργῆται κάποια παράδοσις. Οἱ ἄνθρωποι τῶν παλιῶν συνηθειῶν, ποὺ μὲ κάποια αὐταρέσκεια ὠνόμαζαν τὸν ἑαυτό τους «φουλοκράτη», ἀν καὶ δὲν εἶχαν ἐκτοπιστῆ ὀλοτέλα ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, ἦταν γιὰ κάμποσο καιρὸ ἀκίνδυνοι. Ἀκόμα καὶ οἱ πολιτευόμενοι στὴν περίοδο 1910-1914 θεωροῦσαν ὅπως καὶ νὰ εἶναι χρήσιμο νὰ περνοῦν γιὰ νεώτεροι στὴν ἀντίληψη, ὅχι φουλοκράτες μὰ «ἀνορθωτές».

Ἀλλὰ ἡ ὁρμὴ αὐτὴ τοῦ ἐξαγνισμού ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξαχρεῖωσιν γρήγορα ξεθύμανε καὶ στὸ λαὸ καὶ στοὺς πολιτικούς. Στὰ 1914 κιάλας ἀκούονται κάποιες φωνές ἐναντία στ' ἀποκεντρωτικὰ συμβούλια καὶ γίνεται λόγος ἀνάμεσα στοὺς βουλευτικοὺς κύκλους, ὅτι τὴ ρουσφετολογία τῶν πολιτικῶν ἀντικατάστησε ἡ ρουσφετολογία τῶν ὑπαλλήλων. Ἡ πολιτικὴ κρίσις ποὺ ἀρχισε στὰ 1915 ἔδωκεν ὄπλα καὶ ὁρμὴ στὴν ἀντίδραση. Βαθύτερα αἰτία χώρισαν αὐτὴν τὴ φορὰ τοὺς Ἕλληνας. Αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ σταδιοδρομία, ἡ πλήρωσις τῶν ὀνείρων τῆς φυλῆς φάνηκε ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν πορεία ποὺ θ' ἀκολουθοῦσε τὸ κράτος. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό — στὸ βάθος καὶ στὴν ἀγνότερη μορφή του ἐνδιαφέρον ἐθνικὸ ἀπ' ὅποια μεριὰ κιὰν δείχτηκε — χώρισε καὶ τὸν ἐκπαιδευτικὸ κλάδο. Τὸ κράτος νόμισε πὼς ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ λογαριαστῆ μὲ τίς ἀντιθέσεις αὐτές. Αὐτὰ φανερώθηκε πολὺ ἔντονα στὰ 1917, ὅμα ἡ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα. Καὶ τότε ἔγιναν οἱ γνωστοὶ διωγμοὶ καὶ ἐκκαθαρίσεις τῶν ὑπαλλήλων. Στὴν πολιτικὴ μεταβολὴ δόθηκε βαρύτερη σημασία ἀπὸ ὅτι ἀληθινὰ εἶχε. Σ' αὐτὸ πολὺ βάρυναν χωρὶς ἄλλο αἰτία ἐξωτερικά. Γιατὶ στὴν Ἑλλάδα παρούσασθηκεν ἕνα εἶδος ἀντικατοπτρισμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ποὺ δὲ φανερώθηκε σὲ καμιὰν ἄλλη χώρα. Καὶ μέσα στὴ ραγισμάδα ποὺ γέννησε αὐτὸς ὁ χωρισμὸς, ἔπεσαν μὸλο τὸ βάρος τους οἱ παλιές προσωπικὲς ἀντιζηλιές τῶν κομμάτων γιὰ νὰ μεγαλώσουν τὴν ἀντίθεση. Κι ἔτσι στὰ 1917 ἔγιναν πολὺ περισσότερὰ κακά, ἀπ' ὅτι θὰ ἦταν ἀνάγκη. Στὰ 1920 πάλι δὲ φαινόταν σωστὸ νὰ γίνουν παρὰ μόνον οἱ ἀπολύτως ἀναγκαῖες μεταβολές, ἀφοῦ ὅλοι οἱ Ἕλληνας ἦταν πιά σύμφωνοι γιὰ τὴν ἐθνικὴ πορεία. Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος εἶχε τελειώσει. Ἡ βαρύτερη αἰτία τοῦ διχασμοῦ εἶχε λείψει. Καὶ ὅμως μὲ τὸ πρόσχημα ν' «ἀποκατασταθοῦν οἱ παθόντες», ὠργανώθηκαν νέοι διωγμοί, σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἔκτασιν ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς

τοῦ 1917. Τ' ἀποτελέσματα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὀλέθρια. Τὰ σχολεῖα ἐκλείσαν. Τὸ ἴδιο τὸ κράτος βρῆκε πρόφασιν τὴν ἐπιστράτευση γιὰ νὰ τὰ κλείσῃ καὶ τυπικὰ στὶς 10 Μαΐου. Σ' ὅλο τὸ κράτος τὸ σχολικὸ ἔτος 1920-1921 πῆγε χαμένο. Τὸ προσωπικὸ ταπεινώθηκε καὶ ἐξευτελίστηκε. Ὁ ἐπαγγελματικὸς τοῦ φρονηματισμοῦ ἀποδείχτηκε μηδαμινός. Οὔτε μιὰ ὁμαδικὴ διαμαρτυρία δὲ φανερώθηκε γιὰ τὴν ἀσέβεια καὶ τὴν περιφρόνησιν μὲ τὴν ὁποία τὸ κράτος μεταχειρίστηκε τοὺς «λειτουργοὺς τῆς παιδείας». Σήμερα θὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ μεταχειριστῆ κανεὶς ἔτσι οὔτε δουλοπαροίκους. Καὶ τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, ὕστερ' ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς αὐτοὺς, ποὺ συνοδεύονται παράλληλα μὲ τοὺς πιδ ἐξωφρενικοὺς «φαβοριτισμοὺς», ὁ ἐκφυλισμὸς τῶν χαρακτῆρων καὶ κάθε ἐννοίας ἐπαγγελματικῆς ἀξίας καὶ ἱεραρχίας. Ἐῖτε ὡς «διωκόμενοι» εἴτε ὡς «εὐνοούμενοι», σὲ τέτοιες περιστάσεις ἐπιπλέον οἱ χειρότεροι χαρακτῆρες. Ὡς διωκόμενοι, γιὰτὶ αὐτοὶ ἐξευτελίζονται καὶ ἐκλιπαροῦν καὶ προσαρμόζονται καὶ ψεύδονται καὶ σώζονται οἱ ἀξιοὶ καὶ ἀξιοπρεπεῖς πέφτουν θύματα σιωπῶντας. Ὡς εὐνοούμενοι, γιὰτὶ αὐτοὶ βορβοῦν περισσότεροι καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἀνάδειξίν τους μὲ τίτλους ἀλλότριους πρὸς τὸ ἔργον τους καὶ... πετυχαίνουν οἱ ἀξιοὶ καὶ ἀξιοπρεπεῖς παραμερίζονται σιωπῶντας.

Τὸ κακὸ πρέπει νὰ σταματήσῃ. Ὅτι θὰ τὸ σταματήσουν οἱ πολιτικοὶ οἰασδήποτε μερίδας εἶναι πολὺ ἀπίθανο. Πρέπει νὰ τὸ σταματήσουν οἱ ἴδιοι οἱ δασκάλοι. Εἶναι ἱκανοί; Ἡ ἱστορία τους ὡς τώρα δικαιολογεῖ κάθε ἀμφισβόλια. Ἴσως μάλιστα τὸ δηλητήριο τοῦ πολιτικοῦ φασισμού νὰ μπῆκε τόσο βαθιὰ στὸ αἷμα τους, ὥστε κάθε φορὰ οἱ μισοὶ νὰ βλέπουν μὲ ἱκανοποίησιν τοὺς ἄλλους μισοὺς συναδέλφους των διωγμένους, ἐξευτελισμένους, ταπεινωμένους. Ἴσως σὲ πολλοὺς ν' ἀρέσῃ ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς προαγωγῆς καὶ ἴσως οἱ βορβοῦδες φιλοδοξίες ἀνίκωνων καὶ ἀνάξιων δασκάλων νὰ βοηθήσουν τοὺς πολιτικούς, ποὺ ἄλλο δὲ θέλουν παρὰ νὰ καταργήσουν καὶ τυπικῶς τοὺς ἀποκεντρωτικοὺς νόμους γιὰ νὰ ξαναφέρουν ὀλοτέλα τὸ δάσκαλο δουλοπαροικοῦ στὰ πολιτικὰ τους λιβάδια, καὶ ἔτσι νὰ παρουσιαστῆ καὶ ἡ δολοφονία αὐτὴ τῆς παιδείας ὡς ἐπιθυμία τοῦ κλάδου. Τίποτε δὲν εἶναι παράξενο. Τὶ ἄλλο κάνουν οἱ κολλίγοι ποὺ ψηφίζουν τὸν ἀφέντη τους;

Καὶ ὅμως τὸ κακὸ πρέπει ὀριστικὰ νὰ σταματήσῃ καὶ πρέπει νὰ τὸ σταματήσουν οἱ δασκάλοι. Δὲν πρέπει καμιὰ κυβέρνησις στὸ μέλλον, μὲ ὅποια καὶ νὰ εἶναι προσχήματα, νὰ ὀργιάσῃ μὲ τέτοιον τρόπο

ἀπάνω στην παιδεία. Είναι υποχρέωση τιμῆς για τούς δασκάλους νά ἐπιβάλουν στην πολιτεία, τουλάχιστο στοιχειώδη σεβασμό πρὸς τὸ ἔργο τους καὶ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους. Ἄν ὀργανωθοῦν οἱ δασκάλοι κάθε βαθμοῦ, ἂν ὀργανωθοῦν μ' ἐνωτικὸ δεσμό τῆ βαθιᾶ ἐπίγνωση τοῦ ἔργου τους καὶ τῆς σημασίας του για τὴν κοινωνία, ἂν ἐνωθοῦν γύρω σὲ ιδέες καὶ ὄχι μόνον γύρω σὲ μικροσυμφέροντα, ἂν πιστέψουν στὸν ἑαυτό τους καὶ στὴν ἀποστολή τους, μποροῦν νά κατορθώσουν ὄχι μόνον τὸ σεβασμό νά ἐμπνεύσουν, μὰ καὶ ὅλη τὴν παιδεία καὶ ὁλόκληρο τὸ λαὸ νά ὑψώσουν.

ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Ὁ Ἴων Δραγούμης, ἐγγονὸς τοῦ Νικολάου καὶ γιὸς τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1878, ἀπὸ οἰκογένεια ποὺ εἶχε τὴν καταγωγή ἀπὸ τὸ Βογατζικό τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια φανερώναται ἡ ἀνήσυχη ψυχὴ του, ποὺ δυσκοῦσε για δράση καὶ πατριωτικοὺς ἀγῶνες. Τὸν συναντοῦμε ἐθελοντῆ στὸν πόλεμο τοῦ 1897, καὶ ὕστερα, ὅταν διορίζεται στὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν, τὸν βλέπουμε ν' ἀποφεύγει τὴ ζωὴ τῶν πρωτευουσῶν καὶ νά ζητῆ ἀπὸ μόνος του νά τοποθετηθῆ στὸ Μοναστήρι τῆς Μακεδονίας, μὲ μοναδικό του ὄνειρο νά ὀργανώσῃ τίς ἐλληνικὲς μακεδονικὲς κοινότητες καὶ ν' ἀντισταθῆ στὴ βουλγαρικὴ ἐπιδρομῆ. Τ' ὄνειρό του παίρνει σάρκα καὶ ὁ σκοπὸς του πραγματοποιεῖται για πρώτη φορά τότε. Σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὸν Παῦλο Μελά καταφέρνει νά ὀργανώσῃ τοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς καὶ νά συστηματοποιήσῃ τὴν ἐλληνικὴ ἀντίσταση, καὶ ὕστερα, ὅταν ὁ Παῦλος Μελάς πεθαίνει πολεμώντας για τὸ ἰδανικό του, νά ξυπνήσῃ τὴν κοινὴ γνώμη στὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ στὴν Εὐρώπη, για τὸ μακεδονικὸ ζήτημα. Ὑστερα τὸν παρακολουθοῦμε σὲ διάφορα ἄλλα κέντρα τοῦ ἀλύτρωτου ἐλληνισμοῦ, στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία, ζητώντας παντοῦ νά δώσῃ τὴν ἴδια πολιτικὴ κατεύθυνση καὶ νά ξυπνήσῃ τίς καίμισμένες ἐθνικὲς δυνάμεις. Τέλος τὸν βρίσκουμε σ' ἓνα μεγαλύτερο ἐλληνικὸ κέντρο, στὴν Πόλη, ὅπου ὄχι μόνον ὀργανώνει καὶ συμπυκνώνει τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχαίας βυζαντινῆς πρωτεύουσας, ἀλλὰ στὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ 1908, ὅπου ὁ παλιὸς ὀθωμανικὸς ἀπολυταρχισμὸς πέφτει για νά θριαμβεύσῃ τὸ νεοτουρκικὸ σύνταγμα, καὶ ὅπου ὄχι μόνον νεώτερες φιλελεύθερες θεωρίες ἀγωνίζονται μὲ παλαιότερα πολιτικὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ τόσα διάφορα φυλετικὰ συμφέροντα ποὺ κρύβονται καὶ κινεῖνται πίσω ἀπὸ τίς θεωρίες αὐτές, ὁ Ἴων Δραγούμης, μαζὶ μὲ ἄλλους συνεργάτες, κατορθώνει νά δώσῃ μιὰν ἐνσυνείδητη πολιτικὴ κατεύθυνση στὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο καὶ νά πετύχῃ τὴ σύμπραξη ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων, ποὺ ζητοῦσαν πραγματικὴ ἐλευθερία καὶ ἰσοπολιτεία μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Ύστερα ὁ Ἴων Δραγούμης ὑπηρετεῖ σὲ διάφορες εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες, ὀργανώνει τὸ συνέδριο τῶν Δωδεκανησίων στὴν Πάτμο, λαβαίνει ἐνεργὸ μέρος στὸ στρατιωτικὸ κίνημα τοῦ 1909, ἀκολουθεῖ τὴν ἐκστρατεία τῆς Μακεδονίας καὶ ὡς πολιτικὸς σύμβουλος τοῦ στρατηγείου διαπραγματεύεται τὴν παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ τέλος διορίζεται πρέσβυς στὴν Πατρούπολη, ἀπ' οὗ τοῦ 1915 τηλεγραφεῖ στὸ βασιλεῖα Κωσταντῖνο, συμβουλευόντας τὴ σύμπραξη μετὰ τὴ συνεννόηση, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση τῆς Κωσταντινουπόλης. Ύστερα παραιτεῖται ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία καὶ κατεβαίνει στὸν τόπο του, μὲ σκοπὸ νὰ ἀφιερῶθῃ ἀποκλειστικὰ στὴν πολιτικὴ δράση. Ἐκλέγεται βουλευτὴς Φλωρίνης, ἀρχίζει τὴν ἐκδοσὴ τῆς Πολιτικῆς Ἐπιθεώρησης, καὶ στὰ ἄτυχα γεγονότα ποὺ προκάλεσαν τότε τὸ θλιβερὸ διχασμὸ τοῦ ἔθνους, εἶχε τὴν ἰδέα πὼς ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ βγῆ μὲ δρους ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα, πηγαίνοντας πρὸς τὸ μέρος τῆς Συνεννόησης. Στὴ βλαία τότε πολιτικὴ διαμάχη ὁ Δραγούμης εἶχε ἀνεξάρτητα φρονήματα, ἀλλὰ ὅταν ὁ συμμαχικὸς στρατὸς ἀνάγκασε τὸ βασιλεῖα Κωσταντῖνο νὰ φύγῃ, διαμαρτυρήθηκε μὲ ἐντονο τρόπο γιὰ τὴν ἐπέμβαση αὐτῆ, καὶ ἡ διαμαρτυρία του ἔφτασε γιὰ νὰ σταλῆ καὶ αὐτὸς μαζί μὲ ἄλλους ἐξόριστος στὴν Κορσική, οὗ ἔμεινε ὡς τὸ 1919. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐξορία του ὁ Ἴων Δραγούμης δὲν ἔμεινε ἀργός· ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα ποὺ ἔστειλε στὴ Διάσκεψη τῆς εἰρήνης γιὰ τὴ θέση τῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων, ἔγραψε δύο ἄλλα λογοτεχνικὰ ἔργα ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα ἐκδοθῆ.

Εἶναι πολὺ γνωστὰ καὶ πολὺ πρόσφατα τὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ 1920, ὅσο καὶ ἡ ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρὴ καὶ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια τοῦ Ἴωνα Δραγούμη. Ἀποσιωπώντας κάθε φριχτὴ λεπτομέρεια σημειώνουμε μὲ τὴ βαθύτερη λύπη τὸ τέλος του, καὶ κλείνοντας τὸν ἀπολογισμὸ τῶν ἔργων τοῦ βίου του, ἐπιχειροῦμε μιά σύντομη ἀνάλυση τῶν λογοτεχνικῶν του βιβλίων. Δὲν ξεχνοῦμε ν' ἀναφέρωμε πὼς στὰ 1910 ὁ Ἴων Δραγούμης πρωτοστάτησε μὲ ἄλλους ὁμοϊδεάτες στὴν ἰδρυση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.

* *

Ὀλόκληρη ἡ πνευματικὴ καὶ ψυχολογικὴ περιπέτεια τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τοῦ Ἴωνα Δραγούμη συνοψίζεται στὰ λίγα ἐκεῖνα λόγια ποὺ βρῖσκονται ἀμέσως μόλις ἀνοίξωμε τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα»: «Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἄτομο· μὰ πρέπει τὸ ἄτομό μου νὰ τὸ καταλάβω γιὰ νὰ νιώσω πὼς

δὲν εἶμαι ἄτομο. Ἐγὼ δὲν εἶμαι τίποτα μπροστὰ στὸ Γένος.» Τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα, δηλαδὴ ἡ ἀδιάκοπη ἀνάλυση τοῦ ἀτόμου του καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐξήγηση τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ ὑποκατάσταση τοῦ προσώπου του σ' ἓνα πλατύτερο κοινωνικὸ σύνολο ποὺ λέγεται πατρίδα, ἔθνος, ἱστορία, εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἔργου τοῦ Ἴωνα Δραγούμη. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἰδέα, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ σύγχρονη μεγάλη θεωρία τῆς κληρονομικότητος, δὲ φανερώνεται στὸν Ἴωνα Δραγούμη μὲ τὴ δύναμη τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ μὲ τὴν ὀρμὴ τῆς ποιητικῆς διαίσθησης, μιά βραδιά, ὅταν «ἐλαμπε ἀκόμα τὸ φεγγάρι καὶ τὸ μεγάλο ἄστρο τῆς αὐγῆς, καὶ στὴν ἐκκλησὰ τοῦ Μοναστηριοῦ τὴ χαμηλὴ καὶ σκοτεινὴ, λαμπάδες καὶ ἀγιοκέρια ἔκαιαν γιὰ τὴ χριστουγεννιάτικη λειτουργία».

Γιατὶ τὰ βιβλία τοῦ Ἴωνα Δραγούμη δὲν εἶναι ξηρὲς πολιτικὲς πραγματείες, οὔτε λογικὲς ἀναλύσεις τῆς ἐθνικῆς του συνείδησης, ἀλλὰ ἡ ἔκφραση ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων, μὲ μέσο τὴ σκέψη τῆς φαντασίας, ἢ, ἂν προτιμάτε, τὴ λογοτεχνία. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ κάπως παράξενο, ἀνισοκαὶ ἀνώμαλο, ἐκκεντρικὸ καὶ πρωτότυπο, ἀκόμα θερμὸ καὶ ὀρμητικὸ τῶν βιβλίων του, ποὺ ἐνῶ ἀφήνε ἄλλους ψυχροῦς, σ' ἄλλους ξυπνοῦσε τὴν πιὸ μεγάλη ἀγάπη. Τί εἶναι λοιπὸν τὰ βιβλία τοῦ Ἴδα, ποὺ ἐνῶ μένει ἀδιάκοπα στὴν πολιτικὴ καὶ πατριωτικὴ σφαῖρα, ζητεῖ ἀδιάκοπα νὰ ὑψωθῆ σὲ μιά σφαῖρα καλλιτεχνικὴ, καὶ νὰ ἔκφραση μὲ ὅποιον τρόπο τὸν ἑαυτοῦ; Εἶναι ἡ περιγραφὴ πανόμορφων ἑλληνικῶν τόπων, ἀγνωστων στοὺς πολλούς; Εἶναι τὰ ἀνήσυχτα περιστατικὰ καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἴδιας του ζωῆς; Εἶναι πατριωτικὲς ἰδεολογίες καὶ ὠραιοὶ ρεμβασμοὶ ἀπάνω στὴ δύναμη καὶ τὰ ἔργα μιᾶς φυλῆς; Εἶναι κάτι ἀπ' ὅλα αὐτὰ. Τὰ βιβλία τοῦ Ἴδα εἶναι ἰδεολογικὲς μυθιστορίες, οὗ περιγράφονται μὲ ἀληθινὸ αἰσθημα τύποι καὶ χαρακτῆρες παρμένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ, χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς ἐνώνη μιά κοινὴ περιπέτεια σὲ μιά κοινὴ πλοκή, γιατί ἡ πλοκή αὐτὴ φανερώνεται μόνο στὶς σκέψεις τοῦ Ἀλέξη καὶ περνᾷ ἀδιάκοπα μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ του.

Τὸ «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα» φάνηκε ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Παύλου Μελά· εἶναι ἓνα ἐγερτήριο σάλπισμα ποὺ ἀφιερώνεται στοὺς νέους. Ἦτανε τόσο ζωηρὸ τὸ ἐθνικὸ αἰσθημα ποὺ ξεχείλιζε ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, τόσο ζωντανὲς οἱ εἰκόνες καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς ἔδινε, ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο ποὺ εἶχε ζήσει μιά πραγματικότητα, ὥστε τὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίο ἦταν σὰ νὰ

ἀποκάλυπτε ἀκόμα μιὰ φορά τὰ μακεδονικὰ χώματα. Πρώτη φορά φάνηκε ἔργο καθαρὰ πατριωτικό, ποῦ ἔθετε ὡς σκοπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐθνικὴ ἐνέργεια, καὶ ἦταν σὰ νὰ ἔλεγε «ἡ πατρίδα γιὰ τὴν πατρίδα», χωρὶς νὰ ἔχη καμιὰ σχέση μετὰ τὴν ὡς τότε λεγόμενη πατριωτικὴ φιλολογία. Μιὰ μοῖρα πραγματικὰ τραγικὴ κρύβεται στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καὶ ἓνα ἀληθινὰ δραματικὸ ἐνδιαφέρον κρατεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη στὸ διάβασμα τῆς σύγχρονης αὐτῆς ἱστορίας, ὅταν, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ φανερώωνται τὰ δύστυχα χωριὰ τοῦ ὄραλου τόπου, τῆς Μακεδονίας, βασανισμένα ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τοὺς διωγμοὺς τῆς σκλαβιάς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ βούλγαρος κομιτατζής, ὁ σκληρὸς καὶ ἀκαρδὸς ἐπιδρομέας, σὰν τυφλὴ δύναμη τῆς κόλασης, καὶ ὅταν, σὲ ὄλην αὐτὴ τὴν κατάσταση τοῦ τρόμου, παρουσιάζεται ὁ ἥρωας ποῦ προσφέρεται ἐξιλαστήριον θῦμα, ἓνας ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὁ Παῦλος Μελάς. Μέσα στὴν αἱματηρὴ καὶ δραματικὴ αὐτὴ περιπέτεια, ὁ ἰδεολογικὸς ἥρωας τοῦ βιβλίου Ἀλέξης, ὁ νέος μετὰ τὸ λεπτοκάμωτο πνεῦμα καὶ τὴ δυνατὴ θέληση, δὲν παύει οὔτε στιγμὴ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρῃ ἀπὸ τὶς πρώτες σελίδες τοῦ βιβλίου μᾶς ξαφνίζει ἡ ἀγάπη τοῦ Ἀλέξη πρὸς τὴν ἀνάλυση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τὸ μονόλογο ποῦ συχνὰ κάνει μετὰ τὴν ψυχὴ του. Ἐκεῖ, μετὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ βιβλίου, ποῦ εἶναι ἡ χαριτωμένη θυμοσοφία του, ἓνα εἶδος ἐναλλαγῆς μεταξὺ παιγνιδιοῦ καὶ σοβαρότητας, μιὰν ἀνάλαφρη, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀλαφρόμυαλη στάση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ μπροστὰ στὰ μεγάλα καὶ σοβαρὰ πράγματα τῆς ζωῆς, ὁ Ἀλέξης ἀποφασίζει γιὰ τὸ μέλλον του:

«Πρέπει ν' ἀγαπῶ, ἀπ' ὅλα περισσότερο, καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ἀκόμα, τὴν πρόσοδό μου, δηλαδὴ τὴ γνώση. Ἄν ἀξίξω τίποτε, καμιὰ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ μὲ πνίξῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν πνιγῶ τί σημαίνει; Μ' ἀρέσει νὰ βουτῶ ἄθελα τὸν ἑαυτό μου στὴ θάλασσα γιὰ νὰ βλέπω ἂν βουλιάξῃ καὶ ἂν πνίγεται. Μ' ἀρέσει νὰ καταξοδεύωμαι, νὰ ξοδεύω ὅτι ἔχω καὶ δὲν ἔχω, ἔτσι, γιὰ τὸ τίποτε, χωρὶς λόγος, καὶ μοῦ φαίνεται περιττὸ νὰ φυλάγω τὸν ἑαυτό μου γιὰ μένα. Δὲ μ' ἐρχεται καμιὰ λαχτάρα νὰ δοθῶ στοὺς ἄλλους, γιατί τοὺς ἄλλους δὲν τοὺς ἀγαπῶ. Μὰ καὶ τὸν ἑαυτό μου δὲν τὸν ἀγαπῶ τί τὸν θέλω; Ἄς τὸν ξοδέψω».

Καὶ παρακάτω:

«Ὅτι καὶ ἂν συμβῇ στὴ ζωὴ μου, πάντα θὰ ἔχω παρηγοριὰ καὶ χαρὰ μιὰ μέσα μου καὶ μεγάλη, τὴν ψυχὴ μου. Μπορεῖ νὰ μὲ ταραξοῦν μερικὰ πράγματα στὸν κόσμο, μὰ θὰ βρῶ πάλι κάποτε τὸν ἑαυτό μου. Κατακάθονται οἱ ταραχὲς καὶ ξαναβλέπω τὴν ψυχὴ μου, τὴ μόνη χαρὰ μου. Πῶς χαίρομαι ἀπόψε, ποῦ βλέπω πῶς δὲν εἶμαι πολῦτιμος καὶ πῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσέχω τὸν ἑαυτό μου. Δὲν εἶμαι πετράδι γιὰ νὰ μοῦ κρέπη χρυσὸ ἢ ἀσημένιο θῆσιμο. Δὲν εἶμαι ζάχαρη γιὰ νὰ προσέχω μὴ μ' ἐβρῇ ἡ βροχὴ καὶ λιώσω, γιὰ ἡ φωτιὰ καὶ καῶ».

Μερικοὶ μπορεῖ νὰ μὲ πῆραν πῶς εἶμαι ἀπὸ κρύσταλλο, ἀπὸ μάρμαρο ἢ ἀπὸ διαμάντι. Ἀλλὰ δὲν εἶμαι πετράδι, δὲν εἶμαι ἀνάγλυφο, δὲν εἶμαι κρύσταλλο διάφανο, εἶμαι μιὰ πέτρα κοινὴ, ποῦ γίνεται καὶ ἀσθέστης καὶ θρύψαλα καὶ ἀγκωνάρι. Μπορεῖ νὰ βρεθῶ ἑξαφνα χυσιμένη ἀσάλευτα σ' ἓναν τοῖχο μέσα ἢ κρυμμένη στὸ χῶμα ἢ παραριγμένη στὴ δημοσιὰ. Ἐπάνω μου περνοῦν τῶν ἀμαξιῶν οἱ ρόδες καὶ σκουντάφτουν ἐπάνω μου οἱ ἄνθρωποι οἱ βιαστικοί, καὶ κάποτε, τὴ νύχτα, τὸ πέταλο κανενὸς ἀλόγου μετὰ χτυπᾶ καὶ ἀστράφτω».

Ἐνα ἄλλο ὁμορφο γνῶρισμα τῶν ἔργων τοῦ Ἴδα, ποῦ φανερώνεται μετὰ τὴν ἐκδόση τοῦ πρώτου βιβλίου του, εἶναι τὰ περιγραφικὰ τοὺς χαρίσματα. Ἡ Μακεδονία, μιὰ χώρα ποῦ εἶχαμε ὡς τότε ἄοριστα ἀκουστὰ ἀπὸ δημοσιεύματα καὶ ἐφημερίδες, περιγράφεται ἀπὸ ἓναν ποῦ τὴν πέρασε καὶ τὴν ἔζησε, μετρώντας τὴν σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ, καὶ πατώντας τὸ κάθε λιθάρι τῆς. Παίρνω μιὰ μικρότατη περιγραφικὴ περικοπὴ, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ποῦ ἐπιγράφεται «Δυτικὴ Μακεδονία». Εἶναι ἓνα πέρασμα λίμνης, ὅπου ἀπὸ τὸ ἀπέριττο καὶ μετρημένο ζωγράφισμα τοῦ ἀψυχου φυσικοῦ κόσμου, νομίζεις πῶς γεννιέται μιὰν ἀλαφρότατη μελαγχολικὴ διάθεση, σάμπως ἡ φύση ἐκεῖνη νὰ ἔχη ἐπηρεαστῆ ἀπὸ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων:

«Δυὸ ἄνθρωποι κάθισαν στὰ κουπιὰ καὶ τραβοῦσαν γρήγορα. Περνοῦσε ἡ βάρκα στὰ βαθιὰ νερά, στὴν ἀκρογιαλιὰ τοῦ πέτρινου λόφου τῆς Καστοριάς καὶ τὰ νερά ἐμοιαζαν λιωμένα μέταλλα. Ἐνα ἐρημικὸ μονοπάτι ἀκολουθοῦσε ἀκρῆ ἀκρῆ τὸ γιὰλὸ καὶ πῆγαινε στὸ μοναστήρι τῆς Μαυριώτισσας. Στὸ πλάγι στέκονταν ἀπότομα τὰ βράχια τοῦ λόφου ποῦ καὶ ποῦ, στὴ γραμμὴ τοῦ μονοπατιοῦ, σὰ φάντασμα κανένα δέντρο λιγνὸ καὶ ψηλὸ ξεπρόβαλλε. Ἡ χειμωνιάτικη συννεφιασμένη χαραυγὴ ὅλα τὰ ἔδαιχνε σταχτερὰ καὶ μόνο τὰ νερά ἔλαμπαν. Στὴ λίμνη τὴ νεκρὴ λάμπουν οἱ δυὸ ἀμίλητοι, καὶ κανένας δὲν ἀκούεται ἄχος ἄλλος ἀπὸ τὴν ἐπαλὴ τὴ λύπη τῶν κουπιῶν ποῦ χαϊδεῦουν τὰ νερά! Σ' ἓνα ἀνοιγμα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ σύννεφα χαράζει κατάχλομη ἡ μέρα καὶ ὁ βοριάς χτυπάει ἀλύπητα. Εἶχε ἀφήσει τὴν ἀκρογιαλιὰ ἢ βάρκα καὶ πῆγαινε κατεπάνω στὸν ἀνεμο, κατὰσο κατὰ τὸ Μάκροβο».

Καὶ μιὰ ἄλλη περικοπὴ ἀπὸ τὸ κεφάλαιο «Ἀγνή», ὁμορφος χαίρετισμὸς πρὸς τὴν πολύμορφη ἑλληνικὴ γῆ:

«Ὅμορφη κόρη τῆς Ἰωνίας, νησιώτισσα, θαλασσοπούλα, δὲν εἶναι παράξενο πῶς σὺ γεννήθηκες σ' ἓνα νησι καὶ ἀναθράφηκες στὴν Πόλη, καὶ ἐγὼ ποῦ γεννήθηκα καὶ ἔζησα ἄλλοι, εἶμαστέ ἀδέλφια; Χωρὶς νὰ γνωρίζομαστε καν, μεγαλώσαμε σὲ χωριστοὺς τόπους, καὶ ὅμως ἔχουμε τὴν ἴδια ψυχὴ. Πῶς λαχταρῶ νὰ δῶ τοὺς τόπους τοὺς ἑλληνικοὺς ποῦ σὺ ἀντίκριξες ἀπὸ μικρὴ, ποῦ σὲ ἀγάπησαν καὶ σ' ἐπλάσαν. Ὅμορφη κόρη τῆς Ἰωνίας, ἦλθες ἀπὸ τὰ ἠλιόλουστα νησιὰ τῆς Ἀσπρῆς θάλασσας νὰ φωτίσης τὰ σκοτάδια τῆς βορεινῆς αὐτῆς χώρας, καὶ φέρνεις τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ μαζί σου, νὰ ἀπαλύνης τὴν ἄδρια ψυχὴ τῶν Μακεδόνων. Ζεστά κύματα ἑλληνικὰ πάντα χαϊδεῦουν τὰ βορεινὰ τὰ ἀκρογιαλιὰ. Ζέφυροι ἑλληνικοὶ μαλακώνουν πάντα τοὺς παγωμένους βοριάδες καὶ ἀναλοῦν τὰ χιόνια».

Ἡ «Σαμοθράκη» ποῦ ἀκολούθησε δυὸ χρόνια ὑστερα ἀπὸ τὸ «Μαρτύρων καὶ Ἡρώων αἷμα» εἶναι τὸ λογοτεχνικὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη. Ἄν τὸ πρῶτο βιβλίο του ἦταν ἔργο μὲ θέση πολιτικὴ, ἡ Σαμοθράκη εἶναι πιὸ ἐλεύθερη καὶ πιὸ ἀφηρημένη καλλιτεχνικὴ δῆμιουργία. Περιγράφεται ἀπὸ ἕναν ταξιδιώτη ἕνα νησι ἐλληνικὸ, ἡ Σαμοθράκη, στὸ πιὸ ψηλὸ μέρος τῆς Ἀσπρης θάλασσας, κάτου ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Θράκης. Ἀλλὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν εἶναι περιγραφή, εἶναι ἔρωτας. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας λέει κάπου μιλώντας γιὰ τὸ νησί: «Ἡ ἀγάπη μου γιὰ τὸ νησί ἦταν ἔρωτας καὶ μ' ἔκαιγε». Γιὰ μένα ἡ Σαμοθράκη, αὐτὸ τὸ φωτοδόλο δράμα τοῦ μικροῦ νησιοῦ, ποῦ ἦτανε σὰ ζωντανὸς βράχος ζωσμένος ἀπὸ πολλὴ θάλασσα, εἶναι σὰν ἕνας μικρόκοσμος ποῦ συμβολίζει δλόκληρο τὸν ἐλληνισμό, τὴν ἀρχαία του δόξα, τὴν παρακμὴ του, καὶ τὴν ἀντοχὴ στὰ πάθη του. Ἀλλὰ αὐτὸ ποῦ ἀποτελεῖ τὴ μεγαλύτερη ἀξία τῆς Σαμοθράκης, εἶναι πὼς ἀπὸ τὸ ἀπλὸ κοίταγμα τοῦ τοπίου καὶ τὸ ρεμβασμὸ μπροστὰ στὴ φύση, ὁ ταξιδευτὴς αὐτὸς φτάνει νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων ποῦ κατοικοῦνε τὸ νησί, γιὰ τὴν κοινωνικὴ του σύνθεση, κι ἀκόμα πιὸ πέρα γιὰ τὴ μεγάλη καὶ μακρόχρονη ἱστορία του. Ἀλλὰ τὰ ἀνόμοια αὐτὰ στοιχεῖα βρίσκονται σὲ ἐσωτερικὴ ἐνότητα μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ βάση τοῦ ἔργου, ποῦ εἶναι ἡ συγκινημένη καὶ ἐκστατικὴ περιγραφή τοῦ νησιοῦ. Ἔτσι ὁ Ἰδᾶς, μὴν ξεχνώντας ποτὲ τὴν πρώτη του ἀρχή, δηλαδὴ νὰ βρῆσκῃ ἀδιάκοπα τὸν ἑαυτὸ του μέσα στὸ ἔθνος του, κάθεται ἀκόμα μιὰ φορὰ ἀπάνω στοὺς μυριωμένους καὶ θλασσοφιλήτους βράχους τοῦ φημισμένου νησιοῦ, πραγματοποιώντας τόσα αἰσθήματα κι ἀναμετρώντας χίλιους δυὸ στοχασμοὺς. Ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς βράχους σκέπτεται πὼς ἐνῶ οἱ μεγάλοι θεοὶ τῆς Σαμοθράκης πέρασαν, καὶ τώρα λατρεύουν τὸν ἕνα θεὸ μὲ τοὺς ἀγίους του, οἱ ἀνθρώποι ἔζησαν καὶ ζοῦν, καὶ πὼς ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ δὲν πέθανε μὲ τοὺς ἀγίους τῆς. Καὶ ρωτᾷ: «Ποιὸ εἶδος κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἐπλάσε τὴ φυλὴ τέτοια ποῦ εἶναι καὶ τὴ βίασταιξε αἰῶνες τώρα»; Καὶ ἀποκρίνεται: «Ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση». Καὶ παρακάτω: «Κι ἡ θάλασσα ποῦ πλάθει τ' ἀκρογιάλια καὶ τὰ πολλὰ νησιά, ποῦ χώνεται καὶ στίς στεριὰς τίς ἴδιες καὶ τίς ξεχωρίζει ἀναμεταξύ τους, φαίνεται σὰ νὰ εἶναι κάποια αἰτία». Ἔτσι ὁ Ἰδᾶς βρίσκει τὸ θεσμό, καὶ ἴσως καὶ τὴν ἐξήγηση τῆς τοπικῆς διοίκησης ἢ ἰδιοκυβέρνησης, ποῦ μαζί μὲ τὸ δημοτικισμό θὰ γίνουν ἀργότερα οἱ πιὸ ἀγαπημένες πολιτικὲς του δοξασίες.

Πρὶν κλείσω δλότελα τὰ λίγα αὐτὰ λόγια ἐξ ἀφορμῆς τῆς «Σαμο-

θράκης», παίρνω ἀκόμα μιὰ μικρὴ περικοπὴ τῆς, γιὰ νὰ δείξω μὲ τί ὁμορφο καὶ εἰκονικὸ τρόπο παρουσιάζεται: ἕνα θέμα κοινωνιολογίας»:

«Σὲ κάθε χωριὸ τῆς Ρωμοσύνης, εἴτε στὴν Ἑλλάδα κάτω, εἴτε στὰ νησιά, στὴν Εὐρώπη ἢ στὴν Ἀσία, στὴν Τουρκία ἢ στὴ Βουλγαρία τὰ ἴδια πράματα γίνονται χιλιάδες χρόνια τώρα, τὰ ἴδια ρωτᾷ παντοῦ, τὰ ἴδια λέμε μὲ τοὺς χωριανούς καὶ τοὺς ἀρχόντες τους — πράματα χωριάτικα καὶ μετρημένα, ἀπλά καὶ βαθιά, οὐσιαστικά καὶ αἰώνια, ποῦ δείχνουν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων πέρα καὶ πέρα, καὶ τὴν παντοτινὴ ὁμοιότητά τους. Ἐκεῖ νιώθω καλά ὅτι ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο δὲν ἐνδιαφέρουν οἱ λεπτομέρειες τοῦ κάθε ἀτόμου, ἀλλὰ δυὸ τρία γενικά ἀνθρώπινα αἰσθήματα, γιὰτι οἱ διαφορὲς τοῦ ἐνός ἀπὸ τὸν ἄλλο εἶναι ἀσήμαντες καὶ τὸ μόνο ποῦ κάτι σημαίνει, ὄχι καὶ πολὺ σπουδαία πράματα ὅμως, εἶναι ἡ ὁμοιότητά τους. Καὶ στίς πολιτεῖες τώρα τὰ ἴδια ξεδιαλύνω ἀφοῦ τὰ εἶδα πρῶτα καθαρά μὲς στὰ χωριά. Ἡ κοινωνικὴ εἰκόνα τῶν χωριῶν μου ἔδειξε τὸν πιὸ σωστὸ δρόμο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ψυχολογία μου. Τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τῶν ἀρχόντων τῶν χωριῶν μιᾶς φυλῆς συνταιριάζονται μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ πλάθουν ἀγάλι ἀγάλι τοὺς πολιτικοὺς ὀργανισμοὺς, τὰ κράτη. Καὶ τὰ χωριά πάλι δσα, μὲ τὴν ἰδιοφυα τους γιὰ τὴ δουλειὰ καὶ μὲ τὸ νὰ εἶναι σὲ κατάλληλο γιὰ τὸ ἐμπόριο μέρος χτισμένα, γίνονται αἰγὰ σιγὰ πολιτεῖες, φτιάχνουν τὸν πολιτισμὸ. Καὶ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ βγαίνουν οἱ ἐξαιρετικοὶ ἀνθρώποι ποῦ σὲ τίποτα δὲ διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μόνο στὴν ἐνταση τῆς ζωῆς».

Δυὸ χρόνια ὑστερα ἀκολούθησε τὸ «Ὅσοι Ζωντανοί». Ἰστερα ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Σαμοθράκη, ὁ Ἀλέξης βρίσκει τὴν Πόλη, ὅπου ἀναβλύζει μέσα ἀπὸ τὰ σωθικά του ἡ βυζαντινὴ ζωὴ καὶ φανερόνεται σὲ χίλιες δυὸ ὁμορφες φαντασιοπληξίες:

«Ὅσο παταὶ τὸ Φανάρι τόσο καὶ χαίρεται, θαρρεῖ πὼς γίνεται φαναριώτης, ὅπως στὰ κάστρα καὶ στὰ ἐρείπια τοῦ παλατιοῦ τῶν Γλακερνῶν εἶχε γίνῃ πρίγκιπας Κομνηνός ἢ Παλαιολόγος, ὅπως στὴ Χάλλη εἶχε γίνῃ δεσπότης στὴ θεολογικὴ σχολή, μέγας διερμηνέας στὸν τάφο τοῦ Παναγιώτη τοῦ Νικοῦση καὶ συνωμότης στὴν καλύδα ποῦ μαζώχτηκαν οἱ πρῶτοι ἑταῖροι τῆς φιλικῆς ἑταιρίας».

Καὶ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ χαρακτηριστικὸ εἶναι πὼς ἀνταμώνει μικρὰ ἐπεισόδια τῆς καθημερινῆς του ζωῆς, τόσα καὶ τόσα συναισθήματα, καὶ τόσες χαριτωμένες φαντασιοπληξίες, μὲ τὰ μεγάλα ἰδανικά τῆς ψυχῆς του, καθὼς τὸ ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους μὲ τὴν πολιτικὴ ἔνωση τῆς φυλῆς ἢ μὲ τὴ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν ἐλλήνων. Ἔτσι τὸ βιβλίο παίρνει τὸ ὕφος μιᾶς ἀνεπιτήδευτης ἀφηγηματικῆς ἱστορίας, ὅπου τὰ καθημερινὰ μικρὰ περιστατικὰ ἐναλλάσσονται μὲ τὰ μεγάλα προβλήματα, γιὰ νὰ δώσουν περισσότερὴ κίνηση στὴν ψυχολογικὴ καὶ τὴ διανοητικὴ αὐτὴ ἐξομολόγησὴ τοῦ Ἀλέξη. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ τουρκικοῦ συντάγματος. Γιὰ πρώτη φορὰ οἱ βαλκανικὲς χριστιανικὲς ἐθνότητες.

παρουσιάζονται ένωμένες κι αντιμετωπίζουν τὸ κυρίαρχο ὀθωμανικὸ κράτος. Ὁ Ἀλέξης ὀνειροπολεῖ τότε τὴν ένωση ὄλων τῶν λαῶν τῆς ἀνατολῆς, χριστιανῶν καὶ τούρκων, σὲ μιὰ μεγάλη ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία, καὶ τὴ βαθμιαία ὑποκατάσταση τοῦ κυρίαρχου τουρκικοῦ στοιχείου ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Θέλει ν' ἀναστήσει τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ κάμῃ νὰ κυλίσει ἄλλη μιὰ φορά τὸ ἴδιο ρεῦμα τῆς ἱστορίας. Καὶ στὴ σκέψη πῶς τὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ τολμηρὸ καὶ μεγαλόπρεπο, ἀποκρίνεται πῶς τὰ μεγάλα ὀνειρα βοηθοῦνε καὶ τρέφουν τοὺς λαούς.

Ἀφοῦ ὁ Ἰων Δραγούμης στὰ τρία πρῶτα βιβλία του προσπαθεῖ ἀναλύοντας παντοῦ τὸν ἑαυτό του, νὰ βρῆ τὴ σχέση τοῦ ἀτόμου του μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ μὲ τὸ ἔθνος ὅπου ἀνήκει, στὸ τελευταῖο τοῦ βιβλίου, ποῦ εἶνε ἡ μελέτη γιὰ τὸν «Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ», φεύγοντας ἀπὸ τὸ ἄτομο του, προσπαθεῖ ν' αντιμετωπίσει καὶ νὰ μιλήσει ἀπρόσωπα γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους του. Κι ἐπειδὴ θέλει νὰ καταγίνη μὲ τὴν πραγματικὴ καὶ τὴν πιὸ βαθιὰ ὑπόστασή του, γυρεύει νὰ βρῆ καὶ νὰ κάμῃ συνειδητὸ τὸν πολιτισμὸ του. Ἄν ἡ «Σαμοθράκη» εἶναι τὸ πιὸ πρωτότυπο καὶ καλλιτεχνικὰ ἄριστο ἔργο τοῦ Δραγούμη, ἡ μελέτη του γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, εἶναι τὸ πιὸ μεγαλεπήβολο καὶ τὸ πιὸ δύσκολο στὴν ἔρευνα ποῦ ἔχει ἀναλάβει. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου του αὐτοῦ ὁ Ἰδὸς μᾶς λέει:

«Ἡ δημοτικὴ παράδοση εἶναι μέσα μας σὰν τὸ χνάρι τῆς ψυχῆς μας, αὐτὴν ἀκολουθώντας καὶ ἀνεβαίνοντας βρίσκουμε τὴν ψυχὴ μας, τὴν ἀληθινὴ πηγὴ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ δημοτικὴ παράδοση θὰ μᾶς ὀδηγήσει νὰ ζυγώσουμε ὡς τὴν πηγὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς καὶ νὰ ποτιστοῦμε».

Εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες ἀλήθειες ποῦ πρόφερε ὁ Ἰων Δραγούμης. Ἀλλὰ γιὰ νὰ κάμουμε πιὸ φωτεινὲς τίς ἰδέες του αὐτές, καὶ τὸν τρόπο ποῦ ἀναπτύχθηκαν, θὰ χρειαστοῦμε μιὰ μικρὴ ἱστορικὴ ἀνασκόπηση. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ Δραγούμη, ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος ἐτόνισε τὴν ἀνάγκη ἑνὸς γνήσιου ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ νὰ ξεπετιέται σὰ θαῦμα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ χῶματα, καὶ νὰ χαρακτηρίζῃ τὴ δημιουργικὴ ζωὴ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Ἀλλὰ ἐπειδὴ τὰ μάτια τοῦ Γιαννόπουλου ἦταν ἀποκλειστικὰ γυρισμένα πρὸς τὰ χρόνια τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ κλασικισμοῦ, ἡ ἰδεολογία του ἔμοιαζε μὲ ἀπροσδιόριστὴ χίμαιρα, καὶ λησμονοῦσε ἔντελῶς τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα. Εἶχε φανῆ καὶ κυκλοφορήσει τότε καὶ σ' ἑλληνικὴ μετάφραση τὸ βιβλίο τοῦ Κρουμπάχερ γιὰ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ, ποῦ ἔδειχνε μὲ τί τρόπο, κάτω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο ἑλληνισμὸ καὶ τὸν ἀττικισμὸ τοῦ

βυζαντινοῦ κράτους, ἡ δημοτικὴ παράδοση κυλοῦσε σὰν κρυφὸ ρεῦμα ζωῆς μέσα ἀπὸ τὴ διανοητικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔδρουση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου εἶχε συσταθῆ καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Βόλου. Εἶναι γνωστὴ ἡ κατεύθυνση τοῦ σχολείου αὐτοῦ, ποῦ δὲ ζητοῦσε μόνον νὰ ἐφαρμόσει ὡς ὄργανο διδασκαλίας τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ νὰ βάλῃ τὸν παιδικὸ κόσμον σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα ποῦ εἶχε γιὰ φορέα τῆς τῆς νεοελληνικῆς παράδοσης. Λίγα χρόνια ὕστερα ἀπὸ ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι γραμμένη, καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ἰωνα Δραγούμη ἀπάνω στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ὁ Δραγούμης πῆρε τὴ γνωστὴ ἀρχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, ποῦ ζητεῖ συγκεκριμένα τὴ νίκη τοῦ ζωντανοῦ προφορικοῦ λόγου, τὴν πλάτυνε καὶ τὴ βάθυνε σὲ ὄλο τῆς τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος, κι ἔτσι ἔβγαλε τὴν ὀμορφὴ καὶ ἐπαγωγικὴ ἐκείνη θεωρία, ποῦ θέλει τὴ δημοτικὴ παράδοση ὡς κίνητρο καὶ πηγὴ δημιουργικῆς ζωῆς σ' ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τῶν ἑλλήνων, ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες μ. Χ. καὶ ὕστερα. Ἄν καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ κινδυνεύει νὰ πέσει σὲ μεταφυσικὴ παρανόηση, ἀπὸ τὸν προσεχτικὸ παρατηρητὴ μπορεῖ εὐκολὰ νὰ βασιστῆ καὶ νὰ ἀρμονιστῆ μὲ τὰ πράγματα, δηλαδὴ μὲ τὴν ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς τέχνης. Ἡ ἀρχαία κλασικὴ παράδοση πεθαίνει, χάνει τὴν αὐτοτέλειά της, γιὰ νὰ μεταπηδήσει καὶ νὰ μετουσιωθῆ στὴ ζωντανὴ δημοτικὴ παράδοση· μέσα ἀπ' αὐτὴν καμιά φορά ἀναδύεται καὶ τώρα καὶ χύνει πάλι τὴν ἀλαμπή της. Σ' ἓνα βυζαντινὸ ξωκλήσι τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἢ τῶν Παλαιολόγων μπορεῖ κανεὶς νὰ ξαναβρῆ μιὰ παλιὰ ἀκανθα ἢ μιὰ στάση ἀρχαίου θεοῦ, σ' ἓνα σύγχρονο δημοτικὸ τραγούδι νὰ ξαναβιώσει κάποτε τὴ φυσιολατρικὴ πνοὴ ἑνὸς ὀμηρικοῦ ὕμνου ἢ ἑνὸς ἀρχαίου χορικοῦ, σ' ἓνα κλέφτικο σκοπὸ τοῦ βουνοῦ νὰ ἀναζητήσῃ τοὺς ἀρχαίους μουσικοὺς τρόπους.

Ὁ Δραγούμης παραδέχεται πῶς ἔχουμε δικὸ μας νεοελληνικὸ πολιτισμὸ. Δὲ θέλω νὰ συζητήσω τὸ πολὺπλοκο αὐτὸ θέμα, ἀν ἔχουμε δηλαδὴ δικὸ μας σύγχρονο πολιτισμὸ ποῦ ἀνταποκρίνεται μὲ ὄλες τίς ἀνάγκες τῆς ζωῆς, ἢ μόνον χαρακτηριστικὲς πηγὲς ἑνὸς μελλόμενου ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ ἤθελα πάντα νὰ σημειώσω πῶς μὲ τὴ λέξη πολιτισμὸ σημαίνει ἀποκλειστικὰ τὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ ἢ τὴ μόρφωση (culture), ἔννοώντας τίς ἐλεύθερες καὶ ἀνθρώπινες ἐκείνες σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ ζωὴ, ποῦ δημιουργοῦνε τὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία, καὶ δίνουν ἀτομικὴ καὶ πρωτότυπη μορφή στὴν ἱστορία ἑνὸς πολιτισμοῦ.

Ἀπὸ τὸ σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα τῆς ζωῆς του κι ἀπὸ τὴν πρόχειρη ἀνάλυση τοῦ λογοτεχνικοῦ του ἔργου, εἶναι εὐκόλο νὰ συμπεράνη κανεὶς πῶς γιὰ νὰ σχηματίσῃ ὀλοκληρωτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀτομικότητα τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη, τόσο ἡ ἐθνικοπολιτικὴ του δράση, ὅσο κι ἡ λογοτεχνικὴ του ἔκφραση, εἶναι δυὸ μέρη ἀναπόσπαστα. Στὴν ἱστορία τῶν ἑκατὸ τελευταίων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς ὠραιότερες καὶ τιμιώτερες φυσιογνωμίες. Ὁ πατριωτισμὸς του, ποῦ δὲν ἦταν μόνο ἐνθουσιασμὸς καὶ ὁρμὴ γιὰ τὰ πατριωτικὰ ἰδανικά, ἀλλὰ συστηματικὴ καὶ ὑπομονετικὴ μελέτη γιὰ τὰ πιδὸ σοβαρὰ ζητήματα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, ἡ θέση ποῦ ἔχει πάρει στὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν ἀγώνων καὶ στὴ διπλωματικὴ ἱστορία τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἡ μεγάλη του ἀγάπη πρὸς τὸ δημοτικισμὸ κι ἡ βαθύτερη ἀντίληψη του γιὰ τὴ σημασία τῆς νεοελληνικῆς ἰδέας, τὸ περήφανο ἦθος κι ὁ χαρακτήρας του, τέλος τὸ πολυσύνθετο μέρος τῆς ψυχῆς του ποῦ τὸν ἔκανε νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ ζωντανὴ καὶ σκληρὴ πράξη στὴν ὁμορφὴ κι ὄνειροπόλα θεωρία, βεβαιώνουν τὸν ἰσχυρισμὸ μου αὐτόν. Καὶ ὅταν τὸ ματωμένο ἐκεῖνο δειλινὸ διαδόθηκε τὸ ἀγγελμα τοῦ κακοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη, δὲν ἔπεσε μόνο ἓνας ἄνθρωπος νεκρὸς, δὲν ἐχάθηκε ἓνας ἐργάτης ἢ ἓνας χαρακτήρας, ἀλλὰ μιὰ ἀπὸ τίς ὠραιότερες νεοελληνικὲς φυσιογνωμίες.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Συνεργάτες στὴ στήλη αὐτὴ εἶναι οἱ κ. κ. Δημήτριος Γληνὸς (Δ. Γ.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.) κ. ἄ.

*Ἄμα δὲ σημειώνεται ποῦ βγήκε τὸ βιβλίο καὶ τί σχῆμα ἔχει, τότε θὰ ἐννοηθῇ ὁ ἀναγνώστης: Ἀθήνα, καὶ σ. 80.

Παιδεία

Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλῆσ. καὶ δημοσ. ἐκπαίδ., παράρτημα ἀρ. 3, 1919, 32 σελ., λ. 50.

Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς Δ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλ. κτλ., παράρτημα ἀρ. 5, 1920, 38 σελ., λ. 50.

Μὲ τὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς μητρικῆς μας γλώσσας ἔγινε ἀναγκαῖο νὰ ἀλλάξῃ σὲ πολλὰ ἡ ὀρθογραφικὴ καὶ γραμματικὴ διδασκαλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Μὲ τὸ σκοπὸ αὐτὸ βγήκαν τρία Β. Διατάγματα, ποῦ κανόνισαν τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας στίς 5 πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου (ἔπου πρόφτασε νὰ μπῆ ἡ δημοτικὴ), τροποποιώντας τὰ παλιὰ Β. Δ. τοῦ 1913, καὶ στηριγμένα σ' αὐτὰ ἔβγαλε τὸ ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον σὲ δυὸ φυλλάδια ὀδηγετὲς διὰ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ, μὲ τὴ σχετικὴ γραμματικὴ ὕλη τῶν 4 πρώτων τάξεων γιὰ τὸ μαθητὴ καὶ γιὰ τὸ δάσκαλο.

Τὸ κάθε φυλλάδιον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο ἐκλαθεμοσιεύεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς κυβερνήσεως τὸ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας. Στὸ δεύτερο, «Ἐλθὲ διὰ τοὺς μαθητὸς», δίνονται, χωριστὰ γιὰ κάθε τάξη, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οἱ ὀρθογραφικοὶ κανόνες καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ γραμματικοὶ σχηματισμοὶ (αὗτοι λείπουν ἀπὸ τίς δυὸ πρώτες τάξεις), οἱ προωρισμένοι γιὰ κάθε τάξη. Καὶ τελευταῖα ἀκολουθοῦν «Ὁδηγία καὶ παρατηρήσεις διὰ τὸν διδάσκοντα», ἔπου δίνονται ὀδηγετὲς μεθοδικὲς στὸ δάσκαλο γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν ὀρθογραφικῶν κανόνων καὶ τῶν γραμματικῶν σχηματισμῶν, καὶ προσθέτονται διάφορες παρατηρήσεις γιὰ τὴ γραμματικὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας, ποῦ πρέπει νὰ τὴν κατέχῃ στίς γενικὲς τῆς γραμμῆς ὁ δάσκαλος, ἀκόμη κι ὅταν δὲν πρόκειται νὰ τὴ διδάξῃ συστηματικὰ στὸ μικρὸ μαθητὴ.

Αὐτὸ εἶναι σύντομα τὸ περιεχόμενον τῶν δυὸ αὐτῶν φυλλάδιων ποῦ μας δίνουν τὸ ὅλικὸ τῆς ὀρθογραφικῆς ἰδέας, μὰ καὶ γενικώτερα τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς, χωριστὰ γιὰ καθένα ἀπὸ τίς 4 πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Τὸ περιεχόμενον αὐτὸ πρέπει νὰ κριθῇ μιὰ φορὰ ἄλλοῦ ἀναλυτικώτερα, ἐλπίζω ὅμως καὶ στὴν περιορισμένη αὐτὴ στήλη τοῦ Δελτίου νὰ γίνῃ δυνατὸ νὰ

δώσω μιὰ εἰκόνα του, δείχνοντας τὸ νέο γιὰ τὴ σχολικὴ πράξη ποὺ μᾶς παρουσιάζει. Ὅτι δίνεται στὰ φυλλάδια αὐτά, συμπληρωμένο ἀπὸ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῆς Ε', δημοσιευμένο ἀλλοῦ (Ἐφημ. κυβερν. ἀρ. 161, τεύχ. Α', 23 Ἰουλ. 1920), μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ξεκαθαρίσωμε σχετικὰ μὲ τὴ νέα σχολικὴ γραμματικὴ τ' ἀκόλουθὰ τῆς γνωρίσματα:

Α. Σχετικὰ μὲ τὴ γραμματικὴ διδασκαλία γενικώτερα:

1) **Οἱ πολυάριθμοι κανόνες τῆς παλαιᾶς γραμματικῆς περιορίζονται τώρα σχεδὸν μόνο σὲ ὀρθογραφικοὺς.** Ἡ παλαιὰ δηλαδὴ γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας δίδασκε κοντὰ στοὺς κυρίως ὀρθογραφικοὺς κανόνες (λ. χ. «τὸ ἐκ συναιρέσεως προκύπτον φωνῆν ἢ δίφθογγος, ἂν εὐρίσκονται εἰς τὴν λήγουσαν καὶ τονίζονται, περισπῶνται») εἶχε καὶ ἀρκετοὺς κανόνες σχηματιστικῶς, ποὺ βοηθοῦσαν δηλαδὴ τὸ μαθητὴ, ὅχι νὰ γράψῃ σωστὰ τὴν κοινὴ γλῶσσα, παρὰ νὰ σχηματίζῃ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ ποὺ στὴ σημερινὴ μᾶς γλῶσσα λέγεται διαφορετικὰ, καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ὀδηγηθῇ στὸ σχηματισμὸ τους μόνο ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ του αἰσθημα. Ἔτσι π. χ. ὁ κανὼνας (τὰ παίρνω ἀπὸ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ τῆς ἐγκριμένης γραμματικῆς γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τοῦ Κυριακάτου) «ἡ ἐνικὴ κλητικὴ τῶν ἀρσενικῶν πρωτοκλίτων λήγει εἰς α βραχύ», ἢ «ἐκ τῶν εἰς ὅς ληγόντων ἐπιθέτων ὄσα πρὸ τοῦ ὅς ἔχουσι φωνῆν ἢ ρ σχηματίζουσι τὸ θηλυκὸν εἰς α» κτλ., ἢ «ὄσα θηλυκὰ ἔχουσι πρὸ τοῦ α φωνῆν ἢ ρ φυλάττουσι τὸ α εἰς ὅλας τὰς πτώσεις, ὄσα δὲ ἔχουσι σύμφωνον πρὸ τοῦ α τρέπουσιν αὐτὸ εἰς η εἰς τὴν ἐνικὴν γενικὴν καὶ δοτικὴν» κτλ.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ σχηματιστικοὶ ἢ καὶ παραγωγικοὶ κανόνες γίνονται μὲ τὴ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλῶσσας περιττοί, γιὰτὶ ὅλα τὰ ἐλληνόπαιδα (ἐκτὸς ἂν ἐξαιρέσωμε ὄσα ἢ διάλεκτός τους παρουσιάζει διαφορὰς τυπικοῦ) σχηματίζουν χωρὶς καμιά διδασκαλίαν καὶ δυσκολίαν μόνο τους τύπους ὅαν τοὺς παραπάνω κανονικά, καὶ δὲ χρειάζονται κανὼνα νὰ τοὺς λέν λ. χ. πῶς ἢ κλιτικὴ τῶν οὐσιαστικῶν σὲ ης κάκει διαβάτη, ναύτη, ἐργάτη, πρῆματι, χωριάτη, ἢ γιὰ νὰ σχηματίσουν σωστὰ — σὲ η ἢ σὲ α — τὰ θηλυκὰ ἀκριθὴ, καθαρή, μαυριδερή, ἀργυρὴ, ἀνυπόφορη, ἡμερη, καλύτερη, ἀσημένια, γενναία, ἢ νὰ σχηματίσῃ τις γενικὰς τῆς ὄρας, τῆς πατρίδας, τῆς σκάλας, τῆς κότας, τῆς κλώσας, τῆς γλώσσας, τῆς βαρκούλας, τῆς σπύρας, τῆς ψύχας, τῆς πείνας, τῆς μαγεύρισσας, τῆς θάλασσας, τῆς Μενιδιάτισσας. (Ἰσα ἴσα μάλιστα, πολλοὶ σχηματιστικοὶ κανόνες τῆς καθαρεύουσας ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ τὸ ἐλληνόπουλο, γιὰτὶ ἀλλιῶς θὰ σχηματίζε τοὺς τύπους τῆς κατὰ τὴ μητρικὴ του γλῶσσας, ὀδηγημένον ἀπὸ τὸ αἰσθημα του).

Ἀπὸ 60 κανόνες ποὺ δρίζονται γιὰ τὴ γραμματικὴ διδασκαλία στὶς τέσσερις πρώτες τάξεις (9 γιὰ τὴν Α', 10 Β', 15 Γ' καὶ 26 Δ') μόνο ἓνας (γιὰ τὴ χρῆσιν τοῦ τελικοῦ ν στὸ ἄρθρον τὸν - τὴν : τὴν Τῆνο - τὴ βρῦση) μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σχηματιστικὸς, καὶ ἐλάχιστοι ὅμοιοι θὰ παρουσιάζονταν ἀκόμη στὶς ἀνώτερες τάξεις καὶ χρειάζονταν ὅλη ἡ σχολαστικότης καὶ ἡ στενοκεφαλιά τῆς περιφημῆς ἐπιτροπείας τῶν ἀναγνωστικῶν, ποὺ μᾶς διακτραγώδησε σὰ δυσκολίες καὶ ἐξαιρέσεις τάχα τῆς γραμματικῆς αὐτῆς τὸ ὅτι τὰ παροξύτονα καθὼς θυμάρι, τραγούδι, λιβάνι, ἀγγελούδι κάνουν στὴ γενικὴ, κατεβάζοντας τὸν τόνο, θυμαριῶν κτλ., καὶ ὅτι κοντὰ στὸ βρῦση βρῦσ-ες, ἐργάτης ἐργάτ-ες ἔχομε τὰ ἀνισοσύλλαβα μαῖμου-δες, παπού-δες, καφέ-δες, σὰ νὰ μποροῦσαν ἐλληνικὰ χεῖλη νὰ ποῦν ἑξαφνα τοῦ ἀγγελουδίου ἢ οἱ παππ-ές, καὶ σὰ νὰ μὴν ἔφτανε τὸ αἰσθημα τῆς μητρικῆς

γλώσσας — τῆς ἔξω ἀπὸ λίγες σχετικῶς ἐξαιρέσεις, κοινῆς — γιὰ νὰ ὀδηγήσουν κάθε ἐλληνόφωνο μαθητὴ στὴ σωστὴ χρῆσιν. Αὐτὸ δὲ ἔλειπε, νὰ ἔχουν γιὰ ἓνα σύγχρονον Ἕλληνα οἱ ἀνωμαλίες τῆς γλῶσσας του (τοῦ ἐμποροῦ ἀλλὰ τοῦ Θεόδωρου, γιὰτὶ μὰ Νίκο, νοικοκύρηδες μὰ καὶ νοικοκυραῖοι) τὴν ἴδια σημασία καὶ δυσκολίαν, μὲ τις ἐξαιρέσεις καὶ ἀνωμαλίες τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, τὸ χλοῦνον καὶ τὸ ἀφῦνον, τὸ ἄνεργ, θύγατερ, κοντὰ στὸ ὦ γαστήρ, τὸ τῶν δασωδῶν κοντὰ στὸ τῶν αὐτάρκων κτλ. κτλ.

2) Παραδείγματα καθὼς τὰ παραπάνω, ἡμερη, καθαρή, χωριάτη, πρῆματι, τῆς βαρκούλας, τῆς Μενιδιάτισσας, τῆς Χρυσοσπηλιώτισσας κτλ., μᾶς φανερώνουν καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικώτατο ἀπόχτημα τῆς νέας γραμματικῆς: τὴ συμφωνία δηλαδὴ τῆς σχολικῆς γραμματικῆς μὲ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ μὲ τὴν κοινὴ ἐθνικὴ χρῆσιν, ἐκεῖ ποὺ ὡς τώρα ἡ γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας οὔτε μὲ τὴν κοινὴ προφορικὴ χρῆσιν — οὔτε τὴ λόγια κάν — συμφωνοῦσε, οὔτε καὶ μὲ τὴ χρῆσιν τῶν καθαρευουσιάνικων ἀναγνωστικῶν, τὴ στιγμὴ ποὺ κάπως ἀπλοποιήθηκε ἡ γλῶσσα τοὺς καὶ δέχτηκε τύπους καθὼς μυρωδιές, ἡ βαρκούλα τῆς βαρκούλας αἱ βαρκούλες, πρῆματι, ἡμερη, κατοικοῦσα, ριγμένος κτλ.

3) Μὲ τὴ νέα σχολικὴ γραμματικὴ ἢ διδασκαλία τῶν γραμματικῶν τύπων περιορίζεται, ὅχι μόνο γιὰ τὸ λόγο ποὺ εἶδαμε παραπάνω (1), ὅχι μόνο γιὰτὶ τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς εἶναι ὁμαλώτερον καὶ ἀπλούστερον ἀπὸ τῆς καθαρεύουσας (γιὰ τις διπλοτυπίας μιλιῶ παρακάτω), μὰ καὶ ἀκόμη γιὰτὶ σύμφωνα μὲ τις μεθοδικὰς ὀδηγίες γιὰ τὴ διδαχτικὴ τοῦ γλωσσικοῦ μαθήματος δὲν πρόκειται τώρα ν' ἀποστηθίζῃ ὁ μαθητὴς τοὺς γραμματικοὺς τύπους καὶ νὰ τοὺς ἀραδιάξῃ, ὅπως ἔκανε ὡς τώρα μὲ τὸ ἐνικὸς ἀριθμὸς, ὀνομαστικὴ ὁ πατήρ, γενικὴ τοῦ πατρός, δοτικὴ τῷ πατρί κτλ. κτλ. Γιὰτὶ δρίζεται πῶς ὅχι μόνο στὴν Γ' ἀκόμη τάξιν «ἡ ὀρθογραφικὴ διδασκαλία θὰ συμπληρώνεται διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν σχηματισμῶν ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον δι' αὐτῶν εὐκολύνεται ὁ μαθητὴς νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται καλύτερα τοὺς διδασκομένους ὀρθογραφικοὺς κανόνες», μὰ καὶ στὴν Δ', «χωρὶς ἀκόμη νὰ γίνεταὶ συστηματικώτερα γραμματικὴ διδασκαλία», «τὰ γραμματικὰ φαινόμενα θὰ ἐξετάζονται, θὰ κατατάσσονται καὶ θὰ γίνεταὶ ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν εἰς τοὺς γραμματικοὺς σχηματισμοὺς, αὐτὸ ὅμως θὰ γίνῃ ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν ὅχι δι' ἀποστηθίσεως ἢ ἐν ξηρῷ ἀπαριθμήσει καὶ καταγραφῇ, ἀλλὰ εἰς φράσεις διὰ τῶν ὁποίων θὰ γίνεταὶ καταφώνησις ἢ σχέσις μεταξὺ γλώσσας καὶ πραγμάτων . . .»

4) Πίσω ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω πλεονεχτήματα, ἐμμεσοῦ καρπὸς τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς, σημαντικώτατο ὅμως καὶ πολὺτιμο ἀπόχτημα εἶναι καὶ ἓνα ἄλλο: Πρώτη τώρα φορὰ μὲ τὴ γραμματικὴ διδασκαλία — ἀπαραίτητη ὅσο καὶ χρησιμώτατη στὴν ὥρα τῆς — γίνονται στὸ μαθητὴ συνειδητοὶ τύποι, ποὺ ὄσο καὶ ἂν δὲν τοὺς ἔχη προσέξει, βρίσκονται ὅμως πάντοτε στὴν ψυχὴ του, ἀφοῦ εἶναι ὁ τρόπος ποὺ σχηματίζει τὸ κάθε παιδί ἀπὸ μωρὸ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα. Ἐνῶ τὸ τυπικὸ τῆς καθαρεύουσας προσπαθεῖ νὰ ἐντελίσῃ στὴ συνείδησιν τῶν μαθητῶν, καὶ ἔπειτα νὰ πολιτογραφήσῃ καὶ στὴ μητρικὴ τους γλῶσσα καὶ στὸ γλωσσικὸ τους αἰσθημα, τύπους ἐντελῶς ξένους, π.χ. βοῦς βοῦς βοῦν βόες κοντὰ στὸ νοῦς τοῦ ἢ βόδι βοδιοῦ, ἢ νῆσσα τῆς νήσεως αἱ νήσσοι, ἄμυνα ἀμύνης, κοντὰ στὸ κλώσα - κλώσας - κλώσες, μαγεύρισσα - μαγεύρισσας - μαγεύρισσες.

Β. Σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθογραφικὴ διδασκαλία εἰδικώτερα:

6) Οἱ κυρίως ὀρθογραφικοὶ κανόνες ποὺ διατυπώθηκαν στὴ νέα σχολικὴ γραμματικὴ, πρώτη φορά τώρα καθρεφτίζουσι τὴ ζωντανή μας γλῶσσα καὶ προβλέπουσι γιὰ τὴν ὀρθογραφία τῶν τύπων τῆς, σπάζοντας γραμματικὴ παράδοση δύο χιλιάδων σχεδὸν χρόνων. Ἔτσι λ. χ. διδάσκουσι τὸ πῶς θὰ γραφῆ τὸ ες στὶς τριανταφυλλίαι, στὶς πέτρες, στὸ καφέ, ἀλεπούδες, καφέδες («τὸ (εσ) στὸ τέλος τῶν ὀνομάτων τὸ γράφομε μὲ ε»), τὸ τί τόνο θὰ πάρῃ τὸ παραμύθι, φρούδι, μανιτᾶρι, κελάρι, φίδι, ἢ κατὰ ποιὸν κανόνα θὰ τονιστοῦν τὸ τραγουδοῦσα, βγήκα, τὸ ἔλατε, σκάψε, τὸ τριάντα, ἐξήντα. Κι εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ γραμματικὴ τῆς καθαρεύουσας δὲ μᾶς λέει τίποτε γιὰ τὴν ὀρθογραφία αὐτῶν καὶ πολλῶν παρόμοιων τύπων.

Ἀντίθετα ἡ γραμματικὴ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐλευθερώνεται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς γραμματικοὺς κανόνες τύπων ἀνύπαρχτων στὴν κοινὴ μας γλῶσσα ἢ καὶ ἀντιθέτων μὲ τοὺς νόμους τῆς — λ. χ. τὸ «ὅταν ἡ λήγουσα εἶναι μακρὰ ἢ προπαραλήγουσα δὲν τονίζεται» τῶν ποικιλῶν μων γραμματικῶν τῆς νέας ἑλληνικῆς «ὀμιλουμένης» καὶ γραφομένης, σὰ νὰ μὴν ἦταν ἑλληνικά, καὶ μάλιστα νέα ἑλληνικά τὸ ἡμερη, ἀνυπόφορη, μεγαλόχαρη, τοῦ ψίχουλου, τοὺς νησιώτικους — μὰ καὶ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τοὺς ἀνάλογους ὀρθογραφικοὺς κανόνες, καθὼς λ. χ. «πᾶσα λέξις λήγουσα εἰς εὐ τονιζομένη ἐπὶ τῆς ληγούσης περισπᾶται», ἀφοῦ βέβαια οὔτε μὲ τὸ φεῦ κλαιγόμαστε σήμερα, οὔτε στὴν κοινὴ γλῶσσα ἀνῆκουσι τὰ φρονεῦ, διερμηνεῦ, γραμματεῦ, εἰσαγγελεῦ, δεκαεῦ, χαλκεῦ, γραφεῦ.

6) Οἱ νέοι ὀρθογραφικοὶ κανόνες εἶναι ἔτσι διατυπωμένοι ὥστε νὰ προσαρμόζονται ὅσο γίνεται περισσότερο στὶς γνώσεις καὶ στὶς γραμματικὰς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν τοῦ λαϊκοῦ σχολείου, χωρὶς νὰ τοὺς παραφορτῶνουν μὲ ἔννοιες δυσκολονόητες καὶ ἀκατανόητες. Διδάσκονται βέβαια πάντα τὰ δύο πνεύματα, τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα, τὰ δίχρονα καὶ οἱ τόνοι, ὄχι ὅμως λ. χ. τὰ συνηρημένα.

7) Μολονότι ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία ἐφαρμοσμένη στὴ νέα μας γλῶσσα παρουσιάζει πολυαριθμότερες δυσκολίες παρά στὴν καθαρεύουσα, οἱ ὀρθογραφικοὶ κανόνες στηρίχθησαν σὰ τέτοια βάση ὥστε νὰ εἶναι ὅσο γίνεται ἀπλοὶ καὶ εὐκολομνημόνευτοι, μὲ λιγοστὰς ἐξαιρέσεις. Φυσικὰ αὐτὸ ἔγινε στὸ μέτρο πάντοτε ποὺ τὸ ἐπιτρέπει ὁ σεβασμὸς τῶν νόμων τῆς μητρικῆς γλῶσσας (αὐτὸ τὸ λέω γιὰ τὸ κ. Χατζιδάκις φανερόστῃ πῶς γιὰ νὰ κάμωμε εὐκολομνημόνευτους κανόνες εἶχαμε δικαίωμα νὰ καταπατήσωμε καὶ τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς), καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἱστορικὴ βάση τῆς ὀρθογραφίας μας καὶ ὁ μεταβατικὸς χαρακτήρας τῆς ἐποχῆς ποὺ περνοῦμε μὲ τὴν καθιέρωση τῆς γλῶσσας μας' π. λ. χ. «τὸ (η) στὸ τέλος τῶν θηλυκῶν τὸ γράφομε μὲ η» (βροχή, βρύση, κάππαρη, πόλη), «ἡ μακρὰ λήγουσα τῶν ἐπιρρημάτων παίρνει περισπωμένη» (ποῦ, ἐδῶ, ἐκεῖ, ἄλλοῦ, καταγῆς, πῶς) — ἀλλὰ θὰ ἔχῃς (καὶ ὄχι θὰ ἔχεις).

7) Ὅλοι οἱ κανόνες εἶναι διατυπωμένοι στὴ γλῶσσα ποὺ διδάσκεται, στὴ δημοτικὴ.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα γνωρίσματα καὶ οἱ νεωτερισμοὶ ποὺ παρουσιάζει στὰ δύο αὐτὰ φυλλάδια ἡ νέα σχολικὴ γραμματικὴ. Οἱ μεθοδικὲς ὁδηγίαι ποὺ τὴ συνοδεύουσι, ἀρκετὰ ἀναλυτικῆς, δίνουν χρήσιμα στοιχεῖα στὸ δάσκαλο γιὰ τὴ διδασκαλία, ξεκαθαρίζοντας ἰδίως τοὺς σκοποὺς τῆς γραμματικῆς διδασκαλίας καὶ τὴ σημασία καὶ τὴ θέση αὐτῆς στὸ γλωσσικὸ μάθημα τῆς γλῶσσας τοῦ ἴδιου τοῦ

δάσκαλου καὶ τῆς ἰδιωματικῆς τυχὸν γλῶσσας τῶν μαθητῶν. Μένει νὰ ἐξετάσω συντομώτατα πῶς ἡ σχολικὴ αὐτὴ γραμματικὴ ἔλυσε τὸ ζήτημα τῆς διπλοτυπίας τῆς δημοτικῆς καὶ τῶν λόγων στοιχείων ποὺ τῆς εἶναι ἀπαραίτητα.

Στὶς περιστάσεις ποὺ ἡ κοινὴ μας γλῶσσα συνηθίζει δύο τύπους ἢ καὶ περισσότερους, κατὰ τὴν περίστασι: α) προτιμήθηκε ὁ ἕνας τους (ἀγαποῦμε καὶ ὄχι ἀγαπάμε, ἀγαποῦν(ε) καὶ ὄχι ἀγαπᾶν(ε), θυμοῦμαι καὶ ὄχι θυμᾶμαι, φύλακες καὶ ὄχι φύλακοι, τοῦτο καὶ ὄχι ἐτοῦτο — β) διατηρήθηκαν καὶ οἱ δύο (κανεῖς - κανέναι, μιὰ - μία) ἢ προτιμήθηκε στ' ἀναγνωστικὰ ὁ ἕνας τους (δένουν, ἐτοιμαζόμουν, ἀγαπιόμουν, ἀγαπιόμαι κτλ.) στὴ γραμματικὴ ὅμως σημειώθηκαν κοντὰ σ' αὐτοὺς καὶ οἱ παράλληλοι (δένουνε, ἐτοιμάζουμουν, ἀγαπιόμουν, ἀγαπιέμαι).

Ἔχομε ὅμως καὶ λίγους λόγιους τύπους στὴ σχολικὴ γραμματικὴ, εἴτε σὲ λόγιαι λέξεις, παράλληλα μὲ τοὺς δημοτικοὺς τύπους γιὰ τίς δημοτικὰς λέξεις (βρούσαι - βρουσῶν καὶ καταλήξεις - καταλήξεων, ἀγαπιέσαι καὶ στερεῖσαι) — σὲ σπανιώτατες περιστάσεις ἔχομε χρῆση προμισσικῆς — εἴτε ἀποκλειστικὰ, ἐκεῖ ποὺ οἱ δημοτικοὶ τύποι ἢ δὲν ὑπάρχουν (βραχὺ βραχέως, δόρυ δόρατος) ἢ εἶναι σπάνιοι, ἢ ποιητικοί, χωρὶς ἀφομοιωματικὴ δύναμη (προβλήματος). Οἱ τύποι αὗτοι προβλέπονται γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Δ' καὶ ἰδίως τῆς Ε' τάξης, σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τίς ἄλλες γλωσσολογικὰς ἀνάγκες.

Σ' αὐτὰς τίς ἀρχὰς ἀπάνω βασίστηκε ἡ νέα σχολικὴ γραμματικὴ. Ἴσως ἢ κριτικὴ θὰ ζητήσῃ αὐστηρότερη ἐνότητα τῶν δημοτικῶν τύπων, περισσότερους ἢ λιγώτερους λόγιους τύπους, συντηρητικώτερη ἢ ριζοσπαστικώτερη ὀρθογραφία καὶ ἀπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ (ἀπὸ τοὺς 60 κανόνες οἱ 21 ἀναφέρονται σὲ πνεύματα καὶ τόνους, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐγκλιτικούς!), ἀντικατάσταση τῶν γραμματικῶν ὄρων (φωνῆεν, βραχὺ κτλ. κτλ.). Νομίζω ὅμως πῶς ἐν θελήσει νὰ κάμῃ κανεῖς ἔργο σοβαρὸ καὶ συγχρόνως ἐφαρμόσιμο θὰ δυσκολευτῆ νὰ βρῆ, δὲ λέω ἄλλη λύση, μὰ διαφορετικὴ βάση ἀπὸ κείνη ποὺ δόθηκε, χωρὶς νὰ ξαναγυρίσῃ στὸ χάος. Καὶ φαίνεται πῶς τὸ χάος αὐτὸ τὸ ξεχνοῦν ἢ δὲν τὸ βλέπουν ὅσοι παρουσιάστηκαν ὡς τώρα κριτὲς τῆς σχολικῆς γλῶσσας τοῦ 1917. Ἔτσι καὶ οἱ κριτικὲς ποὺ ἔγιναν τῆς γραμματικῆς τῆς, ἀκόμη κιὰν εἶχαν ἐδῶ ἢ ἐκεῖ καμιά σωστὴ παρατήρηση ἦταν γεμάτες ἢ παρεξηγήσεις ἢ προλήψεις ἢ ἄγνοια. Ὅλες τους ὅμως ἀστεῖες. Καὶ τοῦ κ. Ζαμάνη, καὶ τοῦ κ. Χρυσοστάλη, στὴ βουλή, καὶ τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναγνωστικῶν. Καὶ ὅμως μονάχα κριτικὴ καλοσυνείδητη μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ ὥστε νὰ γίνῃ κάτι τελειότερο.

Μ. Τ.

Β. Σταματέλου, Ἡ γλωσσολογικὴ μεταρρύθμιση καὶ ἡ γραμματικὴ τῆς κοινῆς δημοτικῆς. Πάτρα 1920, 96 σελ. Δρ. 3.

Ἀπαρτίζεται ἀπὸ μιὰ ὀμιλίαν ποὺ εἶχε κάμει ὁ συγγρ., ἐπιθεωρητῆς τῶν δημοτικῶν σχολείων, σ' ἕνα διδασκαλικὸ συνέδριον σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, μιὰ ἐκθεση γιὰ τίς ἐργασίας τοῦ συνεδρίου πρὸς τοὺς ἀνώτερους ἐπόπτες καὶ τέλος, τὸ μεγαλύτερον μέρος (σ. 23-93), «Ὁδηγίαι γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς δημοτικῆς», ὅπου γίνεται μὲ τὴ σειρά λόγος γιὰ τὸ λεξιλόγιόν τῆς, τὸ παραγωγικόν, τὴ σύνταξιν, τὴ φωνητικὴν, τὸ τυπικόν.

Ἡ πολὺχρονη διδαχτικὴ πείρα τοῦ κ. Σταματέλου καὶ ἡ φιλολογικὴ του μόρφωση τὸν ἐβοήθησαν, μὰ καὶ ἔνωσε τὴν ἀνάγκην νὰ φωτιστῆ περισσότερο τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸν σχετικὰ μὲ τὰ διάφορα ζητήματα ὅσα γέννησε ἡ νέα scho-

λική γλώσσα, νὰ συντάξῃ τὸ βιβλιαράκι αὐτὸ καὶ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ μιά φιλότιμη καὶ σὲ πολλὰ πετυχημένη προσπάθεια γιὰ τὴ γραμματικὴ κωδικοποίησιν τῆς σχολικῆς γλώσσας. Ἐχει διάφορες πρωτότυπες παρατηρήσεις καὶ προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ τοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, δπου αὐτοὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη βγῆ, ἢ καὶ δπου ἡ παῖρα τοῦ ἔδειξε πῶς χρειάζονταν συμπλήρωση. Στὴ διατύπωσίν τους ὁμως μὲ τὴ βάση ποὺ διάλεξε κάνει τὴ διδασκαλίαν τους καὶ τὴ χρῆσιν τους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς μερικὲς φορές δυσκολώτερη ἀντὶ νὰ τὴν εὐκολύνῃ. Καὶ ἀκόμη κάποτε ἀναγράφει τύπους γραμματικοὺς ἢ ὀρθογραφικοὺς ποὺ δὲν τοὺς ἔχει ἡ σχολικὴ γλώσσα (λ. χ. κοινότητος, σ. 46, μιανοῦ, σ. 51, οἱ μέθοδοι, σ. 60—ἄς μὴ φαινόμεσθε, σ. 65, ἀντὶ ἄς μὴ φαινόμεσθε, μὴν ἀργῆτε, σ. 65, ἀντὶ μὴν ἀργεῖτε, δὲς μὲ ο ἀντὶς μὲ ω).

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Σταματέλου εἶναι μαζί μὲ ἄλλες ἄλλων λειτουργῶν, ἀπὸ τοὺς καρποὺς ποὺ ἄρχισε ν' ἀναδίνῃ ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, κινώντας σὲ συνεργασία, σκέψιν καὶ δράσιν τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους μέσα στὸ διδασκαλικὸ κλάδο. Ἀκριβῶς ὁμως οἱ ζωντανοὶ λειτουργοὶ τῆς δημοτικῆς παιδείας πρέπει νὰ δείξουν πῶς ἄξιζαν, αὐτοὶ καὶ τὸ σχολεῖο τους, τὴ μεταρρύθμιση ποὺ ἐπιχειρήθηκε μέσα σὲ λίγα χρόνια, συνεχίζοντας μόνοι τους τὴν παράδοσιν ποὺ ἄρχισε νὰ δημιουργηθῆ, εἴτε διατηρηθῆ σ' ἀναγνωστικὰ ἢ δημοτικὴ εἴτε ὄχι.

M. T.

Δ. Κοντογιάννη, Συλλογὴ δημοτικῶν παραδόσεων. 1920, 96 σελ. Δρ. Β, γιὰ τίς ἐπαρχίες Δρ. Β.10.

Εἶναι καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ καρπὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Καὶ στὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπέων πρὸς τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ καὶ στὸ συνέδριον ἐπιθεωρητῶν τονίστηκε ἡ σημασία ποὺ ἔχουν πολλὰς δημοτικῆς παραδόσεις γιὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ συζητήθηκαν ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ μέθοδον τῆς διδασκαλίας τους καὶ μὲ τὴν ἐπιλογὴν ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς γίνῃ. Στὸ συνέδριον μάλιστα τῶν ἐπιθεωρητῶν διατυπώθηκε καὶ ἡ εὐχὴ νὰ βγῆ μὴ ἐκλογὴ ἀπὸ δημοτικῆς παραδόσεις γιὰ τοὺς δημοδιδασκάλους. Μία μικρὴ συλλογὴ γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὸν τελευταῖον τόμον τοῦ Δελτίου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἀπὸ τὸν ἐπιθεωρητὴ κ. Π. Κωνσταντινόπουλον («Οἱ νεοελληνικῆς παραδόσεις στὸ δημοτικὸν σχολεῖον» σ. 31-48). Τώρα μᾶς δίνει ὁ κ. Κοντογιάννης, ἐπιθεωρητῆς καὶ αὐτὸς τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ εισηγητῆς στὸ συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν παραδόσεων, μίαν μεγαλύτερην συλλογὴν μὲ μικρὸν πρόλογον. Σχεδὸν ὅλες οἱ παραδόσεις ποὺ καταχωρίζονται εἶναι παρμένεσ ἀπὸ τὴ γνωστὴ συλλογὴ τοῦ κ. Πολίτη, προσαρμοσμένεσ ὁμως, ἀρκετὰ τουλάχιστον, στὸ γραμματικὸν τύπον τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας. Ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Κοντογιάννη θὰ εἶναι χρήσιμη, ἐλπίζω, σὲ κάθε δάσκαλον, κίαν ἀκόμη πρόκειται νὰ περιοριστῇ τώρα ἡ χρῆσιν τῆς δημοτικῆς στὰ σχολεῖα στὴν προσωρικὴ διδασκαλίαν.

M. T.

Hermann Rohleder—Σωτ. Λάμπα, Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς διδασκαλίαν τῆς νεολαίας. 1920, 107 σελ. Δρ. 6.

Νὰ εἶναι βιβλίον ποὺ ἄξιζε ὁπωσδήποτε καλύτερην τύχην. Τὸ τύπωμά του μᾶς θυμίσεν βιβλία τυπωμένα πρὶν ἀπὸ τὸ 1860. Τὰ πεντάλεπτα φυλλάδια τῶν δρόμων τυπώνονται μὲ πιότερην ἐπιμέλειαν, ὄχι ἔργα ἐπιστημονικὰ. Μὰ καὶ ἡ μετάφρασις

εἶναι ἀπὸ τίς κλασικῆς ἐκείνας, ποὺ τίς κάνουν ὅσοι ἔχουν τρία ἐξαιρετικὰ προσόντα: 1) νὰ μὴν ξέρουν τὴ γλώσσα ἀπὸ τὴν ὁποία μεταφράζουν, 2) νὰ μὴν ξέρουν τὴ γλώσσα ποὺ γράφουν, 3) νὰ μὴν ξέρουν τὸ θέμα. Δείγματα τέτοιας ἐργασίας ἀπὸ τὰ κλασικώτερα μᾶς ἔχει δώσει ὁ κ. Μακρῆς.... μετανουμιανός... ἀνώτερος ἐπόπτης τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ ὁ γλωσσαμύνητορας πληρεξούσιος Μακαδονίας καὶ παιδαγωγὸς κ. Παπαζαχαρίου. Κατὰ τὸν πρόλογον τοῦ μεταφραστῆ «τὸ προκείμενον βιβλίον.... εὐχεται καὶ ἐλπίζει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, στηριζόμενον [τὸ βιβλίον] εἰς τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, τῶν ἰατρῶν, τῶν γονέων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ μόνους ἀφιεροῦται ὀλοφύχως». Οἱ γερμανισμοὶ εἶναι ἀνυπόφοροι, μὰ καὶ φράσεις ἀκατανόητες ὅπως διόλου βρισκονται σὲ κάθε σελίδα. Στὴ σ. 15 διαβάζουμε: «Τὸ ἐρώτημα τοῦτο πανταχόθεν προβάλλεται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐρευνητὰς τῆς γενετήσιου ἐπιστήμης, δόσεις μετὰ τῶν πρὸς τοὺς νεωτέρους διδασκάλους τῆς γενετήσιου ἀναποκρινόμενων ἀπαιτήσεων ἡμῶν ἐρχόμεθα εἰς συνάφειαν πρὸς τὸν δόλητα». Ὁ νοῦν νοεῖτω. Σελ. 72: «Ἄλλ' ἀπὸ μέρους τῶν γονέων καὶ παιδαγωγῶν δέον ἢ παραίνεσις αὐτῆ, ὡς καὶ γενικῶς γενετήσιαι διδασκαλῆαι νὰ μὴ παρέχωνται τότε μόλις, δταν ἐξεδηλώθη ἤδη ὁ ἀδυνατισμός, ἀλλ' ἐνταῦθα εἰς τὸν οἶκον πρότερον ἤδη κατὰ τὴν πρωῒμωτάτην ἐναρξιν τῆς γενετήσιου ἀναπτύξεως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν 2 ἤδη παιδικὴν ἡλικίαν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ 6 περιπτου ἤδη ἔτους τῆς ἡλικίας, καὶ δὴ ἐνταῦθα ἐνεκα τοῦτου τόσον ἐνωρίς, διότι ἐνταῦθα μετὰ τῶν γονέων ἢ τῶν παιδαγωγῶν ἐπικρατεῖ ἕτερός τις μᾶλλον οἰκιακὸς τόνος». Αὐτὰ γιὰ πρόχειρα παραδείγματα τοῦ ὕφους. Ὁ κ. Λάμψας εἶχε μίαν καλὴν ἐμπνευσιν καὶ μίαν φιλοδοξίαν ἀξιέπαινη. Γιατρὸς αὐτὸς, πρῶτος στὴν Ἑλλάδα θέλησε νὰ μελετήσῃ τὸ σημαντικὸν παιδαγωγικὸν πρόβλημα τῆς γενετήσιου ὁρμῆς καὶ νὰ προπαγαντίσῃ στὸ τόπον μας τίς ἰδέας ποὺ τόσο συζητιοῦνται στὴν Ἑυρώπην ἀπάνω σ' αὐτό. Μὰ, λυπούμαστε ποὺ τὸ λέμε, κινδυνεύει νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν καλὴν του πρωτοβουλίαν μὲ τὴν μετάφρασιν ποὺ παρουσίασε. Τὸ βιβλίον εἶναι ἀχρηστον. Χρειάζεται πολὺ καλὴ θέλησις γιὰ νὰ προχωρήσῃ κανεὶς λίγες σελίδες. Δὲ φταίει βέβαια ἡ καθαρεύουσα, γιὰτὶ δὲν τὴν ξέρει ὁ κ. Λάμψας. Μὰ ἴσως στὴ δημοτικὴ θάταν ἀδύνατον νὰ μὴν κατάλαβῃ καὶ ὁ κ. Λάμψας, πῶς σὲ πολλὰ μέρη δὲν δίνει κανένα νόημα.

Δ. Γ.

James L. Hughes: Σφάλματα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Μετάφρασις. Δ. Γ. Ζῆσις. Κορνάρου 1920, 125 σελ. Δρ. 5.

Τὸ βιβλίον εἶναι χωρισμένον σὲ πέντε μέρη: Α', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς Β', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τοῦ σχολείου Γ', Σφάλματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν. Ἡ διαίρεσις αὐτὴ δείχνει κάποια ἀσάφεια στὴ διαιρετικὴν βάση, καὶ γενικὰ τὸ βιβλίον ἔχοντας νὰ κατατάξῃ 96 παραγγέλματα ἀρνητικὰ ἔχει φυσικὰ κάποια ἀταξία στὴν κατάταξίν τους. Εἶναι ὁμως βιβλίον πρακτικόν, καθαρὸν καὶ ἀπλὰ διατυπωμένον καὶ ἀρκετὰ χρήσιμον. Σὲ λιγοστὰ μέρη θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ πῶς ἀναφέρεται σὲ περιστατικὰ διαφορικὰ ἀπὸ τὰ δικά μας. Ὁ μεταφραστὴς κατέχει τὴν παιδαγωγικὴν γλώσσαν. Εἶναι καθαρὸς στὴ διατύπωσιν, δὲν ἔχει ξενισμοὺς, παρουσιάζει τὸ θέμα τοῦ εὐκολονόητον.

Οἱ δάσκαλοι ἔχουν νὰ ὠφελοῦν ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ βιβλίου. Θὰ μπορῶσε ἀξιόλογα νὰ εἶναι μεταφρασμένον στὴ δημοτικὴν.

Δ. Γ.

F. Fröbel, Παιδαγωγικὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου ἐξαλληνοθετα ὑπὸ Α. Παπαζαχαρίου, δρ. φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ πρῆφν τῆς παιδαγωγικῆς. Κολλάρος 1921, 71 σελ. Δρ. 2.

Με τέτοιο τίτλο στὸ ξώφυλλο γελιέται κανένας. Νομίζει πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μετὰ τὸ πρωτότυπο βιβλίον τοῦ Fröbel. Ὅμως ἀπὸ τὸ δεύτερο ξώφυλλο καταλαβαίνουμε πὼς πρόκειται γιὰ «Ἐπιτομὴ τῆς παιδαγωγικῆς τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου» συγγραφεύα ὑπὸ Eugen Parrenheim κτλ. Κι ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη. Ἐπιτομὴ εἶναι πάντα κομμάτιασμα καὶ δὲν ἀποδίνει ὅλο τὸ πνεῦμα τοῦ πρωτότυπου. Πολλές φορές μάλιστα καὶ τὸ χαλνᾷ, γιὰ τὴν ἀποδοτικότητά του πρὸς τὸ θεωρεῖ πολὺ σπουδαίον ὁ συγγραφεύς, νὰ μὴ δώσῃ τὴν ἴδια σημασίαν αὐτὸς ποὺ κάνει τὴν ἐπιτομὴν. Ἀλλὰ σκοπὸς μου βέβαια ἐδῶ δὲν εἶναι νὰ κρίνω τὸ βιβλίον τοῦ Parrenheim, παρὰ μόνον νὰ δείξω πὼς ὁ κ. Παπαζαχαρίου ὑπόσχεται στὸ ξώφυλλο παραπάνω ἀπ' ὅτι μπορεῖ τὸ βιβλίον νὰ δώσῃ, καὶ ἔτσι παρουσιάζεται μετὰ κάποια ἀνειλικρινεῖα ποὺ δὲν τὸν τιμᾷ.

Στὸν πρόλογόν του ὁ μεταφραστὴς μᾶς λέει πὼς προσφέρει τὴν μετάφρασίν του γι' ἀπαρχὴν ἐκτενέστερης μεταφραστικῆς ἐργασίας «ἐργῶν τινῶν κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῆς φραιβελιανῆς βιβλιοθήκης». Δυστυχία στοὺς «φίλους διδασκάλους ἀμφοτέρων τῶν [φυλῶν]», γιὰ τὴν ἀσυνέχεια θάνατον τὴν ἀπαρχὴν, τότε καλύτερα νὰ μείνουν οἱ δασκάλοι μας μετὰ τὴν πραγματείαν γιὰ τὸ Fröbel τῆς Αἰ. Λασκαριδῆ, τῆς γραμμῆς τοῦ 1870. Ἀπὸ τὴν τουλάχιστον, ὅσο σύντομη κιὰν εἶναι, εἶναι ὁμοίως καλογραμμῆς καὶ τὴν καταλαβαίνουν οἱ δασκάλους. Βέβαια ἔχει κάτι τὸ κρύον καὶ σκληρὸν, ἔτσι καθὼς εἶναι γραμμῆς τὴν καθαρεύουσα, μὰ ἐπειδὴ ἡ Λασκαριδῆ εἶχε πολὺ καλὰ χωνέψῃ τὸ θέμα τῆς, ἔχει ἕπος καθαρὸν, φράσεις ἀπλῆς καὶ συνέπεια στὸ νόημα. Ὅλα αὐτὰ λείπουν ἀπὸ τὴν μετάφρασίν τοῦ κ. Παπαζαχαρίου.

Ἀλλὰ πρὶν μποῦμε στὴν μεταφραστικὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Παπαζ. λίγα λόγια γιὰ τὸν πρόλογόν του, ποὺ ἀποδίνει ἀτομικὰς τὴν σκέψιν. Παρατηρῶ τὴν ἐλλειψὴ ταχτοποιημένης καὶ καθαρὰ διατυπωμένης σκέψης. Ἔτσι στὴ σελ. 4 λέει: «Ἡ ἐπιτομὴ τῶν κατὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν ὀριμότητα τῶν διδασκάλων θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Fröbel ἔχει ὁπωσδήποτε τὴν διάταξιν, ὥστε καθιστᾷ λίαν φανεράν τὴν ἐκ βιολογικῶν παρατηρήσεων προέλευσιν αὐτῶν. Ὅπως ἐκ τῶν προτέρων προπαρασκευάζεται ἡ κατανόησις τοῦ ἀναπτύσσοντος παιδαγωγικοῦ τρόπου». Ἐκ τῶν προτέρων; Ἐκ τίνων προτέρων; καὶ τί πρᾶμα εἶναι αὐτὸς ὁ «ἀναπτύσσων παιδαγωγικὸς τρόπος», ποὺ ἡ κατανόησίς του προετοιμάζεται μετὰ τὰ ἀσαφῆ αὐτὰ «πρότερα»; Ὅσο γιὰ τὴν ἀξίαν τῶν βιολογικῶν παρατηρήσεων, γιὰ τίς ὁποῖες γίνεται λόγος καὶ ποὺ εἶναι βάση στὸ σύστημα Fröbel, θὰ μπορούσε ὁ μεταφραστὴς νὰ τίς ἐντοπίσῃ μέσα στὴ σημερινὴ βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀποψὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ τίς κρίνῃ, ἀλλὰ ὅχι μόνον δὲν τὸ κάνει αὐτό, μὰ καὶ φαίνεται ν' ἀγνοῖ τὴν σημερινὴν ἀξίαν τῶν βιολογικῶν αὐτῶν παρατηρήσεων καὶ συνολικὰ τοῦ συστήματος Fröbel, γιὰ τὴν ἀλλιώτικα δὲ θὰ τὸ σύσταινε τὸ βιβλίον του «πρὸς αὐτοδιδασκαλίαν ὑπὸ πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἀξιόσοι παιδαγωγικὴν στενωδὴν προσηρμοσμένην εἰς τὰς βαθμίδας ἀναπτύξεως τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως τοῦ παιδιοῦ» — λόγια ποὺ δείχνουν πὼς δὲν ἔφτασε ὡς τ' ἀφικὰ τοῦ μεταφραστῆ ἡ ἀντίδρασις ποὺ γίνεται σήμερον στὸ σύστημα Fröbel ἀπὸ ἐπιστημονικοὺς κύκλους.

Ἀλλὰ στὸν ἴδιον πρόλογόν, θαυμάσια σαφῆς ὑπάρχει ἡ φράσις (σ. 5): «Διὰ τῆς κεκτημένης ἤδη ἰδιοκτησίας τῶν σπουδαιοτάτων σκέψεων σπουδαίως ἐκκολύνε-

ται εἰς αὐτὰς ἢ ἐμβάθουναι εἰς εὐρυτέρας σφαίρας, αἵτινες ἐπιτρέπουν τὸ πρότερον καταληφθὲν νὰ φαίνεται ἐν στενωτέρᾳ συναφείᾳ». Θέλει νὰ πῇ ὁ κ. Παπαζαχαρίου πὼς οἱ μορφωμένους νηπιαγωγοί, ἐπειδὴ ξέρουν κιόλας τίς σπουδαιότερες σκέψεις τοῦ Fröbel θὰ ἐμβάθουνον εὐκολώτερα στὸ βιβλίον τοῦ Parrenheim καὶ θὰ νιώσουν καλύτερα τὸ νέο ποὺ τοὺς δίνεται μετὰ τίς γνώσεις ποὺ ἔχουν ἀπὸ πρωτότερα. Ἀλλὰ χρειάζεται, ὅπως βλέπω, διερμηνεία γιὰ νὰ μεταφράσῃ τὸ βαθύ-νόημα τοῦ κ. Παπαζαχαρίου.

Ἄς ἐρθῶμε τῶρα στὸ μεταφραστικὸ μέρος. Ἐδῶ ἔχωμε νὰ παρατηρήσωμε α) πὼς ὁ μεταφραστὴς σὲ πολλὰ μέρη δὲν καταλαβαίνει τὸ νόημα τοῦ γερμανικοῦ κειμένου καὶ κάνει μεταφραστικὰ λάθη, β) πὼς εἶναι παρὰ πολλὰς φορές τόσο κολλημένος στὴν μετάφρασιν κατὰ λέξιν ὥστε δίνει φράσεις δυσκολοχώνευτες καὶ ἀνυπόφορες σὲ ἑλληνικὸ ἀφτί, μετὰ κακὴ σύνταξιν, κακὴ πλοκὴν καὶ γερμανισμοὺς, γ) καὶ γιὰ τοὺς δύο ἀνώτερους λόγους κι ἀκόμα γιὰ τὸν μεταφραστὴν δὲ δούλεψε μετὰ τὴν δικήν του σκέψιν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, δὲν εἶναι σὲ θέση ν' ἀποδώσῃ μετὰ ἀπλότητα καὶ σαφήνεια ἐκεῖνο ποὺ θέλει νὰ πῇ ὁ συγγραφεύς, δ) πὼς ὅχι μόνον ἡ μετάφρασις δὲν ἔχει καμιά καλλιτεχνικὴ γλωσσικὴ μορφήν — τέτοιο πρᾶμα δὲν καρτεροῦμε ἀπὸ τὸν κ. Παπαζαχαρίου — ἀλλὰ ἀκόμα πὼς ἡ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίζεται εἶναι μιὰ ἐλσεινή καθαρεύουσα, μετὰ λέξεις ἀνυπαρχεῖς καὶ μετὰ γραμματικὰ καὶ συνταχτικὰ λάθη.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς παρατηρήσεις μου διαπιστώνεται σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα. Λίγα παραδείγματα φτάνουν. Ἔτσι στὸν § 1 εἶναι γραμμῆς: «Κτίζει τὴν αἰκίαν δι' εὐθυμον παιδικὸν κήπον, συνετὸς πιστὸς αὐτὸς βρέφος μέσα ἵνα περιθάλλῃ, ἐξωτερικῶς πρὸ παντὸς νὰ φυλάττῃ» κτλ. Ἐρώτησις: ποῖος τὰ κάνει ὅλα αὐτὰ; Ἡ ἔννοια τοῦ γερμανικοῦ κειμένου: Ὁ Fröbel βάζει τὸ θεμέλιον γιὰ εὐθυμον παιδικὸν κήπον ποὺ ἔχει τὴν μορφήν σπιτιοῦ κτλ. — Στὸν § 11 διαβάσετε: «Τὸ παιδίον τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεπτύσσεται καθαρῶς καὶ ὁλοσχερῶς ὡς παιδίον, δὲν θὰ γίνῃ τέλειος ἀνὴρ, τέλειον κοράσιον». Νόημα: τὸ παιδί, ποὺ δὲ θ' ἀναπτύσσονταν καθαρὰ καὶ τέλεια σὰν παιδί κλπ. — § 21: «Ἐν τῷ παιδίῳ κείται, ἐν αὐτῷ ἐνεργεῖ προσπάθειά τις τοῦ γινομένου συνειδήτος, ἐνεργεῖ ἀδούλητος συνειδήσις, αἰσθημά τι τῆς ὑπάρξεως. Ἡ πνευματικὴ προσπάθεια, ἡ πνευματικὴ δύναμις ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ καὶ πρωϊμωτάτῳ χρόνῳ ἔχει βεβαίως ἐσωτερικὴν τινὰ ἰσχύν, περὶ τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἠλικιωμένοι καὶ μετὰ συνειδήσεως οὐδεμίαν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν». Νόημα: Μέσα στὸ παιδί ὑπάρχει κι ἐνεργεῖ μιὰ συνειδήσις ποὺ ὁλοένα γίνεται, μιὰ συνειδήσις ποὺ ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ θέλῃ τὸ παιδί, κάποιο αἰσθημά τοῦ παιδιοῦ πὼς ὑπάρχει. Κάθε πνευματικὴ προσπάθεια, κάθε πνευματικὴ δύναμις στὴν πρώτη αὐτὴ ἐποχὴν ποὺ τὸ παιδί δὲν ἔχει συνειδήσιν τοῦ τί κάνει, ἔχει βέβαια κάποια δύναμις ποὺ τοῦ ἔρχεται ἀπὸ μέσα καὶ ποὺ δὲν μπορούμε νὰ τὴν φανταστοῦμε μετὰ κανένα τρόπον, ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι ποὺ ἐνεργοῦμε συνειδήτᾳ. — Κι ἔνα ἀκόμα κομμάτι πολὺ χαρακτηριστικὸν ἀπὸ τὸν § 44: «οὗτοι ἔτι ὀλιγώτερον γινώσκουσιν ὅτι πᾶν ὅτι ποτὲ τὸ παιδίον πρέπει νὰ εἶναι καὶ νὰ γίνῃ, ἐν αὐτῷ κείται, ἀν καὶ ἐν ἔτι πολὺ χαμηλῇ ἰκανότητι, καὶ εἰς αὐτὸ ἀναγκαῖον μόνον ὅπως νὰ ἔλθῃ, ἀν πρέπει νὰ ἔλθῃ, ὥστε τοῦτο ἐξ αὐτοῦ ν' ἀναπτύχῃ» θέλει νὰ πῇ.... αὐτοὶ ἀκόμα λιγώτερον ξέρουν πὼς μέσα στὸ παιδί βρισκεται ὁ σπόρος γιὰ ὅτι τὸ παιδί πρέπει νὰ γίνῃ καὶ θὰ γίνῃ, ἀν καὶ ὁ σπόρος αὐτὸς δὲν ἔχει ἀκόμα μεγάλην δύναμις, καὶ πὼς εἶναι μόνον ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμε τὸ παιδί, ἀν ἐπιτρέπεται γενικὰ βοήθεια, γιὰ νὰ πετύχῃ μόνον τοῦ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ τοῦ σπόρου.

Και τώρα ρωτώ : τέτοιες ανασκαφές θα κάνουν οι δασκάλοι κάθε τόσο για να βρουν το νόημα; και πρέπει να τις κάνουν; 'Αλλά και τον τίτλο του βιβλίου του Fröbel: Mutter-, Kose- und Spiellieder μεταφράζει ο κ. Παπαζ. : Μητρικά και θωπεία και άσματα παιγνίου, ενώ η πιστή μετάφρασή τους είναι : Τραγούδια της μητέρας, του χαδιού και του παιγνιδιού.

Για τή δεύτερή μου παρατήρηση, πώς η μετάφραση λέξη προς λέξη δυσκολεύει και καταστρέφει τήν κατανόηση, θ' άρκέσουν πάλι πολύ λίγα απ τὰ πρὸς παραδείγματα που μπορεί κανένας να δώσει. "Ετσι π. χ. στον § 7 : «Τὸ ἐσωτερικόν ἐξωτερικόν, τὸ ἐξωτερικόν ἐσωτερικόν νὰ κάμῃ, δι' ἀμφοτέρω τήν ἐνότητα νὰ εὖρη; οὗτος εἶναι ὁ γενικὸς ἐσωτερικὸς τύπος, ἐν ᾧ ἐκφράζεται ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου...». 'Ελληνικώτατα! — 'Αλλο, § 15 : «Ποῦ ὑπάρχει ἀντικείμενον τοῦ βραδυτέρου ἀισθανομένου ἀνδρός και ἀντιλαμβανομένου και ἐπισταμένου και δυναμένου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναδραστάνει τὰς ἐσχάτας ἀναρροφητικὰς ρίζας μέχρι τῶν παιδικῶν ἐτῶν; ποῦ ἀντικείμενον τι τῆς μελλούσης παιδείσεως και τῆς μελλούσης διδασκαλίας, ὅπερ δὲν φύεται ἤδη ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ;». Χωρίς σχόλια. — 'Αλλο, § 23 : «Μετὰ ποίας ὁρμῆς και προσπάθειας, και θὰ ἀπευθύνουν νὰ εἶπω, μετὰ ποίας συμπαθείας, μετὰ ποίας νοημοσύνης προσεξέρχονται οἱ ψελλιζόμενοι τόνοι πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς μητρός λεγόμενα εἰς αὐτό». Νόημα : Μὲ πόση ὁρμή και προσπάθεια, με πόση συμπάθεια και νοημοσύνη ἀποκρίνονται τὰ ψελλίσματα τοῦ παιδιοῦ σὲ δσα τοῦ λέει ἡ μητέρα του. — Και τ' ἀκόλουθα ἀμίμημα, § 30 : «'Επιθυμαί (τὸ ἀληθῶς ὑγιὲς παιδίον) νὰ κάμῃ, ἐάν τοῦτο, ὅπερ φέρει ἐν ἑαυτῷ, ὅπερ θέλει ἐν ἑαυτῷ, και ἐξωτερικῶς νὰ ἐμφανισθῇ, νὰ γίνῃ, ὥστε τοῦτο, ὅπερ οὕτως εἶπαι, ἐν αὐτῷ ὑπάρχει και ζῆ νὰ εἶναι και ἐκτός αὐτοῦ ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ὡς αἱ ἐσωτερικαὶ παραστάσεις, αἱ ψυχικαὶ εἰκόνας ἐν τῷ παιδίῳ ἀλλάζουν, οὕτως ἀλλάζουν και ταχέως αἱ διαμορφωμένοι ἐνέργειαι τοῦ βίου. Πᾶσαι αἱ ἐλευθεραγοὶ ἐκδηλώσεις τοῦ παιδικοῦ βίου εἶναι συμβολικαί, δεικνύουν ἐν ἐξωτερικῇ φαινομένῳ ἐπὶ ἐσωτερικῆς ὑπάρξεως ἐσωτερικῆν αἰτίαν, ὅθεν τὸ πνευματικὸν χαριτωμένον (II), τὸ ἀδρὸν ἐπαγωγὸν πασῶν τῶν καθαρῶν ἐκδηλώσεών του παιδιοῦ». Για δυστυχία τοῦ δασκάλου μας ὅλα αὐτὰ ὄχι μόνο τίποτα τὸ «πνευματικὸν χαριτωμένον και ἀδρὸν ἐπαγωγὸν» δὲν ἔχουν, παρὰ φέρνουν και μιὰ ἀγανάκτηση ἀφάνταστη σ' ὅσους τὰ διαδίδουν. Και για συμπλήρωμα ἀπὸ τὸν § 19 τὸ ἀκόλουθο : «μόνον τὸ πνευματικόν, προσπαθοῦν, ζωντανὸν παραδειγματικόν, πρέπει ὑποστιγματικῶς νὰ κρατῆται στερεά, τὸ εἶδος τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ νὰ δίδεται ἐλευθέρως». 'Ο νοῶν νοεῖτω.

'Αλλά και ὀλόκληρους γερμανισμοὺς ἔχει στὰ κεφαλαῖα τῶν ἐπικεφαλίδων : «προεισαγωγικὸν περὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου», «γενικὰ περὶ τῶν μέσων τῆς ἐργασίας», και φράσεις καθὼς, § 120 : «τὸ παιδίον νὰ εἰσαχθῆ εἰς τήν ἐπικράτειαν τῆς ἁρμονίας και τῆς συμφωνίας, τοῦ ρυθμικοῦ μελωδικοῦ και δυναμικοῦ», και § 134 : «ὡς τὸ ποικίλον, ὡς τοιοῦτον οὐδὲν εἶναι, τὸ ὁποῖον θέλγει τὸ παιδίον και τὸν παῖδα. ἀλλὰ τι παρὰ πολὺ βαθύτερον κείμενον πνευματικόν, ἀθέατον, οὕτως εἰς τοὺς μύθους και τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι αἱ ποικίλαι μορφαί, αἵτινες συναντῶνται, ἀλλὰ τὸ πνευματικόν και ὁ βίος» και παρακάτω «ὁ κύβος εἶναι τὸ φυσικὸν σχῆμα μεγάλου μέρους παντὸς σωματικοῦ και τοπικοῦ» δηλ. τῶν ἀντικειμένων ποῦ ἔχουν σχῆμα και κατέχουν χῶρον και τέτοια ἄλλα παρὰ πολλά.

Για τήν τρίτη μου παρατήρηση, πὼς ὁ μεταφραστὴς δὲν καταλαβαίνει τὸ νόημα

γιατί δὲν τὸ ἐμβαθύνει και γι' αὐτὸ δὲν τὸ ἐκφράζει, σχεδὸν σὲ κάθε σελίδα μᾶς δίνει κι ἀπὸ ἕνα παράδειγμα. Θὰ περιοριστῶ σὲ ἐλάχιστα. § 26 : «Χαρὰ εἶναι τὸ καθαρὸν πρῶτον ἐλατήριον διὰ τὸ παιδίον πρὸς κατάληψιν και διεξαγωγήν παντὸς σπουδαίου και ἀγαθοῦ» δηλ. χαρὰ εἶναι τὸ καθαρὸ και πρῶτο ἐλατήριο για νὰ καταλάβῃ τὸ παιδί κάθε σπουδαῖο ὡς ἀγαθὸ και τὸ βάλῃ σὲ πρᾶξη. — § 43 : «Εἰς νέα φυτὰ και εἰς νέα ζῷα παρέχομεν χῶρον και χρόνον γινώσκοντας δι ταῦτα τότε κατὰ τοὺς ἐνὶ ἑκάστῳ ἐπ' αὐτῶν, ἐνεργοῦντας νόμους, ὥρατα ἀναπτύσσονται και καλῶς αὐξάνονται' εἰς νέα ζῷα και φυτὰ παρέχει τις ἡσυχίαν και προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνῃ ἰσχυρῶς ἀγγιζούσας αὐτὰ ἐνεργείας, γινώσκων δι τὸ ἀντίθετον διαταράσσει τήν καθαρὰν ἀνάπτυξιν και τήν ὑγιᾶ ἐξέλιξιν». Τὸ νόημα σὲ λίγα λόγια εἶναι : ἐνῶ στὰ νέα φυτὰ και ζῷα δίνουμε κι ὄλο τὸν ἀναγκαῖο χῶρο για νὰ μποροῦν νὰ κινήθουν και ν' ἀναπτυχθοῦν, κι ὄλο τὸν ἀναγκαῖο χρόνο, καθὼς και ἡσυχία, ἔφέροντας πὼς καθεὶ ποῦ θίγει τήν οὐσία τους ἐμποδίζει τήν καθαρὴν ἀνάπτυξή τους, ὅμως για τὸ μικρὸ παιδί νομίζουμε πὼς εἶναι κερὶ στὰ χέρια μας για νὰ τὸ πλάσωμε ὅπως θέλουμε. — 'Απὸ τῆ φράση τῆς μετάφρασης οὔτε καν φαίνεται πὼς ὁ Fröbel χτυπάει αὐτὴν τήν ἀντίληψη για τὴ μόρφωση τοῦ παιδιοῦ.

'Επίσης, § 47, ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀγωγῆς : «'Η παρόρμησις, ἡ μεταχειρίσις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τινος συναίσθησιν λαμβάνοντος διανοουμένου ὄντος, πρὸς καθαρὰν ἀκεραίαν παράστασιν τοῦ θειοῦ μετὰ συνειδήσεως και αὐτοπροσδιορισμὸν και ἡ προσαγωγή ὁδοῦ και μέσου πρὸς τοῦτο εἶναι ἀγωγή». Νόημα : ἀγωγή εἶναι 1) νὰ παρορμήσουμε τὸ παιδί με τὸ νὰ τὸ μεταχειριστοῦμε σὰν ὄν ποῦ συναισθάνεται και διανοεῖται στὸ νὰ παραστήσῃ καθαρὰ κι ἀκέραια και συνειδητὰ τὸ θεῖο ποῦ ἔχει μέσα του, σὲ μιὰ μορφή ποῦ θὰ ὀρίσῃ τὸ ἴδιο τὸ παιδί, και 2) νὰ τοῦ δείξουμε τὸ δρόμο και τὰ μέσα για νὰ πετύχῃ αὐτό. 'Ακόμα, § 64 : «... διότι ἡ μετὰ συνειδήσεως πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι... ἡ ἀληθῆς πλήρης ζωῆς ἐνωσις τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ θεοῦ — ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου, ὡς τῶν ἀνθρωπίνων και τῆς ἀνθρωπότητος (III) — και οὕτω πόσης ἀγωγῆς ὅσον ἀφετηρία, τόσον αἰώνιος σκοπός».

'Αλλο, § 90 : «Εἰς τήν θεραπείαν τῆς ἐμφύτου ὁρμῆς τῆς ἀσχολίας, εἰς τήν προστασίαν τῆς πρώτης παιδικῆς ἀσχολίας ὀφείλει πᾶν νὰ συνάπτεται και ἐξ αὐτοῦ πᾶν νὰ προέρχεται, ὅτι πρέπει νὰ συμβάλῃ πρὸς ἀληθῆ ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ, πρὸς γενικῶς ἀρκούσαν ἐκπαίδευσιν». Τὸ «ἐξ αὐτοῦ» εἶναι ἐντελῶς ξεκρέμαστο, γιατί δὲν μπορεῖ ν' ἀναφερθῆ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά τῆς φράσης, ποῦ εἶναι ὄλα σὲ θηλυκὸ γένος.

Και για συμπλήρωμα δυὸ ὄραιότατα, § 99 στήν ὑποσημείωση : «Χωρισμένον δεικνύεις αὐτῷ ἐν τῇ συνδέσει, συνηνωμένον χωριστὸν ὡς ὄλον' τήν συνένωσιν συντελεῖς νὰ προαισθάνεται, τήν συνένωσιν τῶν ἀνθρώπων ἐν ἀγάπῃ» κτλ. και παρακάτω : «Νῦν αὐξάνονται αὐταὶ (δηλ. αἱ ἐμφυτοὶ ὀρμαὶ) και μετ' αὐτῶν αἱ δυνάμεις τοῦ παιδιοῦ και ὁ βίος τοῦ ἀνδρός δεικνύει αὐτάς, ἀκριβῶς τὰς αὐτάς ὀρμάς και δυνάμεις κατὰ τήν γνώσιν τῶν πραγμάτων και τοῦ ἐν αὐτῷ συμφωνοῦντος σύμπαντος. ἐν ἰσχύϊ ἀγωνιζόμενος και πᾶν μέγα και ἀγαθὸν και ὄρατον δημιουργῶν» κτλ. Τὸ καλύτερο ἀπ' ὄλα θὰ ἦταν νὰ μὴν ἦταν τόσο ἐμφυτὴ ἡ μεταφραστικὴ ὀρμή τοῦ μεταφραστῆ και νὰ μὴν αὐξάνε με τὸ βίος τοῦ ἀνδρός.

'Αλλά και για τήν τετάρτη μου παρατήρηση, τήν ἔλλειψη βφους, τὴ γλωσσοπλαστικὴ ἀδυναμία τοῦ κ. Παπαζ. φαρεύουμε ἀληθινὰ μαργαριτάρια. 'Ετσι ἔχουμε :

«τὸ ἐλάχιστον αὐτὸ παιδίον, (§ 24) κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐν αὐτῷ ἔτι ἀσυνειδήτου ἀγνωρίστου ἐνεργοῦντος πνευματικοῦ» (§ 29) — «ἄλλοτε εἶναι ἀκριβῶς ἀκόμη ὀγκώδης, ἀλλ' εὐκόλως πιστὴ ὕλη» (σ. 15) — «δύναμις μὴ παραχρῆμα ἀσκουμένη προσπάθεια μὴ λαμβάνουσα παρευθὺς τὸ ἀνάλογον ἀντικείμενον» (§ 49) — «θρησκεία εἶναι ἢ ἐνεργοῦσα, ἢ παράγουσα, ἢ δημιουργοῦσα ἀμοιβαία σχέσις πρὸς τὸν Θεόν» (§ 54) — «πρώτος ἐργασία διευθυνθεῖσα συμφώνως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σπουδαιότητα αὐτῆς στερεώνει καὶ ἐξυψώνει τὴν θρησκείαν» (§ 59) — «τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν ἀρκούντως ἐγκαίρως νὰ συμβάλῃ» (§ 69) — «ἐκ τοῦ σιωπηροῦ, μυστικοῦ, ἱεροῦ τῆς οἰκογενείας μόνον δύναται κατ' ἀρχὰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπανέλθῃ» (§ 78) — «αὐτὴ ἢ βαθμῆς συνδέει ἔτι τὸ παιδίον ἐπικρατέστερον εἰς τὸν βραχίονα καὶ ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς μητρὸς» (§ 85) κτλ. καὶ λαμβανόμενες φράσεις: «εἰς ἡρεμίας ὑπενθυμίσεις τοῦ βίου αὐτῶν» (§ 83) ἀντὶ ἀναμνήσεις, «νὰ συζητῆ τις τὰ φαινόμενα τοῦ παιδικοῦ βίου εἰς τὰς ἐνδοτάτας αὐτῶν αἰτίας» ἀντὶ νὰ ζητῆ, «εὐτυχῆ ἐκπαιδεύσιν» ἀντὶ ἐπιτυχῆ, «ἀξίωσις τοῦ παρόντος χρόνου» ἀντὶ τῆς παρούσης ἐποχῆς, «βίου τῆς παιδικότητος» ἀντὶ παιδικοῦ βίου καὶ «κατ' ἀναλογίαν διὰ τὴν στιγμήν» ἀντὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐκάστοτε στιγμήν — «νὰ ἐποπτεύσῃ» ἀντὶ νὰ παρατηρῶσι, — «αὐτὰ καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ἐγκαίρως πρὸς συνάδουσιν μόρφωσιν» — «ἀντιτάσσονται» ἀντὶ προσφέρονται κλπ. Καὶ κακοπλασμένα: ἐλευθεργός, ὠθιστική, στρεπτική, καρδιακὸν σημεῖον, ἔξασθενικῶς, παιγνιακὴ γλῶσσα, ὠδικὸς λόγος (δηλ. λέξεις τραγουδιοῦ), παικτικὰ μέσα, σημειοειδῆ, ἐνδυναμωτικῶς, δραματίας, ἐπιτηρητικὴν φροντίδα, σωματικοῦ χώρου.

Ἄλλ' ἀρκετὰ καθαρὰ φάνηκε πᾶς τὸ τί προσφέρει στοὺς δασκάλους μας μὲ τὴν μετάφρασίν του αὐτῆ ὁ κ. Παπαζαχαρίου. Χίλιες φορές προτιμότερο νὰ μείνουν τυφλοὶ παρά νὰ φωτιστοῦν μὲ τέτοιο μέσο.

Κ-ἀ.

Γλωσσικὸ ζήτημα

Ἄθ. Μπούτουρα, Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ κριτικὴ ἐπὶ τῶν σχετικῶν γνῶμων. Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς νεοελληνικῆς. Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλησιαστικῶν καὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Παράρτημα ἀρ. 2. 1919, 51 σελ.

Ἄν ἔχομα πολλὰ βιβλία ποὺ νὰ μιλοῦν στὸ σημερινὸ Ἕλληνα γιὰ τὴ γλῶσσα του καὶ τὴν ἱστορίαν της. Γι' αὐτὸ χαιρέτησα ἄλλοτε μὲ χαρὰ τὸ βιβλιαράκι τοῦ Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων, «Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», γραμμένον ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι (βλ. Δελτίο σ. 289), γι' αὐτὸ καὶ σήμερα συσταίνω ἐδῶ τὴ νέα αὐτῆ ἐργασία τοῦ κ. Μπούτουρα, δημοσιευμένη στὸ παράρτημα τοῦ Δελτίου τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας—ἂν, ἐννοεῖται, τ' ἀντίτυπα ποὺ ἀπομένουν δὲν πρόκειται νὰ κοῦν σύμφωνα μὲ τὴ θλιθερῆ γνωμοδότηση τῆς «Ἐπιτροπείας» γιὰ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία.

Τὸ βιβλιαράκι τοῦ κ. Μπούτουρα δίνει μιὰ σύντομη εἰκόνα τῆς διγλωσσίας μας, ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοδιαμορφώθηκε ὡς σήμερα, καὶ συγκεντρώνει πολὺτιμο καὶ ἐνδιαφέρον ὕλικόν, ἀπὸ τίς παρασπόμενες ἰδίως ἐποχές, διαφωτιστικὸν γιὰ τὸν καθένα ποὺ θέλει νὰ μάθῃ τίς πηγὰς καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς σημερινῆς διγλωσσίας. Ἔτσι δίνει καλὴ καὶ ἀπαραίτητη συμπλήρωση στὸ βιβλίον τοῦ κ. Χατζιδάκι, ποὺ μιλοῦσε συνοπτικώτατα γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ καθόλου ἀντικειμενικῶς. Δυὸ

πράγματα νομίζω πῶς ἀδικοῦν τὴν ἐργασία αὐτῆ τοῦ κ. Μπούτουρα. Δὲ χειρίζεται τὸ ὁμορφότατον θέμα του μὲ τρόπον ποὺ νὰ τὸ κἀνῃ ἀρκετὰ τερπνὸν καὶ ἀγαπητὸν στὸν ἀναγνώστη. Κι ἔπειτα δὲν πέτυχε παντοῦ, καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐργασίας του ὁλόκληρης καὶ σὲ ὄρισμένα ἰδίως κεφάλαια, τὴ σωστὴ καὶ δίκαιη ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων ποὺ ἐξιστορεῖ. Ἔτσι λ. χ., γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ δυὸ μόνο παραδείγματα, τὸ 2. κεφάλαιον, «αἰτία τῆς γεννήσεως καὶ χαρακτηρισμὸς τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος», εἶναι φτωχὸ καὶ ρηχόν, ἂν τὸ κρίνωμε ἀπὸ τὸν τίτλον του. Καὶ στὸ κεφάλαιον 27. βλέπομε νὰ κρίνωνται μαζὶ οἱ «παραεκτροπαὶ δημοτικιστικῶν κύκλων» καὶ ἡ «ἐκπαιδευτικὴ μορφή τῆς μεταρρυθμίσεως», πράγματα ἀρκετὰ διαφορετικὰ γιὰ τὸν καθένα ποὺ παρακολούθησε προσεχτικὰ καὶ στοχαστικώτερα τὴ γλωσσικὴ, λογοτεχνικὴ καὶ γενικὰ πνευματικὴ κίνησιν τῶν τελευταίων πενταετιῶν. Ἔτσι ὁ συγγρ. ἐδῶ, μὴ προσανατολισμένος ἀρκετὰ, ἢ ἴσως μὴ τοποθετημένος ψυχικῶς σὲ ὅ τι κρίνει, ἀδικεῖ τὸ δημοτικισμόν, μὰ ἀδικεῖ καὶ τὸ ἔργον ποὺ ἔγινε μέσα στὸ ὑπουργεῖον, καὶ μὲ ὄλον τὸ σεβασμὸν ποὺ ἔχω γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπισημονικῆς σκέψεως, πρέπει νὰ πῶ τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου δὲν ἔκαμε προσεχτικὸν τουλάχιστον τὸ συγγρ. στὸ λάθος του. Στὸ ἴδιον τὸ κεφάλαιον ὁ συγγρ. ἀδικεῖ καὶ τὸν κατημένο τὸν κ. Χ. Ἀνδρεάδην, ἀναφέροντας τὸ χρησιμώτατόν του βιβλίον «Ἡ γλῶσσά μας», γιὰ δείγμα τῶν ὑπερβολῶν ποὺ ἐδύσαν τὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ.

Γενικὰ, γιὰ τὴ θέσιν τοῦ κ. Μπούτουρα στὸ δημοτικιστικὸν ἀγῶνα ἔχω νὰ παρατηρήσω πῶς ὑπερτιμᾷ κατὰ τὴ γνώμην μου τὴ σημασίαν τοῦ πανεπιστημιακοῦ διαφωτισμοῦ, ἐκεῖ ποὺ ἄλλοι ὄροι ἔχουν γιὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς δημοτικῆς τὴν ἴδιαν ἂν ὄχι πολὺ μεγαλύτερην ροπήν καὶ σημασίαν, κι ἔπειτα πῶς ὑστερ' ἀπὸ τὴν πρώτην του ἐντονη συνηγορίαν τῆς καθαρῆς σέ περασμένα πᾶς χρόνια κατῴρθωσεν βέβαια νὰ δῆ καθαρὰ τὸ λάθος του καὶ νὰ τὴν ἀρνήθῃ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τονίσῃ καθαρῶτερα μιὰ θέσιν σὲ ζήτημα ποὺ τόσο πολὺ, σήμερα ἰδίως, τὴ χρειάζεται. Μὲ τίς παρατηρήσεις μου αὐτὲς δὲν ἐννοῶ φυσικὰ νὰ ἐλαττώσω τὴ σημασίαν τῆς ἀξιόλογης καὶ τόσο χρήσιμης αὐτῆς ἐργασίας τοῦ κ. Μπούτουρα, μόνον τὸν κίνδυνον ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχω πάλιν νὰ νομιστῇ ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι πῶς φρόντισα ἐγὼ νὰ δημοσιεύτῃ ἢ «Ἐπισκόπησις» αὐτῆ στὸ παράρτημα τοῦ ὑπουργείου—ἐνῶ ὅτε εἶχα ρωτηθῆ, ὅτε στὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Δελτίου τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἀνήκα ποτέ.

Μ. Τ.

Κ. Φλώρη, Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ ἔργον του, Ἐκδόσις τῆς Δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀρ. 1. Κἄιρον 1916, 31 σελ.

Γιὰ τὴ γλῶσσα μας: Ἐκδόσις Δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀρ. 2. Κἄιρον 1917, 39 σ. Σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸν τῆς ἡ Δημοτικιστικῆς ὁμάδας στὸ Κἄιρον ἄρχισε νὰ βγάξῃ μιὰ σειρά διαφωτιστικῶν φυλλαδίων γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς μιλεῖ γιὰ τὸν Ψυχάρην καὶ τὸ ἔργον του, ὁ δεύτερος παρουσιάζει στὸ κοινὸν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα σὲ μιὰ σειράν ἀρθρῶν ἀνατυπωμένων ἀπὸ τὸν ντόπιον τύπον. Συνοδεύονται ἀπὸ ἕναν πρόλογον—τὰ διάφορα εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τῆς «Ἀπολογίας τῆς δημοτικῆς» ποὺ δημοσιεύθηκε ἄλλοτε στὸ Δελτίον τοῦ Ὀμίλου.—Μὲ χαρὰ βλέπει κανεὶς τοὺς νέους μας, σ' ἕνα μεγάλο ἑλληνικὸν κέντρο, ν' ἀγωνίζονται τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν τοῦ γλωσσικοῦ φωτισμοῦ. Καθὼς βλέπομε ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀγασκευάζονται μένει νὰ γίνῃ στὴν Αἴγυπτον πολλὴ διαφω-

ποτική εργασία, κι έτσι εδχομαι στα φυλλάδια αυτά της Δημοτικιστικής ομάδας πλατιά κυκλοφορία και συνέχεια με πολλούς αριθμούς.

M. T.

Κ. Ἀμάντου, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἀνθρωπότητος», ἀρ. 2. 1920, 21 σελ., σχ. 160.

Σπάνια μοῦ ἔτυχε νὰ μοῦ ἀφήσῃ διάβασμα βιβλίου τέτοια ἀδύνηρῃ ἐντύπωση ὡς τὸ λιγασέλιδο καὶ μικροσέλιδο φυλλάδιον τοῦ φίλου κ. Ἀμάντου, καὶ πρέπει νὰ τὸ πῶ μὲ λύπη μου, πῶς ἀπὸ τὸν κάλοσυνειδητο ἐπιστήμονα δὲν περιμένα τὴ διατριβὴ αὐτῆ. Καὶ δὲν τὸ λέω αὐτὸ μόνο γιὰ τὴ θέσιν τῆς, ὅσο κυρίως γιὰ τὸ ποῖόν τῆς. Πῶς εἶναι δυνατό νὰ μᾶς παρουσιάζεται ἔτσι ἀπὸ ἐπιστήμονα «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα» στὰ 1920; Γιὰ ὅσες ἰδέες παρελαύνουν μέσα στὴ διατριβὴ δὲν ἔχω νὰ εἰπῶ τίποτε· προτιμῶ τίποτε νὰ μὴν πῶ. Φτάνει νὰ σημειώσω πῶς στὸ τέλος τῆς μᾶς βεβαιώνει ὁ συγγρ. κρίνοντας τὴ σχολικὴ γλῶσσα, πῶς τὸ ἔκουσα δὲν ἔχει «κανένα δικαίωμα προτιμήσεως ἀπὸ τὸ ἔκουσα», κι ὅτι «ἡ λεγομένη ὁμαλότης, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι συνειδητὴ καὶ δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τάξεις, ὅπου ἡ γραμματικὴ δὲν διδάσκαται λεπτομερῶς, προκαλεῖ ἄλλας ἀνωμαλίας, ἀφοῦ δὲν εἶναι κοινὴ, διὰ τὸν μαθητὴν μάλιστα ὁ ὅποιος δὲν θ' ἀποφοιτήσῃ ἀπὸ τὴν τρίτην ἢ τὴν τετάρτην τοῦ δημοτικοῦ». Ὁ συγγρ. προσθέτει πῶς παρακολούθησε «εἰλικρινῶς τὰς γλωσσικὰς συζητήσεις», καὶ πῶς ἀφοῦ ἔγραψε μιὰ φορὰ μέσους ἀορίστους θεματογράφους ἀργότερα καὶ στὴ δημοτικὴ, πρὶν νὰ φτάσῃ στὰ σημερινὰ του καλύτερα πορίσματα. Εἶναι βέβαια λυπηρὸ πὸ τὴν προσπάθειαν νὰ ἐκφραστῇ στὴ μητρικὴ του γλῶσσα τὴν αἰσθάνθηκε νέος λόγιος τῆς ἀξίας τοῦ κ. Ἀμάντου σὰ θεματογραφία, καθὼς ἄλλωστε τόσοι ξενόφωνοι λόγιοι στὴ δύση στὰ χρόνια πὸ πρωτοκαλλιεργούνταν οἱ ἐθνικὲς τους γλώσσες στὴν ἐπιστήμην· ἀκόμη χειρότερο ὅμως ἂν μόλα ὅσα διάβασε δὲ φωτίσθηκε ὁ συγγρ. καλύτερα γιὰ τὸ ζήτημα πὸ καταπιάστηκε νὰ μιλήσῃ καὶ δὲν μπόρεσε νὰ ξεκαθαρίσῃ περισσότερο μὴν ὅποια καὶ νὰ εἶναι ἀποψη καὶ νὰ μᾶς τὴ δείξῃ καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἄλλους. Φοβοῦμαι ὅμως, καὶ τὸ ἀκατανόητο αὐτὸ φανερῶνεται στὶς ἀστήριχτες καὶ στραβὲς διαβεβαιώσεις πὸ κάνει γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, πῶς δὲν ἔχει κἂν διαβάσει ὅσα σχετίζονται μ' αὐτήν.

Γράφοντας ἄλλοτε γιὰ τὸ γλωσσικὸ καὶ τὸ γλωσσικοεκπαιδευτικὸ μᾶς ζήτημα (Δελτίο τ. 8, σ. 60) παρατηροῦσα πόσο λείπουν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ μᾶς κίνησιν οἱ εἰδικοί, πὸ θὰ φωτίσουν τὴν κοινὴ γνώμην μὲ τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης τους. Δὲ θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἔχωμε πιά παράπονο ἀπὸ τότε πὸ ἡ σχολικὴ καθιέρωση τῆς φιλολογικῆς μᾶς γλώσσας ἀρχισε νὰ θερμαίνῃ τὸ Ἱστορικὸ λεξικό. Εἶχαμε πρῶτα τρεῖς συντάχτες του—εἶναι οἱ κ. κ. Π. Λορεντζάτος, Στ. Ψάλτης, Φ. Κουκουλές—πὸ ζήτησαν ἕξαφνα νὰ ἐπισχύσουν τὸν πρόεδρο τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ λεξικοῦ κ. Γ. Χατζιδάκι καὶ τὸ μητροπόλιτη Μελέτιο στὴ γνωστὴ προσπάθειά τους νὰ προμηθεύουν τάχα στὰ σχολεῖα μᾶς θρανία καὶ νὰ πνίξουν τὸν «μπολσεβικισμό» τῶν Ψηλῶν βουνῶν. Καὶ ἦρθε ἔπειτα ὁ κ. Ἀμάντος, παλιὸ μέλος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ κάποτε συνεργάτης στὸ περιοδικὸ του, νὰ προτείνῃ νέα λύσιν στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, τὴν ὥρα πὸ ἡ ἀντίδραση ἐτοιμαζόνταν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἔργο τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Δρόμο καινούριον δὲ μᾶς ἔδειξε κανένα—ἄλλωστε, γιὰ νὰ δείχῃ τὸ δρόμον αὐτὸς πρέπει πρῶτὰ νὰ ὑπάρχῃ—κι ἔτσι καὶ ἡ μέσιν τοῦ λύσιν, πὸ καταδικάζει τὸ ἐγελοῦσα τῆς «λεγομένης δημοτικῆς» γιὰ νὰ μᾶς συστήσῃ τὴν οὐρανίαν (ταβάνι), καὶ τὸ φανέρωμα (ἀντὶ ἐκδήλωσις) δὲ μᾶς ἔκαμε

σοφώτερους ἀπ' ὅ τι μᾶς εἶχαν κάμει ὅλες μαζὶ οἱ μέσες λύσεις καὶ ὁδοί, πὸ μᾶς δείχνει χρόνια τώρα μὲ πολλὰς ἀοριστολογίας καὶ ἀσάφειες, συχνὰ ὅμως μὲ μεγαλύτερο βάθος ὁ κ. Χατζιδάκις μὲ τὰ διάφορα του κράματα. Γιὰ τὸ συγγρ. πὸ θέλησε σωστὰ νὰ ὑψωθῇ ἀπάνω ἀπὸ τὰ πρόσωπα δὲν πρόσεξε ἀρκετὰ ὅσες ἰδέες τὰ πρόσωπα εἶχαν ὑποστηρίξει καὶ πὸ ξεκαθαρίστηκαν πιά ἀπὸ τότε, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, μὲ τὴ συμβολὴ τους, ἀπὸ τὸν Ψυχάρη ὡς τὸν κ. Σκια. Καὶ ἔτσι προ-στέθηκε φαινομενικὰ μιὰ ἀκόμη μέσιν λύσιν στὶς μέσες λύσεις πὸ ἔφευγε, χωρὶς νὰ καταλάβωμε τὴ διαφορὰ τῆς ἀπὸ κείνας καὶ μόνο γιὰ νὰ μᾶς ἀδείξῃ τις ἀμφιβολίας μᾶς στὴν καλύτερη. Καὶ μαζὶ νὰ μᾶς μεγαλώσῃ τὴ λύπην, πὸ ἡ γανειὰ τῶν νέων γλωσσολογῶν στὴν Ἑλλάδα; πὸ βρέθηκε συγκεντρωμένη στὸ Ἱστορικὸ λεξικό, δὲν κατάρθρωσε οὔτε αὐτὴ νὰ νιώσῃ ἀγάπην γιὰ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς γλώσσας πὸ μελετᾷ, παρὰ δείχθηκε ἀδιάφορη, ξένη ἢ καὶ ἀντίθετη ὅταν σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα ἔπρεπε ν' ἀκουστῇ ἢ φωνῇ τῶν φωτισμένων.

M. T.

M. Φιλήντα, Ἡ ὀρθογραφία μᾶς, «Ἀνθρωπότης» τ. 1 (1919-1920) ἀρ. 5.

Ὁ συγγρ. μιλεῖ γιὰ τὸ βιβλίον μου «Ἡ ὀρθογραφία μᾶς», δίνει μιὰ σύντομην ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου του καὶ κρίνει τ' ὀρθογραφικὸ σύστημα πὸ προτείνω. Πιστεύει πῶς τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι «σταθμὸς γιὰ τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν κίνησιν» καὶ πῶς «ὅ τι εἶναι τὰ «Εἰθώλα» τοῦ Ροῦθη γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι καὶ τοῦτο γιὰ τ' ὀρθογραφικόν», βρίσκει ὅμως τὸ σύστημα πὸ προτείνεται μὲ τὸ παραπάνω συντηρητικόν, καὶ βλέπει καὶ θῶ ἄλλη ὁμοιότητα μὲ τὸ συντηρητικόν στὰ συμπεράσματά του βιβλίου τοῦ Ροῦθη, πὸ ὠδινεν ὄρος καὶ ἔτρεκε μῦν.

Ὁ συγγρ. θεωρεῖ τὴν ἀπλοποίησιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν νεωτερικῶν καὶ τῶν ξένων λέξεων (λ. χ. ἀγόρι ἀντὶς ἀγῶρι, κανέλα ἀντὶς καννέλλα) καλὴ μὰ δύσκολη νὰ ἐφαρμοστῇ καὶ χωρὶς πραχτικὸν λόγον, ἀφοῦ ὅσοι ἔφερον καὶ συνήθισαν τις ἐτυμολογικὰς γραφὰς δύσκολα θὰ τις ἐγκαταλείψουν γιὰ νὰ ἐυκολύνουν τοὺς πολλοὺς. Κι ἔπειτα πολὺ σημαντικώτερη θὰ ἦταν μιὰ ριζικώτερη ἀπλοποίησιν, στὶς καταλήξεις καὶ σὲ «τυπικὰς ὁμάδας», στὴν ἐγκατάλειψιν τῶν πολλῶν (ε), (ι), τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων, ὅπου ὡστόσο ἡ «Ὄρθογραφία μᾶς» δείχνηται κατὰ τὸ συγγρ. μὲ τὸ παραπάνω συντηρητικὴν. Καὶ τελειώνοντας προσθέτει ὁ συγγρ. μερικὰ παρατηρήσεις του σχετικὰ μὲ μερικὰς ἀνακρίσεις πὸ βρῆκε στὸ βιβλίον μου.

Ἡ κριτικὴ πὸ κάνει ὁ συγγρ. τῆς Ὄρθογραφίας μᾶς δὲ μὲ κάνει, μὲ ὅσα καλὰ ἐπιχειρήματα κἂν φέρνει, ν' ἀλλάξω γνώμην καὶ μπορῶ νὰ πῶ πῶς καὶ ἡ πέτρα τῶν ὀχτῶ χρόνων ἀπὸ τότε, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ὀρθογραφίας αὐτῆς (μὲ μικροδιαφορὰς) μέσα στὸ κράτος μὲ τὴν σχολικὴν καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς μὸς τόνωσαν ὅτῃ συνειδησὴ μου τὴν ἀποψη ἐκείνη· ἀναγνωρίζω βέβαια, καθὼς ἦδη στὴν Ὄρθογραφία μου τὸ τόνιζα, τὴν πραχτικὴ σκοπιμότητα πολλῶν ἀπὸ τις οὐσιαστικώτερες καὶ ριζικώτερες ἀπλοποιήσεις πὸ ὑποδείχνη ὁ ἀγαπητὸς Φιλήν-τας, μὰ τις κρίνω πρόωρες καὶ ἀσκοπες γιὰ τὴ μεταβατικὴν περίοδον πὸ περνοῦμε. Ἀπὸ ἡμίμετρα, μᾶς λέει ὁ συγγρ., προκοπὴ δὲ βγαίνει. Μὰ τότε πῶς τὰ προτιμᾷ ὁ ἴδιος, καὶ μάλιστα στὰ δικὰ του γραπτὰ, ἀφοῦ ἐκεῖ δὲν ἔχει νὰ δώσῃ λογαριασμόν σὲ κανένα; Κι ἀφοῦ οἱ σημαντικώτερες ἀπλοποιήσεις τῆς ὀρθογραφίας τῶν «τυπικῶν ὁμάδων» δὲν εἶνε γιὰ σήμερον πραγματοποιήσιμες, τουλάχιστον γιὰ ἕνα πρόγραμμα ἐκπαιδευτικόν, θ' ἀρνηθοῦμε γι' αὐτὸ καὶ τις ἄλλες, πὸ πάντα εἶναι κι αὐτὲς κάτι καὶ σημαίνουν τουλάχιστον μιὰ καλὴ ἀρχή;

Δίκιο ἔχει ὁ συγγρ. στὸ ἄλλο, ὅτι ἀμέλησα, μὴ τῆ διεξοδικότητα τῆς βιβλιογραφίας τῆς Ὀρθογραφίας μας, ν' ἀναφέρω σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις καὶ τὸν ἑαυτὸ του, ποῦ πρῶτος πρότεινε ἢ δοκίμασε μερικοὺς νεωτερισμοὺς. Σὲ μιὰ δευτέρη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ θὰ θυμηθῶ τίς παρατηρήσεις του. Ὅσο γιὰ τὴν κατάταξιν ποῦ τοῦ ἔκαμα — στοὺς δημοτικιστὰς ποῦ «δὲ βγήκαν ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς καθιερωμένης ὀρθογραφίας, κι ὄχι σὲ κείνους ποῦ ἀκολούθησαν νεωτεριστικὴ ὀρθογραφία» — σὲ μιὰ τέτοια χοντρή διαίρεση ὅπως τὴν κάνω ἐκεῖ δὲ νομίζω πῶς ἀδίκησα τὸ συγγρ., βάζοντάς τον πλάι στὸν Ψυχάρη καὶ ὄχι μὲ τὸν Πάλλη, τὸν Εὐρώτα, τὸ Χατζόπουλο, τὸ Φυτίλη καὶ τὸ Βλαστό. Τὰ παραδείγματα νεωτερισμῶν ποῦ λέει ὁ συγγρ. πῶς δέχτηκε τὰ βρίσκομε σχεδὸν ὅλα καὶ στὸν Ψυχάρη, ἐνῶ οἱ δευτέροι σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξιν ποῦ κάνω προχώρησαν μακρύτερα. Ὁ συγγρ. προσθέτει ἀκόμη μερικές παρατηρήσεις γιὰ τὴ γραφὴ ἢ τὴ νομιμότητα μερικῶν τύπων, μὰ στὶς περισσότερές τους δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω. Καὶ τελειώνοντας θέλω νὰ εἰπῶ πόσο κρῖμα εἶναι ποῦ μᾶς λείπει ἕνα περιοδικὸ ἐπιστημονικὸ, ποῦ νὰ δέχεται ἐργασίες γλωσσολογικὰς γραμμένες στὴ δημοτικὴ, κι ἀναγκάζεται ἔτσι καὶ ὁ Φιλήντας νὰ σκορπίζει τίς γλωσσικὰς διατριβὰς του σὲ διάφορα ἐφημερὰ λογοτεχνικὰ ἢ δημοσιογραφικὰ περιοδικὰ.

M. T.

Λογοτεχνία

Ὁ Λόγος, μηνιαῖο περιοδικὸ. Πόλη, τ. 1-2 (1918-1920).

Μιὰν ἀξιόλογη προσπάθεια κάνουν οἱ δημοτικιστὰς τῆς Πόλης, ποῦ εἶναι ἐνωμένοι γύρω στὸ περιοδικὸ ὁ Ὁ Λόγος. Ἀντίθετα στίς προγενέστερες δοκιμὰς, εἶναι ὁ τρίτος χρόνος ποῦ ἔκλεισε ἕνα δημοτικιστικὸ ὄργανο στὴν Πόλη. Τελευταῖα μᾶς πληροφοροῦν πῶς ὁ Λόγος τίς 50 μεγάλες μὲ ἐπιμέλεια τυπωμένες μηνιαῖες σελίδες του τίς ἀνέβασε σὲ 70. Αὐτὸ σημαίνει κάτι παραπάνω ἀπὸ ζωὴ, σημαίνει εὐρωστία.

Ὁ Λόγος γεννήθηκε ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη. Ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποῦ αἰσθάνονταν οἱ δημοτικιστὰς τῆς Πόλης ν' ἀποκτήσουν ἕνα ὄργανο ποῦ ν' ἀντιπροσωπεύη τὴ λογοτεχνικὴ καὶ διανοητικὴ τους ἀντίληψη.

Ἡ Πόλη, μιὰ πελώρια ἑλληνικὴ κοινωνία, γιὰ καιρὸ, ὡς τελευταῖα ἀκόμα πολυπληθέστερη ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴν, εἶχε ὅλα τὰ ἐμπόδια ποῦ δὲν ἀφήνουν τὸν ὕψωμό τὸν πνευματικὸ καὶ τὴν πνευματικὴ ἀνθήση. Ἐνας βαρὺς ἀνατολικὸς δεσποτισμὸς μᾶζι μὲ τὴν αὐτάδερφή της τὴν κληρικοκρατία κατακάθονταν πάνω στίς ψυχὰς καὶ κρατοῦσαν τοὺς λαοὺς σὲ πνευματικὴ νηπιότητα. Ἐπειτα ὁ ἀνακατωμένος ἐκεῖνος πληθυσμὸς, τοῦρκοι καὶ ἀρμένηδες καὶ Ἕλληνες, ἔβραιοι, ἀράπηδες καὶ κοῦρδοι. Δίπλα ἢ Ἀσία, ποῦ ὅλο καὶ ρίχνει τίς ἀμόρφωτες, τίς καθυστερημένες μᾶζες μέσα στὴν ἀπέραντη ἀνατολικὴ πόλη. Ἀνθελήθη νὰ κάμῃ ἕνα βῆμα ὁ ρωμὸς τὸν ἐμποδίζει ὁ τοῦρκος, ὁ ἀρμένης, ὁ ἔβραιος. Σὰ θελήθη νὰ σηκώσῃ λιγάκι τὸ κεφάλι ὁ ἀρμένης, τὸ θρυμματίζει τὸ ἄγριο χέρι τοῦ τοῦρκου. Ἡ ζωὴ ποῦ περνοῦν μᾶζι, ἢ καθημερινὴ προστριβὴ στὴ δουλειά, στὸ δρόμο, στὸ τράμι, στὸ βαπόρι, τοὺς ἀφομοιώνει, τοὺς δίνει ἕνα χρωματισμὸ τοπικὸ, μιὰ κοινὴ ψυχολογία. Εἶναι καὶ λόγοι κλιματολογικὰ καὶ φυλετικὰ ποῦ δὲ φάνηκαν εὐνοϊκοὶ γιὰ μιὰ διανοητικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάπτυξιν. Οἱ Μοῦσες καὶ ὁ Διόνυσος δὲν ἀγάπησαν τὰ περιγιάλια τοῦ Βοσπόρου.

Τὸ σημαντικώτερο ποῦ ἔκαμε ἢ Πόλη στὰ παλιὰ χρόνια ἦταν ἡ φαναριωκὴ ποίηση, μιὰ τέχνη ἀτεχνη, ἀκαλασθητὴ στὴ μορφή καὶ ἀσήμαντη ὅσο μπορεῖ νὰ φανταστῇ κανεὶς στὸ περιεχόμενο, ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ τίποτε καὶ ὅταν μεταφυτεύτηκε στίς πολιτείες τῆς Μολδοβλαχίας μὲ τοὺς Μαυροκορδάτους καὶ τοὺς Μαυρογένηδες. Ἡ Πόλη στάθηκε πολλὰ χρόνια ἀδιάφορη ἢ καὶ ἐχθρική στὴν ἐφτανησιώτικη καὶ τὴ ρουμελιώτικη τεχντροπία καὶ ἀργότερα στὴ νεώτερη ἀθηναϊκὴ. Ἡ ἀθηναϊκὴ παραγωγὴ ἔξω ἀπὸ τίς γλωσσικὰς παρατηρήσεις τοῦ Κόντου καὶ τῶν προμηθευτῶν τῆς «Ἀθηνᾶς» ἦταν ἡ «ἐλαφρὰ φιλολογία» μπροστὰ στὴ χιλιοκάνταρη τελετουργικὴ ἀδειοσύνη τοῦ Βυζαντίου.

Μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια ἔγινε κατὰ τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα μὲ τὴ Φιλολογικὴ Ἠχώ, ποῦ τὴν ἔβγαζε ἕνας ἐξαιρετὸς ἄνθρωπος, ὁ Νίκος Φαληρέας, μᾶζι μὲ τὸν ποιητὴ Γιάννη Γρυπάρη. Ἦταν ἡ ἐφτανησιακὴ—ἀθηναϊκὴ τέχνη καὶ αἰσθητικὴ ποῦ πολεμοῦσαν ν' ἀνοίξουν δρόμο στίς βορεινότερες ἑλληνικὰς φυλὰς, ποῦ εἶχαν μείνει ὡς τότε ἀπείραχτες ἀπὸ ποίηση καὶ καλλιτεχνικὴ συγκίνηση. Ἡ «Φιλολογικὴ Ἠχώ» ἔφερε μονάχα λογοτεχνία, μὲ κάποιον αὐστηρὸ παρνασισμὸ στὴ μορφή, χωρὶς πλουσιώτερα περιεχόμενα. Δὲν ἔκανε κοινωνικὴ ἐπανάσταση, δὲν εἶχε οὔτε τὴ διάθεση οὔτε τὴ δύναμη γιὰ πολεμικὴ. Ἡ πολεμικὴ της γιὰ τὴ γλῶσσα, χαλαρὴ καὶ ἀδύναμη, στηρίζονταν στὴ μοναδικὴ πίστη τῶν χρόνων ἐκείνων πῶς ἡ δημοτικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας, πῶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ποίηση στὴν καθαρεύουσα. Ἡ «Φιλολογικὴ Ἠχώ», καθὼς καθε παρόμοια προσπάθεια ποῦ φάνηκε στὴν Τουρκία ὡς τὰ 1908, μᾶζι μὲ κάποιον σχετικὴ προκοπὴ στὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων καὶ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ, ἦταν τὸ ἀνθισμα τῶν εἰρηνικῶν χρόνων ποῦ ἀκολούθησαν τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1877, ὅσο ἀνθισμα μπορεῖ νὰ φανταστῇ κανεὶς κάτω ἀπὸ χαμιτικὸ ζυγὸ.

Τὸ 1908 εἶναι μιὰ σημαντικὴ χρονολογία στὴ ζωὴ τῶν λαῶν τῆς βαλκανικῆς. Γιὰ τὴ διανοομένη ἑλληνικὴ νεολαία τῆς Τουρκίας ἦταν ἕνας βαθύτερος κλονισμὸς. Ἦταν ἡ κίνησις, ἦταν ἡ ἀλλαγὴ ποῦ ἀκολουθοῦσε τὴ βαρὴ μόνотонη ἀκίνησις καὶ τὴ στασιμότητα, ποῦ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνατολῆς ὅπως ἦταν μιὰ φορὰ στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια ὅλης τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν τὴ συνείδηση πῶς ἡ χαμιτοκρατία εἶναι κάτι αἰώνιο, πῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ζωὴ ἀπ' αὐτὴν ποῦ τῆς εἶχαν προσαρμωστῇ, τὴν ἔπαιρναν σὰ φυσικὴ, δὲν μποροῦσαν νὰ φανταστοῦν μιὰν ἄλλη χωρὶς σουλτάνο, χωρὶς πίση, χωρὶς χαφιέ, χωρὶς ἐκμετάλλευση τοῦ ραγιά ἀπὸ τὸν τοῦρκο ὑπάλληλο, χωρὶς τὸ βάσανο τῶν διαβατηρίων. Ἐξάφνα, σὺριάζονταν ὅλο αὐτὸ τὸ χτήριο στὸ χτύπημα κάποιων ἀνθρώπων, ποῦ δὲν ἤξεραν καλὰ καλὰ ἀπὸ ποῦ εἶχαν ἔρθαι. Εἶδαν νὰ ταπεινῶνεται μπροστὰ τους ὁ Χαμίτ, νὰ λυγίζουν οἱ ἀδλικαὶ καὶ ὁ πρῶτος γραμματέας ὁ Ταχσίν καὶ ὁ Φεχμί καὶ οἱ πιθηκόμορφοι τυραννισκοὶ τῶν διαβατηρίων. Ὁ Φιλήντας ποῦ ἔπιασε νὰ βγάλῃ τότε ἕνα σατυρικὸ φύλλο — τὸ λέγανε «Σπανὸς», νομίζω — ξεφώνισε μὲ ἀνακούφιση: «Πᾶνε οἱ Γιόλ-τεσκερέδες! Τί μεγάλο ἀνθρώπινο κατόρθωμα!» Ἐπειτα δὲν ἦταν ἡ Ἑλλάδα, ποῦ τὴν περίμεναν κάπου ἕναν αἰῶνα, δὲν ἦταν οἱ πρῶσοι τῆς ἀνατολῆς — τί ἀκαλασθητὴ ἔκφραση Θεέ μου! — ποῦ ἔφεραν τὴν ἀλλαγὴ, παρὰ τοῦρκοι, ἐπαναστάτες ἀξιωματικοὶ. Ἦταν οἱ στιγμὲς ποῦ ξετινάζονται οἱ ἄνθρωποι, ποῦ γεννιέται μιὰ ὑπερθετική συνείδηση, μιὰ ὑπερθετικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, καὶ τὸ ἄτομο παίρνει θέσιν κριτικὴ ἀντίκρου στὸ δικὸ του τὸ ἔθνος. Ἐκείνοι ποῦ τὴν ψυχὴ τοὺς εἶχε κινήσει ἡ γλωσσικὴ ἐπανάσταση ἦταν καλύτερα

προετοιμασμένοι γιά έναν τέτοιο ὄψωμό τῆς ἀντίληψης. Ἡ γλωσσική ἀναμόρφωση ἐπαίρνε τώρα καινούριο, πλουσιώτερο περιεχόμενο. Σήμαινε μίαν ἀναμόρφωση πλατύτερα κοινωνική.

Λίγα χρόνια πρὶν, ξεκινώντας ἀπὸ μίαν ἄλλη ἀποψη, εἶχε δώσει ἕνα νόημα βαθύ και γόνιμο στή γλωσσική μεταρρύθμιση ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους penseurs ποὺ ἐβγάλε ἡ νεοελληνική φυλή, ὁ γιατρός Φώτης Φωτιάδης. Μὲ κάποιες γραμμὲς ποὺ θυμίζουν τοὺς χουμανιστὰς τοῦ 15. και 16. αἰώνα, ἕνα Montaigne π.χ., εἶχε δείξει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παιδαγωγική, τὴν ἄλλη ἀνθρωπιστική σημασία ποὺ ἔχει ἡ γλωσσική μεταρρύθμιση.

Γιὰ τὴ γενεὰ ποὺ ἔφτανε σὲ ἡλικία κατὰ τὸ 1910 ἡ ἰδέα μιᾶς πλατύτερης πολεμικῆς ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὸν ἀγῶνα γιά τὴ γλῶσσα. Σοσιαλιστικὲς τάσες δὲν ἔλειψαν, μὰ ἡ κυρίαρχη κατεύθυνση ἦταν τοῦ ἀστικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἡ προσπάθεια ὅμως γιά τὴ δημιουργία ἑνὸς περιοδικοῦ στή δημοτική, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς παλιότερους, μὲ σκέτη λογοτεχνική τάση, εἶχε λίγη ἐπιτυχία («Χρονικά» τοῦ ἀξίου ἀγωνιστῆ Ἀχ. Γεωργιάδη, «Πάπυροι» κτλ.).

Στὰ τελευταία δύο χρόνια τοῦ μεγάλου πολέμου παρουσιάστηκε μιὰ ζωηρότερη λογοτεχνική και γλωσσική κίνηση στήν Πόλη. Γύρω στοὺς παλιότερους, τὸν Ἐλισάτο Γιανίδη, τὸ Γιαλάρη, τὸν Μπεκέ, τὸν Πράσινο, βρέθηκαν πλήθος νέα παιδιά, ποὺ, καθὼς γράφει ἕνα ἀπ' αὐτὰ, «σάν δὲν ἔκαμαν τίποτα τὸ ἀξιο ἀπὸ τότες, σκορποῦσαν ὅμως ὀλόγυρά τους ἕναν ἀγνὸ ἐνθουσιασμό ποὺ ἐγκάρδιωνε τοὺς ἀρχαιότερους». Νὰ μερικὰ ὀνόματα: Μ. Κουνελάκης, Γρ. Καστανάκης, Ἐμ. Ἀλευρόπουλος, Δ. Οἰκονομιδης, ὁ ἱεροσπουδαστὴς Μανούσης.

Ἡ ἀπροσδόκητη ἐπιτυχία τοῦ «Φιλολογικοῦ Ἡμερολόγιου» τοῦ 1918 ἔδωσε τὴν ἰδέα ἑνὸς δημοτικιστικοῦ περιοδικοῦ. Οἱ ὄροι φαίνονταν εὐνοϊκοὶ γιά ἕναν πλατύτερο διαφωτισμό. Ἡἔσαν πολὺ καλὰ τὴν ἀντίδραση ποὺ θὰ εἶχαν σὲ τόπο θπου ἡ λόγια παράδοση εἶναι κυρίαρχη και ὁ κλῆρος πολεμᾷ μὲ ζήλοτυπία κάθε προσπάθεια ποὺ θὰ ζητοῦσε νὰ κάμη συνειδητὴ σὲ λαο τὴν ἀμάθεια, τὴ φτώχεια και τὴν ἀσκημία θπου ζῆ αἰῶνες τώρα. Ὁ Μπεκές ζήτησε τότες νὰ συνεργαστῆ μὲ τοὺς ἐκδότες τοῦ Φιλολογικοῦ Ἡμερολόγιου. Μάλιστα τυπώθηκε τὸ πρῶτο φυλλάδιο ἑνὸς μηνιαίου φιλολογικοῦ περιοδικοῦ. Μὰ δὲν κυκλοφόρησε, γιὰτὶ διαφώνησαν σὲ κάτι βασικά ζητήματα. Οἱ ἐκδότες δὲν ἤθελαν νὰ χτυπηθῆ οὔτε ὁ τσορμπατζισμός οὔτε ἡ παπαδοκρατία.

Τότες φανερώθηκε ὁ Γιάννης Χαλκούσης. Ἐμπορος μὲ ἀνοιχτὸ, μυαλό, ποὺ εἶχε ζήσει σὲ ξένες χώρες και ποὺ ἤθελε νὰ κάμη κάτι γιά τὸ πνευματικὸ ξύπνημα στήν Πόλη. Ὁ κ. Χαλκούσης, ποὺ ἀμέσως ἐνωσε τὸ ζήτημα, ἀποφάσισε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα περιοδικὸ ἀναλαβαίνοντας τὶς οικονομικὲς ἀθαρτίες ποὺ θὰ εἶχε μιὰ τέτοια ἐπιχείρηση στήν Πόλη. Καὶ τὸν πρῶτο μῆνα τῆς ἀνακωχῆς (Νοέμβριος 1918) φάνηκε τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ Λόγου. Ὁ κ. Χαλκούσης ἀνοίξε τὸ σαλόνι του στὶς «Συνάθροισεις τοῦ Λόγου», ποὺ σὲ λίγο κατάντησε ὁ τόπος θπου συναντιοῦνταν οἱ διανοούμενοι τῆς Πόλης. Ἐκάναν φιλολογία, ὀμιλίες, μουσική. Ἐκεῖ διάβασε τὸ καινούριο ἔργο του, Τὸ Μεγάλο Πρόβλημα, ὁ Ἐλισάτος Γιανίδης, ἐκεῖ διαβάστηκε ἡ μελέτη τοῦ Χριστοῦ Θρακιᾶ γιά τὸν George. Ὁσπου πλάτυνε ὁ κύκλος και οἱ συνάθροισεις γίνονται πιά τώρα σὲ σύλλογο «Ἐρμῆ».

Χρωσιέται εὐγνωμοσύνη σὲ τὸν κ. Χαλκούση, ποὺ πῆρε τόσο ζεστὰ τὸ ζήτημα και μὲ τὴ νοημόσῃνη και τὸν εὐγενικό του τρόπο ἔγινε τὸ ἐνωτικὸ στοιχείο γιά

τοὺς δημοτικιστὰς τῆς Πόλης. Δύο μελέτες δημοσιευμένες σὲ τοῦτο τὸ Δελτίο ἀφισρώνονται σ' αὐτόν.
Κ. Π.

Ἐπιστῆμες

Aug. Heisenberg, Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen. Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. Akademie der Wissenschaften zur Feier des 1597. Stiftungstages am 29. Mai 1918. Μόναχο 1918, 70 σελ.

Ὁ καθηγητὴς τῆς μεσαιωνικῆς και νέας ἑλληνικῆς γλώσσας και φιλολογίας σὲ Μόναχο, Αὐγουστος Heisenberg μὰς δίνει στή μελέτη του αὐτὴ μιὰ νέα συμβολή γιά τὴ νεοελληνική διαλεκτολογία. Ἐφεδρος ἀξιωματικὸς σὲ τὸν παγκόσμιο πόλεμο εἶχε ὀριστῆ γιά ἀρκετὸ καιρὸ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ πρωσικοῦ ὀπουργεῖου τῶν στρατιωτικῶν και τοῦ ἐπιτελεῖου τοῦ 4. σώματος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ποὺ ἔμεινε στή Γερμανία, κι ἔτσι εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συνεχίσῃ και σὲ τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου τὶς μελέτες του γιά τὴ γλῶσσα μας. Ἡ παρουσία τοῦ στρατοῦ ἐκεῖ εἶχε μάλιστα γιά τὸ γλωσσολογικὸ πλεονέκτημα πὼς παρουσίαζε συγκεντρωμένους σὲ ἴδιο μέρος ἀντιπροσώπους ἀπὸ διάφορες και τὶς πιὸ μακρυσμένες μεταξὺ τους ἑλληνικὲς χώρες, ἐλεύθερες ἢ σκλαβωμένες τότε ἀκόμη.

Τὴν ἀρχική ἰδέα νὰ συνταχτοῦν και ν' ἀποτυπωθοῦν μὲ φωνόγραφο γλωσσικά δείγματα ἀπὸ τοὺς ἑλληνες αὐτοὺς στρατιῶτες, τὴν εἶχε ὁ βαυαρὸς καθηγητὴς L. Büchler, γνωστὸς σὲ κάθε ἑλληνα σπουδαστὴ ποὺ πέρασε ἀπὸ τὸ Μόναχο. Φωνογράφο μεταχειρίστηκαν και ἄλλοι ὡς τώρα γιά ν' ἀποτυπώσουν νεοελληνικά τραγούδια (ὁ Παχτίκος, ὁ Büchler) και γλωσσικά ἰδιώματα (ὁ Pernot, ὁ Thumb, ὁ Kretschmer). Μὰ τώρα ἔγινε αὐτὸ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα και προγραμματικώτερα. Ἡ βαυαρική και ἡ πρωσική ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν ἔδωσαν τ' ἀπαραίτητα κοντύλια, και ὁ καθηγητὴς Heisenberg ἐπιχείρησε τὴ συλλογὴ και μελέτη ἀφοῦ πῆρε τὴ σχετικὴ ἀδεια ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Μὲ τὴ βοήθεια τῶν στρατιωτικῶν μητρώων και τῶν ἰδιωματικῶν δειγμάτων ποὺ τὰ ἀνῆξαν οἱ ἀξιωματικοὶ ἐπίτηδες ἀπὸ τοὺς ἄντρες τους κατὰτάξε ὁ συγγρ. τοὺς στρατιῶτες κατὰ ἐπαρχίες και γλωσσικὲς περιφέρειες και διάλεξε ἀπὸ καθεμιά ὄσους μιλοῦσαν ἰδιωματικώτερα. Τοὺς καταλλήλοτερους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς χρησιμοποίησε ἔπειτα γιά ν' ἀποτυπώσῃ τὸ ἰδιώμα τους σὲ φωνογραφικὲς πλάκες. Ἄλλες ἀπ' αὐτές, 65, ἀποτύπωσαν ὀμιλίες τους, παραμῦθια, ἱστορίες, ἀνέκδοτα, ἀστεῖα κτλ. ἄλλες πάλι, συνομιλίες, τραγούδια, τραγούδια μὲ μουσική. Ἐνας ἄλλος καθηγητὴς πῆρε και χωριστὰ 70 μουσικὲς πλάκες. Τὰ πρωτότυπα ἀπ' ὀλες αὐτές τὶς πλάκες τὰ κράτησε ἡ φωνογραφικὴ ἐπιτροπή, ἀντίγραφα πῆραν ἡ βαυαρική ἀκαδημία και τὸ βυζαντινὸ φροντιστήριο τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, και ἦταν νὰ σταλοῦν ἀργότερα και σὲ τὸ Πανεπιστήμιο τὸ δικὸ μας. Ἐτσι συνάχτηκε ὀλικὸ ἀφθονο και καθὼς ἐλπίζει μὲ τὸ δικιο του ὁ συγγρ. χρησιμώτατο. Ἀντιπροσωπεῖ τὴ Λευκάδα, Ζάκυνθο, Κρήτη, Θῆρα, Φολέγανδρο και τὶς διάφορες Σποράδες, Κύπρο, Χίο, Σάμο, Εὐβοία, βόρειες Σποράδες, Ρούμελη, Μακεδονία, Θάσο και Σαμοθράκη, Θράκη, Μαύρη θάλασσα και Μικρασία.

Ὁ συγγρ. παραθέτει μεταξὺ ἄλλων δείγματα μουσικῆς — λ. χ. ἕνα κομμάτι παιγμένο μὲ τὴ φλογέρα του ἀπὸ ἕνα βοσκὸ ἠπειρώτη — και δείγματα τῶν διαλέκτων τῆς Θάσου και τῆς Σαμοθράκης. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς

μουσικῆς πού θά στηριχτῆ στίς ἀφθονες αὐτές φωνογραφικῆς πλάκες περιμένει νά φωτιστῆ τελειωτικά τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς της καὶ τῶν ἐπιδράσεων πού μπορεῖ νά δέχτηκε. Ἀπὸ τὸ πλούσιο πάλι ὄλικό τῶν δυὸ νησιῶν θά γνωρίσωμε δυὸ νεοελληνικά ἰδιώματα ὡς τῶρα ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἀγνωστα. Ἰδίως τὰ σαμοθρακιώτικα παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον μὲ τὴν ξεχωριστὴ τους φυσιογνωμία...: τί κἀν' τοῦ πιδί, ἀδέιφ; ἢ ἡ γουδενὺ ἀκόμα νὰ ξισκουίχ; ἢ τῶω τέσσια χούνια ἀπ' παζαίν' στοῦ σκουειό. Δὲ θὰ μᾶς ἀκχιώσῃ ἢ θιγὸς νὰ μᾶς δουν φέη καμινὰ φουὰ νὰ διοῦμι κι μεῖς ἀνιθούθια; ἢ ἢ μήπως ἔῃς σκουπό νὰ τοῦ κἀν'ς παπά;... Ἔνα ὅμως εἶναι βέβαιο, πὼς τὸ ἰδίωμα αὐτὸ πού σβῆναι ὄλο καὶ περισσότερο γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴ θέσῃ του στὴν κοινῆ, δὲ σώζει λείψανα τῆς ἀρχαίας γλώσσας τῆς Σαμοθράκης, πού καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Διόδωρος γιὰ τοὺς παλιούς της κατοίκους «ἐσχήκασι δὲ παλαιὰν ἰδίαν διάλεκτον οἱ αὐτόχθονες, ἧς πολλὰ ἐν ταῖς θυσίαις μέχρι τοῦ νῦν τηρεῖται».

Ὁ συγγρ. παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ μελέτη του νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ γένεση τῆς βυζαντινῆς κοινῆς καὶ τῶν νεοελλην. διαλέκτων. Ἡ πνευματικὴ δύναμη πού διατήρησε στὰ βυζαντινὰ χρόνια τὴν ἐνότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας, καθὼς μᾶς δείχνεται στὰ δημοτικὰ μνημεῖα τοῦ 12. αἰῶνα, εἶναι ἡ Πόλη. Ἀπὸ καὶ βγήκε καὶ ἐπλώθη ἡ κοινὴ λαϊκὴ γλώσσα τῶν βυζαντινῶν, γιὰ νὰ ξενακομματιαστῆ ἀργότερα στὰ νεοελληνικά ἰδιώματα, ἅμα ἔσπασε ἡ δύναμη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἄν λείπουν ἀπὸ προγενέστερα χρόνια διαλεχτικά κείμενα, εἶναι γιὰ τὴν ἔλειπεν καὶ οἱ διάλεκτοι. Οἱ σημερινῆς γεννήθηκαν μόλις στὴ δευτέρη χιλιετηρίδα μ. Χ. Ὁ συγγρ. ρίχνει καὶ τὴν ἰδέα πὼς ἡ ἰταλικὴ ἐπίδραση στὴ γλώσσα μᾶς μπορεῖ νὰ μὴν περιορίζεται μόνο στοῦ λεξιλόγιου, καθὼς ἐπικράτησε νὰ πιστεύεται, μὰ ν' ἀπλώνεται καὶ βαθύτερα, στὴ φωνητικὴ, στοῦ τυπικό, στὴ σύνταξη. Καὶ ὑποστηρίζει τὴ σκέψη του μὲ τὴν παρατήρηση πὼς οἱ φωνητικοὶ τύποι τσεφάλι, ἀντζελοσ τῶν νότιων Σποράδων, πού ἀπλώνονται σήμερα σὲ ἀρκετὴ ἔκταση, δὲ μαρτυροῦνται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν βενετσιάνων, στοῦ 12. αἰῶνα, ὅτε ὑπάρχουν σὲ μέρη πού δὲν ἔμειναν ἰταλοί.

Αὐτὴ εἶναι σὲ συντομώτατη περίληψη ἡ συνωδεμένη ἀπὸ ἀφθονες σημειώσεις διατριβῆ τοῦ βυζαντινολόγου μὲ τὸ ὄλικό πού μᾶς ἀγγέλλει πὼς συνάχτηκε καὶ χωρὶς τοῦ φωνογράφου τὴ βοήθεια, φαίνεται πὼς θά ἔχωμε μιά καλοπρόσδεχτη συμβολὴ γιὰ τὴ γλώσσα τῶν ἰδιωμάτων μας. Ὅσο γιὰ τὴ χρῆση τοῦ φωνογράφου ἐλπίζω γλήγορα νὰ γίνῃ καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἑλληνες πλατύτερη χρῆση γιὰ ὀμίους σκοπούς. Τὰ ζητήματα πού ἀνακινεῖ ὁ συγγρ. γιὰ τὸ πὼς μορφώθηκε ἡ μεσαιωνικὴ κοινὴ καὶ τὴν ἐπίδραση πού δέχτηκε ἡ γλώσσα μᾶς ἀπὸ τὰ ἰταλικά, πρέπει νὰ μελετηθοῦν ιδιαίτερα. Γιὰ τὸ δευτέρω ὅμως, τὴν ἰταλικὴν ἐπίδραση, χωρὶς νὰ θέλω νὰ προδικάσω τὰ πορίσματα τῆς μελλοντικῆς ἔρευνας, δὲ νομίζω πὼς θά μπορέσῃ νὰ βγάλῃ στοῦ φῶς μεγάλα πράγματα. Καὶ κατὰ πού δὲ συμφωνῶ μὲ τὸ συγγρ.: Ἐαναγυρίζοντας στὴ γνώσῃ του γνώμη γιὰ τὸ γλωσσικό μας ζήτημα προσθέτει, πὼς δὲ θεωρεῖ τὴ διγλωσσία μεγαλύτερο κακὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα παρὰ γιὰ τὴ γερμανόγλωσση Ἑλβετία. Μὰ παρουσιάζεται τότε χατζιδάκιώτερος καὶ ἀπὸ τὸν κ. Χατζιδάκι, πού παράτησε καὶ πάλι τελευταία τὴν ἐπικλήσῃ τῆς διγλωσσίας τῶν ξένων λαῶν! Κι εἶναι τόσο διαφορετικὴ ἡ διγλωσσία ἐκείνων καὶ τόσο εὐκολο νὰ τὴν καταλάβῃ κανεὶς! Ὅποιος ἀπὸ μᾶς ἔμαθε γερμανικά — ἄς ἔμαθε κοντὰ τους καὶ τὸ Schwyzerditsch! — μπορεῖ σ' αὐτὰ,

πού μᾶς τὰ λένε τάχα γερμανικὴ καθαρεύουσα, καὶ νὰ κλάψῃ καὶ νὰ γελάσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ καθεὶ μιλώντας μὲ τοὺς νέους του ὀμογλώσσους· ἐνῶ δὲ θά μπορέσῃ ποτὲ νὰ τὸ κάμῃ στὴν καθαρεύουσά μας, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ μερικοὺς δασκαλοβρεμμένους φιλολόγους. Κι ἔτσι ἀπὸ μίαν ἀποψη μᾶς εἶναι πιὸ κοντὰ, στὴν ψυχὴ μας, ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα κάθε ξένη ζωντανὴ γλῶσσα. Ἐντελῶς ἀστήριχτη ὅμως εἶναι καὶ ἡ ἄλλη γνώμη τοῦ συγγρ., πὼς τάχα ὁ δημοτικισμὸς γυρεῖ «νὰ σπάσῃ τὴν ἱστορικὴ παράδοση σὲ ὄλους τοὺς κλάδους τῆς πνευματικῆς ζωῆς», καθὼς καὶ ἡ παράξενή του ἐξήγησι πὼς οἱ καθαρευουσιάνοι, ἀκολουθώντας στοχαστικώτερα μιά ἐξελιχτικὴ πού σέβεται τίς ἱστορικῆς προϋποθέσεις, ἀκολούθησαν καὶ ἐδῶ καὶ σὲ ἄλλες πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς σχέσεις ὄχι τὴ δυτικὴ Ἑὐρώπη παρὰ τὸ... γερμανισμό. Μὰ γιὰ ν' ἀναφέρω ἕνα πρόχειρο καὶ κάπως ἐπίκαιρο παράδειγμα, ἐκεῖνοι πού στὰ τελευταία χρόνια πρωτοστάτησαν μέσα στοῦ κράτος γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, ἦταν ὄλοι τους σπουδασμένοι στὴ Γερμανία, μαθητὲς τοῦ Reim, τοῦ Wundt, τοῦ Krumphacher.

Ὅταν πέροι ξαναέμεινα ὑατερ' ἀπὸ χρόνια στίς Ἀθήνας τοῦ Ἰσαρη, καθὼς τίς ἀνάμασαν, στοῦ Μόναχο, μοῦ δόθηκε εὐκαιρία ν' ἀκούσω σὲ μιά αἴθουσα τῆς βαυαρικῆς ἀκαδημίας διαφορά ἀπὸ τὰ «φωνογράμματα» αὐτὰ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ μουσικῆς, καὶ νὰ ἐκτιμῶσῃ ἀκόμη μιά φορὰ τὴν ἀνεκτίμητη χρησιμότητα πού ἔχει ἡ βοήθεια τοῦ φωνογράφου γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἔρευνα. Καὶ μακάρισα τὴν ἐργατικὴ καὶ τὴ μεθοδικὴ τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, πού καὶ μέσα στοῦ πολέμου τὰ βίασῃ καὶ τίς ἀγωνίες δὲν ἀμέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ μιά ἀπροσδόκητη, τραγικὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ μελετήσῃ τὰ νεοελληνικά ἰδιώματα. Ἐλπίζω γλήγορα νὰ μᾶς δώσῃ ὁ βαυαρὸς καθηγητῆς τὴ συνέχεια τῆς μελέτης του, καὶ ἐλπίζω ἀκόμη πὼς στοὺς εἰρηνικοὺς καιροὺς πού σιγὰ σιγὰ μᾶς ἔρχονται οἱ νεοελληνικῆς σπουδῆς, μὲ τὴν εὐγενικὴ ἀμιλλα δικῶν μας καὶ ξένων, θά προκόψουν καὶ θά δώσουν καινούριους ἀφθονοὺς καρπούς.

M. T.

Σ. Βίου, Χιακὰ γλωσσικά, πραγματεία, βραβευσθεῖσα ἐν τῇ γλωσσικῇ διαγωνισμῷ τοῦ 1918, Χίος 1920, 114 σελ. Δρ. 5.

Τὰ χιώτικα εἶχαν τὴν τύχη νὰ ἐρευνηθοῦν ὡς τῶρα ἀπὸ ἀρκετοὺς ἐρευνητῆς, κι ἔχομε διάφορες γλωσσικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐργασίες γιὰ τὸ ἱστορικὸ νησί ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ὁ γιατρὸς Α. Πασπάτης δημοσίευσε τὸ «Χιακόν» του «γλωσσάριον». Μεγαλώνει τῶρα ἡ γνώσῃ μας γιὰ τὸ χιώτικο ἰδίωμα μὲ τὴ μελέτη τοῦ χιώτη καθηγητῆ βραβευσθεῖσα στοῦ διαγωνισμοῦ τῆς Γλωσσικῆς ἐταιρείας καὶ γραμμὴν μὲ στοργὴ καὶ μὲ γνώσῃ μᾶς δίνει μιά ἀρκετὰ περιεχτικὴ εἰκόνα γιὰ τὰ καρδαμυλλίτικα, ἕνα ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τοῦ νησιοῦ (φωνητικὴ, τυπικὴ, παραγωγικὴ, μεταφορικῆς ἐκφράσεις, κείμενα διαλεχτικά, λεξιλόγιον).

Τέτοια ἔργα πρέπει νὰ διαδίδονται ἀπὸ πλατὺ κύκλω κι ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς τριάντα σαράντα ἀνθρώπους πού ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ θεωρητικὴ ἔρευνα τῆς νέας μας γλώσσας καὶ πού καταγίνονται οἱ ἴδιοι στὴν ἔρευνα τῆς. Μᾶς γνωρίζουν καλύτερα τὴ μητρικὴ μας γλῶσσα μὲ τὰ ἰδιώματά της, μᾶς κάνουν προσεχτικώτερος στίς ὁμορφιῆς της καὶ μᾶς βοηθοῦν νὰ ξεκαθαρίσωμε μερικῆς ἀπὸ τίς ἀπορίες πού ἔχομε, δοῦν τὴν καλλιέργειαν πραχτικά. Τέτοιες γλωσσικῆς ἐργασίες πρέπει νὰ τίς παρακολουθῇ κάθε δημοτικιστῆς. Ὁ κ. Βίου εἶναι γνωστὸς στοὺς

ἀναγνώστες τοῦ Δελτίου καὶ ἀπὸ τὰ χιώτικα ἀστειὰ ποὺ καταχωρίστηκαν στὸν περσινὸ τοῦ τόμου. Ἐλπίζω νὰ μᾶς δώσῃ γλήγορα καὶ τίς ἄλλες μελέτες γιὰ τίς ὁποῖες μιλεῖ στὸ βιβλίο του αὐτό.

M. T.

Ἄθ. Μπούτουρα, Ἱστορία τοῦ ζήτηματος τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν σχετικῶν ἀγῶνων τῶν φιλολόγων. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ τόμου ἐπὶ τῇ ἐβδομηκονταετηρίδι τῆς Ριζαρείου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς. 1920, 17 σελ.

Μᾶς ἐξιστορεῖ ἡ λιγοςέλιδη αὐτὴ διατριβὴ τὸ δρόμο ποὺ πῆρε στὴ δόξα ἡ προφορὰ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ἀπὸ τότε ποὺ ἀρχισαν οἱ εὐρωπαῖοι νὰ καταγίνονται μ' αὐτὰ στὰ χρόνια τῆς ἀναγέννησης ὡς σήμερα. Στὴν ἀρχὴ πῆραν ἀπὸ τοὺς φυγάδες βυζαντινοὺς λόγιους τὴ σύγχρονή τους ἑλληνικὴ προφορὰ, τοῦ Ἐρασμοῦ ὅμως ἡ πραγματεία (1529), ποὺ ὑποστήριξε πῶς οἱ ἀρχαῖοι πρόφεραν διαφορετικὰ, ἔκανε μὲ τὸν καιρὸ ὄλο καὶ περισσότερους ὁπαδοὺς καὶ οἰγὰ οἰγὰ ἐπικράτησε παντοῦ ἡ «ἐρασμιακὴ προφορὰ», συχνὰ ὑστέρᾳ ἀπὸ ἀγῶνες, ποὺ ξανᾶρχισαν, μὰ καὶ αὐτοὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα, στὶς τελευταῖες δεκαετηρίδες.

Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς προφορᾶς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολὺ λίγα πράγματα ἔβριε τὸ ἑλληνικὸ κοινόν. Κυρίως ὅμως ἐνδιαφέρει νὰ φωτιστῇ γιὰ τὸ ζήτημα πῶς πρόφεραν οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι τὴ γλώσσα τους στὶς διάφορες ἐποχές καὶ στὶς διάφορες διαλέκτους, καὶ ὅα ἦταν χρησιμώτατο πρῶμα ἂν ὁ συγγρ. ἦ ἕνας συνάδελφος τοῦ ἐτοιμάσῃ ἕνα τέτοιο βιβλιαράκι, ὅπου μεθοδικά, ἀπλὰ καὶ ὁμορφα νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ τόσο ἐνδιαφέροντα μὰ καὶ τόσο ἀγνωστὰ πορίσματα τῆς νεώτερης ἐρευνας γιὰ τὴν ἀρχαία προφορὰ. Πολὺς κόσμος ἀνακατῶνει ἀκόμη τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τίς θεωρίαι τοῦ Φαλμεράγερ, καὶ τοῦ Χατζιδάκι τ' «Ἀκαδημαϊκὰ ἀναγνώσματα», ἡ μοναδικὴ σχεδὸν πηγὴ γιὰ τὸν ἑλληνα ἀναγνώστη, εἶναι τόσο δυσκολοδιάβαστα, δυσκολοχώνευτα καὶ ἀκριβὰ!

M. T.

Δ. Σ. Παλάνου, Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης. Θεσσαλονίκη, Ἄγκυρα 1920, 52 σελ.

Δ. Σ. Παλάνου, Αἰθρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Σιδεράς 1920, 95 σελ.

Ὁ κ. Παλάνος εἶναι ἀπ' τοὺς ἑλλήνες ἐπιστήμονες ποὺ δουλεύουν καὶ ποὺ παράγουν. Μάλιστα μποροῦμε νὰ τὸν ποῦμε πολυγράφο παίρνοντας μέτρο τὴν ἑλληνικὴ παραγωγή. Μιὰ συγγραφικὴ ἐργασία κάπου εἴκοσι χρόνων τώρα, καμωμένη μ' ἐπιμέλεια καὶ εὐσυνειδησία.

Ἐμπρὸς μου ἔχω τέσσαρις νεώτερες πραγματεῖαι του. Οἱ δύο ἀπ' αὐτές, τὰ «Σύμβολα καὶ συμβολικὰ βιβλία» (1919) καὶ «Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία» (ἀνατύπ. ἀπὸ τὴν Καινὴν Διδαχὴν, τόμ. I', τεύχ. 2), εἶναι συντομώτερες διατριβές, ἐνῶ οἱ δύο ποὺ σημεῖωσα παραπάνω εἶναι πλατύτερες μονογραφεῖαι, ποὺ παίρνουνε τὴν ἔκταση μικροῦ βιβλίου.

Στὰ «Σύμβολα καὶ συμβολικὰ βιβλία» ὁ κ. Παλάμ. δείχνει τὰ γνωστὰ προσόντα του, τόσο συνηθισμένα καὶ σὰ φυσικὰ σ' ἄλλους τόπους καὶ τόσο σπάνια στὸν τόπο μας καὶ ποὺ τὰ συναντᾶει κανεὶς μ' εὐχαρίστηση. Ὁ κ. Παλάμ. κατέχει τὸ Ἄρρωστα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ μιὰν ἀπλή, γερὴ ἀντιληψὴ τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι κάτι θασμένο ἀπὸ πρὶν αὐτε συμπίπτει ἀναγ-

καστικὰ μὲ τὴν παράδοση, μὰ κάτι ποὺ πρέπει νὰ τὸ ζητήσουμε. Εἶναι ἔργο πολυμάθειας καὶ σοφῆς κριτικῆς. Ἔτσι ἡ μελέτη γιὰ τὰ σύμβολα καὶ τὰ συμβολικὰ βιβλία ποὺ ὑπῆρχαν στὴν παλιὰ ἐκκλησία δὲν εἶναι σταχυολογία βιαστικὴ ἢ παραδιασμένη μὲ τρόπο νεοελληνικόν, γιὰ ν' ἀποδειχτῇ κάτι ποὺ ἔβριε καὶ χωρὶς μελέτη καὶ ἐρευνα, κάτι ποὺ ἔβριε κάθε ρωμὸς στὸ πείσμα ὄλων τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης:

Ἡ «Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία» εἶναι μιὰ συζήτηση μὲ τὸν κ. Χρ. Ἀνδρουτσο, ποὺ σὲ μιὰ μελέτη του δημοσιευμένη στὴν «Καινὴ Διδαχὴ» (τ. Β', σ. 241-357) γιὰ τὴ σχέση πολιτείας καὶ ἐκκλησίας εἶχε μιλήσει μὲ θαυμασμό γιὰ τὴν ἱεροκρατία, γιὰ τὸ ἱερατικὸ σύστημα τὸ «ἐν λογικωτάτῃ συνδέσμῳ συνηρημολογημένον καὶ πολλὰ φέρον τὰ δελεαστικά», γι' αὐτὴ τὴ «μεγαλοπρεπὴ καὶ ἐπιβλητικὴν ἐμφάνισιν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ». Ἀφοῦ ὅμως δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἱεροκρατηθῇ ὁ κόσμος, τὸ ἄριστο σύστημα στὴ σχέση τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας εἶναι κατὰ τὸν κ. Ἀνδρουτσο ἡ συναλληλία, ποὺ πᾶ νὰ πῆ πῶς πολιτεία καὶ ἐκκλησία πρέπει νὰ κρατήσουν τὴν αὐτοτέλειά τους. Ἔτσι ἁρμονικὰ εἶχανε ζήσει οἱ δύο αὐτές ἐξουσίαι στὰ μακαρισμένα χρόνια τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀκόμα ἰδανικώτερη ἔγινε ἡ σχέση τους στὸν καιρὸ τῆς τουρκοκρατίας. Τὰ πατριαρχεῖα, καὶ πρῶτα ἀπ' ὄλα τὸ πατριαρχεῖο τῆς Πόλης, εἶχαν τότε τέλεια αὐτονομία καὶ δικαιώματα περισσότερα ἀπ' ὅσα εἶχαν στὸν καιρὸ τῶν αὐτοκρατόρων. Μόνο στὸ ἐλεύθερο βασίλειο ἡ ἐκκλησία ἔγινε σκλάβο τῆς πολιτείας «δουλεύουσα πρωτοφανῆ δουλείαν». Ὁ κ. Ἀνδρ. καταδικάζει τὸ νόμο ποὺ ἔκαμε αὐτοκέφαλη τὴν ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ποὺ στάθηκε κατὰ τὴ γνώμη του «πηγὴ μαρασμοῦ καὶ ἀπονέκρωσης τῆς χαρακτηριζούσης τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος μέχρι σήμερον». Καὶ ξανασημαλοῦντας παλιές ἐριδες ποὺ κοιμοῦνται κάτω ἀπ' τὴ στάχτη τῆς ἀδιαφορίας καὶ τοῦ ἔρασμοῦ, ρίχνουνταν τοῦ Φαρμακίδου, ποὺ τὸν χαρακτήριζε «ἀσεβῆ» καὶ «κατ' οὐσίαν σχισματικόν» καὶ «ἀνάξιον νὰ κοσμήσῃ διὰ τῆς εἰκόνας του τὴν αἰθουσαν τῆς θεολογικῆς σχολῆς». Ἡ μόνη σωτηρία εἶναι νὰ ξαναφέρουμε τὴν ἑλλην. ἐκκλησία κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχία τοῦ πατριαρχείου, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κάνουμε σὰν κάποια ἀνάγκη, ἀκόμα καὶ μὲ . . . στάση.

Ὁ κ. Μπ. σηκώνει τὸ γάντι ποὺ ἔριξε ὁ κ. Ἀνδρ. καὶ μὲ ἀξιογάπητη ψυχραιμία, sine ira, καθὼς λέει, καὶ μὲ σεμνὴ φρασεολογία, ποὺ κάνει ἐντύπωση σ' ἑλληνικὴ συζήτηση, καὶ μάλιστα θεολογικὴ, προσπαθεῖ νὰ δείξῃ πῶς ὁ κ. Ἀνδρ. θέλοντας νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ θέση του γιὰ τὸ μαρασμὸ τῆς αὐτοκέφαλης ἐκκλησίας παραγνώρισε ἀλήθειαι ἱστορικῆς ποὺ δὲ δέχονται συζήτηση. Ἡ αὐτοτέλεια τῆς ἐκκλησίας ποτὲ δὲν ὑπῆρχε στὸ Βυζάντιο. Οἱ αὐτοκράτορες κυβερνοῦσαν ὅπως ἤθελαν τὰ ἐκκλησιαστικά, κανόνιζαν τὸ δόγμα. Τὴ θέση τῆς ἐκκλησίας κάτω ἀπ' τὸν τούρκικο ζυγὸ συνηθίσαμε νὰ τὴ θεωροῦμε σὰ μεγάλο δυστύχημα καὶ ὄχι σὰν κατάσταση ἰδανικὴ, ὅπως τὸ κάνει ὁ κ. Ἀνδρ. Τότες πῶς μποροῦσε νὰ εἶναι ὑπὲρ πίστεως ὁ ἀγῶνας ποὺ ἔκανε ἡ ἐκκλησία κατὰ τῆς τούρκικης κυριαρχίας; Ὁ κ. Μπ. πολεμᾷ τὴν οὐλτραμοντανιστικὴ καὶ στασιαστικὴ τάση τοῦ κ. Ἀνδρ., γιὰ τὴ «ἐκ σφαλερᾶς ἀντιλήψεως (τοῦ θέματος) δύνανται νὰ προκύψωσιν ἀνεπανόρθωτοι συμφοραὶ»! Ἐμεῖς ποὺ δὲν εἴμαστε μυημένοι στὰ μυστήρια τῆς δογματικῆς, δὲν μποροῦμε νὰ χόουμε γνώμη σ' αὐτὴν τὴ συζήτηση. Ἐνα μονάχα ἔβριε, πῶς «ὁ μαρasmus καὶ ἡ ἀπονέκρωσις» δὲν εἶναι σύμπτωμα ἀποκλειστικόν στὴν αὐτοκέφαλη ἐκκλησία. Ἄρρωστημένη εἶναι ὄλη ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀπὸ

χρόνια. πολύ παλιά, ἀπ τὸν 7. αἰῶνα καὶ δῶ, ἀπ τὸν καιρὸ ποὺ κόπηκε ἡ δημιουργική ὄρμη, ποὺ θὰ πῆ ἀπ τὸν καιρὸ ποὺ ἀποκοιμήθηκε ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση, πολλές φορές μὲ τὴ βίαιη ἐπιβολὴ τῆς παράδοσης. Ἡ ἀνατολικὴ θεολογία δὲ δημιούργησε τίποτε καινούριο, δυνατὸ, κολλημένῃ στὸ κείμενο τῶν πατέρων τοῦ 4. καὶ 5. αἰῶνα, ἔτσι ποὺ νὰ τὴν ἀναφέρουμε σὰν παράδειγμα καὶ σὰ φόβητρο οἱ θεολόγοι τῆς δύσης.

« Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Κοραῆ » εἶναι ἓνα ἀξιαγάπητο βιβλίο, ἀπ' αὐτὰ ποὺ ξέρετε νὰ κάνη ὁ κ. Μπ. καὶ ποὺ θὰ διαβαστῆ μ' εὐχαρίστηση ἀπὸ τὸ πολὺ κοινὸ. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ κ. Μπ. ἔχει κάτι ἀπ τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ Κοραῆ. Εἶναι καὶ οἱ δύο ἄνθρωποι γνωστικοί, ἄνθρωποι μετρημένοι, ποὺ ἡ φύση τους δὲν τοὺς φέρνει ποτέ στὰ ἄκρα. Δὲν εἶναι βέβαια ἀπὸ κείνους ποὺ βρίσκουν « τὰ πάντα καλῶς κείμενα παρ' ἡμῖν », μονάχα γιατί εἶναι δικὰ μας. Θέλουν νὰ ποῦνε « τ' ἀληθές » σύμφωνα μ' ἓνα στίχο τοῦ Εὐριπίδου, ποὺ παραθέτει ὁ κ. Μπ. Ἡ ἀλήθεια τους ὅμως εἶναι μέση, πολὺ συγκαταβατικὴ. Δὲ θεωροῦν « πᾶσαν παράδοσιν καὶ ὡς ἱερὰν παράδοσιν », ξέρουν πῶς « τὸ ἔθος τὸ ἄνευ ἀληθείας εἶναι πεπαλαιωμένη πλάνη ». Μὰ εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ξεχωρίση κανεὶς μέσα στὴν παράδοση ποιά εἶναι « ἱερή » καὶ ποιά « πλανημένη », καὶ αὐτοὶ εἶναι τόσο προσεχτικοί... Εἶναι δύσκολο νὰ κάμη κανεὶς ἐγχείρηση στὸ δικό του τὸ σῶμα. Κι ἔτσι μὲ λίγη ἐπισείκεια καὶ κάποια γενναιοφροσύνη μένουνε πολὺ λίγα, κάτι ἀπειραχτα ποὺ μποροῦνε νὰ χαρακτηριστοῦν πλάνη: « τὰ ὑπαισελθόντα κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰῶνων τρατὰ, τὰ μὴ θίγοντα τὸν πυρῆνα, ἀλλ' ἀφορῶντα τὸν φλοιόν ». Ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ φιλόσοφος τρόπος « διαθέτει δυσμενῶς πάντας ἐκείνους ὅσοι ἐθίγοντο ἐκ τῶν λόγων του, ὡς καὶ τοὺς ρῦ κατ' ἐπίγνωσιν ζηλωτάς ». Ἀδιάφορο ἂν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ μείνουν ἀνεξήγητα κάτι μικροπράματα, οἱ θλιβερὲς περιπέτειες τῆς φυλῆς, ἡ τούρκικη δουλεία, ἡ κατὰπτωση τῆς φυλῆς, ἡ ἀνικανότητά μας νὰ κρατήσουμε βῆμα στοὺς λαοὺς τῆς δύσης.

Ἴσως εἶναι ἡ περίσκεψη αὐτὴ ποὺ ἔβλαψε τίς πραγματικὲς ἀρετὲς τοῦ βιβλίου, τὴ γνώση τῶν πηγῶν — μὲλο ποὺ πολλές εἰδήσεις ἔρχονται ἀπὸ δεύτερο καὶ τρίτο χέρι — καὶ τὴν ἐπιδέξια χρῆση τους. Ὁ Κοραῆς εἶναι σὰν ἀναγνωσματοποιημένος, σὰ θεματογραφία γιὰ ἀναγνωστικὰ βιβλία, σὰν ἀνάγνωμα ἠθοπλαστικὸ καὶ φρονηματιστικὸ. Ὁ συγγρ. φαίνεται σὰ νὰ δουλεύη πάνω σὲ κάποια ἀχνάρια. Ἡ ψυχικὴ του τοποθέτηση, ἡ πρώτη ἰδέα τῆς συγγραφῆς δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι γόνιμη. Πλησιάζουν τὰ ἐκατόχρονα τῆς ἐπανάστασης· πρέπει νὰ μελετηθοῦν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράματα: « Ἐπιθυμοῦντες καὶ ἡμεῖς νὰ συνεισφέρωμέν τι πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ πνευματικοῦ τούτου μνημείου — τῆς ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δηλ. ἐρῶνῆς τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν πνευματικῶν, πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πρωτεργατῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 — ἐπεχειρήσαμεν ἐν τῇ διατριβῇ νὰ ἐξετάσωμεν μίαν ὄψιν, τὴν θρησκευτικὴν, τοῦ κυριωτάτου συντελεστοῦ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους ». Γι' αὐτὸ ἡ πανηγυρικὴ φρασεολογία. Ὁ Κοραῆς, « ἡ ἀκένωτος αὐτὴ πηγὴ σοφίας », « θαῦμα διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἐξαιρουμένη νὰ εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἄξιος θαυμασμοῦ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, πρὸ τῶν ὁμμάτων παντὸς λάτρεως τοῦ Ἄλφειου, τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ », ποὺ κιὰν εἶναι ἀλήθειες μποροῦσαν καὶ ἔπρεπε νὰ εἰπωθοῦν διαφορετικὰ. Καὶ ὁ κ. Μπ. μὰς εἰδειξε ἀλλοῦ πῶς μπορεῖ νὰ τὰ πῆ πιὸ λιτὰ, πιὸ σφιχτὰ, πιὸ ἐντυπωσιακὰ, λευθερωμένα ἀπ τὴ νεοελληνικὴ παπαρδέλα. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ κανεὶς ὅλα ἀπὸ

μιά πραγματεία ποὺ δὲν παίρνει ὅλο τὸ πλάτος τοῦ Κοραῆ. Μὰ Ἰσα Ἰσα γιατί ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ φύση ἐξαιρετικὰ ἠθικοθρησκευτικὴ καὶ ποὺ ἀποτείνεται σ' ἓνα κοινὸ ποὺ ἡ θρησκευτικὴ ἐκλεινε μέσα τῆς κάθε πνευματικῆς ἐκδήλωση χωρὶς διαφοροποίηση, ὅπως εἶναι σ' ὅλες τίς ἀνατολίτικες κοινωνίες ἀκόμα, ἔπρεπε νὰ μὰς δείξῃ ξωηρότερα τὸ πλαίσιο ποὺ ἀναπτύχθηκε καὶ κινήθηκε ὁ Κοραῆς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο, ποὺ εἰδειξε ὁ κ. Μπ. μὲ τὸ Μακράκη πῶς μπορεῖ νὰ τὸ κάμη τόσο ἀριστοτεχνικὰ, δὲν τὸ ἔκαμε, καθὼς δὲν τὸ ἔκαμε κανένας ἀπ τοὺς προγενέστερους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Κοραῆ. Οὔτε ὁ Θερεϊανὸς οὔτε κανένας ἄλλος ἀπὸ τοὺς δευτέρης καὶ τρίτης σειρᾶς βιογράφους τοῦ μόρσε νὰ μὰς δείξῃ τὸν Κοραῆ σὰν ἄνθρωπο μὲ σάρκα καὶ ὀστά, σὰ δημιούργημα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ milieu, τῆς διανοητικῆς σχέσης του μὲ τὸν τιτανικὸ κόσμο τῆς προεπαναστατικῆς Γαλλίας, ποὺ ἐκεῖ μέσα ἔζησε. Ὅλοι τους μὰς παρουσίασαν τὸν Κοραῆ σὰν ἀσώματη σκιά, ποὺ ἔρχεται νὰ ψιθυρίσῃ κάμποσα ἀποφθέγματα καὶ νὰ « συντελέσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἔθνους ». Μιὰ σύγκριση μὲ τὸν Ψυχάρη, ποὺ ἡ ζωὴ τους ἐξωτερικὰ ἔχει πολλές ὁμοιότητες, θὰ ἦταν πολὺ διδαχτικὴ. Ὁ Ψυχάρης ἐξευρωπαϊστικῆς, τουλάχιστο στὸ διανοητικὸ, πολὺ λιγώτερο στὸ συναισθηματικὸ. Στὸ συναισθηματικὸ ἔμεινε ἀνατολίτης, χιῶτης σωστός. Ὁ Κοραῆς εἶναι ρωμιός, καὶ ὅταν ξηγάη τοὺς ἀρχαίους καὶ ὅταν μιλάη γιὰ Εὐρώπη. Γι' αὐτὸ τὸν ἀγάπησε ἡ φυλὴ του τόσο πολὺ. Τὸ μέτρο τῆς ἀξίας ὅμως γιὰ τοὺς πνευματικοὺς ἥρωες ὅλων τῶν λαῶν ποὺ ἀρχίζουν ἐδῶθε ἀπ τὴ Βιέννη εἶναι δ. εὐρωπαϊσμός ποὺ ἔφεραν στὸν τόπο τους...

Οἱ ἐπιφύλαξεις ποὺ ἔχω γιὰ τὸν Κοραῆ δὲν ἰσχύουν γιὰ τὴ μονογραφία τοῦ Μακράκη. Αὐτὴ ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ θέση σ' ὅλη τὴν παραγωγὴ τοῦ κ. Μπαλάνου. Εἶναι κάτι σπάνιο καὶ φαινομενικὸ σ' ὅλη τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ βιβλιογραφία. Μονάχα τὸ γεγονός πῶς ἓνας ρωμιός θεολόγος ποὺ ἔχει κάποιες ἀνώτερες βλέψεις εἶχε τὴν ἐμπνευση νὰ βιογραφήσῃ τὸ Μακράκη, νὰ τὸν μελετήσῃ, νὰ βαθύνῃ στὴν ψυχικὴ ζωὴ του, λέει κάτι γιὰ τὴν ξεχωριστὴ διανοητικότητά του. Ἡ ἐκτέλεση δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι ἀξία μιᾶς τέτοιας ἱστορικῆς συγκλίσεως. Ὁ κ. Μπ. μόρσε νὰ ξαναζωντανέψῃ τὴν περιέργη καὶ δυνατὴ μορφή τοῦ Μακράκη καὶ μαζί τὴν ἐποχὴν του, τὰ πρόσωπα καὶ πράματα ποὺ ἦρθαν σὲ σχέση μ' αὐτόν. Δὲν ἦταν ἐθνικοὶ λόγοι ποὺ τὸν κινούσαν, τὸ γιόρτασμα κάποιας ἐκατονταετηρίδας ποὺ πλησίαζε, μὰ μιὰ ἀνάγκη δημιουργικὴ, ποὺ ἔχει τὴν ἀρχή, τὸ σκοπὸ καὶ τὴν ἀπόλαψή μέσα τῆς. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀπόστολος Μακράκης τοῦ κ. Μπ. κάνει ἐντύπωση ἔργου λογοτεχνικοῦ. Μιὰ ποίηση, μιὰ ἐπικὴ πνοὴ περνάει τὸ βιβλίο του ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.

Ἡ ἐπιχείρηση εἶχε τίς δυσκολίες τῆς. Ὁ ἥρωας ποὺ ἤθελε νὰ ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ στέκονταν στὸ σῆμα τοῦ κωμικοῦ. Εἶχε πέσει νικημένος, ὅσο μποροῦσε νὰ νικηθῆ ἓνας Μακράκης, καὶ εἶχαν θριαμβέψει οἱ ἀντίπαλοί του, ὅσο μικρότερο του κιὰν ἦταν, καὶ μαζί τους ἡ κοινὴ γνώμη, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ βαστάξῃ τὸν ὄγκο ἑνὸς παράξενου ἀνθρώπου ποὺ θέλησε νὰ ὑψωθῆ στὸ ἀπόλυτο μέσα στὰ μικρὰ καὶ σχετικὰ τοῦ καιροῦ ποὺ ζοῦσε.

Ὅταν πέθανε ὁ Μακράκης στίς 24 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1903 ὁ Γαβριηλίδης ἔγραφε στὴν Ἀκρόπολη: « Αἰφνιδίως ἀπέθανεν ὁ Ἀπόστολος Μακράκης χθὲς τὸ ἑσπέρας » ἡ μαγαλυτέρα θρησκευτικὴ προσωπικότης τῆς ἐποχῆς μας διὰ τὴν Ἑλλάδα· ὁ συνταράξας τὸν τόπον πρὸ 25ετίας· ὁ ἰδρύσας ἰδικὴν του ἐκκλησίαν

μέ ιδικούς του πιστούς· ὁ διδάσκαλος· ὁ ἀκαταδάμαστος κήρυξ καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ εὐαγγελίου· ὁ θεολόγος καὶ φιλόσοφος· ὁ ἀποπειραθεὶς νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν μας· ὁ φραγγελώσας τὸν ὀλισθικὸν καὶ σιμωνιακὸν κληρὸν· ὁ πρῶτος καὶ ἤρεμος καὶ δέξυς καὶ δρμητικὸς καὶ λάδρος... ὁ νομοθετήσας ἴδιον πολίτευμα, Χριστοπολίτευμα· ...ὁ φανατίζας κόσμον· ὁ ζήσας εὐαγγελικώτατα καὶ ἀποθανῶν πρόδοτα» (πρὸς Μπαλ. Ἀπόστ. Μακράκης σ. 49). Ὁ Γαβριηλίδης ποῦ ἔγραφε αὐτὸν τὸν ὕμνο ἰσως εἶχε τὴ συναισθησὴ πὼς ὁ ἴδιος δὲ στάθηκε τόσο ἀπόλυτος στὴ ζωὴ, πὼς τὸν σκίαζε τὸ ἀνάστημα τοῦ δασκάλου. Μὰ σήμερα οἱ ἐπίσημοι καὶ τὸ πλῆθος ἀπ' τοὺς μικροὺς καὶ ἀνεπίσημους τὸν ἔχουν καταδικασμένο ἀπὸ καιρὸ. Ἦταν ἓνας θρησκευμανῆς, ἀντιπροσδευτικὸς, φανατικὸς, ἀνισόρροπος, φρενοβλαθῆς. Ἡ ἐκκλησία τὸν εἶχε καταδικάσει, τὸ ἴδιο καὶ ἡ κοινὴ γνώμη. Καὶ ἡ κρίση καὶ ἡ κατάκριση ἀκείνη πλάκωνε τὸν τάφο τοῦ πεθαμένου. Ἐρχεται λοιπὸν σήμερα ὁ κ. Μπ. νὰ τὸν ἀναστήσῃ, νὰ τὸν ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ, ὄχι γιὰ νὰ τὸν δικάσῃ καὶ νὰ τὸν ξανακαταδικάσῃ, μὰ νὰ παρουσιάσῃ ἔμπρὸς μας τὸν ἱστορικὸ Μακράκη, τὸν ἐξαιρετικὸ ἄνθρωπο. Καὶ τὸ ἔκαμε μὲ ἀγάπη, μὲ συμπάθεια, μὲ γενναιοψυχία. Τὸν πῆρε σοβαρὰ. Νίκησε τὴν προκατάληψιν ποῦ βάραινε πάνω στὴ μνήμη του, τὴς μικροεπιφύλαξες. Τὸν ἔγδυσε ἀπ' τὴ σκουριά τοῦ καιροῦ, ἀπ' τὴ σκόνην ποῦ εἶχαν ρίξει ἀπάνω του οἱ μικροί, τὸν ἔντυσε μὲ συμπονιά, μᾶς ἔκαμε νὰ τὸν ἀγαπήσουμε, σχεδὸν νὰ τὸν θαυμάσουμε. Γι' αὐτὸ μπορεῖ καὶ κρατᾶει τὸ ἐνδιαφέρον μας ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, ἀπ' τὴ στιγμή ποῦ ἀρχίζει τὸ δημόσιο κήρυγμα «ἐν τῇ πλατεῖα τῆς Ὁμονοίας, ἐρχόμενος ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῆς Καισαριανῆς, ἐνθα διέτριβεν, ἐπὶ ὄνου καθήμενος, ἔχων ὡς θέμα «τὸ ἔργον τοῦ 1821 πὼς ἀντάχιστα καὶ κάλλιστα εἰς πέρας ἔλθοι». Ἐδῶ οἱ εἰδησες δὲν ἔρχονται ἀπὸ δευτέρου χέρι, γιατί ἄλλο χέρι δὲ δούλεψε, παρὰ ἀπ' τὴς πηγῆς, ἀπ' τὸν κολλοσιαλο συγγραφικὸ ὄγκον ποῦ ἄφηκε ὁ βιογραφούμενος, ἀπὸ συγγραφῆς φίλων ἢ ἀντιπάλων, ἀπὸ φυλλάδες τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ ἐφημερίδες.

Ὁ Μακράκης ἦταν ἡ ἀρνησιμὴ τοῦ μέτρου τῆς ἀξίας ποῦ ἔβαλα παραπάνω. Ὁ διανοητικὸς κόσμος του ἦταν ἀνατολίτικος. Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἦταν γι' αὐτὸν διαφθορά, ἔργο τοῦ Βεελζεβούλ. Ἡ σοφία τῆς δόξης σκοτία, τὰ πανεπιστήμια τῆς πανσκοτιστήρια. Ἡ θρησκευτικὴ συγκίνηση τοῦ Μακράκη ἦταν ἀποκλειστικὴ, στενὴ, μικρόψυχη. Δὲν ἦταν προφητικὴ φύση, ὅπως λέμε σήμερα, ποῦ δημιουργεῖ δηλ. καινούριες γόνιμες θρησκευτικὰς ἀξίες, ποῦ βαθαίνει στὸ ἠθικὸ περισσότερο ἀπ' ἐκεῖνο ποῦ εἶχαν κάμει προγενέστερες γενεές καὶ τὸ πολὺ πλῆθος ἀπ' τοὺς σύγχρονους του. Εἶναι ὁμοίως κάτι ἄλλο: Εἶναι μιὰ δυνατὴ ἀπεριόριστη φύση, εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν μιὰ πρωτότυπη ζωὴ καὶ ποῦ πᾶνε ἐναντία στὴν ἐποχὴ τους μὲ ἀκλόνητη πίστη στὸν ἑαυτὸ τους. Δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ κατεύθυνσὴ του, ἡ ὀπισθοδρομικὴ τάση του, τὸ στενὸ καὶ ἄδαιο ἀπὸ περιεχόμενο ἰδανικὸ του. Τὸ σημαντικό στὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ ψυχικὸ βάθος, ἡ πίστη στὸν ἑαυτὸ του, ἡ δυνάμη του, ἡ ἀφοβία. Αὐτὰ τὰ εἶχε στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ ὁ Μακράκης, ποῦ δὲν τὸ φόβιζαν οὔτε ἡ σοφία τῶν σοφῶν τοῦ Πανεπιστημίου, οὔτε ἡ σύνεση τῶν τιτλοφορημένων τῆς ἱεραρχίας, οὔτε τὸ χαμόγελο τοῦ καλοῦ ἀστοῦ, ἢ τὸ σαπιολέμονο τοῦ λούστρου, ὅταν μιλοῦσε στὴν πλατεῖα τῆς Ὁμονοίας ἀπὸ πλῆθος. Σ' αὐτὴν τὴν ἐννοια δὲν ἔβρω ἀν' στάθηκε κανένας ρωμιὸς δυνατώτερος ἀπ' τὸ Μακράκη. Εἶναι ἀπὸ τὴς προσωπικότητες ποῦ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε πὼς μέσα σ' ὅλες τὴς θλιβερὰς περιπέτειες τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς κάτω ἀπὸ τὸ αἰδε-

ρένιο καὶ ψυχρὸ ρωμαϊκὸ νόμο. τὴ βυζαντινὴν ἐμπάθεια καὶ στρεφοδοκία, τὴν τούρκικη ἀγριότητα, ἀνάμεσα σ' ὅλες τὴς ἀπογοήταφες γιὰ τὴν ἀποτυχία κάθε μεταρρυθμιστικῆς προσπάθειας, μέσα στὴ φτώχεια καὶ τὴς στέρησες τῆς πεινασμένης ἀνατολῆς δὲν ξεριζώθηκε ὀλοτέλα κάθε πρωτοτυπία, κάθε ἐλεύθερη σκέψη καὶ, τὸ ἀνώτερο ἀπ' ὅλα, ἡ δυνάμη νὰ σηκωθῇ τὸ ἄτομο ἐναντία στοὺς δικούς του. Ἐνῶ σὲ μιὰν Ἰσπανία π. χ. δυὸ αἰῶνας ἱερὴ ἐξέταση φαίνεται πὼς ἔφτασε νὰ ξεριζώσῃ μιὰ γιὰ πάντα κάθε πρωτότυπη ὁρμὴ τοῦ ἀτόμου.

Καὶ μιὰ σημείωσις λίγο δασκαλική: Δὲν ἔχει κανεὶς τὴν ἀπαίτηση ἀπ' τὸν κ. Μπ. νὰ γράφῃ τὴ δημοτικὴ. Μὰ λυπάται ποῦ ὁ Μακράκης δὲν εἶναι γραμμένος στὴ δημοτικὴ, ποῦ μποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ ἓνα ἄριστο λογοτέχνημα. Καὶ χωρὶς ὁμοίως νὰ εἶναι κανεὶς «μαλλιάρδος» μποροῦσε ν' ἀποφύγῃ κάποιους γραφικὸς τρόπους καθὼς «διὰ τὴν ἀνθρώπωσιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους», «πρὸς ἀνακαίνισιν τῶν τῆς Ἐκκλησίας», «ἐξέδοτο φυλλάδιον», «ἐφ' οὗ πλεισταχοῦ ταχέως καθωρίσθη» κ. τ. ὅ.

Κ. Π.

Νομοθεσία

Μεταρρυθμίσεις στὸ ἀστικὸ μας δίκαιο.

Μέσα στὴν πολυνομία τῶν τελευταίων χρόνων ξεχωρίζουν δυὸ νομοθετήματα μὲ ἐξαιρετικὴ σημασία γιὰ τὸν οἰκογενειακὸ καὶ ἀστικὸ βίον, ὁ νόμος 2310 «περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς» τῆς 25 Ἰουν./3 Ἰουλ. 1920, καὶ ὁ νόμος 2228 «περὶ διαζυγίου» τῆς 24/25 Ἰουν. 1920.

Τὸ πρῶτο νομοθέτημα κανονίζει ποιοὺς κληρονομεῖ ἐκείνον ποῦ πέθανε χωρὶς διαθήκην (ἀδιάθετος). Ὡς τὴν τῶρα τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ κανόνιζε ἡ περιφημὴ νεαρά 118 τοῦ Ἰουστιανοῦ, ἓνα ἀπὸ τ' ἀθάνατα μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς νομοθετικῆς πολιτικῆς. Στὴ Σάμο ὁμοίως καὶ στὰ Ἴονια νησιά τὸ δίκαιο αὐτὸ ἦταν ἐντελῶς διαφορετικόν. Μάλιστα ὁ Ἴόνιος κώδικας, πολὺ ὀπισθοδρομικὸς, προτιμοῦσε τ' ἀγόρια ἀπὸ τὰ κορίτσια καὶ παραμέριζε τὴ μητέρα γιὰ τοὺς ἀρσενικοὺς συγγενεὺς ἐκ πλαγίου.

Ὁ νέος νόμος ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴ συγγένεια ἐξ αἵματος, στηρίζεται ὁμοίως στὸ λεγόμενον σύστημα τῶν «γενιῶν»: Κάθε γενεὰ ἀποτελεῖ μιὰ τάξιν. Οἱ σημαντικώτερες του διαφορῆς ἀπὸ τὴ νεαρά 118 εἶναι: Στὴ δευτέρῃ τάξιν κληρονομοῦν μοναχὰ οἱ γονεῖς· ἀμὰ ζοῦν καὶ οἱ δυὸ ἀποκλείονται τ' ἀδέρφια. Τὰ μηλαδέρφια, δηλαδὴ τὰ ἑτεροθαλῆ ἀδέρφια, ἔρχονται στὴ δευτέρῃ τάξιν. Οἱ ἄλλοι συγγενεὺς γενικὰ κληρονομοῦν μοναχὰ ὡς τὸν τέταρτο βαθμὸ, κάποτε καὶ μόνο τὸν τρίτο. Ὁ θετὸς πάλι γονεὺς κληρονομεῖ μόνο τὸ ἓνα τρίτο ἀπὸ τὸ θετὸ παιδί. Τὰ νόθα κληρονομοῦν, ὅπως καὶ ὡς τὴν τῶρα, μόνο τὴ μητέρα. Οἱ κατιόντες, δηλ. παιδιὰ, ἐγγόνια, διαεγγόνια κτλ., κληρονομοῦν ἀπεριόριστα. Μαζὶ μὲ τὰ παιδιὰ κληρονομεῖ καὶ ὁ χήρος ἢ ἡ χήρα τὸ ἓνα τέταρτο, ἐνῶ ὡς τὴν τῶρα κληρονομοῦσε μόνον ἡ χήρα (ἀμὰ ἦταν φτωχὴ καὶ χωρὶς προίκα). Μαζὶ μὲ ἄλλους συγγενεὺς ὁ χήρος ἢ ἡ χήρα κληρονομοῦν τὸ μισόν, καὶ παίρνουν ἐπιπλέον ὡς «ἐξαιρέτον» καὶ ὅλο τὸ νοικοκυριόν (ἐπιπλα, σκεῦη κτλ.). Αὐτὸ τὸ σημεῖον, τὸ σπουδαιότερον στὸ νόμο, πρόκειται νὰ ἐξυψώσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γαμικὸ δεσμό. Πρέπει ὁμοίως νὰ σημειωθῇ πὼς τὸ δίκαιο τῆς νόμιμης μοίρας δὲν τὸ ἀγγίζει ὁ νόμος καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ οὐξῇ πρὶν γίνῃ ὅλος ὁ ἀστικὸς κώδικας. Ἔτσι ἡ γυναίκα μπορεῖ ν' ἀποκλείσῃ τὸν

άντρα της από τήν κληρονομιά της κλοντας διαθήκη. Ὁ άντρας επίσης μπορεί ν' αποκλείσῃ τή γυναίκα του, ἐκτός μόνον όταν εἶναι φτωχή.

Ἄμα δὲν ὑπάρχουν συγγενεῖς ὡς τόν τέταρτο βαθμό, καί κάποτε ὡς τόν τρίτο, τότε δλη τήν κληρονομιά τήν παίρνει ὁ χήρος ἢ ἡ χήρα, κίαν λείπουν καί αὐτοί τήν παίρνει τό δημόσιο. Αὐτή ἡ τελευταία μεταρρύθμιση ἔχει γίνει ἤδη ἀπό τό νόμο 1337 τῆς 20 Ἀπριλλίου 1918.

Τό ἄλλο νομοθέτημα, πού ἀποβλέπει σέ πλατύτερη τάξη καί ὄχι μόνο σέ ὄσους περιμένουν κληρονομιά, εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ὁ νόμος γιά τό διαζύγιο.

Ὡς τώρα τό διαζύγιο τό ρύθμιζε ἡ νεαρά 117 τοῦ Ἰουστιανοῦ σέ ὄλη τήν Ἑλλάδα, ἐκτός ἀπό τήν Κρήτη ὅπου ὑπάρχει χωριστός νόμος, τῆ Σάμο πού ἔχει κώδικα, καί τά Ἐφτάνησα ὅπου ἰσχύει καθαρό βυζαντινό δίκαιο. Ὡς τώρα εὐκολώτερο ἦταν τό διαζύγιο στήν Κρήτη καί δυσκολώτερο στήν ἄλλη Ἑλλάδα. Οἱ γυνικῆς ἀρχῆς τοῦ νόμου εἶναι αὐτές:

Ἄπό τό ἀντρόγυνο μπορεί ὁ καθένας νά ζητήσῃ τό διαζύγιο όταν ὁ ἄλλος κάμη μοιχεία, ἐπιβουλευτῆ τῆ ζωῆ τοῦ συντρόφου του, τόν ἐγκαταλείψῃ κακό-θουλα γιά δύο χρόνια, όταν πάσχη ἀπό λέπρα ἢ πέση στήν ἀρρώστια τῆς μανίας γιά τρία χρόνια, ἢ όταν εἶναι ἀπό τήν ἀρχή τοῦ γάμου ἀνίκανος γιά τρία χρόνια. Ὁ σπουδαιότερος ὅμως λόγος προβλέπεται ἀπό μιὰ γυνική ἐκφραση τοῦ νόμου, ἀρθρ. 5: Ἄμα ὁ ἕνας ἀπό τό ἀντρόγυνο παραβῆ τὰ καθήκοντά του ἀπό τό γάμο, σέ τέτοιο βαρῦν βαθμό ὥστε νά κλονιστῆ ὁ δεσμός ὁ συζυγικός ἀδιόρθωτα, τότε ὁ ἄλλος μπορεί νά ζητήσῃ τό διαζύγιο. 2' αὐτή τήν αἰτία πέφτει κάθε εἶδος μεγάλο φταίξιμο τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου. Χωρίς ὅμως φταίξιμο δὲν μπορεί νά δοθῆ διαζύγιο, ἰδίως δὲν μπορεί νά χωρίσουν οὔτε μέ ἀμοιβαία συναίνεση οὔτε γιά τό ἀσυμβίβαστο τῶν χαρακτήρων, ἅμα δὲν ἀποδείχνηται πῶς ἔφταιξε ὁ ἕνας καί πῶς ἔπεσε ἢ συζυγική ζωῆ. Μέ τό διαζύγιο ἡ γυναίκα παίρνει τήν προίκα της πίσω καί όταν ἀκόμη φταίῃ, ἐνῶ ὡς τώρα σ' αὐτή τῆ περισταση τήν προίκα τήν κέρδιζε ὁ άντρας της καί τὰ κοινά τους παιδιά. Ποινῆς διαζυγίου δὲν ἔχει πιά. Στή θέση τους ὅμως, ὁ νόμος ὑποχρεώνει τό μέρος πού ἦταν ἀφορμή νά χωρίσουν, νά διατρέφῃ τόν ἄλλο σύζυγο, ἀρκεῖ νά εἶναι ἀθῶος καί ἄπορος.

Ἐνας τρίτος νόμος σπουδαῖος γιά τοῦς πνευματικούς ἐργάτας ψηφίστηκε ἐπίσης πέραι, ὁ νόμος 2387 «περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας» τῆς 29 Ἰουνίου 1920. Κάθε παραγωγός ἔργου τοῦ νοῦ (συγγραφέας, μουσικός, καλλιτέχνης κτλ.) προστατεύεται στήν πνευματική του ἰδιοκτησία ὅσο ζῆ, κι ἅμα πεθάνῃ, οἱ κληρονόμοι του, γιά πενήντα χρόνια. Μετά τὰ πενήντα χρόνια τό ἔργο γίνεται κοινό κτήμα. Ὁ νόμος ἀπλώθηκε μέ ἕνα διάταγμα καί σ τοῦς ἀλλοδαποῦς συγγραφῆς.

Κ. Τ.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Δημοτικιστική δμάδα, Κάιρο — Ἐκπαιδευτικῆς Ὀμιλος, Ἀλεξάνδρεια.

Ἐπειτα ἀπό τήν ἔταιρεία «Ἡ ἐθνική γλῶσσα» στά 1904, στήν Ἀθήνα, καί τό «Ἀδερφάτο» τῆς Πόλης (1908), σύλλογοι δημοτικιστικοί μέ σκοπό γλωσσικό καί συχνότερα ἐκπαιδευτικό συστήθηκαν ἀρκετοί τὰ τελευταία δέκα χρόνια, στά Χανιά καί στό Ἡράκλειο, στήν ἔξω Ἑλλάδα καί ὄω στήν πρωτεύουσα. Ἄν οἱ περισσότεροί τους δείχτηκαν λιγόζωοι αὐτό δὲν ἐμποδίζει νά φανερώνηται κάθε

τόσο νέες προσπάθειες, καί ἴσια ἴσια οἱ ἀπανωτές ἐμφανίσεις τέτοιων συλλόγων στά διάφορα μέρη τῆς ἐλληνόγλωσσης πατρίδας δείχνει πῶς ἡ ἰδέα τοῦ δημοτικισμοῦ ἀπλώνεται καί βεβαιώνει πῶς οἱ νέοι τήν ἔκαμαν δική τους καί ἰδανικό τους. Ἔτσι καί στήν Αἴγυπτο, ὅπου ἡ ὕλική εὐημερία τῶν ὀμογλώσσων μας ἀρχισε νά δυναμώνη τήν πνευματική ζωῆ ἔχομε τὰ τελευταία χρόνια μιὰ κίνηση δημοτικιστική. Πρῶτα μᾶς ἤρθε τό μήνυμα ἀπό τῆ «Δημοτικιστική δμάδα» στό Κάιρο (1916). Καθῶς μάθαμε ἀπό τό καταστατικό τῆς ἰδρύθηκε γιά «νά διαδόσει τήν ἰδέα, πῶς μόνο στήν πανελλήνια κοινή δημοτική γλῶσσα μπορεί καί πρέπει νά γίνεται ἡ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶ μας». Ἀργότερα ἰδρύθηκε καί στήν Ἀλεξάνδρεια ἕνας «Ἐκπαιδευτικῆς Ὀμιλος τῆς Αἴγυπτου» μέ πρόγραμμα ὅμοιο μέ τοῦ δικοῦ μας Ὀμιλου καί μέ ἀξιόλογη ὡς τώρα ἐργασία, γιά τήν ὁποία θά μιλήσωμε ἄλλη φορά ἰδιαίτερα.

Χαιρετοῦμε μέ χαρᾶ τίς προσπάθειες τῶν συνιδεατῶν μας στή γῆ τοῦ Νείλου καί τοῦς εὐχόμαστε νά ἐργαστοῦν μ' ἐπιτυχία γιά τό σκοπό τους, τόν κοινό μας σκοπό.

Τό Διάταγμα Θεσσαλονίκης καί ὁ ἐξελληνισμός τῶν ξενοφώνων.

Στήν ἀπόφαση νά μπῆ ἡ δημοτική στά δημοτικά σχολεῖα ἔβρομε πῶς εἶχε κάποια ροπή καί τό ζήτημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξενοφώνων πληθυσμῶν τῆς Μακεδονίας. Καταχωρίζομε ἐδῶ ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα ὑπόμνημα τοῦ κ. Γ. Ἡλιάκη, τότε νομάρχῃ, πρὸς τήν προσωρινή κυβέρνηση, πού διαμαρτύρεται γιά τό γλωσσικό ὄργανο τῶν ἐλληνικῶν σχολείων, τήν καθαρεύουσα.

«... Ἄλλ' ὁ ἐξελληνισμός τῆς Μακεδονίας προσκόπτει εἰς τήν χρῆσιν τῶν βιβλίων, διὰ τῶν ὁποίων διδάσκεται ἡ ἐλληνική γλῶσσα εἰς τοῦς βουλγαροφώνους πληθυσμούς. Ἀποτελεῖ ἐθνικόν ἐγκλημα ἡ ἐξαικολούθησις τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσης, ἰδίᾳ διὰ τῶν δυσνοήτων βιβλίων, μέ τὰ ὁποία ἐφθεῖρς τό ἐθνικόν αἶσθημα εἰς τό παλαιόν βασιλεῖον ὁ σχολαστικισμός. «Φρονιμωτέραν ἄλλην συμβουλήν εἰς τό ἔθνος» γράφει ὁ ἀείμνηστος Κοραῆς, «νά δώση τις δέν ἔχει, παρά τήν συμβουλήν τοῦ χυδαῖομοῦ, ἤγουν «νά γράφῃ καθῶς μιλεῖ καί νά μή γυρεῦῃ νά σιάσῃ τήν γλῶσσαν, ὅπου ἔλαβεν ἀπό τοῦς γονίους του. Ἐπειδή αὐτή κἂν εἶνε ἡ γλῶσσα τοῦ περισσοτέρου μέρους τοῦ ἔθνους, γλῶσσα τήν ὁποίαν μεταχειρίζονται οἱ ἀπόστολοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις διδάσκουσιν ἀπαιδεύτους νησιώτας Γραικοῦς καί βλέπεις πόσους ἔσυραν εἰς τόν Παπισμόν μεταχειριζόμενοι τήν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους' ἂν ἐμεταχειρίζοντο τήν γλῶσσαν τήν λέγουσαν αὐθις ἀντί τοῦ πάλιν καί ἐπιτρέπω ἀντί τοῦ συγχωρῶ καί ἀπλῶς τὰ μακαρόνια τοῦ ὄντος σοφοῦ καί δοξάσαντος ὀπωσδήποτε τοῦς ὀμογενεῖς... κανεῖς δέν ἤθελε τῆς ἀκούσει». (Ἐκ τῆς ὑπό χρονολογίαν 21 Νοεμβρ. 1816 ἐπιστολῆς του).

Καί ὅμως ἐν ᾧ ἔχομεν στήσει τόν ἀνδριάντα τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός ἔξωθεν τοῦ Πανεπιστημίου, δέν εἰσηκούσαμεν ἀκόμη τήν φρονιμωτέραν συμβουλήν, τήν ὁποίαν πρὸ ἑκατὸν ἔτων ἔδιδεν εἰς τό ἔθνος του ἔχων ὄπ' ὄψιν του τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔκτοτε ὑφισταμένης διαμάχης μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν συστημάτων».

Ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Χίου
γιά τῆ γλωσσοεκπαιδευτικῆ μεταρρύθμιση.

Σέ διάφορα συνέδρια ἔτυχε νά ἐκφράσουν στά τελευταία χρόνια οἱ δημοδιδασκαλοὶ τῆ γνώμη τους γιά τῆ γλωσσοεκπαιδευτικῆ μεταρρύθμιση ἢ σάν ἄτομα ἢ καί

σέ ομαδικά ψήφισμα, και καταχωρίσαμε σέ περασμένους τόμους τοῦ Δελτίου τὸ ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Πειραιῶς (τ. 7, σ. 214), τὴν εὐχή τοῦ συνεδρίου τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ τὴν ἀπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ (τ. 7, σ. 215), και τὸ ὑπόμνημα τῶν δημοδιδασκάλων τῆς Ἀργοιίδας (τ. 8, σ. 164). Δημοσιεύομε σήμερα ἐδῶ ἓνα ἄλλο ψήφισμα ποὺ ἔστειλαν ἀπὸ τῆς Χίου οἱ δημοδιδασκαλοὶ τῆς σὲ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, ὕστερ' ἀπὸ τὸ συνέδριο ποὺ ἔγινε ἐκεῖ τὸν περασμένο Ἰούνιο:

«Ἐμεῖς οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου, ποὺ μὲ ψυχικὴ ἀνακούφιση και μ' ἀνθουσιασμό δεχτήκαμε τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Σεβαστοῦ Ἰπουργεῖο τῆς Παιδείας και ποὺ μ' ἀντελῶς καινούριο θάρρος και πίστη πρὸς τὰ νέα πολὺμορφα και ἀληθινὰ ἰδανικὰ τῆς φυλῆς μας ριχτήκαμε στὴ δουλειά:

Ἐμεῖς οἱ περήφανοὶ συμπατριῶτες τῶν νεωτεριστῶν τῆς ἐποχῆς τους και μεγάλων μεταρρυθμιστῶν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους μας Κοραῆ, Ψυχάρη, Ροῦδη, ὀδηγημένοι ἀπὸ τοὺς φωτισμένους ἀνώτερους παιδαγωγοὺς τοῦ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας.

Ἐμεῖς οἱ αἰσθανόμενοι ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχὴ και ὀνειρευόμενοι τὸ ἐλεύθερό της ξάπλωμα στὴ σύγχρονη ζωή:

Μαζαμένοι σήμερα ἐδῶ σέ καινὸ εκπαιδευτικὸ συνέδριο γιὰ τὴν ἀτομικὴ μας μόρφωση και τὸ συμφέρον τοῦ παιδιοῦ και τῆς πατρίδας μας τολμοῦμε νὰ ὑποβάλλωμε μ' εὐλάβεια στὸ Σεβαστὸ Ἰπουργεῖο τὰ ἐπόμενα:

1) Εὐχαριστοῦμε θερμὰ γιὰ δλη τὴν πνευματικὴ και ἠθικὴ συνδρομὴ τοῦ Ἰπουργεῖο πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους τοῦ κράτους, και τὴ φροντίδα ποὺ ἔδειξε και δείχνει γιὰ τὴν πνευματικὴ και ὕλικὴ ἀνύψωση τοῦ κλάδου μας.

2) Παρακαλοῦμε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴ μέριμνά του αὐτὴ μὲ τὴν ἴδια στοργή, μέχρις ὅτου ὀλοτέλα ἀποκατασταθῇ ὡς τοῦ ἀξιζοῦ ὁ κλάδος μας. Γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦτο α') νὰ μᾶς βοηθήσῃ μὲ ὀποια μῆσα γνωρίζει (συνέδρια, διδασκαλίες, βιβλία, περιοδικὰ κτλ.), στὴν πλατύτερη μόρφωσή μας, β') νὰ μεριμνᾷ πάντοτε γιὰ τὴν ἀξιοπρεπὴ κοινωνικὴ παράστασή μας.

3) Νὰ ἐξακολουθήσῃ μὲ ἀπόφαση, ἔως ὅτου ἐντελῶς ἀποτελειώσῃ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση, σύμφωνα μὲ τίς ὀδηγίες τῶν μεγάλων διδασκάλων, α) στὴ γραμματικὴ ὀμοιομορφία τῶν τύπων τῆς δημοτικῆς, β) στὴν ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας (κατάληξη, ὑποταχτικὴ, τονισμός, διπλά σύμφωνα κτλ.).

4) Νὰ εἰσαγάγῃ σύντομα τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ὀ δλόκληρο τὸ δημοτικὸ σχολεῖο καθὼς και ὀ ὀλη τὴ μέση ἐκπαίδευση, γιὰ νὰ μὴν ἐπέρχεται μὲ τ' ἀνομοιόμορφα και παλιὰ διδαχτικὰ συστήματα σύγχυση και ἀναστάτωση στὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ μυαλοῦ και τῆς ἀδιαμόρφωτης ἀκόμη ψυχῆς του.

Οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου ἐνώνοντας σήμερα τὴ μικρὴ φωνὴ τους μαζί μὲ τόσους ἄλλους συναδέλφους τους, ποὺ πρωτύτερα τους εὐχῆθησαν τὰ ἴδια πράγματα, ἐλπίζουν πὼς θὰ βρεθοῦν στὴν εὐχάριστη θέση πολὺ σύντομα νὰ ἐργασθοῦν κάτω ἀπὸ ἓνα ἔσκαλαβωμένο ὀλοτέλα και ἐλεύθερο πνευματικὸ σύστημα, ποὺ τυχαίνει νὰ συμπέσῃ μὲ τὴ σημερινὴ μεγάλη και θαυμαστὴ ἀποκατάσταση τῆς Φυλῆς μας.

Χίος 27 Ἰουνίου 1920. Οἱ δημοδιδασκαλοὶ Χίου (ἀκολουθοῦν 162 ὑπογραφές).

Τὸ ψήφισμα αὐτὸ στᾶλθηκε στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας συνωδεμένο μὲ τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο τοῦ ἐπιθεωρητῆ κ. Ἰ. Σταυρακάκη:

Ἄριθ. πρωτ. 247, Διεκπ. 166.

Ἰπουργ. Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσης. Ἄριθ. Πρωτ. 30785. Ἐλήφθη τῆς 8 Ἰουλίου 1920.

Χίος 28 Ἰουνίου 1920. Ὁ Ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων Χίου.

Πρὸς τὸ Ἰπουργεῖο τῆς Παιδείας.

Ἐχω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω πὼς ἐκάλεσα τοὺς δασκάλους τῆς περιφέρειας Χίου σέ συνέδριο σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ ὑπόβαλα τὸν περασμένο Γενάρη στὸ Σὸ Ἰπουργεῖο. Ἰστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ κ. Διοικητῆ και τῶν λοιπῶν ἀρχῶν ἐκήρυξα τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου τὴν 22 Ἰουνίου και τὴν 27 ἔληξε τὸ συνέδριο. Γρήγορα πιστεύω νὰ μπορέσω νὰ ὑποβάλλω ἐκθεση τῶν συζητήσεων ποὺ ἔγιναν και τῶν γνωμῶν ποὺ ἀκούστηκαν στὰ φροντιστήρια και στὴν ἐπίκριση τῶν ὑποδειγματικῶν διδασκαλιῶν.

Ἰστερα ἀπὸ μεγάλη συζήτηση γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση οἱ δασκαλοὶ ἀνεπηρέαστοι ἐσύνταξαν ψήφισμα τοῦ ὀποίου ἀντίγραφο σᾶς ὑποβάλλω. Στὸ ψήφισμα ταῦτα διατυπώνουν μερικὲς εὐχές και τὴν ἐγνωμοσύνη των στὴ Σὴ Κυβέρνηση γιὰ τὸ πατρικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειξε γιὰ τὸ λαϊκὸ σχολεῖο και ἐσχωριστὰ γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ποδοκαμε και γλύτωσαν ἑκατοντάδες χιλιάδες ἔλληνοπούλα ἀπὸ τὸν εκπαιδευτικὸ λαθῦριθο.

Μὲ τοὺς δασκάλους μου ἐγνωμονῶ και ἐγὼ, και ὡς Ἐλληνας και ὡς λειτουργὸς τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖο και ὡς γονιός. Καὶ ἡ ἐγνωμοσύνη μας αὐτὴ δὲ θὰ σκεπαστῇ μαζί μας στὸν τάφο, ἀλλὰ θὰ μείνῃ και στίς μέλλουσες γενιὲς γιαντωμένη γιὰ τὴ Σὴ Κυβέρνηση, ποὺ σὴν ἄλλος Ἰθσῆας ἐγλύτωσεν ὀχι 7 νέους και 7 νέες, ἀλλὰ 7 ἑκατοντάδες χιλιάδες ἔλληνοπούλα ἀπὸ τὸ Μινώταυρο τοῦ σχολαστικισμοῦ.

Και ἐγὼ ἐκφράζω τὴν εὐχὴ νὰ φανῇ τὸ Σὸ Ἰπουργεῖο πὸς ριζοσπαστικὸ και στὸ τυπικὸ και στὸ λεξικὸ και στὴ σύνταξη και τὴν ὀρθογραφία και νὰ καταργῆσῃ ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖο τοὺς τόνους και τὰ πνεύματα και τ' ἄλλα παράσιτα ποὺ ἄφωνα παρακολουθοῦν τίς λέξεις, γιὰ νὰ λείψῃ μιὰ ἀσκοπη χρονοτριβὴ και τυραννία μαθητῶν και δασκάλων και γιὰ νὰ φαινόμαστε τὸ κάτω τῆς γραφῆς και πὸς πιστοὶ ὀπαδοὶ και μιμητῆς τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων, ποὺ δὲν εἶχαν τέτοια ἄφωνα σημάδια.

Ἄκόμη διατυπώνω τὴν εὐχὴ νὰ μπῆ ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα και στὴ μέση ἐκπαίδευση και νὰ ἐκλαίκευτοῦν τὰ ἀριστουργήματα ποὺ βρίσκονται ὡς σήμερα κρυμμένα στὰ ἀρχαῖα βιβλία, ἄγνωστα και ἀπρόσιτα στὸν ἔλληνο λαό. Ἄκόμη ἐκφράζω τὴν εὐχὴ νὰ συστηθοῦν διδασκαλεῖα γιὰ τὴ μόρφωση πολλῶν και καλῶν δασκάλων, ἱκανῶν νὰ ἐφαρμόσουν τὰ σοφὰ προγράμματα τοῦ Σοῦ Ἰπουργεῖο. Ἐἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτη νὰ βρεθοῦν νέοι δασκαλοὶ ἱκανοὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Τὸ νέο κρασί, λέγει ὀ Χριστός, πρέπει νὰ βαλθῇ σέ νέα ἀσκιά, γιὰτί τὰ παλιὰ σκάζουν και τὸ καινούριο κρασί χύνεται.

Ἐἶμαι τῆς γνώμης πὼς μὲ ἡμίμετρα δὲ θὰ γίνῃ τίποτε. Μόνο ἄμα προχωρήσῃ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ὡς τὰ σῦνορα ποῦθηκεν ὀ Ψυχάρης θὰ δοῦμε τὰ ποθοῦμενα ἀποτελέσματα. Μόνο τότε κατὰ τὴν ταπεινὴ μου γνώμη ὀ ἔλληνο λαός θὰ προκόψῃ και θὰ δημιουργῆσῃ νεοελληνικὸ πολιτισμὸ ἀντάξιο τοῦ ἀρχαίου ἔλληνο πολιτισμοῦ. Ἐδπιθεωρητῆς Ἰ. Σταυρακάκης.

Ἡ νέα σχολικὴ γραμματικὴ στὴ βουλὴ καὶ στὸν τύπο (1920).

Οἱ δὴγες γιὰ τὴ γραμματικὴ καὶ ὀρθογραφικὴ κυρίως διδασκαλίᾳ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, ἔδωσαν καινούρια ἀφορμὴ στὴν ἀντίδραση ν' ἀκουστῆ στὴ βουλὴ καὶ στὸν τύπο. Στὴ βουλὴ εἶχαμε, στὴ συνεδρία τῆς 24 Φεβρ., τὸ βουλευτὴ κ. Α. Χρυσοστάλη, ποὺ μὲ μιὰ ἐπερώτησή του οὐσταινε στὸν ὑπουργὸ τῆς παιδείας ὅπως «μὴ θέσῃ εἰς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων τὸ ἐκ τοῦ ὑπουργείου του ἐκδοθὲν τεύχος Γραμματικῆς τῆς Δημόδου γλώσσης τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἡ γραμματικὴ διδασκαλίᾳ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», καθὸ προσριζόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο νὰ στρεβλώσῃ τὴν τρυφερὰν διάνοιαν τῶν μικρῶν ἐλληνοπαίδων, δι' οὗς λόγους θ' ἀναπτύξω κατὰ τὴν αὐξήτησιν ταύτης».

Ὁ κ. βουλευτὴς ὁμως συμφώνησε μὲ τὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ μόνο στὴ γραμματικὴ τῆς διατύπωση—τῆ γραμματικὴ ποὺ ἀντὶ ἀλώπηξ-εκας-εκας ἔχει ἀλεπού-οὐς-οὐδες βλέπει τὴν... προδοσίᾳ καὶ τὴν ὑπονόμευση. Ὅριστε καὶ πῶς ὑποστήριξε τὴ σύστασὴ του κατὰ τὶς ἀντιδραστικὰς ἐφημερίδας:

«Ὅτε πρό διετίας ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ συνεζητεῖτο ὁ ὑφιστάμενος ἤδη νόμος περὶ εἰσαγωγῆς τῆς δημόδου γλώσσης εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων ὀλίγοι ἀντέλεξαν, οἱ περισσότεροι συνετάχθημεν πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημόδου εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων ἵνα εὐχερέστερον οἱ μικροὶ ἐλληνοπαῖδες ἐθισθοῦν πρὸς τὰ πρώτα γράμματα καὶ τὰ ἀγαπήσουν ἵνα κατόπιν εἰσέλθουν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς τὴν καθομιλουμένην καὶ εἰς τὴν καθαρεύουσαν. Πέρυσι τὸ θέρος οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν δημοτ. σχολείων ἐκλήθησαν ἐνταῦθα εἰς συνέδριον ἵνα διδασκῶσι παρὰ τῶν διέθυντων τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας πῶς εὐμεθέδως νὰ διδάσκουν τὴν δημόδου εἰς τὰ σχολεῖα, κατόπιν οἱ ἴδιοι ἐπιθεωρηταὶ ἀπελθόντες εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν ἐργάσθησαν προπαγανδικῶς συγκαλέσαντες εἰς τοπικὰ συμβούλια τοὺς ὑπ' αὐτοὺς διδασκάλους καὶ μεταλαμπαδεύσαντες αὐτοῖς τὰ δσα ἐν Ἀθήναις ἐδιδάχθησαν· ἄλλα αὐτὰ δὲν τὰ παρεξηγήσαμεν. Ἄλλ' ὅταν ἐσχάτως εἶδομεν εἰσαγομένην ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τὴν γραμματικὴν ταύτην ἐξάνεστημεν διότι διαγιγνώσκομεν ἤδη πλέον ὅτι διὰ τῆς γραμματικῆς ταύτης οἱ σοφοὶ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας θέλουν καὶ ζητοῦν νὰ ἐμπεδώσουν καὶ νὰ συστηματοποιήσουν τὴν παθολογικὴν αὐτῶν αἵρεσιν. Ἀπεφάσισαν ὀριστικῶς νὰ συλῆσουν τὴν θείαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν ἐπλάσαν καὶ πρῶτοι ὠμίλησαν οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐδίδαξαν ὁ Ὅμηρος, Σωκράτης, Δημοσθένης, Πλάτων, Ἀριστοτέλης καὶ λοιποὶ ἀθάνατοι γόνοι ἡμῶν, τοὺς ὁποίους ἐθαύμασαν ἐπὶ χιλιετηρίδας ἤδη οἱ ἀπανταχοῦ τῆς ὑψηλοῦ ἀνθρώποι τῶν γραμμάτων, καὶ τοὺς ὁποίους θὰ θαυμάζουν ἐφ' ὅσον ἡ γῆ περιστρέφεται περὶ τὸν ἥλιον. Ἀπεφάσισαν ὀριστικῶς οἱ βέβηλοι τὸ πρό δακῶν ἐκατονταετηρίδων οἰκοδομηθὲν γλωσσικὸν μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα νὰ κρημνίσουν, ἀντ' αὐτοῦ τοῦ λαμπροῦ γλωσσικοῦ μεγάρου ζητοῦν, πειρῶνται οἱ δαίλιασι νὰ ἀναγείρουν εἰς τὴν θέσιν του ἐν γλωσσικῷ «γύφτικῳ τσαντήρι».

Μὰ ἐπὶ τέλους, λέγει ὁ ἀγορεύων, οἱ σοφοὶ τοῦ ὑπουργείου δὲν εὖρον ἄλλην ἐνασχόλησιν, παρὰ κατατρίβονται μονομανῶς, παθολογικῶς εἰς τὴν ἀηδῆ ἐνασχόλησιν τοῦ νὰ προσθέτουν εἰς τὴν θείαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν λέξεις συχαμερὰς καὶ νὰ γίνονται αἰρεσιάρχαι γλωσσικοὶ κατὰ τὸν ἀναιδέστερον τρόπον ἐναντιούμενοι κατὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ὅλου σχεδὸν πληθυσμοῦ τοῦ ἔθνους;» Καὶ καταλήγει ἀναγιγνώσκων περικοπὰς ἐκ τῆς εἰς χεῖρας του γραμματικῆς κινούσας ἀκράτητον τὸν γέλωτα τῆς Βουλῆς εἰς βῆρος τῶν σοφῶν τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας καὶ συνιστᾷ ἐν τέλει ὁ ἀγορεύων εἰς τὸν ὑπουργὸν τῆς παιδείας νὰ ἀποσύρῃ ἐκ τῆς διδασκαλίας τὸ τρισάθλιον αὐτὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον προωρίζεται νὰ στρεβλώσῃ τὴν διάνοιαν τῶν μικρῶν ἐλληνοπαίδων.

Ὁ ὑπουργὸς ἐν προφανεί ταραχῇ ἀπάντηξ ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν εἰσαχθέντων ἀναγνωστικῶν βιβλίων ἐξεδόθη καὶ αὐτὸ τὸ τεύχος περὶ γραμ-

ματικῆς. Δὲν πρόκειται, ψελλίζει, περὶ εἰσαγομένου βιβλίου γραμματικῆς, ἀλλὰ περὶ δὴγιδῶν πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους».

Περὶ τὸ νὰ ποῦμε πῶς οὔτε ἡ σωστὴ καὶ μετρημένη ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ ἔγινε μὲ ταραχὴ καὶ ψελλίσματα, οὔτε ἡ βουλὴ ἀκούσε τὰς «ἀναγινωσκομένας περικοπὰς» μὲ ἀκράτητα γέλια. Βέβαια ἀκούστηκαν λίγες φωνῆς πουριτανῶν—τοῦ κ. Παπαζαχαρίου καὶ τοῦ κ. Γερμανοῦ—μὰ τὰ γέλια καὶ οἱ διακοπὲς ἔγιναν ἀκριβῶς ἀπὸ κείνους οἱ ὅποιοι, δημοτικιστὰς καὶ καθαρευουσιάνοι, δὲν μποροῦσαν νὰ καταλάβουν γιὰτὶ ὁ καφῆς τοῦ καφέ οἱ καφέδες καὶ ὁ πατέρας τοῦ πατέρα ὑπονομεύουν τὴ γλῶσσα μας. «Πῶς νὰ τὸ ποῦμε» φώναζαν κάθε τόσο στὸν ὁμιλητὴ οἱ πατέρες τοῦ ἔθνους.

Γιὰ τίς γραμματικὰς αὐτὰς δὴγες ἔγραψαν καὶ οἱ «Ἀθηναῖ» (18 Φεβρ.) τὸ ἀκόλουθο κύριον ἄρθρον μὲ τὸν ὠραῖο τίτλο «Ἡ γραμματικὴ τοῦ φρενοκομείου». «Μέσῳ τῆς γενικῆς προσοχῆς περὶ τὴν ἐπιχειρημένην ἐκλογικὴν πάλιν, ἐπιωφελεῖται τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ κινήθῃ ἡ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐνακλήφασα θεομηνία. Ἐλάβομεν ἐν τεύχος μικρὸν, τὸ ὁποῖον εἶπε ἡ «Ἐπίσημος Γραμματικὴ» διὰ τὰς τρεῖς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Γαλᾶ βεβαίως καὶ ὁ μεγαλοχολικώτερος τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ δημούργημα αὐτὸ ἐνὸς παραληρήματος, τὸ ὁποῖον ἡ φρενολογία δὲν προσδιώρισεν εἰσέτι σαφῶς. Ἀλλὰ καὶ καταλαμβάνεται ὑπ' ἀγανακτήσεως ἀναλογιζόμενος, ὅτι πρόκειται νὰ ἐπιβληθῇ ὡς βᾶσις ἐκπαιδεύσεως τῶν ἐλληνοπαίδων... Ἐὰν ἐστοιχημάτιζον οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος ὅτι θὰ εὕρισκον μέθοδον διὰ νὰ ἀποβλακώσωσι τὴν νέαν γενεάν τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἐκέρδιζον τὸ στοίχημα, ἐπιτυγχάνοντες τὴν ἀποδοχὴν ἐνὸς τοιούτου βιβλίου πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ἐἶνε θαῦμα μωρίας, θαῦμα ἀμαθίας καὶ θαῦμα εὐθυμίας. Ἡ γραμματικὴ αὕτη κύριον σκοπὸν ἔχει νὰ διδάξῃ τὰ παιδιὰ ὀρθογραφίαν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ρημάτων, ὅπως εὐκολυνθῇ ἡ διδασκαλίᾳ τῆς ὀρθογραφίας. Δὲν γνωρίζομεν τοὺς συγγραφεῖς τῆς γραμματικῆς ταύτης. Ἀλλὰ προφανῶς, ἐὰν δὲν εἶνε τρόφιμοι τοῦ Ἀρομοκαΐτιου, εἶνε ἀπολύτως ἀστερημένοι, οἱ δυστυχεῖς τοῦ συναισθήματος ἐκ τῆς ἐντυπώσεως τοῦ γαλοῦ. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἐκπαιδευτικὸς κίνδυνος ἐξ ἐνός τοιούτου βιβλίου δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀπολαυστικώτερον ἀνάγνωσμα, θὰ ἦτο δ' ἄξιον εὐγνωμοσύνης τὸ κράτος διότι εἰς ἡμέρας τοιαύτης ψυχικῆς δυσθυμίας ἀπεφάσισε νὰ σκορπίσῃ ὀλίγην χαρὰν προκαλοῦσαν ἀβίαστα τὸν γέλωτα, ὡς τὸ χαριέστερον τῶν σατυρικῶν ἐφευρημάτων. Ἀπανθίσματα τινα καὶ μόνα ἀρκοῦσι νὰ δώσωσιν εἰκόνα τοῦ ὅλου... Νεωτερισμὸς πρὸς εὐκολίαν αὐτὸς εἶνε ἡ κατάργησις τοῦ θηλυκοῦ ἄρθρου ἐν τῇ πληθυντικῇ ἀριθμῷ. Καὶ ἡ προσθήκη ὡς ἄρθρου ἀντὶ τοῦ κλητικῶ ὡ! νέαν κλητικὴν τοῦ ἔ. Ὡς ἀντάλλαγμα τῶν εὐκολιῶν αὐτῶν, ἡ νέα γραμματικὴ κάμνει τὰς κλίσεις τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τρεῖς ὀκτώ σταθερὰς καὶ ἑκατὸν ὀκτὼ ποικίλας. Ὅπου ὁμως εὕρισκει δυσκολίαν κάμνει μίαν ἐξαιρέσιν. Ὅτῳ ἐπὶ παραδειγματι παραθέτει τὴν κλίσιν τῶν εἰς οὗς ἀρσενικῶν. Καὶ κλίνει τὴν λέξιν: «Παπποῦς». Τὸν πληθυντικὸν σχηματίζει ὡς ἐξῆς: «Οἱ παπποῦδες τῶν παπποῦδων». Ἐν σελίδι δὲ 26 παραθέτει τὸν ἐξῆς κανόνα: «Κατὰ τὸ παπποῦς, κλίνομεν «νοῦς» «Ἰησοῦς». Ἐπομένως πληθυντικὸν θὰ ἔχομεν: «Οἱ νοῦδες τῶν νοῦδων». Διὰ τοῦτο ἐν περαιτέρῳ σελίδι καὶ εἰς κανόνα ἄλλον λέγει ἐπὶ λέξει: «Ὁ πληθυντικὸς τοῦ νοῦς λείπει!». Σὺμβολον ἴσως ὅτι περισσότεροι τοῦ ἐνός συνέταξαν καὶ τὴν νέαν γραμματικὴν. Ἀλλ' εἶναι καὶ θηλυκὰ εἰς οὐ. Αὐτὰ ἔχουν ἄλλην κλίσιν. Ὡς ὑπόδειγμα ἐμφανίζεται ἐν τῇ βιβλίῳ ἡ κλίσις τῆς ἀλεπούς. Ἐν σελίδι δὲ 28 τίθεται ὁ κανὼν ὡς ἐξῆς. «Κατὰ τὸ ἀλεπούς κλίνονται ἡ μαῖμου Κολοκυθοῦ καὶ τὰ θηλυκὰ τῶν ἀρσενικῶν, καπελοῦ, ὑπναροῦ καὶ μυλωνοῦ». Παρ' ὄλην βεβαίως τὴν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν ἣν θὰ αἰσθάνεται ἕκαστος διότι εὕρισκει καὶ ἡ μυλωνοῦ ἀκόμη ὀρθογραφίαν χάρις εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς γλώσσης τῶν συγχρόνων ἀναμορφωτῶν, ἐν τούτοις νέαι προκύπτουσιν εἰς ἄλλην σελίδα δυσχέρειαι. Διότι «ἡ γυναικὴ σχηματίζει τὴν ἐνικὴν γενικὴν γυναικῆς καὶ γυναικός» ἐν δὲ σελίδι 27 ἐπιπροσθέτως μανθάνει ὁ μαθητὴς ὅτι «παρὰ τοῦς ἤδη μνημονευθέντας κανόνας» δ «ἀντρας καὶ ὁ μήνας σχηματίζουν τὴν ἐνικὴν γενικὴν καὶ εἰς ὅς ἀνδρός, μηνός».

Ἡ οἰκογένεια παρακολουθεῖ τὰ γινόμενα εἰς τὸ σχολεῖον. Καὶ τί ἀναγινώσκουν σήμερον; Θεοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῆς στόματι μου. Πῶς τὸ τρίβουν τὸ πιπέρι τοῦ διαβόλου οἱ καλογέροι. Καὶ εἰς ποίαν γλῶσσαν; Οὐδὲ οἱ Τουρκόγυφτοι καταδέχονται νὰ τὴν ὀμιλήσουν. Μεταξὺ λαοῦ καὶ τῆς εὐπαιδύτου κοινωνίας καὶ τῆς δημοσιογραφίας τίθεται γλωσσικὸν χάσμα. Ὁ λαὸς ὁ μέγας, ὁ συντρέχων μὲ τὸ αἷμα του καὶ μὲ τὸ χρῆμά του, πᾶν μέγα ἔργον ἐθνικόν, ἀναπηροῦται γλωσσικῶς, γίνεται γλωσσικὸς Παρίας. Δὲν θὰ μετέχη τῆς κινήσεως τοῦ ἔθνους του, δὲν θὰ ἐννοῇ τοὺς πολιτικούς του, τοὺς κήρυκας τῆς πίστεώς του, τὰς ἐφημερίδας τῆς πατρίδος του, τοὺς στρατηγούς του, τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων του. Ὁ κλάδος ἀναμένει ἀπὸ τὸν πρωθυπουργόν του νὰ τὸν ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς δυνάστες τῆς πενίας καὶ ἀπὸ τοὺς δυνάστες τῆς μαλλιαρσοῦνης, εἰς τὸν ὁποῖον τὸν ἔχει ρίψει τὸ κράτος. Καὶ οἱ δύο οὗτοι λόγοι, ὁ δεύτερος ὄχι ὀλιγώτερον, ἠραίως τὰς φάλαγγας τῶν δημοδιδασκάλων καὶ ἐκκλησιανέμνητικῶς τὰ διδασκαλεῖα, ὡς νὰ ἔπρεπε πανώλης. Φεύγουν πρὸς ἄλλα ἐπαγγέλματα ἐλευθέρια καὶ προσοδοφόρα. Καὶ ὅσοι ἐφυγαν δοξάζουν τὸν Θεὸν διὰ τὴν σωτηρίαν των. Καὶ ὅταν ἡ παιδείσις γίνῃ πηγὴ ὀλιψέως καὶ βασάνων, τότε τὸ πᾶν ἀπωλέσθη. Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔρχεται εἰς καιρὸν νὰ σώσῃ τὸν κλάδον. Ἡ πατρίς ὅλη θὰ τὸν εὐλογῇ καὶ θὰ τὸν εὐγνωμονῇ.

«Δημοσιεύεται ἀπὸ τινος ἐν ἄξιον τῆς ἰδιαιτέρας προσοχῆς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων ἀνάγνωσμα «Ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη», γεγραμμένον εἰς τὴν φυσικὴν γλῶσσαν, τὴν λαϊκὴν, ἣτις προώριται κατὰ τὸ νέον δόγμα νὰ γίνῃ ἐν τῇ μέλλοντι ἡ γλῶσσα τοῦ ἔθνους, ἐκβάλλουσα τὴν ἤδη κακῶς ἐπικρατοῦσαν γλῶσσαν ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐκ τῶν σχολείων, ἐκ τοῦ βουλευτηρίου, ἐκ τῶν δικαστηρίων, ἐκ τῆς δημοσιογραφίας, ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἀναστροφῆς τῶν πεπαιδευμένων. Τὸ ἀνάγνωσμα εἶναι ἐπίκαιρον καὶ ἔρχεται ἀπεσταλμένον ἀπὸ τὸν οὐρανὸν ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα τῆς πολυιδύου ταύτης γλώσσης, ἣν μάτην ζητοῦν νὰ γεννήσουν ἐπὶ τόσα ἔτη οἱ ἀκαδημαῖκοι τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Νομίζω ὅτι ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη, καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς νέας γλώσσης καὶ πρὸς μόρφωσιν τῶν ἑλληνοπαίδων δύναται καὶ πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῶν δημοτικῶν σχολείων, θεωρῶ δὲ τοῦτο ἀδιστακτως πολὺ καταλληλότερον τῶν ἤδη ἐν χρήσει ἀναγνωστικῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἀγοράζονται ἀντὶ πολλῶν χιλιάδων δραχμῶν, καὶ πωλοῦνται εἰς ὑπερόγκους τιμὰς, ἵνα δοκιμάζωσιν καὶ διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ τὴν μαραινουσαν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀφόρητον πληξίν, ἐν ᾧ τοῦναντίον ὁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη θὰ κἀμὴ ὄλους νὰ γελοῦν μὲ τὴν ἀπαράμιλλον εὐφυΐαν του καὶ μὲ τὴν ἀληθινὴν ἠθογραφίαν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων. Καὶ τοῦτο θὰ εἶναι ὄχι μικρὸν κέρδος καὶ διὰ διδασκάλους καὶ μαθητάς.

Διὰ τὰ παιδιὰ ἡ ποιησις εἶναι ἡ τροφή των. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες εἶχον εἰς τὰ σχολεῖα των τὸν Ὀμηρὸν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ὀμηρικὴν, οἱ νέοι Ἕλληνες θὰ ἔχουν εἰς τὰ σχολεῖα των τὸν Καραγκιόζην εἰς τὴν γλῶσσαν των τὴν φυσικὴν καὶ λαϊκὴν. Καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς βλέπετε, ἡμεῖς οἱ νέοι πλεονεκτοῦμεν τῶν παλαιῶν. Καὶ αἱ δύο ἐποχαὶ συναντῶνται εἰς τὴν λατρείαν τῆς ποιήσεως. Καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν συνέχειαν καὶ τὸ γνήσιον τῆς φυλῆς ἡμῶν. Νομίζω δὲ ὅτι ὁ ποιητὴς Μόλλας εἶναι ἀπαραίτητος καὶ διὰ τὴν διατύπωσιν τῆς νέας γλώσσης καὶ διὰ τὴν κατεύθυνσιν τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ἐν τοῖς σχολείοις νὰ προσληφθῇ καὶ αὐτὸς ὡς μέλος τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Ὁ ἐκεῖ γλωσσολόγος καὶ παιδαγωγικὸς εἶναι καλὸς καὶ ἄξιος. Λέπει ὁμοῦς ὁ τρίτος, ὁ ποιητὴς. Εἰς μεγάλας ἐποχὰς πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸ τριανδρῶν ἀσύστημα εἰδείχθη ἀναγκαῖον καὶ σωτήριον. Ὁ κ. Μόλλας εἶναι ἄλλως χρήσιμος καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν προφορὰν τῆς νέας γλώσσης, ἣτις δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἐπὶ οὐρανῶδες αὐτῆς μέρος, καὶ εἰς τοῦτο ὁ ποιητὴς εἶναι ἀπαραμίλλος. Εἰς τὴν δεξιαντὴν συγκεντρώνει καθ' ἑσπέραν χιλιάδας ἀνθρώπων ἐξ ὅλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διδασκῶν καὶ τέρπων. Καὶ τελευταῖον δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ πρὸς ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν νέαν, εἰς τὴν προφορὰν αὐτῆς καὶ εἰς τὴν ἀπαγγελίαν; Ἐποιαύτην εὐκαιρίαν δὲν πρέπει νὰ χάσουν οἱ ἀρμόδιοι. Ὁ ὑπομονητικώτατος καὶ πειθαρχικώτατος κλάδος τῶν δημοδιδασκάλων δεικνύεται ἀκαταπόνητος ἀκούων δι' ὅλου τοῦ ἔτους μαθήματα

ὅλων τῶν νεωτεριστῶν, ὥστε ἔχει κυριολεκτικῶς χάσει τὸ μυαλό του. Ἄς προστεθῇ καὶ ὁ ποιητὴς κ. Μόλλας. Δὲν ἔχει φόβον νὰ χάσῃ τις ὅτι δὲν ἔχει πλέον».

Οἱ καθαρευουσιάνοι τῆς Σμύρνης.

Στὸ παρακάτω ψήφισμα βλέπει κανεὶς νὰ περνοῦν ἕνα ἕνα μαζεμένα καὶ συνοπτικά ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, ποῦ τὰ σχολαστικὰ μυαλὰ στὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια γέννησαν ἐνάντια στὴ δημοτικὴ. Τὸ περιεργα εἶναι πῶς ἐνῶ ὅλα αὐτὰ ἀνασκευάστηκαν χίλιες φορές ὡς τώρα, σὰ βρικόλακες τολμοῦν καὶ σήμερα ἀκόμη νὰ ξαναφανερῶνται, καὶ αὐτὸ ὄχι σὰ γνῶμας ἀπὸ τὸν πρῶτο τυχόντα, μὰ σὰν ἀποφάσεις τῶν δυὸ ἀνώτερων κοινοτικῶν σωματείων τῆς Σμύρνης, μὲ πρόεδρο τὸν ἴδιο τὸ μητροπολίτη, τὸ σεβασμιώτατο Χρυσόστομο. Ἀφορμὴ δέθηκε μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά, ποῦ ἔφτασαν καὶ ἀρχίσαν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ στὴ Σμύρνη, καὶ τὸ ψήφισμα διατυπώθηκε σὲ ἰδιαιτέρο πρακτικόν. Τὸ παίρνουμε ἐδῶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνην (25 Φεβρ. 1920), ποῦ τὸ ξανατύπωσαν ἀπὸ σμυρναϊκὴ ἐφημερίδα:

«Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα τὰ δύο σώματα μετὰ σαφῆ εἰσήγησιν τῆς Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου, λαβόντα ὑπ' ὄψει:

1) Ὅτι καὶ ἐν Σμύρνη ἀπὸ τινος μετὰ φανατισμοῦ ἀνεξήγητου ἤρχισε νὰ ἐπιδιώκῃται ὑπὸ τινῶν ἢ ἐξάπλωσις τοῦ νέου γλωσσικοῦ δόγματος τῆς δῆθεν δημοτικῆς γλώσσης, διὰ μέσων καὶ τρόπων ὑπενθυμιζόντων ὀρθοκευτικὴν ἢ πολιτικὴν προπαγάνδαν.

2) Ὅτι τὸ ἀντιποιοῦμενον τὸ ὠραῖον ὄνομα τῆς δημοτικῆς ἡμῶν γλώσσης ἰδιώμα τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀνούσιον, ἀκαλαίσθητον καὶ αὐθαίρετον γλωσσικὴν κατασκευάσμα καὶ κρᾶμα ἀποτελούμενον ἐκ δημοτικῶν πολλάκις βαναύσων λέξεων, λέξεων ἑσνικῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λέξεων τῆς καθαρευούσης αὐθαίρετως κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Προκράστου ἀκρωτηριαζομένων.

3) Ὅτι ἐπομένως τὸ καυχώμενον ἐπὶ ζωῆ, πράγματι δὲ ἡμερόβιον καὶ θνησιγενές ἰδιώμα τοῦτο, κατ' οὐδένα λόγον εἶνε ἡ δημοτικὴ ἡμῶν γλῶσσα.

4) Ὅτι ἡ γλῶσσα παντὸς ἔθνους δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ ὀλίγων τινῶν ἐν τοῖς γραφείοις αὐτῶν ὄσον μεγάλοι καὶ ἀνὴροισιν οὗτοι, ἀλλ' εἶναι ἀνθος ἐκδυστάτων καὶ ἀνθίζον ἐπὶ τοῦ πλουτοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἴσταται διανοητικῶς ἕν ἔθνος, καὶ ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ διαυγέστερον κάτοπτρον καὶ ἀπαύγασμα τῆς ζωῆς ἣν πνευματικῶς ζῆ τὸ ἔθνος τοῦτο, καὶ ὅτι ἄλλως ὀμιλεῖ ὁ τασίγγας εἰς τὸ βουνόν, ἄλλως οἱ ναῦται καὶ οἱ κωπηλάται, ἄλλως οἱ ἐμπορευόμενοι καὶ ἄλλως οἱ ἐν ἀνωτέρᾳ κοινωνικῇ ζωῇ ζῶντες, τῆς γλώσσης δὲ δημιουργοὶ δὲν εἶνε οὔτε οἱ συζητηταὶ ἐν ἀρθροῖς τῶν ἐφημερίδων, οὔτε οἱ συντάκται γραμματικῶν ἀλλὰ τὰ πνευματικὰ πράκοντα ἐξέχων συγγραφέων καὶ λογοτεχνῶν, ἃ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἀποδέχεται καὶ ἐπιβάλλονται ἀφ' ἑαυτῶν ἀβιάτως ἐπὶ τὸ ἔθνος ὡς ἰδία αὐτῶν πράκοντα καὶ κτήματα.

5) Ὅτι ἡ νῦν λεγομένη ὑπὸ τῶν νεωτεριστῶν τούτων δημοτικὴ ἡμῶν γλῶσσα διάφορος ἄλλως κατὰ τύπου, τυγχάνει οὐσα τελείως ἀνεπαρκῆς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ συγχρόνου πνευματικοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἡμῶν.

6) Ὅτι ἡ δῆθεν δημοτικὴ αὕτη, εἶνε τελείως ἀκατάληπτος εἰς τε τοὺς ἀγραμμάτους καὶ τοὺς μεμορφωμένους καὶ προσβάλλει συγχρόνως τὸ γλωσσικὸν αἰθεῖμα καὶ τὴν καλαίσθησιν, προκαλοῦσα τὴν δυσφορίαν, ἀηδίαν καὶ τὸν ἀποτροπισμὸν πάντων.

7) Ὅτι ἡ δῆθεν αὕτη δημοτικὴ ἀπομακρύνει ἡμᾶς τῶν δύο πηγῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ζωῆς, τῆς γλώσσης, δηλαδὴ τῶν ἀθανάτων ἡμῶν προγόνων καὶ τῆς γλώσσης τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀποκόπτουσα πᾶσαν ἐπικοινωνίαν ἡμῶν μετὰ τῶν ἀνωτέρω πηγῶν.

8) Ὅτι τοῦναντίον ἡ καθαρεύουσα, γέφυρα εὐρυτάτη πρὸς τὸν κόσμον τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς ὀρθοκείας καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας μεταφέρει ἡμᾶς ἀνευ κόπου καὶ ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ποτισθῶμεν ἢ βαπτισθῶμεν ἐν τοῖς

νόμοισιν ἐκείνων εἰς ἃ ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη ὀφείλουσι τὴν πνευματικὴν αὐτῶν πρόοδον καὶ ἀκμὴν.

9) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα καὶ εὐκολωτέρα τῆς θηθεν ταύτης δημοτικῆς εἶνε καὶ εὐκόλως καταληπτὴ καὶ ἐκανοποιεῖ τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα καὶ τὴν κλλιθοθησίαν ἀνεπτυγμένων τε καὶ μὴ.

10) Ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ παρ' ἡμῖν μεμορφωμένοι εἶνε ὑπὲρ τῆς καθαρευούσης.

11) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα εἶνε ἡ γλῶσσα εἰς ἣν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπὸ διακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν ἀνεπτυσσόμενον δι' ἐξελίξεως ἔφθασεν.

12) Ὅτι ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤδη ἔχει λάβη πλέον ὠριμὴν κατεύθυνσιν, ἐπομένως ἡ ἐνέργεια τῶν θηθεν δημοτικιστῶν εἶνε καθαρὰ ἐπαναστατικὴ καὶ ἀθάλατος ἀντιδρασίς κατὰ τῆς γλωσσικῆς πορείας τοῦ ἔθνους.

13) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα ὑπῆρξε τὸ ὄργανον δι' οὗ πνευματικῶς ἔφθασεν εἰς ὃ ἐπίπεδον εὐρίσκεται ὁ ἑλληνισμός, ὅτι τῆς καθαρευούσης ἐγένετο καὶ γίνεται χρῆσις καὶ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμασι, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ στρατῷ, καὶ ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῷ τύπῳ, καὶ διὰ ταύτης τῆς γλώσσης ἀμεγαλουργήσε τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸ ζηλευτὸν σημεῖον τῆς σημερινῆς δόξης του, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς θηθεν δημοτικῆς.

14) Ὅτι ἡ καθαρεύουσα δὲν ἐδημιουργήθη καθ' ὃν τρόπον ἡ θηθεν δημοτικὴ οὔτε ἐπεδλήθη διὰ τῶν μεθόδων ἕς αὐτὴ ἐπιδιώκει, ἀλλ' ὑπῆρξε καρπὸς καὶ ὄργανον τῶν μέχρι τοῦδε πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἀγώνων τοῦ ἔθνους.

15) Ὅτι ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουσιν ἴδιαν καθαρεύουσαν ἐν ταῖς σχολαίσις διδασκομένην, οὐσαν γλῶσσαν τῶν μεμορφωμένων, τῶν ἀνεπτυγμένων τάξεων καὶ τῶν πόλεων καὶ διαφέρουσαν τῆς γλώσσης τῶν ἀγροτῶν.

16) Ὅτι τὸσον μέγα εἶνε τὸ κράτος τῆς καθαρευούσης ὥστε οἱ θηθεν δημοτικιστὰὶ οὐδὲν δύνανται νὰ γράψωσιν ἀνευ αὐτῆς, καθ' ὅσον ἐὰν ἀπορρίψωσι τὰς λέξεις, ἕς παρ' αὐτῆς θανέσκειται ἡ γλῶσσα αὐτῶν, καθίσταται πτωχότατη καὶ ὅτι ἐν γένει ἡ θηθεν δημοτικὴ αὐτῶν εἶνε αὐτὴ ἡ καθαρεύουσα, ἀκρωτηριαζομένη ὡς ἀνωτέρω καὶ ποικιλλομένη διὰ δημοτικῶν, βαναύσων ξενικῶν τινῶν λέξεων, καθ' ὅσον καὶ οἱ μεμορφωμένοι δημοτικιστὰὶ ἐν τῇ καθαρευούσῃ ἐσπούδασαν καὶ κατ' οὐσίαν ἐν αὐτῇ ζῶσι καὶ κινεῖνται καὶ προσπαθοῦσι νὰ φανῶσιν ἐν τῇ θηθεν δημοτικῇ.

17) Ταῦτα πάντα ἔχοντα ὑπ' ὄψιν τὰ Δύο Σώματα κατ' οὐδένα λόγον ἀναγνωρίζοντα εἰς τοὺς εὐαριθμοὺς θηθεν δημοτικιστὰς τὸ δικαίωμα ὅπερ οἰκαιοποιοῦνται νὰ ἀνατρέψωσιν ἐκ βῆθρων τὴν γλῶσσαν δλοκλήρου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχοντας ἤδη μεμορφωμένην γλῶσσαν.

Παμφηφεὶ ἀποφασίζουσιν ὅπως ἀπαγορεύσῃ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν θηθεν δημοτικῶν τούτων ἰδιωμάτων εἰς τὰ σχολεία.

Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἐπὶ τὴν Πόλιν.

Ἐπὶ τὴν Πόλιν οἱ ἐπίσημοι ἐκπαιδευτικοὶ κύκλοι τῆς ἐκκλησίας θαίχνονται ἀντιδραστικοί, μὴ οἱ περισσότεροὶ δασκάλαι φαίνονται ὑμῶν μετὰ τὴν μεταρρύθμιση. Ἡ πρώτη μάχη δόθηκε, καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας, στίς φροντιστηριακὰς συζητήσεις ποὺ ἔγιναν στὰ τελευταία μεταξὺ τῶν ἐκεί δημοδιδασκάλων μετὰ τὴν διεύθυνση τοῦ κ. Στυλιανόπουλου, συμβούλου ἐκπαιδευτικοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἀρμοστείας. Νὰ τι μαθαίνομε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ «Πρωτὰ» (5 Ἰαν. 1920):

«Χθὲς ὁ Ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος (κ. Στυλιανόπουλος) ἐδίδαξε ψυχολογίαν καὶ ἐκ τῆς Εἰδ. Διδακτικῆς τὴν διδασκαλίαν τῆς φθικῆς. Εἰς τὸ ἐπακολουθήσαν φροντιστήριον παρόντων ὑπὲρ 130 διδασκάλων συνεζητήθη τὸ ζήτημα τῆς διαρρυθμίσεως τῆς ἕλης τῶν θρησκευτικῶν εἰς τὰς ἑξὲς τάξεις τῆς δημοτικῆς, γενομένης ἀποδεκτῆς τῆς διδασκαλίας τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης, τῶν Κυριακῶν Ἑδαγυελίων, τῆς στοιχειώδους Λειτουργικῆς, Κατηχήσεως καὶ Ἐκπαιδ. Ἱστορίας, μετὰ προσευχῶν καὶ τῶν ἀπλουστέρων τροπαρίων. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνωστικῶν ἀνεγνώσθη ἡ εἰσήγησις τοῦ κ. Κ. Γαυναροπούλου καὶ ἔλαβον τὸν λόγον οἱ κ. κ. Γ. Ἀρβαντακῆς, Δ. Δαμάσκηνος, Ν. Φωτιάδης, Δ. Ἀγγελίδης,

Φ. Σιαμπανίδης, Γ. Ἀναστασιάδης, ἡ δὲ Ἄν. Γιαννοπούλου, ἡ κυρία Π. Μελαγρινού, ἔγινε δὲ ὁμοφώνως ἀποδεκτὸν ὅτι ἐνεκα ἰσχυροτάτων παιδαγωγικῶν λόγων ὀρθῶς ἔχει ὁ ὑπὸ τῆς Ἑλλην. Βουλῆς ψηφισθεὶς νόμος καθ' ὃν εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἢ διδασκαλίας θὰ γίνῃ διὰ τῆς κοινῆς διδασκαλίας δημοτικῆς ἀποφευγομένων τῶν ἀρχαϊσμῶν καὶ τῶν ἰδιωματισμῶν, ἀπὸ δὲ τῆς Ε' καὶ Γ' διδάσκειται ἡ καθαρεύουσα πρὸς καλυτέραν αὐτῆς ἐκμάθησιν. Ἄλλως τε ἐτοσίθη ὅτι οἱ διδασκαλοὶ, οἱ διὰ πλείστων θυσίων καὶ τάλαιπωριῶν ἀποβλέψαντες καὶ ἐπιδιώξαντες εἴην πλήρη ἐθνικὴν ἔνωσιν πρὸς μεγαλουργὸν ὄρασιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰ πρόθυρα τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἰδεωδῶν, τάσσονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Κυβερνήσεως τῶν φιλελευθέρων, ἀποδεχόμενοι τὸ ἐκπαιδευτικὸν αὐτῆς σύστημα. Μὴ ἐννοοῦντες νὰ φανῶσιν ὑπεροῦντες καὶ διαιρούμενοι ἐπὶ τὸσον σοβαροῦ ζητήματος ἀποδέχονται κατ' ἀρχὴν τὴν γενομένην διαρρυθμίσιν εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, δύνανται δὲ μόνον νομοταγῶς καὶ κοσμίως, ἐπιστημονικῶς καὶ εὐσεβῶς νὰ ὑποβάλλωσι πρὸς τοὺς ἀρμοδίους τὴν γνώμην των, ἂν τυχὸν ἔχουν νὰ παρατηρήσωσι τι ὅσον ἀφορᾷ τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ μορφωτικὸν στοιχεῖον τῶν ἐγκριμένων αὐτόθι ἀναγνωστικῶν, γνώμην ἐκ τῆς πείρας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν μελέτης ἐκάστοτε προκύπτουσας».

Σ' αὐτὰ πάλι ἀπαντᾷ ὁ «Ταχυδρόμος» (7 Ἰαν.): «Πρὸς τί ἡ τοιαύτη σπουδὴ, ἡ ἐπιδιωχθεῖσα κατὰ τὴν προχθασινὴν συνάθροισιν ἐνίων διδασκάλων, ἵνα ἐφαρμοσθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἀπόφασις τις ληφθεῖσα ἢ μᾶλλον ὑφαρπαγείσα χάρις εἰς τὰς κρίσιμους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς συνθήκας, ἕς διέρχεται τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον ἐν Ἀθήναις, ἵνα ἡ διδασκαλία εἰς τὰς τέσσαρας πρώτας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ διεξάγῃται εἰς τὸ ἐξαμβλωτικὸν ἐκεῖνο τῶν μαλλιαρῶν ἐπινόημα (ἕς μὴ λέγωμεν καὶ γράψωμεν «δημοτικὴν», ἵνα παραπλανῶμεν τοὺς ἀπλοῦς γονεῖς, ἀφοῦ πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς τῆς χυδαιότερας μαλλιαρικῆς; Ἴδε καὶ σχετικὰ ἀναγνωστικά); Διὰ τί νὰ μὴ ἀναμείνη ἡ ἔξω τοῦ βασιλείου ὁμογένεια ἵνα ἴδῃ τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ἀποφάσεως, ἥτις, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ τονίζομεν, οὐ μόνον δὲν τυγχάνει τῆς ὑποστηρίξεως τῆς κοινῆς γνώμης, ἀλλὰ προκάλεσε πολλὰ, πλείστα ζητήματα καὶ ἐν μέλλοντι λίαν προσεχέει μέλλει νὰ προκαλέσῃ ἀπειρα ζητήματα; Ἀπατώνται οἱ νομιζόντες ὅτι διὰ μιᾶς ἀποφάσεως, ληφθεῖσης ὡς ἀκριβῶς λαθραίως ἐλήφθη ἢ περὶ τῆς ὁ λόγος, δι' ἧς καταργοῦνται ρητὰ τοῦ συντάγματος διατάξεις, ρητῶς ὀρίζουσαι τὴν γλῶσσαν τῶν ἑλληνοπαίδων, ὅτι οἱ διὰ τῶν παραθύρων χάρις εἰς τὰς ἐνεστώσας περιστάσεις καὶ τοὺς μεγάλους τοῦ ἔθνους περισπασμοὺς κατορθώσαντες νὰ εἰσπληθῶσιν εἰς τὰ διάφορα ὄπουργεία μαλλιαροὶ θὰ δυνηθῶσι δι' οὐκαζίων νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τὸν λαόν, τοῦ τε ἐλευθέρου καὶ αλυτρώτου ἑλληνισμοῦ, τὰ φρενοπαθῆ ἀποκυήματα τῆς ὑπερνοσοῦσης φαντασίας των. Τὸ ζήτημα τῆς θηθεν ἰσχύος νόμου περιδληθείσης ἀποφάσεως ταύτης δὲν ἔληξε καὶ δὲν ἀφίσταται λίαν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ ζητηθῇ ἐν αὐτῇ τῇ ἑλληνικῇ βουλῇ λόγος παρὰ τῶν θρασέων δραυτῶν διὰ τὸ πραξικόπημα των τοῦτο. Διὰ πάντα ταῦτα ἦτο ὅλως ἀνωφελὲς ἡ σπουδὴ ἵνα καὶ παρ' ἡμῖν ἐφαρμοσθῇ ἀπόφασις, ἣν ἡ κοινὴ γνώμη κατεδίκασεν ἀπὸ πρώτης στιγμῆς καὶ στιγματικῶς καθ' ἡμέραν δεόντως. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης θὰ καταδειχθῇ ἡ ἐνότης τοῦ ἔσω καὶ ἔξω ἑλληνισμοῦ; Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς ἀποφάσεως θὰ πραγματωθῶσι τὰ ἰδεώδη τοῦ ἔθνους; Ἄλλωστε ἠρωτήθη ἡ γνώμη δλοκλήρου τοῦ διδασκαλικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ σοβαροτάτου τούτου ζητήματος; Ἐν τίνι δικαίωμάτι πρόσωπά τινα ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς μόνον χειρὸς ἀριθμοῦμενα συνέρχονται καὶ ἀποδέχονται προτάσεις καὶ ἐκδίδουσιν οὐκᾶζία ἐξ ὀνόματος ὄλων τῶν διδασκάλων τῆς χώρας ταύτης; Κάτω τὸ προσωπεῖον, κύριοι. Ἔχετε τὸ σθένος νὰ διακηρύξητε ὅτι εἰσθε μαλλιαροὶ καὶ ὅτι μετὰ λύσεως προσπαθεῖτε νὰ ἐπιβάλητε τὸ γνωστὸν σας πρόγραμμα. Μὴ κρύπτεσθε ὀπισθεν τοῦ δακτύλου σας. Ὁ κόσμος ὁ ἑλληνικὸς, ὅστις δὲν ἐμολύνθη ἀπὸ τὴν δυσσομίαν τοῦ κέντρου σας, ὡς γνωρίζει καλῶς καὶ ἐννοεῖ κάλλιον ποῦ κατατείνουσιν αἱ ἀνέργειαι σας. Εἰσθε ἀνίκανοὶ νὰ παραπλανήσητε τὸν ἑλληνικὸν λαόν».

Σημεῖα τῶν καιρῶν.

Ἡ γλῶσσα τῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ λαοῦ καὶ κράτους, βυθισμένη ὡς τῶρα στὸ σκοτάδι τῆς καθαρεύουσας, ἀρχίσει νὰ φωτίζεται, καθὼς εἶχαμε καὶ ἄλλοτε τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε, ἀπὸ τὸ νέο φῶς ποὺ ἀνατέλλει στὸν ἐλληνικὸ κόσμον. Καὶ δοσυχνότερα δοκιμάζεται ἡ ἀνεπίσημη γλῶσσα στὰ ἐπίσημα αὐτὰ ἔγγραφα, τόσο φυσικώτερον ἀρχίζει καὶ φαίνεται αὐτό, καὶ τόσο πιὸ στρωτὴ γίνεται. Διαβάστε τὴν ὁμορφογραμμὴν αὐτὴ ἀναφορὰ τῶν κατοίκων Ἐνω Μπότινου, Μακρυνας, πρὸς τὸν ἐπιθεωρητὴ Μεσολογγίου:

«Κύριε Ἐπιθεωρητῆ. Σὺχνά πυκνά πρὶν φύγη ἡ δασκάλα μας ... γιὰ τὸ χωριὸ τῆς μᾶς ἔλεγε πὼς δὲ θὰ ξανάρθῃ πειὰ ἐδῶ. Καὶ πέραν τὸν Τρυγητὴ ποὺ ἦρθε καὶ ἀνοίξε τὸ σχολεῖό μας, μᾶς εἶπε πὼς ἔχει σκοπὸ μόνον 7-8 μέρες νὰ μείνῃ καὶ ὕστερα θὰ φύγη γιὰ τὴν Ἀθήναι μόνον λάβῃ γράμμα ἀπὸ τὸν ἀδερφό τῆς, νὰ πάῃ νὰ σπουδάξῃ γιὰ μαρμῆ. Καὶ στὰ τελευταῖα ποὺ ἔγινε διακοπὴ ἀπ' τὰ μαθήματα —σήμερα μῆνας— ἐδήλωσε ἐπίσημα στὸν Παπᾶ καὶ στὸν Πρόεδρον πὼς φεύγει γιὰ πάντα. Κατόπι ἀπ' ὅλα αὐτὰ νομίζουμε πὼς φρόνιμα ἐκάμαμε νὰ ζητήσουμε δάσκαλον γιὰ νὰ μὴ μείνουμε στὰ κρῦα τοῦ λουτροῦ.

Τυχερὸ μας νὰ βροῦμε τὸν ... ποὺ μένει δάσκαλος στὸ Καλοῦδι — Τριχωνείας, δάσκαλος, ποὺ λένε, μὲ τὰ παραῶλα του. Μ' αὐτὸν ἦρθαμε σὲ συμφωνία καὶ γράμμα μᾶς ἔστειλε καὶ σὲ λόγον Σᾶς μᾶς εἶπε πὼς θὰ γράψῃ. Λοιπόν, Κύριε Ἐπιθεωρητῆ, ὅλοι Σᾶς παρακαλοῦμε πολὺ νὰ μεταθέσετε τὴ δασκάλα σὲ ἄλλο μέρος γιὰ νὰ διορίσετε ὕστερα ἐδῶ τὸν Γιατί ὁ ἄνθρωπος σὺν οἰκογενειάρχῃ δὲν ἀποφασίζει νὰ παραιτηθῇ στὰ καλά καθούμενα ἀπ' τὴ θέση του χωρὶς νὰ γνωρίζῃ πρῶτα πὼς ἡ ἐδῶ θέση εἶναι ἀδειανή.

Καὶ πάλι Σᾶς παρακαλοῦμε, Κύριε Ἐπιθεωρητῆ, νὰ μᾶς κάμετε τὴ χάρη καὶ μᾶς εὐκολύνετε τῶρα ποὺ εἶναι γωρίς, πρὶν μᾶς πάρῃ μπροστὰ ὁ καιρὸς, ὥστε ὡς τὸν Τρυγητὴ νὰρχίσῃ ταχτικὸ μάθημα ὁ νέος δάσκαλος. Μὲ τὰ σεβάσματα μᾶς Σᾶς εὐχαριστοῦμε ἀπὸ πρῶτα πάρα πολὺ. Οἱ κάτοικοι Ἐνω Μπότινου».

Διὰ τὸ ἀκριβὲς τῆς ἀντιγραφῆς. Μεσολόγγι, 28 Αὐγ. 1919. Ὁ Ἐπιθεωρητής.

Νὰ καὶ πὼς μιλεῖ τὸ κράτος στοὺς ὑπηκόους του, δταν θέλῃ νὰ τὸ καταλάβουν καλύτερα. Καταχωρίζομε μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ δυὸ ἐγκύκλιες τοῦ γενικοῦ διοικητῆ κ. Ἡλιάκη «Πρὸς τὸν λαὸν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας». Εἶναι γραμμένες ἐλληνικὰ καὶ τούρκικα:

«Ἀριθ. Πρωτ. 7318. Ἡ ἐπιθυμία μου εἶναι ὅπως κατορθώσω νὰ ἐρχεται ἀφοδὸ καὶ μόνον τοῦ ὁ πολίτης εἰς τὰς ἀρχάς γιὰ νὰ λήῃ τὸ παράπονό του καὶ γιὰ νὰ ζητᾷ τὸ δικαίω του... Ἐἴτωι θὰ πολιτεύωμαι ὄχι γιὰ νὰ κάνω προσωπικοὺς φίλους, ἀλλὰ γιὰ νὰ κάνω συνεργάτες εἰς τὴς μεγάλες ἰδέες μας, μὲ τὴς ὁποῖες θὰ ἐνώσωμε ὅλον τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πάνω εἰς τὴν ὁποία εἶναι γραμμένη ἡ ἀληθινὴ λευθερία καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἡ τιμιότης καὶ ἡ εὐκρίνεια, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὴν κοινωνία... Διατάσσω νὰ τοιχοκολληθῇ ἡ ἐγκύκλιος αὐτὴ εἰς ὅλες τὴς ἐκκλησίας καὶ τὰ τζαμιά, εἰς τὰ δημόσια, τὰ κοινοτικά καὶ τὰ δημοτικά καταστήματα, καὶ τὴς πλατείας τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων». Κοζάνη 25 Σεπτεμβρίου 1919. Ὁ Γενικὸς Διοικητῆς κτλ.

Ἐἴτωι ποὺ τελείωσαν οἱ ἐκλογὲς τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν καὶ οἱ κοινότητες ὅς ἀρχίσουν νέαν ζωὴν πρέπει νὰ λησμονήσωμε τὰ περασμένα ποὺ δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστα. Ἐἴτωι πὼς σὲ πολλὰ χωριά οἱ κἀρεδροὶ τοῦ περασμένου καιροῦ ἦσαν τύραννοι. Ὡς τύραννοι δὲ σεβότανε τὸ λαὸν ποὺ ἀντιπροσωπεύανε. Σὲ πολλὰ χωριά ἐκάνανε καὶ καταχρήσεις καὶ πιέσεις, ποὺ ἔπρεπε νὰ πᾶνε εἰς τὴν φυλάκην νὰ περάσουνε τὴν ἐπίλοιπὴ ζωὴ των. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ποὺ γινότανε ἦτον ἀπὸ τὴν καλῆ συνήθεια, εἶπαμε νὰ βάλωμε μιά πλάκα καὶ νὰ σκαπᾶσωμε μιά γιὰ πάντα τὴν κακὴ αὐτὴ ἐποχὴ μὲ τὴς κακὰς συνήθειες τῆς... Αὐτὲς τὴς συμβουλῆς καὶ τὴς δειγμάτων δίδομε γιὰ τὴν νῆα ζωὴν ποὺ ἀνατέλλει ἀπὸ τώρα καὶ πέρα εἰς τὸ βασανισμένον αὐτὸν τόπον. Ἀς ξεχαστοῦνε τὰ περασμένα, οἱ κακὰς συνήθειες καὶ οἱ κακὰς

πράξεις. Ἀς πᾶμε μπροστὰ ὅλοι ἀγκαλιασμένοι καὶ ἀγαπημένοι γιὰ τὸ καλὸ τῆς μεγάλης Πατρίδας μας, ποὺ ἀναγνωρίζει τέκνα τῆς ὅλους ποὺ ζοῦν σ' αὐτὴ χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ τὴ θρησκεία των καὶ τὴ φυλὴ των. Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοί, ὅλοι σὺν καλοῖ Ἑλληνας, ἀς ἐργαστοῦμε νὰ κάμωμε μιά πατρίδα ὁμορφὴ γιὰ νὰ ζήσωμε εὐτυχισμένα, ὅπως ζοῦνε σ' ὅλα τὰ πολιτισμένα μέρη... Ὁ γενικὸς διοικητῆς Ι. Γ. Ἡλιάκης».

Μὰ ἔχομε καὶ δασκάλους ποὺ μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς δοκίμασαν νὰ μεταχειριστοῦν τὴν ἀπλὴ γλῶσσα σὲ ἀκθέσεις τοὺς πρὸς προϊστάμενην ἀρχήν. Καταχωρίζομε ἐδῶ δυὸ ἀρκετὰ πετυχημένες προσπάθειες ἀπὸ μιά ξενόφωνη ἐπαρχία. Ἡ πρώτη ἐκθεσιὴ δίνει καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικὰς μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση:

«Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος. Δημοτικὸν σχολεῖον Β. Ἀριθ. πρωτ. 20.

Ἐν Β. τῆ 25 Ἰουνίου 1920. Πρὸς τὸν κ. Ἐπιθεωρητὴν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς περιφερείας Φλωρίνης.

Κύριε Ἐπιθεωρητῆ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν διαταγὴν σας, στίς 5 τοῦ Ἀπριλίου ἦρθα στὴ θέση μου καὶ ἀνάλαβα τὰ καθήκοντά μου. Τὸ πρῶτον ποὺ παρατήρησα ἦταν, πὼς τὸ σχολεῖόν μίξις τέτοιας κωμόπολης ἐδῶ καὶ ἑπτὰ χρόνια δὲν μπόρεσε νὰ ἔχῃ περισσότερες ἀπὸ τρεῖς τάξεις. Ἀλλὰ σ' αὐτὰ τὰ τρία χρόνια, τί πρῶτα νὰ κάμῃ κανένας; γλῶσσα νὰ τοὺς μάθῃ ἢ νὰ ἠθικοποιήσῃ καὶ ἐξελληνίσῃ τοὺς μαθητὰς; Γιατί σ' αὐτὰ τὰ χωριά τὸ σχολεῖόν αὐτοῦς τοὺς σκοποὺς ἔχει καὶ γιὰ νὰ ἐκπληρωθοῦνε αὐτοὶ οἱ σκοποὶ, τὸ παιδί πρέπει νὰ πάῃ στὸ σχολεῖόν τὸ λιγώτερον ὡς τὴν β' τάξιν. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ δὲν ἔγινε ὡς τῶρα πρέπει νὰ γίνῃ τὸν ἐρχόμενον χρόνον ἀμέσως. Τὸ σχολεῖόν ἀπὸ τὸ Γενάρη ὡς τὸν Ἀπριλίου εἶχε μόνον τὴ δασκάλισσα ἐργάσθηκε πολὺ, ἀν καὶ ἦταν μοναχὴ τῆς, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν πρόφθανε νὰ κάμῃ σὲ ὅλες τὴς τάξεις, παράτησε λίγα μαθήματα καὶ ἐδίδασκε μονάχα τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀριθμητικὴν, θρησκευτικὰ, ὠδικὴν καὶ καλλιγραφία.

Ἐνα ἄτοπον ὅμως ποὺ ἐακολουθοῦσε, ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, εἶναι ἡ διδασκαλία κυρίως τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων. Ἐακολουθοῦσαν οἱ μαθητὰς νὰ μαθαίνουσαν τὴν γ' κλίσην, τὰ συνηρημένα τῆς β' κλίσης, τὴ δοτικὴ πτώση καὶ τὰ ὅμοια. Ἀποροῦσαν ὅμως, γιὰ τὴν δὲν μπορούσαν νὰ βροῦνε στὸ βιβλίον κανένα ὄνομα γ' κλίσης ἢ κανένα πατρὸς κτλ. Τὸ κακὸν ἦταν πὼς δταν τοὺς ἔκαμα τὸ πρῶτον μάθημα, τὸ νέο μάθημα τὸ βρῆκα σὲ ἀντίθεση μὲ τὴς γνώσεις τοὺς. Τὸ ἴδιον εἶχαμε καὶ σὲ ἄλλα μαθήματα.

Στῶν ἄλλων μαθημάτων τὴ διδασκαλία εἶχαμε τὰ ἴδια ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλῶσσας, ἀλλὰ καὶ χωρὶς καμιά σειρά καὶ τάξιν, γιὰ τὴν δὲν εἶναι καὶ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα στὸ σχολεῖόν.

Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ δίκιον, μπορεῖ νὰ πῆ κανένας, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔξερομε τὴ γλῶσσαν. Τὸ παρατήρησα σὲ πολλὰ σχολεῖα ποὺ ἔτυχε νὰ πάω. Ἴσως ὅμως τὸ Σὸν Ἰπουργεῖον νὰ πάρῃ κανένα μέτρο καὶ γι' αὐτὸ τὸ κακόν. Τὸ καλὸν θὰ ἦταν ἀν ἐμεῖς ἀκούσαμε λίγα μαθήματα δημοτικῆς γλῶσσας μὲσα στίς διακοπὰς.

Ἡ φοίτηση τῶν μαθητῶν πολὺ δυσάρεστη. Τὸ χειμῶνα μὲ τὰ χιόνια καὶ τὴς λάσπας δὲν μπορούσαν νὰρθοῦν οἱ μικρότεροι μαθητὰς, γιὰ τὴν τὸ σχολεῖόν εἶναι 20 λεπτὰ τῆς ὥρας μακριὰ ἀπὸ τὸ χωριόν, τὸ καλοκαίρι οἱ μεγαλύτεροι, γιὰ τὴν ἔχουν τὴς δουλειὰς τοὺς. Μὲ πολὺ κόπον τοὺς συγκρατοῦσαμε, δοσ μπορούσαμε, καὶ δὲν ἀναγκασθήκαμε νὰ μὴνῶσωμε κανένα κηδεμόνα. Γιατί εἶχε περάσει καὶ ὁ καιρὸς. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γινόνταν στὴν ἀρχὴν τοῦ σχολικοῦ χρόνου.

Κατὰ τὰ εἰθισμένα τὴν 21 ἔγινε ἡ τελετὴ τοῦ σχολεῖου, στὴν ὁποία μᾶς τιμῆσαν ὅλοι οἱ κηδεμόνες τῶν μαθητῶν, οἱ τοπικὲς ἀρχὲς καὶ ἄλλοι ἔξνοι. Ἡ τελετὴ σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα ἀρχίσει μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τελείωσε στίς 11 π. μ. Ἐδπαιθέστατος κτλ.

«Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος. Ἐξατάξιον πλήρες Δημοτικὸν σχολεῖον ἀρρέων Φλωρίνης. Φλώρινα 2 τοῦ Ἰουλίου 1920, Πρὸς τὸν Κύριον Ἐπιθεωρητὴ τῶν Δημοτικῶν σχολείων τῆς ἐκπαιδευτικῆς περιφερείας Φλώρινας. Ἐδῶ.

Κύριε Επιθεωρητή, Υποβάλλοντας πίνακα που δείχνει κατά τάξεις τον αριθμό των μαθητών του εξατάξιου δημοτ. σχολείου των αγοριών που γράφτηκαν, φοίτησαν κι απολύθηκαν ή προβιβάστηκαν τη σχολική χρονιά 1919-1920 μαζί μ' ένα αντίγραφο του πρακτικού, όπου φαίνονται τα αποτελέσματα των εξετάσεων σύμφωνα με το άρθρ. 12 του «περί εγγραφών Βασ. Διατάγματος» το θεωρώ τιμή μου να σας αναφέρω και τα σχετικά με τη σχολική ζωή που περάσαμε αυτόν το χρόνο.

Μαθητές. Όπως φαίνεται από τον πίνακα, που ανάφερα παραπάνω, τη σχολική χρονιά 1919-1920 γράφτηκαν 498 μαθητές. Επειδή, όπως γνωρίζετε, οι σχολικές αίθουσες ήταν μικρές, αλλά και στην περίπτωση που θα ήταν πολύ πιο απλόχωρες, δε θα ήταν δυνατό να διδάσκονται μαζί περισσότεροι από 100 μαθητές στην ίδια αίθουσα, σταίλαμε τον Οχτώβρη 78 παιδιά στο Β' Μιχτό και το Μάρτη 100 στο Α' Μιχτό, ώστε απόμειναν στο εξατάξιο Δημοτικό 314.

Μέσα στον αριθμό εκείνων που αποσύρθηκαν και που οι περισσότεροι τους ήτανε Μοναστηριώτες που γύρισαν στην πατρίδα τους, είναι και τα παιδιά εκείνων που από διάφορες αιτίες πήγαν στη Θεσσαλονίκη ή αλλού όπου και μεταγράψανε τα παιδιά τους.

Συνεδρίες. Όλη τη χρονιά έγιναν 11 συνεδρίες σε μερικές από αυτές συζητήθηκαν και θέματα παιδαγωγικά, για τον τρόπο της διδασκαλίας μαθημάτων, προπάντων στις κατώτερες τάξεις.

Εκδρομές και μαθήματα στο ύπαιθρο. Δεν μπορώ να μην δηλώσω το ζήλο που είχανε οι συνάδελφοί μου για να γίνουν όσο το δυνατό περισσότερες εκδρομές με όλο όμως το ζήλο τουτο, εξ αιτίας των πολλών και ξακουσθητικών βροχών που είχαμε, προπάντων την άνοιξη, μονάχα δυο εκδρομές κάναμε, μία την άνοιξη κι άλλη μία το χυλόπιρο. Μέσα σε τούτες δε λογαριάζω βέβαια την εκδρομή της πρωτομαγιάς, που γιόρτασαν οι μαθητές των ανώτερων τάξεων ως πρόσκοποι στη Νιόβυστα μαζί με τους εκεί προσκόπους, καθώς και τους περιπάτους που γίνονταν την Τετάρτη το απόγεμα όσες φορές μας επιτρέπεται από τον καιρό. Όχι λίγες φορές έβγαιναν διάφορες τάξεις χωριστά, συντροφευόμενες κάθε μία από το δασκάλό της, για να κάνουνε μαθήματα που μπορούσαν να διδαχτούν πιο αποτελεσματικά στο ύπαιθρο παρ' ανάμεσα στους τέσσαρες ξερούς τοίχους των παραδόσεων, ή για να παρατηρήσουν διάφορα αντικείμενα που είχανε διδαχτή ή ήτανε να διδαχτούν.

Διδαχτήριο. Ξέρετε, κ. Επιθεωρητή, πως έξόν από τις 8 μεγαλύτερες αίθουσες του διδακτηρίου, οι άλλες 5 είναι πολύ μικρές και γι' αυτό όλως διόλου ακατάλληλες να χρησιμεύουν για παράδοσης. Αλλά και οι 8, οι μεγαλύτερες, κατάλληλες γι' άλλη εποχή που ο αριθμός των μαθητών δεν περνάσε τους 200, σήμερα είναι άχρηστες, αφού με το να έχουν κάθε μία τους χώρο 80 κυβικά μέτρα, μπορούν να δεχτούν το πολύ 30 μαθητές. Προβλέποντας τώρα πως ο αριθμός των μαθητών που θα έχουμε τον ερχόμενο σχολικό χρόνο, θ' ανεβή τους μετριώτερους λογισμούς σε 360, και μάλιστα δίχως την υποχρεωτική φοίτηση, δεν μπορώ να φανταστώ πως θα είναι δυνατό 40 και 50 και 70 και 90 μαθητές να κλειστούν σε χώρο προωρισμένο, όπως αναφέρνω παραπάνω, το πολύ για 30 μαθητές. Χρειάζεται λοιπόν για τον ερχόμενο σχολικό χρόνο να χωριστούν σε τμήματα τουλάχιστο οι 4 κατώτερες τάξεις ή να διασκευαστή το χτίριο, σε τρόπο που αντίς 13 γά έχομε μονάχα 8 αίθουσες ή, αν δεν είναι δυνατό να γίνη αυτό, να πουληθί το σχολ. χτίριο ως ακατάλληλο και να νοικιαστή ή να χτιστή άλλο ανάλογο για τις σημερινές ανάγκες του τόπου.

Θρανία. Αλλά και τα θρανία του σχολείου μας που, όπως ξέρετε, έγιναν από βλικό που μας παραχωρήθηκε δωρεάν από τους Γάλλους και κατασκευάστηκαν όπως όπως για να εξοικονομήσουν προσωρινές ανάγκες, σε εποχή που δεν είχαμε καθόλου θρανία, και λίγα είναι και ακατάλληλα, για να μην πω άχρηστα. Χρειάζεται λοιπόν βίστερα από την εξοικονόμηση διδακτηρίων που να στεγάζουν αναπαυτικά τους μαθητές, να κατασκευαστούν θρανία περισσότερα αλλά και λιγώτερο ανθυγιεινά από αυτά που έχουμε.

Δασκάλοι. Όταν αρχίσαμε τα μαθήματα, το διδαχτικό προσωπικό το αποτελούσαν . . . Τη θέση του Θ., που στές αρχές του Νοέμβρη αποχώρησε για να πάη

στο Γαμπρέσι της Καστοριάς, όπου είχε διοριστή από το υπουργείο, πήρε ο . . . που ίσια-ΐσια την εποχή εκείνη είχε γυρίσει από τις τάξεις του στρατού, όπου υπηρετούσε ως κληρωτός του 1919, από το Μάρτη του περασμένου χρόνου. Επίσης στην αρχή του Νοέμβρη στη θέση του . . . που είχε αποκλειστή από το σχολείο, γιατί είχανε παρουσιαστή στο σπίτι του κρούσματα δστρακιάς και μετά ένα μήνα είχε αποσπαστή στο τούρκικο κι' εβραϊκό σχολείο, τοποθετήθηκε ο Αυτός εργάστηκε στο σχολείο μας ως στο τέλος του Μάρτη, δηλ. ίσια με το Πάσχα. Ύστερα από το Πάσχα αυτός πήγε στη θέση όπου ήτανε διωρισμένος, και ο ανάλαβε ξανά τα καθήκοντά του στο σχολείο μας εργαζόμενος όμως τώρα λιγώτερος ώρες, γιατί δίδασκε λίγες ώρες και στο εβραϊκό σχολείο.

Όστε, όπως βλέπετε, έγιναν τόσες μεταβολές στο διδαχτικό προσωπικό και, σε να μην ξεφάναν αυτές, δυο δασκάλοι, ο Θ. Αναστασιου και Β. Παπαγεωργίου ένα μήνα είχανε αποκλειστή από το σχολείο, ετυχώς έχι σύγκαιρα κι' οι δυο, εξ αιτίας της δστρακιάς, που κρούσματά της είχανε παρουσιαστή στα σπίτια και των δυο. Με όλα αυτά με τα μέτρα που παίρναμε κάθε φορά που το καλοθσε ή ανάγκη, ή σχολική εργασία προχωρούσε όμως σαν ύρολοι που μονάχα κοθρδισμα χρειάζεται, και χωρίς να γίνονται έξω αίσθητες οι από ανάγκη εξ αιτίας της αλλαγής του προσωπικού καθώς και εξ αιτίας του αποκλεισμού προσερχόμενες ζημιές.

Όσο για την δμόνοια που έπρεπε να βασιλεύη ανάμεσα στο διδαχτικό προσωπικό, αυτή δεν έλειψε ποτέ, κι έτσι περάσαμε το χρόνο δίχως να παρουσιαστή μήτε ένα επεισόδιο από κείνα που προκαλούσαν άλλη φορά απόξω, και δυστυχώς πρόσωπα που χρωστούσαν να τα εξομαλύνουν τυχόν παρουσιαζόμενα. — Εδπειθέατατος ο διευθυντής» κτλ.

Πρέπει όμως να προσθέσωμε — για να μην ανησυχούν οι γλωσσαμύντορες του σημερινού υπουργείου της παιδείας — πως δεν είναι όλοι οι δασκάλοι των ξενοφώνων τόσο μαλλιαροί σαν τους παραπάνω. Έχομε τουλάχιστο ο' ένα άλλο χωριό της ίδιας επαρχίας μία δασκάλισσα, που καθώς λέει στην έκθεση της στον επιθεωρητή, παρέσχε «το βλικόν των διδασκομένων μαθημάτων εις την γλώσσαν που εινε υποχρεωμένοι να διδάσκωσιν οι διδασκαλοί», ξέρει όμως να μεταχειρίζεται και γλώσσα γλαφυρώτερη, καθώς φαίνεται και από τη λογοδοσία που συνοδεύει την έκθεσή της. Για δείγμα — της γλώσσας στην οποία προσαγορεύονται οι γονείς των ξενοφώνων μαθητών της — παραθέτομε την αρχή, αντιγραμμένη πιστότατα από το χειρόγραφο που υπέβαλε στον επιθεωρητή ή δασκάλισσα, και λυπούμαστε που δε μας περισσεύει θέση να καταχωρίσωμε ολόκληρη την έκθεση:

«Φιλόμοους δμήγυρι. Πανταχού έρται και πανηγύρεις των Μουσών, πανταχού χαρά και αγαλλίσις ένσκα της πνευματικής πανθαίσιας, ήν τα μουσατροφεία παρατιθέασιν, όπως κοινή πάντως γευθώσι των καρπών, ους παρεσκευασεν ή επί έτος ολόκληρον σχολική εργασία των τε διδασκόντων και διδασκομένων. Ως πανταχού ούτω και παρ' ήμιν ήρξαντο από 15 λήγοντος αι ενιαύσιοι εξετάσεις του σχολείου ήμων.

Οι γονείς οτινες πρό δέκα μηνών παρέδωσαν εις τους Ιερούς κόλπους του σχολείου τα προσφιλή των τέκνα παρουσιάζονται σήμερα, ίνα παραλάβωσιν αυτά εκ των χειρών μου και επιστρέψουσιν εις τους εαυτών κόλπους και εκ της ήθικης και διανοητικής μόρφωσης αυτών άρυσθώσι το άγαθόν εκείνο, όπερ από της σκοπίμου παιδεύσεως των τέκνων των δικαιούνται να προσδοκώσι και να απαιτήσωσι. Εγώ δε μετά της παρηγοίας εκείνης, ήτις προέρχεται εκ της γαλήνης της συνειδήσεως παρίσταμαι όπως ως έθος έδωσω λόγον των καθ' όλον το λήξαν σχολ. έτος πεπραγμένων εν τή σχολείω ήμων, όπερ έτυχε να διευθύνω επίσημοτα την ήμετέραν άκρόασιν εθμενή προσβαίνω εις την λογοδοσίαν μου ήτις ο σκοπός είναι διπλόος. Πρώτον μέν να διδηται ο λόγος των πεπραγμένων, δεύτερον δε να υποδεικνύωνται οι τυχόν παρατηρηθεάσαι έλλειψεις αφίνουσα εις ήμας την διορθωσιν των κακώς κειμένων.

Τό σχολεστον ήμων κατά τάς αρχάς του σχολ. έτους ήτύχησε να καταγράψη εν τή μαθητολογίω 141 μαθητάς και μαθητρίας, εξ ήν μόνον δυο νήπια απέβίωσαν

καὶ ἐξ ὧν οἱ λοιποὶ 15 ἐσχημάτισαν τὴν Δ τάξιν, 23 τὴν Γ, 18 τὴν Β καὶ 23 τὴν Α ἐννοεῖται ἄρραγες καὶ θήλειαι. Ἐδιδάχθησαν τὰ μαθήματα ἐκείνα ἕτινα ἐθεώρησα καλλίτερα ὅπως ἐνδυναμώσω τὰ παιδιὰ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ γράφην χωρὶς νὰ ἀποβλέπω εἰς τὰ διασκεδαστικὰ μαθήματα.

Ἦδη μεταβαίνουσα εἰς τὸ δεύτερον τῆς λογοδοσίας μου μέρος καὶ ἐμφορουμένη ὑπὸ τῶν αὐτῶν φιλοσοφῶν αἰσθημάτων, ἐκφράζω πρὸς ὑμᾶς ὃ γονεῖς ἀπαιτήσεις τινὰς ἐξαιτουμένη παρ' ὑμῶν τὴν ἐκπλήρωσιν τούτων φιλικιώτατα καὶ μετ' ἀδελφικῆς εὐμενείας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ σχολαίου σας. Ὅπως δηλ. ἡ πρόοδος γίνηται ἀκόπιμος καὶ πλέον λυσιτελεῖς ἀνάγκη ἢ κατ' οἶκον ἀνατροφή νὰ εἶνε σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν τῇ σχολῇ ἀπαιτούμενα καὶ διδασκόμενα...

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ γλῶσσα της.

Βέβαια, εἶναι πολὺ νωρὶς ἀκόμη γιὰ νὰ περιμένωμε νὰ γράφεται ἡ ἐπιστημονικὴ μας παράγωγὴ εἰς τὴν δημοτικὴν, ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθῇ πῶς πολλοὶ ἀκόμη μέσα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅσο καὶ ἂν ὁ κ. Χατζιδάκις ἐσπαθῶσε πάλι γιὰ τὴν ἀπλοποίησιν τοῦ «ἐπιστήμου ἡμῶν καθαρευόντος λόγου», δὲ δέχονται τὴν παραμικρὴν ἀπλοποίησιν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐπιστήμης. Στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως (τεύχ. Γ', 14 Νοεμβρίου 1918, ἀριθ. 272) καταχωρίζονται τὰ πρακτικὰ τῆς νομικῆς σχολῆς γιὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλου, καθηγητῆ ὡς πέραν εἰς τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο. Ὁ καθ. κ. Λιβαδάς, μέλος τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς, πιστοποιεῖ ὅτι «τῇ περὶ τὴν διατύπωσιν ἀνακριθεῖς συμπαραμαρταῖ ἢ περὶ τὴν γλῶσσαν ἀμέλεια ἢ ἀδιαφορία, ἢν ἐνιαχοῦ ἐπίδεικνύει ὁ ὑποψήφιος, ἔστιν ὅτε καὶ ἀποτόμως μεταπίπτων ἀπὸ τῆς καθαρευούσης εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἐνθ' ἐν ἐπιστημονικῇ συγγραφῇ οὐ μόνον τῆς προσηκούσης γλώσσης πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὁμοιομόρφου αὐτῆς νὰ ἐπιμεληθῇ ὁ γράφων». Ἀκόμη καὶ μιὰ λέξις ὅταν τὸ γερμίζει καταδικάζεται ὡς βέβηλη, ἐνθ' ἄλλος πάλι κριτικῆς ἐλπίζει πῶς «ἐκκεντρικότητάς τινὰς περὶ τὴν γραφομένην γλῶσσαν θὰ ἐγκαταλείψῃ βεβαίως ὁ ὑποψήφιος περιβαλλόμενος τὴν ἀκαδημαϊκὴν τήβεννον». Μὴν ξεχνοῦμε πῶς ὁ κ. Λιβαδάς εἰς μιὰ φυλλαδοῦλα του, «Παρατηρήσεις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν», φιλοξενημένη τελευταία εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου, μᾶς λέει πῶς «ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς, τῇ συνηθειᾷ τῶν παλαιῶν στοιχοῦντες νὰ ποιῶμεθα χρῆσιν...», ν' «ἀποσκορακίσωμεν δὲ πάντως τὸ σκυοικαὶς στόμασιν ἁρμόζον...» καὶ ἐπικαλούμενος Χατζιδάκι καὶ Κόντο, ποὺ εἶναι «μέγας τοῦ ἑλληνισμοῦ διδάσκαλος» βρῖσκει καὶ αὐτὸς πῶς «τολμηρότατον πάντως ὑπάρχει νὰ λέγηται εἰσηγήθην ἀντὶ τοῦ εἰσηγησάμεν καὶ ὑφηγηθῆν ἀντὶ τοῦ ὑφηγησάμεν». Καὶ ὅλα αὐτὰ εἰς τὸ σωτήριο ἔτος 1918... Μὴ χειρότερα!

Ἐφημερίδα ἀπὸ τὸν Καύκασον εἰς τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν.

Ἐνθ' εἰς τὸ Πανεπιστήμιόν μας καταδικάζουν ἐπιστήμονα ποὺ γράφει γερμίζον - εἰς ἀντὶ πληρῶν πληροῦς καὶ οἱ σόφοι τῆς Σμύρνης τολμοῦν νὰ δημοσιεύουν ὅσα παραπάνω εἶδαμε, κυκλοφορεῖ εἰς τὸν Καύκασον ὄργανον πολιτικὸν καὶ φιλολογικὸν τοῦ ἐκεῖ ἑλληνισμοῦ, ἡ «Νέα Ζωή», ἐφημερίδα ποὺ «βγαίνει καθὼς Πέμπτη καὶ Κυριακῆ» εἰς τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν. Κάνει τέτοια εὐχάριστη ἀντιθέσις ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ μετὰ τὴν ἀξιολύπητην προκήρυξιν τῶν καθαρευουσῶν τῆς Σμύρνης, ποὺ καταχωρίζουμε ἐδῶ μερικὰ κομμάτια, παρμένα ἀπ' ὅσας τις στήλας τῆς (χρόνος α', 1919, ἀρ. 31, 35):

(Ἀπὸ ἑνα πολιτικὸν ἄρθρον, ἀπὸ τὸ «Χρονογράφημα», ἀπὸ τοὺς «Παράγραφους», ἀπὸ τις «εἰδήσεις», ἀπὸ τὰ «ἐντόπια», ἀπὸ τις «δηλώσεις»).

«Ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος τελειώνει. Σὲ λίγο οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κρατῶν καὶ τῶν λαῶν θὰ μαζευθοῦν γιὰ νὰ λύσουν ὀριστικὰ τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν ἐκδοσὴν ποὺ πῆρε ὁ πόλεμος καὶ μετὰ τὴν τελειωτικὴν ἤττα τῶν ἐχθρῶν τῆς φυλῆς μας ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶς καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη, μετὰ τὰς νέας ἀρχὰς ποὺ ἐπεκράτησαν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Βορείου Ἑυρώπης, ἐκλείπουν τὰ σπουδαιότερα ἐμπόδια καὶ ἡ Φυλὴ μας, γιὰ πρώτη φορὰ ὑστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνας, βρῖσκεται πολὺ κοντὰ εἰς τὴν πραγματοποιήσασθαι τῶν ὀνείρων της...»

«...Ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας ποὺ σὲ διάστημα πάντε χρόνων αἰσθάνθηκε βαρῦτατα ὅλο τὸ βάθος τῶν συγκινήσεων, ὅλον τὸν ὄγκον τῶν πόνων, ὁ ἄνθρωπος ποὺ πέρασε μιὰ τόσο τρικυμισμένην ἐποχὴν καὶ εἶδε ἀπὸ κοντὰ ὅλην τὴν φρίκην τῶν μεγάλων ἀγώνων καὶ εἶδε καραβοτσακίσματα μεγαλόπρεπα καὶ χαλασμοὺς λαῶν καὶ κόσμων γιγάντων, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἔκανε ἕνα θανάτικόν ταξίδι μέσα εἰς τὴν κόλασιν αὐτὴν ποὺ τὴν λέγε εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ἀντρώθηκε τόσο πολὺ ὥστε νὰ μὴ ξεπασθῇ μετὰ τέτοια μικροπράγματα...»

«Στὸν μακάριο αὐτὸν τόπον μαζὺ μετὰ τὰ μικρόδια τῆς χολέρας καὶ τῆς ἰσπανικῆς γρίπης, ἀνθίζουσιν καὶ ἀκμαζοῦν καὶ κἄτι ἄλλα μικρόδια ποὺ τὰ λέγε κερδοσκοποὶ. Εἶνε καὶ αὐτοὶ εἶδος θεομηνίας, ἀνάμεσα εἰς τὴν τόσας ἄλλας ποὺ μαστιζοῦν τὴν ἀνθρωπότητα. Τὰ μικρόδια αὐτὰ ἐνσκήπτουν εἰς τὰ βαπόρια ποὺ φέρουσιν εἰς τὴν πρώτην ἀνάγκην καὶ ρίχνονται μετὰ τὴν μούρη εἰς τὰ ἐμπορεύματα. Ἐκί ἐπειδὴ διαθέτουν κεφάλαια ἀρκετὰ, ἀγοράζουσιν ὅτι ὑπάρχει, σὲ ὅποιες λάχει τιμές, ἔφέροντας πῶς δὲ θὰ χάσουν ποτέ, ἀφοῦ οἱ μικροαγορασταὶ δὲν θὰ μπορέσουν νὰ τοὺς συναγωνιστοῦν...»

«Ὁ Τζώρτζης Λόυδ ἐδήλωσε πῶς ἡ Γερμανία πρέπει νὰ πληρώσῃ 25 δισεκατομμύρια λίρας ἀποζημίωσιν. Περισσότερα δὲν πρέπει νὰ ζητήσουν διότι ἀνγίνεται ἐκεῖ παλασέδικισμός τίποτε δὲν μποροῦν νὰ πάρουν».

«Ἐφθάσε εἰς τὴν πόλιν μας ὁ γνωστός γιὰ τὴν δράσιν του γιὰ τὸν Ἑλληνισμόν τοῦ Ἀντικαυκάσου καὶ τῆς Τραπεζούντας Γ. Παστιανίδης, μέλος τοῦ Κεντρικοῦ Ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἀντικαυκάσου. Ὁ ἐρχομὸς του ἔχει σχέση μετὰ τὸ συνέδριον τῆς 10 προσεχούσης Ἰανουαρίου, ὅπου θὰ λυθοῦν σπουδαία ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Γρούζιας».

«Παρακαλοῦνται ὅλα τὰ χωρὶα τῆς περιφέρειας μας νὰ μὴν ἀδιαφορήσουν τὴν καταγραφήν τῶν κατοίκων τους ἀπὸ 20 χρόνων καὶ ἀπάνω, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, γιὰ τὴν ὁποία τοὺς ἔγραψε πρὶν τὸ Ἐθνικὸν μας Συμβούλιον. Πρέπει νὰ φροντίσουν, ἀκριβῶς νὰ καταγράψουν ὅλους, χωρὶς νὰ παραλείψουν οὔτε ἕνα καὶ νὰ τὰ τελειώσουν γρήγορα. Ἀπὸ τὸ γράφετο τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου...»

Ἐπὶ τὸν δημοτικιστῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν γιὰ νὰ διατηρηθῶν τὴν ἀναγνωστικὴν τῆς δημοτικῆς.

Σὺν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐκθεσὴν τῆς «ἐπιτροπῆς» τῶν ἀναγνωστικῶν, ποὺ περίληψή τῆς δημοσιεύθη εἰς τὸν τύπον εἰς τὴν κυκλοφορήσασθαι ἡ ἐκθεσὴ, ἐπιδόθηκε εἰς τὸν πρωθυπουργὸν κ. Δ. Γούναρη, ὑπουργὸν τότε ἀκόμη, ἀπὸ ἐπιτροπὴν δημοτικιστῶν τὸ ἀκόλουθον ὁπόμημα (δημοσιευμένο εἰς τὴν «Πρωτεύουσα» ἢ Φεβρουαρίου 1920):

Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Ἰανουαρίου 1920.

Κύριε Πρόεδρε,

Τὸ ἔργον τῆς ἐξυγιάνσεως, τὸ ὅποιν ἀνέλαβεν ἡ πλειοψηφία τοῦ ἔθνους καὶ χάριν τοῦ ὁποίου πάντες ἡμεῖς ἠγωνισθήμεν, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συνιστάται εἰς τελείαν ἀνατροπὴν τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν συντελεσθέντων, ἀλλὰ δέον κατ' ἀνάγκην νὰ διακρίνη τὰ σημεῖα τῆς ἐξυπηρητήσεως εὐτελῶν κομματικῶν συμφερόντων ἀπὸ τὰ ὀλίγα ὑγιᾶ μέτρα τῆς τελευταίας περιόδου, ἀνατρέπον βεβαίως τὰ πρῶτα, ἀλλὰ διατηροῦν καὶ μάλιστα τελειοποιῦν τὰ δεύτερα. Μεταξὺ

τῶν τελευταίων τούτων τὴν πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει κατὰ τὴν κρίσιν μας ἡ ἐκπαιδευτικὴ νομοθεσία.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ λαϊκὴ μόρφωσις εὐρίσκειται ἔτι παρ' ἡμῶν εἰς λίαν χαμηλὸν ἐπίπεδον, οἱ δὲ καρποὶ τοῦ λαϊκοῦ σχολείου κατὰ τὴν διαρρεῦσασαν ὄγδοη-κονταετιαν ἀπέβησαν λίαν πενιχροί. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου τηρηθεῖσαν ἐκπαιδευτικὴν πολιτικὴν ἥτις συνίστατο:

Πρῶτον εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς μόνου τύπου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἀρχίζοντος εἰς τὴν πρώτην τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ τελειώνοντος εἰς τὴν τελευταίαν γυμνασιακὴν τάξιν, ἀποτελοῦντος οὕτω συστηματικὴν προπαρασκευὴν τῶν μαθητῶν διὰ τὸ πανεπιστήμιον καὶ ἀγνοοῦντος ἐντελῶς ἐν κεφαλαιῶδες σημεῖον, ὅτι τουτέστιν ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μαθητῶν λαμβάνει στοιχειώδη μόνον παιδευσιν καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον θέον νὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν τοῦ πρώτου πλήρους κύκλου τῆς διδασκαλίας τοῦ μεγάλου μέρους τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν.

Δεύτερον εἰς τὴν ἀνεπαρκῆ φροντίδα τοῦ κράτους περὶ τῆς προσηκούσης μορφώσεως τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ τῆς, στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ὅπερ οὔτε ἐπαρκῶς ἡμεῖθετο, οὔτε τὴν ἀνάλογον κοινωνικὴν θέσιν κατεῖχε, διὰ τὴν δευτερεύουσαν θέσιν ἥτις ἐδόθη εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκπαιδευσιν.

Τρίτον εἰς τὴν παραγνώρισιν τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας καὶ παραδόσεως, τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας.

Τέταρτον εἰς τὴν διδασκαλίαν ἤδη ἀπὸ τῆς α' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς καθ' ἑαυτοῦσῆς, μὲ λεκτικὸν ἀλλὰ πρὸ παντός τυπικὸν καὶ σύνταξιν κατὰ μέγα μέρος διάφορα τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης γλώσσης.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ λαϊκὴ ἐκπαιδεύσις παρημελήθη γενικῶς, περιορισθεῖσα δὲ εἰς ἐξηρᾶν διδασκαλίαν τῆς καθ' ἑαυτοῦσῆς γλώσσης μὲ καθαρὸν γλωσσικὸν σκοπὸν ἔθεσαν εἰς δευτερεύουσαν ὁλῶς μοῖραν τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὸν ἐκπαιδευτικόν, καὶ κατεδίκασεν εἰς ἀτελεστάτην μόρφωσιν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ ἀνάγκη ὅμως τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς ἐξαρτᾶται ἡ γενικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρόοδος καὶ ἡ ὅποια εἶνε ἀπαραίτητος ἐν τῇ ἐνασχῆσει τῶν λαϊκῶν ἐξουσιῶν ὑπὸ τοῦ κυριάρχου λαοῦ, ὡς ἐπίσης ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναπτύξεως γνησίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶνε τόσο ἐπιτακτικὴ, ὥστε πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐπιβάλλεται νὰ μὴ ἐρμεινῶμεν εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τοῦ παρελθόντος. Διότι λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ περίοδος τῆς σχολικῆς μορφώσεως τῶν ἐνεργόντων ἑκατοστῶν τοῦλάχιστον τῶν ἑλληνοπαίδων εἶνε πενταετής ἢ ἑξαετής (ἐπὶ τοσοῦτον ἄλλως εὐνάται νὰ πραγματοποιηθῇ παρ' ἡμῶν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαιδεύσις) εἶνε προφανῶς ἀδύνατον ὁ μαθητὴς κατὰ τὸ διὰστήμα τοῦτο ν' ἀπομάθῃ τὸ κατ' οἶκον καὶ καθ' ἡμέραν λαλούμενον γλωσσικὸν ὄργανον, νὰ μάθῃ γένον τοιοῦτον τεχνητὸν καὶ μὴ ὁμιλούμενον, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ὀλέθριον διὰ τὴν παιδικὴν διάνοιαν καὶ γίνεται ἀφορμὴ διαστροφῆς τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθηματος, ἐπὶ πλεόν δὲ γὰ ἐκμάθη καὶ ὅλας ἐκείνας τὰς οὐσιαστικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας θέον νὰ συμπληρώσῃ ἐντὸς τοῦ πενταετοῦς ἢ ἑξαετοῦς τούτου κύκλου. Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ὁ πρόλογος τοῦ πανεπιστημίου, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀποτελέσῃ ἐκπαιδευτικὸν σκοπὸν, καὶ μάλιστα τὸν κύριον, δουλείας τῆς εὐρύτητος τοῦ κύκλου τῆς δράσεως τοῦ ἐναντι τῆς σμι-

κρότητος τοῦ κύκλου τῶν προοριζομένων δι' ἀνωτέραν μόρφωσιν. Εἶνε ἐπομένως ἀπαραίτητον ὅπως, ἀφιεμένης κατὰ μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ τεχνητοῦ τύπου τῆς καθ' ἑαυτοῦσῆς, περιορισθῇ ἡ στοιχειώδης ἐκπαιδεύσις εἰς τὴν παγίωσιν τοῦ κοινου γλωσσικοῦ ἰδιώματος, ἀφοσιωθῇ δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ εἰς τὴν οὐσιαστικὴν διδασκαλίαν τῶν κατὰ τὴν κρατικὴν ἀντίληψιν ἀναγκαίων διὰ τὸν μαθητὴν ἐννοιῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ βίου, δίδουσα εἰς τὸν πολίτην τῆς αὔριον πάντα τὰ ἐφόδια ἅτινα θὰ εἶνε χρήσιμα εἰς τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον του. Συναφῶς δὲ πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλεται γενικωτέρα πρόνοια περὶ τῆς καταλλήλου ἀναπτύξεως τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ καὶ ριζικῆς μεταβολῆς τῆς ἐναντι αὐτοῦ στάσεως τῆς τε Πολιτείας καὶ τῆς Κοινωνίας.

Ἰπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας μερὶς τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων ἐγένετο ὁπαδὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως διὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς προσήκουσῆς σημασίας εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ὡς εἰς αὐτοτελὲς σύνολον, διὰ τῆς θεμελιώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πραγματικῶν στοιχείων τοῦ Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ αὕτη μεταρρύθμισις, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἐπάλασε πρὸς πολλαπλὰ ἐμπέδια καὶ κυρίως πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς λογίας παραδόσεως, ἐπιβλήθη ὡς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, υλοποιήθη ὑπὸ τοῦ κράτους διὰ τοῦ νόμου 1882 περὶ διδασκαλικῶν βιβλίων καὶ ἐν μέρει διὰ τῆς ἀυξήσεως τοῦ μισθοῦ τῶν διδασκάλων. Εἶνε βεβίως πιθανόν τὸ μεταρρυθμιστικὸν τοῦτο ἔργον νὰ ἔχη τὰς ἀτελείας του, κυρίως ἐν ταῖς λεπτομέρειαις τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κατ' ἀρχὴν ὀρθοῦ προγράμματος αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀποτελεῖ πρόοδον καὶ μίαν σοβαρὰν προσπάθειαν πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι πᾶν ἐμπόδιον, ὅπερ θὰ ἐτίθετο εἰς τὴν ἐλευθερὰν ἐξέλιξιν τοῦ συστήματος τούτου, θ' ἀπετέλει ὀπισθοδρομικότητα καὶ θὰ ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τάσιν τῆς ἐπικρατήσεως τῶν λαϊκῶν ἀντιλήψεων εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ δημοσίου βίου. Θὰ ἤρκει ἐν ἀπλοῦν συγκριτικὸν βλέμμα ἐπὶ τῶν νέων καὶ τῶν παλαιῶν ἀναγνωστικῶν διὰ νὰ πεισθῇ τις εὐκόλως περὶ τῶν καταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς παρατηρουμένης ἀτυχῶς ἐν τῇ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς νέας Κυβερνήσεως ἡμερῶν ἀποπειρας, ὅπως ἐπανελάβωμεν εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τοῦ παρελθόντος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ κατάρτισμα τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθεισῶν διαδόσεων ὡς πρὸς δῆθεν ἐπισήμους σκέψεις περὶ τῆς ἀληθοῦς ἀποδόσεως τῶν ὁποίων ὁμολογοῦμεν εἶναι ἀμφισβάλλομεν.

Ἐάν ἀντὶ νὰ συμπληρωθῇ καὶ τελειοποιηθῇ ἡ ἀρξαμένη ἐργασία ἐπὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε βάσεως, ἐπανελάβωμεν εἰς τὰ παλαιὰ ἀναγνωστικά, τὰ ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν διάνοιαν τῶν μαθητῶν, καὶ τὸ ἐμπνεῦσαν αὐτὰ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, τότε ἡ νέα κατάστασις τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν περιβάλλομεν μὲ ὅλην μας τὴν ἀγάπην, θὰ ἐμφανισθῇ τελείως ξένη πρὸς τὴν σύγχρονον πραγματικότητα καὶ πρὸς τὸ διέπον τὴν σημερινὴν ἐποχὴν λαϊκὸν πνεῦμα.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐφελκῶμεν τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τοῦ κεφαλαιώδους τούτου προβλήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ζήτημα ἔθνικόν, ξένον πρὸς τὰς κοιμητικὰς διαμάχας, συνοφίζοντες τὰ κατὰ τὴν κρίσιν ἡμῶν ληπτέα μέτρα ὡς ἐξῆς:

1) Νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ ταχύτερον γενικῶς καθ' ἅπαν τὸ κράτος ἡ ὑποχρεωτικὴ ἑξαετής ἐκπαιδεύσις.

2) Νά ληφθῆ ἐν καιρῷ φροντίς περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ὕληκῆς ἐξυψώσεως τοῦ διδασκτικοῦ προσωπικοῦ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

3) Πᾶσα ἀπόφασις θίγουσα θεμελιωδῶς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν νά μελετηθῆ προηγουμένως ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ὁπαδῶν τῶν ἀνωτέρω τειθειῶν ἀρχῶν,

4) καὶ τὸ μᾶλλον ἐπιτόνον, νά διατηρηθῶσιν τὰ σήμερον ἐν χεῖρασι ἀναγνωστικά ἢ καὶ νά εἰσαχθῶσιν ἄλλα τελειότερα ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὁμῶς πάντοτε παιδαγωγικῶν ἀρχῶν καὶ μὲ βᾶσιν τὴν ἀποκλειστικὴν διδασκαλίαν τῆς δημοτικῆς γλώσσας ἐν τῇ στοιχειώδει ἐκπαιδεύσει.

Δέξασθε, κύριε Πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μας.

Ἀγγελόπουλος Βασ., Ἀθανασιάδης Γ., Βαλαωρίτης Ἀρ., Βαλαωρίτης Σπύρος, βουλευτῆς, Βαρβάτος Ἀλέξ., Βάρναλης Κ., Βελλίνη Ὀλγα, Δραγοῦμης Φίλ., βουλευτῆς, Ζάχος Ἀριστοτέλης, Ἰασσιμίδης Σωκράτης, Καμπάνης Ἀριστοῦ, Καραθιάς Στάθης, Καρβούνης Ν., Κόκκινος Δ., Λάκων Κλ., Λοθερδός Σπύρος, Μαμακίδης Ν., Μελέ Νταλία, Νικολοῦδης Θ. Ν., Εὐνόπουλος Στέφ., Παπαδόπουλος Π., Παρρέν Καλιρρόη, Πολίτης Φῶτος, Πορφύρας Λάμπρος, Ροθφός Λουκάς, βουλευτῆς, Σαπουντζῆς Γεώργιος, Σερουῖος Γ., Σιγοῦρος Μαρτίνος, Σισιλιάνος Δ., Σουλιώτης Νικολαΐδης, Ἀθ., βουλευτῆς, Σταθάτος Ν. Κ., Στελλάκης Μ., Στελλάκης Η., Στεφάνου Στ., Στρατηγός Ξανοφῶν, βουλευτῆς, Τσαλδάρης Κων., Χαριτάκης Γεώργ., Χριστουλάκης Χρ.

Ὁ Κεντρικὸς λαϊκὸς πολιτικὸς σύλλογος Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση.

Διαβάζομε στὸ «Ἐμπρός» (12 Ἀπρ. 1921), μὲ τὸν τίτλο: «Διὰ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν. Μία διαμαρτυρία πρὸ τὴν Συνέλευσιν»:

«Πρὸς τὴν Γ' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Κεντρικὸς Λαϊκὸς Πολιτικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν ὑπέβαλε τὴν ἐξῆς ἀναφορὰν ἐναντίον τοῦ μαλλιαρισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς Ἐθνικῆς γλώσσας:

Ὁ Κεντρικὸς Λαϊκὸς πολιτικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν, ἐκπροσωπῶν ἀναμφισβητήτως καὶ ἐν τούτῳ τὴν δεδηλωμένην καὶ ἀδιάσειστον θέλησιν τοῦ Λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν, λαμβάνει τὴν ὑψηλὴν τιμὴν ν' ἀναφέρῃ καὶ ν' ἀνακοινώσῃ πρὸς Ὑμᾶς, ὄριοι πληρεξούσιοι, τὰ ἐξῆς:

Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς, ὅπως ἀνέκαθεν ἀπ' αἰῶνων σέβεται καὶ γεραίρει τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, ἣτις ἐστὶν ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὕτως ἀκριδῶς καὶ ἀπαραλλάκτως ἐπίσης σέβεται καὶ γεραίρει καὶ τὴν Γλῶσσαν αὐτοῦ, ἣτις ὡς διαμορφώθη καὶ διαμορφοῦται, ἐστὶν ἡ καθαρεύουσα. Ἡ θρησκεία ἡμῶν καὶ ἡ Γλῶσσα, διασώσασαι καὶ διατηρήσασαι τὴν Ἐθνικὴν συνείδησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν μακραίωνα δουλείαν αὐτοῦ, ἐλύτρωσε τὸ ἔθνος ἀπὸ τῆς καταπτώσεως καὶ τῆς δουλείας.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τινος ἤδη χρόνου τὸ μὲν ἐξ ἀμαθίας καὶ ἐκ κακῆς ἀντιλήψεως τοῦ ζητήματος, τὸ δὲ ἐκ σκοπιῶν λόγων, λυσσῶδης διεξάγεται ἀγὼν κατὰ τὴν Ἐθνικῆς καὶ τῆς ἐπισήμου γλώσσας τοῦ ἔθνους, ἀφοῦ κατωρθώθη, καὶ παρὰ τὸ Σύνταγμα, νά εἰσαχθῆ εἰς τὰ Σχολεῖα ἀκόμη τῆς στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως ἡ χυδαία Γλῶσσα, χυδαία μάλιστα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κατωτάτων τάξεων μὴ δμλουμένη καὶ αὐταῖς δὲ ἔτι ἀγνωστος καὶ ἀκατανόητος.

Οἱ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔθνη κίνδυνοι δὲν ἀγνοοῦνται βεβαίως ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, κρίνομεν δὲ ὁμῶς ὅτι συνταλοῦμεν εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐν προκειμένῳ

σκέψεων καὶ ἀποφάσεων αὐτῆς, δηλοῦντες ὅτι, ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ Ἀθηνῶν, ἰστάμεθα παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, μελλόντων διὰ συνταγματικῶν ἀποφάσεων καὶ διατάξεων σαφesoτάτων, ἀπορρυσῶν ἐκ τῆς δεδηλωμένης βουλήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, νά ἐξασφαλίσωσιν ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν Ἐθνικὴν γλῶσσαν ἡμῶν ἀπὸ ἐπισημομένου κινδύνου, ὅν νομίμως πάση δυνάμει εἴμεθα διατεθειμένοι νά συντρίψωμεν. Εὐπειθέστατοι. Ὁ Πρόεδρος Κ. Βιδάλης. Ὁ γραμματεὺς Ι. Τζιβάς».

† Βλάσης Γαβριηλίδης

Στις 12 Ἀπριλίου 1920 ἔβησε μιά μεγάλη φυσιογνωμία τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας καὶ διάνοσης, ὁ Βλάσιος Γαβριηλίδης. Ἦταν μιά πολύμορφη καὶ πλούσια διάνοια, ποὺ τὸ πέρασμά της ἀφήσε βαθιὰ σημάδια στὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ στὴ νεοελληνικὴ σκέψη. Εἶχε γεννηθῆ στὴν Πόλη κατὰ τὸ 1852 καὶ εἶχε πάρει τὴν πρώτη μόρφωση στὴ Μεγάλη τοῦ Γένους σχολή. Μὰ τὴν πλατύτερη ἀνάπτυξη τὴν ἔλαβε στὴ Γερμανία, ὅπου στάλθηκε μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Σίνα καὶ σπούδασε πολιτικὲς ἐπιστῆμες. Σὰ γύρισε στὴν Πόλη ἀρχισε νά δημοσιογραφῆ. Τὸ πρῶτο του ἄρθρο βγήκε στὸ 1867, στὴ «Θράκη» τοῦ Νικολαΐδη. Τ' ὄνομά του ἔγινε πρώτη φορὰ γνωστὸ μὲ τὰ φιλολογικὰ ἄρθρα ποὺ δημοσίεψε στὴ «Νέα Ἐπτάλοφο». Σὲ λίγο ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσῃ τὴν Πόλη κυνηγημένος ἀπὸ τοὺς Τούρκους μαζί μὲ τὸν Κλεάνθη Νικολαΐδη. Στὴν Ἀθήνα ἀρχισε νά βγάξῃ τὸ «Μὴ χάνεσαι», ποὺ ἐξελίχθηκε στὴν «Ἀκρόπολη».

Γιὰ τὸ Γαβριηλίδη, ποὺ ἦταν ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, πρέπει νά γίνῃ πλατύτερος λόγος στὸ Δελτίο καὶ νά ἐξεταστοῦν τὰ διάφορα φαινόμενα τῆς πλούσιας καὶ πολύμορφης παραγωγῆς του. Στὸ σημερινὸ ἀριθμὸ περιοριζόμεστε σὲ γενικοὺς χαρακτηρισμοὺς, ποὺ ὀρίζουνε τὴ θέση του, τὴ σημαντικώτατη, στὴν ἐξέλιξη τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς νεώτερης Ἑλλάδας.—

Ὁ Γαβριηλίδης παρουσιαζε μιά δυνατὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνθρώπου. Ἦταν κάτι φαινομενικὸ καὶ ἐκρυμμο μέσα στὴ φυλὴ του καὶ στὸν καιρὸ ποὺ ἔζησε. Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ φυσιογνωμία του ἔχουνε κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ φυσιογνωμία τῶν πολεμιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα. Μᾶς φαίνονται σὰν κάτι αἰνίγματικὸ καὶ δυσκολοεξηγήητο.

Δὲν εἶναι δυσκολοεξηγήητη ἡ καθυστέρησή μας, ἡ διπλὴ καὶ τριπλὴ σκλαβιά, ἡ φτώχεια στὴν ἐμπειρία τοῦ κόσμου, ἡ ἀνικανότητά μας ν' ἀκολουθήσωμε τὰ μεγάλα ἔθνη, καὶ ἡ συνέπεια ὅλων αὐτῶν, τὸ ἐγωιστικὸ κλείσιμο στὸν ἑαυτό μας. Αὐτὰ ἐξήγουνται λίγο πολὺ. Εἶναι λόγοι κλιματολογικαί, λόγοι ἱστορικοί. ἡ γειτονιά μας μὲ τὴν Ἀσία, οἱ φυλές ποὺ ζήσαμε μαζί, ἡ φτώχεια τῆς γῆς, τὰ δάση ποὺ καταστράφηκαν, τὸ λίγο νερό, ἡ λίγη κραιναῖδα, ἡ κακὴ διατήρηση, ὁ καυτερός ἥλιος ... Εἶναι λόγοι καὶ λόγοι ποὺ μᾶς κάνουν νά πιστέψουμε πῶς βρήκαμε τὴν ἐξήγηση. Δυσκολοεξηγήητο εἶναι πῶς ἕστερα ἀπὸ μιά νάρκη τόσων αἰώνων, ὅπου οἱ φυλές τῆς Βαλκανικῆς, ἀδιάφορες καὶ παθητικῆς, παραδίνονταν στίς στρατοκρατίες ποὺ διαδέχτηκαν ἢ μὲ τὴν ἄλλη, ἦρθε τὸ ξύπνημα τοῦ Εἰκοσιένα καὶ πῶς μέσα ἀπὸ τὴ στενόχωρη ἀτμόσφαιρα τῆς Ἑλλάδας τῶν μέσων τοῦ περασμένου αἰῶνα βγήκε ἓνας Γαβριηλίδης, καθὼς εἶχε βγῆ λίγο νωρίτερα ἓνας Ροῦθης.

Ὁ Γαβριηλίδης ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ ἀνήσυχτα ψυχικὰ κέντρα, ἓνα πλοῦσιο καὶ πολυτάραχο ἐσωτερικὸ, ποὺ ἡ φύση εἶχε βάλει στὴ διάθεσή του μίαν ὑπέροχη ἐκφραστικὴ δύναμη.

Ἄλλα αὐτὰ ἦταν ἐξαιρετικά καὶ σπάνια χαρίσματα. Τί τὸν ἐμπόδιζε ὁμοίως νὰ γίνῃ ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, ὁ καλύτερός τους ἴσως; Νὰ φέρῃ στὴν ἐντέλεια τίς νεοελληνικὲς ιδιότητες; Νὰ γίνῃ ὁ ὑμνητὴς ὅλων τῶν ἐλληνισμῶν—τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου, τοῦ νέου, τοῦ νεώτατου; Νὰ διαφεντέψῃ τὸ ἰδιαιτέρο ποῦ ἔχει τὸ «ρωμαϊκὸ κῦτταρο»; Νὰ κάμῃ ὄνομα βρίζοντας τὸν τοῦρκο, τὸ βούλγαρο, τοὺς... κουτόφραγκοὺς σὰν εἶναι ἀνάγκη. Νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ προνόμια τοῦ πατριαρχείου; Νὰ γίνῃ Σταῦρος Βουτυρᾶς;—Σ' αὐτὸ τὸν ἔφερνε ἢ καταγωγὴ του, τὸ μέρος ὅπου εἶχε γεννηθῆ.—Τὸ πολὺ νὰ χτυπήσῃ τὰ μικρὰ μας ἐλαττώματα, τὸ «ἐδέξαπτον καὶ τὸ ἀψίκορον τοῦ Ἑλληνο», τὴν πολυθρόνη φύση μας, τὴν ἀσυμφωνία καὶ τὴν λίγη πειθαρχία—ὅλα αὐτὰ ποῦ μὲ λίγη καλὴ θέληση μπορεῖς νὰ τὰ πάρῃς γιὰ πλεονεχτήματα, καὶ σίγουρα γιὰ πλεονεχτήματα τὰ παίρνουν οἱ νεοελλήνες;

Ὁ Γαβριηλίδης δὲν ἔκαμε τίποτα ἀπ' αὐτὰ, δὲν ἔγινε κανένας, ἀπ' αὐτοὺς. Τὴν ἀνήσυχη ψυχὴ του τὴν εἶχε ταραξεί ἡ Εὐρώπη. Τὸ πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ εἶχε στυλωθῆ ἔμπρὸς του προσταχτικῶς, ἀδυσώπητο. Δὲ βρῆκε κανένα ἀπὸ τὰ κουτὰ, τὰ ἄσκημα, τὰ ἀνειλικρινῆ ἀνατολίτικα ψέματα γιὰ νὰ γελάσῃ τὸν ἑαυτό του, νὰ ἡσυχάσῃ τὴν ταραχὴν του. Στὴν ψυχὴ του τρικύμισε ὁ πόνος καὶ ὁ θυμὸς γιὰ τὴν ἀπόστασιν ποῦ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Πῶς οἱ πρόγονοι, κάποιοι ἄνθρωποι δηλ. ποῦ εἶχαν ζήσει στὸν ἴδιο μὲ μᾶς τόπο 2000 χρόνια πρὶν, ἔκαμαν τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ, πῶς οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης πήραν πολλὰ ἀπ' αὐτοὺς, δὲν ἦταν στὰ μάτια του, καμιὰ δικαιολογία τῆς σημερινῆς ἀσκημίας. Καὶ ταραγμένος, μ' ἓνα βαθὺ πόνος στὴν ψυχὴ, θέλησε νὰ φωνάξῃ τὴν ἀλήθειαν στὸν ἐλληνικὸν λαόν, ποῦ δὲν εἶχε καμιὰ διάθεσιν νὰ τὸν ἀκούσῃ. Σχεδὸν μισὸν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ σήμερον θέλησε νὰ στήσῃ, παιδί ἀκόμη, τὸν καθρέφτη τοῦ Hamlet, καθὼς ἔλεγε, ἔμπρὸς του γιὰ νὰ τοῦ δείξῃ τὴ μορφήν του. Μιὰ θάλασσα σύντομη χωρίζε αὐτὸν τὸ λαὸν ἀπὸ τὸν πολιτισμόν, κι αὐτὸς ζοῦσε ἐξέδραστος γιὰ πολιτισμὸν καὶ Εὐρώπην. Ὁ Γαβριηλίδης περνοῦσε συχνὰ τὴ θάλασσαν καὶ γυρνοῦσε πάντα μὲ περισσότερον θυμὸν, μὲ περισσότερη δρεξὴν νὰ φωνάξῃ γιὰ ἀνθρωπισμὸν, γιὰ μάθησιν, γιὰ καθαριότητα, γιὰ ὁμορφίαν καὶ ὑγείαν. Καὶ οἱ φοιτητὲς ἔκαιαν τὰ φύλλα του, οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ τράνκιζαν μηχανές καὶ γραφεῖα. Καὶ ὅσοι τυχερὸν πρόσεχαν τὸν ἐπίμονον καὶ περίεργον κήρυκα, ὅσοι ἔβλεπαν μέσα στὸν καθρέφτη ποῦ εἶχε στήσῃ ὁ Γαβριηλίδης, τὴν ὄψιν τους—χοντρές γραμμὲς ἢ ἀσλητικὰ βαθουλωμένα μάγουλα—καὶ στὸ πλάι νὰ παρελαύνουν μαγικὲς μορφές, ξανθοὶ ἀγγλοσάξονες, αἰθέριοι βόρειοι, ὁμορφιά, νιότη, εὐκινησία, δύναμη, πάστρα, ἔξυπνάδα, στοχασμός, τραβοῦσαν τὸν πατρικὸν δρόμον μ' ἓνα μορφασμὸν.—Ἀπὸ ποιὸν τὰ πήρανε ὅλα αὐτὰ;

Ἦταν παλιὰ ἡ πληγὴ τοῦ ἐλληνισμοῦ. Καὶ σὰν προχώρησε ὁ ἐξανατολισμὸς ἤρθαν οἱ Φώτιοι καὶ οἱ Κηρούλαιοι, οἱ Χωριστές. Ὁ ἐλληνισμὸς ἔμοιαζε ἓνα κλαρί στραγγουλισμένο ἀπὸ τὸ μεγάλο κόρημα τῆς Εὐρώπης, καταδικασμένο νὰ ξεραθῆ. Εἶχε ἀποτύχει ἡ εἰκονομαχία, τὰ ἴδια ἀπότυχαν οἱ ἐνωτικὲς προσπάθειαι τῶν Χουμανιστῶν τοῦ Βυζάντιου στὸ 14. καὶ 15. αἰῶνα. Ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Δὲν ἔλαβε μέρος στὴν δημιουργίαν τοῦ καινούριου πολιτισμοῦ. Ἡ τουρκικὴ σκλαβιά δὲν ἦταν αἰτία, ἦταν συνέπεια...

Μιὰ μέρα ὁμοίως ἤρθαν οἱ ἀπειθαρχητοὶ ἐπαναστάται. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἦταν τὸ σημαντικώτερον γεγονός στὴ Βαλκανικὴ ἕσπερα ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κατά-

χτησιν. Ἦταν ἡ πρώτη ἀρνήσις τοῦ μεσαιῶνα. Ἡ Εὐρώπη τοὺς ἔκρινε ἀξιους νὰ τοὺς δώσῃ τὸ χέρι. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ Ἑλλάδα τοῦ Ὀθωνα καὶ τοῦ Γεωργίου, ἡ Ἑλλάδα τῶν Μοραϊτῶν. Ἀργοῦσαν ὁμοίως νὰ ἔρθουν οἱ ἄλλοι ἐπαναστάται. Αὐτοὶ ποῦ σηκώνονται ἐνάντια στὴ φυλὴν τους. Ἐνάντια στὸν ἑαυτό τους. Εἶχαν πολεμήσει τὸν τοῦρκο, μὰ δὲν ἦταν ἀκόμη ὄριμοι νὰ πολεμήσουν τὸν ἑαυτό τους, τὸ ἀσιατικὸν καὶ τοῦρκο ποῦ εἶχαν μέσα τους καὶ ποῦ τὸ ἀγαποῦσαν σὰν ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Τότε φάνηκε ὁ Ροῦθης καὶ τὸν ἀκολούθησε ὁ Γαβριηλίδης, στοχαστικώτερος ὁ πρῶτος, ὀρμητικώτερος καὶ πλατύτερος νεωτερικῆς ὁ δεύτερος. Δὲν ἦταν αὐτοὶ οἱ προφῆται, ἦταν οἱ πρόδρομοι, ποῦ ἀνοίγαν τὸ δρόμον γιὰ τὸ μεγάλο Ἀρνητὴν, ποῦ θὰ ἐρχόταν. Ἦταν ὁμοίως οἱ πρῶτοι, καὶ ἡ ἐμφάνισίς τους ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀρχῆς. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ποῦ εἶπαν μᾶς φαίνονται σήμερον σὰ γνωστά, σὰ συνηθισμένα. Γιὰ τὸν καιρὸ ποῦ εἰπώθησαν ἦταν δημιουργίες. Ὁ Παπαντωνίου ἔγραψε κάπου: «ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξαν ὁ Γαβριηλίδης ἡ μόνη συγκοινωνία τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Εὐρώπης». Αὐτὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος τίτλος του—ὁ μεγαλύτερος τίτλος ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχει ποιητῆς, φιλόσοφος ἢ πολιτικὸς στοὺς λαοὺς ποῦ ζοῦνε ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Σ' αὐτὸ ἦταν μονοκόμματος, ἀπόλυτος. Μονοκόμματος καὶ ἀπόλυτος ἦταν καὶ στὸ γλωσσικόν. Δὲν τὸ ἔπαιρνε μὲ τὴ συνέπεια τοῦ ἐπιστήμονα, μὲ τὴν ἀδυσωπῆτητα τοῦ τεχνίτη, μὰ μὲ τὴν πίστη πῶς θὰ σκορποῦσε χίλιες πλάνες, χίλιες ἀυτάπατες, ποῦ μὲ τὴν εὐχαρίστησιν μέσα τους τυλίγεται τὸ ἔθνος. Εἶναι οἱ δύο βαθύτερες γραμμὲς τῆς φυσιογνωμίας του, ποῦ μένουν ἴσες καὶ ἀνάλλαγες μέσα στίς χίλιες ἀλλαγές αὐτοῦ τοῦ Πρωτέα.

Δὲν ἦταν ὁ φιλόσοφος ποῦ κάνει σύστημα, δὲν ἦταν ὁ μυστικοπαθὴς προφῆτης ποῦ πιστεύει πῶς εἶναι βάλμενος στὴν ὑπηρεσία μιᾶς ἀνώτερης προσταγῆς, ποῦ ὀδηγεῖ, ποῦ δυναμώνει, ποῦ δημιουργεῖ πιστούς, μαθητὲς, φανατικούς ποῦ δρῶντες στ' ὄνομα του. Γιατί ὁ ἴδιος δὲν εἶχε τὴ φανατικὴ πίστη. Οἱ ἀδυναμίες τοῦ καιροῦ του δὲν τοῦ ἦταν ξένες. Ἐρχονταν στιγμὲς ποῦ ἀμφίβαλλε γιὰ ὅλα, γιὰ τὴ γονιμότητα τοῦ σπόρου ποῦ ἔριχνε, καὶ περισσότερον τῆς γῆς ὅπου τὸν ἔριχνε. Γιὰ ἓνα ταξίδι στὴν Εὐρώπην μπορούσε νὰ τοῦ τὰ πάρῃς ὅλα. Τότες ἔρχονταν οἱ κλονισμοί, τὰ πείσματα, τὸ γκρέμισμα κείνου ποῦ εἶχε χτίσει λίγο πρὶν; Γι' αὐτὸ ἔχουμε ὕφος γαβριηλίδικο—κάτι σὰ χεῖμαρρο ἢ σὰ θύελλα, κάτι σὰν πέταμα πουλιῶν ἢ σὰν ὀλόχαρα παιδιὰ ποῦ χύνονται στὸ διάλειμμα, ἔχουμε γαβριηλίδικη τέχνη, γαβριηλίδικο καλλιτέχνημα, γαβριηλίδικες ιδέες. Δὲν ἔχουμε σύστημα γαβριηλίδικο. Ἐχουμε μιμητὲς τοῦ λόγου του. Ὅλοι ξέρουν πῶς τοῦ χρωστοῦνε κάτι. Κανεὶς ὁμοίως δὲν τὸν ἀναγνωρίζει γιὰ ἀρχηγόν του, γιὰ αἰρσαίαρχον. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ροῦθης, εἶχε κάμει μονάχα λογοτεχνικὴ σχολήν, ποῦ δὲν ἦταν ἡ ἐπίδρασίς της πολὺ πλατιὰ καὶ ποῦ ξεθύμανε στὰ νερούλα ἀσπίδα καὶ τὰ παγωμένα λογοπαίγνια τῶν ἐπιγόνων.

Ὁ Γαβριηλίδης ἦταν ἐνωτικὸς καὶ χουμανιστής. Θέλησε νὰ φέρῃ πολλὴ Εὐρώπην στὴν Ἑλλάδα. Θέλησε νὰ μᾶς τραβήξῃ κατὰ τὴ δόσιν. Νὰ κάμῃ τὸν ἐλληνικὸν λαόν ν' ἀγαπήσῃ τὴ ζωὴν, τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, τὸν τεχνικὸν πολιτισμὸν, τὴν χαρὰν, τὴν ἀπόλαψιν, θέλησε ν' ἀποκαταστήσῃ τὴ σάρκα. Ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψὴ εἶναι ἀλογάριαστος ἡ ἐπίδρασίς του, ἀλογάριαστο τὸ καλὸ ποῦ θέλησε νὰ κάμῃ στὸν τόπον. Ἀδιάφορο ἂν δὲν εἶχε πάντα σωστὴ διαίσθησιν τί κωλύματα ἔπρεπε νὰ πέσουν γιὰ νὰ ἔρθῃ Εὐρώπη στὴν παράμερρον αὐτῆς ἀκρῆς τῆς Ἀνατολῆς. Δὲ σταμάτησε ὁμοίως

σὲ μιὰ παραλλαγή τῆς παλιᾶς πλάνης, σὲ κανένα νεοελληνικὸ πολιτικὸ ἢ σὲ καμιά νεοελληνικὴ πραγματικότητά. Δούλεψε ριζοσπαστικά, πάσκις νὰ καθάρσῃ τὸ ἔθνος γιὰ μελλοντικὴ ἐργασία. Εἶναι ὁ πρόδρομος κάθε ἐξευρωπαϊστῆς, κάθε συγχρονιστικῆς—ὅπως συνήθιζον νὰ λέν σήμερα—προσπάθειας. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἰδοῦν στὸ πρόσωπό του ἕνα βοηθητικὸ τοῦ ἀγῶνα τους, ὅχι μονάχα οἱ δημοτικιστὲς μὰ ὅλοι ὅσοι πολεμοῦν νὰ φέρουν τὶς ἀνώτερες ἀξίες στὸν τόπο μᾶς. Ἄδιαφορο ἂν γιὰ τελευταία τὸν εἶδαν σταματημένον, δεξιό, δίχως ἀντίληψη τοῦ ἀληθινὰ μεγάλου ποῦ μᾶς ἔφερεν ἢ συγκοινωνία μὲ τὶς δυτικὰς φυλὰς, ποῦ εἶχε πολεμήσει ὁ ἴδιος νὰ τὴν ἀποκαταστήσῃ.

Τὸ ἔργο του εἶναι ἂν τὰ λίγα σημαντικὰ ποῦ ἔγιναν στὴν καινούρια Ἑλλάδα. Μιὰ πλατιά καὶ περιεργὴ ἐγκυκλοπαιδεία, ποῦ δὲν τὴ χαρακτηρίζει ἡ φύχραιμη σκέψη καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ δούλεμα, μὰ μιὰ ἀφθονία, ἕνα ξεχειλιμένον ζωῆς καὶ αὐφύτας, κάτι ποῦ πονεῖ καὶ χαίρει, ποῦ θυμώνει καὶ γελά, ποῦ παραφέρεται καὶ ἀναγαλλιάζει καὶ ποῦ ἀφήνει ἀκόμη στὰ πιά μικρὰ, στὰ πιά ἀσήμαντα πράγματα τὴν ἐντύπωση πῶς βρέθηκα ἔμπρὸς σὲ μιὰν ἐξαιρετικὴ διάνοια.

II. K.

Γ Λ Ω Σ Σ Ι Κ Ε Σ Π Ε Ν Ι Ε Σ

✠ Γράφει ὁ πατέρας ἑνὸς παιδιοῦ, γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπουσία του, στὸν καθηγητὴ ἑνὸς λυκείου ἀθηναίου:

«Ὁ υἱός μου ἠκουσίασε χθὲς διότι τὸν ἐκράτησα πρὸς λήψιν μέτρων διὰ κατασκευὴν ἐνδυμάτων. Ὁ πατήρ...»

✠ Μεγαλὴν ἔφημερίδα ἀναγγέλλει στὸ πανελλήνιο τὶς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἀναγνωστικὰ μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης». Καὶ μᾶς δίνει ἡ ἴδια ἢ ἔφημερίδα ἕνα ὑπόδειγμα τῆς ἀποκαταστάμενης πικρᾶ αὐτῆς ἐλληνικῆς γλώσσης: «Ἡ ἐπιτροπή, λέει, ἀπεφάσισε νὰ «καθαρισθῇ ἡ γλώσσα ἀπὸ τῶν ἀκροτήτων... τῶν παρσιδουσάντων». (3 Δεκ. 1920).

✠ Κάποια δεκακλάσια γράφει στὴν αἴτησή της: «Ἀξιότιμη Κύριε Κύριε, ὑπερβῶ ἀπὸ τοῦ μηνός... εἰς... ὡς διδασκάλισσα. Νῦν δὲ φροντίσας ὁ ἐκ... δημοδιδάσκαλος ἀφαιρῆ τὴν θέσιν μου μεταθέτουσά με εἰς... ἐνθα ἀδυνατῶ ἀναλάξω ὑπηρεσίαν ἔγκαν λόγων οικονομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν δεδικαιολογούμενων, διὰ τοῦτο παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως φροντίσητε ἵνα μετακιωθῇ ἢ μεταθέσασίς μου. Μεθ' ὑπολήψεως» κτλ.

✠ Καὶ μιὰ ὅχι πολὺ γραμμικισμένη «παιδαγωγός» ἔστειλε τὴν ἀκόλουθον βραχέα σὲ φίλο μᾶς, ποῦ ζητοῦσε διδασκαλίαν γιὰ τὰ παιδιὰ του:

Ἐν Πειραιεὶ τῆ 21^η - 4^η - 1917^{ην}.

Κατὰ πρότον, Ἀξιότιμοι Κύριοι, κατὰ πρότον' σας ζητῶ τὴν συγνώμην, καὶ ἐκ δευτέρου τολμῶ, νὰ σας ἐκφράσω τὰ ἐξῆς. μαθὼν ὅτι ζητήσαί παιδαγωγὸν Ἑλληνίδα, τὸ ἐμελέτησα εἰς τὴν Ἔσθιν, καθὼς καὶ ἐδέχθην ἄλλὰ κατὰ πάσαν πιθανότητα δὲν εἶδα νὰ γράψετε διπλομαποῦχον μήπως θέλετε φθάσασι μὲχρι σχολαρχεῖον, ἐάν θέλετε ἀπαντιοσάτέ μου σας παρακαλῶ συντόμως εἰς νὰ ἔλθω νὰ συνενωθῶμεν διότι δὲν εἶμαι διπλοματοῦχος ἀπαντίσητε ναί ἢ ὅχι μὲ ἐν ἐπιστολικὸν δελεῆριον διὰ νὰ μὴν ἀπησχολῶ ἢ σύστασις εἰς ὁδὸν Εὐρυπίδου ὑπὲρ. εἰς τὴν Κυρίαν... σας παρακαλῶ πολὺ ἀπάντισί σας Ἀναμένω τάχιστα.

✠ Στὸ γυμνάσιον, μιλῶντας γιὰ τὰ μόρια τῶν ἀερίων, λέει ὁ καθηγητής: «Φαντασθῆτε ἕνα μεγάλο σφαιριστήριον ὅπου 10 - 20 σφαιραὶ ἔχουν λάβει ἰσότητα πρὸς διὰφόρους διευθύνσεις καὶ συγκροτοῦνται...». «Ἐνας μαθητὴς ποῦ ἀκούε μὲ πολὺ προσοχή, σηκώνει τὸ χέρι: «Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ στὸ μπικιάρδο!».

✠ Πρακτικὸ ἀποβολῆς ἀπὸ ἕνα σχολεῖον:

«Ἀποβολή. Σήμερον τὴν 28^{ην} Ὀκτωβρίου Συνελθὼν ὁ Σύλλογος καὶ ἀπεφάνθη τὴν ἀποβολὴν τοῦ Μαθητοῦ τῆς Γ', τάξεως Σπηλιοστοπούλου Ἐπαμεινόνδα ἐπὶ (8) ἡμέρας ἐκ τῶν ἀκροάσεων τῶν μαθημάτων. Δι' ἀσυμβέβαστον Διαγωγὴν. Ὁ Διευθύνων» κτλ.

✠ Ἀναφορὰ σχολικοῦ ἱατροῦ.

«Ἀριθ. 8. Ὁ 6ος Σχολικὸς Ἴατρος... Πρὸς τὸν κ. Ἐπιθεωρητὴν... Ἰνωρίζω εἰς ὑμᾶς κ. Ἐπιθεωρητά, ὡς ἐγνώρισα εἰς ὑμᾶς καὶ πάλιν ὅτι ἡ διδάσκαλος Ποταμίας Φαλακίνας, ἐπειδὴ ἔχει νομφευθῆ καὶ ἔχει τέκνα καὶ ἀσθενῆ, δὲν ἀκολουθοῦσιν διόλου αἰμαθῆτριαι τὴν ἐκπαιδεῦσιν εἰμὴ μόνον 5, 8, 10 καὶ 3 τὴν ἡμέραν προσέτι—ὡς λέγουσιν αἱ μαθῆτριαι καὶ οἱ κάτοικοι βάλει καὶ διδάσκη ταύτας τὸν ἑαυτὸν σύζυγον Νικόλ. ὅθεν δώσατε τὴν δέουσαν παρ' ὑμῶν ἐνέργειαν διὰ καὶ οἱ κάτοικοι ἔχουσιν ἔλθει εἰς δυσάρεστον σκέψιν. Ἐν Λεοντ. τῆ 14-11-17. Μετὰ τμήσ...»

✠ Αἴτησις τοῦ Ὑποδιδασκάλου... Πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως... Κύριον Ἐπιθεωρητὴν.

«Ἀρχῆθεν ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος δι' αἰτήσεως του λόγῳ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐπρότεινε τὸν διορισμὸν μου εἰς τὸ ἀργοῦν Σχολεῖον Ραφομ. ἀκολούθως δὲ καὶ γὰρ, συνεπέα ἀπαιτήσεως τῶν κατοίκων, προσελθόντων μάλιστα ἐνώπιόν Σου, οἵτινες προφορικῶς ἐξητήσαντο. Ἐν τούτοις συνεπέα τῆς Ἐμετέρας προσκλήσεως μοι ἐνέτειλας προφορικῶς νὰ μεταβῶ καὶ ἐνεργήσω σχολεῖον μὲχρι τοῦ διορισμοῦ, ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας τοῦ ὁποῦ ἐπόμενον πάντοτε νὰ βραδύνη. Πειθῆνιος πρὸς τὴν ἐντολήν Σου ταύτην ἐξηκολούθουν ἔκτοτε ὡς καὶ ἤδη, νὰ ἐργάζωμαι, πεποιθὼς ὑπὸ τὸ ἐχέγγυον τῆς ἐλπίδος τοῦ τοιοῦτου διορισμοῦ, διὰ νῦν ἤδη τὸν τρίτον μῆνα. Ἐπιβοηθητικῶς δὲ χάριν εὐκολίας τοῦ διορισμοῦ, ὑπέβαλον δύο αἰτήσεις δι' ὧν ἐμήνυον, ὅτι τὸ Ταμεῖον τῆς Κοινότητος εὐπορεῖ ὑπὸ τὸ περίσσευμα πάντε χιλιάδων σχεδὸν δραχμῶν, ὡς ἠρύσθην ἐκ τῶν προὑπολογισμῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπῆτουν ὅπως ἐκ τοῦ πλεονάσματος τούτου κανονισθῇ μὲχρι τῶν διακοπῶν χρηματικῶν ἀνάλογον ποσὸν καταναλισκόμενον κατὰ τὸν χρόνον ἀνάλογον τῆς λειτουργείας τῆς ὑπηρεσίας, καθόσον τὰ περισσεύματα τοῦ Ταμεῖου διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινότητος, ἐξ ὧν πρωτίστη καὶ ἐπιβλητέα εἶνε ἡ τῆς παιδείας μάλιστα διὰ τὰς ἐκτάτους ἐθνικὰς ταύτας καταδρομάς. Ἐάν ὁ τοιοῦτος διορισμὸς θεωρεῖται ἀνεφικτος ὑπὸ τῆς πρᾶσταμένης ἀρχῆς οὐχὶ διὰ ὑπολαβανούσης σιγῆς δέον νὰ εἰδοποιηθῶ καὶ παύσω ἐργαζόμενος πλέον πρὸς χάριν τῆς Κοινότητος, ἥτις ἀφοῦ εὐπορεῖ, καὶ πρὸς βᾶρος ἰδικόν μου ἀτομικῶς, Νομίζω ὅτι ἡ αἴτησίς μου αὐτὴ ὑπὸ τὸ δῆμα τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶνε ἀνάλογος δικαίας ἐκτιμήσεως».

Μετὰ σεβασμοῦ Ἐδπιθεωρητάτος. Ὁ ὑποδιδάσκαλος» κτλ.

✠ Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ Ταχ. Γραφεῖον Κεραμίτσης. Ἀριθ. 42.

Κεραμίτσα 30 Δεκεμβρίου 1915. Πρὸς τὴν Γεν. Ἐπιθεώρησιν τῶν Ταχ. Τηλ. καὶ Τηλ. Γραφείων Ἡπείρου εἰς Ἰωάννινα.

Κύριε Ἐπιθεωρητά. Ἡ περὶ ἡμᾶς ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ συναλλάσεσθαι ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις διαμερίσμασιν, ὑπῆρξεν ἡ ὑπερβολικὴ οἰκειότης μεθ' ἧς τὸ ἡμ. Γραφεῖον ἀνέκαθεν ἀναφαίρεται ἐξαιτούμενον τὴν ἡμ. ἐπισίκιαν καὶ τυγχάνον τῆς δεύσεως παρ' ὑμῶν ἐκτιμήσεως:

Ἀναφέρομεν ὅτι καθυστεροῦνται ἡμῖν μισθοδοσίαι τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου καὶ Νοεμβρίου παρὰ τῷ Ταμεῖῳ, ἢ δ' ὑπηρεσία τοῦ Γραφείου ἀποτελουμένη ἐκ πτωχῶν οἰκογενειάρχων, ἀπῆτησέ μοι, ὅπως τοῦτο ἀναφέρω Ἰμῖν.

Ἐδπιθεωρητάτος. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀγροτ. Ταχ. Γραφείου Κεραμίτσης».

✠ Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀγροτ. Ταχ. Γραφείου. Πρὸς τὴν Σεβ. Γεν. Ἐπιθεώρησιν τῶν Ταχ. Τηλ. καὶ Τηλ. Γραφείων Ἡπείρου εἰς Ἰωάννινα.

Κύριε Ἐπιθεωρητά. Ἡ πατρὶς γενναίως διὰ τῶν ἐνδόξων αὐτῆς τέκνων προσκομίσασα αὐτῇ ἐν τῇ ἰδιαιτέρῳ περὶ τούτου αὐτῆς μερίμνη τὸν πολιτικὸν καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν. ἔθεσεν ὑμᾶς φρουροὺς τούτου ἐπαξίως ἐγκαινίζουσα καὶ ἐν τῇ ἡμ. Ἀγροτ. Ταχ. Γραφείῳ τὰς εὐνοίας καὶ διαθέσεις αὐτῆς. Ἐδχόμεθα ὅπως ὁ Θεὸς ἐνισχύῃ ὑμᾶς πρὸς τοῦτο καὶ κατὰ τὸ νέον ἔτος χιλία ἐννεακόσια δέκα ἔξ, τὸ ὁποῖον εὐχόμεθα νὰ διέλθητε ὑγιεῖς καὶ εὐτυχεῖς. Ἐδπιθεωρητάτος. Ὁ Διευθ. τοῦ Ἀγροτ. Ταχ. Γραφ. Κεραμίτσης».

ΑΠ' ὍΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Ἐνα γράμμα τοῦ Παλαμά.

Δυὸ ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ δημοτικισμοῦ ἤρθαν στὴν Ἀθήνα τὸ περασμένο καλοκαίρι καὶ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλὸς ἔδωσε γιὰ τιμὴ τους δεξίωση στὸ «Ἡρατο» τῶν Ἀμπελοκήπων, στίς 3 Ἰουνίου 1920 (βλ. «Νεοελληνικὴ ἀγωγή» 1920, σ. 37α.). Ὁ ποιητὴς Κ. Παλαμάς, ἀπὸ τοὺς καλεσμένους τοῦ Ὁμιλοῦ, ἐμποδίστηκε νὰ ἔρθῃ κι ἔστειλε στὸν Ὁμιλὸ τὸ ἀκόλουθο γράμμα:

Κύριε Πρόεδρε,

Αὐποθῶμαι πολὺ πού μοῦ εἶναι ἀδύνατο ἀδιάθετος καθὼς βρισκομαι ἀπὸ τὴν Κυριακὴ, νὰ παρευρεθῶ στὴ δεξίωση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμιλοῦ γιὰ νὰ σφίξω τὰ χέρια τοῦ Πάλλη καὶ τοῦ Φωτιάδη.

Εἶναι καὶ οἱ δυὸ οἱ μεγάλοι ἀγωνιστὲς τῆς Ἰδέας πού μᾶς ἐνώνει καὶ πού στέκεται σὺν ἀχώριστῇ ἀπὸ τὸ πρόγραμμα πού ἔβαλε σκοπὸ τοῦ Ὁμιλοῦ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλὸς γιὰ τὸ ζωντανεῖν καὶ γιὰ τὴν προκοπὴν τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας. Ὁ Πάλλης καὶ ὁ Φωτιάδης, προσωπικότητες, θὰ ἔλεγα, πού ὑψώνονται μέχρι τοῦ συμβόλου. Ὁ ἕνας, μὲ τὸ χέρι πού ἀπλωσε, μεταφράζοντας, μεταφέροντας ἀπὸ τὴν μία μᾶς τὴ γλῶσσα στὴν ἄλλη, τὴ δική μας πάλι, Ὀμηρο κ' Ἐθαγγέλιο, γιὰ νὰ μεταγγίσῃ στὴ σάρκα τῆς δημοτικῆς ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν Ἀθανάτων καὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Γολγοθᾶ, τῆς ἔδωκε καθαρῶτερη συνείδηση τῆς δημοτικῆς ἰδέας, τοῦ τί μπορεῖ, καὶ ἀκόμα πῶς δὲ μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ, καθὼς ὅλα τὰ μεγάλα βήματα πού πᾶν' ἐμπρός, παρὰ μὲ κινδύνους, μὲ διωγμούς, μὲ πολέμους. Ὁ ἄλλος, καθὼς ἔξαφνα φάνηκε μὲ τὴν πίστη μαζὺ καὶ μὲ τὰ ἔργα πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ γιὰ τὴν ἰδέαν τοῦ δημοτικισμοῦ, μαζὶ λόγος καὶ παράδειγμα, μᾶς ἐνθύμωσε μεσοδικά, σαφῶς, πῶς τὸ καιρὸ πρέπει νὰ χτυπηθῇ ἀπὸ τὴ ρίζα τοῦ στο Σχολεῖο, καὶ πῶς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ζήτημα ἐκπαιδευτικόν. Καὶ φάνηκε ὅχι μὲ τὴν ἀλόγιστη ὕψαια ὀρμὴν τοῦ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀκράδαντη πεποίθηση τῆς ὀρμῆς ἡλικίας καὶ τοῦ πειραματισμοῦ νοῦ μοναδικῆ ἐξαίρεση ἀνάμεσα καὶ σ' ἐμᾶς τοὺς δημοτικιστὰς πού οἱ περισσότεροι, φυσικά, ἀπὸ τὰ τρυφερά τους χρόνια πῶς πολὺ ὄ' ἀρχίσαντε νὰ τρέφονται μὲ τὴν ἀγάπῃ τῆς δημοτικῆς πρὸ τοῦ νὰ τοὺς σκληρύνῃ ὁ χρόνος καὶ νὰ τοὺς κάμῃ δύσκολους πρὸς τὰ νέα μαθήματα ὅσο κι ἂν ἦ ὑπεροχὴ τους λάμπῃ. Ὁ Φωτιάδης δυνάμωσε τὰ δπλα μᾶς καὶ σημεῖωσε σημαντικὸ σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἰδέας.

Αὐποθῶμαι πῶς θὰ μοῦ εἶναι ἀδύνατο μὲ τὴν παρουσία μου ἀνάμεσὸ σας, ἀπλὸς ἐγὼ ὑπηρέτης κάποτε τῆς Ἰδέας, νὰ τὰ βροντοφωνήσω χαιρετώντας τὰ τρία καὶ πολυσέβαστα ὄνοματά τοῦ μεγάλου, πρῶτ' ἀπ' ὅλους, Ψυχάρη, τοῦ Πάλλη, τοῦ Φωτιάδη, τῶν ἐργατῶν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμιλοῦ, τῶν συνεργατῶν τοῦ Νουμέ, ὄλων ἀναξαιρέτα, τῶν προμάχων καὶ τῶν πολεμιστῶν γιὰ τὴ γλωσσική μᾶς τὴν Ἀναγέννηση καὶ χωριστὰ τῆς Πολιτείας σήμερὰ, πού μὲ τὴ γνώμη καὶ τὴν ἀπόφαση τοῦ σινοβαροῦ Κυβερνήτη, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν φωτισμένων ὀργανιστῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, μὲ τὸ Νόμο τέλος, ἀποκατασταίνεαι καὶ μὲ ὅλες τίς δυσκολίας καὶ τὰ ἐμπόδια, τὴν καταφρονημένη καὶ τὴν ἀπορριγμένη γλῶσσα, στὴ θέσῃ πού τῆς πρέπει.

Βιαστικά, καὶ μὲ τὴν παράκληση νὰ μὲ συγχωρήτε γιὰ τὴν ἀπουσία μου καὶ ἀφίνοντάς σας ἐλεύθερο νὰ τὰ χρησιμοποιήσετε τὰ λόγια μου αὐτὰ ὅπως νομίζετε, ἢ νὰ τὰ παραλείψετε, μένω, κύριε Πρόεδρε, πρέθυμος μὲ πολὺ σέβας καὶ μὲ τὴν τιμὴ πού ἀξίζει ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλὸς.

Ἀθήνα 2 Ἰουνίου 1920.

Κωστής Παλαμάς

Γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀφομοίωση τῶν ξενοφώνων.

(γράμμα δασκάλου ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν Μανκεδονία).

Διωρίστηκα μὲ ἕνα συναδέλφῳ μου Κύπριῳ στὸ μικτὸ σχολεῖο Ἄνω Βροντοῦς, κοινότητος πού εἶναι βουλγαροφώνη. Δὲν ξέρω ἂν μοῦ ἐπιτρέπη ἢ μικρὴ μου δια-

μονὴ ἐδῶ νὰ πρὸβῶ σὲ σκέψεις καὶ συμπεράσματα. Ὅμως θὰ τὸ κάμω γιὰ τὰ πράγματα πάνω στὰ ὁποῖα θὰ σκεφτῶ τὰ εἶχα ἀπὸ πρὶν μπροστὰ μου.

Ἀρχίζω: Ξακινήσαμε ἀπὸ τὰς Σέρρας μὲ ἀγωγιάτες βουλγαροφώνους. Ἦξεραν ὅμως καὶ ἑλληνικά. Στὸ δρόμο ὅμως — ἦτανε παιδιὰ 13-20 — μιλοῦσαν βουλγαρικά καὶ ὅταν τοῖς μιλοῦσαμε ἐμεῖς μόνο, μιλοῦσαν κι' αὐτοὶ ἑλληνικά. Φτάσαμε στὸ τέλος. Τὴν ἄλλη μέρα μπήκαμε στὸ σχολεῖο κι ἀντικρίσαμε τὸν ἀτίθασο παιδικὸ κόσμον — ὄνομα καὶ πρᾶγμα — πού πάντοτε σοῦ κρύβει τί σκέφτεται καὶ τί λέει, γιὰ τὴν εἶναι ἀπόλυτα κακομαθημένος. Ἀρχίσαμε τὰ μαθήματα. Χάλια σχολικά καὶ μαθητικά, γύμνια τῶν πρώτων καὶ ἀκαθαρσία καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων — μὲ τὸν τόνο — δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν γιὰ τὴν εἶναι γνωστά.

Τὰ παιδιὰ μιλοῦν ἑλληνικά, καὶ σ' αὐτὸ ἐπέτυχε ἡ δημοτικὴ. Τὰ παιδιὰ τῆς Β', μὲ ἀνέφεραν γιὰ τὸ Γερσοτάθη: «τί δύσκολο βιβλίον πού εἶναι, κύριε!». Τὰ μικρὰ μιλοῦν λιγούτοιχα ἑλληνικά, ἔχουν ἐλαττώματα ψυχικά ἀρκετά κτλ. κτλ. Μιλοῦν καὶ οἱ νέοι ἐδῶ ἑλληνικά, ὅπως καὶ τὰ κορίτσια. Ἄν κανένας παρατηρήσῃ ἐπιπόλαια αὐτὰ, θὰ τρίψῃ τὰ χέρια του ἀπὸ χαρὰ, γιὰ τὸ ἐξελληνισμὸς πάει, ἐπέτυχε τραβᾶ μπροστὰ! Καὶ ὅμως ὄχι. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ξέρω μιὰ γλῶσσα πρέπει νὰ τὴν αἰσθάνουμαι κιόλα. Ἐδῶ αὐτὸ ὅμως δὲν γίνεται. Γιὰ τίς λύπες του καὶ τίς χαρὲς του, τὸ παιδί τοῦ σχολεῖου, τὸ κορίτσι, ἂν θέλετε, ὁ νέος, θὰ τίς ποῦν καὶ θὰ τίς τραγουδήσουν στὴ βουλγαρική. Κι ἐδῶ εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Αὐτὰ πρέπει νὰ γίνονται στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Πρέπει νὰ τὴν ἔχουν μητρική τους. Εἶναι ἀνάγκη νὰ πᾶμε πίσω στὴ παιδική, στὴ νηπιακὴ ἡλικία, στὸν καιρὸ πού μορφώνεται καὶ πλάσσεται τὸ ἀσυνείδητο ἐγὼ, πού δέχεται ἐπιδράσεις πού σὺν γίνῃ ἐδυσυνείδητο δὲ ξέρει ἀπὸ πού τίς πήρες καὶ ποιὸς τοῦ τῆς ἔδωσε, γιὰ νὰ κάμουμε δουλειὰ γερή, σωστή. Πρέπει στὸ καιρὸ τῆς δυναμικότητος, πού ἀκόμη τὸ παιδί εἶναι δυνάμει ἄνθρωπος, νὰ δεχτῇ ὅλες τὲς ἐπιδράσεις ἑλληνικά. Πρέπει ἡ κόρη καὶ ὁ νέος, τὸ κορίτσι καὶ τὸ ἀγόρι, ἢ νέα γενεά, ὄχι νὰ ξέρῃ τὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ νὰ μπορῇ σ' αὐτὴ νὰ τραγουδήσῃ τὸν ἔρωτα του, σ' αὐτὴ κατόπι ἢ μητέρα νὰ νανουρίσῃ τὸ μωρὸ τῆς στὴν κόβνια του.

Ὅμως αὐτὸ, μὲ τὸ νὰ ξέρουν ἑλληνικά δὲ γίνεται. Ἐρώτησα, καὶ κανένα κορίτσι, οὔτε ἀγόρι, δὲν ξέρει ἕνα τραγούδι ἑλληνικόν. Ἐκεῖνο πού κυριαρχεῖ στὸν κόσμον, ὁ ἔρωτας, δὲν μπορεῖ νὰ τραγουδηθῇ στὴν ἑλληνική, καὶ τὸ νανούρισμα χειρότερα. Ἐἰ δὲ θὰ μάθουμε τὰ ἑλληνικά, κι ἂν τὰ μάθουμε θὰ ξέρουμε καὶ τὰ βουλγαρικά. Ἐγὼ θὰ ἤθελα ὁ δάσκαλος καὶ ἡ νηπιαγωγὸς ἀκόμα νὰ κάνουν τὴ δουλειὰ τους ὅπως πρέπει. Ὁ δάσκαλος, τὸ πατροπαράδοτο σοβαρὸ νὰ τὸ ἀφήσῃ κατὰ μέρος καὶ νὰ γίνῃ ὁ καταδεχτικὸς, ὁ ἀπερῆφανος, ἀλλὰ πρὸ παντός ὁ τραγουδιστὴς, ὁ γλεντζῆς ἀκόμη ἂν θέλετε, ὁ χαροκόπος, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιδράσῃ πέρα καὶ πέρα, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἀληθινὸς ἐξελληνιστὴς. Ἔτσι μόνο θὰ γίνῃ ὁ ξενόφωνος ἑλληνόφωνος, κι ἔτσι θὰ νιώσῃ γιὰ δική του ἑλληνικὴ γλῶσσα. Στὸ σχολεῖο πρέπει νὰ γίνεαι πλατύτατη χρῆση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, πού σὺν τὰ ξέρῃ κατόπι τὸ ἀγόρι καὶ κορίτσι μαζὶ θὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ κατόπι στοὺς ἔρωτες του, στοὺς χορούς του, στίς γιορτὲς του, στὰ νανουρίσματα καὶ τὰ μοιρολόγια του. Κι ἡ νηπιαγωγὸς πού ἔχει μεγίστη ἐπίδραση στὰ κορίτσια, καὶ τὰ μεγάλα ἀκόμη, πρέπει νὰ νὰ ἐνθουσιασμένη αὐτὴ νὰ τοὺς τραγουδᾷ κι ἐρωτικὰ ἀκόμη γιὰ νὰ τὸ ἐπιδράσῃ νὰ τὸ ἐξελληνίσῃ.

Ὅλα αὐτὰ ὄγια, ἀλλὰ: «δεῖ δεῖ χρημάτων καὶ ἄνευ τούτων οὐδὲν ἔστι γενέσθαι τῶν θεόντων». Μάλιστα. Ἐχω τὴν ἰδέαν ὅτι σὲ λίγο τὰ διδασκαλεῖα θὰ γίνουν ποντικοφωλιές. Γιὰ τὴν ἐγὼ ἤλθα ἀπὸ τὴν Κύπρον. Ἐόδεψα 1910 δραχμές, ἀσπληρῶς ὑπολογισμένες, ὡς πού νὰ φτάσω ἐδῶ. Καὶ τώρα; Δὲ ξέρω δυνάμει τίνας νόμου, ἐγὼ πού τὸ μυαλό μου ἦταν δυνατό ὡς χτέες καὶ ἀνῆκε στὴ τάξῃ τῶν πρωτοβαθμίων, ἀμα πάτησα τὴν Ἑλλάδα, ξεκουρδίστηκε, χάλασε, κλοῦδίασε, ποιὸς ξέρει, κι ἔτσι μόνον τριτοβάθμιος εἶμαι. Κι ἔτσι παίρνω μόνο 240 δραχμοῦλες τὸ μῆνα. Αὐτὸ εἶναι τὸ παράπονον τοῦ τριτοβαθμίου. Πού νὰ μὲ προφτάσουν αὐτὲς σ' ἕνα μῆνα; Ἀκόμη πλαγιάζω καταγῆς χωρὶς στρώμα, καὶ τώρα Κύριος οἶδε στὸ ἐξῆς τί θὰ γίνῃ. Καὶ ὡς φαγητό μου τώρα καὶ 10 μέρες ἔχω μόνο τίς πατάτες γιὰτί; Γιὰτί δὲν μπορῶ νὰ διαθέσω περισσότερα γιὰ νὰ περνῶ καλύτερα. Ἐλα φάξε τώρα μέσα μου γιὰ νὰ βρῆς ἐνθουσιασμό. Λαθῶν ἀπῆλθε. Τί σκέπτομαι; νὰ οἰκονομήσω

ὅπως μπορῶ τὰ ναῦλα μου καὶ νὰ φύγω τοῦ χρόνου γιὰ τὴν πατρίδα μου ἐὼν χαίρειν καὶ Ἑλλάδα καὶ βουλγαρωφώνους τῆς. Ὁ μεγαλύτερος, ὁ διπλάσιος, ὁ τριπλάσιος μαθὸς ἔπρεπε νὰ δίνεται στους διδασκάλους ξενόφωνων, καὶ σὲ μᾶς οὔτε τὰ ἔξοδα ὁδοπορίας ἀπ' Ἀθηνῶν μέχρις ἐδῶ δὲν πληρώνουν.

13.11.1920

Διχὸς σας. Σ. Α., δημοδιδάσκαλος

Ἡ γλῶσσα τοῦ στρατοῦ καὶ οἱ ξενόφωνοι.

Στὴ νέα Ἑλλάδα κάθε χρόνο στρατεύεται πολὺς πληθυσμὸς ποὺ δὲν ξέρει νὰ μιλήῃ καθόλου ἑλληνικά. Γιὰ τοὺς ξενόφωνους αὐτοὺς Ἕλληνας πρέπει νὰ σκεφτῆ τὸ κράτος σοβαρὰ καὶ νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ περνοῦν ἀνεκμετάλλευτα τὰ χρόνια ποὺ οὐδὲν τοὺς ἔχη στὰ χέρια του.

Ὅσοι ὑπῆρέτησαν στὸ στρατό, ξέρουν τὸ στρατὸ καὶ ὀλεθρὸ δρόμο ποὺ πῆρε τὸ στράτευμα γιὰ τὴ γλῶσσα. Ἄν κάποιος ὅποιο δὴποτε βιβλίο τοῦ στρατοῦ θὰ δῆς νάναι γραμμῆνο σὲ μιὰ τέτοια γλῶσσα ποὺ μὲ δυσκολία τὴν καταλαβαίνει ἀκόμα καὶ ὁ γραμματισμένος. Οἱ θεωρίες ποὺ γίνονται στὸ στρατιώτη, γιὰ νὰ μάθῃ τὰ καθήκοντά του, τὰ γυμνάσια, τὰ μέρη τοῦ τουφεκιοῦ του, τὰ εἶδη τοῦ λιματισμοῦ του κτλ. γίνονται σὲ μιὰ τέτοια γλῶσσα ἀλαμπουρνέζικη, ποὺ γεννάει τὴν ἀηδία καὶ τὴν ἀπαστροφή ὅχι μόνο στὸν ξενόφωνο στρατιώτη ἀλλὰ καὶ σὲ μᾶς ποὺ ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ γεννηθῆκαμε μιλοῦμε τὴν ἑλληνική.

Τὸ σύστημα αὐτὸ ποὺ ἀκολουθοῦμε στὸ στράτευμα, εἶναι συνέχεια τοῦ κακοῦ δρόμου πούχαμε ὡς προχτές γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ στὰ σχολεῖα μας, ποὺ μᾶς ἔκαμε ὕστερα ἀπὸ 100 χρόνων ἐλεύθερο βίον νὰ μὴν μπορέσουμε νὰ μεταδώσουμε στους Τρικκαλινοὺς Βλάχους καὶ στους Ἀρβανίτες τῆς Θήβας καὶ τῆς Ἀττικῆς τὴν ἑμίλια τὴν ἑλληνική.

Βέβαιη καὶ τώρα θάναί ἢ ἀποτυχία μας, ἂν θελήσουμε νὰ σταματήσουμε στὴν ἴδια ἀντιλήψη γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ δὲ θελήσουμε νὰ σκεφτοῦμε ὠρμώτερα καὶ πρακτικώτερα.

Τι πρέπει νὰ γίνῃ.

Ἄν θέλουμε νὰ μὴν ἐπαναληφτοῦν τὰ περασμένα σφάλματα καὶ νὰ πιτύχουμε τὴ γλωσσικὴ ἀφομοίωση μιὰ ὥρα προτίτερα, πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε στὸ στρατό γιὰ τοὺς ξενόφωνους στρατιώτες μὲ τὸ ἀκόλουθο σύστημα:

1) Κάθε διδασκαλία ποὺ θὰ γίνεται στους νέους αὐτοὺς, νὰ γίνεται στὴ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς.

2) Ὅσα βιβλία εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ στρατιώτη νὰ εἶναι γραμμῆνα σὲ γλῶσσα ἀπλή καὶ εὐκολή, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὰ καταλαβαίνουν καὶ κείνοι ποὺ ξέρουν λίγα γράμματα ἑλληνικά.

3) Ἡ ἀνόητη ὀνοματολογία ποὺ ἐπικρατεῖ τώρα στὸ στράτευμα καὶ εἶναι παρμένη ἀπ' τὴν ἀρχαία, ν' ἀντικατασταθῇ μὲ ὀνόματα παρμένα ἀπ' τὴ δημοτικὴ, καὶ ἔτσι νὰ λείψουν σιγὰ σιγὰ λέξεις ἀχρησιμοποίητες καθὼς σκελετά, ὑποδύτης, φάριον μετὰ θυσάνου κτλ.

4) Νὰ φροντίσωμε ὥστε οἱ ξενόφωνοι στρατιώτες ν' ἀνακατέβουνται μὲ στρατιώτες ποὺ μιλοῦν μόνο ἑλληνικά, καὶ νὰ μὴν κατατάσσονται, ὅπως γίνεται τώρα, ὅλοι οἱ ξενόφωνοι μαζί.

5) Ὡς τόπο θητείας νὰ προτιμοῦν γιὰ τοὺς στρατιώτες τοὺς ἀλλόγλωσσους, μέρη τῆς παλιᾶς Ἑλλάδας, ποὺ θ' ἀκοῦνε μόνο ἑλληνικά.

6) Ν' ἀπαγορευταῖ στους ξενόφωνους νὰ μιλοῦν στὸ στρατό τὴ δική τους γλῶσσα, καὶ

7) Νὰ μαθαίνουν ὑποχρεωτικὰ στὸ στρατό τοὺς ξενόφωνους γράμματα ἑλληνικά. Μόνο ἂν ἐργαστοῦμε μ' ἓνα τέτοιο σύστημα, θὰ μπορέσουμε νὰ μάθουν οἱ ξενόφωνοι τὴ γλῶσσα μας καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσουν καὶ νὰ μὴν τὴν ξεχάσουν ποτέ, ἀλλιῶς βέβαιη ἀποτυχία μᾶς περιμένει.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ 24 Ἰουλίου 1920, Ὁ Δημοδιδάσκαλος Βασίλ. Γ. Οἰκονομίδης.

Γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῶν ξενόφωνων.

Τὴ στιγμή ποὺ στὸ ἑλληνικώτατο Μοναστήρι, στὸ Μορίχοβο στὴν Ἀχρίδα γιὰ τοῦ χτυπιέται φοβερὰ ὁ ἑλληνισμὸς στὴ γλῶσσα, καὶ οἱ Βούργαροι προστιμᾶρουν, φυλακίζουν καὶ δέρουν ἀλύπητα ὄσους δὲ μιλοῦν βουργαρικά, ἐμεῖς μὲ ποιὸ πρόγραμμα ἐργαζόμαστε γιὰ νὰ ἐπιβάλλουμε τὴ γλῶσσα μᾶς στους ξενόφωνους πληθυσμοὺς καὶ μὲ τί μέσα περιμένουμε γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε τὴ γλωσσικὴ μας ἀφομοίωση, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἡσυχία τοῦ κράτους;

Ἄν τὰ μέτρα ποὺ θὰ λάβουμε θὰ μοιάζουν μὲ κείνα ποὺ λάβαμε καὶ γιὰ τοὺς Βλάχους τοῦ Ἀσπροπόταμου, τοὺς Ἀρβανίτες τῆς Θήβας καὶ τῆς Ἀττικῆς, εἶναι φανερὴ ἢ τύχη ποὺ μᾶς καρτερεῖ. Μὲ τὴν εἰρήνη ποὺ τόσο προστατεύει τίς μειονότητες, δὲν εἶναι παράξενο νὰ ἴδουμε τίς μειονότητες αὐτές νὰ σηκώνουν μ' αὐθάδεια τὸ κεφάλι καὶ νὰ κἀνουν ἐκκλησιὰς δικές τους, σχολεῖα δικά τους, κοινότητες δικές τους. Ἡ ἀδράνεια καὶ τὸ ἀναποφάσιστο ποὺ μᾶς χαρακτηρίζει σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, εἶναι φόβος μήπως αὐτὸ θάξῃ τὸ κατάντημα. Ἡ λεπτότητα καὶ ἡ εὐγένεια ποὺ δείχνουμε δὲν εἶναι πάντοτε ἀρετές. Τὴ στιγμή ποὺ ἐμεῖς ὠπλισμένοι μὲ τὸ γιανταισμό, ὑπομονητικὰ καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου καρτεροῦμε ν' ἀφομοιώσουμε τὰ ξενόφωνα στοιχεῖα, ὅχι μὲ τὴ βία, ὅχι μὲ τὴν ἐπιβολή, καὶ ἀνεχόμεστε τοὺς ξενόφωνους στρατιώτες μὲ ἀνεξήγητη ἐπιείκεια νὰ γυρίζουν σὰν κοπάδια στους ἑσούς καὶ νὰ μιλοῦν καὶ τραγουδοῦν βουργαρικά, ὅταν ἀνεχόμεστε τὰ ξενόφωνα παιδιὰ στὸ σχολεῖο μας νὰ μιλοῦν σέρβικα, βλάχικα, ἐβραϊκά, οἱ γειτονές μᾶς τὴν ὥρα αὐτὴ κλείνουν τίς ἐκκλησιὰς μας καὶ διώχνουν τοὺς παπάδες μας ἢ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ λειτουργοῦν σλαβικά, παραμονεύουν σπιτί μας ν' ἀκούσουν σὲ τί γλῶσσα συνηνοοῦμαστε, μᾶς παρακολουθοῦν στὸ δρόμο, στὴν ἐργασία, στὰ συναναστροφὴ μας νὰ μάθουν πᾶς μιλοῦμε, ἀπαγορεύουν τὰ τραγούδια μας καὶ παίρνουν τὰ παιδιὰ μας στὰ σχολεῖα τους καὶ τ' ἀναγκάζουν νὰ ξεχάσουν πῶς ἔχουν τὸ αἷμα καὶ τὴ γενιὰ ἑλληνική. Καὶ ἀφοῦ τέτοιοι εἶναι οἱ γειτόνοι μας καὶ μὲ τέτοια μέσα μᾶς πολεμοῦν, ἐμεῖς ἱπποτικοί, δὲ θέλουμε νὰ τοὺς ἐγγίσουμε, τὴ στιγμή ποὺ ἀπλοῦστατα θάπρεπε ν' ἀντιγράψουμε τοὺς νόμους τους καὶ νὰ τοὺς πληρώνουμε καὶ μετὲς μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα ποὺ μᾶς πληρώνουν καὶ κείνοι, ἀφοῦ καλὰ ξέρουμε πῶς ἔχουμε γύρο μας ἔχτρο τὸ Σλάβο.

Μ' ἂν τὸ ἐπίσημο κράτος ἀποφεύγῃ νὰ ἐνεργήσῃ δραστήρια, ὁ Ἕλληνας δάσκαλος δὲν πρέπει νὰ κοιμάται. Τὴ στιγμή ποὺ μᾶς κηρύττουν ὀλοφάνερο τὸ γλωσσικὸ πόλεμο, ἓνα εἶναι καὶ τὸ δικὸ μας τὸ καθήκον: Ὡς ἐκεῖ ποὺ ἀπλώνονται τὰ σύνορα τὰ ἑλληνικά, μὲ φανατισμὸ ὡς ἐργαστοῦμε νὰ ξεριζώσουμε κάθε ἄλλη ξένη γλῶσσα καὶ νὰ θεμελιώσουμε ἀσάλευτη τὴ δική μας.

Θεσσαλονίκη 20 Ἀυγούστου 1920. Βασίλ. Γ. Οἰκονομίδης, δημοδιδάσκαλος.

Ἐνας ἀξιοματικὸς γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς.

Ἀπὸ γράμμα ἐνὸς δασκάλου.

«... Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα λοχαγὸ. Μὲ λέει μιὰ μέρα: δὲν ξέρω ἂν γίνεται καταστροφὴ στὴ γλῶσσα ἢ ὄχι, ξέρω ὅμως πῶς σὰν τὰ βιβλία τὰ γραμμῆνα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα δὲν γράφηκαν ἄλλα. Τί ὁμορφα, τί μεθοδικὰ ποὺ τὰ λένε, μοῦ ξαναλέει. Ἐχει δίκιο. Ἐνα πρᾶμα ποὺ λείπει ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικὰ αὐτὰ καὶ ποὺ εἶναι ἀρετὴ τους, εἶναι καὶ ἡ κουραστικὴ ἠθικολογία. Προτιμώτερο νὰ περιγράψουμε μιὰ ἀρετὴ, νὰ τὴν κἀνουμε ἀξιομίμητη καὶ ἀξιεράστη, νὰ λείπῃ ὅμως ἐκεῖνο τὸ σαχλό, τὸ ἀντιπαθητικὸ: «ὀφείλει ἢ ὀφείλουμε νὰ σεδῶμεθα, νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν, νὰ βοηθῶμεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, οἱ δυνατοὶ τοὺς ἀδυνατοὺς καὶ πάει συνέχεια...»

Μὲ ἀγάπη Σ. Α.

Αισχύλου, Προμηθεὺς δεσμώτης, τραγωδία, Πρόλογος και μετάφρασις Καλο-
σοφούρου Γ. Ἐλευθεροκλάκης 1921, 99 σελ., δρ. 3.

Hesseling D., Geschiedenis der Nieuwgriekse Letterkunde. Χάρλεμ
1921, 236 σελ. 60.

Χριστοφίδη Λουκά. Σύντομη επισκόπηση τῆς φιλολογίας μας ἀπὸ τοῦ 1890
ἕως σήμερα, Φιλολογικὸ πανόραμα. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Σφίγξ».
Κάιρο 1919, 27 σελ., δρ. 0,60 (γράσια γερὰ 3).

Μπαλάνου Δ., Αἱ ὀρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ. Σιδέρης
1920, 96 σελ.

Μπαλάνου Δ., Ὁ ἀπόστολος Μακράκης (1831-1905), Θεσσαλονίκη 1920,
52 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Γρηγόριος Παλαμάς».

Μπαλάνου Δ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων. 1919, 38 σελ.

Στεφανίδου Μ., Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς ἱστορίας τῶν
φυσικῶν ἐπιστημῶν. Λόγος ἐναρκτήριος. 1920, 26 σελ.

Μπαλάνου Δ., Πολιτεία καὶ ἐκκλησία, 1920, 20 σελ., Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν
«Καινὴ διδαχὴ», τ. 3, ἀρ. 2.

Μπούτουρα Α., Περὶ τοῦ πάλαι πατριαρχικῆ ἀξιώματος τοῦ μητροπολίτου
Θεσσαλονίκης. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Γρηγόριος Παλαμάς». Θεσσαλο-
νίκη, 1920, 10 σελ.

Büchener L., Saimos im Altertum. Στουτγάρδη 1920, 19 σελ. Ἀπόσπασμα
ἀπὸ τοῦ Pauly - Wissowa, Realencyclopädie der klassischen Altertumswis-
senschaft, τ. ΙΑ.

Καμπούρογλου Δ. Γρ., Ἰσπανομικὰ παράδοξα. Κολλάρος 1920, 88 σ., δρ. 2,30.

Κουκουλέ Φ., Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Ζηκάνης 1920, 128 σελ., δρ. 4.

Pallis A., To the Romans, a commentary. Λονδινὸ 1920, 190 σελ.

Λενοῦ Μ., Περὶ τσακῶνων καὶ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου 1920, 96 σ., δρ. 5.

Μπούτουρα Α., Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς προφορᾶς τῆς ἐλληνικῆς
γλώσσης καὶ τῶν σχετικῶν ἀγώνων τῶν φιλολόγων. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πανη-
γυρικὸ τόμο τῆς 75ετηρίδος τῆς Ριζαρείου σχολῆς. 1920, 17 σελ.

Θεοδοροπούλου Αὔ. Κας, Τὸ διεθνὲς γυναικῆρον συνέδριον τῆς Γενεύης.
Σύνδεσμος ἐλληνίδων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικός. 1920, 31 σελ., δρ. 0,50.

Ἵστομνήματα τῆς γεωλογικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Κ. Κτενᾶ,
Ἵπουργεῖον συγκοινωνίας, παράρτημα Δελτίου. Τεύχος 1, μετὰ 8 εἰκόνων καὶ
δύο χαρτῶν. Ἐθνικὸν τυπογραφεῖον [ἐκεῖ πουλιούνται] 1920, 87 σελ.: Κ τ ε ν ᾶ,
Ἡ ἱδρυσις τῆς γεωλογικῆς ὑπηρεσίας. — Β ο ρ ε ᾶ δ ο υ, Αἱ βασικαὶ καὶ ὑπερβα-
σικαὶ ἐκκρήξεις τῶν διαπλάσεων. — Κ τ ε ν ᾶ, Ἡ ὕδρογενανθρακοῦχος ζώνη
τῆς Δ. Ἑλλάδος.

Ἀρχισὲ νὰ τυπώνεται τὸ Φεβρουάριό καὶ
κυκλοφορῆσε στὶς 15 Ἰουνίου τοῦ 1921.

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

HORWATH ENDRE

Η ΦΕΓΓΑΡΟΝΤΥΜΕΝΗ ΣΤΟΝ «ΚΡΗΤΙΚΟ», ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

«Τὸν δὲ ὑπερουράμιον τόπον οὔτε τις
ὑμνησέ πω τῶν τῆδε ποιητῆς οὔτε ποθ'
ὑμνήσει κατ' ἀξίαν» (Φαίδρος, 247C).

Ἀπὸ διάφορους ὑπαινιγμοὺς σκορπισμένους στ' ἀποσπάσματα τοῦ
«Κρητικοῦ» μόλις κατορθώνομε νὰ συλλάβωμε ἕνα ὀπωσδήποτε
ἐνιαῖο περιεχόμενον, καὶ ἀπ' αὐτὸ βλέπομε τὸν ποιητὴ νὰ μάς πᾶν
πίσω στοὺς καιροὺς τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ τὸ ζυγὸ τῆς ἡ Κρήτης
τόσες φορές εἶχε δοκιμάσει ν' ἀποτινάξῃ ἀπὸ πάνω τῆς. Ἡ λαχτάρα
τῆς ἐλευθερίας κρυφοκαίει τὴν πονεμένη καρδιά τοῦ ραγιά, ποὺ στὰ
βουνὰ μονάχος περπατᾶει ἀγρικῶντας τὴ γλυκιὰ φλογέρα:

Στὸν Ψηλορίτη, δπου συχνὰ μ' ἀτράδουγεν ὁ πόνος,
καὶ ἔδλεπα τ' ἄστρο τ' οὐρανοῦ μεσουρανίς νὰ λάμπη,
καὶ τοῦ γελοῦσαν τὰ βουνά, τὰ πέλαγα καὶ οἱ κόμποι
καὶ ἐτάραζε τὰ σπλάχνα μου ἐλευθερίας ἐλπίδα,
καὶ ἐφώναζα: ὦ θεῖκιὰ καὶ δλη αἵματα Πατρίδα!
καὶ ἀπλωνά, κλαίοντας, κατ' αὐτὴ τὰ χέρια μὲ καμάρι
καλὴ ν' ἡ μαύρη πέτρα τῆς καὶ τὸ ξερὸ χορτάρι.

Καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡ ἐλπίδα καὶ ὁ πόνος ξεσπᾶνε σὲ ἀγῶνες ἥρωι-
κοὺς, ποὺ μὲ τόση περηφάνεια μάς τοὺς διηγεῖται ὁ Κρητικὸς:

... στὰ πρῶτα νιάτα
δταν ἐκροτούσαμε, πετώντας τὰ θηκάρια,
μάχη στενὴ μὲ τοὺς πολλοὺς ὀλίγα παλικάρια,
δταν τὸν μπομποῖ-Ἰσοῦφ καὶ τς ἄλλους δύο βαροῦσα
σὺριξα στὴ Λαθύρινθο π' ἀλαιμαργα κατοῦσα.

Μὰ ἡ ἐπανάσταση πνίγεται καὶ ἀρχίζει — ἀλλιμονο — ἡ ἐρήμωση
ἀπάνθρωπη, ἡ φρίκη:

«Τ' ἀδέλφια μου τὰ δυνατὰ» διηγείται ὁ Κρητικός μας,
 οἱ Τοῦρκοι μοῦ τ' ἀδράξαν,
 τὴν ἀδελφὴ μου ἀτίμησαν, κι ἀμέσως τὴν ἐσφάξαν,
 τὸ γέροντα τὸν κύρην μου ἐκάψανε τὸ βράδυ,
 καὶ τὴν ἀγγὴ μοῦ ρίξανε τὴ μάνα στὸ πηγάδι.

Τὸ ἥρωικό παλικάρι, ποῦ ὕστερα ἀπὸ τὴ συμφορὰ τῆς πατρίδας καὶ τῆς οἰκογένειας του μέσα στὸ βαθὺ πόνου σὰ «σε γκρεμὸ κρέμεται», γιὰ μοναδικὴ παρηγοριὰ στὸν κόσμου ἓνα «τρυφερὸ κλωνάρι» ἔχει μονάχα: τὴν ἀγαπημένη του. Θέλει νὰ τὴν πᾶη ἄλλου, μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο τῆς δυστυχίας, γιὰ νὰ τὴ σώση.—Ἡ πρώτη εἰκόνα ποῦ συναντοῦμε στ' ἀποσπάσματα παρουσιάζει τὸν Κρητικὸ μὲ τὴν ἀρραβωνιασμένη του μέσα στὴν ἀγριεμένη θάλασσα, νύχτα, παλεύονται μὲ τὰ κύματα καὶ τὸ σκοτάδι. Τ' ἀστροπελέκι μονάχα τοὺς δείχνει: κάποτε κάποτε τὸ μακρινὸ ἀκρογιάλι. Ἐνῶ προχωροῦν, ἔξαφνα σὰν κάποιον κρυφὸ μυστήριον ἀναγκάζει τὴ φύση «κάθε ὁμορφιά νὰ στολιστῆ καὶ τὸ θυμὸ ν' ἀφήση». Ἡ θάλασσα μεμιᾶς γίνεται «ὄλο ἡσυχία καὶ πάστρα»:

Δὲν εἶν πνοὴ στὸν οὐρανὸ, στὴ θάλασσα φυσώντας
 οὔτε ὄσο κάνει στὸν ἀνθὸ ἢ μέλισσα περνώντας.

Ἡ φύση μεταβάλλεται σὲ ναὸ, καὶ τὴ στιγμὴ ἐκεῖνη προβάλλει ἀπὸ τὰ κύματα ἡ Φεγγαροντυμένη. — Ἡ ὁμορφιά τῆς, ἡ καλοσύνη τῆς καὶ ὕστερα μετὰ τὴν ἔξαφάνισή τῆς, τὸ ἀκουσμα μιᾶς μελωδικῆς φωνῆς συνεπαίρνουν τὸν Κρητικὸ. Τὸν κάνουν γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ ξεχάσῃ ὀλότελα τὴ γῆ... Συνέρχεται τέλος ἀπὸ τὴν ἐκστασή του, ἔξακολουθεῖ τὸ πλέξιμο, φτάνει στὸ γιαιλό. Μὲ χαρὰ ἀπιθώνει τὸ μοναδικὸ θησαυρὸ του, τὴν ἀρραβωνιασμένη. Τὴν κοιτάζει κι εἶναι—πέθαμένη.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ «Κρητικοῦ» στὴ σημερινὴ μορφή του.

Ὅπως τὸν ἥρωα τοῦ ποιήματος, ἔτσι συνεπαίρνει καὶ μᾶς ποῦ τὸ διαβάζουμε, τὸ παράξενο φαινόμενο τῆς Φεγγαροντυμένης μὲ τὴν ὑπεράνθρωπη ὁμορφιά τῆς.

Συγγενεὺς ἢ μάλλον μοιάζει μὲ τὴν «πρασινομαλλοῦσα νεράιδα» τῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» (Πολίτ., Ππραδ. Α', ἀρ. 792), ποῦ «...τὴ νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι ἐχόρευε ἀπάνω στὰ κύματα τῆς θάλασσας». Καὶ στὸν «Πειρασμὸ» τοῦ τρίτου σχεδιάσματος τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» τὴν ξαναβρίσκομε, σὲ μιὰ μορφή ὅμως ποῦ σὰν τὴν πρασινομαλλοῦσα νεράιδα μόνον ἐξωτερικὴ συγγένεια ἔχει μὲ τὴ Φεγγαροντυμένη τοῦ «Κρητικοῦ»:

Ἀλαφροσκοπιε καλὲ, γιὰ πὲς ἀπόψε τί 'δες:
 Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
 Χωρὶς ποσῶς γῆς, οὐρανὸς καὶ θάλασσα νὰ πνένε,
 οὐδ' ὄσο κὰν ἢ μέλισσα κοντὰ στὸ λουλουδάκι,
 γύρου σὲ κάτι ἀτάραχο, π' ἀσπρίζει μὲς στὴ λίμνη,
 μονάχο ἀνακατώθηκε στὸ στρογγυλὸ φεγγάρι,
 κι ὁμορφὴ βγαίνει κορμισιὰ ντυμένη μὲ τὸ φῶς του.

Ὡστε ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ πλαστικὴ ἀποψη τὸ φαινόμενο εἶναι σὰ δημιούργημα τῆς ποιητικῆς φαντασίας τοῦ «ἀλαφροσκοπιῶτου» ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποῦ ἀπὸ τοὺς παλιούς καιροὺς ἴσαμε σήμερα δὲν παύει νὰ ἐμψυχώνει τὴ φύση μὲ διάφορα μυστηριώδη πλάσματα.

Ἐνῶ ἔτσι ἀναγνωρίζομε τὴ Φεγγαροντυμένη γιὰ γνήσιο ἑλληνικὸ πλάσμα, βρίσκομε πῶς μέσα στὸν «Κρητικὸ» μπορούμε καὶ ψυχολογικὰ νὰ ἐξηγήσωμε τὴν παρουσία τῆς: ἀπὸ τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ ἥρωα. Στερημένος πατρίδα, γονεῖς, ἀδέρφια, φίλους, ριγμένος στὴν τρομερὴ μοναξιά τοῦ ὠκεανοῦ μὲ τὸ ὄν ποῦ μαζί του μιὰ ὑπαρξὴ ἀποτελεῖ, κατεβαίνοντας στὰ πιδ βαθιὰ βάθη τῆς ψυχῆς, συναισθάνεται ἔντονα τ' ἀνθρώπινα: ἔρωτα, γυναῖκα, θάνατο καὶ χάρη. στὴ δημιουργικὴ δύναμη τῶν ψευδαισθήσεων ὅτι συναισθάνεται ἐσωτερικὰ, τὸ βλέπει σὰν πλαστικὸ δράμα, τὸ ἀκούει σὰν ἁρμονικὴ μελωδία, τὸ αἰσθάνεται ἀκόμη ἀπάνω του σὰν ἄγγελμα τοῦ χεριοῦ τοῦ ἀγγελικοῦ πλάσματος. Ὁ «Κρητικὸς» ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη συμβολικὰ μᾶς ἀποκαλύπτει κάτι ἀπὸ τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης, δείχνοντας τί δημιουργικὴ δύναμη δίνει τοῦ καλλιτέχνη ἢ Ἰδέα τῆς Γυναίκας, das ewig Weibliche.

Ἀλλὰ οὔτε ἡ λαογραφικὴ οὔτε ἡ ψυχολογικὴ ἐξήγηση δὲν ἐξαντλοῦν τὴ βαθιὰ ἔννοια τῆς Φεγγαροντυμένης. Τὴν ἱκανοποιητικὴ ἐρμηνεῖα ἄλλου πρέπει νὰ τὴ ζητήσωμε.

Οἱ καλύτεροι κριτικοὶ τοῦ Σολωμοῦ δείχνουν πῶς εἶδαν πολλὰ, ἴσως καὶ πολὺ περισσότερα παρ' ὅσα πρόφτασαν νὰ ρίξουν στὸ χαρτί γιὰ τὸ μεγάλο ποιητὴ γενικὰ, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ ποίημά ποῦ ἐξετάζομε. Ὁ Πολυλάς θαυμάζει τὸν «Κρητικὸ» γιὰ τὴ μελωδικώτατη στιχουργία, ποῦ ἡ ρυθμιστικὴ δύναμη τοῦ στίχου του εἶναι «σχεδὸν μουσικοειδής», ἐξαίρει τὴ ρομαντικὴ καὶ ἀνατολικὴ ζωηρότητα «μὲ τὴν ὁποῖαν θεοποιεῖται τὸ αἰσθηματικὴ ἀγάπης» μέσα σ' αὐτὴ τὴ «ρομαντικὴ ποίηση ὅπου εἰκονίζεται μιὰ τωόντι ἑλληνικὴ ψυχὴ, εἰς τὴν ὁποῖα συγχωνεύονται ἡ ἀνδρεία, ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ παθητικώτατη λατρεία τῆς ἀγαπημένης γυναίκος.» (Σολωμοῦ τὰ εὑρισκόμενα

(σ. 32, 47 εἰς. Κέρκυρα 1859). Ὁ Κ. Παλαμάς (ἐκδοση βιβλιοθήκης Μαρασλή 1901) βλέπει πολὺ περισσότερο: Μιλᾷ γιὰ τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη καὶ τὰ νοήματα στὸν «Κρητικὸ» καὶ σὲ ἄλλα ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ «ποὺ ἀναδρύζονται ἀπὸ κόσμους ἰδεατοῦς καὶ πρὸς ἐκείνους ἀγωνίζονται νὰ ξανασηκωθοῦν», ἀναφέρει «κάλλη πνευματικὰ καὶ ὑπερούσια», καὶ ἀποκάτω ἀπὸ τὸ πλάτος τὸ κυματιστὸ καὶ τὴ μουσικὴ λεπτότητα τοῦ στίχου ξανολίγει «τὴν ὑπερκόσμια ψυχὴ ποὺ θέλει νὰ χωρέσει μέσα του». Τὰ λόγια τοῦ Παλαμά γιὰ τὸ μεταφυσικὸ βᾶθος τοῦ «Κρητικοῦ» τ' ἀπαντᾷ καὶ στὴ βαθιὰ μελέτη τοῦ Καλοσγούρου (Σολωμοῦ, Ἰταλικά ποιήματα 1921): «Ὁ Κρητικὸς .. μᾶς φέρνει ψηλὰ σὲ κόσμους ἰδεατοῦς». Ὁ ἴδιος μᾶς φανερῶνει καθαρὰ ὄλο τὸ «βάθος οὐσίας» τῶν σολωμικῶν ἔργων: «Ἡ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ... ἰδανιστικὴ... ἀνεβαίνει σ' ἕναν κόσμον ἰδεῶν καὶ ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸν σαρκώσῃ τόσο δυνατὰ, ὥστε νὰ φαίνεται κόσμος πραγματικώτατος ἐνῶ εἶναι ἰδανικώτατος, σὲ βαθμὸ ποὺ πολὺ σπάνια βρίσκεται σὲ ὅλη τὴν παγκόσμια ποίηση».

Καὶ οἱ τρεῖς μελέτες ποὺ ἀνάφερα — οἱ μόνες ποὺ πρέπει νὰ λογαριαστοῦν προκειμένου γιὰ τίς φιλοσοφικὲς ἰδέες τοῦ ποιητῆ — σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὸν προσρισμὸ τους (τῶν δυὸ πρώτων οἱ μελέτες ἀποτελοῦν προλόγους ἐκδόσεων, ἀλλὰ καὶ τοῦ Καλοσγούρου ἡ μελέτη ἀναφέρεται περισσότερο στὴ μετάφραση ἰταλικῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ) γενικοὺς χαρακτηρισμοὺς δίνουν καὶ ὄχι χεροπιαστὲς ἀποδείξεις βγαλμένες ἀπὸ ἀναλυτικὴ — μπροστὰ στὰ μάτια μας γινωμένη — ἐξέταση τῶν ἔργων. Σ' αὐτὸ πρέπει ἴσως ν' ἀποδώσωμε πῶς ὅσοι μιᾶνε γιὰ τὴν πηγὴ τῆς σολωμικῆς φιλοσοφίας καὶ αἰσθητικῆς τὴ βρίσκουν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ Hegel καὶ γενικὰ στὴ γερμανικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς, ἀναφέροντας ἀκόμη καὶ ἄλλα ὀνόματα, πάντοτε ὁμῶς ἀπὸ τὴ νεώτερη φιλολογία.

Ζητώντας στὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ ξένη ἐπίδραση, ἢ καλύτερα πνευματικὴ συγγένεια τοῦ ποιητῆ μὲ ἄλλες μεγαλοφυΐες τῆς παγκόσμιας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, δὲν πρέπει νὰ ξεχάσωμε καὶ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν εἶδα ἀκόμη ν' ἀναφέρεται τ' ὄνομα τοῦ Πλάτωνα σχετικὰ μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ Σολωμοῦ. Κι ὁμῶς στὸν «Κρητικὸ» ἔχομε κλασικὸ παράδειγμα γιὰ τὴ στενὴ ἰδεολογικὴ συγγένεια αὐτῶν τῶν δυὸ θεῶν πνευμάτων, πλασμένων ἀπὸ τὴν ἴδια γῆ, τὴν ἴδια θάλασσα, τὸν ἴδιο οὐρανό: ἀπὸ τὸ χῶμα τὸ ἑλληνικόν, ἀπὸ τὰ νερά τὰ ἑλληνικὰ κι ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ οὐρανόν.

«Ἡμῖν ἢ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὐσα» λέει

ὁ Πλάτωνας στὸ Φαίδωνα (72E) «καὶ... ἀνάγκη ποὺ ἡμᾶς ἐν προτέρῳ τινὶ χρόνῳ μεμαθηκέναι, ἃ νῦν ἀναμνησκόμεθα». Καὶ ἀκόμη βλέπομε στὸ «Φαίδρο» (249): «Δεῖ γὰρ ἄνθρωπον ξυτιέναι κατ' εἶδος λεγόμενον ἐκ πολλῶν ἰδῶν αἰσθήσεων εἰς ἕν λογισμῶ ξυναιρούμενον. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἀνάμνησις ἐκείνων, ἃ ποτ' εἶδεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ συμπορευθεῖσα θεῶ καὶ ὑπεριδοῦσα ἃ νῦν εἶναι φαμεν, καὶ ἀνακύψασα εἰς τὸ ὄν ὄντως». Τί ἄλλο μᾶς λένε οἱ στίχοι τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὸ στόμα τοῦ Κρητικοῦ γιὰ τ' ὄραμα τῆς Φεγγαροντυμένης:

Τὴν κοίταξα ὁ βαριόμοιρος, μὲ κοίταξε κι ἐκεῖνη
ἔλεγα πῶς τὴν εἶχα ἰδεῖ πολὺν καιρὸν ὀπίσω,
κάν σὲ νὰ ζωγραφιστὴ μὲ θαυμασμὸ περίσσο,
κάνε τὴν εἶχε ἐρωτικὰ ποιήσει ὁ λογισμὸς μου
κάν τ' ὄναιρο, ὅταν μ' ἔθρεφε τὸ γάλα τῆς μητρός μου
ἦτανε μνήμη παλαιή, γλυκιὰ, κι ἀστοχισμένη,
ποὺ ὀμπρὸς μου τώρα μ' ὄλη τῆς τὴ δύναμη προβαίνει.

Τί ἄλλο ἀπὸ καθαρὰ πλατωνικὲς ἰδέες ἐνσαρκώνονται στὴ μορφὴ τῆς Φεγγαροντυμένης; Στὸν κόσμον ὅπου μᾶς ὀδηγᾷ ἡ πλατωνικὴ ἀνάμνηση, σὲ θεϊκὴ ἀταραξία ὑπάρχουν τὰ ὄντως ὄντα: ἡ ὁμορφιά, ἡ καλοσύνη, ἡ δικαιοσύνη... μὲ μιὰ λέξη οἱ ἰδέες. Τὸ ὄντως ὄν εἶναι «εἰλικρινές, καθαρὸν, ἀμεικτον, ... μὴ ἀνάπλευν σὰρκῶν τε ἀνθρώπων καὶ χρωμάτων καὶ ἄλλης πολλῆς φλυαρίας θνητῆς» (Συμπόσιον 211 B). Καὶ στὸ σολωμικὸ ποίημα ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς γενικοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν στίχων:

ἔτρεμε τὸ ὄρατό φῶς στὴ θεϊκὰ θεωρῶ τῆς
στὰ μάτια τῆς δόξαυρα καὶ στὰ χρυσὰ μαλλιά τῆς

ποὺ εἶναι γέννημα τῆς λαϊκῆς φαντασίας καὶ γι' αὐτὸ δικαιολογοῦνται εὐκολὰ σ' ἕνα ποιητῆ, ποὺ μαζὶ ἀπλὸς καὶ ἀριστοκρατικὸς εἶναι, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὴν ποιητικὴ παράσταση, ἐκτὸς λοιπὸν ἀπ' αὐτὰ τὰ λίγα στοιχεῖα τίποτε ἄλλο δὲ μᾶς θυμίζει ὕλη, γῆ στῆς ἰδέας τὸ παρουσίασμα. Βλέπομε μόνον τὴ μαγικὴ ἐπίδραση ποὺ ἔχει ἡ ἐμφάνιση τῆς Φεγγαροντυμένης στὸν κόσμον τριγύρω τῆς. Ἡ φύση προαισθάνεται τὸν ἐρχομὸ τῆς καὶ σὰν ἀπὸ μυστηριώδη διαταγὴ στολιζέται κάθε ὁμορφιά. Ἄκρα σιωπὴ βασιλεύει στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ θάλασσα:

Ἐκοίταξε τ' ἀστέρια, κι ἐκεῖνα ἀναγαλλιάσαν,
καὶ τὴν ἀχτινοβόλησαν καὶ δὲν τὴν ἐσκεπάσαν
κι ἀπὸ τὸ πέλαο ποὺ πατεῖ χωρὶς νὰ τὸ σουφρώνη,
κυπαρισσένιο ἀνάερα τ' ἀνάστημα σηκώνει,

κι άνει τ'ς άγκάλες μ' έρωτα και με ταπεινοσύνη,
κι έδειξε πάσαν όμορφιά και πάσαν καλοσύνη.
Τότε από φως μεσημερνό ή νύχτα πλημμυρίζει,
κι ή χείρις έγινε ναός που δλούθε λαμπυρίζει.

Ένω ό Κρητικός της δείχνει τις πληγές της ψυχής του, του δάκρυου της μιá ρανίδα πέφτει στο χέρι του. Το δάκρυ εκείνο το μεταμορφώνει δλόκληρο, τονέ συνοδεύει σ' όλη του τη ζωή:

«Έχάθη, αλιά μου! άλλ' άκουσα του δάκρυου της ρανίδα
στο χέρι, πούχα σήκωτό μόλις έγω την είδα. —
Έγω από κείνη τή στιγμή δέν έχω πλιά το χέρι,
π' άγνάντευεν άγαρηνό κι έγύρευε μαχαίρι
χαρά δέν του 'ναι ό πόλεμος.»

Τό δάκρυ εκείνο, που του δίνει δύναμη που δέν είχε «μήτε στά πρώτα νιάτα», του γίνεται σά θαυματουργό βάλαμο ευεργετικό, σέ στιγμές που από το βαθύ αίσθημα της δυστυχίας του κοντεύει νά χάνη το μυαλό του:

«Κι όταν χορτάτα δυστυχιά τά μάτια μου ζαλεύουν,
άργά, κι όνειράτα σκληρά την ξαναζωντανεύουν,
και μέσα σ' άγριο πέλαγο τ' άστροπελέκι σκάη,
κι ή θάλασσά νά καυτιπή την κόρη άναζητάη,
ξυπνώ φρενίτης, κάθουμαι, κι ό νοός μου κινδυνεύει,
και βάνω την παλάμη μου, κι άμέσως γαληνεύει. . . .»

Κοντά στη Φεγγαροντυμένη — άγγελο της όμορφιάς και της καλοσύνης, φερμένο από τον πλατωνικό ούρανό στη γή — παρουσιάζεται κι ένα άλλο όν του ίδιου υπερφυσικού κόσμου. Θα τ' ώνόμαζα άρμονία. Έννοώ τον ούράνιον ήχο που άκούει ό έκστατικός Κρητικός:

«Αλλά το πλέξιμο άργουνε, και μου τ' αποκοιμούσε
ήχος, γλυκύτατος ήχος, όπου με προοδοούσε.»

Μά την όμορφιά της φωνής εκείνης ό ποιητής δέ μας τή περιγράφει μας φέρνει στο νοού όμως κάτι άλλα, πιο κοντά κείμενα στίς αισθήσεις μας, για νά δείξη πως όλα τά γνωστά ώραία είναι μικρά νά συγκριθούν με κείνη τή μελωδία:

«Δέν είναι κορασιάς φωνή στα δάση που φουντώνουν,
και βγαίνει τ' άστρο του βραδιού και τά νερά θολώνουν,
και τον κρυφό της έρωτά της φύσης τραγουδάει,
του δέντρου και του λουλουδιού, που άνοίγει και λυγάζει
δέν είν' άηδόνι κρητικό, που παίζει τή λαλιά του
σέ ψηλούς βράχους κι άγριους, όπ' έχει τή φωλιά του. . . .»

Δέν είν φιαμπόλι το γλυκό, όπου τ' άγρίκαα μόνος
στον Ψηλορίτη, όπου συχνά μ' έτράβουνεν ό πόνος. . .
λαλούμενα, πουλί, φωνή, δέν είναι νά ταιριάζη,
ίσως δέ σώζεται στη γή ήχος, που νά του μοιάζη.»

Και ξέρομε πως ή πλατωνική ιδέα καμιά σχέση με το σώμα δέν έχει, ή ψυχή μοναχή της χωρίς το κορμί μπορεί νά τήν άγκαλιάση σ' όλη της τήν όμορφιά. Έκείνος λοιπόν που θέλει νά ζήση με την ιδέα, πρέπει ν' άρνηθή το σώμα: «Όταν δέ γε αύτή καθ' αύτήν σκοπή — δηλαδή ή ψυχή χωρίς νά «προσchrήται τφ σώματι εις το σκοπείν τι» — εκείσε οίχεται εις το καθαρόν τε και άει όν και άθάνατον και ώσαύτως έχον. . . ως συγγενής ούσα. . .» (Φαίδων, 79 CD), «έως αν το σώμα έχωμεν και συμπεφυρμένη ή ήμων ή ψυχή μετά του τοιούτου κακού, ού μή ποτε κτησώμεθα Ικανώς ού επιθυμούμεν» (Φαίδων, 66 B). Για τουτό δέν είναι τυχαία σύμπτωση που άπαντάμε και στον «Κρητικό» την ίδια επιθυμία του χωρισμού του σώματος και ψυχής για την τέλεια άπόκτηση της ιδέας:

«Μόλις είν' έτοι δυνατός ό Έρωτας και ό Χάρος.
Μ' άδραχνεν όλη την ψυχή, και νάμπη δέν ήμπορει
ό ούρανόσ, κι ή θάλασσα, κι ή άκρογιαλιά, κι ή κόρη
με άδραχνα, και μ' έκανε συχνά ν' άναζητήσω
τή σάρκα μου νά χωρισθώ για νά τον άκλουθήσω.»

Έτσι ξεδιαλύνει ή φιλοσοφική έρμηνεία το άίνιγμα της Φεγγαροντυμένης. Ιδιαίτερα, μας δίνει χεροπιαστή άπόδειξη για την ιδεολογική συγγένεια του ποιητή μας με την πλατωνική φιλοσοφία, γενικώτερα μας άποκαλύπτει έναν δλόκληρο κόσμο, όπου άληθινά ζούσε ό Σολωμός: το φιλοσοφικό ιδεαλισμό, την πηγή δηλαδή όλων των φιλοσοφικών ποιημάτων του της έποχής που άρχισε με τον «Κρητικό». — Η ψυχολογική έρμηνεία δικαιολόγησε τή θέση που κατέχει το φαινόμενο της Φεγγαροντυμένης στη συνέχεια του ποιήματος, ή λογογραφική, πλαστική έρμηνεία έδειξε τή σημασία του για τον πολυ κόσμο, ή φιλοσοφική έρμηνεία φανέρωσε μπροστά μας τή βαθιά σημασία που έχει για τον ίδιο τον ποιητή.

«Τό ποίημα εργάζεται. . . για την άληθινήν ούσία» λέει ό ίδιος στους Στοχασμούς του, «άλλά εις τρόπον ώστε νά μή το καταλάβουν είμη οι νόες οι γυμνασμένοι. . . με τρόπον άπλό. . . θρέφοντας τή Μορφή με τύπους δημοτικούς. . .». Και στον «Κρητικό», φροντίζοντας νά σφιχτοδέση το έπεισόδιο στο κορμί του ποιήματος με δεσμούς ψυχολογικούς, ώστε νά μή χαλάση την ένότητά του — μεταχειριζόμενος

μιά μορφή πλασμένη από την ελληνική φαντασία και οικεία σ' όλο-
κληρον το λαό για να εξασφαλίσει την ποιητική αληθοφάνεια — κατορ-
θώνει να εκφράσει σε απλό έντυμα νοήματα άριστοκρατικά σε τέλεια
ποιητική άρμονία.

Τά έργα του Σολωμού, από τον «Κρητικό» και ύστερα σά να
μη δικαιολογούσαν και τόσο τά λόγια του Πλάτωνα στο «Φαίδρο»
(247 C): «Τόν δέ υπερουράνιον τόπον οὔτε τις ὕμνησέ πω τῶν
τῆδε ποιητῆς οὔτε που ὕμνήσει κατ' ἀξίαν...».

Ἡ ἰδεολογική συγγένεια του Σολωμού με τον Πλάτωνα, και γενικά στο
σύνολο και μερικά στις λεπτομέρειες, αξίζει να αποτελέσει θέμα ιδιαίτερης ανα-
λυτικής μελέτης.

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

ΠΡΙΝ ΚΑΟΥΝ

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ Τ' ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ

*Στους δασκάλους που τά δίδαξαν
ή μελέτη αυτή αφιερώνεται.*

Σας δόθηκε ή ευκαιρία να διδάξετε για λίγα χρόνια στο σχο-
λείο σας τά νέα αναγνωστικά, που σας τά έφερε έξαφνα ένας νόμος
και, καθώς σας είπαν, μια μεταρρύθμιση εκπαιδευτική.

Πολλοί από σας, ακόμη και όσοι δέν έμεναν ευχαριστημένοι με
τά παλιά τους αναγνωστικά βιβλία, ίσως να ξαφνιστήκατε και να
δυσκολευτήκατε στην αρχή με την άσυνήθιστη αυτή σχολική
γλώσσα, που δέν υποτάζονταν στον κανόνα της αρχαίας γραμμα-
τικής. Όσο συνηθίζατε όμως με τά νέα βιβλία, και μαθαίνατε και
σείς από τά παιδιά του σχολείου σας, παρατηρούσατε πως αυτά
διάβαζαν τώρα πολύ πιο ευχάριστα, εύκολα κι εκφραστικά, και πως
έξωτερικεύονταν μ' αυτή, προσφορικά και γραπτά, εύκολότερα.

Και τό καταλαβαίνατε, πως ή μητρική των παιδιών γλώσσα, ή
κοινή γλώσσα όλων μας έξω από ασήμαντες συνήθως μικροδιαφορές
στο λεξιλόγιο, είναι τό καλύτερο και τό μοναδικό όργανο του λαϊκού
σχολείου, αν θέλωμε να μη θυσιάσωμε και να μη ματαιώσωμε τό
μεγάλο του σκοπό.

Και θα τό καταλάβατε και τό άλλο: πως για τις δυσκολίες που
ίσως ακόμη να βλέπατε και που σας εμπόδιζαν ίσως ν' αγαπήσετε
τή γλώσσα αυτή όσο της αξίζει, σαν έλληνες, σά λαός και σείς και
σά δάσκαλοι, δέν έφταιγε ή γλώσσα παρά εσείς. Έσείς που χρόνια
και χρόνια είχατε διδαχτή κι είχατε ύστερα και διδάξει την άλλη
γλώσσα και την αρχαία γραμματική, με τό ευ και τό ου εν τέλει λέ-
ξεως και τά εις ρα δισύλλαβα, εσείς που και τώρα ίσως ακόμη επη-
ρεάζεστε στην κρίση σας περισσότερο κι απ' ό τι τό νομίζετε, από
τή σημερινή στραβή εξάρτηση του λαϊκού μας σχολείου από τό έλλη-
νικό και τό γυμνάσιο.

Καὶ θὰ προσέξατε βέβαια ἀκόμη καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν. Θὰ εἶδατε κοντὰ στὰ γνώριμά σας ἀπὸ ἄλλοτε βιβλία, ζωντανεμένα τώρα κάτω ἀπὸ τὴν καινούρια τους γλωσσική φορεσιά, καὶ ἄλλα νέα. Ἴσως καὶ αὐτὰ, μερικά τους, νὰ ξένισαν πολλοὺς ἀπὸ σᾶς. Μὰ καὶ σεῖς, καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι ὅσοι ἀμέσως τ' ἀγαπήσατε καὶ τὰ δεχτήκατε σὰν πολῦτιμο σύντροφο στὸ βαρὺ σας ἔργον, θὰ καταλάβετε πὼς δὲν ἦρθαν νὰ κλονίσουν κανένα θεμέλιον τῆς ἑλληνικῆς οἰκογένειας καὶ κοινωνίας, καθὼς τὸ κήρυξαν οἱ ἀνίδεοι καὶ οἱ ἀσυλλόγιστοι, καὶ πὼς τὸ καινούριον ποὺ ἔφεραν στὴς σκοτεινόκλειστες αἰθούσες τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, ἦταν κάποια πνευματικὴ ζωῆς, ἢ προσπάθεια γιὰ ὁμορφιὰ καὶ γιὰ χαρὰ, γιὰ μιὰν ἀληθινώτερη καὶ μεγαλύτερη Ἑλλάδα.

Καὶ θὰ τὸ συλλογιστήκατε βέβαια καὶ ἐδῶ πάλι, πὼς ἂν δὲ σᾶς ἄρεσαν πάντοτε τὰ βιβλία αὐτὰ, καὶ ἂν σᾶς δυσκόλευαν κάποτε νὰ τὰ διδάξετε, πὼς τὸ λάθος δὲν ἦταν πάντα δικό τους, τῶν βιβλίων, παρὰ δικό σας.

Τὸ νέο κράσι, εἶπε ὁ Χριστὸς, χρειάζεται καινούρια ἀσκήσια. Εἶναι δυνατὸν ἕνας δάσκαλος ζυμωμένος μ' ἕνα σύστημα καὶ μελετημένος μ' ἕνα εἶδος βιβλίου, νὰ προσαρμοσθῆ γρήγορα σ' ἕνα σύστημα καινούριον καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ βιβλία διαφορετικά, μένοντας αὐτὸς ἴδιος καὶ ἀπαράλλαχτος ὅπως ἦταν πρίν;

Ἀλήθεια «ῥήγγυνται οἱ ἀσκοί, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπόλλυνται» (Ματθ. 9,17).

Καὶ πίσω ὅμως ἀπὸ τὰ καινούρια βιβλία ποὺ βλέπατε σιγὰ σιγὰ νὰ βγαίνουν, μὲ τὴ γλῶσσα τους καὶ μὲ τὸ περιεχόμενό τους, μὲ τὰ σωστά τους καὶ μὲ τὰ λάθη τους — γιὰ τὴν θὰ ἔγιναν βέβαια καὶ λάθη, ἀκόμη καὶ ἂν γελάστηκε ἐκεῖνος ὁ μέγας καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον, ποὺ ἔγραψε καὶ ξανάγραψε πὼς πολλοὶ δάσκαλοι δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τί θὰ πῆ ἡ στάνη, μιὰ λέξη ἰδιωματικὴ καὶ ἄγνωστη, ἀκόμη καὶ ἂν γελάστηκαν ἄλλοι σπουδαιότατοι παιδαγωγοί, ποὺ ἄδικα γύρευαν μέσα στὰ «Ψηλὰ βουνά», τὰ τόσο ἑλληνικά, τὴ λέξη πατρίδα — θὰ νιώσατε πίσω ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὴν προσπάθεια ποὺ πάντοτε φώτιζε τὴ μεταρρύθμιση καὶ ἠδηγοῦσε τοὺς ἐργάτες τῆς καὶ θὰ καταλάβετε καὶ τὴν πίστη τους, ποὺ ὑπομονετικά, ἐπίμονα, σχεδὸν μὲ πείσμα συνέχιζαν ἀκλόνητοι μὲ τὸ ἀποφασισμένο πρόγραμμα τὸ ἔργον τους στὸ χαραγμένο δρόμον, ἀδιάφοροι πρὸς τὴς φωνὰς ποὺ ὑψώνονταν κάθε τόσο ἀπειλητικὲς — ἐνῶ

θὰ ἦταν τόσο εὐκόλο μὲ ἔγκαιρη συμβιβαστικὴ ὑποχωρητικότητα νὰ στομώσουν τὴν ἀντίδραση, πετυχαίνοντας ἔτσι μιὰ εὐκόλη νίκη.

* * *

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση δὲν ἦταν νὰ σταματήσῃ στὴν ἐκδοσὴ τῶν ἀναγνωστικῶν ποὺ εἶδατε. Εἶχαν νὰ γίνουν πολλὰ ἀκόμη, πάρα πολλὰ, γιὰ νὰ δημιουργηθῆ ἕνα λαϊκὸ σχολεῖον ἀξιοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ γιὰ νὰ ἐξυψωθοῦν πνευματικὰ καὶ ὕλικά οἱ λειτουργοὶ του, οἱ σημερινοὶ καὶ οἱ αὐριανοί, ἔτσι ποὺ νὰ βαδίσωμε ἀληθινὰ στὴν ἀναγέννησιν τῆς ἑθνικῆς παιδείας. Πολλοὶ παράγοντες θὰ ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ ἕνα τέτοιο πρᾶμα, καὶ μόνο σιγὰ καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ μπορούσε νὰ πάρῃ σάρκα ἕνα τέτοιο ὄνειρον.

Μὰ καὶ τὸ λίγο ποὺ ἔγινε, μὲ τοὺς λίγους ποὺ βρέθηκαν πρόθυμοι καὶ ἱκανοὶ νὰ συνεργαστοῦν γι' αὐτό, εἶναι σημαντικό καὶ δὲν πρέπει νὰ χαθῆ. Τὸν κίνδυνον ὅμως αὐτὸ τὸν ἔφερε ἡ πολιτικὴ ἀλλαγὴ.

Εἶναι βέβαια λυπηρὸ ποὺ κινδυνεύουν στὴν πατρίδα μας ζητήματα μὲ τόσο καθολικὴ σημασία καὶ σπουδαιότητα ν' ἀλλάζουν κάθε φορὰ μαζί μὲ τὴν κυβέρνησιν, καταντώντας τὰ κλοτσασκούφια τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Μὰ ἦταν μοιραῖον, μιὰ καὶ δὲ ζητήθηκε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τοῦ λαϊκοῦ σχολείου ἀπὸ σᾶς τοὺς λειτουργοὺς του, νὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ φωτεινὴ κυβερνητικὴ πρωτοβουλία.

Κι ἔτσι, μὲ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τοῦ περασμένου χρόνου, ὅχι μόνο φαίνεται πὼς ἐμποδίστηκαν καὶ ξεχάστηκαν οἱ ἄλλες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξύψωσιν τῆς παιδείας, μὰ καὶ πάει νὰ χαθῆ μαζί μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικά καὶ τὴ λαϊκὴ τους γλῶσσα ἕνα σπουδαιότατον ἀπόχτημα τοῦ λαϊκοῦ μας σχολείου.

Εἶχαμε μπῆ στὸ ὑπουργεῖον γιὰ νὰ βοηθήσωμε νὰ ἐφαρμοσθῆ ἄριστόν ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα, καὶ τὸ δηλώσαμε ἐξαρχῆς καὶ στὴ νέα κυβέρνησιν, πὼς θὰ μέναμε μόνο ἂν θὰ συνεχίζονταν τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο, μὲ τ' ὅποῖον ἦταν ἀναπόσπαστα ἐνωμένη ἡ παρουσία μας ἐκεῖ καὶ γιὰ νὰ τῆς εὐκολύνωμε τὴν ἀπόφασιν, τῆς ὑποβάλαμε μὲ τὴν ἐξήγησιν αὐτῆς τὴς παραιτήσεως μας.

Αὐτὲς ὅμως ἔγιναν ἀμέσως δεκτὲς καὶ ἔτσι φανερώθηκε ἡ ἐξαρχῆς ἐχθρικὴ διάθεσιν τοῦ νέου ὑπουργείου τῆς παιδείας στὴ μεταρρύθμιση μόνον ἀπὸ ἄλλους λόγους, ἄσχετους καὶ γιὰ κακὴ τύχην νεοελληνικὴν, τὸ κατώρθωσαν μόλις σήμερον, ὕστερον ἀπὸ ὀχτὼ μῆνες, νὰ τροποποιήσωμε τὸ νόμον τῶν διδαχτικῶν. Ἡ ἀπόφασιν ὅμως ἦταν καμωμένη ἀμέσως ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴν, καὶ εἶναι σήμερον καὶ ἡ αἰτιολογία τῆς ἔτοιμης ἀπὸ καιροῦ, διατυπωμένη στὴν ἐκθεσὴ ἐπι-

τροπῆς ἔξι σοφῶν παιδαγωγῶν καὶ γλωσσολόγων, ποὺ τοὺς διώρισε ὁ ὑπουργὸς τῆς παιδείας γιὰ νὰ τοῦ ἐξηγήσουν μὲ ποιά γλῶσσα θὰ μορφώση καλύτερα τὸ λαϊκὸ σχολεῖο τοὺς αὐριανούς του πολῖτες καὶ πῶς θὰ διδαχτῆ ἡ γλῶσσα αὐτή. Στὴν ἐκθεση αὐτὴ στηρίχτηκε καὶ ἡ εἰσηγητικὴ ἐκθεση στὸ νομοσχέδιο ποὺ ὑποβλήθηκε στὴ Συντακτικὴ συνέλευση, γιὰ ν' ἀντικαταστήσῃ τὰ σημερινὰ ἀναγνωστικὰ μὲ τὰ παλιὰ τῆς καθαρεύουσας.

* *

Οἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματα ποὺ ἔβγαλε ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἔξι σοφῶν, ἀφοῦ σοφὰ μελέτησε τὸ ζήτημα ποὺ ἑκατὸ χρόνια τώρα βασάνιζε ἄλυτο τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ μόρφωση, δημοσιεύτηκαν σὲ ἰδιαίτερο βιβλίο.

Δυσκολία δὲ βρίσκει ἡ ἐπιτροπὴ καμιά στὴν καθαρεύουσα, ποὺ νὰ βγάξῃ τὸ λαϊκὸ σχολεῖο ἀπὸ τὸ σκοπὸ του.

Βρῆκε ὅμως—καὶ συμφώνησαν σ' αὐτὸ καὶ σὲ ὅλα τ' ἄλλα, καὶ τὰ ἔξι μέλη τῆς ἐπιτροπῆς—πῶς ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν εἶναι «ιδιόρρυθμον δημιούργημα» ἐκείνων ποὺ τὰ ἔγραψαν καὶ ποὺ τὰ διώρθωσαν· κάτι ποὺ δὲν τὸ μιλεῖ κανεὶς στὴν Ἑλλάδα καὶ ποὺ ἀκόμη καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ σχολείου δὲν τὸ καταλαβαίνουν—«τοῖς μαθηταῖς ἀκατανόητον»—ἓνα «δημιούργημα ἀπαίσιον» ποὺ δὲ βρίσκεται σὲ «οὐδεμίαν ἐπαφήν» μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ, ἓνα ἀνακάτωμα τέλος πάντων ἀπὸ λέξεις ἰδιωματικές, χυδαιότατες ἢ ἀσυνήθιστες καὶ ξεχασμένες καθὼς μάνα, παπποῦδες, πηδοῦσαν, ἔγλειψε, κουδούνια, καὶ ἄλλες. Ἀκόμη κι ἡ γραμματικὴ τῶν λέξεων αὐτῶν εἶναι «τερατώδης», ἀφοῦ στοὺς τύπους της καὶ στὰ παραδείγματά της μαζεύτηκε «ἅπας ὁ βόρβορος τῶν τριόδων, πᾶν ὅτι ξενικόν, βάρβαρον, χυδαῖον, εἶχε ποτε εἰσαχθῆ εἰς τὸ στόμα τῶν κατωτάτων λαϊκῶν στρωμάτων»—ἀκόμη καὶ πολλὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις «ἐν χρήσει παρὰ τοῖς φαυλοβίοις».

Ἀνάλογη ἦταν ἡ ἐτυμολογία τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὸ περιεχόμενο ὄλων τῶν καινούριων ἀναγνωστικῶν εἶναι ὅλα τους «ἀναγνωστικὰ ἔξαμβλώματα», «ἐκχυδαίστικὰ τῆς ψυχῆς» τῶν μικρῶν ἑλληνόπαιδων, καὶ πρέπει ὅλα τους νὰ καοῦν μαζί μὲ τὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας τους.

* *

Αὐτὴ ἦταν ἡ κρίση τῆς ἐπιτροπῆς τῶν σοφῶν ποὺ διωρίστηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, καὶ σ' αὐτὴ στηρίχτηκε ὁ γέρος νόμος.

Ἀπάνω ὅμως ἀπὸ τὸ πέρασμα τῶν κυβερνήσεων καὶ τὶς ἐφημέρες τους ἀποφάσεις στέκονται οἱ βαθύτερες ἀνάγκες τῆς κοινωνίας καὶ ἡ μυριόστομη κραυγὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Οὔτε καὶ μπορεῖ μιὰ μεταρρύθμιση ποὺ ζητήθηκε τόσο κατηγορηματικὰ ἀπὸ τὴν πιὸ φωτισμένη σύγχρονη ἑλληνικὴ διάνοηση νὰ ξαναγίνῃ χαρτὶ καὶ λεπτομέρεια τῆς ἱστορίας, γιὰτὶ ἔτσι τὸ θέλησε ἡ καθυστερημένη τύφλωση ἀμεταδίδαχτου μανταρινισμοῦ κι ἡ στραβὴ ἀπόφαση μιᾶς κακῆς ὥρας.

Καὶ τώρα ποὺ ἡ ἀπόφαση αὐτὴ πραγματοποιήθηκε, καὶ νομοθετήθηκε νὰ ξαναφύγῃ ἡ δημοτικὴ, ὄχι ἀπὸ τὰ χελλὴ μας, μὰ ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ καὶ μαζί μὲ τ' ἀναγνωστικὰ, ὁ ἀγῶνας γιὰ ν' ἀναχτηθῆ ὅτι μιὰ φορὰ ἀποχτήθηκε ἔχει νὰ συνεχιστῆ. Τώρα ὅμως πιά δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ διδασκαλικὸς κόσμος νὰ μένῃ βουβός.

Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐσεῖς, ὁ κόσμος τῶν δασκάλων, νὰ μένετε σήμερα ἀκόμη καὶ πάντοτε θεατὲς ἀδιάφοροι στὸν ἀγῶνα ποὺ γίνεται μέσα στὴν κοινωνία γιὰ νὰ μορφωθῆ ὁ λαός, γιὰ νὰ ἐξυψωθῆ τὸ λαϊκὸ σχολεῖο, γιὰ ν' ἀναγεννηθῆ ἡ ἔθνικὴ παιδεία.

Δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀδιαφορήσετε ἐσεῖς, οἱ δάσκαλοι τοῦ σχολείου αὐτοῦ—οἱ ἴδιοι ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὰ σπλάχνα—ποὺ μαζί μὲ τὸ σχολεῖο σας οἱ ἴδιοι πρῶτα θὰ ὑψωθῆτε καὶ θὰ ὑψώσετε.

Δὲν μπορεῖτε νὰ σβήσετε ἀπὸ τὴ σκέψη σας τὶς ἑκατοντάδες χιλιάδες ἑλληνόπαιδα, ποὺ καθημερινὰ στοιβάζονται ἀπέναντί σας στὰ μαθητικὰ ἐδῶλια, μὲ τὰ ζωηρὰ ξυπνὰ μάτια, γεμάτα ζωὴ κι ἐλπίδες, διψασμένα νὰ μάθουν, κατέχοντας ἤδη τὴν ὁμορφὴ καὶ ὀλόδροση γλῶσσα τῆς ἑλληνίδας μητέρας τους, καὶ ποὺ θὰ ξανακυλήσουν στὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ καὶ θὰ σιγοχάσουν τὴ διαύγεια τῆς σκέψης τους, τὴν εὐκολία νὰ ἐκφράζονται καὶ τὴ χαρὰ νὰ μαθαίνουν, ὅσο μένετε καταδικασμένοι—αὐτοκαταδικασμένοι—νὰ τοὺς μιλήτε σὲ μιὰν ἄλλη γλῶσσα καὶ νὰ τοὺς διορθώνετε καὶ νὰ τοὺς χαλνᾶτε τὴ δική τους.

Ὅσοι ἀπὸ σᾶς νοσταλγεῖτε τὴν παλιὰ κατάσταση καὶ συμφωνεῖτε μὲ τὴν κρίση τῆς ἐπιτροπῆς· ἂν γιὰ τρία χρόνια εἴχατε γιὰ βιβλία «ἀναγνωστικὰ ἔξαμβλώματα», κιὰν ἡ γλῶσσα τους—ἡ γλῶσσα σας!—εἶναι γλῶσσα τοῦ δρόμου καὶ τῶν φαυλοβίων—τότε καλά. Τότε τὸ παλιὸ σχολεῖο βρῆκε τοὺς ἀξιους δασκάλους του. Ἔχετε ὅμως καὶ σεῖς τότε χρέος νὰ κάμετε ν' ἀκουστῆ ἡ φωνὴ σας καὶ νὰ θάψετε οἱ ἴδιοι πρῶτοι τὸ σχολεῖο σας μέσα στὰ βουρκοκέρια τῆς

μοίρας του, ματαιώνοντας κάθε μάταιη πιά τότε προσπάθεια ὅσων θὰ σᾶς ἀντιμάχωνται πολεμώντας νὰ σᾶς τὸ χαλάσουν.

Ἔσεῖς ὅμως οἱ ἄλλοι! Ὅσοι νιώσατε στὴ μεταρρύθμιση τοῦ ἀναγνωστικοῦ τὸ πρῶτο ἀπαραίτητο βῆμα πρὸς μιὰ πλατύτερη καὶ βαθύτερη ἀναγέννηση ὅσοι τὸ καταλάβατε, πὼς μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ γραμματικῆς, ἀποχτήσατε μέσα στὸ σχολεῖο σας, ἔσεῖς κι οἱ μαθητές σας, μαζί μὲ τὴ γλωσσικὴ καὶ τὴν ψυχικὴ σας ἐλευθερία ὅσοι καταλάβατε πὼς ὅσο χάνεται ἡ βασιλεία τῶν τύπων τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς, τόσο γιγαντώνεται καὶ φτερώνεται ἡ δύναμη τοῦ ζωντανοῦ δασκάλου κι ὑψώνεται αὐτὸς σὲ δημιουργὸ μέσα στὴν τάξη του· ἂν τὸ φῶς ποὺ σκόρπισαν τὰ καταδικασμένα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἀναγνωστικά, φώτισε τοὺς μαθητές σας καὶ τὶς οἰκογένειές τους· καὶ βρῆκε ἀναμμένο καὶ τὸ δικό σας τὸ λυχνάρι· ἂν ἡ φωνὴ τῆς ἀλήθειας ξύπνησε μέσα σας τὸν ἀγτίλαλο τοῦ ἰδανικοῦ—τότε, τότε πρὸ πάντων δὲν μπορεῖτε νὰ σιωπήσετε.

Ἡ βαθύτερη συνείδηση μιᾶς ἀλήθειας ποὺ μᾶς φώτισε, μᾶς ἐπιβάλλει βαθύτερες ὑποχρεώσεις.

Καὶ ἂν πιστεύετε σὲ ὅτι ἔγινε, ἡ εὐθύνη σας διαγράφεται πιά, στὴν ἱστορία καὶ στὴ συνείδησή σας, μεγάλη—πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν εὐθύνη σας ποὺ σιωπούσατε στὰ περασμένα.

* * *

Ὅτι ἐπιχειρήθηκε αὐτὰ τὰ χρόνια, ὄχι ἀπὸ ἀπαίτηση ἐπιταχτικῆ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, μὰ ἀπὸ τὴ θέληση τῆς πολιτείας, γιὰ νὰ ξανασταματήση λίγο ὕστερα μὲ τῆς πολιτείας πάλι τὴ θέληση, αὐτὸ πρέπει νὰ συνεχιστῆ μιὰ μέρα, ἀργὰ ἢ γρήγορα—καὶ καλύτερα γρήγορα παρὰ ἀργά—ἀπὸ δική σας ὁμόφωνη γνώμη κι ἐπιβλητικὴ ἀξίωση, ἔτσι ποὺ κανένας πιά ὑπουργὸς καὶ καμιὰ βουλή νὰ μὴν τολμήσῃ νὰ εἰσηγηθῆ καὶ ν' ἀποφασίσῃ νὰ τὸ καταργήσῃ.

Τὸ ξέρω, θαύματα δὲ γίνονται, καὶ ὁ σημερινὸς δάσκαλος ἔδειξε γιὰ κακὴ τύχη πὼς ἀκόμη δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ διεκδικήσῃ τὰ δίκαια, οὔτε τοῦ σχολείου του οὔτε τοῦ ἑαυτοῦ του. Οὔτε κὰν τὴν ἔνωση τῶν ὁμοτέχνων του κατώρθωσε νὰ θεμελιώσῃ, σὲ μόνιμη, ἀπρόσωπη, ἀφιλόδοξη συνεργασία, οὔτε κὰν τὸ μισθό του ν' αὐξήσῃ σ' ἐποχὴ ποὺ ἡ πείνα ἔριχνε στὸ μάθημά τους λιγοθυμισμένους τοὺς σιωπηλοὺς ἐργάτες τοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ—οὔτε κὰν τὴν παραμονὴ του στὴ θέση του νὰ ἐξασφαλίσῃ ὅταν ἡ πολιτικὴ σκόρπιζε, αὐτὸν καὶ τοὺς συναδέλφους του, στὶς τέσσερις ἄκρες τῆς σημερινῆς μεγαλωμένης Ἑλλάδας.

Καὶ ὅμως ἓνας εἶναι ὁ μοναδικὸς δρόμος, ἂν θέλετε νὰ ὑψωθῆτε καὶ νὰ ὑψώσετε τὸ σχολεῖο σας, ἂν θέλετε νὰ μιμηθῆτε τῶν μεγάλων πολιτισμένων ἔθνων τοὺς συναδέλφους σας, ποὺ παρακόλουθουν στὴν πρώτη γραμμὴ τὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ κίνηση τῆς πατρίδας τους, ποὺ πρωτοστατοῦν στοὺς ἀγωνες γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὸν πολιτισμό:

Νὰ διψάσετε γιὰ τὴ γενικὴ καὶ τὴν εἰδικώτερα ἐπαγγελματικὴ σας μόρφωση.

Νὰ ἐργασθῆτε γι' αὐτὴ μὲ βιβλιοθῆκες, ἀτομικὲς καὶ κοινές, κινητὲς ἢ μόνιμες, μὲ συζητήσεις καὶ συνέδρια, ἔτσι ποὺ ν' ἀποκτήσετε σιγὰ σιγὰ γνώμη ἔγκυρη γιὰ ὅσα σχετίζονται μὲ σᾶς καὶ μὲ τὸ σχολεῖο σας.

Νὰ συνενωθῆτε σὲ ταπικοὺς πρῶτα κι ὕστερα καὶ σὲ γενικώτε-
ρους συλλόγους, καὶ νὰ πάρετε ὅλο καὶ βαθύτερη συνείδηση τῆς
τάξης σας καὶ τῶν συμφερόντων σας.

Νὰ ὑψωθῆτε καὶ νὰ δυναμώσετε, σὰν ἄτομα καὶ σὰ σῶμα, μέσα
στὴν κοινωνία, καὶ νὰ τὴ φωτίσετε γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα.

Ἡ τύχη σας καὶ τοῦ σχολείου σας ἡ τύχη βρίσκεται στὰ χέρια σας.

9 Ἰουλίου

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Fluctuat nec mergitur

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰσαγωγή—Μέρ. I: Ἄγνοια-Διαστροφή-Διαβολή—Μέρ. II: Ἄδικία-Ἀκρισία—
Μέρ. III: Φαιδρολογία—Μέρ. IV: Ἡ ἀκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.—Ἐπίλογος.

Εἰσαγωγή

Δημοσιεύτηκε μετὰ τὴν ἀνοίξην καὶ κυκλοφόρησε σὲ εἴκοσι χιλιάδες ἀντίτυπα ἀπὸ 160 σελίδες ἢ «Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπείας τῆς διαρρυσθείσης πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων». Ἡ ἐκθεσις αὕτη λέει, κατὰ τὴ συντομίωτάτην περίληψιν, τοῦ ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο στὸν τύπον δυὸ μῆνες νωρίτερα, τ' ἀκόλουθα (βλ. «Πολιτεία» 15 Ἰαν. 1921):

«Ἡ ἐπιτροπεία, κληθεῖσα νὰ ἐκφράσῃ γνώμην περὶ ζητήματος οὕτω σπουδαίου καὶ οὕτω σφοδρῶς συνταράσσοντος τὴν κοινὴν γνώμην, οἷον τὸ τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ἣν πρέπει νὰ ἐκμανθάνωσιν οἱ Ἑλληνοπαῖδες ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν, ἐνόμισεν ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὴν νὰ μὴ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ὑποβολὴν προτάσεων περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ νὰ προβῇ εἰς ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν τῶν συναφῶν ζητημάτων. Πρὸς τοῦτο κατήρτισεν ἐκθεσὶν μακράν. Ἐν ταύτῃ δ' ἐξετάζει πρῶτον, ποῖα ἡ γλῶσσα, ἣν πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες ἐν τῇ σχολείῳ. Ἀποδεικνύει δέ:

α') Ὅτι διγλωσσία δὲν ὑπάρχει μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ παρὰ πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς. Πανταχοῦ συνυπάρχουσι δυὸ σπουδαίως διαφέρουσαι γλωσσικαὶ παραλλαγαί· ἡ μὲν συνήθως ὀμιλουμένη ἢ χρησιμεύουσα εἰς πρόχειρον συνεννόησιν περὶ κοινῶν ὑποθέσεων, ἡ δὲ διερμηνεύουσα τὰ σπουδαιότερα διανοήματα καὶ τεχνικῶς διαμεμορφωμένη ἥτις καὶ γράφεται. β') Πανταχοῦ θεωρεῖται ὡς ἡ κυρίως καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν γλῶσσα τοῦ ἔθνους, οὐχὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἀπαιδευτῶν, ἀλλ' ἡ τῶν πεπαιδευμένων τάξεων. Πανταχοῦ θεραπεύεται αὕτη φιλοτιμότητα. Αὕτη δὲν εἶναι καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις συστηματικῶς διδασκομένη.

Ἐξετάζονται εἰτα οἱ λόγοι, δι' οὓς παρ' ἡμῖν ἡ καθαρῆς γλῶσσα πρέπει νὰ διδάσκηται ἐν τοῖς σχολείοις. Καὶ ὑποδεικνύονται οἱ τρόποι, καθ' οὓς πρέπει νὰ προάγῃται ὁ μαθητὴς βαθμικῶς, ἀνευ ἀλμάτων ἀπὸ τῆς διαλεκτικῆς μητρικῆς γλώσσης εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν πεπαιδευμένων. Οὕτω διαγράφονται καὶ αἱ ἀρχαί, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ρυθμίζηται ἡ γλῶσσα τῶν ἀναγνώστικῶν βιβλίων ἐκάστου σχολικοῦ ἔτους.

Μετὰ τοῦτο ἐξετάζει ἡ Ἐπιτροπεία τὰ σήμερον ἰσχύοντα ἐν τοῖς σχολείοις. Ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ νομοθέται τῆς σήμερινῆς σχολικῆς γλώσσης οὐδὲν ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης, οὐτε τῶν διδαγμάτων τῆς κείρας τῶν ἄλλων κρατῶν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν. Ἀλλ' ἡ ὀλη αὐτῶν προσπάθεια ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ ἔθνος γλῶσσαν, ἣν αὐτοὶ ὡς δημοτικὴν καὶ ζωντανὴν χαρακτηρίζουσιν, ἀλλ' ἥτις πράγματι εἶναι τραγελαφικὸν καὶ ἀνύπαρ-

κτον γλωσσικὸν κατασκευάσμα, ὑπ' οὐδενὸς ὀμιλούμενον καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐπαφὴν πρὸς τὸν βίον τοῦ ἔθνους εὐρισκόμενον. Μὰ ἄλλας λέξεις ἐπαξήτησαν οὗτοι νὰ ἐπιβάλλωσιν τὴν ἀπαισίαν μαλλιαρὴν γλῶσσαν.

Ἐπὶ τούτου ἐξετάζει ἡ Ἐπιτροπεία διεξοδικῶς τὴν νεότερικτον καὶ παράδοξον σχολικὴν γλῶσσαν. Ἀναλύει τὴν ἐκδεθεῖσαν γραμματικὴν αὐτῆς καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἐγκεκριμένων ἀναγνώστικῶν βιβλίων. Προσθέτει προσέτι παρατηρήσεις μακρὰς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐν τῇ παρελθόντι προπαρασκευάσαν οἱ μαλλιαροὶ τὸ ἔδαφος πρὸς ἀλλαγὴν τῆς σχολικῆς γλώσσης καὶ περὶ τῶν μέσων ἅτινα πρὸς τοῦτο μετήλθον, ὅταν κατῶρθωσαν νὰ εἰσπηδήσωσιν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς ἐκπαιδύσεως ἐπὶ τοῦ καταλυθέντος καθεστώτος.

Ἐν τέλει ἡ Ἐπιτροπὴ διατυποῖ τὰς γνώμης τῆς περὶ τοῦ πρακτέου. Μεταξὺ δὲ τῶν προτάσεων αὐτῆς προέχει αὕτη: «Νὰ κηρυχθῶσιν ἄκυροι ὡς ἀντισυνταγματικοὶ οἱ νόμοι, καθ' οὓς ἐγένετο ἡ ἀλλαγὴ τῆς γλώσσης τῶν ἀναγνώστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδύσεως μετὰ πάντων τῶν εἰς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἀφορώντων Β. Διαταγμάτων, Ἐγκυκλίων καὶ Ὁδηγίων. Καὶ νὰ ἐκβληθῶσι πάραυτα ἐκ τῶν σχολείων καὶ καὶ αἱ τὰ συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους ἐκείνους συνταχθέντα καὶ σήμερον ἐν χρῆσει ὑπάρχοντα ἀναγνώστικὰ βιβλία, ὡς ἔργα ψεύδους καὶ κακοβούλου προθέσεως».

Δὲν πρόκειται ν' ἀπαντήσω ἐδῶ στὴν Ἐκθεσὶν αὕτη, κατώτερη κάθε κριτικῆς καὶ θλιβεροῦ μνημεῖο τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως καὶ ἐπιστήμης. Καὶ τὰ πειστικώτερα ἐπιχειρήματα δὲ θὰ μπορέσωσιν, καθὼς δείχνει ἡ ἴδια ἡ ἐκθεσις, νὰ μεταπείσωσιν τὴν ἐπιτροπὴν, ποὺ ζῆ στὸν ἰδιαιτέρῳ τῆς ξεχωριστοῦ κόσμου, ἀπροσανατόλιστην στὰ πνευματικὰ ρεύματα τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ζωῆς. Μὰ οὐτε καὶ στὸν πολὺ κόσμον ἀπευθύνομαι, ποὺ ἀνίδεος γιὰ ὅσα σχετίζονται μετὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση, χρειάζονταν καὶ πρὶν ἀκόμη δημοσιευτῆ ἢ ἐκθεσῆς, νὰ φωτιστῇ κατάλληλα γιὰ τὴν προσπάθειαν ποὺ ἐγίνετο γιὰ τὸ ξαναζωντανεῖν τῆς λαϊκῆς μας παιδείας μετὰ τὴν σχολικὴν καθιέρωσιν τῆς λαϊκῆς γλώσσης. Θέλω νὰ δώσω μόνον μερικὰς ἐξηγήσεις σὲ ὄρους, δάσκαλοι, γονεῖς, ἢ ἄλλοι, παρακολούθησαν μ' ἐνδιαφέρον τὴν μεταρρύθμιση τῶν τελευταίων χρόνων, ἀναγκαῖες ὕστερα ἀπ' ὅσα γράφηκαν γι' αὐτὴν στὴν ἐκθεσὶν.

Πρὸς τὸ σκοπὸν αὐτὸ θὰ δείξω πρῶτα ποιὰ εἶναι οἱ ἀπόψεις καὶ οἱ ἰδέες ἀπὸ τίς ὁποῖες ξεκινᾷ — ἢ σωστότερα: δὲν ξεκινᾷ — ἡ ἐπιτροπὴ, καὶ ποὺ κάνουν τὴν ἀπάντησιν στὴν ἐκθεσὶν τῆς περιττῆς, ἀσκοπῆς καὶ ἀδύνατης. Εἶναι δηλαδὴ τὸ ἀπίστευτον γεγονός, πῶς (α') ἀγνοεῖ τὰ γλωσσολογικὰ προβλήματα καὶ ἄλλα σχετικὰ ζητήματα, καὶ ἀκόμη πῶς (β') διαστρέφει τὸ κείμενον τῶν κρινόμενων ἀναγνώστικῶν, στὴν μορφήν τούς κυρίως μὰ καὶ στὸ περιεχόμενον, ἔτσι ποὺ κάποτε μετὰ τὰ συμπεράσματά τῆς ὄχι μόνον νὰ μὴ φωτίζεται μὰ καὶ νὰ (γ') διαβάλλεται ἡ ἐργασία ποὺ ἐγίνετο.

Θὰ δείξω ἔπειτα πῶς καὶ εἰδικώτερα ἢ κριτικὴ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγνωστικῶν ποῦ ἔχει ἐμπνεύσει ὀλη τὴν κρίση δὲ στηρίζεται σὲ δίκαιες προϋποθέσεις κι ἔτσι ἢ ἐκθεση (δ') ἀδικεῖ τ' ἀναγνωστικὰ παραγνωρίζοντας τοὺς ὅρους ποῦ ἀναγκαστικὰ συνοδεύουν τὴν ἐμφάνισή τους, εἴτε καταδικάζοντας (ε') ἀκριτὰ τὰ περισσότερά τους, μὲ ἐλάχιστα στοιχεία ἢ κριτήρια μὲ δευτερεύουσα σημασία.

Κι ἔπειτα θὰ ἐξετάσω ὅλες τὶς ἄλλες φαιδρολογίες (ς'), ποῦ μαζί μὲ λίγες σωστὲς παρατηρήσεις ἀπομένουν γιὰ στοιχεία τῆς καταδίκης τους, καθὼς καὶ τὶς δυὸ ἄλλες φαιδρολογίες τῆς ἐπιτροπῆς, γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς σχολικῆς γλώσσας καὶ γιὰ τ' ἀνήθικα μέσα, ποῦ τάχα μεταχειρίστηκε ἢ μεταρρύθμιση γιὰ νὰ πετύχη. Τέλος θὰ ἐξετάσω τί ἐπιδίωκε γενικώτερα ἢ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση (ζ') καὶ τί πραγματοποιήσε στὰ τρία χρόνια.

Νομίζω πῶς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ μπορέση νὰ κρίνη μόνος του τὴν ἀλήθεια ὅποιος ἔχει διαβάσει τὴν ἐκθεση, ἢ καὶ ὅποιος διαβάση μονάχα αὐτὴν τὴ μελέτη. Προσπάθησα νὰ εἶμαι ὅσο γίνονταν συνοπτικώτερος· ἂν κι ἔτσι ὅμως βρῆ ὁ ἀναγνώστης τὴ μελέτη μου αὐτὴ μὲ τὸ παραπάνω διεξοδικὴ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ τὴν ὑπομονή του, τοῦ συσταίνω νὰ παραλείψη διαβάζοντας μαζί μὲ τὶς ὑποσημειώσεις καὶ τὰ μικρογράμματα κείμενα καὶ ὅσα ἐπίμετρα ἔχουν τοποθετηθῆ μέσα στὸ κείμενο, στοιχειοθετημένα ἐπίτηδες μὲ διαφορετικὰ στοιχεία.

ΜΕΡ. Ι. Α' ΑΓΝΟΙΑ

Ἡ νέα μᾶς γλώσσα — Ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία — Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα — Τὸ γλωσσικοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα — Ὁ νόμος περὶ διδακτικῶν — Τὰ ἐπίσημα κείμενα — Ἄλλα σχετικὰ δημοσιεύματα — Ἡ γλώσσα τῶν παλιότερων ἀναγνωστικῶν.

Εἶπα ὅτι ἢ ἐπιτροπὴ ζῆ σὲ δικό της κόσμο, χωρὶς νὰ ξέρη ἢ νὰ μπορῆ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὰ θεμέλια ὅπου στηρίχτηκε καὶ τὰ προβλήματα ποῦ εἶχε νὰ λύσῃ ἢ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Ἄγνωστὴ πρῶτα πρῶτα ἢ ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς πῶς ὑπάρχει ἢ γλώσσα μας ἢ σημερινή, μιὰ κοινὴ νεοελληνικὴ γλώσσα, καθὼς διαμορφώθηκε μὲ τὴ γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία τοῦ ἐλληνικοῦ γένους μέσα στὴν ἐξέλιξη δύο χιλιάδων χρόνων καὶ περισσότερο, μὲ μορφολογία σὲ πολλὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία, καθὼς καθρεφτίζεται σὲ ἀρχαίες γραμματικὲς. Ἔτσι τὴ γραμματικὴ διατύπωση τῆς γλώσσας ποῦ μιλεῖ σήμερα τὸ ἔθνος μας, καὶ ποῦ θὰ περιλάβῃ φυσικὰ τύπους καθὼς ὁ περιβολάρης τοῦ περιβολάρη οἱ περιβολάρηδες, ὁ καφὲς τοῦ καφέ τὸν καφέ οἱ καφέδες, ὁ ψωμᾶς τοῦ ψωμᾶ,

ἢ ἐλπίδα τῆς ἐλπίδας, ἢ βρούση τῆς βρούσης κτλ., τὸ νομίζει τόλμημα, ἀφοῦ «καταργοῦνται αἱ συνήθειες κλίσεις τῶν ὀνομάτων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας» (σ. 26), καὶ γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς τύπους αὐτοὺς καὶ ὅλες τὶς πάγκοινες λέξεις μὲ τὶς ὁποῖες ὁ ἐλληνικὸς λαὸς αἰῶνες τώρα ἐκφράζεται — λέξεις καθὼς τὸ φιλι καὶ τὸ ψωμί, τὸ λιθάνι καὶ τὸ θυμάρη — μεταχειρίζεται τὶς ὑδριστικώτατες καὶ ἀσεβέστατες ὀνομασίες¹.

¹ «Ἄπας ὁ βόρβορος τῶν ὀδῶν, πᾶν ὁ τι ξενικὸν βάρβαρον, χυδαῖον εἶχε ποτε εἰσαχθῆ εἰς τὸ στόμα τῶν κατωτάτων λαϊκῶν στρωμάτων, περιουλλέγεται μετὰ στοργῆς... συνιστῶνται λέξεις καὶ τύποι, οὓς καὶ ἢ ἀναλφάβητος καὶ ἢ μάλιστα ἀκαλαίσθητος ὑπηρέτρια θὰ ἀπηξίου σήμερον νὰ θέσῃ εἰς τὸ στόμα αὐτῆς. Οἱ συγγραφεῖς δὲ τῆς γραμματικῆς... δεικνύουσι καταφανῆ ἀγάπην πρὸς λέξεις καὶ ἐκφράσεις, οὕσας ἐν χρήσει πᾶρὰ τοῖς φαυλοβίοις. Ὀλίγα παραδείγματα, ἀτινα ἀντιγράφωμεν ἐκ τῆς εἰρημένης ἀντύπου γραμματικῆς θὰ πείσωσι πάντα, ὅτι τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα οὐδὲμίαν ἐνέχουσιν ὑπερβολὴν». Καὶ μαζί μὲ τὰ σχηματιστικὰ παραδείγματα, παραθέτει, δείγματα κι αὐτὰ τοῦ βόρβου τῶν ὀδῶν, τῶν κατωτάτων λαϊκῶν στρωμάτων καὶ τῶν φαυλοβίων, ἀπὸ τῆς νέας γραμματικῆς τὰ παραδείγματα ὅσα ἐκεῖ καταχωρίζονται: πατέρας, ψωμᾶς, ἐργάτης, περιβολάρης, καφές, πηλοπούς, οὐρανός, ἔμπορος, ἀράκης, βεζιρῆς, βαρκάρης, καβαλάρης, καφετζής, καρδοκύρης, νοικοκύρης, μανάβης... Ἀντώνης, Βασίλης, Γιάννης, ... κεφτές, φιδές, καναπές, τενεκές, ... παπάς, ψαρᾶς, γαλατάς, μυλωνάς, ἄμαξάς, κοσκινάς, ... ἐλπίδα, βρούση, Φρόσω, ἄλεπούς, ... κόρη, νύφη, χάρη, ὄρη, κόψη, στύψη, ἀνοιξη, ζάχαρη, ... μαῖμούς, κολοκυθού, μυλωνού, ... βασιλόπουλο, ἀρχοντόπουλο, δάχτυλο, κούμαρο, γράψιμο, ... ἀλεύρι, γεφύρι, ψάρι, κουδούνι...

Πδ. ἀκόμη: «Ἡ χυδαιότης τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς. Καθίσταται δ' ἐμφανῆς ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτοῦ...» (σ. 56) — «τὸ βιβλίον εἶναι γεγραμμένον εἰς τὴν τεχνητὴν γλώσσαν... καὶ δὴ ἐν τῇ χυδαιοτάτῃ αὐτῆς μορφῇ. Γέμει ξενισμῶν, ιδιωματικῶν λέξεων, ... τύπων ἀσυνήθων, λέξεων τῆς καθαρειούσης...» (στὰ παραδείγματα καταλέγονται κι οἱ λέξεις: μάνα, βέρρα, χάραμα, κουδούνια, ἔγλειψε, πηλοῦσαν, στάζει) (σ. 57) — «διὰ τε τῆς χυδαίας αὐτῶν γλώσσας...» (σ. 99) — «ἢ μὲν γλώσσα αὐτῶν εἶναι παρεφθαρμένη, χυδαία καὶ ἀκαλαίσθητος» (σ. 102) — «ἢ γλώσσα του ἐξ ἰσοῦ χυδαία καὶ παρεφθαρμένη» (σ. 118) — «ἢ γλώσσα τοῦ βιβλίου δὲν προτίθεται νὰ μορφώσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ καὶ ἀνυψώσῃ τὸν παῖδα, ἀλλὰ νὰ ἐκχυδαίσῃ αὐτόν» (σ. 113) — «ἢ γλώσσα αὐτοῦ εἶναι ὁμοίως παρεφθαρμένη καὶ χυδαία» (σ. 117) — «καὶ ἐνταῦθα συναντᾷ τις συχνάκις τὰς χυδαίας καὶ παρεφθαρμένας λέξεις πᾶω, πάεις, πᾶμε, πᾶνε, πᾶω, πᾶη, ἦπιαν...» (σ. 123) — «καὶ τοῦτο γεγραμμένον ἐν τῇ αὐτῇ ἀκριβῶς χυδαία, παρεφθαρμένη καὶ ἀκαλαίσθητη γλώσσῃ...» (σ. 128) — «ὑπηρετεῖ [τὸ Ἄλφαβητάριον τοῦ κράτους] εἰς τὸν αὐτὸν γλωσσικὸν καὶ ψυχικὸν ἐκχυδαϊσμόν, εἰς ὃν καὶ τὰ ἤδη ἐξετασθέντα ἀναγνωστικὰ» (σ. 138) — «ἐπίτηδες γεγραμμέναι πρὸς ἐκχυδαϊσμόν οὐ μόνον τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς» (σ. 133).

Πρ. ἀκόμη: «τῶν ξένων τούτων λέξεων πλάττουσι κλίσεις, ἅς χαρακτηρίζουσιν ὡς κανονικὰ τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς στοιχεία» (πρόκειται γιὰ τὸ ὁ καφές τοῦ καφέ οἱ καφέδες, ὁ κεφτές, ὁ σουγιάς κατὰ τὸ ὁ ψωμᾶς τοῦ ψωμᾶ κτλ.) (σ.

Καὶ τὸ χειρότερο: Οἱ βαρύτατοι αὐτοὶ ὄνειδισμοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ στὴ γλῶσσα του ἀναφέρονται, τυπώνονται καὶ μοιράζονται ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, ποὺ φροντίδα του ἔχει νὰ μορφώσῃ τὸ ἔθνος καὶ νὰ καλλιεργήσῃ τὰ πνευματικά του ἀγαθὰ, καὶ γράφονται ἑκατὸν ἀκριβῶς χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα, σ' ἐποχὴ νέων ἐθνικῶν ἀγώνων, ἀπὸ ἐπιστήμονες, ἀκαδημαϊκοὺς δασκάλους, λειτουργοὺς τῆς παιδείας ἀνώτερους καὶ δασκάλους τῶν ἀδριανῶν δασκάλων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ συναδέλφους καὶ παλιοὺς μαθητὲς τοῦ καθηγητῆ τῆς γλωσσολογίας, τοῦ ἴδιου ἐκείνου ποὺ ἐδῶ καὶ σαράντα χρόνια ὠνόμαζε τοὺς παραπάνω χαρακτηρισμοὺς τῆς δημοτικῆς ἀσεβείας λανθασμένους καὶ ἀντιεπιστημονικοὺς, ποὺ εἶναι ντροπὴ καὶ νὰ τοὺς λέμε ἀκόμη².

Ἄγνοεὶ ὅμως ἡ ἔκθεσις ἀπολύτως καὶ τὸ ἔργο τῆς νεοελληνικῆς δημιουργικῆς λογοτεχνίας, ποὺ σπάζοντας τελειωτικὰ τὴν ἀρχαϊτικὴ καὶ τὴ φαναριώτικη παράδοση διαμόρφωσε μὲ τὴν ἀπρόσωπη δημιουργικὴ ἐργασία διαλεχτῶν συγγραφέων, στηριγμένη στὸ ὕλικὸ καὶ τοὺς κανόνες τῆς ζωντανῆς γλώσσας,

14) — «δημιούργημα ἀπαίσιον ὑπ' οὐδενὸς ὀμιλούμενον καὶ εἰς οὐδεμίαν ἀπαφὴν πρὸς τὸν βίον τοῦ ἔθνους εὐρισκόμενον» (σ. 16) — «ἡ τερατώδης αὕτη γραμματικὴ» (σ. 20) κτλ. κτλ.

Γιὰ τὸ ζήτημα τῶν «χυδαίων» αὐτῶν χαρακτηρισμῶν τῆς ἐπιτροπῆς διαμαρτυρήθηκε ἀμέσως στὸν καθημερινὸ τύπο σ' ἓνα ἀξιόλογο ἄρθρο τοῦ δ' Ἀλ. Σβώλοϋ, Ἡ ἔκθεσις τῆς «ἐπιτροπείας» διὰ τὴν γλῶσσαν, «Πατρις» Ὁ Μαΐου 1921.

² «Αἱ φράσεις: βάρβαρον, διεφθαρμένον, ἄλγεινόν, ἰδίωμα καὶ διάλεκτος ἡ γλῶσσα, λεγόμεναι ἐπὶ τῆς δημῶδους, τῆς ἀπλῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης, εἶναι καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀμαρτημέναι... Ἡ μητρικὴ ἡμῶν γλῶσσα, τ. ἔ. ἡ γλῶσσα ἐκείνη, ἣν ἡ μήτηρ προσμειδίωσα ἐδίδαξεν ἡμᾶς κατ' ἀρχὰς νὰ φελλίζωμεν, ἔπειτα δὲ καὶ ν' ἀρθρῶμεν καὶ ἀπροσκόπτως νὰ μεταχειρίζώμεθα, ἡ μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος συνθηλασθεῖσα, ὡς εἶπεῖν, ἐγένετο ἐν ἡμῖν σὰρξ καὶ αἷμα, ἐδραεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ εἶναι εἰκονικωτάτη καὶ ζῶηροτάτη, πάντοτε ἐπὶ τῶν χειλέων μας, οὐδέποτε ἐγκαταλείπουσα ἡμᾶς... Διὰ ταύτης τῆς γλώσσης καὶ οὐχὶ δι' ἄλλης μαθαίνομεν κατὰ τὰ β ἢ 4 πρῶτα, ἔτη τῆς ἡλικίας ἡμῶν ἄνευ τινὸς ὑπερβολῆς πολλῶν πλείονα ἢ ὅσα κατὰ τὴν τετραετῆ φοίτησιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον... Εἶναι καὶ ἡγιασμένη ἡ γλῶσσα αὕτη, διότι δι' αὐτῆς ἐξέφραζον οἱ ταλαίπωροι πατέρες ἡμῶν τὸ φοβερὸν κήρυγμα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀναστάσεως, καὶ δι' αὐτῆς ἐφαλλον καὶ τὰς συμφορὰς καὶ τὰ ἐπεισόδια τῶν ἀγώνων. Ἄλλ' ἂν ἀποβλέποντες εἰς ταῦτα εὐρίσκωμεν, ὅτι εἶναι ἀσεβεῖα καὶ ἄκρα καταισχύνῃ νὰ ὀνομάζωμεν τὸ ἀπὸ 15 καὶ πλέον αἰῶνων πνευματικὸν ὄργανον τοῦ ἔθνους ἡμῶν βάρβαρον καὶ διεφθαρμένον, ὀφείλομεν νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι οὐχ ἤττον ἡμαρτημέναι κρίνονται αἱ ὀνομασίαι αὗται, καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῶν λόγον...» (Χατζιδάκις).

τύπο νέας γλώσσας φιλολογικῆς. Εἶναι ὁ τύπος αὐτὸς μοναδικὴ ἀντικειμενικὴ βάση ὕστερ' ἀπὸ τὸ χάος τοῦ ὑποκειμενισμοῦ ποὺ παραδέρνει ἡ σχολικὴ γλῶσσα ἅμα ἐγκαταλείψωμε τὸ ἀρχαϊτικὸ ἰδιωματικὸ, κι ἔτσι τὸν ἀκολούθησαν, κι ἔπρεπε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν τὰ νέα ἀναγνωστικά. Καὶ ὅμως ἡ ἔκθεσις, σὰ νὰ μὴν ὑπῆρχε οὔτε ἡ λογοτεχνία ἡ σημερινή, οὔτε ἡ ἐπικράτησις σ' αὐτὴν τῆς δημοτικῆς, οὔτε ἡ διαμόρφωσις μέσα σ' αὐτὴν νέου ἐνιαίου τύπου φιλολογικῆς γλώσσας, πιστεύει καὶ διακηρύσσει πῶς μὲ τὴν καθαρεύουσα «ἐκδηλοῦται ὀλόκληρος ἡ πνευματικὴ τοῦ ἔθνους ζωή» (σ. 83), καὶ στὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν, ποὺ πολλὰ τοὺς γράφηκαν κι ἀπὸ λογοτέχνες, δὲ βλέπει παρὰ «γλῶσσα ὅλως τεχνητὴ, ἰδιόρρυθμον αὐτῶν (τῶν νέων γλωσσικῶν νομοθετῶν) δημιούργημα, ὑπ' οὐδενὸς ὀμιλούμενον καὶ τοῖς μαθηταῖς ἀκατανόητον» (σ. 13). Καὶ ἀντὶ νὰ χαρῆ γιὰ τὸ φραστικὸ πλοῦτο τῆς ζωντανῆς γλώσσας, ποὺ πρώτη φορὰ καθρεφτίστηκε μὲ τέτοιο τρόπο σὲ ἀναγνωστικὸ ἑλληνικὸ, καὶ τὸ καλογραμμένο ὕφος, ποὺ πρωτοπαρουσιάστηκε σχεδὸν καὶ αὐτὸ στὰ περισσότερα βιβλία, δὲ βλέπει παρὰ ἄθροισμα ἀπὸ λέξεις ἰδιωματικῆς, διαλεκτικῆς, στρεβλωμένες, ἀκρωτηριασμένες καὶ χαλασμένες.

Ἄγνοεὶ ἀκόμη ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς πῶς ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα ζήτημα γλωσσικὸ, καὶ φαντάζεται πῶς σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμον ἔχουν νερὸ καὶ ὕδωρ ὕδατος, βόδι καὶ βοῦς βοῦς βοῖ βοῦν βοῦσι βόες, παγόνια καὶ ταῶ, ντομάτες καὶ δομάτας, ἓνα σακὶ φασόλια καὶ εἰς σάκος φασιόλων. Καὶ ὅμως ἤδη στὰ 1789 ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς εἰδειχνε πῶς ἡ σύγκρισις τῆς ἑλληνικῆς διγλωσσίας μὲ τὴς γλώσσες τῶν ἔθνῶν τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης «δὲν ἀκουμπᾷ στὸ ἴδιο θεμέλιο» ἡ γλωσσικὴ μας ἐξέλιξις 130 χρόνων ἀπὸ τότε δικαίωσε ὅλο καὶ περισσότερο τὴ γνώμη ἐκείνη: τὰ φωτεινότερα μυαλὰ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βηλαρά, τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Σπυρ. Τρικούπη, ἀναγνώρισαν καὶ καταδίκασαν τὴ διγλωσσία καὶ εὐχθήθηκαν τὴ γιαιτρεία τῆς: στίς τελευταῖες ἰδίως δεκαετηρίδες, ὕστερ' ἀπὸ τὴ σωστὴ αὐτὴ διάγνωσις, ἡ διπλή, θεωρητικὴ καὶ πραχτικὴ συμβολὴ λόγιων καὶ συγγραφέων, ἄρχισε νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν καθιέρωσις τῆς μιᾶς γλώσσας, νικητριάς πιά στὴ λογοτεχνία καὶ τέλος χτέες ἀκόμη ἀπόδειχνε ὁ καθηγητῆς τῆς γλωσσολογίας κ. Χατζιδάκις, καθαρευουσιάνος ὁ ἴδιος, στὸν ἀμεταδίδαχτο συνάδελφό του κ. Σκια, πῶς ἀντίθετα μ' ὅσα φαντάζεται καὶ ὑποστηρίζει ὁ ἴδιος «ἡ γραφομένη ἡμῶν γλῶσσα διαφέρει ὄντως ἐν πολλοῖς τῶν ἄλλων νεωτέρων γλωσσῶν», ἀφοῦ ἡ καθαρεύουσα ἔχει «ἰκανὸν ἀριθμὸν», «ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων»,

τύπους ποὺ τοὺς γράφομε μὰ δὲν τοὺς λέμε, οὔτε οἱ ἀγράματοι οὔτε οἱ «πεπαιδευμένοι», ἐνῶ «τοιούτοι τύποι εἶναι ὡς γνωστὸν ἐλάχιστοι ἢ καὶ ἐλλείπουσιν ὅλως ἐν ταῖς γλώσσαις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης»³

Ὅχι μόνο ὁμως δὲ μεταπέστηκε ὁ κ. Σκιαῆς, μὰ καὶ ξαναγράφεται τῶρα στὴν ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, χωρὶς ν' ἀποκλείνεται ὑποθέτω, ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς αὐτῆς οὔτε ὁ ἴδιος ὁ κ. Χατζιδάκις, πῶς ὅσα ξαναὑποστηρίζει ἡ ἔκθεση, ἐπικαλούμενη μάλιστα καὶ παρεξηγώντας καὶ ξένους γραμματικούς, γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς διγλωσσίας τῶν ξένων πολιτισμένων ἐθνῶν καὶ τῆς δικῆς μας, «εἶναι ταῦτα τοσοῦτον καταφανῆ καὶ ἀναμφισβήτητα, ὥστε μόνον ἄνθρωποι ψευδόμενοι ἐν ἐπιγνώσει ἠδύναντο νὰ ἰσχυρίζωνται ὅτι δῆθεν ἡ ἐπιστήμη διδάσκει τὰ ἐναντία, ἵνα ἐξαπατήσωσι τὸ κοινὸν» (σ. 148).

Ἄγνοεῖ ὁμως ἡ ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς κι ἓνα ἄλλο: τίς μεγάλες δυσκολίες καὶ βλάβες ποὺ προξένησε στὴν παιδεία μας, καὶ ἰδίως τῇ λαϊκῇ, γιὰ ἑκατὸ σχεδὸν χρόνια τὸ παλιὸ γλωσσικὸ καθεστῶς. Ἀντὶ νὰ μορφώσῃ τὸ ἔθνος μὲ τὴν κοινὴν του γλῶσσα, προσπαθοῦσε νὰ κάμῃ ὄργανο τῆς λαϊκῆς παιδείας γλῶσσα ξένη σὲ πολλὰ στὸν ἐλληνικὸ λαό. Ζητοῦσε νὰ κάμῃ συνειδητοῦς στοὺς μικροὺς μαθητὲς τύπους ἀνύπαρχτους στὴ μητρικὴ τους γλῶσσα καὶ ξένους στὸ γλωσσικὸ τους αἶσθημα· φόρτωνε στὴ ράχη μαθητῶν καὶ δασκάλων γραμματικὴ ἀμάθητη καὶ ὀρθογραφία δυσκολώτατη καὶ θυσίαζε στὸ γλωσσικὸ Μολδὶχ τοῦ ἀρχαϊστικοῦ ἰδανικοῦ ὅλους σχεδὸν τοὺς καρποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, προκαλώντας ἔτσι σὲ ὅλες τίς ἐποχὰς τὴ σιωπηλὴ διαμαρτυρία τῶν δασκάλων καὶ τὴν ἐξέγερση ὅλων ὅσοι δὲν ἦταν τυφλωμένοι οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀρχαϊστικὸ ἰδανικόν. Τοὺς θλιβεροὺς καρποὺς τοῦ λαϊκοῦ μας σχολείου ζωγράφισε τελευταία, στὰ 1913, μὲ ζοφερὰ χρώματα ἀκόμη κι ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων τοῦ κ. Σκιαῆς ὁμως οἱ προγραμματικὲς σκέψεις γιὰ τὴ γραμματικὴ διδασκαλία στὸ δημοτικὸν σχολεῖο ἔδωσαν ἀφορμὴ στὸ συνάδελφόν του καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας κ. Χατζιδάκι νὰ παρατηρήσῃ, πῶς ὁ κ. Σκιαῆς συσταίνει ἀνεφάρμοστη γραμματικὴ ἀγνοώντας τίς μεγάλες τῆς δυσκολίες, γιὰτὶ ὁ ἴδιος ποτὲ δὲ δίδαξε μικρὰ παιδιὰ, καὶ ὅτι «πᾶς πείραν τινα κεκτημένος τῶν σχολειακῶν ἡμῶν πραγμάτων» βλέπει πῶς θὰ ματαιοπονήσῃ ὁποῖος ζητήσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ σύστημα τοῦ κ. Σκιαῆ⁴.

Μὰ ἡ ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς ἀγνοεῖ ἀκόμη, ἢ κάνει πῶς ἀγνοεῖ, καὶ τὸ νόμο περὶ διδακτικῶν, ποὺ κατηγορηματικὰ θέσπισε τὴν ὀμιλουμένη δημοτικὴ γλῶσσα, κατὰ τὰ πρότυπα, καθὼς λέει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση, τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς νέας Ἑλλάδας, ποὺ διατηρεῖ ὁμως καὶ τὴ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας στίς δύο ἀνώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Κι ἔτσι προτείνει ἡ ἐπιτροπὴ νὰ διωχτοῦν ποινικῶς οἱ ἐφαρμοστὲς τοῦ νόμου 1332 (σ. 156) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος—μὴν ἀναγνωρίζοντας ἄλλωστε τὴ μεγάλη μορφολογικὴ ἰδίως διαφορὰ μεταξὺ ὀμιλουμένης καὶ καθαρεύουσας—δὲν κάνει ποτὲ λόγο, σὲ ὀλόκληρη τὴν κρίση τῆς, γιὰ τὴν καθαρεύουσα, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ νόμο καὶ μὲ τίς ἀποφάσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου διατηρήθηκε στοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς.

Καὶ ἀκόμη χειρότερα: Διαβεβαίώνει τὸν καλόπιστο ἀναγνώστη πῶς τὸ νέο ἀναγνωστικὸ (τῆς Δ' καὶ ὅλα τ' ἄλλα) «σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν (τὸν ἐλληνοπαιδᾶ) μετὰ ἐξαετῆ εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον φοίτησιν παντελῶς ἀνίκανον νὰ ἐννοῇ τὴν γλῶσσαν, ἣν ὀλόκληρον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀσπάζεται» κτλ. (σ. 88). Καὶ ὁμως, ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ γίνῃ αὐτὸ καὶ ὁ νόμος 1332 πρόβλεψε, ποὺ διατηρεῖ καθὼς εἶδαμε, τὴν καθαρεύουσα, καὶ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς Ε' ὀρίζει ἰδιαίτερη διδασκαλία τῆς, καὶ προκήρυξη γιὰ τὴ συγγραφὴ ἀναγνωστικῶν τῆς καθαρεύουσας, δημοσιευμένη καὶ στὸν καθημερινὸν τύπο, καὶ στὸ Δελτίο τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, καὶ στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ἐρευνητὴ καὶ στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ἔχει γίνῃ, καὶ ἰδιαίτερο ἀναγνωστικὸ ἀκόμη γιὰ τὴν καθαρεύουσα ἔχει κυκλοφορήσει, καὶ στὸ ξώφυλλο τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Ε', τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, εἶναι τυπωμένο μὲ χοντρά μαύρα γράμματα πῶς «ὕποχρεωτικὰ γιὰ τὴν Ε' δημοτικὸν εἶναι δύο ἀναγνωστικά... γιὰ τὴν καθαρεύουσα: ἀναγνώσματα Σπ. Δάλλα (ἐκδότης Κολλάρος)» καὶ ἀκόμη ἔχει τονιστῆ περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ αὐτὸ, πῶς δηλαδὴ θὰ μείνῃ ἡ καθαρεύουσα στοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, καὶ ἀπὸ τὸν κ. Δελμοῦζο καὶ ἀπὸ μένα, καὶ στὰ πρῶτα προγραμματικὰ μαθήματα πρὸς τοὺς δημοδιδασκάλους, καὶ σὲ ἰδιαίτερη ἀπάντηση πρὸς τὸν κ. Χατζιδάκι, ποὺ δὲν τὸ ἤξερε καὶ τὸ εἶχε διαμφισβητήσῃ⁵.

³ Βλ. Ἐπιστημον. ἐπετηρὶς 1915, σ. 23-24.

⁴ Ἐπιστημον. ἐπετηρὶς 9 [B] 1915, σ. 41 ἄ.

⁵ Π6. Δελμοῦζου, Πρὸς τὴν Ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, Δελτίον ὑπουργείου ἐκκλησιαστικῶν κτλ., παράρτημα ἀρ. 1, 1919, σ. 13. (Τὸ ἴδιο καὶ στὸ Δελτίο τοῦ Ὀμίλου, τ. 7, σ. 15): «Τὸ ξέρω ὅτι μὲ τὴ γλωσσικὴ κυρίως μεταρρύθμιση, στὴν

Ἄγνοεὶ ὅμως ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἕνα ἄλλο. Γιατὶ μὲ ὅσα εἶπα τελευταία ἐγίνε φανερό πὺς ἡ ἐπιτροπὴ ὄχι μόνο ἔμεινε ξένη ἢ ἀπροσανατόλιστη στὴ γλωσσολογικὴ μαρ κίνηση καὶ στὰ πορίσματα ποὺ σιγὰ σιγὰ κρυσταλλώθηκαν στοὺς διανοοῦμενους κύκλους, μὰ καὶ ἐπιχείρησε νὰ κρίνῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση χωρὶς νὰ φροντίσῃ νὰ μάθῃ τὰ ἐπίσημα κείμενα καὶ τὰ δημοσιεύματα τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας, τὰ μόνον ποὺ θὰ τῆ διαφώτιζαν ἔγκυρα καὶ τελειωτικὰ γιὰ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιζητήθησαν μὲ τὴν μεταρρύθμιση καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ πραγματο-

πιό στανὴ τῆς ἔννοια, γεννήθηκαν καὶ θὰ γεννηθοῦν ἀκόμη πολλὰς ἀπορίας, ποὺ ζητοῦν ἄμεση τὴ λύση τους. Ἀναφέρω μόνο μία, τὴν πιό σημαντικὴν, γιὰ τὴν κοινωνικὴν τῆς ἰδίως ἀποψη: Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς, ἡ καθαρεύουσα δὲ θὰ διδάσκειται πιά στὸ δημοτικὸ σχολεῖο; Φυσικὰ ὅσο κρατεῖ ἡ τωρινὴ διγλωσσία, ποὺ τὴ λύση τῆς ἔρχεται πιά νὰ ὑποδοθῆσθαι καὶ ἡ παιδεία, θὰ διδάσκειται καὶ ἡ καθαρεύουσα στὴν πιό ἀπλή τῆς φάση. Ἀλλὰ θὰ διδάσκειται ἔτσι, ὥστε καὶ τ' ἀποτελέσματα ποὺ ἔχει ἡ σημερινὴ διδασκαλία τῆς, καὶ μάλιστα ἡ ἄμεση ἀπὸ τὴν 1. τοῦ δημοτικοῦ, νὰ λείψουν, καὶ τ' ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς νὰ εἶναι καλύτερα ἀπ' ὅτι παρουσιάζονται σήμερον. Πὺς τῶρα θὰ κατορθωθῆ αὐτό, εἴταν στηριχτοῦμε στὴ δημοτικὴν, τὸ μόνον γλωσσικὸ ὄργανον ποὺ μπορεῖ νὰ κατέχη τελείως ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ, ποῖο χρόνο θ' ἀρχίζῃ ἡ διδασκαλία τῆς καὶ μὲ ποῖα μέθοδον θὰ γίνῃ, εἶναι ζήτημα ποὺ μὲ τόσα ἄλλα σχετικὰ θὰ ἐξετασθῆ στὸν εἰδικὸν κύκλον τῶν μαθημάτων.—Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀναγέννησιν, Δελτίον, τ. 7, σ. 40: «νὰ συσχετισθῆ (ἡ δημοτικὴ) μὲ τὴν καθαρεύουσαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς, ποὺ παραμένει—ἀπλή καὶ σαφῆς» κατὰ τὸν νόμον «περὶ διδασκαλιῶν»—ἕνας ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου.—Τριανταφυλλίδη, Quo-usque (Δελτ., τ. 7, σ. 160): «...ἔχομε ἐξ ἀρχῆς σὲ ὅλα τὰ ἐπίσημα κείμενα τὴν βεβαίωσιν πὺς ἡ καθαρεύουσα μένει στοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου (πρ. § 5, ἀρ. 2, 6), χωρὶς οὔτε γιὰ τὴν μέσιν ἐκπαίδευσιν νὰ προβλέπεται καμιά ἀλλαγὴ, οὔτε καὶ νὰ καταργηθῆ ἢ νὰ τροποποιηθῆ ἐπίσημα ἢ ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀπαρχὴν πρὸς τὴν ἀπλοποίησιν ποὺ παρουσιάσθησαν ἀσυνείδητα στὴ Θεσσαλονικίαν. Σύμφωνα μὲ τὴν κεντρικὴν αὐτὴν ἰδέαν τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος, ὄχι μόνο δὲν ἐγίνε τίποτε ἀπὸ τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπουργείου ποὺ νὰ μειωθῆ τὴ σημασία καὶ τὴ θέσιν τῆς σχολικῆς καθαρεύουσας, μὰ καὶ στὰ πρῶτα προγραμματικὰ μαθήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν τονίσθη ἰδιαίτερα πὺς ἡ καθαρεύουσα παραμένει ἕνας ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου (βλ. Δελμούζου, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀναγέννησιν, σ. 15. Τριανταφυλλίδη, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀναγέννησιν, σ. 40, Δελτίον τ. 7). Καὶ πολὺ σωστά. Γιατὶ πὺς θὰ ἦταν δυνατό ν' ἀρνηθῆ τὸ κράτος στοὺς ἀδριανούς του πολίτας τὸ δικαίωμα νὰ καταλαβαίνουν τουλάχιστον τὸν ἐπίσημὸν τῆς γλῶσσας ὅσον τὸ ἴδιον ἐπιμένει νὰ τὴν ἔχῃ, καὶ ὅσον λείπουν οἱ προϋποθέσεις ποὺ θὰ τὴν ἀφῆναν ἀστήρικτον μέσα στὴν κοινωνίαν.»

ποιούνταν. Τὰ κείμενα αὐτά, ποὺ τ' ἀγνόησε ἡ ἐπιτροπὴ, καὶ ὡστόσο δὲν ἔχουν ἀκόμη κατῆ, εἶναι τ' ἀκόλουθα (σημειῶνω ἐδῶ ὅσα εἶναι κάπως βέβαιον πὺς δὲν τὰ εἶδε ἡ ἐπιτροπὴ, γιὰτὶ γιὰ μερικὰ ἄλλα, καθὼς λ.χ. γιὰ τὸν νόμον 1332, ὃν καὶ δὲν τὸν πρόσεξε, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, ἀναφέρει ὅμως ἀποσπάσματα, καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ βέβαιον νὰ πῆ κανεὶς πὺς τὸν ἀγνοεῖ τὸ ἴδιον καὶ γιὰ τὸ Ἀλφαριθμητικὸν τοῦ κράτους, βιβλίον τοῦ δασκάλου, μὲ τίς «ὁδηγίας»):

α) Β. Α. «περὶ ὀρθογραφικῆς καὶ γραμματικῆς διδασκαλίας τῆς Ε' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου». Εἶναι τὸ νέο ἀναλυτικὸν πρόγραμμα γιὰ τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν, δημοτικῆς καὶ καθαρεύουσας τῆς Ε' δημοτικοῦ, δημοσιευμένο στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀρ. 161, τευχ. Α', 28 Ἰουλ. 1920.

β) Ἡ προκήρυξις τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας (ἀρ. 51467) «περὶ συγγραφῆς ἀναγνωστικοῦ βιβλίου τῆς Ε' τάξεως τῶν δημοτικῶν σχολείων εἰς καθαρῆν ὡσαν γλῶσσαν». Δημοσιεύθηκε στὸ Δελτίον τοῦ ὑπουργείου ἀρ. 11-12, σ. 20]-21, στὸν Ἐκπαιδευτικὸν ἔρευνητὴν ἀρ. 53, 15 Δεκ. 1919 καὶ πάλιν ἀρ. 54, 31 Δεκ., στὸν καθημερινὸν τύπον καὶ στὸ Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου, τ. 8, σ. 144. (Πράξ. 321 Ἐκπαιδ. συμβουλίου, 29 Νοεμβρ. 1919).

γ) Σπ. Δάλλα, Ἀναγνώσματα Ε' δημοτικοῦ. Βιβλίον μεθοδικὸν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς καθαρεύουσας. Ἐκδ. 1., Κολλάρος 1920, 143 σελ., ἰρ. 2,35.

δ) «Πρακτικὸν» τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν διδασκαλιῶν βιβλίων, ἀπαρτισμένης ἀπὸ τοὺς κ. κ. Δ. Δάμψα, Α. Τραυλαντώνη, Ζ. Παπαντωνίου, Α. Δελμούζου, Μ. Τριανταφυλλίδη, Α. Ἀνδρεάδη. Καθορίζει τίς γενικὰς ἀρχὰς γιὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους καὶ δημοσιεύθηκε στὸ Δελτίον τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἀρ. 3, σ. 17, στὸ Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου τ. 8, σ. 145-151 καὶ στὴν Ἐκπαιδευτικὴν ἐπιθεώρησιν τ. 2, ἀρ. 9, σ. 300-303.

ε) «Ὁδηγίαι διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Γ' δημοτικοῦ, «Τὰ ψηλὰ βουνα», συνταγμέναι ἀπὸ τὴν συντακτικὴν ἐπιτροπὴν. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῆς παιδείας σὲ χωριστὸ φυλλάδιον, τὸ Δεκεμ. τοῦ 1918, καὶ στάλθηκε σὲ ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

ς) Δελμούζου, Πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀναγέννησιν, Δελτίον ὑπουργείου ἀναγνωστικῶν καὶ δημοσίας ἐκπαίδευσως, παράρτημα ἀρ. 1, 1919, 16 σελ.

η) Διάφορα ὑπομνήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν πρὸς τὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, σχετικὰ μὲ τὸ πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, τὴν καθιέρωσιν καὶ τὸν κανονισμόν τῆς σχολικῆς γλῶσσας. Τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ ὑπάρχουν στὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου.

Δὲν ἔχω σκοπὸν, οὔτε καὶ καμιά ὑποχρέωσιν, νὰ ξαναεπαναλάβω ἐδῶ ὅσα βρίσκονται σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα, γιὰ νὰ δείξω πόσον ἀστήρικτοι εἶναι πολλὰς βεβαιώσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἢ ὅτι ἡ μεταρρύθμιση ἐργάστηκε προγραμματικὰ καὶ ἀκολούθησε ὠρισμέναις ἀπόψεις, καὶ πὺς οἱ ἀντίθετοι ἀξιῶσεις τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ παρουσιάζονται σὰ θέσφατα, εἶναι τουλάχιστον γνῶμες συζητήσιμες. Καθὼς ἄλλωστε φάνηκε ἀπὸ ὅσα ἐξήγησα γιὰ τὴν καθαρεύουσαν, θὰ ἔπρεπε κάθε φορὰ νὰ ξανα-

τυπώνωνται σελίδες δλόκληρες ἀπὸ δημοσιευμένα καὶ γνωστὰ κείμενα. Θὰ δειξῶ μόνο μ' ἓνα ἀκόμη παράδειγμα ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ ἡ ἀμελέτητη κι ἐπιπόλαιη κρίση τῆς ἐπιτροπῆς, ποῦ μόλο τὸ ἔξαπλὸ κῦρος τῶν ὀνομάτων ποῦ στολίζουν τὸ ξύφυλλο τῆς ἐκθεσης, λησμόνησε ἓναν ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ πιὸ ἀπαραίτητους ὄρους τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς. Τὸ παράδειγμα αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς βαρύτερες κατηγορίες τῆς ἐπιτροπῆς, πὼς τάχα οἱ συγγραφεῖς τῶν Ψηλῶν βουνῶν εἶχαν σκοπὸ νὰ «διαπλάσσουν μαθητὰς ἀπάτριδας». Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ γίνεται λόγος παρακάτω στὸ ἕκτο κεφάλαιο.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο τὰ ἐπίσημα κείμενα ποῦ ἀγνοεῖ ἡ ἐπιτροπὴ. Ἄγνοεῖ καὶ ὅσα γράφηκαν στὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ μένα γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα, εἴτε γενικά, εἴτε εἰδικώτερα γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ὡς ἀπάντηση σὲ κριτικὲς ποῦ τῆς εἶχαν γίνει. Ἔτσι ξαναμασᾶ ξαναειπωμένα καὶ χιλιοειπωμένα ἐπιχειρήματα, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ πάρῃ θέση στὴν ἀπάντηση ποῦ ἤδη δόθηκε γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ καὶ νὰ στηρίζεται σ' αὐτή.

Ἔτσι λ. χ. γίνεται στὴν ἐκθεση συχνὰ λόγος γιὰ τὸ λεξιλόγιο τῶν ἀναγνωστικῶν (λέξεις ξένες, ἰδιωματικὲς κτλ., σ. 14, 15, 38, 39, 88, 137, 148), γιὰ τὴ φωνητικὴ τους (σ. 40, 138), γιὰ τὸ τυπικὸ τους (σ. 40) καὶ γιὰ τὴν ὀρθογραφία τους (σ. 92), ἐνῶ στὰ ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα, καὶ μὲ παραδείγματα τὶς ἴδιες συχνὰ λέξεις, ἔδωσα ἤδη τὴν ἀπάντηση ἀπαντώντας σὲ ἄλλες κριτικὲς—σὲ διάφορα ἄρθρα στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου (τόμ. 6, 7, 8) καὶ στὸν Ἐκπαιδευτικὸ ἔρευνητὴ, στὰ πρακτικὰ τοῦ φροντιστηρίου Πειραιῶς καὶ τοῦ συνεδρίου τῶν ἐπιθεωρητῶν.

Ἀκόμη πιὸ παράδοξο πὼς ὑστερα ἀπ' αὐτὰ γυρεύει λογαριασμὸ ἡ ἐκθεση, γιατί δὲ δόθηκε καμιά ἀπάντηση στοὺς «γενομένους ἐπιστημονικοὺς ἐλέγχους». Μὰ κι ἐδῶ ἡ ἀπάντηση εἶναι πολὺ ἀπλή. Ἄν πρόκειται γιὰ τὶς κεντρικὲς ἰδέες τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας, ἡ ἀπάντηση ἔχει δοθῆ με τὶς συζητήσεις πέντε καὶ ἕξι γενεῶν καὶ τὴν ἐξέλιξη ποῦ ἀκολούθησε ἡ λογοτεχνικὴ, καὶ τώρα τελευταῖα κι ἡ δημοσιογραφικὴ ἀκόμη γλῶσσα. Ὅσοι δὲν ἔχουν φωτιστῆ ἀπ' αὐτὰ, οὔτε τώρα θὰ μεταπειστοῦν μὲ νέα ἀπάντηση οὔτε στὸ μέλλον. Ὅσο γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ πάλι τοῦ 1917 καὶ τὴ γλῶσσα τους, δόθηκε ἀπὸ μένα μιὰ ἀπάντηση στὸν κορυφαῖο ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς δημοτικῆς, τὸν κ. Χατζιδάκι. Ὁ τελευταῖος ἀνασκέυασε περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ καὶ τὶς θεωρίες τοῦ κ. Σκιαῖ, πρᾶμα ποῦ ἐγὼ δὲν ἔκρινα ἀναγκαῖο νὰ γίνῃ, καθὼς βέβαια δὲν πρό-

κειται ν' ἀπαντήσω ποτὲ οὔτε στὶς καθυστερημένες θεωρίες τῶν ἄλλων ὀψιμων γλωσσολόγων ἀπ' τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς⁶.

Τὸ περίεργο ὅμως εἶναι πὼς ἐνῶ ἡ ἐπιτροπὴ κατηγορεῖ τὴν «τερατώδη» γραμματικὴ τῶν νέων ἀναγνωστικῶν καὶ ζητεῖ νὰ πάρουν τὴ θέση τους—ὥσπου νὰ γίνουν τὰ καλύτερα!—τὰ παλιά, ἀγνοεῖ, πὼς καὶ σὲ κείνα τὰ παλιά ἀναγνωστικὰ ὑπάρχουν πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ καταδικάζει στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1917 καὶ στὴ γραμματικὴ τους.

Ἔτσι λ. χ. τὴ βλέπομε νὰ παραξενεύεται πὼς στὴ γραμματικὴ διδασκαλία «συνιστῶνται εἰδικαὶ ἀσκήσεις, ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐθισθῶσι νὰ ἀντιδιαστέλλωσιν ἀπ' ἀλλήλων τοὺς φθόγγους τσ καὶ τοὺς ἑλληνοικωτάτους τζ, ντζ ἐπὶ τῶνδε τῶν παραδειγμάτων: κουκούτσι, τζιτζικας, τζιτζυφο, τζάμι, μπροῦντζος, μουντζουρώνω» (σ. 27). Καὶ ὅμως οἱ φθόγγοι αὐτοί, ἑλληνοικωτάτοι ἢ ξενικωτάτοι, ἀδιάφορα—ἂν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ πρώτα ἡ ἔξαπλὴ σοφία τῶν καθηγητῶν καὶ παιδαγωγῶν τῆς ἐπιτροπῆς, γιατί ὁ χαρούμενος τραγουδιστὴς τοῦ ἑλληνικοῦ καλοκαιριοῦ εἶναι μέτοικος—βρίσκονται στ' ἀναγνωστικὰ διάφορων περασμένων ἐποχῶν, καὶ δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα σχεδὸν ἀπὸ τ' ἀλφαριθμητάρια ποῦ ἀπειλοῦν τώρα νὰ ξαναμπαῦν στὴ σχολικὴ χρῆση· μὲ μόνη τὴ διαφορὰ πὼς χαρακτηρίζονται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους «χυδαῖσμοί» καὶ «χυδαιοφωνίαι», καὶ πὼς ἐπειδὴ κι οἱ ἴδιοι

⁶ Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν κ. Σκιαῖ—εἶναι ἄλλωστε ὁ μόνος ἀπ' ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ποῦ ἀνακατῶθηκε ὡς τώρα στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα καὶ διάβασε πολλὰ ἀπ' ὅσα γράφηκαν—ἔχω νὰ εἰπῶ πὼς γενικά γιὰ τὴ γλωσσικὴ του θεωρία συμπεριζομαι ἐντελῶς στὶς γενικὲς τῆς γραμμῆς τὴν ἀρνητικὴν θέσιν ποῦ πῆρε ἀπέναντι τῆς ὀ. Χατζ., καθὼς πάλι συμφωνῶ καὶ στὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα εἶπε ὀ. Σκιαῖς δείχνοντας πόσο ἀθεμέλιωτη εἶναι ἡ θετικὴ ἀποψὴ τοῦ κ. Χατζ. καὶ οἱ προτάσεις τοῦ γιὰ μιὰ ἀπλοποιημένη ἢ ὄλο καὶ ἀπλοποιούμενη γλῶσσα, χωρὶς τελικὸ σκοπὸ καὶ βάση. Ἡ μόνη σωστὴ ἀποψὴ μένει τῶν δημοτικιστῶν. Γι' αὐτὸ ὅμως ἄλλοτε περισσότερα.

⁷ Ὁ κ. Σκιαῖς δημοσίεψε μιὰ φορὰ καὶ μιὰ διεξοδικὴ κριτικὴ τῆς μελέτης μου «Ἡ ὀρθογραφία μας». Δὲ βρῆκα νὰ εἴλεγε τίποτε σωστό, μὰ ἐπειδὴ εἶχε τὸ ζήτημα γενικώτερο ἐνδιαφέρον ἔτοιμασα μιὰν ἀπάντηση, ποῦ μόνο ἡ εἰσαγωγὴ τῆς κατωρθώθηκε ὡς σήμερα νὰ δημοσιευτῆ (Δελτίο τ. 7). Ὁ κ. Σκιαῖς δημοσίεψε ἔπειτα καὶ μιὰν ἀπάντηση στὸ φυλλάδιό μου «Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας», ὅπου εἶχα γράψῃ τὶς ἕξι εἰσαγωγικὲς σελίδες. Στὸ φυλλάδιο αὐτὸ, γραμμένο μὲ ἰδιαίτερο σκοπὸ, ἔγινε, καθὼς τὸ εἶδα ἀργότερα, κάποια ὑπερτίμηση ἐκ μέρους μου ὡς πρὸς τὸ σχολικὸ παράγοντα στὸ ζήτημα τοῦ ἑξαελληνισμοῦ τῶν ξηνοφώνων. Σ' αὐτὸ ἔχει δίκαιος ὀ. Σκ. στὴν ἐπίκρισή του, στ' ἄλλα ὅμως, ξαναἰδωμένα μὲ τὸ πρῶμα τῶν δικῶν του γλωσσικῶν θεωριῶν, ὄχι.

δὲ διδάχτηκαν ποτὲ νὰ τοὺς γράφουν σωστά σύμφωνα μὲ τὴν προφορά τους, παρουσιάζουν κάποτε τύπους φωνητικούς ἀληθινά, καθὼς θὰ ἔλεγε ἡ ἐπιτροπὴ, «μηδέποτε ὀμιληθέντας» καὶ «στρεβλωθέντας», ἀγνώριστους καὶ ἀνύπαρχτους (ταράντζα, τέτσερης, νερατζιά, ζίζυφα). Ἐνῶ ἀντίθετα οἱ προγραμμαμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ φθόγγοι τσ, τζ, ντζ, ὄχι μόνον στὴ κοινῇ γλῶσσα εἶναι πάγκοινοι καὶ ἀπαραίτητοι (ἔτσι, κουκούτσι, τζιτζικας), ὄχι μόνον σὲ κύρια ὀνόματα ποὺ καὶ ἡ καθαρεύουσα δὲν μπόρεσε νὰ τ' ἀποκηρύξη ἢ νὰ τὰ στρεβλώσει εἶναι συχνότατοι (Δραγατσάνι, Μπότσαρης, Τζαβέλας, Μάντζαρος), μὰ καὶ στὰ ὀνόματα τῶν ἰδίων τῶν μαθητῶν ὡς σήμερα συνηθίζονται σὲ μεγάλη κλίμακα. Καὶ εἶναι γνωστὸ πῶς ἀκριβῶς μὲ τὸ νὰ μὴ διδάσκειται ἡ γραφὴ τῶν φθόγγων αὐτῶν ὡς τώρα καὶ νὰ μὴ προβλέπεται κὰν ἡ διδασκαλία τους ἀπὸ τὴ γραμματικὴ τῆς καθαρῆς, ἔβρισκε κανεὶς συχνότατα καὶ βρῖσκει καὶ σήμερα μαθητὲς ὡς τὴν 5' ἀκόμη τοῦ δημοτικοῦ, ποὺ στραβογράφουν στ' ὄνομά τους τὸ τσ καὶ τζ κτλ., γράφοντας λ. χ. στ' ἀντὶ τσ, καὶ ζ ἢ ντζ ἀντὶ τζ καὶ ντζ.

Σ' ἓνα ἄλλο πάλι παλιότερο ἐγκριμένο ἀναγνωστικὸ — ἓνα μόνον! — βρῖσκω τέσσερις ἀπὸ τίς λέξεις ποὺ προγράφηκαν ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ σὲ μίαν τῆς μόνου σελίδα (σ. 57) καὶ ποὺ βρέθηκαν ὅλες τους στὰ σημερινὰ «Ψηλὰ βουνά». Εἶναι αἱ λέξεις χάραγμα (δηλ. χάραμα, χαράματα, σ. 13), βέργα (σ. 14), γνέθω (σ. 22), ἔγνεσε πολὺ βαμβάκι (σ. 22), ποὺ περνοῦσαν ἄλλοτε ἀδιαμαρτύρητες, ποὺ κρίνονται ὅμως στὰ 1921 ἀπὸ μιὰ ἐξαμελῆ «ἐπιτροπεῖα» ἰδιωματικές, ἀσυνήθιστες ἢ ἀνύπαρχτες (οἱ ἴδιες ἀκριβῶς λέξεις: βέργα, χάραμα, γνέσιμο).

Ἀφθονώτερα ὅμως βρῖσκω τέτοια στοιχεῖα στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ

¹ Π6. Ἀλφαθητάριον Βρατσάνου (σ. 39): τζιτζικας εἰς τὸ κλαδί... τζί, τζί, τζί, τζί φωνάζει. — Ἀλφαθητάριον Οἰκονόμου (σ. 15): τσίχλα, περσί, κατοῖκα, τσακίζω, τζάμι, τζιτζικας, χατζής, τέτσερης. — Ἀλφαθητάριον Σακελλαροπούλου (σ. 88): «χυδαῖοι» τζαμί, τσίτσα, τζιτζικας, ἀτσάλι, ... ταράντζα, τσακμακόπετρα, νερατζιά, ρετσίνα, ἄτσαλος, τσακίζω, τσιγαρίζω, ... τσοῦζει, τσέπη, τσίρος, μαντζουράνα... νερατζιά... ρετσινάτο. — Ἀλφαθητάριον Παπαμάρκου (σ. 42): «χυδαῖοφώναι τινές» τσίρος, τζάμι, μπράτσα, τζιτζικας—ζίζυφα, ζίζυφα κακὰ (σ. 11). — Ἀλφαθητάριον Μαύρυναίου (σ. 37): «συλλαβισμός χυδαῖος» τσέπη τσίρος, τσάπα, ρετσίνα, νεράντζι, τζιτζικας, μαντζουράνα. — Ἀλφαθητάριον Ἀρσένου (σ. 81): τσόχα, τσίρος, τζάμι, τζιτζικας, μπεκάτσα. — Ἀλφαθητάριον Κράτους 1914, σ. 40, οἱ «ξενικοὶ φθόγγοι, τὸ τσ καὶ τζ»: τὰ τζιτζικιά τζιτζιρίζουν, ἀγριοτριανταφυλλίτσα. Τὸ ζίζυφα συνηθίζεται καὶ σὲ ἄλλα ἀλφαθητάρια στὴ διδασκαλία τοῦ ζ. (Οἱ παραπομπές στίς σελίδες γίνονται στίς τελευταῖες γνωστὲς μου ἐκδόσεις).

1914. ἔχομε ἐκεῖ ὄχι μόνον τύπους χωρὶς ἀρχαιοκλασικὲς περγαμηνῆς καὶ κάθε ἄλλο παρὰ δόκιμους—πέφτει, σκυφτός, βουίζουν, σάπα, σωπαίνομεν, σκουλαρίκι—μὰ καὶ ἀρχετὲς λέξεις ξένης καταγωγῆς, ποὺ μερικὲς τους τουλάχιστο θὰ μπορούσαν πολὺ εὐκολὰ νὰ τις ἀποφύγουν: μαϊδανός, τσέπη, λαλέδες, πετσέτα, τεμπέλης, κάμπος, ταράτσα, κορόνα, λιμάνι, ροῦχα, στέρνα, ταβέρνα, καζάνια, ἀκουμπῶ (κοντὰ στὸ στηρίζω), σκλάβος (κοντὰ στὸ δοῦλος, αἰχμάλωτος). Τὸ σκουλαρίκι μὲ οὐ δὲν τὸ ἔχουν οὔτε τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς γιατί προτιμήθηκε ὁ τύπος σκολαρίκι ἐνῶ ἓνα τους σκλάβος κοντὰ στὸ αἰχμάλωτος ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ξαναχύση ἢ ἐκθεσὴ ὅλη τῆς τῆς χολῆ: «τὸ λεκτικὸν τοῦ βιβλίου φαίνεται χυδαῖον καὶ πολλάκις παραγκωνίζονται λέξεις καὶ τύποι τῆς καθαρῆς κοινότητος καὶ εὐχρηστότατοι, ἵνα τεθῶσιν ἀντ' αὐτῶν δημῶδες ὀλιγώτερον συχνὰ ἢ καὶ ἀπηρχαιωμένοι ὅσον καβαλάρηδες ἀντὶ ἱππεῖς, σκλάβους ἀντὶ αἰχμάλωτους» (σ. 38). Καὶ ὅμως καὶ τὸ σκλάβος εἶναι συχνὸ στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914 καὶ τὸ καβαλάρηδες².

Οἱ «χυδαῖοι» τάχα, «παρεφθαρμένοι» καὶ «διαλεκτικοὶ» τύποι τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1917, βρῖσκονται καὶ στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914.

Στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914, τῆ δευτέρῃ σειρά τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους, ἔχομε χωρὶς καμιά προηγούμενη ἀπόφαση γιὰ νὰ καταργηθῆ ἡ καθαρῆς καὶ νὰ καθιερωθῆ ἡ δημοτικὴ, ἢ κὰν νὰ δοθῆ στὴν καθιερωμένη σχολικὴ καθαρῆς τύπος πῶς ἀπλός, ἓνα χαρακτηριστικὸ συμπτωματικὸ φαινόμενο: ἡ καθαρῆς τῶν περισσοτέρων ἀναγνωστικῶν ἀνακατάνεται μὲ διάφορους τύπους τῆς κοινῆς μας δημοτικῆς γλώσσας. Οἱ ρηματικοὶ αὐτοὶ καὶ ὀνοματικοὶ τύποι, σκορπισμένοι στὴν τύχη χωρὶς σύστημα μέσα στὰ κείμενά τῆς «ἀπλῆς» τάχα καθαρῆς, ἔδωσαν ἀφορμὴ σὲ προσεχτικὸς παρατηρητὲς νὰ καταδικάσουν τὴν ἀστοχίαν αὐτῆ «ἀπλοποίηση» τῆς σχολικῆς γλώσσας, κι ἔκαμαν ἴσως καὶ τὸν κ. Χατζιδάκι νὰ κηρύξη πῶς χρειάζεται γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο γλῶσσα μὲ «ἀκριβῶς καθωρισμένον» καὶ «ἐνιαῖον» τυπικόν. Τῆς συνέπειες ὅμως τοῦ ἀμελέτητου καὶ παράξενου νεωτερισμοῦ τοῦ 1914 τίς διαδέχτηκε ἡ προγραμματικὴ πῶς καὶ ξεκαθαρισμένη μεταρρύθμιση τοῦ 1917: διατηρώντας τὴν

² Π6. Καζαντζάκη, Τὰ δύο βασιλόπουλα: «σκλάβον ὀμοειθνή μας» σ. 29, «σκλάβος σου γίνομαι» σ. 77, «ἡ καλὴ σου καρδιὰ μὲ σκλάβωσε» σ. 68—«οἱ στρατηγοὶ, κατάχρυσοι, ἔτρεχαν καβαλάρηδες, ἔδιδαν προστάγματα καὶ περιεκύκλωναν τὸν βασιλέα» σ. 4.

καθαρεύουσα, μετὸ τυπικὸ τῆς ἀμετάβλητο, στὶς δυὸ ἀνώτερες τάξεις, καθιέρωνε γιὰ σχολικὸ ὄργανο τὴ ζωντανὴ γλῶσσα με καθωρυσμένο κι ἐνιαῖο τυπικὸ. Τώρα ὅμως ἡ συστηματικὴ καὶ ἀποκλειστικὴ ἐμφάνιση τῶν τύπων αὐτῶν στὰ κείμενα τῆς δημοτικῆς, καὶ στὸν κ. Χατζιδάκι ἔδωσε πρῶτα ἀφορμὴ νὰ καταδικάσῃ τοὺς τύπους αὐτοὺς (ἐπαινώντας ἀντίθετα τὴν ἀσυστηματοποίητη «ἀπλῆ» γλῶσσα τῶν παλιότερων ἀναγνωστικῶν) καὶ στὴν ἐκθεση τῆς «ἐπιτροπείας» τώρα τελευταία ξανάδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ τὰ προγράψῃ γιὰ τὸν ἴδιον λόγο, μετὸ μόνη τὴ διαφορὰ πῶς τώρα διασύρονται στὴν κοινὴ γνώμη οἱ δημοτικοὶ τύποι ὡς χυδαῖοι τάχα, χαλασμένοι καὶ διαλεκτικοί. Οἱ τύποι τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ 1914, ποὺ βρίσκονται ἀρκετὰ ἀφθονα καὶ κεῖ, μὰ ποὺ μόνο στὰ 1917 καθιερώθηκαν μετὸ σύστημα, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

I. Νεωτερικοὶ ψευδοσυνηρημένοι ρηματικοὶ τύποι: πᾶω πᾶς κτλ., Β⁹. θὰ πᾶω 11, θὰ πᾶς μετὸν θεῖον σου 14, θὰ πᾶς 53. — Γ. ἐφυγε, πάει 66. — Δ. μὴ με πᾶς 7. — Ε. ποῦ θὰ μᾶς πᾶη 43, θὰ τοὺς πᾶμε 58. — λές: Γ. ἀλλοῦ νὰ τὰ λές αὐτὰ 66. — πές, πέςτε, (θὰ) πᾶ κτλ. — Β. πές μου 4, πές μου 4. — Γ. πές 72, πέστε χαιρετίσματα εἰς τὸ σπίτι μου καὶ δώσατε 141. — Δ. πές μας 83. — Ε. 170, πῶς νὰ σᾶς πᾶ 104, πέστε μου κύριε λοχία 110, πές μας 51, 170, 171, 171. (Πβ. ἀκόμη καὶ Σακελλαροπούλου, 'Αναγν. Γ', 1908, σ. 140: νὰ πᾶω στὸ γιατρό... Τί νὰ πᾶη ;)

II. Ἀναύξητοι παρωχημένοι ρηματικοὶ τύποι: Β. παρακαλοῦσε 19, ἐνθυμήθηκα 24, ἀρχίσαιμεν 34, κουράσθηκα 32. — Δ. ἐνθυμούμην 24, ἀρχισα 9. — Ε. θυμήθηκα 169, ὅταν εἰσερχόμεθα 48.

III. Τύποι ἀορίστου παθητικοῦ σὲ -η κα: Β. ἐπιάσθηκα 19, ἐχαθήκαμεν 20, ἐπετάχθηκα 27, κουράσθηκα 32, ἐνθυμήθηκα 32. — Δ. ἐσηκώθηκα.

IV. Τύποι ρηματικοὶ καὶ ὀνομαστικοὶ χωρὶς τελικὸ ν. Β. νερό 3, ἔκαμνε κρύο 4, τὸ βασιλόπουλο 4, εἶσαι ἀνδρεῖο καὶ καλόκαρδο βασιλόπουλο 5, εἶσαι δίκαιον εἰς τὸν λαόν σου 5, ἄλογο 5, κολύχρονον βασιλοπούλο 6, καθε φορὰ 7, μεγάλο γειτονικὸ λιμάνι 11, πίνει νερὸ 13, ἀπὸ τὸ κρύο 20, τὸ θαλάσσιον νερὸ 24, θαλάσσιο νερὸ 42, νερὸ καθαρὸν 26, ἔπεσεν εἰς ἔρημο νησί 29, γεμάτο φυσιγγία 30, εἶχαμε κατεβῆ 30, σακκίδιον γεμάτο 31, νὰ ἐπιάνουμε ἓνα νὰ τὸ μαθαίναμε νὰ ὀμιλῆ 33, ἐσκότωση μὰ κασίκα 43, ὄραϊο ζεστό γάλα 44. — Γ. ἓνα στενοχωρημένο βασιλόπουλο 3 τίτλ., ἓνα γηραλέο κοράκι 4, ἀγαπητὸ πουλι 5, καλὸ στὸ βασιλόπουλό μου 6, ἓνα σταμνὶ γεμάτο κρύο νερὸ, ἓνα τραπέζι γεμάτο βιβλία... 6, κάποιον μεγάλο σχέδιον 11, τὸ βασιλόπουλο 11, μεγάλο θανατικὸν 12, ἤκουες τοῦ βοσκῶ τὴν φλογέρα 13, εἶπε τὸ βασιλόπουλο

⁹ Τὰ γράμματα Β, Γ κτλ. σημαίνουν: ἀναγνωστικὸ τῆς Β', Γ' κτλ. τάξης: οἱ ἀριθμοί, τίς ἀντίστοιχες σελίδες τῶν βιβλίων. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ, μαζί με ἄλλα ἄλλων τύπων, εἶναι συγκεντρωμένα στὴ μελέτη μου γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα, Quo-usque tandem (Δελτίο τ. 7. σ. 111 ἄ).

13, ἓνα βαλάντιον γεμάτο 14, τί ἔπρεπε νὰ κάμῃ τὸ βασιλόπουλο, διὰ νὰ σώσῃ τὸ βασιλεῖόν του (τίτλ.)... 14, τὸ βασιλόπουλο χαρούμενον 15, τὸ ξηρὸ ραβδί 30, ἓνα μικρὸ πουλάκι 33, ἓνα αὐγὸ μόνον, τὸ μεγαλύτερο 33, τὸ αὐγὸ 34, τὸ αὐγὸ 34, μεγάλο καὶ ἄσχημο παπὶ 34, τὸ κακόμοιρο 35, τὸ εὗρισκον μεγάλο καὶ ἄνοστον. Τὸ δυστυχισμένο 35, ... τὸ παράξενο παπὶ 36, καρφώνει ἓνα μεγάλο ξύλον 101. — Δ. Τὸ εὐλογημένο χωριὸ 3 τίτλ., πρέπει νὰ μείνῃ νησιτικὸ 10, σκλαβωμένο πουλάκι 13, τὸ μικρὸ αὐγὸ 13, νερὸ 13, φυλακισμένο 14. — Ε. ἀπὸ τὴν Κρήτη 9, ἀπὸ τὴν σκηνὴ μας 25, ἀπὸ ἓνα σταθμὸ βλέπομεν 29, νερὸ δὲν εὗρισκομεν 33, γλυκύτερο νερὸ δὲν ἔπια 46.

V. Ὀνομαστικοὶ νεωτερικοὶ τύποι: Β. τοῦ γεροναύτη 17, τὲς βάρκες 21, μπάνανες 28, μυρωδιές 33, πεταλοῦδες 35. — Γ. τοῦ ζαχαροπλάστη 117, πάρετε σχοινία καὶ ἀλυσσίδες 133. — Δ. πένες 12, βελόνες 24, πεντάρες 24, μεμαργαριτὲς κίτρινες 38, παπαροῦνες 38. — Ε. οἱ παπαροῦνες 39, σοῦστες 58, παραμάνες 38.

Ἴδου τώρα μετὰ ποιά λόγια τοὺς καταδικάζει ἡ ἐπιτροπὴ στὰ νέα ἀναγνωστικά:

«Ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου τούτου [τοῦ ἀλφαβηταρίου Παπαμιχαήλ, μέρ. Α']... σκοπεῖ ἀναντιρρήτως οὐχὶ νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν γλῶσσαν τοῦ μαθητοῦ, ἀλλὰ νὰ ἐκχυδαῖσῃ καὶ διαφθείρῃ ταύτην. Καὶ ἐνταῦθα συναντῶ τις τὰς χυδαίας καὶ παρεφθαρμένας λέξεις πᾶω, πάει, πᾶμε, πᾶνε, ... λέω, λές, λέει, πᾶη, πές, (σ. 123). «Τὸ ἀναγνωστικὸν τούτου [τὸ ἀλφαβητάριον τοῦ κράτους, ἐνῶ τὰ παραδείγματα ποὺ παράθεσα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1914 βρίσκονται ἐκεῖ σὲ πολὺ ἀνώτερες τάξεις!] φροντίζει... πῶς οἱ μαθηταὶ νὰ ἐθισθῶσι εἰς τοὺς ἀναυξήτους διαλεκτικούς τύπους χαιρέτησε, γέμιζε, μάξανε, κοίταξε κτλ... (σ. 137)... ἐπίσης φροντίζει ὅπως οἱ μαθηταὶ... συνηθίσωσι νὰ λέγωσι τοὺς παρεφθαρμένους καὶ διαλεκτικούς (τύπους)... πᾶω, πάει, πᾶμε, νὰ φᾶω... ὄχι ἐφοβήθη, ἐσηκώθη, ἐμαζεύθη, ἐχύθη ἀλλὰ φοβήθηκα, σηκώθηκα, γεννήθηκα, μαζεύθηκα, λύθηκα... Λέγουσιν ἐπίσης ὄχι ἀλφαβητάριον ἀλλὰ ἀλφαβητάριον... Ἐπίσης λέγουσιν τοὺς ἀγκῶνες, οἱ φωνᾶς, οἱ διαβάτες κτλ. ἀντὶ τῶν ὀρθῶν καὶ εὐχρησίων τοὺς ἀγκῶνας, αἱ φωναί, οἱ διαβάται», «... γράφουσι (ἀναύξητα) θαύμαζε, πήγαμε, παρουσίαζε, τράβηξε, πρόσθεσε... οὕτω δὲ οὐ μόνον ἐλαττοῦσι τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τῶν διηγηματικῶν τούτων χρόνων [κάμαρῶστε τὴν χάριν τοῦ ἐπαρουσίασα, ἐπαρουσιάσθημεν, ἐπρόσθεσα].» (σ. 92).

Ἐννοεῖται πῶς οἱ «χυδαῖοι» αὐτοί, «παρεφθαρμένοι» καὶ «διαλεκτικοί» τύποι, ἀρχισαν νὰ καθιερῶνται σήμερον καὶ στὴ γλῶσσα τοῦ καθημερινοῦ τύπου, καὶ νὰ γράφονται ὄχι μόνον στὸ χρονογράφημα (ἀκόμη καὶ τοῦ «Ἐλεύθερου Τύπου»), μὰ καὶ σὲ ἄλλες στήλες.

Β' ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ

Τὸ περιεχόμενον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν — Ἡ γραμματικὴ τους — Ἡ γλῶσσα τους.

Δὲ φτάνει ὅμως ποὺ ἡ ἐκθεση ἀγνοεῖ, καθὼς εἶδαμε, τὰ ζητήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐπιχείρησε νὰ μιλήσῃ καὶ ἀγνοεῖ συχνὰ τὰ σχετικὰ κείμενα, κι ἔτσι σὲ πολλὰς περιστάσεις παραπλανᾷ τὸν ἀναγνώστη

στά ζητήματα που θέλει τάχα να τον διαφωτίσει. Έχουμε και τις περιπτώσεις όπου με έντελώς ένοχη έπιπολαιότητα και άσυγχώρετη άπροσεξία αφήνει να παρουσιασθή ή παρουσιάζει το περιεχόμενο των άναγνωστικών διαφορετικά άπ' ό τι είναι, για να το παραστήσει άντικαιδαγωγικό, άνήθικο ή ήλίθιο, ή βεβαιώνει πως υπάρχουν τάχα σ' αυτά τύποι που δεν υπάρχουν ή πως δεν υπάρχουν τύποι ώστέσο συχνότατοι. Κι έτσι αποδείχεται με νέα άκόμη έπιχειρήματα ή «μεγάλη βλάβη», που «τρανώς κατέδειξε ή δημοσιευθείσα μακρά και λεπτομερής έκθεση της ύφ' ήμων διορισθείσης προς εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας έν τοις δημοτικοίς σχολείοις έπιτροπείας», καθώς πληροφόρησε τη Συντακτική συνέλευση ο ύπουργός της παιδείας κ. Ζαΐμης με την αιτιολογική του έκθεση στο νομοσχέδιο «περι εισαγωγής ώς άναγνωστικών βιβλίων εις τά δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των πρό του 1917 έγκριμένων».

Έτσι λ.χ. στα «Ψηλά βουνά», στη σκηνή του μεθυσμένου μυλωνά, καταχωρίζει ή έκθεση τη μισή ιστορία, την «άρχή» του, καθώς λέει (σ. 69-70), για να δείξη πως καταγίνεται το βιβλίο άκόμη και με μεθυσμένους, και σταματά άκριβώς στο μέρος όπου λέει το βιβλίο (Ψηλά βουνά, σ. 20¹⁰): «Καλά που ήρθε ή γυναίκα του μυλωνά και πήρε τά σακιά. Ήταν πολύ προκομμένη' αυτή βαστούσε το μύλο. Μά έχει τέτοια ντροπή για το κακό του άντρός της, που σκύβει το κεφάλι

¹⁰ Όταν γίνεται λόγος για τ' άναγνωστικά της δημοτικής οι παραπομπές σημειώνονται, εκτός όταν ρητά αναφέρεται άλλη, στην 1. πάντοτε έκδοση. Οι μεταγενέστερες εκδόσεις είναι πανομοιότυπες με την πρώτη (έν και όχι πάντοτε με άπόλυτη άντιστοιχία σελίδων) εκτός από τις ακόλουθες περιστάσεις: α) όταν το Έκπαιδευτικό συμβούλιο αποδέχτηκε τροποποιήσεις των συγγραφέων (αυτό έγινε κυρίως στον Πέτρο Δάρα) — β) όταν σε σπάνιες περιστάσεις, και ιδίως σε όσα άναγνωστικά της Α' και της Β' πρωτοβγήκαν στα 1917, έγιναν στα 1918 μερικές αλλαγές στη γλωσσική τους μορφή και στην ορθογραφία. Έτσι λ.χ. το άβγό και το άφτι ξαναγράφηκαν με υ όταν κινδύναψε ο από διπλή άποψη σωστός αυτός νεωτερισμός να γίνη σύνθημα της αντίδρασης που σιγδραζε — γ) όταν οι άλλεπάλληλες ανατυπώσεις του αρχικού καιμένου, (κάποτε και τρεις και τέσσερεις μέσα σ' ένα χρόνο, για αρκετά πρωτότυπους επιχειρηματικούς λόγους), είχαν γι' αποτέλεσμα να πολλαπλασιάζονται τα τυπογραφικά λάθη σε αριθμό και σε σπουδαιότητα, που μόνο στην Έλλάδα είναι δυνατό να γίνεται και να τό άνέχεται το κράτος στα διδαχτικά του βιβλία — άνίσχυρο όμως και αυτό να έπιβληθή και να προλάβη τά λάθη, ή τουλάχιστο να έμποδίσει την κυκλοφορία βιβλίων με τόσα και τέτοια λάθη.

έμπρός στους ξένους. Έρριξε μιá ματιά στο μεθυσμένο και μιá στα παιδιά σά να τους έλεγε: κοίταξε πως καταντά ο άνθρωπος με το κρασί!» — Κι έτσι με τη σκόπιμη παρασιώπηση της έμμεσης αυτής διδασκαλίας για το μεθύσι, μένει ο άναγνώστης με την έντύπωση που θέλει να του γεννήσει έξω από την αλήθεια ή έπιτροπή.

Και μιá άλλη χαριτωμένη σκηνή χωριού στα «Ψηλά βουνά» (σ. 37), παριστάνεται στην έκθεση σά να μπαίνουν τα παιδιά μέσα στις ταβέρνες του χωριού και να παρακολουθούν τους χωρικούς που πίνουν. Και όμως ή σκηνή περιγράφεται έντελώς διαφορετικά από τη δραστική όχι όμως και κακότεχνη παραποίηση που βεβαιώνει ή έπίσημη έκθεση της έπιτροπής προς τον ύπουργό της παιδείας¹¹.

Άλλοι πάλι, κρίνοντας το αλφαθητάριο του Συκώκη, δίνει άφορμή ή έκθεση στους είκοσι χιλιάδες άναγνώστες της να θεωρήσουν το συγγραφέα ήλίθιο, με τό να παρουσιάζη τό ψητό άρνι που τρώει μιá οικογένεια στην έξοχή «καμωμένο από τά πολλά πράματα που έβγαζε τό περιδόλι», και να φέρη αυτό για έπιχείρημα πως τό βιβλίο είναι «βλαβερόν και άπόβλητον». Και όμως αυτά βρίσκονται μόνο στη φαντασία των έξι μελών της έπιτροπής¹².

¹¹ Η έκθεση λέει (σ. 65): «οι παίδες ούτοι... εισέρχονται εις τά «μαγαζιά και τίς ταβέρνες» [τά εισαγωγικά αυτά και τά μαύρα γράμματα μέσα τους είναι της έπιτροπής], έν οις «κουτσόπιναν οι χωρικοί».

Τό κείμενο των Ψηλών βουνών, που αναφέρεται και από την ίδια έπιτροπή στην έκθεσή της (σ. 71), είναι ώστόσο τό ακόλουθο (σ. 37): «Όταν έφτασαν τά παιδιά, βρήκαν μεγάλη ήσυχία στο χωριό. Πολλοί χωριανοί έλειπαν στα κτήματα. «Τόσοι λίγοι άνθρωποι έδώ μέσα, είπε ο Άντρέας, και να μαλώνουν! Που να ήταν καμιά πολιτεία!» Και προχώρησαν στο μέρος που τό λένε «τά μαγαζιά». Όλα τά μαγαζιά ήταν ένα μαγαζί. Τρεις χωριανοί κουτσόπιναν μέσα. Οι κότες απέξω ταμπούσαν τη γη, κι ένα σταχτι γαϊδουράκι στεκόταν ακίνητο σαν ψεύτικο. Ο μπαλωματής μ' ένα παπούτσι στα γόνατά του έδινε γροθιές στον άέρα. «Νά, να ο μπαλωματής!» φώναξαν τά παιδιά. «Όποιος δεν έχει πρόκες στα παπούτσια του να βάλη. Χωρίς πρόκες έδώ πάνω θα μάλωμε ξυπόλυτοι».

¹² Η έκθεση της έπιτροπής λέει (σ. 128): «Άλλά δεν είναι μόνον ή γλώσσα, ήτις καθιστά τό βιβλίο βλαβερόν και άπόβλητον εκ των σχολείων' όμοιον είναι και τό περιεχόμενον αυτού. Ούτω λ.χ. έν τή έν σελ. 40 κεφαλαίω, «πως διασκεδάζει στον πλάτανο άποκάτω ή οικογένεια του Καλαμά», άναγιγνώσκωμεν: «Ήρθε τό μεσημέρι. Ο Γιάννης έστρωσε χάμω κλαδιά από τό δέντρο και ο πατέρας έκοψε άπάνω στα κλαδιά τό ψητό άρνι κομμάτια κομμάτια και φέτες φέτες τό ψωμί. Έπειτο κάθισαν κάτω όλοι γύρω γύρω κι έφαγαν με πολλή όρεξη τό φαγητό που ήταν καμωμένο από τά καλά πράματα που έβγαζε τό περιδόλι» (!) [τά μαύρα γράμματα και τό θαυμαστικό είναι της έπιτροπής]. Έλη-

Μιλεῖ ἀκόμη ἡ ἔκθεση γιὰ τὴ διπλοτυπία ποὺ παρουσιάζει ἡ γραμματικὴ τῆς σχολικῆς γλώσσας (λ. χ. ἀγαπιόμουν—ἀγαπιούμουν). Εἶναι ἡ μόνη περίπτωση ὅπου ἡ γλωσσικὴ πολεμικὴ τῆς ἐπιτροπῆς χωρὶς νὰ εἶναι σωστὴ παρουσιάζει ὅμως γνώμη συζητήσιμη. Δὲν πρόκειται ὅμως βέβαια στὴ διατριβὴ αὐτὴ νὰ συζητήσω τὴν οὐσία μὲ τὴν ἐπιτροπὴ, ποὺ ἔδειξε μὲ τίς ἄλλες τῆς γνώμες καὶ θεωρίες πόσο καταλαβαίνει ἀπὸ γλώσσα καὶ ἀπὸ γλωσσικὸ ζήτημα θέλω μόνο νὰ παρατηρήσω πὼς καὶ ἐδῶ ἡ ἔκθεση δὲ σεβάστηκε τὴν ἀλήθεια, παρὰ ζήτησε νὰ παραστήσει τὴν πολυτυπία τῆς δημοτικῆς μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι παρουσιάστηκε στὴ σχολικὴ γραμματικὴ, γιὰ νὰ εἶναι περισσότερο δικαιολογημένη νὰ μιλή γιὰ τὸν κυκεῶνα καὶ τὴ σύγχυσή της. Ἔτσι ἀναφέρει γιὰ παραδείγματα τῆς πολυτυπίας καὶ ἀκαταστασίας αὐτῆς τύπους ποὺ οὔτε σὲ κανένα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ ὑπάρχουν οὔτε στὴ σχολικὴ γραμματικὴ ἀναφέρονται¹³.

σμόνησαν ἀρὰ γε ὁ συγγραφεὺς, τί ἔγραψεν ἐν τῇ προηγουμένῳ στίχῳ, ἢ πιστεύει, ὅτι τὸ περιβόλι παράγει καὶ ψητὰ ἀρνιά;».

Τὸ κείμενο τοῦ ἀλφαθηταρίου Συκώκη λέει ὅμως λίγο παραπάνω (σ. 32): «(Ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα γύρισαν τὰ δυὸ παιδιά τους σὲ ὄλο τὸ περιβόλι)... Ὁ πατέρας ἔκοψε ὕστερα πεπόνια, ἀγκούρια, ντομάτες καὶ μαρούλια καὶ τὰ ἔβαλε μέσα στὸ καλάθι. Τὸ πῆραν τότε ἡ Νίνα μὲ τὸ Νίκο, νὰ τὸ πᾶνε στὸν πλάτανο...».

Στὸ ἴδιο μέρος, ἀναφέροντας ἡ ἔκθεση τὰ λόγια τοῦ βιβλίου, ποὺ μιλεῖ καὶ γιὰ τὸ κρασί ποὺ ἤπιαν οἱ μεγάλοι ἀπὸ τίς τσούτρες, (ἐνῶ «οἱ μικροὶ ἤπιαν νεράκι δροσερὸ μὲ τὸ τᾶσι ἀπὸ τὴ βρυσούλα» μὰ αὐτὰ δὲν τὰ ἀναφέρει ἡ ἐπιτροπὴ!), προσθέτει: «Καὶ ἵνα ἐπεναργήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦτο δραστηριώτερον, εἰκονίζεται ὁ Καλαμᾶς ἐν τῇ βιβλίῳ ἀνευ ἐπενύτου, μὲ τὸν παναμᾶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω γυρισμένον καὶ μὲ τὰς χεῖρας εἰς τὸ θυλάκιο τῆς περισκελίδος του!».

Σωστὰ αὐτὰ. Λησιμόνησε ὅμως νὰ προσθέσῃ ἡ ἐπιτροπὴ, καὶ αὐτὸ θὰ εἶπε κανεὶς «ἐξ ἐσκευμένης κακοβουλίας» ἢ «κακοβούλου τροθέσεως», πὼς ἡ εἰκόνα ποὺ περιγράφει βρίσκεται στὴ σελ. 8, στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας, στὸ τέλος μιᾶς ἐκδρομῆς, ἐνῶ ἡ σκηνὴ τοῦ ὀργιαστικοῦ κατὰ τὴν ἔκθεση γλυστιοῦ περιγράφεται 32 (τριανταδύο) ὀλόκληρες σελίδες παρακάτω, ὕστερα ἀπὸ τὴ μέση πᾶ τὰ βιβλίου, στὴ σελίδα 40, καὶ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τ' ἀποτελέσματα τοῦ κρασιοῦ, ποὺ πρόκειται τὰχα «δραστηριώτερον» νὰ εἰκονίσῃ.

¹³ Οἱ τύποι αὗτοι εἶναι οἱ ἀγαπᾶμε, ἀγαπᾶν, ἀγαπᾶνε, θυμόμαστε (ἐνεστ.), θυμόνται, θυμᾶμαι, ἐνῶ καὶ στ' ἀναγνωστικὰ καὶ στοὺς σχηματιστικὸς πίνακες τῆς «ὄλης διὰ τοὺς μαθητὰς» ἀναφέρονται μόνο οἱ τύποι ἀγαποῦμε, ἀγαποῦν(ε), θυμούμαστε, θυμοῦνται, θυμοῦμαι. Γιὰ τοὺς ἄλλους τύπους ποὺ λαθροχειρικὰ χάνει ἡ ἐπιτροπὴ στὴ σχολικὴ γραμματικὴ ἀναφέρεται μόνο στὸ κεφάλαιο «Ὁδηγίαι διὰ τὸν διδάσκοντα. Παρατηρήσεις περὶ τῶν γραμματικῶν σχηματισμῶν (Παράρτημα Δελ-

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ὑψώσει ἡ ἔκθεση σὲ σύστημα, καὶ ποὺ χαρακτηρίζει σὰν καθρέφτης τὸν ἐπιπόλαιο καὶ διόλου ἀντικειμενικὸ καὶ ἀμερόληπτο τρόπο ποὺ ἐργάστηκε ἡ ἐπιτροπὴ εἶναι οἱ ψεύτικες βεβαιώσεις ποὺ δίνει γιὰ διάφορους γλωσσικοὺς τύπους ἢ λέξεις τῶν ἀναγνωστικῶν.

Ἔτσι λ. χ. παρατηρεῖ κάπου πὼς στὸ ἀναγνωστικὸ «Ἡ πατρίδα μας» «οἱ συντάκται δὲν ἀρέσκονται οὐδὲ νὰ λέγωσι νὰ ἴδω ἢ νὰ ἰδῶ, προτιμῶντες καὶ [;] ἀντὶ τούτων τὸν διαλεκτικὸν [;!] τύπον νὰ δῶ» (σ. 91). Καὶ ὅμως ἀπὸ τίς πρώτες πρώτες σελίδες βλέπει ὁ κάθε ἀναγνώστης τὸν τύπο νὰ ἰδῶ, κοντὰ στὸ νὰ δῶ, κοινότατο καὶ αὐτὸν καὶ καθόλου διαλεκτικὸ, καθὼς φαντάστηκε ἡ ἐπιτροπὴ¹⁴. Τὸν τύπο νὰ ἰδῶ τὸν βρίσκομε συχνὰ καὶ στ' ἄλλα τ' ἀναγνωστικὰ¹⁵.

Βεβαιώνει ἄλλοῦ ἡ ἔκθεση πὼς οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἀναγνωστικοῦ «Ἡ πατρίδα μας» γράφουν τσοπάνης, «μὴ ἀνεχόμενοι» τὸ ποιμὴν [πολὸ σωστά], «ἀλλ' οὐδὲ κἄν τὴν κοινοτάτην ἑλληνικὴν λέξιν βοσκὸς» (σ. 89). Καὶ ὅμως καὶ στὸ ἴδιο ἀναγνωστικὸ διαβάζομε, λίγο παρα-

τιοῦ ὑπουργείου, ἀρ. 5, σ. 33-34) πὼς τοὺς λέει πολὺς κόσμος, μὰ ρητῶς ἀρίζουν οἱ «Ὁδηγίαι διὰ τὴν γραμματικὴν διδασκαλίαν» (ἰδ. βιβλίο σ. 29-30) πὼς δὲ θὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴ διδασκαλία τῶν σχηματισμῶν.

¹⁴ Π6. Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ, Ἡ πατρίδα μας: θέλομε νὰ ἰδοῦμε (σ. 6), ἤθελαν νὰ ἰδοῦν (σ. 6), εἶχε ἰδεῖ (σ. 11), νὰ δῆ (σ. 14), νὰ ἰδῆ (σ. 17), ἔχω ἰδεῖ (σ. 34). Ὁ τύπος μὲ ἰ βρίσκεται καὶ στίς σελ. 109, 114, 115, 134, 166, 207, 216. Τὸ ἴδιο καὶ νὰ εἰπῆ (σ. 11) κοντὰ στὸ νὰ πῆτε πολλὰ (σ. 13) κτλ. κτλ.

¹⁵ Π6. Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ, Ἀναγνωστικὸ Γ' δημοτικοῦ: ὅταν τὰ ἰδῆ (σ. 5), ἂν μὲ ἰδῆ (σ. 7), γιὰ νὰ σὲ ἰδῆ (σ. 7), θὰ ἰδῆς (σ. 12), τί νὰ ἰδῆ (σ. 12), νὰ τὸ δοῦν (σ. 13) — Κουρτίδη - Κονιδάρη, Στὰ παλιά χρόνια: νὰ ἰδῶ (σ. 26), θὰ ἰδοῦμε (σ. 40), εἶχα ἰδεῖ (σ. 59), θὰ ἰδοῦμε (σ. 40), γιὰ ἰδῆ (σ. 42), νὰ ἰδῆτε (σ. 64), νὰ ἰδοῦν (σ. 84), νὰ μὲ ἰδοῦν (σ. 36, 80), νὰ ἰδῆς (σ. 5), νὰ ἰδῶ (σ. 26, 73), νὰ ἰδῆς (σ. 78) — Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ, Διγενῆς Ἀκρίτας: νὰ τὸν ἰδῶ (σ. 8), ποὺ νὰ τὸν ἰδῶ (σ. 8) κτλ. κτλ.

Ἐπειδὴ ἡ ἔκθεση λέει, καθὼς εἶδαμε, πὼς τὸ νὰ ἰδῶ κτλ. δὲν ἀρέσει στοὺς συντάκτες ἐνὸς ἀναγνωστικοῦ, εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῆ ἡ ἐξήγησις πὼς βέβαια ὡς πρὸς τὴν προτίμησι ἀρκετῶν λέξεων, τὸ κάθε ἀναγνωστικὸ φέρνει, καὶ πολὺ σωστά, τὴ σφραγιδα τῶν συγγραφέων του. Τὰ μορφολογικὰ ὅμως καὶ γενικὰ φωνητικὰ ζητήματα καὶ ἀκόμη σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὰ λεξιλογικὰ, κανονίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ ὑπουργείου, καὶ σ' αὐτὴν ἀνήκει καὶ ἡ εὐθύνη. Ἔτσι, στὸ παράδειγμα μας ἐδῶ, μὰ καὶ ἡ σχολικὴ γλώσσα δέχτηκε τοὺς κοινούς τύπους δῶ καὶ (κυρίως ὕστερα ἀπὸ φωνῆεν) ἰδῶ, τὸ νὰ ἰδῶ, κἄν ἀκόμη ἔτσι τὸ ἔγραψαν οἱ συγγραφεῖς, δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ διατηρηθῆ σὲ κείμενο ἀναγνωστικοῦ.

κάτω, «στό μεταξύ ξύπνησε ὁ βοσκός» (σ. 111), καὶ τὸ βοσκός τὸ ξαναβρίσκομε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ καὶ σὲ ἄλλα τ' ἄλλα ἀναγνωστικά¹⁶.

Βεβαιώνει ἀκόμη ἡ ἐκθεση πὺς στὰ Ψηλὰ βουνά «τῆς λέξεως σχολείου ἀναφέρονται τρεῖς τύποι, σχολεῖο, σχολεῖό, σκολεῖό καὶ μόνος ὁ ὀρθὸς παραλείπεται» (σ. 57). Καὶ ὁμοίως οὔτε καὶ δῶ δὲ φρόντισε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὺς σὲ ἄλλα τὰ δεκατρία ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς χρησιμοποιήθηκε συστηματικὰ παντοῦ ὁ τύπος σχολεῖο, σύμφωνα μὲ ἄλλα ἔγγραφα ἤδη ἄλλου, φέρνοντας μάλιστα καὶ παραδείγματα ποὺ ἡ ἐπιτροπὴ ὁμοίως ἔκρινε φυσικὰ περιττὸ νὰ τὰ διαβάσῃ, ἀπὸ τὰ ὡς τότε τυπωμένα ἀναγνωστικά¹⁷. Εἶναι λοιπὸν φέμα, οὔτε τὸ πρῶτο οὔτε τὸ τελευταῖο, πὺς τυπώθηκε πουθενά, στὰ «Ψηλὰ βουνά» ἢ σὲ κανένα ἀπὸ τ' ἄλλα δώδεκα ἀναγνωστικά, ὁ τύπος σχολεῖό. Ὅσο γιὰ τὸ λαϊκώτερο τύπο σκολεῖό, αὐτὸς βρίσκεται σὲ δύο ἀναγνωστικά ἐλάχιστες φορές καὶ γιὰ ἐντελῶς ὠρισμένους λόγους¹⁸.

¹⁶ Καρκαδίτσα - Παπαμιχαήλ, Ἀναγνωστικὸ Γ' σ. 29: «ἕνα βοσκὸ ποὺ ἦταν ἄρρωστος βαριά» — Ψηλὰ βουνά, σ. 24: «ὅπως οἱ βοσκοί, οἱ βλάχοι», σ. 88: «πούριχεν ἰακίο στὸ κοπάδι καὶ στὸ βοσκὸ» (ποίημα) — Κουρτίδη - Κονιδάρη - Καλλιάρη, Ὀδύσεια, σ. 127: «βλέπει ἐμπρὸς τοῦ ἕνα νέο βοσκός», σ. 127: «ὁ βοσκὸς ἀποκρίθηκε», σ. 132: «τὰ φυλάγουν καλοὶ βοσκοί». Βλέπε ἀκόμη τὸ χοῖρο-βοσκός στίς σελ. 130, 131, 132, 133, 134, 141, 144, 146, 147, 150, γιδόβοσκός σ. 147 — Παπαμιχαήλ, Πέτρος Λάρας, σ. 20: «παίζεις ἕνα μικρὸς βοσκός στὸ δάσος τῆ φλογέρα του», σ. 29: «βοσκός θὰ γίνω», σ. 21, 21, 21 (σὲ ποίημα), σ. 21: «πρῶτ' σηκώνεται καὶ ὁ βοσκός», σ. 22: «οὔτε βοσκός μπορῶ νὰ γίνω», σ. 66: «πὺς ὁ Πέτρος ἔγινε βοσκός», σ. 68: «δὲν ἀκολουθεῖ βοσκός», σ. 69: «θὰ γίνω βοσκός σου», βοσκοτόπια σ. 76. — Παπαμιχαήλ, Ἀλφαθητάριο, μέρ. α', σ. 37, 37, 37, 45. — Κουρτίδη, Ἀναγνωστικὸ Β' σ. 52, 52, 53, 54, 54, 54, 55, 73. — Κι ἐδῶ καὶ παρακάτω σημείωσα ἄλλα παραδείγματα πῆρε τὸ μάτι μου μὲ πρόχειρο ἐφευρισμὸ τῶν ἀναγνωστικῶν. Ἴσως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα.

Τὸ τσοπάγης μεταχειρίζεται τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους, μαζί μὲ τὸ κουτσός, κουτσαίνω, τσακάνω γιὰ νὰ διδάξῃ τὸ τσο (σ. 49.) Μὰ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ πὺς τὸ «ἀναγνωστικὸν τοῦτο βιβλίον ἀποφεύγει νὰ μεταχειρισθῇ τὸ βοσκός» (σ. 135).

¹⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδη, Quo-usque tandem σ. 178, 190.

¹⁸ Ὁ τύπος σχολεῖο βρίσκεται ἄλλοις ἀκόλουθες σελίδες τῶν ἀναγνωστικῶν: Παπαμιχαήλ, Ἀλφαθητάριο, μέρ. Β', σ. 3, 3, 3, 5, 12, 12, 18, 19, 29, 48, 48, 48, 48, 49, 56, 68, 70, 70, 70, 71, 71, 74, 77, 83, 84. — Σουκώκη, Ἀλφαθητάριο, σ. 14, 25, 26, 45, 50, 50, 51, 51, 51, 55, 60, 72, 72. — Κουρτίδη, Ἀναγνωστικὸ Β', σ. 9, 11, 12, 32, 34, 45, 50, 53, 56, 66, 119 (σχολαρχεῖο σ. 66). — Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι, σ. 9, 10, 10, 11, 16, 18, 82, 88, 111, 119, 128. — Παπαμιχαήλ, Πέτρος Λάρας, σ. 3, 5, 6, 11. — Ψηλὰ βουνά, σ. 21, 58, 62. — Καρ-

Ἡ ἐπιτροπὴ ὁμοίως εἶναι ἀκούραστη στίς συγκριτικὰ καὶ στατιστικὰ τῆς παρατηρήσεις, ὅσο καὶ ἀνεξάντλητη σὲ ψευτοῖσχυρισμούς. Ὑστερα ἀπὸ ἰδιαίτερη, καθὼς θὰ πείστε καθέννας, ἐρευνα βεβαιώνει πὺς ὁ σύνδεσμος ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ἀπ' ἄλλα τὰ δεκατρία ἀναγνωστικά, καὶ διεκτραγωδώντας καὶ στολίζοντας τὴν ἐφευρεμένη τῆς αὐτῆ ἀνακάλυψη μὲ διάφορα σχόλια, τὴ συνοδεύει καὶ μὲ τὸ φαιδρὸ μῦθο πὺς τάχα «ἐκδότης ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ περιείχετο ἡ λέξις ἀλλὰ, ὑπεχρεώθη ὑπ' αὐτῶν [τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου] νὰ ἀνατυπώσῃ αὐτὸ δλόκληρον ἐπὶ μόνῃ τῆ σκοπῆ τῆς ἀντικαταστάσεως παντὸς ἀλλὰ διὰ τοῦ μά»¹⁹.

καδίτσα - Παπαμιχαήλ, Ἡ πατρίδα μας, σ. 19, 19, 20, 20, 20, 51, 52, 65, 81, 83, 84, 88, 220. — Κουρτίδη - Κονιδάρη, Στὰ παλιὰ χρόνια, σ. 26: «ἐκεῖ ἔμαθαν πὺς τὸ καλύτερο σχολεῖο...» (σ. 27), «πήγαμε ἰακίο στὸ σχολεῖο» (σ. 31), «τὴν ἄλλη μέρα ἔπρεπε νὰ πάω στὸ σχολεῖο» (σ. 32), «... κίνησα γιὰ τὸ σχολεῖο» (σ. 33), «φύγαμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο» (σ. 37), «Ἐ! πὺς πέρασε σήμερον στὸ σχολεῖο;» (σ. 39), «τὸ σχολεῖο μὰς πῆρε...» (σ. 86). Τὸ σχολεῖο βρίσκεται ἀκόμη στίς σελίδες: 146, 146, 147, 147, 157, 158, 161, 163, 166. — Καρκαδίτσα - Παπαμιχαήλ, Διγενῆς Ἀκρίτας, σ. 20, 21, 22, 22, 36, 38, 38, 66, 136.

Ἀπέναντι στὴν κανονικὴ καὶ συχνότατη αὐτῆ ἢ χρῆση τοῦ τύπου σχολεῖο (τὰ παραπάνω παραδείγματα βεβαιώνουν γιὰ τ' ἀναγνωστικά τουλάχιστο 104 φορές), ὁ τύπος σκολεῖό ὑπάρχει ὅλες ὅλες πέντε φορές: Τρεῖς στὸ ἀλφαθητάριο Παπαμιχαήλ — τὴ μία στὸ γνωστὸ τραγουδάκι «Φεγγαράκι μου λαμπρό» (σ. 41), ποὺ καὶ τὰ παλιὰ ἀλφαθητάρια τῆς καθαρεύουσας εἶσι συνήθως τὸ γράφουν, καὶ μιὰ ἄλλη φοράς ὅπου γιὰ λόγους μεθοδικῆς δὲν μποροῦσε τὰ χρησιμοποιηθῆ τὸ σύμπλεγμα σχ — καὶ δύο ἀκόμη φορές στὰ Ψηλὰ βουνά (σ. 149, 166), πάλι γιὰ λόγους ἰδιαίτερους (λ. χ. ὁ Λάμπρος, ὁ μικρὸς βλάχος ποὺ ἄρχισε νὰ μαθαίνῃ γράμματα, γράφῃ στὸ τετράδιό του: «... τὰ καλὰ παιδιὰ πηγαίνουν στὸ σκολεῖο καὶ μαθαίνουν νὰ γράφουν»). Ἀλλιῶς ὁμοίως καὶ στὰ Ψηλὰ βουνά ἄλλου («δὲν εἶναι ὄρα σοῦ λέω γιὰ τὸ σχολεῖο» (σ. 21), «ἕνα σχολεῖο ἐκεῖ ποὺ δὲν τὸ περίμενε κανέννας» (σ. 58), «γίνεται στὴν κοινότητα καὶ σχολεῖο», σ. 62) καὶ στ' ἄλλα βιβλία ἔχομε παντοῦ καὶ πάντοτε τὸ σχολεῖο.

Εἶπα πὺς ὁ τύπος σχολεῖό δὲ βρίσκεται σὲ κανένα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά. Μὰ πρέπει νὰ τὸ πῶ ἀκριθέστερα. Ὁ λόγος εἶναι πάντα γιὰ τ' ἀναγνωστικά καὶ τ' ἀλφαθητάρια τῆς δημοτικῆς. Γιατὶ στ' ἀλφαθητάρια τῆς καθαρεύουσας, ἐκεῖ ἔχομε καὶ τὸν τύπο σκολεῖό, ποὺ χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ τὸν πιστοποιήσῃ τὸν καταδίκασε ὁμοίως ἡ ἐπιτροπὴ στ' ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς. Σημειῶνω πρόχειρα τὸ σκολεῖό, γιατί δὲν ἔχω τὴν ὑπομονή, οὔτε καὶ ἀξίζει πιά τὸν κόπο νὰ ἐξετάσω ἄλλα τὰ καθαρευουσιάνικα ἀλφαθητάρια καὶ ἀναγνωστικά, στὸ ἀλφαθητάριο Βρατσάνου, σ. 39, σὲ ποίημα, καὶ σκολεῖό στὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους τοῦ 1910, σ. 32, 33 (μόνο τὸ τελευταῖο σὲ ποίημα), κοντὰ στὸ σχολεῖον, σ. 33.

¹⁹ Βλ. Ἐκθεσ. σ. 38: «ἀπανταχοῦ ἔχει ἐξορισθῆ τὸ μόριον ἀλλὰ ἀντικαθιστώμενον διὰ τοῦ μά...» — σ. 87: «Τὸν ἀπηνέστατον ὁμοίως διωγμὸν ὑφίσταται ὑπὸ τῶν

Καὶ ἐδῶ ὁμοῦς ἡ ἀλήθεια εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ κείνο ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραστήσῃ ἢ ἐπιτροπῇ. Βέβαια τὸ μὰ εἶναι στὴ γλῶσσα μας πολὺ κοινότερο καὶ συχνότερο ἀπὸ τὸ ἀλλά, ἀφοῦ τὸ ἀλλά, τουλάχιστο γιὰ τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδας, δὲν ἔχει κὰν λαϊκὴ προέλευση καὶ ἔτσι τῆ στιγμῇ ποὺ ξαναμπῆκε στὴ χρῆση τὸ ἀλλά, βρῆκε τὴ θέσιν του πιασμένη ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ μὰ, παρὰ καὶ τὸ σύνδεσμο ὁμοῦς γι' αὐτὸ καὶ ἡ συγγραφικὴ χρῆση δείχνει γενικὰ προτίμηση στὸ μὰ, καὶ ἡ παιδικὴ γλῶσσα αὐτὸ ξέρει. Γιὰ ὅποιον ὁμοῦς ξέρει αὐτὰ, ἀπομένει ἐντελῶς ἀστήριχτη καὶ φανταστικὴ ἢ προγραφὴ καὶ ὁ «ἀπηνῆς διωγμὸς» ποὺ ἀνακάλυψε ἡ ἐπινοητικότητά τῆς ἐπιτροπείας, ὅταν δῆ ὅτι τὸ ἀλλά αὐτὸ, ποὺ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν καὶ στὴ δημοτικὴ, καὶ στὴ γραμματικὴ προβλέπεται, ἀφοῦ καὶ τὸ Β. Δ. μὲ τὸ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τὸ ἀναφέρει²⁰, καὶ σὲ δλα τ' ἀναγνωστικὰ (ἂν ἐξαιρέσωμε τ' ἀλφαθητάρια) βρίσκεται ἐναλλασσόμενο μὲ τὸ μὰ καὶ μὲ τὸ ὁμοῦς, μὲ συχνότητα ποὺ ποικίλλει βέβαια κατὰ τὸ συγγραφέα—ἀφοῦ ἔργο τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι γιὰ κάθε λέξη κάθε ἀναγνωστικοῦ νὰ καθορίζῃ μὲ τὸ σταγονόμετρο καὶ μὲ πίνακες συγκριτικοῦς τὴν ἀναλογία γιὰ τὴν παράλληλη χρῆση τῶν συνώνυμων λέξεων—μὰ ποὺ δείχνει πῶς κάθε ἄλλο παρὰ ἀποκλειστικὴ ἦταν ἡ χρῆση τοῦ μὰ καὶ τοῦ ὁμοῦς, ὅσο

συγγραφέων (τοῦ «Ἡ πατρίδα μας») ἢ λέξεις ἀλλά. Ἡ οὐ μόνον ἐν τῇ κοινῇ λαλουμένη γλῶσσῃ τῶν πόλεων καὶ κωμοπόλεων, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὄλοις ἀπαιδεύτοις ἀγρόταις εὐχρηστοῦσα ἑλληνικὴ αὐτὴ λέξις οὐδαμοῦ (ὑπογραμμίζει τὴ λέξη αὐτὴν ἢ ἐπιτροπῇ) τοῦ Ἀναγνωσματοβιβλίου τούτου, καθὼς καὶ πάντων τῶν λοιπῶν, εὐρίσκει τόπον, ἵνα σταθῇ. Πανταχόθεν ἐκδιώκεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Τόσον μέγα δὲ εἶναι τὸ κατὰ τῆς εὐχρηστοτάτης ταύτης ὅσον καὶ ὠραίας ἑλληνικῆς λέξεως ἀλλὰ μίσος τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνέλαβον τὸ ἔργον τῆς ἀλλαγῆς γλωσσίας τοῦ συγχρόνου Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὥστε ἐκδότης ἀναγνωστικοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ περιείχετο ἡ λέξις «ἀλλά», ὑπαχρεώθη ὑπ' αὐτῶν νὰ ἀνατυπώσῃ αὐτὸ ὀλόκληρον ἐπὶ μόνῃ τῇ σκοπῇ τῆς ἀντικαταστάσεως παντὸς «ἀλλά» διὰ τοῦ «μὰ».

Βλ. ἀκόμη Ἐκθ. σ. 100: «ἡ χρῆσις τῆς κοινοτάτης καὶ ἑλληνικωτάτης λέξεως ἀλλά εἶναι καὶ ἐν τῇ βιβλίῳ τούτῳ, ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ, ἀδυστηρῶς ἀστηγορευμένη. Αἱ διακόσιαι εἴκοσι καὶ δύο (222) σελίδες τοῦ δι' ἑλληνοπαιδῆς προωρισμένου τούτου Ἀναγνωσματοβιβλίου οὐδὲ ἄπαξ περιέχουσι τὴν προγεγραμμένην ταύτην ἑλληνικὴν λέξιν!» [στὸ «Στὰ παλιὰ χρόνια»]—σ. 137: «ἀγωνίζεται ν' ἀποβάλῃ ἐκ τοῦ στόματος τῶν ἑλληνοπαιδῶν τὴν συνηθεστάτην λέξιν ἀλλά νὰ εἴθῃ δ' αὐτοῦς» κτλ. (τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους).

²⁰ Βλ. Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς Δ' τάξεως κτλ., σ. 5: «σύνδεσμοι ἐναντιωματικοί: ἀλλά, μὰ, ὁμοῦς, ἂν καί».

καὶ ἦταν αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὴν προφορικὴ καὶ μὲ τὴ λογοτεχνικὴ χρῆση συχνότερα²¹.

²¹ Σημειῶνω πρῶτα τὰ σχετικὰ μέρη ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ μὲ τ' ὄνομά τους λέει ἡ ἐκδοσις πῶς δὲν ἔχουν τὸ ἀλλά «οὐδαμοῦ», «οὐδεμίαν φοράν», «οὐδὲ ἄπαξ».

Καρκαδίτσα—Παπαμιχαήλ, Ἡ πατρίδα μας: «τὸ εἶδε ἢ γιὰ Ἀγαρίστη καὶ μὲ πῆγε στὴν κάμαρά μου. Μὰ ποὺ νὰ κοιμηθῶ! ὄχι μόνον ἡ κάμαρά μου, ἀλλὰ καὶ ὅλο τὸ σπίτι μοῦ φαινόταν στενόχωρο» (σ. 20), «ὁ δάσκαλος ἄρχισε νὰ τραγουδῇ μόνος του τὸ τραγοῦδι. Ἀλλὰ καθὼς προχωροῦσε» (σ. 26), «δὲν εἶναι πολὺ κακὸς ὁ χιτῶνας σου, λέει, ἀλλὰ τὸν φορεῖς...» (σ. 33), «τὸν ἐφοβόμουν ἀλλὰ τὸν ἄρπαξα» (σ. 36), «ἀκούεται συχνὰ ἡ φωνὴ τοῦ πατέρα μου, ἀλλὰ τὰ βόδια, δὲν ἀλλάζουν τὸ βῆμα τους» (σ. 71), «νόμιζε πῶς εἶναι φίλος μου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλήθεια νὰ ἤξερε...» (σ. 73), «ἀλλὰ σέ μένα δὲν ἦταν παράπονο» (σ. 87), «καὶ τὴν πατρίδα μου νὰ μὴ τὴν παραδώσω μικρότερη, ἀλλὰ μεγαλύτερη καὶ δυνατότερη...» (σ. 91), «ἀλλὰ μόλις ξεκινήσαμε» (σ. 94), «ἀλλὰ πῆς μας τώρα καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους» (σ. 99), «ἀλλὰ ποῖος μποροῦσε νὰ κινηθῇ» (σ. 125), «ἀλλὰ καὶ τὰ σκαθαράκια» (σ. 175). — Εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ δὲν ἔχει «οὐδαμοῦ» τὸ ἀλλά.

Κουρτίδη—Κονιδάρη, Στὰ παλιὰ χρόνια: «μὲ ζεστό νερὸ, ὅπως συνήθιζαν, ἀλλὰ μὲ κρύο» (σ. 13), «ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ τῆς χρειάζεται περισσότερο...» (σ. 21), «ἀλλὰ τὴν εἶχε συνηθίσει...» (σ. 27), «δὲν τὸ κάνει γιὰ τὸ ἀφεντικό της, ἀλλὰ...» (σ. 43), «ἀλλὰ ποῖος;» (σ. 66), «Ἀλλὰ εἶναι βαρύν...» (σ. 73), «καὶ δὲν εἶναι μονάχα κουπί, ἀλλὰ καὶ τιμόνι» (σ. 110), «ἀλλὰ κεντρὶ δὲν ἔχουν» (σ. 133), «ἀλλὰ πῶς φανερώθηκε;» (σ. 148), «ὄχι πιά χωρισμένοι... ἀλλὰ ἐνωμένοι γιὰ νὰ πολεμήσουν» (σ. 210). — Εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ δὲν ἔχει «οὐδὲ ἄπαξ» τὸ ἀλλά.

Καρκαδίτσα—Παπαμιχαήλ, Ἀργενῆς Ἀκρίτας: «ἀλλὰ καλύτερος δάσκαλος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Ἀμιράς» (σ. 40), «ὄχι μόνον δὲν τοὺς ἀφήσαν ποτὲ αὐτὸ τὸ ἀνοιγμα, ἀλλὰ καὶ...» (σ. 83), «... θέλησα νὰ κρυφθῶ, ἀλλὰ...» (σ. 194). — Εἶναι τὸ βιβλίον ποὺ ἔχει ἐξορίσει τὸ ἀλλά «ἀπανταχοῦ».

Καὶ τώρα ἀναφέρω σχετικὰ μέρη καὶ ἀπὸ τ' ἄλλα ἀναγνωστικὰ:

Κουρτίδη, Ἀναγνωστικὸ Β': «τὸ ράμφος μου εἶναι μικρὸ... ἀλλὰ γερὸ καὶ κοφτερό» (σ. 8), «τρώγω ἀπ' ὄλα. Ἀλλὰ δὲ φροντίζω μόνον γιὰ τὸν ἐαυτὸ μου» (σ. 9), «ἦταν ἀπὸ τὰ καλύτερα τοῦ σχολείου, ἀλλὰ πολὺ φτωχὸ καὶ δυστυχημένο» (σ. 12), «ἡ φλούδα μου γίνεται μαλακὴ ἀλλὰ λίγο λίγο» (σ. 14), «δὲν τὴν χάρηκα ὁμοῦς... ἀλλὰ τότε» (σ. 15), «ἀλλὰ μιὰ μέρα» (σ. 15), «ἀλλὰ καὶ ὅταν γεμίσω ρόζους...» (σ. 16), «ἀλλὰ δὲν μποροῦσε» (σ. 18), «ἀλλὰ τὰ μεγάλα» (σ. 20), «ἀλλὰ τὸ γεφύρι ἦταν στενὸ» (σ. 24), «ἀλλὰ πῆγε στρατιώτης» (σ. 25), «ἀλλὰ μόλις ξεμακρύνῃ» (σ. 31). Τὸ ἀλλὰ βρίσκεται ἀκόμη στὶς σελίδες 42, 43, 48, 51, 57, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 72, 77, 79, 84, 109, 122. — Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι: «ἀλλὰ οὔτε ὁ βασιλιάς οὔτε ἡ βασίλισσα» (σ. 8), «ἀλλὰ κανεὶς δὲν τόβλεπε» (σ. 8), «ἀλλὰ μοῦ φαίνεται» (σ. 13), «ἀλλὰ ἀμέσως» (σ. 16), «ἀλλὰ ὁ πατέρας» (σ. 16), «ἀλλὰ νὰ ἔχῃς πάντα στὸ νοῦ σου» (σ. 17). Τὸ ἀλλὰ βρίσκεται ἀκόμη στὶς σελίδες 21, 22, 24, 25, 28, 30, 30, 31, 32, 33, 36, 40, 42, 42, 43, 45, 52, 52, 58, 66, 67, 84, 85, 94, 109, 113, 120. — Κουρτίδη, Ὀδύσσεια: «ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἦταν καλὴ καὶ φρόνιμη» (σ. 3),

Ἐγινε φανερό ἀπ' ὅλα αὐτά, ὄχι μόνο μὲ πόση ἐπιπολαιότητα ἐρεῦνησε ἡ ἐπιτροπὴ τὰ ζητήματα γιὰ ὅσα μιλεῖ, μὰ καὶ τὸ μελετημένο σύστημα ποῦ ἀκολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ γλωσσικὸς κανονισμὸς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν: Ἐξω ἀπὸ ἀσήμαντες μικρολεπτομέρειες, ἢ ἀπὸ περιστάσεις ὅπου οὐσιαστικὲς γλωσσικὲς δυσκολίες τὸ ἐμπόδιζαν, ὅλα κανονίστηκαν σύμφωνα μὲ ἀρχὲς χωνεμένες καὶ ὠριμένες ἀπὸ πρίν — ὅσο κιὰν ἡ κριτικὴ τῆς ἐκθεσης καὶ ἰδίως τοῦ Διγενῆ ἀδυνατῆ νὰ τις καταλάβῃ — καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο, καὶ γιὰ ἔρευνα ἀκόμη πολὺ σοβαρώτερη ἀπὸ τὴν ἀστεία προχειρολογία τῶν πέντε τουλάχιστο μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, νὰ βρῆ λάθη στὸν κανονισμό, στὴ βάση φυσικὰ πάντοτε τῶν ἀποφασισμένων ἀρχῶν²².

« ἀ λ λ ἄ σι γὰ σι γὰ ἄλλαξε γνώμη » (σ. 4), « ἀ λ λ ἄ ὁ ἄνεμος » (σ. 9), « ἀ λ λ ἄ γιὰ τὴ γλυκιά μας πατρίδα, τὴν Ἑλλάδα » (σ. 13), « ἀ λ λ ἄ τὴ στιγμή ἐκείνη » (σ. 19), « ἀ λ λ ἄ τὰ μεσάνυχτα » (σ. 19), « ἀ λ λ ἄ καὶ αὐτὰ » (σ. 20) « ἀ λ λ ἄ τὰ πῶς πολλὰ βάσανα » (σ. 21), « ἀ λ λ ἄ τώρα » (σ. 24), « ἀ λ λ ἄ βασανίζεται » (σ. 27), « ἀ λ λ ἄ δὲ μοῦ λές » (σ. 27). Τὸ ἀ λ λ ἄ βρίσκεται ἀκόμη στὶς σελίδες 28, 29 39, 58, 56, 60, 77, 78 84, 85, 91, 114. — Ψηλὰ βουνά: « δὲν τὸν θυμοῦνται νὰ δειλιάσει ποτέ. Ἀ λ λ ἄ πῶς γενναῖος ἦταν... » (σ. 4), « καθένας ἐργάστηκε γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀ λ λ ἄ καὶ γιὰ ὅλους » (σ. 33), « σκεπάζαν τὸ καμίνι μὲ χῶμα, ἀ λ λ ἄ τόσο καλά » (σ. 186).

Καρκαδίτσα - Παπαμιχαήλ, Ἀναγνωστικὸ Γ': « ἀ λ λ ἄ τὸ φθινόπωρο τὰ θέλει ὅλα γλυκά » (σ. 3), « ἀ λ λ ἄ ἐκείνοι τὸν περιγελοῦν » (σ. 11), « τὰ ἔθαψε, ἀλλὰ τόση ἦταν ἡ ἀγάπη του... » (σ. 16), « ἀ λ λ ἄ καὶ ὁ θεὸς τῆς θάλασσας... » (σ. 37), « ἀ λ λ ἄ ὁ Ἡρακλῆς... » (σ. 38), « ἀ λ λ ἄ τὴν ὥρα ποῦ ἀπλώνει τὰ χέρια του... » (σ. 41), « ἀ λ λ ἄ καὶ δῶ βγήκε γελασμένος » (σ. 42), « ἀ λ λ ἄ ὁ παράξενος κατέρας τῆς... » (σ. 44), « ἀ λ λ ἄ κανένας δὲν ἀποφάσιζε... » (σ. 45), « ἀ λ λ ἄ πρὶν ξεκινήσουν, εἶπε στὸ παιδί του » (σ. 50), « ἀ λ λ ἄ κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἦταν ἄξιος » (σ. 52), « ἀ λ λ ἄ πρὶν νὰ φύγῃ πῆρε τὴ γυναίκα του » (σ. 52). Τὸ ἀ λ λ ἄ βρίσκεται καὶ στὶς σελίδες: 70, 82, 85, 86, 128, 147.

Καθὼς ἐξήγησα παραπάνω τὸ ἀλλὰ δὲν εἶναι τόσο συχνὸ ὅσο τὸ μὰ, οὔτε ἡ ἀναλογία του μὲ τὸ μὰ καὶ τὸ ὅμως εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια ἔτσι λ. χ. στοῦ Κουρτιδῆ τὸ Ἀναγνωστικὸ Β' βρῆκα 30 ἀλλὰ ἀπέναντι 14 μὰ, στῆς Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι, μέτρησα 33 ἀλλὰ σὲ 74 μὰ, ἐνῶ στὴν Ὀδύσσεια ἔχομε τὸ μὰ πολὺ συχνότερα. Καὶ αὐτὸ εἶναι, καὶ πρέπει, νομίζω, νὰ εἶναι γιὰ τὴ γλῶσσα μας ἡ σωστὴ ἀναλογία.

²² Φτάνουν ὅμως αὐτὰ καὶ κρίνω περὶ τὸ νὰ κάμω λόγο γιὰ διάφορα ἄλλα ἀνάλογα μικροζητήματα, τύπους λ. χ. καθὼς μαγερεῖσ (σ. 57), ὁ βιός (σ. 57), ποῦ ἡ ἐκθεση τοῦ ἀναγράφει χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οὔτε αὐτοὶ σὲ κανένα ἀναγνωστικὸ. (Στ' ἀναγνωστικὰ ὅλα βρίσκονται μονάχα καὶ ἀποκλειστικὰ οἱ τύποι μαγερεῖσ, μάγειρας, μαγερεῖσ (λ. χ. Ψηλὰ βουνά σ. 24, 24, 25, 126 — Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι σ. 50, 110 — Κουρτιδῆ Β' 58 — Παπαμιχαήλ — Πέτρος Λάρας 189), κοντὰ σὲ ἕνα λαϊκώτερο μοναδικὸ κουτσομάγερας στὰ Ψηλὰ βουνά. Ἐπίσης στ' ἀναγνω-

Γ' ΔΙΑΒΟΛΗ

Ἡ δημοτικὴ δὲ θυσιάζει τὴ μὴ μορφωσὴ — διατηρήθηκε καὶ ἡ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας — Ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση δὲν περιωρίστηκε σὲ παραμύθια, οὔτε μόνο στ' ἀναγνωστικὰ.

Γὰ παραδείγματα ποῦ ἔφερα ὡς ἐδῶ μπαίνουν σὲ ἀσήμαντες μικρολεπτομέρειες τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου, παίρνουν ὅμως σπουδαιότητα μὲ τὴν ἐπισώρευσὴ τους προπάντων, καὶ μάλιστα σ' ἐπίσημο ἔγγραφο. Ἐχομε ὅμως στὴν ἐκθεση καὶ μιὰ συχνὴ βεβαίωση.

σικὰ ὑπάρχει πάντοτε καὶ μόνο ἡ λέξη *περιουσία*, καὶ μονάχα μία, νομίζω, φορὰ (στὰ Ψηλὰ βουνά σ. 64, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ Γεροθανάση παρουσιάζεται, σὲ οὐδέτερο φυσικὰ γένος τὸ βιός: « ἔδωσε κόρες καὶ ἐγγονές... ὅλες τις προίκισε καὶ τὸ βιός του δὲ σώνεται... » Μ' αὐτὴ τὴν ὑπογραφή του πουλεῖ, ἀγοράζει, ξέρει ποῦ βρίσκεται ἡ *περιουσία* του). Τὸ ἴδιο ἀπαντοῦμε ἀρκετὲς φορὲς στὴν ἐκθεση ἀφέσεις καὶ παρεξηγήσεις (λ. χ. ἡ ἐκθεση δὲν καταλαβαίνει γιὰτί νὰ γράφεται: « τὰ φοβερὰ τοὺς κατορθώματα καὶ τοὺς φριχτοὺς ὄρκους τῶν, ἀντί: ὄρκους τοὺς » καὶ ἄλλες ἀδικες κριτικὲς. Ἀναφέρω μόνο μιὰ χαρακτηριστικώτερη: Κρίνοντας τὸ Διγενῆ ἀναφέρει ἡ ἐκθεση γιὰ παράδειγμα τάχα τῆς γλωσσικῆς του ἀνακολουθίας τύπους διατηρημένους μόνο στὰ μνημονευόμενα ἐκεῖ δημοτικὰ τραγούδια ἢ λέξεις ἀπαρχαιωμένες πῶς σήμερα, μὰ ποῦ γιὰ ὠρισμένο λόγο καὶ ἐξαιρετικὰ χρησιμοποιήθηκαν στὸ κείμενο τοῦ ἀναγνωστικοῦ. Κι αὐτὸ ἐνῶ τονίζεται στὸ Διγενῆ ἔαυτερα, στὸ « Μικρὸ λεξιλόγιο » ποῦ ἀκολουθεῖ, πῶς « κάποτε οἱ συγγραφεῖς προτίμησαν νὰ διατηρήσουν τίς μεσαιωνικὲς λέξεις γιὰ ἔννοιες γνωστὲς καὶ σήμερα (μὰ ποῦ τίς ἐκφράζομε μὲ ἄλλες λέξεις), γιὰ νὰ ἔχῃ ἡ διήγησις κάποιον ἱστορικὸ χρωματισμό. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἄλλες λίγες στὰ διηγήματα ἢ στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἄλλα ποιήματα, ποῦ δὲ συνηθίζονται παντοῦ... » (σ. 260). Ἡ ἐκθεση ὅμως, χωρὶς ν' ἀναφερθῇ στὴν ἀρχὴ αὐτὴ, καθὼς ἔπρεπε, κατακρίνει μερικὲς τέτοιες λέξεις ἢ τύπους (σ. 39-40). Ἀπὸ τίς ἱστορικὲς λέξεις κατακρίνει τὸ βιγλάτορας ποῦ ἔγραψε ὁ συγγραφεὺς κοντὰ στὸ σκοπός, μὲ τὴ συγκατάθεσι τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας ποῦ δέχτηκε νὰ διατηρηθῇ ἔτσι κάποιος ἱστορικὸς χρωματισμός. Στὰ ποιητικὰ στοιχεῖα παρμένα ἀπὸ δυὰ δημοτικὰ τραγούδια ἀνήκουν τὸ βίτσιμα (τίναγμα) καὶ τὸ τὸ γαῖμα (ἀντὶς τὸ αἶμα). Καὶ τὰ δυὸ τους βρίσκονται ἔτσι καὶ στὶς Ἐκλογές τοῦ Πολίτη, στὰ τραγούδια τοῦ ἀκρίτικοῦ κύκλου: — « Δύσσαι, μαῦρε μ, βύσσαι στὸ γαῖμα γιὰ νὰ πλέξης; » (σ. 83), « στὸ βίτσιμά πιασε πουλιά, στὸ πέταμα γεράκια » (σ. 105) — καὶ ἐνῶ συνήθως ἔγινε κάποια προσαρμογὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν στὴν κοινὴ γλῶσσα, ἐδῶ διατηρήθηκαν, σωστὰ κατὰ τὴ γνώμη μου, οἱ λέξεις αὐτές. Ἡ ἐκθεση ὅμως, ἀντὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τουλάχιστο πῶς ὁ ἱστορικὸς χρωματισμὸς δὲ χρειάζεται καὶ πῶς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν πρέπει καὶ στὶς ἀνώτερες ἀκόμη τάξεις νὰ δίνεται κανονισμένη ἀπόλυτὰ κατὰ τὸν κοινὸ τύπο, πράγματα συζητήσιμα ἐπιτέλους, κάνει ἄτοπα τὸν ἀναγνώστη νὰ πιστέψῃ πῶς τὸ γαῖμα καὶ τ' ἄλλα ἀνήκουν στὴ σχολικὴ γλῶσσα τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ ξανατραβᾷ ἕνα βρισίδι στὴ γλῶσσα μας τὴν ποιητικὴ: « ὁμοίως

ιατροῦ τὴν λέξιν σκολίωσις (σκολίωσις τῆς σπονδυλικῆς στήλης), ταύτην δὲ θὰ συμβῆ νὰ ἀκούσωσιν ἐπίσης ἢ νὰ ἀναγνώσωσι καὶ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σχολείου ἔξοδον αὐτῶν» (σ. 84).

Ἄντι νὰ χάνεται ὅμως ἡ ἐπιτροπὴ σὲ τέτοιες παιδαριωδίες — ἀφοῦ καὶ ἀπόλυτο δίκαιο ἂν εἶχε, τὸ μόνο ποῦ ἀποδείχεται εἶναι ἡ παράλειψη τῶν συγγραφέων καὶ κανένα ἀπολύτως ἐμπόδιο ποῦ γεννᾷ ἢ γλῶσσα ἢ μητρικὴ στὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν, ποῦ μορφώνονται τῶρα μὲ τὴ γλῶσσα τους — θὰ μπορούσε καλύτερα νὰ ξαναδιαβάσῃ μισὴ σελίδα περσινῆς μικρῆς διατριβῆς γιὰ τὸ λεξιλόγιο ἀκριβῶς τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ὅπου δείχεται καὶ ἀποδείχεται πῶς «ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει ἀποκλείσει ἀπὸ τὸ σχολεῖο κανένα ἀληθινὰ μορφωτικὸ (λεξιλογικὸ) στοιχεῖο»²⁴. Στὸ ἴδιο μέρος ἀναφέρονται σχετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ δύο ἀναγνωστικὰ Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ, τῆς Γ' καὶ τῆς Δ', τῶν συγγραφέων ἀκριβῶς ποῦ κατηγορήθηκαν τῶρα γιὰ τὴν παράλειψαν ἐπίτηδες νὰ διδάξουν τὴ σκολίωση τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ τὸ σκολιός. Τὰ ξαναπαραθέτω ἐδῶ:

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Γ': «πύρινος, τροχοί, πύλη, ἀμαξηλάτης, ἀργυρόφυλλες, γαλήνη, κλαγγή, βοσκός, ἀργυρός, σχεδιάζε, ὄστρακο, ἀδιάβροχα, ἀγέλες, λαβύρινθος, θησιάξω, βάδισμα, μέτωπο, βουκόλος, τόξο, ἀνάστημα, φαρέτρα, βωμός, τετραγώνες, ἀκρωτήριο, ἀφιλόξενοι, ἐπίσημος, προσωπίδα, πανοῦργος, φιλονικία, λάφυρα, λόφος, καταιγίδα, κόμη, ρευματισμοί, ἀσφάλεια, περικεφαλαῖες, δμίχλη, κοιλιάδες, σφαῖρα, ἀναπνοή, διαθήκη, ἐπίτροπος, ... ἀμφιβολία, ἐθελοντής, ἀθανασία, σιτιστής, συσσίτιο, βρέφος, λοχαγός, βρέφος κτλ. κτλ.»

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Δ': «πρωτεύουσα, παιδαγωγός, ὄργανα, χιτώνας, θόλος, ἀριστοκρατικὴ, ἐντύπωση, βωμός, σπονδές, ἀστῶματα, κομψά, δίμορφο, γλύπτης, ἀπειρη, καλλιτέχνημα, ἐπιδερμίδα, οἰκτρόφος, ἔδρα, ἐλεφάντινος, πλῆκτρο, πάπυρος, ἀγαλόγιο, ἡμικύκλιο, χειρονομίες, ἀφαισιωμένος, χιτωνίσκος, ἱμάτιο, δίσκοι, ἰδιότροπα, παλαίστρα, ἀκόντιο, ἀποδυτήριο, ὄμιλος, ἐφηβος, χειρονομοῦσε, παράσιτος, ἀριστοκρατία, κορίστρα, κέντρο, διακοσμός, ἀκοντισμός, διαβήτης, περιφέρεια, ἐμβατήριον, ρυθμός, καλλιτεχνικός, θαυματοποιός, παράσιτος, σιάδιο, ἵππικό, διάυλος, λαχνός, ἀφρηγία, καταγωγή, ἰσοροπία, συμπόσιο, διαμέρισμα, μέγαρο, πρόθυρο, μοσαϊκό, βιβλιοθήκη, βιβλιοθηκῆριος, κομμοτεχνήματα, ἐξαιρετικὴ, τρίαίνα, γλαμύδα, τάλαντο, κατάσκοπος, ἀπάθεια, μνημεῖα, ρυός, ἀποτελεσμα, ἐπιβλητικὴ, ἁρμονία, τείχη, ἵππικοί, ζωοφόρος, πένταθλο, πομπή, ἕμιμος, φλύαρος, γαλήνη, γεωμετρία, συκοφάντης, δημόσιος κατήγορος, εὐνοια, εὐφραίνει, δῦρον, περίπολοι, φιλότεχνοι, θέατρο, διευθυντής, ἀρματοδρομία, βραβεῖο, ἀγρός, δόλος, ἑλληνοδίκης, ἵπποδρόμιον, ἄρμα, ἀργυρότροχος, πέδιλο, τορνευτός, σύνθημα, ἄριον» κτλ.

Προσθέτω τῶρα ἐδῶ μερικὰ ἀκόμη παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ Διγενῆ Ἄκρητα, τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Ε' τῶν ἰδίων συγγραφέων: στοά, κλαγγή, κήρυκας, σκοπιὰ, ἀγγελιοφόρος, αὐγή, ἀπειλητικὰ, προστατεύω, νόμος, χρυσός, νόμισμα, πυραπέτασμα, θρησκεία, κοράνι, στρατόπεδο, δολοφόνος, πατριά, ἀναφορά, τίλος, πρωτοσπαθῆριος, οἰκογένεια, φάρος, ταμίης, ἐπαρχία, στρατηγία, πατριότις, ἀναπληρωτής, νεοφώτιστος, πολύτιμος, κληρικός, θάλαμος, προθάλαμος, κομψός, ἐπιτελεῖο, πολίτης, συνοδεία, αἰθουσα, χρυσοσκάλιστος, ποδήματα, ἐνδοξότατος, προδότης, φυλὴ,

ἐπισκοπή, ἐπίσκοπος, νοσοκομεῖο, φτωχοκομεῖο, ξενώνας, πατρικός, περιουσία, δωρεά, θαυματουργός, ἀφιέρωμα, ἀντιγράφω, σύγγραμμα, γεωγραφία, θρησκευτικά, γεωμετρία, φορεῖα, δουλοπάροικοι, σύνορα, ἰσθμία αἰθουσα, ἀρχιστρατήγος, ὀπαδός, καλπασμός, ἀνάστημα, χιτώνας, ἡγουμενεῖο, μεγαλόφωνα, φιλοσοφία, ποίηση, ρητορικὴ, αὐτοκρατορία, εἰδωλολάτρη, φιλάνθρωπος. (σ. 1-25) — καλλιγράφος, περγαμνή, ἀριστοῦργημα, πολυτέλεια, περιθῶριον, ὀλοσέλιδος, καλλιτεχνικός, γλαμύδα, ἀπαγγελία, χριστιανομάχος, συνέχεια, πατρικά (ἐπιρρ.), θέμα (ἔρος στρατιωτ.), θόλος, ἡμιθῶλια, νεανικός, πολύχρωμος, ἀρχάγγελος, εὐλάβεια, χειρόγραφο, γυμνάσιον, ὀβελίσκος, κέντρο, φυλακτεῖο, ἀσπίδα, κράμα, θῶρακες, περικεφαλαῖες, διοικητήριο, ὀχιάπλευρος, ρυθμός, βυζαντινός, φιλανθρωπικός, πολεμικός, ἀμίμητος, σωματοφυλακὴ, ὀπλοθήκη, δικαίωμα, στρατιωτικός, ἀκίνητος, ἐπικίνδυνος, βασιζομαι, συμφορὰ (ἐκλεκτικώτερα, ἀπὸ τὴν σ. 25-50) — (Καὶ λίγα ἀκόμη παραδείγματα ἀπὸ τὴν σ. 51-100): ὀύματα, ἐρπετά, βράθυρο, ὀπλή, στρεβλός, τεράστιος, φημιστός, εἰρηνικός, ῥάθυμα, τετραδίες, λάβαρο, λιθόστρωτο, προτομή, πύλη, συντεχνία, τελετή, πρωτοσπαθῆριος, πανεπιστήμιον, πρωθυπουργός, εὐνοούμενος, ἐθελοντής, ἀρχιστρατήγος, θριαμβευτικὰ ἐμβατήρια, ρυθμικά, τροπικοί, τάγμα, κυβερνητικὰ ἐργαστήρια, ἵπποδρόμος, μισθοφόροι, θεματικοὶ στρατιῶτες, ρωμαίος, χρωματισμός, στρατολογία, πατροπαράδοτος, βιομήχανος, ἀνακωχή, ἐκστρατεία, ἐπίστρατοι, μεταγωγικά, πυροβολητής, βοήθημα, καθήκοντα, ἐπίσημη ἀλληλογραφία, βασιλεύουσα, στέγη, εὐγνωμονῶ, ψηφιδωτό, ἀφησε τὴν φιλοσοφίαν, γαλήνη, μεγιστᾶνες, ἀνλάρχης, σαρκοφάγος, τροπαιοῦχος, ματαιώνω, πολιορκητικός, πλήρωμα, θίασος, δράμα, ἀντίγραφο, ὀνοιάζεται γιὰ μιὰ ἰδέαν, κατάλευκος, ἐχθρικός, ναυαρχίδα, μυριοσχῆμα σήματα, ἡ ὄρα τῆς συμπλοκῆς, πατριάρχης, τόξα, ἐρεμία, λευκὰ νερά τοῦ Ἐδφράτη, θεόμορφος, ναυοταθμός, ἀλλήμενος, στρατηγική, πανοπλία, μεγαλόσωμος, συνδρομή (βοήθειαν), ἀκρωτήριο, χειροβομβίδες, ἐφεύρεση, ἐξαιρετικός, λεπτομέρεια, οἰκογενειακός, μελωδικά, οἱ κεντρικότεροι δρόμοι»²⁵.

²⁵ Αὐτὲς καὶ ἄλλες ὅμοιες λέξεις, ποῦ παρουσιάζονται ὅλο καὶ ἀφρονώτερες στ' ἀναγνωστικὰ γιὰ τὴν ἀνώτερη τάξιν, δὲν ὑπάρχουν φυσικὰ στ' ἀλφαθητάρια καὶ στ' ἀναγνωστικὰ τῆς Β', ἀν καὶ στὰ τελευταῖα αὐτὰ ὑπάρχουν ἤδη ἀρκετὲς λόγιες λέξεις. Ὅστε καὶ ἡ συχνὴ κατηγορία στὴν ἐκθεση — πῶς τάχα ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα δὲν προάγει γλωσσικῶς τὸν μαθητὴν τῆς Δ' τάξεως ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς βαθμίδος [;] τῆς προηγουμένης τάξεως εἰς βαθμίδα [;!] ἀνωτέραν... Συμβαίνει δηλ. καὶ εἰς τὸ Ἀναγνωσματοτάριον τοῦτο, καθὼς καὶ εἰς πάντα τὰ ὅμοια αὐτῶν τῶν λοιπῶν τάξεων τὸ πρωτοφανὲς ἐν Ἀναγνωστικοῖς βιβλίοις φαινόμενον, ὅτι ἀπὸ τῆς κατωτάτης τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τῶν ἀνωτάτων κρᾶτοῦσι τὸν ἑλληνοπαιδᾶ καθηλωμένον εἰς μιαν καὶ τὴν αὐτὴν διαρκῶς γλωσσικὴν βαθμίδα, [;!]» (σ. 83), «εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα [πάντα μὲ περισπωμένη] τῆς κατωτάτης τάξεως τοῦ Δημοτ. σχολείου» (σ. 100) — εἶναι ἀδικαιολόγητη καὶ ἀστήρικτη, καὶ δὲν ἀληθεύει καθόλου γιὰ τὸ λεξιλόγιον τῶν ἀναγνωστικῶν. Καὶ νὰ σημειωθῇ πῶς καὶ ἡ ἴδια ἢ ἐπιτροπὴ, μιλώντας γιὰ προαγωγὰς σὲ ἀνώτερες γλωσσικὰς «βαθμίδες» — καὶ ποτὲ «βαθμίδες» — δέχεται πῶς τὸ τυπικὸ πρέπει ἀπὸ τὴν πρώτην τάξιν ὡς τὴν τελευταία νὰ μὲν τὸ ἴδιο: «καθ' ὅσον προχωροῦμεν εἰς ἀνώτερας τάξεις, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ γλῶσσα τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων θὰ προσεγγίξῃ κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὴν σύνταξιν πρὸς τὸν συνήθη γραπτὸν ἡμῶν λόγον, πλουτιζομένη καὶ καθαιρουμένη μεθοδικῶς δι' ὅσον νέων στοιχείων παρέχει ἢ διδασκαλία» (σ. 8)... (στὴν σελ. ὅμως 10 μιλᾷ δύο φορές καὶ γιὰ γραμματικὴ ἀποψη, ἐνῶ ἡ «βαθμίδα» παίρνει καὶ ἐκεῖ, καὶ τὴν δύο φορές περισπωμένη). Καὶ λίγο παρακάτω μιλᾷ ἀκόμη ἡ ἐκθεση γιὰ «ὠρισμένας βαθμίδας ἐξελιξέως» (σ. 8), «εἰς πλείονας ἐπαλλήλους βαθμίδας» (σ. 9), χωρὶς ὅμως

²⁴ Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Τὸ λεξιλόγιον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν. Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου τ. 8, σ. 124, 118. Κυκλοφόρησε καὶ χωριστὰ.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀποδείχνουν πῶς σὲ ὅσο μεγαλύτερες τάξεις ἀνεβαίνομε, τόσο πλατύτερος γίνεται ὁ κύκλος ἀπὸ τις ἔννοιες ποῦ δίνει τὸ ἀναγνωστικὸ στὸ παιδί· ὄχι μόνο μεγαλώνει ὁ λεξιλογικὸς τοῦ πλαῦτος μαζὶ τους, καὶ τὸ εἶδος ἀκόμη τῶν γραμματικῶν τους κατηγοριῶν—στὸ Διγενῆ δλόκληρο σημειῶνω ἀφηρημένα θηλυκὰ σὲ -η διαφορετικὰ (πρόσοψη κτλ.) πενήντα κι ἀπάνω, ἀφθονα ἐπιθετα κι ἐπιρρήματα, οὐδέτερα σὲ -οῶ (μῖσος, πλήθος) καὶ σὲ -μα (σύστημα)—μὰ καὶ ἀκόμη τοῦ δίνονται λέξεις ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα γιὰ γνωστὲς ἤδη ἔννοιες, ποῦ βοηθοῦν καὶ κείνης τὴν κατανόηση ἀπὸ τὴ λεξιλογικὴ της μεριά. Οὔτε φωνητικοὶ οὔτε μορφολογικοὶ λόγοι ἐμποδίζουν τὴν πολιτογράφησίν τους, καθὼς σὲ ἄλλο μέρος ἀναγκάστηκε μὲ ἀπορία της νὰ τ' ὁμολογήσῃ καὶ ἡ ἔκθεση, καὶ χρειάζεται ἐξαπλάσιο ἀληθινὰ θάρρος—ποῦ μόνο ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία μὲ τὸ ἀνεύθυνό της μπορεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ—νὰ παρουσιάζεται ἐπίσημη ἐπιτροπὴ, καὶ ἀκόμη χειρότερα, «ἐπιτροπεία» καθαρεύουσα, ἀπὸ ἀνώτερους ὑπαλλήλους κι ἐπιστήμονες, καὶ νὰ διαβεβαιώσῃ τὸν ὑπουργὸ ποῦ τὴ διώρισε γιὰ νὰ πληροφορηθῇ τὴν ἀλήθεια, πῶς «ὁ σκοπὸς τῶν σχολείων κατήντησε νὰ μὴ εἶναι πλέον μορφωτικὸς ἀλλὰ προπαγανδικὸς, ἐξυπηρετῶν μόνον τὰς ἐπιθυμίας τῶν πολεμούντων τὴν καθαρεύουσαν». Καὶ αὐτὸ σὲ ἐποχὴ ποῦ πείθονται πιά ὄλο καὶ πλατύτεροι κύκλοι, πῶς ἴσια ἴσια μὲ τὴν καθαρεύουσα γιὰ σχολικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ λαϊκὴ παιδεία καὶ μόρφωση ἀκατόρθωτη.

“Ὅλα αὐτὰ σχετικὰ πάντοτε μὲ τὴ δημοτικὴ ὡς σχολικὴ γλῶσσα. Καὶ δείχτηκε, νομίζω, πῶς στὸν τύπο ποῦ καθιερώθηκε μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ κάθε λέξη ποῦ θὰ μᾶς χρειαστῇ στὸ σχολεῖο, καὶ πάνω ἀκόμη ἀπὸ τὸ ἐξατάξιο δημοτικὸ. Αὐτὸ θὰ τὸ ἐβλεπε ἀκόμη ἀκοπώτερα ἡ ἐπιτροπὴ ἀν κοντὰ στὶς δυὸ γραμματικὲς φυλλαδοῦλες γιὰ τις πρώτες τέσσερις τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ποῦ σχολίασε κάθε τους λεπτομέρεια, χωρὶς ὅμως νὰ τις νιώσῃ καὶ ὡς σύνολο, ἤξερε καὶ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα τῆς Ε'. Θὰ ἐβλεπε πῶς ἡ σχολικὴ γλῶσσα, μὲ τὸ νὰ δέχεται οὐσιαστικὰ ἀρσενικὰ σὲ -εῖς-έων (ἱερεῖς), θηλυκὰ σὲ -εις-εων (ἐντυπώσεις) καὶ σὲ -ος-ου (περίμετρος), καὶ

καὶ νὰ γίνωμε σοφώτεροι ἀπ' ὅλες τις παρόμοιες φράσεις—τυφλὰ μὰ ὄχι καὶ πολὺ σοφὰ ἀντιγραμμένες ἀπὸ ξένα ἐγχειρίδια διδαχτικῆς γιὰ νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ δική μας καθαρεύουσα. Ἐνα μόνο καταλαβαίνομε, πῶς ἡ ἐπιτροπὴ ποῦ ἀλλοῦ διαμαρτύρεται πῶς τ' ἀναγνωστικὰ ἀλλάζουν χωρὶς λόγο τὴ συνηθισμένη ἀπ' ὄλους σήμερα ὀρθογραφία, κάνει καὶ αὐτὴ τὸ ἴδιο.

οὐδέτερα σὲ -μα-ματος (πρόβλημα), ἢ καθὼς τὸ φῶς-τός, καθῆκον, φωνῆεν, ὄρου, βραχὺ, ἐπιθετα σὲ -ῆς (εἰλικρινῆς), καὶ ρήματα σὲ -οῦμαι-εῖσαι (στεροῦμαι), δὲν εἶχε νὰ στερηθῇ καμιὰ ἀπὸ τις δυσκολοκανόνιστες ἀλλιῶς λόγιες λέξεις, ποῦ ὁ ἴδιος ὁ κ. Σκιαῆ ἐπικαλοῦνταν μιὰ φορὰ τὴ χρησιμότητά τους στὴν κοινὴ μας γλῶσσα.

Νὰ μὴν ξεχνοῦμε ὅμως καὶ τὸ ἄλλο, πῶς στὶς δυὸ τελευταῖες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ ἦταν νὰ διδάσκεται (κι εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται αὐτὸ στὴν Ε') σὲ ἰδιαίτερες ὥρες καὶ ἡ καθαρεύουσα, ἀπὸ ἰδιαίτερα ἀναγνωστικὰ ὅπου θὰ παρουσιάζονταν μὲ τὸ λεξιλόγιό της, μὲ τὴ γραμματικὴ της καὶ μὲ τὴ σύνταξή της (βλ. σ. 191). Ἔτσι θὰ μπορούσε ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ ὄχι μόνο νὰ καταλαβαίνῃ τὸ γυμναστή του καὶ τὸ γιατρό του ἅμα θὰ τοῦ μιλοῦσαν γιὰ σκολίωση—καὶ μαζὶ μ' αὐτὰ καὶ τὸ σκολιόχειλος καὶ τὸ σκολιόθριξ καὶ τὸ σκολιότης, σκολιῶδης, σκολιόγραπτος, σκολιόγνωμος, σκολιοπλανῆς—μὰ καὶ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ ὅσα ἔργα εἶναι γραμμένα στὴ γλῶσσα αὐτὴ, καὶ τὸ ἀξίζουν ὅμως πραγματικὰ νὰ διαβάζονται ἀπ' αὐτόν. Τόση μάλιστα ἦταν καὶ στὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ φροντίδα ποῦ εἶχε δοθῇ ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἐπόπτες, ὥστε εἶχαν εισηγηθῇ στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο τὴν ἀπόρριψη τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς καθαρεύουσας γιὰ τὴν Ε' Κυριακάτου-Νιρβάνα, γιὰ τὸ λόγο πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ παραῆταν ἀνακατωμένη μὲ δημοτικισμοὺς, ἀσυνταξιαστους μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ βιβλίου.

Παραθέτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ σχετικὴ εἰσήγησιν τοῦ κ. Δελμούζου στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο (Πράξ. 885, 31 Ἰουλ. 1920), ποῦ ἡ ἀπόφασί του ἐβασε ἀφορμὴ, σύμφωνα μὲ τὸ ὥρατο νεοελληνικὸ ἔθιμο, σὲ δημοσιογραφικὴ πολεμικὴ ἀπὸ μέρος τῶν «ἀδικημένων» συγγραφέων: «Τὸ ὑπὸ κρίσιν ἀναγνωστικόν... παρουσιάζει παραιτέρω τρεῖς περίπου γλωσσικοὺς τύπους: α) καθαρεύουσαν συνήθη καὶ σχετικῶς ὁμαλήν, καθὼς περίπου καὶ μέχρι τοῦδε ἐδιδάσκετο εἰς τὰ δημοτικά (αἱ πρώται σελίδες, καὶ ἐπειτα ἰδίως ἀπὸ τὴν σελ. 70 κ. ἔ. μὲ μερικὰς διαλείψεις), β) καθαρεύουσαν μὲ δημοτικισμοὺς ὀλίγους ἢ καὶ περισσοτέρους, ὥστε νὰ πλησιάζῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν μικτὴν, καὶ γ) γλῶσσαν δημοτικὴν, καὶ συχνότερον δημοτικίζουσαν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν δὲν λείπουν καὶ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσης. Ὡς πρὸς τὰ ἀφιονώτατα δημοτικὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαντῶντα ἰδίως εἰς τοὺς τύπους (β) καὶ (γ) ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι: Α. Ἐν πλείστοις ἐξ αὐτῶν κατ' οὐδένα λόγον δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν καθιερωμένην καθαρεύουσαν, οὐδὲ τὴν ἀπλουστεραν. Πβ.: τὰ ἐμπορικὰ κάρθια ἔφερον, εἶμαι σαράντα χρόνια καπετάνιος, ὀλίγα νοσήματα ἔχουν τὸ φάρμακό τους, τώρα λέμε νὰ τραβήξωμε μέχρι Θεσσαλονίκης νὰ ἰδοῦμε τὰ νέα μέρη, ὑποφέραμεν, νὰ βγαῖμι, καπεταναῖοι, τὸν ἐπῆρε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ κατέβηκαν, ἡ πεδιάς ποῦ ἦσαστε προηγουμένως, εἶναι ἐκτεταμένη, τέτοια, κουνούνι, τὸ βαπόρι, οἱ πέτρες, τίς σκουριές, τίς ξαναέβυλαν, μὲ τίς σιέρνες γεμάτες τάλληρα, τίς ἀδείαζε γιὰ τὸν ἀγῶνα, λαγοῦμια, ἀκόμια, γιὰ κοιτάχτε, τίς πεταλοῦδες, οἱ κουνουπίτες, τὴν αἶδα καὶ πρίν ποῦ... κτλ). Β. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν, ἀφθονα ἰδίως εἰς τοὺς διαλόγους, χρησιμοποιήθησαν ἤδη εἰς τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς (1917-1920) ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς ἐπικρίσεις καὶ κατηγορίας, διότι δῆθεν δὲν ἀνήκουν οὔτε κἀν εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην γλῶσσαν, διότι προσκρούουν εἰς τὸ γλωσσικὸν μας αἰθεῖμα καὶ τὴν συνήθειαν κτλ. κτλ. (πβ.: συνεπαίρει ὁ ἐνθουσιασμός, ξαφνίζεσαι,

ἄμποτε νὰ εἶχα, ἔχεις δίκιο κτλ.), ἰδίως δὲ τοὺς ἀνευ τελικοῦ ὀνομαστικοὺς καὶ ρηματικοὺς τύπους, καθὼς καὶ τοὺς συγκεκομμένους ρηματικοὺς (π.χ.: καλὸ φαγί, βουρό, τὸν ἑαυτὸ μου, ... λέμε, λέτε, ξαναλέμε, σὰν λένε, νὰ φᾶνε, ἄς πᾶνε, γιὰ πὲς μου, πὲς μου τί λογαριάσεις, θέλω νὰ πῶ, νὰ σᾶς πῶ, θὰ μᾶς πῆ, νὰ πῆς κτλ.). Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ τύποι αὗτοι παρουσιάζονται συχνότατα... Ἐκτός δὲ τῶν τύπων αὐτῶν δὲν λείπουν ἀπὸ τὸ παρὸν ἀναγνωστικὸν τῆς καθαρῆς καὶ στοιχεῖα τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, τὰ ὁποῖα ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἀποκλεισθοῦν ὡς λαϊκώτερα ἀκόμη καὶ ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς (κανένας δὲν κοιτάει, ὄξου, κτλ.). Γ. Παρὰ τ' ἀνωτέρω μνημονευθέντα μορφολογικὰ καὶ λεξιλογικὰ ἐκ τῆς δημοτικῆς στοιχεῖα εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι δὲν λείπουν ἀπὸ τὸ βιβλίον, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ μέρος τὸ ἔχον καθαρῶτεράν τὴν καθαρῆς, χ ρ ῆ σ ε ι ς καὶ ἰ δ ι ω τ ι σ μ ο ἰ τ ῆ ς δ η μ ο τ ι κ ῆ ς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν διδακτέαν γλῶσσαν, ἐνῶ ἀπ' ἐτέρου λείπουν οἱ ἰδιωτισμοὶ τῆς καθαρῆς...

»Μὲ τὴν τοιαύτην ἀνάμειξιν τῶν ποικίλων γλωσσικῶν—τῶν γραμματικῶν ἰδίως στοιχείων—δημιουργοῦνται διὰ τὸ σχολεῖον ἀδικαιολόγητοι δυσκολαί. Πρῶτον δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχη ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς διὰ τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς καθαρῆς. Διότι εἶναι φανερόν ὅτι ὁ μαθητὴς ὁ ἔχων τῶρα τὴν εὐκαιρίαν εἰς μόναν τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ νὰ γνωρισθῆ μὲ τὴν καθαρῆς, ἀφοῦ ἐπὶ 4 ἡδὴ ἔτη ἠσχολήθη καὶ ἐξακολουθεῖ ἀσχολούμενος μὲ τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, εἶναι ἀνάγκη, χωρὶς βεβαίως νὰ ὀδηγηθῆ ἀπὸ τῶν πρώτων του βημάτων εἰς μεγάλας δυσκολίας, νὰ ἔχη ἐξ ἀρχῆς πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν συνήθη αὐτῆς τύπον καὶ μάλιστα τὸ τυπικόν τῆς, προτιμώμενως ὡς εἰκὸς τῶν κοινῶν καὶ εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν στοιχείων (λ. χ. ρήματα εἰς -ῶνω καὶ ὄχι εἰς -ῶ, εἰς -ου, -οῦν καὶ ὄχι εἰς -ουσι, -οσι, -οσι), χωρὶς ὅμως νὰ παραλαμβάνονται καὶ τύποι—χωρὶς κἂν διδακτικὴν σκοπιμότητα—μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν καθαρῆς, τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν σχολικὴν γραμματικὴν ἀνεῦρε ποτέ εἰς αὐτήν. Σημειωτέον δὲ ὅτι, εἴτε πρόκειται διὰ λέξεις καὶ τύπους μὴ δυναμένους κατ' οὐδένα λόγον νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν καθαρῆς (πᾶμε), εἴτε διὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ προσληφθοῦν εἰς αὐτήν (σκύλος, νερόν), ἢ προτίμησις καὶ μάλιστα ἡ ἀποκλειστικώτερα χρῆσις αὐτῶν εἰς τ' ἀναγνωστικὰ τῆς καθαρῆς θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐμπεδωθοῦν εἰς τοὺς ἀποροῦσας τοῦ δημοτικοῦ τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τῆς καθαρῆς, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δὲν θὰ ἐπετυγχάνετο ὁ ἐπιδιωκόμενος γλωσσικὸς σκοπός. Δεύτερον δὲ μὲ τοιοῦτον γλωσσικὸν κρᾶμα εἶναι δύσκολον νὰ ἀποσαφηθοῦν εἰς τὸν μαθητὴν τὰ χαρακτηριστικὰ γραμματικὰ φαινόμενα τῆς καθαρῆς, καὶ δὲν παρέχεται εἰς τὸν διδάσκοντα ἐπαρκὴς εὐκαιρία, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁμοιομόρφως ἐπαναλαμβανόμενων φαινομένων νὰ τὰ συστηματοποιήσῃ ὑπᾶγων αὐτῶν εἰς κανόνας. Κατόπιν τῶν εἰρημένων εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ὑπὸ κρῖσιν ἀναγνωστικόν, παρουσιάζον τοιοῦτον ἢ μᾶλλον τοιοῦτους καὶ τοσοῦτους γλωσσικοὺς τύπους, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐγκριθῆ ὡς ἔχει. Μένει τὸ ζήτημα μήπως μὲ μικρὸν γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν, καθὼς ἐγένετο ἡδὴ καὶ εἰς ἄλλα ἀναγνωστικά, θὰ ἀπέκτα τὴν καθιερωμένην μορφήν, τὴν ζητούμενην διὰ τῆς προκηρύξεως, ὁπότε καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκριθῆ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς διορθώσεως. Τὴν σκέψιν αὐτὴν ἀνισχύει ἡ ἰδέα ὅτι μέγα μέρος τοῦ βιβλίου παρουσιάζεται γεγραμμένον εἰς καθαρῆς. Φρονούμεν ὅμως ὅτι δυστυχῶς αὐτὸ δὲν γίνεται».

Ὅσο γιὰ τὸ ἄλλο ποῦ εἶπα παραπάνω, πῶς μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς καθαρῆς στίς δύο ἀνώτερες τάξεις θὰ μάθαινε σιγὰ σιγὰ ὁ μαθητὴς ἀφθονὰς λέξεις τῆς, ἄγνωστες ἀπὸ τῆς μητρικῆς, εἶναι διδακτικὴ ἢ ἀκόλουθη παρατήρησις ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸν γιὰ τὴν καθαρῆς τοῦ ἄλλα. Στίς πρώτες του 2 1/2 σελίδες βρισκονται οἱ ἀκόλουθοι περίπου λόγιαι λέξεις: μῦθος, δίδυμοι, κλίνη, βρέφος, ἀθάνατος, αἰώνιος, θερμός, φιλονικία, ἀρμονία, νεανικός, ἐκστρατεία, ἵππεύω, ἵππος, λευκός, μάχομαι, πλησίον, τραυματίζομαι θανασίμως, ματαίως, ἀγκάλη, τοιοῦτοτρόπος, δύναμαι, διαρκῆς, γῆρας, αἰωνίως, εὐτυχῆς, ἡμῖσι, ἀθανασία, ὄλος, περιχαρῆς, καλύπτω, ἔδης, εἰς, ἀναβιβάζω, κατατάσσω, ἀναθέτω, θύελλα, δεικνύω.

Οἱ λέξεις αὐτὲς εἶναι 33, καὶ ἂν ἀφαιρέσωμε ὄσας διαφέρουν, μόνο στὸν τύπο

τοὺς λίγο ἀπὸ τῆς ἀντίστοιχης δημοτικῆς (καθὼς ἀγκάλη - ἀγκάλια, εὐτυχῆς - εὐτυχισμένος, εἰς - ἕνας, δεικνύω - δείχνω) μένου 33. Ἄπ' αὐτὰς 11 ὑπάρχουν ἡδὴ στ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς, καὶ εἶναι εἰναι πιθανώτατα ὅσες τοὺς γνωστὰς στὸ μαθητὴ (λ. χ. βρέφος, ἀθάνατος, αἰώνιος, φιλονικία, ἐκστρατεία, ὄλος, θύελλα κτλ.). Ἄλλες μερικὲς πιθανώτατα ὑπάρχουν καὶ αὐτὲς, μὰ δὲν τὸ θυμῶμαι μὲ βεβαιότητα (δίδυμοι, ἀναθέτω κτλ.). Ἔτσι μένου 16 περίπου λέξεις ἀπὸ τὴν καθαρῆς (λ. χ. κλίνη, θερμός, ἵππεύω, ἵππος, μάχομαι πλησίον, τραυματίζομαι κτλ.) ποῦ διδάσκονται στὸν πρῶτον παράγραφο. Νὰ σημειωθῆ ὅμως πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ κανονίστηκε ἔτσι ὥστε τὰ πρῶτα μαθήματα, ποῦ θὰ δώσουν τὰ προσιτώτερα στὸ μαθητὴ μορφολογικὰ φαινόμενα τῆς καθαρῆς, νὰ μὴ τὸν δυσκολέψουν ὑπερβολικὰ μὲ πολλὰς ἄγνωστες λέξεις. Στίς 2 1/2 τελευταίας σελίδας τοῦ βιβλίου παρουσιάζονται στὸ μαθητὴ οἱ ἀκόλουθοι περίπου λόγιαι λέξεις (σ. 136): ἀπεσῶρθη εἰς τὸν ναῖσκον, ἐξῆλθον, ἐλαμπύριζον οἱ ἀστέρες, ψυχρός, ὄχρος, κατὰ μικρὸν ροδίην, ἀνεφαίνοντο προβάλλοντα ἀπὸ τῆς σκοτίου, ὡς κηλίδας διέκρινε τὰς νήσους, βαθμηδόν, κύριον, ἀπέραντος ἔκτασις, ἐξετοξεύοντο, ἐξεπορεύοντο, στέμμα, στιγμὴ χρυσοῦ, ἐλαφρῶς, ἀποχρώσεις, ἐρυθρός ὡς φλογώδης σφαῖρα, ἀνεδύετο, κατεσπαρμένη, τέλειον πρόγραμμα, σκοτία, ἀνεπήδησαν, δημιουργία, αἱ χαράδραι τῶν ὄρεων ἐχλόαζον, τὰ ὕδατα καταφερόμενα ὡς νήματα, κώδιωνες, ὄτα, ἀσθενὲς καὶ ἐναρμόνιον ἄσμα τῶν πτηνῶν, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, μὲ συντριβὴν καρδίας.

Ἡ ἐκθεσις ὅμως εἶναι ἀνεξάντλητη σὲ ἐπιχειρήματα. Καὶ βεβαιώνει καὶ ἕνα ἄλλο ὅτι δηλαδὴ «ἐπειδὴ (οἱ τέως διοικοῦντες τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως) προσεπάθουν νὰ ἀποφεύγῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὰς γελοίας διαστρεβλώσεις τῆς καθαρῆς, ἠναγκάσθησαν προσέτι καὶ νὰ περιορίσωσι τὴν ὕλην τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων μόνον εἰς περιγράφας τοῦ βίου τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ δημῶδεις μύθους καὶ παραμύθια καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα ὅσον τὸ δυνατόν σπανιώτερον ἀναγκάζωνται νὰ ποιῶνται χρῆσιν στοιχείων τῆς καθαρῆς. Δηλαδὴ προετίμησαν νὰ περιορίσωσι τὴν μόρφωσιν τῶν παιδῶν, μὴ διδάσκοντες αὐτοὺς μὴδὲ τὰς ἀπαραιτήτους στοιχειώδεις ἐπιστημονικὰς γνώσεις, καὶ ὅλως ἀδιαφοροῦντες περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν ἐν τοῖς ἀναγνωστικαῖς βιβλίοις περιεχομένων, νὰ διαδώσωσι δι' αὐτῶν τὴν βαρβαρότητα, τὴν μωρίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν, ἀλλὰ νὰ μὴ μεταχειρισθῶσι τὴν καθαρῆς».

Καὶ αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀντίθετον ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Γιατὶ τὸ νὰ γραφοῦν πρῶτα τ' ἀναγνωστικὰ στὴ δημοτικὴ, καὶ μάλιστα τῶν κατώτερων τάξεων, καὶ φυσικὸ ἦταν καὶ σύμφωνον μὲ τὸ νόμον, ποῦ θέσπιζε τὴ δημοτικὴ γιὰ τ' ἀναγνωστικά, πρῶτα γιὰ τῆς τέσσερις πρώτες τάξεις καὶ ὕστερα γιὰ ὀλόκληρον τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, μαζί μὲ τὰ βοηθητικὰ τῶν δύο ἀνωτέρων του τάξεων. Τὸ ὅτι στ' ἀναγνωστικὰ βρισκονται μόνο περιγραφὰς ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἀγράμματων «καὶ δημῶδεις μύθοι καὶ παραμύθια καὶ τὰ τοιαῦτα» δὲν εἶναι ἀλήθεια, καθὼς πείθει πρὸχειρο ξεφύλλισμα τῶν βιβλίων αὐτῶν.

Ἄπὸ τὸ ἄλλο ὅμως μέρος, ἐπειδὴ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ, κατὰ τὰ 90% τουλάχιστον ἀποτείνονται σὲ παιδιὰ τοῦ λαοῦ, καὶ

μάλιστα παιδιά πού ἡ μόρφωσή τους περιορίζεται σὲ ὅτι τὸ λαϊκὸ σχολεῖο θὰ τοὺς δώσει, εἶναι σωστὸ καὶ ἀπαραίτητο νὰ ἐποικοδομήσουν τὴ μόρφωσή τους στὸ δικό τους γνωστὸ κόσμο. Γι' αὐτὸ βλέπομε νὰ παρουσιάζωνται τὰ μορφωτικὰ αὐτὰ στοιχεία σὲ ὅλα περίπου τ' ἀναγνωστικά—ὄχι μόνο τὰ δυὸ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς μὰ καὶ τ' ἄλλα ὅσα γράφηκαν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς ὑποθετικὲς ὑποδείξεις τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας—τὰ περισσότερὰ τους μάλιστα, ἔξι ἀπὸ τὰ ἑντεκα, σὲ ἐποχὴ πού δὲν ὑπῆρχε κἀν ἀκόμη ὁ θεσμὸς τῶν ἀνώτερων ἐποπτῶν. Ὑλικὸ λαογραφικὸ νεοελληνικὸ δὲν ἔλειπε, γιὰ τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους, οὔτε ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά τῆς καθαρεύουσας, μ' ὅλη τὴν ἀρχαϊστικὴ περιφρόνηση πού βασιλευε ἀκόμη γι' αὐτὸ, καὶ τὰ ἐμπόδια ἀκόμη πού ἔφερνε στὴ χρησιμοποίησή του τὸ καθαρευουσιάνικο γλωσσικὸ ἰδιαιδικό. Τώρα ἔμωσ μετὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἦταν φυσικὸ νὰ παρουσιαστῇ αὐτὸ πλουσιώτερο.

Ὑποστηρίζει ὁμοίως ἀκόμη ἡ ἐκθεση πῶς ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση περιορίστηκε ἐπιτηδες στ' ἀναγνωστικά. Μὰ καὶ αὐτὸ δὲ συμφωνεῖ μετὰ τὴν ἀλήθεια. Ἄν καὶ ὁ νόμος πρόβλεπε μόνο γιὰ τ' ἀναγνωστικά τοῦ δημοτικοῦ (καὶ τὰ βοηθητικὰ τῶν μαθητῶν βιβλία), ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα δὲν μπορούσε βέβαια νὰ περιοριστῇ μονάχα σ' αὐτά. Γιὰ νὰ εἶναι σωστὴ ἡ μεταρρύθμιση, μετὰ ξεκαθαρισμένο σκοπὸ καὶ μετὰ ὅλες τῆς τίς συνέπειες, ἔπρεπε ἡ ζωντανὴ γλῶσσα νὰ γίνῃ ὄργανο δλόκληρης τῆς διδασκαλίας. Τίς πραγματικὲς δυσκολίες πού ἔχει μιὰ τέτοια καθιέρωση ἂν πρόκειται τὸ γράμμα τοῦ νόμου νὰ γίνῃ ἀληθινὰ ζωὴ, καὶ ὄχι τὰ ὑποθετικὰ ἐμπόδια πού φαίνεται πῶς φαντάστηκε ἡ ἐπιτροπὴ, τίς εἴχαμε διπλοσυστοιχιστῇ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα πού καθιερώνονταν ἡ δημοτικὴ καὶ δεχόμεστε νὰ ἐφαρμόσωμε ὑπεύθυνα τὸ νόμο. Καὶ ἂν ὅσοι σύνταξαν τὴν ἐκθεση ἦταν ἐνημερώτεροι στ' ἀπλὰ ζητήματα γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦν, θὰ ἤξεραν πῶς καὶ τὸ ζήτημα τῶν τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ὄρων μᾶς εἶχε ἀπασχολήσει (τὰ σχετικὰ μου λόγια στὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν βρίσκονται δημοσιευμένα στὸ Δελτίο τ. 8, σ. 122-123, καὶ στὸν Ἐκπαιδευτικὸν ἔρευνητὴ 1919 ἀρ. 53), καὶ στὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιο εἰσηγήθησαν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες ἀρκετὰ ἐγκαίρως—ἀφοῦ πιά ἐφωδίαστηκαν οἱ πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ μετὰ τ' ἀναγνωστικά τους καὶ κανονίστηκε ἡ γραμματικὴ τους διδασκαλία—τὴ συγγραφὴ τῶν βοηθητικῶν βιβλίων γιὰ τοὺς δασκάλους.

Ἦταν ἀνάγκη νὰ ἐξεταστῇ ὅπως ἐγίνε ἡ σχέση τῆς σχολικῆς γλώσσας μετὰ τὴ λαϊκὴ μόρφωση. Κι ἐγίνε, νομίζω, φανερὸ πῶς μετὰ

γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἐπιδιώχτηκε: α) νὰ μορφώνεται ὁ μαθητὴς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μετὰ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα, καθὼς γίνεται σὲ ὅλους τοὺς πολιτισμένους λαούς, κατάλληλα πλουτισμένη μετὰ ὅσα λόγια στοιχεία ἀληθινὰ τῆς χρειάζονται, καὶ πού εὐκολώτατα τὰ δέχεται ὁ σχολικὸς τῆς τύπος, καὶ β) νὰ μπορῇ ὁ μαθητὴς νὰ καταλαβαίνῃ ὅσα γράφηκαν στὴν καθαρεύουσα—τουλάχιστον ὅσα θὰ τοῦ χρησιμῆσουν ἀληθινὰ στὴ μόρφωσή του καὶ στὴ ζωὴ του.

Ὅπως ἐφαρμόστηκε ἡ μεταρρύθμιση δὲν εἶχε βέβαια μόνο ἐκπαιδευτικὴ σημασία καὶ χαρακτῆρα, μὰ καὶ βαθύτερα κοινωνικὸ, ἀφοῦ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο μετὰ ὄργανό του τώρα τὴ δημοτικὴ καὶ μετὰ τῆς καθαρεύουσας τὴ θέση σημαντικὰ περιορισμένη στὸ πρόγραμμά του ἔπαυε νὰ ἔχῃ ὄργανο καὶ σκοπὸ τὴν ἀρχαϊστικὴ γλῶσσα τῆς ἄλλης ἐλληνικῆς παιδείας. Γιατὶ φυσικὰ, ἀφοῦ οἱ «πεπαιδευμένοι» τοῦ ἔθνους ἐπιμένουν στὴν ξεχωριστὴ τους γλῶσσα ἀντίθετα μετὰ ὅτι ἐγίνε στὰ σύγχρονα νέα ἔθνη, ἔπρεπε τὸ λαϊκὸ σχολεῖο νὰ τραβήξῃ τὸ δικό του ὄρμον, ὅσο κι ἂν δὲν κατάλαβε τὸ λόγο ἢ ἐπιτροπὴ. Πρῶτη φορά ὁμοίως ἔπαιρνε ἡ λαϊκὴ μόρφωση τέτοια ὑπόσταση, τώρα πού ἔκανε ὄργανό της τὴ λαϊκὴ γλῶσσα· κι ὕστερα ἀπὸ τοὺς θλιβεροὺς καρπούς τοῦ παλιοῦ σχολείου μετὰ τὴν καθαρεύουσά του καταντᾷ ἀστεῖο νὰ ὑποστηρίξῃ τώρα ἡ ἐκθεση πῶς τὸ νὰ καθιερωθῇ ἡ μητρικὴ γλῶσσα—ἀφοῦ μάλιστα διατηρήθηκε στὸ ἀναγκαῖο μέτρο καὶ ἡ καθαρεύουσα—χάθηκε ἡ λαϊκὴ μόρφωση. Τόσο ἀντίθετο εἶναι αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, καὶ τόσο βαριά ἡ κατηγορία γιὰ δλόκληρη τὴ μεταρρύθμιση ὅσο καὶ γιὰ τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ, ὥστε ἡμουν ὑποχρεωμένος μετὰ λύπη μου νὰ τὴν ἀντικρίσω μετὰ τὴν ἐπικεφαλίδά πού πρόταξα στὸ κεφάλαιο αὐτό. Φῆμες τέτοιου εἴδους πρέπει τὴ στιγμή πού πρωτολέγονται ν' ἀποκρούονται ἔντονα καὶ κατηγορηματικά.

ΜΕΡ. II. Δ' ΑΔΙΚΙΑ

Τὸ περιεχόμενο τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ ἡ ἀνεξήγητὴ τους ὁμαδικὴ καταδική —Πῶς κρίνει τὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιο— Ἡ ἐξωτερικὴ θρησκευτικὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀναγνωστικῶν — Ἡ ἐκθεση καταδικάζει ἀναγνωστικὰ ἐγκριμένα καὶ ἄλλοτε, στὴν καθαρεύουσα, πού ἔγιναν τώρα στὴ δημοτικὴ καλύτερα.

Ἐγίνε ὡς ἐδῶ μονάχα, ἢ τουλάχιστο τίς περισσότερες φορές λόγος γιὰ τίς γλωσσικὲς θεωρίες τῆς ἐπιτροπῆς τῆς διωρισμένης «πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῶν δημοτικῶν σχολείων». Ἡ γλωσσικὴ ὁμοίως αὐτὴ ἐπιτροπὴ δὲν περιορίστηκε νὰ δρέψῃ μερικὲς ξερὲς δάφνες, μπερδεύοντας ἀκριτὰ στὴν κρίση της καὶ ἀνακατώνοντας

ζήτημα μὲ τὸ παραπάνω πιά κοσκινισμένο καὶ ξεκαθαρισμένο. Χωρὶς νὰ διαφωτίσῃ οὔτε στὸ παραμικρὸ τὸ πρόβλημα ποὺ τῆς εἶχε ἀναθέσει ὁ ὑπουργὸς ξαναεπανάλαβε μόνο γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα καὶ τὶς περιφημίες «βαθμίδες τῆς γλωσσικῆς ἐξελιξέως» (βλ. σημ. 25) μερικὲς κοινοτοπίες, ποὺ θὰ μπορῆ νὰ ἐφαρμόζονται πολὺ καλὰ—θὰ πρέπη μάλιστα!—καὶ ὅταν θὰ καθιερωθῆ πιά ὀριστικὰ ἢ δημοτικῆ, ἔμεινε ὅμως τυφλὴ στὰ δυσκολόλυτα προβλήματα ποὺ γεννᾷ ἡ νεοελληνικὴ διγλωσσία. Σχολιάζοντας ὅμως κι ἐπικρίνοντας χωριστὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ γραμματικὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἔκρινε φρόνιμο νὰ πῆ κάθε φορὰ τὴ γνώμη τῆς καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό τους.

Ἡ κρίση τῆς γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ὅμως εὐνοϊκώτερη παρὰ γιὰ τὴ γλωσσικὴ τους μορφή. Ἄν ἐξαίρεσωμε τὸ νέο ἀναγνωστικὸ τοῦ Δάλλα, γραμμένο στὴν καθαρεύουσα, ἐγκριμένο καὶ τυπωμένο στὰ 1920, ποὺ γι' αὐτὸ δὲν κάνει ἡ ἔκθεσι κανένα λόγο, ὅλα τ' ἄλλα βιβλία εἶναι «ἀναγνωστικὰ ἐξαμβλώματα» καὶ «ἐκχυδαίστικα τῆς ψυχῆς τῶν μικρῶν μαθητῶν». Τὸ ἓνα τους «ἐγράφη ἵνα ἀναγιγνώσκῃται εἰς καταγῶγια, οὐχὶ δ' εἰς μορφωτικὰ ἰδρύματα»· τὸ δεύτερο δείχνει «πνεύμα· πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον, τάρασσον τὴν ἠθικὴν ἀθωότητα τῶν παιδίων καὶ διασαλευθὸν τὰ θεμέλια τῆς αἰδοῦς καὶ τῆς σεμνότητος τῶν μαθητῶν»· ἓνα τρίτο, ποὺ ἔχει τ' ὄνομα ξεχωριστοῦ λογοτέχνη, εἶναι καὶ ὡς «λογοτεχνικὸν ἔργον» «εἰς ἄκρον κακότεχνον, κατὰ τε τὴν ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως καὶ τὴν ἠθοποιίαν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ περιεχομένου», «καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἄθλιον, ὥστε μόνον λαὸς ἀνδραπόδων θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ αὐτὸ διδασκόμενον εἰς τὰ ἴδια τέκνα»· ἀπὸ ἄλλο πάλι, τὰ «Ψηλὰ βουνά», λείπει ὁ «ἀνθρωπιστικὸς καὶ ἠθικὸς σκοπός»· τ' ὀμηρικὸ ἔπος ἔγινε ἀγνώριστο, ἀφοῦ οἱ τρεῖς συγγραφεῖς τοῦ «συνειργάσθησαν, ἵνα διαφθείρωσι τὴν Ὀδύσειαν, ἐκχυδαίσωσι τὸ ἀπαράμιλλον ποίημα καὶ καταστήσωσιν αὐτὸ ἀγνώριστον»· σὲ πολλὰ παραμύθια δὲ νικᾷ ἡ ἀρετὴ κι ἡ ἀλήθεια, καθὼς θὰ ἔπρεπε· ἄλλα πάλι ἀναγνωστικὰ, δυὸ κυρίως, προπαγαντίζουν, τὸ ἓνα ἐμμέσως καὶ τὸ ἄλλο ἀμέσως, γιὰ τὴν «ἀποξένωσιν ἀπὸ παντὸς ἐθνικοῦ ἰδεώδους καὶ ἐπομένως τὸν μπολσεβικισμόν» κτλ.

Ὅποιος ἔτυχε νὰ διαβάσῃ τὴν ἔκθεσι αὐτὴ, καὶ πειστῆ ἂν ὄχι σὲ ἄλλο, τουλάχιστον ὅμως στ' ἀξιώματα ἐκείνων ποὺ τὴν ἔχουν συνυπογράψῃ, θὰ ὑποψιαστῆ μὲ τὸ δίκιο του πὼς τὰ δεκατρία ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς ποὺ εἶδαν τὸ φῶς ἀπὸ τὰ 1917 (γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς καθαρεύουσας ἂν καὶ ἐγκρίθη ἀπὸ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο μὲ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις καὶ κυρίως γιὰ τὴ γλωσσικὴ

του ἐπάρκεια, ὡς μεθοδικὸ βιβλίον γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς καθαρεύουσας; ἔχομε στὴν ἔκθεσι ἓνα ἀπροσδόκητο ὅσο κι εὐνοϊκὸ argumentum ex silentio), εἶναι ὅλα τους χωρὶς καμιὰ ἀπολύτως ἐξαίρεση, τὰ πιδ χειρότερα ἀπ' ὅλα τ' ἀναγνωστικὰ ὅσα δόθηκαν σ' ἑλληνόπαιδα ἀφότου ὑπάρχει ἑλληνικὸ κράτος—ἀξία ἂν ὄχι νὰ καοῦν σὲ μεσαιωνικὴ πυρὰ, τουλάχιστον ὅμως ν' ἀντικατασταθοῦν μιά ὥρα ἀρχύτερα μὲ ὅποια καὶ νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ 216 ἀναγνωστικὰ ποὺ ἐγκρίθηκαν στὰ τελευταῖα εἰκοσιπέντε χρόνια²⁶. Καὶ θ' ἀπορήσῃ ἴσως μόνο τότε πὼς καὶ γιὰ ποῖο βαθύτερο κρύφιο λόγο σχετίζεται μὲ τὴν καθιέρωση τῆς λαϊκῆς γλώσσας ἢ «ἐσκεμμένη κακοβουλία» τῶν πρωτεργατῶν ὄλων αὐτῶν τῶν περιστάτικῶν, ποὺ κατῴρθωσαν νὰ παρασύρουν μὲ «πᾶν θεμιτὸν καὶ ἀθέμιτον μέσον» γνωστότατους συγγραφεῖς καὶ κριτὲς καὶ δλόκληρο τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, ὄλους μαζί καὶ τὸν καθένα χωριστὰ, ὥστε νὰ γράψουν ἢ νὰ κρίνουν, νὰ ἐγκρίνουν καὶ νὰ ἐπιβάλλουν τὰ «ἐξαμβλώματα» αὐτὰ τῆς δημοτικῆς, καὶ νὰ γίνουν συνεργοὶ σὲ πράξεις ποὺ ἔπεισαν τώρα τὴν «ἐπιτροπεία» νὰ ζητήσῃ γι' αὐτὲς ἀκόμη καὶ τὴν ποινικὴ δίωξη τῶν ὑπαίτιων «τῶν πρὸς διαφθορὰν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων» (σ. 157).

Τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς παρουσιάζεται τὸ ἴδιο γιὰ ὅλα τ' ἀναγνωστικὰ, καὶ εἶναι συγχρόνως προσιτώτερο στοὺς μὴ εἰδικούς ὡς ἀπλούστερο, ὅσο μάλιστα ἀπὸ τόσους γλωσσικοὺς ἀγῶνες καὶ τὸ σχετικὸ τοῦ ὄριμασμα στὴν κοινὴ γνώμη· τὰ ζητήματα ὅμως τοῦ περιεχομένου τῶν ἀναγνωστικῶν, ποὺ καὶ σὲ περασμένα χρόνια ἔδωσαν συχνὰ ἀφορμὴ σὲ ἀτελείωτες συζητήσεις, θὰ χρειάζονταν μεγαλύτερη ἀνάλυση. Καὶ οἱ ἀπόψεις ποὺ παρουσιάζονται εἶναι πολλαπλές καὶ ποικιλώτερες, καὶ διαφορετικὰ συχνὰ ζητήματα φανερώνονται κατὰ τὰ διάφορα ἀναγνωστικὰ. Ἔτσι ἡ κρίση γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς ὡς περιεχόμενα καὶ ἡ σύγκρισή τους μὲ τὰ παλιὰ μένουν θέματα εἰδικώτερης καὶ ἀναλυτικώτερης ἐργασίας γιὰ τὸ μέλλον. Θὰ περιοριστῶ ἐδῶ, στὸ πλαίσιο τῆς σημερινῆς μελέτης, στὶς πιδ ἀπαραίτητες διαφωτιστικὲς ἐξηγήσεις.

Τὸ πρῶτο ποὺ ἔχω νὰ παρατηρήσω γιὰ δλόκληρη τὴν κριτικὴ τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι πὼς θεμελιώθηκε σὲ μιὰ ριζικὴ πλάνη—ἢ αὐτὴν τουλάχιστον ἀφήνει νὰ γεννηθῆ σὲ κάθε ἀναγνώστη.

²⁶ Εἶναι τόσα, μόνο ὅσα ἀναγνωστικὰ ἐγκρίθηκαν ἀπὸ τὰ 1895, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ ἐκδότης κ. Δ. Δημητράκος· δηλαδὴ 82 ἀλφαριθμητάρια (α' καὶ β' μέρος), 44 ἀναγνωστικὰ τῆς Β', 38 Γ', 32 Δ', 12 Ε' καὶ 8 Ζ'.

Παριστάνει δηλαδή δουλειά τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας τὸ νὰ συντάσσει ἢ νὰ παραδίνει στὸ μαθητικὸ κόσμον κάθε χρόνο, ποὺ κρίνονται τριάντα καὶ πενήντα κάποτε βιβλία, ἀναγνωστικὰ τέλεια, ἐνῶ ἔργο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου εἶναι—καὶ μάλιστα ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα του—ἀπ' ὅσα ἀναγνωστικὰ ὑποβάλλονται στὴν κρίση του νὰ ἐγκρίνη γιὰ τὴ σχολικὴ χρῆση τὸ σχετικῶς καλύτερο, ἢ τὰ σχετικῶς καλὰ, μὲ κριτήρια ὄχι ἀπόλυτα, γιὰτὶ τότε οἱ περισσότερες τάξεις θὰ ἔμεναν συνήθως χωρὶς βιβλία, παρὰ στηριγμένο σὲ ὅτι δίνει καὶ μπορεῖ νὰ δώσει ἡ σημερινὴ δική μας πραγματικότητα. Μένει ἔτσι στὴν κρίση τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ καὶ στὸν ἐλεύθερο συναγωνισμό νὰ ἐπιδιῶσται πὸ καλὰ τὴν τελικὴ ἐπικράτηση, βοηθώντας καὶ τὴ βαθμιαία τους βελτίωση. Ἄν λοιπὸν στὰ ἐγκρινόμενα ἀναγνωστικὰ ἢ καὶ στ' ἄλλα σχολικὰ βιβλία παρουσιάζονται—καὶ πότε θὰ μᾶς δώσει ἡ ζωὴ τὸ τέλει;—λάθη, ἀτέλειες, καὶ ριζικώτερα κάποτε ἐλαττώματα, δὲ σημαίνει αὐτὸ πάντοτε πὼς εἶχε λείψει ἀπὸ τὸν κριτὴ οὔτε ἡ ἐπίγνωση οὔτε τὸ ἰδανικὸ ποὺ θὰ τὸν φώτιζαν στὴν κρίση του.

Βέβαια, καὶ ὅταν τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἐγκρίνη, ἢ εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἐγκρίνη ἓνα βιβλίο γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει καλύτερό του, θὰ κάμῃ, καὶ κάνει στὸ συγγραφέα του τίς ὑποδείξεις του, στηριγμένο συνήθως στὶς κρίσεις τῶν εισηγητῶν, γιὰ τὰ μέρη τοῦ βιβλίου ποὺ πρέπει κατὰ τὴ γνώμη του νὰ τροποποιηθοῦν, ν' ἀφαιρεθοῦν ἢ νὰ προστεθοῦν, ἔτσι ποὺ νὰ φύγουν ἢ νὰ μετριαστοῦν ὅσα λάθη ἔτυχε νὰ ἔχη τὸ βιβλίο. Κατὰ τὴν καθιερωμένη ὅμως σωστὴ συνήθεια οἱ ὑποδείξεις αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχουν σκοπὸ ριζικὲς ἀλλαγές καὶ τὴ συγγραφή βιβλίου νέου, οὔτε πρέπει νὰ πάρουν χαρακτήρα συνεργασίας τῶν συγγραφέων μὲ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο. Ἄλλομονο τότε ἀπὸ τίς διαμαρτυρίες καὶ τὸ κακὸ τῶν ἄλλων συγγραφέων! Ὅταν λοιπὸν ἡ ἐπιτροπὴ κατηγορῇ τὸ Συμβούλιο γιὰτὶ ἔχει ἐγκρίνει ἀναγνωστικὰ μὲ τόσο πολλὰ καὶ σοβαρὰ ἐλαττώματα—καὶ ἀληθινὰ ἂν τὰ ὑποθέσωμε ὅλα τους ἢ ἓνα τους μέρος—θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς πῆ ἂν τὰ βιβλία αὐτὰ ἐγκρίθηκαν στὴ θέσῃ ἄλλων ἀνώτερων, ποὺ νὰ εἶχαν καὶ αὐτὰ ὑποβληθῇ στὴν κρίση του ἢ τουλάχιστον (ἀφοῦ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει ἴσως ἡ ἐπιτροπὴ πὼς στὴ δημοτικὴ ἦταν ἀδύνατο νὰ γραφοῦν ἢ νὰ ὑποβληθοῦν καλὰ βιβλία) ἔχει τὴν ὑποχρέωση τὴν ὥρα ποὺ προτείνει νὰ καοῦν τὰ σημερινὰ διὰ νὰ δώσουν τὴ θέσῃ τους στὰ τόσο καλύτερα τάχα καλιότερα, ν' ἀποδείξει πὼς ὅσα θὰ τ' ἀντικαταστήσουν εἶναι ἀληθινὰ ἀνώτερά τους. Αὐτὸ

ὅμως οὔτε τὸ ἔκαμε ἢ ἐπιτροπὴ οὔτε μπορούσε νὰ τὸ κατορθώσει. Θὰ δεῖξω καθαρώτερα τὸ πρᾶμα αὐτὸ μ' ἓνα παράδειγμα, παρμένο ἀπὸ τὸ «Διγενῆ Ἀκρίτα». Ἡ κρίση τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ μόνη ποὺ λέει διάφορα σωστά πράγματα, καὶ ἓνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὴ θρησκεία. Εἶναι σωστὸ πὼς ἡ θρησκεία του δὲ φανερῶνεται μὲ ἐσωτερικὸ βάθος, καθὼς εἶναι σωστότατο πὼς τ' «ἀφθονα σταυροκοπήματα καὶ ἡ λοιπὴ θρησκευτικὴ σκηνοθεσία» δὲ θ' ἀναπτύξουν στὸ μαθητὴ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα (σ. 50). Αὐτὸ τὸ καταλαβαίνω· θὰ τὸ νιώθῃ καὶ κάθε κριτῆς, ἀκόμη καὶ ὅποιος πιστεύει πὼς καὶ οἱ τύποι ἀκόμη, μαζί τους καὶ τὰ σταυροκοπήματα, εἶναι μέρος τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Μὰ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο δὲν εἶναι συγγραφέας τὸ ἴδιο, οὔτε φτάγει φυσικὰ σ' ἓνα τέτοιο ζήτημα μιᾶ σύστασις στὸ συγγραφέα, γιὰ νὰ δώσει σὰν ἄλλος ταχυδαχτυλουργὸς στὸ βιβλίο του ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἔλειπε. Καὶ ὅσα κατηγορεῖ ἐδῶ ἡ ἐκθεσὴ τὸ ἀναγνωστικὸ αὐτὸ μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὰ περισσότερα νεοελληνικὰ ἀναγνωστικὰ, ποὺ καὶ ὅταν δὲν παρουσιάζουν τὰ σταυροκοπήματα, φαντάζονται ὅμως πὼς θὰ κατορθώσουν νὰ διδάξουν τὴ θρησκευτικότητα—καὶ τὴ φιλοπατρία, γιὰτὶ καὶ ἐδῶ γίνεται περίπου τὸ ἴδιο—ἀραδιάζοντας μεγάλα παχιά λόγια καὶ ἀφηρημένες ἠθικολογίες, ποὺ ἀφῆσαν ἀσυγκίνητο τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα. Καὶ ὅμως, wenn ihr's nicht fühlt, ihr werdet's nicht erjagen, εἶπε ἤδη καὶ ὁ ποιητῆς. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς ἐξωτερικῆς θρησκευτικότητος παρουσιάστηκε ἤδη, σὲ μεγαλύτερο μάλιστα βαθμὸ παρὰ στὸ Διγενῆ, σὲ ἄλλο ἀναγνωστικὸ δυὸ χρόνια πρὶν, κατακρίθηκε ἀνεπιφύλαχτα ἀπὸ τὴν κ. Δέλτα σὲ περασμένο τόμῳ τοῦ Δελτίου (τ. 7, σ. 60), καὶ δέχτηκε τὴν κρίση ἀμέσως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, ποὺ εἶναι καὶ ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δυὸ συγγραφεῖς τοῦ Διγενῆ*. Ὅσο ὅμως δὲν ἀναλαβαίνει ἡ ἴδια ἢ ἐπιτροπὴ, ὁ κ. γενικὸς γραμματέας τοῦ ὑπουργείου καὶ οἱ συνάδελφοί του, νὰ ὑποβάλουν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο τὸ ἀναγνωστικὸ ποὺ θὰ κάμῃ τοὺς μαθητὲς πραγματικὰ «εὐσεβεῖς», ὅπως ἀξιώνει (σ. 52), πρέπει νὰ μᾶς πῆ ἂν ἔχη τὴ γνώμη πὼς τὸ κατιώρθωναν αὐτὸ τὰ παλιό-

* Βλ. Νῶντα Ἐλατου [Ε. Παπαμιχαήλ], Γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ 1917 καὶ τὴν κριτικὴ τῆς Κας Δέλτα, Μιὰ ἀπάντησις, I. Ποῦ ἔχει δίκιο: «Εἶναι πολὺ σωστά ὅσα λέει γιὰ τὸ ἀληθινὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα καὶ τὴν ἀληθινὴ φιλοπατρία. Τὰ κοῦφια λόγια δὲν κάνουν τὸν ἀληθινὸ φιλόθρησκο καὶ φιλόπατρι». Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, τ. 8, σ. 140.

τερα αναγνωστικά. Τὰ παρακάτω λίγα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀναγνωστικά τῆς καθαρεύουσας γιὰ διάφορες τάξεις, εἰκονίζουν πῶς αὐτὰ διδάσκουν στὸ σχολεῖο τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ θρησκευτικὴν ἀκρίβεια. Τὸ ἀκόλουθο ὅμως περιστατικὸ χαρακτηρίζει τὸν ἐξωτερικὸ τρόπο πὺ οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς πραγματεύονται συχνὰ στὰ βιβλία τους τὰ κεφάλαια θρησκεία καὶ πατρίδα, μόνο καὶ μόνο γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν σὲ ὅσα ἀξιῶναι ἢ προκήρυξη γιὰ τὴ συγγραφή ἀναγνωστικῶν καὶ νὰ ἐκἀνοποιήσουν τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, πὺ θὰ κρίνη καὶ θὰ ἐγκρίνη τὸ βιβλίο τους: «Ὅταν ὑπάλληλος στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, παρατηροῦσα σὲ συγγραφέα πῶς τὸ ἐγκριμένο πιά ἀναγνωστικὸ του μιλοῦσε γιὰ τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα μὲ ἀνυπόφορα δογματικὸ καὶ ἐξωτερικὸ τρόπο— «σκηνοθετημένο» καθὼς εἶπε ἡ ἐκθεση— μου ἀποκρίθηκε: «χρειαζέται καὶ λίγη πατριδοκαπηλεία». Τὴν ἴδια περίπου φράση ξανάκουα σαστισμένος λίγες μέρες ἀργότερα ἀπὸ συγγραφέα πατριωτικοῦ φυλλαδίου, πὺ τοῦ ἔκανα ἀνάλογη παρατήρηση.

Πῶς δίνονταν ἡ θρησκεία σὲ ἀναγνωστικά πρὶν ἀπὸ τὰ 1917.

Τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα, παραχωρημένα ἀπὸ φίλο πὺ εἰτοιμάζει μιὰ μελέτη γιὰ τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά, δείχνουν μὲ ποῖο τρόπο δίνουν αὐτὰ συνήθως τὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενο. Ἀρετὲς τους εἶναι: δογματισμὸς καὶ ξερὴ διδασχική τάση, διδασκαλία ἀνώτερη ἀπ' ὅτι ἓνα παιδί μπορεῖ νὰ καταλάβῃ καὶ ὅσο παίρνει ἀφηρημένη, ἀφήγηση ἀτεχνή, πλαστὴ καὶ ἀνούσια.

Γιὰ παιδιά 10 χρονῶν.

«Τὸ νὰ ἔχη τις ἀείποτε ἀνά στόμα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶνε μάταιον· οὐσιῶδες δὲ τὸ νὰ πράττῃ ὅσα διατάττει ὁ Θεός. Ἄφελιμώτατον εἶνε τὸ νὰ φοβῆται τις τὸν Θεόν, γλυκύτατον τὸ νὰ προσέχη εἰς τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἐνδοξότατον νὰ ἀκολουθῇ αὐτάς. Ἀκολουθεῖτε τὸν Θεόν, φοβεῖσθε αὐτόν, φυλάττετε τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἀκούετε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, δουλεύετε εἰς αὐτόν, προστιθεσθε εἰς αὐτόν. Ἡ θρησκεία δὲν κεῖται εἰς τοὺς λόγους τοὺς σεμινοῦς, ἀλλ' εἰς τὰ ἔργα τὰ ἀγαθὰ· θρησκεία καθαρά εἶνε νὰ ἐπισκεπτάμεθα ὄρφανους καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν καὶ νὰ βοηθῶμεν αὐτούς. Ὁ ἔχων πίστιν, ἔργα δὲ μὴ ἔχων, εἶνε ἄθρησκος. Τιμᾶται ὁ Θεός, ὅταν ὁμοιωθῇ πρὸς αὐτόν ἡ διάνοια ἡμῶν· τοῦτο δὲ μόνον διὰ τῆς ἀρετῆς γίνεται. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶνε οἱ ἄνθρωποι νὰ πράττωσι τὰ καλά. Δὲν τιμᾶται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ γλῶσσα, ἀλλὰ τὰ ἔργα. Ὁ σοφίαν ἀσκήσας ἀσκεῖ ἐμπράκτως τὴν εὐσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. (Ἔτσι ἐξακολουθεῖ καὶ γερμίζει δύο σχεδὸν μεγάλες σελίδες. Κοφινιώτου, Ἑλλην. ἀναγνωστ. Ε', 1905, σ. 37).

Γιὰ παιδιά 9 χρονῶν.

«... Τὴν στιγμήν ἀκριβῶς ἐκείνην εἰσῆρχετο εἰς τὴν αἴθουσαν ὁ διδάσκαλος τοῦ χωρίου. Ὅλοι ἀμέσως ἐσηκώθησαν ἐπάνω καὶ τὸν ἐχαιρέτησαν μὲ ἀγάπην καὶ σεβασμόν. Ὁ διδάσκαλος ἦτο νέος, ἔως τριάκοντα ἔτων, ὑψηλός, μὲ ὄραιους μεγάλους ὀφθαλμούς, οἱ ὁποῖοι ἐκύτταζον μὲ ἀγάπην μεγάλην τοὺς μικροὺς μαθητάς. Ἀνέβη εἰς τὴν ἔδραν συγκεκινημένος καὶ ἤρχισε μὲ σιγανὴν καὶ γλυκεῖαν φωνὴν νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ διδάσκη.

Τὴν εἰδὼς ὁ διδάσκαλος τῆς Ἄννας εἰς τὸ πρῶτον μάθημα.— «Παιδιά μου, ἤρχισεν νὰ λέγῃ ὁ διδάσκαλος, αἰσθάνομαι μεγάλην χαρὰν, διότι σᾶς ἐπαναβλέπω. Ὅταν φεύγετε, νομίζω ὅτι μένω ἔρημος καὶ ἀνυπομονῶ πότε νὰ

περάσουν αἱ παύσεις καὶ νὰ σᾶς ἴδω πάλιν γύρω μου νὰ ἀκούετε μὲ προσοχὴν καὶ ἀγάπην τοὺς λόγους μου. Ὅταν φύγετε, εἶμαι ὅπως τὸ δένδρον, τὸ ὁποῖον εἶναι γεμάτον φωλιὰς καὶ κελαδήματα καὶ αἰφνης ἔρχεται ὁ χειμὼν καὶ τὰ πουλιά τοῦ φεύγουν καὶ μένει σιωπηλὸν καὶ ἔρημον. Τώρα ἤλθατε πάλιν καὶ ἀρχίζει ἡ χαρὰ μου· αἱ πρῶται μας λέξεις πρέπει ν' ἀναφέρονται εἰς τὸν Θεόν καὶ εἰς τὴν Πατρίδα. Γνωρίζετε λοιπὸν, παιδιά μου, ποῖα ἦτο ἡ θρησκεία τῶν προγόνων μας, τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων;»

«Ἐγὼ γνωρίζω, ἀπεκρίθη μὲ θάρρος ὁ μικρὸς μαθητής, ὁ ὁποῖος εἶχε ταξειδεύσει εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν εἰδωλολάτραι, διότι ἐπίστευον εἰς τὰ εἰδῶλα, δηλ. εἰς πολλοὺς ψευδεῖς Θεούς. Οἱ μεγαλύτεροί των Θεοὶ ἦσαν δώδεκα καὶ ὠνομάζοντο Ὀλύμπιοι. Ἐξ Θεοῦ καὶ ἔξ Θεαί. Ποῖοι ἦσαν οἱ θεοί, Γεώργιος;» «Ὁ Ζεὺς, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἄρης». «Καὶ αἱ θεαί, Ἄννα;» «Ἡ Ἥρα, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀρτεμις, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Δήμητρα, ἡ Ἑστία». «Εἰς τοιοῦτους λοιπὸν ψευδεῖς θεούς, εἶπεν ὁ διδάσκαλος, ἐπίστευον οἱ πρόγονοί μας. Μόνον θαῦμα ἠδύνατο νὰ σώσῃ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ τὸ θαῦμα αὐτὸ ἔγινεν. Ὁ Θεός ἐλυπήθη τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔστειλε τὸν γονογενῆ υἱὸν του νὰ φωτίσῃ τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν πτωχικὴν φάτνην τῆς Βηθλεὲμ τὸ φῶς ἐλαμψεν εἰς ὅλην τὴν γῆν.

Οἱ ἄνθρωποι ἕως τότε ἄλλους μὲν ἐθεώρουν δούλους καὶ ἄλλους ἐλευθέρους· ὁ Χριστὸς ἐκήρυξεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι καὶ ἐλεύθεροι, τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπομένως ἀδελφοί. Ὅπως δὲ οἱ ἀδελφοὶ πρέπει ν' ἀγαπῶνται μεταξύ των, τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ ἄνθρωποι. «Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους!», εἶπεν ὁ Χριστός. Καὶ ἐάν ὅλας τὰς ἀρετὰς ἔχω, καὶ ἐάν ὅλα τὰ πλούτη καὶ τὰ καλά, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, τίποτε τίποτε δὲν ἀξίζω». Πρέπει δὲ ν' ἀγαπῶμεν ὄχι μόνον τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους μας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθρούς μας· ὁ Θεός βρέχει ὄχι μόνον πρὸς χάριν τῶν δικαίων, ἀλλὰ καὶ πρὸς χάριν τῶν ἀδίκων καὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ πρὸς χάριν καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν. Τὴν ἀγάπην μας αὐτὴν πρέπει νὰ τὴν ἀποδεικνύωμεν ὄχι μὲ λόγους, ἀλλὰ μὲ ἔργα. Ὅχι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος λέγει «Κύριε! Κύριε! θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὅστις φυλάσσει τὰς ἐντολάς». Μὲ ἔργα ἐπίσης πρέπει ν' ἀποδεικνύωμεν καὶ τὴν ἀγάπην μας πρὸς τὴν Πατρίδα. Ὅταν ἡ Πατρὶς μας ἔχῃ ἀνάγκην...» (Καζαντζάκη, Ὁ νέος γεωργός, Δ' ἐκδ. 1918, σ. 44-46).

«Μαρία, εἰτοιμάσθητι διὰ νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν». «Μὰ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀν μὲ ἀφήσης, μῆτερ μου, τὸν Θεόν θὰ παρακαλέσω ὡς νὰ ἦμην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μάλιστα, σὲ βεβαιῶ, καλῆτερον· διότι ἐνταῦθα θὰ εἶμαι περισσότερον ἡσυχος». «Νὰ μὴ ἀκούσω αὐτὰ ἄλλοτε, κόρη μου, ἐν τῇ οἰκίᾳ, θὰ εἶσαι περισσότερον ἡσυχος νὰ παρακαλῆς τὸν Θεόν παρὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ εἶνε, ἐάν τὸν παρακαλῆς καὶ ἀπ' ἐδῶ. «Μὰ δὲν μοι εἶπες καὶ σὺ, μῆτερ μου, τόσας φορές...»

«Ὅταν θέλωμεν νὰ ζητήσωμεν χάριν τινὰ παρ' ἀνθρώπου ἔχοντος ἐξουσίαν, δὲν προσκαλοῦμεν τοῦτον εἰς τὴν οἰκίαν μας, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποχρεώσωμεν αὐτόν περὶ σσότερον, ἵνα μὴ μᾶς ἀρνηθῇ τὴν χάριν, μεταβαίνομεν ἡμεῖς εἰς τὴν οἰκίαν του. Πολὺ περισσότερον πρέπει νὰ εἶμεθα ταπεινοὶ πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ὁ Κύριός μας καὶ ὅστις τόσα καλά μᾶς δίδει. Καὶ ἡ ὑγεία μας καὶ ἡ περιουσία μας καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ μας εἶνε χαρίσματα τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ μεταβαίνωμεν ἡμεῖς εἰς τὸν οἶκόν του διὰ νὰ δεῖξωμεν αὐτῷ τὴν ταπεινότητά μας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μας καὶ τὴν ἀγάπην μας. Ἐπειτα, πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὴν προσευχὴν μας ἀποδέχεται ὁ Θεός καλῆτερον ἐκ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκεῖ ἡ προσευχὴ γίνεται θερμοτέρα διὰ τοῦ ἀμοιβαίου παραδείγματος τῶν πολλῶν συμπροσευχομένων, διὰ τῶν ὕμνων, διὰ τῶν εἰκόνων καὶ λοιπῶν ἱερῶν ἀντικειμένων. Ἐκεῖ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀναλογιζόμεθα ὅτι εἶμεθα τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀδελφοὶ ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Εἶνε ἔλλειψις μεγάλη τὸ νὰ μὴ πορευώμεθα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅταν δυνάμεθα ἔλλειψις, ἡ ὁποία δυσαρρεστὴ τὸν Θεόν, καθὼς καὶ ἡ ἁμαρτία. Ἀλλοίμονον, κόρη μου, ἀν ἴδῃ ὁ Θεός ὅτι δὲν συχνάζομεν εἰς τὴν

Ἐκκλησίαν, διότι βαρυνόμεθα ἢ διότι δὲν ἔχομεν ὄρεξιν. Τότε δικαίως ὁ Θεὸς ὀργίζεται, δὲν μᾶς ἀγαπᾷ πλέον, δὲν μᾶς βοηθεῖ, δὲν μᾶς προστατεύει καὶ μᾶς παραιτεῖ. Τοῦτο εἶνε ἡ χειρότερα τιμωρία, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ μᾶς κάμῃ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον. — Ἄ! ὄχι, ὄχι, καλὴ μου μήτηρ, μὴ λέγῃς αὐτό. Ἐχεις δίκαιον, ἔχεις δίκαιον. Ἐνδύομαι ἀμέσως. Ὑπάγωμεν, ναι, ὡς ὑπάγωμεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμόν» (Μιχαλακοπούλου, Ἀναγνωσματῶν Δ', 1914, σ. 4-5).

Εἶνε Θεός, εἶνε Θεός! παντοῦ ἐπάνω, κάτω
 Εἰς τοὺς βαθεῖς ὠκεανούς, εἰς τοὺς γλαυκοὺς αἰθέρας,
 Εἰς τῶν ζεφύρων τὴν πνοήν, εἰς γαῦρον καταγίδα,
 Εἰς τῆς νυκτός τὸ ἔρεβος, σ' τὴν λάμπιν τῆς ἡμέρας,
 Εἰς τοῦ μνημείου τὸν σταυρόν, σ' τοῦ βρέφους τὴν κοιτίδα!
 Θεὸν ἐγκλείουν ἅπαντες τοῦ σύμπαντος οἱ χώροι,
 Καὶ τάνθη καὶ οἱ ὀυακὲς καὶ τὰ τραχέα ὄρη.
 Κ' ἡ δρόσος καὶ τὸ δάκρυον τῶν τεθλιμμένων ὄρον.
 Τὸν Κύριον διαλαλεῖ βροχόμενος ὁ λέων.
 Τὸν Κύριον ἡ ἀηδών. Καὶ τίς δὲν τὸν κηρύττει;
 Τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ψυχα ὁ σκόληξ καὶ τὰ κήτη.
 Τὸ πᾶν καὶ ὄλα πανταχοῦ, ὑπάρχει ἁοράτως
 Εἰς βάθος καὶ εἰς ἔκτασιν, εἰς ὕψος καὶ εἰς πλάτος.
 Εἰς τῆς πηγῆς τὸν στεναγμόν καὶ εἰς τὸ πλήττον κῆμα,
 Ἐπὶ τὸν θάνατον καὶ εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὄχι κ' εἰς τὸ κρῖμα.
 Παντοῦ εὐρίσκεται, παντοῦ τὸ ἅγιόν Του ὄμμα.
 Ἄλλ' εἰς καρδίαν δυστυχούς πλειότερον ἄκομα.

(Κονιδάρη - Καλαρᾶ, Ἀνθοδέσμη, Δ', 1911).

... Τότε ὁ Πανάγαθος ἔκραξεν ὀργίλος,
 καὶ ὁ θόλος ἔτρεψε τ' οὐρανοῦ ὁ κοῖλος.
 «Τίς εἰς τὰ ἀνήλια βάρη ἀποκρίσου,
 συντηρεῖ τὸν σκόληκα τοῦτον τῆς ἀβύσσου;
 Τίς ὁμοῦ δι' ἅπαντα προνοεῖ τὰ ὄντα;
 Τίς γινώσκει μέλλοντα, πρότερα, παρόντα;
 Τίς ἐμοῦ, ὦ κάθαμα, κάλλιον γνωρίζει,
 ἢ ζωὴν ἢ θάνατον πότε νὰ χαρίζῃ;»
 Κ' ἐν ταυτῷ τὸ σκῆπτρόν του αἶρ' ἡ δεξιὰ του,
 δίδ' εἰς τὸ μεταφρεσὸν μίαν τοῦ θανάτου.
 Ἰστοραψε κ' ἐβρόντησε, τὸν κατακωφάινει,
 καὶ κωφὸς ὁ θάνατος ἀπὸ τότε μένει.
 Μάταια τὰ ὄτα του ὁ κλαυθμὸς μας κρούει
 δὲν ἀκούει δέησιν, θρήνους δὲν ἀκούει.

(Βραχνού, Ὁ Ἑλληνοπαῖς Δ', 1914, σ. 97).

Γιὰ παιδιὰ 8 χρονῶν.

«Προσευχὴ εἶναι ἱερά ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ προσευχόμενος ἀνθρώπος νοερώς εὐρίσκεται πλησίον τοῦ οὐρανοῦ πατρός, τοῦ ὁποίου ζητεῖ τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ βοήθειαν. Ἐκαστος λοιπὸν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἀφοῦ εὐρίσκεται πλησίον τοῦ Θεοῦ, μετὰ πόσης εὐλαβείας πρέπει νὰ προσεύχεται. Ἡ προσευχὴ εἶναι τὸ μόνον μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος νοερώς ἀνυψοῦται πρὸς τὸν Πλάστην. Διὰ τῆς προσευχῆς εὐχαριστεῖ Αὐτὸν καὶ ἐκφράζει τὴν ἀπειρον εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ, διὰ τὴν παροχὴν τοσοῦτων καὶ τοσοῦτων ἀγαθῶν. Διὰ τῆς προσευχῆς ζητεῖ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πολυελέου αὐτοῦ πατρός καὶ τὴν συγχώρησιν τῶν σφαλμάτων του... Διὰ τῆς προσευχῆς τέλος ἀπομακρύνει ὁ ἀνθρώπος πᾶσαν κακὴν ἐπιθυμίαν καὶ πάντα κακὸν λογισμόν, τὸν ὁποῖον ἐνέβαλεν εἰς τὸν νοῦν του ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἡ προσευχὴ εἶναι θεία δύναμις, τῆς ὁποίας ἔχουσιν ἀνάγκην ἔξ

ἴσου καὶ οἱ πλούσιοι καὶ οἱ πτωχοί, καὶ οἱ μεγάλοι καὶ οἱ μικροί, καὶ οἱ βασιλεῖς, καὶ οἱ ὑπηρέται» (Δάξου, Ἑλλην. ἀναγνωσμ. Γ', 1908, σ. 9).

«Ἡ βιομηχανία ἀνευ τῶν ἀγενῶν μετάλλων δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο πολὺ δύσκολος. Καὶ ἐνταῦθα ἡ σοφία τοῦ Δημιουργοῦ εἶναι καταφανής. Ὁ Θεὸς γνωρίζων τίνων εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὁ ἄνθρωπος, ἔκαμεν ὥστε νὰ ὑπάρχωσι ταῦτα ἀφθονά ἐν τῇ φύσει, ἵνα δύναται διὰ μικρᾶς δαπάνης νὰ ἀποκτᾷ καὶ ὁ πλούσιος καὶ ὁ πτωχός. «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας» (ἴδιο βιβλίον σ. 119).

... Τὸ φῶς, Θεέ, τὸ σῶμά σου, ὁ ἥλιος τὸ ὄμμα σου, ὁ κεραυνὸς φωνὴ σου: τὸ ἀπειρον διάστημα τὸ μέγα σου ἀνάστημα καὶ ὁ αἶων στιγμὴ σου, δύναται ὁ δάκτυλός σου ὡς μοχλὸς τὴν γῆν νὰ σείσῃ, καὶ τὸ κοῖλον τῆς χειρός σου τοὺς ὠκεανούς νὰ κλείσῃ. Μὲ πνοὴν σου μίαν σβήνεις τῶν ἀστέρων τοὺς φανούς, καὶ μ' ἐν μόνον νεῦμα κλίνεις πρὸς τὴν γῆν τοὺς οὐρανοὺς. (Ποίημα Π. Σούτσου, Παπαμάρκου, Ἑλλ. ἀναγνωσμ. Γ', 1909, σ. 152).

Θεὸς ὑπάρχ' εἰς οὐρανοὺς προστάτης τῶν ἀνθρώπων
 καὶ ἡ καρδία καὶ ὁ νοῦς τὸν βλέπ' εἰς πάντα τόπον.
 Τὸν βλέπ' εἰς τὸν οὐράνιον φωστῆρα τῆς ἡμέρας
 καὶ εἰς τὸ φῶς τὸ δάνειον τῆς νυκτοπόρου σφαίρας.
 Τὸν βλέπει, ὅταν καταγίς σωρεύῃ μαῦρα νέφη
 καὶ ὅταν παρήγορος τῆς γῆς γαλήνη ἐπιστρέφῃ
 Εἰς οὐρανοῦ τὸν πάπυρον ἢ δόξα του ἐγράφη
 καὶ τὸν ὕμνει τὸ ἀπειρον καὶ ἡ ζωὴ κ' οἱ τάφοι.
 Τὸ κράτος του δοξάζοντα τὸν τρέμουσι τὰ ὄντα,
 τὸ πᾶν ἐξουσιάζοντα καὶ πανταχοῦ παρόντα (σ. 149).

Σὲ μεγαλύνουσιν, ὦ ποιητά, πάντα τάορατα καὶ ὄρατά.
 Ἀστέρες, ἥλιος, γῆ, οὐρανοὺς εἶπες κ' ἐγένοντο ἐκ μηδενός.
 Ψυχῶν ἀνάτασις, ὕμνος γλασσῶν φόρον σου φέρουσι σὰ ἐκ τῶν σῶν.
 Δώρόν σου κάλλιστον λάμπ' ἡ ζωὴ, κ' αἰνεῖ σε, Κύριε, πᾶσα πνοή.
 Ἦρας τὸν ἥλιον μέγαν φανόν, μ' ἄστρα κατέσπειρας τὸν οὐρανόν.
 Τὰς ὄρας ἔταξας ὡς μειδιάς, μ' ἀνθη στολίζεται ἡ πεδιάς.
 Οἱ κόσμοι τρέμουσι τὸν σὸν θυμόν, αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶν' ὁ χειμῶν
 ἢ πλοῖσις σύμπασα μέγας ναός, ἐφ' οὗ ἐν ὄνομα λάμπει Θεός (σ. 157).

«Ὁ Λιναῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν Σουηδίαν, ἀφιέρωσε δὲ ὄλην του τὴν ζωὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυτῶν. Ὅσοι δὲ περισσότερον τὰ ἐσπούδαζε, τόσο περισσότερον ἐθαύμαζεν αὐτά, ἀνευρίσκων τὴν πανταχοῦ παρουσίαν τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ. Θεωρήσας δὲ ὅτι εἶνε σωτήριο εἰς τὴν διαγωγὴν παντὸς ἀνθρώπου νὰ ἐνθυμηταί πάντοτε τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Ὑψίστου, ἔγραψε μὲ μεγάλα γράμματα ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης του τὰς λέξεις αὐτάς: «Ἐσο ἐνάρετος ὁ Θεὸς παρών». Τὰς φρονίμους αὐτάς λέξεις ὡς ἐγγράψωμεν καὶ ἡμεῖς μὲ χαρακτηρᾶς ἀνεξαλείπτους εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν μας. Καὶ καθὼς τὸ ἡλιοτρόπιον στρέφεται πάντοτε πρὸς τὸν ἥλιον, ἐξ οὗ καὶ φῶς καὶ θερμότητα καὶ ἀξῆσιν λαμβάνει, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὡς ἔχομεν πάντοτε προσηλωμένον τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν εἰς τὸν οὐράνιον ἡμῶν Πατέρα, ὅστις τὰ πάντα ὑπερῶν ἡμῶν προνοεῖ, καὶ ἡ ζωὴ μας θέλει διέλθει εὐτυχῆς. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν ἐν ὄλη τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὄλη τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὄλη τῇ διανοίᾳ σου αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή», εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Ναι, τέκνα μου, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶνε τὸ πρῶτον θεμέλιον τῆς ἀρετῆς καὶ ἐπομένως τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας» (Σανελλαροπούλου, ἀναγνωσμ. Γ', 1908, σ. 6).

Εἶπα πῶς ἡ δικαιοσύνη τὸ ἀπαιτοῦσε, πρὶν συστήσῃ ἢ ἐπιτροπῇ στὸν ὑπουργὸν νὰ προστάξῃ νὰ καοῦν τὰ νέα ἀναγνωστικά, νὰ μᾶς ἀποδείξῃ πῶς τὰ παλιὰ εἶναι καλύτερά τους. Τίποτε δμως δὲ δείχνει

πειστικώτερα τῆ μεροληπτικῆ της προκατάληψη καὶ τὴν τυφλωμένη μανία της γιὰ τὸ διωγμὸ τῶν ἀναγνωστικῶν τῆς δημοτικῆς, ἀπὸ τὸ ἀστείο της πάθημα νὰ καταδικάζη μαζί μ' αὐτὰ βιβλία ἐγκριμένα καὶ πρίν ἀπὸ τὰ 1917, γραμμένα ὁμῶς τότε σὲ καθαρεύουσα.

Τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι στὰ παλιὰ τους πρότυπα, τῆς Κας Καζαντζάκη, Οἱ τρεῖς φίλοι, «ἐγκριθέν κατὰ τὸν νόμον ΓΣΑ' διὰ τὴν τετραετίαν 1914—1918», ἢ Ὀδύσσεια τοῦ Κονιδάρη-Καλλαρά «ἐγκριθεῖσα ἐν τῷ τελευταίῳ διαγωνισμῷ τῶν διδακτικῶν βιβλίων διὰ τὴν πενταετίαν 1906-1911», καὶ τοῦ Κουρτίδη τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Β', ποῦ εἶχε ἐγκριθῆ καὶ νωρίτερα, «διὰ τὴν πενταετίαν 1906-1911», καὶ ξαναεγκρίθηκε ἔπειτα μαζί μὲ τὰ δυὸ ἄλλα τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν τετραετία 1910-1914: «Ἑλληνικὸν ἀναγνωσματάριον... ἀποτελεσθὲν ὑπὸ τῆς Ἀπὸ Κριτικῆς Ἐπιτροπείας... ἐκ τῶν ὅπ' αὐτῆς ἐγκριθέντων ἀναγνωσματῶν τῶν Α. Κουρτίδου» κτλ.

Τὰ βιβλία αὐτὰ χρησίμευαν χρόνια καὶ χρόνια γιὰ ἀναγνωστικὰ τῶν δημοτικῶν μας σχολείων καὶ ὁμῶς, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ κανέναν ὁμότεχνο συγγραφέα, κανεὶς ποτέ, κριτῆς, παιδαγωγὸς ἢ πατέρας μὲ παιδιὰ στὸ σχολεῖο, δὲν τὰ βρῆκε χειρότερα ἀπὸ τὰ πρίν. Τὸ πρῶτο μάλιστα καὶ τὸ τελευταῖο τους εἶχαν προκριθῆ καὶ ἐγκριθῆ στοὺς δυὸ τελευταίους διαγωνισμοὺς τῶν «ἐπιτροπειῶν» ποῦ ἔδωσαν τ' ἀναγνωστικὰ τοῦ κράτους», τοῦ 1909 καὶ τοῦ 1913, ποῦ θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς μᾶς ἔδωσαν ὅ τι καλύτερο μποροῦσε νὰ δοθῆ, ἀφοῦ μάλιστα στὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1913 ἡ ὑπεροχὴ τῶν λογοτεχνικώτερων καὶ πιὸ καλογραμμένων σχετικὰ ἀναγνωστικῶν Καζαντζάκη, ἔπεισαν τὴν ἐπιτροπὴ νὰ τὰ προτιμήσῃ μὴ τῆ γλωσσικῆ τους ἀνωμαλία. Τὰ βιβλία αὐτὰ τὰ ἔκριναν, πότε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο, στὰ 1888, στὰ 1896, στὰ 1906, στὰ 1909, στὰ 1913, στὰ 1917 καὶ 1918 οἱ διαφορετικοὶ κάθε φορὰ κριτῆς καλὰ, ἢ ἀπὸ τὰ καλύτερα ποῦ ὑπῆρχαν, καὶ μόνο ἡ ἑξαπλῆ σοφία τῶν μελῶν τῆς τελευταίας «ἐπιτροπείας» τῶν παιδαγωγῶν ποῦ τ' ἀνέχτηκαν ἀδιαμαρτύρητοι τόσα καὶ τόσα χρόνια, τῆ στιγμῆ ποῦ ξαναπαρουσιάστηκαν γραμμένα στὴ ζωντανῆ γλῶσσα, ξανανοστάλησε ἑξαφνα τὰ καθαρευουσιάνικα πρότυπά τους, γιὰ νὰ στείλῃ τὰ σημερινὰ στὸ κάψιμό, καὶ νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ βεβαιώνη πῶς στὰ σημερινὰ ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς ὑπάρχει «περιεχόμενον ἀνάξιον λόγου, ταπεινόν, φλύαρον καὶ παντελῶς ἐσφαλμένον» (σ. 102) (γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη), καὶ παρουσιάζεται ἀτυχεστάτη διασκευὴ ξένου ἔργου ποῦ «ἐμείωσεν οὐσιωδῶς καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν χάριν καὶ

τὴν μορφωτικὴν δύναμιν τοῦ Ροβινσώνας» (γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ Καζαντζάκη), ποῦ ὁ ἥρωας του ἀντὶ νὰ κινήσῃ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀναγνώστη τοῦ κινεῖ «μόνον τὸν αἰκτον καὶ τὸν γέλωτα» (σελ. 116). Τὸ πιὸ παράξενο ὁμῶς, τὸ ἀπίστευτο εἶναι πῶς δυὸ ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ ἔχουν ἐγκριθῆ σὲ περασμένους διαγωνισμοὺς ἀπὸ δυὸ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς σημερινῆς ἐπιτροπείας²⁷.

Οὔτε θέλω νὰ συνηγορήσω γιὰ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ βιβλία οὔτε καὶ ν' ἀρνηθῶ μερικὰ σημεῖα τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιτροπῆς ὅπου συμφωνῶ, ἢ καὶ ἄλλα ἀκόμη ἐλαττώματά τους, ποῦ ἡ ἐκθεσὴ οὔτε κὰν τὰ πρόσεξε. Γι' αὐτὸ θὰ μιλήσω παρακάτω. Θέλω μόνο νὰ δείξω τὰ κριτήρια καὶ τὰ ἐλατήρια μιᾶς ἄδικης τυφλωμένης κρίσης, ποῦ προτείνει καὶ ἀξιώνει νὰ καοῦν σὰν τὰ πιὸ «ἐξαμβλωματικά» βιβλία, ἀναγνωστικὰ ἀπὸ καιρὸ γνωστὰ καὶ ἐγκριμένα, μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν ἑπιτροπὴν, καὶ ὄχι γιὰ τὴ φανταστικὴ ἢ πραγματικὴ τους παιδαγωγικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀνεπάρκεια. Γιὰ τὴν

²⁷ Τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ Κουρτίδη τῆς Β' ἐγκρίθηκε πρώτη φορὰ στὰ 1896: «περιέχον... μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐκλεχθέντα... Ἡ ἐκθεσὶς εἶναι σαφῆς καὶ ἀφελῆς καὶ ἡ γλῶσσα καλὴ, ἀλλὰ τείνουσα ἐν τισιν πρὸς τὴν καθαρεύουσαν. Ἑλλείπει ἡ συνήθης ἐν τοῖς βιβλίοις ταῦτοις πολυλογία ὁ σκοπὸς δηλ. ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς, κρύπτεται παντάχῳ καὶ δὲν τίθενται πολὺ ὀρθῶς τὰ ἠθικὰ συμπεράσματα. Δι' τὸ βιβλίον τοῦτο ἐγκρίνεται». Ἐκθεσὶς κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως [1896] 66 σελ. σ. 32.—Τὸ ἴδιο καὶ στὰ 1901: «Ἀρ. Κουρτίδου... ἐγκρίνεται δι' οὗς λόγους ἐνέκρινεν αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ 1896». Ἐκθεσὶς κριτῶν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως [1901] 60 σελ. σ. 14. Μέλος τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς εἶναι καὶ ὁ κ. Ι. Μεγαρέυς.

Ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Κονιδάρη πρωτοεγκρίνεται νωρίτερα: «Τὸ βιβλίον τοῦτο (Ὀδύσσεια Κονιδάρη), ἔχον ἀρετὰς, ὧν στεροῦνται πάντα τὰ ἄλλα, ὑπερέχει αὐτῶν καὶ δύναται νὰ ἐγκριθῆ ὅτι τὸν ὅρον τῆς διορθώσεως τῶν καταδειχθέντων σφαλμάτων» (εἶναι ὅλα τους γλωσσικά), Ἐκθ. 1888, σ. 36.—«Ἡ τοῦ κ. Κονιδάρη Ὀδύσσεια καὶ εἰς προηγουμένους διαγωνισμοὺς πρὸς κρίσιν ὑποβληθεῖσα ἐνεκρίθη ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον ἀληθῶς δ' εἶνε ἔργον πολλοῦ λόγου ἀξίον διὰ τε... ὅθεν ἐγκρίνει ἡ ἐπιτροπὴ τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ κ. Κονιδάρη». Ἐκθ. 1896, σ. 38.—Κονιδάρη Ὀδύσσεια... καὶ αὐτὴ ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν διαγωνισμὸν τοῦ 1896 καὶ νῦν ἐγκρίνεται. Ἐκθ. 1901, σ. 21. Μέλος τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὁ κ. Ι. Μεγαρέυς.—Μεταξὺ τῶν κριτῶν τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1905 ἦταν, κατὰ πληροφορίας τοῦ ὑπουργείου, οἱ κ.κ. Ι. Μεγαρέυς καὶ Ν. Ξεαρχόπουλος. Στάθηκε ἀδύνατο νὰ βρῶ τίς κρίσεις, ἔμαθα ὁμῶς ἀπὸ συγγραφέα ἀναγνωστικοῦ πῶς ὁ κ. Ξεαρχόπουλος διατύπωσε γλωσσικὰς κυρίως ἀντιρρήσεις γιὰ τὸ βιβλίον του, ποῦ δὲν εἶχε ἀρκετὰ ἀρχαϊκὴ γλῶσσα μὲ τὰ -ὄν ἀντὶ-οὐσι στὰ ῥήματα, καὶ ἄλλα τέτοια.

βιβλία αὐτά, μὲ τοὺς ἴδιους τίτλους καὶ τοὺς ἴδιους συγγραφεῖς καὶ κάτω ἀπὸ τῆ νέας τους γλωσσικὴ φορεσιᾶ (ἐκτὸς ἀπὸ τῆ νέας Ὀδύσεια, ποὺ προστέθηκε τ' ὄνομα τοῦ Γ. Καλλιάρᾳ καὶ τῶρα τοῦ Α. Κουρτίδη), δὲν ἄλλαξαν σὲ μεγάλα πράματα ἀπὸ τὰ παλιὰ, καὶ σὲ ἄλλαξαν ἔγιναν χωρὶς ἀμφιβολία καλὺτερα, ὑστερ' ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες κρίσεις καὶ ὑποδείξεις τῶν κριτῶν καὶ τὴν πείρα τῶν συγγραφέων τους.

** Ἐκαμε ἡ μετάφραση στὴ δημοτικὴ χειρότερα τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά;*

Ἐρῶ πῶς δὲν μπορεῖ νὰ κριθῆ ἓνα βιβλίον μὲ λίγα στοιχεῖα, καὶ πῶς οὔτε σύγκριση ἐπιτρέπεται νὰ στηριχθῆ σ' αὐτά. Οὔτε θέλω νὰ προδικάσω ἐδῶ ἐργασία ποὺ θὰ μᾶς δείξῃ τὶς ἐνδεχόμενες διαφορὰς μεταξὺ τῶν καθαρουσιάνικων παλιῶν πρότυπων καὶ τῆς τελευταίας τους ἀπόδοσης στὴ δημοτικὴ τὶς διαφορὰς ἄλλωστε αὐτὲς δὲν τὶς νομίζω ριζικὲς, τουλάχιστο γιὰ τὰ δυὸ ἀναγνωστικά τῆς Β', ποὺ ἐγκρίθησαν τὸν Αὐγούστο τοῦ 1917, ἀφοῦ γράφηκαν, δηλαδὴ μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ καθαρουσιάνικα πρότυπά τους σὲ ἐλάχιστες μέσα ἐβδομάδες, μόλις βεβαιώθηκαν οἱ συγγραφεῖς τους πῶς θὰ γίνονταν νόμος τὸ Διάταγμα Θεσσαλονίκης περὶ διδακτικῶν. Παραθέτω ἐδῶ γιὰ τὸ «Τρεῖς φίλοι» καὶ γιὰ τὴν Ὀδύσεια ἀπὸ μιὰ συγκριτικὴ εἰκόνα, καθὼς τὴν παίρνομε ἀπὸ πρόχειρο ξεφύλλισμα. Τοῦ ἀναγνωστικοῦ Κουρτίδη θὰ κάμω διεξοδικώτερη ἀνάλυση.

Α. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς «Ὀδύσειας»

Εἰσαγωγή. 1. Ὁ Μενέλαος καὶ ἡ ὄραια Ἑλένη. Τὸν παλιὸ καιρὸ ἡ Ἑλλάδα δὲν ἦταν ὡς σήμερᾶ ἓνα βασίλειον. Κάθε μεγάλη πολιτεία καὶ κάθε μεγάλο νησί ἦταν καὶ βασίλειον, καὶ εἶχε δικὸν τοῦ βασιλέως. Καὶ ἡ Σπάρτη ἦταν τότε βασίλειον, καὶ βασιλεὺς τῆς εἶχε τὸ Μενέλαο. Ὁ Μενέλαος εἶχε γυναῖκα τοῦ τὴν πεντάμορφη Ἑλένη. Ἄλλη γυναῖκα ἴσως ὡς αὐτὴ δὲν εἶχε ἡ Ἑλλάδα Ὁ Μενέλαος τὴν ἀγαποῦσε πάρα πολὺ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἦταν καλὴ καὶ φρόνιμη. Ζοῦσαν εὐτυχισμένοι. Τίποτα δὲν τοὺς ἔλειπε. Εἶχαν ὅλα τ' ἀγαθὰ. Ἐξαφνὰ φτάνει στὴ Σπάρτη ἀπὸ μακρινὸ μέρος ἓνα βασιλόπουλον, ὁ Πάρις (ἐκδ. 1918).

Μέρος πρῶτον. Εἰσαγωγή. 1. Ὁ Πάρις ἐν Ἑλλάδι. — Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκρην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπάρχει πεδιάς διαρροισμένη ὑπὸ πολλῶν μικρῶν ποταμῶν. Περιβάλλεται δ' αὐτὴ πανταχοθεν ὑπὸ ὑψωμάτων καὶ μόνον πρὸς βορρᾶν ἐξαπλοῦται πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐπὶ τῆς πεδιάδος ταύτης ἔκειτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μεταξὺ τῶν ποταμῶν Σιμόντος καὶ Σκαμάνδρου, πόλις ὀχυρὰ καὶ πλουσία, ἣτις ἐκαλεῖτο Τροία. Ἐκεῖ ἐβασίλευε κατὰ τὸ 1200 πρὸ Χρ. ἔτος ὁ Πριάμος, ἡγεμὼν ἰσχυρότατος, ἔχων μέγαν πλοῦτον καὶ πολλοὺς υἱοὺς καὶ θυγατέρας. Ἐκ πάντων δὲ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ ὀφαιότατος ἦτο ὁ Πάρις ὁ καὶ ἄλλως Ἀλέξανδρος καλούμενος. Ὁ Πάρις ἦτο ἀσάτατος καὶ φιλοτάραχος. Δὲν εὐχαριστεῖτο νὰ διαμένῃ πλησίον τῶν γονέων του... Ὁ Πάρις ἐξοπλίσσας ταχὺ πλοῖον, ἐπέβη μετὰ τινῶν φίλων του ἐπ' αὐτοῦ καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν ἀριστερόθεν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους κειμένην χώραν, ἣτις σήμερον καλεῖται Ἑλλάς. — 2. Φιλόξενος δεξίωσις τοῦ Πάριδος ἐν Σπάρτῃ. Ἄνεμος καὶ θάλασσα ὑπῆρξαν εὐνοϊκοὶ εἰς τὸν περικαλλὴ υἱὸν τοῦ Πριάμου. Ὁ Πάρις μετ' ὀλίγας ἡμέρας προσωρμισθὴ εἰς τὴν Λακωνικὴν παραλίαν... (ἐκδ. 1905).

Β. Ἐπιγραφίδες ἀπὸ κεφάλαια τοῦ ἀναγνωστικοῦ Καζαντζάκη «Οἱ τρεῖς φίλοι».

I. Ἐκδοσὴ δημοτικῆς (1917).

- 3. Μαθαίνω γράμματα
- 5. Πόσο ἀγαποῦσα τὰ ταξίδια
- 14. Μόνος!
- 18. Ἡ ἀποφασὴ μου
- 25. Γυρίζομε σπίτι
- 29. Ἡ ἀφροσύνη μου
- 30. Ὁ παππάς μου
- 31. Πῶς φτιάξαμε τὸ πρῶτον τσουζάλι
- 32. Ἡ γυναῖκα τοῦ ψαρά (παρὰμυθί)
- 34. Τὶ συλλογίζομαι τὴν ὄρα που ψάρευα
- 35. Ἐχομε καὶ ψάρια
- 38. Ὁ Νίκος ἀπελιψίζεται
- 40. Πῶς ἀναψαν τὴν πρῶτη φωτιά
- 45. Ποιὸς μᾶς παρηγορεῖ
- 46. Ἡ κακὴ μητριὰ (παρὰμυθί τοῦ Ἄντερσεν)
- 47. Τί ἐπαθε ἡ Ἑλένη ἀπὸ τὴν μητριὰ τῆς
- 54. Ἡ σωτηρία
- 55. Ἡ ἀνοιξὴ ἐρχεται!
- 56. Τραγουδοῦμε τὴν ἀνοιξή
- 64. Καινούριοι ἀγνωστοὶ
- 66. Τί μᾶς περιμένει στὴν κορφὴ τοῦ λόφου
- 67. Ἡ Ἀνθούλα μᾶς στέλνει γράμμα
- 68. Οἱ ἀγριοὶ τρομάζουν
- 75. Πότε θὰ ἐρθῇ!
- 79. Ἐρχεται!
- 80. Ὁ ἀποχαρτισμένος

II. Ἐκδοσὴ καθαρουσιάνικης (ἀρχαῖα ἀνακατωμένης) (1914).

- Ποῖον χαρὰν ἠσθάνετο ὁ πατέρας μου, ὅταν ἤρχιζα νὰ μαθαίνω γράμματα
- Ποῖος πόθος δὲν μὲ ἀφῆνε νὰ ἰσχυρῶ
- Πῶς εὐρέθηκα ἐντελὸς μόνος!
- Τὶ ἐσυλλογίσθηκα καὶ ποῖαν ἀπόφασιν ἔλαβα ὅταν ἐξύπνησα
- Τὶ ἠσθάνθηκα καὶ τί ἐσχεδιάσαμεν μετὰ τὸ πρῶτον τυχρὸν κινήσιον;
- Ποῖα ταραχὴ μὲ ἔκαμε νὰ πέσω ἀφροσύτης
- Κατὰ ποῖον παράδειγμα τὸν τρόπον ἀπεκλήσαμεν ἓνα παππάρον
- Πῶς ἐπιφορήθη διὰ μιαν ἀπροσεξίαν τῶν παιδικῶν μου χρόνων
- Τί ἐπαθεν ἡ σύζυγος ἐνὸς ψαρά διὰ τὴν πλεονεξίαν τῆς
- Τὶ ἐσυλλογίσθηκα διὰ τὴν τύχην μου, ὅταν ἐψάρευα καὶ πῶς παρηγορήθηκα
- Τὶ κατάρθωσα εἰς τὸ ψάρεμα καὶ πῶς μὲ ἐπείραζεν ὁ Νίκος ὅταν ἐπέστρεψα εἰς τὴν κατωκίαν μας
- Πῶς ἔξαφνα ἀπελιψίζεται ὁ Νίκος καὶ πῶς κατάρθωσα νὰ τὸν παρηγορήσω
- Πῶς ἤναψαν τὴν πρῶτην φωτιάν οἱ ἀνθρωποὶ, καὶ πόσον ὠφελήθησαν ἀπὸ τὸ κατόρθωμα τοῦτον
- Ποῦ μόνον εὐρήκαμεν παρηγορίαν διὰ τὴν δυστυχίον μας
- Πῶς ἐπέβη πρὸς ἔνδεκα ἰηλεῦτά βοσλόπουλα ἡ μητριὰ τῶν
- Τί ἐπαθε καὶ ἡ βασίλοπούλα Ἑλένη ἀπὸ τὴν ἰηλοῦτον μητριὰ τῆς
- Πῶς ἐπιτέλους σώζεται ἡ Ἑλένη μὲ τοὺς ἀδελφοὺς τῆς
- Πῶς ἐννοήσαμεν ὅτι ἐτελείωσεν ὁ χειμὼν
- Πῶς ἀπεχαρτεῖσάμεν τὸν χειμῶνα καὶ ἐδεχόμεθα τὴν ἀνοιξήν
- Πῶς ἀνεκάλυψε, ὅτι ἐκτὸς ἡμῶν καὶ τοῦ ἀγνώστου φίλου μας, ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι εἰς τὴν νῆσον μας
- Ποῖον θέαμα μᾶς ἐπρόμαζεν
- Ποῖον τρομὸν τῆς μᾶς ἀνήγγειλεν ἡ Ἀνθούλα καὶ πῶς τὴν παρηγορήσαμεν
- Πῶς ἐτρέψαμεν εἰς φανήν τοὺς ἀγριοὺς
- Τὶ ἐπεφράσαμεν ἕως ὅτου ἐπανίδωμεν τοὺς δύο ἀίχμαλῶτους
- Τὶ ἐσυλλογίσθηκα καὶ τί ἐλέγομεν, ὅταν ἤρχισαμεν νὰ πιστεύομεν εἰς τὴν σωτηρίαν μας
- Πῶς ὑποδεχόμεθα τὸ πλοῖον, ποὺ ἐπεριμένεμεν τόσον καιρὸν

Ὁ Μενέλαος εἶχε γυναῖκα τοῦ τὴν πεντάμορφη Ἑλένη. Ἄλλη γυναῖκα ἴσως ὡς αὐτὴ δὲν εἶχε ἡ Ἑλλάδα Ὁ Μενέλαος τὴν ἀγαποῦσε πάρα πολὺ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἦταν καλὴ καὶ φρόνιμη. Ζοῦσαν εὐτυχισμένοι. Τίποτα δὲν τοὺς ἔλειπε. Εἶχαν ὅλα τ' ἀγαθὰ. Ἐξαφνὰ φτάνει στὴ Σπάρτη ἀπὸ μακρινὸ μέρος ἓνα βασιλόπουλον, ὁ Πάρις (ἐκδ. 1918).

Βέβαια ὅσα στοιχεῖα πῆρα ἀπὸ τὰ δυὸ κείμενα γιὰ τὴ σύγκριση δὲ φτάνουν, κι εἶναι καὶ τὰ δυὸ τους τὰ πιὸ χτυπητά: ἀπὸ τὸ «Οἱ τρεῖς φίλοι» ἐπικεφαλίδες, ἀπὸ τὴν «Ὀδύσεια» ἡ εἰσαγωγή τῆς ἱστορίας. Μὰ καὶ μόνον αὐτὰ—καὶ αὐτὴ μονάχα ἢ ἀλλαγὴ ἂν ἔγινε, σὲ ὅποιον κιὰν τὴ χρωστοῦμε—ἀφήνει νὰ φαίνεται κάτι πιὸ βαθύ, τὴν προσπάθεια πρὸς τὴ ζωὴ, πρὸς κάτι καλύτερο. Γιατὶ μόνο τυφλὴ νοσταλγία παλιῶν ξεραμένων πιὰ παιδαγωγικῶν καλουπιῶν μπορεῖ νὰ θαυμάζη ἐξαγγελτικὲς ἐπικεφαλίδες καθὼς «Ποῖος πόθος δὲν με ἀφηνεῖ νὰ ἡσυχάσω» ἢ «Τί ἐσυλλογίζομεθα καὶ τί ἐλέγαμεν, ὅταν ἤρχισαμεν νὰ πιστεύωμεν εἰς τὴν σωτηρίαν μας». Ὅσο γιὰ τὴ σκοπιμότητα τοῦ νεωτερισμοῦ ποὺ παρουσιάζει στὴν ἀρχὴ τῆς ἡ τελευταία Ὀδύσεια τοῦ 1918, εἶναι καὶ αὐτὴ ἀναμφισβήτητη: Ἡ εἰσαγωγή γιὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμο καὶ τὴν ἀρχὴ του, ποὺ στὶς παλιότερες ἐκδόσεις ἀποτελοῦσε μέρος ὀργανικὸ τοῦ ἀναγνωστικοῦ, προώρισμένη νὰ διαβασθῆ ἀπὸ τὰ παιδιά, (πβ. «Μέρος πρῶτον. Εἰσαγωγή» ἐκδ. 1905), στὰ 1918 βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ ἀναγνωστικοῦ. Ἡ «Ὀδύσεια. Μέρος Α'» ἀρχίζει ἐδῶ μὲ τὸ «1. Τί ἀποφασίζουν οἱ θεοὶ γιὰ τὸν Ὀδυσσεύα», καὶ ἡ εἰσαγωγή, τυπωμένη μὲ στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπ' ὄλο τὸ ἄλλο κείμενο, διατηρήθηκε μόνο γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὸ δάσκαλο στὰ εἰσαγωγικὰ λόγια ποὺ θὰ κάμῃ. Ἰδιαίτερη σημειωσοῦλα στὴν ἀρχὴ καθορίζει τὸν περιορισμένον τῆς σκοπὸ: «Ἡ εἰσαγωγή αὐτὴ εἶναι προωρισμένη γιὰ τὸ δάσκαλο. Ἄν ἡ Ὀδύσεια εἶναι τὸ ὄρατο καὶ μαγικὸ παλάτι, ἡ εἰσαγωγή εἶναι τὸ ἀπλὸ μονοπάτι ποὺ φέρνει στὸ παλάτι αὐτό. Δείχνει τὸ δρόμο στὸ δάσκαλο. Ἄργότερα μποροῦν νὰ τὴ διαβάσουν καὶ τὰ παιδιά». Μὰ κι ἔτσι ἀκόμη ἡ εἰσαγωγή τοῦ 1918 εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὅλες τὶς ἀσκοπες καὶ ἀκαιρες γιὰ μαθητὴ Γ' ἀκόμα τάξης λεπτομέρειες γιὰ Σιμόντες καὶ Σκαμάνδρους καὶ χρονολογίες. Ἄς σημειωθῆ ἀκόμη πὼς ἡ ἐκδοσις τῆς δημοτικῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ζωντανώτερη γλῶσσα, παρουσιάζει καὶ τὸ μῦθο σὲ καλύτερη διάταξη καὶ ἀποφεύγει διάφορες σχολαστικὲς καὶ περιττὲς μικρολεπτομέρειες, ποὺ παρουσιάζονταν στὶς προγενέστερες ἐκδόσεις.

Μένει νὰ κριθῆ σχετικὰ μὲ τὶς παλιότερες ἢ ἐκδοσις στὴ δημοτικὴ τοῦ ἀναγνωστικοῦ Β' Κουρτίδη. Ἔχω ἐμπρὸς μου, γιὰ αὐτὲς μονάχα κατώρθωσα νὰ βρῶ, δύο ἐκδόσεις μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ 1906-1911, τὴ μία (α) ἀχρονολόγητη («ἐκδοσις ἐνάτη, βελτίων», ἐκδότης Σιδέρης), τὴν ἄλλη (β) ἀπὸ τὰ 1915 (ἐκδ. 12., Σιδέρης), ὕστερα (γ) τὸ πρῶτον ἀναγνωστικὸ τῆς Β' τοῦ κράτους ἀπὸ τὸ 1910 (ἐγκριμένο γιὰ τὸ 1910-1914), ἀπαρτισμένο στὸ μεγαλύτερον μέρος

τοῦ ἀπὸ ὑλικὸ τοῦ ἀναγνωστικοῦ Κουρτίδη, βραβευμένου στὸ διαγωνισμὸ τοῦ 1909 μὲ τὸ πρῶτον βραβεῖον), καὶ (Δ) τὴν ἐκδοσις τοῦ 1917 στὴ δημοτικὴ. Τί διαφορὲς παρουσιάζουν οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς μεταξύ τους;

Α. Διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἐκδοσις (α) στὴ (β). Εἶναι σημαντικὲς καὶ μόνο ὅσες φανερόνται ἀμέσως. Πολλὰ κομμάτια τῆς (α) λείπουν στὴ (β), ἢ προσθέτονται σ' αὐτὴν καινούρια. Μερικὰ κείμενα, πεζὰ καὶ ποιήματα μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενον στὴν ἀρχὴ τῆς (α), στὴ (β) ἔχουν μεταφερθῆ ἐντελῶς στὸ τέλος, γιὰ νὰ δώσουν τὴ θέσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου σὲ γνωριμώτερα καὶ προσσιτώτερα στὸ μαθητὴ θέματα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ σπιτιοῦ του. Βαθύτερες ἀλλαγὲς δὲ δείχνονται σὲ πρόχειρο ξεφύλλισμα ἐκτὸς ἀπ' ὅσες γεννήθηκαν μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν παραπάνω κομματιῶν. Ὅσο γιὰ τὴ γλῶσσα, ἡ (β) ἔχει ἀρχαιώτερη καθαρεύουσα, θυσιάζοντας καὶ κάμποσους ἰδιωτισμοὺς τῆς δημοτικῆς ποὺ ζωντάνευαν καὶ στόλιζαν τὴν ἐκφράσιν τῆς (α). Κάπου κάπου μόνο σὰ νὰ διορθῶνται στὸ καλύτερον κάποια φραστικὴ ἀδεξιότητα ἢ ἀκυρολεξία τῆς (α). Παραδείγματα φαίνονται παρακάτω (I) στὰ δείγματα τοῦ κειμένου τῆς (β), μὲ τὶς ὑποσημειώσεις (βλ. σ. 235).

Β. Διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἐκδοσις (β) στὴ (γ). Τὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ 1910 (γ), συναπαρτίστηκε ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἐπιτροπεία ἀπὸ τὰ τρία βιβλία ποὺ βράβευσεν. Τὰ γνωστά μας κείμενα ἀπὸ τὴν ἐκδοσις (β), διατηρήθηκαν, ὅσα κοίταξα τουλάχιστον, ἀμετάβλητα, ἐκτὸς ἀπὸ μικροαλλαγὲς στὴ γλῶσσα, ποὺ γίνεται ἀκόμη ἀρχαιώτερη. Ὁ συγγραφέας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι, καθὼς φαίνεται, τρομοκρατημένος ἀπὸ τὶς ἀττικιστικὲς ἀξιώσεις τῶν κριτῶν τοῦ βιβλίου του—ἐκτὸς ἂν ἀποδώσωμε τὸ γλωσσικὸ ἀρχαῖσμον τῆς (γ) στὴν ἴδια τὴν κριτικὴ ἐπιτροπὴ. Δείγματα παραθέτω παρακάτω (II) στὶς ὑποσημειώσεις στὸ κείμενον (β). Ἀπὸ τὰ ἐννέα θρησκευτικὰ κείμενα στὸ τέλος τῆς (β), κρίθηκαν τώρα τὰ ἑπτὰ τους ἀκατάλληλα—στὸ ἓνα τους ἓνα «πολὺ εὐφυὲς καὶ γνωστικὸν παιδίον», ποὺ «εἰς ὅτι καὶ ἂν ἤρωτᾶτο ἔδιδεν εὐκόλως ὕρθας ἀποκρίσεις» (σ. 123), δίνει στὸ βασιλέα τοῦ τόπου πληροφορίας γιὰ τὴν παντογνωσία τοῦ Θεοῦ—καὶ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἓνα μοναδικὸ ποίημα.

Γ. Διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἐκδοσις (β) στὴ (Δ). Ἡ ἐκδοσις τῆς δημοτικῆς, συγκρινόμενη μὲ τὴ (β) τῆς καθαρεύουσας, ποὺ εἶναι τὸ πρότυπός της, παρουσιάζει τὶς ἀκόλουθες ἀλλαγὲς:

1) Μερικὰ διηγήματα φυσιογνωστικὰ εἶναι τώρα κατὰ τὰ γ-

μένον αλλοῦ. Οἱ §§ 37—40 (γ) γιὰ τὴν ἀνοιξὴ καὶ οἱ §§ 59, 60 γιὰ τὸ καλοκαίρι, μεταφέρθηκαν στὴ (Δ) ἀπὸ 13 καὶ ἀπὸ 7 θέσεις παρακάτω, πρὸς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ὥστε νὰ συγχρονιστοῦν περισσότερο πρὸς τὴν ἐποχὴ τῆς διδασκαλίας τους.

2) Προστέθηκε καὶ ἓνα νέο διήγημα, ζωντανὸ καὶ ἀπὸ τὰ καλὰ τοῦ βιβλίου (§ 24. «Πῶς ἡ Φανὴ καὶ ὁ Βάσος δείχνουν τὴν ἀγάπη τους σὲ μιὰ καρδερίνα»). Σ' αὐτὸ δίνεται ἡ ἀγάπη γιὰ τὰ ζῶα χωρὶς ἄμεση διδασκαλία, καὶ μονάχα τὸ «ῥοαῖο χρωματιστὸ κλουβάκι» μᾶς τὰ χαλνᾷ — τὸ «κλωβίον» τῆς (γ), ποὺ καὶ αὐτὴ ἔχει τὴν ἱστορία — ποὺ τὸ ἔφερε στὰ δυὸ παιδιά ἡ μητέρα, ἃς εἶναι κιὰν εἶχε «ἀνοικτὴ τὴν πορτίτσα του». Γιατὶ ἡ σκλαβιά εἶναι πάντα σκλαβιά.

3) Λείπουν πολλὰ ἀπὸ τὰ κομμάτια τῆς (β). Εἶναι οἱ §§ 12, 15, 26, 27, 45, 48, 71, 80, 87, 88, 89. Σὲ λίγα δὲν καλοβλέπει κανεὶς γιὰ ποιὸ λόγο ἔγινε αὐτὸ — καθὼς λ. χ. στὴν ἱστορία τοῦ φαντασιολόγου γιὰ τὸ θεόρατο λάχανο, τὸ μεγάλο σὰ σπῖτι, καὶ τὸ τεράστιο καζάνι ποὺ θὰ τὸ ἔβραζαν μέσα, ποὺ τοῦ ἀντιτάσσει ὁ ἔξυπνός φίλος του (§ 45). Στὰ περισσότερα ὅμως εἶναι φανερό πῶς τὸ βιβλίο ἔγινε μὲ τὶς ἀπαλείψεις αὐτὲς πολὺ καλύτερο. Κακότεχνα, μὲ ἐνοχλητικὴ καθηκοντολογία, ψευτορομαντικά, ἀπίθανα, ἀνούσια, ἀνώτερα ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικότητα παιδιῶν, ἑπτὰ χρονῶν, δὲν ἦταν βέβαια τὰ μόνα ποὺ χαλνοῦσαν κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ βιβλίο, μὲ τὴ συχνή του ἠθικολογία καὶ ἀμοιβολογία, μὰ ἡ ἀπουσία τους εἶναι πάντοτε κέρδος σημαντικόν²⁸. Καὶ ἐδῶ τὸ κεφάλαιο θεοσέβεια κάπως περιορισμένο, ἂν καὶ ὄχι τόσο ὅσο στὴ (γ).

Δ. Ἐξέτασα ὡς ἐδῶ διαφορὰς ποὺ τὶς χρωστοῦμε πάντοτε στὴν ἑξωτερικὴ διαρροῦθμισή τοῦ ἀναγνώστου. Μὰ ἔχομε ἀλλαγὲς καὶ στὰ κείμενα ποὺ διατηρήθηκαν μὲ τὴν ἴδια ἐπικεφαλίδα. Θὰ φανῆ αὐτὸ μὲ λίγα συγκριτικὰ παραδείγματα. Τὰ πῆρα ὅλα τους ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ ἡ κ. Δέλτα στὴν αὐστηρὴ μὰ δίκαιη συνήθως κριτικὴ τῆς γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς, ἔκρινε ἀπὸ τὰ «πολὺ καλά, τόσο μάλιστα καλὰ ποὺ ἀπορεῖ ὁ ἀναγνώστης πῶς

²⁸ Πβ. ἰδίως τὸν § 12 (β) «Ποίαν συμβουλὴν ἔδωκεν ἡ κεφαλὴ εἰς τὰς δύο χεῖρας» (καβγάς, γρονθοκόπημα καὶ μάτωμα τῶν δυὸ χειρῶν, ὥσπου μεσολαβεῖ τὸ κεφάλι, καὶ «αἱ δύο χεῖρες ἐνόησαν ὅτι ἡ κεφαλὴ ὠμίλησεν ὀρθῶς» ἀλληγορικόν, ἀπίθανον, πλαστὸν καὶ διδαχτικόν), § 26 «Πῶς φέρεται μία μέλισσα πρὸς ἓνα ἄσπλαχνον ἀλλὰ πεινασμένον μύρμηκα», § 27 «Τὸ φεγγάρι»: «Σὰ βλέπω τὴ μορφὴ σου, φεγγάρι μου λαμπρό... τὴν ντροπαλή σου νάχω ἤθελα ὁμορφιά» κτλ. κτλ.

πλάγι σ' αὐτὰ εἶναι καὶ τόσα μέτρια καὶ ἄλλα κακὰ» (Δελτίο τ. 7, σ. 72). Ἀναφέρει ἐκεῖ δέκα κεφάλαια, ποὺ ἂν ἦταν τὸ βιβλίο ὀλοκληρο γραμμένο σὰν αὐτὰ «θὰ ἦταν καλὸ καὶ θὰ γίνονταν τὸ ἀγαπημένο βιβλίο τῶν μικρῶν μας». Αὐτὰ βρίσκονται ὅλα τους στὴν ἔκδοσι (β), στὴν (α) ὅμως — χαρακτηριστικὸ καὶ αὐτὸ γιὰ τὴν πρόοδο ποὺ ἔγινε στὸ μεταξύ — μόνο 5, καὶ στὴ (γ) μόνο 4. Παραθέτω ἐδῶ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις (β) καὶ (Δ) ἀπὸ τρία ἀντίστοιχα κείμενα, συνωδευμένα καὶ ἀπὸ τὶς παραλλαγὰς τῶν ἄλλων δυὸ ἐκδόσεων, γιὰ νὰ φανῆ καλύτερα ἢ διαφορὰ τους.

I Ἐκδοσι δημοτικῆς (1917)²⁹

54. Γιατὶ δὲ διάβαζε μὲ τὰ ματογυῶλια ὁ Θάνος (σ. 76).

Ἐκδοσι δημοτικῆς, 29. Ὁ Παπαβασιλῆς, 29. ὅταν ἤθελε νὰ διαβάσῃ, φοροῦσε τὰ ματογυῶλια του καὶ ἔλεγε: «Ἦ ἃς εἶναι καλὰ τὰ ματογυῶλια μου! Χωρὶς αὐτὰ δὲ θὰ μπορούσα τώρα νὰ διαβάσω!»

Αὐτὰ τὰ λόγια τ' ἄκουσε μιὰ μέρα ὁ Θάνος, ὁ γείτονάς του, καὶ χάρηκε πολὺ. Ἦταν εἴκοσι χρονῶν, καὶ δὲν ἤξερε νὰ διαβάσῃ ὁ κακομοῖρης! Ὅταν ἦταν παιδί, δὲν ἀγαποῦσε τὸ σχολεῖο.

Ἐκδοσι δημοτικῆς, 29. Ὁ Θάνος εἶπε μὲ τὸ νοῦν του: «Νά, βρήκα τρόπο νὰ διαβάσω καὶ ἐγώ». Καὶ ἀμέσως πῆγε σὲ ἓνα ἐμπορικὸν ἄγοράσι ματογυῶλια. Ὁ ἔμπορος ἔδωκε στὸ Θάνον κάμποσα ζευγάρια καὶ τοῦ εἶπε: «Διάλεξε ποῖα ταιριάζουν στὰ μάτια σου».

Ἐκδοσι δημοτικῆς, 29. Ὁ Θάνος πῆρε ἓνα ζευγάρι ματογυῶλια, σκούπισε μὲ τὸ μαντίλι τὰ γυῶλια καὶ εἶπε στὸν ἔμπορον: «ἔχεις κανένα βιβλίον;» Ὁ ἔμπορος τοῦ ἔδωκε ἓνα βιβλίον. Ὁ Θάνος φόρεσε τὰ ματογυῶλια, ἀνοῖξε τὸ βιβλίον καὶ δοκίμασε νὰ διαβάσῃ. Κοίταξε, κοίταξε, ἔβλεπε

Ἐκδοσι καθαρεύουσας (1915)

54. Διὰ τί δὲν ἔβλεπε μὲ τὰ ὀμματοῦλά του ὁ Θάνος (σ. 76).

Ἐκδοσι καθαρεύουσας, 29. Ὁ ἱερεὺς Βασιλῆς, 29. ὅτε ἤθελε νὰ ἀναγνώσῃ ἔφορει τὰ ὀμματοῦλά του καὶ ἔλεγε: «Πῶσον μὲ βοηθοῦσι τὰ ὀμματοῦλά μου! Χωρὶς αὐτὰ θὰ μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναγνώσκω τώρα!

Τοὺς λόγους τούτους ἤκουσεν ἡμέραν τινὰ ὁ Θάνος, ὁ γείτων του, καὶ ἔχαρη πολὺ. Ἦτο εἴκοσι χρονῶν, καὶ δὲν ἐγνώριζεν ἀνάγνωσιν ὁ δυστυχής. Ὅτε ἦτο μικρός, ἦτο ὀκνηθὸς καὶ δὲν ἠγάπα τὸ σχολεῖον. Ὁ Θάνος ἀπέφθην. «Ἄ! εὗρηκα τὴν εὐκολίαν νὰ ἀναγνώσκω καὶ ἐγώ!... Καὶ ἀμέσως μετέβην εἰς ἓνα ἐμπορικὸν ἄγοράσι ματογυῶλια. Ὁ ἔμπορος ἔδωκεν εἰς τὸν Θάνον ἀρκετὰ ζεύγη καὶ τῷ εἶπεν: «Ἰδὲ ποῖα ἀρμόζουν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς σου».

Ἐκδοσι καθαρεύουσας, 29. Ὁ Θάνος ἔλαβεν ἓν ζεύγος, ἐκαθάρισεν μὲ τὸ μανδήλιόν του τὰ ὕαλια, καὶ εἶπεν εἰς τὸν ἔμπορον: «Δὲν ἔχεις κανέν βιβλίον νὰ μοῦ δώσῃς;» Ὁ ἔμπορος τῷ ἔδωκεν ἓν βιβλίον, ὁ Θάνος τὸ ἠνοῖξε, ἔφορεσε τὰ ὀμματοῦλά του καὶ προσεπάθει νὰ ἀναγνώσῃ. Ἐβλεπεν,

²⁹ Στὸν πίνακα I οἱ ὑπογραμμισμέναι λέξεις δείχνουν τὶς ἀντίστοιχαι ἐκφράσεις στὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ 1915 καὶ τοῦ 1917. Οἱ ἀριθμοὶ στὴ β' στήλῃ παραπέμπουν εἰς τὸ κείμενον (α) τοῦ 1905, μὲ τὴν ἀπλούστερη γλῶσσαν, ὅταν παρουσιάζονται διαφορὰς ἀπὸ τὸ (β) τοῦ 1915. Ὅλα τ' ἄλλα τοὺς εἶναι ἀκριβῶς τὰ ἴδια.

¹ § 65. Τὰ ὀμματοῦλά του καὶ ὁ Θάνος, σ. 76 — ² Ὁ Γερωνίκος — ³ ὅταν ἤθελε νὰ ἀναγνώσῃ — ⁴ Τί καλὸν πρᾶγμα εἶναι — ⁵ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν — ⁶ αὐτοὺς τοὺς λόγους ἤκουσε μίαν ἡμέραν — ⁷ διότι ἦτο εἴκοσι χρονῶν ὁ δυστυχής καὶ δὲν ἤξευρεν οὔτε τὸ ἄλφα — ⁸ ὅτε ἦτο μικρός, δὲν ἐπῆγεν εἰς τὸ σχολεῖον — ⁹ εἶπε μὲ τὸν νοῦν του — ¹⁰ διαβάσω — ¹¹ ἐπῆγεν — ¹² πέντε ἔξι — ¹³ ταιριάζουν εἰς τὰ ὀμμάτια σου — ¹⁴ μοῦ — ¹⁵ ἓν — ¹⁶ ἠθέλησε — ¹⁷ μὲ τὸν νοῦν του — ¹⁸ μερικὰ μαθρα πρᾶγματα — ¹⁹ λέγουν — ²⁰ ἀλλὰ μὲ κανέν — ²¹ αἱ καυμέναι — ²² τί ἤθελα νὰ ἀγοράσω.

μαῦρα σημάδια ἀπάνω σὲ ἄσπρο χαρτί, τίποτα δὲν καταλάβαινε. «Δὲ θὰ εἶναι καλὰ τὰ ματογυάλια» εἶπε μὲ τὸ νοῦ του. Πῆρε ἄλλο ζευγάρι. Καὶ πάλι εἶδε τὰ μαῦρα μικρὰ σημάδια, χωρὶς νὰ νιώθῃ τί λένε.

Δοκίμασε ὅλα τὰ ματογυάλια πού εἶχε ὁ ἔμπορος, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ διαβάσῃ. Στὸ τέλος ὁ ἔμπορος βαρέθηκε καὶ τοῦ λέει: «Δὲ μοῦ λές πατριώτη, ξέρεις γράμματα;» «Ἄν ἤξερα γράμματα τί τὰ ἤθελα τὰ ματογυάλια;» εἶπε ὁ Θάνος. Τότε τοῦ λέει ὁ ἔμπορος: «Τὰ ματογυάλια πού σοῦ χοιιάζονται ἐσένα, μόνο στὸ σχολεῖο τὰ πουλοῦν. Ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ πᾶς, ὅταν ἦταν καιρὸς». Ἀνθρώπος ἀγράμματος ξύλο ἀπελέκητο.

II Ἡ κότα

Ἡ κότα. Ποιὸ παιδί δὲ μὲ ξέρει; Ὅλοι μὲ γνωρίζουν ἀπὸ τὰ κόκκινα λειριά πού ἔχω στὸ κεφάλι μου καὶ ἔμπρός στὸ λαιμό μου. Τὸ κορμί μου τὸ σκεπάζουν πούπουλα καὶ φτερά. Ἡ οὐρά μου δὲν εἶναι μεγάλη. Οἱ φτεροῦγες μου εἶναι μικρές, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ πετάξω ψηλά, οὔτε πολλὴ ὥρα. Περπατῶ ὅμως μ' εὐκολία, καὶ τρέχω μάλιστα γρήγορα ὅταν εἶναι ἀνάγκη. ἔχω δύο δυνατὰ πόδια. Στὸ καθένα ἔχω τρία δάχτυλα ἔμπρός καὶ ἓνα πίσω. Ξυπῶ πρὶν βγῆ ὁ ἥλιος, καὶ κοιμῶμαι νωρίς, ἅμα βασιλέψη ὁ ἥλιος.—Λίγο λίγο μέσα σὲ κάθε ἀβγὸ γίνεται ἓνα πουλάκι, καὶ τρέφεται μὲ τὸ ἄσπράδι πού ἔχει μέσα τὸ ἄβγο. Ὅταν τελειώσῃ τὸ ἄσπράδι, τὸ πουλάκι σπάζει μὲ τὴ μύτη του τὸ ἄβγο-φλουδο καὶ βγαίνει στὸν κόσμο... (σ. 6).

* Οἱ ἀριθμοὶ στὴν παρένθεση παραπέμπουν στὸ κείμενο τοῦ 1910 (γ) μὲ τὴν ἀρχαιότερη γλῶσσα. (Τὸ κείμενο τοῦ 1905 δὲν ἔχει τὴν «κότα» σ' αὐτὴ τὴ διατύπωση). —¹καλύπτεται ἀπὸ λεπτὰ πτίλα καὶ ἀπὸ πτερά —²εὐκόλως —³ἔχω —⁴ἐκαστον δὲ —⁵ἠμπορῶ δὲ δι' αὐτῶν —⁶πρὸς εὐρεσιν τῆς τροφῆς μου —⁷ἐντὸς ἐκάστου φού —⁸πουλάκι, τρέφεται..., ὅταν δέ...

ἔβλεπε, ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐνόει. «Δὲν θὰ εἶναι καλὰ τὰ ὀμματουάλια ἐσέ-φθη¹⁷. Ἐλαβεν ἄλλο ζευγος καὶ τὸ ἐφόρεσεν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἔβλεπε μαῦρα τινὰ σημεῖα¹⁸, χωρὶς νὰ ἐννοῆ τί σημαίνουν¹⁹.

Ἐδοκίμασεν ὅλα τὰ ὀμματουάλια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὁ ἔμπορος, ἀλλὰ²⁰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ. Ἐπὶ τέλους ὁ ἔμπορος ἐβαρύνθη πλέον καὶ τῷ λέγει «Ἐξεύρεις γράμματα;» «Ἄϊ», ἂν εἴ-ξευρα γράμματα τί τὰ ἤθελα²² τὰ ὀμματουάλια;» εἶπεν ὁ Θάνος. Τότε λέγει ὁ ἔμπορος: «Τὰ ὀμματουάλια, τὰ ὁποῖα θέλεις σύ, μόνον εἰς τὸ σχολεῖον τὰ πουλοῦν. ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ ὑπάγῃς, ὅταν ἦτο καιρὸς». Ἀνθρώπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον.

Ἡ ὄρνις *

4. Ἡ ὄρνις. «Ποῖον παιδίον δὲν μὲ γνωρίζει; Εἶμαι ἡ ὄρνις. Εἰς τὴν κεφαλήν μου ἔχω ἓν κόκκινον ὀδοντωτὸν κρέας, τὸ ὁποῖον λέγεται λ ὀ φ ο ς καὶ κάτω ἀπὸ τὸν λαιμόν μου δύο στρογγύλα κόκκινα κρέατα, τὰ κ ἄ λ α ι α. Οἱ ὀφθαλμοὶ μου εἶνε μικροὶ καὶ στρογγύλοι. Τὰ ῥάμφος μου μικρόν, δυνατόν καὶ κυρτόν εἰς τὸ ἄκρον, μὲ κοπιερὰ χεῖλη. Τὰ ὠτὰ μου εἶνε δύο μικρὰ ὀπαί, αἱ ὁποῖαι μόλις φαίνονται. Τὸ σῶμά μου τὸ καλύπτουν λεπτὰ πτίλα καὶ πτερά¹. Ἡ οὐρά μου δὲν εἶνε μεγάλη καὶ αἱ πτέρυγες μου εἶνε μικραὶ, καὶ διὰ τούτου δὲν ἠμπορῶ νὰ πετάξω ὑψηλά, οὔτε πολλὴν ὥραν.

*Βαδίζω ὅμως μὲ εὐκολίαν² καὶ τρέχω μάλιστα ταχέως, ὅταν εἶνε ἀνάγκη. ἔχω δύο³ δυνατοὺς πόδας εἰς ἐκαστον⁴ ἔξ' αὐτῶν ἔχω τρεῖς δακτύλους ἔμπρός καὶ ἓνα ὀπίσω. Ὀγυχας ἔχω χονδρούς καὶ δυνατούς με αὐτούς ἠμπορῶ⁵ νὰ σκαλιζῶ διὰ νὰ εὐρίσκω τὴν τροφήν μου⁶. Ἐξυπνῶ πρὶν ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος, καὶ κοιμῶμαι εὐθύς ἅμα δύση.—Βαθμηδὸν μέσα εἰς ἐκαστον φόν⁷ σχηματίζεται ἓν πουλάκι, καὶ τρέφεται μὲ τὸ λεύκιμα, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ φόν. Ὅταν⁸ τελειώσῃ τούτο, θραύει μὲ τὸ ῥάμφος του τὸ κέλυφος καὶ ἐξέρχεται κτλ. (σ. 7).

III Ὁ «σκύλος», στὴ διατύπωση τοῦ 1915 καὶ τοῦ 1917.

(Τὰ κεφαλαῖα στὴν παρένθεση παραπέμπουν σ' ἀντιστοιχὰ μέρη τῶν δυὸ κειμένων)
Τὰ κυρτὰ στὴ (β) δείχνουν πού ἐξαρχαίστηκε ἡ γλῶσσα τῆς (α).

50. Ὁ κύων. (Γ). Ὁ κύων εἶνε ὠραῖον ζῷον· ἔχει κεφαλὴν ὠραῖαν, ὀφθαλμοὺς ζωηρούς, ὠτα εὐκίνητα, οὐράν εὐκίνητον καὶ πόδας δυνατούς. Εἰς τοὺς ἔμπροσθίους πόδας ἔχει πέντε δακτύλους, εἰς τοὺς ὀπισθίους τέσσαρας...

(Ε) Τὸ τρίχωμα εἰς ἄλλους εἶνε μικρόν καὶ μαλακόν ὡς τοῦ προβάτου, καὶ εἰς ἄλλους, μικρόν, λείον καὶ ὑαλιστερόν ὡς τοῦ ἵππου...

(Α) Ὁ κύων εἶνε πολὺ ἔξυπνον ζῷον. Ὅταν ὁ κύριός του λαμβάνῃ τὸν πῖλον καὶ τὴν ῥάβδον του, διὰ νὰ ἐξέλθῃ, ὁ κύων παρατηρεῖ αὐτὸν μετὰ προσοχῆς, ζητεῖ νὰ ἐννοήσῃ ἀπὸ τὸ βλέμμα του, ἂν τῷ δίδει τὴν ἀδειαν νὰ ὑπάγῃ μαζί του καὶ ἂν ἐννοήσῃ ὅτι ἔχει τὴν ἀδειαν ὁρμῆ ἔξω καὶ ὑλακτεῖ με χαρὰν.

(Β) ... Ὅταν ὁ κύριος αὐτοῦ τῷ λέγει φιλικούς λόγους καὶ τὸν θωπεύῃ, ὁ κύων πηδᾷ πρὸς αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ τὸν θωπεύει καὶ λείχει τὴν χεῖρά του. Ὅταν ὅμως τὸν ἐπιπλήξῃ, καταβιβάζει τὰ ὠτὰ του καὶ τὴν οὐράν του καὶ ζητεῖ νὰ κρυφθῇ.

(Δ) Ὁ κύων ἔχει πολὺ δυνατόν ὀσφρησιν· εὐρίσκει τὸν κύριόν του ἀπὸ τὰ ἴχνη του. Ὅταν χαθῇ ποτε κανὲν παιδίον ἐκ τῆς οἰκίας, τῷ δίδουσι νὰ ὀσφρανθῇ ἐν φόρεμά του, καὶ ἀμέσως ὁ κύων τρέχει καὶ εὐρίσκει αὐτό, ὅπου καὶ ἂν εἶνε. (Θ). ἔχει καὶ δυνατόν μνημονικόν· τὸ πρόσωπον, τὴν φωνὴν τοῦ κυρίου του δὲν λησμονεῖ ποτέ.

(Ι). Εἰς αὐτὸν ἀναθέτει νὰ φυλάττῃ τὴν νύκτα τὴν οἰκίαν. Ὁ κύων περιφέρεται ἐπάνω καὶ κάτω ἄγρυπνος, ἅμα δὲ ἀνακαλύψῃ τι ὑποπτον, ὑλακτεῖ δυνατὰ, καὶ ὁ κλέπτης δοκιμάζει πολλάκις πόσον ὀξεῖς εἶνε οἱ ὀδόντες αὐτοῦ.

(Η). Ὁ ποιμενικός κύων προσέχει τὰ πρόβατα, καὶ ἂν κανὲν ἐξ αὐτῶν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ ποιμνιον, φέρει αὐτὸ ὀπίσω. Τὴν νύκτα, ὅταν ὁ βοσκὸς κοιμᾶται, φυλάττει τὸ ποιμνιον· ἂν δὲ τολμήσῃ νὰ ἐλθῇ ὁ λύκος, ὁρμᾷ κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν καταξοχιζει. (Ζ). Ὁ κυνηγετικός κύων ἢ τὸ λαγωνικόν ἀνακαλύπτει ἐντὸς τῶν θάμνων τὰ ὀρτύκια, τὰς πέρδικας, τοὺς λαγωνούς, ἢ βοηθεῖ τὸν κύριόν του, ὅταν κυνηγῇ μεγάλα καὶ ἄγρια ζῷα (σ. 67-69).

48. Ὁ σκύλος—Εἶμαι ὁ φύλακας τοῦ σπιτιοῦ, ὁ φίλος τῶν ἀνθρώπων σὲ κάμπους καὶ βουνά, ὁ σύντροφος τῶν παιδιῶν. Ὅταν τὰ παιδιά παίζουν στὴν αὐλὴ καὶ στὸ δρόμο, παίζω κι ἐγὼ μαζί τους· τρέχουν αὐτὰ με χαρὰ καὶ πηδοῦν, τρέχω κι ἐγὼ καὶ πηδῶ, καὶ με τὶς ζωηρὰς φωνὰς τοὺς σμίγω τὰ χαροπὰ γαβγισματὰ μου. Ἐγαπῶ τὰ παιδιά, κι αὐτὰ μ' ἀγαποῦν. Ὅταν τὰ παιδιά τοῦ ἀφεντικοῦ μου γυρίζουν ἀπὸ τὸ σχολεῖο, τρέχω στὴν πόρτα νὰ τὰ καλοδεχτῶ, χύνομαι ἀπάνω τους με χαϊδευτικὰς φωνὰς, καὶ τὰ παιδιά μου χαμογελοῦν· μόνο ἂν τὰ πόδια μου εἶναι σκοτισμένα ἢ λασπωμένα καὶ λερώσω τὸ φῶρέμά τους, τότε ἀλήθεια μὲ μαλώνουν λίγο με ἀγάπη.

(Α). Ὅταν ἀκούω νὰ λέν «περίπατος!» τεντώνω τ' αὐτιά μου. Ἄν τὸ ἀφεντικό μου παίρῃ τὸ καπέλο καὶ τὸ ραβδί του, τὸν κοιτάζω στὰ μάτια· γιατί νιώθω ἀπὸ τὰ μάτια του ἂν θὰ μὲ πάρῃ μαζί του ἢ ὄχι. Ἄν ἡ ματιὰ του λὴν ναί, ἀρχίζω νὰ πηδῶ, νὰ στριφογυρίζω, νὰ γαβγίζω με χαρὰ, νὰ τρέχω πρὸς τὴν πόρτα σὰ νὰ λέω: «ἀκόμη; ἢ ὦρα περνᾷ!...»

(Β). Εὐτυχισμένος εἶμαι ὅταν τὸ ἀφεντικό μου με χαϊδεύῃ καὶ μοῦ λὴν φιλικὰ λόγια. Τότε ἀκουμπῶ ἀπάνω του τὰ δυὸ μπροστινὰ πόδια μου, λυγίζω τὸ κορμί μου, καὶ κουνῶ τὴν οὐρά μου. Ὅταν ὅμως μὲ μαλώσῃ, τότε γυρεύω τόπο νὰ κρυφθῶ, κατεβάζω τὴν οὐρά μου καὶ φεύγω. Καὶ εἶμαι δυστυχισμένος. Τὸ κοριτσάκι τοῦ ἀφεντικοῦ μου, ἡ Φρόσω, εἶναι ὀχτῶ χροῶν καὶ πηγαίνει στὴ δευτέρη τάξη τοῦ δημοτικοῦ. Προχτές λέει στὸν ἀδερφό της, πού εἶναι στὸ σχολαρχεῖο: «Μῆτσο, ἡ δασκάλισσά μας εἶπε στὸ σχολεῖο πὼς θὰ μᾶς πῆ ἓνα παραμῦθι γιὰ ἓνα σκύλο, καὶ ὕστερα θὰ ζωγραφίσωμε τὸ σκύλο ἀπὸ τὸ νοῦ μας». «Πᾶρε τὸν Πιστό, λέει ὁ Μῆτσο, κοίταξέ τον με προσοχή, καὶ τότε θὰ ζωγραφίσωμε κάτι πού νὰ μοιάξῃ με σκύλο». «Πιστέ, ἐδῶ, σὲ προσοχή!» φώναξε τὸ ἀγόρι, καὶ ἐγὼ στάθηκα κοντὰ τους σοβαρὰ.

(Γ). «Τὸ κεφάλι του εἶναι μακρουλό καὶ στὴν ἄκρη μυτερό» ἔλεγε τὸ κοριτσάκι «τὰ μάτια του ζωηρά· τ' αὐτιά του μεγάλα, μισσηλωμένα, κρεμασμένα στὶς μυτερές ἄκρες. Τὰ πόδια του τὰ πίσω εἶναι λίγο μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ μπροστινά. Στὰ μπροστινά ἔχει πέντε δάχτυλα, στὰ πίσω μόνο τέσσερα· αὐτὸ δὲν τὸ ἤξερα. Τὰ νύχια του εἶναι γυριστά, ὄχι ὅμως μυτερά». «Τὴ μύτη του πρόσεξε» τῆς λέει ὁ ἀδερφός της· «βάλε τὸ χέρι σου στὰ ρουθούνια του». «Εἶναι κρύα καὶ βρεμένα». «Τόσο τὸ καλύτερο. Ἄν καμιά μέρα αὐτὰ τὰ ρουθούνια εἶναι ξερά καὶ καίνε, νὰ ξέρης πὼς ὁ Πιστός μας εἶναι ἄρρωστος. Τὰ ρουθούνια του δείχνουν πὼς ἔχει πολὺ δυνατὴ ὄσφρηση, καὶ μυρίζεται καὶ τὸ παραμικρό.

(Δ). Ὁ σκύλος βρῖσκει τὸ ἀφεντικό του ἀνάμεσα σὲ χίλιους, μυρίζοντας τὰ πατήματά του. Πρόσεξε ποτέ σου, Φρόσω, πὼς μυρίζεται ὅταν γυρεύη νὰ βρῆ κάτι; Πλησιάζει τὴ μύτη του στὴ γῆ, προχωρεῖ γρήγορα, ἔξαφνα σταματᾷ, ψάχνει δεξιὰ καὶ ἀριστερά, μὲ τὴ μύτη πάντα χαμηλά, καὶ ὅλο μυρίζεται καὶ ὅλο ἀναζητᾷ... Προχτές τὸ μεσημέρι τὸ ἀφεντικό μου στὸ τραπέζι μιλοῦσε γιὰ τὴ γενιά μας. Εἶναι πολὺ μεγάλη ἡ γενιά τῶν σκύλων. Ἄλλοι εἶναι μεγάλοι σὰ μοσκαράκια καὶ ἄλλοι μικροὶ σὰ γατάκια.

(Ε). Ἄλλοι ἔχουν κοντὲς στρωτὲς τρίχες καὶ ἄλλοι μακριές καὶ σγουρές· ἄλλοι ἔχουν μυτερὴ μύτη καὶ ἄλλοι εἶναι στρογγυλοκέφαλοι· ἄλλοι ἔχουν μικρὰ τεντωμένα αὐτιά καὶ ἄλλοι μεγάλα καὶ κρέμονται. Ὅλοι μας ὅμως γαβγίζουμε, ὅλοι μας πατοῦμε ἀπάνω στὰ δάχτυλά μας, καὶ ὅλοι μας ἔχομε τὰ μυτερά δόντια μας πού τὰ λένε σκυλόδοντα. Ἐχῶ μακρινούς συγγενεῖς πού γλιτώνουν διαβάτες σκεπασμένους ἀπὸ τὰ χιόνια στὰ ψηλά βουνά, καὶ ἄλλους πού ριχνονται στὸ νερό καὶ γλιτώνουν ἀνθρώπους πού κινδυνεύουν νὰ πνιγοῦν.

(Ζ). Ὁ ξάδερφός μου, ὁ σκύλος τοῦ κυνηγιοῦ, εἶναι λιγνός, ψηλός, σβέλτος, καμωμένος γιὰ νὰ τρέξη, καὶ ἔχει μύτη μακρουλή πού μυρίζεται πολὺ δυνατὰ· μὲ αὐτὴν ξετρυπώνει πουλιά ἢ λαγοὺς κρυμμένους στοὺς θάμνους· ἢ, ἀφοῦ χτυπήσῃ τὸ κυνήγι ὁ κυνηγός, τρέχει, τὸ βρῖσκει καὶ τὸ φέρνει κρατώντας το μὲ τὰ δόντια του.

(Η). Ὁ ἄλλος μου ξάδερφος, ὁ μαντρόσκυλος, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ γρηγοράδα. Αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι δυνατός· καὶ ἔχει γερὸ λαιμὸ καὶ γερὰ πόδια. Φυλάγει πιστὰ τὸ κοπάδι· κοιτάζει στὰ μάτια τὸ βοσκὸ τί θὰ τὸν προστάξῃ. Τοῦ λέει αὐτὸς νὰ φέρῃ πίσω ἓνα πρόβατο πού ξέκοψε ἀπὸ τὸ κοπάδι. Ἀμέσως χύνεται μὲ τὸ κεφάλι χαμηλά, τὸ βρῖσκει καὶ τὸ φέρνει πίσω. Τὴ νύχτα ὁ βοσκὸς μπορεῖ νὰ κοιμᾷται ἤσυχα. Φυλάγει ὁ Μοῦργος. Τρέχει ἀπάνω κάτω, μὲ τὰ αὐτιά τεντωμένα. Καὶ ἂν κλίσῃ λίγο τὰ μάτια, κοιμᾷται τόσο ἐλαφρά, πού μόλις ἀκούσῃ καὶ τὸν πιὸ ἀδύνατο θόρυβο, τινάζεται ἀπάνω. Καὶ ἂν τολμήσῃ νὰ ἔρθῃ ὁ λύκος, χιμᾷ ἀπάνω του καὶ τὸν καταξερκίζει. Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἔλεγε τὸ ἀφεντικό μου καὶ ἐγὼ τ' ἄκουα μὲ καμᾶρι. «Γενναῖο ζῶο» εἶπε τὸ ἀγόρι τοῦ σχολαρχεῖου. «Καὶ ἔξυπνο» εἶπε ἡ κυρία μου· «μπορεῖ νὰ μάθῃ πολλὰ πράματα ἂν τοῦ τὰ μάθουν μὲ τρόπο. Στέκεται ὀλόρθος στὰ πίσω πόδια κρατᾷ τὸ καλάθι μὲ τὰ ψώνια στὸ στόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τὸ πάει στὸ σπίτι μαθαίνει καὶ γυμνάσια. Στὸ θέατρο εἶδα ἓνα σκυλὶ πού ἔκανε τὸ χοροφύλακα καὶ ἔπιασε ἓναν κλέφτη· ἓνας ἄλλος ἦταν παραμάνα καὶ πρόσεχε ἓνα μωρό».

(Θ). «Ἐχει καὶ θυμητικό» εἶπε τὸ ἀγόρι, «τὸ πρόσωπο, τὴ φωνὴ τοῦ ἀφεντικοῦ του, δὲν τὰ ξεχνᾷ ποτέ. Τὸν παλιὸ καιρὸ ἓνας βασιλιάς ἔλειπε εἴκοσι χρόνια στὰ ξένα. Ὅταν γύρισε στὸν τόπο του, κανένας δὲ τὸν ἐγνώρισε. Εἶχε καὶ ἓνα σκύλο· ἦταν πολὺ γέρος καὶ ἦταν ἄρρωστος, ξαπλωμένος σὲ μιὰν ἄκρη. Αὐτὸς τὸν ἐγνώρισε· κούνησε ἀδύναμα τ' αὐτιά του καὶ τὴν οὐρὰ του, καὶ ξεψύχησε εὐτυχισμένος πού ξαναεἶδε τὸ ἀφεντικό του...»

Ὅταν τὰ ἔλεγε αὐτὰ ἤμουν κοντὰ στὸ κοριτσάκι· σὰν ἄκουσα τὰ καλά λόγια ἔγλειψα τὸ χέρι του ἀπὸ εὐχαρίστηση. Τὸ κοριτσάκι ἔπιασε τὴ γλῶσσα μου καὶ εἶπε: «Τί μαλακὴ πού εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Πιστοῦ! Τῆς γάτας, μᾶς εἶπε ἡ δασκάλισσα, εἶναι ἀγκαθωτή». «Ναι παιδί μου, εἶπε ἡ μητέρα· δὲν πρέπει ν' ἀφήνῃς νὰ σὲ γλείφῃ ὁ σκύλος, μήτε σὺ νὰ τὸν φιλᾷς στὴ μύτη, γιατί μπορεῖ νὰ σοῦ κολλήσῃ μιὰ πολὺ κακὴ ἀρρώστια». Γιὰ λίγες στιγμὲς ὅλοι σὴν ἴσταν γύρω στὸ τραπέζι. Τὸ ἀφεντικό μου κατάλαβε πὼς λυπήθηκα πολὺ·

Ἐγὼ νὰ κάνω κακὸ σὲ κείνους πού ἀγαπῶ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ μου; Γι' αὐτὸ ἄρχισε νὰ λὲη τὰ καλά μου:

(Ι). «Πιστὸ ζῶο· πιστότερο ἀπ' ὅλα. Μέρα καὶ νύχτα φυλάγει τὸ σπίτι· ἀκούραστα τριγυρίζει ἀπάνω καὶ κάτω. Γνωρίζει τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς· καὶ ὅμα δὴ κανένα κακοντυμένο καὶ τὸν πάρῃ γιὰ λωποδύτη, γαβγίζει δυνατὰ, καὶ ἂν τολμήσῃ νὰ μπῆ στὸ σπίτι ὁ κλέφτης, χιμᾷ ἀπάνω του ἀφοβα καὶ τοῦ δίνει νὰ καταλάβῃ πόσο μυτερὰ εἶναι τὰ δόντια του». Στὴ γειτονιά μας ἔχομε μιὰ κλέφτρα γάτα (σ. 59-64).

IV Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀκόλουθη σύγκριση τῶν ἀναγνωστικῶν (β) καὶ (Δ) ὡς πρὸς τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τους. Ἐκτὸς ἀπὸ 11 πού εἶναι κοινὰ καὶ στὰ δύο (λ. χ. Πέτρος, Μαρία) ἔχομε στὸ (Δ) καὶ τ' ἀκόλουθα (σὲ παρένθεση σημειώνω τὸ ἀντίστοιχο τοῦ 1915): Ἐνα κοριτσάκι, ἡ Ἄννα (Πηνελόπη) — ὁ Θεοδωράκης στὸ δάσος (ὁ μικρὸς Θεόδωρος) — ὁ Φώτης, ἓνα χωριατόπαιδο (Ἄλκης) — ἡ Φανὴ καὶ ὁ Βάσος (νέο) — ὁ Κώστας (Μηνᾶς) — ὁ βουλευτὴς κύρ Γιάννης (κύριος Ἀνδρέας) — Θέμος, μαθητὴς (Πέτρος) — Μήτσος καὶ Φρόσω, δυὸ ἀδέρφια (νέο) — Ἐλενίτσα (μικρὰ Ἐλένη) — Στέφανος, τὸ παιδί ἑνὸς ἐμπόρου (Πελοπίδας) — ὁ Παπαβασιλῆς (ὁ ἱερεὺς Βασιλείος) — ὁ κύριος Ἀργύρης (ὁ κύριος Ἀναστάσιος) — ἡ Ἑλλη καὶ ὁ Φῶτος πῆγαν νὰ δοῦν τὴ γιαιγιά τους (ἡ Πολύμνια καὶ ὁ Κλέων μετέβησαν... νὰ ἐπισκεφθῶσι τὴν μᾶμμη των) — ὁ κύριος Στάμος, θεῖος δυὸ παιδιῶν (ὁ κύριος Ἀλκιβιάδης) — ὁ Ἡλίας, ἓνα παιδί (Βρασίδης) — ὁ Ἀλέκος καὶ ὁ Γιώργης εἶχαν γυρίσει ἀπὸ τὸ σχολεῖο (ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Δημήτριος ἐπέστρεψαν ἐκ τοῦ σχολεῖου) — Τί εἶδε ὁ Νίκος στὴν ἐκκλησία (ὁ Κίμων).

Ἀπὸ τὰ 21 αὐτὰ βαπτιστικὰ τοῦ (Δ), τὰ 4 λείπουν στὸ (β) μαζὶ μὲ τις σχετικὲς ἱστορίες. Ἡ εἰκόνα πού μᾶς δίδουν τ' ἄλλα 17 τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς δημοτικῆς εἶναι: 1) παρουσιάζονται οἱ κοινοὶ ὑποκοριστικοὶ τύποι Θεοδωράκης, Ἐλενίτσα, στὴ θέση τῶν κρύων «ὁ μικρὸς Θεόδωρος» καὶ «ἡ μικρὰ Ἐλένη» — 2) παρουσιάζονται λαϊκότεροι τύποι, καθὼς ὁ Παπαβασιλῆς, ὁ κύρ Γιάννης ἀντὶ τοῦ «ὁ ἱερεὺς Βασιλείος», «ὁ κύριος Ἀνδρέας». — Μαζὶ μὲ τὰ λαϊκότερα ὀνόματα δυναμώνει καὶ ἡ κλίση τῆς λαϊκῆς γραμματικῆς μὲ παραδείγματα περισσότερο ταιριασμένα σ' αὐτὴ. Μὲ ὅλα αὐτὰ νιώθουμε πάλι τὴ ζωὴ πού μπαίνει περισσότερη μέσα στὸ σχολικὸ βιβλίον. Εἶναι ἀλήθεια πὼς πολλαπλασιάστηκαν τὰ νεώτερα λαϊκὰ ὀνόματα ἀπέναντι τῶν ἀρχαίων· μὰ καὶ ἐκεῖνα δὲ λείπουν, καὶ μάλιστα ἡ ἐκλογή τους εἶναι κάποτε συμπαθητικώτερη.

Ἄν δὲ θ' ἀρνηθῆ κανεὶς πὼς ἡ ἔκδοσις στὴ δημοτικὴ τοῦ 1917 ἔγινε καλύτερη μὲ τις διαρρυθμίσεις πού εἶδαμε στὴν ἀρχὴ (Α, Β, Γ), ἀκόμη δυσκολώτερο ν' ἀμφισβητήσῃ πὼς καὶ σὲ κεφάλαια καθὼς τὰ τελευταῖα πού εἶδαμε, ἔχομε διαφορὰ στὸ καλύτερο. Πρίν ἀπ' ὅλα τὴ ζωντανὴ τους γλῶσσα, ἐκεῖ πού ἡ καθαρεύουσα τῶν παλιῶν ἐκδόσεων, ὅλο καὶ ἀρχαϊκώτερη, ἀπειλοῦσε νὰ κοκαλιάσῃ. Μὰ ἔχομε τώρα καὶ τὴ ζωντανώτερη διατύπωση. Τὴ στιγμὴ πού ἔπεσαν τὰ γλωσσικὰ δεσμά, λὲς πὼς μόνος του ὁ συγγραφέας πάει νὰ κινήθῃ πρὸ ἐλεύθερος. Τί τεράστια διαφορὰ σὲ κείνη τὴν ξερὴ ἀφήγηση τοῦ κύων πού ἔγινε ἔξαφνα ζωντανὸ σκυλί! Ἐχομε πάντοτε τὸν ἴδιο συγγραφέα, πού κατάγινε εἰδικὰ στὰ φυσιογνωστικά, καὶ πού καὶ μὲ τὴν καθαρεύουσα ἔδωσε περιγραφὲς πολὺ ἀνώτερες συνήθως ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς ἀναγνωστικῶν. Τώρα ὅμως ἡ ἱστορία τοῦ σκυλιοῦ ὑψώνεται συχνὰ σὲ λογοτέχνημα καὶ ἔρχεται πρὸς τὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, ἀφοῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ζῶου, καὶ οἱ μικρολεπτομέρειες τῆς περιγραφῆς συνυφαίνονται ἐπιδέξια μέσα στὴν ἱστορία.

Ε' ΑΚΡΙΣΙΑ

Τ' ἀναγνωστικά καταδικάζονται συνοπτικώτατα καὶ μὲ ἐλάχιστα στοιχεία—Τὰ ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα τοῦ Ἀναγνωστικοῦ Β' Κουρτίδη—'Ο «Πέτρος Ἀδρας» καὶ ἡ ἀνύπαρκτη ὀμπρέλα τῆς βροχῆς—Τὰ δύο ἀναγνωστικά Καρκαβίτσα-Παπαμιχαήλ—Τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους ἔχει τὸ «σπουδαιότατον μεθοδικὸ σφάλμα» νὰ μὴν ἀναφέρῃ τὰ γράμματα «ἐν τῇ κεκανονισμένῃ σειρᾷ τῆς ἀλφαβήτου». Οἱ κεντρικὲς του ἀρχὲς καὶ ἡ κρίση τῆς ἐπιτροπῆς.

Μὲ ὄσα παρατήρησα τελευταῖα ἔγινε βέβαια φανερὸ πὼς ἀδικεῖ ἡ ἐπιτροπὴ στὴν κρίση τῆς γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικά, μὲ τὸ νὰ παραγνωρίζῃ τοὺς βρῦς ποὺ γράφονται καὶ ἐγκρίνονται, καὶ ἔτσι νὰ κατανατᾷ νὰ καταδικάζῃ ὡς ἀκαίσιμα, ἀκόμη καὶ ἀναγνωστικὰ γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα· ἡ ἀδικία τῆς ὁμοῦς αὐτῆ δειχνεῖται πειστικώτερα ἀν' ἀποβλέψῃ κανεὶς στὴ μέθοδο ποὺ ἀκολοθεῖ συνήθως γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν κριτικὴ τῆς—ἡ καλύτερα τὴν πολεμικὴ τῆς, καθὼς δὲ πείθεται ὁ ἀναγνώστης ὄλο καὶ περισσότερό.—Πὼς κρίνονται τ' ἀναγνωστικά;

Συνήθως ἡ κρίση τῶν ἀναγνωστικῶν γίνεται συνοπτικώτατη. Ἡ καταδίκη στὸ κάψιμο θεμελιώνεται σὲ ἐλάχιστα στοιχεία, συχνὰ δύο τρία παραδείγματα—«περικοπὰς τινὰς» γιὰ νὰ μιλήσω μὲ τὴν ἐκθεσὴ—ποὺ καὶ σωστὰ νὰ ἦταν δὲν μποροῦν ν' ἀποδείξουν πὼς ὀλόκληρο τὸ βιβλίο εἶναι γιὰ πέταμα, ἀντίθετα ὁμοῦς μπορεῖ νὰ δώσουν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς κάποτε συκοφαντικὸ τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς γενικευμένης κριτικῆς. Μὲ τέτοια διαδικασίᾳ καταδικάζεται εὐκολώτατα κάθε βιβλίο, καὶ τὸ καλύτερο.

Μερικὲς μικροατέλειες στὸ ἀναγνωστικὸ «Στὰ παλιὰ χρόνια» τοῦ Κουρτίδη-Κονιδάρη, καὶ ἀκόμη ἡ ἀμέλεια, κατὰ τὴν ἐπιτροπῆ, τῶν συγγραφέων νὰ χρησιμοποιήσουν μερικὲς «παιδαγωγικώτατες» σκηνὲς τοῦ ξενόγλωσσου πρωτοτύπου τῆς διασκευῆς τους (σ. 101), δὲ φτάνουν νὰ μᾶς δικαιολογήσουν τὴν καταδίκη του, καὶ οὔτε γιὰ τὴν «Ὁδύσεια» καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐκθεσῆς (σ. 79) τί φταίει, ἔξω ἀπὸ τὴν αἰώνια γλῶσσα, τὸ βιβλίο αὐτὸ καὶ τὸ περιεχόμενό του, καὶ χρειάζεται νὰ κατῆ.

Ἴσως κάπως πῶς ἐμπεριστατωμένη φαίνεται τὴν πρώτη στιγμὴ ἡ καταδίκη τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Β' τοῦ Κουρτίδη. Ἔβραμε ἀπὸ τὴν τελευταία αὐστηρὴ κριτικὴ τῆς κ. Δέλτα στὸ Δελτίο (τ. 7, σ. 72) πὼς αὐτὸ εἶχε καὶ «κεφάλαια πολὺ καλά», μὰ οὔτε αὐτὰ παρατηρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ οὔτε καν φαίνεται νὰ ἐπιδοκιμάζῃ καμιὰ ἀπὸ τίς ἄλλες στοχαστικὲς παρατηρήσεις τῆς κ. Δέλτα. Βρίσκει τὸ περιεχό-

μὲνὸ τοῦ «ἀνάξιον λόγου, ταπεινόν, φλύαρον, καὶ πολλαχοῦ ἐσφαλμένον» (σ. 102), «ἀνόητον» (σ. 105), ποὺ «δὲν μεταδίδει ὀρθὰς ἰδέας» (σ. 106) «καὶ ἄλλα πολλὰ πεπλανημένα περιέχει» (σ. 107), καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξῃ φέρνει ἑπτὰ παραδείγματα. Ἀπ' αὐτὰ ὁμοῦς τὰ πέντε, μὲ τὰ ὁποῖα γεμίζει ἡ ἐκθεσὴ τίς 3 σελίδες ἀπὸ τίς οὔτε καν 3 1/2 ποὺ ἀφιερώνει στὴν κριτικὴ τοῦ βιβλίου, δὲ φαίνεται νὰ εἶναι καθόλου σημαντικὰ, ἀφοῦ πέρασαν ἀπαρατήρητα στὶς κρίσεις περασμένων διαγωνισμῶν καὶ βρίσκονται ἔτσι τυπωμένα καὶ στὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ κράτους τοῦ 1910 καὶ στὴν ἀνατύπωση τοῦ 1915, ὥστε ὅπως καὶ νὰ εἶναι, καὶ ἂν καοῦν τὰ σημερινὰ ἀναγνωστικά γιὰ νὰ ξανάρθουν τὰ περασμένα, δὲ θὰ γλιτώσουν τὰ σχολεῖα μᾶς ἀπὸ τὰ κακὰ ποὺ βρῆκε ἡ ἐπιτροπὴ στὸ σημερινὸ ἀναγνωστικὸ τῆς δημοτικῆς· ἄλλωστε τὰ δύο τοὺς δὲν ἔχουν καν τὴ σημασίᾳ ποὺ τοὺς δίνει ἡ ἐκθεσὴ. Τὸ ἕκτο πάλι εἶναι λάθος τυπογραφικὸ σὲ νεώτερη ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, ἐνῶ ἕνα ἀκόμη, τὸ τελευταῖο, ἔπρεπε χωρὶς ἄλλο νὰ ἔχη διατυπωθῆ καλύτερα, δὲ δικαιολογεῖται ὁμοῦς μ' αὐτὸ οὔτε μὲ τ' ἄλλα ἢ τόσο αὐστηρῆ καὶ συνολικὴ καταδίκη συγγραφέα ποὺ δείχτηκε ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερους στὰ περασμένα χρόνια, καὶ ποὺ καθὼς εἶδαμε (κεφ. Δ') ἡ τελευταία του φιλότιμη ἐργασία ἔκαμε τὸ παλιὸ τοῦ ἔργο, μεταξὺ τῶν καλύτερων παλιῶν, ὄλο καὶ καλύτερο.

Παραθέτω στὴ σειρὰ τὰ «ἐλάχιστα παραδείγματα» ποὺ ἀναφέρει ἡ ἐκθεσὴ «πρὸς πίστωση» τῶν στραβῶν τοῦ ἀναγνωστικοῦ:

α) Ἡ ἱστορία μὲ τίς «Τρεῖς ἀγαπημένες ἀδερφές», τίς τρεῖς μικρὲς ἐλιές ποὺ ἔσμιξαν τὰ κλαδιά τους γιὰ νὰ βροῦν στὴν ἐνωσὴ τους τὴ δύναμη. Ἡ ἐκθεσὴ βρίσκει τὸ παράδειγμα ἀνόητο, ἀφοῦ αἱ ἐλιές φυτεύονται ἀριὰ. Σωστά. Ὅσο καὶ στὸ «Ἑλληνικὸν ἀναγνωσματάριον» τοῦ 1910, διαβάζομε λέξη μὲ λέξη τὸ ἴδιο (σ. 22): «Τὶ κάμνουν 3 μικρὰ ἐλαῖα, ἀδελφαί... Νὰ συμπλέξωμε τοὺς κλάδους μᾶς, νὰ σχηματίσωμε καὶ αἱ τρεῖς ἓν μόνον δένδρον...» Καὶ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς, μὲ τὰ ἴδια λόγια, βρίσκει στὸ ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη 1905, ἐκδ. 1915, σ. 15. Θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ σωστότερα λόγος γιὰ ἐλιές ἀγριές.

β) «Ἐπίσης ἀνόητον διήγημα» εἶναι, λέει ἡ ἐκθεσὴ, ἡ διασκευὴ τοῦ αἰσωπείου μύθου γιὰ τὸ γεωργό, ποὺ πεθαίνοντας ἔκαμε τὰ παιδιά του ν' ἀγαπήσουν τὴν ἐργασία. Ἀντὶς ἀμπελῶνα, ποὺ λέει ὁ ἀρχαῖος μῦθος, τὸ ἀναγνωστικὸ μιλεῖ γιὰ χωράφι, καὶ τότε ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ πὼς ἀφοῦ ἔσκαψαν τὸ ἔσπειραν. Βέβαια, ἔτσι θὰ ἦταν καλύτερα, καὶ θυμοῦμαι πὼς κι ἐγὼ ἀποροῦσα παιδί γιὰ τὴν ἀοριστία αὐτῆ ὅταν διδάχτηκα τὸ μῦθο γαλλικὰ. Μὰ ἔτσι τὸν ἔχομε ὄχι μόνον στὴ γαλλικὴ διατύπωση τοῦ Lafontaine (Le laboureur et ses enfants:... Remuez votre champ dès qu' on aura fait l'ouït... Le père mort, les fils vous retournent le champ) μὰ καὶ στὸ ἀναγνωστικὸ τοῦ 1910 (σ. 112): «... Σὰς ἀφήνω τὴν εὐχὴν μου καὶ ἕνα ἀγρόν... Οἱ υἱοὶ τοῦ γεωργοῦ ἦλθον εἰς τὸν ἀγρόν... Ἀλλ' ὁ ἀγρός ἔδωκε πολὺν καρπόν...» Ἀκριβῶς τὰ ἴδια λόγια στὸ ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη, 1905, ἐκδ. 1915, σ. 81. Ἐχομε ὁμοῦς καὶ σωστότερα μὴ ἀμπελῶνα στὸ ἀναγνωστικὸ Κουρτίδη Β', ἐκδ. 9, σ. 74, καὶ τοῦ Παπαμάρκου Γ', 1914, σ. 55.

γ) Μιλεῖ τὸ ἀναγνωστικὸ (§ 58) γιὰ ἕνα σκουριασμένο ἀλέτρι, μὰ, «συγγέει ἀναμφιδόλως τὸ ἄροτρον πρὸς τὸ ὄνιον» (σ. 106).—Μὰ οὔτε ὁ συγγραφέας τ' ἀνα-

κατώνει, αφού μία σελίδα παρακάτω εξηγεί πολύ καθαρά τη χρήση του ύνιοῦ και τη σημασία του, ούτε και οι μικροί «παιδες τῶν γεωργῶν» θὰ στραβοκαταλάβουν, αφού και ὅλη ἡ φράση τοὺς οδηγεῖ νὰ τὸ καταλάβουν, και ἐκτός ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀλέτρι τὸ λένε και στὴν εἰδικώτερη σημασία τοῦ ὕνιοῦ, καθὼς κι ἐκ τῶν ὑστέρων βεβαιώθηκα σὲ χωριά. Τὸ διήγημα ὅμως αὐτὸ τὸ ἔχομε και στὸ ἀναγνωστικό τοῦ 1905, και ἐκεῖ διαβάζω: «ἐν ᾧ τὸ πρῶτον (ἄροτρον) ἔλαμπεν ὡς καθρέπτης, τὸ ἄλλο ἦτο κατὰμαυρον ἐν σκωρίας — Πῶς οὐ λάμπεις τόσο, ἀδελφέ μου, ἐνῆ ἐγὼ εἶμαι τόσο ἀλευρόν; ...» (ἐκδ. 1915, σ. 82-83). Τί τρέχει λοιπόν; Μήπως στὴν καθαρεύουσα τὸ ἄροτρον παίρνει εὐκολώτερα τὴν σημασία τοῦ ὕνιοῦ, ἢ ἐκεῖ μπορούμε μὲ περισσότερη εὐκολία νὰ λέμε ὅ τι θέλομε, χωρὶς φόβο νὰ μᾶς ποῦν πῶς δὲν ξέραμε τί λέμε και πῶς «μεταθίζομεν ἐσφαλμένους ἰδέας»; Πδ. ἀκόμη τὸ ἀναγνωστικό Γ' Παπαμάρκου 1914, σ. 51. Ἐκεῖ μάλιστα τὸ δεύτερο ἄροτρον «ἐκαλύπτετο ὑπὸ παχέιας σκωρίας».

δ) τὸ ἀναγνωστικό λέει γιὰ τὴν ἀνοιξη: «Παντοῦ πρασινάδα. Ὁ βᾶτος και οἱ ἄλλοι θάμνοι ποὺ ἦταν ξεροί, στολίζονται μὲ ὄμορφα ρόδα ποὺ μοσκοβολοῦν γλυκά». — Μὲ τὸ δίκιο τῆς ἀποραῖ ἢ ἐπιτροπῆς, πῶς παρουσιάζονται τὰ πράγματα μὲ τὸ παραπάνω ρόδινα. Ρόδα λέει ἀληθινὰ ἢ 5. ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, ποὺ μελέτησα. Ὡστόσο ἢ 1. ἐκδοσὴ λέει (σ. 73): «ὁ βᾶτος και οἱ ἄλλοι θάμνοι ποὺ ἦταν ξεροί, στολίζονται μὲ πράσινα φύλλα και ἢ τριανταφυλλιά στολίζεται μὲ ὄμορφα ρόδα ποὺ μοσκοβολοῦν γλυκά». Σὺμφωνοί; — Τῆ σωστῆ διατύπωση ἔχουν και οἱ ἐκδόσεις 2., 3. και 4. (στὴ σ. 73), ἐνῶ οἱ παρακάτω ἐκδόσεις (6., 7., 8) ἐπανάλαβαν, καθὼς βλέπω κι ἐγὼ τώρα, τὸ μοιραῖο τυπογραφικὸ λάθος. Πολὺ στραβὸ βέβαια νὰ ξεφεύγουν σ' ἀναγνωστικὰ λάθη τυπογραφικά, ἀς εἶναι και τὰ πιὸ ἀσήμαντα, μὰ τόσο λείπει στὸν τόπο μας τὸ ἐνδιαφέρον και τὸ αἰσθημα γιὰ τὸ σωστὸ, τὴν ἀκρίβεια, τὴν πιστὴ ἀπόδοσὴ και τὴν εὐσυνείδητη και ὑπεύθυνη ἐργασία ἀπ' ὄλους ἐκείνους ποὺ ἀνακατασκευάζουν τὴν ἐκδοσὴ βιβλίου — στοιχειοθέτες, διορθωτές, συγγραφεῖς και ἐκδότες — ὡστε ἦταν ἀδύνατο γιὰ τὴν ἀνώτερη ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου νὰ ἀγγυηθῇ ἄλλες ἐκδόσεις ἀπὸ κείνες ποὺ εἶχε δεῖ κι ἐπιβλέψῃ, ὅσο τυπῶνονταν, μὲ τὰ μάτια τῆς και ἀκόμη και τότε δὲν ἦταν ποτὲ κανεὶς βέβαιος πῶς θὰ γίνουν οἱ σημειωνόμενες διορθώσεις — ἐκτός ἀν' ἔτρεχε ὁ ἴδιος στὸ τυπογραφεῖο. Δὲ θέλω μ' αὐτὰ νὰ κατηγορήσω τὴν ἐκθεσὴ ποὺ δὲν ὑποψιάστηκε στὸ κείμενο αὐτὸ τυπογραφικὸ λάθος, μὰ κι ἀλλήμονο στὴν κρίση ποὺ τόση σημασία δίνει σὲ τόσο ἀμφίβολα ἐπιχειρήματα.

ε) Σὲ μιὰ περιγραφή ἀλωνίσματος λέει τὸ βιβλίο πῶς «μὲ τ' ἄχερα κάνουν και τὰ καλοκαιρινὰ καπέλα». Τὸ λέει ἓνα παιδί. — Τὸ ἴδιο ἔχομε και στὸ ἀναγνωστικό τοῦ 1910: «Κατασκευάζουσι δι' αὐτοῦ και θερινοὺς πῆλους!», εἶπε τὸ παιδίον — «Βεβαίως και ἄλλα πράγματα ἀκόμη» (λέει ὁ πατέρας) (σ. 119). Τὰ ἴδια λόγια ἀκριβῶς ἔχομε και στὴν ἐκδοσὴ 1915, σ. 87. — Ὅλα τὰ κείμενα ἔχουν κάποια ἀκυρολεξία, ἀφοῦ τὸ κομματιασμένο ἄχερο εἶναι πιά ἀκατάλληλο γιὰ νὰ φτιαχτοῦν ἀπ' αὐτὸ φάδες, κι αὐτὲς κατασκευάζονται ἀπὸ τὴν καλαμιά.

ς) Ἡ ἐκθεσὴ ἀπορεῖ ἀκόμη γιατί νὰ γίνεται τὸ λίχνισμα «μὲ ἓνα μεγάλο σιζερνίο κερῶνι», ποὺ δὲν ὀνομάζεται. Ὁ συγγραφεὺς δὲ θέλησε βέβαια νὰ ἐπιβαρύνῃ τὸ κείμενο, ποὺ μιλεῖ ἤδη γιὰ σβάρνα, λίπασμα, καλάμι, θημιωπές, ροκάνα, λίχνισμα, μὲ ἓναν ἀκόμη τεχνικὸ ὄρο, ἀγνωστο σὲ ὄρους δὲν εἶναι «οἱ τῶν ἀγρότων παιδες», γιὰ τοὺς ὁποίους δείχνει ἐξαφνα ἐδῶ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον ἢ ἐκθεσὴ. Και τὸ ἀναγνωστικό τοῦ 1910 κάνει τὸ ἴδιο: «δι' ὀδοντωτῶν ἐργαλείων ἀνατινάσσει εἰς εἰς τὸν ἀέρα τοὺς κόκκους» (σ. 119) πδ. και τ' ἀναγνωστικό Κουρτίδη 1905, ἐκδ. 1915, σ. 87: «δι' ὀδοντωτοῦ ἐργαλείου ἀνατινάσσει» κτλ.

η) Περιγράφεται ὁ παπᾶς νὰ βγαίνει μὲ τ' ἄγια «κρατῶντας ἀπάνω στὸ κεφάλι του τὸ ἀσημένιο διασκοπότηρο».

Διασκεδαστικώτερη γίνεται ἢ ἐκθεσὴ δταν ἐπικρίνη τὸν «Πέτρο Λάρα». Τ' ἀληθινὰ ἐλαττώματα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐγκριθῇ, τὰ βλέπει ὅποιος διάβασε τὴν κριτικὴ μελέτη τῆς κ. Δέλτα, ποὺ ἀνάφερα λίγο παραπάνω. Ἡ ἐκθεσὴ

ὅμως, χωρὶς νὰ ἐμβαθύνῃ τόσο πολὺ σ' αὐτὰ, ὕστερ' ἀπὸ μερικὲς γενικώτερες, σωστὲς συνήθως, παρατηρήσεις, ἀφιερώνει τὰ δύο τρίτα τῆς κριτικῆς τοῦ περιεχομένου γιὰ νὰ κατακρίνη τις ἀλλαγὲς ποὺ ἔκαμε ὁ διασκευαστὴς τοῦ παλίου Ροβινσῶνα, και ἀπὸ τις τέσσερις ὅλες ὅλες σελίδες ποὺ μιλεῖ γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ Πέτρου Λάρα, ἀφιερώνει τὴν μιὰ τους γιὰ νὰ μᾶς πείσῃ πόσο ἀτυχὸς ἦταν ὁ νεωτερισμὸς στὴν κατασκευὴ τῶν παπουτσιῶν τοῦ ξενιτεμένου Πέτρου και στὴ χρησιμοποίησιν τῆς ὀμπρέλας του. Γιατὶ ἢ ἐπιτροπὴ κατηγορεῖ τὸ συγγραφέα πῶς «ἐπίσης... κατεσκευάσεν ὀμβρέλαν διὰ τὸν ἥλιον, και οὐχὶ διὰ τὴν βροχὴν, ὡς εἶχον οἱ παλαιοὶ Ροβινσῶνες» (σ. 111). Και ἔχει τὴν ἀτελειωτὴ ὑπομονὴ νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ γιατί αὐτὸ εἶναι μεγάλο λάθος — ἀφοῦ, λέει, πὸ χρησιμὴ θὰ ἦταν στὸ Ροβινσῶνα μιὰ ὀμπρέλα τῆς βροχῆς — ἀφοῦ εἶχε ναυαγήσει σὲ «νῆσον, ἐνθα ἐπικρατοῦσι δυὸ καιροί», «ὁ καιρὸς τῶν μεγάλων και συνεχῶν βροχῶν και ὁ καιρὸς τῆς ξηρασίας» — ἀφοῦ ἀν τοῦ βρέχονταν τὰ μοναδικὰ του ροῦχα «ἐπόμενον ἦτο ν' ἀσθενήσῃ οὗτος» — ἀφοῦ γιὰ τὸν ἥλιο ἔφτανε δίχως ἄλλο τὸ «μέγα καπέλον» — ἀφοῦ ὁ Πέτρος Λάρας δὲν μπορούσε νὰ τρέχῃ κυνήγι βαστώντας τὸ κοντάρι, τὴν τσάντα και τὴν ὀμπρέλα μαζί στὸ χέρι κτλ. κτλ.

Ὅτε οὐσιαστικὰ ἔχει βέβαια τὸ ζήτημα τόση σπουδαιότητα ὅση τοῦ δίνει ὀλοφάνερα ἢ ἐπιτροπῆς, οὐτε θὰ ἔπρεπε τὸ κάψιμο τοῦ «Πέτρου Λάρα» νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς ὀμπρέλας του. Δέχομαι μάλιστα πρόθυμα πῶς ἢ ὀμόφωνη γνώμη τῆς ἐπιτροπῆς μπορεῖ νὰ εἶναι και ἐδῶ σωστὴ. Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι πῶς ἢ προχειρολογία τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ βγήκε πιά ἐδῶ ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, τὴν ἐμπόδισε νὰ γίνῃ ἐνημερώτερη στὸ ζήτημα τῆς ὀμπρέλας ὄχι μόνον τῶν «παλαιῶν» μὰ και τῶν ξένων Ροβινσῶνων. Οἱ τέσσερις τουλάχιστο Ροβινσῶνες ποὺ ἔχω στὴ βιβλιοθήκη μου, ἐλληνικοὶ και ξενόγλωσσοι, παρουσιάζουν τοὺς ἥρωές τους πάντοτε ἐφωδιασμένους μὲ ὀμπρέλες γιὰ τὸν ἥλιο· κι ἐνῶ μιὰ γερμανικὴ ἐκδοσὴ τὸν εἰκονίζει σὲ ὀλοσέλιδη ὄραία χρωματιστὴ εἰκόνα στὸ ξώφυλλο μὲ κοντάρι, μὲ τσάντα... και μὲ τὴν ὀμπρέλα τοῦ ἥλιου, ἢ ἐλληνικὴ τὸν φορτῶνει ἀκόμη περισσότερο: ὄχι μόνον ἢ ὀμπρέλα τοῦ ἥλιου ποὺ τοῦ δίνει δὲν κλείνει, λέει, και πρέπει νὰ τὴ βαστᾷ ἀδιάκοπα ἀνοιγμένη, παρά τὸν ἐπιβαρύνει ἀκόμη και μὲ μιὰ ἀνυπόφορα κουραστικὴ καθαρεύουσα, ἀφοῦ τὸν κάνει νὰ λέῃ πῶς τώρα «αἱ πρῶται μου ἀνάγκαι ὀικονομήθησαν»⁸⁰.

⁸⁰ Πδ. Campe, Robinson, Ein Lesebuch für Kinder. Λιψία - Στουτγάρδη, ἐκδ. 9., σ. 37: «... in der linken (Hand) einen geflochtenen Sonnenschirm

Ἐπιθετικώτερη γίνεται ἡ ἔκθεσις ἐκεῖ ποῦ μιλεῖ γιὰ τὸ «Ἡ πατρίδα μας» καὶ τὸ «Ἀναγνωστικὸ» τῆς Γ', καὶ τὰ δύο στολισμένα μὲ τ' ὄνομα διαλεχτοῦ λογοτέχνη, τοῦ Α. Κ α ρ κ α β ῖ τ σ α. Ὁ συγγραφέας αὐτός, σὲ συνεργασία μὲ τὸν Ἐ. Παπαμιχαήλ, χάρισε στὸ ἀναγνωστικὸ τῶν ἑλληνόπαιδῶν σελίδες μοναδικές γιὰ τὴν ὀμορφιά τους, τὴν περιγραφικότητα, τὴν πλαστικότητα καὶ τὸν ἑλληνισμό τους. Φτάνει νὰ ξεφυλλίσῃ κανεὶς τὰ δύο αὐτὰ βιβλία γιὰ νὰ τὸ δη. Ἡ ἔκθεσις ὁμῶς δὲ βλέπει, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ βρῆ, καμιὰ ἀπολύτως ἀρετή. Καταδικάζει τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Δ', ἐξετάζει ὁμῶς μονάχα τὸ πρῶτο τοῦ μέρος, τὴν «ἀρχαία ἐποχὴ» μὲ τὴ γνωστὴ διασκευὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Πρῶα. Μόνο γιὰ τὸ μέρος αὐτὸ μιλεῖ, τὸ λιγώτερο ἀπὸ τὸ μισὸ δλόκληρου τοῦ βιβλίου (98 σελίδες, μὲ ἀρκετὲς δλοσέλιδες συνήθως εἰκόνες, ἀπὸ τις 219—δηλαδὴ ἄλλες 117 ἀκόμη, ποῦ ἔχει τὸ παρακάτω κείμενο) καὶ τὸ βρίσκει—ἀν μὲ τὸ δίκιο τῆς ἄλλος λογαριασμός—κακὸ καὶ ἀσκημο. Γιὰ ὅλο τὸ ἐπίλοιπο βιβλίον, τὴ «νέα ἐποχὴ»

mit Kokosblättern belegt» ἀκριβῶς τὸ ἴδιο, «So n n e n schirm» καὶ σὲ μιὰ ἄλλη λαϊκώτερη ἔκδοσι. Les aventures surprenantes de Robinson Crusoe par Daniel de Foë, édition illustrée. Παρισι, Mont gredien, σ. 102: «j'employai ensuite beaucoup de temps et de peine à me fabriquer un parasol, dont véritablement j'avais grand besoin et grand envie».—Π. Οἰκονόμου, Ροβινσῶν Κροῦσο, ἐγκυκλιμῆς κτλ. 1915, σ. 64: «ὡς καὶ μιαν ὀμπρέλλαν [ἔφτιαξε ἀπὸ ψάθρα] διὰ τὸν ἥλιον, ἣτις ὁμῶς ἔμενε πάντοτε ἀναικτὴ, διότι δὲν ἤξευραν νὰ κατασκευάσω αὐτὴν οὕτως, ὥστε νὰ ἀνοίγῃ καὶ νὰ κλείῃ κατὰ τὴν ἀνάγκην».

Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ἦταν καθόλου τυχερὴ μὲ τὴ θεωρίαν τῆς ὀμπρέλας τῆς βροχῆς. Ἀφοῦ ἔφαξα ἄδικα βροχὰ ἐπιτέλους κι ἓνα Ροβινσῶνα ποῦ δὲν εἶχε ὀμπρέλα τοῦ ἡλίου. Εἶναι ὁ ἐξελληνισμένος «Ἀποστόλης ὁ Θαλασσινοῦς ἢ ὁ Ἑλλην Ροβινσῶν» τοῦ Βράτσάνου· αὐτός ὁμῶς ἔφτιαξε, καθὼς μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, «λίαν παράδοξα ἐνδύματα», δηλαδὴ σκαλέαν, ἐπενδύτην μετὰ χειρῶν, πῖλον, τοῦ ὁποῦ ἡ ὀπισθία ἄκρα κατήρχετο μὲχρι τῶν ὤμων, προφυλάττουσα ἐκ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων» καὶ... ἀλεξιβρόχιον (ἔκδ. 1914, σ. 91). Τὸ εἶδος ὀμπρέλας νὰ εἶναι αὐτό;

Κρίνω καλὸ νὰ παραθέσω μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ ἀπὸ τὸ παραπάνω βιβλίον, τὸ Ροβινσῶνα τοῦ Π. Οἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, μιὰ περικοπούλα, γιὰ νὰ δη ὁ ἀναγνώστης, πῶς στὴν περίπτωσι ποῦ θὰ ξαναγυρίσῃ στὴ σχολικὴ χρῆσι τ' ἀναγνωστικὰ τῆς καθαρεύουσας, ὄχι μόνο ὁ Ροβινσῶνας θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἔχῃ ὀμπρέλα τοῦ ἡλίου, μὰ καὶ ὁ μαθητὴς θὰ τρέφεται μὲ γευστικώτατη πνευματικὴ τροφή, ποῦ δὲν τοῦ ἔδωσαν ποτὲ τὰ «ἐξαμβλωτικὰ» καὶ «ἐκχυδαίστικὰ» ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς: «Ἄλλ' ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰαρμοῦθης, ὁ καιρὸς ἤρχισε ν' ἀλλάσῃ. Τὸ πλοῖον ἤρχισε νὰ σαλεύῃ καὶ ἐγὼ ἐκάθισα μὴ δυνάμενος νὰ ἱσταμαι ὀρθός. Ἡ τρικυμία ἔγινε μεγάλη καὶ ἐγὼ ἔπεσα πλέον ἀσθενής. Ὁ πλοίαρχος μὲ παρέδωκεν εἰς ναύτην, ὅστις μὲ ὠδήγησε κάτω εἰς τὴν κλίνην μου. Ἐξηπλώθη ὀπισθίως (ἀνάσκελα) ἐπ' αὐτῆς κατὰ συμβουλήν τοῦ ναύτου, ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν μὲ ὠφέ-

δὲν κάνει κανένα λόγο, γιὰτι «περὶ ὧν μεθ' ἔσα ἤδη περὶ τοῦ βιβλίου τούτου ἀνωτέρω ἐξετέθησαν [γιὰ τὸ α' μέρος] θεωροῦμεν περιττὸν [πολὺ σοφά] νὰ διαλάβωμεν εἰδικώτερον» (σ. 99).

Θὰ φαντάζεται τώρα ὁ ἀναγνώστης πῶς στὸ α' μέρος οἱ 98 τοῦ σελίδες ἀναλύονται ἀπὸ τὴν ἔκθεσι ἀληθινὰ «εἰδικώτερον». Συγκριτικὰ μὲ τὸ β' μέρος, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲ γίνεται κανένας λόγος, μιλεῖ βέβαια «εἰδικώτερον» ἐδῶ ἢ ἔκθεσι σὲ πέντε τῆς σελίδες. Δὲν ἔχει ὁμῶς τίποτε καλὸ νὰ παρατηρήσῃ, καὶ παρατρέχει κοντὰ στ' ἄλλα, μέρη ὅπου ἡ διασκευὴ παρουσιάζεται στὴν ἐπεξεργασία τῆς ἀνώτερη καὶ παιδαγωγικώτερη ἀπὸ τὸ πρωτότυπο—καθὼς τὴ σκηνὴ τοῦ σχολείου, τὴν ὑπέροχη ἀληθινὰ καὶ σφιχτοδεμένη περιγραφὴ τῶν Παναθηναίων (σ. 66-67) (ὁ ὑπομονετικὸς ἀναγνώστης ἄς τὴ συγκρίνῃ μὲ τὸ ἀντίστοιχο κείμενο στὸ «Πρῶας ὁ Νικίου» σ. 187-190, καὶ στὸ «Στὰ παλιὰ χρόνια», σ. 84-90) καὶ διάφορα ἄλλα. Ἡ κριτικὴ τῆς ὄλη, ἢ ἀρκετὴ γιὰ νὰ παρασιωπηθῇ δλόκληρο τὸ β' πρωτότυπο μέρος, συναπαρτίστηκε ἀπὸ ἕξι παρατηρήσεις, ποῦ οἱ πέντε τους ἀναφέρονται σὲ ὀρισμένα μέρη τοῦ κειμένου καὶ οἱ τέσσερις τους στὸν πρῶτο παράγραφο. Ἡ ἔκθεσι συγκρίνει τὸ κείμενο τοῦ παραγράφου αὐτοῦ μὲ τὸ πρωτότυπο καὶ κρίνει πῶς οἱ συγγραφεῖς «οὐδεμίαν ἔχουσιν ἰδέαν παιδαγωγικῆς» (σ. 95, 97) καὶ πῶς ἀκόμη οἱ «ἐγκρίναντες τοιοῦτὸν βιβλίον παρεῖδον τὰ ὀρθὰ καὶ πρέποντα» (σ. 97).

λησε. Ἐμετος (ἔσρατον) ἀδιάκοπος μὲ κατέβαλε καὶ ἐνόμιζον ὅτι θὰ ἀπέθνησκον. Οὐδέποτε ἄλλοτε εὐρέθην εἰς τοιαύτην κατάστασιν. Καὶ τότε ἤρχισα νὰ συλλογίζωμαι τοὺς γονεῖς μου, νὰ ἐνθυμῶμαι τοὺς σοφοὺς λόγους τοῦ πατρός μου, καὶ νὰ μετανοῶ διὰ τὸ ταξιδίον τοῦτο. Ὁ ναύτης βλέπων με ὠχρὸν (κίτρινον) καὶ ἀπηλπισμένον ἀγέλα· διότι οὗτος ἤξευρε ὅτι ἡ ἀσθενεία αὐτὴ εἶναι ἡ ναυτία, ἢ ὁποῖα καταλαμβάνει τοὺς ἀνθρώπους, ὅσοι δὲν εἶναι συνειθισμένοι εἰς τὴν θάλασσαν. Ὑπὸ τῆς ἀσθενείας ταύτης οἱ ἀνθρώποι ἐμοῦν (ἔσρατον), ἀλλὰ δὲν ἀποθνήσκουν. Ἀφ' οὗ δὲ ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ἐθασανίσθην μὲ τὸν ἔμετον (ἔσρατον)...» (σ. 11).

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου, γνωστὸς παιδαγωγός, καὶ γιὰ χρόνια διευθυντὴς διδασκαλείου καὶ ὀργανωτὴς τῆς παιδείας, πολέμησε τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ δημοσιογραφίαν τὰ νέα ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς καὶ τὴν παραγκιόζικη τάχα γλώσσα τους (βλ. Δελτίο τ. 9, σ. 143), ἐνῶ ἂν πιστέψωμε τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα ἀναγνωστικὰ ποῦ μᾶς ἔδωκε ἢ καθαρῶς: «Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ ἄνδρες σοφοί, οἱ οἱ διευθύνται τῶν διδασκαλείων..., οἱ καθηγηταὶ τῶν διδασκαλείων..., οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν νομῶν... μάλιστα δὲ ὁ διακρεπέστατος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ παιδαγωγικῇ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου... ἐξῆραν ὅπερ τὰ ἄλλα «διὰ τὸ σπουδαῖον τῆς ὀποθέσεως, διὰ τὸ δμαλὸν καὶ ἀπείριτον καὶ εὐληπτον τῆς γλώσσης, διὰ τὴν φυσικὴν καὶ ἀπρόσκοπτον διήγησιν» κτλ. κτλ.

Παραθέτω ἐδῶ ἀπὸ τὸ «Ἡ πατρίδα μας» τὴν περιγραφή τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων στὸν Παρθενῶνα: «Ἐπιτέλους ξημέρωσε ἡ μεγάλη ἡμέρα. Ἡ γιορτὴ ἄρχισε ἀπὸ τὸ πρῶτὸ μὲ ἱππικούς ἀγῶνες στὶς ὄχθες τοῦ Ἰλισσοῦ. Ὁ Λεωκράτης ἔστειλε ν' ἀγωνιστοῦν ἕξι περὶ ἄλογα, ποὺ ἔδραζαν φλόγες ἀπὸ τὰ ρουθούνια τους. Καθὼς τὰ εἶδα νὰ περνοῦν ἐμπρὸς μου μὲ τόσα παλικάρια ἀπόρησα. «Ποῦ τοὺς εἶδα;» ψιθύρισα. «Στὸν Παρθενῶνα» μοῦ λέει ὁ Θεαγένης. «Κοίταξε τὸ ἄλογο ἐκεῖνο καὶ τὸν καθαλάρη του, ποὺ μόλις μπορεῖ νὰ τὸ κρατήσῃ. Βλέπεις τὴν ὀρθὴ χαίτη τὸν, τ' ἀνοιχτὰ ρουθούνια του, τὰ τεντωμένα πόδια του, ποὺ ἀντιπατοῦν ἀπὸ νευρική ἀνυπομονησία; Κοίταξε τώρα τὸν καθαλάρη. Ἡ ἄσπρη χλαμύδα του κυματίζει ἀπὸ τὸν ἀνεμὸ καὶ δείχνει τὸ καλοκαίρι μὲν σῶμα του. Τί λές; ... Ἀὐτὸ εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ σκόλισε ὁ Φειδίας ἀπάνω στὸ μάρμαρο;» Ὁ φίλος μου εἶχε δίκιο. Τὴ ζωφόρο, ποὺ τόσες φορές τὴ θαύμασα στὸν Παρθενῶνα, τὴν εἶχα ζωντανὴ ἐμπρὸς μου. Καὶ νὰ βλέπατε μὲ τί χάρη ἀνέβαιναν οἱ ἐφηβοὶ στ' ἄλογά τους! Πάντα ἀγαποῦσα τ' ἄλογα, ἀπὸ τὴν ἡμέρα ὅμως ἐκείνη τ' ἀγάπησα μὲ πάθος, σὰν ἀληθινὸς Ἀθηναῖος. Ὁ πατέρας μοῦ εἶπε τότε πῶς τρέφει ἕνα θεσσαλικὸ πουλαράκι. «Ὅταν γυρίσης στὴν ἐξοχὴ θὰ σοῦ τὸ δώσω νὰ τὸ καθαλικέψῃς... Φυσικά, ἀν' ἐξακολούθησῃς νὰ εἶσαι προκομμένος» προσέθεσε. Λίγο ἔλειψε νὰ τρελαθῶ ἀπὸ τὴ χάρά μου...»

Καὶ τὸ ἄλλο πάλι ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' τῶν ἴδιων συγγραφέων, τὸ ξεκάνει ἢ ἐκθεση στηριγμένη σὲ τρία τοῦ κομμάτια, περικοπὲς ποὺ καθὼς μᾶς βεβαιώνει τουλάχιστο «δὲν εἶναι ἐκλελεγμένα μεταξὺ τῶν χειρίστων» (σ. 75). Διεκτραγωδώντας τὴν τραχιά σὲ μερικὰ μέρη διατύπωσή τους—τίποτε περισσότερο—καὶ κάποιο ὠμὸ ρεαλισμὸ, ποὺ οὔτε ὁ συγγραφέας τοῦ ἀπόφυγε πάντοτε, οὔτε ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου τὸν συγκέρασε ἀρκετὰ, φέρνει γιὰ κρίση ὁλόκληρου τοῦ βιβλίου, παραβλέποντας ξεχωριστὰ τοῦ ἀρετῆς, τὴν ἀδικιότητα ἐτυμηγορία. Ἐννοεῖται πῶς τὰ «προσφιλῆ τοῖς συγγραφεῦσι» θέματα κάθε ἄλλο παρὰ νὰ γεμίζουν τὸ βιβλίο, καθὼς βεβαιώνει ἢ ἐπιτροπὴ. Φτάνει νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων γιὰ νὰ πειστή³¹.

* *

Θαῦμά ὅμως ἐπιστημονικῆς κριτικῆς καὶ τὸ κορύφωμα μαζί ἀκριτῆς καὶ σχολαστικῆς σοφίας εἶναι τὰ μνημειώδη λόγια μὲ τὰ ὅποια ἡ ἐπίσημη νεοελληνικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ Εἰκοσιένα, τοῦ 1921, ἀποσταγμένη στὴν «ἐπιτροπεία» τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, χαιρέτησε τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους τοῦ 1918, τὸ «ἀλφαθητάρι μὲ τὸν ἥλιο», καθὼς τ' ὠνόμασαν οἱ μικροὶ τοῦ ἀναγνώστες σὲ πολλὰ μέρη. Νομίζω ἀναγκαῖο νὰ ἐπιμείνω περισσότερο στὴν κριτικὴ τῆς πολεμικῆς ποὺ τοῦ ἔγινε,

³¹ Σημειῶνω μὲ τὴ σειρά ἀπὸ τὴν ἀρχή: Τὸ φθινόπωρο — Στὸ ξένο ἀμπέλι — Ὁ τρύγος — Ὁ βοριάς καὶ τὰ φύλλα (ποίημα Πολέμη) — Ἡ μάνα (ποίημα Πολέμη) — Ὁ Φαέθοντας — Ὁ Περσέας καὶ ἡ Ἀνδρομέδα — Ὁ ἀμπελοουργὸς καὶ τὰ παιδιὰ του — Πῶς ὁ σοφὸς Κένταυρος ἀνάθρεψε τοὺς ἥρωες. — Ὁ ἄγριος ταῦρος τῆς Κρήτης κτλ. κτλ.

γιατὶ ἐδῶ φαίνεται καθαριότερα τὸ ἰδεολογικὸ, παιδαγωγικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ βάθος τῆς κρίσης, μὰ καὶ γιὰτὶ πρόκειται γιὰ ἀναγνωστικὸ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ὅπου ζητήθηκε νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ κεντρικὲς ἰδέες τῆς μεταρρύθμισης, υἱοθετημένο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κράτος.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἔλλειψη ζωῆς, ἡ νέκρα κι ἡ ξερατῖλα, ἡ ἀνούσια κακομοιριά κι ἡ ἀνυπόφορη κάποτε χυδαιότητα, ὁ δογματισμὸς κι ἡ ἠθικολογία τῶν παλιῶν ἀλφαθηταρίων, ποὺ μὲ τὴν καθαρεύουσα γλώσσα τους, μὲ τὶς ἀραδιασμένες ἀνούσιες κομματιασμένες τους λέξεις καὶ μὲ τὶς ἀσυνάρτητες συνήθως μεταξὺ τους φράσεις τους ζητοῦσαν νὰ ἐλκύσουν τὰ μικρὰ παιδιὰ στὰ πρῶτα γράμματα καὶ στὸ βιβλίο. Κανένα τους δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ξεφύγῃ τοὺς περισσότερους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σκοπέλους. Τροποποιήσεις μεθοδολογικῆς καὶ ἄλλοι μικρονεωτερισμοὶ ἐπιχειρήθηκαν μέσα στὶς τελευταῖες δεκαετίες διάφοροι ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους, μαζί μὲ ἀτελείωτους μεταξὺ τους ἱστορικοὺς καθγάδες, καὶ ἀκόμη καὶ στὰ τελευταῖα δώδεκα χρόνια διάλεξαν καὶ συναπάρτισαν δύο κριτικὲς ἐπιτροπὲς ἀπὸ τὰ καλύτερα σὲ δυὸ διαγωνισμοὺς ὑποβλημένα ἕξι ἀλφαθητάρια, τὰ δυὸ πρῶτα ἀλφαθητάρια τοῦ κράτους (1910, 1914), ποὺ θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς ἐκλείσαν μέσα τους ὅτι καλύτερο ἔχει δώσει γιὰ τὸ σκοπὸ τους ἡ ἐλληνικὴ παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη. Καὶ ὅμως κατάντησαν καὶ τὰ τελευταῖα αὐτά, μόλη τὴν κάποια πρόοδό τους, μαζί μὲ ὅλα τ' ἄλλα, παροιμιώδη γιὰ τὸ σχολαστικὸ ἀντιπαιδικὸ καὶ γιὰ νεώτερες ἀντιλήψεις ἀντιπαιδαγωγικὸ πνεῦμα ποὺ τὰ γεμίζει, φανερώτερο ἀκόμη σὲ ὅσους ἔτυχε μ' ἐθνικὴ ντροπὴ ν' ἀντικρίσουν νεώτερα ἀλφαθητάρια ξένα.

Καὶ ἦρθε τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ 1918. Ἐκεῖνο ποὺ προσπάθησαν οἱ συντάχτες τοῦ νὰ κάμουν—ἀδιάφορο ἀν τὸ πέτυχαν πάντοτε—ἦταν ἀπὸ ἀποψη λογοτεχνικῆς μορφῆς, παιδαγωγικοῦ περιεχομένου, γλωσσικῆς ἐκφρασης καὶ ἐκτυπωτικῶν μέσων:

- 1) Νὰ εἶναι ἐλληνικὸ, καθρεφτίζοντας τὴν ἐλληνικὴ ζωὴ
- 2) νὰ εἶναι καλογράμμενο, ζωντανό, λογοτεχνικὸ ἔργο, ὥστε νὰ ἐλκύσῃ τὸ μαθητὴ, μὲ ποιηματάκια καὶ μὲ τραγούδια ἀκόμη, καὶ νὰ πετύχῃ καλύτερα τὸ σκοπὸ του
- 3) νὰ εἶναι γιὰ τὸ λόγο αὐτό, βιβλίο ἐφαρμογῆς μόνο, ἀφήνοντας στὸν πίνακα καὶ στὴν ἰδιαίτερη ἐργασία τοῦ δασκάλου ἐκεῖ τὴν ἀνάλυση καὶ σύνθεση τῶν στοιχείων του—ἔτσι ποὺ νὰ διατηρηθῇ στὸ βιβλίο ὁ χαρακτήρας μιᾶς ὁμορφῆς ἱστορίας
- 4) ν' ἀποτελῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἕνα σύνολο μὲ ἐνότητα, μ' ὅλη τὴν ποικιλία τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν τριῶν παιδιῶν

ποῦ παρουσιάζει (σὲ σκηνές ἢ αὐθυπόστατες ἢ συνενωμένες σὲ μεγαλύτερες ἐνότητες).

5) νὰ χρησιμοποίηση συνυφασμένες μὲ τὸ κείμενο καὶ ὅσο γίνεται ἀφθονώτερα τις εἰκόνες ποῦ θὰ ξυπνήσουν τὴν παιδικὴ καλαισθησία—ἀπαραίτητες γιὰ νὰ συμπληρώσουν καὶ νὰ ζωντανέψουν τὰ πρῶτα μαθήματα μὲ τὴν διδασκαλία τῶν πρῶτων ψηφίων.

6) Νὰ ἔχη περιεχόμενο παιδικὸ καὶ παιδρὸ, ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, γεμάτο κίνηση καὶ ζωὴ, ἔτσι ποῦ νὰ ταιριάζη καλύτερα σὲ ψυχικὴς του ἀνάγκες.

7) ν' ἀποφεύγη ἐννοίες καὶ διδασκαλίες ἀνώτερες ἀπὸ τὴν ἀφομοιωματικὴ δύναμη τῶν μαθητῶν ἔξι χρόνων, παρουσιάζοντας τὸ καθεὶ σύμφωνα μὲ τὴν ψυχολογικὴ καὶ πνευματικὴ τους κατάσταση.

8) νὰ χρησιμοποίηση ὅσο γίνεται κοινὰ πανελληνία παιδικὰ στοιχεῖα — κοινωνικά, γεωγραφικά, γλωσσικά — γνώριμα σὲ κάθε παιδί.

9) ν' ἀποφεύγη κάθε δογματισμὸς, διδαχτικὴ τάση καὶ ἀμεση ἠθικολογία, δίνοντας τὴν ἠθικὴ διδασκαλία ἀδίαστα, καθὼς βγαίνει ἀπὸ τὴ ζωὴ.

10) ν' ἀφήση τις καθιερωμένες πιά πρότυπες, ἀρχοειδεῖς λέξεις, ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν ἐννοια τοῦ νέου βιβλίου. Γιατὶ αὐτὸ δὲ θὰ ἔχη σκοπὸ τις λέξεις παρὰ θὰ καθρεφτίσῃ τὴ ζωὴ καὶ τὴ γλῶσσα της, καὶ γι' αὐτὸ μόνο προτάσεις ὀλόκληρες θὰ παρουσιάζονται ἐξαρχῆς σ' αὐτό.

11) νὰ ξαναγυρίσῃ σὲ κάθε μάθημα στὰ ἤδη διδαγμένα, κιὰν εἶναι δυνατὸ σὲ κάθε μάθημα μαζί μὲ τὸ νέο νὰ ξαναπαρουσιάζονται ὅλα τὰ γνωστὰ ὡς ἐκεῖ γράμματα.

12) Νὰ κανονίσῃ τὴ σειρά τῶν διδασκόμενων γραμμάτων κατὰ τις φωνητικὴς τους κυρίως δυσκολίες.

13) νὰ θεμελιωθῇ στὴν προφορὰ τῆς ζωντανῆς γλώσσας.

14) νὰ καθρεφτίσῃ τὴ μητρικὴ γλῶσσα τῶν παιδιῶν.

15) νὰ δώσῃ τὴν ὀρθογραφία τῆς κοινῆς γλώσσας καὶ νὰ διδάξῃ τις ἀναγνωστικὴς της δυσκολίες.

16) Νὰ ἐλαττώσῃ τὴ διαφορὰ γραπτῶν καὶ τυπωμένων γραφικῶν συμβόλων χρησιμοποιώντας ἕνα διάμεσο κοινὸ τύπο ψηφίων.

Οἱ ἀρχές αὐτὲς εἶναι διατυπωμένες, ἄλλες τους, οἱ βασικώτερες, στὸ πρακτικὸ τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς ποῦ εἶδαμε, κι ἄλλες σὲ

«ὀδηγίες» ποῦ συντροφεύουν τὸ ἀλφαβητάριο, τὴν ἐκδοσὴ «βιβλίο τοῦ δάσκαλου»· μερικὲς τους μνημονεύονται καὶ σὲ μιὰ ὀμιλία τοῦ κ. Δελμούζου⁸², ὅλες τους ὅμως τις καταλαβαίνει εὐκολὰ καὶ ὁποῖος μόνον διάβασε προσεχτικὰ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο.

Εἶναι ὅλες τους ἀρετές — γιατί δύσκολο βέβαια ν' ἀρνηθῇ κανεὶς στὴν καθιεμιὰ τους αὐτῶν τὸ χαρακτηρισμὸ — καὶ βέβαια μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς δὲ λείπουν οὔτε ἀπὸ προγενέστερα ἀλφαβητάρια ἐλληνικά· εἶναι ὅμως οἱ περισσότερές τους γι' αὐτὰ νέες, καὶ μάλιστα νέες στὴν ὀργανικὴ ἐνότητα ποῦ παρουσιάζονται ἀναχωνεμένες τώρα. Οὔτε εἶναι ἴσως καμιὰ τους πρωτότυπη, ἀφοῦ ἄλλες τους εἶναι γιὰ τὰ ξενόγλωσσα ἀλφαβητάρια αὐθυπονόγητες καὶ μερικὲς τους ἐκεῖ τελευταῖα πρωτοδοκιμάστηκαν. Ἀποτελοῦν ὅμως γενικὰ γιὰ τὰ περισσότερά τους καὶ μὲ τὴν τωρινὴ τους σύνθεσιν ἕνα νεωτερισμὸ ποῦ ὀδηγεῖ τὸ ἐλληνικὸ ἀλφαβητάριο σὲ νέα ἐποχὴ, καὶ τοποθετεῖ τὸ τρίτο αὐτὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους, ὅπως καὶ τὰ ὅμοια ἢ ἀνάλογα ξένα, σὲ ὅσα ἀνακάλυψαν τὸ παιδί, στ' ἀλφαβητάρια ποῦ ἀνοίξαν τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ παιδιοῦ κόσμου στὴ χαρὰ καὶ στὴ ζωὴ, σ' αὐτὲς θυσιάζοντας ὅλες τις ἀτελείωτες, βαρετές, συχνὰ μακαρονίστικες πάντοτε ὅμως ἀπελπιστικὲς σειρὲς ἀπὸ λέξεις καὶ φράσεις μεθοδολογημένης καὶ διπλοζυγισμένης σοφίας καὶ δογματικῆς ἠθικολογίας μὲ τὰ ὀνά ἰα ἔφα — ὅς ἰς ἄς — ἰα μία ἄμα μιὰς μᾶς ὅμᾶς — αἶδιος, ἐλάϊνος αἶνος — κνήψ, κίς, ψίξ, σῆς, σῆς — ὀγγχος, ὀγγχος, κνήδη, κνώδαλον, βρωμα, θλάσις, θρίδαξ, τμήσις — ἔδδιξ, φλεγμίν, δρόψ, μάροπιτε, σφίγξ, κλώψ, ζβυχθηδόν — ὀροφῶς, λιμῶ, χοϊκός, χρυσομηλολόνηθιον — Ψαμμήνιτος, Ὀξος, Ψιχόμαχος, Ὀάμπολις — ὀ σκόμβρος εἶναι ἰχθύς, ἔυς θὰ εἶπη εὐγενής, ὀ ἀνχὴν τοῦ βοδὸς εἶναι ἰσχυρός, αἰ γλαῦκες φωνάζουν κουνιᾶου, οἱ πέροδικες κακκαβίζουσι καὶ τιτυβρίζουσι, ὀ σαλπικιτῆς ἔχει ἀννάγχην, ἠῶστόχησεν ὀ σκοπευτής, ἐξηνμενίσθη ὀ βασιλεύς, ἄμα οἱ τέτιγες ἀρχίζουσι νὰ τραγωδῶσιν, ἐκνήγησα ἕνα ταῶ, ὀ κωφὸς παρᾶς, αἰ πίνουσι εἶναι κογχύλαι — τλήμων, πλάστιγξ, φάλαγξ, φόρομιγξ, ἀγγίνοια, ξαντόν, θύρσος, ἀββᾶς, ρογαλισμός — τίμα τὰ ἰα, τὸ ψεύδεσθαι ἀλοχρόν, οἱ κακοὶ μαθηταὶ ἔχουσι τὰ βιβλία αὐτῶν ὀυπαρὰ κτλ. κτλ.

Βέβαια θὰ πρέπη καὶ στὸ ἀλφαβητάριο αὐτὸ νὰ ξεχωρίσῃ ὀ μελετητῆς του τις ἀρχές ποῦ ἀκολουθήθησαν ἀπὸ τὸν τρόπο καὶ τὴν ἐνδεχόμενὴ ἀποτυχία τῆς ἐφαρμογῆς τους· ἢ παραμικρὴ ὅμως σύγ-

⁸² Στὴν ἀνακεφαλαίωση ποῦ ἔκαμε στὸ συνέδριο τῶν ἐπιθεωρητῶν κλείνοντας τὴ συζήτηση γιὰ τὸ νέο ἀλφαβητάριο. Βλ. Ἐκπαιδευτ. ἐρευνητῆς (1919-20) ἀρ. 55.

κρίση μὲ τὰ παλιότερα καὶ νεώτερα ὅμοια νεοελληνικά ἔργα βεβαιώνει τὴν ἀπόσταση ποὺ τὰ χωρίζει, καὶ χωρὶς ἄλλο βρίσκονται μέσα του σελίδες ποὺ δὲν τίς παίρνει κανεὶς στύβοντας δλα τ' ἄλλα ἀλφαθητάρια μαζί.

Μὲ τὸ ἀλφαθητάριο τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, τὸ τρίτο τοῦ κράτους, χυμένο ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ Δελμούζου, σήμανε καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ὥρα νὰ χάσῃ τὸ πρῶτο τῆς σχολικὸ βιβλίο τὴν περιχαρακωμένη αὐτοτέλεια ἑνὸς ψεύτικου κόσμου ξερῶν ψηφίων, ποὺ καταντοῦσαν γιὰ συγγραφεῖς, δασκάλους καὶ μικρὰ παιδιὰ τυραννικὸς σκοπός· καὶ ἂν δὲ βρέθηκε, δείχτηκε ὅμως ὁ δρόμος ἑνὸς χαρούμενου παιδιάτικου κόσμου, ὅπου τὸ καθεὶ ποὺ θὰ διδαχτῆ κρύβεται καὶ χάνεται πίσω ἀπὸ διαλόγους καὶ μονολόγους, τίς περιγραφές καὶ τὰ τραγούδια τῆς ἱστορίας τῶν τριῶν παιδιῶν — ποὺ μέσα τῆς θὰ πρωτογνωρῶσιν οἱ μικροὶ ἀναγνώστες τὰ παράξενα αὐτὰ συμβολικὰ ψηφία καὶ θ' ἀγαπήσουν τὸ σχολεῖο, ποὺ τοὺς συνεχίζει μὲ τόσο ἀδιαίσθητη μετάβαση τὸ δικό τους μαγευτικὸ κόσμο.

Ἡ στάση τῆς ἐπιτροπῆς ἀπέναντι στὸ ἀλφαθητάριο αὐτὸ εἶναι θλιβερή, κι ὅπως καὶ νὰ εἶναι δὲ θυμίζει οὔτε στὸ παραμικρὸ κριτικὴ ἐπιστημονικὴ. Πῶς κάτι νέο, ἀληθινὰ νέο παρουσιάζεται ἐδῶ, σὰ νὰ τὸ διστάσῃ ἡ ἐκθεσὴ, μὰ οὔτε νὰ τὸ ἀναλύσῃ μπορεῖ, οὔτε καὶ νὰ πάρῃ θέση ἀπέναντί του. Μὲ τὸ νὰ ἔχη μάλιστα ἡ ἐπιτροπὴ μεταξὺ τῶν παιδαγωγῶν τῆς καὶ μέλος ποὺ ξέρει πολὺ καλὰ καὶ τῆς πειραματικῆς ἔρευνας τὰ τελευταῖα πορίσματα καὶ ὅλη τὴν τελευταία κίνηση γιὰ τ' ἀλφαθητάρια ἔξω στὴν ἐσπερία, δίνει τὴν τρομερὴ ὅσο καὶ ἀπροσδόκητὴ ὑποψία... πῶς νὰ τὸ πῶ;... πῶς ἡ ἐπιτροπὴ, τουλάχιστο μ' ἓνα τῆς μέλος, ἦταν πολὺ καλύτερα πληροφορημένη γιὰ τὴν ἀξία, τὴ σημασία καὶ τὴν πρόσκλιση τοῦ ἀλφαθηταρίου αὐτοῦ, ἀπ' ὅτι ἀφήνει τὸν ἀναγνώστη τῆς νὰ υποψιαστῆ καὶ νὰ φωτιστῆ. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, ἀντίθετα μὲ ὅσα ἄλλα ἀναγνωστικὰ εἶδαμε νὰ κρίνονται ἀμέσως παραπάνω, ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε νὰ κάμῃ πρώτη φερέ ἐδῶ μὲ κάτι σημαντικὰ νέο, καμωμένο σύμφωνα μὲ μελετημένο νεωτεριστικὸ πρόγραμμα.

Καὶ τὸ νέο αὐτὸ τὸ παρασιωπᾷ τὸ βλέπει ἢ καὶ δὲν τὸ βλέπει, μὰ δὲν τὸ κρίνει. Καθὼς στὴν κρίση τῆς γιὰ τὴ νέα σχολικὴ γλῶσσα τὴν εἶδαμε νὰ δείχνῃ ἀφάνταστὴ ἀδυναμία νὰ ὑψωθῆ σὲ γενικότητα καὶ νὰ κρίνῃ τὴ γλωσσικὴ καινοτομία, καὶ ἀντὶς αὐτὸ ξεθύμανε στὶς μικρόλογες καὶ συχνὰ μπαγιατιασμένες, μὰ πάντοτε ἄστοχες παρατηρησοῦλες ποὺ ἔχουν πλημμυρισμένη τὴν ἐκθεσὴ τῆς, ἔτσι καὶ ἐδῶ:

Ἄντὶ νὰ κρίνῃ, ἀκόμη καὶ νὰ ἐπικρίνῃ τὸ νέο τρόπο ποὺ ἐπιχείρησαν οἱ συντάχτες τοῦ ἀλφαθηταρίου νὰ λύσουν ὅσα δυσκολόλυτα πολλαπλὰ προβλήματα παρουσιάζει ἡ σύνταξη ἑνὸς τέτοιου βιβλίου, οὔτε κανένα ἀπολύτως πλεονέκτημα δὲ βρῆκε, οὔτε τίποτε νέο ποὺ ν' ἀξίζῃ τουλάχιστο νὰ χτυπηθῆ. "Ὅλα του κακὰ καὶ στραβά ἐκτὸς ἀπ' ὅτι θὰ τὸ δῆ θεοφάνερο καὶ ὁ πιὸ ἀνίδεος ἀναγνώστης, ἐκτὸς ἀπ' ὅτι χρωστᾷ τὸ ἀλφαθητάριο... στὸ ζωγράφο του, στὸν τυπογράφο... καὶ στὸ χαρτοπώλη: «ἀπὸ ἀπόψεως χάρτου, εἰκόνων καὶ ἐκτυπώσεως τὸ Ἄλφαθητάριον τοῦτο εἶναι ἐξαιρετικόν, ἀλλ' ἀπὸ ἀπόψεως γλώσσης, περιεχομένου καὶ μεθόδου εἶναι τοῦναντίον ὅλως ἀκατάλληλον, ὅπως χρησιμοῦση πρὸς μόρφωσιν ἑλληνοπαίδων· διότι ὑπηρετεῖ εἰς τὸν αὐτὸν γλωσσικὸν καὶ ψυχικὸν ἐκχυδαισμόν, εἰς ὃν καὶ τὰ ἤδη ἐξετασθέντα ἀναγνωστικὰ» (σ. 133).

Οὔτε καν φαίνεται νὰ πῆρε εἶδηση γιὰ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἔκαμε τὸ ἀλφαθητάριο στὸν κόσμο, ἀκόμη καὶ ἔξω, οὔτε νὰ παραξενεύτηκε, γιὰτὶ ἀγαπήθηκε τόσο γρήγορα ἀπὸ τὰ παιδιά, πῶς ἐπιβλήθηκε σὲ ὄσους δασκάλους τὸ δίδαξαν, μὲ τίς ἐπιφυλάξεις ποὺ εἶχαν πρὶν, καὶ γιὰ ποῖο λόγῳ δὲν ἔδωσε λαβὴ στὶς πολεμικὲς ποὺ μᾶς συνήθισαν τ' ἄλλα ἀναγνωστικὰ. Ἀπεναντίας ἡ ἐπιτροπὴ φαντάζεται πῶς «δικαία καὶ εὐλογὸς εἶναι ἡ κατὰ τῶν τοιούτων βιβλίων δυσφορία καὶ ἐξεγερσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» (σ. 135).

Περιορίζεται νὰ συνάξῃ στοιχεῖα γιὰ τὸ κάψιμό του, ποὺ νὰ δικαιολογήσουν τὴ μεσαιωνικὴ τῆς ἐτυμηγορία, καὶ κορυφώνεται ἡ κρίση τῆς σὲ μιὰ ἀπροσδόκητὴ γνώμη γιὰ τὸ τί θὰ συμβολίσῃ ὁ γάιδαρος. Ὁ γάιδαρος δὲ λείπει βέβαια οὔτε ἀπὸ τὰ ξενόγλωσσα ἀλφαθητάρια καὶ ἀναγνωστικὰ οὔτε ἀπὸ τὰ δικὰ μας τὰ παλιότερα. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὸν τρόπο ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὰ ξένα βιβλία, σὲ μᾶς ἦταν ἓνας ἀνούσιος, ψόφιος, ὀκνηρὸς, ἀνάλγητος, μώνυχος, λακτίζων καὶ δάκνων, δόλιος ὄνος, μὲ κεφαλὴ «πυραμιδοειδῆ», πρόσωπο «σαρκῶδες», χεῖλη «παχέα καὶ τὸ ἄνω προκρεμώμενον τοῦ κάτω» καὶ φωνὴ «βαρύτονον, ἣτις καλεῖται ὀγκηθμός» — ἓνας ὄνος τέλος πάντων ποὺ μόνο ὅταν μένη ἄγριος εἶναι «εἰς ἄκρον φιλελεύθερος» (Παπαμάρκου, Ἄναγν. Ι' 1909, σ. 97). Τώρα ὅμως ποὺ ὁ ὄνος αὐτὸς ξαναζωντάνεψε στὸ καινούριο ἀλφαθητάρει κι ἔγινε σωστὸς γάιδαρος, καὶ ποὺ χωράτεύει μάλιστα μὲ μιὰ κότα, πείραξε τὰ νεῦρα τῆς ἐπιτροπείας. Καὶ γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ διπλὴ ἐκδίκηση προτείνει καὶ λέει, πῶς «ὁ γάιδαρος... καταντᾷ τὸ σύμβολον τῆς διὰ τῶν βιβλίων τούτων (τῶν νέων ἀναγνωστικῶν μαζί μὲ τὸ ἀλφαθητάριο τοῦ 1918) ἐπιχειρου-

μένης γλωσσικής, καλαισθητικής και φρονηματιστικής αναγεννήσεως τοῦ ἔθνους» (σ. 134-135). Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ στ' ὄνομά της ζητεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ κατῆ τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ 1918 θὰ ἐξεταστοῦν παρακάτω. Ὅσο γιὰ τὸ τί εἶναι δίκαιο νὰ συμβολίσῃ ὁ καθημένος ὁ γάιδαρος θὰ παρακαλέσω τὸν ἀναγνώστη ν' ἀναβάλῃ τὴν κρίση του, ὥσπου νὰ διαβάσῃ ὡς τὸ τέλος τὴς ἐξηγήσεις τῆς μελέτης μου αὐτῆς.

Γιὰ τοιοῦς λόγους πρέπει νὰ κατῆ τὸ νέο ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους.

Ἡ «ἐπιτροπεία» καταδίκασε τὸ ἀλφαβητάριο γιὰ τριπλοῦς λόγους: γιὰ τὴ χυδαία γλῶσσα του, γιὰ τὸ περιεχόμενό του, ποὺ ἀντὶς νὰ μορφώσῃ «ἐκχυδαίξει» τὴν ψυχὴ, καὶ γιὰ τὰ μεθοδολογικὰ λάθη του, τὰ «πάμπολλα» καὶ «σπουδαιότατα». Θὰ ἐξετάσω ἐδῶ μόνο τὰ δύο τελευταῖα. Γιὰ τὴ γλῶσσα του παρατηρῶ μόνο πῶς τόσο τὸ εἶχε νιώσει πιά ἡ κοινὴ συνείδηση, πῶς ἀπὸ τὴν κρύα γλῶσσα τῶν ἐπίσημων ἀλφαβηταρίων δὲν ἔβγαινε προκοπὴ, ὥστε ἔχομε τὰ τελευταῖα χρόνια γιὰ ποικίλους σκοποῦς (γιὰ ξενοφώνους καὶ στρατιῶτες), ἀπὸ ἰδιῶτες, δασκάλους καὶ ἄλλους, διάφορες προσπάθειες νὰ συγγράψουν ἀλφαβητάρια μὲ ἀνθρωπινώτερη γλῶσσα.

Σημειῶνω ἐδῶ ὄσα ξέρω, μαζί μὲ μερικὰ παραδείγματα: Β. Λ α σ κ α ρ ἰ δ ο υ (= Ἀγοραστοῦ), Ἀλφαβητάριον. Μακεδονικὴ βιβλιοθήκη, ἀρ. 2. Μοναστήρι 1918, 40 σελ. (β' ἐκδ. 1912. 42 σελ.)—«νὰ ἓνα πιάτο μὲ σῦκα· ἐγὼ ἔφαγα ἓνα σῦκο ἀκάμωτο· ἔκαμα πολὺ κακά, ἢ μητέρα μὲ μάλωσε» (σ. 36).

Γ. Κ. (=Κοσμᾶ Μιχαηλίδη), Ἀλφαβητάριον μικρὸν. Παιδικὴ βιβλιοθήκη ἀρ. 1. Πόλη 1911, 31 σελ. + «ὁ Θεὸς ἔκαμε ὄλα ὄλα, τὸ γατάκι, τὸ ἀρνάκι, τὸ ἀλογατάκι, τὸ ἐλάφι, τὸ ψαράκι, ὄλα τὰ ζῶα, ὄλα ὁ Θεὸς τὰ ἔκαμε Ἀγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος Σαβαῶθ» (σ. 19).

Κ ο σ μ ᾶ Μ ι χ α η λ ἰ δ ῆ. Πρότυπον ἑλληνικὸν ἀλφαβητάριον. Σμύρνη 1913, 32 σελ.—«νὰ ἓνα ψάρι, τί μάτι, τί λέπι! διαπῶ πολὺ. Ψωμᾶ φέρε ἓνα ψωμί. τὸ ψάρι θὰ φάγω ψητό. μαμὰ κόψε λίγο ψωμί» κτλ. (σ. 23).

Ν. Γ ρ η γ ο ρ ἰ ᾶ δ ο υ, λοχαγοῦ πεζικοῦ. Πῶς οἱ στρατιῶται μου μαθαίνουν γράμματα. Ἀλφαβητάριον ἐνηλίκων. Διὰ στρατιώτας καὶ νυκτερινὰς σχολὰς. Ἀθήνα 1915, 24 σελ. Κατὰ τὸ συγγραφέα, τὸ ἀλφαβητάριό του «δὲν ἔχει καμμίαν λέξιν, διὰ τὴν ὁποίαν ν' ἀπαιτῆται γλωσσικὴ ἐρμηνεία... Δὲν ἔχει οὔτε μὲ ἴα οὔτε μὲ φᾶ σχέσιν...» (σ. 3),—«ἡ ὑγεία τοῦ στρατιώτου εἶναι τὸ πλεον πολῦτιμο πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Ὁ Ἀντώνης δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ λεπτά... Ψάρια ἔχουν ἢ θάλασσα, τὰ ποτάμια καὶ ἢ λίμνες» (σ. 16-17).

Α. Ἡ ἔκθεσι καταδικάζει τὰ ἀφθονώτατα μεθοδικὰ λάθη (σ. 141) ποὺ κάνουν τὸ βιβλίον «ὄλως ἀκατάλληλον» (σ. 133), ἀπὸ αὐτὰ ὅμως ἀναφέρει «ἵνα μὴ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας» καθὼς λέει, τ' ἀκόλουθα, ποὺ μαζί μὲ τὰ ὅμοια τοὺς «εἶναι, ὡς γνωστόν, διὰ τὸ ἀλφαβητάριον σπουδαιότατα» (σ. 141):

α) διδάσκει τὰ νέα γράμματα χωρὶς μέτρο: «ἄλλοτε ἓν νέον γράμμα, ἄλλοτε δύο καὶ ἄλλοτε τρία».

Κανονικὰ διδάσκονται σὲ κάθε νέο μάθημα—ἀπὸ τὸ πρῶτο μάλιστα, ἀντίθετα μὲ ὅ τι γίνονταν ὡς τώρα—ἓνα μονάχα νέο γράμμα, κάποτε (σπάνια) καὶ ἓνα κεφαλαῖο μαζί του, ἀπὸ κεῖνα ποὺ μοιάζουν μὲ τὸ ἀντίστοιχό τους μικρό. Πρῶτη ὅμως καὶ ἀπαραίτητη βᾶσι τοῦ βιβλίου μπῆκε, καθὼς εἶδαμε, νὰ δώσῃ μιὰ διήγησι ἀδιάκοπη, χωρὶς τίποτε περιττὸ καὶ μὲ καμιάν ἀνοσιὰ ποὺ νὰ χαλνᾷ τὴν ὁμορφίαν τῆς ἱστορίας. Γι' αὐτὸ ὅμως, καὶ ἐπειδὴ στὰ πρῶτα μαθήματα ἦταν ἀδύνατο, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν εἰκόνων, νὰ τὸ πετύχωμε πάντοτε, παρουσιάστηκε—ὑστερ' ἀπὸ πολλὰς μάταιες προσπάθειες—ἡ ἀναπόδραστη ἀνάγκη νὰ δοθοῦν ἐλάχιστες φορὲς περισσότερα ἀπὸ ἓνα νέο γράμμα (συνήθως κεφαλαῖο τὸ δεύτερο, ὅμοιο μὲ τὸ ἀντίστοιχο μικρό του). Ἔτσι στὰ πρῶτα 21 μαθήματα διδάσκονται μὲ τὴ σειρὰ στὸ καθένα τ' ἀκόλουθα γράμματα: α—λ—γ—ε—μ, η—ρ, Ρ—ν—β, ο—φ—σ, ι, Β—δ—ια—ω—ζ—π—υ—θ—τ—ου—κ.

Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα ἀπὸ τὸ νέο ἀλφαβητάριον καὶ τὰ παλιότερα ἐγκριμένα δείχνουν τὰ προτερήματα τοῦ συστήματος ποὺ ἐφαρμόστηκε. Παραθέτω ἀπὸ τὸ καθένα τους, σὲ τρεῖς χωριστὰς σειρὰς, τὰ μαθήματα 4., 6. καὶ 20. Ἀπὸ τὰ παλιότερα ἀλφαβητάρια παρουσιάσω ἐδῶ τὰ 8 ποὺ πουλοῦνται ὡς σήμερα καὶ ποὺ εἶναι τὰ περισσότερά τους τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ παλιά.

ὄτα ὄρα τὰ ἴα τὰ ὄτα

γάτα ὄρα ὄτα τὰ ἴα τὰ φῶτα

βέλη βαθὺ βαρὺ βαφή βῆμα βοή βοῶ, βῆμα ταχύ, σῶμα βαρὺ, βαφή κακὴ
(Ἀλφαβητάριον Παπαμάρκου)

μάτι τίμα τὰ ἴα τὰ μάτια ἄτιμα τίμα ταμίας ὅς μῦς

ἀκάτι τὰ ἀκάτια τὰ κύματα μιὰς πάπιας τὰ κακὰ παπία κίκι τὰς
κακὰς πάπιας

βέλη τὸ βέλος τὰ βέλη· τὸ βυτίον τὰ βυτία τὸ βάρος τὰ βάρη τὸ κιβώ-
τιον τὰ κιβώτια τὸ βῆμα τὰ βήματα τὸ βελανίδι τὰ βελανίδια βῶλος
βάτος βοσκὸς
(Ἀλφαβητάριον Οἰκονόμου, 1916)

νῶτα νινὶ τὰ ὄτα τὰ νῶτα

δῶρα δίδω δῶρα τὰ ὠὰ τὰ νῶτα τὰ ἴδια δῶρα

ψάρι ψαλίδι ψάθα ψιλή ψάρια ψητὰ ψωμί ἀπόψε ὀψόνια ὄψιμα
ὀπωρικά λεμόνι διὰ τὸ ψάρι ἢ ψυχὴ τὰ ψύχη
(Ἀλφαβητάριον Σακελλαροπούλου, 1915)

οἷς ἢ οἷς οἷς ἰοῖς ὄρος

πῦρ πῦρ τὸ πῦρ ποτὸν τὸ ποτὸν πόνος ὁ πόνος τόπος ὁ τόπος
ζυγὸς ἢ ζυγὸς ζυγὸς ἢ ζυγὸς ζύμη ἢ ζύμη ζώνη ἢ ζώνη τὸ ζῶον τὰ
ζῶα τὸ ζίζυφον ζυμώνω ὁ λύκος ἔφαγεν ἓν ζῶον
(Ἀλφαβητάριον Βρατσάνου, 1915)

ἡνία ἴον ἴα ὠὰ ἡνία

οἶνη ὄρη ὄρα ἄρη ἄνω νοῶ ἴα ὄνι ἡνία ὁ ἄρη ἢ ὄρα ἢ οἶνη
ζυγὸς ζύμη ζώνη ζῶον ζωμὸς ζάλη ζητῶ ζίζυφα ἢ καλὴ ζύμη ἢ
μεγάλη ζώνη ποτίζω τὰ ζῶα ὁ λαγὸς ἔφαγε τὰς οἰζας ἢ μήτηρ ἐζύμωσε
ἐζήτησα τὸν ζυγόν
(Ἀλφαβητάριον Ἀρσένη, 1915)

ὠδὸν ὠδὸν ὠὰ ὠδὸν ὠὰ ὄνι ἴα ἴον

παπὶ πιπὶ παπὶ ποτὰ τὸ παπὶ τὸ ὄνι τὰ ποτὰ πίνω πονῶ

ψυχή ψυχή ψωμί ψήνω ψάθα ψίχα ψάρι δισπῶ δίπρα ὕψη ἡ ψυχή
 τὸ ψάρι τὸ ψωμί ψάρι μέγα ψάθα καλή ψήνω ψωμί
 (Ἄλφαβητάριο Μακρυναίου, 1916)

ζωή ἡ ζωή ζῆ ἡ ζωή ζῆ
 ῥίζα ἡ ῥίζα ζωή νά ἴα νά ἡ ῥίζα ἡ ῥίζα ζῆ
 φυτὰ νά φυτὰ ἡ ροδῆ ἡ συκῆ τὰ φυτὰ ζῶσι με νερό ῥοφᾶ ἡ ῥίζα ῥοφᾶ
 τὸ νερό πόσα ζῶα ζῶσι με φυτὰ φέρε φυτὰ διὰ τὰ ζῶα
 (Ἄλφαβητάριο κράτους 1910)

μάτι τί ζῶα! τί γάτα! τί μάτι! τί γατί
 πανί ποπῶ πανί τί πανί!
 πεδιάς ἄς πᾶμε ἔως πέρα πεδιάς ἡλιος ἔξοχή ἄς πᾶμε σέ ἔξοχή! νά
 μία πεδιάς! πέρα ἔως πέρα τί μεγάλη! τί καλή! πόσα φυτὰ! νά ὁ ἡλιος
 ὑψηλά!
 (Ἄλφαβητάριο κράτους 1914)

πίτα μὰ τί νά μάνα πίτα! μὰ τί πίτα!
 ζῶα ζῶο μόνα μαζί ζῶα τὰ ζῶα τὸ ζῶο νά τὰ ζῶο νά τὰ ζῶα! τὰ
 ζῶα νά τὰ ζῶα μαζί!

χῆνα ἡ χῆνα νά ἡ χῆνα με τὰ χηνάκια! νά ἕνα χηνάκι! μητέρα θέλω
 νά ἔχω μιὰ χῆνα. πολὺ καλά· γιατί ὄχι; τί θὰ χάσω; θὰ δώσω. δύο παπιά
 νά πάρω μιὰ χῆνα. τί χαρά! τί χαρά! θὰ ἔχω μιὰ χῆνα! χῆνα! χῆνα! θὰ λέω
 ἔλα δῶ φάγε λάχανα· λίγο σέλινο, λίγο καρῶτο.
 (Ἄλφαβητάριο Παπαμιχαήλ 1917, δημοτικῆς)

ἔ, ἔλα! ἔλα! γάλα!
 Ρῆγα, Ρῆγα! ἔ Ρῆγα! μῆλα! ἔλα!
 κ ο ὄ κ ο υ.—«κούκου! κούκου!» ἄκουσε ἡ Βάσω μιὰ φωνή. «κούκου!»
 φώναξε μιὰ φωνή πίσω ἀπὸ τὸ καλύβι. ἡ Βάσω κίνησε νά πάη κατὰ τὸ
 καλύβι. «κούκου!» ἄκουσε τότε μιὰ φωνή πίσω ἀπὸ τὴ συκιά. ἡ Βάσω κίνησε
 τότε νά πάη κατὰ τὴ συκιά. «κούκου!» ἀπὸ τὴ συκιά, «κούκου!» ἀπὸ τὸ
 καλύβι, πού νά πάη Βάσω; «κούκου! κούκου!» ἔλατε πιά! δὲ θὰ φᾶμε!»
 φώναξε ἡ μητέρα μέσα ἀπὸ τὸ καλύβι. «κικιρίκου! κικιρίκου!» φώναξε τὸ
 κοκοράκι. σά νά ἔλεγε: «μεσημέρι! μεσημέρι! ὦρα νά φᾶμε!»
 (Ἄλφαβητάριο κράτους 1918)

Μία ματιὰ μόνο στὸ συγκριτικὸν αὐτὸ πίννακα δείχνει τί κατώρ-
 θωσε ὕστερα ἀπὸ τόσες προσπάθειες μάταιες τὸ τελευταῖο ἄλφαβη-
 τᾶριο τοῦ κράτους. Ἐνῶ ὅλα τὰ παλιότερα ἄλφαβητᾶρια τῆς καθα-
 ρεύουσας στὸ εἰκοστὸ ἀκόμη μάθημα, ὅταν δηλαδὴ τὸ παιδί ξέρη
 πιά ὀλόκληρο περίπου τὸ ἄλφάβητο, μόλις κατορθώνουν νά τοῦ
 δώσουν ἀνούσιους συνδυασμοὺς λέξεων (βαφή κακή, ψάθα καλή,
 ἐζήτησα ζίζυφα) ἢ καὶ φράσεις πού τάχα «προσφέρουσιν μόρφωσιν
 εἰς τοὺς παῖδας» καθὼς ἡ ῥίζα ῥοφᾶ νερό, τὸ ἄλφαβητᾶριο πού προσ-
 πάθησε «ν' ἀνακαλύψῃ τὸ παιδί» καὶ πού πρόκειται νά καῖ, φτάνει
 γοργὰ ὕστερ' ἀπὸ τὶς βασικὲς δυσκολίες τῶν πρώτων πρώτων μαθη-
 μάτων σὲ χαριτωμένες ἱστορίτσες καθὼς τὸ «κούκου», πού καὶ αὐτὲς
 δὲν εἶναι ξεκάρφωτες συνήθως μέσα στὸ βιβλίον, παρὰ συναπαρτίζου-
 ν μέρους τῆς ἱστορίας του.

Καὶ νά σημειωθῇ καὶ τὸ ἄλλο: Πὼς τὴν ἀρχή: ἕνα γράμμα σὲ
 κάθε νέο μάθημα, δὲν τὴν ἀκολουθοῦν αὐστηρά, γιὰ νά περιοριστῶ
 στὴ δική μας φιλολογία, οὔτε τ' ἄλλα ἄλφαβητᾶρια, ἀφοῦ ὁ Παπα-

μάρκος, ὁ Σακελλαρόπουλος καὶ τὸ α' τοῦ κράτους διδάσκουν—μὲ
 τὸ δίκιο τους—δύο γράμματα στὸ πρῶτο ἤδη μάθημα ι α, ὁ Μακρυ-
 ναῖος καὶ ὁ Ἀρσένης τρία, ι, ο, ν, ὁ Βρατσάνος ι, ο, ν, στὸ 1. καὶ σ, ς
 στὸ 3., τὸ β' τοῦ κράτους γ, α, τ στὸ 1. καὶ ζ, ω στὸ 3., ὁ Οἰκονό-
 μου ι, α στὸ 1. καὶ ν, ς στὸ 2.

Στ' ἄλφαβητᾶρια αὐτὰ ἔχομε θησαυρισμένους τοὺς καρποὺς ἐπί-
 πονης καὶ πολύχρονης ἐργασίας ἐκείνων πού δείχτηκαν ἢ θεωρήθη-
 καν οἱ καταλληλότεροι νά γράψουν τὸ πρῶτο ἀναγνωστικὸ τῶν
 ἑλληνόπαιδων, καὶ τὰ γνωστότερα ὀνόματα παιδαγωγῶν πού πῆραν
 σὲ περασμένα χρόνια τ' ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἀξιώματα. Ἡ ἐπιτροπὴ
 εἶχε τὴν ὑποχρέωση νά δηλώσῃ ἂν θεωρῆ πρόοδος ὅ τι παρουσίασε
 τὸ νέο ἄλφαβητᾶριο. Ἄν ὄχι, τότε ἀλλάζει Ἄν ναί, μένει πάντοτε
 συζητήσιμο μήπως δὲ θὰ μπορούσαμε νά φτάσωμε στὸ ἴδιο ἀποτέ-
 λεσμα χωρὶς τὴν ταυτόχρονη διδασκαλία δύο νέων ψηφίων (λ. χ. τοῦ
 μ, η στὸ 5. μάθημα), κι ἐπιτέλους τὸ δέχομαι πρόθυμα πὼς ἐπιδειώ-
 τεροι συγγραφεῖς θὰ δείχνονταν καὶ σ' αὐτὸ ἰκανώτεροι. Ὡστόσο τὸ
 périssé la France plutôt que les principes δὲν εἶναι ὁ καλύτερος
 ὁδηγὸς γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς, καὶ νομίζω πὼς σὲ ἔργο μὲ τόσο
 πολλαπλὲς δυσκολίες, πού ὁ συγγραφέας του θὰ ὀδηγηθῆ βέβαια καὶ
 θὰ φωτιστῆ ἀπὸ ὀρισμένες ἀρχές, χωρὶς ὅμως νά τὸ θυσιάσῃ σὲ καμία,
 δὲν μπορεῖ ὁ κριτῆς νά ταμπουρώνεται πίσω ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ ἀρχή
 καὶ ν' ἀξιῶνῃ μὲ στυγνὴ αὐστηρότητα τὴν πιστότατη ἐφαρμογὴ τῆς,
 τρομοκρατώντας τοὺς συγγραφεῖς καὶ ξεγελώντας τοὺς ἀναγνώστες
 του μὲ τὴν καταπάτηση «σπουδαιωτάτων μεθοδικῶν σφαλμάτων».

β) διδάσκει μικρὰ καὶ κεφαλαῖα μαζί.

Σ' αὐτὸ παρατηρῶ πὼς κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ λάθος σπουδαιό-
 τατο μεθοδικό, καθὼς φαντάζεται ἡ ἐπιτροπὴ, ἡ συνδιδασκαλία τῶν
 κεφαλαίων μὲ τὰ μικρὰ, ὅταν γίνεται μὲ τὸν τρόπο πού ἐφαρμόστηκε
 στὸ ἄλφαβητᾶριο: Προτιμήθηκαν γιὰ τὴν ἀρχὴ τὰ κεφαλαῖα ἐκεῖνα
 πού μοιάζουν μὲ τ' ἀντίστοιχὰ τους μικρὰ, καὶ ἀκριβῶς ἡ διάμεση
 γραφὴ πού δοκιμάστηκε στὸ ἄλφαβητᾶριο, προσεγγίζοντας κάπως τὰ
 τυπωμένα ψηφία στοὺς τύπους τῆς γραφῆς, ἔκαμε τὴν ὁμοιότητα
 μεταξύ τους μεγαλύτερη καὶ αὐξήσε καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν κεφαλαίων
 πού μοιάζουν μὲ τὰ μικρὰ τους.

Ἔτσι σὲ τὶς 32 πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου, ὅπου διδάσκονται σὲ
 27 πινακίδες ὅλα, καὶ τὰ 24 γράμματα, καὶ ἀκόμη τὸ ου, αι, ει, δίνον-
 ται καὶ τρία—μόνο τρία κεφαλαῖα—τὸ Ρ, Β, Π, καὶ τὰ τρία τους
 ἀρκετὰ ὅμοια μὲ τ' ἀντίστοιχα μικρὰ. Καὶ παρακάτω πάλι, σὲ

σελίδες 33-48 ἔχομε πάλι δύο μόνο κεφαλαῖα, τὸ Κ καὶ τὸ Χ — σὲ μαθήματα ξεχωριστά, πού καθὼς ἔγινε καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Π, δὲ διδάσκουν τίποτε ἄλλο καινούριο — ὅλα τους ὅμοια περίπου μὲ τ' ἀντίστοιχὰ τους μικρὰ (ἔτσι καὶ τὰ Τ, Ε, Φ πού παρουσιάζονται λίγο παρακάτω). "Όλα σχεδὸν τὰ κεφαλαῖα αὐτά, τὰ πρῶτα πού διδάσκονται, πρωτοπαρουσιάζονται καὶ ξαναέρχονται συνήθως σὲ ὀνόματα κύρια — ἔτσι ὁ Ρήγας καὶ ἡ Ρήγα, ἡ Ρόδω ἢ ἀγελάδα, ἡ Βάσω, τὸ σκυλί ὁ Βελῆς καὶ ὁ Πάνος τὸ ἄταχτο παιδί, ὁ Κοκκίνης καὶ ὁ Καράς, τὰ βόδια πού ὀργώνουν, ὁ Κανέλης ὁ μανάβης, ἡ κυρὰ Χάιδω μὲ τὴν ψιψίνα, τὴ Χιόνα (ἐξαίρεση κάνει μόνο τὸ «Καράβι καραβάκι» ἀρχίζοντας τὸ γνωστὸ λαϊκὸ ποιηματάκι). "Ετσι ὅμως κερδίζομε τ' ἀκόλουθα σημαντικώτατα γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ βιβλίου μας: α) ζωντανεύει περισσότερο ἢ διήγηση, β) γίνεται δυνατὸ νὰ ἔχωμε καὶ διάλογο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας, πού μᾶς παρουσιάζει μὲ τὴ σειρά ὅλους τῆς τοὺς ἥρωες, ἀνθρώπους καὶ ζῶα, καὶ γ) ἐλαφρώνεται σημαντικὰ τὸ παρακάτω κείμενο ἀπὸ τὴν ὀχληρὴ καὶ σαχλὴ ἐπισώρευση τῶν κεφαλαίων πού βρισκομε σὲ ὅλα τ' ἀναγνωστικά. Τὰ παρακάτω παραδείγματα δείχνουν καλύτερα αὐτό. "Ας προσέξῃ ἀκόμη ὁ ἀναγνώστης πῶς καὶ ἐδῶ συνυφαίνονται στὸ νέο ἀλφαβητάριο τὰ πολλὰ κύρια μέσα στὴν ἱστορία του χωρὶς νὰ τὴ χαλάσουν, καὶ ὕστερα πῶς ἀκόμη καὶ τὰ δύο προτελευταῖα ἀναγνωστικά, τοῦ 1914 καὶ μάλιστα τοῦ 1917 (τῆς δημοικῆς), μαζί μὲ τὴν ἀπλούστερη γλῶσσα τους κάνουν τὴν προσπάθεια νὰ ζωντανέψουν τ' ἀνοικονόμητα ἀκόμη γιὰ τοὺς συντάχτες τους κύρια ὀνόματα:

Ἄθηνᾶ, Βίος, Γοργίας... Θεανῶ, Ἰάσων... Πίνδαρος, Ρωξάνη... Τίμων, Ὑγῖνος, Φωκίων, Χαρίτων, Ψελλός, Ὀρίων (Παπαμάρκου σ. 18).

Παγασαί, Πολύβιος, Πουλόπουλος, Διαμάντω, Δωριεύς, Ρήνεια, Φιλοποίμην, Ἐρέχθειον, Σοῦθος, Τάρας, Ζεῦξίς, Ὑάμπολις, Ὑόρη, Ὑψοῦς, Ψαμμήνιος, Ψυχόμαχος, Ψωφίς, Ψαμμαθοῦς, Ὠγγυία, Ὠλιάρος, Ὠλενος, Ὠξος. (Οἰκονόμου σ. 21 ᾶ).

Ἰδῆ, Ἰος, Ἰωάννης... Γεώργιος, Γορτύνιος, Γοργῶ... Ψαρά, Ψυτάλεια, Ψωφίς... Ὠρωπός, Ὠλιάρος... Ἡ Κῶς εἶναι πατρὶς τοῦ Ἰπποκράτους (Βρατσάνος σ. 35).

Ὁ Ξενοφῶν ἦτο σοφὸς ἀνὴρ... ὁ Σόλων ἦτο σοφὸς ἀνὴρ... ἡ Ὠλιάρος εἶναι νῆσος (Μακρυναῖος, σ. 38).

Φίλοι τοῦ Ὄθωνος εἶνε ὁ Τάκης, ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἰάσων... Ὁ Ὄθων ἔχει δύο ἀδελφούς, τὸν Βύρων καὶ τὴν Ρωξάνην... Ὁ πατὴρ τοῦ Λουκᾶ λέγεται Ξενοφῶν, ἡ μήτηρ του Ζωή. Ὁ Λουκᾶς ἔχει δύο ἀδελφούς τὸν Ἡλίαν καὶ τὸν Δῆμον καὶ μίαν ἀδελφὴν τὴν Ἄνναν (Κράτους 1910, σ. 23).

Ζωὴ Βασιλάκου, Σοφία Δημουλά, Εὐθυμία Λυκίδου, Ὑπατία Μεταξᾶ, Ξένη Φιλικοῦ, Ἄννα Θέμου, Γεωργία Νικήτα, Εὐθυμία Ψαρᾶ, Ρωξάνη Χαρίτου, Ὠριγένης καὶ Σάββας Ξενοφῶντος. Ἡ Ζωὴ Βασιλάκου, ἡ Σοφία Δημουλά, ἡ Ξένη Φιλικοῦ, ἡ Ὑπατία Μεταξᾶ καὶ ἡ Εὐθυμία Λυκίδου εἶναι φίλοι. Πάν-

τοτε θὰ τὰς ἴδῃς μαζί. Ἰδίως ἀρέσει εἰς αὐτὰς νὰ περιπατοῦν μαζί. Κάποτε καλοῦν καὶ ἄλλας φίλας των, τὴν Ἄνναν Θέμου, τὴν Γεωργίαν Ψαρᾶ καὶ τὴν Ρωξάνην Χαρίτου... (Κράτους 1914, σ. 24 ᾶ).

Θὰ σᾶς πῶ μὲ ποιά παιδιὰ παίζομε μὲ τὴ Θώμη, τὴ Ροδόπη, τὸν Ὄθωνα καὶ τὸ Βασιλάκη, τὰ ξαδέρφια μας. Ἡ Θώμη, ἡ Ροδόπη καὶ ἐγὼ κάνομε ψωμάκια ἀπὸ ἄμμο. Ὁ ἀδελφός μου, ὁ Ὄθωνας καὶ ὁ Βασιλάκης παίξουν τὸ κυνηγητὸ καμμιά φορὰ ἡ Ροδόπη δὲν ἔρχεται μὰ ποτε δὲ λείπουν οἱ φίλες μου, ἡ Κική τοῦ Χωραφᾶ καὶ ἡ Τασούλα τοῦ Ψαρᾶ. Τῆς Κικῆς τῆς ἀρέσει πολὺ ὁ χορὸς. Ἡ Τασούλα ξέρε νὰ κάνει ἀπὸ ἄμμο φούρνους. (Παπαμιχαήλ, 1917, σ. 29).

τὰ κ ἄ λ α ν τ α. — Γιατί μαζεύτηκαν τόσα παιδιὰ στὴν κάμαρα τοῦ Ρήγα; Νὰ ὁ Γιώργος καὶ ὁ Πέτρος, νὰ ὁ Χρῖστος, ὁ Μῆτσος, καὶ ἄλλοι πολλοί. Δὲ λείπει κανένας φίλος τοῦ Ρήγα. Ὡς καὶ ὁ μικρὸς Ἡρακλῆς εἶναι ἐκεῖ. Γιατί μαζεύτηκαν τόσα παιδιὰ στὴν κάμαρα τοῦ Ρήγα; Δὲν ἀκοῦτε πῶς χτυποῦν; Τράπ, τράπ... Ἄλλοι... Ἄλλοι... Ὅλοι δουλεύουν... Εἶναι παραμονὴ τῆς πρωτοχρονιάς. Φτιάνουν τὴν Ἄγια-Σοφιά... Μ' αὐτὴ θὰ πᾶνε ἀπόψε στὰ σπῖτια τους, νὰ τραγουδήσουν τὰ κάλαντα... (Κράτους 1918, σ. 69). —

Παραθέτω ἀκόμη δείγματα ἀπὸ δύο νεώτερα ξένα ἀλφαβητάρια πού ἔχω πρόχειρα, γιὰ νὰ δείχτῃ πῶς καὶ στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γερμανία βρισκομε μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐπιτροπῆς στὰ καλύτερα ἔργα «σπουδαιότατα» σφάλματα: K l i n k e, Zürcher Bibel, Ζυρίχη 1915, 64 σελ., ἐκδόση τῆς Erziehungs-direktion (δηλαδὴ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας τοῦ καντονίου) διδάσκει μὲ τὴ σειρά τ' ἀκόλουθα γράμματα (τύποι γραφῆς): i — u U — m M — n N — a A — o O — w W — e E — ei Ei — g G — au Au — t T — r R. Καὶ παρακάτω ἀκόμη συνδιδάσκει: l L — h H — d D — b B κτλ. — W o l f r u m κτλ., Schulfreude, Lesebuch für das erste Schuljahr, ἔκδ. 6. Hof 1917. Δίνει μαζί στὸ μάθ. 13: S s s τελικόν. Καὶ παρακάτω: N n — M m — R ch — W w ei — O o eu.

γ) «παραλείπει τὴν διδασκαλίαν διφθόγγων»

Ἡ ἐκθεση ἐννοεῖ βέβαια τὶς φ, η, ω, ου, ηυ, υι, ἢ ἴσως — γιὰτι ποῖς τὸ ξέρε ποτε — καὶ μόνο τὶς δύο τελευταῖες. Μὰ οἱ πέντε πρῶτες δὲν ὑπάρχουν πιά στὴν ὀρθογραφία τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας, ἐνῶ ἡ υι κρέθηκε σωστότερο νὰ παραλειφτῇ ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο, μὰ καὶ τὶς λίγες λέξεις ὅπου διατηρήθηκε (λ. χ. υιοθετῶ, υλικός κτλ.) θὰ τὶς συναντήσῃ ὁ μαθητὴς στὴ μαθητικὴ του ζωὴ πολὺ ἀργότερα (ἄς ἀφήσωμε δὰ πού οὔτε χωροῦσαν στὴν παιδιὰτικὴ ἱστορία τῶν τριῶν παιδιῶν). Νὰ μὴ θεωρηθῇ ὅμως καὶ αὐτὸ μεθοδικὸ λάθος «σπουδαιότατον», ἀφοῦ πολὺ πιὸ σπουδαιότερο ἦταν ὅταν τὸ τελευταῖο ἀλφαβητάριο τοῦ 1914 παράλειπε συστηματικὰ τὴν ὑπογραμμμένη ἀπὸ τὸ φ, η, ω σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη ὑπουργικὴ προκήρυξη τῆς συγγραφῆς τους, δίνοντας ἔτσι στραβὲς ὀπτικὲς εἰκόνες. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως νοστάλγησε καὶ ἐδῶ — on revient toujours à ses premiers amours — τὸ ἠῶγετο ὁ ἱερεὺς καὶ ἠὲφράνθη καὶ ἐξημενίσθη, τὸ χύνε ὕδωρ τῆ ἀλλῆ, τὸ υλικός, μυϊκός, εἴζουσι καὶ τὸ δυϊκός, τὸ ὑἱδριον θὰ εἴπη χοιρίδιον, τὸ ἐπὶ τῆς ἀγνίας ὁ νιδός θὰ διώκη τὰς μυίας ἀπὸ τὸν γέροντα (τὸν πατέρα του!) καὶ tutti quanti ὅλα τὰ χαριτωμένα ἐκεῖνα, τὰ μορφωτικὰ καὶ ἠθοπλαστικά, πού δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα παλιότερο ἀλφαβητάριο.

δ) χρησιμοποιεῖ γράμματα ἀδίδαχτα γιὰ γνωστά.

Ὅσο ξέρω πρόκειται γιὰ τ' ἀκόλουθα: Στὰ πρῶτα μαθήματα τυπώθηκε σὲ μιὰ ἐπικεφαλίδα στὴν ἀρχὴ τῆς ἑνα γιὰτι («γιατί φώναζε ἡ Βάσω» σ. 19) μὲ κεφαλαῖο Γ, καὶ ἄλλοῦ πάλι, στὴν ἀρχὴ πάλι μιᾶς ἱστορίας, πάλι κεφαλαῖο Π ἀντὶς τὸ μικρὸ π, ἀπὸ ἀβλεψία τοῦ καλλιγράφου καὶ τῆς ἐπιτροπῆς πού εἶχε νὰ φροντίσῃ τὸ τύπωμα τοῦ βιβλίου, γιὰτι παρασύρθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα

και από την αρχή της φράσης. Και αλήθεια, το κεφαλαίο Π διδάσκεται λίγες σελίδες παρακάτω από κει που κατά λάθος πρωτοτυπώθηκε («Πάνο, άφησε το ξύλο» σ. 24) και το Γ προς το τέλος του βιβλίου (Γιώργος σ. 69, Γύρισε σ. 74, Γιατί σ. 76 κτλ.) Πάντοτε όμως τα δυο αυτά λάθη είναι κάτι που δεν έχει οργανική σχέση με το κείμενο, που εύκολωτα διορθώνεται και που ο προσεχτικός δάσκαλος, όταν δει πως κατά λάθος μπήκαν στη στραβή θέση, μπορεί να τα διορθώσει και μέσα στο κείμενο.

ε) «άναγράφει προς διδασκαλίαν συλλαβισμούς συμφώνων χωρίς να υπάρχουν εν τω κειμένω λέξεις περιέχουσιν τους συλλαβισμούς τούτους». Και εδώ έχει η έκθεση δίκιο, καθώς το βλέπω και εγώ τώρα. Έτσι στις σελ. 47-63 αναγράφονται στο περιθώριο κάθε τόσο, από μερικά συμπλέγματα συμφωνικά, τα *ντ, μπ, τσ, τζ, γκ, γγ, σκ, σι, σπ, βρ, πρ, δρ, τε, κρ, κλ, βλ, πλ, φλ, γν, χν, πν, φτ, χτ, βδ, γδ, βγ*. Ένω όμως όλα τ' άλλα συμπλέγματα αντιπροσωπεύονται καλά μέσα στο κείμενο, ένα τους, το *πρ*, δεν υπάρχει πουθενά στο κείμενο της σχετικής ιστορίας (σ. 56ά.), ενώ αντίθετα βρίσκεται ένα *γρήγορα* χωρίς να έχει παρατεθεί το νέο *γρ* και στο περιθώριο. Πιθανότατα είναι και αυτό λάθος του καλλιγράφου, που αντί *γρ* στραβόγραψε στο περιθώριο *πρ*, και λάθος βέβαια και της εφορευτικής επιτροπής. Άλλως φταίει η συνταχτική επιτροπή. Είναι όμως εξάπαντος λάθος με τριτεύουσα σημασία, αφού στο αλφαβητάριο αυτό, που οι συντάχτες του τό θέλησαν μονάχα βιβλίο εφαρμογής, το νέο που σημειώνεται κάθε φορά σε μια γωνίτσα, καθώς και στο γερμανικό πρότυπο του Lay, Im goldenen Kinderland, χωρίς να έχει μόνο διακοσμητική σημασία, δεν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του βιβλίου, που είναι η «ιστορία», και δεν μπαίνει τόσο για το μαθητή όσο για το δάσκαλο. Και αυτός εύκολα το διορθώνει.

ζ) παραλείπει ν' αναφέρει στο τέλος τα γράμματα όλα σ τ ή σ ει ρ ά, «έν τή κεκανονισμένη αυτής σειράς (της αλφαβήτου)», και το καθένα με τ' όνομά του. Έδώ όμως έχασα πια την υπομονή μου, και το ίδιο είμαι βέβαιος πως θα συνέβηκε και με τον υπομονετικό αναγνώστη.—

Κλείνοντας τώρα τις εξηγήσεις αυτές για τα μεθοδολογικά λάθη του αλφαβηταρίου, πρέπει να παρατηρήσω πως η επιτροπή μόλο το εξαιρετικό της ενδιαφέρον για ν' αποφεύγουν τα «σπουδαιότατα» μεθοδολογικά λάθη, καντέυει να θυσιάσει όλα τους στο γλωσσικό της ιδανικό. Έτσι δύο φορές συσταίνει στους συγγραφείς του τύπους γλωσσικούς, που αν είχαν γραφή θα έβρισκε δυο ακόμη φορές την ευκαιρία να διαμαρτυρηθί για νέα «σπουδαιότατα» μεθοδολογικά λάθη. Τη μία φορά παραπονιέται, γιατί να λείη το αλφαβητάριο πιο δυνατά (σ. 19), πιο χαμηλά (σ. 24), αντίς τα μονολεκτικά δυνατότερα, χαμηλότερα, και αξιώνει έτσι πεντασύλλαβες λέξεις εκεί που μόνο τρισύλλαβες ακόμη μπήκαν (γι' αυτό προτιμήθηκε εκεί και ο τύπος *γελάδα* χωρίς τα α στην αρχή. Τετρασύλλαβες λέξεις (*κικιρίκιον, κοκοράκι, μεσημέρι*) παρουσιάζονται μόνο από τη σελ. 24, και πεντασύλλαβες (*γερο-Κανέλης κολοκυθάκια*) πολύ αργότερα, στη σελ. 45). Και μια άλλη φορά γυρεύει να γράφη το αλφαβητάριο βροκός αντί *τσοπάνης*. Οι συλλαβές όμως με *σκ, σπ, σπ* την αρχή δεν έχουν διδαχτή εκεί ακόμη, το *τσοπάνης* χρειάστηκε ακριβώς για να διδαχτή το *τσ*, κι επιτέλους στο παιγνίδι «κουτσός λύκος», *τσοπάνης* λέγε, όσο ξέρω, και τα παιδιά που το παίζουν, και όχι *ποιμήν* ή *βοσκός*.

Β. Άξιο συμπλήρωμα της μικρόλογης κριτικής των «σπουδαιότατων μεθοδικών σφαλμάτων» είναι η συνοπτικωτάτη κριτική για το περιεχόμενο. Και εδώ έχουμε μια συνολική καταδίκη, στηριγμένη σε τρία παραδείγματα. Το συμπέρασμα όμως, βγαλμένο από πρίν, προτάσσεται στην κρίση, κι είναι εκείνο που είδαμε παραπάνω: «όλως άκαταλληλον... προς μόρφωσιν έλληνοπαίδων, ύπηρετεί εις τον... ψυχικόν εκχυδαϊσμόν». Οί σκηές του είναι πεζές, χωρίς «κατά το πλείστον» παιδευτική αξία και μορφωτικά στοιχεία.

Δεν έχω σκοπό να κουράσω τον αναγνώστη με νέες συγκρίσεις από τα παλιότερα αλφαβητάρια, για να φανή που βρίσκονται οι πεζές σκηές. Μονάχα για την παιδευτική αξία των παλιών και του νέου είναι ανάγκη να δοθί μια εξήγηση. Είναι γνωστό τί έδιναν από την άποψη αυτή τα παλιά αλφαβητάρια. Ξερες περιγραφικές φράσεις, με μορφωτικά στοιχεία από τα φυσιογνωστικά και τη γεωγραφία, την ιστορία κ.ά., άνυπόφορες ήθικολογικές φράσεις για το πως είναι και τί κάνει το καλό παιδί ή επιγραμματικά ρητά με την ίδια τάση—όλα αυτά άνώτερα συχνά από την κατανόηση, τον παραστατικό κύκλο και το ενδιαφέρον παιδιοῦ έξι και έφτά χρονών, και πάντοτε σε γλώσσα που τα έκαναν άκόμη περισσότερο άδιανόητα. Ίδου μερικά παραδείγματα:

αι περισσότεραι γεννωσι δεκα φορας το ετος, δια των ρινων δσφραινόμεθα, η φλόξ της πυρας είναι ερυθρά, αι νεοσσοι τιτίζουσι και πιτίζουσι, το σώμα της μυίας δεν έχει αίμα, αι φάλαιναί έχουν πολυ μεγάλην δύναμιν, ο αδθάδης δαιρεται, το ψεύδεσθαι είναι αισχρόν, ο φύλλος πιηδά, το τίμιον παιδιον λέγει την αλήθειαν (Παπαμάρκου)— η δουλεία είναι μέγα θνειδος, οι νιοι τιμοδν τους γονεις, αι μυϊαι έχουν έξ πόδας, οι καρποι των φοινίκων είναι γλυκεις, η όργυιά είναι μέτρον μήκους, η παιδεία στολίζει τον άνθρωπον, Θεέ μου βρέξε μια βροχή... μπάραις μπάραις το νερό και το γέννημα σωρό... για να σκάζη ο άλευράς γιατί δεν πωλει άκριβά («Προσευχή», Οικονόμου)— ο λαϊκός σέβεται τον ιερέα, εις τον διδάσκαλον χρεωσται ο μαθητής αγάπην νικην, οι καλοι άνθρωποι είναι αγαπητοι, με τα άγκιστρα συλλαμβάνομεν όχι μόνον τα ψάρια αλλά και πολλα πτηνά, ο πατηρ του πατρός μου είναι δι' έμε πάππος, τα καλα βιβλία είναι οι καλύτεροι φίλοι των παιδιων, χαίρω δια τον καλον βαθμόν σου (Σακελλαρόπουλος)— η άργία είναι μήτηρ της κακίας, φεδγε τους θρκους, η λύρα έχει χορδάς, εις το λυδιον κοπανίζομεν άλας, η Ήρα ητι σύζυγος του Διός, η Θήρα είναι γέννημα ήφαιστειου, ο Ωρωπός είναι αντίκρυ της Έρετρίας, ημεις πιστεύομεν εις τον Χριστόν, η ψυχή είναι άυλος (Βρατσάνος)— εύχου τω εν ουρανοίς Θεω, εύτύχει και εύδαιμόνει καλε μαθητά, ο πελεκάν έχει μεγάλην μύτην, αι μυϊαι μολύνουσι τα φαγητά, το ήπαρ είναι μέλαν, η άρρην νήσσα είναι άραία, οι καλοι νιοι αγαπώσι πατέρα και μητέρα (Μακρυναιός)— δόξα τω Θεω, παιδιον καθαρόν, φοβοδμαι τον βοδν, εύγε καλον παιδιον, το ψεύδος είναι κακόν, ο εύσεβής νιδς, ο ιερές ηυλόγησε τα καλα παιδια (Άρσένη)— η χην πετι, το στρουθιον

ἔχει ἰσχυρὰν ὄρασιν καὶ ὀσφρησιν, ἢ σφουγγὶ εἰς μουσικὸν ὄργανον, ὁ σκνῆρ εἰς μικρὸν καὶ ἰσχνὸν ἔντομον, μερικαὶ λαμπάδες ἔχουν κακὴν ὄσμην (Κράτους 1910) ἢ μὴ κεντῆ ὄπως ὁ κόνωψ, πολλὰς μύιας ἔχομεν τὸ θέρος, ὁ καλὸς υἱὸς ἄς διώξῃ τὰς μύιας ἀπὸ τὸν πατέρα, ἀπὸ τὴν μητέρα, ἀπὸ τὸν πάππον, ἀπὸ τὴν μάμμη (Κράτους 1914).

Αὐτὰ καὶ παρόμοια εἶναι τὰ μορφωτικὰ στοιχεῖα στὰ παλιὰ ἀλφαβητάρια, γιὰ νὰ μὴν πῶ τίποτε καὶ γιὰ τὰ ἰδιαιτέρως γλωσσομορφωτικὰ τους στοιχεῖα, καθὼς *ἰδίον θὰ εἴπῃ χοιρίδιον*, εἰς θὰ εἴπῃ *εὐγενής*, τὸ *χέλιον λέγεται καὶ ἔγγελος* κτλ. κτλ. Πρέπει νὰ εἴμαστε εὐχαριστημένοι πὼς ἡ μεθοδολογικὴ τους ἱκανότητα δὲν κατάρθωνε συνήθως νὰ ὑψωθῇ πέρα ἀπὸ τὴ συναρμολόγησιν τῶν λέξεων σὲ φράσεις, καὶ ἔτσι δὲν ἔχομε ἐνοχλητικώτερες μορφωτικὰς προσπάθειες⁸². Ἄν καὶ πρέπει ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ ὁμολογήσωμε πὼς ὕστερα ἀπὸ τὰ 1909 τὸ ἠθικοθησκευτικὸ διδαχτικὸ στοιχεῖο τοῦ εἶδους ποὺ εἶδαμε περιορίζεται, ἐνῶ γίνεται προσπάθεια νὰ γίνῃ τὸ ἀλφαβητάριο παιδικώτερο.

Οἱ ἀρχὲς ποὺ ὠδήγησαν τὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ συντάξῃ τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ 1918 διατυπώθηκαν παραπάνω (βλ. σ. 247 ᾀ). Πρῶτος σκοπὸς ἦταν νὰ ἐλκύσωμε τὸ παιδί μετὰ τὴ ζωὴ τοῦ βιβλίου, τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν παιδιατικὴν. Τὸ ἠθικὸ περιεχόμενον (ἀγάπη στὰ ζῶα καὶ στὴ φύσιν, τόλμη, προβλεπτικότητα κτλ.) βγαίνει ἀβίαστα ἀπὸ τὴν περιγραφόμενὴν ζωὴ χωρὶς ἠθικολογία, γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποίησιν ὁ δάσκαλος ὅπως τὸ νομίσῃ καλύτερα, καὶ ἢ ὑποδηλώνεται μόνον (λ. χ. μετὰ τὸ μὴ στὸ 5. μάθημα, ὅταν πάῃ ἡ Ρήνα νὰ χτυπήσῃ μετὰ μιὰ πέτρα τὸ σκυλί), ἢ δίνεται σὲ καλογραμμένας ὅσο γίνεται σκηνές, σύμφωνα μετὰ τὴ βασικὴν ἰδέαν τοῦ βιβλίου. Διδασκαλία ὁμοίως ἠθικὴ γίνεται μόνον ἔμμεσα. Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα δείχνουν πὼς δόθηκε στὸ ἀλφαβητάριο τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς ἡ ἀγάπη στὰ ζῶα (α) (β), ἡ ὑπακοή (γ) καὶ ἡ φιλαλήθεια (δ), μιὰ θρησκευτικὴ σκηνὴ (ε) καὶ (ζ) μιὰ προσευχή:

⁸² Εἶναι αὐτὲς κυρίως γιὰ τὴς ὁποῖες ἔγραψε ὁ Παπαμάρκου (Ἀναγνωστ. ἑλληνοπαίδων σ. 28): «τὸ ἀτερπὲς καὶ στυγνὸν τῶν πραγμάτων, τὰ διημέρητα, τὰ πεπατημένα καὶ πεπλυμένα καὶ μυριόλεκτα, τὰ φορτικὰ καὶ συρφετώδη καὶ ἀγοραῖα, τὰ λυπώδη καὶ γραῶδη καὶ μειρακιώδη, τὰ ἀγενῆ καὶ χαμαιτυπῆ καὶ ὑπόκενα, τὰ ψυχρὰ καὶ ξηρὰ καὶ ἀδιανόητα» κτλ. κτλ. Πβ. ἀκόμη ἰδ. βιβλ. σ. 88 ὑποσημ. Τὸ κακὸ εἶναι ὁμοίως πὼς καὶ ὁ Παπαμάρκου, ποὺ μετὰ τόσο ἀσυνήθιστα ἔντονη γλῶσσα ἀποδοκίμασε τ' ἀλφαβητάρια τῆς ἐποχῆς του, παρασυρμένος κυρίως ἀπὸ τὸ ἀρχαϊστικὸν τοῦ ἰδανικοῦ δὲν κατάρθωσε πάντοτε οὔτε αὐτὸς ν' ἀποφύγῃ ὅλα τὰ ἐλαττώματα γιὰ ὅσα κατηγορήσῃ τοὺς ὁμοτέχνους του.

(α) Τὰ χελιδόνια.

ἔχετε γειά, ἔχετε γειά, καιρὸς μας πιά νὰ πᾶμε.
μὴ μᾶς χαλάτε τὴ φωλιά! τὴν ἀνοιξή, τὰ λούλουδα
ἔμεῖς θὰ φέρωμε ξανά. ἔχετε γιὰ καλὰ παιδιά,
μὴ μᾶς χαλάτε τὴ φωλιά! (σ. 36).

(β) Τὸ πουλάκι.

— Τί, τί! ἕνα μικρὸ πουλάκι χτύπησε στὸ τζάμι.
Ἐξὼ ἔριχνε χιόνι πολὺ. Μέσα ὅλοι καθόνταν γύρω στὸ τζάμι. Μὰ κανένας
δὲν ἄκουσε τὸ χτύπημα. Ὁ πατέρας τοὺς διάβαζε μιὰ ἱστορίαν, καὶ ὅλοι πρόσ-
χαν τὰ λόγια του. Ὑστερα ἀπὸ λίγο ξαναχτυπᾷ τὸ πουλάκι τί, τί! «Τοῦ, τοῦ,
τοῦ» φώναξε δυνατὰ, σὰ νὰ ἔλεγε: «Ἀνοιξέτε, παιδιά! Δὲ θὰ γλιτώσω. Μὲ
πάγωσε τὸ χιόνι!»

Ἡ Ρήνα ἄκουσε τὸ χτύπημα. Ἀμέσως σηκώθηκε, καὶ πῆγε στὸ παράθυρο.
Δὲν εἶδε τίποτα. «Ἴσως δὲν ἄκουσα καλά. Δὲν εἶναι τίποτα» εἶπε, καὶ κίνησε
νὰ φύγῃ. Μὰ ἔξαφνα ἄκουσε πάλι: τί, τί! τοῦ, τοῦ! Ἀνοιξε τότε ἡ Ρήνα
τὸ παράθυρο. Μεμῖς τὸ πουλάκι μπῆκε μέσα. Πετοῦσε καὶ φώναζε: «τοῦ,
τοῦ. Τί καλὰ παιδιά! τί καλὸ τζάμι!» (σ. 64).

Τὸ πουλάκι. — Τί, τί! Ἀνοιχτε μου παιδιά!

Ἐγὼ δὲν ἔχω πιά φωλιά, τὴ σκέπασε τὸ χιόνι.

Ἐξὼ μαυρίλα παγωνιά. Καὶ στὴ ζεστὴ σας τὴ γωνιά

Καλὴ φωτιά φουντώνει! Ἀνοιχτε μου, καλὰ παιδιά (σ. 66).

(γ) Θύμωσε ἡ Βάσω. — Ἡ γιαγιά ζύμωνε. Ἡ Βάσω γύριζε γύρω
γύρω. «δῶσε λίγο ζυμαρι γιαγιά!» — «ἄφησέ με, Βάσω, φύγε. δὲ δίνω ζυμαρι
σήμερα» ἡ Βάσω θύμωσε. «θέλω ζυμαρι, θέλω ζυμαρι!» φώναξε θυμωμένη.
ἡ γιαγιά ἔλεγε σιγὰ σιγὰ: «ἄμα πάῃ ἡ Βάσω ζυμαρι, δὲ θὰ φάγῃ σήμερα».
ἡ Βάσω δὲ μίλησε πιά. ἔφυγε σιγὰ σιγὰ. ἡ γιαγιά ζύμωνε, ὅλο ζύμωνε (σ. 17).

(δ) Παίξομε τίς δασκαλές; — ...Κουνοῦσε ὁμοίως τὴ ρίγα πολὺ δυνατὰ
καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, ἔδωσε μιὰ στὸ τζάμι καὶ τὸ ἔσπασε. Πᾶει τὸ τζάμι
κοκκίνισε ἡ Ρήνα καὶ δὲν ἤξερε τί νὰ κάμῃ. «Πὲς πὼς ἔσπασε ἀπὸ τὸν ἀέρα»
τῆς λέει ἡ Φανή. «Τί θέλεις, ψέματα νὰ πῶ;» εἶπε ἡ Ρήνα θυμωμένη, καὶ
κοκκίνισε πιά πολὺ» (σ. 55).

(ε) Ντίν, ντάν! Ἐημερώνει Χριστούγεννα! — Ντίν, ντάν!
ντίν, ντάν! χτυποῦν οἱ καμπάνες δυνατὰ. «Ὦρα πολὺ χτυποῦν, σὰ νὰ λένε:
«Ξύπνα, Ρήνα! Ξύπνα, Ρήνα! Σηκωθῆτε, παιδιά! Ὦρα γιὰ τὴν ἐκκλησιά.
Ἐλάτε...» Ἀκόμη δὲν ἔφεξε ἡ ἀσπὴ. Σκοτάδι εἶναι ἔξω καὶ οἱ καμπάνες χτυ-
ποῦν χαρούμενα: Ντίν, ντάν! Ντίν, ντάν!»

Ἡ μητέρα ξύπνησε τὰ παιδιά. Τοὺς ἔδωσε νὰ βάλουν τὰ καλά τους ρούχα.
Μὰ καὶ ἡ γιαγιά ἔβαλε τὸ μεταξωτὸ φουστάνι καὶ τὴ γούνα της. Σήμερα ὅλοι
φοροῦν τὰ γιορτινά τους. «Ὦρα νὰ πᾶμε» εἶπε ἡ μητέρα. — «Πᾶμε νὰ ἰδοῦμε
τὸν καλὸν μας τὸ Χριστό, ποὺ γεννήθηκε ἀπόψε. Ἡ Παναγία τὸν κρατεῖ στὰ
γόνατά της καὶ ἀπὸ πάνω φέγγει ἕνα ἀστέρη. Πᾶμε, παιδιά, νὰ ἰδοῦμε τὸν
καλὸν μας τὸ Χριστό...» (σ. 68).

(ζ) Θεέ μου! νὰ φυλάγῃς τὸν πατέρα μου καὶ τὴν μητέρα: τὸ Ρήνα καὶ
τὴ Ρήνα καὶ τὴν καλὴν μας τὴν γιαγιά (σ. 43).

Τὴς σκηνές αὐτές, πεζὲς ἢ ἔμμετρος, τίς χαρακτηρίζει ἡ ἐκθεσὴ
ὅλες τους πεζὲς, καθὼς εἶδαμε, ποὺ «οὐδὲν σπουδαῖον καὶ οὐσιῶδες
πρὸς τὴν πρόπουσαν διδασκαλίαν καὶ μόρφωσιν προσφέρουσιν εἰς
τοὺς παῖδας (σ. 133), μόλα τ' ἄλλα ἐκχυδαίστικα ἐλαττώματα ποὺ
εἶδαμε παραπάνω. Ἡ ἀπόδειξις γίνεται μετὰ τὴν παρασιωπητικὴν
μέθοδον, καὶ μετὰ τρεῖς ἀκόμη ἱστορίτσες ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριον. Ἀπὸ τὴ
μία, παρατηρεῖ σωστὰ ἡ ἐκθεσὴ, δὲ βγαίνει κανένα δίδαγμα ὑπομο-
νῆς, ἐνῶ οἱ ὀδηγίαι τὸ ἀναφέρουν γιὰ παράδειγμα τέτοιο ὡς ση-

μειωθῆ ὥσπιοσο πῶς ἡ ἱστορίτσα στέκεται πολὺ καλὰ καὶ μόνη τῆς, χωρὶς τῆ διδασκαλία τῆς ὑπομονῆς καὶ πῶς ἀπέναντι αὐτῆς, ποὺ δὲν ἔχει «παιδευτικὴ ἀξία», τὸ ἀλφαθητάριο ἔχει πολλές ἄλλες ποὺ οὔτε κὰν ἀναφέρονται στὰ παραδείγματα τῶν ὁδηγιῶν. Καὶ στὶς ἄλλες δυό, ὅπου ἔχομε ἤρωα τὸν Ψαρή, τὸ γαίδαρο τοῦ μανάβη τοῦ γερο-Κανέλη, δὲ διδάσκεται οὔτε ἐδῶ κατὰ τὴν ἐκθεσὴ ἢ ἀγάπη στὰ ζῶα, καὶ ἀκόμη «οἱ συγγραφεῖς ἀντὶ νὰ προβάλῳσιν ὡς πρότυπα χρηστοὺς καὶ εὐγενεῖς χαρακτῆρας πρὸς μίμησιν, προσφέρουσι τοῦναντίον εἰς αὐτοὺς σκέψεις καὶ πράξεις ὄνου καὶ ὄνηλατῶν καὶ δὴ τὰς μᾶλλον χυδαίας». Τὰ λόγια τοῦ Ψαρή, ποὺ θὰ ἔδιναν εὐκαιρία στὸ δάσκαλο νὰ τονίσῃ στὰ παιδιὰ τὸ δικαίωμα τῶν ζῶων, ἔξω ἀπὸ κάθε ἀνθρωποκεντριισμό, στὴ δική τους ζωὴ, τὰ ἐξηγεῖ ἢ ἐπιτροπῆ ὡς ὕμνο πρὸς τὴν τεμπελιά καὶ τὴν ἀθλιότητα. Καὶ τὰ λόγια μιᾶς κότας στὸ φορτωμένο Ψαρή, ποὺ τὸν ἔπιασε ἡ βροχὴ — «Βρέχεσαι, καημένε. Φύγε, ἔμπα μέσα! Θὰ χαλάσῃς τὴ φορεσιά σου» — εἶναι κατὰ τὴν ὁμόφωνη γνώμη τῶν ἔξι μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς «πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας»... «χυδαία εἰρωνεία».

Κρίνω πῶς δὲν ἀξιῖζει νὰ ἐξεταστῆ περισσότερο κι ἡ τελευταία αὐτῆ ἐνστάση τῆς ἐπιτροπῆς, ἢ πρώτη πρώτη στὴν ἐκθεσὴ τῆς. Ὅσα λέει ἐκεῖ δὲν εἶναι ὅλα τους ἄστοχα, μὰ ἀκόμη κιὰν ὅλα τους ἦταν σωστὰ δὲν προσθέτουν τίποτε στὴν κρίση τῆς γιὰ τὸ «ἀλφαθητάριο μὲ τὸν ἥλιο» ποὺ ἀρκετὰ μᾶς ἀπασχόλησε.

ΜΕΡ. ΙΙΙ. Γ' ΦΑΙΔΡΟΛΟΓΙΑ

Οἱ κεντρικὲς ἰδέες τῶν Ψηλῶν βουνῶν καὶ ἡ κρίση τῆς ἐπιτροπῆς. Ἑλληνισμός· λογοτεχνικότητα μὲ ζωντανὲς περιγραφὲς καὶ ἐμμεση διδασκαλία· ἰλαρότητα· προσαρμογὴ στὴν παιδικὴ ἀντίληψη· πατρίδα καὶ θρησκεία· «χυδαϊσμός» καὶ μονομέρεια· λάθη — Ὁ Διγενῆς· Ἀκρίτας. Οἱ φαιδρολογίαι κι οἱ σωστὲς παρατηρήσεις τῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ βασικὸ ζήτημὰ γιὰ τὴ σχολικὴ τὸν χρησιμοποίησιν — Τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ τῆς ἐπιτροπῆς κι οἱ γλωσσοεκπαιδευτικὲς τῆς θεωρίαι — Μὲ ποιά μέσα ἐφαρμόστηκε ἡ μεταρρύθμιση.

Ἐξετάστηκαν ὡς ἐδῶ διάφορες κατηγορίαι γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν καὶ δείχτηκε πῶς αὐτὲς θεμελιώνονταν σὲ παραμόρφωση τῶν κειμένων (κεφ. Β'), ἢ πῶς δὲ λογάριάζαν ὄρους ἀναπόδραστους ἀπὸ τὴ συγγραφή τῶν ἀναγνωστικῶν, κι ἔτσι παρίσταναν τὰ νέα χειρότερα ἀπὸ τ' ἀντίστοιχὰ τους παλιὰ τῆς καθαρεύουσας, ἐνῶ τώρα ἔγιναν ἴσια ἴσια καλύτερα (κεφ. Δ'), ἢ τέλος πῶς στοιχεῖα μὲ τόσο δευτερεύουσα συνήθως σημασία, σωστὰ ἢ ὄχι, δὲ φτάνουν νὰ στηρίξουν τὴν καταδίκη τῶν κρινόμενων βιβλίων (κεφ. Ε').

Μὲ ὅλα αὐτὰ φανερώθηκε ἀρκετὰ ὁ χαρακτῆρας καὶ ἡ μέθοδος τῆς κριτικῆς ποὺ ἔγινε, δὲν ἐξαντλήθηκε ὅμως ἡ σειρά τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς. Ἀπομένουν ἀφθονώτατες φαιδρὲς ὅσο καὶ ἀπροσδόκητες κατηγορίαι. Ἀπὸ περιορισμένη ψευτοκλασικιστικὴ ἀντίληψη, στενὴ ὀπισθοδρομικότητα καὶ ἀσυγχρόνιστη παιδαγωγικὴ προπαιδεία, ὠχυρωμένη ἢ ἐπιτροπῆ πίσω ἀπὸ τοὺς τύπους τῆς καθαρεύουσας μὲ τὴν ἰδεολογία τῆς καὶ ἄλλα παιδαγωγικὰ καὶ λογοτεχνικὰ καλοῦπια, τὰ χάνει βλέποντας τὸν ἐλληνικὸ λαὸ νὰ μορφώνεται, ἔξω ἀπὸ χιλιόχρονη παράδοση, μὲ τὴ γλῶσσα του, καὶ μέσα στὸ νέο αὐτὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ μέσο ἀντικρίζει ξαφνισμένη τὸ παραμικρὸ φανέρωμα τῆς ζωῆς, τρέμει τὸ γέλιο μέσα στὶς σκοτεινιασμένες σχολικὲς αἴθουσες, ὀποψιάζεται πάντοτε ψυχικοὺς χυδαϊσμούς, φαντάζεται ταπεινὸ κάθε ἀνθρώπο τοῦ λαοῦ ποὺ ξεμυτίζει σὲ σχολικὸ βιβλίο, ἀναζητεῖ διδάγματα μὲ «ὑψηλὰς καὶ ἠθικὰς ἰδέαις» σὲ κάθε του σελίδα καὶ νοσταλγεῖ τὰ ἠθικολογικὰ καλοῦπια τῶν παλιῶν ἀναγνωστικῶν γιὰ νὰ δνειρευτῆ, ἀμα λείψη τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτὰ, σκοποὺς σκότιους, δακτύλους, μπολοσεβικισμό καὶ προπαγάντα ἀναρχίας.

Μέσα ὅμως σὲ τόσες φαιδρὲς προχειρολογίαι προβάλλουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ μερικὲς παρατηρήσεις σωστὲς, ἢ τουλάχιστο λογικὲς καὶ συζητήσιμες, οἱ μόνες ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν θέσιν σὲ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ σὲ κριτικὴ ποὺ ν' ἀξιῖζει τὸ σεμνὸ τῆς ὀνομα. Καὶ παραξενεύεται κανεὶς ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰκόνα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐκθεσὴ μὲ τὴν κριτικὴ τῆς, πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ διατυπωθοῦν στὸ τέλος καὶ σωστὲς γνώμες. Ἀφοῦ ὅμως δὲ θέλησε νὰ βρῆ ἢ ἐκθεσὴ στὰ δεκατρία ἀναγνωστικὰ τίποτε σωστὸ — ἐκτὸς ἴσως μόνο ἀπὸ τὸ χαρτί καὶ τίς ζωγραφίαις στὸ ἀλφαθητάριο τοῦ κράτους — ἦταν φυσικὸ νὰ κάμη καὶ παρατηρήσεις σωστὲς, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει βιβλίο τέλειο καὶ ἀφοῦ θὰ ἔχουν καὶ τ' ἀναγνωστικὰ πολὺ ἢ λίγο τίς ἀτέλειές τους καὶ τὰ λάθη τους. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ τίς περισσότερὲς τους θὰ μποροῦσε νὰ τίς κάμη κι ἕνας μέτριος κριτῆς, ἀποβλέπουν συνήθως σὲ λεπτομέρειαι, ἢ δὲν ἔχουν τουλάχιστο τὴ βασικὴ σπουδαιότητα ποὺ πολεμᾷ νὰ τοὺς δώσῃ τὸ αἰώνιο *ceterum censeo* γιὰ τὸ κάψιμο τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ κυρίως ἀναφέρονται στὰ ἔξι ἀναγνωστικὰ ποὺ πρωτοεγκρίθηκαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1917 γιὰ τίς δυὸ πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἦδη παραπάνω δόθηκε ἢ εὐκαιρία νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀρκετὲς κατηγορίαι, ἀσύστατες ἢ καὶ σωστὲς, ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὰ. Οἱ κατηγορίαι αὐτὲς θὰ ἐξεταστοῦν τώρα συστηματικώτερα σὲ νέα παραδείγματα.

Μέ τι καμάρι περπατεί τήν κούκλα της κρατώντας,
 και μ' ένα σπάγκο τὸ γατί. Ξοπίσω της τραβώντας,
 Κοντὰ στήν πόρτα σταματᾷ πρίν πάη πιὸ παραπέρα,
 και τὰ πουλιά της χαιρετᾷ με μιά της καλημέρα.
 *Καλημερουδία σας, πουλιά, καλημερουδία χήνα...
 Τήν κούκλα λέν Τριανταφυλλιά και τὸ γατί Ψωφίνα.
 Κι ἂν με ρωτᾶτε και γιὰ ποῦ; γωρίς τί τάχα βγήκα;
 Πάω νὰ προφτάσω τὸν παππού ποῦ με φιλαῦει σῦκα»....

Τὸ χαριτωμένο αὐτὸ ποιηματάκι τὸ ἔχομε στὸ ἀλφαβητάριο τοῦ Παπαμιχαήλ, μέρ. β', παρμένο ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῶν παιδικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ἀλ. Πάλλη. Παρουσιάζει ζωντανὸ τὸ παιδί μέσα στὸν κόσμο του, ὅπως τὸ ἴδιο βλέπει τὸν ἑαυτό του, με τοὺς δεσμοὺς ποὺ τὸ ἐνώνουν με τοὺς καλύτεροὺς του φίλους, και καθὼς με πληροφορεῖ ὁ ποιητὴς του, ὅταν τὸ εἶχε πρωτοδημοσιέψει τοῦ ἔγραφε ὁ ἄγγλος φιλόλογος κ. Bosanquet, διευθυντὴς ἄλλοτε τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς στήν Ἀθήνα, γιὰ νὰ μάθη ἀπὸ ποῖο ἀγγλικὸ πρότυπο ἦταν παρμένο. Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως, ποὺ ἔχει τὴν ἀφέλεια νὰ τὸ ξανατυπώσῃ ὀλόκληρο στήν ἐκθεσὴ της (σ. 117), βρίσκει πὼς τοῦ λείπει κάθε ὁμορφιά και δὲν ἔχει κανένα μορφωτικὸ ἢ παιδαγωγικὸ στοιχείο. Εἶναι ἀπὸ τὰ «μηδὲν καλὸν και σπουδαῖον περιέχοντα και ἀνίκανα νὰ μορφώσωσι τὴν ψυχὴν τοῦ μαθητοῦ και ἐξεγείρωσι τὸ διαφέρον και τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν» (σ. 116) και κουταίνει τὰ παιδιά: «Ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἐὰν ὡς σκοπὸς τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ἐτίθετο, μηδὲν νὰ διδάσκωσι, νὰ καθιστῶσι δὲ διὰ τῶν ἀναγνωσμάτων τοὺς παῖδας φλυᾶρους, κούφους, ἀνοήτους και ἀνικάνους νὰ αὐτενεργῶσι και νὰ σκέπτονται, ἦτο ἀδύνατον νὰ γραφῶσι καταλληλότερα ἀναγνωστικὰ βιβλία» (σ. 118). «Τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου και τῆς αὐτῆς ἀξίας» βρίσκει μιὰ ἄλλη ὁμορφὴ ἱστορίτσα στὸ ἴδιο ἀλφαβητάριο, τῆς Δαφνούλας ποὺ φτιάχνει ἀπὸ κερὶ κούκλες, και ποὺ παίζοντας μαζί τους, κάνει βαφτίσια ἢ τίς μαλώνει γιὰ τίς ἀταξίες τους, ποὺ ἦταν βρόμικες ἢ ποὺ ἔφαγαν γλυκὸ κι ἀρρώστησαν.

Ἀλήθεια, με τὴν κρίση της γιὰ τὸ ποιηματάκι τοῦ Πάλλη κρίνεται μόνη της ὀλόκληρη ἢ ἐκθεσὴ τῆς ἐπιτροπῆς. Ἀλίμονο ἂν ἀποφασίζε νὰ ἐφαρμόσῃ τίς θεωρίες της στ' ἀγγλικά και στὰ γερμανικά ἀλφαβητάρια!⁸⁸ Καιρὸς ὅμως νὰ ἐξετάσωμε και τὰ δύο βιβλία ποὺ ἔμειναν

ὡς τώρα σχεδὸν ἀμνημόνευτα και ποὺ τοὺς ἀφιερώνει ἡ ἐκθεσὴ ἀρκετές της σελίδες. Ἐννοῶ τὰ Ψηλὰ βουνὰ και τὸ Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ὅτι παρουσιάζεται συγκεντρωμένο στήν κρίση γιὰ τὸ ποιηματάκι τοῦ Πάλλη, θὰ τὸ βροῦμε ξαναειπωμένο σὲ ὄλους τοὺς τόνους στήν ἐπίκριση γιὰ τὰ «Ψηλὰ βουνὰ», ποὺ δίνουν εὐκαιρία στήν ἐπιτροπὴ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ φαρδιά πλατιά τὰ παιδαγωγικά και ἀνθρωπιστικά της κριτήρια. Στις δεκατέσσερις σελίδες ποὺ κρίνει τὸ περιεχόμενο τῶν Ψηλῶν βουνῶν ἔχομε συναγμένες τίς πιὸ πρωτότυπες και παράδοξες κρίσεις γιὰ τὸ δεύτερο αὐτὸ βιβλίο τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, τὸ γ' τοῦ κράτους γιὰ τὴν Γ' τάξη, ὕστερα ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα, τοῦ 1910 και τοῦ 1914. Οἱ προγραμματικὲς ἰδέες ποὺ εἶχαν ὀδηγήσει τὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ στὴ συγγραφὴ τῶν ἀναγνωστικῶν της, καθὼς και οἱ κύριες ἰδέες τῶν Ψηλῶν βουνῶν, δημοσιεύτηκαν στὸ πρακτικὸ της και στίς «Ὁδηγίες» γιὰ τὴ διδασκαλία τους (βλ. παραπ. σ. 193, πδ. και Δελτίο τ. 9, σ. 13). Ἐχομε και στὸ ἀναγνωστικὸ αὐτό, καθὼς και στὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους, ὅπως θὰ εἶχαμε και σὲ ὅσα ἄλλα θὰ ἔβγαιναν σιγὰ σιγὰ, τὴν προσπάθεια νὰ δοθῇ σύμφωνα με ὠρισμένο πρόγραμμα ἓνα βιβλίο ἑλληνικὸ, λογοτεχνικὸ ἐνιαίας ὕλης, χωρὶς ἑρῆς περιγραφές και δογματισμοὺς παρὰ μόνο με ἔμμεση ἠθικὴ ἢ ἄλλη διδασκαλία, με ἰαρό παιδιάτικο χιοῦμορ, ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο προσαρμοσμένο στήν ἀφομοιωματικὴ δύναμη τῶν παιδιῶν τῆς τάξης ποὺ προορίζεται. Εἰδικώτερα θὰ ἐπιδίωκε τὸ βιβλίο αὐτὸ νὰ ζωντανέψῃ με τὸ περιεχόμενό του και με τὴ λογοτεχνικὴ του μορφή τίς ἀκόλουθες κεντρικὲς ἰδέες: τὴν κοινοτικὴ ἀλληλεγγύη και ἐνέργεια, τὴν ἀτομικὴ αὐθυπαρξία με τὴ σωματικὴ, πνευματικὴ και ἠθικὴ ὑγεία τοῦ ἀτόμου, τὴ γνώση και τὴν ἀγάπη τῆς φύσης, και ἰδιαίτερος τοῦ βουνοῦ με τὰ δάση του, τὴ διάλυση τῶν προλήψεων.

Ἡ στάση τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι και ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ ἴδια με κείνην ποὺ εἶδαμε παραπάνω μιλώντας γιὰ τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους. Ἐίς βασικὲς ἰδέες τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους και τίς κεντρικὲς ἰδέες τῶν Ψηλῶν βουνῶν τίς ἀγνοεῖ σχεδὸν ὅλες. Εἶναι σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν. Οὔτε τὰ ἐπίσημα δημοσιευμένα κείμενα ξέρει, ποὺ τίς ἔχουν διατυπωμένες και τίς ὑποστηρίζουν, μὰ οὔτε και νὰ τίς ἐνισθεφαίνεται ἀπὸ τὸ ξεφύλλισμα ποὺ θὰ ἔκαμε τοῦ ἀναγνωστικοῦ, πρίν καταπιαστῆ νὰ τὸ κρίνῃ. Ἐτσι ὅποιος διαβάσει τὴν ἐκθεσὴ εἶναι καταδικασμένος ἀντὶ νὰ φωτιστῆ γιὰ ὅ τι ἔγινε και ὅ τι ἐπιζητήθηκε νὰ γίνῃ, νὰ δῆ τὰ Ψηλὰ βουνὰ πίσω ἀπὸ τὴ γελοιογραφία και τὸ δια-

⁸⁸ Ἰδίως τὰ γερμανικά ἀλφαβητάρια ποὺ βγήκαν ἀπὸ τὴν τελευταία κίνηση ποὺ εἶδαμε, δίνουν παραδείγματα ἀνάλογα με τὸ παραπάνω ποίημα τοῦ Πάλλη.

συρμό που προσπαθεί ἢ ἐκθεση νὰ τοὺς κάμῃ. Γιὰ νὰ φανῆ αὐτὸ καλύτερα θὰ ἐξετάσω μία μία καὶ ὅσο γίνεται συνοπτικώτερα τὶς βασικὲς ἰδέες τοῦ βιβλίου συσχετισμένες μὲ τὴν κριτικὴ τῆς ἐπιτροπῆς.

A. Γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τοῦ βιβλίου κρίνω περιττὸ νὰ κάμω λόγο. Τὴν ἐνίωσε καὶ ὁποῖος ξεφύλλισε μονάχα τὰ Ψηλὰ βουνά, ποὺ πρώτη φορὰ ζωντάνεψαν μέσα στὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο μὲ τέτοιο καὶ μὲ τόσο πλούσιο τρόπο ἓνα κομμάτι Ἑλλάδα, τὸ ἐλληνικὸ βουνό, τὶς ὁμορφιές του καὶ τοὺς κατοίκους του. Ἦταν ἀλλωστε αὐτὸ ἀδύνατο γιὰ τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά, μὲ τὴν καθαρεύουσα γλῶσσα τους καὶ μὲ τὴ λογοτεχνικὴ τους ἀκόμη ἀνεπάρκεια. Ἀληθινὰ «μία ζωὴ θερμὴ καὶ πάλλουσα, μία ἀδολος καὶ βαθεῖα ἐλληνικότης πηγάζουσα ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων» καθὼς ἔλεγε ὁ Α. Τραυλαντώνης, εἰσηγητῆς στὴν κρίση γιὰ τὸ βιβλίο ποὺ οἱ συντάχτες του τὸ βάσισαν στὴ «γνώση καὶ τὴν ἀγάπη τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσεως» (πδ. «Ὁδηγίες» σ. 4).

Γιὰ τὴν ἐπιτροπὴ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά, ἢ τουλάχιστο δὲν εἶναι τίποτε ποὺ ν' ἀξίζει νὰ γίνῃ λόγος. Ἀσημες καὶ ἀσημαντες οἱ σκηνές μὲ τὴ βρύση, μὲ τὴ βλαχοπούλα, μὲ τὸ Λάμπρο καὶ τὸ πρῶτο του μάθημα, μὲ τὸ γάμο τῆς Ἀφρόδως, μὲ τὴν ἐπίσκεψη στὸ μοναστήρι, μὲ τὸ Γεροθανάση. Μὰ καὶ πῶς νὰ τὰ προσέξῃ, ἀφοῦ τὸ ἀρχαϊστικὸ τῆς ἰδανικῆς τὴν ἐμποδίζει νὰ σταματήσῃ σὲ ὅτι δὲν ἔχει ἀρχαῖο ἐλληνικὸ ὄνομα, ἀφοῦ τὴν ἐνοχλοῦν οἱ στάνες κι οἱ φέρμελες, καὶ ἀρνιέται στὸ ἀναγνωστικὸ τῶν ἐλληνοπαίδων τὸ δικαίωμα νὰ παρουσιάσῃ τοὺς ἥρωές του μὲ τὰ σύγχρονά τους ἐλληνικὰ ὀνόματα. Ἔχουν βέβαια αὐτοὶ ὀνόματα καθὼς Στέφανος καὶ Λάμπρος, Κωστάκης καὶ Δημητράκης, Σπύρος, Ἀντρέας καὶ Γεροθανάσης, μὰ ἔχομε κι ἓναν ἀγωγιάτη Μπαρμπαφώτη, ἔχομε καὶ τὸν Μπαρμπακούκη τὸ μυλωνά, ἔχομε τὸ Θύμιο καὶ τὴ Μαρούλα, ἔχομε τὴ Χάρμainer, ἔχομε ἀκόμη καὶ τὴν Ἀφρόδω (Ἀφροδίτη) τὴ βλαχοπούλα. Γιὰ ὅλες ὅμως καὶ ὅλους αὐτοὺς—ξεχνώντας μόνο τὸν Γκέκα καὶ τὸ Μοῦργο, τὰ δυὸ σκυλιὰ—βρίσκει ἢ ἐπιτροπὴ πῶς «αἱ ὀνομασίαι τῶν διαφόρων τοῦ βιβλίου προσώπων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἥμισυ ἐλληνικαί» (σ. 68), καὶ κλείνοντας τὰ μάτια στὸ βιβλίο ποὺ ἐκλείσει μέσα του τόση Ἑλλάδα, ἀπορεῖ πῶς «ἐξέλιπον ἐκ τῆς χρήσεως τὰ ἐλληνικὰ ὀνόματα», καὶ θυμῶνεί ποὺ ὁ διαστρεβλωμένος καὶ παραμορφωμένος Φάνης δὲν ἔμεινε σωστὸς καὶ ἀρχαῖος Ἀριστοφάνης, γιὰ νὰ συντροφέψῃ τὸ Θεμιστοκλῆ, τὸ Μιλτιάδη καὶ τὸν Κόδρο, καθὼς θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ «βαπτίζωνται» ὅλοι οἱ ἥρωες τοῦ βιβλίου, μαζί τους καὶ ὁ

ἀρχισέλιγκας ὁ Γεροθανάσης, ποὺ κατὰ τὸ βιβλίο δὲν ξέρει ἄλλο ἀπὸ «τὰ δεκάξι γράμματα τῆς ὑπογραφῆς του».

B. Καὶ τὴ σημασία ὅμως ἐνὸς καλογραμμένου λογοτεχνικοῦ κειμένου, τόσο σημαντικοῦ γιὰ νὰ μιλήσῃ στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, δὲ φαίνεται ἢ ἐπιτροπὴ νὰ τὴν αἰσθάνεται περισσότερο. Κυριάρχησε στὰ Ψηλὰ βουνά ἢ προσπάθεια ὅλες τους οἱ ἰδέες «νὰ μὴ δοθοῦν δογματικῶς, ἀλλὰ νὰ ἐνσαρκωθοῦν εἰς ζωὴν πραγματικὴν, ἢ ὁποῖα νὰ συγκινή μὲ μορφὴν ὅση τὸ δυνατόν ἀμεμπτον λογοτεχνικῶς» (Ὁδηγίες σ. 4). Καὶ ἀλήθεια, μὲ τὴ βαθιὰ σχέση καὶ στενὴ ἀλληλουχία ποὺ ἔχουν μορφὴ καὶ περιεχόμενο, ὅσο θέλομε νὰ μιλήσωμε στὴν ψυχὴ τῶν ἀκροατῶν μας, ἢ τὴ τέχνη στὸ σχολεῖο καὶ εἰδικώτερα ἢ λογοτεχνικότητα στὸ ἀναγνωστικὸ παίρνουν κυριάρχη σημασία γιὰ τὸ ἀνοιγμα τοῦ δρόμου πρὸς τὴν παιδικὴ ψυχὴ, καὶ εἶναι γνωστὴ ὅλη ἢ τελευταία παιδαγωγικὴ κίνηση, ποὺ ὕψωσε τὴν αἰσθητικὴ σὲ ἀρχὴ μεθοδολογικὴ τῆς παιδαγωγικῆς καὶ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς παιδαγωγικὲς ἐπιστῆμες. Στὴν ἀρχὴ αὐτὴ τῆς λογοτεχνικότητος χρωστᾷ πολλά του χαρίσματα τὸ βιβλίο, μὰ καὶ αὐτὰ τὰ προσπερνᾷ ἢ ἐπιτροπὴ μὲ σιωπῆ. Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα δείχνουν πῶς πραγματεύτηκαν ὅμοια περιγραφή φυσιογνωστικῶν τὰ Ψηλὰ βουνά καὶ τὸ πρῶτο ἀναγνωστικὸ τοῦ κράτους:

Ὁ λύκος. — Ἀπὸ κάποιο μακρινὸ βουνὸ ξεκίνησε ὁ λύκος. Ὅταν πείνασε πολὺ συλλογίστηκε: «Σ' ἓνα λύκο σὺν καὶ μένα, δὲν πᾶει νὰ κυνηγᾷ τὴν ἀλεπού. Πόσο θὰ ζήσω ἀκόμη; Ἐνα χρόνο, δύο; Πρέπει νὰ καθίσω τραπέζι σὲ μεγάλη τσελιγκάτα». Νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, ὁ λύκος μας εἶναι λίγο ἠλικιωμένος: φέτος ἐκλείσει τὰ δεκάτρια γέρας. Ἀλλάξε τὸ μαλλί του, μὰ τὴ γνώμη του καὶ τὴν κεφαλή του δὲν τὴν ἀλλάξε. Πάντα στὰ καλά κοπάδια εἶναι ὁ νοῦς του. Χιτῶν τὸ βράδυ εἶδε στὸν ὕπνο του πῶς ἔπασε μέσα σὲ τρεῖς χιλιάδες ἄσπρα πρόβατα. Ἀπὸ τότε δὲν μπόρεσε νὰ κοιμηθῆ. Ξεκίνησε καὶ πᾶει νὰ τὰ βρῆ.

Πέρασε βουνά καὶ βουνά. Ἀδῶν ἀπὸ ἔλατα κι ἀπὸ πεύκα, ἀπὸ καστανιές κι ἀπὸ ὄξυες. Περπάτησε τὰ φαράγγια καὶ τὶς ράχες. Τράκ, τράκ, τράκ, τὸ πάτημά του χτυποῦσε δυνατὰ, σὰ νὰ ἦταν πεταλωμένος. Τ' ἀγγίμια, ποὺ τὸ γνωρίζουν αὐτὸ τὸ περπάτημα, ἔτρεξαν στὴν τρύπα τους. Πρῶτη ἢ ἀλεπού, καθὼς ἦταν ξαπλωμένη σὲ μιὰ πέτρα, ἔτρεξε καὶ χύθηκε στὸν τρίτο διαδρόμο τῆς φωλιᾶς τῆς. «Γιὰ νὰ φεύγῃ ἢ ἀλεπού, εἶπε ὁ ἀσθός, κάποια μεγάλη δουλειὰ τρέχει» καὶ μῆκε σὲ μιὰ ξένη τρύπα ποὺ τὴ βρῆκε ἄδεια... «Δρόμο, δρόμο» εἶπε ὁ σκαντζόχοιρος καὶ χάθηκε. Ἀπὸ τὸν πολὺ τὸ φόβο του δὲν πρόφτασε οὔτε νὰ τινάχῃ μέσα στ' ἀγκάθια του ἔσερνε πολλὰ ξερὰ φρύγανα. Μόνο ἢ νυφίτσα δὲν τρύπωσε ἀκόμη. Ἐτρεξε στὰ κλαριά μιᾶς θεόρατης καστανιάς σὰ νὰ ρωτοῦσε: «τί εἶναι; τί τρέχει;» δὲν μπορεῖ ἢ νυφίτσα νὰ ζήσῃ, ἀν δὲ μᾶθη ὅλα τὰ νέα. Κοίταξε παντοῦ μὲ τὶς γυαλιστερὲς χαντρίτσες τῶν ματιῶν τῆς, μὰ κανεὶς δὲ βγῆκε νὰ τῆς πῆ τίποτα. Κι ἢ πιά φλύαρη νυφίτσα εἶχε κρυφτῆ. «Γιὰ νὰ κρυφτοῦν ὅλες οἱ γειτόνισσες, συλλογίστηκε, ὅα πῆ πῶς κάτι σοβαρὸ τρέχει. Ἀς πᾶμε, μὴν ἔρθουν τίποτα σκάγια». Ἀπάνω σ' ἓνα ψηλὸ κλώνο κάθισε ἀκίνητη, καὶ μαζεύτηκε ἔτσι ποὺ νὰ φαίνεται ἓνα μὲ τὸ κλαδί. Ὁ λύκος ὅλα αὐτὰ τὰ καταλάβαινε. Ὁ ἀέρας τοῦ ἔφερνε τὴ μυρουδιά τῶν ἀγγιμιῶν ποὺ ἔφευγαν. Εἶδε καὶ τὰ χνάρια μερικῶν, καὶ κούνησε τὸ κεφάλι του... Ἦ παῖνα του μεγάλωσε. Ἦ δίψα του γιὰ αἷμα ἀκόμη περισσότερο. Ἀκόνιζε τὰ δόντια του ἔκοβαν σὺν τὸ καλύτερο μαχαίρι: ἦταν ἔτοιμος...

Ἀφοῦ παρπάτησε πένηντα χιλιόμετρα, ἔφτασε στὰ Τρίκορφα. Σταμάτησε εὐχαριστημένος. Ἄκουσε τὰ κουνούνια ἀπὸ τὰ κοπάδια τοῦ Γεροθανάση: «Μπράβο θύμιο» εἶπε, γιατί τὰ γνώρισε τίνος εἶναι. Στὴν καλύτερη ὁμῶς στιγμή, τὴ στιγμή ποῦ εἰτοιμάστηκε νὰ χιμήξει, ἔξαφνα εἶδε δύο ξαδέρφους τοῦ μπροστὰ τὸ Μοῦργο καὶ τὸν Πιστό. Οἱ δύο αὐτοὶ μαντρόσκυλοι τοῦ Γεροθανάση πήδησαν ἀπάνω του· μιὰ τουφεκιά ἀκούστηκε, δεύτερη, τρίτη. Φώναξαν οἱ τσοπάνηδες, τὸ κοπάδι ἀνατάραχτηκε, σκύλοι γάδγιζαν μακριά, ἡ ταραχὴ ἀπλώθηκε ἀπὸ ράχη σὲ ράχη. «Ξαδέρφια, ἔρχομαι ἀπὸ ξέρον τόπο, εἶμαι πεινασμένος καὶ δὲ θὰ φύγω!» Αὐτὰ θὰ ἔλεγε ὁ λύκος στοὺς ξαδέρφους τοῦ τοὺς σκύλους, ἀν' ἤξερε πὼς ἐπαιρναν ἀπὸ λόγια. Μὰ ἐπειδὴ ἔβρισκε πὼς δὲν παίρνουν, εἰτοιμάστηκε. Ὅποιος μείνη ζωντανός. Τότε ἄρχισε τὸν πόλεμο καὶ μὲ τοὺς δύο. Ἀπάνω στὸ σῆμα τοῦ ἐνίωσε σὰ μαχαίρια τὰ δόντια τῶν σκύλων. Μὰ κι αὐτός, ξεφύγοντας χύθηκε νὰ τοὺς ἀρπάξει ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος. Κυλισμένοι κάτω, φαίνονται σκύλοι καὶ οἱ τρεῖς· καὶ πάλι φαίνονται λύκοι καὶ οἱ τρεῖς... Μὰ νά, ἕνας ἄλλος φοβερός μαντρόσκυλος, ὁ Κίτσος, ἔφτασε ἀπὸ κάτω, γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς ἄλλους. Αὐτὸς τοῦ ρίχτηκε μὲ περισσότερη λύσσα. Τώρα ἦταν ἕνας μὲ τρεῖς. Πολέμησε καὶ μὲ τοὺς τρεῖς· δὲν ξέχασε πὼς εἶναι λύκος. Μὰ ἦταν πολὺ δυνατοί. Εἶναι πιστοὶ μῆνες, ὀλόκληρο χρόνο τὸν περιμένουν· τόσες νύχτες γάδγιζαν γι' αὐτόν.

Ὁ λύκος δὲν μπόρεσε νὰ σταθῆ σὲ τρεῖς ἐχθροὺς ἐνωμένους. Εἶχε μιὰ πληγὴ μεγάλη στὸ σῆμα, εἶχε σκισμένο τὸ δεξιὸ πλευρό, κι ἄλλες πληγὲς μικρότερες στὸ κεφάλι, στὰ πόδια καὶ στὴν οὐρά. Καὶ ὁμῶς κατάρθωσε νὰ τοὺς ξεφύγει. Σὲ μιὰ στιγμή μάζεψε δλὴ τοῦ τὴ δύναμη καὶ τινάχτηκε μακριά. Ὁρμησαν οἱ σκύλοι ἀπὸ κοντὰ, τὸν ἀρπάξε ὁ ἕνας, μὰ πάλι ὁ λύκος ἔμεινε μοναχός του, καὶ χάθηκε. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη οἱ σκύλοι τὸν κυνηγοῦν. Ὁ Πιστός ἔπεσε στὸ δρόμο· οἱ ἄλλοι δύο τρέχουν κοντὰ στὸ λύκο. Τὸν ἴδιο δὲν τὸν βλέπουν, ἀκοῦν ὁμῶς τὸ πῆμα τοῦ ἢ νιώθουν τὴ μυρουδιά του. Τὸν πηγαίνουν ἀπὸ ράχη σὲ ράχη. Ὅλη ἐκείνη τὴ νύχτα τὸν κυνηγοῦσαν οἱ σκύλοι, οἱ τουφεκιές, οἱ φωνὲς τῶν τσοπάνηδων. Καὶ τόση ἦταν ἡ ταραχὴ, ποῦ τὰ παιδιὰ ἔχασαν τὸν ὕπνο τους. Εἶχαν καταλάβει πὼς ἐκεῖ κοντὰ ἦρθε τὸ πιὸ μεγάλο ἀγρίμι ποῦ εἶναι στὸ δόσος. Τέσσερα πέντε παιδιά βγήκαν κι ἀναψαν ἀπέξω ἀπὸ τις καλύβες μιὰ μεγάλη φωτιά, μὲ προσοχὴ νὰ μὴν πεταχτῆ καμιά σπύθα στὰ δέντρα. Ἔχουν ἀκούσει πὼς ὁ λύκος φοβάται τὴ φωτιά. Ἐπειτα ὁμῶς τοὺς ἐφυγε κάθε φόβος μὲ τὸ ἀδιάκοπο γάδγιμα ποῦ ἀκουαν. Αὐτὸ ἔδειχνε πὼς ὑπάρχουν σκύλοι πιστοὶ καὶ δυνατοί, ποῦ κυνηγοῦν τὸν ἐχθρό. Τὰ χαράματα μπόρεσε ὁ λύκος νὰ σταθῆ μέσα στὰ ἔλατα. Ἦταν κουρασμένος κι ἀγκομαχοῦσε. Ἦταν πληγωμένος καὶ νηστικός. Ἄλλα ὠνειρεύτηκε κι ἄλλα βρῆκε. Ὅσο, ἐπειδὴ δὲν πρέπει σὲ λύκο νὰ παραπονιέται, ἔγλειψε τις πληγὲς του, καὶ τράβηξε νὰ βρῆ καλύτερη τύχη (Ψηλὰ βουνὰ σ. 121).

Ὁ λύκος. — Εἰς τὰ κατάσκια δόση τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ζῆ ὁ λύκος. Ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν ποιμενικὸν κύνα, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμῶς εἶνε ἐχθρός ἀδιάλλακτος, διότι δὲν ὁμοιάζουν κατὰ τὸν χαρακτήρα. Ἔχει τρίχωμα μελανόφαιον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν χειμῶνα μεταβάλλεται εἰς φαιόν, ῥύγχος ὀξὺ καὶ ὠτα ὀρθά. Εἶνε ἀγριὸς κατὰ τὴν ὄψιν, τρομερός κατὰ τὴν φωνήν, ἀποπνέει δὲ ὀσμὴν ἀνυπόφορον. Ἀκούει ὀξέως, βλέπει μακρὰν καὶ σαφραίνεται μακρύτερον. Εἶνε αἰμοχαρής. Ἡ ὄρεξις αὐτοῦ πρὸς τὰς σάρκας εἶνε σφοδρότατη. Ἡ ὀσμὴ τοῦ χύνουμένου αἵματος καὶ ἡ ὀσμὴ τῶν ζῴων ἔλκει αὐτόν ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως. Ἄγακτ' καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὴν σάρκα. Πρὸ πάντων ὁμῶς εἶνε ὁ τρομερός ἐχθρός τῶν ποιμνίων, τὰ ὁποῖα συνήθως προσβάλλει τὴν νύκτα. Ἴνα εὕρῃ τὸ ὄμμα, βαδίζει, τρέχει, περιφέρεται ἀκαταπόνητος ἡμέρας καὶ νύκτας. Μόλις δ' εὕρῃ τοῦτο, προσβάλλει καὶ ἀρπάζει αὐτὸ μετὰ θαυμαστῆς ἐκκινήσεως καὶ τὸ κατατρώγει ἀπλήστως. Παρ' ὄλην ὁμῶς τὴν ἀδηφαγίαν αὐτοῦ δύναται νὰ μείνη νηστὶς ἕως πέντε σχεδὸν ἡμέρας, ἀν' δὲν στερεῖται ὕδατος. Διότι ὁ λύκος πίνει ὕδωρ πολὺ καὶ συχνάκις. Ἀπονήσκει πολλάκις τῆς πείνης, διότι ὁ ἀνθρώπος καὶ ὁ κύων ἔχουσι κηρύξει κατ' αὐτοῦ πόλεμον φοβερόν. Ὅταν ἔχη χορτάσει ἢ ἔχη καταπονηθῆ, τότε κοιμάται, ἀλλὰ πολὺ ἄλαφρως, καὶ περισσότερον τὴν ἡμέραν. Εἶνε ἰσχυρότατος, δάκνει δὲ πάντοτε λυσοσῶδως. Καὶ ὁμῶς, ἐπειδὴ φοβάται δι' ἑαυτόν, μάχεται μόνον ἐξ ἀνάγκης, οὐδέποτε δὲ μετὰ θάρρους. Ὅταν εὕρῃται μόνος, εἶνε

δειλός· ἐὰν δ' ἐμπέσῃ εἰς παγίδα, τόσον τρομάζει, ὥστε δύνασαι νὰ συλλάβῃς αὐτόν, χωρὶς ν' ἀντισταθῆ. Μετ' ἄλλων ὁμῶς λύκων γίνεται ἀγριώτατος καὶ θαρραλέος. Ὁ λύκος εἶνε μισητός εἰς τὸν ἀνθρώπον, διότι εἶνε ἐπιβλαβὴς εἰς αὐτόν. Μόνον τὸ δέρμα αὐτοῦ ἔχει ἀξίαν δι' αὐτόν. (Ἀναγνωσματάριον Γ' 1910, σ. 96).—

Λυποῦμαι ποῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ παραθέσω ἐδῶ περισσότερα τέτοια δείγματα. Ὅποιος ἐνδιαφέρεται ἄς διαβάσῃ ἀκόμη τις περιγραφὲς τῶν Ψηλῶν βουνῶν γιὰ τὸ βουνὸ (σ. 12 ἀ.), γιὰ τ' ἄστρα (σ. 22), γιὰ τὴν ἀλεπού (σ. 48 ἀ.), τὸ πεῦκο (σ. 62, 72), τὸν ἥλιο ποῦ βασιλεύει (σ. 111), τὸ νεροπρόνο (σ. 138), τὸ χελμαρρο (σ. 129), τὰ κάρβουνα (σ. 136), τὸ νέο καράδι (σ. 140). Ἄς δῆ ἀκόμη τις περιγραφὲς στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' Καρκαβίτσα-Παπαμιχαήλ, γιὰ τὸν τρύγο (σ. 8), τὸ τυρί (σ. 121), τὸ γρύλο (σ. 156) καὶ ἄλλα. Καὶ ἄς συγκρίνῃ ἔπειτα μὲ ὁμοίους περιγραφὲς στὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ καθὼς (σημειῶνω πρόχειρα): γιὰ τὴν πεύκη, γιὰ τὴν ἀλεπού, γιὰ τοὺς «νεκροθάπτες», γιὰ τοὺς ἀνθράκες κ. ἄ., στὸ ἀναγνωστικὸ Γ' τοῦ 1910 (σ. 7, 125, 88, 150 κτλ.), γιὰ τὸ πεῦκο στὸ ἀναγνωστικὸ Δάξου Γ' σ. 89, γιὰ τὴν ἀλεπού στὸ ἀναγνωστικὸ Παπαμάρκου Β' σ. 15. Σωστὰ μεταλλεῖα εἶναι ὁμῶς μὲ τις ἀφθονὲς παλαιωμένους φυσιογνωστικὲς περιγραφὲς τοὺς τ' ἀναγνωστικὰ Βρατσάνου Β', Δάξου Β', Σακελλαροπούλου Β' καὶ Γ', Νικολαΐδη Γ' (τὸ καλῶς κερδισθὲν δεικνὸν) Σκορδέλη Γ'.

Γ. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους καὶ ἀμειώτερα παιδαγωγικούς νεωτερισμοὺς τῶν Ψηλῶν βουνῶν εἶναι πὼς ἔλειψε ἀπ' αὐτὰ ὁ δογματισμὸς καὶ ἡ ἀμειωμένη ἠθικὴ διδασκαλία. Ἐκαμα καὶ παραπάνω λόγο (σ. 259) γιὰ τὴν ἀνυπόφορη καθηκοντολογία καὶ ἠθικολογία ποῦ πλημμύριζε τὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ ἢ μὲ ὀλόκληρα κεφάλαια ἢ μὲ φράσεις καθὼς τὰ καλὰ παιδιά δὲν βλέπουν τὰ φυτὰ οὐδ' ἐνοχλοῦσι τὰ ζῶα, εὐγένειαν ἄσκει, μὴ ψεύδον ἄλλ' ἀλήθευε, ἡ καθαριότης εἶναι ἡ καλλίστη τῶν στολῶν καὶ κατὰ τῆς ἀσθενείας εἶναι μέγας προμαχών, φθείρουσι ἢ θη χρηστὰ ὀμλῖαι κακαὶ κτλ. κτλ. Τὴ διδαχτικὴ αὐτὴ τάση τὴ βρῖσκομε ἀκόμη καὶ σὲ μερικὰ ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς ποῦ πρωτοεγκρίθησαν στὰ 1917, ἀν' καὶ ἤδη τότε εἶχαν ἀποκρουστῆ στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἀπὸ ἕναν εἰσηγητὴ τὰ «κατὰ παραγγελίαν» ἠθικοπλαστικὰ διηγήματα· καὶ ἐδῶ ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ κράτους ἐπιζήτησε προγραμματικὰ τὴν ἀλλαγὴν, καθὼς διατυπώθηκε καὶ στὸ πραχτικὸ τῆς καὶ στις ὀδηγίες γιὰ τὸ ἀλφαθητάριο καὶ γιὰ τὰ Ψηλὰ βουνὰ (κεφ. 4, σ. 4-5). Στις τελευταῖες αὐτὲς ἐκθέτεται καλύτερα τὸ σύστημα ποῦ ζητήθηκε νὰ ἐφαρμοστῆ στὸ βιβλίον, τὰ διάφορα παραδείγματα ἐμμεσης διδασκαλίας ποῦ ὑπάρχουν σ' αὐτὸ καὶ τὸ ἔργο ποῦ ἀπομένει στὸν καλὸ δάσκαλο γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ἠθικὸ ὕλικὸ ποῦ τοῦ δίνει.

Ἀληθινὰ ἔσπασε ἐδῶ ἡ παλιὰ σχολικὴ παράδοση μὲ τρόπο ποῦ κάνει τὴ διδασκαλία πολὺ ἀποτελεσματικώτερη. Ἡ ἐκθεσις ὁμῶς οὔτε ἐδῶ ἀντικρίκει μ' ἕνα κἂν λόγο τὴν παιδαγωγικὴ αὐτὴ καινοτομία καὶ δὲ μᾶς λέει καθαρὰ τὴ γνώμη τῆς: συμμερίζεται καὶ ἀποδέχεται τὸ νεωτερισμὸ ἢ μήπως βρῖσκει δραστικώτερη τὴ δογματικὴ ἠθικολογία τῶν παλιῶν ἀναγνωστικῶν μὲ τὸ «εὐπειθὲς» καὶ τὸ «καλὸν»

παιδίων», πού τόσο κατακρίθηκε ἀπό τήν κ. Δέλτα στή γνωστή της μελέτη; και ποιά είναι τὰ ἐπιχειρήματά της; Ἀντίς αὐτό παρασιωπᾷ τ' ἀρκετά ἀφθονα παραδείγματα ἔμμεσης ἠθικῆς διδασκαλίας τῶν Ψηλῶν βουνῶν, τῆ μοναδικῆ φορά πού παραθέτει τῆ σκηνῆ τοῦ μεθυσμένου μύλωνά κόβει, καθῶς εἶδαμε (σ. 200), τὸ κείμενο ἀκριβῶς στο μέρος πού παρουσιάζεται τὸ ἔμμεσο διδάγμα, και μὲ κάθε ἄλλο τρόπο γεννᾷ στὸν ἀναγνώστη της τὴν ἐντύπωση πῶς τὸ βιβλίο δὲν ἔχει «ιδέας ὑψηλάς».

Ἴδου λίγα δείγματα ἄμεσης ἠθικῆς διδασκαλίας ἀπὸ ἓνα μόνο συγγραφέα παλιότερων ἀναγνωστικῶν: «Ἡ κακὴ συναναστροφή.—Τὰ παιδιά πρέπει νὰ προσέχῃσι πολὺ εἰς τοὺς φίλους και τοὺς συντρόφους, τοὺς ὁποίους ἐκλέγουσιν οὐδέποτε πρέπει νὰ ἔχῃσι πολλὰς σχέσεις μὲ ἄλλα παιδιά χωρὶς οἱ γονεῖς τῶν νὰ γνωρίζῃσι τοῦτο. «Αἱ κακαὶ συναναστροφαι φθείρουσι τὰ χρηστὰ ἦθη», λέγει μία παλαιὰ παροιμία, σήμερον δὲ ἔχομεν ἄλλην παροιμίαν, ἣ ὁποία λέγει: «μ' ὁποιον δάσκαλον καθήσης, τέτοια γράμματα θὰ μάθῃς»... Ἀκόμη ὁμοῦ πλέον ἐπικίνδυνον εἶναι αἱ κακαὶ συναναστροφαι διὰ τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ ὁποία δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνωσι: τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακὸν και ἠμποροῦσιν εὐκόλως νὰ παρασυρθῶσιν εἰς τὸ κακόν...» (Σακελλαροπούλου Γ', 1906, σ. 55).— Ἡ ἐργασία.— Μία ἀκόμη συμβουλή. Ἀκούσατε αὐτὴν μετὰ προσοχῆς και μὴ λησμονήσητε αὐτὴν ποτέ. Ἀγαπήσατε τὴν ἐργασίαν. Αὕτη θὰ κάμῃ εὐτυχεῖς, αὕτη θὰ σᾶς δώσῃ τὴν οικονομικὴν εὐπορίαν, δι' αὐτῆς θὰ ἀποκτήσητε τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων. Ὁ σίδηρος, τὸν ὁποῖον δὲν μεταχειρίζομεθα, σκωριάζει: τὸ νερόν, τὸ ὁποῖον μένει στάσιμον, σήπεται και ἀναδίδει δυσάρεστον ὁσμὴν, οἱ σκώληκες εἰς αὐτὸ πολλαπλασιάζονται και πολλὰ ἄλλα ἀηθῆ ζῴδια εὐρίσκουσιν εἰς αὐτὸ τροφήν. Αὐτὸ συμβαίνει και εἰς τὸν ἄνθρωπον: ἡ ἀκίνησις καταστρέφει τὸ σῶμα, ἐξασθενεῖ αὐτό, τὸ μαραινέει, και ἡ ἔλλειψις ἐργασίας χαινωῖναι τὸν νοῦν ἡμῶν και διαφθείρει τὴν ψυχὴν. Ὁ ἀργὸς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ὅλα τὰ μεγάλα ἐλαττώματα και τὰ εὐτελεῖ πάθη...» (Ἰδ. βιβλ. σ. 142).— Ὁ γέλως.— Οἱ εὐθυμοὶ και γελαστοὶ ἄνθρωποι ἔχουσι συνήθως ἀγαθὴν καρδίαν και εἶναι πολὺ εὐχάριστοι εἰς τοὺς ἄλλους. Ἡ εὐθυμία εἶναι μεγάλη εὐτυχία και ὁ γέλως δεικνύει εὐθυμίαν. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γελοῖσιν, ὅταν ὑπάρχῃ αἰτία γέλωτος, τὰ παιδιά γελοῖσι περισσότερον και κάμνουσι καλά νὰ γελοῖσι. Τὰ εὐθυμια και γελαστὰ παιδιά ὅλοι τὰ ἀγαπῶσιν. Χωρὶς αἰτίαν ὁμοῦ δὲν πρέπει νὰ γελοῖμεν. Οἱ παλαιοὶ ἔλεγον ὅτι οἱ ἀνόητοι γελοῖσι χωρὶς νὰ ὀλέπωσι κανέν γελοῖον πρᾶγμα. Πολλὰ παιδιά ἔχουσι τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ γελοῖσι χωρὶς αἰτίαν, ἣ νὰ γελοῖσι πολὺ διὰ μικρὰν αἰτίαν, και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φαίνονται ἀνόητα, ἐν ᾧ ἴσως δὲν εἶναι. Ἐὰν π. χ. εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἀκούσωσι καμμίαν νέαν λέξιν, ἣ ἂν ὁ διδάσκαλος εἴπῃ καμμίαν λέξιν τὴν ὁποίαν δὲν καταλαμβάνουσι, γελοῖσιν...» (Σακελλαροπούλου Β' 1910, σ. 42).

Δ. Ὅμοια σημαντικὸ και ἄμεσα παιδαγωγικὸ ἀπόχτημα ἔχομε στα Ψηλά βουνὰ τὸ χιοῦμορ και τὴν ἰλαρότητα τους, τὴν τόσο ἀπαραίτητη γιὰ σχολικὸ βιβλίο, τόσο ἀσυνήθιστη ὁμοῦ γιὰ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ: «μία κλασικὴ ἰλαρότης, τὸ σπανιώτερον τῶν προσόντων διὰ βιβλίον νεοελληνικόν, διαπνέουσιν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὰ Ψηλά βουνὰ τοῦ Ζ. Παπαντωνίου», ἔλεγε στήν κρίση του ὁ ἴδιος κριτής. Ἡ παιδικὴ φαιδρότητα ἦταν και αὐτὴ ἀπὸ τίς γενικὲς ἀρχές πού προγραμματικὰ εἶχε ὀρίσει ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους νὰ ἐφαρμοστοῦν στα νέα βιβλία: «ἰδιαιτέρως δὲ πρέπει νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὰ βιβλία ἡ ἰλαρότης: ὁ δὲ ὅλος τόνος

νὰ προκαλῆ τὴν χαρὰν τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποία ἔχουσι ὅλως ἰδιάζουσαν ροπήν πρὸς τὰ εὐάρεστα συναισθήματα». Δὲ χρειάζεται βέβαια νὰ δικαιολογηθῇ περισσότερο ἢ προσπάθεια αὐτὴ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣ στηριγμένη στή φυσικὴ ψυχικὴ κατάσταση τοῦ παιδιοῦ και μάλιστα τοῦ ἑλληνόπαιδοῦ. Ὅτε νομίζω πῶς ἔγινε κατάχρηση τῆς ἀρχῆς αὐτῆς στο ἀναγνωστικὸ τῆς Γ', πού τόσο συγγενικὴ φαίνεται και μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ μας, καθῶς δειχίνεται σὲ τόσες περιστάσεις τῆς ἀγραφῆς συνήθως λαϊκῆς φιλολογίας. Μὰ καθῶς εἶπα ἡ ἐπιτροπὴ προτιμᾷ τὴν ψευτοσοβαρότητα ἀπὸ τὸ γέλιο. Εἶναι ἀπὸ τίς ἐλάχιστες περιστάσεις ὅπου ἀντιλήφθηκε μιὰ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ βιβλίου μὲ τὴν ὁμορφὴν και δροσερὴν του παιδικὴν ζωὴν και ἀφοῦ συγκέντρωσε ὅλα περίπου τὰ παραδείγματα τῆς ἰλαρότητας αὐτῆς τῶν Ψηλῶν βουνῶν (γιατὶ δὲ μοῦ φαίνεται νὰ ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα), σὲ δύο σελίδες τ' ἀραδιάζει και τὰ κατακρίνει μὲ τὸν πικρότερον τρόπο.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ παιδιά τῶν Ψηλῶν βουνῶν, ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν στήν κοινότητα τους, πηγαίνουν στὸν μπαλωματῆ τοῦ Μικροῦ χωριοῦ, νὰ τοὺς βάλῃ πρόκες στα παπούτσιά τους: «Ὁ μπαλωματῆς μ' ἓνα παπούτσι στα γόνατά του ἔδινε γροθιές στὸν ἄερα». Νά, νὰ ὁ μπαλωματῆς! «φώναξαν τὰ παιδιά». Ὅποιος δὲν ἔχει πρόκες στα παπούτσιά του νὰ βάλῃ. Χωρὶς πρόκες ἐδῶ πάνω θὰ μείνωμε ξυπόλυτοι». Μερικοὶ τὸν πλησίασαν, ἔβγαλαν τὰ παπούτσιά τους και ζήτησαν νὰ τοὺς βάλῃ καρφιά. «Μπάρμπα, εἶπαν, νὰ μᾶς πεταλώσῃς» (σ. 37). Ἡ παραστατικὴ εἰκόνα τοῦ μπαλωματῆ πού δίνει «γροθιές στὸν ἄερα» και ἡ φαιδρὴ μεταφορικὴ ἔκφραση τῶν παιδιῶν πού τοῦ ζήτησαν νὰ τοὺς βάλῃ καρφιά—«μπάρμπα, νὰ μᾶς πεταλώσῃς»—κατὰ τὴν ἐπιτροπὴ ὄχι μόνο κάνει τὰ πράγματα «γελοιώτερα» και δείχνουν, μαζὶ μὲ τ' ἄλλα παραδείγματα πού ἀπαριθμεῖ ἡ ἔκθεσις «ἐπιτετηδευμένην ἀτημελησίαν τοῦ λόγου και προπετῆ καταφρόνησιν τοῦ συνήθους τρόπου τῆς ἐκφράσεως» (σ. 58).

Ἄλλοῦ πάλι (σ. 35), ἀφοῦ μὲ τὴ βοήθεια μερικῶν παιδιῶν ἐτοιμάστηκε τὸ φαγί, εὐχαριστημένοι ὅλοι τους γιὰ τὴ συνεργασία τους και τὴν προκοπὴ τῆς νεοσύστατης κοινότητάς τους σηκώνουν τὰ ποτήρια τους και πίνουν στήν ὑγεία της. Τὸ ἓνα ἀπτὰ παιδιά, ὁ Κωστάκης, σηκώνει τὸν τενεκέ μὲ τὸ νερὸν και λέει χωρατεύοντας: «Πίνω αὐτὸ τὸ κρασί στήν ὑγεία τοῦ σημερινοῦ μας μάγειρα». — Πίνω αὐτὸ τὸ ρακί, λέει τὸ παιδί πού εἶχε κάμει τὸ μάγειρα, και σηκώνει τὸ καγούρι του, μὲ νερὸν και αὐτό, «στήν ὑγεία ὅλων τῶν συντρόφων πού μαγειρεψαν μαζὶ μου». Και ὑπερθεματίζοντας ἓνας τρίτος, ὁ αἰσθαντικὸς Φάνης, κι ἔχοντας στο νοῦ τοῦ τὴν προκοπὴν και τὸ καλὸ ὀλόκληρης τῆς κοινότητάς, προπίνει και λέει: «Πίνω τὴ βρύση ὅλη στήν ὑγεία τῆς κοινότητάς» — «Ἐδίδα! ἐδίδα!» φώναξαν, και ὅλοι γελοῖσαν. Μόνο ἡ σεβαστὴ ἐπιτροπεία δὲν γελά. Βρίσκει πάλι, καθῶς βρήκε και γιὰ τίς γροθιές και τὸ πεταλώσις, πῶς τὸ ἡ «βρύση ὅλη» εἶναι ἀπτ' ἀτημέλητα και προπετῆ, και πῶς «ἡ τοιαύτη κατὰ κόρον χρῆσις ἐκφράσεων, ἐπὶ τὸ κωμικώτερον δηλουσῶν τὰ πράγματα, ἀσκει (ὑπογραμμίζει ἡ ἴδια) ἐπὶ τοῦ ἦθους τῶν παιδιῶν ἐπίδρασιν ἀληθῶς ὀλεθρίαν...» Και ἀναθυμᾶται μάλιστα—ὅταν πρόκειται γιὰ γλωσσικὴ παρατήρηση ἔχει πάντοτε πρόχειρο μάρτυρα τὸν Dauzat—πῶς και ὁ Dauzat τὸ παρατήρησε, πῶς «και ἡ γλώσσα τῶν φαυλοβίων ἔχει ὡς ἴδιον χαρακτηριστικὸν τὴν τοιαύτην ἐπιδεικτικὴν ἀτημελησίαν και ἰδιορρυθμίαν τῆς ἐκφράσεως» (σ. 59). Και φοβᾶται ἡ ἐπιτροπὴ, μήπως τὰ παιδιά πού συνηθίσουν στή γλώσσα αὐτὴ «θέλουσιν ἀποκτήσει κατ' ἀνάγκην και πρὸς τὰ ἦθη τῶν λαλοῦντων αὐτὴν ὄχι μικρὰν οἰκειότητα» (σ. 60).

Μπρὸς στο φόβο αὐτὸ δὲ βρίσκει χάρη οὔτε ὁ καημένος ὁ Λάμπρος ὁ πρῶτο-

τυπος και πρωτόπειρος μαθητής, πού με τόσο καμάρι άρχισε νά συγγράφη στό τετράδιό του: «Είμαι—έγραψε—δ Λάμπρος Πέλεκας τοῦ Ἀντωνίου ἀπό Γρανίτσα τοῦ δήμου Ἀπεραντίων. Ἔχω και τήν Ἀφρόδω αδερφή και σκύλο τὸ Μουργο. Καί παπούλη τὸ Γεροθανάση. Καί δάσκαλο τὸ Δημητράκη. Κι ένα σουγιά» (σ. 149). Τήν ὀρθογραφία τοῦ Λάμπρου θά τή ζήλευε κάθε μαθητής και τῆς Δ' ἀκόμη, ἀπόφοιτος τοῦ σημερινοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου, και ἀν κρίνωμε σάν ἐκθεση ἰδεῶν τὰ λόγια αὐτά, ὅπου ἐκθέτονται ἡ καταγωγή, ἡ οἰκογένεια και οἱ πιό ἀγαπημένοι φίλοι τοῦ μικροῦ συγγραφέα, μπορούμε νά τήν ποῦμε ὑποδειγματική και γιά πολλοὺς ἀκόμη μαθητές, πού μόνο με τὰ δεκανίκια τοῦ δασκάλου κατορθώνουν νά γράφουν μερικές φράσεις. Καί ἐδῶ ὅμως μένει ἡ ἐπιτροπή ἀκαμπτη. Μαζί με τίς γροθιές και τὸ πετάλωμα, μαζί με τὸ Φάνη πού εἶπε πῶς τάχα ἐπιε ὅλη τὴ βρύση, μαζί με τήν ἀλεπού πού κάνει τίς ἐπισκέψεις της στά κοτέτσια περασμένα μεσάνυχτα, εἶταν ὅλοι «κοιμοῦνται βαθιά», και πού με τόσο λεπτότητα περιγράφει τὸ βιβλίο πῶς διωρίστηκε μοναχὴ της φύλακας στήν κοινότητα και τὸ κοτέτσι της, μαζί με τόν πεινασμένο λύκο, πού ξέρει πῶς «οἱ ξάδερφοί του» οἱ σκύλοι, δέν παίρνουν ἀπό λόγια, μαζί με λίγα ἄλλα ἀκόμη παραδείγματα — τὰ δέντρα τοῦ δάσους, πού ἀφοῦ πέρασε ἡ θύελλα και ξαναῆρθε ἡ γαλήνη και «φύλλο δὲ σάλει» στάθηκαν σὲ προσευχὴ (σ. 145), τὰ νερά τοῦ βουνίσου ποταμοῦ πού στόν κάμπο φρονιμεύανε και πᾶνε ἡσυχά και συλλογισμένα (σ. 14), μαζί με τόν κουτσόδοντη μπαλωματὴ πού τὰ δόντια του ἀπό τρία ἔγιναν δύο (σ. 119, 121), και τόν Κωστάκη πού χάλασε τὸ παπούτσι του στίς κακοστρατιές τοῦ βουνοῦ και τώρα τὸ σέρνει περπατώντας και «τὸ παπούτσι ἀνοίγει και κάνει: κλάπ, κλάπ—μαζί με ὅλα αὐτά συντελεῖ και ὁ Λάμπρος Πέλεκας ἀπὲρ Γρανίτσα με ὅσα ἔγραψε, συντελεῖ και ὁ λύκος με τοὺς ξαδέρφους του και ἡ ἀλεπού με τίς ἐπισκέψεις της, με τὸ ἀσταθές και ρευστόν της σημασίας τῶν λέξεων, νά (ὑπογραμμίζῃ ἡ ἐπιτροπή) «διαφθεῖρει τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα τῶν παιδῶν, συνηθίζοντάς τους σὲ «ἡμελημένους και καταχρηστικὰς ἐκφράσεις, κι ἔτσι ἐπακολουθοῦν ὅλα τ' ἄλλα κακὰ πού εἶδαμε νά ἐπισωρεύονται, ἀτημελησία και προπέτεια, «αὐθάδεια» και «ἀτασθαλία» κι οἰκειότητα με τὰ ἦθη τῶν φαυλοβίων. Καί αὐτὰ τὰ ὑποστηρίζει ἡ ἐπιτροπὴ γιά τίς εἰκονικές ἐκφράσεις και τὰ λίγα ἀστεία τῶν Ψηλῶν βουνῶν, χωρὶς νά ὑποψιάζεται καν πῶς κατηγορήθηκε με περισσότερο δίκαιο ἀπὸ καιρὸ και ἀπὸ πολλοὺς ἡ καθαρεύουσα, πῶς χαλνᾷ τὴ σκέψη και τὸ χαρακτήρα τῶν μικρῶν μαθητῶν πού ἐκπαιδεύονται. μ' αὐτὴ, και πῶς ἀκόμη κι ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομοσχεδίων τοῦ 1913 ἀναγνώριζε, χωρὶς καν νά ἔχη μέσα της ἕναν εἰδικὸ παιδαγωγὸ ἢ γλωσσολόγο, πῶς τὸ καθαρευουσιάνικο δημοτικὸ σχολεῖο «γίνεται πρόξενος... διαστρεβλώσεως διανοητικῆς, ἀλλὰ και τοῦ χαρακτήρος τοῦ παιδός» (βλ. Δελτίο τ. 5, σ. 255)³⁴.

³⁴ Παναγυρίζοντας τελευταία ὁ κ. Σκιας στό ἴδιο ζήτημα (Χρόνος 1 Ἰουλίου 1921) σὲ μιὰ ἀπάντησή του στόν κ. Σωτηρίου, λέει πῶς «ἡ ἐπιτροπὴ δέν κατεδίκασεν ἀν γένει τήν χρῆσιν τῶν μεταφορικῶν οὐδὲ τῶν ἀστείων ἐκφράσεων [ὡς τὸ δεχτοῦμε], ἀλλὰ κατέκρινε τήν «κατὰ κόρον» χρῆσιν [κατὰ τήν ἐπιτροπὴ] μεταφορικῶν και παρηλλαγμένων ἐκφράσεων, δι' ὧν ἐπιζητεῖται νά παρασταθῶσι γελοιοτέρα πράγματα οὐδὲν ἔχοντα τὸ γελοῖον και νά ἐπιδειχθῇ «ἐπιτετηδευμένη ἀτημελησία τοῦ λόγου και προπετιῆς καταφρόνησις τοῦ συνήθους τρόπου τῆς ἐκφράσεως» [ἀν αὐτὸ εἶναι σωστό, τὸ ἔκρινε ὁποῖος διάβασε τίς παραπάνω ἐξηγήσεις, με τὰ παραδείγματα πού διάλεξε ἡ ἴδια ἡ ἐπιτροπὴ]. Δέν κατακρίνει [ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Σκιας] λοιπὸν [;!] τὰς ἀστειοτήτας ἀν γένει [σωστό, κατὰ τὴ σημασία ὅμως πού δίνεται στό «ἀν γένει»], ἀλλὰ μόνον [ἐδῶ θά περίμενε κανεὶς: τήν «κατὰ κόρον» χρῆσιν τους, τὰ λίγα παραδείγματα δηλαδή πού βρήκε ἡ ἐκθεση ὑπερβολικά πολλὰ γιά ὀλόκληρο τὸ βιβλίο· μὰ ὁ κ. Σκιας ἐξακολουθεῖ:] τὰς βδελυρὰς και βωμολόχους ἀστειοτήτας, ὁποῖας ἀσμένως μεταχειρίζονται οἱ μὀρτηδες, οἱ χασισοπότοι ὁ λωποδύται και ἀν γένει οἱ φαυλόβιοι». Θά νόμιζε κανεὶς πῶς με τὰ λόγια αὐτὰ ἀποσύρει ἡ ἐπιτροπὴ τήν κατηγορία της γιά τ' ἀστεία και τίς ἄλλες μεταφορικές ἐκφράσεις τῶν Ψηλῶν βουνῶν (λ. χ.: «τὰ δέντρα στάθηκαν σὲ προσευχὴ»). Μὰ ὅχι: οἱ βδελυρὲς και βωμολοχὲς ἀστειοτήτες με τήν «κατὰ κόρον» χρῆσιν τους βρῶ-

Τὸ γέλιο ἀφήνει ὅμως ἀσυγκίνητη τὴν ἐπιτροπὴ και γιά ἕναν ἄλλο ἀκόμη λόγο. Γιατί παίρνει τὴ θέση στό βιβλίο ἀπὸ σοβαρώτερα ζητήματα και ἀπὸ ἰδέες ψηλές και ἠθικές, πού πρέπει κατὰ τήν ἐπιτροπὴ σὲ κάθε σελίδα νά παραθέτονται στό μικρὸ ἀναγνώστη. Ἔτσι κρίνει περιττὰ και ἀσκοπα ἀκόμη και μέρη τοῦ βιβλίου πού χρειάζονται γιά νά εἰτοιμάσουν τὴ μετάβαση σὲ ἄλλα κεφάλαια. Ἔτσι λ. χ. ἐνῶ ἡ λαϊμαργία τοῦ Φουντούλη βρίσκει τὴν τιμωρία της ὑστερ' ἀπὸ τὴ μέση, τοῦ βιβλίου, τὸ ἐλάττωμά του προδιαγράφεται ἤδη σ' ἕνα ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς ἀρχῆς, ὅταν ξεκίνησαν τὰ εἰκοσιπέντε παιδιὰ χαρούμενα γιά τὸ βουνό. Τὰ παιδιὰ, καθὼς κάνουν πάντα σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, τραγουδῆσαν, εἶπαν τ' ἀστεία τους, θαύμασαν τὰ τοπαῖα πού τοὺς ἀποκάλυψε ἡ πανοραμιακὴ ἀνάβαση στό βουνό, ἔβαλαν τὸν ἀγωγιάτη νά τοὺς τραγουδήσῃ ἕνα τραγούδι — τὸ τραγούδι γιά τὰ καλότυχα βουνά, πού ποτέ τους δὲ γερνᾶνε — ζήτησαν πληροφορίες γιά τὸ ποτάμι πού ἀπάντησαν, και καθὼς περνοῦσε ἡ ὥρα και δέν ἔφταναν ἀκόμη στὴ βρύση πού θά τοὺς ξεκούραζε, ὁ μικρὸς ὁ Φουντούλης ἔχασε τὴν ὑπομονή του και ἄρχισε νά τρώη τὰ κουλούρια στήν τσέπη του — κι ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι τὸν κατάλαβαν, ἔκανε πῶς τάχα θαύμαζε τὸ ποτάμι πού κυλοῦσε στά πόδια του. Αὐτὰ ὅλα σκανταλίζουν τὴν ἐπιτροπὴ. Ὅπου ὑπάρχει διδασκαλία και «ιδέες» τὰ παρασιωπᾷ γιά νά γυρέψῃ «ιδέας ὑψηλὰς» (σ. 72) ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχουν, καθὼς στό «γελαστό τραγούδι», τὸ «τσιριτρό», πού θυμήθηκε κι εἶπε ἕνας μαθητής, ἀντὶ νά μᾶς πῆ κανένα ἀπὸ κείνα τὰ γνωστὰ γιά τίς ιδέες τους, «ἀεῦτε ἀδελφοί γενναῖοι εἰς τὸ γυμναστήριον» ἢ «Σὰ βλέπω τὴ μορφή σου φεγγάρι μου χλομό». Ἔτσι δέν τὴν ἱκανοποιεῖ τίποτε ἀπ' αὐτὴν τὴν «περιγραφή μαθητικῆς ἐκδρομῆς» και λέει: «ὁ εἰς τῶν μαθητῶν Φουντούλης ἱπευεῖ τὸν ἡμίλονον, ἐφ' οὗ εἶναι τὰ κουλούρια. Ἴδου λοιπὸν αἱ ὑψηλαὶ και ἠθικαὶ ἰδέαι αἵτινες ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτῆς ἐξελίσσονται...» (σ. 70-71) και παραθέτει τὴν περιγραφή τῆς πείνας τοῦ Φουντούλη, με τὴν ἀνάμνηση τῶν αὐγῶν μιᾶς φωλιᾶς πού εἶχε πάρει μιὰ φορά. Σὲ κάθε σελίδα γυρεύει «ὑψηλοὺς στοχασμοὺς και ἠθικὰς ἀρχὰς», και μὴ βλέποντας αὐτὰ ἐκεῖ ὅπου πραγματικὰ ὑπάρχουν διακηρύσσει πῶς τὰ Ψηλὰ βουνά εἶναι μόνο «σκηνὰ τοῦ βίου χυδαῖα και ἐν πολλοῖς ἀνήθικοι» (σ. 64).

Ε. Τέλος μιὰ ἄλλη παιδαγωγικὴ ἀρχὴ με ἰδιαίτερη σπουδαιότητα, πού ἡ ἐφαρμογὴ της ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ πολλαπλές παρεξηγήσεις και σὲ ἐκμετάλλευση, εἶναι ἡ προσπάθεια νά προσαρμοστοῦν τὰ βιβλία τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς ὅσο γίνονταν περισσότερο στόν παραστατικὸ κύκλο και στήν ἀντιληπτικὴ τῶν παιδῶν πού τοὺς προορίζονται. Δέν εἶναι βέβαια αὐτὸ ἀρχὴ καινούρια, ἀν και τὰ πορίσματα τῆς νεώτερης ἐρευνας μᾶς κάνουν νά τροποποιήσωμε σήμερα τίς παλιότερες γνώμες, μὰ και πρέπει νά τ' ὁμολογήσωμε, πῶς στό

σκοπὸν τὰ Ψηλὰ βουνά, και ξανατονίζει ὁ κ. Σκιας «τὰς βωμολοχίας τῶν Ψηλῶν βουνῶν» και ὑποστηρίζει πῶς ἐπιτηδες ὁ κ. Σωτηρίου δέν τίς ἀντίγραψε ὅλες γιά «ν' ἀποφύγῃ τὸ σκάνδαλον». Παραπάνω παράθεσα ἐγὼ σχεδὸν ὅλες τους και ἰδοὺ και ὅσες ἀπομένουν: «τὸ ρέμα πρέπει νά κάμῃ μεγάλο ταξίδι», «τὸ ροῦχο θά παλέψῃ με ἀγκάθια και με πέτρες», «ἡ ὄρεξη τοῦ Φουντούλη ἔχει σημάζει μεσημέρι πολλές φορές... Ἄμα ἄγγιξε τὰ κουλούρια ὁ Φ., κατάλαβε πῶς ἡ ζωὴ τους ἦταν λέξη», «μόλις ἔβαλε ἡ ἀλεπού στό στόμα τις δυὸ κότες, τις γνώρισε. Αὐτὲς οἱ κότες, εἶπε, εἶναι ἀπὸ τὸ Μικρὸ χωριό». (Οἱ ὑπογραμμισμένες λέξεις και ἐδῶ και παραπάνω, εἶναι ἐκεῖνες πού σκαντάλισαν τὴν ἐπιτροπὴ). Ἀλήθεια, ἐδῶ σταματᾷ τὸ μῆγαλό κάθε λογικοῦ ἀνθρώπου, με τὸ ζήτημα τῶν μεταφορῶν τῶν Ψηλῶν βουνῶν πού γίνεται ὅλο και φαιδρότερο. Πού βρίσκονται λοιπὸν ὅλες αὐτὲς οἱ τρομερὲς βδελυρὲς βωμολοχίες τῶν μὀρτηδων, τῶν χασισοποτῶν, τῶν λωποδυτῶν και τῶν φαυλοβίων πού καταγγέλλει ὁ κ. Σκιας; Στὴν «ἀν γένει» χρῆσιν τῶν μεταφορῶν, στήν «κατὰ κόρον» χρῆσιν, ἢ στήν καθεμιὰ ἀπ' ὅλες τους χωριστὰ;

ζήτημα αὐτὸ τὰ νεοελληνικά ἀναγνωστικά ἔχουν δείξει στὰ περασμένα χρόνια, μὲ τὶς καλοπροαίρετες ἐξαιρέσεις, ἢ τουλάχιστο προσπάθειες, ὑπερβολικὴ συχνὰ ἀπροσεξία. Γιὰ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ, συνδυασμένη μὲ τὴν ἄλλη, τῆς λογοτεχνικότητος τοῦ βιβλίου — γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἀναγνωστικοῦ «ἔχει τόσῳ μεγαλυτέραν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν ὅση πλέον ἀμεμπτος παρουσιάζεται λογοτεχνικῶς» (Ὁδηγίαι σ. 4-8) — ἐπιζήτησε ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ νὰ δοθῇ στὸ βιβλίον τῆς Γ' ἀπὸ τὰ διδασκόμενα στὴν τάξιν αὐτὴ μαθήματα μόνον ὅσα «ἤμποροῦσαν χωρὶς καμίαν δυσαρμονίαν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὴν λογοτεχνικότητα τῶν Ψηλῶν βουνῶν» (ἴδ. μ. σ. 8), καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς αὐτὰς καθωρίσθηκε ὁ τρόπος ποῦ θὰ δίνονταν καὶ ἡ πατριδὰ καὶ ἡ θρησκεία. Ἔτσι ἔρχομαι νὰ μιλήσω γιὰ δύο ἀπὸ τὶς σοβαρώτερες μὰ καὶ δημοκοπικώτερες κατηγορίες, ποῦ χρησιμοποιοῦντο μὲ ἰδιαιτέρην ἀγάπην ἀπὸ τοὺς κατηγοροῦντας τῶν Ψηλῶν βουνῶν, καὶ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιδ ἀγαπητὰ θέματα τῆς πολεμικῆς τῆς ἐπιτροπείας «πρὸς ἐξέτασιν τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας» κτλ. Γιὰ τὴν κατηγορίαν τοῦ συγγραφῆ τῶν Ψηλῶν βουνῶν, δηλαδὴ τὰ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους, πῶς α) «περιγράφουσι μαθητὰς ἀνευ πατριδος καὶ [ὑπογραμμίζω ἐγὼ] στροφανῶς σκοποῦσι νὰ διασπλάσωσι μαθητὰς ἀπάτριδας» (σ. 64), καὶ β) πῶς ἀνάλογο σκοπὸ ἐπιδιώκουν καὶ σχετικὰ μὲ τὴν θρησκείαν, ἀφοῦ [ὑπογραμμίζει ἡ ἐπιτροπὴ] καὶ τῆς θρησκείας τὸ ὄνομα εἶναι ἀπὸ τοῦ βιβλίου τούτου ἀποκεκλεισμένον» (σ. 64). Καὶ οἱ δύο αὐτὰς κατηγορίαι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποκρουστοῦν κατηγορηματικὰ, ἀφοῦ ἀνήκουν καὶ αὐτὰς στὸ φαιδρότερον μέρος τοῦ κατηγορητηρίου τῆς γλωσσικῆς ἐπιτροπῆς. Θὰ ἐπιμείνω ἰδιαιτέρην, καθὼς ὑποσχέθηκα παραπάνω (σ. 194), στὸ ζήτημα τῆς πατριδῆς, γιὰ νὰ δεῖχθῇ μ' ἕνα ἀκόμη παράδειγμα ὡς σὲ παιδ σημεῖο τόλμησε ν' ἀδικήσῃ τὸ κρινόμενον ἔργον ἡ ἀσυγχώρητη προχειρολογία τῆς ἐπιτροπείας. Κρίνω περιττὸ νὰ προσθέσω πῶς γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς, ἀνὰ πρόπῃ νὰ διδάσκηται ἢ ὄχι στὴν Γ' τάξιν ἡ πατριδὰ, δὲν ἀφήνεται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴν στὴν ἐκθεσὴν ἢ παραμικρὴ ἀμφιβολία, ἐνῶ μὲ περισσότερον ἀπροκατάληπτη καὶ ἀντικειμενικὴ κρίση θὰ θυμοῦνταν οἱ παιδαγωγοὶ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνὰ χρειάζονται γι' αὐτὸ εἰδικὰ παιδαγωγικὰς γνώσεις, πῶς καὶ σὲ περασμένα χρόνια ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα νεοελληνικά ἀναγνωστικά, τοῦ Παπαμάρκου, ἀπόφυγε προγραμματικὰ νὰ κάμῃ λόγο γιὰ τὴν πατριδὰ σὲ παιδιὰ ὀχτῶ χρονῶν, ἀγεωγράφητα ἀκόμη, καὶ πῶς ἡ κατάκρισις μάλιστα ποῦ τοῦ ἔγινε ἔδωσε ἀφορμὴν στὸ συγ-

γραφέα νὰ ὑπερασπίσῃ σθεναρὰ τὸ σύστημά του, δείχοντας ἀκόμη πῶς καὶ ἡ κατηγορία τῆς ἀθείας ἦταν ἀνυπόστατη³⁰.

Ἡ σημερινὴ ὅμως ἐπιτροπεία, συντηρητικώτερη μὰ καὶ περισσότερον ἀδιάλλακτη στὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἀπαιδαιώγητους ὡστόσο συναδέλφους τῆς στῆν ἐπιτροπὴν τοῦ 1897, χωρὶς νὰ τὸ κρίνῃ κανὲν ἀξιο νὰ συζητηθῇ — ἀφοῦ θὰ ἦταν βέβαια προσδλητικὸ νὰ πιστέψῃ κανεὶς ὅτι ἀγνοεῖ πῶς ὑπάρχει — βγάζει μὲ πρωτοτυπότητα λογικὴν τὰ παραδοξότατα συμπεράσματα γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ψηλῶν βουνῶν. Καὶ ὅμως δικαιότερη κριτικὴ στὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ἐκτιμοῦσε καὶ θὰ τόνιζε καὶ ἄλλες ἀκόμη ἀρετὰς στὸ πρόγραμμα ποῦ ἀκολούθησε ἡ σύνταξις τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους γιὰ τὸ ζήτημα τῆς φιλοπατρίας· ἔτσι τὴν προσοχὴν ποῦ δόθηκε νὰ μὴν προσβάλλωνται ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ἀναγνωστικά καὶ τὸ πατριωτικὸ

³⁰ Πδ. Ἐκθεσις κριτῶν τῶν διδασκτικῶν βιβλίων τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσεως [1897], σ. 19: «Τὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου σπουδαίως θὰ ἐξάρη ἡ διὰ ποιημάτων καὶ ἄλλως, ἔστω καὶ βραχείας, καταλλήλου βλήσεως καλλιέργεια τοῦ αἰσθηματος τῆς φιλοπατρίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ συγγραφεὺς φρονῶν, ὡς καὶ ἄλλοι, ὅτι τὸ αἰσθηματὶ τῆς φιλοπατρίας συνθετώτερον ἐν, ἀπαιτεῖ μείζονα τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν ἀνέβαλε τοῦτο διὰ τὸ ἀναγνωσματάριον τῆς Δ' τάξεως, ἐν ᾧ ἰκανὴ διδασκαλία αὐτοῦ γίνεται, ἀλλ' ἡμεῖς νομιζομεν ὅτι ἀπὸ τῆς τάξεως ταύτης καιρὸς εἶνε πλέον νὰ ἰσπυρῆται τὸ πρὸς τὴν πατριδὰ αἰσθηματὶ. Καὶ ταῦτα μὲν ἡ πλειονοψηφία ὁ κ. πρόεδρος ὅμως [Χρ. Παπαδόπουλος, τ' ἄλλα μέλη: Α. Γραφειάδης, Ν. Δανίνας, Ν. Ζωγίδης, Γ. Κωνσταντινίδης] θεωρεῖ μεγάλην ταύτην τὴν ἑλλειψιν καὶ πολλὴν τὴν κατάχρησιν περὶ τοὺς μύθους, δι' ἃ δὲν θεωρεῖ ἀξιο ἐγκρίσεως τὸ βιβλίον». Καὶ στὴν Ἐκθεσὴν τοῦ 1894 ἔγραψαν οἱ κριτὰς γιὰ τὸ ἴδιον ἀναγνωστικὸν: «...εἶνε ἀνάξιο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τὸ κύριον ἀνάγνωσμα τῶν ἑλληνοπαίδων. Οἱ δύο φωτοδόλοι ἀστέρες, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ φωτίζωσι τὴν ὁδὸν τῆς ὑγιαιούσης δημοτ. ἐκπαίδευσεως, ἡ θρησκεία καὶ ἡ Πατρις, διὰ τὸν συγγραφέα τοῦ κρινόμενου Ἀναγνωσματάριου — καὶ τὸ λέγομεν μετ' ἐνδομύχου ἡμῶν λύπης — εἶνε ἐσθεσμένοι. Ἐλλείπει ἀπὸ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθηματὶ καὶ ἡ πρὸς τὴν πατριδὰ ἀγάπη... Οὐδ' αὐτὴ κανὴν ἡ γλυκεῖα λέξις Πατρις ἀπαντᾷ δυστυχῶς ἐν τῷ Ἀναγνωσματάριῳ τούτῳ... διὸ καὶ ἀδύνατον εἶνε νὰ ἐννοήσῃ τις ἐκ μόνου τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ ἀν ἐγγραφήν δι' ἑλληνοπαίδων». Βλ. Παπαμάρκου, Ἀναγνωστ. ἑλληνοπαίδων σ. 45 ἀ. Ἐκεῖ ἀποδεικνύει ὁ Π. πῶς ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸν τοῦ δὲ λείπει ἡ θρησκεία, ἐνῶ γιὰ τὴν φιλοπατριὰ ἐπίτηδες δὲν κάνει ἀκόμη στὴν τάξιν αὐτὴ λόγον, «...φανταζόμενος αὐτὴν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν κορυφὴν τῆς πυραμίδος, ἣν συναπαρτίκει ὁ ἠθικὸς διάκοσμος», καὶ θέλοντας νὰ τὴν ὑποθάψῃ «εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νεαρῶν ἑλληνοπαίδων, οὐχὶ διὰ τοῦ ἀγοραίου καὶ ἀγυρτικοῦ τρόπου, τοῦ συνήθως παρὰ τοῖς παρ' ἡμῖν ἀλφαθηταριογράφοις καὶ ἀναγνωσματάριογράφοις ἐν χρήσει... ἀλλὰ διὰ μέσων ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ, τῆς ὀρθογυμναστικῆς, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ὑπαγορευμένων».

τους περιεχόμενα τὰ τουρκόπαιδα ἢ τ' ἄλλα παιδιά μὲ ξένη ἐθνικὴ συνείδηση, ποὺ τὰ μεταχειρίζονται καὶ αὐτὰ σήμερα, καὶ ὕστερα τὴν προσπάθεια νὰ «ἀποφευχθῆ ὁ σοβινισμός, ὡς ἐμβάλλων εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν περιφρόνησιν, μίσος κατ' ἄλλων λαῶν καὶ ἐκδικητικὸτητα τυφλήν, ἐνῶ ἡ φιλοπατρία πρέπει νὰ θεμελιωθῆ πρὸ παντὸς εἰς τὴν καθαρὰν ἀγάπην τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸν πόθον ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προαγωγῆς του, ὀφείλοντα νὰ ἐξυψωθῆ μέχρις αὐτοθυσίας ὑπὲρ τῆς πατρίδος». Καὶ νὰ σημειωθῆ πὼς αὐτὰ καθωρίστηκαν στὰ 1918, σὲ ἐποχὴ ποὺ τὸ ἔθνος βρισκόνταν σὲ ἀγῶνα μὲ τοὺς μεγαλύτερους φυλετικούς του ἐχθρούς καὶ ἦταν εὐκολο νὰ θολωθῆ ἡ παιδαγωγικὴ κρίση τῶν ἐπιστημόνων ποὺ σύνταξαν τὸ πρόγραμμα αὐτὸ ἀπὸ τὴν πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ κόσμου γύρω τους⁵⁶.

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Ψηλῶν βουνῶν «σκοποῦσι προφανῶς νὰ διαπλάσωσι μαθητὰς ἀπάτριδας»;

Αὐτὰ βεβαιώνει ἡ ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς στὶς 20000 ἀντίτυπα ποὺ μοιράστηκαν ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας στὸ κοινό. "Ἄς δοῦμε τώρα καὶ ποιὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Τὴν ἀλήθεια θὰ τὴ βροῦμε στὸ πρακτικὸ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ἀνάφερα παραπάνω, καὶ ὅπου, καθὼς μᾶς λέει ἡ σύντομη εἰσαγωγή ποὺ τὸ συνοδεύει στὸ ἐπίσημο Δελτίο τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας: «καθορίζονται αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων προβαίνει αὕτη (ἡ ἐπιτροπὴ) εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἅτινα ἔαν

⁵⁶ Οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶχαν καιρὸ νὰ ἐφαρμοστοῦν πρακτικᾶ, ἀφοῦ δὲν πρόφτασε ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ νὰ βγάλῃ τ' ἀναγνωστικὰ γιὰ τὶς ἀνώτερες τάξεις· ὡστόσο δὲν ξεχάστηκαν οὔτε ἔστ' ἀναγνωστικὰ τῆς Α' καὶ τῆς Γ' ποὺ βγήκαν. Πρέπει μάλιστα νὰ πῶ, πὼς ἀκόμη καὶ τ' ὄνομα ἐνός σκυλιοῦ στὸ ἀλφαριθμητικὸ τοῦ κράτους, τοῦ Βελῆ, μπῆκε ἀπὸ ἀναπόδραστους μεθοδολογικοὺς λόγους, ἂν καὶ ἦταν φόβος μήπως καὶ μὲ τὸ ἀσήμαντο αὐτὸ περιστατικὸ θὰ ἐνοχλοῦνταν τὰ τουρκόπαιδα, ἀμα θὰ ἐβλεπαν νὰ ὀνομάζεται μὲ λέξη τῆς γλώσσας τοῦ ἐνα σκυλι. Τὸ πνεῦμα ὁμοῦ αὐτὸ μᾶς ἀληθινὰ ἀνώτερης φιλοπατρίας, ποὺ διατυπώθηκε στὰ 1918 στὸ πρόγραμμα τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀχτινοβόλησε καὶ μακρύτερα, καὶ εἶδαμε καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ Διγενῆ, στὸ βιβλίο ποὺ καθρεφτίζει τὴ σύγκρουση τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ μουσουλμανικὸν κόσμον, νὰ εἶναι ἔτσι γραμμένο ὥστε νὰ μπορῆ νὰ διαβασθῆ καὶ ἀπὸ τουρκόπαιδα χωρὶς νὰ πειραχτοῦν τὸ παραμικρὸ στὸν ἐθνισμὸ τους. "Ὅχι μόνον δὲν ὀνομάζει τοὺς τούρκους «βαρβάρους», καθὼς δὲ τὸ βρισκομε σὲ καλιότερα ἀναγνωστικὰ, μὰ καὶ προσπαθεῖ διάφορες φορές, ὅπως θὰ πρόσθεε ὁ ἀναγνώστης του, νὰ τὸ μάμνη οἰκειότερο σὲ ὄλους τοὺς ἀναγνώστες τῆς σημερινῆς πολὺγλωσσῆς Ἑλλάδας.

τύχῳσι τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, ἐκδίδονται ὑπὸ τοῦ κράτους». Οἱ ἀρχὲς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

«... Ἐξ ἴσου σημαντικὸς (μὲ τὸν κυριώτερον σκοπὸ, τὸν ἀναγνωστικὸν καὶ γλωσσικόν, τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων εἶναι νὰ ἐπιδιώκῳσι... τὴν θρησκευτικὴν, ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀγωγὴν. Διὰ τοῦτο πρέπει τὸ περιεχόμενον των νὰ στηρίζεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἑλλήνων μαθητῶν ἀντίληψιν, εἰς μίαν ἀνωτέραν γενικῶς ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ζωὴν...» Καὶ προσθέτεται παρακάτω σχετικὰ μὲ τὸν ἐθνικὸν σκοπὸν τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ τὴν πραγμάτωσίν του, ὅτι τὸ σύστημα τῶν ἰδεῶν ποὺ θὰ ἐμπνεύσῳν τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναγνωστικῶν, καὶ τὸ σύνολον τῶν κοινωνικῶν καὶ ἀτομικῶν ἀρειῶν ποὺ θὰ τὶς στηρίξῳν, «θὰ ἀναπτυχθῆ βαθμιαίως διὰ τῆς σειρᾶς τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων ὄλων τῶν τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», «σύμφωνα μὲ τὴν ψυχολογικὴν καὶ εἰδικῶς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ παιδιοῦ», ὅχι μὲ «χονδροειδῶς διαγεγραμμένα ὄρια... λ. χ. εἰς μίαν τάξιν φιλοπατρία καὶ τίποτε ἄλλο, εἰς ἄλλην ἀλτροεισμὸς καὶ τίποτε ἄλλο κ. τ. τ.». Καὶ ὁρίζεται ἀκόμη ὅτι: «ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ τοῦ ἀναγνωστικοῦ ἰδιαίτερος ἐπιτυχάνεται καὶ ἐμμέσως μὲ τὸ νὰ ἀντλήσωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλίων κυρίως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν ζωὴν, τὴν χώραν καὶ τὴν φύσιν τῆς πατρίδος μας, ἀπὸ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τὰ ἑλληνικά, ἀπὸ τὰ παραμύθια, τοὺς θρύλους, τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, καὶ ἀμέσως διὰ καθαρῶς φρονηματιστικῆς καὶ πατριωτικῆς διδασκαλίας στηριζομένης κυρίως ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ιστορίας. Καὶ τοῦτο φυσικὰ θὰ ἐπιτευχθῆ σύμφωνα μὲ τὴν ψυχικὴν ἐξέλιξιν τῶν μαθητῶν, ὥστε ἡ ἐθνικὴ διδασκαλία νὰ στηρίζεται ἐπὶ πραγματικῆς κατανοήσεως καὶ συγκινήσεως τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ κενὴ λογοκοπία... Τοιαύτην ἐνσάρκωσιν ἰδεολογικοῦ κόσμου μόνον πραγματικὸν λογοτέχνημα δύναται νὰ δώσῃ. Διὰ τοῦτο ἡ λογοτεχνικὴ μορφή εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ νὰ εἶναι τὸ ἀναγνωστικὸν ἀληθῶς μορφωτικὸν βιβλίον. Ἡ δὲ λογοτεχνικὴ μορφή τῶν βιβλίων δὲν πρέπει νὰ θυσιάζεται εἰς τοὺς ἄλλους σκοπούς».

Σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς αὐτὲς ἀρχὲς ὁρίζεται ὁμοῦς ἔπειτα καὶ εἰδικότερα καὶ τὸ τί θὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἀναγνωστικὸν καθὲς ἡλικίας, προβαίνοντας ἀπὸ «τὰς ἐγγυτέρας εἰς τὸν μαθητὴν (κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ὁργανώσεις) πρὸς τὰς συνθετωτέρας καὶ ἀνωτέρας». Καὶ ἔτσι, ἐγὼ ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοπούς τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Γ' ὁρίζεται «ἡ γνῶσις καὶ ἀγάπη τῆς ἑλληνικῆς φύσεως καὶ

τῶν ἑλληνικῶν ἠθῶν τοῦ ἀγροτικοῦ, ποιμενικοῦ, ναυτικοῦ ἢ ἀστικοῦ βίου ὡς θεμέλιον τῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα ἀγάπης» σύμφωνα μὲ τὴν ἀντιληπτικότητα τοῦ παιδιοῦ ὀχτῶ-κι ἐννέα χρονῶν, πάρα κάτω «εἰς τὴν Δ' τάξιν ὡς κυρία ἰδέα θὰ χρησιμεύῃ ἡ γνῶσις καὶ ἀγάπη τῆς πατρίδος ὡς συνόλου». Ἐκεῖ, στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Δ', «ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς τὴν χώραν ἐν ἣ διεδραματίσθη τὸ ὑψηλὸν δράμα τῆς πατρίδος ἱστορίας, τῆς ὁποίας τὴν πρώτην περίοδον, τὴν ἀρχαίαν, διδάσκει εἰς αὐτὴν τὴν τάξιν... ἐνυφαινομένων εἰς τὴν δρασιν καὶ διηγήσεων ἐκ τῆς ἀρχαίας ἰδίως ἱστορίας, ὁπόθεν καὶ παραδείγματα ὑψηλὰ ἀγάπης καὶ θυσίας διὰ τὴν πατρίδα θὰ ἀντληθῶσι». Καὶ ἀργότερα, στὴν Ε' τάξιν, σὲ παιδιὰ ὠριμώτερα πιά, δέκα καὶ ἔντεκα χρονῶν, «ὡς κυρία ἰδέα (τοῦ βιβλίου) θὰ χρησιμεύσῃ ἡ ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοθυσία. Ἡ αὐτοθυσία ὡς θυσία ζωῆς διὰ τὴν ἐλευθερίαν ζωῆς καὶ τὴν ἀμύνην τῆς πατρίδος καὶ τὰ ἰδανικά της».

Αὐτὲς τὶς ἀρχὲς εἶχε ὀρίσει ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους καὶ αὐτὲς ἐφαρμόστηκαν σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς φιλοπατρίας καὶ στὸ ἀναγνωστικὸ «Ψηλὰ βουνά». Δὲν πιστεύω βέβαια πὼς ἡ ἐπιτροπὴ τῆς «γλωσσικῆς διδασκαλίας» ἤξερε τὶς ἀρχὲς αὐτὲς καὶ τὶς παρασιώπησε. Τὸ πραχτικὸ ὅμως πὼς τὶς διατύπωσε κυκλοφόρησε μέσα στὸ Δελτίο τοῦ ὑπουργείου σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα καὶ διαβάστηκε ἀπὸ χιλιάδες κόσμον, λειτουργοὺς τῆς παιδείας (στέλνονταν σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα), ὑπαλλήλους καὶ ἄλλους, καὶ ξαναδημοσιεύτηκε καὶ σὲ ἄλλα ἐκπαιδευτικὰ περιοδικά, καὶ στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου (τ. 8, σ. 145-151), καὶ τὴν Ἐκπαιδευτικὴ ἐπιθεώρηση (τ. 2, ἀρ. 9, σ. 300-303). Ὡστε ἀληθινὰ εἶναι ν' ἀπορήσῃ κανεὶς πὼς ἐνῶ ἡ ἐπιτροπὴ παραπονιέται γιὰ τὴν προπαγάντα πὼς ἔκαναν τάχα σὲ πλατύτατο κύκλον «οἱ τέως διοικοῦντες τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως» μὲ τὰ δημοσιεύματα τοῦ ὑπουργείου, πὼς δὲ βρέθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς πὼς νὰ ἔχη πάρῃ στὰ χέρια του ἓνα ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ περιοδικά, τουλάχιστον τὸ Δελτίο τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, καὶ νὰ ρίξῃ μία τουλάχιστον ματιὰ στὸ πραχτικὸ αὐτὸ τὸ τόσο διαφωτιστικὸ. Θὰ ἔβλεπε τότε πὼς τὰ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους:

α) θεωροῦσαν σημαντικὸ σκοπὸ τοῦ ἀναγνωστικοῦ τὴν ἐθνικὴ ἀγωγή, τὴν καλλιέργεια τῆς φιλοπατρίας, καὶ τῆς θυσίας ἀκόμη γιὰ τὴν πατρίδα,

β) τὸ σκοπὸ αὐτὸ ζήτησαν νὰ τὸν πραγματοποιήσουν, καθὼς:

καὶ τοὺς ἄλλους, σιγὰ σιγὰ, μὲ τὴν σειρά τῶν ἀναγνωστικῶν, κατὰ τὴν ἡλικία τῶν μαθητῶν καθετᾶξιν, τὴν ψυχολογικὴ τους ἐξέλιξη, τὴν ἀντιληπτικότητά τους καὶ τὶς γνώσεις πὼς θὰ εἶχαν,

γ) ἡ γνώση καὶ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας εἶχε ὀριστὴ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Δ'—πὼς εἶχε ὀρίσει καὶ νὰ γράφεται—ἐνῶ στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' δίνονταν ἀκόμη μόνο ἡ γνώση καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ἑλληνικῆς φύσης, σὰ θεμέλιο ἐκείνων πὼς θὰ διδάσκονταν σὲ μεγαλύτερη ἡλικία. (Ἡ ἐπιτροπὴ ὡστόσο ἔχει τὴν ἀφέλεια ν' ἀπορῆ πὼς ὁ Διγενὴς, τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Ε', φαίνεται «ὅπως ἀντίθετον πρὸς τὸ ἀναγνωστικὸν τῆς Γ' τάξεως, τουτέστι τὰ «Ψηλὰ βουνά», ἀφοῦ ἐκεῖνο «... ἀγνοεῖ τὴν πατρίδα...», ἐνῶ ὁ Διγενὴς «... δὲν ἀγνοεῖ τὴν πατρίδα...». Ἄς σημειωθῇ ὅμως καὶ τοῦτο, πὼς μόνο γιὰ τὰ βιβλία τὰ συνταγμένα ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ μπορούσε κανεὶς ν' ἀξιῶσιν ν' ἀκολουθήσουν τὸ πρόγραμμα πὼς εἶχε αὐτὴ διατυπώσῃ. Ὁχι μόνο τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον μπορούσε νὰ κρίνῃ μὲ ἄλλες ἀρχὲς, μὰ εἶχε καὶ τὴν ὑποχρέωση νὰ διαλέξῃ μεταξὺ τῶν ἀναγνωστικῶν πὼς θὰ τοῦ ὑποβάλλονταν).

δ) ἀφοῦ τόση σημασία δόθηκε στὴ λογοτεχνικὴ μορφή τοῦ ἀναγνωστικοῦ πὼς θὰ τραβήξῃ τὸ παιδί καὶ θὰ τὸ συγκινήσῃ, καθὼς καὶ στὴν ἀπουσία κάθε δογματικῆς ξερῆς διδασκαλίας, ἦταν δύσκολο νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ Ψηλὰ βουνά γιὰ νὰ παραχωθοῦν, μὲ κάποια ὀργανικὴ ὅμως ἐνότητα, σὲ ἀφελεῖς καὶ ἀπέριστες βουνίσσιες σκηνὲς διηγήσεις ἱστορικῆς ἢ ὑπαινιγμοὶ σχετικοὶ μὲ τὴν ἀρχαία μυθολογία πὼς διδάσκειται μέσα στὸ σχολικὸ χρόνον ὁ μαθητὴς τῆς τάξεως αὐτῆς (Ἡρακλῆς, Θησέας, Ἀλκίση, Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία κτλ.)⁹⁷.

Δείγματα πατριωτικοῦ περιεχομένου ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς καθαρῆς

Τ' ἀκόλουθα δείγματα δὲν εἶναι τὸ μόνο εἶδος μὲ τ' ὅποιο τὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ ζήτησαν νὰ καλλιεργήσουν τὸν ἐθνικὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς· ἔχομε σὲ πολλὰ τους καὶ φράσεις ξεκρέμαστες πατριωτικοῦ περιεχομένου, καθὼς: ἀγαπῶ τὴν πατρίδα μου, θνήσκε ὑπὲρ πατρίδος, οὐδὲν τῆς πατρίδος γλυκύτερον (Ἀναγνωστ. κράτους 1910 Γ'), ἔχομε ὅμως κάποτε καὶ μεγαλύτερα διηγήματα ὁποῦ μὲ ὅμοιο, μὰ καὶ μὲ τεχνικώτερον συχνὰ τρόπο ἐπιδιώκεται ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή. Ὡστόσο τὰ παρακάτω παραδείγματα εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα γιὰ τὸν ἐλαττωματικὸν τρόπον πὼς τ' ἀναγνωστικὰ μας ζήτησαν ὡς τώρα νὰ καλλιεργήσουν τὴν πατριωτικὴν διδασκαλίαν:

⁹⁷ Σχετικὰ μὲ ὅσα λέγονται ἐδῶ στοὺς δύο τελευταίους παραγράφους, πβ. τὴ γνώμη τοῦ Παπαμάρκου, ὁ. π. σ. 50, πὼς «ὁ θεῖος ἔρως πρὸς τὴν μεγαλῶν-μον... πατρίδα δύναται νὰ ἀναφλεχθῇ, μόνον ὅταν διὰ τῶν γοητευτικώτατων χρωμάτων παρασταθῇ αὐταῖς ὁ ἱερὸς οὗτος τόπος ἐν κάλλει καὶ γοητεῖα ἀπαστράπτων...»

Γιὰ παιδιὰ 9 χρονῶν.

«Περὶ πατρίδος.—Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους». Τὴν αὐτὴν τοῦ Σωτήρος ἐντολὴν ἐπαναλαμβάνει πρὸς ἡμᾶς μετὰ πάσης ἐλλειψίας καὶ ἡ πατρίς. Καὶ ἡ πατρίς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν τῆς φιλογενείας τὸν φόρον, ὅστις εἶπε τὸ μόνον γνώρισμα καὶ τοῦ ἀγαθοῦ χριστιανοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πολίτου. Ἡ πατρίς εἶπε πολυσέβαστος μῆτηρ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, ἡ εὐεργετικωτάτη τροφὸς αὐτοῦ καὶ διδάσκαλος, τὸ ἱερώτατον στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέβη πρῶτον νὰ γυμνασθῇ εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς φιλαδελφίας καὶ τῆς φιλανθρωπίας. Εἰς τὴν πατρίδα πρῶτον εἶδεν ὁ ἄνθρωπος τὸν ἥλιον, ἀνέπνευσε τὰς ζωογόνους αἴρας τοῦ ἕαρος, ἔμαθε νὰ ἐκφράξῃ τὰς ἐννοίας διὰ τοῦ λόγου· ἐτράφη, ὡς χριστιανός, τὸ ἄδολον γάλα τῆς εὐσεβείας· ἔλαβε τὰ στοιχεῖα καὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνατροφῆς. Χρεωστὲι λοιπὸν νὰ τιμᾷ τὴν πατρίδα, καθὼς τιμᾷ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ γονεῖς, οἵτινες εἶπε καὶ αὐτοὶ τέκνα τῆς σεβαστῆς ταύτης πατρίδος καὶ μητρίδος καὶ πρωτογόνου ῥίζης ὅλης τῆς γενεᾶς αὐτοῦ. Χρεωστὲι νὰ φρονῇ σταθερῶς, ὅτι δὲν ἐγεννήθη εἰς τὸν κόσμον μόνον δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πατρίδα. Ἡ πατρίς ἔχει δικαίωμα ἀγιώτατον εἰς ὅλα τοῦ πατριώτου τὰ προτερήματα, εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὰς γνώσεις, εἰς τὰ πλούτη, εἰς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ὅπως ἂν ἔχη, καὶ ὅπου ποτ' ἂν τύχῃ νὰ διατρέβῃ. Καθὼς τὰ εὐκαρπα δένδρα, ὅσους ἂν ἐκθρέψωσι καρποὺς» κτλ., καὶ ἔτσι προχωρεῖ ἀκόμη μιὰμιση σελίδα (Κοφινιώτου, Ἑλλην. ἀναγνώσμ. Ε', 1905, σ. 49, βιβλίον ποὺ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς «ἦ τε ὕλη καὶ ἡ γλῶσσα εἶπε ἀνάλογος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν παιδῶν, δι' οὗς τὸ βιβλίον προορίζεται. Τὸ ἴδιο κομμάτι, ἀπὸ τὸν Κ. Οἰκονόμου, βρίσκεται καὶ στὸ ἀναγνωστικὸν Βραχνῶν, Δ', 1914, σ. 68).

Δὲν ποθῶ νὰ εὐτυχίσω, δὲν ποθῶ νὰ δοξασθῶ.

Σὺ, Ἑλλάς, νὰ εὐτυχίσῃς καὶ νὰ δοξασθῆς ποθῶ.

Ναί, πατρίς, μὰ τὸνομά σου, σὲ ὀμνῶ, τὸ γλυκύ,

Ἔσο ἐνδοξος, μεγάλη καὶ ἐγὼ τίποτε, ἄρχει.

Κόνις σου ἄς εἶμαι μόνον, καὶ ἕκαστος ἄς μὲ πατῆ,

φθάνει ἕκαστος ἔμπρός σου κύπτων νὰ γονυπετῆ.

Νῦν ἐγὼ, πατρίς, ἄς εἶμαι, καὶ σὺ ἄστρον φαιώνον,

εἰς τὴν γῆν ἐγὼ σκοτία, καὶ σὺ φῶς τῶν οὐρανῶν...»

(Μιχαλακοπούλου, Ἀναγνώσμ. Δ' 1914, σ. 13).

Γιὰ παιδιὰ 8 χρονῶν.

Ἡ Ἑλλάς.—Ἐνδοξος καὶ σεβαστὴ ὑπῆρξε τὸν παλαιὸν καιρὸν ἡ μεγάλη καὶ ἀγαπητὴ ἡμῶν πατρίς, ἡ Ἑλλάς· διότι ὄχι μόνον ὑπὲρ τῆς Ἑλευθερίας διεξήγαγε πεισματώδεις καὶ αἱματηροὺς πολέμους, ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα ἐκαλλιέργησε καὶ τὰς τέχνας προήγαγεν, ὅσων κανὲν ἄλλο ἔθνος τῆς ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦτο τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα σφίζονται ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας, διαγέρονται τὸν θαυμασμόν τῶν ἀνθρώπων...» (Σακελλαροπούλου, Γ' 1908, σ. 13).

Ἡ ἀποφράς ἡμέρα.—Ὁ Αἰακὸς ἦτο Αἰγινίτης καὶ εἶχεν υἱὸν δωδεκαετῆ. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ ὀ μικροῦ Νικόλαος εὐδοκίμησε καὶ ἔλαβε τὸν βαθμὸν Ἀριστα, ὁ πατὴρ του ὑπεσχέθη εἰς αὐτὸν νὰ τὸν φέρῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ ἴδῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ βασιλείου. Μετὰ τινος λοιπὸν ἡμέρας ἐσηκώθη πρῶτ' ὁ Νικόλαος, ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα του καὶ λέγει πρὸς αὐτόν: Καλὴ ἡμέρα, πατέρα! Κύτταξε πόσον ὠραῖος καιρὸς εἶναι σήμερον. πατέρα! Ἄς υπάγωμεν σήμερον εἰς τὰς Ἀθήνας, σὲ παρακαλῶ. Ὁ Αἰακὸς ὁμοῦ ἀποκρίνεται: Σήμερον, παιδί μου, δὲν γίνεται. Αὔριον, ἂν εἶναι καλὸς καιρὸς πηγαίνομεν. Καὶ διατί, πατέρα, δὲν γίνεται σήμερον; Δὲν γίνεται παιδί μου, διότι εἶναι Τρίτη καὶ ἡ Τρίτη εἶναι δι' ἡμᾶς ἡμέρα ἀποφράς. Ἡμέρα ἀποφράς; Τί θὰ εἴπῃ, πατέρα, ἀποφράς ἡμέρα; Ἡμέρα ἀποφράς, Νικό μου, θὰ εἴπῃ ἡμέρα κακὴ, κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειρῆς τίποτε. Καὶ διατί, πατέρα, ἡ Τρίτη εἶναι ἀποφράς; Τοῦτο εἶναι μία θλιβερὰ ἱστορία. Πλὴν

ὁμοῦ ἀκουσε νὰ τὴν μάθῃς.... Ἄ! πατέρα, καλὰ ἔκαμες καὶ μὲ διηγῆθῃς ταύτην τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τῶρα ὄχι μόνον τὴν Τρίτην, ἀλλὰ πᾶσαν ἡμέραν θὰ ἐνθυμοῦμαι τὸν θάνατον τοῦ Ἑλλήνος αυτοκράτορος καὶ εἰς τὴν προσευχὴν μου θὰ εὐχῶμαι πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν δουλείαν» (Σκορδέλη Ἀναγν. Γ', 1911, σ. 79).

Γιὰ παιδιὰ 7 χρονῶν.

Πατρίς - Φιλοπατρία.—Πατρίς μας εἶναι ὅλη ἡ γῆ ἡ κατοικουμένη ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς μας. Οἱ ὁμοεθνεῖς μας ὁμιλοῦσι τὴν αὐτὴν γλῶσσαν μὲ ἡμᾶς, ἔχουσι τὴν αὐτὴν θρησκείαν, τοὺς αὐτοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὰ αὐτὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα. Ἡ πατρίς εἶπε ἡ μεγάλη ἡμῶν μῆτηρ ἡ ἐκθρέψασα τοὺς προγόνους ἡμῶν καὶ ἡ τρέφουσα ἡμᾶς. Αὐτὴ, ὡς καλὴ μῆτηρ, διατηρεῖ σχολεῖα καὶ διδασκάλους διὰ νὰ γείνωμεν ἄνθρωποι καλοὶ· διατηρεῖ βασιλέα καὶ ἄρχοντας, οἱ ὁποῖοι φροντίζουσι ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας μας διατηρεῖ στρατὸν καὶ στόλον πρὸς καταπολέμησιν παντὸς ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιχειρῇ νὰ βλάψῃ τὰ συμφέροντα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν. Πᾶς χρηστὸς ἄνθρωπος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὀφειλομένην ἀγάπην καὶ λατρείαν ἀγαπᾷ καὶ λατρεύει τὴν πατρίδα καὶ θεωρεῖ αὐτὴν καὶ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον. (Λιβαδά, Ἀναγνώσμ. Β', 1907, σ. 130).

Ἐκεῖ [στὸ ἀλφαβητάριο τῆς Α'] ἐμάθετε πολλὰ περὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν Ἑλλάδος, ὅτι εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὠραιότερας χώρας τοῦ κόσμου... ὅτι πρέπει νὰ τὴν ὀφελῶμεν καὶ ν' ἀποθνήσκωμεν πρὸς χάριν αὐτῆς. (Βρατσάνου Β', 1906, σ. 4). Ἐκεῖ ἔχομε καὶ ἕνα πατριωτικὸν ἕμνο στὴ φουστανέλα· ἀρχίζει: «ἂν ἡμῖν παιδίον, θὰ ἐφόρου φουστανέλαν» καὶ τελειώνει: «ὦ πόσον ἐπεθύμουν νὰ ἐφόρου φουστανέλαν! [γιατί δὲν τὴ φορεῖ;] Ἀηδιάζω τὸ φραγκικὸν φόρεμα τὸ ὁποῖον καὶ στενοχωρεῖ τὸ σῶμα καὶ βλάπτει τὴν υγιάν καὶ ἀσχημίζει τὸν Ἑλληνα! Φουστανέλαν ἐφόρει ὁ Καραϊσκάκης...» (ἴδ. βιβλ. σ. 134).

Ἰστερα ἀπ' ὅσα ἐξήγησα παραπάνω γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρίδας, ποὺ τόση ἀναλογία παρουσιάζει μὲ τὸ ζήτημα τῆς θρησκείας, θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ εἶμαι γιὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ συντομώτερος. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐπιτροπὴ, μὴν μπορώντας ἢ μὴ θέλοντας νὰ δῇ τὸ νεωτερισμὸ ποὺ πραγματικὰ παρουσίασαν τὰ Ψηλὰ βουνά, στὰ δριὰ του καὶ μὲ τις ἐξηγήσεις ποὺ τὸν δικαιολογοῦν, διαπιστώνει φανταστικὴς ἀθεϊστικὴς προθέσεις τῶν συνταχτῶν τους καὶ βεβαιώνει: α) πὼς λείπει ἀπὸ τὸ βιβλίον «καὶ τῆς θρησκείας τὸ ὄνομα» καὶ ὅτι «ἡ θρησκεία ἔχει καταργηθῆ ἐν τῷ παραδόξῳ τούτῳ βιβλίῳ» (σ. 64), καὶ πὼς β) δὲν ἀποφάσισαν οἱ συγγραφεῖς «οὐδ' ἀπαξ νὰ παραστήσωσι τοὺς παῖδας στρέφοντας τὸ ὄμμα πρὸς τὸ Ἵπέρτατον Ὄν» (σ. 65).

Ἰποθέτω πὼς εἶναι πιά περιττὸ ν' ἀντιβεβαιώσω καὶ ἐγὼ τὸν ὑπομονετικὸ ἀναγνώστη πὼς ἡ διπλὴ αὐτὴ βεβαίωση τῶν ἐξι μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς εἶναι... πλαστὴ καὶ φανταστικὴ. Λυποῦμαι πάλι, ποὺ ἔχω νὰ τὸ πῶ τῇ στιγμῇ ποὺ ἡ ἐκθεσις μὲ μαύρους πάλι ὑπογραμμισμοὺς δημιουργεῖ νέα μυθολογία γύρω στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ κράτους, καὶ μὲ τέτοια ἱερὴ ἀγανάκτηση μιλεῖ γιὰ τὸ Ἵπέρτατο Ὄν. Μὰ πὼς ἀλλιῶς νὰ κάμω; Καὶ πρῶτα ἔχω νὰ παρατηρήσω πὼς μπορεῖ πολὺ καλὰ ἕνα ἀναγνωστικὸ νὰ μὴν κἀνῃ κανένα ἀπολύτως λόγο γιὰ θρη-

σκέια, χωρίς αὐτὸ νὰ σημαίνει πὺς ὁ συγγραφέας τοῦ θέλει νὰ τὴν καταργήσῃ, ἀν γιὰ λόγους ἄλλους ἀφήνῃ στὸ ἰδιαίτερο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν καὶ στὸ δάσκαλο νὰ καλλιεργήσουν στὸ μαθητὴ αὐτὸ τὸ συναίσθημα. Ἐπειτα ὁμοίως παρατηρῶ πὺς τὰ Ψηλὰ βουνὰ ἔχουν θρησκευτικὸ περιεχόμενον. Δὲν κρίνω ἀναγκαῖο ν' ἀναφέρω ἀπὸ τὸ βιβλίο διάφορα περιστατικὰ θρησκευτικοῦ περιεχομένου, συνυφασμένα ἐδῶ καὶ κεῖ στὴ διήγησή του, καθὼς τὸ γάμο τῆς Ἀφρόδως (§ 75), ἢ τὸν ὕμνο τῆς Θεοτόκου ποῦ ἔψαλε στὸ φαγιὸ παπᾶς (σ. 158), ἢ τὰ στερνὰ λόγια τοῦ Γεροθανάση, ποῦ «κάνει τρεῖς μεγάλους σταυροὺς καὶ λέει (στὰ παιδιά): «νὰ πᾶτε στὸ καλὸ, νὰ πᾶτε στὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων» (σ. 167), ἢ ἀκόμη τὸ «τραγοῦδι στὸ νέο καρᾶδι» (§ 66), ποῦ λέει γι' αὐτό: «Στὴν πλώρη, ἔχεις τὸ σταυρὸ. Στὴν πρύμη ἔχεις τὸ βαγγέλιο. Κι ἀνάμεσα ἔχεις τὴν Παναγιά Παρθένα μὲ τὸ καντῆλι τῆς ἀναμμένο» (σ. 142). Εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ καταλάβωμε γιατί θὰ μεταχειρίζονταν τὰ κομμάτια αὐτὰ μὲ τὸ θρησκευτικὸ πάντοτε περιεχόμενον τοῦ συγγραφέα ποῦ ζητοῦσαν τάχα νὰ καταργήσουν καὶ τῆς θρησκείας τ' ὄνομα ἀπὸ τὸ βιβλίο τους, μὰ θὰ μποροῦσε ἴσως κανεὶς νὰ ὑποστηρίξῃ πὺς αὐτὰ μπῆκαν κυρίως γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τους καὶ τὸ λαογραφικὸ τους ἐνδιαφέρον. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι ὁμοίως, αὐτὸ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ τὸ φανταστῆ κανεὶς γιὰ τὰ τέσσερα κεφάλαια ὑστερ' ἀπὸ τὴ θύελλα μὲ τὴν ἐπίσκεψη στὸ μοναστήρι. Στὰ κεφάλαια «στὸ μοναστήρι», ὁ «ἐσπερινός», «ἀπόδειπνο», «ἡ λειτουργία» ἔχομε μέσα σὲ ἕξι σελίδες (σ. 150-155), μὲ τὴν εὐκαιρία ποῦ πῆγαν τὰ παιδιά «νὰ προσκυνήσουν ὅπως τὸ ἤθελαν ἀπὸ τόσον καιρὸ» καὶ «νὰ λειτουργηθοῦν» (σ. 150), σκηνές μὲ περιεχόμενον θρησκευτικὸ, κι ἰδίως στὴ λειτουργία τῆς Κυριακῆς, ποῦ πῆγαν ἀπὸ τὴ νύχτα νὰ τὴν ἀκούσουν μαζὶ μὲ τὸν ὄρθρο, ἔχομε μιὰ θρησκευτικὴ κατάνυξη μοναδική, ποῦ δὲ νομίζω νὰ ξαναδόθηκε σὲ ἀναγνωστικὸ ἑλληνικὸ³⁸.

³⁸ Πβ. ἰδίως σ. 155: «...Ὅταν ὁ πατερ-Ἀμβρόσιος ἔψαλε τὸ χερουβικό, τὴ γλυκὰ ποῦ φήλωσε τὴ φωνή του! Οἱ καλόγεροι καὶ τὰ παιδιά σκύβοντας προσκυνούσαν τὰ ἅγια, ποῦ ἔβγαιναν ἀργά. Ἐκείνη τὴ στιγμή θαρροῦσε πὺς τὰ εἰκονίσματα ἀκοῦνε χαρούμενα τὴν ψαλμωδία. Ὁ Φάνης ἐνιωθε πὺς ἡ ψυχὴ του πετοῦσε μαζὶ μὲ τὰ ἑλαφρὰ σύννεφα, ποῦ ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ θυμιατήρι... Ἀμέσως, ἅμα πῆραν τὸ ἀντίσωρο, ὁ κύρ Στέφανος μὲ τὰ παιδιά ἀσπᾶστηκαν τρεῖς εἰκόνες...» Ἀξίζει νὰ παραβάλλῃ κανεὶς τὸ κομματάκι αὐτὸ μὲ τ' ἀνάλογα μέρη ἀπὸ τὸ Διγενῆ Ἀκρίτα σ. 35-36 καὶ τὸ Ἀναγνωστικὸ Β' Κουρτίδη σ. 125. — Θρησκευτικὸ περιεχόμενον βρῶμε ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ποῦ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκκλησία ποῦ λείπει ἀπὸ τὴν

Ἦναι αὐτὰ ἀρχές ποῦ ὅσο κιὰν παρουσιάζονται ἀντίθετες στὸν τρόπο ποῦ ὡς τώρα δοκίμασαν τ' ἀναγνωστικὰ στὴν Ἑλλάδα νὰ καλλιεργήσουν τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, ταυτίζοντας θρησκευτικὸτητα καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία (βλ. παραπάνω σ. 224), δείχνονται γονιμώτατες γιὰ ἕνα ἀναγνωστικὸ, ὅσο μπορεῖ νὰ περιμένωμε ἀπὸ αὐτὸ νὰ καλλιεργήσῃ τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα. Ὅσο ἀναμφισβήτητα φαίνονται αὐτὰ, ὥστε χρόνον σχεδὸν δλόκληρο πρὶν ἀποκηρύξῃ ἡ ἐπιτροπεία τὰ Ψηλὰ βουνὰ γιὰ τὴν ἀθεία τους, εἶδαμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν πατριαρχείων τῆς Πόλης καὶ τὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὸ «Πανταζοπούλειον διαγώνισμα πρὸς σύνταξιν ἀναγνωσματορτίων... τῆς δημοτικῆς παιδείας»³⁹ — καὶ τίς δύο αὐτές

κοινότητα, ὅταν τὰ παιδιά «κάθε Κυριακὴ θὰ πηγαίνουν στὸ Μικρὸ χωριὸ ν' ἀκοῦν τὴ λειτουργία» (Ψηλὰ βουνὰ ἐκδ. 2., 1919, σ. 84) καὶ ὅταν τὰ παιδιά ἀφοῦ ἴδρσαν τὴν Κυριακὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἤρθαν καὶ ἐκπλώθηκαν στοὺς ἰσκιούς τῶν πύλων (σ. 62), καὶ ὅταν χαμένος μέσα στὸ δάσος ὁ Φάνης, ὁλομόναχος, λέη μιὰ στιγμή: «Θεὸ μου φύλαξέ με» (σ. 98), καὶ στὴ σκηνὴ τῆς Χάρμαινας (σ. 58). — Εἶδαμε παραπάνω (σημ. 35) πὺς καὶ ὁ Παπαμάρκου κατηγορήθηκε πὺς ἔβγαλε τὴ θρησκεία ἀπὸ τ' ἀναγνωστικὰ του. Κρίνω περιττὸ νὰ παραθέσω ἐδῶ ὅσα ἀπάντησε τότε ὁ Παπ. στοὺς κριτικούς του. Πρέπει ὁμοίως νὰ σημειώσω πὺς οἱ ὑπογραμμισμένοι καὶ μαυροτυπωμένοι ἰσχυρισμοὶ τῆς τελευταίας ἐπιτροπείας γιὰ τὴν ἀθεοτῶν τῶν Ψηλῶν βουνῶν, ἀναερῶνται ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιτροπὴ, σὲ ἄλλο μέρος τῆς ἐκθεσῆς τῆς, ἀφοῦ ἐκεῖ ὑποστηρίζει πὺς ἔχουν θρησκεία, μὰ δὲν ἔχουν ἀρκετὴ («Τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' τάξεως...δὲν ἀναφέρει τὴν θρησκείαν εἰμὴ ἐλάχιστα καὶ ἐν παρόδῳ...» (σ. 46).

³⁹ Ἐπικυρώθηκε ἡ προκήρυξις στὰ πατριαρχεῖα, στίς 26 Μαΐου 1920. Κυκλο-

έπιτροπές με μητροπολίτες για προέδρους—σε μια προκήρυξη που σε πολλά αντιγράφει το πρόγραμμα της δικής μας συνταχτικής έπιτροπής, να τονίζουν πόσο «ή λογοτεχνική μορφή είναι απαραίτητος όπως το αναγνωστικόν καταστή αληθώς μορφωτικόν βιβλίον», να τονίζη πως «ή ελλη βλη πρέπει να διαπνέηται υπό φαιδρότητα... ο δε ελος τόνος να προκαλή την ελαρότητα και την χαράν των παιδων», ν' αποκλείνη τη διδασκαλία της πατρίδας από την Γ' τάξη και να γυρεύη από το αναγνωστικό της τάξης αυτής σκηνές «θρησκευτικής ζωής (έκκλησιαστικών τελετών)» που να προκαλούν «συγκίνησιν και έξαρσιν προς το θειον» και να παρουσιαστούν «ως στοιχεία συγφασμένα προς την κυρίαν ιδέαν του έργου».

Σύμφωνα με τις ιδέες αυτές βλέπομε πως και στο αλφαθητάριο του κράτους αντιπροσωπεύτηκε το θρησκευτικό στοιχείο (βλ. παραπ. σ. 261) και στα Ψηλά βουνά έπιδιώχτηκε να γίνη το ίδιο. Μένει πάντοτε θέμα για συζήτηση έπιστημονική, αν εσα στοιχεία δόθηκαν είναι αρκετά, ή μήπως και εσα προστέθηκαν στη 2. έκδοση των Ψηλών βουνών, δε ζημίωσαν, μερικά, το αναγνωστικό, καθώς υποστηρίχτηκε και αυτό, από καθαρά παιδαγωγική άποψη. Οι συντάχτες των Ψηλών βουνών έκαμαν τις προσθήκες αυτές, γιατί δέχτηκαν και αυτοί πως το χάσιμο του Φάνη στο δάσος κι οι θρησκευτικές ανάγκες της μικρής κοινότητας, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να γίνη λόγος για το θεο ή να γεννήσουν θρησκευτική κατάνυξη⁴⁰. Κι έτσι ή 2. έκδοση των Ψηλών βουνών, που κυκλοφόρησε την ίδια χρονιά με την πρώτη, τροποποιημένη σε ελάχιστα μέρη και με άλλες μικρές (ώστε να μην έμποδιστή ή σύγχρονη χρησιμοποίηση αναγνωστικών και από τις δυο εκδόσεις) μαζί με λίγες άλλες άλλες, ουσιαστικές και γλωσσικές, είχε και τις τρεις φράσεις θρησκευτικού περιεχομένου που ανάφερα πρώτες στην υποσημείωση της σελ. 283. "Αν ήξερε τη 2. έκδοση δε θα έκανε ή έπιτροπή δυο ακόμη κατηγορίες (σ. 65, 66) σχετικές με το ίδιο θέμα. Δέ θέλω να πω πως φταίει απολύτως, που δε φρόντισε να εξετάση και τις μεταγενέστερες εκδόσεις του βιβλίου, μα δεν έδειξε βέβαια υπερβολική ευσυνειδησία που περιωρίστηκε στην 1. του έκδοση. "Αλλωστε οι άλλες εκείνες, γλωσσικές και άλλες, δείχνουν την προσπάθεια της συνταχτικής έπιτροπής να κάμη το αναγνωστικό ανώτερο,

φόρησε χωριστά σε έξασέλιδη φυλλαδούλα, «άπεφασίσθη δε να δημοσιευθή διά της «Έκκλησιαστικής αληθείας».

⁴⁰ Π. Δελμούζου: "Η αντίδραση. Δελτίο τ. 7, σ. 284.

στη βάση πάντοτε των κεντρικών του ιδεών, δε δικαιολογούν όμως καθόλου την έπιτροπή, που και χωρίς εκείνες μένει άδικαιολόγητη στην άθειςτική της προχειρολογία. "Ακόμη όμως περισσότερο άδικαιολόγητη και αληθινά άκατανόητη είναι ή δικαιολογία της δευτερολογίας μέλους της έπιτροπείας, όταν σε δημοσιογραφικό άγωνα του παρατηρήθηκε σωστά από τον κ. Κ. Σωτηρίου, πως είχε την υποχρέωση ή έπιτροπή να στηριχτή στην τελευταία έκδοση του κρινόμενου βιβλίου. "Ο κ. Σκιας δε βρήκε να κάμη τίποτε καλύτερο για να βγάλη την έπιτροπή από τη δύσκαλή της θέση, παρά να στηρίξη την πρώτη ασύστατη κατηγορία με δεύτερη, το ίδιο άνυπόστατη, κατηγορώντας δημόσια στον τύπο τα μέλη της συνταχτικής έπιτροπής, ανθρώπους εσο ξέρομε ανεπίληπτους, πως έθεσαν σε κυκλοφορία νέα δική τους έκδοση με ψεύτικη χρονολογία. Και αυτό λέγεται συζήτηση για ήθικη και για θρησκεία⁴¹.

Αυτά για τις σημαντικώτερες ιδέες των Ψηλών βουνών. Δεν είναι δυνατό με εμοιο τρόπο να έξαντλήσω τα υπόλοιπα ζητήματα που αναφέρει ή έκθεση, καθώς τις άπιθανότητες και τον μπολσεβικισμό

⁴¹ Βλ. Σκιας, Αί υπέρ του μαλλιαρισμού συνηγορία, Χρόνος 1 'Ιουλίου 1921: «'Επειδή ή έκδοσις αυτή υπήρξε τελείως άγνωστος εις την έπιτροπήν [εα να ήταν αυτό το μόνο και το σημαντικώτατο πράγμα που άγνόησε' βλ. παραπάνω κεφ. Α', ιδίως σ. 192 α], υπάρχει ελλογος υποψία [μπράβο για το συμπέρασμα] ότι δεν έξεδόθη τφ 1919, αλλά τφ 1921». Και παρατηρεί ο κ. Σωτηρίου (Νέα Έλλάς, 18 'Ιουλίου 1921): «'Η άγνοια της έπιτροπής, ιδου άποχρών λόγος δια να έκτοξεύουν οι έντιμοι οὔτοι άνδρες συκοφαντίας κατά των δημοτικιστών», και σωστά προσθέτει πως ήταν ευνολώτατο, και από τα βιβλιοπωλεία και από το υπουργείο ακόμη να πληροφορηθή κανείς με μικρό κόπο την αλήθεια. ('Από τα Ψηλά βουνά κυκλοφόρησαν μέσα σε δυο περίπου χρόνια τρεις εκδόσεις, οι ακόλουθες: Ζ. Παπαντωνίου, Τα Ψηλά βουνά. Συνταχτική έπιτροπή κτλ... "Έκδ. 1., 'Εθνικό τυπογραφείο 1918, άδεια κυκλοφορίας άρ. 286, 21 Δεκ. 1918, κυκλοφόρησε τον 'Ιανουάριο 1919. — "Έκδ. 2. ['Εθνικό τυπογραφείο, τυπώθηκε όμως στο Μαντζεβελάκη] 1919, (το χρωματιστό ξώφυλλο αναγράφει ακόμη, σε πολλά τουλάχιστον άκόμη αντίτυπα, 1918, γιατί είχαν περισσέψει ξώφυλλα από την 1. έκδοση κι αυτά χρησιμοποιήθηκαν για τη 2.), άδεια κυκλοφορίας άρ. 39139, 29 Σεπτ. 1919, κυκλοφόρησε τον 'Οκτώβριο 1919. "Η δημοπρασία της 2. έκδ. για 80000 αντίτυπα προκηρύχτηκε στις 25 Μαΐου 1919, άρ. 20410, 'Εφημ. κυβ. 30 Μαΐου 1919, άρ. 124, παράρτημα, «περί έκτυπώσεως, συρραφής και βιβλιοδετήσεως του 'Αλφαθηταρίου διά την Α' τάξιν των δημοτικών σχολείων και του αναγνωστικού «Τα Ψηλά βουνά» διά την Γ' τάξιν». — "Έκδ. 3. ['Αδελφοί 'Ασπιώτη] 1920 (στο χρωματιστό ξώφυλλο: 1920 - 1921), άδεια κυκλοφορίας σημειώθηκε κατά λάθος ή ίδια με της 2. έκδοσης' παραδόθηκαν στο υπουργείο 50000 αντίτυπα τον 'Ιανουάριο 1921. "Η 3. έκδοση είναι πανόμοιότυπη με τη 2., εκτός από τα μοιραία τυπογραφικά λάθη).

τοῦ βιβλίου, ποὺ θέλησε νὰ... «πραγματοποιήσῃ τοὺς πόθους τῶν ἀναρχικῶν» (σ. 63), καὶ νὰ «ἐμβάλλῃ ἐγκληματικῶς» ἰδέες ποὺ καταργοῦν... τὴν ἑλληνικὴ οἰκογένεια (σ. 67-68). Γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ φαιδρότατη παιδολογία εἶπε τελευταία ἀρκετὰ ὁ κ. Κ. Σωτηρίου σὲ μιὰ μελέτη του στὴ Νέα Ἑλλάδα, ὅπου ἀνασκεύασε διεξοδικὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἐπιτροπῆς⁴². Γιὰ δυὸ ὅμως ἀκόμη ζητήματα κρίνω ἀναγκαῖο νὰ μιλήσω. τὰ πρῶτα ποὺ κατηγορεῖ ἡ ἔκθεση στὴν κρίση τῆς, τὸ «χυδαῖσμο» δηλαδὴ τῶν Ψηλῶν βουνῶν καὶ τῆ μονομέρειά τους.

Σύμφωνα μὲ τίς προγραμματικὲς ἀρχές γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ' ποὺ παράθεσα παραπάνω (σ. 265), τὸ βιβλίο αὐτὸ ἔδωσε εἰκόνες ἀπὸ τὴν ποιμενικὴ κυρίως ζωὴ ἀπάνω στὰ ψηλὰ βουνά, καὶ κατώρθωσε νὰ ζωντανέψῃ ἓνα κομμάτι Ἑλλάδα μὲ ὄλη τὴν ὁμορφιά του, καὶ κάποτε μὲ τὰ τόσο διδαχτικὰ καὶ αὐτὰ στραβά του (ὁ ἄνθρωπος ποὺ καταστρέφει τὸ δάσος, ὁ Ζαβοπαναγῆς κτλ.). Ὁ ἀπλὸς ὅμως αὐτὸς ἑλληνικὸς κόσμος μὲ τοὺς τόσο ἀντιπροσωπευτικοὺς τύπους του, ποὺ μᾶς μεταφέρει μέσα του τὸ ἀναγνωστικὸ, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο λόγο νὰ σκανταλιστῇ ἢ ἐπιτροπῇ καὶ νὰ διατυπώσῃ παράξενες κοινωνικοπαιδαγωγικὲς θεωρίες (σ. 56): «Ἡ χυδαῖότης, λέει, τοῦ βιβλίου εἶναι ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς» καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλώσσα του (σ. 30). Αὐτὸ φαίνεται πρῶτα πρῶτα σ' ὅτι «τὰ πρόσωπα τοῦ βιβλίου ἀνήκουν σχεδὸν ἅπαντα εἰς τὰς κατωτάτας τάξεις τῆς κοινωνίας». Ἀπὸ τοὺς μπαλωματιῆδες καὶ τῆ γριά Χάρμαινα ὡς τοὺς καλόγερους τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τὴν οἰκογένεια τοῦ Γεροθανάση, εἶναι ὅλοι τους «ἥκιστα κατάλληλοι, ὅπως φρονηματίσωσι τοὺς παῖδας καὶ χρησιμεύσωσιν αὐτοῖς ὡς πρότυπα βίου καὶ ἀπομιμήσεως διὰ τὸ μέλλον» (σ. 60). Καὶ μέσα σ' αὐτοὺς ἔχομε, γιὰ νὰ περιοριστῶ στους χυδαίους καὶ κατώτερους τύπους ποὺ ἀπαριθμεῖ ἡ ἔκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, τὴ θελχτικὴ ἐμφάνιση τῆς Ἀφρόδως, τῆς ἀπλῆς καὶ ὁμορφῆς ἑλληνοπούλας ποὺ δὲν ἀφήνει τοὺς δικούς της «γιὰ ὅλα τ' ἀγαθὰ τοῦ κόσμου» τὸ ἄξεστο καὶ ἀγροῦκο στὴν ἀρχὴ τσοπανόπουλο, τὸ Λάμπρο, ποὺ ντρέπεται καὶ νὰ μιλήσῃ μὰ ποὺ γλήγορα μαθαίνει γράμματα γιὰ νὰ γίνῃ

⁴² Σωτηρίου, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισις καὶ ἡ ἐπίσημος ἐπιτροπῇ, στὴ Νέα Ἑλλάδα 16, 23 Μαΐου 1921, 6, 13, 20 Ἰουνίου κ. α. Ὁ κ. Σωτ. μιλεῖ γιὰ τὰ Ψηλὰ βουνά καὶ κυρίως γιὰ τὰ θέματα: θρησκεία, οἰκογένεια, μαθητικὴ κοινότητα, πατρίδα, ἠθικὴ. — Σωστὴ εἶναι ὡστόσο σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς οἰκογένειας ἡ παρατήρησις πὺς ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὸ σπίτι τους μποροῦσε νὰ θῶσῃ ἀφορμὴν γιὰ καμιὰ ὁμορφὴ σκηνὴ οἰκογενειακὴ (πδ. Δελμούζου ὁ. π.).

στὸ τέλος φημισμένος δάσκαλος, ποὺ «μάθαινε στὰ παιδιὰ νὰ γράφουν ὅσα ἔβλεπαν στὸν κόσμον καὶ ὅσα εἶχαν στὸ νοῦ καὶ στὴν ψυχὴ τους» τὸν ἴδιο τὸ Γεροθανάση, τὸν ἀρχιτσέλιγκα καὶ ἀρχοντάνθρωπο, ποὺ κιὰν δὲν ἤξερε ἄλλα γράμματα ἀπὸ τὰ δεκάξι τῆς ὑπογραφῆς του, ἤξερε ὅμως νὰ λήῃ στὸν ἑγγονό του τὴν πικρὴ ὥρα τοῦ μισεμοῦ: «Λάμπρο, ἔχε τὴν εὐχὴ μου, καὶ ἀκουε τί θὰ σοῦ πῶ: Νὰ γίνῃς καλὸς ἄνθρωπος. Νάχῃς τιμὴ καὶ νὰ κρατᾶς τὸ λόγο σου».

Αὐτὰ γιὰ τοὺς ἥρωες τῶν Ψηλῶν βουνῶν. Μὰ καὶ αἱ σκηνές τους εἶναι «κατώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν ἀγοραίων», καὶ ὁ λόγος ὅτι ἀναφέρονται «κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν ποιμενικὸν βίον καὶ τὰς συνηθείας χωρικῶν, ποιμένων καὶ ἄλλων προσώπων, ὧν πολλὰ εἶναι [...!] οὐ μόνον ταπεινῆς τάξεως, ἀλλὰ καὶ [...!] ταπεινῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως». Ὁ Μπαρμπακώστας, ποὺ πέρασε εἰκοσιπέντε ὀλόκληρα χρόνια μέσα στὰ δάση χωρὶς νὰ τὰ βλάψῃ γιὰ νὰ βγάλῃ τὸ ψωμί του καὶ ποὺ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του ζήτησε νὰ σώσῃ τὰ πεῦκα ἀπὸ τὴν καταστροφὴν, ἓνας καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀθόρυβους ἥρωες τῆς ζωῆς ποὺ θὰ τὸν ὑψώσῃ ὁ δάσκαλος στὰ μάτια τῶν μαθητῶν σὲ σύμβολο τίμιας ἐργατικότητος, δὲν ἀξίζει οὔτε αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπιτροπῇ μεγάλα πράγματα: «εἰκοσιπέντε χρόνια» λέει τὸ βιβλίο, καὶ παραπέμπει καὶ ἡ ἔκθεσις εὐσυνείδητα σ' αὐτό, «μαζεῦει καὶ πουλεῖ ρίγανη, λεβάντα, θυμάριον καὶ βότανα σπάνια γιὰ τὰ φαρμακεία καὶ τὰ σπῆτια». Βέβαια, σχολιάζει ἡ ἔκθεσις «εἰκονίζεται ὡς ἄνθρωπος ἠθικὸς καὶ φύλαξ τῶν δασῶν, δὲν εἶναι ὅμως ἐξέχουσα τις προσωπικότης, ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ τεθῇ ἡ εἰκὼν του ἐν τῷ βιβλίῳ» (σ. 69). Αὐτὰ γράφονται σὲ ἐποχὴ ποὺ ἡ σημασία τοῦ λαοῦ ἀναγνωρίζεται ὅλο καὶ περισσότερο στὶς σύγχρονες εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες καὶ ἐνῶ ἴσια ἴσια αἱ γνώριμες καθημερινὲς φυσιογνωμίαι εἶναι ἐκεῖνες ποὺ θὰ ὀδηγήσουν τὸ παιδί νὰ νιώσῃ τίς ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ σημαντικώτερες προσωπικότητες, συνηθισμένη ἴσως ἢ ἐπιτροπῇ ἀπὸ τὰ παλιότερα ἀναγνωστικὰ ἀποζητᾶ καὶ πάνω στὰ ψηλὰ βουνά κανένα μικρογιατρό μὲ μεγάλα παχιά λόγια ἢ τίποτε ἐπιστήμονες σπουδασμένους ἴσως καὶ στὴ Γερμανία, γιὰ νὰ μπῆ καὶ στὸ ἀναγνωστικὸ ἢ εἰκόνα τους καὶ νὰ μπορῇ αὐτὸ νὰ «φρονηματίσῃ» καὶ νὰ ἐπιδρᾷ στὴν «καλαισθητικὴν μόρφωσιν τῶν παιδῶν καὶ διὰ τῆς ἐξεικονίσεως ἐξέχουσῶν προσωπικοτήτων» (σ. 68)⁴³.

⁴³ Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα ἔγραψε ὁ Ἄλ. Σβῶλος στὴν παραπάνω μελέτη του (βλ. σημ. 1) καὶ ὁ Κ. Σωτηρίου ὁ. π.

Μιλῆι ἀκόμη ἢ ἐκθεση γιὰ τὴ μονομέρεια τῶν Ψηλῶν βουνῶν, μὲ τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς βουνίσιας ζωῆς ποῦ περιγράφουν κι ἔτσι δίνουν πράματα «κατὰ τὸ πλεῖστον ὅπως ἀγνώστα εἰς τοὺς παῖδας τῶν πόλεων, τῶν παραλίων καὶ ἄλλων τόπων» (σ. 60). Εἶναι αὐτὸ κάποια ἐλλειψὴ ποῦ τὴν εἶχαμε δεχτῆ ἀπὸ καιρὸ καὶ ὁ κ. Δελμούζος (δ. π.) καὶ ἐγώ. Δὲν εἶναι ὅμως καθόλου βέβαιο τὸ ἀναπόδειχτο συμπέρασμα τῆς ἐπιτροπῆς, πὼς γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐνδιαφερθοῦν στὰ Ψηλὰ βουνὰ τὰ παιδιὰ ὅλων αὐτῶν τῶν τόπων. Ἐὶς εἶχα πτεὶ καὶ ἄλλοτε στὸ διδασκαλικὸ συνέδριο τῆς Χαλκίδας, μιλώντας καὶ γιὰ μερικὲς ἄλλες ἀτέλειες τοῦ βιβλίου, χωρὶς νὰ προβλέπω πὼς αὐτὸ θὰ ἔδινε ἀφορμὴ σὲ συνάδελφο δύο μελῶν τῆς ἐπιτροπείας, τὸν κ. Χατζιδάκι, νὰ διακηρύξῃ *uirbi et orbi* πὼς ἀναγκάστηκα ν' ἀπακηρύξω τὰ Ψηλὰ βουνὰ. Μὰ καὶ δὲν ἔχω τὴ γνώμη πὼς γιὰ νὰ ριζώσῃ ἓνα βιβλίο στὴν παιδικὴ συνείδηση πρέπει νὰ μιλήῃ μόνο γιὰ γνώριμα πράματα. Εἶχαμε μάλιστα καὶ ἀντιθέτως παράπονα μερικῶν—καθαρευουσιάνων καὶ αὐτῶν, γιὰτὶ ὁ καθγὰς γίνεται πάντοτε γιὰ τὸ πάπλωμα—πὼς τὰ Ψηλὰ βουνὰ δὲν κάνουν γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν βουνῶν, γιὰτὶ αὐτὰ βαριοῦνται νὰ διαβάξουν γιὰ γνωστὰ τους πράματα. Στὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ εἶναι ἢ συγκέντρωση τῆς διδασκαλικῆς πείρας διαφωτιστικῆ. Ἐκεῖνο ποῦ ξέρομε ἀπὸ τώρα εἶναι πὼς πρώτη φορὰ εἶδαν δάσκαλοι ἑλληνες νὰ ρουφιέται ἀναγνωστικὸ ἑλληνικὸ ἀπὸ τοὺς μικροὺς τῶν μαθητῆς—ὄχι μόνο βουνίσιους—μέσα σὲ λίγες μέρες, καὶ νὰ τοὺς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πρὶν τὸ «ἀγνώστο» νέο μάθημα, σὲ τρόπο ποῦ νὰ μὴν μποροῦν νὰ τοὺς τὸ προσφέρουν γιὰ νέο. Αὐτὸ γίνεται χωρὶς ἄλλο καὶ γιὰ τ' ἄλλα χαρίσματα τοῦ βιβλίου καὶ ὄχι ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ βουνίσιο περιεχόμενον τῆς περιγραφῆς του. Μὰ ἂς μὴν ξεχνῶμε καὶ τὸ ἄλλο, πὼς τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν τὸ ἔκαμε κανεὶς νόμος ὑποχρεωτικὸ γιὰ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνισμό. Εἶχαν ἐγκριθῆ γιὰ τὴν ἴδια τάξη ἄλλα δύο ἀναγνωστικὰ καὶ ὁ κάθε δάσκαλος ἦταν ἐλεύθερος νὰ προκρίνῃ γιὰ τὸ σχολεῖο του, καθὼς καὶ μὲ ἰδιαίτερη ὑποურიχὴ ἐγκύκλιο ἔγινε ἀμέσως γνωστὸ, ὅποιο θὰ ἔκρινε καταλληλότερο, ἀφήνοντας τὰ Ψηλὰ βουνὰ νὰ τὰ χαροῦν τὰ παιδιὰ ἐκεῖνα ποῦ πραγματικὰ θὰ τ' ἀγαπήσουν.

Κοντὰ στὴν παρατήρηση αὐτὴ γιὰ τὴ μονομέρεια τῶν Ψηλῶν βουνῶν ἔχομε καὶ μερικὲς ἄλλες πρὸ σωσιές. Ἐἴτσι παρατηρεῖ σωστὰ ἢ ἐκθεση πὼς μερικὲς τους εἰκονικὲς φράσεις δὲν εἶναι τόσο εὐκολοεῤῥηγτες κι εὐκολονόητες (σ. 61). Γιὰ μερικὲς ἀπὸ τίς φράσεις τοῦ ἀναγνωστικοῦ εἶχε κι ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ ἐξαρχῆς κάποιους ἐνδοιασμοὺς, καὶ μὴ δύο τροποποιήθηκαν ἀμέσως στὴ 2. ἐκδοση (λ. χ. τὸ «ἢ εὐκλειστὴ ψυχὴ τοῦ Φάνη ἔμεινε καὶ στὸ θέαμα τοῦτο ἔκστατικῆ» τῆς 1. (σ. 2) ἔγινε: «ὁ Φάνης ἔμεινε καὶ στὸ θέαμα τοῦτο ἔκστατικός», καὶ αὐτὸ δυσκο-

λοῦται. — Γιὰ δύο τρεῖς ἀπὸ τίς εἰκόνας τῶν Ψηλῶν βουνῶν εἶναι κι ἦταν ἐξαρχῆς κι ἡ δική μου ἀντίληψη πὼς ἔπρεπε νὰ λείπουν—χωρὶς μ' αὐτὸ βέβαια νὰ συμφωνῶ μὲ τὴν καθολικὴν καταδικὴν τους ποῦ κάνει ἢ ἐκθεση ὅτε μὲ τὴ δικαιολογία τῆς (σ. 68):—Βρίσκω ἐπίσης ἀτυχὴ τὴ διατύπωση τῆς σχετικῆς μὲ τὴν ἠύελλα σ τὸ δάσος, ἀν ὄχι γιὰ τίποτε ἄλλο, τουλάχιστον ὅμως γιὰτὶ ἔδωσε ἀφορμὴ στὰ πικρὰ σχόλια τῆς ἐπιτροπῆς¹⁴. — Σωστὲς εἶναι ἀκόμη μερικὲς μικρο-παρατηρήσεις ποῦ ἔγιναν στὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ δασκάλους, ἰδίως στὰ συνέδρια, ὅπου συζητήθηκε διεξοδικώτερα τὸ περιεχόμενον τῶν Ψηλῶν βουνῶν, καὶ ποῦ χρησιμοποιήθηκαν ἤδη ἐν μέρει στὴ 2. ἐκδοση. — Δίκιο ἔχει ἀκόμη ἢ ἐπιτροπὴ δταν καταδικάζῃ τὰ «Ψηλὰ βουνὰ»—καὶ μὲ τί στυγνὴ ἀδυστηρότητα, θεέ μου!—ποῦ μιλοῦν γιὰ ξύλα κυμαμένα ἀπὸ βελανίδια ἀντὶς βελανιδιά! Βέβαια σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα τὸ βιβλίο «μεταδίδει γνώσεις ἐσφαλμένας», μὰ νὰ μὴν τοῦ συγχωρέσωμε ὅτε ἓνα τυπογραφικὸ λάθος, καὶ μάλιστα στὸν τονισμό; Τὰ «Ψηλὰ βουνὰ» στοιχειοθετήθηκαν μὲ λινοτυπία στὸ Ἐθνικὸ τυπογραφεῖο βιαστικώτατα, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918, καὶ μὲ ἀρκετὴ δυσκολία βγήκε στὸ φῶς τὸ ἀφογο σχεδὸν κείμενό τους' γιὰτὶ γιὰ νὰ διορθωθῆ ἓνα τους τυπογραφικὸ λάθος, ἔπρεπε νὰ ξανα-στοιχειοθετηθῆ ὀλόκληρος ὁ στίχος κι ἔτσι ξανάδρασαν εὐκολώτατα νέα λάθη ἀπὸ στοιχειοθετῆς ἀσυνήθιστους στὴ δημοτικῆ. Καὶ ὅμως ἀμφιδάλλω ἀν χρησιμοποιήθηκαν σὲ ἑλληνικὸ σχολεῖο πολλὰ ἀναγνωστικὰ τόσο ἀμεμπτα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν τυπογραφικῶν λαθῶν, καθὼς τὰ Ψηλὰ βουνὰ καὶ ὅλα τ' ἄλλα ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς. Νὰ μπορῆ ὅμως τάχα νὰ ἐξηγηθῆ μὲ ὅμοιο τρόπο—χωρὶς νὰ θέλω νὰ θεωρήσω αὐτὸ, καθὼς δὲ οὔτε τίς ὀρθογραφικὲς ἀβλεψίες, στοιχεῖο ἀγγραμματοσύνης!—ἓνα «τρίβονται οἱ στάχτες», ἔτσι τυπωμένο μὲ χοντρά γράμματα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐπιτροπὴ στὴν ἐκθεσὴ τῆς; (σ. 107)¹⁵.

¹⁴ Περιγράφει τὸ ἀναγνωστικὸ μὴ θύελλα ποῦ εἶχε ξεσπάσει στὸ δάσος καὶ λέει γιὰ τοὺς λοτάμους ποῦ δούλευαν ἐκεῖ καὶ ποῦ στὸ τέλος κατάφυγαν στὰ καλύβια τῶν παιδιῶν: «...σὲ κάποιο φουντωτὸ δέντρο ἐκεῖ ἀπῆξω εἶχαν κρυφτῆ καὶ γλιτώσαν» (σ. 145). Φυσικὰ, ἀπάνω στὴν μπόρα, ποῦ ἄλλοθ θὰ καταφύγη κανεὶς δταν βρίσκειται σ' ἓνα δάσος, παρὰ κάτω ἀπὸ ἓνα φουντωτὸ δέντρο. Ἡ ἐκθεση ὅμως παρατηρεῖ πὼς τὸ ἀναγνωστικὸ «διδάσκει τοὺς ἐν τῷ δάσει ἐβρισκομένους παῖδας νὰ καταφεύγουν ἐν καιρῷ θύελλης κάτωθεν φουντωτῶν δέντρων» (σ. 68). Νομίζω πὼς ἢ «διδασκαλία» αὐτὴ δὲ βγαίνει τόσο εὐκολα, ἰδίως ἀν συλλογιστοῦμε καὶ τὸ δάσκαλο ποῦ συμπληρῶνει τὸ βιβλίο. Πόσο φυσικὸ εἶναι ἄλλωστε νὰ γίνεται ὁ τι περιγράφει ἐδῶ τὸ βιβλίο, τὸ ἐπιβεβαιῶνει τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ χρονογράφημα τοῦ Φ. Πολίτη, ποῦ τὸ διάβασα ἴσια ἴσια αὐτῆς τίς μέρες: «Μία πλάνη, ἐν τούτοις, ἓνα ἀναπόφευκτον παραστράτημα εἶναι καὶ ἢ προσκόλλησις εἰς «σχολάς», ὁ πρῶτος θάμνος, τὸ πρῶτο δένδρακι, κάτω ἀπὸ τὸ ὅποιο σπεύδει ἀλαλιασμένος νὰ κρυβῆ ὁ χαμένος ὀδοιπόρος, μόλις νιώθει τὴν θύελλαν νὰ ξεσπᾷ ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Τί θέλετε νὰ κάμῃ, δταν κανεὶς δὲν τοῦ ἦνοιξε, ἔστω καὶ ἓνα πρόχειρον μονοπάτι, ποῦ νὰ ἐδηγῆ πρὸς ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσβλητα;» («Πολιτεία» 29 Ἰουν. 1921).

¹⁵ Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ σημειωθῆ πὼς σὰν τὰ λάθη καὶ τίς ἀβλεψίες ποῦ τυχαίνει νὰ ὑπάρχουν στὰ νέα ἀναγνωστικὰ, ἀφθονώτερα βρῖσκομε στὰ καλιότερα, ποῦ καὶ μὲ λιγώτερη συνήθως προσοχὴ δημοσιεύτηκαν καὶ λιγώτερο ἀδυστηρῆ κριτικῆ βρῆκαν. Γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον τῶν ἀναγνωστικῶν, κατακρίθηκε τώρα ὁ Διγενῆς πὼς δίνει σὲ παιδιὰ τῆς Ε' τῆ λέξη φιλοσοφία. Τῆ λέξη ὅμως αὐτῆ, ποῦ τὴν ἔχει τὸ ἴδιο βιβλίο καὶ στὴν ὄχι κυριολεκτικῆ, ἀρκετὰ ὅμως κοινὴ χρῆση, ἄφησε τίς φιλοσοφίες, δὲν τὴν ἀπέφυγαν, νομίζω, ὅτε τὰ καλιότερα ἀναγνωστικὰ. Στὴν τύχη βρῆκα—καὶ αὐτὸ γιὰ παιδιὰ τῆς Δ'—ἓνα «ὁ μέγας οὗτος Ἑλλην φιλόσοφος» γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, στὸ ἀναγνωστικὸ Παπαμάρκου 1907, σ. 185, 184, καὶ στὴν Ἀνθοδέσμη Κονιδάρη-Καλλιάρη 1906-1911, σ. 121: «τώρα, μικρὲ φιλόσοφε». Ὑπερβολικὰ πολλὲς νέες λέξεις γιὰ ἔννοιες ἀγνωστες παρουσίας, καθὼς παρατήρησα ἤδη ἄλλοθ. ὁ Πέτρος Λάρας. Καὶ ἢ ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς τὸν κατακρίνει ποῦ δίνει μὴ ἀτελείωτη ἀπαρίθμηση «πάντων τῶν ἐν τῷ πλοίφ εὐρεθέντων πραγμάτων» «παρέχονται ἄρθρα καὶ ἀνευ οὐδενὸς λόγου

Μίλησα γιά τὸ δάσκαλο ποὺ ἀναπληρώνει τὸ βιβλίο. Καθὼς περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά τονίστηκε ἀπὸ τὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν Ψηλῶν βουνῶν «τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν ἐγράφη διὰ νὰ τὸ μελετᾷ τὸ παιδί μόνον του, εἶναι βιβλίο κατ' ἐξοχὴν ἀναγνωστικόν, προσωρισμένον δηλ. νὰ διαβάζεται ἀπὸ τὸ παιδί εἰς τὸ σχολεῖον μὲ τὴν βοήθειαν πάντοτε τοῦ διδασκάλου» (Ὁδηγίες σ. 1). Ἄν ὄσοι ἐκρίναν τὸ βιβλίο εἶχαν λογαριάσει καὶ αὐτό, θὰ εἶχαν τροποποιήσει ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς κρίσεις τους.

Ἐχῶ ἀκόμη νὰ παρατηρήσω σχετικά μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἔμμεσης διδασκαλίας ποὺ εἶδαμε παραπάνω πῶς ἐπιζητήθηκε νὰ ἐφαρμοστῆ (σ. 269), διὸ παρουσιάζουν τὰ Ψηλὰ βουνὰ κάποια παραφωνία στὸ μέρος ποὺ ὁ δασοφύλακας μιλεῖ γιά τὶς ἀφέλειες τοῦ δάσους. Ἐκεῖ ἀληθινὰ ἡ φυσιογνωστικὴ διδασκαλία ποὺ θέλησε ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ νὰ δοθῆ δὲν μπόρεσε νὰ ὑποταχτῆ ὅσο ἔπρεπε στὴ λογοτεχνικὴ ἀρχὴ καὶ στὴ σύνθεση τοῦ ἔργου (ἔγινε ὅμως πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὰ καλιότερα ἀναγνωστικά). Ἄν δὲν εἶχε προφτάσει νὰ γίνῃ αὐτό γιὰτι εἶχε λείψει ὁ καιρὸς νὰ διατυπωθῆ ἡ σχετικὴ βλῆ καλύτερα, ὑπῆρχε τὸ σχέδιο νὰ γίνῃ σὲ μεταγενέστερη ἐκδοσὴ, ποὺ θὰ παρουσίαζε κάπως μεγαλύτερες ἀλλαγές ἀπὸ τὶς λίγες λέξεις ποὺ ἀλλάξαν στὴ 2. ἐκδοσὴ. Τὰ λέω αὐτὰ γιά ὄσους διάβασαν τὴ δευτερολογία τοῦ κ. Σκια. Σχολιάζει ἐκεῖ τὴ δαφιλῆ, καθὼς λέει, δασολογικὴ κατήχηση τῶν Ψηλῶν βουνῶν, ποὺ κάνει «τὸ καὶ ἄλλως ἀτεχνον βιβλίου... εἰς ἄκρον κακόζηλον», γιὰ νὰ βγάλῃ καινούριο ἐπιχείρημα γιά τὴν ἀθετὰ τοῦ βιβλίου. Γιά τὴν ἀθετὰ εἶπα ἀρκετὰ παραπάνω. Μὰ ἂν χαρακτηρίσωμε κατήχηση τὴ διδασκαλία ποὺ δίνεται στὰ Ψηλὰ βουνὰ, ἀκόμη καὶ στὰ κεφάλαια μὲ τὸ δάσος, σὲ ποιά γλῶσσα θὰ πρέπη νὰ καταφύγωμε γιά νὰ ἐπινοήσωμε μιὰ λέξη, ποὺ θὰ μᾶς παραστήσῃ τὶς λιγώτερο ἀτεχνες καὶ κακόζηλες ἀμέσες διδασκαλίες κάθε εἶδους, ποὺ ἀρκετὰ τους δείγματα εἶδαμε παραπάνω;

Ἄπόμεινε νὰ μιλήσω γιά τὸ «Διγενῆ Ἁκρίτα», τὸ μοναδικὸ ἀναγνωστικὸ τῆς δημοτικῆς γιά τὴν Ε', ποὺ ἐγκρίθηκε τὸ περασμένο καλοκαίρι. Ἐχομε καὶ γιά τὸ βιβλίο αὐτὸ στὴν ἐκθεσὴ διάφορες φαιδρὲς ἐπικρίσεις πολεμικῆς ἀποφασισμένης νὰ βρῆ βλα στραβὰ καὶ ἀνάποδα ἀναφέρω, ἀπὸ τὶς πιδὸ ἀπροσδόκητες, τοὺς «ἔρωτικούς πόθους» τοῦ γεροστρατηγοῦ Κουρκούα καὶ τὴν ψευτοαγάπη γιά τὸν ἀρχαῖο ἑλλητισμό, ποὺ τὸν ἐκμεταλλεύονται τάχα ἐπιδέξια οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἀναγνωστικοῦ — οἱ ἴδιοι ποὺ ἔγραψαν καὶ τὸ «Ἡ πατρίδα μας» — γιά νὰ τὸν... σιχαθοῦν τὰ παιδιά ποὺ θὰ τὸ διαβάσουν καὶ... νὰ γίνουν... μπολσεβίκοι, σύμφωνα μὲ «τὰς ἰδέας, πρὸς ἃς ἄγουσι τὰ Ψηλὰ βουνὰ». Κοντὰ σὲ παρατηρήσεις ὅμως τέτοιου εἶδους ἔχομε καὶ ἀρκετὲς ἄλλες, σωστὲς, γιά τὶς ὑπερβολικὰ πολλὰς ἀρχαιολογικὰς γνώσεις τοῦ βιβλίου, τὶς κάποτε δυσκολοξήγητες στοὺς μικροὺς ἀναγνώστες, γιά τὴ χαλαρὴ συνάφεια μερικῶν κεφαλαίων, γιά τὶς συχνὰ λεπτόλογες περιγραφὲς χωρὶς ἐνδιαφέρον, γιά τὴ διαγραφή τῶν χαρακτήρων τοῦ Διγενῆ καὶ τῶν ἄλλων προσώπων τοῦ βιβλίου (σ. 42-44) καὶ

καὶ σκοποῦ εἰς τοὺς δεκαετῆς μαθητὰς τῆς Β' τάξεως» (σ. 111-112). Πολὺ σωστά. Νὰ μὴν ξεχνῶμε ὅμως πῶς καὶ σὲ παλιὸς Ροβινσῶνες, καθὼς λ. χ. στοῦ Οἰκονόμου, βρισκομε καὶ ἐκεῖ ἀρκετὲς περιττὲς γιά τὰ μικρὰ παιδιά λέξεις, ἀπὸ καθαρεύουσα καὶ ἀπὸ δημοτικὴ. Πβ. Οἰκονόμου, Ροβινσῶν 1915: «βλέπω εἰς βαλτώδη τόμον πληθος βουτόμων» (σ. 68), «ἐμάθησα ἰνας ἐκ φύλλων ἀ γὰ βη σ πλειστας» (σ. 54), «τοῦ ἀ γ ο ὀ τ ι» (σ. 61).

ἄλλα. Καθὼς εἶπα καὶ παραπάνω, ἡ κρίση γιά τὸ βιβλίο αὐτὸ ξεχωρίζει σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐκθεσὴ, μὲ τὶς συχνότερα σχετικῶς σωστὲς ἢ συζητήσιμες παρατηρήσεις της—ὄσο δὲ μιλεῖ γιά γλῶσσα! Πολλὰς τους ὅμως, καὶ ἰδίως οἱ σημαγτικώτερες, κορυφώνονται σ' ἓνα βασικὸ ζήτημα ἀρχῆς, ἂν δηλαδὴ πρέπη, κιὰν μπορῆ νὰ γίνῃ θέμα ἀναγνωστικοῦ γιά τὸ δημοτικὸν σχολεῖο ἐνιαίας βλῆς, ὁ θρυλικὸς ἥρωας τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἄς μὴν ξεχνῶμε πῶς στὴν Ε' τάξη διδάσκεται ἡ βυζαντινὴ ἱστορία. Ἄς μὴν ξεχνῶμε πῶς στὸ ἐθνικὸ αὐτὸ ἔπος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλλητισμοῦ, ἔχομε ἓνα ποίημα κατὰ τὸν κυριώτερο ἑλληνα μελετητὴ του, «ἐν ᾧ παρακολουθοῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, καὶ ὅπερ πραγματευόμενον περὶ τῆς συγκρούσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐπιδεικνύον καὶ προσιωνιζόμενον τὴν ὀριστικὴν τούτου καθυπερτέρησιν περικλείει τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἑλληνικοῦ γένους» (Πολίτης). Στὸ καινούριο ἀναγνωστικὸ τῆς Ε' ἔχομε τὴν πρώτη προσπάθεια, σύμφωνα μὲ τὴ συγκεντρωτικὴ ἀρχὴ καὶ τὶς παραπάνω ἰδέες, τονωμένες σήμερα περισσότερο στὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ δημοτικισμοῦ, νὰ δοθῆ στὸ λαϊκὸν σχολεῖο ξαναζωντανεμένος γιά τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ὁ μεσαιωνικὸς τοῦ ἥρωας μὲ τὰ ἰδανικὰ ποὺ ἐνσάρκωσε, ὁ ἥρωας ποὺ κοντεύει νὰ σθῆσῃ καὶ στῶν τραγουδιῶν του τὴ θύμησιν.

Δὲ θὰ ἤθελα νὰ συνηγορήσω γιά τὸν τρόπο ποὺ ἔλυσαν τὸ πρόβλημά τους οἱ συγγραφεῖς, οὔτε καν γιά τὴν ἀρχὴ, νὰ χρησιμοποιηθῆ ὁ Διγενῆς σὲ ἀναγνωστικὸν ἐνιαίας βλῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Καλὸ νὰ σημειωθῆ ὅμως πῶς ἡ πατρίδα, ποὺ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ δὲν ἔχει τὸ σημερινὸ βάθος τῆς ἐννοίας αὐτῆς, δὲν πρόκειται νὰ πρωτογνωριστῆ τώρα μὲ τὸ ἀναγνωστικὸν αὐτὸ στὰ παιδιά τῆς Ε', ποὺ ἤδη ἀπὸ τὴν Δ' τάξη τὴν ἔχουν διδαχτῆ, καὶ πῶς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θὰ ἦταν δύσκολο ν' ἀξιῶσωμε ἀπὸ ἀναγνωστικὸν ποὺ μᾶς φέρνει ὀλοῖσα μέσα στὴ ζωὴ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ν' ἀγνοήσῃ τὴ φυλετικὴ τῆς σύσταση καὶ νὰ μὴ δώσῃ στοὺς ἀναγνώστες του τὴν ἐντύπωση τῆς βυζαντινῆς πατρίδας. Καὶ σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὸ εἰπῶ καὶ γενικώτερα, πῶς εἶναι πολὺ εὐκόλη καὶ βολικὴ μιὰ κριτικὴ καθὼς ἡ ἀδιάκοπη ἀρνήσις τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ ὅ τι καὶ νὰ γίνῃ, πάντοτε θὰ τὸ κατηγορήσῃ, χωρὶς ἢ ἴδια νὰ ξεσκεπάσῃ τὴ δικὴ τῆς θετικὴ ἀπαφή καὶ νὰ εἶναι γνωστὴ ἡ ἰδεολογικὴ τῆς βάση. Τρεῖς δρόμους ἀνοίγε σ' ἓναν παιδαγωγὸν κριτὴ τὸ βιβλίο αὐτό: α) νὰ συνηγορήσῃ γιά νὰ χρησιμοποιηθῆ τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος, ἀκόμη καὶ μὲ τὸν

κίνδυνο νὰ μὴν ξεφύγωμε ἔτσι τὴν ἀναπαράσταση ἔθιμων καὶ χρόνων· με ἱστορικὴ πιά μόνο καὶ ὄχι ἄμεσα παιδαγωγικὴ ἀξία· β) νὰ συμβουλέψῃ νὰ παραχαράξωμε τὴν ἱστορίαν γιὰ νὰ προσαρμόσωμε καλύτερα στοὺς σκοποὺς τοῦ λαϊκοῦ σχολείου τὴ μορφωτικὴ ὕλη ποὺ θὰ μᾶς χρειαστῇ, καὶ γ) με λιγώτερο ἴσως ἐθνικιστικὸ ρομαντισμὸ καὶ περισσότερη νηφαλιότητα ν' ἀποκλείσῃ ἓνα τέτοιο ἀναγνωστικὸ α limine ὡς ἀκατάλληλο. Τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἀκολούθησε στὴν κρίσιν τοῦ τὴν πρώτη ἀποψη· ὅποια ὅμως λύση κιὰν εἶχε προκρίνει, φοβοῦμαι πὼς ὁ κλεφτοπόλεμος τῆς πολεμικῆς ποὺ ἔγινε ἐξαρχῆς στ' ὄνομα τῶν ἀναγνωστικῶν, πάντοτε θὰ εἶχε πρόχειρα τὰ ὄπλα ποὺ θὰ χτυποῦσαν ὅ τι ἦταν πιά ἀποφασισμένο. Φαντάζομαι τίς ἀτέλειωτες ἱερεμιάδες, ἂν εἶχε κατ' ἀρχὴν ἀποκλειστῇ ὁ Διγενῆς ἀπὸ τὰ ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου— ἦ, γιὰ νὰ ξανάρθῃ σὲ θέμα ἀνάλογο ποὺ ἐρευνηθῆκε παραπάνω, ἂν τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο εἶχε ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸ Διγενῆ τὰ «σταυροκοπήματα» καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους «θρησκευτικοὺς τύπους» τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ποὺ ἀναπαριστάνει τὸ βιβλίον, τολμώντας νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ σημερινὴ γνώμη τῆς ἐπιτροπῆς, πὼς ὅλη αὐτὴ ἢ «πλησμονὴ θρησκευτικῶν πραγμάτων», μαζὶ μ' ὅσα ἄλλα λέγονται γιὰ πατρίδα ἢ οἰκογένεια εἶναι «ἀπλῆ ἐπίφασις ἢ μᾶλλον φενάκη πρὸς παραπλάνησιν τῆς κοινῆς γνώμης» (σ. 46).

* Ἀσχετὰ ὅμως με ὅλα αὐτὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν καλὸ ἢ κακὸ τρόπο ποὺ πραγματεύτηκαν οἱ συγγραφεῖς τὸ θέμα τους, δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ νὰ λυπηθῇ ὁ καθένας ποὺ διάβασε τὴν ἐκθεση, γιὰ τὸν τρόπο ποὺ μιλεῖ ἐδῶ— ἰδίως ἐδῶ. Τυφλὴ στίς ἀρετὲς καὶ στίς προσπάθειες τοῦ βιβλίου, βουδῆ στὸ περιστατικὸ ποὺ πρωτοπαρουσιάζεται σ' αὐτὸ ὁ Διγενῆς τῶν τραγουδιῶν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, μιλεῖ σκαιότατα καὶ χωρὶς τὸν παραμικρὸ σεβασμὸ γιὰ τὸν ξεχωριστὸ λογοτέχνη, ποὺ τ' ὄνομά του ἔχει χαραχτῆ πιά στὸ νεοελληνικὸ Πάρνασσό, ἐξασφαλίζοντας σ' αὐτὸν ἀθανασία πολὺ περισσότερο δυσκολοἀποχρητῆ ἀπὸ κείνη ποὺμποροῦν νὰ χαροῦν ἀκόμη καὶ στὴν Ἑλλάδα τὰ μέλη μίαν ὅποιαν καὶ νὰ εἶναι ἐπιτροπῆς— ἢ ἐπιτροπείας. Εἶναι κληθινὰ ἀπίστευτο νὰ ὀνομάζεται ἓνας Καρναδίτσας σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῆς παιδείας ἀπὸ ἀνώτερους ὑπαλλήλους τοῦ ἴδιου ὑπουργείου «ἀπλοῦς ρακοσυλλέκτης μυθευμάτων» (σ. 56), με ἔργο «κατώτερον ὄν τοῦ Μπερτόλδου» (σ. 43) καὶ «εἰς ἄκρον κακότεχνον καὶ ἀπειρόκαλον, ἀμιλλώμενον πρὸς τὰ χεῖριστα τῶν λαϊκῶν βιβλίων τῆς δουλείας» (σ. 55). Di meliora!

Ἄφου τελείωσαν ὅσα ἔκρινα ἀναγκαῖο νὰ εἰπῶ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς κριτικῆς τῶν ἀναγνωστικῶν, εἶναι ἀκόμη ἀνάγκη πρὶν κλείσω τὸ κεφάλαιο αὐτὸ νὰ κάμω λόγον γιὰ δυὸ ἀκόμη θέματα. Τὸ πρῶτο ἀποβλέπει στὸν ἰδανικὸν τύπον τῆς σχολικῆς γλώσσας κατὰ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸν τρόπο ποὺ θὰ διδασχτῇ:

Τὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο, λέει ἡ ἐκθεση, πρέπει νὰ κάμουν κτῆμα τους τὴ γλώσσα «τῶν μεμορφωμένων τάξεων τοῦ ἔθνους αὐτῶν», δηλαδὴ τὴν καθαρεύουσα, ποὺ μᾶς «κατέστη ὄργανον εὐχρηστον» καὶ γιὰ τὰ «λεπτότατα ἐπιστημονικὰ διανοήματα», καὶ «ἐκτῆσατο ἐνιαῖον καὶ σταθερὸν γραμματικὸν καὶ συντακτικὸν μηχανισμόν». Δείγματα τῆς γλώσσας αὐτῆς καὶ τοῦ σταθεροῦ μηχανισμοῦ τῆς βρίσκομε στὴν ἐκθεση, ποὺ γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰ ἐπιστημονικὰ τῆς διανοήματα λέει λ. γ. νὰ ποιῶνται χρῆσιν (σ. 3), ἐκτῆσατο (σ. 5, 13), ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ (σ. 7), ἄλλαις λέξεσι (σ. 8, 9, 10), τοῖς συγγραφεῦσι (σ. 56, 67, 78), παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι (σ. 12), τοῖς παισὶ (σ. 64), ἐν ταύτῃ γίνονται αἱ ἐν ταῖς συνελεύσεσιν ἀγορεύσεις (σ. 61), εὐχρηστοτάτη καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἀγυιόπαισιν (σ. 84), γενήσεται (σ. 13). Τέλος, κατὰ τὴν ἐπιτροπὴν, σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου γίνεται τὸ ἴδιο: «πανταχοῦ ἢ γλώσσα τῶν πεπαιδευμένων εἶναι δι' αὐτὸν (τὸν «παῖδα») κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ξένη» ὅταν πρωτοπάη σχολεῖο (σ. 9), καὶ δουλεῖα εἶναι «τῶν ὑψίστων» γιὰ ὄλους τοὺς δασκάλους νὰ καθαρίζουν τὴν «ἀτελεῆ» γλώσσα τῶν μαθητῶν τους καὶ νὰ τὴν «ἀναδιβάξουν» στὴν «ἀπὸ παντὸς ρύπου καθαρὰν γλώσσαν, ἧς ποιοῦνται χρῆσιν αἱ μεμορφόμεναι τάξεις» (σ. 9).

Μπλέκονται ἐδῶ δυὸ ζητήματα, τὸ παιδαγωγικὸ καὶ τὸ γλωσσικὸ· ἀλλὰ τὸ δεύτερον εἶναι ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ λύσωμε τὸ πρῶτον.

* Ἄς δοῦμε πρῶτα τί γίνεται στοὺς ἄλλους πολιτισμένους λαοὺς. Ἡ κοινὴ ἐθνικὴ τοῦς γλώσσα, γραφομένη καὶ ὁμιλουμένη, ἦταν ἐξαρχῆς μιὰ ζωντανὴ διάλεκτος ποὺ κάπου τὴ μιλοῦσαν, ἰσότημη γενετικά, σύγχρονη καὶ ἀδερφῆ τῶν ἄλλων ἰδιωμάτων. Μετὸ νὰ ὑψωθῇ σὲ γλώσσα φιλολογικὴ ἔγινε ὡς ἓνα σημεῖο τεχνικῆ, καθὼς κάθε γλώσσα ποὺ γράφεται, ὄχι ὅμως καὶ τεχνητῆ, καὶ ὅσες διαφορὲς κιὰν παρουσιάξῃ ἀπὸ τ' ἄλλα ἰδιώματα τῆς ἴδιας γλώσσας (καθὼς δὲ ἔχουν καὶ ἐκεῖνα ὁμοίες διαφορὲς μεταξύ τους)— πολλὰ στὸ λεξιλόγιον καὶ στὴν προφορὰ, λίγες στὸ τυπικὸν καὶ στὴ σύνταξιν— μένει γιὰ ὄλους τοὺς ὁμογλώσσους γλώσσα ζωντανή, ποὺ μιλιέται ἀπ' αὐτοὺς φυσικά, ἢ ποὺμπορεῖ νὰ μιληθῇ σὲ κάθε περίστασι.

Ἔρουν τὴ γλώσσα αὐτὴ τὰ παιδιὰ ποὺ πρωτοπηγαί-

νουν σχολείο; Τὴν ξέρουν πολλὰ σχετικῶς παιδιὰ, ὅσα κατοικοῦν στὸν τόπο ποῦ ἀπ' αὐτὸν βγήκε ἡ κοινὴ γλῶσσα ἢ ὅσα ἀνήκουν σὲ μορφωμένες τάξεις. Αὐτὰ τὴν ξέρουν μὲ τὶς ἀσήμαντες μικροδιαφορὲς ποῦ παρουσιάζονται ἀναγκαστικὰ στὴ γλῶσσα τῶν παιδιῶν (ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν μεγάλων), ἢ φυσιολογικὰ πάντοτε σὲ κάθε γλῶσσα ὀμιλουμένη (διαφορὲς ἀπὸ τὸ γραπτὸ τῆς τύπο ἢ καὶ ἀνάποδα). * Ἀλλὰ ὅμως παιδιὰ, περισσότερα συνήθως ἀπὸ τὰ πρῶτα, μιλοῦν στὸ σπίτι τους ἰδιώματα ἀντὶ τῆς κοινῆς, ποῦ δὲν τὴν ἔχουν μητροδίδαχτη, μητρικὴ στὴ στενότερη σημασία. Τὸ ἔργο τοῦ σχολείου εἶναι κυρίως νὰ μορφώσῃ τὰ παιδιὰ, χρησιμοποιώντας ὡς μέσο τὴ γλῶσσα τους, δηλαδή γενικώτερα: τὴν κοινὴ ἔθνικὴ γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα ὅμως εἶναι καὶ σκοπὸς τοῦ σχολείου καὶ θέμα ἰδιαίτερης γλωσσικῆς διδασκαλίας: γιατί μόνο ἔτσι θὰ γίνῃ τῆς ἔθνικῆς γλῶσσας ἡ γνώση συνειδητότερη, ἀκριβέστερη, βαθύτερη καὶ πλατύτερη σὲ ὅσα παιδιὰ τὴν ξέρουν ἀπὸ τὸ σπίτι τους (μὰ κάνουν ἴσως τὰ λάθη τους, καὶ φυσικὰ οὔτε σκέφτηκαν ἀκόμη γι' αὐτὴν οὔτε ὅλες τῆς τὶς λέξεις ξέρουν καὶ τοὺς ἰδιωτισμούς τῆς, ἴσως οὔτε ὅλους τῆς τοὺς τύπους) καὶ θὰ τὴ διδάχτοῦν προπάντων ὅσα παιδιὰ μιλοῦν ἰδίωμα.

Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία γίνεται σιγὰ σιγὰ. Αὐτὸ εἶναι ἀυθιπονόγητη κοινοτοπία: σημαίνει πὼς εἴτε τὴν ξέρουν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὸ σπίτι τους εἴτε ὄχι, δὲ θὰ τοὺς τὴν παρουσιάσουν ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα στὴ συνολικότητα ποῦ τὴ βλέπει ἓνας γραμματισμένος καὶ ποῦ θὰ τὴν κατέχουν καὶ αὐτὰ ἅμα θὰ ἔχουν βγάλει τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, οὔτε θὰ τοὺς δοθοῦν διαμιάς, ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθήματα καὶ τὴν πρώτη χρονιά, ὅλες οἱ ἀφθονώτατες ἀγνωστες σ' αὐτοὺς λέξεις τῆς κοινῆς μαζὶ μὲ τὶς ἀγνωστες συνήθως σ' αὐτὰ ἀντίστοιχες ἔννοιες, οὔτε ὅλα τ' ἄλλα τῆς συντακτικῆς καὶ μορφολογικῆς στοιχεῖα, τὰ σπανιώτερα ἢ δυσκολώτερα. Ἡ γλῶσσα ὅμως ποῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ θὰ διαβάσουν στὸ ἀναγνωστικὸ τους καὶ ποῦ θ' ἀκούσουν ὅλο καὶ ἀποκλειστικώτερα ἀπὸ τὸ δάσκαλο εἶναι πάντοτε (παραδλέπω ἐδῶ νεώτερες ἰδίως παιδαγωγικὲς θεωρίες μὲ ἀσήμαντη ἀκόμη ἐφαρμογὴ) ἡ ἴδια σχολικὴ γλῶσσα, μία καὶ μονοκόμματη, ὁ τύπος τῆς κοινῆς ἔθνικῆς γλῶσσας μὲ τὸ τυπικὸ τῆς καὶ μὲ τ' ἄλλα τῆς συστατικὰ.

Σὲ μᾶς τὰ πράματα διαφέρουν. Ἡ καθαρεύουσά μας ἔχει διαμορφωθῆ μὲ ριζικὰ διαφορετικὸ τρόπο, πρᾶμα ποῦ κανεὶς ἑλληνομαθῆς γλωσσολόγος δὲν τὸ ἔχει ἀμφισβητήσει ὡς τώρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κ. Σικιά, ἀν τὸν λογαριάσωμε γιὰ γλωσσολόγο, κι ἔτσι ἔχομε γιὰ κοινὴ γραφομένη—ὄχι ὅμως καὶ ὀμιλουμένη σὰν τὶς ἄλλες ἔθνικ-

κὲς γλῶσσες—γλῶσσα κατ' ἐξοχὴν τεχνητὴ καὶ χάρτινη, ποῦ δὲ θεμελιώθηκε καθὼς ἔπρεπε στὴ λαϊκὴ μας γλῶσσα καὶ ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἔθνικὴ. Ξένη, μορφολογικὰ προπάντων, στὴ λαϊκὴ καὶ στὴν παιδικὴ γλῶσσα, ξένη ἀκόμη στὴν καθημερινὴ ἀνεπιτήδευτη ὀμιλία διαδασμένων καὶ δασκάλων. Τὸ σχολεῖο μας, ἐπειδὴ σημαντικώτατα ἐξαρχῆς βρῆθησε νὰ δημιουργηθῆ ἢ σημερινὴ κατάσταση, δυσκολεύεται ἰδιαίτερος νὰ τὴν ἀντικρίση καὶ ν' ἀποχωριστῆ τὴ γλῶσσα αὐτὴ, ἀν καὶ φορτώθηκε ἔτσι στὴ ράχη τοῦ ὄργανο παρακωλυτικὸ τῆς παιδείας του, ποῦ δὲν ἔχει νὰ τὸ ἐπιδείξη κανένας ἄλλος πολιτισμένος λαός. Οἱ παιδαγωγοὶ του ὅμως, βουτηγμένοι στὴν ἴδια ἀρχαϊστικὴ πλάνη μὲ τὴν κοινωνία καὶ μὴν μπορώντας νὰ διαγνώσουν τὸ γλωσσικὸ ἀδιέξοδο, ἀναγκάστηκαν ν' ἀντικρίσουν, καὶ αὐτὸ σχετικῶς ἀργά, τὸ παιδαγωγικὸ πρόβλημα. * Ἔτσι παράλληλα μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς σχολικῆς γλῶσσας στὸν περασμένο αἰῶνα ἀποκορυφώνεται μὲ τὸν Παπαμάρκου ἡ γλωσσοδιδασχτικὴ θεωρία, ποῦ μὲ δικαιολογημένη διδασχτικὴ συνέπεια ἀξιῶνει νὰ διδάσκεται ὁ μαθητὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἀλφαριθμῆταριο τὴ γλῶσσα ποῦ γράφει τὸ ἔθνος του, καθαρὴ, σωστὴ καὶ χωρὶς «χουδαϊσμούς». Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως αὐτὴ μίας σωστῆς παιδαγωγικῆς ἰδέας σὲ γλῶσσα στραβὴ ἔδειξε τὸ ἀδιέξοδο: κι ἐπειδὴ στὰ πρῶτα ἀκριβῶς σχολικὰ χρόνια φανερώνεται χτυπητότερα πὼς ἡ γλῶσσα τῆς λαϊκῆς παιδείας δὲν εἶναι καὶ ἡ ἔκφραση τῆς ἔθνικῆς ζωῆς (λ. χ. ἰγδῖον-γουνδί, ἀήρ-ἀέρας, μετὰ τινος ἡμέρας - σὲ λίγες μέρες), τὴ θεωρία ἐκεῖνη διαδέχτηκε σιωπηλὰ ἡ ἰδέα πὼς ἡ καθαρὴ ρεύουσα πρέπει νὰ μαθαίνεται βαθμηδόν. Δὲν εἶπα «θεωρία», γιατί κανεὶς ποτὲ δὲν ἐπιχείρησε νὰ διατυπώσῃ κάπως προγραμματικὰ τὶς ἀκαθόριστες, ἀντινομικὲς καὶ δυσκολοεφάρμοστες ἰδέες ποῦ ἀπὸ ἐξαναγκασμένη συμβιβαστικὴ ἐκφυγὰ πῶς ἀπὸ τὴ μία αὐτὴ λέξη αἱ ἀγλωσσολόγητοι παιδαγωγοὶ τοῦ «βαθμηδόν», μὴν καταλαβαίνοντας πὼς ἔτσι μᾶς ξαναγύριζαν μοιραῖα στὸ δρόμο ποῦ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Παπαμάρκου τραβοῦσε γιὰ δεκαετηρίδες ἡ σχολικὴ γλῶσσα. Μὰ καὶ στὴν ἐκθεση τῆς ἐπιτροπείας δὲν ἐξηγήθη καλύτερα ἡ διδασκαλία «βαθμηδόν». Πῶς ἀπ' ὅλες τὶς ἀοριστολογίες ποῦ δογματικὰ συχνοξαναλέγονται γιὰ τὶς «βαθμίδες γλωσσικῆς ἐξελιξέως» τοῦ παιδιοῦ καὶ γιὰ τὴ διαφορετικὴ «προσαρμογὴ» κάθε φορὰ τῆς καθαρὴ ρεύουσας στὴν παιδικὴ γλῶσσα «ἀπὸ λεξιλογικῆς καὶ φρασεολογικῆς καὶ ἀπὸ γραμματικῆς (;) καὶ συντακτικῆς ἀπόψεως», ἀν δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἀυθιπονόγητη κοινοτοπία πὼς κάθε γλῶσσα μόνο σιγὰ σιγὰ μπορεῖ νὰ διδασχτῆ, ἀπομένει μονάχα ὁ θόρυβος ἀπὸ λέξεις, χωρὶς σημα-

σία και ἡ βεβαιότητα πὼς δὲν ὑπάρχει γλῶσσα στὸν κόσμος μὲ «σταθερὸ μηχανισμό» ἀλλὰ μὲ πολλαπλοὺς διαφορετικοὺς τύπους, ποὺ νὰ παρουσιάζεται ἀπὸ ἕνα τους κάθε χρόνο στὸ μαθητῆ, ὅταν μόλις θὰ τοῦ ἔφταναν ὅλα τὰ σχολικὰ χρόνια γιὰ νὰ τὴν κατέχη.

Προχωρεῖ ὁμοίως ἡ ἐπιτροπὴ κι ἕνα βῆμα περισσότερο και ἴκοντά στο δειγμα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας ποὺ μᾶς δίνει μὲ τὴν ἴδια τῆς τὴν ἐκθεση, μὲ τὶς ὑποταχτικὲς τῆς, μὲ τὶς δοτικὲς τῆς, μὲ τοὺς μέσους ἀορίστους και μὲ τὸ μονολεχτικὸ μέλλοντα, παραθέτει κι ἕνα δειγματάκι τοῦ τύπου ποὺ θὰ πρέπη νὰ ἔχη ἡ «βαθμηδὸν» ἀλλάζοντας γλῶσσα μὲ τὸν «ἐνιαῖον και σταθερὸν γραμματικὸν και συντακτικὸν μηχανισμόν», ὅπως ταιριάζει ὄχι σὲ μίαν κἂν τάξην παρὰ... «εἰς τὴν γλωσσικὴν ἀνάπτυξιν τῆς α' τάξεως κατὰ τὸ τέλος τοῦ α' ἔξαμήνου» (σ. 139). Ὁ κ. Χατζιδάκις ὄχι μόνο ἔδειχνε πρὸ λίγων ἀκόμη χρόνων στὸ συνάδελφό του κ. Σκιαῖ, πὼς εἶναι ἀδύνατον νὰ διδαχτοῦν σὲ μίαν γραμματικὴ ὅσα γράφονται σήμερα (ἐπιτίθενται, ἠγάπων, κύων, γλώσσης, τιμαί — ἀγαποῦσα, γυναῖκα, σκυλί, τιμές) κτλ. (βλ. Δελτίο τ. 7, σ. 123), σὲ ὅρια μάλιστα στενώτερη κάπως ἀπὸ τοὺς δύο γλωσσικοὺς τύπους ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἐπιτροπὴ, μὰ και ποτὲ δὲ συνώδεψε, σοφὰ και φρόνιμα, οὔτε ὅταν τὸν προκαλοῦσε ὁ κ. Σκιαῖς, τὶς πολὺ-χρονες και πολὺμορφες γλωσσικὲς του πολεμικὲς, μὲ τὸ παραμικρὸ δικό του γλωσσικὸ δειγματῆ ἤξερε πόσο δύσκολα βρίσκεται αὐτὸ ὅμα παρατήσωμε τὴν ἀρχαία γραμματικὴ, χωρὶς ὁμοίως νὰ τὸ ἀποφασίζωμε ν' ἀποδεχτοῦμε τὴν βῆση τῆς νέας. Περισσότερη ὡστόσο ἀφέλεια ἔδειξε ἡ ἐπιτροπὴ, θέλοντας νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴ γνώμη, ποὺ δὲ δέχεται πιά στ' ἀναγνωστικὰ τῶν μικρῶν τάξεων τοὺς παλιοὺς μακαρονισμοὺς, μὰ και μὴν ἔχοντας τὸ θάρρος νὰ πολεμήσῃ τὸ στραβὸ ἰδανικὸ ἐκείνων ποὺ φαντάζονται μόρφωση λαοῦ τὴν ἀποστήθιση ξερῶν γραμματικῶν τύπων και ὀρθογραφικῶν κανόνων. Ἔτσι μᾶς ἔδωσε, μεταφράζοντας στὴν καθαρῆουσα ἕνα διηγηματάκι ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους, μικρὸ δειγμα γιὰ τὴ γλῶσσα τὴν «ἀπλήν και εὐληπτον, ἀλλὰ κανονικωτέραν και καθαρωτέραν», και ἐκεῖ δέχεται και τύπους δημοτικοὺς ἀπὸ κείνους ποὺ ἡ ἴδια διασύρει σὲ ἄλλο μέρος, και ποὺ μὲ τὶς πολλαπλὲς ἀπορίες ποὺ μᾶς γεννοῦν θὰ δικαιολογοῦσαν τὴ σύσταση νέας ἐπιτροπείας, γιὰ νὰ μελετήσῃ τὴν νέα αὐτὴ «βαθμιαία» γλωσσικὴ διδασκαλία τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ ἐξετάσω στὴ μελέτη αὐτὴ ἀναλυτικώτερα τὸ δειγμα αὐτὸ τῆς ἀπλοποιημένης, ἀναπλοποιήτης ὁμοίως κατὰ τὸν κ. Σκιαῖ καθαρῆουσας, ποὺ ὅσο ἀνεβαίνομε ἀπὸ ἕνα ἔξαμηνο σὲ κάθε τάξην τοῦ δημο-

τικοῦ γίνεται καθαρῶτερη και λιγώτερο ἀπλή, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν καθαρῆουσα τοῦ κ. Χατζιδάκι, ποὺ θ' ἀποχτήσῃ περισσότερη γραμματικὴ ἐνότητα ὅμα γίνῃ πιά ἀπλή. Παρατηρῶ μόνο πὼς στὸ δειγματάκι αὐτό—τὸ μοναδικὸ θετικὸ σημεῖο ἀπ' ὀλόκληρη τὴν ἐκθεση, ποὺ μὲ τὴν ἀκράτητῃ τῆς ἀρνηση καταδικάσῃ ὅλα ὅσα βρῆκε στὰ νέα ἀναγνωστικὰ, γλῶσσα και περιεχόμενο — καθαγιάζεται μὲτ' ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο τοῦ κράτους στὴν «κανονικωτέραν» γλῶσσαν ἕνας διαλεχτικὸς χυδαῖος τύπος, τὸ βαρκοῦλες, ἐνῶ στὴν ἴδια σελίδα, κι ἔξι μονάχα στίχους ψηλότερα ἀπὸ κεί ποὺ χαρακτηρίζεται τὸ νέο γλωσσικὸ δειγμα, καταδικάζονται στὸ ἴδιο ἀλφαβητάριο οἱ τύποι ἀγκῶνες, φωνές, διαβάτες. Εἶναι αὐτὸ τραγικὸ λάθος και ἀσυνέπεια ἢ μήπως θεωρήθηκε τὸ βαρκοῦλες σωστὸ δημοτικὸ κι οἱ ἄλλες λέξεις λόγιες; Τότε τὸ σύστημα τοῦ «βαθμηδὸν» μᾶς ἐτοιμάζει τὶς πιά ἀνυπολόγιστες γραμματικὲς δυσκολίες, κανονιστικὲς και διδαχτικὲς.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς σκέψεις και ἀπορίες ποὺ γεννᾶ τὸ μικρὸ γλωσσικὸ δειγμα θὰ δεῖξουν καλύτερα σὲ ποῖο λαβύρινθο μᾶς ὀδηγεῖ ἡ θεωρία τοῦ «βαθμηδὸν» μὲ τὴν ἀκαθόριστη μὰ και δυσκολοκαθόριστη βῆση τῆς.

Πρῶτη ἀπορία: Τὸ δειγμα δὲν ἀνήκει στὴν καθαρῆουσα; Τότε ἐπισημοποιεῖ ἡ ἐπιτροπὴ στὸ ἀλφαβητάριο γλῶσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν κοινὴ γραφομένη. Τὶ σύστημα ἀκολουθεῖ; Ὅχι βέβαια ὅσα γίνονται παρ' ἄσσοι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς! Μήπως τὸ σύστημα ἐκείνων ποὺ ζήτησαν ν' ἀναγνωριστοῦν περισσότερο στὸ σχολεῖο τὰ ἰδιώματα τῶν μαθητῶν; Ἀποδέχεται ἡ ἐπιτροπὴ τὶς θεωρίες ἐκεῖνες; και σὲ ποῖο ἰδιώμα ἐλληνικὸ ἀνήκουν τότε τὸ σπῆτι, ἡ ἀποκριά, ἡ βαρκοῦλα, ποὺ τὰ φανταζόμαστε ὅλοι μας στοιχεῖα τῆς κοινῆς μας γλώσσας.

Δεῦτερη ἀπορία: Καθρεφτίζει τὸ δειγματάκι τὴν καθαρῆουσα; Τότε μᾶς μὲ τοὺς λίγους δημοτικοὺς τύπους ποὺ ἔτυχε νὰ παρουσιαστοῦν, ποιοὺς ἄλλους ἀποδέχεται ἡ ἐπιτροπὴ; Ἐπειτα, οἱ δημοτικοὶ τύποι ποὺ ἀναγράφονται στὸ δειγμα θὰ χρησιμοποιοῦνται μόνο στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Α', στὸ ἕνα ἢ στὰ δύο ἔξαμηνα, ἢ και στὶς παραπάνω τάξεις; και ὡς τὴν Γ' ἢ ὄχι; Σὲ ποῖα τάξην θ' ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ τοὺς ἀρχαικώτερους; Και ἐν γίνῃ αὐτό, ὅσπου νὰ γίνῃ, θὰ ἔχωμε στὸ μεταξὺ, ἐκτός ἴσως ἀπὸ τὸ ἀλφαβητάριο, μίαν χρῆση προπίσσε των παράλληλων τύπων ἢ ὄχι; Θὰ ἔχωμε λ. χ. πρὶν μόνο βαρκοῦλα, μόνο ἀποκριά, κι ἔπειτα μόνο ἀπόκρεως, μόνο μικρὰ λέμβος; Ἡ θὰ ἔχωμε και τὰ δύο, και θὰ καθιερωθῇ ἔτσι μίαν διπλοτυπία, πολὺ χειρότερη ἀπὸ τῶν ἀναγνωστικῶν τῆς δημοτικῆς ποὺ κατηγόρησε ἡ ἐπιτροπὴ; Και ἔπειτα: Ὅλοι οἱ ἀνάπτυκοι τύποι θ' ἀντικατασταθοῦν διαμῆς ὅλοι τους ἢ ἀπὸ λίγο; ὅς ποῦμε, πρῶτα στὴ Β', ἢ στὴν Γ', θὰ φύγῃ τὸ τὸ μεσημέρι τοῦ μεσημεριοῦ και ἡ βαρκοῦλα—ἔπειτα ἡ κότα τῆς κότας θὰ γίνῃ ὄρως, ὄρνιθος, στὸ τέλος τῆς Γ'—και ἔπειτα στὴν Δ', θὰ γίνῃ τὸ παγόνι τῶς και ἡ ἀποκριά ἀπόκρεως κτλ.; Και ἐν μῦθοις στὴν καθαρῆουσα ἔξαφνα, θὰ παρουσιαστοῦν ἐκεῖ και τὰ ἐκτῆσατο, τοῖς ἀγνιόπαισι, νὰ ποιοῦνται, ἢ αὐτὰ θὰ μείνουν γιὰ μίαν καθαρῶτερη και σωστότερη καθαρῆουσα σὲ ἄλλη πάλι τάξην, ὅπου θὰ φανερωθῇ και ὁ «σταθερὸς» τῆς γραμματικὸς μηχανισμὸς σὲ ὅλη του τὴν μεγαλοπρέπεια και... τὴ μὲ τὸ παραπάνω ἀσταθῆ σταθερότητα;

*Άλλο: Οί γραμματικοί τύποι τῶν ἀναγνωστικῶν θά βροῦν τήν ἔκφρασή τους στή σχολική γραμματική; ἢ θά συνταχτῆ αὐτή ἀνεξάρτητα ἀπό τή γλῶσσα τους καί θά εἶναι ξεκρέμαστη, μέ μιὰ ἐπιλογή τῶν ἀρχαϊκώτερων τύπων; Πῶς θά γλιτώσωμε ἀπό τό χάος; Θά ἐφαρμοστοῦν οἱ ἰδέες πού διατύπωσε μιὰ φορά γενικώτατα ὁ κ. Σκιας, ἢ μήπως ἡ ἐπιτροπή συμμερίζεται ἐδῶ, στήν πλειονοψηφία της τουλάχιστο, τή γνώμη τοῦ καθηγητῆ τῆς γλωσσολογίας κ. Χατζιδάκι, πού εἶχε καταδικάσει ἀπολύτως τίς ἀνεφάρμοστες προτάσεις τοῦ κ. Σκιας; (βλ. Δελτίο τ. 7, ἰδίως σ. 127, 128).

*Υστερα: Τό γλωσσικό δείγμα ἀναγράφει μονάχα: ἀποκριά. Πῶς θά σχηματιστῆ ὁ πληθυντικός του: ἀποκριές ἢ ἀποκριαί; Τό δεύτερο μοῦ φαίνεται τρομερό, μά εἶναι ζήτημα γούστου. *Άν πάλι δεχτῆ ἢ ἐπιτροπή τό ἀποκριές, τί ἄρθρο θέλει, οἱ ἢ αἱ; ... αἱ ἀποκριές; Δέχτηκε ἢ ἐπιτροπή κι ἕνα βαρκούλες. Θά γράφεται πάντοτε ἀναρθρο, ἢ τί ἄρθρο θά προτιμήσωμε; τίς ... τάς ... ἢ τές; ποιό ταιριάζει. στό γλωσσικό ἐπίπεδο τοῦ α' ἐξαμήνου τοῦ πρώτου χρόνου; Καί πῶς θά σχηματίσωμε τή γενική ἀπό τίς βαρκούλες; Στήν κοινή γλῶσσα δέ συνηθίζεται βέβαια ἕνας τέτοιος τύπος. Θά τόν ἀποφύγουν τ' ἀναγνωστικά, ἢ θά γράφουν... τῶν βαρκούλων; *Άν ὅμως πάλι τόν ἀποφύγουν, γιατί νά γράφῃ ἢ ἐκθεση πῶς «ἡ γενική πτώσις... φαίνεται ταραττούσα τά νεῦρα τῶν γλωσσικῶν μεταρρυθμιστῶν», ἀφοῦ σωστά ἔγραψαν οἱ γραμματικές ἐδηγίες τοῦ 1919 πῶς «ἡ γενική πληθυντική δέν εἶναι πάντοτε εὐχρηστος» σέ λέξεις καθῶς βαρκούλα, κάππαρη, ἀντάμωση;

*Άλλο: Πῶς θά σχηματιστῆ ἡ ἐνική γενική τῆς βαρκούλας; μήπως βαρκούλης, κατὰ τὸ Ἀραχόθης, Κλεισόθης; ἴσως ὅμως «κανονικώτερα»: βαρκούλας. *Άλλη ὅμως τότε δυσκολία. Ποιά ὀνόματα θ' ἀκολουθήσουν τὸ βαρκούλα βαρκούλας καί ποιὰ τὸ μαγεύρισα μαγεύρισις. Ποιός θά διατυπώσῃ χρηστικὸ γραμματικὸ κανόνα;

Καί πῶς θά σχηματιστῆ ἐκεῖνο τὸ ἐξαπλόνω, πού ἡ μετοχή του ἀναγράφεται ἐξαπλωμένος;... Ἐξαπλωσα, ἐξαπλώθηκα μέ α; Μά ἡ ἐπιτροπή καταδικάζει, ἀκόμη καί στό ἀλφαθητάριο, τοὺς «παρεφθαρμένους» τύπους σέ -ηκα. Θά γράψωμε λοιπὸν ἐξαπλώθην;... ἢ ἐξηπλώθην; Καί τὰ ἀρραβωνιάστηκα θά γίνῃ ἀρραβωνιάσθηκα μόνο, ἢ ἡρραβωνίσθη; *Άνάλογες ἀπορίες μᾶς γεννᾷ κάθε δημοτικός τύπος πού δέχτηκε ἢ ἐπιτροπή στήν καθαρεύουσα της. *Άς ἀφήσωμε πιά πού δέν καταλαβαίνει κανεὶς καί τὸ σύστημα πού ἀκολουθεῖ, καθῶς λ. χ. όταν διατηρῆ στήν καθαρεύουσα τοῦ α' εξαμήνου τῆς Α' τὴν ὑποταχτική στό γλιστῶσι.—Βλέπει ὁ ἀναγνώστης πῶς οἱ ἀπορίες, καί ἂν περιοριστοῦμε μόνο στίς ἐλάχιστες λέξεις τοῦ δείγματος πού πήραν τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς, εἶναι ἀτελείωτες. Μά καί γι' αὐτὸ καλύτερα νά σταματήσω.

Μένει νά ἐξεταστῆ μιὰ ἀκόμη, σοφικώτερη αὐτῆ παιδολογία: ἐννοῶ τίς συχνές κατηγορίες τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τ' ἀνήθικα τάχα μέσα πού μεταχειρίστηκαν γιὰ νά ἐφαρμόσουν τή μεταρρύθμιση οἱ πρωτεργάτες της, οἱ «γλωσσικοί» δηλαδή «αὐτοκράτορες» πού «εὖρον εὐκαιρίαν νά ἀναλάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν διοίκησιν τῆς ἐκπαίδευσως... πρὸς διάδοσιν καί ἐπικράτησιν τῆς ἰδιοτεύκτου αὐτῶν γλώσσης» (σ. 17). Λυποῦμαι πού ἔχω νά κάμω λόγο καί γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, μά δέν εἶναι δυνατὸ νά τὸ προσπεράσω σιωπῶντας. Ἴδου τί λέει γι' αὐτὸ ἡ ἐκθεση, ἀφιερώνοντάς του μάλιστα καί ἰδιαίτερο κεφάλαιο

λαιο («τίνων μέσων ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἐπιβολὴν τῆς ψευδοδημῶδους γλώσσης ἐν τοῖς σχολείοις», σ. 153-156):

«Πρὸς ἐπιβολὴν δὲ τῶν ἰδεῶν τούτων ἔθηκαν εἰς ἐφαρμογὴν πᾶν θεμιτὸν καὶ ἀθέμιτον μέσον» (σ. 18).—*Άληθῶς δὲ ἡ τερατώδης γραμματικὴ... ἐξεπέμφθη ἀνά τὰς ἐσχατίας τῆς Ἑλλάδος οὐχὶ ὡς ἔργον τινὸς τῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς παιδείας μαλλιαρῶν, ἀλλ' ὡς προῖον μελέτης καί ἐργασίας τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου» (σ. 36).—*...Δέν πρέπει δὲ νά νομισθῆ, ὅτι ἡ γραμματικὴ αὕτη ἐνεφανίσθη εἰς τὸ κοινὸν ὡς ἔργον τῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς παιδείας ἐπὶ τοῦ πρῆγιν καθεστῶτος ἐνθρονισθέντων ἀρχηγῶν τοῦ μαλλιαρισμοῦ. Οὗτοι ἔσχον τὴν πανουργίαν νά ἐμφανίσωσιν αὐτὴν κατὰ τρόπον ἐπισημότερον...» (σ. 36)—*Μεταχειρίσθησαν μέσα ἀνήθικα, ἵνα ἐπιβάλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὸ ἔθνος» (σ. 153)—*Παντοῖα ἐμηχανεύθησαν, ὅπως παρασύρωσιν εἰς τὰς γλωσσικὰς τῶν ἰδεῶν ἐπιθεωρητὰς καί διδασκάλους» (σ. 154).—*Κατεδίωξαν προσέτι ἀπεινώσας τοὺς διδασκάλους, οἵτινες δέν ἔστειργον νά προσχωρήσωσι πρὸς τὰς ἰδέας των. Καί τούτων ἄλλους μὲν κατὰ ἑκατοντάδας ἀπέλυσαν, ἄλλους δὲ ἐξηνάγκασαν εἰς παραίτησιν. Τοὺς δὲ φανατικώτεροις ὁπαδοῦς των ἐκ τῶν ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως ἐτοποθέτησαν κατ' ἐξαιρέσιν εἰς τὰς μάλλον ἐπικαίρους σχολικὰς περιφερείας, ὅπως τρομοκρατῶσι τοὺς διδασκάλους» (σ. 155)—*Ἐπι ἀκολαστοτέρῳ πρέπει νά ὑποτεθῆ ἢ ὑπ' αὐτῶν ἀνεργουμένη προφορικὴ προπαγάνδα» (σ. 154)—*Εἰς ὅμοιον σκοπὸν ἀπέβλεπε ἡ συστηματικῶς ἐκδηλωθεῖσα μεροληπτικὴ εὐνοία πρὸς τοὺς μετὰ ζήλου ἐπιδιώκοντας τὴν καταπολέμησιν τῆς καθαρευούσης διδασκάλους» (σ. 155)—*Οὐδεὶς μετὰ χρηστῆς συνειδήσεως πλανώμενος δύναται ποτε νά προσφύγῃ εἰς τοιαῦτα ἀνήθικα μέσα, ἢτοι ψεῦδος, δόλον, συκοφαντίαν καὶ δεκασμὸν» (σ. 155)—*Πρόκειται... περὶ ζητήματος δημοσίας τάξεως καί ἐπομένως περὶ πράξεως ποινικῶς κολασίμου. ...Ἐὰν δ' ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι νά ἐξακολουθῶσι καί εἰς τὸ ἐξῆς... νά ἐξαπατῶσι πολλοὺς διὰ ψευδολογιῶν καί σοφισμάτων καὶ ἄλλων ἀνηθικῶν μέσων...» (σ. 156).

*Άλήθεια πολὺ τραγικὰ μέ τὸ παραπάνω, παριστάνει τὰ πράγματα τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, τόσο πού μόνο ἕνα χαμόγελο τοῦ ἀξίζει, ἂν καί οὔτε νά παραξενευτῆ πιά μπορεῖ κανεὶς γιὰ τίς βαριές κατηγορίες πού μέ τόση ἀφελῆ ἐμφαση διατυπῶνται ἢ ἐπιτροπεία. *Άφοῦ τόσο λίγη εἶδαμε τὴν εὐλάβειά της πρὸς τὴν ἀλήθεια, ἐκεῖ πού ἡ εὐκολοαπόχρητη γνώση λίγων ἐντύπων, ἔθετε πολὺ πιὸ ὠρισμένους, πάντοτε ὅμως ἀνυπέροβλους περιορισμοὺς στήν ἀπροκατάληπτη κρίση, φαντάζεται πιά ὁ καθένας σὲ ποιὸ πιά κατήφορο μποροῦσε νά ξεγλιστρήσῃ ἢ ἐπιτροπεία, ὅταν θά εἶχε νά κρίνῃ. Ἐξω ἀπὸ χεροπιαστὰ κείμενα καί ὑπεύθυνες πληροφορίες ἐνέργειες τρίτων. Ὁ κίνδυνος γιὰ τὸ παραστράτημά της ἦταν ἐδῶ ἀκόμη μεγαλύτερος, γιὰτί δέν μποροῦσε νά νιώσῃ οὔτε τὴ δύναμη τῆς ἀλήθειας τοῦ δημοτικισμοῦ, πού εἶναι γι' αὐτὴ «ψεῦδος», οὔτε τὸ ὠρίμασμα πού ἔχει πιά ἀποχτήσῃ, περισσότερο ἀπ' ὅ τι ἐκδηλώνεται, μέσα στήν κοινωνία, οὔτε τὴν ἀποτελεσματικότητά πού μπορεῖ νά ἔχῃ, ἀκόμη καί

σὲ κοινωνία καθὼς ἡ δική μας, ἡ πίστη σὲ ξεκαθαρισμένο πρόγραμμα καὶ ἡ αποφασιστικὴ του ἐφαρμογή. Γι' αὐτὸ ὑποψιάζεται καὶ βλέπει παντοῦ καταχθόνιες δυνάμεις ποὺ βοηθοῦν τὴν εκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση νὰ ἐπικρατήσῃ, καὶ ὄργανά τους ἐκείνους ποὺ ἀνάλαβαν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν. Καὶ οὔτε κὰν φαντάζεται τὴν ἀντινομία ποὺ κρύβει ἡ ἰδέα πὼς θὰ μεταχειρίζονταν μέσα ἀνήθικα ὄσοι ἀφωσιώθηκαν στὴν ἐξύψωση τῆς παιδείας, καὶ ποὺ θὰ ἤξεραν τουλάχιστο πὼς μ' αὐτὰ θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πιάσῃ καὶ ν' ἀποχτήσῃ μόνιμη σημασία τὸ ἔργο τους, ὅπου κατ' ἐξοχὴν χρησιμεύει τὸ ζωντανὸ παράδειγμα. Ἐἰδικώτερα γιὰ ὅσα κατηγορεῖ ἡ ἐπιτροπεία ἔχω νὰ πῶ ὅτι:

α) Εἶναι πλαστὴ καὶ φανταστικὴ ἡ τρομοκρατήση τῶν δασκάλων ποὺ βεβαιώνει ἡ ἔκθεση. Δὲν ἀποκλείνεται πὼς μερικοὶ τους, ἀσυνήθιστοι νὰ ἔχουν ἢ νὰ διατυπώνουν τὴ γνώμη τους, ἀπὸ φόβο δὲ μιλοῦσαν ἢ ζήτησαν ν' ἀρέσουν μὲ τὸν τρόπο τους στὴν κεντρικὴ ὑπηρεσία. Ὅχι μόνον ὅμως δὲν ἔγινε κὰν σκέψη ἀπὸ κανένα νὰ τρομοκρατηθοῦν οἱ λειτουργοὶ τῆς λαϊκῆς παιδείας, μὰ καὶ μὲ κάθε εὐκαιρία τονίστηκε σ' αὐτούς — στὰ συνέδρια καὶ στὰ μαθήματα καὶ φροντιστήρια ποὺ ὀργανώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἐπόπτες — ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας τῆς γνώμης, καὶ τοὺς πρόσκαλέσαμε νὰ διατυπώσουν καὶ νὰ ὑποστηρίξουν χωρὶς κανένα δισταγμὸ ἢ φόβον τίς σκέψεις τους γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικά, γιὰ τὴ γλῶσσα τους καὶ γιὰ τὴν εκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Καὶ ὅταν στὸ συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ κάποιον ἐπιθεωρητὴ, πὼς εἶχε ζητήσει μὲ τοῦ κράτους τὴν ἐπιβολὴ νὰ . . . μεταπέσει τοὺς ἀντίγνωμους δασκάλους στὸ νέο σχολικὸ ἰδανικὸ, δόθηκε ἀφορμὴ νὰ καταδικαστῇ δημοσίᾳ παρόμοια διαγωγὴ, καὶ νὰ τονιστῇ πὼς ἔξω ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικά μὲ τὴ γραμματικὴ τους, οἱ δάσκαλοι ἦταν ἐλεύθεροι νὰ διατηροῦν κάθε τους γνώμη, καὶ πὼς ὁ μόνος τρόπος νὰ μεταπεισταῖν ἦταν νὰ γίνῃ αὐτὸ ἀπὸ ἀνάγκη ἐσωτερικῆς, ὅταν θὰ ἔβλεπαν μὲ τὸν καιρὸ τοὺς καρπούς ποὺ ὅλοι μας προσδοκούσαμε ἀπὸ τὴ μεταρρύθμιση. Ἔτσι ὁ διδασκαλικὸς κόσμος διατήρησε ἀκέραιη τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης του⁴⁶.

⁴⁶ Τὸ βλέπει κανεὶς καὶ σὲ ἀφθονὰ ἄρθρα μὲ τίς πιὸ ἀντιθετὰς ἀπόψεις, ποὺ δημοσιεύθηκαν ἀπὸ δημοδιδασκάλους σχετικὰ μὲ τὴ μεταρρύθμιση στὸν Ἐκπαιδευτικὸν ἔρευνητὴ καὶ ἄλλοῦ, καθὼς ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ποὺ διευθυντῆς διδασκαλείου συκοφαντικὰ κατηγόρησε τὸ ἔργο τῶν ἐποπτῶν, χωρὶς νὰ ζητηθῇ ἡ πειθαρχικὴ του τιμωρία, χωρὶς κὰν νὰ τοῦ γίνῃ ἡ παραμικρὴ παρατήρηση (Π6. Ζ. Ζαμάνη, Ἐκπαιδευτικὴ κίνησις, στὴν Ἐκπαιδευτ. Ἐπιθεώρηση 2 (1909) 209.

Μὰ καὶ στὸ διδασκαλικὸ τους ἔργο ἀφέθηκαν οἱ δάσκαλοι ἐλεύθεροι, πολὺ περισσότερα μάλιστα ἀπ' ὅτι ἔπρεπε, ἀφοῦ πολλοὶ τους ἐξακολούθησαν νὰ διδάσκουν τὴν ἀρχαία γραμματικὴν, τὸ γαστήρ - γαστρός - γαστράσι, ἀκόμη καὶ στὰ πρότυπα τῶν διδασκαλείων. Γι' αὐτὸ παρατήρησα ἤδη ἄλλοῦ, πὼς σωστότερα θὰ λέγαμε πὼς «μεταστράφηκε τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας... καὶ μπήκε ἡ δημοτικὴ στὸ σχολεῖον... χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἔχη φύγει ἡ καθαρεύουσα καὶ μάλιστα ἡ γραμματικὴ τῆς (Δελτίο τ. 9, σ. 21).

β) Πλαστὸς καὶ φανταστικὸς εἶναι καὶ ὁ «ἀπηνῆς διωγμὸς» τῶν δασκάλων, οὔτε ἀνακατώθηκαν σὲ μεταβολές προσωπικῆς ὄσοι ἐργάστηκαν γιὰ τὴν εκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση. Πρέπει μάλιστα νὰ τονιστῇ αὐτὸ, πὼς καὶ ἀπὸ τὸ νόμον ἡμαστέ ἀποκλεισμένοι, μὲ βλάβην μάλιστα τῆς ὑπηρεσίας, ἀπὸ κάθε διοικητικὴν ἐπέμβαση καὶ ἐνέργειαν, ἀφοῦ δὲν εἶχαμε μέρος οὔτε στὶς τμηματικὰς οὔτε στὶς κοινὰς συνεδρίες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου. Οὔτε γιὰ καμιά τοποθέτηση ἢ παύσιν δασκάλου ζητήθηκε ποτὲ ἡ γνώμη μας, οὔτε κὰν γιὰ τοποθέτηση ἐπιθεωρητῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ μόλις γνωρίζαμε δυὰς τρεῖς ἀπ' αὐτούς ὡς τὸ συνέδριον τοῦ 1919. Ὅσα λοιπὸν βεβαιώνονται γιὰ τὸν διωγμὸν «ἐκατοντάδων» δασκάλων καὶ τοποθετήσεως εὐνοουμένων στὶς καλύτερες θέσεις καὶ χρησιμοποίησιν τῶν ἐπιθεωρητῶν γιὰ ὁμοιοσκοπὸν εἶναι καὶ αὐτὰ ὅλα τοὺς φαιδροὶ μῦθοι. Οἱ ἀπολύσεις ἔγιναν, ὅσο ξέρω, ἀπὸ τὰ 1917 ἀκόμη, γιὰ καθαρὰ πολιτικοὺς λόγους· ἐπάθον τότε διάφοροι δημοτικιστὲς καὶ εὐνοήθηκαν πολλοὶ καθαρευουσιᾶνοι, καὶ ἦταν τὸ παράπονον ἴσια ἴσια ἀντικυβερνητικῶν δημοτικιστῶν, πὼς δὲν προστατεύτηκαν ἀπὸ μᾶς δάσκαλοι ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συντελέσουν νὰ ἐφαρμοστῇ καλύτερα, γιὰ τὸ καλὸ τῆς παιδείας, ἡ μεταρρύθμιση. Βλέπαμε καὶ ἐμεῖς μὲ θλίψιν μας τὴν ἀδυναμίαν μας. Ἄλλωστε οἱ ἀόριστοι κατηγορεῖται τῆς ἐπιτροπείας, ποὺ δὲ στηρίχτηκαν σ' ἓνα κὰν θετικὸν παράδειγμα, εἶχαν ξαναγίνει καὶ στὰ 1919 γιὰ τὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον, ποὺ στὰ χέρια του ἔχει τὰ προσωπικὰ ζητήματα, ὅταν μερικοὶ παυμένοι ζήτησαν, φαίνεται, ν' ἀποδώσουν τὴν παύσιν τους σὲ διωγμὸν γλωσσικόν. Ἡ φήμη εἶχε φτάσει ὡς τὸν τότε πρωθυπουργόν, ποὺ κάλεσε τὸ Ἐκπαιδευτικὸν συμβούλιον δλόκληρον, μὰ διαπιστώθηκε πὼς δὲν ὑπῆρχε ἓνα κὰν παράδειγμα ποὺ νὰ βεβαιώνῃ τὴν ἀσύστατην φήμην.

γ) Ἀνυπόστατα εἶναι καὶ ὅσα λέγονται γιὰ τίς γραμματικὰς ὁδηγίας. Ἐνῶ μοῦ εἶχε ἀνατεθῆ ἐξαρχῆς νὰ συντάξω μιὰ σχολικὴν γραμματικὴν «πρὸς χρῆσιν τῶν διδασκόντων» (Β. Δ. 8 Φεβρ. 1918,

Ἐφημ. κυβ. 13 Φεβρ., ἀρ. 38), τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ζήτησε μόνο του νὰ ἐκδώσῃ τὶς ὁδηγίες τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας ποὺ ἔβγαιναν στὸ μεταξύ, μὲ τὰ Β. Δ. τῶν νέων ἀναλυτικῶν προγραμμάτων καὶ μὲ τὰ σχετικὰ μέρη τῆς ὀρθογραφικῆς καὶ γραμματικῆς διδασκαλίας κάθε τάξης γιὰ μαθητὲς καὶ χωριστὰ γιὰ δασκάλους. Ἡ εἰσήγησις καὶ τὰ σχέδια γίνονταν φυσικὰ ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἐπόπτες· μὰ τὸ Συμβούλιο συζητοῦσε, τροποποιοῦσε σὲ κοινὴ συνεργασία καὶ ἀποφάσισε, σύμφωνα μὲ τοὺς κείμενους νόμους καὶ μὲ τὴν ἀπόφασιν ποὺ εἶχε κάμει τὸ ἴδιο. Ἐπειτα οἱ γραμματικὲς ὁδηγίες διατύπωναν τὸ γλωσσικὸ τύπο τῶν ἀναγνωστικῶν ποὺ ἔβγαιναν μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συμβουλίου· καὶ ἡ αἰτιολογικὴ ἐκθεσις τοῦ νόμου περὶ διδακτικῶν πρόβλεπε πὼς «αἱ λεπτομέρειαι (τῆς γλώσσης τους) θὰ καθορίζωνται ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου κατὰ τὴν κρίσιν τῶν βιβλίων», καὶ τὸ Συμβούλιο ἔκρινε πάντοτε τὰ ὑποβαλλόμενα ἔργα καὶ ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς ἀποφῆς, ἀποφασίζοντας καὶ τὶς ἐνδεχόμενες τροποποιήσεις· στὸ Συμβούλιο ὑπόβαλαν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες ἀπὸ τὴν πρώτη συνεδρία τὸ γενικὸ διάγραμμα τοῦ κανονισμοῦ, καὶ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύτηκε ἔπειτα καὶ στὴν ἐπιτροπὴ ποὺ ἐπιστατοῦσε στὸν «ἐλεγχον τῆς γλώσσης τῶν ἐγκρινόμενων ἀναγνωστικῶν».

δ) Τέλος, ὅσα ἔγιναν προβλέπονταν ὅλα ἀπὸ τοὺς κείμενους νόμους, καὶ ὅσα ἄλλα λέει ἀκόμη ἢ ὑπονοεῖ ἢ ἐκθεσις εἶναι ὅλα ἀσύστατα καὶ ἀστεία. Ἀπίστευτο ἀληθινὰ καὶ ἀκατανόητο νὰ διατυπώνωνται στὴν ἐκθεσις μὲ τέτοια ἀφάνταστη εὐκολία ὅλες οἱ κατηγορίαι ποὺ εἶδαμε, ἀκόμη πὶο παράδοξα φαίνονται. ὅμως ὅλα αὐτὰ ὅταν συλλογιστοῦμε πὼς ἀπὸ τὸ σημερινὸ ὑπουργεῖο ἔγινε πραγματικὸς διωγμὸς τῶν δασκάλων καὶ γιὰ τὰ γλωσσικὰ τους φρονήματα — ἂν ἀπηνῆς ἢ ὄχι δὲν μπορῶ νὰ πῶ — διωγμὸς, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ εἶναι ξένα δύο τουλάχιστον ἀπὸ τὰ συνυπογραφόμενα μέλη τῆς ἐπιτροπείας.

ΜΕΡ. IV. Ζ' Ἡ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος—Τὸ μεταρρυθμιστικὸ πρόγραμμα τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας—Τὰ νέα ἀναγνωστικά.

Περιωρίστηκα νὰ ἐρευνήσω ὡς ἐδῶ τὸ ζήτημα τῶν ἀναγνωστικῶν, ἀκολουθώντας τὴν ἐκθεσις σὲ ὅσα τὰ κατηγόρησε γιὰ τὸ περιεχόμενό τους ἢ τὴ γλώσσαν τους, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ στὴν ἐξέτασή τους ἐντοπίστηκε. Εἶναι ὅμως τῶρα ἀνάγκη γιὰ νὰ ἐννοηθῇ καλύτερα ἢ μεταρρύθμισις στοὺς σκοποὺς τῆς καὶ σὲ ὅσα κατῴρθωσε νὰ πραγμα-

τοποιήσῃ, νὰ τοποθετηθοῦν καὶ τ' ἀναγνωστικά μέσα σ' ἓνα γενικώτερο πλαίσιο. Ἐπειδὴ τὰ πράγματα εἶναι ἀναπόσπαστα ἐνωμένα μὲ τὰ πρόσωπα ποὺ ἐργάστηκαν, θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσω στὴν ἱστορικὴ αὐτὴ ἐπισκόπησις καὶ γι' αὐτά.

Ἀπὸ καιρὸ ὠρίμαζε στὴ φωτισμένη κοινὴ γνώμη ἡ ἰδέα πὼς τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀναγεννηθῇ, ὅσο δὲν ὑψωνε σὲ ὄργανό του τὴ μητρικὴ γλώσσα τῶν μαθητῶν του, καὶ παράλληλα εἶχαμε ὄλο καὶ ἀφθονώτερα, στὸ διδασκαλικὸ καὶ στὸ φωτισμένο μὴ διδασκαλικὸ κόσμον, τὰ παράπονα γιὰ τὰ διάφορα «ἐγκριμένα» ἀναγνωστικά. Τὰ αἰτήματα αὐτὰ ξεκαθαρίστηκαν καὶ συναυξήθηκαν σὲ γενικώτερο πρόγραμμα μεταρρυθμιστικὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, στὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλοῦ, ποὺ στίς γενικὲς του γραμμὲς, ἰδίως σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωσις τῆς παιδείας, τὸ βλέπομε νὰ τὸ υλοθετῇ τὸ κράτος στὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ 1913. Ἐνῶ ὅμως τὰ νομοσχέδια ἐκεῖνα, ἀψήφιστα ὡς σήμερα, δὲν τολμοῦσαν ἀκόμη νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ βασικὸ σημεῖο καὶ τὸ κορυφωμα μᾶζι κάθε ἐκπαιδευτικῆς ἀναγέννησις, τὴ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ ἀντιμετώπιζε καὶ τὸ ἔλυε ἀποφασιστικὰ ὁ νόμος περὶ διδακτικῶν, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1917, μὲ γραμματέα στὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας τὸν κ. Δ. Γληνὸ, εισηγητὴ τοῦ ἀντίστοιχου Β.Δ. στὴ Θεσσαλονίκη.

Στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου αὐτοῦ βρῆκε ἐξαρχῆς ἢ τότε κυβέρνησις πρόθυμο παραστάτη καὶ ρυθμιστὴ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο, μὰ καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμπιστευτῇ εἰδικώτερα τὴ μελέτη καὶ τὴν εἰσήγησις τῶν μέτρων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν μεταρρύθμισις σὲ κατάλληλα πρόσωπα, ποὺ θ' ἀφιερώνονταν σ' αὐτὲ ἀποκλειστικώτερα. Ἐτσι νομοθετήθηκε ὁ θεσμὸς τῶν ἀνώτερων ἐποπτῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ στίς δύο αὐτὲς θέσεις διορίστηκαν στίς 20 Σεπτεμβρίου 1917 ὁ κ. Δελμούζος καὶ ὁ συντάχτης αὐτῆς τῆς μελέτης.

Ὅταν ἀναλάβαμε ὑπηρεσίαν βρῆκαμε: α) ἔξι ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς, γιὰ τὶς δύο πρώτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ, ἐγκριμένα τρεῖς ἑβδομάδες πρωτύτερα, καὶ μερικὰ τους ἤδη στὸ τυπογραφεῖο· β) τὸ νόμον περὶ διδακτικῶν, ποὺ ὠρίζε πὼς ἀπὸ τὸν ἐρχόμενο χρόνον θὰ καθιερόνταν ἡ δημοτικὴ διαμιάς σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στὴν συνεργασία μας μὲ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο φέραμε ἐξαρχῆς ξεκαθαρισμένο γλωσσικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, σύμφωνα μὲ τὸ παλιὸ πρόγραμμα τοῦ

Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, σύμφωνα στις γενικές του γραμμὲς καὶ μετὰ τὸ κυβερνητικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, καθὼς διαπιστώθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα μας ὑπομνήματα καὶ σημειώματα πρὸς τὸ Συμβούλιο.¹⁷

Ἔτσι κατωρθώθηκε νὰ δοθῇ ἀμέσως ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα στὰ νέα ἀναγνωστικὰ ποὺ τυπώνονταν ὁ γραμματικὸς τύπος τῆς σχολικῆς γλώσσας μετὰ κριτήρια ὅσο γίνονταν πρὸς ἀντικειμενικὰ, ἀφοῦ οὔτε τὴ δύναμη, οὔτε τὸ δικαίωμα εἶχαν οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες νὰ εἰσηγηθοῦν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο καιροσκοπικὰ ἢ ἀπὸ ἀδικαιολόγητη συμβιδαστικὴ γλώσσα δὲ δική τους, αὐτοὶ ποὺ σὰν ἀντιπρόσωποι τοῦ δημοτικισμοῦ εἶχαν ἀναλάβει τὴ δημόσια ὑπηρεσία. Ἡ γλώσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ἀκολουθώντας ἀληθινὰ ἐξελικτικὰς, δημοκρατικὰς ἀρχὰς στὴ μοναδικὴ ἀντικειμενικὴ βάση ποὺ τὴ θεμελιώνει στὴ λαϊκὴ γραμματικὴ, πῆρε «τὸν τύπον τὸν διαμορφωθέντα ἀπὸ τὴν σύγχρονον λογοτεχνίαν», πάντοτε ὅμως λογαριάζοντας «τὰ πορίσματα τῆς ὠρίμου θεωρητικῆς ἐρεύνης, ὅσων, καὶ τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ σχολείου» (βλέπε σημ. 41, β). Ἐνῶ καὶ στὸ λεξιλόγιον καὶ στὴ φωνητικὴ ἀναγνωρίζονταν πλατύτατα ἡ ἐπίδραση καὶ τὰ δίκαια τῆς καθαρεύουσας, καθιερώνονταν στὴ γραμματικὴ, μετὰ ὅλο τὸ σεβασμὸ τῶν νόμων τῆς λαϊκῆς γλώσσας, μερικὸι λόγιοι τύποι, ἀληθινὰ ἀπαραίτητοι καὶ ἀναντικατάστατοι γιὰ τὶς φραστικὰς ἀνάγκας, οἱ μόνον ποὺ συμβιδάζονται μετὰ τὸ γλωσσικὸ αἰσθηματὶ τῶν μορφωμένων. Ἰδιαιτέρη φροντίδα δόθηκε ν' ἀποφεύγονται στοιχεῖα «τὰ ὁποῖα εἶναι ἢ θὰ ἤμπορουσαν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς χυδαῖσμοι»¹⁸. Στὴ συνεργασία μετὰ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον ὠρί-

¹⁷ Π6. α) «Τὸ πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν» ἀνακοινώθηκε στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον στὶς 31 Ὀκτ. 1917.—β) «Σημείωμα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν διὰ τὸν γλωσσικὸν κανονισμὸν τῶν ἐγκριθέντων ἀναγνωστικῶν Α' καὶ Β' δημοτικοῦ» ἀνακοινώθηκε στὶς 31 Ὀκτ. 1917.—γ) «Πρόγραμμα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν» συμπληρωματικὸ ἀνακοινώθηκε στὶς 8 Νοεμβρ. 1917.—δ) «ὑπόμνημα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν διὰ τὴν βαθμιαίαν εἰσαγωγὴν τῆς δημοτικῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου» ἀνακοινώθηκε στὶς 20 Νοεμβρίου 1917.

¹⁸ Π6. καὶ ὅσα ἐγγραφα γιὰ τὸ ἴδιον ζήτημα στὸ Δελτίο τ. θ. σ. 15 ἀ. Οἱ ἀρχὲς τοῦ γλωσσικοῦ κανονισμοῦ διατυπώθηκαν προγραμματικὰ καὶ λεπτομερέστερα σὲ ἰδιαιτέρου πρακτικὸ τῆς ἐπιτροπῆς, «πρὸς ἐλεγχον τῆς γλώσσας τῶν ἐγκρινομένων ἀναγνωστικῶν», ἤδη ὅμως στὴν εἰσηγητικὴ ἐκθεση τοῦ Β. Δ. Θεσσαλονίκης καθορίζεται ἡ βάση τους: «σύμφωνος ὅσα πρὸς τὸ πανελλήνιον γλωσσικὸν αἰσθηματὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ πρὸς τὰ διὰ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων καὶ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς γεωτέρας Ἑλλάδος προβαλλόμενα πρότυπα νὰ ἀποφεύγη πᾶσαν τάσιν εἴτε πρὸς καθαρισμὸν ἢ ἀρχαϊσμὸν εἴτε πρὸς τὸν καλούμενον μαλλιαρισμὸν».

στηκε καὶ ἓνα μελετημένον πρόγραμμα γλωσσικῆς πολιτικῆς, ποὺ κανόνιζε τὴ βαθμιαία εἰσαγωγὴ τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας μετὰ κάθε χρόνον σὲ μιὰ ἀνώτερη τάξιν τῆς γραμματικῆς διατύπωσης σύμφωνα μετὰ τὶς ὀρθογραφικὰς καὶ ἄλλας γραμματικὰς ἀνάγκας καθὲς τάξης· τὴ διατήρησιν τῆς καθαρεύουσας στὶς ἀνώτερες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ, τὴ θέσιν τῆς μέσα διδακτικοῦ σκοποῦ καὶ τὴ μορφή της.

Ἡ μεταρρύθμιση ὅμως, καθὼς τονίστηκε ἤδη στὰ πρῶτα ὑπομνήματα τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιον, δὲν μποροῦσε νὰ ἐντοπιστῇ στὴ γλωσσικὴ μορφή τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ἢ καὶ γενικώτερα στὴ σχολικὴ γλώσσα¹⁹. Δημιουργημένη ἀπὸ βαθύτερη καὶ πολὺ οὐσιαστικώτερη ἀνάγκη τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς κοινωνίας, στὴ σχολικὴ γλώσσα στράφηκε πρῶτα καὶ ἐκεῖ στηρίχτηκε, ἦταν ὅμως φανερὸ πὼς δὲν μποροῦσε νὰ σταματήσῃ στὴν ἀλληλοδιαδοχὴ δύο τυπικῶν, καὶ πὼς αὐτὸ ἀποζητοῦσε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου. Ἐπρεπε, γιὰ νὰ ἐγκαινιάσῃ τὴν ἀληθινὴ ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, ὄχι μόνον νὰ σπάσῃ τὰ γλωσσικὰ του δεσμά, μὰ ν' ἀποβλέψῃ καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν ἀναγνωστικῶν του, καὶ πλατύτερα ἀκόμη, σὲ μιὰ ὅσο γίνονταν οὐσιαστικώτερη καὶ ριζικώτερη ἀνακαίνισιν τῆς παιδείας, μετὰ προγράμματά της, μετὰ τὴν ὀργάνωσίν της, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα μετὰ τὴν μὀρφωσιν καὶ μετὰ τὴν μετεκπαίδευσιν τῶν λειτουργῶν της²⁰.

Ἀμεσώτερη καὶ οὐσιαστικώτερη συνάφεια μετὰ τὴν γλωσσικὴν μεταρ-

¹⁹ Π6. Τ' ἀκόλουθα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν βαθμιαία εἰσαγωγὴν: «Ἄν λάθωμεν ὑπ' ὄψιν... τὴν δικαίαν ἀξίωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς κυβερνήσεως ἢ ὁποῖα εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεταρρυθμίσεως, νὰ εἶναι τὰ νέα βιβλία καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ὄχι μόνον σχετικῶς καλύτερα ἀπὸ τὰ περασμένα, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως κατὰ τὸ δυνατόν καλά...» «Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γλώσσας τῆς ζωῆς αἱ ἀξιώσεις μας — ἂν δὲν σκόπειται νὰ περιορισθῇ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις εἰς ἀλλαγὴν τύπων — ἀξάνουν καὶ καθὼς ἐδηλώθη ἤδη ἄλλοῦ, ἡ κοινωνία ἀναμένει νὰ ἴδῃ ἀλλαγὴν καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς νέας γλώσσας...». «...εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπικρατήσῃ γενικώτερα νέα ἀντίληψις διὰ τὰς μεθόδους τῆς συγγραφῆς». «Εἰμεθα ὁ κατ' ἐξοχὴν λαὸς τῶν τύπων. Ὁ τόπος ὅπου οἱ τύποι τρώγουν τὴν οὐσίαν καὶ γίνονται οὐσία οἱ ἴδιοι. Καὶ δὲν πρέπει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις ἢ ὁποῖα καταργεῖ τὸ κράτος τῶν ἀρχαίων τύπων καὶ ἀποκαθιστᾷ μέσα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τὴν γλωσσικὴν ἀρμονίαν μεταξὺ λαοῦ καὶ κράτους, νὰ χάσῃ ὅλην τὴν οὐσιαστικὴν ἀλλαγὴν ποὺ θὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα» δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἀλλαγὴν τύπων ἀντὶ νὰ γίνῃ ἀφστηρία ζωῆς καὶ δημιουργίας».

²⁰ Προγραμματικὰ ἐκθέτονται αὐτὰ στὰ δύο πρῶτα ὑπομνήματα ποὺ ἀναφέ-

ρύθμιση είχε τὸ περιεχόμενον τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, καὶ σ' αὐτὸ δόθηκε ἀναγκαστικὰ τὰ πρῶτα χρόνια ἢ μεγαλύτερη φροντίδα. Πῶς τ' ἀναγνωστικὰ δὲν ἔπρεπε νὰ διαιωνίσουν κάτω ἀπὸ τὴ μεταρρυθμισμένη τους γλωσσικὴ μορφή τὰ πατροπαράδοτα ἐλαττώματα ἦταν αὐθυπονόητο. Γνωρίζαμε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πῶς καὶ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση θὰ ἐπιβάλλονταν εὐκολώτερα στοὺς ἀδιάφορους καὶ στοὺς ἐχθροὺς τῆς, ὅσο θὰ παρουσιάζονταν ἀνώτερη στὴν οὐσία τῶν ἔργων. Γι' αὐτὸ πρόβλεπε καὶ τὸ ἴδιο τὸ κράτος μὲ τὸ νόμο 1332 γιὰ ἰδιαίτερη συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἀναγνωστικῶν του, συνδυάζοντας τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση μὲ τὴν ἐμφάνιση ἀναγνωστικῶν ὅσο γίνονταν ἀρτιώτερων. Γι' αὐτὸ ἀποκρούσαμε ἀμέσως στὴν πρώτη συνεδρία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἔγκριση ἀναγνωστικῶν ἐγκριμένων ἐν μέρει χωρὶς ἀνάγκη, πρὶν ἀκόμη ἀναλάβωμε ὑπεύθυνη ὑπηρεσία στὸ κράτος.⁵¹ Γι' αὐτὸ καὶ φιλοξενήθηκε στὸ περιοδικὸ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ἡ κριτικὴ τῆς κ. Δέλτα γιὰ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ, μὲ τὴ βεβαιότητα πῶς «καλοπρόσδεχτη εἶναι κάθε κριτικὴ ποὺ θὰ βοηθήσῃ ν' ἀποκτήσωμε ὄλο καὶ καλύτερα ἀναγνωστικὰ» (Δελτίο σ. 7, σ. 46, σημ. τ. Δ.), ἂν καὶ ἔτσι ἦταν φόβος νὰ δυσανεστηθοῦν οἱ φίλοι τῆς μεταρρύθμισης

ρονται παραπάνω. Γιὰ ὅσα ἔγιναν γιὰ νὰ φωτιστῇ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ μὲ μαθήματα, φροντιστήρια καὶ συνέδρια βλέπε τὸ Δελτίο τοῦ Ὀμίλου τ. 7, 212, 8, 162.

⁵¹ «Τὸ ζήτημα τοῦ περιεχομένου διέφυγε τὰ ὄρια τοῦ ἀναληφθέντος κανονισμοῦ, οὐχ ἤττον ὁμοίως, ἐφ' ὅσον συχνὰ περιεχόμενον καὶ μορφή σχετίζονται ἀμεσῶτα, ἔγιναν ἐνίοτε σχετικαὶ ὑποδείξεις εἰς τοὺς συγγραφεῖς. Ἡ σχέση αὐτῆς μορφῆς καὶ οὐσίας ἔγινε κατὰ τὴν γλωσσικὴν αὐτὴν ἐπεξεργασίαν καὶ ἄλλως βαθύτατα αἰσθητῆ. Ἔναι δηλαδὴ γνωστὸν ὅτι ἡ μερὶς τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἐπὶ ἔτη ἠξίωσε τὴν μεταρρύθμισιν τῆς σχολικῆς γλώσσης, ἀναμένει ἀπὸ τὴν καθιέρωσιν τῆς δημοτικῆς καὶ οὐσιαστικωτέραν ἀλλαγὴν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Διὰ τὸν λόγον ὁμοίως αὐτὸν θὰ ἐκπλαγῇ δυσανεστῶς — τῶρα ἰδίως ὅπου ἡ ἀπλότης καὶ ἡ διαφάνεια τρόπον τινὰ τῆς φράσεως κάμνουν καταφανεστέρας τὰς οὐσιαστικὰς ἐλλείψεις — ὅταν ἴδῃ ὅτι τὰ νέα βιβλία, γραμμένα εἰς τὴν δημοτικὴν, μὲ ὄλην τὴν ὑπεροχὴν ποὺ ἔχουν ἀπὸ ἄλλα προγενέστερα, παρουσιάζουν ὁμοίως ἀκόμη ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν των, ἀπὸ παιδαγωγικὴν ἀποψιν, σημαντικὰς ἐλλείψεις καὶ λάθη (ἀνακριθεῖαι οὐσιαστικά, διδακτικὴ τάσις, ρομαντισμὸς, πατριωτισμὸς καὶ θρησκεία ἐντελῶς ἐξωτερικά, μὴ ἀπορρέοντα ἀπὸ βαθύτερον αἰσθημα καὶ καλλιτεχνικότητα κ. ἄ.). Διὰ τοὺς λόγους αὐτούς, ὡς πρὸς μὲν τὸ περιεχόμενον... κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσωμεν ὅτι εἰς διάφορα σημεῖα δὲν συμφωνοῦμεν μὲ τὸ περιεχόμενον των οὔτε ἠμποροῦμεν ν' ἀναδεχθῶμεν τὴν εὐθύνην τῆς ἀφανιστικῶς των, ἡ ὁποία ἐξ αἰτίας τῆς γλωσσικῆς των ἐπεξεργασίας εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ μᾶς ἐπιρριφθῇ...» (Σημείωμα γλωσσικοῦ κανονισμοῦ, 31 Ὀκτωβρ. 1917).

ποῦ τόσο αὐστηρὰ ἐπικρίνονταν στὴ μελέτη τῆς κ. Δέλτα. Τὴν κριτικὴ αὐτὴ τὴ ζήτησαμε φυσικὰ καὶ γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς. Καὶ στὰ διάφορα φροντιστήρια καὶ συνέδρια ἐπιθεωρητῶν καὶ δημοδιδασκάλων ὑποκινήθηκαν ἢ δόθηκαν ἀπὸ μᾶς θέματα σχετικὰ μὲ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς, καὶ στίς ὁδηγίες γιὰ τὴ διδασκαλία τους ἐπιζητήθηκε ἡ κριτικὴ συνεργασία τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ⁵². Φυσικὰ, γιὰ τὰ βιβλία αὐτὰ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ὅπου προγραμματικὰ ἐφαρμόστηκαν οἱ ἀρχές τῆς μεταρρύθμισης, εἶναι καὶ ἡ εὐθύνη τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, μελῶν καὶ αὐτῶν τῆς ἐπιτροπῆς, πολὺ ἀμεσώτερη⁵³.

Ἄν θέλωμε τώρα νὰ κρίνωμε συνολικὰ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ (ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸ ἓνα τῆς καθαρεύουσας, ποὺ ἡ μορφή του τὸ ἔσωσε ἀπὸ τὴν προγραφή τῆς ἐπιτροπῆς), δὲν εἶναι

⁵² Ὁδηγίες Ψηλῶν βουνῶν σ. 8: «εἶναι πιθανόν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ν' ἀναφανοῦν ἐλαττώματα καὶ ἐλλείψεις ἀρκεταί... Πᾶσα τοιαύτη σχετικὴ παρατήρησις γινομένη ἀπ' ὅσους θὰ θελήσουν ν' ἀναλάβουν τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἔργου, θὰ εἶναι πολὺτιμος διὰ τὴν βελτίωσιν αὐτοῦ, καὶ θὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ἂν ἀποσταλῇ εἰς τὴν συνταχτικὴν ἐπιτροπὴν (γραφεῖον ἀνωτέρων ἐποπτῶν, Ἰπουργεῖον παιδείας». Ὁδηγίες ἀλφαριθμηταρίου, σ. 98: «...τὰ διδάγματα...θὰ εἶναι πολυτιμότερα. Γι' αὐτὸ θὰ παρακαλέσωμε ὅσους θ' ἀποφασίσουν νὰ διδάξουν τὸ βιβλίον αὐτό, ν' ἀνακοινώσουν στὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τὰ πορίσματα τῆς ἐφαρμογῆς τους (Ἰπουργεῖο παιδείας, γραφεῖο ἀνωτέρων ἐποπτῶν). Βλ. ἀκόμη στὸν Ἐκπαιδευτικὸν ἐρευνητῆ 1919, ἀρ. 45 ὅσα εἶπε ὁ γεν. γραμματέας τότε κ. Γληνὸς στὸ συνέδριον τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὅταν συζητιοῦνταν τὰ Ψηλά βουνά: «παρακαλεῖ τὸ συνέδριον νὰ κρίνῃ τὸ βιβλίον αὐστηρῶς καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ συζήτησις νὰ γίνεταί μετ' ἀπολύτου ἐλευθερίας...». — Ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τῶν ἀναγνωστικῶν ἐπιζητήθηκε συχνὰ ἡ κρίσις τοῦ διδαχτικοῦ προσωπικοῦ. Ἰδιαίτερος ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειωθῇ πῶς ἤδη λίγους μόλις μῆνες ἀφοῦ κυκλοφόρησαν τὰ νέα ἀναγνωστικὰ, μὲ ἐγκύκλιον ποὺ διαβιβάστηκε σὲ λίγες (δοκιμαστικὰ στὴν ἀρχὴ) ἐκπαιδευτικὰς περιφέρειαις, ἐπιζητήθηκε νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ γραφεῖο τῶν ἐποπτῶν οἱ ἐντυπώσεις τῶν δασκάλων γιὰ τὰ νέα βιβλία, καὶ τίς δυσκολίας ποὺ ἔβρισκαν στὴ γλῶσσα τους, τίς λέξεις ποὺ θ' ἀγνοοῦσαν οἱ μαθητὲς τους κτλ.

⁵³ Εἶναι καλὸ νὰ σημειωθῇ ἐδῶ καὶ κάτι ἄλλο σχετικὰ μὲ τὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ κράτους. Στὴν ἀρχὴ συναπαρτίστηκε αὐτὴ ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναγράφονται παραπάνω στὴ σελ. 193 τῆς μελέτης, καὶ ποὺ σύνταξαν σὲ κοινὴ συνεργασία τὸ πραχτικόν. Μόλις ὁμοίως εἶχαν ἀρχίσει οἱ συσκέψεις γιὰ τὴ σύνταξιν τῶν Ψηλῶν βουνῶν, ἀναγκάστηκαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν τροποποίησιν τοῦ σχετικοῦ νόμου ν' ἀποχωρήσουν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ σύμβουλοι κ. κ. Δ. Λάμπας καὶ Α. Τραυλαντώνης, ἐνῶ συγχρόνως συμπληρώνονταν ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς κ. κ. Νιρβάνα γιὰ εἰς τρεῖς πρώτες τάξεις καὶ Γρ. Ξενόπουλο γιὰ τὴν Δ' καὶ Ε'.

Σύμφωνα μὲ τὸ νόμον (1332, ἀρθρο 12) ἀμελοῦνταν γιὰ τὴν ἐργασία τους ἀπὸ τὰ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ὅλοι «πλὴν τῶν ὑπαλλήλων τῆς κεντρικῆς

τόσο εύκολο νὰ διατυπώσωμε μιὰ μονοκόμματη, ένιαία κρίση, καθὼς έγινε γιὰ τὴ γλῶσσα τους. Ἐκείνη κανονίστηκε σύμφωνα μὲ ξεκαθαρισμένες ἀρχές, ὄριμες πιά καὶ σὲ κύκλους κοινωνικοὺς πλατύτερους, ἐνῶ ἡ ἐμφάνιση τῶν νέων ἀναγνωστικῶν, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ διακριθοῦν σὲ τρεῖς κύκλους (τὰ ἔξι πρῶτα, ποὺ ἐγκρίθηκαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1917, τὰ δυὸ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς (1918, 1919) καὶ τ' ἄλλα πέντε) ἐπηρεάστηκε καὶ καθωρίστηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους καὶ κείνο ποὺ ἤθελαν καὶ ποὺ μπορούσαν ἀκόμη νὰ δώσουν, ἀπὸ τ' αὐστηρότερα ὀλοένα κριτήρια τῆς κρίσης, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐγκριθῆ ἓνα τους κτλ.⁵⁴ Γενικὰ ὅμως μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς κατωρθώθηκε μ' αὐτὰ σημαντικὴ πρόοδος: Τὰ περισσότερά τους εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ καλύτερα περασμένα, ἐνῶ τὰ χειρότερά τους εἶναι καὶ αὐτὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα τῆς καθαρρεύουσας. Ὅποιος δίδαξε τὰ Ψηλὰ βουνὰ ένιωσε, μὲ ὅλες τὶς ἀτέλειες ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν, τί πολύτιμο ὄλικὸ ἔχει νὰ προσφέρῃ τὸ βιβλίον αὐτὸ στὸν ἀξιόδοσκαλο. Καὶ τὸ σημαντικώτατο, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τονιστῆ ἀρκετὰ: καθὼς σὲ περασμένα χρόνια ἡ τέχνη εἶχε ἀποζητήσῃ πρώτη τὴ ζωντανὴ γλῶσσα, ἔτσι τῶρα αὐτὴ ἀδερφωμένη μὲ κείνη μπῆκαν μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ μέσα στὸ σχολεῖο. Μαζί μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ γλῶσσα τῆς ἦταν βέβαια ὁ κίνδυνος νὰ πέσωμε καὶ σὲ κάποιον ὑπερβολικὸν ρεαλισμὸν ἢ χυδαῖσμὸν, αὐτὸ ὅμως, ἔξω ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις δὲν έγινε. Καὶ ἂν μέσα σὲ μόλις τρία χρόνια κατωρθώθηκε μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὅτι έγινε, εἶναι φανερὸ πὼς θὰ φτάναμε ἐξελιχτικὰ σὲ πολὺ πλουσιώτερους καρπούς. Ἀσ μὴν ξεχνοῦμε πὼς εἶχαμε ἀπέναντί μας τὴν ἐργασία γενεῶν ὀλόκληρων σὲ καθαρρεύουσα, καὶ πὼς ἀπὸ τὰ καλύτερά της καὶ πῶς καλογραμμένα ἀναγνωστικὰ τῶν τελευταίων χρόνων ἦταν τὰ βιβλία τῆς κ. Καζαντζάκη, ποὺ ἀναγκάστηκαν ν' ἀπαρνηθοῦν διπλὰ τὴν καθαρρεύουσα: γιὰτὶ ὄχι μόνο νερούλιασαν τὴ γλῶσσα τους μὰ καὶ συγχρόνως χρησιμοποίησαν, καθὼς δείχτηκε ἤδη ἄλλοῦ, ἀφθονο ὄλικὸ τῆς δημοτικιστικῆς φιλολογίας, μεταφρασμένο ὅμως σὲ γλῶσσα «καθαρώτερη»⁵⁵. Ἀπόδειξη ὅμως πὼς στὴν τελευταία τριετία ἐγκρίθηκαν ἀνώ-

τερα ἀναγνωστικὰ ἀπὸ τὰ παλιὰ εἶναι ἀκόμη καὶ τ' ὅτι στὶς κρίσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου τῆς τελευταίας τριετίας ἀπορρίχτηκαν ἀναγνωστικὰ ἐγκριμένα ἄλλοτε, ἀκόμη καὶ τῆς κ. Καζαντζάκη.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Εἶναι ὅμως καιρὸς ν' ἀνασκοπήσωμε καὶ νὰ κρίνωμε συνολικὰ τὸ ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ζήτησε νὰ κρίνῃ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Σταμάτησε αὐτὴ ἔξαφνα τὸν περασμένο Νοέμβριο μαζί μὲ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ. Γιὰ νὰ συνεχιστῆ τὸ πρόγραμμά της ἀπρόσκοπτα μὲ ὅποια κυβέρνηση, χρειάζονταν πολλαπλές προϋποθέσεις: θέληση φωτεινὴ τοῦ κράτους ποὺ θὰ τὸ στήριζε καὶ ὀπηρεσία στὸ κέντρο τοῦ ὕπουργείου γιὰ νὰ τὸ ἐμπνεύσῃ, καὶ ἀκόμη σῶμα διδασκαλικὸ φωτισμένο, ὕψωμένο καὶ ένωμένο, γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δίκαια τοῦ σχολεῖου του, καὶ κοινωνία μὲ ένδιαφέρον μεγαλύτερο γιὰ τὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν της καὶ τὴ λαϊκὴ παιδεία, καὶ περισσότερο φωτισμένη γιὰ τὴν ἐργασία ποὺ εἶχε γίνει.

Ἄν ὅμως ὅλα αὐτὰ ἔλειψαν λίγο ἢ πολὺ, ἰδιαίτερος ὁ τρόπος ποὺ καταρτίστηκε ἡ ἐπιτροπὴ ἦταν χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση ποὺ θὰ ἔβγαζε, καθὼς ἤδη σωστὰ παρατηρήθηκε στὸ ὀδόμνημα τῶν δημοτικιστῶν πρὸς τὴν κυβέρνηση γιὰ τὴ διατήρηση τῶν νέων ἀναγνωστικῶν.

Οἱ ἀνώτεροι ὀπάλληλοι ποὺ διορίστηκαν μέλη τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ νὰ φωτίσουν τὸν ὀπουργὸ σχετικά μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, γνωστοὶ ὀλοι γιὰ τὶς ἀντίθετες συντηρητικὲς τοὺς ἰδέες, ἦταν ἀπροσανατόλιστοι (ἂν ἐξαιρέσωμε ἓν μέρος τὸν κ. Σκια) στὴν κίνηση ποὺ τὴ δημιούργησε, χωρὶς τὸν παραμικρὸ ἀντίλαλο μέσα στὴν ψυχὴ τους γι' αὐτὴ. Παιδαγωγοὶ σχεδὸν ὀλοι τους, δὲν παρακολούθησαν ὅμως τόσα χρόνια τὶς μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες τοῦ ὕπουργείου (ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ καμιά ἐξαίρεση), οὔτε τοὺς ἔτυχε νὰ διαβάσουν τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα, καὶ τὶς τελευταῖες ἀκόμη μέρες πρὶν διοριστοῦν ἀπηχοῦσαν μερικοὶ τοὺς ἀπίστευτες φαιδρολογίες γιὰ τὰ νέα βιβλία. Ἄλλὰ καὶ ἀφοῦ ἔγιναν μέλη τῆς ἐπιτροπῆς δὲ βρῆκαν καιρὸ καὶ διάθεση νὰ φωτιστοῦν καλοσυνείδητα πρὶν ἐπιχειρήσουν νὰ φωτίσουν τὴν προεστάμενή τους ἀρχὴ καὶ τὸ κοινὸ, καὶ δὲ συλλογίστηκαν νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν προγενέστερη ὀπηρεσία τοῦ ὕπουργείου, ποὺ πρόθυμα θὰ τοὺς ἔδινε ὀσα στοιχεῖα θὰ τοὺς χρησίμευαν στὴν κρίση τους. Ἄν καὶ σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἐφαρμόστηκε ἡ συνηθισμένη μέθοδος τῶν νεοελληνικῶν κρατικῶν ὀπηρεσιῶν, ποὺ χωρὶς ἀρκετὸ σεβασμὸ

ὀπηρεσίας τοῦ ὀπουργείου», ἐκτὸς δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἐπόπτες. Οἱ ἀνώτεροι ἐπόπτες ἦταν ἀπὸ τὸ νόμο ἀποκλεισμένοι καὶ ἀπὸ τὶς συνεδρίες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου ποὺ θὰ κρίνονταν τ' ἀναγνωστικὰ τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς.
⁵⁴ Βλέπε ὀσα ἔγραψα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀναλυτικώτερα στὸ Δελτίο τ. 9, σ. 13.
⁵⁵ Γιὰ τὴν ἐπίδραση αὐτῆς τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ περιεχόμενο τῶν σχολικῶν βιβλίων τῆς καθαρρεύουσας βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη: Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914 - 1916, § 78 (Δελτίο τ. 8, σ. 74).

για τὸ δημόσιο λειτούργημα καὶ μιὰ παράδοση ἀπρόσωπη τῶν προσπαθειῶν ποὺ γίνονται ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, προτιμοῦν νὰ θεωρήσουν τὸν προκάτοχό τους πεθαμένο καλύτερα παρὰ νὰ καταφύγουν σ' αὐτὸν καὶ τὰ φῶτα του.

Μὲ τις προϋποθέσεις αὐτὲς καταπιάστηκε ἡ ἐπιτροπεία νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ μεταρρύθμιση. Δὲν εἶναι οὔτε πρώτη οὔτε τελευταία βέβαια φορὰ ποὺ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα γέννησε στὴν Ἑλλάδα συζήτηση καὶ ἀντιγνώμια, πρέπει ὅμως νὰ τ' ὁμολογήσωμε πῶς στὴν ἱστορία τῶν ἀγίωνων αὐτῶν, μὲ τὴ βαθύτερα κοινωνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ γιὰ τὴν πατρίδα μας σημασία, ἡ ἐμφάνιση τῆς ἐπιτροπείας σημειώνει θλιβερώτατο σταθμὸ, καὶ πῶς ἡ «Ἐκθεσίς» τῆς ἀποτελεῖ μνημεῖο ἱστορικὸ γιὰ τὴ σύγκρουση τῶν δυὸ ἀντίθετων καὶ πάντα ἀκόμη ἀσυμβίβαστων κόσμων, κοντὰ στὰ Πραχτικά μὲ τὴ γλωσσικὴ συζήτηση τῆς Ἀναθεωρητικῆς βουλῆς τοῦ 1911, καὶ τὰ Πραχτικά τῆς περιφημῆς δίκης τοῦ Ναυπλίου. Ἡ τελευταία ἡμῶς ἔκθεση μᾶς γυρίζει πίσω μακρύτερα ἀκόμη καὶ ἀπὸ κείνα. Γιατὶ ἐνῶ στὴ συζήτηση γιὰ τὸ γλωσσικὸ ἄρθρο στὸ σύνταγμα εἶχαν ἀκουστῆ οἱ ἀνεύθυνες ρητορικὲς θεωρίες ἀνιδεῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, καὶ ἐνῶ στὴ δίκη τοῦ Ναυπλίου δημιουργήθηκε καὶ ἐπισκοτίστηκε ἓνα ζήτημα ἀπὸ τὰ προσωπικά, πολιτικά καὶ καλογηρικά πάθη μικρῆς κοινωνίας ἀμόρφωτης, ξεπετιέται στὴ γλωσσικὴ ἔκθεση ἀνάλογη διανόηση καὶ ἡ ἴδια ἰδεολογία, διατυπωμένα ὅμως τώρα πιά ὑπεύθυνα στ' ὄνομα τῆς φωτεινῆς, ἀντικειμενικῆς καὶ ψυχραίμης ἐπιστήμης ἀπὸ ἀνώτεροὺς τῆς λειτουργούς.

Ἐξωτερικὰ δὲν εἶναι ἡ ἔκθεση ἀτεχνῆ, οὔτε κακὰ «σκηνοθετημένη»· κάθε ἄλλο. Δὲν τῆς λείπουν οὔτε οἱ ἔντονες κατηγορηματικὲς βεβαιώσεις, οὔτε οἱ πυκνὲς παραπομπὲς μὲ εἰσαγωγικά στὰ κρινόμενα κείμενα, οὔτε οἱ συχνοὶ σχετλιασμοί, οὔτε ἡ καταφυγὴ σὲ ὀνόματα καὶ μαρτυρίες ξένων σοφῶν, οὔτε οἱ ἀναπόσπαστες πιά ἀπὸ κάθε γλωσσικὴ συζήτηση, δραστηκώτατες ὅμως ἐπικλήσεις γιὰ πατρίδα, θρησκεία, ἑλληνικὴ οἰκογένεια καὶ ἑλληνικὰ ἦθη, οὔτε ἡ διαμαρτυρία γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς ἀλλαξογλωσίας τοῦ λαοῦ μας. Ἐλείψε βέβαια ἀπὸ τὴ σύνταξή τῆς ἡ ὀργανικὴ ἐνότητα, ἀφοῦ τὸ κάθε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἔγραψε, φαίνεται, τὸ ξεχωριστό του κεφάλαιο, καὶ ἔτσι στὴν ξεχωριστὴ κρίση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κάθε τάξης ξανάρχιζει ἐξαρχῆς κάθε φορὰ μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἀφέλεια, τὸ ἴδιο τραγοῦδι γιὰ τοὺς ἰδιωματικούς καὶ «διαστρεβλωμένους» γλωσσικούς τύπους, καὶ δὲ λείπουν ἀπὸ κρίση σὲ κρίση οὔτε οἱ ἀπροσδόκητες ἀντιφάσεις, τόσο

στὶς γλωσσικὲς ὅσο καὶ στὶς παιδαγωγικὲς θεωρίες ποὺ ἐκθέτονται. Τὴν ἀπαραίτητη βαθύτερη ἐνότητα ποὺ θὰ περιμέναμε, τὴν ἔχει ἀντικαταστήσει ὁ κοινὸς μισονεῖσμος καὶ ἡ ἴδια ψυχολογικὴ διάθεση, ποὺ συνενώνει τὶς διαφορὲς κρίσεις σ' ἓνα σύνολο. Ἀληθινά, τὸ κάθε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς θὰ μπορούσε νὰ συνυπογράψῃ ὀλόκληρη τὴν ἔκθεση, καθὼς δὲ ἔγινε, ἀφοῦ ἓνας εἶναι ὁ μοναδικὸς τῆς σκοπός, ν' ἀναστηλώσῃ τὸ ἀρχαῖο τυπικὸ μέσα στὸ λαϊκὸ σχολεῖο, νὰ ξαναδγάλη τὴ λαϊκὴ γλῶσσα ἀπὸ τ' ἀναγνωστικά του, νὰ τὰ κάψῃ μὲ ὅσα καλά ἔφεραν, καὶ μὲ τὴ μεσαιωνικὴ αὐτὴ πυρὰ νὰ ξαναφέρῃ τὸ σκοτάδι σβήνοντας τὸ φῶς. "Ἐνα τῆς χάρισμα δὲν μπορῶ ν' ἀρνηθῶ: σὲ στιγμὲς πολιτικῆς διαμάχης βιαιότατης ἀπόφυγε νὰ ἐκμεταλλεῖται τὸ ἐκπαιδευτικὸ ζήτημα πολιτικά, δίνοντας στὴν πολεμικὴ τῆς τῶν παραμικρὸ πολιτικὸ χρωματισμὸ. Τόσο σπάνιο καὶ ἀπροσδόκητο ἦταν αὐτό, ποὺ σωστὸ εἶναι νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμε. Κι αὐτὸ ὅμως τὸ χάρισμα ἀπόμεινε μισό, ἀφοῦ ὀλόκληρη τὴν κρίση τὴν πλημμυρίζει μιὰ τύφλωση δυσκολοδικαιολόγητῃ σὲ ἐπιστήμονες, ἀκόμη καὶ φιλόλογους καὶ δασκάλους, ὅσο καὶ ἂν τοὺς ὑποθέσωμε ἰδεολογικὰ ἀντίθετους.

"Ἄν κρίνωμε τὴν ἔκθεση ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ τῆς βάση, μᾶς ἐνσαρκιώνει παιδαγωγικά καὶ ἰδίως γλωσσικά τὴν ἀντίδραση στὴ μεγαλύτερῃ τῆς ἔνταση. "Ἦστερ' ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἀλλεπάλληλες ἐπιθέσεις τοῦ κ. Χατζιδάκι, ποὺ μὲ σοφὴ διορατικότητα μὰ καὶ ἀσκοπη διπλωματία ζήτησε συμβιβαστικά στὴν ἐπίφασιν νὰ στρέψῃ πρὸς τὸ ἀτομὸ του τὸ ποτάμι ποὺ εἶχε ὀδηγηθῆ πιά στὴν κοίτη του (καλὸς εἶναι ὁ νόμος ποὺ καθιέρωσε τὴ δημοτικὴ, δημοτικιστῆς εἶμαι καὶ γώ, μὰ τὰ χαλνοὺν οἱ μαλλιαροὶ ποὺ τὸν ἐφαρμόζουν κακὰ), μὲ τὴν ἔκθεση καταφεύγει ἡ ἀντίδραση ξεθάβοντας παμπάλαια συχνὰ ἐπιχειρήματα στὸ ἀσφαλέστερο καὶ καλύτερα ὠχυρωμένο χαρακωμὰ τῆς γιὰ τὴν τελευταία μάχη. Ἡ ἀπόλυτη ἀδυναμία τῆς καὶ ἀρνηση νὰ δεχτῆ πῶς ὑπάρχει νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὴν ξεχωριστὴ τῆς γραμματικὴ διατύπωση μᾶς πᾶει ἴσια πίσω στὰ εὐτυχισμένα χρόνια τοῦ Μιστριώτη καὶ τῶν κριτικῶν ἐπιτροπῶν, ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς ὑπουργικὲς προκηρύξεις ἀπαιτοῦσαν γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο «γραμματικὴν τῆς ἀττικῆς διαλέκτου», καὶ ἀποροῦσαν πῶς ἓνας συγγραφέας «δέχεται νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ταύτης συνέταξε γραμματικὴν, ὕπερ ἀνάληθες».

Ὡς ἐργασία ἐπιστημονικὴ δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἔκθεση πολὺ κατώτερη ἀπὸ ἄλλες νεοελληνικὲς διατριβὲς γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Δείχτηκε ὅμως ἐργασία κατώτερη, μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς νὰ ὑψωθῆ σὲ γενικότητα καὶ ν' ἀντικρίσῃ κἂν τὶς κεντρικὲς ἰδέες τοῦ ἔργου ποὺ κατα-

πιάστηκε νά κρίνη· οὔτε καν ἔδειξε πῶς κατάλαβε τὸ σύστημα ποῦ κυριαρχοῦσε σὲ κείνο. Αὐτὰ γιὰ νά μὴν πῶ τίποτε γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητη ἀγνοία τῶν πηγῶν, γιὰ τὴ διαστροφή, τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀκρισία ποῦ εἶδαμε νά τὴ χαρακτηρίζουν καὶ ποῦ τὴν κάνουν ἀνάξια νά ὀνομαστῆ ἔργο δικαιοσύνης.

Γι' αὐτὸ ὅμως εἶναι καὶ ἡ κριτικὴ συμβολὴ τῆς κρίσης ἀσημαντῆ. Γιὰ τὸ κύριό της γλωσσοδιδασχτικὸ θέμα, τὸ ζήτημα τῆς «γλωσσικῆς διδασκαλίας», δὲ μᾶς μαθαίνει τίποτε ἀπολύτως, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὠραία ἀποφθέγματα γερμανικῆς ἰδίως, ξένης ὅμως πάντοτε σοφίας—ἀληθινὰ μόνο στὴ γενικότητά τους καὶ σωστὰ ἀκόμη καὶ ὅταν (τότε πρὸ πάντων!) θὰ ἔχη πιά ἐπικρατήσῃ ἡ δημοτικὴ. Ἡ κριτικὴ τῆς γλώσσας τῶν ἀναγνωστικῶν, ποῦ πάντοτε θὰ μποροῦσε νά μᾶς πῆ κάτι σωστὸ καὶ χρήσιμο γιὰ τὸ περίπλοκο αὐτὸ ζήτημα, καὶ αὐτὴ δὲ μᾶς φώτισε σὲ ἀπολύτως τίποτε. Μόνο μία συζητήσιμη παρατήρηση γιὰ τὴν πολυτυπία της, παραφουσκωμένη ὅμως καὶ αὐτὴ καθὼς εἶδαμε, χάνει κάθε σοβαρότητα. Θαμμένη κάτω ἀπὸ τίς ἀτελείωτες ἀγλωσσολόγητες φαιδρολογίες γιὰ τίς ἐξαιρέσεις καὶ τίς τρομερὲς τάχα δυσκολίες τῆς νέας μας γλώσσας. Μὰ καὶ ἡ κριτικὴ γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναγνωστικῶν δὲ θὰ προσφέρῃ στὴν παιδαγωγικὴ μας κίνηση καμιά ἀξιόλογη συμβολή. Εἶδαμε πῶς ἡ ἐπιτροπὴ δὲν παίρνει καν θέση στοὺς σημαντικοὺς νεωτερισμοὺς ποῦ αὐτὰ παρουσίασαν. Πόσο πιδ ζουμερὴ δείχτηκε, καὶ γονιμώτερη στὶς σκέψεις ποῦ μᾶς γέννησε, ἡ κριτικὴ μιᾶς γυναίκας, τῆς κ. Δέλτα! (Δελτίο τ. 7 καὶ 8). Χωρὶς καμιά εἰδικώτερη καὶ βαθύτερη παιδαγωγικὴ προπαιδεία, ὠδηγημένη ὅμως ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ διαίσθηση τῆς μητέρας, εἶπε ἀλήθειες στοχαστικὲς καὶ βοήθησε νά φωτιστῇ ὁ δρόμος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τίς δεκάτρις κρίσεις «ἀπὸ παιδευτικῆς ἀπόψεως» τῶν ἀνώτερων παιδαγωγῶν μας.

Καὶ ὡς ἔργο παιδαγωγῶν ὅμως, ποῦ ἔργο τους ἔχουν νά διαπαιδαγωγήσουν τὴ νέα γενεὰ καὶ τὴν κοινωνία καὶ μὲ τὸ παράδειγμά τους, γεννᾶ ἡ ἐκθεσὴ σὲ κάθε της ἀναγνώστη βαρύτερες ἐπιφυλάξεις. Ἀπὸ τὴ βιαστικὰ γραμμένη, ἀδικη κρίση μὲ τίς βαριές ἀσύστατες κατηγορίες ποῦ ἐπισωρεύει γιὰ συναδέλφους ἀκόμη τῶν συνταχτῶν της καὶ ποῦ κάποτε θυμίζει περισσότερο λίθελο καὶ ὄχι κρίση ἀδέκαστη, δὲ λείπουν οἱ ἐπικλήσεις ποῦ εἶδαμε γιὰ θρησκεία καὶ πατρίδα, Ἰπέρτατο ὄν, ἠθικὴ καὶ δημόσια τάξη ἀκόμη, λείπει ὅμως ὁ σεβασμὸς γιὰ τὸν κρινόμενο, ἀκόμη καὶ τὸν ἰδεολογικὰ ἀντί-

θετο, λείπει κάθε ἀναγνώριση μιᾶς πάντα καλοπροαίρετης τουλάχιστο προσπάθειας ποῦ ζήτησε νά θεμελιώσῃ ἕνα ἔργο, λείπει τέλος ἡ ἀγάπη ποῦ πρέπει νά φωτίζῃ κάθε κριτικὴ καὶ κάθε κρίση.

Ἐτέλος ὡς δημόσιο ἔγγραφο, μὲ τὸν τρόπο ποῦ μιλεῖ γιὰ παράλληλες ἢ προϊστάμενες ἐκπαιδευτικὲς ἀρχές (τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο), μὲ τὴν ἀσυγχώρητη διαστροφή τῶν γεγονότων ποῦ εἶδαμε νά παρουσιάζῃ καὶ μὲ τὴ διατύπωση τῶν βαρυτάτων κατηγοριῶν ποῦ ἀφήνονται ἀστήριχτες καὶ ἀναπόδειχτες, ἀποτελεῖ ἡ ἐκθεσὴ φαινόμενο ἐκπληχτικὸ. Περνᾶ βέβαια αὐτὸ ἀπαρατήρητο στὸν τόπο μας μὲ τὴν ἐλαστικώτερη κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ του συνείδηση, παντοῦ ἄλλοῦ ὅμως θὰ προκαλοῦσε τὴν προσοχὴ τῆς ἀνώτερης ἀρχῆς.

Ἐτέοια εἶναι ἡ ἐκθεσὴ, ποῦ θὰ διαδαστῆ μὲ λύπη ἀπὸ κάθε ἑλληνα ἐπιστήμονα, καὶ πρέπει νά τὸ πῶ πῶς μὲ διπλὴ λύπη εἶδα τ' ὄνομα τοῦ κ. Σικιᾶ νά συντροφεύῃ τίς ὑπογραφές τῶν ἄλλων μελῶν. Εἶχαμε συνηθίσει νά τὸν βλέπωμε ἀντίγνωμο πάντοτε στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα, ἐντελῶς ἀντίθετο· εἶχαμε ὅμως μάθει νά τὸν τιμοῦμε γιὰ τὴ λεπτόλογη, καλοσυνείδητη μελέτη καὶ τὴν καλὴ πίστη ποῦ ἔφερνε στὴ συζήτηση, μαζί μὲ κάποια παιδικὴ ἀφέλεια καὶ τυφλὴ ἐμμονὴ στὸ ἀδιαφιλονίκητο δίκιο του, ποῦ μιά μέρα θὰ νικοῦσε. Φανταζόμαστε ἔτσι πῶς μὲ τὴν ἐνεργότερη ἀνάμιξή του στοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες θὰ κέρδιζε ἡ μορφὴ τους καὶ θὰ ὑψώνονταν τὸ ἐπίπεδό τους. Καὶ τώρα, πῶς ἦταν δυνατὸ νά παραπλανηθῆ σὲ τέτοιο σημεῖο καὶ νά συνυπογράψῃ ὅσα δὲν ἔγραψε βέβαια ὁ ἴδιος; Καὶ πῶς μπόρεσε νά γράψῃ στὴ δευτερολογία του ἐκείνη, τ' ἀπίστευτα ἐκεῖνα καὶ τ' ἀκατανόητα γιὰ τὴ 2. ἐκδοσὴ τῶν Ψηλῶν βουνῶν;...

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκθεσὴ, ποῦ τὴν ξαναεπικαλέστηκε ὁ ὑπουργὸς τῆς παιδείας κ. Θ. Ζαῖμης, ὅταν στὶς 9 Ἰουλίου, στὴ μίαν τὸ πρωί, καταργοῦνταν στὴ Συνέλευση τῶν Ἑλλήνων ὁ θεσμὸς τῆς δημοτικῆς καὶ κήρυσσε ὁ εἰσηγητῆς τοῦ νέου νόμου, κακὰ πληροφημένος ἀπὸ τοὺς συμβούλους του, πῶς «δὲν δυνάμεθα νά συρῶμεθα πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὴν βαρβαρότητα». Ἄν δὲν εἶχε σκορπίσει ἡ ἐκθεσὴ στὴν κοινωνία τόσες ἀνακρίβειες γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, κιὰν καὶ ἡ κοινωνία ἡ ἴδια ἦταν καλύτερα φωτισμένη γιὰ ὅσα ἐγίναν, θὰ περίττευαν καὶ ὅλες οἱ ἀρκετὰ διεξοδικές, φοβοῦμαι, ἐξηγήσεις ποῦ ἀναγκάστηκα νά δώσω. Θὰ ἔφτανε, καθὼς ἔκαμε ὁ κ. Roussel, καθηγητῆς στὴν Ἀνώτερη σχολὴ γαλλικῶν σπουδῶν, στὴ λιγασέλιδη ἐπιγραμματικὴ κριτικὴ του, νά εἰδειχῆ πῶς: α) «οἱ συντάχτες (τῆς Ἐκθεσῆς) δὲ γνωρίζουν καλὰ τὴ γλῶσσα ποῦ κατακρίνουνε»,

πώς β) «οἱ συντάχτες δὲν ξέρουν καλά τὸ γλωσσικὸ ζήτημα», πὼς γ) «ἡ παιδαγωγικὴ τῶν συνταχτῶν εἶναι στενὴ κι ἐπιπόλαιη» πὼς δ) «οἱ συντάχτες δὲν ἔχουν τὸ καλλιτεχνικὸ καὶ φιλολογικὸ αἶσθημα», καὶ πὼς ε) «οἱ συντάχτες δὲ ζοῦνε μὲς στὴν ἐποχὴ τους». Φτάνει τὸ τελευταῖο αὐτὸ γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἔλεγα στὴν ἀρχή, πὼς κάθε συνεννόηση εἶναι ἀδύνατη καὶ ἀσκοπη. Ὁ γάλλος γλωσσολόγος δίνει ἀκόμη στὸν κ. Σκιαῖ μιὰ σύντομη ἀπάντηση στὶς γλωσσικὲς του θεωρίες, βεβαιώνοντάς τον πὼς ἡ γαλλικὴ διγλωσσία ποὺ πάλι ἐπικαλέστηκε εἶναι φανταστικὴ, γιὰτὶ στὴ Γαλλία «οἱ δυὸ γλώσσες εἶναι ἀπαράλλαχτες σχεδὸν σὲ ὅλα τους τὰ σημεῖα», καὶ πὼς παρεξήγησε τὰ λόγια τοῦ μεγάλου γάλλου γλωσσολόγου ποὺ ἀναφέρει. Καὶ κλείνει τὴν κριτικὴ του μὲ τὰ θλιβερά λόγια πὼς ἡ ἐκθεση «σὰ νὰ γράφτηκε τώρα καὶ σαράντα χρόνια» καὶ πὼς ὕστερ' ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας «ὁ γυρισμὸς στὴν καθαρεύουσα εἶναι ἓνα στοιχεῖο τοῦ ξεπεσμοῦ» τῆς Ἑλλάδας⁵⁶.

Τώρα ποὺ ἔφτασα στὸ τέλος ἤρθε ἡ ὥρα νὰ τὸ πῶ, μὲ τί δυσκολία ψυχικὴ τὸ ἀποφάσισα αὐτὴν τὴν φορὰ νὰ γράψω καὶ μὲ πόση δυσφορία, ὅσο προχώροῦσα καὶ μεγαλύτερη, ἔγραψα τὴ μελέτη αὐτή, καὶ συχνὰ σταμάτησα γράφοντας, μὴν ἔχοντας τὴν ὄρεξη νὰ ἐξακολουθήσω. Χύθηκε ὡς τώρα στὴν Ἑλλάδα ὑπερβολικὰ πολὺ μελάνι γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα, καὶ προσδοκοῦσαμε ἐμεῖς οἱ νεώτεροι πὼς θὰ ἦταν πιὰ δυνατὸ ν' ἀφοσιωθοῦμε ἀποκλειστικώτερα σὲ περισσότερο δημιουργικὴ ἐργασία καὶ στὴ θεωρητικὴ ἐρευνα καὶ καθοδήγηση τῶν ζητημάτων ποὺ γεννήθηκαν μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς νέας γλώσσας, μιὰ καὶ τῆς ἐπιδίκασαν πιὰ τὴ νίκη οἱ ζωντανὲς δυνάμεις τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ. Τὴν ἐπικράτηση αὐτὴ μᾶς τὴ βεβαιώνουν ὅλο καὶ πιὸ ἀφθονα προμηνήματα. Οἱ ἀντιπρόσωποι ὅμως τοῦ παλιοῦ κόσμου ἐπιμένουν σὲ κάθε βῆμα ποὺ κερδίζεται νὰ μᾶς ξαναγυρίζουν στὴν ἀρχικὴ ἀφετηρία, μὲ πολεμικὴ ὄλο καὶ πιὸ καθυστερημένη, σὰ νὰ μὴν εἶχε γίνει στὸ μεταξὺ τίποτε, σὰ νὰ μὴν εἶχε τίποτε συζητηθῆ. Εἶναι αὐτὸ ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ φαινόμενα γιὰ ὀλόκληρη τὴν πνευματικὴ μας κίνηση. Ἄς ἀφήσωμε πιὰ τὸν τρόπο τῆς πολεμικῆς! Ἔτσι ὁποῖος ἀνακατῶνεται σὲ τέτοια γλωσσικὴ συζήτηση, ἀντὴν ποῦμε ἔτσι, ἀντὶ νὰ πάρῃ μέρος σὲ ἀγῶνα εὐγενικὸ ποὺ θὰ

⁵⁶ Βλ. L. Roussel, Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία στὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Ἀδελφοσύνη» 1921, Β σελ., ὁρ. 1.

φωτίσῃ καλύτερα τὸ ζήτημα καὶ θὰ βοηθήσῃ νὰ βρεθῆ ὁ σωτὸς δρόμος, σὲ ἀγῶνα ἐξυψωτικὸ καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀγωνίζονται, κινδυνεύει νὰ πελαγῶσῃ χωρὶς ἀποτέλεσμα γιὰ νὰ ξαναεπιτῆ χιλοειπωμένες γλωσσολογικὲς ἀλήθειες, γιὰ ν' ἀναίρεσῃ πλάνες ποὺ αὔριο θὰ διακηρυχτοῦν ξανά ἀπὸ ἄλλο, γιὰ νὰ διαψεύσῃ ἀναλήθειες, γιὰ νὰ μπερδεύτῃ σὲ συζητήσεις ἀγόνες, ἀφοῦ τοὺς λείπει ἡ βάση, ἡ δίψα τῆς ἀλήθειας καὶ ὁ τρόπος τῆς συνεννόησης.

Ἔτσι καὶ τώρα ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐργασία τριῶν χρόνων ἔδωσε γιὰ ἰσάριθμα χρόνια ἀφορμὴ ν' ἀκούωμε ταχτικὰ τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας τίς ἀπειλητικὲς εὐθυμολογίες, τῆς ἐρασιτεχνικῆς γλωσσολογίας τίς ἀνεύθυνες προχειρολογίες καὶ τίς ὀψεις ἐρωτοτροπίες μὲ τὴν «ἀπλή» καθαρεύουσα, ποὺ μέσα τῆς βάζει ὁ καθένας ὅτι θέλει, καὶ τέλος τῶν κ. κ. Ζαμάνη καὶ Κυριακάτου, Χατζιδάκι καὶ Παπαζαχαρίου, Μενάρδου καὶ Ἀμάντου, καὶ πάλι τοῦ κ. Χατζιδάκι τίς σοβαρώτερες βέβαια θεωρίες γιὰ γλώσσες πρωτεύουσες, ἀπλές, καθημερινές, μικτές, αἰθουσιακές, δημοτικὲς μὲ ν' στὸ τέλος, συμβιβαστικὲς, πολιτικὲς καὶ ἄλλες καλοπροαίρετες συχνὰ κοντόθωρες ὅμως συνήθως ἐμπνεύσεις τῆς στιγμῆς. Οἱ θεωρίες ὅλες αὐτές, προσπαθώντας κάθε φορὰ νὰ συμμορφώσουν τὴ ροπὴ τῶν πραγμάτων πρὸς τὸν αὐτοσχέδιο συνήθως ὑποκειμενισμὸ τῆς δικῆς τοῦς ἀποψῆς, ἀσυντρόφευτης ἀπὸ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς νέας γλώσσας, παρουσιάζονται κυρίως σὰν ἀρνησὴ δὲν τοὺς λείπει ὅμως κι ἡ ἀξίωση νὰ τοὺς δοθῆ καὶ ἀπὸ μιὰ ἀπάντηση στὴ νέα πολεμικὴ βάση ποὺ μετατοπίζουν κάθε φορὰ μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία τους τὸ ζήτημα. Ὅσο γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ ζήτησαν νὰ κάμουν τῆς νέας σχολικῆς γλώσσας ὅσες διατριβὲς ἀσχολίασαν τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, κοινὸ τους χαρακτηριστικὸ εἶναι πὼς δείχτηκαν πολὺ λίγο ἐνήμερες σὲ ὅτι ἔγινε καὶ στὶς ἱστορικὲς πιὰ προϋποθέσεις ποὺ τὸ στήριξαν. Γιὰ τὸ λόγο ὅμως αὐτὸν ἐμειναν ἐξαιρετικὰ ἀγόνες, χωρὶς μία τους κἂν νὰ παρουσιάσῃ μιὰ νέα, συζητήσιμη τουλάχιστον ἀποψῆ. Ἔτσι ἀντὶ νὰ κλονίσουν τὴν πίστη στὶς ἀρχές ποὺ ἐφαρμόστηκαν ἢ κἂν νὰ ὑποδείξουν λάθη ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ διορθωθοῦν, τὸ μόνο ποὺ κατάφεραν μὲ τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα συχνὰ μεταξὺ τους ἐπιχειρήματά τους ἦταν νὰ ἐνισχύσουν τὴ γνώμη πὼς ὅτι ἔγινε ἔγινε καλά⁵⁷.

⁵⁷ Ἄπ' ὅλες τίς μελέτες ὅσες ἀσχολήθηκαν γενικὰ μὲ τὴν μεταρρύθμιση, ἀποτελεῖ φωτεινότερη ἐξαιρεσὴ ἡ σύντομη διατριβὴ τοῦ κ. Roussel, Les réformes dans l'enseignement primaire grec, δημοσιευμένη στὸ Les annales Franco-helléniques, Β (1920), ὁρ. 98, σ. 5-9.

Ἦταν βέβαια ἄσκοπο καὶ περιττὸ ν' ἀπαντήση κανεὶς σὲ δλους, ἀσχολήθηκα ὅμως ἀρκετὰ μία φορά, γιὰ ὄσους λόγους ἀνάφερα τότε, μὲ τὴν τελευταία ἀποψη τοῦ κ. Χατζιδάκι. Ἐδειχνα ἐκεῖ κοντὰ σὲ πολλὰ ἄλλα πῶς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀδικοκατηγορημένους τύπους τῶν ἀναγνωστικῶν συνηθίζονται, ἀκόμη καὶ στὴν καθημερινή δημοσιογραφία, πῶς οἱ συκοφαντημένες λέξεις καθὼς σανός, στάνη, κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἰδιωματικές καὶ ἄγνωστες, πῶς ἄλλοι τύποι ποὺ ὁ κατήγορος τῶν ἀναγνωστικῶν ἀπόδωσε σ' αὐτὰ δὲ γράφηκαν σὲ κανένα τους, οὔτε ἦταν ποτὲ λόγος νὰ γραφοῦν, πῶς ἡ καθαρεύουσα δὲν καταργήθηκε ἀπὸ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, καθὼς ὁ κ. Χατζιδάκις πίστευε καὶ διακήρυσσε κτλ. κτλ. Πρίν ὅμως συμπληρωθῆ ἡ ἀπάντηση ἐκείνη, καθὼς κι ἡ ἀπάντηση στὴ νέα Ἀπάντηση (ἂν τὴν ποῦμε ἀπάντηση!) τοῦ κ. Χατζιδάκι, ἔρχεται τῶρα τὸ φαινομενικὰ βαρύτερο πυροβολικὸ, ἡ πρωτότυπη ἐκθεση ποὺ μᾶς χάρισε ἡ τριπλὴ συνωρίδα τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ πανεπιστημιακῶν σοφῶν. Καὶ γιὰ κάθε ἄλλη συζήτηση ἐπιστημονική, ποὺ θὰ βοηθοῦσε ν' ἀποκτήσωμε καλύτερα ἀναγνωστικὰ καὶ νὰ φωτιστῆ ἀκόμη καλύτερα τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τοῦ δημοτικοῦ μας σχολείου, γίνεται ἀνάγκη, γιὰ ν' ἀποκατάσταθῆ ἡ ἀλήθεια καὶ νὰ φωτιστοῦν πραγματικὰ ὄσοι διάβασαν τὴν ἐκθεση, νὰ καταστρωθοῦν στατιστικὲς μὲ τοὺς γλωσσικὸς τύπους τῶν νέων ἀναγνωστικῶν — νὰ ἐξιχνιαστῆ τὸ ζήτημα τῆς ὀμπρέλας τῶν παλιῶν Ροδινῶνων — νὰ συγκριθοῦν τὰ μικρολαθάκια ἐνὸς ἀναγνωστικοῦ τοῦ Κουρτίδη μὲ ὅμοια λάθη ἀπὸ τὶς παλιότερες ἐκδόσεις στὴν καθαρεύουσα — νὰ ζητηθοῦν καὶ νὰ ξαναζητηθοῦν οἱ ἀνύπαρχτες βδελυρὲς βωμολοχίες ποὺ ἀνακάλυψε στὰ «Ψηλὰ βουνὰ» πολέμικὴ ποὺ ἔχασε πιά καὶ τὴ σημασία τῶν λέξεων — νὰ ξαναποδείχτῆ μὲ τὰ κείμενα στὸ χέρι πῶς ἡ καθαρεύουσα, ἀπαραίτητη γιὰ τοὺς ἀποφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου στὴ σημερινὴ μεταδρατικὴ κατάσταση, ἐξοκολουθοῦσε νὰ παραμένῃ στοὺς γλωσσικούς του σκοποὺς (πρᾶμα ποὺ τὸ δέχτηκε πιά καὶ ὁ κ. Χατζιδάκις, μὰ ποὺ βρῖσκεται τῶρα πῶς δὲν τὸ εἶχαν πληροφορηθῆ ἀκόμη, οὔτε ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κείμενα οὔτε ἀπ' ὅλη τὴ δημόσια συζήτηση, τὰ ἔξι μέλη τῆς ἐπιτροπείας) — νὰ συναχθοῦν καὶ νὰ ξαναδημοσιευτοῦν ἄλλα διάφορα κείμενα ποὺ εἶχε τὴν ὑποχρέωση ἡ ἐπιτροπὴ νὰ τὰ ἔβερη — νὰ πιστοποιηθῆ πῶς μὲ τὸ νὰ πιστεῦθῆ ἓνας παιδαγωγὸς πῶς ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν πατρίδα εἶναι στὴν Γ' τάξη πρόωρη δὲ σημαίνει πῶς θέλει νὰ μορφώσῃ μιὰ γενεὰ μπολσεβίκων χωρὶς πατρίδα — νὰ δειχτῆ ποιά σημασία καὶ ποιά ἀξία ἔχει τὸ τελευταῖο ἀλφαβητάριο τοῦ

κράτους κτλ. κτλ. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν μέσα στὴ ζέστη τοῦ ἀθηναίου καλοκαιριοῦ, χωρὶς νὰ δοθῆ ἀπάντηση στὶς ἄλλες ἀκινδυνότερες φαιδρολογίες, ποὺ κατὰ τὴν ἐκθεση «διδάσκει ἡ ἐπιστήμη περὶ τῆς διδακτέας γλώσσης». Γιατὶ κοντὰ σὲ ἄλλα μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν πῶς οἱ λέξεις μᾶνα, πηδοῦσαν, στάζει, ἔγλειψε εἶναι χυδαῖες καὶ ἀνελλήνιστες — πῶς τὸ ὄχτῶ καὶ τὸ σκίζω ἔχουν διαλεχτικὴ προφορά — πῶς μὲ τὸ διαλεχτικὸ προχωροῦσε θὰ γίνῃ «ἡ γλωσσικὴ τοῦ ἔθνους διάσπασις» — ὅτι ὅποιος γράφει τὸ ἄλογο ἄλογο θὰ πρέπει νὰ πῆ καὶ τοὺς ἵππικοὺς ἀγῶνες ἀλογήσους — πῶς πρέπει νὰ λέμε τοὺς δρόμους ὁδοὺς ἀφοῦ καὶ οἱ πιὸ ἀγράμματοι χωρικοὶ λένε σήμερα ὁδοφράγματα, κάθοδος, παρόδιοι ἰδιοκτητῆται καὶ διάφορα ἄλλα — πῶς οἱ νέοι «γλωσσικοὶ αὐτοκράτορες» κατάργησαν τὴ γραμματικὴ ἀφοῦ σχηματίζουν ἡ ἀλεποῦ τῆς ἀλεποῦς καὶ ὁ κερφτὲς οἱ κερφτέδες — πῶς ἡ κάμαρα εἶναι λέξη ἰταλικὴ — πῶς ἡ στάνη εἶναι, ὄχι πιά ἰδιωματικὴ, αὐτὸ ἦταν τὸ «γλωσσολογικὸ» ἐπιχείρημα ποὺ μόνο γλωσσολόγος μποροῦσε νὰ τὸ βρῆ καὶ νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ, παρὰ μὰζι μὲ ἄλλες ὅμοιες λέξεις: «παντοδᾶπὸς φόρτος λέξεων ἀχρήστων, αἰτινες οὔσαι κεναὶ ἐννοιῶν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ παιδός» κτλ. (τὰ παλιὰ ἀναγνωστικὰ εἶχαν κι αὐτὰ ἡ στάνη ἢ ποιμνιοστάσιον ἢ αἰπόλιον! τότε ὅμως ἡ στάνη περνοῦσε ἀπαρατήρητη καὶ τὸ αἰπόλιον πλημμύριζε τὴ συνείδηση τοῦ «παιδός»).

Εἶναι ἡ τελευταία φορὰ ποὺ ἀνακατῶνομαι σὲ τέτοιου εἶδους ἀγῶνα. Εἶχα τὴν ὑποχρέωση καὶ πρὸς τὴν ἰδέα ποὺ ἀγωνίστηκα νὰ ἐπικρατήσῃ καὶ στὸ ἔργο ποὺ τοῦ ἔγινε συνεργάτης, νὰ δώσω σὲ ὄσους ἐνδιαφέρονται τὶς ἐξηγήσεις ποὺ ἡ ἐκθεση ἔκαμε ἀναγκαῖες, ἀφήνοντας μάλιστα ἀτελεῖωτες δύο μου ἀπαντήσεις πρὸς τὸν κ. Χατζιδάκι. Ἐλπίζω πῶς ἔκαμα τὸ χρέος μου μὲ ὅλη τὴν ἀπαιτούμενη ἀντικειμενικότητα. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ἁμαρτία ν' ἀφήνῃ κανεὶς νὰ χάνωνται τὰ χρόνια γιὰ νὰ συζητῆ μὲ τέτοιο θλιβερὰ ἄγονο τρόπο, μὲ ἄτομα ἢ μὲ ἐπιτροπές, τὸ αἰώνιο ζήτημα — τουλάχιστο γιὰ ὅποιον ἔχει κάτι καλύτερο νὰ κάμῃ. Δὲν ξέρω ἂν ἡ ἐπιτροπὴ θὰ ζητήσῃ ν' ἀνασκευάσῃ τὶς ἐξηγήσεις μου αὐτές, ποὺ καθὼς τὸ δήλωσα στὴν ἀρχὴ δὲν ἀπευθύνονται σὲ ἐκείνη. Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, δὲ θὰ ξαναγράψω γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα ὄσο δὲν ἀντικρίξω ἀντικειμενικώτερη καὶ πιὸ καλοσυνείδητη ἔρευνα, κι ἐξάπαντος δὲ θ' ἀπαντήσω στὴν ἐπιτροπὴ, ὄσο δὲν ὑψώνει τὴ συζήτηση σὲ ἄλλο ἐπίπεδο καὶ δὲν ἀναγνωρίζει τὸ mea culpa.

Οἱ διαξιφισμοὶ ἄλλωστε αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι σπάνιο νὰ βροῦν μέσα στὴν κοινωνία, καὶ μάλιστα τὴ δική μας, τὸν ἀντίχτυπο καὶ τὸ

ἀποτέλεσμα πού φιλοδοξοῦν συνήθως γιά τίς διατριβές τους οἱ συγγραφεῖς τους. Τῆς κοινωνίας ἢ πνευματικῆ ἐξέλιξη ξετυλίγεται μέ τή δική της λογική, καί ἐκεῖ θ' ἀναζητήσωμε καί τὸ λόγο πού ἀνακόπηκε σήμερα ἢ εκπαιδευτικῆ μεταρρυθμιστικῆ ἐργασία. Ἡ ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, πού παραπάνω τὴν εἶδαμε ἀρνητικῆ πέρα καί πέρα, ἦρθε ἐκ τῶν ὑστέρων σάν ἐτικέτα ἐπιστημονικῆ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐντίδραση, καί αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικῆ της θετικῆ σημασία.

Τῆ δουλειά της ἢ ἐπιτροπῆ τὴν ἔκαμε πιά, ἀφοῦ ἔδωσε τὴ γνώμοδοτήση γιά τὴν καταδίκη πού ζητοῦσαν. Εἶναι ὅμως πολὺ ἀμφίβολο ἂν κέρδισε καί ἡ καθαρεύουσα μεγάλα πράματα μέ τὴν τελευταία αὐτὴ νίκη τοῦ Πύρρου — ἐκτός ἀπὸ τ' ἀπροσδόκητα, πάντα ὅμως καλοπρόσδεχτα κέρδη πού θ' ἀποκομίσουν οἱ συγγραφεῖς τῶν παλιῶν ἀναγνωστικῶν. Γιατί ὅσο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ μιλῇ τὴ γλῶσσα του, καί ἡ λογοτεχνία ἀποδέχεται αὐτῆς τὴ γραμματικῆ, τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα παραμένει τὸ ἴδιο — κιὰν ἀκόμη ἑκατὸν ἐπιτροπὲς διατυπώσουν ἀντίθετη γνώμη. Καί μία ἀπομένει ἡ μοναδικῆ του λύση, ἐκείνη στὴν ὁποία ὠδήγησε ἡ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων καί πού ἐφαρμόστηκε στὰ 1917. Τόσο βαθιὰ βλέπω ὅλα αὐτὰ ριζωμένα στὴν ἱστορία καί στὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, ὥστε ἀκόμη καί ἂν πραγματοποιοῦνταν ἡ εὐσεβῆς εὐχὴ τῆς ἐπιτροπῆς, καί ὅσοι ἐργάστηκαν στὰ τελευταία χρόνια δὲν «ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι νὰ ἐξακολουθῶσι καί εἰς τὸ ἐξῆς τὰς μέχρι τοῦδε προπαγαγανδικὰς ἐνεργείας καί νὰ ἐξαπατῶσι τοὺς πολλοὺς», veniet ultor. Δὲ θὰ λείψουν οἱ ἐργάτες καί οἱ σηματοφόροι ἰδέας ἀδιάσπαστα πιά ἐνωμένης μέ τὴ λαϊκὴ μὀρφωση καί τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους μας, ἰδέας ἀνεξάρτητης πιά ἀπὸ τὰ πρόσωπα πού κάθε φορὰ τὴν ὀδηγοῦν στὴν ἐπικράτηση, ἀφοῦ παίρνει τὴ δύναμή της ἀπὸ τὴν ἀκαταγώνιστη δύναμη μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀλήθειας.

Λιγώτερο βέβαιες φανερόνται ἄσήμερα οἱ ἀμεσες συνέπειες τοῦ νόμου πού ξανάφερε τὴν καθαρεύουσα καί τὰ παλιὰ ἀναγνωστικά, καί ἐδῶ πρὸ πάντων θὰ δειχτῆ πολὺ γρήγορα πόσο εὐκολώτερο εἶναι τὸ γκρέμισμα ἀπὸ τὴ δημιουργία. Θάρθουν τώρα ν' ἀντιταχτοῦν στὰ ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς τὰ παλιὰ τῆς καθαρεύουσας, διαφορετικὰ ὄχι μόνο, πάντοτε, στὴ γλωσσικὴ μορφή, παρὰ καί στὸ περιεχόμενό τους συνήθως. Μήπως ἀνταποκρίνονται αὐτὰ, καλύτερα στὶς ἀνάγκες καί τὰ ἰδανικά τῆς κοινωνίας; Ὁχι βέβαια. Πρῶτα πρῶτα ὄχι μέ τὴ γλῶσσα τους. Τ' ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς μέ τὴ στρωτὴ τους γλῶσσα καί μέ τὸν κάπως ἀπότομο καί μονοκόμματο ἀναγκαστικὰ

τρόπο πού τὸν ἔκανε ἀπαραίτητο ἢ συστηματικῆ της καθιέρωση, πρότρεξαν βέβαια, σὲ μερικὰ τουλάχιστο σημεῖα, ἀπὸ τὴν ἀσχημάτιστη ἀκόμη γλωσσικὴ συνείδηση τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Μὰ καί τ' ἀναγνωστικά τῆς καθαρεύουσας θὰ ξαναστηλώσουν μαζί μέ τὸ ἀρχαῖο τυπικὸ ἓνα ἰδανικόν, πού αὐτὸ πιά ἔπαυσε ἀπὸ καιρὸ νὰ ἐκανοποιῆ, καί ἔτσι ἐγκαταλείφτηκε ὑστερ' ἀπὸ τὸ τελευταῖο τοῦ ἀποκορύφωμα στ' ἀναγνωστικά τοῦ 1910. Τ' ἀναγνωστικά τοῦ 1914 δὲν μποροῦν χωρὶς ἄλλο νὰ ξαναπαρουσιαστοῦν φέτος, γιατί ὑστερα ἀπὸ τὴν πανηγυρικὴ καταδίκη τῆς γλώσσας τοῦ 1917 θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη εἰρωνεία ν' ἀποκατασταθῇ μαζί μέ κείνα — καί ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἀλλάξῃ; — ἡ ἀσυστηματοποίητα ἀνακατωμένη γλῶσσα τους, μέ τοὺς τόσους «χυδαῖσμούς» καί «ἰδιωματισμούς» πού εἶδαμε. Ἀναγκαστικὰ ὅμως ὑστερα ἀπὸ ἐλάχιστα χρόνια θὰ ξαναγυρίσωμε, καί αὐτὸ γιά λίγο, σὲ μιὰ ἀνακατωμένη σχολικὴ γλῶσσα, ἂν δὲν ξαναψυθοῦμε ὀλίγη καί γρηγορώτερά στὴ δημοτικὴ τῶν σημερινῶν ἀναγνωστικῶν. Γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικῆ βάση πού μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ θεμελιωθῇ ἡ σχολικὴ γλῶσσα, ὅταν θ' ἀντιμετωπίσωμε μέ ἀπροκατάληπτη εὐκρίνεια τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ πρόβλημα, σὲ ὄλο τοῦ τὸ κοινωνικὸ πλάτος, καί δὲ μένομε ἐκανοποιημένοι μέ μπαλώματα καί μέ πρόσκαιρες ἐκανοποιήσεις τοῦ γραφείου καί τῆς στιγμῆς.

Εἶχαμε ὅμως στ' ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς καί περιεχόμενο ἀληθινὰ ἀνώτερο, πού τὸ ἐνίωσαν ὅσοι τὸ πρόσεξαν, δάσκαλοι ἰδίως — ἀκόμη καί ὅσοι ξαφνίστηκαν μέ τὴ γλῶσσα τους. Πῶς θὰ δεχτοῦν ὅλοι αὐτοὶ τὸ γυρισμὸ πρὸς τὸ χειρότερο; καί ὡς πότε; Ἄν καί εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ προφητεύωμε, τόσο βέβαιος εἶμαι πῶς ὅτι καλὸ γίνεται δὲν μπορεῖ νὰ χαθῆ, ὥστε προβλέπω πῶς τ' ἀναγνωστικά πού θὰ ξανάρθουν, θὰ δεχτοῦν (ὄχι ἀμέσως, γιατί θὰ γτραποῦν, οἱ ἀναστηλωτὲς τους πάντα ὅμως πολὺ γρήγορα) ὅλες τίς βελτιώσεις πού εἶδαμε νὰ ἔχουν οἱ καλύτερες, «ἐξαμβλωματικὲς» ὅμως ἐκδόσεις τους στὴ δημοτικῆ, καί πῶς οἱ συγγραφεῖς τους θὰ προσπαθήσουν νὰ καρπωθοῦν ὅλες τίς οὐσιαστικὲς ἀλλαγές πού εἶδαμε τὴ μεταρρύθμιση νὰ ἐπιδιώκῃ προγραμματικά, καί πού παρασιωπήθηκαν, διασύρθηκαν σήμερα ἢ ἐπισκοτίστηκαν γιά λόγους πολεμικῆς, μόνο καί μόνο γιά νὰ βρεθῆ ἓνα ἀκόμη ἐπιχείρημα τὴν ὥρα πού ζητοῦσαν νὰ τὰ κάψουν. Ἀκόμη καί ὁ κ. Σκιας, σὰ μετανιωμένος στὴ δευτερολογία του γιά ὅσα εἶπε ἡ ἐκθεση, ξαναμεταφέρει τὸ κέντρο τοῦ βάρους στὴ γλῶσσα καί λέει πῶς κοντὰ στὸ «σημαντικώτερον» αὐτὸ ζήτημα, ἂν δὲν εἶχε ἡ ἐπιτροπὴ ἐκεῖ ἰδίως, «θὰ ἐπερίττειε πᾶσα συζήτησις περὶ τῶν σχετικῶς ἐπουσιωδε-

στέρων ἄλλων παιδαγωγικῶν ζητημάτων». Ἐπουσιωδεστέρων;... Οὔτε ἐπουσιωδέστερων, οὔτε κὰν λιγώτερο οὐσιαστικῶν, οὔτε καὶ σχετικὰ μὲ τὴ γλῶσσα τους. Αὐτὸ οὔτε γενικά, ἀφοῦ τὸ περιεχόμενο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη λιγώτερη σημασία ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ μορφή, ὅσο δὲν εἶναι τὰ δύο τοὺς ἀναπόσπαστα· οὔτε γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, ποὺ ἐξαρχῆς τόνισε τὴ σημασία τοῦ περιεχομένου· οὔτε γιὰ τὸ κοινὸ, ποὺ ἦταν ἀνάγκη νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθεια ὑστερ' ἀπ' ὅλους τοὺς μύθους ποὺ ἔσπειρε. ἢ ἐκθεσὴ γιὰ τὰ ἐξαμβλωματικὰ βιβλία ποὺ μορφώνουν ἄγρια θηρία, καὶ διδάσκουν τὴν ἀφιλοπατρία, τὴν ἀθεΐα καὶ τὸν μπολσεβικισμό· οὔτε καὶ γιὰ τὴν ἐπιτροπεὶα ἀκόμη, ποὺ μὲ τόση δύναμη κατηγόρησε τὸ χυδαῖσμά τοῦ περιεχομένου τους, τὸ ἀκάθαρτό τους πνεῦμα, τὴν ἔλλειψη ἠθικῆς διδασκαλίας καὶ ἔθνικῶν ἰδανικῶν, καὶ ποὺ γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κάψιμό τους γιὰ τὸ ἀνάξιο τους περιεχόμενο κατάφυγε ἀκόμη καὶ στὰ λεπτόλογα σχόλια γιὰ τὴν ὀμπρέλα τοῦ Πέτρου Λάρα.

Αὐτὰ ὅμως ὅλα γρήγορα θὰ ξεχαστοῦν. Οἱ ζωντανὲς ἀριστοτεχνικὲς περιγραφὲς τοῦ Καρκαδίτσα, τοῦ «ρακοσυλλέκτου» ἐκείνου «τῶν μυθευμάτων», καὶ τοῦ Παπαντωνίου θὰ εἶναι πρότυπες γιὰ τ' αὐριανὰ ἀναγνωστικά, καὶ χωρὶς ἄλλο ἢ ζωντανὴ ἐκείνη περιγραφή τοῦ σκυλιῶ τοῦ Κουρτίδη θὰ μπῆ μεταφρασμένη στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς καθαρεύουσας—ἀν δὲ φανῆ μὲ τὸ παραπάνω ἀστεῖο νὰ μιλή καὶ ἓνα σκυλιὴ καθαρεύουσα καὶ νὰ λέῃ «τείνω τὰ ὦτα μου», γιὰ νὰ πῆ πῶς τεντώνει τ' ἄφτιά του. "Ὅσο γιὰ τὸ Ροβινσῶνα τοῦ Οἰκονόμου ποὺ θὰ διαδεχτῆ τὸν Πέτρο Λάρα, ἴσως ὑστερα ἀπὸ τὰ σχόλιά μου θὰ σβῆσῃ ἀμέσως τὶς περιγραφὲς ποὺ εἶδαμε γιὰ τὴν τρικυμία καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς, χωρὶς ἄλλο ὅμως θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἔχη ὀμπρέλα ὄχι τῆς βροχῆς παρὰ τοῦ ἡλίου—μὲ κίνδυνον καὶ αὐτὸς νὰ... κατῆ, ἀπὸ καμιά νέα ἐπιτροπὴ γλωσσικῆς διδασκαλίας.

Μὲ τ' ἀναγνωστικά ποὺ θὰ ξανάρθουν θὰ κερδίσῃ ἢ μεταρρύθμιση διπλὴ νίκη. Νίκη μὲ τὸ νερούλιασμα ποὺ θὰ ξαναδοκιμάσῃ ἢ ξερῆ τους καθαρεύουσα, γιὰ νὰ ξανακυλήσῃ μέσα σὲ λίγα χρόνια τὴ δημοτικὴ τοῦ 1917, καὶ νίκη μὲ τὴν ἐπίδρασή τῆς, ἀμεσῆ ἢ ἔμμεση, στὸ περιεχόμενο τῶν μελλοντικῶν ἀναγνωστικῶν, πρᾶμα ποὺ ἔγινε ἤδη καὶ στ' ἀναγνωστικά τοῦ κράτους τοῦ 1914, στὴν ἐποχὴ τῆς μεγαλύτερης κατακραυγῆς γιὰ τοὺς μαλλιαροὺς. Στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ θὰ βοηθήσῃ πρῶτα πρῶτα ὁ διδασκαλικὸς κόσμος, ποὺ θὰ ἔχη τώρα πῶς χεροπιαστῆ τὴ σύγκριση τῶν δύο κόσμων ποὺ καθρεφτίζονται στὰ παλιά καὶ τὰ νέα ἀναγνωστικά, καὶ ἔπειτα ἢ κοινὴ γνώμη. Ἀφοῦ

εἶδε τὰ τελευταῖα χρόνια νὰ ἐπικρίνονται μὲ τὸ μικροσκόπιο οἱ πῶς ἀσήμαντες λεπτομέρειες τῶν ἀναγνωστικῶν τῆς δημοτικῆς, καὶ κινήθηκε καὶ γενικώτερα τὸ ἐνδιαφέρον τῆς γιὰ τὸ ζήτημα, θὰ παρακολουθήσῃ τώρα μὲ ἐκπληξῆ, σὰν κάτι πρωτοφανέρωτο, ὅλες τὶς παράξενες κοινοτοπίες τοῦ κόσμου τῶν παλιῶν ἀναγνωστικῶν, τὰ «ἠδυστόχησεν ὁ σκοπευτῆς» καὶ «ὁ σαλπικτῆς εἶχε συνάγχην» τῶν ἀλφαθηταρίων ποὺ θὰ βρικολακιάσουν, καθὼς καὶ τοὺς ἠθικολογικοὺς καὶ πατριδο-λογικοὺς δογματισμοὺς ποὺ θὰ διαδεχτοῦν τὸ βαθύτατα ἑλληνικὸ καὶ ἠθικὸ ἀναγνωστικὸ «Ψηλὰ βουνά».

Πρέπει ν' ἀποδεχτοῦμε εὐγνώμονα τὴν κριτικὴ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ὑπόσχομαι νὰ τὴν ἐνισχύσω. "Ὅπως καὶ ἂν εἶναι δὲν πῆγαμε πίσω παρὰ ἔμπρός. Πάντοτε ἔμπρός, κιὰς χαροποιήθηκαν οἱ ἀντίγνωμοι ἀπὸ μιὰ ἐξωτερικὴ τους ἐπιτυχία· δύναι δ' οὐ θέμις. Πίσω πῆγαμε μόνο γιὰ τὰ δυστυχισμένα τὰ παιδιά, ποὺ θὰ ξαναβασανιστοῦν ἀκόμη μερικὰ χρόνια, ὅπως τυραννίστηκαν ἑκατομμύρια ἄλλα ὡς τώρα.

Τριάμισυ ὀλόκληρα χρόνια ἀκόνιζε ὁ κ. Χατζιδάκις τὸ μαχαίρι ποὺ θὰ ἔμπηγε στὰ σπλάχνα τῆς λαϊκῆς παιδείας γιὰ νὰ σταματήσῃ τὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνηση, καὶ ἀκόμη καὶ τὸν τελευταῖον Νοέμβριον τὸ ἐτοίμαζε, ὅταν ἀξίωνα μὲ ἰδιαίτερο ἄρθρον τοῦ ἐνυπόγραφο σὲ καθημερινὴ ἐφημερίδα νὰ καθοριστῆ ἢ γλῶσσα τῆς παιδείας μὲ ξεχωριστὴ διάταξη στὸ νέο σύνταγμα τοῦ νέου Εἰκοσιένα. Τὸ μαχαίρι ἐκεῖνο, φύσημα τοῦ ἀέρα ὀρμητικὸ τοῦ τὸ πέταξε ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ τὸ ὀδηγήσῃ στὰ ἀνύποπτα μέλη τῆς νεοσύστατης ἐπιτροπῆς τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας. Ἄν ὅμως μιὰ φορὰ ἀπαρνήθηκε περιφρονητικὰ ὁ καθηγητῆς τῆς γλωσσολογίας, στὰ 1918, κάθε δόξα συμμετοχῆς στὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς, μὴ θέλοντας οὔτε ἀπὸ μακριὰ νὰ συμμεριστῆ τὴν ὑπέροχην χαρὰ ἐκείνων ποὺ ὀργάνωναν καὶ ἐπιστατούσαν τὴν καθιέρωσή τῆς, ἢ δικαιοσύνη τὸ ἀπαιτεῖ νὰ μὴν τὸν ξεχάσωμε τῆ στιγμῆ ποὺ τ' ὄνειρό του παίρνει σάρκα, καὶ ποὺ ἀντιδραστικώτεροι καὶ γεροντικώτεροι ἀληθινὰ συμπολεμιστῆς, μὲ περισσότερη ἐπιτυχία ἂν καὶ μὲ λιγώτερο κόπο φτάνουν στὸν ἴδιον κοινὸ σκοπὸ, καὶ χωρὶς κὰν συνταγματικὲς διατάξεις ἀναστηλώνουν τὴ βασιλεία τῶν ἀρχαίων τύπων καὶ ξαναθρονιάζουν μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τὴν ἀπλή, καθὼς λένε, ἐπίσημη ὅμως πάντα γλῶσσα—καθὼς ἔτσι τὴν ὀνομάζει πάντοτε καὶ ὁ κ. Χατζιδάκις.

Τὸ ἔργο τους δὲ θὰ τὸ χαροῦν πολὺ καιρὸ. Ἡ χαραυγὴ χρωματίζεται ὅλο καὶ μὲ ζωηρότερα, πῶς ὁμορφα χρώματα, καὶ ὅσα σύννεφα ἀκόμη θαμποπερνοῦν δὲ θὰ προφτάσουν ν' ἀντικρίσουν τὸ λαμπρὸ

ἄστρο τῆς μέρας. Θὰ ξαναφωτίση τὸ δημοτικὸ σχολεῖο τὸ ἀλφαθητάρια μὲ τὸν ἥλιο, καὶ θὰ ξανασκορπίση τὸ φῶς του γιὰ δεκαετηρίδες — ὅσο θὰ μιλή ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ τὰ παιδιά του τὴν ἴδια ὁμορφὴ γλῶσσα, καὶ ὅσο δὲ θ' ἀκολουθήσουν ἄλλα καλλίτερα ἀλφαθητάρια στὸ δρόμο ποῦ ἐκεῖνο χάραξε.!

Ὡς τότε ὅμως θὰ ἔχουν ἴσως ξεχαστῆ τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποῦ ζήτησαν νὰ τὰ κάψουν, καὶ ποῦ ἐγὼ ἀμέλησα νὰ τὰ κάμω γνωστὰ στὸν ἀναγνώστη. Καλὸ εἶναι νὰ τὰ διατηρήσῃ ἡ ἱστορία, καθὼς ἀναγράφονται στὸ ξύφυλλο τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἀντιτύπων τῆς ἐκθεσης, στὸ γαλάζιο τῆς ξύφυλλο ποῦ ἄρχισε ἤδη νὰ ξεθωριάζῃ. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν οἱ κ. κ.: Σ. Σακελλαρόπουλος, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ἰπουργείου. Α. Σκιαῆς, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ν. Ἐξαρχόπουλος, Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Θ. Μιχαλόπουλος, Διευθυντῆς Διδασκαλείου. Ι. Μεγαρεὺς, Τμηματάρχης τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως. Χρ. Οἰκονόμου, Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος.

Θὰ χρειαστῆ τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποῦ δῶσαν τ' ὄνομά τους στὴν τελευταία νίκη τοῦ σκοταδιοῦ ὁ καινούριος Ζαμπέλιος, ποῦ θ' ἀνιστορήσῃ ὕστερ' ἀπὸ χρόνια τὴν τελευταία αὐτὴ περιπέτεια στὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους πρὸς τὸ φῶς καὶ πρὸς τὴν παιδεία του:

«...Τότε ὅμως ἀντιπερισπασμὸς ἐπέρχεται. Νέηλὺς τις ἀρχαιολατρεῖα... ἐφορμίζεται ἐπίκουρος πρὸς τὸν ἐγγχώριον καὶ πατροπαράδοτον λογιωτατισμὸν.

» Τῆς δὲ σχολαστικῆς συμμαχίας ὑπεριοχυσάσης ἐν Ἀθήναις, ἡ ποιητικὴ καὶ χριστιανικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ παράδοσις προγράφεται, καταδικάζεται, ἐκπτωτος γίνεται.

» Ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν ἐσεβάσθησαν οἱ βάρβαροι καὶ ἠὺλαβήθησαν εἴκοσιν αἰῶνες, ἡ γλῶσσα τοῦ αἵματος καὶ τῆς θυσίας στηλιτεύεται ὡς ἀγενῆς καὶ ὡς ἀναξιοπρεπῆς.

» Ἐκτοτε ὁ δαίμων τοῦ Πανελληνίου ἐσκέπασε τὸ πρόσωπον... μεταξὺ δὲ πλήθους καὶ πεπαιδευμένου χάσμα βαθύ».

Μάιος — Ἰούλιος 1921.

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Συνεργάτες στὴ στήλη αὐτὴ εἶναι οἱ κ. κ. Δημήτριος Γληνὸς (Δ. Γ.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.) κ. ἄ.

Παιδεία

L. Roussel, Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία στὰ δημοτικὰ σχολεῖα, Ἀδελφοσὺνη 6 (1921) 77-84. Πουλιέται καὶ χωριστὰ 8ρ. 1.

Εἶναι κριτικὴ ἀτὴν Ἐκθεση τῆς ἐπιτροπείας γιὰ τ' ἀναγνωστικὰ τῆς δημοτικῆς, ποῦ μέσα στις λίγες σελίδες τῆς ἐπιγραμματικὰ διατυπώνει τις κυριώτερες ἀντιρρήσεις στὸ κἀτηγορητῆριο τῆς ἐπιτροπείας. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρει τὸ μέρος ὅπου δείχνει πῶς ἡ γαλλικὴ διγλωσσία δὲν ἔχει καμὴν ἀναλογία μὲ τὴ δική μας, καὶ πῶς ἄδικα ἐπικαλέστηκε ἡ ἐκθεση τὴ γνώμη τοῦ γάλλου γλωσσολόγου Meillet. Ὁ κ. Roussel, γλωσσολόγος ὁ ἴδιος ποῦ ξέρει πολὺ καλὰ καὶ τὴ νέα μας γλῶσσα, δείχνεται μὲ τὴ σύντομὴ του αὐτὴ διατριβὴ ἐνημερώτατος στὴν πνευματικὴ καὶ δημοτικιστικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας. Ἀξίζει νὰ διαβάσῃ τὴ στοιχειαστικὴ κριτικὴ του ὁποῖος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἀναγνωστικῶν καὶ ὁποῖος δὲν ἔχει καιρὸ ἢ διάθεσι νὰ διαβάσῃ τὴ δική μου πολυσέλιδη διατριβὴ στὸ σημερινὸ ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου, ὅπου μιλά καὶ γιὰ τὴν ὠραία κριτικὴ τοῦ κ. Roussel (σ. 314).

Μ. Τ.

L. Roussel, Les réformes dans l'enseignement primaire grec. Στὸ Les annales franco-helléniques 3 (1920) ἀρ. 93, σ. 6-9.

Καὶ αὐτὴ εἶναι σύντομώτατη διατριβὴ, ποῦ δίνει μὴ περιλήπτικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Ὁ συγγρ. τῆς δείχνει καὶ ἐδῶ πόσο καλὰ κατέχει τὸ ζήτημα ποῦ πραγματεύεται. Ἰδιαιτέρω ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ παραλληλισμοὶ ποῦ κάνει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Ὁ συγγρ. ἐπιδοκιμάζει γενικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐγίνε ἡ μεταρρύθμιση, δείχνει τις πολλαπλῆς δυσκολίες ποῦ εἶχε νὰ νικήσῃ καὶ τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν ἀξία τῶν Ψηλῶν βουνῶν. Ἡ μελέτη αὐτὴ, μὲ τὸ βάθος καὶ μὲ τις νέες ἀπόψεις ποῦ παρουσιάζει στις κρίσεις τῆς, θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστῆ σὲ κύκλους πολὺ πλατύτερους ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τοῦ περιοδικοῦ ποῦ τὴ φιλοξένησε.

Μ. Τ.

Δημ. Μωραΐτου, ὁποδισυθντοῦ τοῦ διδασκαλείου Λαμίας, Τὰ ἰδεώδη τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, πείραμα ψυχολογικόν. Ζηκέκης 1920, 68 σελ., 8ρ. 8.

Τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς ἡ τύχη στὴν Ἑλλάδα δίνει ἀφορμὴ σὲ πολλοὺς στοχασμοὺς. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ ὁ G. Th. Fechner μὲ τὰ «Στοιχεῖα τῆς ψυχοφυσικῆς» του καὶ ὁ W. Wundt μὲ τὰ «Στοιχεῖα τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας» του, ἔβαλαν τὰ θεμέλια μιανῆς νέας, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἐπιστήμης πέρασαν ἐξήντα χρόνια. Στὸ διάστημα αὐτό, ἡ νέα μέθοδος γιὰ τὴν ἐρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων κατὰχτησε τὸν κόσμον ὀλόκληρο. Οἱ ἐρευνητῆς ἀπ' ὅλες

τις χώρες, ακόμα και τις βαλκανικές, εργάστηκαν με ζήλο μοναδικό για να πλουτίσουν τη γνώση του ψυχικού κόσμου, ν' απομακρύνουν τους υποκειμενικούς παράγοντες, να δημιουργήσουν στέρεη και αντικειμενική εμπειρία, εκεί που είχαμε πριν της υποκειμενικής ένδοσκόπησης, της εσωτερικής εμπειρίας τ' αβέβαια πορίσματα. Από την εφαρμογή της νέας μεθόδου στην εφαρμοσμένη ψυχολογία και σε διάφορους πρακτικούς κλάδους είχαμε νέο άνθισμα επιστημών, που φαίνονταν καταδικασμένες σ' έναν αιώνιο υποκειμενισμό, ή στην κυριαρχία ενός δογματισμού φιλοσοφικού, όπως λ. χ. ή παιδαγωγική. Ψυχολογικά και παιδαγωγικά έργα στήρια γέμισαν τον κόσμο, τα συγγράμματα, οι μονογραφίες, τα ειδικά περιοδικά σ' όλες τις γλώσσες έγιναν τόσο πολλά, που δύσκολα μπορεί να τα παρακολουθήσει ένας επιστήμονας, νέοι κλάδοι ειδικοί κάθε μέρα φυτρώνουν. Σήμερα μάλιστα μπορούμε να πούμε, πως η νέα αυτή έρευνα έφτασε στην πρώτη περίοδο του κ ο ρ ε σ μ ο ύ και περνά το πρώτο κριτικό στάδιο. Όπως πάντα συμβαίνει με κάθε νέα επιστήμη ή αναγέννηση μιᾶς επιστήμης, που στο βάθος δὲν είναι παρά εφαρμογή νέων μεθόδων, στην αρχή αρχή έχουμε μιᾶ περίοδο δυσπιστίας και πολεμικής ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀδράνεια, τὴν πίστη στὰ καθιερωμένα. Ἀμα υπερνικηθῆ τὸ ἀτάδιο αὐτὸ τῆς δυσπιστίας καὶ τῆς ἀρνήσεως καὶ δαδῶν τὰ πρῶτα πορίσματα τῆς νέας μεθόδου γαυνισθῶνται ἀμέσως ἐλπίδες ὑπερβολικὲς ὅλη ἡ περασμένη ἐργασία θεωρεῖται τιποτένια, δημιουργεῖται ἕνα εἶδος ἐπιστημονικοῦ ἀριτισμοῦ, δίνεται ἡ ὑπόσχεση νὰ ἀξηγηθῶν ὅλα τ' ἀνεξήγητα καὶ συνάμα ἀρχίζει ἡ πρόωρη γενίκευση καὶ ἡ πρόωρη ἐφαρμογή. Αὐτὸ φυσικὰ δὲ γίνεται ἀπὸ τοὺς σοβαροὺς πρωτεργάτες τῆς ἐπιστήμης — εἶναι γνωστὸ, πὼς ὁ Wundt εἶχε μεγάλη ἀντιπάθεια σὲ κάθε πρόωρη ἐφαρμογή τῆς καθαρῆς ψυχολογικῆς ἐρευνας καὶ συμβούλευε ὅλους, ἀκόμα καὶ τὸν Meumann, νὰ μὴ βιάζονται — μὰ περισσότερο ἀπὸ ἀνυπόμονους ὁπαδοὺς καὶ ἐρευνητὲς τῆς δευτέρας σείρας. Ὁ ζήλος αὐτὸς ὅμως, ἀν καὶ δημιουργεῖ πλάνας, δὲν εἶναι ὀλωσθιδίου ἀνώφελος, γιατί κεντρίζει ὀλοένα δυνατώτερα τὸ ἐπιστημονικὸ ἔνστικτο καὶ δὲ θὰ μπορούσε πιά σήμερα νὰ γίνῃ πολὺ ἐπικίνδυνος, γιατί ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18. αἰῶνα ἡ ἀνθρώπινη σκέψη ὀπλίστηκε μὲ τὴν κριτικὴ διανόηση γερὰ, τόσο γερὰ, πὼς ὑποθέτω, θὰ εἶναι ἀδύνατο πιά νὰ ζήσουν μέσα στὴν ἀνθρώπινη ἐπιστήμη δογματισμοὶ ἀστήριχτοι περισσότερο ἀπὸ λίγα χρόνια. Ἔτσι καὶ ἡ πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ, ἡ πρώτη ὑστερ' ἀπὸ πενήντα χρόνια δουλειᾶς, ἡ δευτέρα κάπως πρόωρα, περνῶν σήμερα ἕνα στάδιο κριτικῆς δοκιμασίας, πὼς καὶ αὐτὴ ἔχει φυσικὰ τὴν ὑπερβολὴς τῆς. Οἱ ὑπερβολὴς προέρχονται ἢ ἀπὸ ὑπόλοιπα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδράνειας, ἀπὸ νοσταλγοὺς τοῦ ἐρδαρτιανισμοῦ λ. χ., ἢ ἀπὸ τοὺς ἀπογοητευμένους, πὼς δὲ βρήκαν τὴν ἐξήγηση ὅλων τῶν ἀνεξήγητων ἀπὸ τὴν νέα μέθοδο, πὼς δὲν εἶδαν πραγματοποιημένες τὴν ὑπερβολικὴς ὑποσχέσεις καὶ ἐλπίδες. Ἡ ψυχραϊμῆ, ἡ γόνιμη, ἡ καλόβαλη καὶ μόνη δημιουργικὴ καὶ ὠφέλιμη κριτικὴ, αὐτὴ κάνει τὸν αντικειμενικὸ ἔλεγχο, βλέπει τί ἔδωκε καὶ τί δὲν ἔδωκε ἡ νέα μέθοδος, βρίσκει τ' ἀδύνατα σημεῖα, βάζει ἐρωτηματικὰ πάνω στὴς πρόωρες γενικεύσεις καὶ στὴς παράτολμες ἐφαρμογές, ξυπνᾷ τὴν σωτήρια ἀμφισβόλια καὶ ἀπορία, γεννᾷ πρόβλήματα, δυναμώνει καὶ ἀκονίζει τὰ ἐρευνητικὰ μέσα, ξεκαθαρίζει τὸ μάτι τῶν ἐρευνητῶν. Ἔτσι, χωρὶς νὰ μποῦμε σὲ λεπτομέρειες, εἶναι ἀναμφισβήτητο κέρδος πὼς πλουτίστηκε ἡ ψυχολογικὴ ἐρευνα μὲ μιᾶ γόνιμη μέθοδο, τὴν συστηματικὴ παρατήρηση καὶ τὸ πείραμα καὶ κοντὰ στὴν ψυχολογία, ὅλες οἱ ἐφαρμοσμένες ἐπιστήμες πὼς στηρίζονται σ' αὐτὴν. Εἶναι ἀναμφισβήτητο κέρδος ἀκόμη πὼς πλουτίστηκε ἡ ψυχικὴ

μας ἐμπειρία προπάντων στὴν ἀνάλυση τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν στοιχειωδέστερων ἀπὸ τὰ σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα μὲ πορίσματα ἀντικειμενικὰ καὶ ἔγκυρα. Βέβαια γιὰ τ' ἀνώτερα ψυχικὰ φαινόμενα ἡ νέα μέθοδος, ὡς τώρα τουλάχιστον, ἴσως καὶ γιὰ πάντα, θάναυ ἀνεπαρκῆς, καὶ ἀκόμη, χωρὶς ἄλλο, ἀποδείχτηκε, πὼς δὲν μπορεῖ ν' ἀποκλείσῃ ἢ νὰ κάμῃ περιττὰς ἄλλες μέθοδοι τῆς ἐρευνας καὶ παλαιότερες, ὅπως τὴν αὐτοπαρατήρησι καὶ νεώτερες, ὅπως τὴν ψυχανάλυση. Σήμερα ξεκαθαρίζεται ἡ μόνιμη ἀξία τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, μεγάλη, πολὺ μεγάλη ἀληθινά, καὶ ἡ θέση τῆς μέσα στὸ σύστημα τῶν ἐπιστημῶν.

Μὰ ἀπ' ὅλην αὐτὴ τὴν τεράστια κίνηση ἐξήντα χρόνων τί πήραμε εἰδηση εἰμεις σ τὴν Ἑλλάδα; Νὰ ἕνα ὀλιθερό ἐρώτημα κοντὰ σὲ τόσα ἄλλα. Τὸ παναπιστήμιό μας μὲ τὴν μοναδικὴν του ἔδρα τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας (ἀληθια τί εἰδίκευση καὶ αὐτὴ τῆς φιλοσοφίας στὸ ἑλληνικὸ παναπιστήμιό! ἕνας καθηγητὴς μόνον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἄλλος μόνον γιὰ τὴν συστηματικὴν φιλοσοφία!) δὲν εἶδαν ἀκόμα μέσα στὴς αἰθούσες τοῦ ψυχολογικοῦ πείραμα. ἕνας ξεθωριασμένος, σὲ ἀξιώματα καὶ δριμοὺς ἀπολιθωμένος ἐρδαρτιανισμὸς ἦταν ἡ μόνη φιλοσοφικὴ σκέψη ἐκεῖ μέσα ὡς τὸ θάνατο τοῦ μακαρίτη Παπαδόπουλου. Οἱ φοιτητὲς μὲ τὸ δίκιο τὸς περιγελοῦσαν τὸ μάθημα καὶ παρωδοῦσαν τοὺς λεξιγράφους τῶν συλλογισμῶν. Ὁ διάδοχος τοῦ ἐμεινε ὡς σήμερα, ὡς πρὸς τὴν πειραματικὴν ψυχολογία, μὲ κάποιες ἀγαθὲς προθέσεις καὶ προσπάθειες πὼς ἔκαμε γιὰ νὰ πετύχῃ πιστώσεις γιὰ ψυχολογικὸ ἐργαστήριον. Τὰ πράγματα ὅμως σταμάτησαν ὡς ἐκεῖ. Γιὰ τὴν ἔδρα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὁ «Τσάλλερος» καὶ ὁ «Φίσερος» εἶπαν τὸ Α καὶ τὸ Β τῆς ἐπιστήμης. Στὴν ἔδρα τῆς φιλοσοφίας καὶ παιδαγωγικῆς γίνονται φιλότιμες καὶ ἀξιέπαινες προσπάθειες, ἔστω καὶ κάπως «ὀψιμαθῶς» καὶ μόνον θεωρητικὰ, νὰ γνωριστῇ ἡ νέα ἐπιστήμη. Στὸ Διδασκαλεῖο τῆς μέσης ἐκπαίδευσως εἶχε γίνῃ ἀπὸ τὰ 1912 κάποια ἀρχὴ γιὰ ἕνα συγχρονισμὸ τῆς διδασκαλίας τῆς ψυχολογίας. Τὸ κράτος φήμισε νόμο γιὰ τὴν ἴδρυση ψυχολογικοῦ ἐργαστηρίου στὸ ἴδρυμα αὐτό. Μὰ οἱ ἀνωμαλίες τοῦ πολέμου καὶ οἱ ἀλλαγὲς τοῦ προσωπικοῦ σταμάτησαν καὶ ἐκείνη τὴν προσπάθεια. Οἱ νέοι πὼς σπούδασαν φιλοσοφία καὶ παιδαγωγικὰ ἀπὸ τὰ 1915 ὡς σήμερα στὴν Ἑδρῶν ἔπασαν οἱ περισσότεροι ἀπάνω στὸ κύμα τῆς κριτικῆς γιὰ τὴν πειραματικὴν ψυχολογία, ἄλλοι βρήκαν μπροστὰ τοὺς τὴν νέες προσπάθειες τῆς ψυχαναλυτικῆς μεθόδου καὶ ἔτσι καὶ οἱ μελλοντικὲς ἐλπίδες γιὰ τὴν πειραματικὴν ψυχολογία καὶ τὴν πειραματικὴν παιδαγωγικὴν δὲ φαίνονται γιὰ τὴν ὥρα πολὺ σκουδαίες.

Ἀνάλογη μὲ τὴν κατάστασιν τῆς διδασκαλίας εἶναι καὶ ἡ κίνηση τῶν βιβλίων. Στὰ 1908 δημοσιεύεται τοῦ G. Villa, ἡ «Εἰσαγωγή εἰς τὴν σύγχρονον Ψυχολογίαν» μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν κ. Γ. Γρατσιάτο. Ἡ μετάφραση, στὸ ταρχειμένο ὄφρος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, δίνει ἀφορμὴ σὲ συζήτηση... γλωσσικὴ κατὰ τὸ style Κόντου - Βερναρδάκη μεταξὺ Γρατσιάτου καὶ Βορέα. Ἀλλῆ ἀπήχησι δὲν εἶχε καμιά. Στὰ 1910 δημοσιεύεται ἕνα συμπλήρωμα ἄτεχνο, σὲ ἀνάλογο ὄφρος ἐννοεῖται, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ νεωτέρα ψυχολογία» ὑπὸ Α. Κοτσουβέλη. Στὰ 1911 ὁ κ. Θ. Βορέας, δημοσιεύει στὴ «Μαλέτη» (τομ. β) μιᾶ πραγματεία, «Ἡ πειραματικὴ παιδαγωγία τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων», περίληψιν ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ Meumann, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik. Ὁ ἴδιος ὁ κ. Βορέας, στὰ 1913 δημοσιεύει ἕνα φυλλάδιο «Πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια» Ἀθῆναι 1913, ζητώντας νὰ τοῦ ἰδρῶσιν ψυχολογικὸ ἐργαστήριον στὸ Παναπιστήμιον. Τὴν ἴδιαν ἢ τὴν ἄλλην χρονίαν δημοσιεύει ὁ κ.

Μ. Δασκαλάκης «Δοκίμιον ψυχολογίας» περίληψη ἀπὸ τὸ Grundriss der Psychologie τοῦ W. Wundt, Στὰ 1915 ὁ κ. Δ. Μακρῆς, ὑποδιευθυντῆς διδασκαλείου στὴν Τρίπολη, ἰδρύει «Περιοδικὸν πειραματικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ψυχολογίας», ὅπου δημοσιεύει κακομεταφρασμένα συμπιλήματα καὶ περιλήψεις. Ἀργότερα ἔβγαλε καὶ δύο βιβλία. «Ἡ προσοχή» 1920 καὶ οἱ «Τύποι τῶν παραστάσεων καὶ ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν σημασία» 1920. Τὰ βιβλία αὐτὰ θὰ κριθοῦν ἀργότερα στὸ «Δελτίο». Στὴν ἴδια γραμμὴ ὡς πρὸς τὴ μεταφραστικὴ ἀξία μπαίνει καὶ τοῦ Sikorsky-Παπαζαχαρίου, «Ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου», «Ἡ μετάφραση τῶν «Στοιχείων πειραματικῆς παιδαγωγικῆς» τοῦ Meumann, ἀρχινισμένη ἀπὸ μένα σὲ παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Ἀγωγή», σταμάτησε μαζί με τὸ περιοδικὸ ὅστερ' ἀπὸ τὸ ἔκτο φύλλο. Στὸ μεταξὺ ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος, δίνοντας δείγματα ἀπὸ τὴν πρόδοσόν του στὴ μελέτη τῆς νέας ἐπιστήμης δημοσιεύει δύο πραγματείες, «Ἡ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀνάπτυξις τοῦ παιδός» στὴν Ἐπετηρίδα 1916-1917 καὶ «Οἱ τύποι τῶν παραστάσεων καὶ ἡ παιδαγωγικὴ αὐτῶν σημασία» 1918. Ὁ κ. Ζαφειρίου δημοσιεύει τὴν «Ψυχολογία τῶν παιδῶν» καὶ τέλος ὁ κ. Ζαμάνης διαβάζοντας στὰ 1919 τὴν Psychologie de l'enfant τοῦ Claparède ἐνθουσιάζεται καὶ δίνοντας περίληψη ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά της κεφάλαια στὴν «Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιθεώρηση» (Αὐγούστου 1919) προσπαθεῖ κίολας ν' ἀναμορφώσῃ τὴν παιδεία τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸ ἄρθρο του «Πῶς θὰ βελτιώσωμεν τὰς ἐκπαιδευτικὰς ἡμῶν μεθόδους» καὶ φρονεῖ, πῶς ἔπρεπε καὶ ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση νὰ υποβληθῇ πρῶτα σὲ πειραματικὴ ἔρευνα. Ἐννοεῖται, ὁ ἴδιος «ἐπαγγελλόμενος τὸν παιδαγωγόν» γιὰ δέκα πέντε χρόνια ὅστερ' ἀπὸ τὸ γυρισμό του ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, εἶχε λησμονήσει ὡς τὴ στιγμὴ ἐκεῖνη νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν πειραματικὴν μέθοδον στὰ στοιχειωδέστερα παιδαγωγικὰ ζητήματα.

Τέτοια εἶναι ἡ θέσις τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καὶ παιδαγωγικῆς στὴν Ἑλλάδα. Τὸ μόνο σοβαρὸ ἔργο ὡς τὴ στιγμὴ εἶναι ἡ μετάφρασις τοῦ Villa ἀπὸ τὸν κ. Γρατσιάτο. Μὰ ἐπειδὴ τὸ ἔργο εἶναι γραμμένον γιὰ κοινὸ ἐπιστημονικὸ προσητομασμένο, πού δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα, καὶ μεταφράστηκε στὴν ἀποκρουστικώτερη τεχνητὴ γλῶσσα, δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τ' ἄλλα, τὰ περισσότερα εἶναι «τῆς περιστάσεως γραφίματα», ἔχοντας τὸ σκοπὸ τους ὄχι στὸν ἑαυτὸ τους, ἀλλὰ τὶς περισσότερες φορές σὲ προσωπικὰς βλέψεις τῶν συγγραφέων. Μὰ τὴ χαρακτηριστικὴ λέξις γιὰ τὴν τέτοια ἐπιστήμη καὶ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια τὴν εἶπε στὴν Γερμανία ὁ Schiller πρὶν ἑκατὸν πενήντα τόσα χρόνια. Αὐτὴ εἶναι Brotwissenschaft, «ἐπιστήμη τοῦ ψωμοῦ». Καὶ ἀπὸ τὸ στάδιον αὐτὸ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνέργειας δὲ βγήκαμε ἐδῶ κάτω. Ἐπειτα ἡ διανοητικότητά μας δὲ συμβιδιάζεται μετὰ τὴν πειραματικὴν ἔρευναν εἴμαστε πολὺ φαντασιοκόποι, πολὺ ἀνυπόμονοι, πολὺ λογαλάτρεις καὶ δογματικοί. Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα εἶναι ἀποτέλεσμα ψυχικῆς ἐπανάστασης στὸ δυτικὸν κόσμον. Ψυχὰς βυθισμένες στὸ μεσαιῶνα εἶναι ἀνίκανες καὶ γι' αὐτήν. Μποροῦν καθαρευουσιάνοι νὰ γίνουν πειραματικοὶ ἐπιστήμονες; ἂν μερικοὶ κάνουν κάτι, εἶναι μονάχα μιμητές.

Τοὺς στοχασμοὺς αὐτοὺς μοῦ γέννησε ἡ ἐργασία τοῦ κ. Δ. Μωραΐτη, «Τὰ ἰδεώδη τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν» (πειρᾶμα ψυχολογικόν). Τὴ διάβασα μετὰ συμπῆλαι. Εἶναι γραμμένον μετὰ ἀπλότητα, χωρὶς στόμφο, χωρὶς παντογνωσία, ἀπὸ ἕναν ἀπλὸν ἐργάτη τῆς ἐπιστήμης. Μὰ «ἐργάτη τῆς ἐπιστήμης»; Μεγάλῃ λέξει. Πολὺ λίγοι τὴν ἀξίουν στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὅλοι θέλουν νὰ εἶναι «ἡγήτορες τῆς ἐπιστήμης», ἢ μάλλον «μονάρχαι ἀπόλυτοι». Δὲν ἀνέχονται δίπλα τους δεῦτερο.

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ τέσσαρα κεφάλαια: Ἐννοια τοῦ ἰδεώδους, ἔρευνα αὐτοῦ, πορίσματα τινά, ἐπανάληψις τοῦ πειράματος. Ὁ συγγρ. μεταχειρίστηκε τὴν ἐρωτηματικὴν μέθοδον. Ζήτησε ἀπὸ τοὺς μαθητὰς καὶ τὶς μαθήτριες νὰ τοῦ καθορίσουν μετὰ ποῖο πρόσωπον, ἱστορικὸ ἢ ζωντανὸ θέλουν νὰ μοιάσουν καὶ γιὰτί. Τὸ πείραμα ἔγινε στὴν Ἀθήνα, Λάρισα, Βόλο καὶ ἀργότερα στὴ Λαμία σὲ λίγα σχολεῖα. Ἐξετάστηκαν 2283 παῖδιά· 1478 μαθητὰς καὶ 805 μαθήτριες. Ἡ ἐργασία ἔγινε μετὰ προσοχήν. Τὶς ἀπαντήσεις τὶς ἐπεξεργάστηκε καλὰ ὁ συγγρ. Τὰ πορίσματα τοῦ φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν ὀριστικά. Χρειαζέται κι ἄλλη ἔρευνα πλατύτερη, καὶ μετὰ στοιχεῖα κάπως ποικιλώτερα. Ἄν καὶ «ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τοῦ ψυχολογικοῦ πεδίου τῆς ἐρεῦνης» ξεφεύγει ἐδῶ καὶ κεῖ σὲ κρίσεις καὶ γενικεύσεις κάπως δογματικὰς. Μὰ καὶ οἱ κρίσεις του αὐτὲς δείχνουν ἀνθρωπὸ μ' ἐλεύθερον πνεῦμα, μετὰ διάνοιαν ἀγαθὴν. Ὁ κ. Μωραΐτης κάνει μιὰ ὥραια ἀρχή. Μᾶς ἔδωκε τὴν πρώτην ἐργασίαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὴν Ἑλλάδα. Εὐχόμεστε νὰ συνεχίσῃ στὸ δρόμον αὐτό.

Δ. Γ.

Ἐργασίαν τοῦ λαοῦ μας, ἀνθολογημένην γιὰ τὰ παιδιὰ. Ἀλεξάνδρεια 1921, Ἐκπαιδευτ. Ὀμιλος Αἰγύπτου, 120 σελ., ὄρ. β (γρ. δ. 12).

Χαιρετίζουμε μετὰ ἐξωριστὴν χαρὰν τὸ βιβλίον αὐτό, πού μᾶς δείχνει ἄλλη μιὰ φορὰ πόσο ἡ χώρα πού μᾶς ἔδωκεν ὡς τώρα τόσες παρορμήσεις καὶ μετὰ τὴ λογοτεχνικὴν ζωὴν της, μᾶς βοηθεῖ καὶ στὸν ἀγῶνα μᾶς γιὰ τὰ παιδιὰ. Συστημένον ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος τῆς Αἰγύπτου γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀπτὴ μιὰ μεριὰ τὶς τοπικὰς ἀνάγκας κι ἀπτὴν ἄλλην τὶς πλατύτερες ἑλληνικὰς, κρατᾷ βῆμα παράλληλον μετὰ τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Ὀμιλον τῆς Ἀθήνας. Στὸ πρόγραμμά του ἔχει κι αὐτὸς νὰ πλατύνη τὴν ἐννοια τοῦ σχολεῖου ὡς μονάδας κι ὡς παράγοντα τῆς σύγχρονης ζωῆς καὶ νὰ βοηθήσῃ στὸ γκρέμισμα τοῦ ἐφτάδιπλου τειχοῦ, πού ὑψώνει τὴ μούχλα του ὡς τὸν οὐρανὸν καὶ κάθει ἀγέρα κι ἥλιον στὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον. Θέλει νὰ φέρῃ τὸ ἑλληνόπουλον στὴν καινούρια σχολικὴ παράδοσις, μετὰ τὰ παράθυρα ὀρθάνοιχτα, ὅπου «τὰ καρτεράει ὁ δάσκαλος μετὰ δύο κλωνάρια μύσχο», ὅπως εἶναι τὸ μῦθος του, κι ἀπ' ὅπου τὸ μάτι τους ἐλεύθερον θὰ ἰδῇ ὡς πέρα τὸν ὀρίζοντα μετὰ τὰ βουνὰ καὶ τὴ θάλασσαν, μετὰ τὰ τρεχούμενα νερά καὶ τ' ἀνθισμένα περιδόλια, τὶς πολιτεῖες καὶ τὰ μικρὰ χωριά καὶ τὴ ζωὴν ὀλοῦθε, τὴ χιλιόχρωμην καὶ χιλιόδυναμην. Στὸ πρότυπον σχολεῖον του μετὰ τὴν νευρώδικην ψυχὴν ἑνὸς Μαρσέλλου ἀρχισε νὰ παίρῃ ὑπόστασιν τὸ ἰδανικόν του αὐτό. Ἐνὶ κενῶν ἐμπόδια λογίων λογίων βαλὴθηκαν στὸ δρόμον του; Ἡ ἀλήθεια εἶναι μαζί του καὶ μαζί μας, καὶ τὰ γερόντια τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ὀπισθοδρομισμοῦ καὶ συντηρητικισμοῦ πού ἐκμεταλλεύονται ὡς σήμερον τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀπροσανατόλιστον καὶ στὰ συμφέροντά του ἀκόμα, θὰ σαρωθοῦν πολὺ εὐκόλως, μόλις ἀνοιχθῇ ὁ λαὸς τὰ μάτια του. Κι ἐκεῖνο ἴσα ἴσα πού μᾶς εὐχαριστεῖ εἶναι πῶς ὀλοένα προχωρεῖ ἡ δουλειά, μετὰ βῆμα σταθερὸν, ὅσο κι ἂν ἐξωτερικὰ δὲ φαίνεται, κι οἱ φίλοι τῶν παιδιῶν μας ἀγωνίζονται ὀλοένα κι ἐντατικώτερον νὰ ξεσκλαβώσουν τὴν ψυχὴν τους.

Θαυμάσια ἡ ἰδέα νὰ γίνῃ ἀνθολόγημα ἀπτὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ γιὰ τὰ παιδιὰ. Ὡς τώρα πολὺ λίγοι μπαίναν στ' ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου. Στὰ καθαρευουσιάνικα βρισκόνταν γενικὰ σὲ μεγάλη ἀντίθεση καὶ δυσαρμονία μετὰ τὸ ὄψος τοῦ ἀναγνωστικοῦ κι ἔχαναν σὲ τέτοια γειτονία πολὺ ἀπτὴν ὀροσίαν τους καὶ τὴν δραματικότητα. Πολλὰς μάλιστα φορές ἦταν κακοδιαλεγμένα μετὰ τὸ νὰ λείπῃ ἡ αἰσθηματικὴ μόρφωσις στοὺς συγγραφὰς τους, καὶ δὲν πρόσφεραν στὰ παιδιὰ μᾶς

ἀκαίνο πού μπορούσαν νά ὠφεληθοῦν ἀπό τή λαϊκή μας ποίηση. Ἀλλά καί στά δημοτικά ἀναγνωστικά τῆς τελευταίας τριετίας ἀπό τό 1917 ὡς τό 1920 ἔχουμε λιγοστά δημοτικά τραγούδια, γιατί σ' ἄλλα, πού τό περιεχόμενό τους εἶναι διήγηση μιᾶς πράξης ἢ μιᾶς ἐποχῆς, δέ χωράει ποικιλία τραγουδιῶν καί σ' ἄλλα πάλι ἦταν ἀνάγκη νά μποῦν μέσα στό μικρό σχετικό ἀριθμό τῶν ποιημάτων καί τραγούδια ἐρισμένων ποιητῶν, τοῦ Βαλαωρίτη, τοῦ Δροσίνη, τοῦ Πολέμη καί ἄλλων. Ἀνάλογα μπορεῖ κανεῖς νά πῆ καί γιά τ' ἀναγνωστικά τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου. Καί ἔμωσ στά μεγαλύτερα παιδιά εἶναι καί μεγαλύτερη ἡ ἀνάγκη ἐπιταχτικώτερη ν' ἀποχτήσουν τά παιδιά νωρίς μιάν ἱκανοποιητική γνώση τῆς λαϊκῆς ποιητικῆς παραγωγῆς, καί γιά τήν ἐθνική τους μόρφωση καί γιά τήν αἰσθητική τους. Καί χαιρόμαστε πού οἱ συνάδελφοί μας τῆς Αἰγύπτου αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη νά πληρώσουν τήν ἑλλειψη αὐτή. Τά παιδιά καί οἱ μεγάλοι ἀκόμη θά διαβάσουν τό βιβλιαράκι αὐτό μέ εὐχαρίστηση. Καί γιά τοὺς δασκάλους θάναί καλοπρόδεχτο βοήθημα, μιᾶ φορά πού ἡ παιδεία μας στά τελευταία χρόνια κατάλαβε τή σημασία τῆς λαϊκῆς κυρίως λογοτεχνίας γιά τήν ἐθνική μας μόρφωση. Κι ἴσα ἴσα γιατί εἶναι ἀπαραίτητη μιᾶ τέτοια συλλογή γιά τά παιδιά καί θά διαδαστῆ μ' ἀγάπη, γι' αὐτό καί σκόπιμο κι ὠφέλιμο θάταν νά πάρη ὀλοένα καί τελειότερη μορφή ἡ συλλογή αὐτή. Αὐτό μέ παρορμᾶ κι ἐμένα νά πῶ ὅσες σκέψεις μοῦ γέννησε τό βιβλίο αὐτό, καθώς καί τό πῶς φαντάζομαι μιᾶ τέτοια συλλογή, μέ τήν ἐλπίδα πῶς μερικῆς ἀπόψεως μου ἴσως θά εἶναι χρήσιμες γιά τοὺς ἐκδότες, κατάλληλους νά συναχίσουν καί νά συμπληρώσουν τό ἔργο τους. Γιατί δυσκολίες ὑπάρχουν γιά τόν καταρτισμό τῆς. Ὅχι τόσο στό ποσό τοῦ ὀλικοῦ, ἀφοῦ εἶναι πλοῦσια ἡ λαογραφική ἐργασία, ἀπ' ὅπου μποροῦμε ν' ἀντλήσουμε, ὅσο στό ποῖο τῶν τραγουδιῶν πού θά διαλέξουμε, στό ταχτοποίημά τους, καθώς καί στή συνολική ἐμφάνιση τῆς συλλογῆς. Ξέρουμε ὅλοι μας πῶς τραγούδια τέλεια σέ εἶδος καί σέ οὐσία γιά τοὺς ἐνήλικες ἐμᾶς, δέν εἶναι συχνά τό ἴδιο καί γιά τοὺς μικροὺς τους ἀναγνώστες, πού τό γούστο τους εἶναι πολλές φορές ἀντίθετο πέρα γιά πέρα στό δικό μας. Καί γι' αὐτό ἀκριδῶς μᾶς σταματοῦν συχνά μεγάλοι παιδαγωγικοὶ ἀνδοιασμοὶ ἂν θά τά πάρουμε σέ μιᾶ συλλογή γιά τά παιδιά.

Ἡ συλλογή τῆς Ἀλεξάνδρειας εἶναι καμωμένη καί τυπωμένη πολύ καλά. Σπᾶνιό γιά παιδικό βιβλίο. Οἱ ἐκδότες ξέρουν ὅλη τή σημασία πού ἔχει καλό χαρτί κι ἕνα καλό τύπωμα, μέ χώρους ἀνοιχτοὺς καί ἀέρα γιά κάθε μάτι καί περισσότερο γιά τό παιδί. Καί μόνο γι' αὐτό θάπρεπε νά βρισκαται σέ κάθε παιδική βιβλιοθήκη. Ἀλλά ἔχει πολλές ἀρετές. Δίνει τραγούδια ἀπ' ὅλους τοὺς κύκλους, σύντομα καί διεξοδικώτερα, εὐκόλα καί δυσκολώτερα, σέ τρόπο πού κάθε παιδί νά βρῆ μέσα ἐκεῖ σέ τραγούδια ἀντίστοιχα στήν ψυχική του ἀνάγκη καί διάθεση. Προσπαθεῖ ἀκόμη νά κάμῃ κατανοητά τά τυχόν δύσκολα σημεῖα κάθε τραγουδιοῦ, λέξη ἢ πρᾶμα, μέ λεξιλογικές σημειώσεις. Ἐπειτα τό βιβλίο εἶναι καί φτηνό, πρᾶμα σημαντικώτατό στή σημερινῆ ἐποχῇ. Ὁ Ὅμιλος δέ θέλει νά κερδοσκοπήσῃ, θέλει νά δώσῃ χαρά στά παιδιά.

Ἀλλά ἐκεῖνο πού συλλογίστηκα σά διάβασα τό βιβλίο εἶναι: γιά ποῖον εἶναι προωρισμένο; Γιά τό δάσκαλο καί γονεῖο πού θά βοηθήσουν τό παιδί νά τό διαβάσῃ ἢ θά διαλέξουν ἀπτή συλλογή ὅσα ταιριαζοῦν στό παιδί κάθε ἡλικίας, ἢ γιά τά παιδιά ἀπευθείας, χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ ἐνήλικου; Κι ἂν πάλι τό βιβλίο εἶναι προωρισμένο γιά τά παιδιά ἀπευθείας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἡλικία τους, γιατί νά μὴν ὑποδηλώνεται σέ καθένα τραγούδι ἀπό ποιά κυρίως ἡλικία μπορεῖ νά κατανοηθῇ καί ἀφομοιωθῇ, σέ τρόπο πού καί τά ἴδια τά παιδιά

νά ὀδηγηθοῦν καί οἱ γονεῖς καί οἱ δάσκαλοι; Γιά τοὺς τελευταίους μάλιστα θά ἦταν αὐτό μεγάλο βοήθημα, γιατί ξέρουμε πῶς οἱ περισσότεροὶ γονεῖς καί δάσκαλοι μὴ γνωρίζοντας τήν παιδική ψυχολογία δέν ξέρουν τή δυναμικότητα τῆς κατανόησης στό παιδί στήν τάδε ἢ τάδε ἡλικία. Τά περισσότερα τραγούδια τῆς συλλογῆς φαίνεται πῶς εἶναι γιά ὠριμώτερα παιδιά, γιατί ἡ ἔχουν γενικά δυσκολοκατανόητη τήν κεντρική ἰδέα, π. χ. τοῦ χάρου σά νόμου στή ζωῇ, ἢ ἔχουν συμβολική ἀξία π. χ. τό τραγούδι τῆς μαγοπούλας ὡς σύμβολο τῆς ξενιτιάς, ἢ ἔχουν λογοτεχνική ἀξία ἀνώτερη ἀπό τήν παιδαγωγική, σέ τρόπο πού νά δικαιολογοῦνται μόνο στά μάτια τῶν ἐφήβων, σάν τό τραγούδι «τά πάθη τοῦ Χριστοῦ», τοῦ γιοφουριῶ τῆς Ἄρτας», τό «ἔχει ὁ Κοντοθόδωρος, ἔχει ὁμορφὴ γυναίκα» καί μερικά ἄλλα, πού σέ παιδιά μικρότερα τῶν 12 χρόνων θά γεννοῦσαν ἀπορίες ἢ δυσπιστίες. Ἐπειτα σά ν' ἀποτείνωνται οἱ ἐκδότες περισσότερο σέ ἀγόρια παρά σέ κορίτσια. Ἀλήθεια ὑπάρχουν καί ἀρκετά τραγούδια τοῦ αἰσθηματος πού θά συγκινήσουν βέβαια καί τά κορίτσια, ἀλλά τά κορίτσια ἔχουν εἰδικώτερα ἐνδιαφέροντα, κλίση πρὸς τήν οἰκογενειακή ζωῇ, ἀγάπη γιά μωρά—κοκυλές ἢ ἀδέρφια—καί θάπρεπε νά ἱκανοποιηθοῦν κι αὐτά. Κι ἔχουμε δημοτικά τραγούδια ἀντίστοιχα στήν ψυχική αὐτή ἀνάγκη, κι ἀνάμεσα σ' αὐτά καί τά θαυμάσια ναναρίσματα.

Ἀκόμα μοῦ γεννήθηκε ἡ σκέψη ἀπὸ τό βιβλίο πῶς τά ἐλληνόπουλα πρέπει νά εἶναι πολύ σοδαρά παιδιά. Γιατί ὁ εὐθυμοσ τὸ νοσ στο βιβλίο δέν εἶναι ἀρκετά ἔντονος. Ἀπὸ τά 67 τραγούδια τῆς συλλογῆς μόνο τρία, «τό τριαντάφυλλο», «ποιὸς νά σέρνῃ τό χορό» καί «τώρα εἶναι Ἀπρίλης» κτλ., ἔχουν ἥλιο μέσα τους. Ἡ παιδαγωγική ψυχὴ ὅμως θέλει πολὺν ἀέρα, ἥλιο, καλοσύνη, χορό, τραγούδι καί παιγνίδι. Κι ἔχουμε μέσα στή λαϊκή ποίηση τόσα πού εἶναι ἀθρία, τοῦ χοροῦ καί τῆς ἀγάπης, κάλαντα καί ναναρίσματα, νυφιάτικα καί λιανοτράγουδα καί περιγελαστικά καί διστιχα, ἀπ' ὅπου θά μπορούσαν ν' ἀντλήσουν πολλὰ οἱ ἐκδότες.

Ὅλα ὅμως αὐτά μένουν λαπτομέρειες ὅταν συλλογιστοῦμε τή θετική ὠφέλεια πού θά ἔχουν τά παιδιά ἀπὸ τή συλλογή αὐτή. Ὡς τώρα δέν εἶχαν τίποτα ἐνιατό γιά τή λαϊκή μας ποίηση. Τώρα ἔρχεται στά χεῖριά τους ἕνα βιβλίο φιλόκαλο, αἰσιαστικό, εἰδικό. Ὡς ἀπαρχὴ πετυχαίνει καλά τό σκοπὸ του καί δίνει καί παρορμήσεις γιά ὅσους θά θέλουν νά χτίσουν ἀπάνω στό θεμέλιο αὐτό. Βέβαια πολλές διαφορετικῆς ἀπόψεως γιά τήν τελειοποίησιν μιᾶς τέτοιας συλλογῆς θάταν δυνατές. Ἡ δική μου, πού θά ἐκθέσω παρακάτω, δέν ξεκινάει ἀπτή σκέψη κριτικῆς. Εἶναι συντονισμένη ἀπάνω στό ἴδιο τό συναίσθημα πού ἔφερε τοὺς ἐκδότες στόν καταρτισμό τῆς παιδικῆς ἀνθολογίας τους.

Φαντάζομαι πρῶτα πρῶτα πῶς γιά ἕνα τέτοιο βιβλίο χρειάζεται σήμερα διεξοδικώτερη εἰσαγωγή. Καί ἡ εἰσαγωγή αὐτὴ θάπρεπε νά εἶναι διαφορετικὴ ἂν πρόκειται ὁ ἐκδότης ν' ἀποταθῇ σέ γονεῖς καί σέ δασκάλους, κι ἀλλιῶτικη ἂν εἶναι προωρισμένη νά χρησιμοποιηθῇ μόνο ἀπτά παιδιά. Γιά τοὺς δασκάλους καί γονεῖς θά χρειάζονταν μιᾶ ἀπλή, διαφωτιστικὴ εἰσαγωγή—πάντα διεξοδικώτερη ἀπτά λίγα εἰσαγωγικά λόγια τῆς ἐκδοσῆς τῆς Ἀλεξάνδρειας—πού νά δείχνῃ τή δημοτικὴ μας ποίηση στόν τόπο καί στοὺς χρόνους τῆς δημιουργίας τῆς, στοιχεῖα καί εἶδη τῆς, ἀρετῆς κι ἐλαττώματά τῆς. Τέτοια εἰσαγωγή λείπει καί στήν ἐκδοσὴ τοῦ Θέρου καί στήν ἐκδοσὴ τοῦ Πολίτη. Ἡ ἐργασία τοῦ Θέρου εἶναι συλλεκτικὴ, ἀνῶ ἡ ἐργασία τοῦ Πολίτη κοντὰ στό συλλογικὸ τῆς χαρακτήρα ἔχει καί γραμματολογικὸ χρωματισμό. Οἱ εἰσαγωγῆς καί τῶν δυὸ εἶναι ἀνάλογες. Ἀλλά ἐδῶ θά εἶχαμε ἀνάγκη ἀπὸ μιᾶ οὐσιαστικὴ εἰσαγωγή, πού νά εἶναι ἐπιστημονικὴ

μά και απλή, κατάλληλη να κάμει και το δάσκαλο και το γονιό Ικανό να βοηθήσει και εξηγήσει στο παιδί τις άποριές ή τις περιέργειές του, μάλιστα τόσο περισσότερο, όσο λείπει σήμερα ένα τέτοιο βοήθημα. Την εισαγωγή για τα παιδιά πάλι τη φαντάζομαι σαν ένα είδος ομιλίας με τα παιδιά που θα προσπαθούσε να πλατύνει την ψυχή τους και να δημιουργήσει μέσα τους την ψυχική διάθεση, τη λαχτάρα και την περιέργεια για να πάνε μονορούφι από την αρχή ίσαμε το τέλος. "Όχι εισαγωγή σοφή. "Όχι ανάλυση στοιχείων και ειδών της ποίησης. "Όχι πλεονεχτήματα και μειονεχτήματα "Όχι γραμματολογική σκληρή εισαγωγή. Έννοω εισαγωγή παιδιού σ' ένα εκκλησάκι "Αγιοτάχνης με το ακαθόριστο και γι' αυτό πλατύ συναισθηματικό του φόντο, όπου σε μία γλυκιά και απαλή ατμόσφαιρα θ' άρπάξει ο έκδοτης, συγκινημένος και ο ίδιος, τα υγρά από αγάπη κι εμπιστοσύνη χέρια των παιδιών για να τα οδηγήσει ν' αντικρίσουν τη μεγάλη εθνική ψυχή και την ψυχή τους. Ένας πρόλογος που να είναι ο ίδιος ένα τραγούδι, τραγούδι ενός ποιητή, ειπωμένο απλά στα παιδιά, που καλοῦσε πλάι του ο Χριστός.

Έκτος όμως από την ανάγκη της ψυχικής αυτής προπαρασκευής θα ήθελα κυρίως να προσανατολιστούν κάπως τα παιδιά στον τρόπο της δημιουργίας αυτών των τραγουδιών, δηλ. να εντοπισθούν τα τραγούδια αυτά μέσα στο σύνολο των πράξεων και της ζωής που τα δημιούργησε. Καμιά ποτέ της ιστορία του ελληνικού σχολείου δεν αντίκρισε τη λογοτεχνική αυθόρμητη παραγωγή σαν ένα από τα προϊόντα της δράσης ενός έθνους, φωτισμένη απτή σχέση της με τις άλλες παράλληλες εκδηλώσεις της λαϊκής ζωής. Αυτό θα ήτανε καλό να το δώσει μία συλλογή λαϊκών τραγουδιών για τα παιδιά. Μά να το δώσει μέσα στο πλαίσιο που είπα παραπάνω, σ' αυτό το εκκλησάκι, σ' αυτό βουνό και ουρανό που κοιτάμε απτά μισοθαμπωμένα του γυαλιά. Μία τέτοια εισαγωγή θα έφερνε πίσω τις κινούμενες ψυχές των παιδιών και θαταν αντίξια στο περιεχόμενο, οργανικά δεμένη σ' ουσία και εμφάνιση. Έπειτα φαντάζομαι πως θα μπορούσε κανένας να εκμεταλλευτή περισσότερο τις πηγές που έχουμε κυρίως στη διαφωτιστική τους εργασία, τον Πολίτη ή το Legrand. "Ο Πολίτης έβαλε στα περισσότερά τραγούδια των «Έκλογών» του, —σ' όλα τα ιστορικά σχεδόν— μία μικρή εισαγωγή. Βέβαια ήξερε πως εκείνος που θα ενδιαφερόθη για το τραγούδι θα φροντίσει να μάθει και την ιστορική του βάση. Μά ήξερε συγχρόνως πως οι Ρωμιοί δεν αγαπούμε να προστρέχουμε σε βιβλία βοηθητικά όταν σκοπεύουμε στην κατανόηση του κειμένου, και προσπερνάμε ό τι δεν καταλαβαίνουμε λύνοντας έτσι μονομιάς τις δυσκολίες του διασαφίζει λοιπόν με λίγα λόγια ή πολλά, ανάλογα με την περίπτωση, το πρόσωπο ή την πράξη που θα τραγουδηθή. Νομίζω πως και σε μία συλλογή για τα παιδιά θα βοηθούσε παρά πολύ τέτοιος μικρός πρόλογος στο κάθε ποίημα, ακόμα και στην περίπτωση που δάσκαλος και γονιός θα είχαν διαβάσει τον Πολίτη ή το Legrand. Γιατί το φαντάζομαι λίγο διαφορετικό από το είδος του προλόγου στον Πολίτη. Ένα από τα κυριώτερα στοιχεία στο δημοτικό τραγούδι είναι η πραγματιστική του βάση. Το δημοτικό τραγούδι είναι ή προέκταση μιας ιστορικής στιγμής ή ή ενσάρκωση ανθρωπιστικού μοτίβου σ' ένα ή πολλά πρόσωπα ή πράξεις και με έναν ή πολλούς τρόπους. Η ψυχή του λαού έζησε αυτά και η ψυχή του παιδιού πρέπει να τα αισθάνθη. Το παιδί, με την ανάγκη της διαύγειας μέσα του, θέλει καθαρό περίγραμμα κι ένα ώριμο φόντο. Πρέπει να το δώσει. Το σπουδαίο είναι να βρούμε την ατομική φυσιογνωμία και των δυό. Καθεμιά ιστο-

ρική στιγμή είναι ένας κλεισμένος κύκλος με δικό του κέντρο και άχτινα, σ' αυτό τον τρόπο που ο εμαδικός ήρωας να μην είναι ο ατομικός, κι ούτε μία πράξη να μπορεί να ξαναγίνει όμοια μέσα σε διάφορες συνθήκες. Και πιο συγκεκριμένα: ο Λιδίνης κι ο Μηλιώνης κι ο Κωνσταντάρης κι ο Στέργιος, και ο Γιότης κι ο Χρόνης κι ο Ζαχαράκης κι ο Κοντογιάννης, και ο Κατσαντώνης κι ο Νικότσάρας κι ο Κιοβλάς είναι όλοι τους κλέφτες και άρματολοι, καθένας όμως είναι αυτός και όχι άλλος: άλλιώτικα θα χάνονταν στην ιστορία τα όνόματά τους. Και το ιστορικό της Πάργας έχει άλλη ψυχή από το τραγούδι του Σουλίου κτλ. "Ο λαός τραγούδησε την ιδιαίτερη του καθενός υπόσταση, γι' αυτό κάθε τραγούδι έχει διαφορετική ψυχή. Γι' αυτό και τους μικρούς αυτούς προλόγους τους φαντάζομαι σ' ζωγραφιές με δυό τρεις πινελιές, που να φωτίζουν όσο είναι δυνατό άδρά το χαρακτηριστικώτερο στον ήρωα ή στην πράξη. Έτσι μόνο μπορούν να πάφουν να είναι κόσμος χωριστός ή ιστορική γνώση από τη μία μεριά κι η δημοτική ποιητική της έκφραση από την άλλη, καταδικασμένες ως τώρα μέσα στο ελληνικό σχολείο ν' αλληλομειώνονται και ν' αλληλοεκδικιούνται. Το ποίημα επιπλέον μονοκόμματο στην παιδική ψυχή κι άπαρτίζεται ένα σύνολο με ομοιογένεια. Και σύγχρονα θα συνηθίσουν κιόλας τα παιδιά, και ιδίως τα κορίτσια, να μη χάνονται στις λεπτομέρειες παρά να συγκεντρώνονται στην κεντρική ιδέα του ποιήματος.

"Όλα αυτά θα πετύχαιναν καλύτερα αν θα κατώρθωνε να παρακολουθήσει ο έκδοτης από πιο κοντά το ψυχικό ενδιαφέρον των παιδιών. Φαντάζομαι μία συλλογή που στην έκλογή των τραγουδιών, και στην ουσία και στη μορφή, να λογαριάζει προπάντων όχι τόσο το θέμα που πραγματεύεται το τραγούδι, δηλαδή την ύλη, όσο το παιδί. Ξέρουμε οι παιδαγωγοί κι οι ψυχολόγοι πως τα παιδιά περνάνε μεγάλη ψυχική εξέλιξη στο μακρύ αυτό χρονικό διάστημα από 5 ως 14 χρονών, και πως κάθε τόσο αλλάζει το ενδιαφέρον τους και για την ουσία και για τη μορφή της πνευματικής τροφής τους. Σχετικά με το θέμα που θα δοθη τα παιδιά από 5-7 χρονών, αφομοιώνουν περισσότερο θέματα με χαρακτήρα γενικό, γιατί γενικής φύσης είναι και το ψυχικό τους ενδιαφέρον σ' αυτή την εποχή: ενώ τα παιδιά από 7-12 χρονών αγαπούν περισσότερο τα θέματα τα ειδικότερα ή όσα σχετίζονται με ένα αντικείμενο ή πράμα. Τα παιδιά πάλι από 12 κι άπάνω αγαπούν πράξεις ή αισθήματα που να έχουν πυρήνα κοινωνικό και ήθικό, γιατί στην προηδική και ήδική εποχή, και πέρα απ' αυτή, έχει τεράστια σημασία στην ψυχή τους ή έννοια της σχέσης, άρα ή ήθικότητα στενότερη ή πλατύτερη. Έπειτα για τη μορφή που θαπαιρνε ένα θέμα, τα παιδιά σε κάθε ηλικία έχουν διαφορετική προτίμηση. Τα μικρότερα παιδιά αγαπούν την επικοπεριγραφική μορφή του τραγουδιού (πρότυπο για τέτοια είναι το τραγούδι του Βαρλάμη, τα μεγαλύτερα παιδιά ως 12 χρονών τρελαιούνται για δραματικά στοιχεία (πρότυπο γι' αυτά θαταν το τραγούδι του Βασίλη, για δράση άπλουστερη, και το τραγούδι του νυχτερινού άσπασμοῦ για δράση συνθετικότερη) και τα παιδιά από 12 κι άπάνω ενδιαφέρονται όλοένα περισσότερο για τα λαϊκά τραγούδια με λυρικά στοιχεία, που άπαιτούν και μεγαλύτερη έσωτερικότητα (πρότυπα γι' αυτά το τραγούδι του Κιαμήλμητη και «Ξενιτεμένο μου πουλι και παραπονεμένο»). Έτσι ή πορεία και ή έσωτερική ένότητα της συλλογής θα ήταν άκριβέστερα αντίστοιχη με την πορεία της ψυχικής εξέλιξης των παιδιών. Αυτό είναι τόσο πιο άναγκαιό όσο έπεσε πιά σήμερα ή θεωρία πως ή λαϊκή ποίηση δημιουργήθηκε από ψυχική κατάσταση αντίστοιχη με τη παιδική ψυχή. Σήμερα ξέρουμε πως πολλές

φορές ένα λαϊκό τραγούδι μπορεί να έχει δημιουργηθεί κατόπι από λογική αφαιρέση ως τέρμα μιας άλυσιθας σκέψεων και αισθημάτων που είναι δύσκολα για την παιδική ψυχή, ή κάθε ηλικίας ή τουλάχιστο των μικρότερων παιδιών. Και φαντάζομαι πως ένα διάλεγμα σύμφωνα με τ' αποτελέσματα της ψυχολογικής και παιδαγωγικής έρευνας που παραπάνω ειπώθηκαν θ' απόφευγε αυτήν τη δύσκολη προσαρμολή. Συναφέστερα με την έκλογή θάταν και ή κατατάξη. Στη συλλογή όπως τη φαντάζομαι, ή διάτρεση σε ομάδες ή καλύτερα σε τρία μικρά τεύχη σύμφωνα με την ηλικία των παιδιών. Έτσι αντί να έχουμε όλες τις κατηγορίες του Πολίτη ή τις τρεις της συλλογής της Ἀλεξάνδρειας θά είχαμε κυρίως τρεις ομάδες τραγούδια μία για παιδιά ως 7-8 χρονών, μία για παιδιά 8-12 και μία άλλη για μεγαλύτερα παιδιά. Γιατί θ' αποβλέπαμε μόνο στο με ποιές ψυχικές ιδιότητες θά δεχτούν και θ' αφομοιώσουν τὰ παιδιὰ εἰς τοὺς δίνεταί. Τότε όλα τὰ τραγούδια γίνονται τραγούδια του αισθήματος και της φαντασίας και οι διάμεσοι τοίχοι που χωρίζουν τους διάφορους κύκλους, σχετικά με το θέμα, πέφτουν μόνοι τους. Το παιδί μόνο με τη φαντασία μπορεί να έμφυχώση ιστορικές σκηνές και πρόσωπα, και μόνο με το δικό του αίσθημα μπορεί να ζήσει το περασμένο σε παρόν και να μορφωθεί και να συγκινηθεί στα μύχια του. Τότε φαντάζομαι πως θά έρθη το παιδί σε άμεσώτερη επικοινωνία με την ψυχή του τραγουδιού. Κάθε πράξη, κάθε θέμα τραγουδιού ξεπήγασε από την αγάπη: αγάπηλευτεριάς, πατρίδας, πίστης, γυναίκας και παιδιών, γονιών και αδερφών. Κι έρχεται σ' αντίκρισμά της ή αγάπη του παιδιού. Έτσι άπειθειας κουδανιάζει μια ψυχή που ζήσει στα περασμένα κι από τὰ βάρη του δριζόντα απλώνει μας τὰ χέρια, και μια δροσερή ψυχή, καινούρια, μέσα στο παρόν, — ο τελευταίος για τη στιγμή κρίκος της μεγάλης άλυσιθας των αιώνων, που αδέσνει την κίνηση και την ποίηση μέσα στη ζωή. Και για την κατάταξη πάλι των ομάδων, όπως θά πάνε ή μία πίσω από την άλλη, και των τραγουδιών που θά διαταχτούν μέσα σε καθεμιά ομάδα αντίστοιχη με τους μεγάλους σταθμούς της ηλικίας, φαντάζομαι πως θά μπορούσε ο εκδότης να στηριχτεί ιδίως στις γνωστές ψυχολογικοπαιδαγωγικές αρχές. Να προχωρήση από το απλό και να πάη στο σύνθετο—είτε περιγραφή είτε δράση είτε λυρισμό—να δώση πρώτα το συγκεκριμένο κι ύστερα το αφηρημένο, να προχωρήση από το γενικό, ομάδικό προς το άτομικό και μερικώτερο, και τέλος να πάη από το άοριστο—έννοώ το ακαθόριστο φόντο—προς το ώρισμένο σημείο που θά κινιέται μέσα στο φόντο αυτό.

Κ. Α.

Νεοελληνική φιλολογία

Μ. Τριανταφυλλίδη, Ὑπομνήματα περί τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ (1916-1917) [μέ 8 εἰκόνες και 7 πίνακες] 1920, 8-114 σελ., δρ. 6.

Ἀπαρτίζεται από τρεις μελέτες μου σχετικές με την οργάνωση της εργασίας και με το πρόγραμμα του Ἱστορικοῦ λεξικοῦ, γραμμένες τόν καιρό που ήμουν συντάχτης του. Έρχεται πρώτα μία «Ἐκθεσις περί της γλωσσικής ἀποστολῆς εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1915» μέ, ἑπτὰ πίνακες (σ. 1-36), όπου έδινα στην επιτροπή του Λεξικοῦ έναν ἀπολογισμό της πρώτης ἀποστολῆς που έγινε, ὁποκινημένη από μένα. Ἐκθέτονται με τη σειρά οι σκοποὶ που είχα όρισει στην περιόδεά μου, ή εἰσομασια μου για την επιτόπια έρευνα, τὸ ὁρομολόγιο που ἀκολούθησα και που με ὠδήγησε από την Ἐρατεινή του Κορινθιακοῦ

στην Ἀρτολίνα και στο Καρπενισί, στ' Ἀγραφα και στη Θεσσαλία, ὁ τρόπος της ἐργασίας, που έγινε με τυχαίες σημειώσεις, με συστηματικές ἐρωτήσεις και με πινακίδες, και τὰ πορίσματα της ἀποστολῆς. Για τὴ συλλογικὴ ἐργασία πρώτη φορά δοκιμάστηκαν τότε στην Ἑλλάδα οι πινακίδες αὐτές (Fragebogen, questionnaires), που δείχτηκαν τόσο γόνιμες και ἀπαραίτητες για κάθε συστηματικὴ λεξικογραφικὴ συλλογὴ τῶν μεγάλων σύγχρονων λεξικῶν της ἑσπερίας, και βεβαιώθηκε ή πρόβλεψη του κ. Χατζιδάκι, προέδρου της ἐπιτροπῆς του Λεξικοῦ, για τὴ φτώχεια του θησαυρισμένου ὕλικου ἀπέναντι ἐκείνου που θά ἔπρεπε ν' ἀντιπροσωπεύεται στο Ἱστορικὸ λεξικό. Ἀκολουθοῦν δείγματα 1) τῶν πινακίδων που χρησιμοποιήθηκαν για τὴ συναγωγὴ (καταρτισμένων με τὴ βοήθεια του κ. Κουκουλέ), 2) του ὕλικου που συναχτήκε με τὴ βοήθειά τους, 3) του ὕλικου που μαζεύτηκε στην τύχη και με συστηματικὲς ἐρωτήσεις, καθώς και δείγματα χαρακτηριστικὰ για τὸν πλοῦτο τῶν λέξεων και τῶν τύπων τους, ὅσους μπόρεσα νὰ βεβαιώσω ἀπό τόπο σε τόπο.

Με την ἀποστολὴ αὐτὴ πρώτη φορά ἀντίκριζε ή περιορισμένη ἐργασία του κλειστοῦ γραφείου του Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τὸν πλοῦτο και τὴ ζωὴ της γλώσσας που ἔργο του ἴσια ἴσια ἦταν νὰ τὴν καθρεφτίση, κι έτσι ή ἐκθεση συνδυάζοντας τὴ διπλὴ πέτρα της ἐργασίας μέσα στο λεξικό κι ἔξω του, τελειώνει με μερικὰ γενικώτερα συμπεράσματα και προτάσεις: Ἀφοῦ μένουν μόλις 4 1/2 χρόνια ὡς τὴν ἐποχὴ που πρέπει νὰ ἐκδοθῆ τὸ Λεξικό (ἤμαστε στὰ 1916), ή τουλάχιστον ένας του τόμος, εἶναι πιά καιρός ν' ἀποφασιστῆ τί θά γίνη, και στην ἀνάγκη ν' ἀναθεωρηθοῦν ἀποφάσεις καλιότερες. Γιατί τὸ πρώτο Β. Δ. και ὁ νόμος ἀκόμη του 1914 με τὴν ἐισηγητικὴ του ἐκθεση ὑποσχέθηκαν πὺς τὸ Λεξικό θά βγῆ στο νέο Εἰκοσιένα. Ὁ νομοθέτης μάλιστα περίμενε πὺς δταν τὸ ἔθνος θά πανηγυρίση τότε τὴν ἑκατοστὴ ἐπέτειο της παλιγγενεσίας του, θά ἔχη βγῆ τὸ περισσότερο, ἀν ὄχι ὀλόκληρο τὸ Λεξικό «ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς». Θά ἦταν ὅμως σωστό ν' ἀναβληθῆ ή ἐμφάνιση και του Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ ἀκόμη, ἀν θά ἤμαστε βέβαιοι πὺς ἔτσι θά ἐξασφαλιστῆ ἀρτιώτερη παρασκευὴ και μεθοδικώτερη ἐργασία. Γιατί τὸ λεξικό που θά βγῆ τότε δὲν μπορεί πιά νὰ εἶναι ἓνα «Πρόχειρον» λεξικόν» της νέας μας γλώσσας (ὡς προεργασία του Μεγάλου λεξικοῦ) με ἐργασία πρόχειρη σε ὕλικό καθώς τὸ τωρινό, ποσοτικὰ και ποιοτικὰ φτωχό, κατὰ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο, παρά ἓνα Μέγα Ἱστορικὸν Λεξικὸν της ἑλληνικῆς γλώσσας, ἔργο δηλαδὴ πολὺ σπουδαιότερο και ἀληθινὰ μνημειακό, που εἰτοιμάζει τὸ κράτος με ἐπιτελεῖτο ἀπὸ εἰδικούς ἐπιστήμονες για νὰ γιορτάση τὰ ελευθερία του.

Για νὰ κατορθωθῆ αὐτὸ πρότεινα τὸ ἀκόλουθο σχέδιο: νὰ μοιραστῆ ή ἑλληνογλώσση γῆ σε περιφέρειες γλωσσικὲς και νὰ ὀριστῆ στην καθεμιά τους ὁ ἀντιπρόσωπος του Λεξικοῦ. Τὸ διαλεκτολογικὸ ὕλικό θά συναχτῆ τότε με μεθοδική, συστηματικὴ, πλατύτατη και ὄσο γίνεται ἐξαντλητικὴ συναγωγὴ μέσα σε ὀρισμένα χρόνια με τὴ βοήθεια τῶν πινακίδων κυρίως, που θά καταρτιστοῦν ἐγκαίρως ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ὀπηρεσία του Λεξικοῦ. Τέλος ν' ἀποφασιστῆ με ποιὸ τρόπο και σε ποιὰ ἔκταση θ' ἀντιπροσωπευτοῦν στο Λεξικό ή μεσαιωνικὴ ἱστορία τῶν λέξεων, οι ἀπαγγελματικοὶ τεχνικοὶ ὄροι, ή λόγια γλώσσα και ή γλώσσα της λογοτεχνίας, για τὰ ὁποία δίνονται και θετικὲς δικαιολογημένες προτάσεις. Ὅποιο σχέδιο ὅμως κιάν ἐφαρμοστῆ, εἶναι ἀνάγκη νὰ σταματήση ή σύνταξή, για νὰ συνεχιστῆ μόνο δταν θά ἔχη ἀποφασιστῆ τελειωτικὰ πιά τὸ σχέδιο και τὸ πρόγραμμα του Λεξικοῦ και δταν θά συντελεστοῦν ὄλες οι προκαταρκτικὲς ἐργασίες.

Ἀκολουθεῖ ἓνα «Ἵπόμνημα περί συλλογῆς τῶν ἐπαγγελματικῶν τεχνικῶν ὄρων», μέ τὰ πορίσματα δοκιμαστικῆς ἔρευνας ποῦ εἶχε γίνει ἐν μέρει μαζί μέ τόν κ. Δαλέζιο σέ δύο ἀπό τοὺς μεγαλύτερους καί πῶς ἐνδιαφέροντες βιοτεχνικοὺς κλάδους, τήν ξυλουργική καί τήν ὑποδηματοποιία. Βεβαιώνονται πρῶτα πῶς «εἰς τήν καθιερωμένην ἐπαγγελματικὴν γλῶσσαν τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας κρύβεται μέγας λεξικογραφικός πλοῦτος. Ἀ. χ. εἰς ἓνα κομμάτι ξύλον κοντά εἰς τοὺς πόρους καί τὰ νεῦρα καί τήν καρδιά ἔχομεν καί τίς βέρες, τίς χρυσοαλλίδες ἢ τὰ σιντέφια, τὰ νερά, τὰ σέκορα ἢ σόκορα, τὰ ἴσια, καί θά ὀνομάσωμεν τὸ ξύλον κατὰ τήν ποιότητά του ὄχι μόνον ἄγριο καί ἡμερὸ καί ξερὸ καί χλωρὸ, μὰ καί τοιγαλίδικο (ἔμα εἶναι λαδερὸ καί ἔχει δαδί ἀπάνω του), σαλιάνικο ἢ ἀφράτο, σέρτικο, σκληζιάρικο (ἔμα τὰ νερά του δὲν πᾶν ἴσια μὰ ἔρχονται μισὰ καί-μισὰ), νευράτο ἢ νευροζικό, στρυφνὸ ἢ στριμμένο, ροζιάρικο κτλ. κτλ., καί ἀκόμη πέταικο, λακκωτό, καμπούρικο κτλ. Ἔχομεν εἶδη ροκανιδιῶν καθὼς τοιγαλίδια, πελεκούδια, πελεκούδες, πριονίδια κατὰ τὸ ἐργαλεῖον ποῦ τὰ κάμνει, ἔχομεν ποικιλώτατα ἐργαλεῖα μέ τὰς ὀνομασίας των καί τὰ ἐξαρτήματά των — τὸ καλάποδι λ. χ. τοῦ τσαγκάρη ἔχει τὸ κοῦντο, καί τὰ πετσιὰ ποῦ τὸ παρακιάρουν εἶναι ἄλλοι καί καπιλέτι — ἔχομεν ἀκόμη καί τὰς διαφόρους ὀνομασίας τῶν τεχνικῶν κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας ποῦ θά κάμουν — λ. χ. μόνον διὰ τὸ ράψιμον τῶν φουτιῶν τοῦ παπουτσιοῦ ἔχομεν τήν καρδελιάστρα, τὸν ρεγουλαριστή, τὸν καρδελιάστη, τὸν φουταζή ἔπειτα, ποῦ κάμνουν τήν ρέγουλα καί τὸ ρεφελάρισμα — ἔχομεν ἀκόμη τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐργασίας, ἢ ὁποῖα δίνει σιγὰ σιγὰ εἰς τήν πρώτην βλῆν τήν τελειωτικὴν τῆς μόρφῆς...» Ἐπειτα γίνεται λόγος γιὰ τὸ σέ τί θά προσέχη ὁ συλλογέας νὰ τὸ καταγράψῃ, πῶς θά ἐργάζεται, τί θά ρωτᾷ γιὰ νὰ μὴν τοῦ ξεφύγῃ σημαντικὸ ὕλικό. Ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς τρόπους συλλογῆς ἀξιῶνεται γιὰ τὸ Λεξικὸ προγραμματικὴ καί συστηματικὴ συναγωγὴ, ποῦ θ' ἀπασχολοῦσε ἓνα μελετημένον συλλογέα τουλάχιστο γιὰ τέσσαρα χρόνια.

Τρίτο καί τελευταῖον ἀκολουθεῖ ἓνα «Ἵπόμνημα περί τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ», πρὸς τήν ἐπιτροπὴ τοῦ Λεξικοῦ καί αὐτό, γραμμένον ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενον, εἰσηγητὴ ἐπιτροπῆς συνταχτῶν ἐκλεγμένης ἀπὸ τήν ὀλομέλεια τῶν συναδέλφων τῆς καί ἐκ μέρους των ὑποβλημένο στήν ἐπιτροπὴ. Τὸ ὑπόμνημα χωρίζεται σέ τρία μέρη: Πρῶτα βλέπει κανεὶς τί ἔγινε ὡς τότε, ἀπὸ τὰ 1909-1916 καί τί θά πρόφταινε ἀκόμη νὰ ἐτοιμασθῇ καί νὰ δημοσιευθῇ ὡς τὰ 1921. Ἐπειτα ἐξετάζεται, ἄσχετα μέ ὅ τι εἶχε γίνει ὡς τότε καί τίς ἀποφασισμένους προθεσμίες, μέ ποῖο πρόγραμμα θά ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ τὸ Λεξικόν, καί τελευταῖα δίνονται σ' ἓνα ἐπίμετρο διάφορες πληροφορίες ἀπὸ τήν ἱστορίαν, τὰ προγράμματα καί τὰ διδάγματα ξένων ὁμοίων λεξικῶν, καθὼς εἶναι τὸ Schweizerdeutsches Idiotikon, τὸ Glossaire des patois de la Suisse romande, τὸ Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch κ. ἄ. Στὴ βιβλιογραφίαν εἶναι συγκεντρωμένα μελέτες καί ἄρθρα σ' ἐφημερίδας σχετικὰ μέ τὸ Λεξικόν, ἐκθέσεις πεπραγμένων, ὑπομνήματα συνταχτῶν ἀδημοσίευτα κτλ.

Σημαντικώτερα σχετικῶς ζητήματα ἐξετάζονται στὸ β' μέρος, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ ποῖός πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς καί ὁ χαρακτήρας ἐνός Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ τῆς δημοτικῆς μέ τὰ ἰδιώματά τῆς καί μέ ποιά μέθοδο θά ἔπρεπε νὰ καταρτισθῇ τὸ ἄρχειο, κι ἐξετάζεται ἡ ἐπάρκεια τοῦ ἤδη συναγμένου ὕλικου, ἡ ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ ἄρχειο μεσαιωνικόν, καί διάφορα ἄλλα σχετικὰ ζητήματα, καθὼς ἡ ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ καλύτερα τὸ ἐθνικὸ ἔργο στὸ ἐνδιαφέρον καί τήν ἀγάπην τῆς

φωτισμένης καινῆς γνώμης, ἡ ἀνάγκη νὰ φωτιστοῦν οἱ συλλογεῖς μέ ὑποδειγματικὰς μελέτας καί ὁδηγίας, ἡ ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ ἡ βιβλιοθεκία ὅσα ὁμοίως ξένες ἐπιχειρήσεις ἀποφάσισαν ἢ σκέπτονται, ἡ ἀνάγκη τέλος νὰ καθορισθῇ ἓνα πρόγραμμα ἐργασίας τοῦ Λεξικοῦ, καθὼς καί τῆς ἐσωτερικῆς του λειτουργίας. Ὑπολογίζεται πῶς στίς νέες βάσεις θά χρειαζόνταν προεργασία 7-10 χρόνων γιὰ τὴ συνταξὴ τῶν πινακίδων καί τὴ συστηματικὴν ἐξαντλητικὴν συναγωγὴν τοῦ διαλεκτολογικοῦ ὕλικου, μέ τήν προϋπόθεσιν πάντοτε πῶς θά σταματοῦσε ἡ συνταξὴ, γιὰ νὰ συνεχισθῇ γρηγορώτερα καί καλύτερα ὅταν θά ἦταν πιά συναγμένο ὁλόκληρον τὸ ὕλικόν. Τέλος γίνεται μιὰ συνολικὴ ἀνασκόπησις τῶν σχεδίων ποῦ δοκιμάστηκε νὰ ἐφαρμοστοῦν στὸ Λεξικόν στὰ χρόνια τῆς λειτουργίας του ὡς τότε καί ἀκολουθεῖ ἡ γνώμη τοῦ εἰσηγητῆ τοῦ ὑπομνήματος, ποῦ μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ σ' ἀκόλουθα: Εἶναι ἀνάγκη νὰ διαγραφῇ καθαρώτερα ὁ χαρακτήρας τοῦ ἔργου· ἔργο ἄρτιον ποῦ νὰ τιμῆσῃ τὴν ἐλληνικὴν ἐπιστήμην, ἱκανὸ νὰ παραβληθῇ μέ τὰ ὁμοία ξένα λεξικά, ἐξασφαλίζεται μόνον μέ ἐργασία ριζικὰ διαφορετικὴν στὸ πλατύτερον σχέδιον, μέ τὴ συστηματικὴν διερεύνησιν τῶν πινακίδων καί τῶν ἀνταποκριτῶν. Ἄν δὲν μπορῇ νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο καί νὰ ἐξασφαλιστοῦν καί οἱ ἀπαραίτητοι ὄροι γιὰ νὰ πετύχῃ, τότε σωστὸ εἶναι «ν' ἀναγνωρισθῇ ἀνεπιφυλάκτως ὁ χαρακτήρ τῆς προχειρότητος» ποῦ ἐξαρχῆς εἶχε τὸ ἔργο καί ποῦ μόλις τελευταῖα ἄρχισε νὰ τὸν ἐγκαταλείπῃ, καί μέ περιορισμένους πιά ἀξιώσεις νὰ τελειώσῃ ἡ συνταξὴ καί νὰ ἐκδοθῇ μιὰ ὥρα ἀρχύτερα τὸ Λεξικόν. Καί τότε θά βγῇ ἔργο χρήσιμον· ὁ εἰσηγητῆς ὁμοῦς συνηγορεῖ ἀπολύτως καί ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ πρῶτον μέγαν σχέδιον. Καί γιὰ τίς δύο ὁμοῦς περιπτώσεις εἶναι ἀνάγκη νὰ ξεκαθαριστοῦν οἱ κεντρικὰς ἰδέας τοῦ ἔργου, νὰ ἐκδοθῇ πρόγραμμα τοῦ Λεξικοῦ καί πρόγραμμα ἐργασιῶν καί νὰ σταματήσῃ ἡ συνταξὴ ποῦ ἐξακολουθεῖ σὲ διάφορα σχέδια ἀπὸ τὰ 1911, ὥσπου νὰ συντελεστοῦν μέ τὴ σειρά τους ὅλες οἱ ἀπαραίτητες προεργασίαι σ' ἓνα τελειωτικὸν πιά σχέδιον.

Αὐτὸ εἶναι σύντομον τὸ περιεχόμενον τοῦ μικροῦ βιβλίου. Ὅσα λίγα ξέρουν οἱ πολλοὶ πιά εὐτυχῶς σήμερον ποῦ ἐνδιαφέρονται γιὰ ἓνα λεξικόν τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας, ποῦ ἔπρεπε νὰ τοὺς δοθοῦν στήν αὐτοβιβλιοκρισίαν αὐτὴ μερικὰς πληροφορίας γιὰ τίς δυσκολίας ποῦ ἔχει νὰ νικήσῃ ἡ συνταξὴ του καί τὰ ζητήματα ποῦ γέννησε ἡ ἐτοιμασία του. Μερικὰς ἀπὸ τίς παραπάνω παρατηρήσεις ἔρχονται ἴσως σήμερον, ὅστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια, καθυστερημένως, πολλὰς τους ὁμοῦς θά ἔχουν καί σήμερον τὴν ἐπικαιρότητα τους. Δυστυχῶς δειχτήκε ὡς τώρα ἡ συνταξὴ τοῦ Λεξικοῦ φειδωλότατη σὲ δημοσιεύσεις προγραμματικὰς γιὰ τὸ μέγαν ἔργον ποῦ ἐτοιμάζεται σιωπηλὰ μέσα στὴ Συναίαν Ἀκαδημίαν, κι ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ κανεὶς σὲ ποιὰς βάσεις συναχθῆται ἡ πρόκειται νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐργασία, τί Λεξικόν ἀκριβῶς θά βγῇ στὸ φῶς, πότε θά πραγματοποιηθῇ ἡ ἐκδόσῃ του, πότε θά τελειώσῃ ἡ συνταξὴ κ. ἄ. Οἱ ἐτήσιες ἐκθέσεις τῶν πεπραγμένων, ἡ μοναδικὴ δυστυχῶς πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν, ἀναφέρουν — καθὼς δὲ κάνουν καί ἄλλες ἐκθέσεις ὁμοίων ἰδρυμάτων στήν Ἑλλάδα — ἀφθονὰς μικρολεπτομέρειας ἀπὸ τὴ φιλότιμη ἐργασία κάθε χρόνου, δὲ δείχνουν ὁμοῦς τίς ἀπαραίτητες γενικὰς γραμμὰς ἐκείνου ποῦ ἔγινε κάθε φορά, οὔτε τὸ συσχετίζουσι μέ τὸ πρόγραμμα ὁλόκληρον, ἔτσι ποῦ νὰ φωτισθῇ γενικώτερα τὸ ἔργον· Ἄλλωστε δὲν πρόκειται νὰ κριθῇ αὐτὸ ἐδῶ τώρα. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ θά ἔπρεπε νὰ εἶχαν δοθῇ στή δημοσιότητα λίγα τουλάχιστον στοιχεῖα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα. Θά ἔπρεπε ἴσως ἀκόμη νὰ πεισθῇ ὁ κριτὴς πῶς ἡ κριτικὴ του συμβολή, θά εἶναι καλο-

πρόσδεχτο συμπλήρωμα και ανάγκη τῆς ἐργασίας πού γίνεται, ὄριμης γιά κάθε κρίση. Ἄς εὐχηθοῦμε πῶς δταν γίνουν κῦτά θά βεβαιωθοῦν ὅσα βεβαιώσε μιά φορά συντάχτης τοῦ Λεξικοῦ, πῶς ἡ ἐργασία προχώρησε «μὲ βῆμα σταθερὸν καὶ ταχύ». Ὁ τι καὶ νὰ γίνῃ ὁμῶς δὲ νομίζω σωστὸ καὶ δίκαιο, ὅσα θὰ ἔπρεπε ν' ἀποφασίζονται ἀπὸ τίς ἐσωτερικὲς οὐσιαστικὲς ἀνάγκες ἐργου πού πέρασε πιά ἀπὸ καιρὸ τὰ νεανικά του χρόνια, νὰ ἐξαρτηθοῦν, καθὼς ἔγινε σὲ κάποια τελευταία ἔκθεση παπραγμένων, μὲ ἀδικαιολόγητη μετακίνηση τῆς ἐδῆνης, ἀπὸ ἀποφάσεις τάχα— αὐτὲς ἀκόμη πῶ ἀνεύθυνες— τοῦ κράτους. Μ. Τ.

N. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τ. Α', 1920, 304 σελ., δρ. 10, τόμ. Β', 1921, 375 σελ., δρ. 10.

Ὁ πατέρας πῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, πού τὸ θάνατό του θρηνησαμε τὸν παρασμένο χειμῶνα, εἶχε δημοσιεύσει σὲ διάφορες ἐποχές, σὲ περιοδικὰ συχνὰ δυσκολόβρατα σήμερα, μελέτες λαογραφικὰς ἢ καὶ γλωσσικὰς μὲ γενικώτερο συνήθως ἐνδιαφέρον. Ἀπὸ τίς σκορπισμέναις ἐκείναις καὶ συχνὰ σπάνιαις καὶ δυσκολοδιάβασταις μελέταις, μᾶς δίνουν μεγάλο μέρος οἱ δύο πυκνοτυπωμένοι τόμοι πού δημοσιεύτηκαν τώρα στή σειρά «Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ ἀρχείου» (ἀρ. 1, 2) μὲ πολλὰς συμπληρώσεις σὲ β' τόμο. Καὶ μιά ματιά μόνο στὰ περιεχόμενα δείχνει πόσο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ διατριβὲς αὐτὲς (λ. χ. Δημῶδαις δοξασταὶς περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑλλην. ἔθνους, Ἀγαθάγγελος, Ἱστορία καὶ ἐξήγησις τῶν δεισιδαιμονιῶν, Τὰ ἀγὰ τοῦ Πάσχα, Ὁμοπλατοσκοπία, Τὰ ὀνόματα τῶν δῆμων, Οἱ περὶ ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν μῦθοι, Γαμήλια σύμβολα, Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν κτλ.). Εὐχομαὶ σὲ βιβλίον— γιά τοὺς ἀναγνώστες του— πλατύτατη διάδοσις. Μ. Τ.

P. Kretschmer, Neugriechische Märchen, στή σειρά Die Märchen der Weltliteratur. Ἰένα 1919, 348 σελ.

Ὁ βιεννέζος γλωσσολόγος πού ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία τοῦ χρωστᾷ κοντὰ σὲ ἄλλα μιά πρότυπη καὶ ὠραιότατη μελέτη γιά τὴ σημερινὴ διάλεκτο τῆς Δέσβου, δημοσίευσεν τελευταία σὲ γερμανικὴ μετάφραση μιά σειρά παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δημοσιευμένα ἢ συνήθως ἀνέκδοτα, συναγμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ ἑλληνες παρακινήμενους ἀπὸ κείνον. Ἀφιερῶνει τὴν ἐκδόσὴν τοῦς στοὺς δύο ἀθηναίους φίλους του, τὸ Ν. Πολίτη καὶ τὸ Γ. Κατζίδάκι, καὶ τῆς προτάσσει σύντομη εἰσαγωγή, μὲ μιά βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση, ὅπου κάνει λόγον καὶ γιά μερικά ἀπὸ τὰ τυπικὰ πρόσωπα τῶν νεοελληνικῶν παραμυθιῶν, τὸ δράκοντα, τὸν ἀράπη, τὸ σπανάκι, τὴν πεντάμορφη κ. ἄ. Ἡ ἐκδόσις αὐτὴ τοῦ ξένου σοφοῦ, προωρισμένη γιά τὸ γερμανόγλωσσο κοινόν, θυμίζει μιά ἀκόμη φορά στήν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τὸ χρέος τῆς, νὰ ζητήσῃ περισσότερη καὶ στενώτερη ἐπαφή μὲ τὴν κοινῶν καὶ νὰ τῆς μεταδώσῃ ὅσο μπορεῖ ἀφθονώτερα τὰ φῶτα τῆς. Μ. Τ.

Byzantinische Zeitschrift, τ. 23., ἀρ. 3-4. Διψία 1920, σ. 365-524.

Ὁ πρῶτος διπλὸς ἀριθμὸς τοῦ περιοδικοῦ εἶχε κυκλοφορήσει ἐδῶ κι ἐφτά χρόνια, στὰ 1914, λίγες μέρες πρὶν ξεσπάσῃ ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος· ὁ σημερινὸς ἔρχεται νὰ κλείσῃ τὸν τόμον καὶ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐκδόσιν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ὄργανου τῆς βυζαντινολογίας πού ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Krumpholtz. Παναθρόνουμε μὲ χαρὰ παλιὸ μας γνῶριμον, πού τὰ χρόνια δὲν τοῦ ἔλλαξαν τὴ μορφή. Παρουσιάστηκε ἰσχυρότερος ἀπ' ὅ τι τὸν περιμέναμε, εὐχομαὶ ὁμῶς γρήγορα νὰ ὑπερνικηθοῦν

οἱ οικονομικὲς δυσκολίες πού ἀπειλοῦν τόσα περιοδικὰ σὲ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, καὶ πού γέννησαν ἰδίως στή Γερμανία μιά κρίση τοῦ βιβλίου. Ἡ βιβλιογραφία τοῦ τόμου φτάνει ὡς τὰ 1916. Μ. Τ.

Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, τ. 1. ἀρ. 1-2, 240 σελ., ἀρ. 3-4, σελ. 241-456, 1920.

Μὲ χαρὰ χαιρετῶ τὸ νέο περιοδικὸ πού ἀρχισεν νὰ ἐκδίδῃ σὲ Βερολίνο ὁ γνωστός σὲ ὄλους μας καὶ ἀπὸ χρόνια ξενιτεμένος στή Γερμανία βυζαντινολόγος, Νίκος Βέης. Τὸ καινούριον περιοδικὸν θὰ εἶναι διεθνικὸ ὄργανον τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, γιά τὰ χρόνια 330-1821 περίπου, καὶ θ' ἀγναλιάσῃ στοὺς τόμους πού μᾶς ὑπόσχεται τὴν ἐρευνα τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ μὲ τὴ λογοτεχνία του, γλῶσσα, ἱστορία, λαογραφία, τέχνη, θρησκευτικὴ ζωὴ, γεωγραφία, τοπογραφία, ἐθνολογία, ἐπιγραφικὴ, νομισματολογία καὶ ἄλλαις ἐπιστήμαις. Ἡ μορφή τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ὁμοία μὲ τὸ Βυζαντινὸν περιοδικὸν τοῦ Κρουμπάχερ καὶ γλῶσσα τῶν ἀρθρῶν του τὰ ἑλληνικά, λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, ἀγγλικά, ἰταλικά. Ἑλληνες φιλόμοισοι ἔδωσαν τὴν ὕλην τοῦς συνδρομῆς γιά τὴν πρώτη ἐμφάνισιν τοῦ περιοδικοῦ.

Δὲν ἀνήκει σὲ Δελτία τοῦ Ὁμίλου οὔτε στή στήλη αὐτὴ διεξοδικώτερος λόγος γιά τὸ περιεχόμενον τοῦ περιοδικοῦ, πού τόσο πλούσιον παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς πρῶτους τοῦ ἀριθμοῦς. Ἦθελα ὁμῶς νὰ τὸ ἀναφέρω γιά νὰ κάμω προσεχτικῶς τοὺς ἀναγνώστες τοῦ Δελτίου σὲ νεοσύστατον ὄργανον τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν καὶ νὰ τοῦ εὐχηθῶ προκοπή. Μ. Τ.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Ἡ Φοιτητικὴ συντροφιά

Παράλληλα μὲ τὴν ἄλλη δημοτικιστικὴ κίνησις ἔδρασε κι ἡ Φοιτητικὴ συντροφιά. Συνέχεια τῆς παλιᾶς Φοιτητικῆς συντροφιάς τοῦ 1910 καὶ τοῦ 1911, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὰ πλατύτερον πρόγραμμα, συστήθηκα τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1920 μὲ σκοπὸ τὴν ἀνώτερη πνευματικὴ ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν τῆς, τὴ δημιουργία μιᾶς στενώτερης φιλίας καὶ ἀλληλοβοήθειας μεταξὺ τοῦς καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας. Ἡ δράσις τῆς, πού ἔκαμε νὰ ξυπνήσουν κάπως οἱ κοιμισμένες φοιτητικὲς μάξαις, ἀρχισεν μὲ μιά προκήρυξιν σὲ Πανεπιστήμιον μὲ τὸ ἀκόλουθον περιεχόμενον:

«Ἐνας λαὸς ὑπνῶνεται ἅμα δεῖξῃ πῶς δὲ φοβᾶται τὴν ἀλήθειαν» (Ψυχάρης)

Ἡ «Φοιτητικὴ συντροφιά» πού ἰδρύθηκε ἀπὸ σπουδαστὰς καὶ φοιτητὰς, ἐτοιμὴ νὰ ἐργαστῇ γιά τὴν πνευματικὴν μας ἀνύψωσιν, γιά τὸ ξεσκλάδωμαν ἀπὸ τὸ ζυγὸν τῆς σχολαστικότητος πού μᾶς πνίγει, ἔρχεται τώρα σὲ Σῆς, τὰ ζωντανὰ τὰ νιάτα, γιά νὰ προσκαλέσῃ σιμὰ τῆς, γιά νὰ γυράφῃ τὴν ἰσχυροτάτην βοήθειάν Σῆς. Ἀγαπημένοι ἀδελφοί μας, ὅλοι ἔμεῖς οἱ νέοι πού ἀδριοθὰ γίνουμε οἱ ὀδηγοὶ τοῦ τόπου, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ σύμβουλοι τοῦ λαοῦ, ἔχομε ὑποχρέωσιν νὰ κινήθομε νὰ δουλέψομε γιά τὴν ἀνύψωσιν τῆς χώρας μας, γιά τὴν καταπολέμησιν τῆς ψευτικῆς καὶ τῆς ρουτίνας, γιά τὸ φῶτισμα τοῦ ἀγράμματου λαοῦ. Ὅλοι ἔμεῖς, πού τὴν ψυχὴν μας γεμίζουν οἱ πόθοι κάποιας πνευματικῆς ἀναγέννησις, ἡ δημιουργία κάποιου Νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, πρέπει νὰ νιώσομε, πῶς ὁ σκοπὸς μας θὰ πετύχῃ μονάχα μὲ τὴν ὁμαδικὴν προσπάθειαν καὶ τὴ στενὴν συνεργασίαν. Ἐχομε καθήκον κοντὰ σ' ἄλλα νὰ ὑπερασπισθοῦμε τὴ ζωντανὴν μας γλῶσσαν, τὴ γλῶσσαν

πού γράφτηκε ὁ «Ἕμνος τῆς ἐλευθερίας» ἀπὸ ἓνα Σολωμό. «Ὅλοι ὄσοι κιάθετε μέσο σας τὸν παλμὸ τῆς ζωῆς, ὄσοι δὲ φοβάστε ν' ἀντικρίσετε μ' ὀρθάνοιχτα τὰ μάτια τὸ θεῖο φῶς τῆς ἀλήθειας, ἐλάτε! ἐλάτε! Στὰ νιάτα πάντα ριζοβολοῦν οἱ μεγάλες ἰδέες καὶ τὰ νιάτα γίνονται οἱ ἐνθουσιασμένοι ἀπόστολοι τους». —

Ἡ προκήρυξη αὐτὴ προκάλεσε, καθὼς ἦταν φυσικό, τὴ λύσσα τῶν γλωσσαμυντόρων, πού δὲν τοὺς ἔφτανε μόνο νὰ βρίζουν τοὺς μαλλιαροὺς μὰ καὶ ἐπιδεικτικά ἔκαιγαν τὶς προκηρύξεις. Αὐτὰ ὅμως ὄλα τονώσανε τὸ ἥλικὸ τῶν μαλλιαρῶν καὶ πὺ ἀποφασισμένοι γιὰ τὸ ἰδανικὸ τους ἀπαντοῦσαν μὲ ζητωκραυγὲς γιὰ τὴν ἔθνικὴ μας γλῶσσα, γιὰ τὸν ἔθνικὸ μας ἕμνο κλπ.· κι ἔχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ μαλλιαροί, πού ὡς ἐκείνη τὴν ὥρα κρύβονταν γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο, ἐνώθησαν μ' ἐκείνους πού μοίραζαν τὶς προκηρύξεις, κι ἔτσι κάθε τόσο καινούριους ἔδλεπε κανένας νὰ πετάγονται ἀπὸ τὰ θρανία καὶ νὰ φωνάζουν μ' ὄλη τους τὴ δύναμη: «ζήτω ἡ δημοτικὴ γλῶσσα», «ζήτω ὁ Σολωμός» κτλ. κτλ.

Ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ Συντροφιά βρῆκε λέσχη καὶ σ' αὐτὴν ἰδρύθηκε βιβλιοθήκη καὶ ὠργανώθηκαν διαλέξεις ἀπὸ φοιτητὲς γιὰ φοιτητὲς. Ἔτσι ἐκτός ἀπὸ μιὰ ὀμιλία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Φ. Συντροφιάς καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς γιὰ τὸ μέλλον ἀπὸ τὸν κ. Βλαδιανό, ἔγιναν καὶ οἱ ἀκόλουθε διαλέξεις: Ἀπὸ τὸν κ. Δεληγιάννη γιὰ ἓνα κομμάτι τῆς γαλλικῆς φιλολογίας, ἀπὸ τὸν κ. Ἄγρα γιὰ τὸν J. Morcas, ἀπὸ τὸν κ. Παναγιωτόπουλο γιὰ τὸν Παλαμῶ, στὴν πρώτη σειρά· καὶ σὲ μιὰ δευτέρη σειρά μίλησε ὁ κ. Ἄγρας γιὰ τὸν Κάλβο, κι ἔπειτα γιὰ τὸν Ἰππόλυτο τοῦ Εὐριπίδη, ὁ κ. Περδικάρης γιὰ τὴ θέση τοῦ φοιτητῆ στὴν κοινωνία καὶ ὁ κ. Παναγιωτόπουλος πάλι γιὰ τὸν Ἰππόλυτο στεφανηφόρο. Ἐπειτα, ἀν ἀφήσουμε τὶς συζητήσεις, μικροομιλίες κτλ., πού κάθε Κυριακὴ ταχτικά γίνονταν στὴ λέσχη τῆς, καὶ μερικὲς ἐκδρομὲς τῶν μελῶν, διωργάνωσε ἡ Συντροφιά καὶ μιὰ σειρά ἀπὸ δημόσιες διαλέξεις στὸ θέατρο τοῦ Ἑλληνικοῦ ὠδείου, στίς ὁποῖες μίλησαν μὲ τὴ σειρά ὁ κ. Γρ. Ξυνοπούλου γιὰ τὴ λέξη μαλλιαρός, ὁ κ. Πέτρος Χάρης γιὰ τὸ Δασκαράτο, ὁ κ. Τέλλος Ἄγρας γιὰ τὸν ποιητὴ Καβάφη καὶ ὁ Ἀλέξ. Πάλλης γιὰ τὶς φυλακὲς. Ὑποβλήθηκε ἀκόμη στὴν Ἐθνοσυνέλευση ἀπὸ τὴ Φοιτητικὴ Συντροφιά, τὴν ἐποχὴ τῶν συζητήσεων γιὰ τὴ γλῶσσα, τὸ ἀκόλουθο ὁ πρόμνημα:

Κύριοι πληρεξούσιοι. Ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν, τῶν ὁποίων τὴν μόνην ὠργανωμένην ἐκπροσώπησιν ἀποτελεῖ τὸ σωματεῖον μας, καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ Σᾶς διατυπώσωμεν τὴν θερμὴν παράκλησιν νὰ μὴ θελήσετε, περιπίπτοντες εἰς ἀσυγχώρητον μεσαιωνισμόν, νὰ καθιερώσετε ἐν τῷ συντάγματι περιορισμόν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἔθνικῆς μας γλώσσῃς. Ἡ ἀναγραφὴ τοιαύτης διατάξεως, προωρισμένης ν' ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τῆς ἐξ ἰσοῦ ἀνελευθέρου προκατόχου τῆς, πρόκειται νὰ χρησιμεύσῃ μόνον ὡς μνημεῖον σχολαστικότητος καὶ στενότητος ἀντιλήψεως, ἀναξίας τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκλήθησαν ἵνα, φωτίζοντες διὰ τῶν φώτων αὐτῶν καὶ προνοοῦντες διὰ τῆς συνέσεώς των, δημιουργήσωσιν ἐδραίας τὰς βάσεις τῆς μελλούσης τοῦ ἔθνους εὐδαιμονίας. Ἀλλὰ πού πρόκειται νὰ στηριχθῇ μιὰ τοιαύτη διατάξις ἀφοῦ τελείως εἰς τοὺς ἀντίποδας τῆς λογικῆς εὐρίσκεται; Διότι, κ. Πληρεξούσιοι, δὲν ἀπαιτοῦνται ἰδιαιτέραι γλωσσολογικαὶ γνώσεις διὰ νὰ καταστῇ πασιφανὲς ὅτι, ἐάν μὲν γελοιότητες καὶ ἀερολογίαι ἀποτελοῦσι τῶν δημοτικιστῶν τὴν ἰδεολογίαν, εἶναι αὕτη ἐκ φύσεως καταδικασμένη ν' ἀποτύχῃ, ἀφοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ γελοῖαι φαντασιοπληξίαι τῶν ὀλιγῶν κατ' οὐδένα δύνανται τρόπον εἰς τοὺς πολλοὺς νὰ ἐπιβληθῶσι· ἐάν δὲ πάλιν

ἡ ἔθνικὴ γλῶσσα, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ ἐξάρσεως ἀτομικῆς φαντασίας βαδίξῃ φυσικῶς καὶ ἀκυραγκλίτως τὴν πρέπουσαν τῆς ἐξελίξεως ὁδὸν θὰ ἦτο ἐξ ἰσοῦ σχολαστικόν καὶ μάταιον νὰ θελήσῃ τις τὴν πορείαν τῆς ταύτην ν' ἀνακόψῃ. Δὲν ἀπέχει ἡ ἀνόητος ματαιοπονία τῶν ἐπιχειρούντων νὰ ἐπισπεύσουν ἀπὸ τὴν ματαιοπονίαν τῶν ἐπιχειρούντων νὰ ἀνατρέψουν τὰς συνεπείας τοῦ αἰωνίου καὶ ἀπαραβάτου νόμου τῆς ἐξελίξεως. Θεωροῦμεν καθήκον νὰ σπεύσωμεν νὰ ὑποβάλωμεν καὶ ἡμεῖς, οἱ μέλλοντες ἀντικατασταταί σας, τὴν ἀντιλήψιν μας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ὅχι διότι τρέφομεν ἔστω καὶ τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἀπόφασίς Σας τὸ προφανῶς ὀρθὸν θὰ κυρώσῃ, ἀλλὰ διότι θέλομεν νὰ καταστήσωμεν φανερόν ὅτι ὁ σχολαστικισμὸς καὶ ἡ ἀναδρομικότης, εἰς τῶν ὁποίων τὸ στρατόπεδον πολλοὶ ὑπάρχουσι προσκεκολλημένοι, δὲν δύνανται οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ διεκδικήσωσι τὴν νίκην, ἀφοῦ ὑπὸ πολλῶν ἐξακολουθητικῶς πολεμοῦνται καὶ μάλιστα ὑπ' ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ὄχι μόνον ἀποβλέπει ἀλλὰ καὶ ἀνήκει. Μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ. Ἡ Δ. Ἐπιτροπὴ. —

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐξετάσεων τοῦ Πανεπιστημίου ἔχουν διακοπὴ σχεδὸν οἱ δουλειᾶς τῆς Συντροφιάς γιὰ νὰ ξαναρχίσουν μὲ τὴν ἴδια πάλι ζέσθ' τὸ χειμῶνα, πού θὰ μαζευτοῦνε τὰ μέλη τῆς ἀπὸ τὶς πατρίδες τους. Μὲ ὄλ' αὐτὰ ἡ Φοιτητικὴ συντροφιά ὑπηρετήσῃ πολὺ καλὰ τὸ σκοπὸ τῆς καὶ ἔδωκε κάθε ἐλπίδα νὰ περιμῆνη κανεὶς κι ἄλλα πολλὰ ἀπ' αὐτὴν στὸ μέλλον. Β.

Γιὰ τὸ ἀρχεῖο

Στίς 5 Νοεμβρίου 1920 παρουσιάστηκαν στὸ νέο ὑπουργὸ τῆς παιδείας κ. Θ. Ζατμη οἱ κ. κ. Δ. Γληνός, Ἀλ. Δελμοῦζος καὶ Μαν. Τριανταφυλλίδης καὶ τοῦ ὑποβάλλαν ὁ καθένας χωριστὰ τὴν ἀκόλουθην παραίτησιν (ὁ κ. Γληνός εἶχε πρὶν παραιτηθῆ ἀπὸ γενικὸς γραμματέας· ἡ παραίτησή του αὐτὴ ἀναφέρεται στὴ μόνιμη θέση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου. Οἱ κ. κ. Δελμοῦζος καὶ Τριανταφυλλίδης παραιτήθησαν ἀπὸ τὴ θέση ἀνώτερου ἐπόπτη τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἰσοτιμῆ μὲ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ συμβούλου):

Πρὸς τὸ Σεβαστὸν ὑπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Κύριε Ὑπουργέ,

Ἐπειδὴ ἡ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας διηγεσία μου συνδέεται ἀναποσπαστως μὲ ὠρισμένον πρόγραμμα γλωσσικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τριῶν καὶ πλέον ἐτῶν ἐφημερίζετο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῶν φιλελευθέρων, καὶ ἐπειδὴ δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ἐάν ἡ Σεβαστὴ Κυβέρνησις πρόκειται νὰ συνεχίσῃ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἐπιθυμῶ νὰ διαυκαλύνω Ὑμᾶς εἰς τὴν λήψιν σχετικῆς ἀποφάσεως, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλλω τὴν ἀπὸ τῆς θέσεώς μου παραίτησίν μου.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 5 Νοεμβρίου 1920

Ὑπογρ.

Τὸ Βασιλικὸ Διάταγμα πού δέχτηκε τὶς παραίτησεις ὑπογράφηκε στίς 7 Νοεμβρίου. Στίς 8 Νοεμβρίου ἡ ἐφημερίδα «Πολιτεία» δημοσίευσεν κύριον ἄρθρον μὲ τὸν τίτλον «Νὰ μὴ χαθῇ ὅ τι ἐκερδήθη», καὶ ὑποστήριξε πὺς ἂν ἔγινε κάτι καλὸ στὰ τρία χρόνια πού κυβέρνησε ὁ Βενιζέλος — καὶ τέτοιο καλὸ θεωρεῖ τὴ γλωσσικὴ μεταρρυθμίσις — δὲν πρέπει νὰ καταστραφῇ αὐτὸ τώρα. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ ἄρθρον αὐτὸ οἱ κ. κ. Δελμοῦζος, Τριανταφυλλίδης καὶ Γληνός ἔστειλαν στὸ διευθυντὴ τῆς «Πολιτείας» κ. Νικολοῦδην τὸ ἀκόλουθον γράμμα:

«Αξιότιμοι κ. Νικολοῦδη. Θεωροῦμε χρέος μας νὰ σὰς εὐχαριστήσωμε θερμὰ γιὰ τὸ χτεςινὸ σας ἄρθρο, ὅχι γιὰτὶ θεωροῦμε τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμιση ἔργο δικό μας, παρά γιὰτὶ, σὰν ἐργάτες τῆς, τὴν ποιοῦμε κι ἔχομε ἀπόλυτη πίστη στὴν ἐθνικὴ τῆς ἀποστολῆ. Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ σὰς δηλώνομε πὼς κι ἔξω ἀπὸ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν εἴμαστε πρόθυμοι νὰ βοηθήσωμε μόλη μας τὴν δύναμη τὴν Κυβέρνηση, ποῦ θὰ ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ νὰ τὸ συμπληρώσῃ».

Ἐπιθεώρηση

Ἐπιθεώρηση

Ὡς μητέρες, ὡς γυναῖκες καὶ ὡς Ἕλληνίδες, αἰσθανόμεθα βαθειὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὸ κράτος νὰ ἐπιστήσῃ δὴν του τὴν προσοχὴν εἰς τὸ ζήτημα τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζομεν ὅλας μας τὰς ἐλπίδας διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς νέας γενεᾶς, σύμφωνα μὲ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας καὶ τὰς συγχρόνους συνθήκας τῆς ζωῆς. Ὡς μητέρες εἴχομεν αἰσθανθῆ μεγίστην χαρὰν καὶ ἀνακούφισιν δταν κατόπιν μακροχρονίων προσπαθειῶν ἐκ μέρους βλων ὅσοι εἶχαν ἀντιληφθῆ τὴν ἀνάγκην διαρρυθμίσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, κατωρθῶθη ἐπὶ τέλος νὰ τῆς δοθῆ μία νέα καὶ πρακτικωτέρα κατεύθυνσις, ἡ ὁποία τὴν καθίστα αὐτοτελῆ. Τὸ κράτος ἐξεσφάλισε πλέον καὶ διὰ τὸ παιδί τῆς ἐργατικῆς καὶ τῆς χωρικῆς, ποῦ δὲν θὰ ἀφῆνε ἢ βιοπάλη νὰ συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς του πέραν τοῦ ἑξατάξιου δημοτικοῦ σχολείου, ὅλα τὰ πνευματικὰ ἐφόδια τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν ζωὴν του. Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μητρικῆς γλώσσης εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον κατωρθῶντο νὰ ἐξοικονομηθῆ πολὺτιμος χρόνος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον διὰ τὴν οὐσιαστικὴν μόρφωσιν τοῦ μαθητοῦ. Ὁ δεσμός μεταξὺ σχολείου καὶ οἰκογενείας καθίστατο συγχρόνως στενωτέρως, τὸ παιδί τοῦ χωρικοῦ δὲν θὰ ἐλησμονοῦσε μέσα εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ σπιτιοῦ του τὰς γνώσεις ποῦ θ' ἀποκτοῦσε εἰς τὸ σχολεῖον, οὔτε θὰ ἐδιδάσκετο νὰ περιφρονῆ μαζὺ μὲ τὴν μητρικὴν του γλώσσαν καὶ τοὺς ἀπλοϊκοὺς γονεῖς του. Μία ἄλλη ἀποφῆς τοῦ ζητήματος τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως εἶναι καὶ ἐκείνη, ἡ ὁποία μὰς ἀνδιαφέρει ἐπίσης ζωτικὰ ὡς γυναῖκες ἀγωνιζόμενας ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀνυψώσεως τῆς Ἕλληνίδος καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξισώσεως μὲ τὸν ἄνδρα. Ἡ μεταρρύθμισις τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, τελειοποιουμένη καὶ συμπληρουμένη θὰ ἐξεσφάλισεν τὴν ἐξάπλωσιν τῆς μορφώσεως εἰς τὰς ἐργατικὰς ἰδίως τάξεις, καὶ πολὺ γρηγορὰ ἢ Ἕλληνας θὰ καθίστατο ἱκανὴ νὰ διεκδικήσῃ τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ τῆς δικαιώματα καὶ νὰ τὰ ἐξασκῆσῃ εὐσυνειδήτως καὶ ἐπιφελῶς. Ὡς Ἕλληνίδες ἔπειτα, ἀξιοῦσαι νὰ ἴδωμεν τὴν πατρίδα μας κατέχουσαν ἴσην, ἂν ὅχι πρωτεύουσαν, θέσιν, μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν λαῶν καὶ γνωρίζουσαι πόσῃν σημασίαν δίδουν οἱ γειτονικοὶ μας λαοὶ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, καὶ πρὸ παντός εἰς τὴν δημοτικὴν, πιστεύομεν, ὅτι ἡ γενομένη μεταρρύθμισις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς θέσεως αὐτῆς. Καὶ πέραν ὅμως πάσης ἐθνικῆς ἀντιζηλίας καὶ παντός τοπικοῦ ἐγωισμοῦ, διαβλέπομεν εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν ἀμιλλαν μίαν ἀσφαλῆ ἐγγύτησιν προόδου πρὸς ἀνώτερα ἰδανικά, ἀνθρωπιστικά. Ἡ παιδικὴ ψυχὴ, λυτρωμένη πλέον ἀπὸ τὰ ἀποπνικτικὰ δεσμὰ μιᾶς σχολαστικῆς καὶ ξηρᾶς διδασκαλίας, ἐπικοινωνοῦσα εὐκολὰ καὶ ἄμεσα μὲ τὸν φυσικὸν κόσμον, θ' ἀπλώνε τὰ φτερά τῆς δυνατὰ ἀπὸ υγιειαν καὶ χαρὰν πρὸς κόσμους ὑψηλοτέρους. Ὡσαν ὕψαιαν ὀπτασίαν εἶδαμεν καθαρά, εἰς ἕνα μέλλον πολὺ προσεχές, μίαν νέαν Ἑλλάδα, ζωντανὴν καὶ ἀκμαίαν, παλλομένην ἀπὸ ἰδανικά, γεμάτην ἀπὸ τὸν πόθον τῆς γνώσεως καὶ ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς τέχνης. Καὶ τῶρα, ἀντιλαμβανόμενα ὅτι τὸ δνειρον αὐτὸ, τὸ ὁποῖον μόλις εἶχεν ἀρχίσαι νὰ μεταβάλλεται εἰς πραγματικότητα, κινδυνεύει νὰ σβύσῃ, ἂν ἐπηρεασθῆ ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἀπὸ πολιτικὰς μεταβολὰς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀσχετοὶ πρὸς τὴν παιδείαν, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὴν Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ὅπως ἔχι μόνον προλάβῃ πᾶσαν ἐνδεχομένην τάσιν πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ ἰσχυρόντος ἤδη προγράμματος τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, ὅπως ἐνδεχομένην προερ-

χομένην, ἀλλὰ καὶ φροντίσῃ, ὅπως συμπληρωθῆ καὶ τελειοποιηθῆ τὸ ἔργον τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως σύμφωνα μὲ τὴν χαραχθεῖσαν ἤδη κατεύθυνσιν. — Ἀθήναι, 11 Ἰανουαρίου 1921. — Ἡ ἀντιπρόεδρος Ἄννα Σ. Θεοδοροπούλου. Ἡ Γ. Γραμματεὺς Μαρία Δεσούτση.

Ἐπιθεώρηση

«Αἱ ληφθεῖσαι ἀποφάσεις τῆς συγκληθείσης ἐκτάκτως τὴν 25ην Ματοῦ Γεν. Συνελεύσεως τῆς «Κεντρικῆς Ἐνώσεως τῶν Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων» ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπὸ μεταρρύθμισιν ἄρθρα τοῦ Συντάγματος περὶ γλώσσης ἔχουσιν ὡς διατυποῦται ἐν τῇ ἀκολουθῆσῃ ψηφίσματι: Ψήφισμα. Ἡ ὀλομέλεια τῶν διοικητικῶν συμβουλίων τῶν Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων τῆς περιφερείας τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, συνεληθῶσα σήμερον τὴν 25ην Ματοῦ ε. ἔτους 1921 ἡμέραν Τρίτην καὶ ὥραν 8ην μ. μ. ἐν τῇ αἴθουσῃ τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, συνεπέα προσκλήσεως τῆς «Κεντρικῆς Ἐνώσεως τῶν Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων» εἰς ἐκτακτον γενικὴν συνέλευσιν, πρὸς σύσκεψιν καὶ λήψιν ἀποφάσεων, ἐν σχέσει πρὸς τὴν μελετωμένην μεταρρύθμισιν τῶν περὶ γλώσσης ἄρθρων τοῦ Συντάγματος. Λαθοῦσα ὑπ' ὄψει: Τὰς ὀλεθρίας συνεπειὰς τοῦ ἐκχυδαῖσμοῦ τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, ἀπειλουμένης νὰ διασπασθῆ. Ὅτι ἡ γενομένη εἰσαγωγὴ ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς κατωτάτης ἐκπαίδευσως τοῦ χυδαίου γλωσσικοῦ κατασκευάσματος εἶναι καταστρεπτικὴ εἰς τοὺς Ἑλληνοπαιδας, ὡς καθισταμένους ἀγραμμάτους καὶ ἀποκλεισμένους τῆς περαιτέρω ἐλληνικῆς μορφώσεως. Ὅτι διὰ τοῦ ἐκχυδαῖσμοῦ τούτου τῆς γλώσσης καθίστανται ἀνίκανοι εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν γλώσσης, πρὸς μείωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν αἰσθήματος, ἀρρηκτικῶς συνδεδεμένου μετὰ τοῦ πατριωτικοῦ τοιοῦτου. Ψηφίζει ὁμοφώνως:

α) Ν' ἀνακοινωθῆ ὑπὸ τῆς Διευθυνούσης Ἐπιτροπῆς τῆς «Κεντρικῆς Ἐνώσεως τῶν Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων» ἐκ μέρους τῆς ὀλομελείας τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν Λαϊκῶν Πολιτικῶν Συλλόγων πρὸς τε τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν ὅτι, ἐπιθυμία καὶ παράκλησις τοῦ Λαοῦ εἶναι: 1) Ὅπως ἐπίσημος γλώσσα τοῦ Κράτους εἶναι ἡ κατὰ τὸν γλωσσικὸν τύπον τοῦ Συντάγματος τσαϊντῆ, ἀπαγορευομένης ἀπολύτως πάσης πρὸς παραφθορὰν αὐτῆς ἀποπειράς, καθ' ἕνα διατάξεις θέλει ὀρίσει Νόμος ψηφιστέος ὑπὸ τῆς πρώτης συγκληθισμένης τακτικῆς Βουλῆς καὶ 2) Ὅπως ἐν τοῖς Σχολείοις διδάσκηται αὐστηρικτικῶς μόνη ἢ ἐπίσημος γλώσσα τοῦ Κράτους ἐν ἣ καὶ θὰ συγγράφονται τὰ διδακτικὰ βιβλία, δυνάμενα νὰ περιέχωσι μόνον καὶ δημῶδη ἄσματα. β) Νὰ τονισθῆ ὅτι μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας, ἣτις εἶχεν ὡς ἐν τῶν συμβόλων αὐτῆς τὸν μαλλιαρισμόν, σκοπὸν δὲ τὴν ὑπονόμευσιν πάσης Ἑλληνικῆς ἠθικῆς ἀρχῆς καὶ παντός ἱεροῦ καὶ δόξου τοῦ ἔθνους, ὁ Λαός, ἀντλῶν μαθήματα ἐκ τῶν παθημάτων του τῆς τελευταίας τετραετίας, ἔχει ἀπόφασιν ἀμετάκλητον νὰ φρουρήσῃ ἐφεξῆς ἀγρύπτως οὐ μόνον τὰς ἐλευθερίας του, ἀλλὰ καὶ τὴν γλώσσαν καὶ τὴν θρησκείαν του καὶ ὅλα τὰ ἱερὰ τῆς Φυλῆς θέσμια, πατάσων ἀμελιτικῶς καὶ παραδειγματικῶς πάντα ολονδήποτε ἀνίερων ὑπονομευτῆν αὐτῶν. γ) Νὰ τονισθῆ προσέτι, ὅτι ὁ Λαός θεωρῶν καὶ δικαίως, ὅτι πᾶς ὅστις ἀποπειράται νὰ θίξῃ τὴν γλώσσαν τῶν πατέρων του δὲν δύναται νὰ θεωρητῆ ὅτι νὰ λέγηται οὔτε νὰ εἶναι Ἕλληνας ἰσόρροπος καὶ Ἕλληνας ἄγνος καὶ ἠθικὸς ἀποδοκιμάζει καὶ ἀποκηρύττει ἀπὸ τοῦδε πάντα πληρεξούσιον ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει, ὅστις ἤθελεν ἀποδειχθῆ ἐπιδιώκων τὴν ἀλλοίωσιν καὶ παραφθορὰν αὐτῆς. δ) Νὰ δηλωθῆ ἀκόμη, ὅτι ἐφ' ὅσον τὰ ἐν § α' τοῦ παρόντος διατυπούμενα δύνανται νὰ περιφρουρήσωσι τὴν γλώσσαν κατὰ πάσης μελλοντικῆς πρὸς ἀλλοίωσιν τῆς ἀποπειράς, εὐχὴ καὶ παράκλησις τοῦ Λαοῦ εἶναι νὰ περιληφθῶσι ταῦτα ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ Συντάγματι ἄνευ μακρῶν συζητήσεων ἐπὶ τοῦ ζητήματος, τερματιζομένου ὡς τάχιστα, λόγῳ τῶν ἐπικειμένων καὶ τῶν ἀναμενομένων ὑπὸ τοῦ Λαοῦ μεγάλων καὶ υπερφροσύνων, θεία ἐπινεύσει ἐθνικῶν γεγονότων. ε) Νὰ ἐπιδοθῆ τὸ παρὸν πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς ἐπὶ τῆς καταρτίσεως τοῦ σχεδίου Συντάγματος Ἐπιτροπῆς. — Ἐν Ἀθήναις τῇ 25ῃ Ματοῦ 1921. Διὰ τὴν Διευθύνουσαν Ἐπιτροπὴν Φωτ. Ν. Φωτιάδης. Ὁ Γεν. Γραμματεὺς Ἰω. Τζιζῆς».

Μία ἄδοξη συνεδρία στήν Ἐθνοσυνέλευση.— Πῶς καταργήθηκε ὁ νομος γιά τή δημοτική γλῶσσα.

Ἀντιγράφουμε τήν «Ἀθηναϊκή» (9 Ἰουλίου 1921): «Ἐπαναλαμβανομένης τῆς συνεδριάσεως τήν 12ην καί 25', ἀρχεται ἡ συζήτηση ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου «περὶ εἰσαγωγῆς ὡς ἀναγνωστικῶν βιβλίων εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα τῶν καταλληλοτέρων ἐκ τῶν πρὸ τοῦ 1917 ἐγκυκλιζόμενων». Ὁ κ. Βαρβούτης ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀναβληθῇ τὸ νομοσχέδιον μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ συντακτικοῦ ἔργου τῆς Συνελεύσεως, ὅτε θὰ συζητηθῇ γενικῶς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Ζηταί νὰ διατηρηθῶσι τοῦλάχιστον τὰ καταργούμενα διδασκτικὰ βιβλία διὰ τὰς νέας χώρας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ξενόφωνοι πληθυσμοὶ δὲν δύνανται νὰ προσοικειωθῶσιν εὐκόλως εἰς τὴν καθαρεύουσαν. (Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁμιλίας τοῦ κ. Βαρβούτη ἐγείρεται μέγας θόρυβος καὶ διαμαρτυραὶ ἐκ μέρους πολλῶν πληρεξουσίων).

Ὁ κ. Ζατμης (ὕπουργός) λέγει ὅτι γνωρίζει ἄριστα τὴν δημοτικὴν, διότι ἐπὶ 41 ἔτη διετέλεσεν ἰατρός νοσοκομείου λαϊκοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνοσηλεύετο ἀποκλειστικῶς τὸ προλεταριάτον. Ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ, ἡ γνησία δημοτικὴ, εἶναι γλῶσσα πτωχῆ. Δὲν δύναμεθα νὰ συρῶμεθα οἱ ἀνεπτυγμένοι πρὸς τὰ κάτω. Οὐτε καὶ θέλει τὸ Ὑπουργεῖον νὰ καθιερώσῃ τὴν ἡμεσον διδασκαλίαν τῆς καθαρεύουσας ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ, ἀλλ' ἀποβλέπομεν εἰς ἐξελικτικὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης. Διότι ἐπὶ πλεόν ἐπιδαρύνομεν περισσότερο τοὺς μαθητὰς, χρησιμοποιοῦντες δύο γραμματικάς, τὴν βασιζομένην ἐπὶ τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ τὴν βασιζομένην ἐπὶ τῆς δημοτικῆς—ἀν' καὶ ἡ γλῶσσα τῶν καταργουμένων διδασκτικῶν βιβλίων εἶναι παραχάραξις τῆς δημοτικῆς, ἔχομεν λόγου χάριν: ἡ φύσις τῆς φύσεως καὶ ἡ φύσις τῆς φύσεως καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ἐξ ἀρχῆς τῆς ὑπουργίας μου ἔλαβον χιλιάδας τηλεγραφημάτων καὶ ἀναφορῶν παρὰ γονέων καὶ κηδεμόνων ἐναντίον τῶν ὑποδίκων διδασκτικῶν βιβλίων. Κατήρτισα ἐπιτροπὴν ἀπὸ τοὺς ἐπισημοτέρους καὶ καλλιτέρους παιδαγωγούς. Ἡ ἐκθεσίς τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐτυπώθη εἰς βιβλίον καὶ διανεμήθη κατὰ χιλιάδας. Καμίαν σοβαρὰν ἀναίρεσιν αὐτῆς δὲν εἶδον, παρὰ μόνον ἀναρμόστους ἐκφράσεις κατὰ τῶν παλαιότερων διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν. Νομίζω ὅτι ἔπραξα μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπεβάλλετο νὰ πράξω ἐπὶ τοῦ ζητήματος.—Φ. Δραγούμης. Ἡμῶν καὶ ἐγὼ τῆς γνώμης νὰ ἀναβληθῇ τὸ νομοσχέδιον καὶ συμφωνῶ ἐπὶ τῷ ζητήματι τῆς γλώσσης μετὰ τοῦ προλαλήσαντος συναδέλφου κ. Βαρβούτη. Ἐλπίζω ὅτι κάποτε, ἴαν προσεχῶς, θὰ ἐπικρατήσῃ ἡ δημοτικὴ (φωναί: ποτέ, ποτέ). Τὸ νομοσχέδιον ψηφίζεται».

Περισσότερα μαθαίνομε ἀπὸ τὴν «Ἔστια» (9 Ἰουλ.). Ἐνῶ μιλοῦσε ἀκόμη ὁ κ. Βαρβούτης πολλοὶ πληρεξούσιοι «ἐξάνιστανται κατὰ τοῦ ρήτορος, τὸν ἀποκαλοῦν μωρὸν καὶ τὸν ἀπειλοῦν παντοιοτρόπως. Εἰς δὲ τῶν συναδέλφων τοῦ ὁρμῆ νὰ τὸν καταβιάσῃ τοῦ βήματος.—Μαλλιαρέ! φωνάζουν πολλοί. Αὐτὰ μόνον βενιζελικοί μποροῦν νὰ τὰ λέγουν, Ὁ κ. Βαρβούτης, πρὸ τοῦ πανδαιμονίου, ἀναγκάζεται νὰ κατέλθῃ τοῦ βήματος. Ἀλλ' οἱ ψυχραιμότεροι τὸν ὑποστηρίζουν διαμαρτυρούμενοι διὰ τὴν παρακώλυσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου.—Τί ὑστερισμοὶ εἶναι αὐτοὶ! φωνάζει ὁ κ. Μποῦσιος. Συνεχίζει ἐκ νέου ὁ κ. Βαρβούτης, ἀλλ' αἱ φωνασκίαι ἐπαναλαμβάνονται. Ὁ ἰατροχειρουργὸς κ. Ζατμης, ἀπαντῶν εἰς τὸν κ. πληρεξούσιον Κοζάνης, ὁμιλεῖ ἐν ἀρχῇ περὶ κληρονομιότητος ἀπὸ καθαρὰς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως καὶ κατόπιν προσθέτει ὅτι αὐτὸς γνωρίζει ἄριστα τὴν δημοτικὴν, διότι ἐπὶ 41 ἔτη διετέλεσεν ἰατρός νοσοκομείου λαϊκοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἐνοσηλεύετο τὸ προλεταριάτον. Ἀλλὰ ἡ δημοτικὴ, ἡ γνησία δημοτικὴ, εἶναι γλῶσσα πτωχῆ. «Δὲν δύναμεθα νὰ συρῶμεθα πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὴν βαρβαρότητα!» Εἰς πληρεξούσιος ἐρωτᾷ τὸν κ. Ζατμην, ἀν, ὡς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ἡ δημοτικὴ ἀποτελεῖ βαρβαρότητα. Ὁ κ. Ζατμης ἀποφύγει ν' ἀπαντήσῃ καὶ συνεχίζει...: «Συναζήτησα, λέγει περαιτέρω, μὲ κάποιον ἐκ τῶν ἐξαχόντων δημοτικιστῶν καὶ τὸν ἠρώτησα, πῶς θὰ εἶπῃ εἰς τὴν δημοτικὴν τὰς λέξεις «ἐλαρένης» καὶ «ἀγνοια», τὸν ἠρώτησα ἐπὶ πλεόν «ποῦθε τὸ παίρνετε τοῦτο καὶ ἐκεῖνο...» Εἰς τὸ ἀκουσμά τοῦ ὑπουργικοῦ «ποῦθε» κάποιος πληρεξούσιος, διακόπτων, ἐρωτᾷ εἰς ποῖαν ἀραγε διάλεκτον ἀγορεύει τῶρα ὁ κ. ὑπουργὸς τῆς Παιδείας. Ἐν τέλει ὁ κ. Ζατμης λέγει ὅτι ἔκαμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὅτι ἐπεβάλλετο».

ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΕΝΙΕΣ

Ἐ Τώρα πού ξαναπαίνοι ἡ καθαρεύουσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο μὲ δλες τίς τιμές, συσταίνομε στοὺς παιδαγωγούς τοῦ ὑπουργείου κάτι παλιά ξεχασμένα τραγουδάκια γιά μικρὰ παιδιά, πού τὰ τραγουδοῦσαν ἄλλοτε, ὅταν τὰ καλοῦσαν νὰ μποῦν «μὲ τὸν κώδωνα» στήν τάξη:

Ὁ κώδων μας ἐκτύπησεν, ἡμεῖς δὲ ἐπιστρέφομεν
εὐθὺς εἰς τὴν σχολήν· διότι τὰ μαθήματα
καὶ τὰ χειροτεχνήματα μανθάνομεν σ' αὐτήν.

Ὅποτεν μὲ ἄλλους ὑπάγεις νὰ παίξῃς,
μὴ κάμῃς ζημίαν, καλὰ νὰ προσέξῃς,
καὶ ἂν φερθῇ κάνας ἄλλος ἄχρηως
ἔχ' ἔννοιαν σὺ νὰ μὴ κάμῃς ὁμοίως.

(Βλ. Ἐγχειρίδιον εἰς χρῆσιν τῶν νηπιακῶν σχολείων. Σμύρνη 1841).

Ἐ Ἀξιότιμος Κυρία σὰς προσκυνῶ. Λόγον τῆς σπουδαιοτάτης μου ἀνάγκης λαμβάνω τὴν τιμὴν καὶ τὴν τόλμην νὰ σὰς παρακαλέσω θερμότατα νὰ εἰπῆτε εἰς τὸν σύζυγόν σας κ. γενικὸν ἀρχίατρον—δοτις τυγχάνει νὰ εἶναι πρόεδρος ἀνωτάτης Στρατιωτικῆς ὕγειονομικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἐπειδὴ ἔτυχα ἐνδίκως βοηθητικὸς καὶ ἐσθαιόμενος τὸ δικαίον μου, λόγο τῆς παθῆσεώς μου, καὶ δυνάμει τοῦ ἀρθροῦ 6 τὸ ἀπὸ 28 Ἰουνίου νόμου περὶ σωματικῆς ἀνικανότητος τὸν στρατιώτημον, παρουσιασθεῖς εἰς τὸν κύριον στρατηγὸν Ἄρνον ἐξετασθεῖς δὲ ἀπὸ τὸν διερμηνέα του συνάμα καὶ ἱπποσιανοῦ του, ἐκθέσας τοὺς λόγους μου ἐδιέταξε καὶ τοῦ ἔφεραν ἕναν κανονισμόν ἀπαλλαγῶν δοτις εἶχε προβλέψει τὸ νόσμά μου αὐτὸ καὶ ὅτι ἔχω πλήρως τὰ δικαιώματα νὰ ἐγκριθῶ βοηθητικὸς καὶ διαταχθεῖς παρ' αὐτοῦ νὰ ὑποβάλλω αἰτήσιν εἰς τὸ αὐτὸ ὑπουργεῖον, λοιπὸν κατὰ διαταγὴν τοῦ ὑποβαλλὰ τὴν αἰτήσιν, καὶ ἡ αἰτήσιν μου ἐπήγε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἀπαλλαγῶν διὰ νὰ σηκώσῃ ἀντίγραφο τῆς γνωματεύσεως καὶ δυνάμει τῆς γνωματεύσεως τῶν ἀπαλλαγῶν καὶ τῆς αἰτήσεώς μου καὶ τῆς διαταγῆς τοῦ ὑπουργείου θὰ παραπεμφθῶ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν, διὰ τοῦτο λοιπὸν ζητῶ τὴν προστασίαν σας καὶ σὰς παρακαλῶ θερμότατα νὰ μὴ μὲ παρεξηγήσετε, διότι μὲ παρακινῶν λόγοι σοβαροί, ἡ κατάστασις τῆς οἰκογενείας μου εἶναι ἀπερίγραπτος, καὶ γνωρίζω ὅτι δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐκπληρώσω τὴν ὑπαχρέωσιν καὶ τὴν καλωσύνην, μόνον θὰ σὰς εὐγνωμονῶ ἕως ὅτου ὑπάρχω εἰς τὴν ζωὴν. Σὰς καθιστῶ γνωστὸν ὅτι αὐτὸ τὸ μικρὸν δῶρον πού σὰς ἔφερε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ * τὰ λεγόμενα ὀρτύκια ἦτον δικὰ μου καὶ ἐπειδὴ εἶναι δικός μου ἄνθρωπος τοῦ τὰ ἔδωσα νὰ σὰς τὰ φέρει ὡς δῶρον. Περισσότερον εἶναι περιττὸν νὰ σὰς γράψω, ὅτι θέλω νὰ μὴ εἰπῆτε ἢ διὰ ἐγγράφου ἢ προφορικῶς τὸ στέλνετε μὲ τὸν κόμιστὴν τῆς παρουσίας μου, ἂν θέλῃ νὰ παρουσιασθῶ ἐνώπιον τοῦ κ. Γενικοῦ. Ὁ πάντοτε εὐγνωμονῶν σας κτλ.

Ἐ Ἀπὸ ἐγγράφου τοῦ ὑπουργείου τῆς συγκοινωνίας.—Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὑμῖν. Συμφώνως τοῦ ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 37218 ληφθέντος ἐγκυκλιζόμενου δρομολογίου περὶ τοῦ ἀγροτικοῦ διανομῆς ὅπως ὁ ἐν λόγῳ διανομῆς ἐξακολουθῶν συμφώνως τοῦ γράφειν σας. Αἱ ἀποστάσεις τῶν διαφόρων χωρίων ὀνομαστικῶς ἔχει ὡς ἑξῆς. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἀποστάσεις ἐκάστης ἐβδομάδος. Παρὶ τοῦ ῥηθέντος δρομολογίου αὐτὴ εἶναι ἡ θετικὴ πληροφορία.

Τὸ ἐν λόγῳ δρομολόγιον ὅν ἐξακολουθοῦσιν μέχρι τοῦδε ἦτον κανονισμένον παρὰ τοῦ Γραφείου τῆς ἐπιθεωρήσεως κατὰ διάφορον τάξιν οὐδόπως δύναται ὀδεύσειν ὁ διανομῆς, τὸ καταλληλότερον καὶ συντομότερον τοῦτο ὑπάρχει καὶ μάλιστα δὲ μὲ ἰσχυρὸν κόπον. Περὶ δὲ τῶν ἐν λόγῳ διαφόρων χωρίων... ἐπὶ συντομότερω λόγῳ πρέπει νὰ ὑπάγονται εἰς δικαιολοσίαν Μετσόβου. Αἱ ἀποστάσεις αὐτῶν μέχρι Μετσόβου ἀπέχουσι ὥρας 4: ἐνῶ τὰ ἐν λόγῳ χωρία ταῦτα ὑπάρχουν πέραν τοῦ Ἀράχθου ποταμοῦ κυρίως δὲ ἐπὶ τοῦ χειμῶνος τῶν γινομένων πλημυρίων ὑπάρχει μεγίστη δυσκολία.

Ἐ Ὁ κ. Α., πρόεδρος τῆς Κοινότητος Ρ., τετραπέρατος κατὰ τ' ἄλλα Γορτύνιος, ἔχει μόνον τὴ μανίαν νὰ μιλή «ἐλληνικά», ἀμα συνομιλεῖ μὲ κανένα μέγαν,

τό δάσκαλο νά εμπούμε τοῦ χωριοῦ, τόν ἀστυνόμο, τόν ἐπιθεωρητή, τόν εἰρηνοδίκη, ἔτσι τόν ἀκούς νά λήθῃ: «Κύριε ἀστυνόμῃ, ἔχω τήν ἀνάθεμα νά σᾶς ξενοδοχήσω», δηλ. ἔχω τή διάθεση νά σᾶς φιλοξενήσω. — «Πότε ἤρθες κ. Λ;» «Μή μου ἄπτου» δηλ. πρό ὀλίγου. — «Ἐγνώρισες τό νέο εἰρηνοδίκη;» «Ὁχι. Δέν συνευρέθην ἀκόμη» δηλ. δέν συναντήθηκα. — «Πότε ἤρθες κύρ Θ.» «Μόλις συνήλθα» — «Ἐλα νά φᾶμε». «Ἐὐχαριστῶ, δάσκαλέ μου, εἶμαι κόρος» δηλ. παραφουσκωμένος. — Ὁ λόγος γιά τόν πρόεδρο τῆς κοινότητος Τροπαίων. «Ἄ! αὐτός ὁ πρόεδρος εἶναι πολὺ μητρομανῆς (=δοξομανῆς). — Δάσκαλε, νά ἐρθῆς νά φᾶμε. Ἐχω καί «ἐκδόρια» (=ἐπιδόρπια) — «Τό κρασί μου, κ. ἐπιθεωρητά, εἶναι ἄλλος ἀλέκτωρ, πιθανῶς καί ὁ δάσκαλος» (=τό κρασί μου εἶναι ἐκλεκτό, μπορεῖ νά τό βεβαιώσῃ κι ὁ δάσκαλος) — Στό γραμματικό τῆς κοινότητος πού παράλειψε σ' ἓνα πιστοποιητικό νά γράψῃ κάτι: «Γράψε τό στό πραιτώριον» (δηλ. στό περιθώριο) — «Μιστερχόμενος (=διερχόμενος) ἐκ Λαγκαδίου συνευρέθην μέ τόν ἐπόπτην καί μου ἔδωκε κάτι χαρτιά». — Δάσκαλέ μου, εἶσαι ἀτίθος» δηλ. φιλότιμος. Π. Κ.

Ἐ ἓνας μακαρίτης τώρα δικαστικός κλητῆρας θρεμμένος μέ τούς παλιούς δασκαλισμούς πού ὀλη ἢ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ἐκτιμοῦνταν ἀπό τή γραμματική δύναμη, καθώς λέγανε, καί ἀπό τίς βαθύτερες ἑλληνικές λέξεις πού θάξερε κανένας, ἓνα πρωί πῆγε στό σπίτι τοῦ εἰρηνοδίκη. Ὁ εἰρηνοδίκη, ποῖος ξέρει γιάτί, ἔτυχε νάναί χαρούμενος πολὺ καί ὑποδέχτηκε τόν κλητῆρα μέ πολλή φιλοφροσύνη. Ὁ ἀπλοϊκός χωριάτης τότε εἶπε στόν εἰρηνοδίκη: Κύριε εἰρηνοδίκη, βλέπω σήμερα εἶσαι πολὺ γελοῖος. — Γελοῖος εἶσαι αὐ, παλιάνθρωπε! τοῦ λέει ὁ εἰρηνοδίκη καί τόν ἔδιωξε τόν καημένο τόν κλητῆρα, χωρίς νά ξέρῃ πῶς γίνεται θῆμα, καθώς τόσοι ἄλλοι, τῆς καθαρευουσιάνικης τάσης του. Τώρα μένει μῦθος τό «γελοῖος» ἐδῶ καί γίνεται χρῆση. Ἄλλη φορά, τώρα στά τελευταῖα τῆς ζωῆς του, ὁ γέρος πιά κλητῆρας ἐρχεται μιὰ μέρα στό καφενεῖο καί λέει: Τό μάθετε, κύριοι; πᾶσι ὁ Στράτος! Τι, κύρ Ἄντρεά! ρωτᾶνε παραξενεμένοι ὅσοι ἦτανε στό καφεναῖο καί μαζί τους καί ἐγώ. — Πέθανε, λέει, στό Μεσολόγγι! — Μά ποῦ τόμαθε; τόν ρωτᾶνε. Τό εἶδα στόν «Ἀγγελιαφόρο»! (μιὰ ἐφημερίδα μεσολογγίτικη). Νάτος τί γράφει! Ὁ «Ἀγγελιαφόρος» ἀπλοῦστατα ἔγραψε: «ἀφίκετο ὁ κ. Στράτος σήμερον κτλ.». Προφανῶς τό ἀφίκετο τό ἐξηγοῦσε «ἀπέθανε» ὁ καημένος ὁ κλητῆρας. Ἐξεκαρδίστηκαν στά γέλια ὅλοι. Καί τώρα ἀκόμα γελῶ, ἀμα τό θυμάμαι. Θεός σχωρέστον! Δ. Λ.

ΑΠ' ΟΣΑ ΜΑΣ ΓΡΑΦΟΥΝ

Ἐνας υποδιδάσκαλος γιά τή μεταρρύθμιση

Κύριε γραμματέα,
... Τι τά θέλετε, μέ τή δημοτική γλῶσσα, μέ τή γλῶσσα δηλαδή πού ἔμαθε τό παιδί ἀπό τό σπίτι του, δέν ξέρω τί ἄλλοι συναδέλφοι ἔκαμαν, ἀγῶ ὅμως μπορῶ ὄχι μόνο νά τό εἰπῶ, ἀλλά καί νά τό φωνάξω δυνατά γιά νά ἀκουστῇ σέ ἀνατολή καί δύση, ἔκαμα θαύματα καί ὅποιος ἀμφισβᾶλλει ἄς ἐρθῇ στό σχολεῖο μου νά ἰδῇ. Οὐδέ σύγκριση μπορεῖ νά γίνῃ μεταξύ τῆς μιᾶς καί τῆς ἄλλης γλώσσας. Ἄς φωνάξουν «ἔξω οἱ μαλλιαροί», ἄς φωνάξουν «ἔξω οἱ καταστροφεῖς τῆς γλώσσας». Ὅσοι φωνάξουν ἔτσι δῶκουν ὄρενα πετώματα. Ἄν ὑπάρχουν ἀκόμα καί σήμερα συναδέλφοι ὑποστηρίζοντες τήν καθαρεύουσα δέν κάνουν γιά τό ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου. Γιάτί; ἀπλουσιότης ἢ ἀπάντηση; διότι δέν ξέρουν τή δουλειά τους. Καί ὅπως ἓνας μαραγκός πού δέν ξέρει τή δουλειά του θά ζημιώσῃ τόν ἀφεντικό πού ἐργάζεται, διότι πολλά σανίδια θά ἀφήσῃ στράφι, θά ἀφήσῃ δηλαδή κομματάκια τά ὅποια θά εἶνε ἀχρηστα, ἢ ἀντί νά κόψῃ τίς σανίδες μέ τό πριόνι ἢ νά τίς πλανίξῃ μέ τή πλάνη προσπαθεῖ νά κόμῃ τή δουλειά αὐτή μέ τό σκεπάρι ἢ μέ τό ξυλοφάγι. Ἐτσι καί ὁ δάσκαλος αὐτός τῆς καθαρεύουσας ζημιώνει τά παιδάκια πού πηγαίνουν στό σχολεῖο του. Περισσότερο ὠφελήματα θά ἦσαν τά παιδάκια αὐτά ἂν τά μάθαιναν τά γράμματα σάν τό λάμπρο, τόν ἀδερφό τῆς Ἀφρόδως, παρά ἂν τά μάθουν στό σχολεῖο τέτοιοι δασκάλοι. Σᾶς στέλνω ἀπό τό χωριό μου ἀπειροῦς χαιρετισμούς.
Γ. Α.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ 1 ΙΑΝ. ΩΣ ΤΗΝ 31 ΔΕΚ. 1920

Ε Σ Ο Δ Α

Υπόλοιπο στήν 1 Ἰανουαρίου 1920	3155 30	Νοῦν γραφείου	3407
Δωρεές στόν Ὀμιλο γιά τό 1919 — 1920 ἀπό 24 μέλη	1360 65	Μισθοὶ προσωπικοῦ καί περσοῦν εἰσπράχματα	1418 80
Συνδρομῆς	100	Φοιτῆ καί φοιτητῶν τοῦ γραφείου	178 90
"	10	Γραφική ὕλη καί τυπωτικά	443 15
"	90	Τύπωμα καί ἀποστολή Δελτίου 1920	6510 09
"	370	Ἀποστολή Δελτίου 1920	34 45
"	895	Τεχνόδρομικά καί τηλεγραφήκα	31 31
"	75	Ἀποστολή βιβλίων κλπ.	110 73
"	80	Συγγραφεῖα ἀκατώματα	38
"	386	Ἐκτακτα ἐξόδα	747 45
"	867	Βιβλιοθήκη	50 70
"	60	Υπόλοιπο:	12970 58
Ποῦλημα Δελτίου 1911 — 16	187 12	σέ μετροῦτά	955 04
Δελτίου 1917 — 19	2935 80	στήν Τράπεζα Χίου	368 10
"	169 30		
"	235 87		
Βιβλίων παιδικῆς βιβλιοθήκης	1262 13		
Ἄλλων καί φυλλαδίων	132 95		
Τόκοι ἀπό καταθέσεις στήν τράπεζα	1918 20		
Υπεροχίσθη διαμερισματος γραφείου	14293 72		
			4ρ.

Ἀθήνα 21 Ἰανουαρίου 1921

Ὁ ταμίας τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟ 1921

Ε Σ Ο Δ Α

Ε Σ Ο Δ Α

Υπόλοιπο 31 Δεκ. 1920	1323	14	Νοίκι γραφείου	1800
Δωρεές	2000	—	Μισθός γραμματέα Δρ. 100	1800
Συνδρομές στον Όμιλο και στο Δελτίο	3500	—	Επιστάτη » 50—Δρ. 150X12	500
Πούλημα βιβλίων και Δελτίων	1000	—	Γραφική ύλη	200
	7823	14	Φωτιά και φωτισμός	100
Έλλειμμα	4576	—	Ταχυδρομικά	7500
			Έκδοσις Δελτίου ή βιβλίων	500
			Έκτακτα	
			Δρ.	12400

Αθήνα 24 Ιανουαρίου 1921

Ο ταμίας του Εκπαιδευτικού Όμιλου

M. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

ΔΙΑΦΟΡΑ

Εκπαιδευτικός, "Όμιλος 1920-1921. Υστερ' από την πολιτική μεταβολή του Νοεμβρίου 1920 το έργο του Εκπαιδευτικού Όμιλου έγινε αναγκαιότερο για την πρόοδο της ελληνικής παιδείας απότι ήταν στην τριετία 1917-1920. Μέρος από το πρόγραμμά του είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από το κράτος τα τρία κείνα χρόνια. Τα θεμέλια για την αναγέννηση έμπαιναν σιγά σιγά, μα στερεά. Το νέο ύπουργείο της παιδείας από τη πρώτη στιγμή δείχτηκε έχθρικό σ' αυτό το έργο. Ήξαγγέλθηκε από τις πρώτες μέρες σαν κατόρθωμα, πως τα μαλλιαρά βιβλία και ο μαλλιαρισμός θα φύγουν από τα σχολεία. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ήταν υποχρεωμένος ν' αγωνιστή για το πρόγραμμά του, να διαφωτίση την κοινωνία και για ό τι έγινε και για ό τι πρέπει στο μέλλον να γίνει, να διαφωτίση τους δασκάλους, ν' απλώση τις ιδέες του παντού και συνάμα να τις αναλύση και να τις βαθύνη, δείχνοντας πως το πρόγραμμά του δεν είναι μονόπλευρο, γλωσσικό, παρά πολύπλευρο και συνάμα ένιατο. Ήταν ακόμη υποχρεωμένος να προτομαίση το ήλικό για τη συμπλήρωση του έργου του μέσα στο κράτος, όταν θάρθη ή κατάλληλη ώρα, να συνεχισή έξω από το κράτος, όσο είναι δυνατό, τη δημιουργία των μέσων για τη μεταρρύθμιση, όπως είναι τ' ά ν α γ ω σ τ ι κ ά βιβλία για τα παιδιά και τὰ β ο η θ η τ ι κ ά για τους δασκάλους, και ακόμη να εκδώση τη γραμματική της νέας σχολικής γλώσσας. Α αυτοί είναι οι σκοποί της αμεσώτερης δράσης του, για να μείνωμε δλωσ διόλου μέσα στο έδαφος της πραγματικότητας. Μα για να πραγματοποιηθή το πρόγραμμα τουτο ήταν ανάγκη να γίνει κάποια αναδιοργάνωση στον Όμιλο.

Στην έκτακτη Γενική Συνέλευση (8 Ιανουαρίου 1921) αποφασίστηκε να γίνδν οι ακόλουθες αλλαγές στο καταστατικό: Το άρθρο 5: «Τά μέλη του Όμιλου πληρώνουν τό λιγώτερο 20 δραχμές τό χρόνο και οι δημοδιδάσκαλοι και φοιτητές 10 δραχμές. Τά μέλη έχουν ψήφο στις συνελεύσεις του σωματίου και παίρνουν τό Δελτίο του Όμιλου χάρισμα. Ο χρόνος αρχίζει την 1 Ιανουαρίου». — Το άρθρο 6: «Τό Όμιλο διοικεί διοικητική επιτροπή από 1 ή μέλη». — Το άρθρο 8: «Η Διοικητική επιτροπή εκλέγει από τά μέλη της έναν πρόεδρο και έναν αντιπρόεδρο για κάθε χρόνο, και έναν ταμία και ένα γενικό γραμματέα για τρία χρόνια. Αν στο μεταξύ παραιτηθή ή λείψη μέλος της Διοικητικής επιτροπής τό αντικατασταίνεται ή τό αναπληρώνει ένα από τ' αναπληρωματικά μέλη κατά σειρά πλειονοψηφίας, και σε ίσοψηφία κατά σειρά αλφαθητική. Η Διοικητική επιτροπή εκλέγει ακόμη από μέλη της ή από άλλα μέλη του Όμιλου, ειδικά για την εφαρμογή του σκοπού του Όμιλου, μία Εκτελεστική επιτροπή για τρία χρόνια. Η Εκτελεστική επιτροπή αποτελείται από 5 ως 7 μέλη και έχει έργο να εφαρμόση βασε αποφάσεις της αναθέτει ή Διοικητική επιτροπή και ιδιαίτερα να φροντίση για τά δημοσιεύματα, τις διαλέξεις, τά μαθήματα, τά φροντιστήρια και για καθέτι που σχετίζεται με την επιτυχία του σκοπού του Όμιλου. Η Εκτελεστική επιτροπή εκλέγει έναν πρόεδρο από τά μέλη της και συνεδριάζει κάθε φορά που την καλεί ο πρόεδρος, αν είναι παρόντα τρία τουλάχιστο μέλη της και αποφασίζει με σχετική πλειονοψηφία. Η Εκτελεστική επιτροπή άμα την καλέση ο πρόεδρος της Διοικητικής επιτροπής παρευρίσκεται στις συνεδριάσεις και λογοδοτεί για τις εργασίες της με γραπτή έκθεση κάθε χρόνο τό Δεκέμβριο». — Το άρθρο 10: «Τόν Εκπαιδευτικό Όμιλο τόν αντιπροσωπεύει ο πρόεδρος της Διοικητικής επιτροπής ή ο αντιπρόεδρος, άμα λείπει ή έμποδίζεται ο πρόεδρος». — Το άρθρο 11: «Η Διοικητική επιτροπή συνεδριάζει όταν την καλέση ο πρόεδρος, αν είναι παρόντα τουλάχιστον 7 μέλη της, και αποφασίζει με σχετική πλειονοψηφία».

Στην ταχτική Γενική συνέλευση (9 Φεβρουαρίου 1921) έγινε εκλογή της νέας Διοικητικής επιτροπής, που καταρτίστηκε έτσι: Ι. Θεοδωρίδης (πρόεδρος), Αλ. Βαμβέτσος (αντιπρόεδρος), Δ. Γληνός (γενικός γραμματέας), Ελένη Κορύλλου (ταμίας), Κυρ. Βαρβαράσος, Αλ. Δελμούζος, Άβρα Θεοδωροπούλου, Ευάγγελος Ιωάννου, Άριστος Καμπάνης, Δημ. Λαμπράκης, Βέρθα Λέκκα, Δημ. Σαπουντζής, Αλ. Σβώλος, Μανόλης Τριανταφυλλίδης και Γεώργιος Χαριτάκης. Αναπληρωματικά μέλη Πηνελόπη Δέλτα, Β. Αγγελόπουλος, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Αλ. Φωκός και Κ. Τσαλδάρης.

Ὁμιλίες τῆς Παρασκευῆς: Ἀπὸ τῆς μέσης Νοεμβρίου ὡς τὴν ἀρχὴν Μαΐου κάθε Παρασκευὴ γίνονταν στὴν αἴθουσα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου συγκέντρωση τῶν μελῶν. Οἱ συγκεντρώσεις εἶχαν φέτος μεγάλη ἐπιτυχία. Κάθε φορά ἦταν ἡ σάλα γεμάτη καὶ πολλές φορές ἔγιναν πολὺ ἐνδιαφέρουσες συζητήσεις. Στις συγκεντρώσεις αὐτές, ἀφορμὴ γιὰ νὰ βλέπωνται, νὰ γνωρίζωνται, νὰ συζητητοῦν καὶ νὰ διατυπώνουν γνώμες, σκέψεις, συμβουλές, ἰδίως τὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου, συνήθως ἓνα μέλος ἔκανε εἰσήγηση γιὰ ἓνα θέμα καὶ ἀκολουθοῦσε συζήτηση. Τὰ θέματα δὲν ἀναγγέλλονταν συνήθως ἀπὸ πρῶν. Στις Παρασκευές αὐτές ὄχι τὴν πρώτην φορὴν συζητήθηκε τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ δράση τοῦ Ὁμίλου μετ' εἰσηγητῆ τὸν κ. Γληνό, δύο φορές ἔγινε συζήτηση ἀπάνω στὰ παλιά καὶ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ μετ' εἰσηγητῆ τὸν κ. Γληνό, συζητήθηκε ἀκόμη τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τοῦ Συνδέσμου ἐλλήνων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς μετ' εἰσηγητῆ τὴν κ. Θεοδωροπούλου, δ. κ. Λῶλος μίλησε γιὰ τὴν δημοτικὴν ἀσχολίαν τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, δ. κ. Τζούφης διηγήθηκε ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν διδασκαλικὴν του πείρα, προπάντων μετ' οὓς ξενόφωνους, δ. κ. Γληνὸς μίλησε γιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς Université Nouvelle τῶν γάλλων Compagnons, οἱ κ. κ. Φραγκοῦδης, Σβῶλος καὶ Δοξιάδης μετ' θέμα ἡ παιδεία στὸν ὑπόθρονον ἐλληνισμό, δ. κ. Βάρναλης μετ' θέμα σοσιαλισμὸς καὶ δημοτικισμὸς τρεῖς φορές, καὶ τέλος δ. κ. Σωτηρίου μετ' θέμα τὰ ψηλά βουνὰ καὶ ἡ ἐκθεσὴ τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ὑπουργείου. Οἱ Παρασκευές τοῦ Ὁμίλου θὰ ἐξακολουθήσουν τὴν ἐρχόμενη χρονιά.

Ἐκπαιδευτικὸς Ὁμιλος. — Πίνακας δωρεῶν γιὰ τὸ 1921

Πην. Δέλτα 1000, Ἐλ. Κορύλλου 700, Ἀλέξ. Πάλλης 680, Ἀλέξ. Δέλτα 100, Ἰωάν. Θεοδωρίδης 800, Γεώργ. Χαριτάκης 500, Ἀλέξ. Βαμβέτσος 200, Δ. Σαπουτζῆς 500, Κρ. Νομικός 305, Δημ. Φιλιππίδης 100, Περιοδικὸ «Λόγος» 50, Στέφος Δυμπερόπουλος 80, Σ. Πετρακόπουλος 80, Κυριάκος Βαρβαρέσσος 100, Π. Παπαδόπουλος 30, Ἀλ. Ζάννος 50, Κ. Ζαρίφη 35, Ἀμ. Αραγούμη 30, Κ. Κυριαζῆς 80, Μάρ. Λάσκάρης 80, Κ. Κατομπάλης 65, Γεώργ. Ἀδέρωφ 80, Δ. Αεθίδης 80, Κ. Ἀθανασιάδης 20, Γ. Ευθιάς 10, Ἀθ. Φλώρος 10. Ὅλα μαζὶ δρ. 5265.

Στὸν προϋπολογισμὸ τοῦ 1921 εἶχαν γραφῆ γιὰ τὸ τύπωμα τοῦ Δελτίου καὶ βιβλίων δρ. 7500, καὶ τὸ ἔλλειμμα ἔβγαίνει 4576 δρ. Ὡς τὴ στιγμὴ αὐτὴ τὸ τύπωμα τοῦ Δελτίου, ποῦ ἔγινε σχεδὸν διπλάσι ἀπὸ τὴν τελευταίαν χρονίαν καὶ ἄλλων βιβλίων ἔφτασε νὰ στοιχίσῃ 16000 δρ., ὥστε τὸ ἔλλειμα γίνεται 13000 δρ. περίπου. Οἱ δωρεές περνοῦν ὡς τώρα τὸν προϋπολογισμὸ 3265 δρ. Εἶναι φανερὸ πὺς ὁ Ὁμιλος θὰ μείνῃ φέτος μετ' ἔσοδος ἀπάνω ἀπὸ 10000 καὶ δὲ θὰ μπορῆ τοῦ χρόνου νὰ τυπώσῃ τίποτε, ἀν δὲ σκεπαστῇ τὸ φεινὸ ἔλλειμμα ἀπὸ δωρεές. Παρακαλοῦμε ὅλους ὄσους τιμῶν τὸ ἔργο τοῦ Ὁμίλου καὶ νιώθουν τὴ σημασίαν του, νὰ μᾶς στείλουν βοήθειαν. Κάθε δωρεὰ εἶναι δεχτὴ, ὅσο μικρὴ κιὰν εἶναι. Οἱ δωρεές στέλνονται στὴν Κατ' Ἑλένη Κορύλλου, ταμίας τοῦ Ὁμίλου ὁδὸς Ὀθωνος 12.

Ἐνας δάσκαλος γιὰ τὴ δημοτικὴν.

Στις τελευταίας φετινὲς ἀπογευματινὲς συγκεντρώσεις τοῦ Ὁμίλου ἦρθαν καὶ ἀρκετοὶ δάσκαλοι ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν, συγκεντρωμένοι στὴν Ἀθήναν ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιακῶν διδασκαλικῶν συλλόγων γιὰ νὰ ἐνωθοῦν σὲ μιὰ μεγάλη ἔνωση. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὴν συγκεντρώσεις αὐτὴν ἓνας ἀπὸ τοὺς δημοδιδασκάλους, δ. κ. Ράλλης ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἔκανε στοὺς ἀκροατὰς τὸν ἀκόλουθον χαιρετισμό:

Ἀξιότιμες Κυρίες καὶ Κύριοι. Μετ' εὐκαιρίαν ποῦ βρισκόμαστε αὐτὴν τὴν μέραν στὴν πρωτεύουσαν θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ λάβετε τὴν καλοσύνην ν' ἀκούσετε καὶ τὴ γνώμη ἡμᾶς ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν γιὰ τὸ σπουδαῖον ζήτημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Βέβαια δὲ θ' ἀκούσετε πολλὰ πράγματα, γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ πολλοὶ θὰ τόχουν ἀναπτύξει τόσο καλά ποῦ θὰ περίττειναν τὰ λόγια τὰ δικά μας.

Τὸ ζήτημα τοῦ δημοτικισμοῦ εἶναι πολὺ σπουδαῖον, εἶναι ζήτημα ποῦ συνδέεται μετ' τὴν ὑπαρξὴν τοῦ ἔθνους, εἶναι ζήτημα ποῦ δὲ θάφταναν μέρες καὶ μέρες νὰ μιλεῖ κανεὶς γι' αὐτό. Μὰ λίγα λόγια ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ, γιὰ τὴν ψυχὴν μου

μέσα αἰσθάνεται πόνον μεγάλο γιὰ τὸ γόναμα ποῦ προσπαθοῦν νὰ κάμουν στὴ δύστυχη αὐτὴ κοινωνία ἐκεῖνοι, ποῦ ὅλος ὁ γραμματισμένος κόσμος τοὺς θεωρεῖ πιά λησμονημένους. Ὁ δημοτικισμὸς εἶν' ἓνα δέντρο, ποῦ βρισκεται στὴν ἀνάπτυξήν του, ποῦ ἔχει πολὺ βαθιὰ τὴν ῥίζαν του, ποῦ ὅσο κιὰν θελήσουν νὰ τὸ κουτσουρέψουν, πάλιν θὰ βλασταρῶσιν πρὸ ζωντῶν, πρὸ δροσάτου. Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι μιὰ δευτέρη χριστιανικὴ θρησκεία, ποῦ στηρίζεται στὴν ἀλήθειαν ἀπάνω καὶ στὴν ἀγάπην. Ὅση καταδίωξη κιὰν κάμουν, ὅσα θύματα κιὰν θελήσουν νὰ ἔχουν οἱ διώχτες του, ὁ δημοτικισμὸς εἶναι γι' αὐτοὺς μιὰ πυρκαγιά ποῦ ἀδιάκοπα ξαπλώνεται, μετ' τὴ θετικότηταν πὺς ὄχι θὰ σβῆσῃ, ἀλλὰ γρήγορα θὰ κάψῃ τὸ ἀχυρένιον γλωσσικὸ κτίριον ποῦ προσπαθοῦν νὰ φτιάσουν. Ὅτε ἐπιτροπές, ὄτε συμβούλια, ὄτε ἀφορισμοί, ὄτε ἐφορκίσματα δὲ θὰ μπορέσουν νὰ βαστάξουν τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, κυρίες μου καὶ κύριοι, εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀρχίζει νὰ ξυπνᾷ ἀπὸ τὸν ἐγκεφαλικὸν λήθαργον, καὶ τόσα καὶ τόσα χρόνια βρισκότανε χωμένος καὶ ζητᾷ νὰ λάβῃ μέρος στὴ ζωὴ. Ζωὴ εἶναι ἡ μόρφωση. Ἡ μόρφωση πιά δὲν εἶναι προνόμιον γιὰ τοὺς λίγους, εἶναι κοινὸν κτήμα τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ὁ ἴδιος θὰ ζητήσῃ τὸ μέσον γιὰ νὰ μορφωθῇ καὶ τὸ μέσον αὐτὸ εἶναι ἡ γλῶσσα. Ἀλλὰ ποιά γλῶσσα; Ἡ γλῶσσα του, ἡ γλῶσσα ποῦ θὰ μπορῆ εὐκολὰ χωρὶς νὰ χάσῃ τὸν πολὺτιμὸν του καιρὸν, τὰ καλύτερά του χρόνια μετ' μακαριότητα τὴν γραμματικὴν, νὰ μάθῃ ἐκεῖνον ποῦ θὰ χρειαστῇ γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι ἡ δημοτικὴ, γιὰ τὴν αὐτὴν εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ γλῶσσα, ποῦ θὰ σβῆσῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον κάθε κακίαν καὶ θὰ τὸν παραδώσῃ ἄδολον στὴ ζωὴ. Εἶναι ἡ γλῶσσα ποῦ θὰ μπορέσῃ πραγματικὰ νὰ κάμῃ τὸν ἔλληνα φάρον τοῦ ἔξευγενισμοῦ τῆς ἀνατολῆς.

Ἄς ἐρθοῦμε τώρα στὸ ἄλλο ζήτημα, ποῖος θὰ τὸν βοηθήσῃ αὐτὸν τὸ λαὸν στὸ πνευματικὸν τοῦ ξύπνημα. Ὁ βοηθὸς του εἶναι στὸ πλάι του, εἶναι ὁ δάσκαλος του. Εἶναι τὸ περιφρονημένον ἐκεῖνον ὄργανον τῆς πολιτείας, ποῦ ὡς τώρα κι αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ λαὸς, μὴ γνωρίζοντας τὴν ἀξίαν του, μὴ γνωρίζοντας τὴν πολὺτιμὴν βοήθειαν ποῦ ἔχει νὰ τοῦ προσφέρῃ στὴν πνευματικὴν του ἀναγέννησιν, ἀδιαφόρησε γι' αὐτόν, τὸν περιφρόνησε, τὸν ἔκαμε νὰ μαραθῇ στὴν προσπάθειάν του. Εἶμαι βέβαιος, κυρίες μου καὶ κύριοι, πὺς κάθε πραγματικὸς δάσκαλος, κάθε ἐργάτης τῆς λαϊκῆς ἀναλαμπῆς, δὲν μπορεῖ παρά νὰ εἶναι δημοτικιστῆς, δηλαδὴ νὰ ἐγνώσῃ πὺς γιὰ νὰ ἐργαστῇ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, πὺς γιὰ νὰ φέρῃ κάποιο ἀποτέλεσμα στὴν κοινωνίαν ἢ ἐργασίαν του, δὲν μπορεῖ παρά νὰ μεταχειριστῇ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Μονάχα μ' αὐτὴ τὴν γλῶσσαν θὰ μπορέσῃ ὁ δάσκαλος νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετ' τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ, μονάχα μ' αὐτὴ τὴν γλῶσσαν θὰ μπορέσῃ νὰ λαφρώσῃ ὁ δάσκαλος τὸ τρομερὸν πλάκωμα, ποῦ ἡ ψυχὴν του αἰσθάνεται ἀπὸ τὸ φαρμακωμένον τοῦ ἐπάγγελμα. Ἄς μεταχειριστῇ ὁ δάσκαλος τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ τότε δὲ θὰ αἰσθάνεται τὴν ψυχικὴν στενοχώριαν ποῦ ὡς τώρα τοῦ προκαλεῖ ἡ δουλειὰ του. Ὡς τώρα ὁ δάσκαλος δὲν αἰσθανότανε παρά ἓνα ἀδιάκοπον βούτηγμα μέσα σὲ παγωμένον νερό. Ὄταν ἀπὸ τὸ σχολεῖον τοῦ διώξῃ τὸ σκιαχτὸν τῆς καθαρεύουσας, τὴν παγωσίαν, τότε θὰ νιώσῃ πὺς βρισκεται μέσα σὲ θερμοκήπιον, ποῦ τριγύρω του τὰ ἄμορφα λουλουδάκια, τ' ἀθῶα παιδάκια, τοῦ ξανοίγουν τὴν πλακωμένην τους καρδίαν. Ἴσως μερικοὶ ἀπὸ μᾶς νὰ φοβοῦνται νὰ ποῦν πὺς προτιμᾶνε τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, καὶ γι' αὐτὸ προσπαθοῦν νὰ λιθαινοῦν μερικὰ ἄψυχα πράγματα μετ' τὸ βρομερὸν τῆς καθαρεύουσας λιθᾶν. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἀγαπητοὺς μου συνεργάτας θ' ἀπαντήσω:

Ὅχι! Μὴ φοβάσθε τὰ φαντάσματα. Τὰ φαντάσματα δὲν μποροῦν νὰ σᾶς κάμουν κακὸν, γιὰ τὴν ψυχὴν τους κι αὐτὰ τὸ ἴδιον αἰσθάνονται, μὰ δὲ θέλουν νὰ τὸ μολογήσουν. Γιατὶ ὅταν λένε πὺς τὴν συνεννόησίν του ὁ δάσκαλος μετ' τὸ παιδί μπορεῖ νὰ τὴν κάμῃ στὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, γιὰ τὴν ἀλλοίωσιν δὲ γίνεται, τί ἄλλο εἶναι παρά πὺς τὴν παραδέχονται κι αὐτοὶ γιὰ μοναδικὸν μέσον στὴν μόρφωσιν τοῦ παιδιοῦ; Λοιπὸν νάχτεθα θάρρος νὰ λέτε καθαρά κείνον ποῦ ἡ ψυχὴν σας μέσα αἰσθάνεται. Ὅλοι οἱ δασκάλοι, ἐκτός ἀπὸ μερικὰ σκουριασμένα παλισοῦδρα, ὅλοι ἔχουν νιώσει πὺς ἡ μοναχὴ γλῶσσα τοῦ σχολεῖου εἶναι ἡ δημοτικὴ. Ἐμπρὸς λοιπὸν στὸ ἱερόν μας ἔργον.

Νέα βιβλία (όσα λάβαμε ως τὸν Αὔγουστο τοῦ 1921).

N. Λούβαρι, Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας ἐν τῷ παρόντι (Θρησκεία καὶ ἀγωγή I) 1916, 45 σελ.

Ed. Spranger, Ἐίδη ζωῆς (σχεδίασμα), μετάφρ. Ν. Λούβαρι. 1917, 103 σελ.

Π. Α. Βαλάκη, Περὶ σχολικῶν ἐκδρομῶν. Κολλάρος 1917, 165 σελ., δρ. 3.

Α. Βίσις, Αἱ νέαι ἰδέαι περὶ τοῦ παιδίου, μετάφρ. Χρ. Δέφα. Φιλολογικὴ Κυψέλη 1919, 279 σελ., δρ. 7.

Ἐμμ. Καραθίου, Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων ἐν τῇ ἀγωγῇ. 1920, 23 σελ.

Δημ. Μωραΐτου, ὑποδιευθυντοῦ Διδακκαλεῖου Λαμίας, Τὰ ἰδεώδη τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, πείραμα ψυχολογικόν. Ζηκάκη 1920, 67 σελ., δρ. 8.

Θ. Κόντρη, Συνοπτικοὶ κανόνες τῆς ὑγείας καὶ μακροβιότητος. Πειραιᾶς 1920, 28 σελ.

Ἐμμ. Λαμπαδαρίου, Ὁδηγία πρὸς προφύλαξιν τῶν εἰς τὰ σχολεῖα φοιτῶντων ἀπὸ τῶν λοιμωδῶν νόσων, ἐκδ. 4. 1920, 64 σελ.

Ἐκκλησίαι τῆς Ἑλληνικῆς βιοτεχνικῆς ἐταιρείας, ὑπὲρ τῶν ἐπαγγελματικῶν αὐτῆς σχολῶν, 1920, 22 σελ.

Αἱ πρώται σχολικαὶ ἀποικίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Λογοδοσία τῆς ἑταιρείας) Πόλη 1921, 27 σελ.

Ασίμου Φλεγῆ, Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Θεσσαλονίκη 1921, 22 σελ.

Ι. Χρυσόσηφθ, ἰατροῦ, Αἱ δυσμορφίαι τῶν παιδίων. 1917, 54 σελ.

Ἀντ. Γαβριήλ, Οἱ χοῖροι ἔξουσιν, τὰ χοιρίδια κατξουσιν, οἱ ὄφεις ἰξουσιν. 1921, 72 σελ.

Τραγούδια τοῦ λαοῦ μας ἀνθολογημένα γιὰ τὰ παιδιά. Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος τῆς Αἰγύπτου. Ἀλεξάνδρεια 1921, 120 σελ., δρ. 3 (γρ. δ. 12).

Καβάφη Π., Ποιήματα (1909-1911). Ἀλεξάνδρεια 1917, 15 φύλ.

Δελή Γ., Ἀπάνημα βράδια. 1921, 127 σελ., δρ. 5.

Ι. Γεωργιάδου, Ἡ δικαστικὴ ψυχολογία καὶ ἡ ψυχολογία τῆς μαρτυρίας. Βασιλείου, 1917, 58 σελ.

Ι. Γεωργιάδου, Ὁ ποινικὸς δικαστὴς καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης. Βασιλείου 1917, 59 σελ.

Γ. Α. Γεωργιάδου, Ἡ ἐπίδρασις τοῦ πολέμου ἐπὶ τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν. 1919, 61 σελ.

Palamas K., A hundred voices and other poems, translated with an introduction and notes by *Ar. Phoutrides*, Cambridge 1921, 228 σελ.

Roussel L., Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία στὰ δημοτικὰ σχολεῖα καὶ ἡ ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περιοδικὸν «Ἀδελφοσύνη». 1921, 8 σελ., δρ. 1.

Ορλάνδου Α., Ἡ ἑμορφὴ ἐκκλησιαστικῶν. 1921, 43 σελ.

The word association for adult education, Bulletin ἀρ. 5, Adult education in Spain, etc., Αὔγουστος 1920, 24 σελ.—ἀρ. 6, Adult education in Czechoslovakia. The university of the desert, etc. Νοέμβρ. 1920, 24 σελ.—ἀρ. 7, Adult education in Wales, etc. Φεβρ. 1921, 24 σελ.—ἀρ. 8, Adult education in China, Μάιος 1921, 32 σελ. Τὸ καθένα τους ἀπὸ 1 σελίνι. (Λονδίνο W. C. 2, 13 John street, Adelphi).

Διὰ τὰ δικαιώματα τῆς ἐλληνίδος, Ἀ' ἔτος δράσεως τοῦ Συνδέσμου. Σύνδεσμος ἐλληνίδων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς [1921], 52 σελ.

Γιαννόλα Β., Ἐθθὺνη καὶ ἐλευθερία, ἰδιόρρυθμὴ φιλοσοφικὴ μελέτη τῶν κατὰ Ματαίην ἀνθρωπίνων καθηκόντων. Βιολογικὴ φιλοσοφία. Κάιρο, Σταυρινὸς 1921, 182 σελ., δρ. 12 (γρ. δ. 40).

Πολάνη Π., Κριτικὴ τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἐν Ἑλλάδι. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν «Πάνταϊνο». Ἀλεξάνδρεια 1920, 42 σελ.

Α. Νομικοῦ, Ἡ λεγόμενη ροδιακὴ ἀγγειοπλαστικὴ. Ἀλεξάνδρεια 1919, 47 σελ., μὲ τρεῖς εἰκόνες, δρ. 5.

Σπυριδῶν Λάμπρου 1851-1919. Α. Σκια† Σπ. Λάμπρος. Κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων Σπ. Λάμπρου, Γ. Χαριτάκη Σπ. Λάμπρου, τὰ μετὰ θάνατον εὐρεθέντα. 1920, 162 σελ. (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν Ἑλληνομνήμονα).

Γ. Χαριτάκη, Τὰ ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Σπ. Λάμπρου. Ἐπιτροπὴ ἐκδόσεως τῶν καταλοίπων Σπ. Λάμπρου 1921, 18 σελ.

Γ. Χαριτάκη, Δημοσιολογικὰ μελετήματα. 1920, 44 σελ.

Θεοδωρίδου Ι., Κλινικὴ συμβολὴ εἰς τὴν φυματίωσιν τῶν πνευμόνων καὶ τοῦ ὑπεζωκῶτος πρὸς χρῆσιν τῶν ἰατρῶν καὶ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. 1920, 145 σελ.

Ἐβδομηκονταπενταετηρίαις τῆς Ριζαρίου ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς 1844-1919, Πανηγυρικὸς τόμος ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητικοῦ συλλόγου τῆς σχολῆς ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταπενταετηρίδι αὐτῆς. 1920, 698 σελ. [δρ. 26].

Σικελιανοῦ Ἐύας Κας., Τρεῖς διαλέξεις. Ἡ μόδα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ μαγαζι. Ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ. 1921, 78 σελ., δρ. 6.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 9. ΤΟΜΟΥ

Ἀφιέρωση	σελίδα
Σὰν πρόλογος	3
Μ. Τριανταφυλλίδη, Δέκα χρόνια	5—26
<i>Μελέτες</i>	
Ἐλισαίου Γιαννίδη, Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ ἡ ἐναρμόνισή της	27—58
Χριστοῦ Θρακιά, Ὁ Stefan George, δ λυρικός ποιητής	59—76
Μ. Τριανταφυλλίδη, Γιὰ τὴν ἱστορίαν	77—93
Μ. Τριανταφυλλίδη, Πρὶν καοῦν	177—322
<i>Ἀρθρα</i>	
Δ. Φ., Παιδεία καὶ πολιτικὴ. Ἔργα καὶ ἡμέρες τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας	94—98
Δεανδρου Παλαμά, Ἴων Δραγοῦμης	99—108
<i>Ἐπιθεώρηση</i>	
<i>Βιβλιοκρισίαι—Παιδεία: Ἡ γραμματικὴ διδασκαλία τῶν τριῶν πρώτων τάξεων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία τῆς Δ' τάξεως τοῦ δημ. σχολείου (Μ. Τ.), σ. 209. Β. Σταματέλου, Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση καὶ ἡ γραμματικὴ τῆς κοινῆς δημοτικῆς (Μ. Τ.), σ. 113. Δ. Κοντογιάννη, Συλλογὴ δημοτικῶν παραδόσεων (Μ. Τ.), σ. 114. Η. Rohleder—Σ. Λάμπα, Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς διδασκαλία τῆς νεολαίας (Δ. Γ.), 114. J. Hughes Σφάλματα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, μετάφρ. Δ. Ζήση (Δ. Γ.), σ. 115. F. Fröbel, Παιδαγωγικὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ τοῦ παιδικοῦ κήπου, μετάφρ. Α. Πασιτζαχαρίου. (Κ-Α), σ. 117. L. Roussel, Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία στὰ δημοτικὰ σχολεῖα (Μ. Τ.), σ. 323. L. Roussel, Les réformes dans l'enseignement primaire grec (Μ. Τ.), σ. 323. Δ. Μωραΐτου, Τὰ ἰδεώδη τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν (Δ. Γ.), σ. 323. Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος τῆς Αἰγύπτου. Τραγούδια τοῦ λαοῦ μας ἀνθολογημένα γιὰ τὰ παιδιά (Κ-Α), σ. 327.</i>	
<i>Γλωσσικὸν ζήτημα: Α. Μπούτουρα, Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος κτλ. (Μ. Τ.), σ. 120. Κ. Φλώρη, Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ ἔργο του—Γιὰ τὴν γλῶσσαν μας (Μ. Τ.), σ. 121. Κ. Ἀμάντου, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα (Μ. Τ.), σ. 122. Μ. Φιλήντα, Ἡ ὀρθογραφία μᾶς (Μ. Τ.), σ. 123.</i>	

Λογοτεχνία: Ὁ Λόγος (Κ. Π.), σ. 124.

Νεοελληνική φιλολογία: *Aug. Heisenberg*, Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen (Μ. Τ.), σ. 127. *Σ. Βίου*, Χιακά γλωσσικά (Μ. Τ.), σ. 129. *Α. Μπούτουρα*, Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς προφορᾶς τῆς ἑλλ. γλώσσης κτλ. (Μ. Τ.) σ. 130. *Μ. Τριανταφυλλίδη*, Ὑπομνήματα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ (Μ. Τ.), σ. 336. *Ν. Πολίτου*, Λαογραφικά σύμμεικτα (Μ. Τ.), σ. 336. *Kretschmer*, Neugriechische Märchen (Μ. Τ.), σ. 336, Byzantinische Zeitschrift (Μ. Τ.), σ. 336, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher (Μ. Τ.), σ. 337.

Ἐπιστήμες: *Δ. Μπαλάνου*. Ὁ Ἀπόστολος *Μαυράκης*—*Δ. Μπαλάνου*, Αἰθρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδ. Κοραΐ (Κ. Π.), σ. 130.

Νομοθεσία: *Μεταρρυθμίσεις στὸ ἀστικό μας δίκαιο* (Κ. Τ.), σ. 135.

Χρονικά

Δημοτικιστικὴ δμάδα. Κάιρο — Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος. Ἀλεξάνδρεια, σ. 136. — Τὸ Διάταγμα Θεσσαλονίκης καὶ ὁ ἐξέλλητισμός τῶν ξενοφώνων, σ. 137. — Ψήφισμα τῶν δημοδιδασκάλων Χίου γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδ. μεταρρύθμιση σ. 137. — Ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα στὴ βουλὴ καὶ στὸν τύπο (1920), σ. 140. — Οἱ Ἑλληνες τῆς Γεωργίας γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση σ. 142. — Ἐνας παιδαγωγὸς γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, σ. 143. — Οἱ καθαρευουσιάνοι τῆς Σμύρνης, σ. 145. — Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴν Πόλη, σ. 146. — Σημεῖα τῶν καιρῶν, σ. 148. — Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ γλῶσσα τῆς, σ. 152. — Ἐφημερίδα ἀπὸ τὸν Καυκάσο στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, σ. 152. — Ὑπόμνημα δημοτικιστῶν στὴν κυβέρνησι γιὰ νὰ διατηρηθοῦν τ' ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς, σ. 153. — Ὁ Κεντρικὸς λαϊκὸς πολιτικὸς σύλλογος Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, σ. 156. — Ὑ Βλάσης *Γαβριηλίδης* (Π. Κ.), σ. 157. — Ἡ Φοιτητικὴ συγτροφία, σ. 337. — Γιὰ τὸ ἀρχαῖο σ. 339. — Ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἐκπαιδ. μεταρρύθμιση τοῦ Συλλόγου ἑλληνίδων σ. 340. — Ψήφισμα γιὰ τὴν ἐκπαιδ. μεταρρύθμιση τῶν λαϊκῶν πολιτικῶν συλλόγων, σ. 341. — Μία ἀδοξη συνεδρία στὴν Ἐθνοσυνέλευση. Πῶς καταργήθηκε ὁ νόμος γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, σ. 342. —

Ἀπ' ὅσα μᾶς γράφουν

Γλωσσικὲς πένιες	160
Ἐνα γράμμα τοῦ Παλαμά	162
Γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀφομοίωση τῶν ξενοφώνων	162
Ἡ γλῶσσα τοῦ στρατοῦ καὶ οἱ ξενοφώνοι	164
Γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῶν ξενοφώνων	165
Ἐνας ἀξιωματικὸς γιὰ τ' ἀναγνωστικά τῆς δημοτικῆς	165
Ἐνας ὑποδιδάσκαλος γιὰ τὴ μεταρρύθμιση	344
Διάφορα	
Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος	340
Ἐνας δάσκαλος γιὰ τὴ δημοτικὴ	348
Ψήφισμα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰ. Δραγούμη	166
Νέες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου	166
Νέα βιβλία	349
Ἀπολογισμὸς τοῦ 1920 καὶ προβολογισμὸς γιὰ τὸ 1921	345,6

Ἀρχίστε νὰ τυπῶνται τὸν Ἰούνιο.

Κυκλοφόρησε τὸ Σεπτέμβριο 1921.